

Shaktayanbyakaranam

1917

Sas.
Librarian

Uttarpara Joykrishna Public Library
Govt. of West Bengal

वृत्तेर्गन्धप्रमाणं तु षट्सदृशं निरूपितम् ॥ ८ ॥

इन्द्रचन्द्रादिभिः शब्दैर्यदुक्तं शब्दलक्षणम् ।

तदिहास्ति समरतं च यत्रेहास्ति न तत् क्वचित् ॥ १० ॥

गणधातुपाठयोर्गणधातूँल्लिङ्गानुशासनं लिङ्गतम् ।

उणादिकाशुणादौ शेषं नि.शेषमत्रवृत्तौ विद्यात् ॥ ११ ॥

वालावलाजनोऽप्यस्या वृत्तेरभ्यासवृत्तितः ।

समस्तं वाङ्मयं वेत्ति वर्षेणैकेन निश्चयात् ॥ १२ ॥

तत्र सूत्रस्यादावयं मङ्गलश्लोकः ।

नमः श्रीवर्द्धमानाय प्रबुद्धाशिषवस्तवे ।

येन शब्दार्थसम्बन्धाः सार्वेण सुनिरूपिताः ॥ १ ॥

शब्दार्थसम्बन्धाः वाचकवाच्यगोच्यताः । अथवा आगमप्रयोज-
नोपायोपेयभावोऽस्ति । येन सर्वसत्त्वहितेन तत्त्वतः प्रज्ञापितास्तस्मै
श्रीमते महावीराय साक्षात्कृतमकलद्रव्याय नमस्करामौत्यध्याहा-
रः । इति विन्नप्रशमनार्थमर्हद्देवतानमस्कारं परममङ्गलमारभ्य
भगवानाचार्यः शाकटायनः शब्दानुशासनं शास्त्रमिदं प्रारभते ॥

धर्मार्थकाममोक्षेषु तत्त्वार्थावगतिर्यतः ।

शब्दार्थज्ञानपूर्वेति वेद्यं व्याकरणं बुधैः ॥ २ ॥

अइउण् ॥ १ ॥ ऋक् ॥ २ ॥ एओङ् ॥ ३ ॥ ऐ-

औच ॥ ४ ॥ ह्यवरलञ् ॥ ५ ॥ जमङ्गणनम् ॥ ६ ॥

जवगदङ्ग ॥ ७ ॥ भ्रभघटधष् ॥ ८ ॥ खफछठथट् ॥

९ ॥ चटतम् ॥ १० ॥ कपय् ॥ ११ ॥ प्रसञ्चञ्चः =क-

=पर् ॥ १२ ॥ हल् ॥ १३ ॥

इति वर्णसमाह्वयः क्रमानुबन्धोपादानः प्रत्याहारयन् शा-
स्त्रस्य साधुवर्णः । सामान्याश्रयणात् दीर्घप्लुतानुनासिकप्र-
हणम् ॥

ह्रस्वदीर्घप्लुतह्रलोऽप्येकद्विच्यर्धमात्रिकाः ।

नामिकामनुयातश्च वर्णः स्यादनुनासिकः ॥ ३ ॥

ऋ इत्यनेन ल्वर्णस्यापि ग्रहणं भवति । “दूरादामन्त्रस्य गुरुवै-
कीलवृत्” । इति ल्वग्रहणात् । तथा च “ऋत्यकः” इति लकारोऽपि
सिद्धम् ॥ हकारस्य द्विरुपदेशोऽप्यगलादौ च ग्रहणार्थः ॥ हकारादि-
ष्वकारादय उच्चारणार्थाः ॥

सात्मेतेत् ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥

संज्ञासूत्रमेतत् । इत्या सङ्ज्ञाश्चार्यमानो वर्णः समुदायो वाऽत्मनः
प्रभृत्यातस्मादिती व्यवस्थितानां, रुडज्ञा भवत्यात्मना सह । अण् अक्
अच् हल् सुप् सुट् तिङ् मस् कण् ॥

सञ्ज्ञानियमनिषेधाधिकार-

नित्यापवादविधिपरिभाषाः ।

अतिदेशविकल्पाविति गतयः

शब्दानुशासने सूत्राणाम् ॥

उता खः ॥ १ ॥ १ ॥ २ ॥

उकारेणैता सङ्ज्ञोपादीयमानो वर्णः खस्य वर्गस्यात्मना सह
सञ्ज्ञा भवति ॥ कु पु टु तु पु ॥

तेयान् ॥ १ ॥ १ ॥ ३ ॥

तकारेणैता सङ्ज्ञोपादीयमानो वर्णः । इयान् यावन्मात्र उपात्तस्ता-
वन्मात्र एवासी वेदितव्यः । अत् इत् उत् ऋत् ॥

भाब्योऽग् ॥ १ ॥ १ ॥ ४ ॥

भाब्यो विधेयः प्रत्ययविकारागमरूपः अगकारको वर्ण इत्या-
नेव वेदितव्यः । भिक्षुः अस्मै अष्टाभिः लविता ॥ अगिति किम् ? ।
असुम् । अम् ॥

अप्रयोगीत् ॥ १ ॥ १ ॥ ५ ॥

इहोपदिश्यमानो वर्णः समुदायो वा यो लौकिकशब्दप्रयोगे न
दृश्यते स इत्सञ्ज्ञो भवति । एधि—एधते । अइरण—अण् । टुवेष्टृ-
वेपथुः । ङुक्ञ्—कृत्त्रिमम् ॥

स्वःस्थानास्यैक्ये ॥ १ ॥ १ ॥ ६ ॥

स्थानं कण्ठादि । आस्यं मुखम् । ओष्ठात् प्रभृति प्राक्काकलका-
त् । तत्र भवम् । सृष्टादिप्रयत्नपञ्चकभास्यम् ॥

कण्ठोष्ठमूर्धजिह्वादन्तोरस्तालु नासिकावर्णानाम् ।

स्थानान्यास्यं सृष्टेषत्सृष्टं विवृतसंवृततेषद् विवृतम् ॥ १ ॥

तयोरभेदेवर्णो वर्णस्य स्वी नाम वेदितव्यः । अकुह्विमर्जनी
यजिह्वामूलीयाः ऋश्याः । कुर्जिह्वामूलीया विसर्जनीया उरस्याः ।
जिह्वामूलीयो जिह्वयः । सर्वमुखस्थानमवर्णमित्येके । इएऐचुयशास्ता-
लश्याः । एऐ कण्ठशतालव्याविकेषाम् । उओऔपूषभानीया
ओष्ठवाः । ओऔ कण्ठओष्ठवाविकेषाम् । वी दन्त्योष्ठयः । सृग्वस्थानमे-
केषाम् । ऋट्ठरषा मूर्धन्याः । रिफो दन्तमूल एकेषाम् । लतुलसा
दन्त्याः । नासिक्योऽनुस्वारः । कण्ठनासिक्य एकेषाम् । आस्यं
सृष्टं करणं अर्शानाम् । ईषत्सृष्टमन्तःस्थानाम् । विवृतमूषणाम् ।
स्वराणां च । एओ विवृततरी । ताभ्यामैङ्गी । ताभ्यामवर्णः । ईष-
द्विवृतमूषणाम् । सवृतमकारस्थिति अ अ अ इत्याकारः । उदासी-

ऽनुदात्तः स्वरितश्चानुनासिको निरनुनासिकश्चेति षट् । परं दीर्घं तवति द्वादशाऽवर्णभेदाः । परस्परस्य स्वे भवन्ति । एवमि वर्णादीनां त्वष्टादशभेदाः । लवर्णस्यानुकरणादन्यत्र दीर्घोनास्तीति द्वादशभेदाः । एषां ऋत्वाभावाद् द्वादश भेदाः । यवला नानुनासिकोऽनुनासिकश्चेति द्वौ भेदाः । वर्ग्याः पञ्च पञ्च रेफाभ्यां स्वे न सन्ति ॥

आसन्नः ॥ १ ॥ १ ॥ ७ ॥

इहाऽऽसन्नानासन्नप्रसङ्गे स्थानगुणप्रमाणादिभिर्यथास्वमासन्न एव विधिरुपात्तो वेदितव्यः । तत्रस्थानेन—“दीर्घः ॥ १ । १ । ७७ ॥ लोकायम् । मुनीन्द्रः । गुणेन—“क्लेऽनिट् चजः कुर्षिति—॥ ४ । १७१ ॥” पाकः, त्यागः । चकारस्याऽघोषस्याऽल्पप्राणस्य तादृश एव ककारो भवति । जकारस्य घोषवतीऽल्पप्राणस्य तादृश एव गकारः । प्रमाणेन—“दीर्घोऽस्यादसोमाद्गृशवाश्वाधिन्यधन्” —॥ १ । २ । ४४ ॥” अमुष्ये, अमूभ्या मात्रकस्य मात्रिकः द्विमात्रस्य द्विमात्रिकः । अर्थेन—“मानिस्थैकार्थयोस्त्रन्यतोऽनू ॥ २ । २ । ४१ ॥” वातश्चयुवतिः । दारदवृन्दारिका वतश्छिन्दस्यपत्या-र्थस्य तदर्थो वातश्च भावः दरच्छन्दस्य दारदः ॥

सम्बन्धिनां सम्बन्धे । १ । १ । ८ ॥

सम्बन्धिशब्दानां यत्कार्यमुच्यते तत् सम्बन्धे सत्त्वेव भवति नान्यत्र । “श्वशुरायः ॥ २ । ४ । ६४ ॥” श्वशुर्यः । संज्ञायान्तु श्वशुरादिचेव । श्वाशुरिः ॥

घट्टिसंख्या । १ । १ । ९ ॥

घट्टतिप्रत्ययान्तं संख्यावद् भवति । एकाधिकासंख्या तल्लार्थं

प्रतिपद्यतइत्यर्थः । यावत्कः, यावद्वा, यावत्कृत्वः, यतिधा, यति-
कृत्वः ॥

बहुगणं भेदे । १ । १ । १० ॥

बहुगण इत्येतौशब्दौ भेदे वर्तमानौ संख्यावद्भवतः । भेदो नानात्व-
मेकत्वप्रतियोगि । बहुकः । बहुधा । बहुकृत्वः । गणकः । गणधा ।
गणकृत्वः । भेद इति किं ? वैपुल्ये संघेच मा भूत् ॥

कसमासेऽध्यर्धः । १ । १ । ११ ॥

अध्यर्धः शब्दः कप्रत्यये विधातव्ये समासे संख्यावद्भवति । अध्यर्ध-
कम् । अध्यर्धशूर्पम् । क्रीतिप्रत्ययस्य द्विगोः पञ्चकम् ॥

अर्धपूर्वपदोऽडत् । १ । १ । १२ ॥

अर्धपूर्वपदाऽडप्रत्ययान्तः शब्दः कसमासयोः संख्यावद्भवति ।
उदिति “संख्यापूर्णेऽडित्यारभ्य आ “द्वित्रेस्तीयतः” तकारेणप्र-
त्याहारः । अर्धपञ्चमकम् । अर्धपञ्चमशूर्पम् ॥

पौत्रादिदृढम् । १ ॥ १ ॥ १३ ॥

परमप्रकृतेरप्रत्ययवतः यत्पौत्राद्यपत्यं तद्दृढसंज्ञं भवति । गर्गस्या
पत्यं पौत्रादि गार्ग्यः । वात्स्यः । अनन्तरापत्यं गार्गिः । वात्सरित्येव
भवति ॥

प्रपौत्राद्यस्त्रीवंश्यज्यायोभ्रात्रोः सति युवा ॥१॥१॥१४ ॥

प्रपौत्रः पौत्राद्यपत्यं परमप्रकृतेरश्चतुर्थः । वंशे भवो वंश्यः । पित्रा
दिरालानः कारणम् । ज्यायान् भ्रातावधोधिकः एकपितृकः एक-
मातृको वा । परमप्रकृतेः प्रपौत्राद्यपत्यं स्त्रीवजितं वंश्ये सति जीवति
पुत्रादि, ज्यायास च भ्रातरि कनीयान्भ्राता युवसंज्ञो भवति ।
गार्ग्यायणः । वात्स्यायनः । परमप्रकृतिर्गर्गस्तस्यानन्तरापत्यं गार्गि-

स्तदनन्तरापत्यं वृद्धो गार्ग्यः तृतीयः स्यात् । तुरीयो (तुर्यो) गार्ग्यायणो युवा । प्रपौत्रादोतिकिं ? पौत्रो गार्ग्यः । अस्त्रीतिकिं ? स्त्री गार्गी ॥

सत्सपिण्डेऽधिवयःस्थाने वा ॥ १ ॥ १ ॥ १५ ॥

वयोः पूर्वः मत्तमः पुरुषः एकस्तावन्योन्यसपिण्डौ । वयो—यौवनादि । स्थानं—पिता पुत्र इत्यादि । परमप्रकृतेः प्रपौत्राद्यपत्यंस्त्रीवर्जितं वयःस्थानाभ्याम् अप्यधिके सपिण्डे जीवति सति सज्जीवदेव युवसंज्ञं वा भवति । पितृव्ये पितृव्यस्य पितरि पितामहे पुत्रे वा वयोऽधिके जीवति । गर्गस्यापत्यं जीवन् गार्ग्यः । गार्ग्यायणो वा । वात्यः । वात्यायणो वा । सदित्यादीतिकिम् ? अन्यत्र गार्ग्यः । स्त्री गार्गी ॥

युववृद्धं कुत्सार्चं ॥ १ ॥ १ ॥ १६ ॥

युवा च वृद्धश्चापत्यं यथाक्रमं कुत्सायामर्चायां च विषये युवसंज्ञं वा भवति । गर्गस्यापत्यं युवा कुत्सितो वा गार्ग्यः । गार्ग्यायणो वा जात्यः । गुरुमाग्भूत्वा स्वतन्त्र उच्यते । अन्यत्र गार्ग्यायण एव गर्गस्यापत्यं वृद्धमर्चितं गार्ग्यः । गार्ग्यायणो वा । अन्यत्र गार्ग्य एव ॥

नाम दुः ॥ १ ॥ १ ॥ १७ ॥

यन्नामधेयं संबन्धकाराय हठान्नियुज्यते देवदत्तादि तद्दुसंज्ञं वा भवति । देवदंतीयाः । देवदत्ताः ॥

त्यदादिः ॥ १ ॥ १ ॥ १८ ॥

त्यदादयः शब्दाः नित्यं दुसंज्ञा भवन्ति ॥ त्यदीयम् । तदीयम् । किमीयम् । तादायनिः । यादायनिः । त्यदादिः सर्वाद्यन्तर्गणः ॥

यस्याच्चादिरादैच् ॥ १ ॥ १ ॥ १६ ॥

यस्य शब्दस्याचामादेरच् आकारः ऐच्चा स दुःसंज्ञो भवति ।
आम्नगुप्तायनिः । सालगुलगुप्तायनिः । आम्बष्ठयः । ऐतिकायनीयः ।
सौवोर्यः । औपगत्रीयः ॥

देश एवैङ् छादौ ॥ १ ॥ १ ॥ २० ॥

देश एव वर्तमानस्य यस्य शब्दस्याचामादेरेङ् सच्छादौ प्रत्यये
विधातव्ये दुःसंज्ञो भवति । सैपुरिकी । सैपुरिका । स्कोनगरिकी ।
स्कोनगरिका । सेपुरम् स्कोनगरं च बाह्योक्तप्रामौ । एवकारो
नियमार्थः तेन देशेऽन्यत्र च वर्तमानस्य न भवति । गोर्नर्दीयः ॥
छादावितिकिं ? फिजादौ न भवति ॥

प्राग्देशे ॥ १ ॥ १ ॥ २१ ॥

प्राग्देशे वर्तमानस्य यस्य शब्दस्याचामादेरेङ् सच्छादौ प्रत्यये
दुःसंज्ञो भवति । शरावती नाम नदी तदपेक्षप्रागुद्गम्यवस्था ।
एणीपचनीयः । गोर्नर्दीयः । ऐकचक्रकः । नियमनिवृत्त्यर्थं वचनम् ॥

क्रियार्थो धातुः ॥ १ ॥ १ ॥ २२ ॥

क्रिया प्रवृत्तिः पूर्वापरीभूता साध्यमानरूपा सा अर्थो अभिधेयं
यस्य स शब्दो धातुसंज्ञो भवति । भू—भवति । एधि—एधते । गां
पाय—गापायति । पापथ्य—पापच्यते । पुत्रकाम्य—पुत्रकाम्यति ।
शिष्टप्रयोगानुसारित्वात्तद्व्यवस्थाऽऽप्यत्वादिनिवृत्तिः ॥

दाधाध्वब् ॥ १ ॥ १ ॥ २३ ॥

दारुपो धारूपश्च यो धातुः सोऽवकारानुबन्धो दुःसंज्ञो भवति ।
दारुपाशचत्वारः धारूपी द्वौ । दाण्—प्रणिदाता । देङ्—प्रणिदयते ।
हुदाञ्—प्रणिददाति । दौ—प्रणिदयति । घेट् प्रणिधयति हुधाञ्—

प्रणिदधाति—अबितिकिं ? दाप्—दातं वहिः । दैब्—अबदातं
सुखम् ॥

प्रादिर्नाप्रत्यये ॥ १ । १ । २४ ॥

प्रादिः स्वराद्यन्तर्गणः स न धातुर्धातोरेवयवो न भवति । तं
द्भुदस्य ततः पर एव धातुसंज्ञो भवति । अप्रत्यये—नचेत्ततः परः
प्रत्ययो भवति । अभ्यमनायत । अभिमिमनायिषते । अभिमनाय्य ।
प्रासादीयत् । प्रासिसादीयिषति । प्रासादीय्य । अप्रत्यये इतिकिम् ?
भौत्सुकायत । उत्सुकायिषते । उत्सुकायित्वा । असङ्ग्रामयत-
शूरः इत्यत्र सङ्ग्राम इत्येतावान् हुद्धार्यो धातुः । नाचसंप्रादिः ॥

तस्यागतार्थाधिपर्यर्चास्वत्यतिक्रमात्पुसर्गः प्राक्

च ॥ १ । १ । २५ ॥

तस्य धातोः सम्बन्धी तदर्थोद्योती(१) प्रा(२)दिरूपसर्गसंज्ञो भव-
ति । प्राक् च ततो धातोर्भवति । यौ गतार्थाधिपरी इति यश्चाति-
क्रमविषये अति इति तानेतान्वर्जयित्वा । प्रलभः । परिणमति । अ-
भिविञ्चति । उपसर्गत्वे नमादिः । तस्येति किं ? हुद्घमभिसिञ्चते ।
अगतेत्यादीति किम् ? अध्यागच्छति । आगच्छत्यधि । पर्यागच्छति ।
आगच्छति परि । अध्यागमनिकः । पर्यागमनिकः । उपरिभावस्य
सर्वतो भावस्य च प्रकरणादेः प्रतिपत्तौ गतार्थत्वम् । अप्रतिपत्तौ—
अध्यागच्छति । पर्यागच्छतीति प्राक्तमेव । अर्चास्वति—सुसिक्तं भव
ता । अतिसुतं भवता । अत्र धात्वर्थः प्रशस्यते । अन्यत्र सुसिक्तं किं तवाचे-

(१) धात्वर्थनिरूपकः ।

(२) “ प्रपरावसभन्वतिर्दुरभिव्यधिसूदतिनिप्रतिपर्यपयः । उप
आडिति विंशतिरेष सत्वे उपसर्गगणः कथितः कविना ॥

ति धात्वर्थः कुल्यते । अतिक्रमाति—अतिसिक्तमेव भवता । अतिस्तु-
त्वा । यदर्थः क्रिया तस्मिन् कार्ये निश्चयेऽपि क्रियाप्रवृत्तिरतिक्र-
मः । अन्यत्र अतिशय्य । प्राक्चेत्यधिकारः प्रागव्ययसंज्ञायाः ॥

डाच्चयूर्यादानुकरणं च ति ॥ १ । १ । २६ ॥

डाजन्तं च्यन्तमूरीइत्येवमादानुकरणम् उपसर्गसंज्ञं च
धातोः सम्बन्धि तिसंज्ञं भवति । डाच्—पटपटाकृत्य । सपचा-
कृत्य । च्वि—शुक्लीकृत्य । पटीकृत्य । जर्यादि—जरीकृत्य । अनुकर-
णं—खाकृत्य । फट्कृत्य । उपसर्गः—प्रकृत्य । परिहृत्य । च्विडा-
स्साधर्म्यादूर्यादीनां कृत्वस्तिभिरिव योगे तिसंज्ञा । जर्यादयो गण-
पाठे द्रष्टव्याः ॥

कारिकालमदोऽन्तस्सुदसत्स्थित्यादिभूषानुपदेशा-
परिग्रहादरक्षेपे ॥ १ । १ । २७ ॥

स्थित्यादौ भूषानुपदेशापरिग्रहादरक्षेप इत्येतेषु चार्थेषु यथासं-
ख्यं कारिका अलम् अदस् अन्तर् सत् असत् इत्येते शब्दाः धातो-
स्तिसंज्ञा भवन्ति । स्थितिर्मर्यादावृत्तिर्वा । आदिशब्दाद्यत्रादि गृह्य-
ते । तत्र कारिकाकृत्य । भूषा मण्डनम् । तत्र अलंकृत्य । स्वयं परा-
मर्शाऽनुपदेशः । तत्र अदःकृत्य । परिग्रहः स्वीकारः । तदभावे
अन्तर्हृत्य । आदरः प्रीत्या सम्भ्रमः । तत्र सत्कृत्य । क्षेपः परिभवः ।
तत्र असत्कृत्य । स्थित्यादाविति किं ? कारिकां कृत्वा । कर्त्तृ-
मित्यर्थः । अलंकृत्वा । माकारीत्यर्थः । अदः कृत्वा गतः । अयं
परस्त्रीपदेशः । अन्तर्हत्वा । मृशिकां शयेनो गतः परिगृह्णे-
त्यर्थः । सत्कृत्वा । विद्यमानमित्यर्थः । असत्कृत्वा । अविद्यमा-
नमित्यर्थः ॥

कणोमनः अङोच्छेदे ॥ १ । १ । २८ ॥

कणे मनस् इत्येती शब्दौ अद्याया अभिलाषस्योच्छेदे धातो-
स्तिसंज्ञी भवतः । कणेहत्व । मनोहत्व । अहामुच्छेद्येत्यर्थः अन्य-
तण्डुलस्य कणे हत्वा । मनो हत्वा गतः ॥

अस्तं पुरोऽव्ययम् ॥ १ । १ । २९ ॥

अस्तं पुरस् इत्येते अव्यये धातोस्तिसंज्ञे भवतः । अस्तइत्य ।
पुरस्कृत्य । अस्तमिति नाशे वर्तते । अनव्यये—अस्तं कृत्वा चित्त-
मित्यर्थः । पुरः कृत्वा । नगरीरित्यर्थः ॥

गत्यर्थवदोऽच्छः ॥ १ । १ । ३० ॥

अच्छेत्येतदव्ययमभिगद्धार्ये दृढार्थे च वर्तते । तत् गत्य-
र्थस्य वदेश्च धातोः सम्बन्धि तिसंज्ञं भवति । अच्छगत्य । अच्छ-
व्रज्य । अच्छोद्य । अव्ययमिति किम् ? अच्छमुदकं गत्वा ॥

तिरोऽन्तर्धी ॥ १ । १ । ३१ ॥

तिरस् इत्येतदन्तर्धी व्यवधाने वर्तमानं धातोः सम्बन्धि
तिसंज्ञं भवति । तिरोभूय । तिरोधाय । अन्यत्र—तिरोभूत्वा
तिर्यग्भूत्वित्यर्थः ।

कृञो वा ॥ १ । १ । ३२ ॥

तिरस् इत्येतदन्तर्धी वर्तमानं कृञो धातोः सम्बन्धि तिसंज्ञं
भवति वा । तिरस्कृत्य । तिरः कृत्वा । अन्यत्र तिरः कृत्वा ॥

मनस्युरस्युपाजेऽन्वाजे मध्ये पदे निवचने ॥ १ ।

१ । ३३ ॥

मनसि उरसि उपाजे अन्वाजे मध्ये पदे निवचने इत्ये-
तान्यव्ययानि कृञो धातोः संबन्धीनि तिसंज्ञानि वा भवन्ति ।

उरसि मनसि अनत्याधानविषये । अत्याधानमुपसृषेः । आश्च-
र्यञ्च । मनसिकृत्य । मनसि कृत्वा । उरसिकृत्य । उरसि कृत्वा ।
उपाजिकृत्य । उपाजे कृत्वा । अन्वाजिकृत्य अन्वाजे कृत्वा । मध्येकृत्य
मध्येकृत्वा । पदेकृत्य । पदे कृत्वा निवचनेकृत्य । निवचने कृत्वा ॥

स्वाम्येऽधिः ॥ १ । १ । ३४ ॥

अधिरित्ययमुपसर्गः स्वामिभावविषये कृषो घातोः सम्बन्धी
तिसंज्ञो भवति वा । देवदत्तं ग्रामेऽधिकृत्य देवदत्तं ग्रामेऽधिकृत्वा ।
स्वामिनं कृत्वित्यर्थः । अन्यत्र अचीत्यधिकृत्य । प्रादिरुपसर्ग इति
वर्तते । तेनोपसर्गसंज्ञापि विकल्प्यत इति कृत्वाधीति प्राक्क-
स्याप्यनियमः ॥

साक्षादाद्यच्चि ॥ १ । १ । ३५ ॥

साक्षादित्यादि च शब्दरूपमच्चि—अर्थमस्यन्तं कृषः सम्बन्धि-
तिसंज्ञं वा भवति । साक्षात्कृत्य । साक्षात्कृत्वा मिथ्याकृत्य ।
मिथ्याकृत्वा । अस्वीतिकिम् ? सवपीकृत्य । उष्णीकृत्य ॥

नित्यं हस्तेपाणौ स्वीकृतौ ॥ १ । १ । ३६ ॥

हस्तेपाणावित्येतेऽव्यये आत्मीयीकरणे कृषः सम्बन्धिनी
तिसंज्ञे नित्यं भवतः । हस्तेकृत्य । पाणौकृत्य । अन्यत्र—हस्ते कृत्वा
कार्षापणहतः ॥

जीविकोपनिषदिवे ॥ १ । १ । ३७ ॥

जिविका उपनिषद् इत्येती शब्दो इत्यर्थे गम्यमाने कृषः
सम्बन्धिनी तिसंज्ञी भवतः । जीविकामिवकृत्वा जीविकाकृत्य ।
जीविकाकरोति । उपनिषत्कृत्य उपनिषत्करोति । अन्यत्र जी-
विकां कृत्वा । उपनिषदं कृत्वा ॥

प्राध्वं वन्धे ॥ १ । १ । ३८ ॥

प्राध्वमित्येतन्नकारान्तमव्ययमानुकूल्ये वर्तते । तदानुकूल्ये
बन्धहेतुके वर्तमानं क्लजः सम्बन्धि तिसंज्ञं भवति । प्राध्वंक्लज्य ।
सुन्यत्र—प्रगतमध्वानं प्राध्वं कृत्वा शकटं गतः ॥

तस्वन्डामधणात्स्यांक्त्वान्नुन्तिमुङ्गस्वभास्वरादी-
न्यव्ययम् ॥ १ । १ । ३९ ॥

तस् वत् डाम् इत्येतदन्तानि धण् वर्जिततस्यन्तानि आम्
क्त्वा अम् तुम् इत्येतदन्तानि तिसंज्ञानि मुङ्गस्प्रतिरूपाणि
स्वरादीनि च शब्दरूपाण्यव्ययसंज्ञानि भवन्ति । तस्—“एकादिशि
तस् ॥ ३ । १ । १७५ ॥” पेलुमूलतो विद्योतते । वत्—मुनिवत्
वृत्तम् । डाम्—उच्चैस्तमाम् । अधणत्सि—रामतः । रावणतः ।
सर्वतः । सर्वत्र । बहुशः । तमीति “व्याश्रये तस् ॥ ३ । ४ । ४ ॥”
इत्यांरभ्याश्लेषिकारेण प्रत्याहारः । अधणिति कि? पथि द्वैधा-
नि । संशयत्रैधानि । आम्—दयाञ्चक्रे । विदां करोतु । क्त्वा—
क्त्वा । इत्वा । अम्—पूर्वं भोजम् । कन्यादर्शं वरयति । तुम्—
कर्तुम् हर्तुम् । ति—अधःक्लज्य । अव्ययत्वा (१) त्रसिः । सुडाम्—
रात्रौ । वेलायाम् । अस्ति । स्यात् । तस्वाम्—यथा । कृतः । तथा ।
कथम् । तसु इति त(२)स् प्रत्ययादारभ्या “कथमित्यसुः ॥ ३ । ४ ।
२६ ॥” इत्यकारेण प्रत्याहारः । स्वरादि—स्वस्तिष्ठति । स्वः पश्य-
ति । अन्तस्तिष्ठति । उपकरोति ॥

(१) “कृकामिकंसकुशाकर्णेकुम्भपात्रेऽतोऽनव्ययस्य ॥ १ । १ ।
१७५ ॥” इत्यनेन सूत्रेण ।

(२) “आव्यादिनैपुल्यासर्वादींकवहोः तस् ॥ ३ । ४ । १२ ॥”
इति सूत्रेण विहितः ॥

सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु सर्वासु च विभक्तिषु ।

बचनेषु च सर्वेषु यन्न व्येति तदव्ययम् ॥ १ ॥

तसादिपङ्कणं किं ? एकः द्वौ बहवः । आपो वर्षाः । खरादयो
गणपाठे द्रष्टव्याः ॥

असख्यद्वन्द्वपतीडुत् ॥ १ । १ । ४० ॥

इकारान्तमुकारान्तं च शब्दरूपं घिसंज्ञं भवति । सखिशब्दं
द्वन्द्वावयवं च पतिशब्दं वर्जयित्वा । मुनिना । साधुना । मुनिसुतो ।
साधुगुप्तौ । असख्यद्वन्द्वपतीति किं ? सख्या । सख्ये । पत्या । पत्ये ।
अद्वन्द्वग्रहणं । किं ? पतिसुतौ । पतिसखायौ । पतिसखिशब्दयोरयं
प्रतिषेधो न समुदायस्य तनेह भवत्येव अतिसखिरागच्छति । बहु-
पतेः ख(१)म् ॥

प्रत्ययः कृतोऽषष्ठ्याः ॥ १ । १ । ४१ ॥

इह यः कृतो विहितः स प्रत्ययसंज्ञो वेदितव्यः । अषष्ठ्याः
षष्ठ्यन्तार्थः षष्ठी न चेत् स षष्ठ्यन्तार्थविहितो भवति । आगमो
विकारो वेत्थर्थः । डी—राज्ञी । सु औ जस्—वृचः । वृची । वृचाः ॥

इजाद्यायात्तद्धितः ॥ १ । १ । ४२ ॥

“इज्युद्धे ॥ २ । १ । १३५ ॥” इत्यादभ्य “गुपौधूब्त्रिच्छिपन्यणे
रायः ॥ ४ । १ । ४२ ॥” इत्यायप्रत्ययात्प्राग् यत्प्रत्ययसंज्ञं तत्तद्धि-
तसंज्ञं भवति । केशा केशी । औपगवः ॥

ध्याद्यतिङ्कृतत् ॥ १ । १ । ४३ ॥

(१) धनमित्यर्थः ।

घ्य(१)णा द प्रत्ययसंज्ञं तिङ् वजितं कटसंज्ञं भवति । घन-
द्याल्यः । गोधायां व्रजति । अतिङ्ङिति किं ? प्रशिंस्ते ॥

परः ॥ १ । १ । ४४ ॥

यः प्रत्ययः सः प्रकृतेः पर एद भवति । वृक्षः । वृक्षी । वृक्षाः ॥

मिदचोऽन्यात् ॥ १ । १ । ४५ ॥

मकारानुबन्धको यस्य विधीयते तस्यादामन्यात्परो भवति ।
वन्दते । वनानि ॥

स्यर्धे ॥ १ । १ । ४६ ॥

इयोर्विञ्चोरन्यत्र सावकाशयः सन्त्यत्र लयः रेकत्रोपनिपातः स्यर्धं ।
तत्र यः सूत्रपाठे परः स विधिर्भवति । उल्लं—को हसति । को
भावति । लक—०४ करोति स सरति । उभयप्रातौ परत्वात् लुक्—
एष हसति स धावति ॥

परः स्यात्पूर्वपरयोर्नित्यं स्यान् परनित्ययोः ।

नित्यात्तथान्तरङ्गं स्यान् तथाप्यनवकाशकम् ॥ ६ ॥

षष्ठ्याः स्थानेऽन्तेऽलः ॥ १ । १ । ४७ ॥

षष्ठ्यन्ताश्चस्य विधेयमानो विधिस्तस्य योऽन्त्योऽल तस्य स्थाने
प्रसङ्गे भवतीति वेदितव्यः । “नपोऽचोऽल ॥ १ । २ । १ ॥” ग्राम
णि कुलम् । सेनानि कुलम् ॥

तस्मादादेः ॥ १ । १ । ४८ ॥

तस्मात् षष्ठ्याः—पञ्चमीविशिष्टस्य षष्ठ्यकार्यस्य परस्य विधी

(१) “ध्वण् ॥ ४ । ३ । ६० ॥” इत्यनेन सूत्रेण यो विहितो
ध्वण् प्रत्ययः ॥

यमानो विधिस्तस्यादेरलः स्थाने भवति । “इत्यन्तरूपसर्गादीदपो ऽनात् ॥ २ । २ । १३८ ॥” होपम् । अन्तरीपम् ॥

शिदडिदल्(१) ॥ १ । १ । ४६ ॥

शिष्वाडिदल् चादेशः षष्ठ्यान्ताद्यस्य तस्यैत्र स्थाने भवति । नादेरन्तस्य वाऽलः । शित्—“जशसः शि ॥ १ । २ । १८ ॥” वनानि । धनानि । अडिदल्—“सामामः ॥ १ । २ । १७६ ॥” सर्वेषाम् । विश्वेषाम् । डिदल्पर्युदासः किं ? जरायाः डस् ॥ १ । २ । ३७ ॥”—जरसा । जरसे “भोऽन्तः ॥ १ । ४ । ८८ ॥” इति यः स निदिश्यमानस्यादेश ॥

स्थानीवानलाश्रये ॥ १ । १ । ५० ॥

यस्य स्थाने यो विधीयते सः स्थानी इतर आदेशः । स्थानीव भवत्यादेशः स्थानिकार्यं प्रतिपद्यत इत्यर्थः । अनलाश्रये—नचेत्तत्कार्यं स्था(२)न्यलाश्रयं भवति । युवा । राजा । सुलोपेऽपि “न्यक् ॥ १ । २ । १३४ ॥” इति । दीर्घः पदत्वादि च । कस्मै । कस्मात् । किवत् । सर्वादित्वात्स्यथादि । अनलाश्रय इति किं ? सः । पन्थाः । अत्र स्थानिवद्भावाभावात् हलः परत्वलक्षणा सार्लुग्न भवति । आश्रयग्रहणं किं ? प्रदीव्य । प्रसीव्य । ‘वलादेः ॥ ४ । २ । १३४ ॥’ इतीङ् न भवति ॥

(१) अत्र अल्पदेन अल्पमुदायस्य ग्रहणम् । तेन “अनेकाल्स्वरूप आदेशः सर्वस्य स्थाने भवति । तत्र यदि शिदेकालपि चेन् भवति सर्वस्यादेशः । पुनर्यत्र डिदनेकालपि न भवति सर्वस्य स्थाने” इत्यर्थो निष्पद्यते ॥

(२) स्थानिरूपः स्थान्यवयवो वा योऽल् तन्मात्रवृत्तिर्यो धर्मस्तद्धर्माश्रये कार्यं कर्तव्ये स्थानिन्द्रद्वावो न भवति ॥

परेश्चः प्राचोऽक्विदीर्घयद्वासदस्कुग्विधौ ॥ १ ।

१ । ५१ ॥

अजादेशः परनिमित्तकः । ततः पूर्वविधौ कर्तव्ये स्थानि-
वद्भवति । क्विविधिं दीर्घस्य विधिं यकारस्य विधिं द्वित्वविधिम् ।
एतस्मादारभ्य “दीमोऽस्यादसोमाद्गुवाधिन्यसन् ॥ १ । २ ।
४४ ॥” इत्यसदधिकाराद्यो विधिः “संयोगस्यादिस्कोर्लुक् ॥ १ ।
२ । ६१ ॥” इति सोर्लुग्वर्जितस्तं च वर्जयत्वा । कथयति । अ-
धीत् । अत्राल्लुगुपान्द्विविधौ कर्तव्ये स्थानिवद्भवति । पादिकः ।
अत्र पद्भावे । क्विविध्यादिप्रतिषेधः किं ? देवयतेर्युः । लवमाचष्टे
लीः । पीः । अत्र णिलुगल्लुचौ क्विविधौ जचि न स्थानिवद्भवति ।
शामम् शामम् । अशामि । शंशामम् शंशामम् । अशंशामि । अत्र
विन्यन्ताद्यङ् ख्यन्ताञ्चस्वमुञ्ज जीच णिलुगल्लुचौ दीर्घविधौ ।
सौरौ वलाका । ब्राह्मणकण्ठूतिः । अत्राल्लुक् यविधौ यल्लुचि ।
ददध्यत्र । मदध्यत्र । अत्रयञ् धकारस्य द्वित्वविधौ । नय(१)नम् ।
लवनम् । वैयाकरणः । सौवख । यानिसन्ति । तानिसन्ति । अभि-
षन्ति । विषन्ति । अपयन्ति । वियन्ति । अत्रैङ्यञ्अरनुचोऽयादावा-
सद्विधौ । स्कुग्विधिप्रतिषेधः किं ? सुकुम्भयतेः—सुकूः । काष्ठं
तद्वयति—काष्ठतक् । अत्र संयोगस्यादिस्कोर्लुगिति लुचि स्थानि-
वद्भावात् “पदस्य । १ । २ । ६२ ॥” इति लुक् । काष्ठतद्वित्य-
ख्यन्ते अस्कुगिति प्रायिकीयं निषेधः । तेन मधुश्च्युतमाचक्षाणी
मधुगित्यत्र णिलापस्यास्थानिवत्त्वात् । “ङ्स्तट्स्त्रोऽखः । १ । १ ।
१४६ ॥” इति पर्युदाससामर्थ्यात् शकारस्यापि संयोगस्यादिस्कोर्लुग्
इति लुक् । षडिक इत्यषड्डीत्यतो जस् ॥

(१) “स्वविधौ स्थानिवद्भाव” इति पक्षमाश्रयेदं वचनम् ॥

शुचीगेनत् ॥ १ । १ । ५२ ॥

परस्य प्रत्ययस्य श्लुचि संजातायां श्लुग्भूतपरनिमित्तकं पूर्वकार्यम् । इक् एनदित्येतावदेव भवति । वेवेहि, शोशवीति जरीगृहीति एनत् पश्य, एनच्छितकः, “स्नानीवानस्नात्रये ॥ १ । १ । ५० ॥” इति सिद्धे नियमार्थे वचनम् । तेनान्यानि तु भवन्ति । तद्, गर्गाः ॥

टिदादिः ॥ १ । १ । ५३ ॥

टिदास्य विधीयते स तस्यादिः प्रथमावययो भवति । छ्रस्त-ट्सोऽष्टः ॥ १ । १ । १४६ ॥ गुडसिट्नाये । वसादेरिट् वदिता वदितुम् ॥

किदन्तः ॥ १ । १ । ५४ ॥

कियास्य विधीयते स तस्यान्तः—अवसानावयवो भवति । “न-शिञ्जक् ॥ १ । १ । १४७ ॥” भवाञ्छूरः । “द्वस्वस्य तक्पिति कृति ॥ ४ । १ । ४२ ॥—” अग्निचित् । योगविभाग उत्तरार्धः ॥

विशेषणम् ॥ १ । १ । ५५ ॥

विशेषणं विशेष्यस्य समुदायस्य—अन्तावयवो भवति । ‘नयोऽचो ऋस्रः ॥ १ । २ । १ ॥—’ कौलालपं ग्रामणि कुलम्, दृष्टत्थच् जयः स्तवः तरः ॥

प्राक् पञ्चमी ॥ १ । १ । ५६ ॥

पञ्चम्यन्तार्थविशेषणमसमानाधिकरणं विशेष्यात् प्राक्—पूर्वं भवति । “पदाहाक्यस्य वल्लभो युग् विभक्तेः ॥ १ । २ । १८१ ॥—” धर्मो वो वर्धताम् । धर्मो नो वर्धताम् । इह न भवति । युष्माकं धर्मो वर्धताम् । अस्माकं धर्मो वर्धताम् ॥

नसप्तम्यध्यादिषु ॥ १ । १ । ५७ ॥

इह सप्तमीनिर्दिष्टं विशेषणं विशेष्यात् एवं न भवति घणा-
दिविधेरन्यत्र “एचोऽप्यथवायात्र ॥ १ । १ । ७१ ॥—” मुनये साधवे ।
अनेन परस्यायादिर्न भवति । अध्यादिष्विति किं ? आसि वत्स्या-
मः कलिङ्गेषु इह मा भूत् ॥

तस्यादिः ॥ १ । १ । ५८ ॥

तस्य सप्तम्यर्थस्य विशेषणं तस्यादिरत्रद्वो वेदितव्यः । “ज-
राया ङसि वीन्द्रस्याचि ॥ १ । २ । ३७ ॥—” जरस । जरसाम् ।
इह न भवति जरासु । तप्यते तेन तस्येत्यनेन सप्तम्यमीत्यस्य
स्त्रीत्वं न परामृश्यते ॥

प्रत्ययन्यक्प्यत्प्रकृत्यादेः ॥ १ । १ । ५९ ॥

अदिति “गुरुपांसमस्थानार्धेऽपत्येऽणिजः षड् ॥ १ । ३ ।
२ ॥—” इत्यारभ्या “यूनस्तित् ॥ १ । ३ । ७६ ॥—” इत्यतस्तका-
रेण प्रत्याहारः । प्रत्ययो न्यगुपसर्जनं च अद्विशेषणं प्रकृत्यादेः
समुदायस्य वेदितव्यम् । नानाधिकस्य प्रत्ययः मातृभोगीणः ।
खारपायणः । “सुह् पदम ॥ १ । १ । ६२ ॥—” इति पद-
संज्ञा जनस्य न भवति । तेन “अभिन्ने ॥ १ । २ । ५६ ॥—”
इति णः । राज्ञः पुरषो राजपुरषः । ‘षष्ठ्ययज्ञात् ॥ २ । १ ।
४३ ॥—” इति समासः । अधिकस्य समुदायस्य न भवति ।
वृहस्य राज्ञः पुरषः । पुत्रमिच्छति पुत्रकाम्यति, सुपः कर्तुः काम्यः
४ । १ । १७ ॥—” अधिकान्नभवति महान्तं पुत्रमिच्छति । न्य-
प्यत् अतिकारीषगभ्याबन्धुः अतिकौमुदगभ्याबन्धुः । वधो अच्चेस्
न भवति । परपकारीषगन्धी बन्धुः । परमकौमुदगन्धी बन्धुः ॥

कृत्सतिकारकस्यपि ॥ १ । १ । ६० ॥

कृत्प्रत्ययः सतिभङ्गकस्यापि सकारकस्यापि सतिकारस्यापि प्रकृत्यादेः समुदायस्य विशेषणं भवति । अपिशब्दात् केवलस्य । उदकेविशीर्णम् । अत्रतप्ते नकुस्थितम् । देवदत्तनखनिर्भिन्नम् । भस्म निहुतम् । सांकोटिनं व्यात्रकोशी ॥

तिङ्ङावाक्यम् ॥ १ । १ । ६१ ॥

इह साक्षात् पारंपर्येण वा तिङन्तस्य विशेषणं प्रयुज्यमानमप्रयुज्यमानं वा तेन तिङन्तेन प्रयुज्यमानेनाऽप्रयुज्यमानेन वा सह वाक्यसंज्ञं भवति ॥ धर्मो वो रक्षतु । धर्मो नो रक्षतु । साधुर्वी रक्षतु । साधुर्नो रक्षतु । शालीनां ते ओदनं ददाति । शालीनां मे ओदनं ददाति । कुरुः ग्रामं च गच्छ । लुनीहीर शत्रुं च पिब । देवदत्तेन वो दातव्यम् । देवदत्तेन नो दातव्यम् । साकाङ्क्षत्वेऽपि तिङन्तभेदे वाक्यभेदाद्यं वचनम् । ओदनं पच, तव भविष्यति । पच । तव भविष्यति । भम भविष्यति । ओदनं तव भविष्यति । मम भविष्यति । अर्थात् प्रकरणाहागतावप्रयोगः ॥

सुङ् पदम् ॥ १ । १ । ६२ ॥

सुङिति प्रथमैकवचनादारभ्यामृष्टी उकारेण प्रत्याहारः । सुङन्तं शब्दरूपं पदसंज्ञं भवति । धर्मः । कर्म । पचतः । अप चन् । ब्रूमहे वः ॥

नं क्ये ॥ १ । १ । ६३ ॥

नकारान्तं शब्दरूपं क्ये प्रत्यये परतः पदसंज्ञं भवति । क्य इति । नवत्क्यङ् क्यथ क्यङा विशेषकराननुवन्थानुत्कृष्य सामा-

न्येन ग्रहणम् । ^१राजीयति । ^२राजायते । ^३चर्मायते । ऊहमा^४-
यते ॥ क्य इति किम् ? सामान्यः । ^५वेनन्यः ॥ बुद्धित्येष मन्थाः ॥

सिद्धल्यधातोः ॥ १ । १ । ६४ ॥

सिति बलादौ च प्रत्यये परे पूर्वं पदसंज्ञं भवत्यधातोः
न)चेत्प्रत्ययो धातोर्विहितो भवति ॥ सिति-भवदीयः^६ ।
ऊयर्थायुः ॥ बलि-पयोभ्याम् । पयःसु । राजता । वाक्त्वम् ॥
अधातो रिति किम् ? यत्त्वा । वचिन ॥

न वृत्त्यन्तः ॥ १ । १ । ६५ ॥

परार्थान्निधानं वृत्तिः । तद्वाची शब्दः समुदायः समा-
सादिस्तस्यान्तः शब्दः पदसंज्ञो न भवति ॥ परमगिरौ । परमदिवी ।
श्वलिहो । गोदुहो । बहदग्निनी ॥ अन्नग्रहणं किम् ? राजवाक् ॥
स्तं मत्वर्थे ॥ १ । १ । ६६ ॥

मकारान्तं तकारान्तं च शब्दरूपं मत्वर्थीये परे पदसंज्ञं
न भवति ॥ सुशस्वी । यशस्वान् । विदुषान् । मरुत्वान् ॥

मनुर्नभोऽङ्गिरो वति ॥ १ । १ । ६७ ॥

मनुम् नभम्, अङ्गिरम्, इत्येतानि वति प्रत्यये परे पद-
संज्ञानि न भवन्ति ॥ मनुरिव मनुष्वत् । नभस्वत् । अङ्गिरस्वत् ॥

विरामेऽगिदनाङ्चाद्याणवानुनासिकः ॥ १ । १ । ६८ ॥

(टि०) १ “क्यञ्चामाध्यात् ॥ ४ । १ । १८” इत्यनेन राजन् शब्दार्थ-
क्यायां क्यच् ॥ २ तस्मादेव ‘क्यङ् ॥ ४ । १ । २२’ इति सूत्रेण आचर्यर्थे
क्यङ्प्रत्ययः ॥ ३ चर्म्न शब्दात् क्यर्थे “निद्रादिठाउभ्यो धर्मिणि क्यच् ॥ ४ ।
१ । २७ ॥” इति क्यच् ॥ ४ ऊष्मन् शब्दात् उष्मन्नाथे “वाऽपोऽमकेनादु-
ष्मि ॥ ४ । १ । ३६” इत्यनेन क्यङ्विहितः ॥ ५ इत्यत्र प्रत्ययान्तरात्पद-
संज्ञाऽभावात् नकारलोपो न भवति ॥ ६ पदत्वात्-“जलो जश् ॥ १ । २ ।
७५ ।” इत्यनेन दकारः ॥

विरतिर्विरामः । विरामे वर्तमानस्याजो गिदनाङ्घ्रादि-
वर्जितस्य तदासन्नोऽनुनानिकादेशो वा भवति ॥ सामँ, साम ।
खदाँ, खदा । दधिँ, दधि । मधुँ, मधु ॥ विराम इति किम् ? दधि
करोति ॥ अगिदनाङ्घ्रादीति किम् ? मुनी । साधू । किमु ॥
अनाङ्घ्रहणं किम् ? पाटलीपुत्रादाँ ॥

चर्जशः ॥ १ । १ । ६८ ॥

विरामे वर्तमानस्य जशः स्थाने तदासन्नश्चरादेशो वा
भवति ॥ त्रिष्टुप्, त्रिष्टुब् । वाक्, वाग् । षट्, षड् । तत्, तद् ॥
विराम इति किम् ? वागत्र ।

न ॥ १ । १ । ७० ॥

इत ऊर्ध्वं यद्वृत्त्यते तद्विरामे वर्तमानस्य न भवतीत्यधि-
कृतं वेदितव्यनापादपरिसमाप्तेः ॥ ते आहुः । भवान् लुनाति ॥

एच्चाऽच्ययवायाव् ॥ १ । १ । ७१ ॥

एचः स्थाने अचि परे अय्, अव्, आय्, आव् इत्येते
क्रमेणादेशा भवन्ति ॥ नयनम् । लवनम् । राशौ । नाशौ ॥

यज्ञेवादिक् ॥ १ । १ । ७२ ॥

एचः स्थानेऽवर्णात्परो य दृगादिष्टस्तस्य स्थानेऽचि परे
यज्ञेवादेशो भवति नान्यः ॥ अगमाः अग्निभूताः यत्रा-
गच्छ । अगमाः पटाः वत्रागच्छ । एवकारो दीर्घबाधनार्थः ।
अन्यथाहि पूर्वेऽपवादा अनन्तरान्विधीन् बाधन्ते नात्तरानिति
स्वस्यैव बाधः स्यात् ॥

अस्वे ॥ १ । १ । ७३ ॥

इकः स्थानेऽस्वे अचि परतस्तदासन्नो यज्ञादेशो भवति

दीर्घापवाद् । दध्यशान । मध्वपनय । पित्रर्थः । लाकृतिः । दध्यल-
तकस्य दीयतामित्याह ॥ अस्व इति किम् ? दधीदम् । मधुष्ट्रः ॥
इको यञिभठ्यवधानमित्येके । तेषामिक इति पञ्चमी—दधियत्र ।
मधुवत्र । तिरियङ् । भूषादयः ॥

ह्रस्वो वाऽपदे ॥ १ । १ । ७४ ॥

इकः स्थानेऽस्वे अचि परे ह्रस्वादेशो वा भवति । यञो-
ऽपवाद् । नचेत्ताखिगचावेकत्र पदे भवतः ॥ नदि एषा, नद्ये षा ।
दधि अत्र, दध्यत्र । मधु अत्र, मध्वत्र । अति एति, अत्येति ।
अनु एति, अन्वेति । ह्रस्वस्यापि ह्रस्वः पर्जन्यवसुक्षणप्रवृतेः ॥
अपद् इति किम् ? नद्यौ । वध्वौ । नद्युदकम् । वध्वाननम् ॥

ऋत्यकः ॥ १ । १ । ७५ ॥

अकः स्थाने ऋति-ऋकारे लृकारे चाचि परे ह्रस्वो वा
भवति ॥ मह ऋषिः, महर्षिः । धूलि ऋतः, धूल्यतः । वधु
ऋणम्, वधवृणम् । कर्तृ ऋश्यः, कर्तृश्यः । लृति-कन्या लृकारः,
कन्यलृकारः । एष लृकारः, एवलृकारः ॥ तकारः किम् ? कन्या
ऋकारः—कन्यर्कारः ॥

ऋश्चोस्साचः ॥ १ । १ । ७६ ॥

उः—ऋवर्णस्य लृवर्णस्य चाकः स्थाने ऋति-ऋकारे लृकारे
चाचि परे परेणाचा सहितस्य ऋर् इत्यञ्ममुदायो ष्यञ्जन-
समुदायो वर्णान्तरं आ द्वेषत्स्पृष्टकरणमादेशो वा भवति ॥ ऋति-
पितृर्षभः, पितृऋषभः, पितृषभः । लृति-पितृलृकारः, पितृ-
लृकारः, पितृकारः । लृवर्णस्य—पितृलृत्तकइत्याह, पितृऋत्त-
कइत्याह, पितृत्तकइत्याह । लृति लृवर्णस्य—पितृलृत्तकइत्याह,
पितृलृत्तकइत्याह, पितृत्तकइत्याह । ऋवर्णलृवर्णयोरेकत्व-
प्रतिष्ठानात् लृ इत्यादेशे ऋकिहादिदर्शनात्प्रत्ययम् । अकारो

वेत्यनुकर्षणार्थः तेनोत्तरत्र नानुवर्तते । साच इत्यधिकारः
'पदान्तेऽत्येङ्' १ । १ । ९४ ॥ इति यावत् ।

दीर्घः ॥ १ । १ । ७७ ॥

अकः स्यानेऽचि परे परेणाचा सहितस्य तदानञो नित्यं
दीर्घादेशो भवति ॥ दरुहायम् । सागता । मुनीन्द्रः । नदीयम् ।
नधूदकम् । वधूदरम् । पितृषभः । पितृकारः । पितृतकः । लृ-
र्णस्यानुकरणादन्यत्र दीर्घो नास्तीति लृवर्णस्य ऋकार एव
दीर्घः ॥

शस्यक् ॥ १ । १ । ७८ ॥

अकः शस्यचि परे परेणाचा सहितस्य यथासंख्यमक्
दीर्घो भवति ॥ ताः । शालाः । बुद्धीः । नदीः । धेनूः । वधूः ।
मातृः पश्य ॥

नन्तः पुंसः ॥ १ । १ । ७९ ॥

अकः पुस्त्रिङ्गसम्बन्धिनि शस्यचि परे परेणाचा सहितस्य
यथासंख्यमक् दीर्घो नकारान्तादेशो भवति ॥ जिनान् । मुनीन् ।
साधून् । पितृन् । सप्रेयनीन् ॥

द्रुलुच्यताः ॥ १ । १ । ८० ॥

ढकारस्य रेफस्य च लुचि पूर्वस्याणो दीर्घो भवति ॥
लीढम् । गूढम् । पुनारात्रौ । अग्नीरथेन । पटूराजा । द्रुलुक्ना-
हचर्यादिह न भवति-एष करोति । स ददाति ॥

सहिवहोऽस्यौः ॥ १ । १ । ८१ ॥

सहिवहोरवर्णस्य द्रुलुच्योकारो भवति ॥ सोढा । वोढा ।
सोढुम् । वोढुम् । अस्येत्यधिकारः "तथानिषेधयेङ्" १ ।
१ । ९३ ॥" इतियावत् ॥

इक्येडर् ॥ १ । १ । ८२ ।

“अस्य साचः” इति वर्तते । अवर्णस्थाने इकि परे परे-
णाचा सहितस्य यथासंख्यमेडर् इत्येते आदेशा भवन्ति ॥
देवेन्द्रः । नालेयम् । गन्धोदकम् । नालोढा । परमर्षिः । महर्षिः ।
तल्लस्कारः । सल्कारः ॥

एजूच्यैच् ॥ १ । १ । ८३ ॥

अवर्णस्य स्थाने एजूनादेशे च परे साचस्तदात्मक ऐजा-
देशो भवति ॥ तवैषा । खट्टैषा । मवैन्द्री खट्टैन्द्री ॥ तवी-
दनः । खट्टौदनः । तवीपगवः । खट्टौपगवः ॥ ऊषि-धीतः ।
धीतवान् ।

प्रस्योढोढ्यू हैषैष्ये ॥ १ । १ । ८४ ॥

प्रशब्दस्य यदवर्णं तस्य स्थाने ऊढ, ऊढि, ऊढ, एष, एष्य,
इत्येतेषु साच आत्मक ऐजादेशो भवति ॥ प्रौढः । प्रौढिः । प्रौढः ।
प्रैषः । प्रैष्यः ॥

स्वैरस्वैर्यक्षीहियाम् ॥ १ । १ । ८५ ॥

स्वैर, स्वैरिन्, अक्षीहिणी, इत्येतेष्ववर्णस्य साच ऐजादेशो
भवति ॥ स्वस्य ईरः—स्वैरः । स्वयनीरितुं शीलमस्येति—स्वैरी ।
अक्षाणामूहोऽस्यानस्तीति—अक्षीहिणी मेना ॥

ओमाडि परः ॥ १ । १ । ८६ ॥

अवर्णस्य स्थाने ओंशब्दे आडादेशे च परे साचः परो-
ऽजादेशो भवति ॥ तवोकारः । कोमित्यवोचत् ॥ आडि-आ
अश्यात् अश्यात्—अद्य अश्यात् अद्यश्यात् । खट्टा अश्यात्—
खट्टश्यात् । आ इहि एहि—उप एहि-उपेहि । आ ऊढा-ओढा
अद्य ओढा-अद्योढा । खट्टोढा ॥

एवेऽनियोगे ॥ १ । १ । ८७ ॥

अवर्णस्य एवशब्दे साचः परोऽजादेशो भवति न चेत्स शब्दो नियोगविषयेऽवधारणे वर्तते ॥ नियोगः—इदमेव कर्तव्य-
मिति ॥ इहेव दृश्यते । अद्येव तिष्ठति । तत्त्वारूयानमेतत् ॥
अनियोग इति किम् ? इहेव भव माध्यगाः । अत्रैव त्वं तिष्ठेति
नियुज्यते ॥

वौष्ठीतौ समासे ॥ १ । १ । ८८ ॥

अवर्णस्यौष्ठशब्दे औत्तुशब्दे च परे साचः परोऽजादेशो
भवति वा तौ चेन्नितानिभित्तिनावेकत्र समासे भवतः ॥
बिम्बोष्ठी, बिम्बीष्ठी । स्थूलोत्तुः, स्थूलौत्तुः ॥ समास इति
किम् ? राजपुत्रीष्टं पश्य । देवदत्तौत्तुं विजृम्भितं पश्य ॥

आर्तृतीयाया ऋते ॥ १ । १ । ८९ ॥

तृतीयान्तसम्बन्धिनोऽवर्णस्य स्थाने ऋतशब्दे परे साच
आरादेशो भवति समासे ॥ सुखार्तः । दुःखार्तः ॥ “ऋतरूप-
सर्गस्य । १ । १ । ८९ ॥” इतिपुनरावचनात् ह्रस्वो न वाच्यते^१—
सुख ऋतः । दुःख ऋतः ॥ तृतीयाया ऋत इति किम् ? परमर्तः ॥
समास इति किम् ? सुखेर्नर्तः ॥

प्रदशार्णवसनकम्बलवत्सतरस्यर्णे ॥ १ । १ । ९० ॥

प्र, दश, ऋण, वसन, कम्बल, वत्सतर, इत्येतेषामव-
र्णस्य ऋणशब्दे परे साच आर् भवति समासे ॥ प्रगतम् ऋणं
प्रार्णम्, दशानामृणं दशार्णम् । दश ऋणानि यस्याः सा दशार्णा
नदी । दशार्णो जनपदः । ऋणाऽवयवं ऋणम् ऋणार्णम् ।
ऋणस्य ऋणम् ऋणार्णम् । वसनमेव ऋणं वसनार्णम् । एवं

करबलाणम् . वत्सतराणम् । ह्रस्वो न बाध्यत इति-प्रश्नण
मित्यादि भवति ॥

ऋत्यारूपसर्गस्य ॥ १ । १ । ८१ ॥

उपसर्गस्य यद्वर्णं तस्य स्थाने ऋकारादौ धातौ परे साच
भार् भवति ॥ सर्वापवादः । प्राभ्रीति । उपाभ्रीति । प्राच्छति ।
उपाच्छति । पुनरार्ग्रहणं ह्रस्वबाधनार्थम् ॥

सुपि वा ॥ १ । १ । ८२ ॥

उपसर्गस्य यद्वर्णं तस्य स्थाने सुपि-सुबन्ताद्ययवे ऋका-
रादौ धातौ परे साच भार् भवति वा ॥ पक्षे यथाप्राप्तम् ।
उपार्षभीयति, उपर्षभीयति, उपश्नषभीयति । उपालका-
रीयति, उपल्कारीयति, उपलूकारीयति ॥

तथानिषेधेङ्येङ् ॥ १ । १ । ८३ ॥

उपसर्गस्य यद्वर्णं तस्य स्थाने ङ् गतौ एधि वृद्धाधि-
त्येताभ्यामन्यस्मिन्कंडादौ धातौ परे साच एडादेशो भवति
तथा-सुठधातौ तु वा ॥ प्रेलयति । प्रेषयति । उपोखति ।
प्रोरवति ॥ सुठधातौ-उपेलकीयति, उपैलकीयति । उपोदनी-
यति । उपौदनीयति ॥ अनिषेधीति किम् ? उपैति । प्रैधते ॥

पदान्तेऽत्येङः ॥ १ । १ । ८४ ॥

पदान्ते य एङ् तस्याकारे परे साच एङ् भवति ॥ तेऽत्र ।
पटोऽत्र ॥ पदान्त इति किम् ? मयनम् । लवनम् ॥ तकारः
किम् ? तयाहुः । पटवास्वः ॥

गोरोद्वा ॥ १ । १ । ८५ ॥

साच इति निवृत्तम् ॥ गोशब्दस्य यः पदान्त एङ् तस्या-
कारे परे ओकारो वा भवति ॥ ओरोद्बन्तं प्रकृतिभावार्थम् ॥
गो अयम्, गवायम्, गोऽयम् ॥ हेचित्रगोऽग्रमित्यत्र गोशब्दस्य

लाक्षणिकत्वान्न भवति । लक्षणप्रतिपदाक्तयोः प्रतिपदाक्तस्यैव
पठनं न तु लाक्षणिकस्य ॥

अथोऽच्यनक्षे ॥ १ । १ । ८६ ॥

गोशब्दस्य पदान्ते वर्तमानस्यैङोऽचि परे अथ इत्यादेशो वा
भवति । न चेत्सोऽच अक्षशब्दस्यः ॥ गवायम्, गोऽयम्, गोअयम् ।
गवेश्वरः, गवीश्वरः ॥ पदान्त इति किम् ? गवि ॥ अनक्ष इति
किम् ? गोअक्षम्, गोऽक्षम् ॥

इन्द्रे ॥ १ । १ । ८७ ॥

गोशब्दस्य पदान्ते वर्तमानस्यैङ् इन्द्रशब्दस्यैऽचि परे अथ
इत्यादेशो भवति ॥ गवेन्द्रः ॥

वातायनेऽक्षे ॥ १ । १ । ८८ ।

गोशब्दस्य पदान्ते वर्तमानस्यैङोऽक्षशब्दस्यैऽचि परे वाता-
यने वाच्ये अथ इत्यादेशो भवति ॥ गवाक्षः । वातायनमित्यर्थः ॥
अन्यत्र गोऽक्षम्, गो अक्षम् ॥

न प्लुतस्यानितौ ॥ १ । १ । ८९ ॥

प्लुतस्यानितावचि परे यत्प्राप्नोति तन्न भवति । देवदत्ताः
अत्रान्वसि । जिनदत्ताः इदमानय ॥ अनिताविति किम् ? सु-
प्रलोकाः इति-सुप्रलोकेति ।

गितः ॥ १ । १ । १०० ॥

गानुबन्धस्याचि परे तन्निमित्तं यत्प्राप्नोति तन्न भवति ॥
मुनी इनी । साधू एतौ । पचते अत्र । पचावहे अत्र आवाम् ॥

चादेरचोऽनाङ् ॥ १ । १ । १०१ ॥

चादिरसत्त्ववाची । आङ्वर्जितो योऽच् तस्याचि परे
तन्निमित्तं न भवति । 'अ अपेहि । इ इन्द्रं पश्य । उ उत्तिष्ठ ।

१ अ इ उ इत्यादय एकाचकाशब्दाः भर्त्सनेऽर्थे विद्यन्ते ।

आ एवं तु मन्यसे । आ एव किल तत् ॥ अनाङ् इति किम् ? आ
ईषदुष्णम् ओष्णम् । आ इहि एहि । आ उदकान्तात् ओद-
कान्तात् प्रियमनुव्रजेत् । आ आर्येभ्यः आर्येभ्योऽस्य यशो गतम् ॥

ईषदर्थे क्रियायोगे मर्यादाभिन्विधौ च यः ।

एतमातं क्लितं विद्याद् वाक्यस्मरणयोरङ्कित् ॥ १ ॥

श्रोतः ॥ १ । १ । १०२ ॥

आदेरोकारान्तस्याधि परे यत्प्राप्नोति तन्न भवति ॥ अहो
इदम् । उताहो^१ एषम् । अथो अस्मै । नो इन्द्रियम् ॥

सौ वेती ॥ १ । १ । १०३ ॥

अनुनिमित्तो य ओकारस्तस्य इतिशब्दे परे यत्प्राप्नोति
तन्न भवति वा ॥ पटो इनि, पटविति ॥ साविति किम् ?
अगवित्याह ॥

ऊँ चीजः ॥ १ । १ । १०४ ॥

उज्जित्येतस्य इति शब्दे परे 'ऊँ' इत्ययं दीर्घोऽनुनासिक
आदेशो भवति वा । अशब्दाद्यदन्यत्प्राप्नोति तन्न वा भवति ।
एवं त्रैरूप्यं भवति ॥ ऊँ इति, (४) उ इति । विति ॥

मयोऽचि वोऽसन् ॥ १ । १ । १०५ ॥

मयिति प्रत्याहारः । मय उत्तरस्य उजः स्थानेऽचि परे
वकारो वा भवति । स च असन् अभूतवत् ॥ क्रुङ्ङ्वास्ते, क्रुङ्ङु-

१ अहो आहो हो उताहो च नो अहो अथो इमे ।

भो प्रयुक्ताश्च ओदन्ता अष्टावित्यागमे स्मृताः ॥१॥

२ सम्बोधनसम्बन्धी ।

३ अनुकरणे निर्विभक्तिकत्वमत्र ।

४ अत्र "आदेरचोऽनाङः ॥ १ । १ । १०१ ॥" इति विकल्पते
न तु परत्वात् । "अस्ये ॥ १ । १ । ७३ ॥"

आस्ते । किम्बुष्णम्, किम् उष्णम् । तद्दस्य मतम्, तद्दु अस्य मतम् । किम्बिति, किम् इति, किमु इति, किम्बिति ॥ “अस्वे” १ । १ । १३ ॥ इति यञ् । असत्त्वात् द्वित्वमनुस्वारानुनासिका-भावाश्च भवन्ति ॥

ह्रस्वोऽनुनासिकेऽनुनासिकः स्वः ॥ १ । १ । १०६ ॥

पदान्ते वर्तमानस्य ह्रस्वः स्थानेऽनुनासिके परे स्थानिनः स्वोऽनुनासिकादेशो भवति वा ॥ वाङ्मधुरा, वाग्मधुरा । षण्-याः, षड्मयाः । तन्नयनम्, तद्वनयनम् । ककुम्भखनम्, ककु-ब्मखनम् । ह्रस्मात्रम्, ह्रस्मात्रम् । त्वङ् इति, त्वगूँ इति । अ-सन्नित्येव--त्वङ् इत्यादौ ॥ “ह्रस्वान्ङमः पदान्ते ॥ १ । १ । १२३ ॥ इति द्वित्वादिर्न भवति ॥

प्रत्यये ॥ १ । १ । १०७ ॥

पदान्ते वर्तमानस्य ह्रस्वस्थानेऽनुनासिकादौ प्रत्यये परे स्थानिनः स्वोऽनुनासिकादेशो नित्यं भवति ॥ वाङ्मयम् । षण्णाम् ॥ पदान्त इति किम् ? यज्ञः । स्वप्नः । यज्ञः ।

रीस्योः ॥ १ । १ । १०८ ॥

पदान्ते वर्तमाने रेफे सकारे च ईकारानुबन्धे परे यः पूर्वस्तस्य स्थाने स्वोऽनुनासिकादेशो भवति ॥ नूँ पाति । काँस्काम् । भवाँश्लादयति ॥

भ्रां ज्यपदान्ते ॥ १ । १ । १०८ ॥

सकारमकाराणामपदान्ते वर्तमानानां जयि परे तन्निति-तः स्वोऽनुनासिकादेशो भवति ॥ मस्य-गन्ता । गन्तुम् । मस्य-शङ्किता । शङ्कितुम् । बहुवचनं मस्य णत्वत्वाधनार्थम्-विस्त्रम्भः । लभन्ति ॥ अपदान्त इति किम् ? भवान्परमः ॥ जयीति किम् ? करवन्ति ॥

शल्यनुस्वारः ॥ १ । १ । ११७ ॥

• सकारनकाराणामपदान्ते वर्तमानानां स्थाने ङलि परे-
ऽनुस्वारो भवति ॥ मस्य—पुंसि । गंस्यते ॥ मस्य—दंशः ।
यशांसि ॥

सम्मो हलि तौ ॥ १ । १ । ११९ ॥

पदान्त इति वर्तते 'मम्' ग्रहणात् । समागमस्य पदान्ते
वर्तमानस्य च सकारस्य स्थाने हलि परे तौ-निमित्तस्वो-
ऽनुनामिकोऽनुस्वारश्च पठ्यायेण भवतः ॥ अङ्कम्यते, चङ्ग-
म्यते । अञ्जलिहो वायुः, अञ्जलिहो वायुः ॥ मस्य-एवं करीषि,
त्वङ्करोषि । संयन्ता, संयन्ता ॥ पदान्त इति किम् ? गम्यते ।
रम्यते ॥

हि ल्ठयस्मिन् ॥ १ । १ । ११२ ॥

• पदान्ते वर्तमानस्य सकारस्य स्थाने ल व य म न इत्येत-
दूर्णपरे हकारे परे तेषां स्वोऽनुनामिकोऽनुस्वारश्च पठ्यायेण
भवतः ॥ किंल्लादयते, किंल्लादयते । किंल्लह्यते, किंल्लह्यते ।
किंल्लह्यः, किंल्लह्यः । किंल्ललयति, किंल्ललयति । किंल्लह्ये, किंल्लह्ये ॥

सम्राट् ॥ १ । १ । ११३ ॥

समित्यस्य राजतौ क्लिबन्ते परेऽनुस्वाराभावो निपात्यते ॥
सम्राट् । सम्राजौ । पञ्चमः शान्तिः ॥

खय् खयश्शरि वा ॥ १ । १ । ११४ ॥

'पदान्ते' इति निवृत्तम् । खयः शरि परे खयादेशो भवति
वा ॥ तच्छेते, तच्छेते । वपसः, वपसः । अपसरः, अपसरः ॥

शरोऽनु द्वे ॥ १ । १ । ११५ ॥

शरः परस्य खयः स्थाने अनु-यदन्यत्प्राप्नोति तस्मिन्कृते
पश्चाद् द्वे रूपे भवतो वा ॥ कश्छादयति, कश्छादयति । त्वं-

वखनमि, त्वं खनसि । स्थाली, स्थाली ॥ अन्वित्युक्तत्वादस-
न्निति निवृत्तम् । द्वित्वे प्राप्नुवच्चत्वादि भवति ॥ पुनः खयः
परस्य शरः स्थाने द्वे रूपे भवतो वा ॥ तच्छेते, तच्छेते ।
वत्सः, वत्सः ॥

यजो मयः ॥ १ । १ । ११६ ॥

यजः परस्य मयः स्थाने द्वे रूपे भवतो वा ॥ वृक्षवृकरोति,
वृक्षवृकरोति । वल्मीकम्, वल्मीकम् । अन्वित्येव-प्रोरणुनाव ।
कृत्विर्जयिषति ॥ पुनः मयः परस्य यजः स्थाने द्वे रूपे भवतो
वा ॥ दध्यत्र, दध्यत्र । मध्यत्र, मध्यत्र । त्रप्यत्र, त्रप्यत्र ॥

अचो ह्योऽहचः ॥ १ । १ । ११७ ॥

अचः परो यो हकारो रेफश्च ताभ्यां परस्याहच-हका
राद्रेफादचश्चान्यस्य वर्णस्य स्थाने द्वे रूपे भवतो वा, ब्रह्म
ब्रह्मा । सठर्षः, सर्वः । दीर्घः, दीर्घः ॥ अहच इति किम् ? ब्रह्मम् ।
अहम् । दहः ॥

अदीर्घात् ॥ १ । १ । ११८ ॥

अदीर्घादचः परस्याहचः स्थाने द्वे रूपे भवतो वा ॥ दध्यत्र
दध्यत्र ॥ पथ्यदनम्, पथ्यदनम् । त्वक्क्, त्वक् । त्वग्,
त्वग् । गोऽत्रातः, गोऽत्रातः । अन्वित्यधिकारात् कुत्वा-
दौ कृते द्वित्वम् ॥ अदीर्घादेकहलीत्यनुक्ता “न संयोगे ॥ १ । १
११९ ॥ अचि ॥ १ । १ । १२२ ॥” इति योगद्वयारम्भाद्विरामेऽप्य-
यनादेशः ॥ अहच इति किम् ? सध्यम् । वध्यः । तितउः ॥
अदीर्घादिति किम् ? सूत्रम् । पात्रम् । वाक् ॥

न संयोगे ॥ १ । १ । ११८ ॥

ह्यनोऽनन्तरास्सयोगः । संयोगे परेऽहचः स्थाने द्वे रूपे न

भवतः ॥ इन्द्रः । चन्द्रः । कल्हम् । मत्स्ना ॥

• पुत्रस्यादिपुत्रादिन्याक्रोशे ॥ १ । १ । १२० ॥

पुत्रशब्दस्यादिन्शब्दे णादिन्शब्दे च परे आक्रोशे
षिषये द्वे रूपे न भवतः ॥ पुत्रादिनी त्वमभि पापे । पुत्रपुत्रा-
दिनी भव ॥ अन्यत्र पुत्रादिनी शिशुमारी ॥

अचि ॥ १ । १ । १२१ ॥

अदीर्घात्परस्याह्वः स्थानेऽचि परे द्वे रूपे न भवतः ॥
दधि । मधु ॥

शरः ॥ १ । १ । १२२ ॥

शरोऽचि परे द्वे रूपे न भवतः ॥ दर्शनम् । वर्षः । तर्षः ॥

ह्रस्वान्डमः पदान्ते ॥ १ । १ । १२३ ॥

ह्रस्वान्परस्य पदान्ते वर्तमानस्य डमःस्थानेऽचि परे
द्वे रूपे भवतः ॥ ऋङ्ङास्ते । सुगणिह । कषन्निह ॥ “असिद्धं
बहिरङ्गमन्तरङ्गे” इति जो न भवति ॥

दीर्घाञ्चो वा ॥ १ । १ । १२४ ॥

पदान्ते वर्तमानाद्दीर्घात्परस्य लकारस्य द्वे रूपे भवतो वा ॥
कन्याच्छत्रम् । कन्यालत्रम् ॥

प्लुतात् ॥ १ । १ । १२५ ॥

पदान्ते वर्तमानाद् दीर्घस्थानिकात्प्लुतात्परस्य लकारस्य
द्वे रूपे भवतो वा ॥ आगच्छ इन्द्रभूतेऽच्छत्रमानय, आगच्छ इन्द्र-
भूतेऽच्छत्रमानय ॥ दीर्घादिति किम्? आगच्छ भो देवदत्त-
च्छत्रमानय ।

अजाङ्माडः ॥ १ । १ । १२६ ॥

अचः आङो माडश्चाठययादुत्तरस्य लकारस्य द्वे रूपे नि-
त्यं भवतः ॥ इच्छति । म्लेच्छति । आच्छिनति । नाच्छिदत् ॥
अन्वित्येव—प्रश्नः । प्रष्टा ॥

डाजभाजोऽतो लुगितौ ॥ १ । १ । १२७ ॥

डाजभाजः अनेकाद्योऽठयक्तानुकरणास्य यः अत् शब्दस्तस्य इतिशब्दे लुग्-लोपो भवति ॥ छमत् इति-छमिनि ॥ पटिति । 'अत्' इति अचमात्मवर्षलुग् ॥ "अमिद्दु बहिरङ्गमन्तरङ्गे" इति लुचि कस्तथं न भवति ॥ "अकदिति तद्विभाषि क्तम्" इति दकारान्तं द्रष्टव्यम् ॥ डाजभाज इति किम्? छत् इति-छदिति । जगत् इति-जगदिति ॥

न द्वुक्तेः ॥ १ । १ । १२८ ॥

द्वे उक्ती यस्य तस्य डाजभाजो यो अत्शब्दस्तस्य इती परे लुग् भवति ॥ पटत् पटदिति वीप्सायां द्वुक्तिः । पटत् पटिति समुदायानुकरणम् ॥

तः ॥ १ । १ । १२९ ॥

द्वुक्तेर्डाजभाजोऽतो यस्तकारस्तस्य इती परे लुग् भवति ॥ पटत्पटेति करोति । घटत्घटेति करोति ॥

डाच्यादौ ॥ १ । १ । १३० ॥

द्वुक्तेरादौ पूर्वस्यामुक्तावतो यस्तकारस्तस्य डाचि परे निर्यं लुग् भवति ॥ पटपटाकरोति । दमदमाकरोति ॥

द्वो द्वि ॥ १ । १ । १३१ ॥

ढकारस्य रेफस्य च यथासंख्यं ढकारे रेफे च परे लुग् भवति ॥ लीढम् । गूढम् । अग्नीरथेन । अन्नारौति ॥

हलो यमि यमो वा ॥ १ । १ । १३२ ॥

हलः परस्य यमो यथासंख्यं यमि परे लुग् भवति वा ॥ आदित्यः, आदित्यः । केषाञ्चित् "यसाम्" इति पाठः । तेषां अचनभेदाद्यथासंख्यं नास्तीत्युदाहरणमिदम्-अभ्यते, अभ्यते ॥

जरि जरः स्वे वा ॥ १ । १ । १३३ ॥

• हलः परस्य जरः स्वे जरि परे लुगभवति वा ॥ भिन्तः,
भिन्तः । भिन्ताम्, भिन्ताम् ॥ स्व इति किम् ? तर्था ॥

उदस्स्थास्तम्भः ॥ १ । १ । १३४ ॥

उदःपरस्य स्थास्तम्भोर्धात्वोरषयवस्य जरो जरि परे नित्यं
लुग् भवति ॥ उत्थाता । उत्थानुम् ॥ उत्तम्भिता । उत्तम्भितुम् ।
उत्थाना उत्तम्भितेति त्रिसयोग. “अदीर्घात् ॥ १ । १ । ११८ ॥”
इति द्वित्वेन भवति ॥ ‘स्कन्धेरुत्कन्धकरोगः’ इति पृषोदादिषु
द्रष्टव्यः ॥

चर् ॥ १ । १ । १३५ ॥

जरःस्थाने जरि परे नित्यं चरादेशो भवति ॥ देवच्छत्रम् ।
गुहनिट् तरति । गत्यने । लट्स्थाने ॥ “जषि जश् ॥” १ । १ ।
१३६ ॥ इति वचनात् खरि चत्वंम् ॥

जषि जश् ॥ १ । १ । १३६ ॥

जरःस्थाने जषि परे जश् भवति ॥ चरोऽपवादः । लठधा ।
लठधुम् । दोग्धा । बोद्धा । षड्भिः । विद्युद्भद्रा ॥

श्चौ श्चू स्त्वोः ॥ १ । १ । १३७ ॥

सकारस्य शकारे चवर्गे चोपश्लिष्टस्य स्थाने शकारादेशो
भवति तथा तवर्गस्य चवर्गः ॥ आप्तशशोभते । तपश्चरति । यश्
श्रुधम् । श्रुयोतति । भृज्जति ॥ तवर्गस्य—तच्छेते । तश्चेते ।
भवाऽशेते । तश्चरति । तच्छादयति । तश्चयति । तश्चापयति ।
भवाऽजकारेण । राज्ञा । यज्ञः ॥ सप्तवचने यथासक्यं शैलीय-
साचार्यस्य । “न शात् ॥ १ । १ । १३८ ॥” टोः पदान्तो ॥ १ । १ ।
१४० ॥” इति निषेधात्पदे “तोऽपि ॥ १ । १ । १४१ ॥” इति
निषेधात्पूर्वे च श्चुत्वष्टुत्वे ॥

ष्टौ ष्टू ॥ १ । १ । १३८ ॥

सकारस्य षकारे टवर्गस्योपश्लिष्टस्य षकारो भवति. तव-
र्गस्य टवर्गः कठषण्डे । कष्टीकते । कष्टुकारेण तवर्गस्य-पेष्टा ।
पेष्टुम् । नष्टीकते । तट्टकारेण । तट्टीनम् । तट्टीकते । तण-
कारेण । भवाण्टीनः । अट्टते । अट्टति ॥

न शात् ॥ १ । १ । १३८ ॥

शकारात्परस्य षुत्वं न भवति ॥ अश्नाति । क्लिश्नाति ॥

टोः पदान्तेऽनाम्नगरीनवतेः ॥ १ । १ । १४० ॥

पदान्ते वर्तमानाट्टवर्गादुत्तरस्य ष्टुत्वं न भवति नाम्नग-
रीनः निशठदान् वर्जयित्वा ॥ मधुलिट् सीदति । षट्त्तयम् ।
षणनयाः ॥ अनाम्नगरीनवतेरिति किम्? षणणाम् । षणणगरी ।
षणवतिः ॥ पदान्त इति किम्? ईट्टे । “पदान्ते” इत्यधिकार-
आपादपरिसमाप्तेः ॥

तोःषि ॥ १ । १ । १४१ ॥

तवर्गस्य पदान्ते वर्तमानस्य षकारे परे षुत्वं न भवति ॥
अग्निचित् षडिकः । महान् षण्डः ॥

लि लः ॥ १ । १ । १४२ ॥

पदान्ते वर्तमानस्य तवर्गस्य स्थाने लकारे परे लकारा-
देशो भवति ॥ तल्लुनाति । भवाल्लिखति ॥

जशो हो भूवा ॥ १ । १ । १४३ ॥

पदान्ते वर्तमानाञ्जशः परस्य हकारस्य स्थाने यथा-
संख्यं ऋषादेशो भवति वा ॥ अञ्जलौ, अञ्जलौ । त्रिण्टु-
वमुतम्, त्रिण्टुव्हुतम् । वाग्घमति, वाग्हनति । षड्ढलानि,
षड्ढलानि । तद्वितम्, तद्वितम् ॥

शश्छोऽमि ॥ १ । १ । १४४ ॥

• पदान्ते वर्तमानाज्जश उत्तरस्य शकारस्यामि परे छकारो भवति वा ॥ तच्छोभते, तच्चोभते । त्रिष्टुब्धयते, त्रिष्टुब्धयते ॥

ङ्णो गक्ङक् शरि ॥ १ । १ । १४५ ॥

पदान्ते वर्तमानयोर्ङकारणकारयोश्शरि परे यथासंख्यं गक्ङक् इत्येतावगमौ भवतो वा ॥ क्रुङ्क्छेते, क्रुङ्क्छेते । सुगण्ट्छेते, सुगण्ट्छेते ॥

ङ्स्तङ् सोऽश्चः ॥ १ । १ । १४६ ॥

पदान्ते वर्तमानाङ्कारान्काराच्च परस्य सकारस्य तडा-
गमो वा भवति अश्चः—श्चसंयोगस्यावयवश्चेत्सकारो न भवति ॥ मधुलिट्मीदति, मधुलिट्मीदति भवान्तसंमदि, भवान्-
न्संमदि ॥ अश्च इति किम् ? । पट् श्चयातन्ति भवान्श्चयातति ॥

र्नाश्च जक् ॥ १ । १ । १४७ ॥

• पदान्ते वर्तमानस्य नकारस्य शकारे परे जगागमो वा भवति अश्चः—श्चसंयोगस्य तु शकारे न भवति ॥ भवाऽच्छेते, भवाऽच्छेते, भवाऽच्छेते । कुर्वऽच्छेते, कुर्वऽच्छेते, कुर्वऽच्छेते ॥

नूनः पि री रक् ॥ १ । १ । १४८ ॥

नूनित्येतस्य नकारस्य पदान्ते पदान्तस्यस्य पकारे परे 'री' इतीकारानुबन्ध आदेशो रक्चागमः पठ्यायेण भवतो वा ॥
नूँ = पाहि, नूँ = पाहि, नूँपाहि ॥

कांस्कान् सी सक् ॥ १ । १ । १४९ ॥

कानित्येतस्य शसन्तस्य द्विर्वचने कृते पूर्वस्य 'सी' इतीका-
रानुबन्ध आदेशः सक्चागमः पठ्यायेण निपात्यते ॥ कांस्कान्,
कांस्कान् ॥ रीस्योरीकारी "रीस्योः ॥ १ । १ । १०८ ॥" इति विशेष-
णार्थो ॥

द्वयस्यप्रश्नानः ॥ १ । १ । १५० ॥

प्रशान्वर्जितस्य यो नकारस्तस्य पदान्तस्याम्परे लुचि परतः सीरादेशः सक्वागमः पद्योयेण भवतः ॥ भवाँश्छादयति, भवाँश्छादयति । भवाँस्तरति, भवाँस्तरति । छवीति किम् ? । भवान्फलति । असीति किम् ? । भवान्तसरुकः । अप्रशानिति किम् ? । प्रशाञ्चरति ॥

पुमः खयि ॥ १ । १ । १५१ ॥

पुमित्येतस्य पदान्तस्याम्परे खयि परतः सीसकौ भवतः ॥ पुँस्खातम्, पुँस्खातम् । पुँस्कोकिलः, पुँस्कोकिलः । पुँश्चली, पुँश्चली ॥

समस्कृमि ग्लुक् च ॥ १ । १ । १५२ ॥

स्कृमि-ससट्कस्य कृजोऽवयवे सकारे परे समित्येतस्य सीसकौ ग्लुक् च भवति ॥ संस्कृता, संस्कृता, संस्कृता । संस्कृता संस्कृता संस्कृता, संस्कृता । गित्वमुत्तरार्थम् ॥

ठयोऽठ्याभोभगोः ॥ १ । १ । १५३ ॥

अवर्णान्तादघोभोभगो इत्येतेभ्यश्च परस्य पदान्तस्य वकारस्य यकारस्य चाधि परे ग्लुग् भवति । वृक्ष हसति । वृक्षवृक्षमाचक्ष्णो वृक्षवृ । देवा यन्ति । अघो हसति । भो ददाति । भगो देहि ॥ पदान्त इति किम् ? । गठयम् । भठयम् । जठयम् । भो ठयोम ॥

अच्यरूपष्टश्च ॥ १ । १ । १५४ ॥

अवर्णादघोभोभगोभ्यश्च परयोः पदान्तयोः ठ्योरधि परे ग्लुगरूपष्टः अव्यक्तश्रुतिश्चामन्त्री भवति । पट उ, पटवँ । तउ, तयुँ । तस्मै उ, तस्मायुँ । अघो उ, अघोयुँ । अघो अत्र, अघोयँत्र, भो अत्र, भोयँत्र । भगो अत्र, भगोयँत्र ॥ ग्लुचि, "गितः ॥ १।१।१००॥" इति सन्धिप्रतिषेधः ॥

वानुञ्ज्यात् ॥ १ । १ । १५५ ॥

अवर्णात्परस्य पदान्ते षः सञ्चर्जितेऽपि परे लुग-
स्पष्टश्चादेशौ वा भवतः ॥ पक्षे-तादवस्थ्यम् ॥ पट इह, पट-
विह, पटविह । देवा आसते, देवायांसते, देवायासते ॥ पदान्त
इति किम् ? । नयनम् । लवनम् ॥

रेर्यः ॥ १ । १ । १५६ ॥

अवर्णादघोभोभगो इत्येतेभ्यश्च परस्य रेरिकारानुव-
न्धस्य स्थानेऽपि परे यकारो भवति ॥ क आस्ते, कयास्ते ।
देवा हसन्ति । देवायासते । अघोयत्र । अघो हसति । भोयत्र ।
भो हसति । भगोयास्ते । भगो दयते ॥ रेरिति किम् ? । अन्तर्धयते ॥

अतोऽद्भ्युः ॥ १ । १ । १५७ ॥

अकारात्परस्य रेस्थाने अकारे ह्यि च परे उकारादेशो
भवति ॥ यत्वापवादः । अवणोऽग्नि । चर्मा जयति ॥ तकारः
किम् ? । देवायत्र । सुस्त्रोताऽ अन्वसि । सुश्रुताऽ देहि । सर्वज्ञः
आस्ते ॥ रेरिति किम् ? । अन्तरस्मि । मातरस्मि ॥

हल्यनञ्समासे लुक्तस्सात् ॥ १ । १ । १५८ ॥

सकारस्थानिकात्सकारात्परस्य रेर्हलि परे लुग् भवति न
चेत् सकारो नञ्समासे भवति ॥ एष करोति । स ददाति परमेष
करोति । परमस ददाति ॥ हलीति किम् ? । एषोऽस्मि । सोऽस्मि
अनञ्समास इति किम् ? । अनेषो गच्छति । असो गच्छति ॥

तदः पादपूरणे ॥ १ । १ । १५९ ॥

तदादेशात्सकारादुत्तरस्येररपि परेऽनञ्समासे लुग् भवति
पादपूरणे विषये लोपे चेत्पादः पूर्णते ॥ सैष दाशरथी रामः । सैष
राजा युधिष्ठिरः ॥ पादपूरण इति किम् ? । स एष भरतो राजा
यो न्याये पथि वर्तते ॥

रोऽहोऽप्यसुब्रूपरात्रिरथन्तरे ॥ १ । १ । १६० ॥

अह्नित्यस्य रैरधि परे रेफादेशो भवति न सुब्रूपरात्रिरथन्तरेषु ॥ अह्नैति । अह्नर्ददाति ॥ असुब्रूपरात्रिरथन्तर इति किम् ? । अहोभ्याम् ॥ अहोभिः । दीर्घाहोऽयम् । अहोरूपं गतम् । अहोरात्रिरागता । अहोरथन्तरम् ॥

विसर्जनीयस्य ॥ १ । १ । १६१ ॥

विसर्जनीयस्याधि परे रेफो भवति ॥ मुनिरस्मि, साधुरस्मि । सजूर्द्वयते । पतिर्द्वयते ॥ विसर्जनीयस्येत्यधिकार आपादपरिसमाप्तेः ॥

वार्हर्पत्यादिषु ॥ १ । १ । १६२ ॥

अहर्पतीत्येवमादिषु शकृदेषु विसर्जनीयस्थाने रेफो वा भवति ॥ अहर्पतिः, अह्रपतिः । गीर्पतिः, गीपतिः । धूर्पति, धूपतिः । प्रचेता राजन्, प्रचेतो राजन् ॥ वारेफादत्र रेकृत्वबोधया पक्षे विसर्जनीयः ॥

सश्रुत्थयशरि ॥ १ । १ । १६३ ॥

विसर्जनीयस्य स्थानेऽशर्परे छवि परतःसकारो भवति ॥ कश्रुत्थयति । कस्तरति । अन्तस्तुदति । मातृकारेण ॥ अशरीति किम् ? । असेः त्सरुक् ॥

शरि वा ॥ १ । १ । १६४ ॥

विसर्जनीयस्याशर्परे शरि परे सकारो वा भवति ॥ कश्रुशोभते, कःशोभते । मातृष्यण्डे, मातृषण्डे । अन्तस्सिक्तम्, अन्तःसिक्तम् ॥

लुक् खयि परे ॥ १ । १ । १६५ ॥

विसर्जनीयस्य खयि परे शरि परतो लुग् वा भवति ॥ अन्तस्खलति, अन्तः खलति, अन्तस्खलति । अन्तस्खलति, अन्तः खलति, अन्तस्खलति । अन्तस्खलति, अन्तः खलति, अन्तस्खलति । अन्तस्खलति, अन्तः खलति, अन्तस्खलति । अन्तस्खलति, अन्तः खलति, अन्तस्खलति ।

चक्षुः स्फन्दते, चक्षुस्स्फन्दते ॥

कुपी=क=पम् ॥ १ । १ । १६६ ॥

विमर्जनीयस्य कवर्गीये पवर्गीये चाऽशर्परे खयि परे=क
=प इति जिह्वामूलीयोपधनानीयो यथासंख्यमादेशौ वा भवतः ॥
क=करोति, कः करोति । क=खनति, कः खनति । अन्त=
पचति, अन्तः पचति । अन्त=फलति, अन्तःफलति ॥ अशर्परे
इति किम् ? वासः क्षीमम् ॥ अद्भिः पसातम् ॥ खयीति
किम् ? अन्तर्गच्छति । अन्तर्भाषते ॥

तिरसस्तेस्सिः ॥ १ । १ । १६७ ॥

तिमंज्ञकस्य तिरश्शठस्य सम्बन्धिना विमर्जनीयस्य स्थाने
कवर्गीये पवर्गीये चाशर्परे खयि परे सिरिकारानुबन्ध आदेशो
वा भवति ॥ तिरस्कृत्य, तिरःकृत्य । तिरस्करोति, तिरः-
करोति ॥ तेरिति किम् ? तिरः कृत्वा ॥

नमस्पुरसः ॥ १ । १ । १६८ ॥

नमस्पुरम् इत्येनयोस्ति संज्ञयोस्मन्बन्धिना विमर्जनीयस्य
कुपावशर्परे खयि परे नित्यं सिर् भवति ॥ नमस्कृत्य । नम-
स्करोति । पुरस्कृत्य । पुरस्करोति ॥ तेरिति किम् ? नमः
कृत्वा । पुरः कृत्वा । योगविभागो नित्यार्थः ॥

चतुर्निर्दुर्बहिरावि=प्रादुसाम् ॥ १ । १ । १६९ ॥

चतुर्, निर्, दुर्, बहिस्, आविस्, प्रादुम् इत्येतेषां वि-
मर्जनीयस्य कुपावशर्परे खयि परे सिर् भवति ॥ चतुष्कण्ट-
कम् । चतुष्पात्रम् । निष्करोति । निष्पचति । दुष्करोति ।
दुष्पचति । बहिष्करोति । बहिष्पचति । आविष्करोति । आ-
विष्पचति । प्रादुष्करोति । प्रादुष्पचति । निष्कुलः । दुष्पुरुषः ॥

मुचो वा ॥ १ । १ । १७० ॥

सुष्प्रत्ययान्तस्य सम्बन्धिना विसर्जनीयस्य कुपावशर्परै
खयि परे सिर् भवति ॥ द्विष्करोति, द्विष्करोति । त्रिष्ख-
नति, त्रिष्खनति । चतुष्पचति, चतुष्पचति ॥

इसुसोऽपेक्षायाम् ॥ १ । १ । १७१ ॥

इसुसुप्रत्ययान्तस्य सम्बन्धिना विसर्जनीयस्य कुपावश-
र्परै खयि परे सिर् भवति वा स्थानिनिमित्तो पदे चेतपरस्परापे-
क्षायां भवतः ॥ सट्पिष्करोति, सट्पिष्करोति ॥ सट्पिष्पिचति,
सट्पिष्पिचति ॥ धनुष्खरडयति, धनुष्खरडयति । धनुष्कलति,
धनुष्कलति । परमसट्पिष्करोति, परमसट्पिष्करोति । परमध-
नुष्खरडयति, परमधनुष्खरडयति । इसा साहचर्यादुसोऽत्रा-
तिङो ग्रहणादिह न भवति-चक्रुष्कुलानि । भिन्दुष्पापानि ॥
अपेक्षायामिति किम् ? । तिष्ठतु सट्पिष्ः पिब त्वमुदकम् । तिष्ठतु
धनुष्खरडय काष्ठम् ॥

नाक्रियैकार्थे ॥ १ । १ । १७२ ॥

इसुसुप्रत्ययान्तस्य विसर्जनीयस्य स्थाने कुपावशर्परै
खयि परे क्रियापदवर्जितममानाधिकरणपदस्थे परे स्थानिनि-
मित्तपदयोरपेक्षायां सिर् भवति ॥ सट्पिष्ः कारकम् । यजुः
पीतकम् ॥ क्रियाप्रतिषेधः किम् ? । सट्पिष्कियते, सट्पिष्ः
क्रियते ॥ एकार्थे इति किम् ? । सट्पिष्कुम्भे, सट्पिष्कुम्भे ॥

समासेऽसमस्तस्य ॥ १ । १ । १७३ ॥

पूर्वशासमस्तस्य इसुसुप्रत्ययान्तस्य सम्बन्धिना विसर्ज-
नीयस्य स्थाने कुपावशर्परै खयि परे सिर् भवति ते चेतस्था-
निनिमित्तपदे एकत्र समासे भवतः ॥ सट्पिष्कुण्डम् । सट्पिष्पान-
नम् । धनुष्खरडम् । धनुष्कलम् ॥ समास इति किम् ? । तिष्ठतु
सट्पिष्ः पिब त्वमुदकम् ॥ असमस्तस्येति किम् ? । परमसट्पिष्क-

कुण्डम् । इन्द्रधनुःखण्डम् ॥

पदेऽधश्चिरसः ॥ १ । १ । १७४ ॥

पूर्वेणाकृतसमासयोरधश्चिरसित्येतयोर्विनर्जनीयस्य पद-
शब्दे परे समासे चिर् भवति ॥ अधःपदम् । शिरःपदम् ॥
समास इति किम् ? । अधः=पदम् । शिरः=पदम् ॥ असमस्तस्येति
किम् ? । परमशिरः= पदम् ॥

कृकमिकंसकुशाकर्णीकुम्भपात्रेऽतोऽनठययस्य ॥११११७५॥

अनठययस्य पूर्वेणानमस्तस्य सम्बन्धिनाऽकारात्परस्य वि-
सर्जनीयस्य स्थाने हुकञ्, कम्भ, कंस, कुशा, कर्णी, कुम्भ, पात्र,
इत्येतेषु परतः समासे चिर् भवति ॥ अयस्कृत् । अयस्कारः । यश-
स्कारः । यशस्कामः । पयस्कामः । अयस्कंसः । अयस्कृशा ।
अयस्कर्णी । पयस्कृम्भः । पयस्पात्रम् । प्रातिपदि-
कग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणं भवति ॥ अनव्ययस्येति किम् ।
स्वः कारः ॥ समास इति किम् ? । अयः करोति ॥ असमस्तस्येति
किम् ? । परमयशः=कामः ॥ “शीलिकामिति” णविधौ कामि-
ग्रहणाद्भ्राण्यन्तग्रहणम् । तेन स्त्रियाम् पयस्कामीति भवति ॥

प्रत्यये ॥ १ । १ । १७६ ॥

अनठययस्य सम्बन्धिना विसर्जनीयस्य कुपावशर्चरे खयि
प्रत्ययस्ये परे चिर् भवति ॥ काम्यकल्पकपाशाः प्रत्ययास्तान्
कथयः प्रयोजयन्ति ॥ यशस्काम्यति । यशस्करम् । गीष्कल्पम् ।
यशस्कल्पम् । सुदुष्पाशा ॥

न रहः काम्ये ॥ १ । १ । १७७ ॥

रेफान्तस्याह्रश्च विसर्जनीयस्य काम्यप्रत्यये चिर् न भ-
वति ॥ दुःकाम्यति । अह्रः काम्यति ॥

हस्वात्सुपस्ति ॥ १ । १ । १७८ ॥

ह्रस्वात्परस्य विसर्जनीयस्य सुबन्ताद्विहिते तकारादौ प्र-
त्यये परे सिर् भवति ॥ तरतमतस्तयत्वतलत्याः प्रत्ययास्तान्
कवयः प्रयोजयन्ति ॥ सत्पिर्षहरम् । सत्पिर्षमम् । सत्पिर्षः ।
चतुष्टयम् । चतुष्टम् । चतुष्टा । निष्टयः ॥

निसोऽनासेवायां तये ॥ १ । १ । १९८ ॥

निसः सम्बन्धिनो विसर्जनीयस्य तकारादौ तपतौ परतः
सिर् भवति अनासेवायामर्थे ॥ अनासेवा पुनः पुनः करणम् ।
निष्टपति स्वर्णम् । निष्टप्ताः श्ररातयः ॥ अनासेवायामिति
किम् ? निस्तपति स्वर्णं स्वर्णकारः ॥ तीति किम् ? ।
निरतपत् ॥ शक्तिर्देशादिह न भवति—निस्तातप्तिः ॥

श्लोकः—स्तिपा शपानुबन्धेन निर्दिष्टं यद्गणेन च ।

यञ्चैकाङ्ग्रहणं किञ्चित् पञ्चैतानि न यद्ग्रन्थि ॥ १ ॥

कस्कादिषु ॥ १ । १ । १९८० ॥

कस्क इत्येवं प्रकारेषु शब्देषु विसर्जनीयस्य स्थाने कुपा-
वशर्परि खयि परे सिरादेशो भवति ॥ कस्कः । कौसस्कुतः ।
सत्पिर्षकुण्डिका ॥ सत्पिर्षकुण्डिकादीनामिह गणपाठः । तेन
परमसत्पिर्षकुण्डिकेत्यादि सिद्धम् । बहुवचनादाकृतिगणोऽयम् ।
तेन आस्कर इत्यादि सिद्धम् ॥

इति शब्दानुशासने चिन्तामणौ वृत्तौ प्रथमस्याध्यायस्य प्रथमपादः ।

नपोऽचो ह्रस्वः ॥ १ । २ । १ ॥

इयमयनिदमितिशठदठयवस्थाहेतुरुपदेशगम्यः प्रातिप-
दिकार्यधर्मो लिङ्गं स्त्रीपुंनपुंसकत्वानि ॥ नपः—नपुंसकार्यदा-
यिनोऽजन्तस्य शठदृक्पस्य ह्रस्वादेशो भवति ॥ क्षीरपम् ।
ग्रामणि । नतश्रु । अतिहि । अतिरि । अतिद्यु । अतिनु । कुलम् ॥
नप इति किम् ? । क्षीरपाः । ग्रामणीः । स्त्री पुमान् वा ॥

पञ्चतोऽनेकतरस्याऽन्यादेर्दक् स्वमोः ॥१॥२॥२॥

नपुंसकाभिधायिमां सर्वाद्यन्तर्वर्तिनां पञ्चाचामन्यादीनां
तत्सम्बन्धिनोः सु अमित्येतयोः परतः दगागमो भवत्येकतर-
शठदं वर्जयित्वा ॥ अन्यत्तिष्ठति । अन्यत् पश्य । हे अन्यत् । अन्य
तरत् । इतरत् । कतरत् । कतमत् ॥ अनेकतरस्येति किम् ? । एक-
तरं तिष्ठति । एकतरं पश्य ॥ नप इति किम् ? । अन्यः पुरुषः
अन्या स्त्री ॥ तत्सम्बन्धिविज्ञानादिह न भवति—प्रियान्यम्,
अत्यन्यम् कुलम् । इह तु भवति—परमान्यत् तिष्ठति । परमा-
न्यत् पश्य ॥

अलुगवा ॥ १ । २ । ३ ॥

“न हान्लुक् ॥ १ । २ । १२९ ॥ इति यो लुचोऽभावः
प्रतिषेध उक्तः स नपुंसकस्य वा भवति ॥ हे चर्म । हे चर्मन् । हे
दग्धिह । हे दग्धिहन् । कुलम् ॥

अतोऽम् ॥ १ । २ । ४ ॥

अकारान्तस्य नपुंसकस्य सम्बन्धिनोः स्वमोरमित्यादेशो
भवति ॥ श्लुचोऽपवादः ॥ धनं तिष्ठति । धनं पश्य ॥ अम्बि-
धानं ङसर्धम्—अतिजरसं कुलं तिष्ठति । अतिजरसं कुलं पश्य ।

श्लुक् ॥ १ । २ । ५ ॥

नपः सम्बन्धिनोः स्वमोश्श्लुक् भवति ॥ दधि तिष्ठति

दधि पश्य । मधु । कर्त् । यत् । तत् । कुलम् ॥

जरसो वा ॥ १ । २ । ६ ॥

जरसन्तस्य नपः स्वसोः श्लुग् भवति वा ॥ अतिजरः ।
अतिजरसम् कुलम् ॥

इको लुग् ॥ १ । २ । ७ ॥

इगन्तस्य नपः सखन्धिनोः स्वसोः श्लुक् वा भवति ॥
लुक्त्वाद् भवतीत्यर्थः ॥ हे वारे । हे वारि । हे त्रपो । हे त्रपु ।
हे कर्तः । हे कर्त् । प्रियतिस्र कुलम्, प्रियत्रि कुलम् ॥ श्लुचो
लुग् वचनमनः सर्वलोपार्थम् ॥

पुमाँश्चान्यतोऽच्यापि ॥ १ । २ । ८ ॥

यदिगन्तं शठदरूपमन्यतो विशेष्यवशात्पुंसकार्यं वर्तते
तदर्थोऽजादावापि-टादौ सुपि परे पुंवद् वा भवति ॥ नमूह्रस्वी
न भवत इत्यर्थः ॥ ग्रामरया कुलेन । ग्रामशिना कुलेन । ग्रामरये ।
ग्रामशिने । ग्रामरयः, ग्रामशिनः । ग्रामरयः, ग्रामशिनः । ग्रा-
मरयोः । ग्रामशिनोः । ग्रामरयाम् । ग्रामशिनाम् । ग्रामरयाम् ।
ग्रामशिनि । ग्रामरयोः । ग्रामशिनोः । एवं कर्त्ता । कर्त्तृणा । कर्त्रे ।
कर्त्तृणे । शुचये । शुचिने । मृदवे । मृदुने । शुचेः । शुचिनः । मृदोः
मृदुनः । शुचयोः । शुचिनोः । मृद्वोः । मृदुनोः शुचौ । शुचिनि ।
मृदौ । मृदुनि ॥ अन्यत इति किम् ? । त्रपुणे । जतुने । पिलुने
फलाय ॥ अचीति किम् ? । ग्रामशिभ्याम् । ग्रामशिभिः ॥ आपीति
किम् ? । ग्रामणिनी । शुचिनी कुले ॥ इक इति किम् ? । कीला-
लपेन कुलेन ॥

दध्यस्थिसक्यसूणोऽनङ् ॥ १ । २ । ८ ॥

दधि, अस्थि, सक्य, अणि इत्येतेषामिगन्तानां नपामन
डादेशो नित्यं भवति ॥ तत्सखन्धिन्यन्यसखन्धनि वाऽ.

जादावापि परे । दधना । दधने । दधिन । दधनि । अस्थना ।
अस्थने । अस्थिन । अस्थनि । सकृना । सकृनि । सकृयनि ।
अक्षणे । अक्षिण । अक्षणि प्रियदधना । प्रियास्थना । अतिसकृना,
प्रियाक्षणा पुरुषेण प्रियदधन्या । प्रियास्थन्या । परमास्थन्या
स्त्रिया ॥ अचीति किम् ? । दधिभ्याम् । दधिभ्यः ॥ आपीति
किम् ? । दधिनी । दधीनि ॥ नप इति किम् ? । दधिना ।
दधये । दधिर्नाम कश्चित् ॥

नम् ऋपि ॥ १ । २ । १० ॥

इगन्तस्य नपोऽजस्रौ ऋपि परे नमागमो भवति । वारि-
णी । अपुणी । कर्तृणी कुले । वारिणा वारिणे वारिणः वारिणीः
वारीणाम् वारिणि ॥

शावचः ॥ १ । २ । ११ ॥

अजन्तस्य नपः शौ “अश्शमश्शः ॥ १ । २ । १८” इत्ये-
तस्मिन्परि नम् भवति ॥ वनानि । धनानि । वारीणि । अपुणि ।
कर्तृणि । कुलानि ॥

जलाम् ॥ १ । २ । १२ ॥

अचः परा या जलजातिः तदन्तस्य नपः शौ परे नित्यं
नम् भवति ॥ उद्शिवयन्ति । पर्यासि । काष्ठतङ्घ्रि ॥ अच इति
किम् ? । अहूर्जि । सूर्जि ॥

ततः प्रागार्यवज्रस्य ॥ १ । २ । १३ ॥

जलन्तस्य नपः शौ परे ततोऽन्याया जलजातेः प्रागार्य-
वज्रस्याचार्यस्य मते नम् भवति ॥ अहूर्जि । सूर्जि ॥ अन्येषाम्-
अहूर्जि सूर्जि ॥

अजभेशतुः ॥ १ । २ । १४ ।

अज्भवति किर्यस्मात् ततोऽज्जेद्विरुक्तात् जतादेश्च

पञ्चकात्परो यः शतृप्रत्ययस्तदन्तस्य नपः शौ परे आर्यवज्रस्य
मते नम् भवति । अन्येषां न भवति । ददन्ति । ददति । दध-
न्ति । दधति । जज्ञन्ति । जज्ञति । जाग्रन्ति । जाग्रति । दरिद्रन्ति ।
दरिद्रति । चकासन्ति । चकासति । शासन्ति । शासति कुलानि ॥
अज्जेरिति किम् ? । पचन्ति । पठन्ति । कुलानि ।

न नम् ॥ १ । २ । १५ ॥

अज्जे परो यः शता तदन्तस्य शठदरूपस्य यो नम् प्रा-
प्नोति स सर्वो न भवति ॥ दधती । ददती स्त्री । दधती । ददती
कुले । ददत् । ददती । ददतः । ददतम् । ददती । एवं जज्ञत् ।
जज्ञती । इत्यादि ॥

डीग्योर्वादिश्रनः ॥ १ । २ । १६ ॥

श्रनावर्जितादवर्णान्तात्परो यः शता तदन्तस्य डीगी
इत्येतयोः परयोर्नम् भवति वा । तुदन्ती । तुदती स्त्री । तुदन्ती ।
तुदती । कुले । एवं करिष्यन्ती । करिष्यती । भान्ती । भान्ती ॥
अश्रन इति किम् ? । क्रीणती स्त्री क्रीणती कुले ॥

शप्श्यात् ॥ १ । २ । १७ ॥

अवर्णाच्छपः श्याञ्च परस्य शतुर्डीग्योर्निर्णयं नम्
भवति ॥ भवन्ती स्त्री । भवन्ती कुले । दिष्यन्ती स्त्री । दिष्य-
न्ती कुले ॥ "आदिति किम् ? । घनती । अदती ॥"

जशशसश्शिशः ॥ १ । २ । १८ ॥

नपः सम्बन्धिनोः जशशमोः शि इत्यादेशो भवति ॥
वनानि तिष्ठन्ति । वनानि पश्य । वारीणि । अपूणि । कर्तृणि ।
यशांसि ॥

१ आदभावे-शयः स्थानिवत्वात् घ्नति इत्यत्रापि भवत्येव नम्
इत्यर्थः ।

आडश्चैतो गीः ॥ १ । २ । १८ ॥

• नप आडन्तस्य च सम्बन्धिन औकारस्य सुपः स्थाने गी इत्ययमादेशो भवति ॥ घने तिष्ठतः । घने पश्य । चारिणी । त्रपुणी । कर्तृणी । यशनी ॥ आडः—बहुराजे नगरी । शाले तिष्ठतः । शाले पश्य । परमशाले ॥ तत्सम्बन्धिविज्ञानादिह न भवति । प्रियशाली ग्रामौ ॥ आह इति किम् ? क्षीरपौ ॥

डितो याट् ॥ १ । २ । २० ॥

आडन्तस्य सम्बन्धिनः डकारानुबन्धस्य सुपो याडागमो भवति ॥ शालायै । शालायाः । शालायाः । शालायाम् । बहुराजायै । बहुराजायाः । बहुराजायाः । बहुराजायाम् ॥

टौस्येत् ॥ १ । २ । २१ ॥

आडन्तस्य सम्बन्धिनो टा ओमित्येतयोः परतः एकारा देशो भवति ॥ शालया । शालयोः परमशालया परमशालयोः ।

इदुतो गिग्वीतोऽस्त्रेः ॥ १ । २ । २२ ॥

इकारादुकाराच्च परस्योकारस्य सुपः स्थाने यथासंख्य गिगु इत्यादेशौ भवतः स्त्री शठदेकारं वर्जयित्वा ॥ पती तिष्ठतः । पती पश्य । साधू तिष्ठतः । साधू पश्य ॥ अस्त्रीरिति किम् ? अतिस्त्रिणी पुरुषौ । अस्त्रिरितीदमेव ज्ञापकात् इयमपवादेनेदु-त्कार्यं भवति । तेनातिस्त्रयः सहस्त्रयः । इत्यादि सिद्धम् ॥

जस्येङ् ॥ १ । २ । २३ ॥

इकारान्तस्य उकारान्तस्य च असि परे एङ् भवति । पतयः । साधवः । बुद्धयः । धेनवः ॥

डिरीत् ॥ १ । २ । २४ ॥

इकारादुकाराच्च परस्य डि इत्येतस्य औत् इत्ययमादेशो भवति । सरुषी । पत्नी ॥

न्यंशादाम् ॥ १ । २ । २५ ॥

नि इत्येतस्नादंशादव्यवात् याटः आटश्च परस्य डेराम्
इत्ययनादेशो भवति ॥ नियाम् । ग्रामयाम् शालायाम् बहुरा-
जायाम् । नद्याम् । वध्वाम् ॥

घेडौ र्नाटि ॥ १ । २ । २६ ॥

घिसंज्ञकात्परो यो ङि तस्याऽनाटः डौ इति डिदादेशो
भवति ॥ मुनी । साधौ । बुद्धौ ॥ घेरिति किम् ? । सख्यौ पत्यौ
पत्ताविति कैचित् । अनाटीति सिक् ? बुद्धयाम् । घेन्वाम् ॥

नास्त्री टः ॥ १ । २ । २७ ॥

घेरस्त्रीविषयस्य टः इति तृतीयैकवचनस्य ना इत्या-
देशो भवति । मुनिना । साधुना । मुनिपतिना ॥ अस्त्रीति
किम् ? । बुद्ध्या । घेन्वा ॥ घेरिति किम् सख्या । पत्या ॥

ड्येङ् ॥ १ । २ । २८ ॥

घिसंज्ञकस्य ङि ङकारादौ सुपि परे एङ् भवति ॥ मुनये ।
साधवे । मुनेः । साधोः । बुद्धये । घेनवे । ङिति किम् ? । बुद्धी ।
घेन्वे ॥

स्त्रिया वाट् ॥ १ । २ । २९ ॥

स्त्रीलिङ्गनर्चनभिदधतः इदुदन्ताच्छ्रुदात्परस्य तत्तन्मन्-
न्विनोऽन्यसम्बन्धिना वा ङितः सुपः आहानमो वा भवति ॥
बुद्धौ । बुद्धये । घेन्वे । घेनवे । बुद्ध्याः । बुद्धेः । घेन्वाः । घेनाः ।
बुद्ध्याम् । बुद्धी । घेन्वाम् । घेनी । शुच्ये । शुचये । पट्वे । पटवे ।
पत्यै । पतये । जीवपत्यै । जीवपतये स्त्रियै ॥ प्रियबुद्धौ । प्रिय-
बुद्धये । अतिघेन्वै । अतिघेनवे । कन्यापत्यै । कन्यापतये
स्त्रियै पुरुषाय वा ॥

ट्वोऽपुंसः ॥ १ । २ । ३० ॥

अपुंसि स्त्रियामर्थे वर्तमानादीकारान्तादूकारान्ताच्च परस्य-
तत्सम्बन्धिनेऽन्यसम्बन्धिने वा छितः सुपो नित्यमाडागमे
भवति ॥ नद्यै । लक्ष्म्यै । नद्याः । लक्ष्म्याः । नद्याम् । लक्ष्म्याम् ।
कुत्यै । वध्वै । कुत्याः । वध्वाः । कुत्याम् । वध्वाम् ॥ अति-
कुत्यै । अतिवध्वै । खरकुटीव खरकुटी तस्यै खरकुट्यै ॥
कुमारीवाचरतीति कुमारी तस्यै कुमार्यै स्त्रियै पुरुषाय वा ॥
अपुंस इति किम् ? ग्रामयै । खलप्वे स्त्रियै पुरुषाय वा ॥

धेयुवोऽस्त्रियाः ॥ १ । २ । ३१ ॥

इयुवादेशभाषिनी यावीकारोकारौ तदन्तादपुनर्थात्स्त्री-
वृत्तेः परस्य तत्सम्बन्धिनेऽन्यसम्बन्धिने वा छितः सुपो वा
आङ् भवति स्त्रीशठदं वर्जयित्वा ॥ श्रियै । श्रिये । भ्रुवै । भ्रुवे ।
श्रियः । श्रियाः । भ्रुवाः । भ्रुवः । श्रियाम् । श्रियि । भ्रुवाम् । भ्रुवि ।
अनिश्रियै । अतिश्रिये । प्रियश्रियै । प्रियश्रिये । अतिभ्रुवै । अति-
भ्रुवै । पृथुभ्रुवै ! पृथुभ्रुवै स्त्रियै पुरुषाय वा ॥ इयुव इति किम् ? ।
नद्यै । पुनर्वै ॥ अस्त्रिया इति किम् ? । स्त्रियै । परमस्त्रियै ।
अपुंस इति किम् ? । यवक्रिये । कटपुवे स्त्रियै पुरुषाय वा ॥

नामामः ॥ १ । २ । ३२ ॥

इयुवादेशभाषीकारोकारान्तादपुनर्थात्परस्य तत्सम्बन्धि-
नेऽन्यसम्बन्धिने वा सुप आस नामादेशो वा भवति स्त्रीशठदं
वर्जयित्वा । श्रीणाम् । श्रियाम् । भ्रूणाम् । भ्रूवाम् । अतिश्रीणाम्
अतिश्रियाम् । पृथुभ्रूणाम् । प्रथुभ्रूवाम् । स्त्रीणाम् पुरुषाणाम्
वा अस्त्रिया इति किम् ? । स्त्रीणाम् । परमस्त्रीणाम् ।

नम्ह्रस्वाट्साटः ॥ १ । २ । ३३ ॥

नमन्तात् ह्रस्वान्तादाहन्तात्संबन्धदाहश्च शठदात्परस्या-
मेो नित्यं नाम् भवति ॥ धारीणाम् । ऋणाम् । ह्रस्वात् धना-

नाम् । मुनीनाम् । धेनुनाम् । पितृणाम् । आङ्-शालानाम् ।
बहुराजानाम् । साटः-नदीनाम् । वधूनाम् । स्त्रीणाम् ॥
रक्षणां संख्यानाम् ॥ १ । २ । ३४ ॥

रेफषकारनकारान्तानां संख्यावाचिनां सम्बन्धिन आसो
नाम् भवति ॥ चतुर्णाम् । परमचतुर्णाम् । षण्णाम् परमष-
ण्णाम् । अष्टानाम् । परमाष्टानाम् । सम्बन्धिन इति किम् ?
अतिचतुराम् । अतिषषाम् प्रियाष्टानाम् ॥

त्रेस्त्रयः ॥ १ । २ । ३५ ॥

त्रिशब्दस्यामस्मिन्बन्धिनस्त्रयादेशो भवति । त्रयाणाम्-
परमत्रयाणाम् । अमस्मिन्बन्धिविज्ञानादिह न भवति । अत्री
णाम् । अतित्रीणाम् ॥

सोऽणोऽमः ॥ १ । २ । ३६ ॥

अणः परस्यामादेर्मकारो भवति ॥ धनम् । मुनिम् ।
धेनुम् । नदीम् ॥

जराया ङसिन्द्रयस्याचि ॥ १ । २ । ३७ ॥

जराशब्दस्य स्वसम्बन्धिन्यन्यमम्बन्धनि वाऽजादौ सुपि
परे इन्द्रस्याचार्यस्य मते ङनादेशो भवति ॥ जरसौ । जरमः ।
एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात्-अतिजरसौ । अतिरसौ कुले ।
अन्येषां मते न भवति । जरै । जराः ॥

धातोस्त्तिकारकसमस्तानेकाचोऽतत्संयो-
गाद्यज्योः ॥ १ । २ । ३८ ।

त्तिकारकघटको यो धातुः समस्तकृतसमास यश्चाने-
काचः तयोर्थाविवर्णोवर्णो तयोरजादौ सुपि परे यञ् भवति-
न चेत्ताविवर्णोवर्णो तस्य धातोःवयवात्संयोगत्परी भवतः ॥
सुलवौ । सुलवः । यवलवौ । यवलवः । खलव्वौ । खलव्वः । अने-
काचः-वस्त्वच्छति । वसू वयचः क्विप् । वस्वौ । वस्वः । तिकारकेत्या-

वीति किम् ? । लुघो लुवः । परमलुघो ॥ परमलुवः ॥ अत-
त्संयोगादिति किम् ? । कटप्रुघोः । तद्प्रुघणं किम् ? । वृष्ठी ।
मरुष्ठी ॥

दृन्पुनःकरवर्षाभिर्भुवः ॥ १ । २ । ३८ ॥

दृन् पुनर्, कर, वर्षा इत्येतेरेव सह समस्तस्य भूदन्व्येतस्य क्लिब-
न्तस्योवर्षास्थाधि परे सुधि यञ् भवति ॥ दृन्भवः, पुनभवः ।
करभवो, करभवः । कार इत्यपि पाठः कारभवो, कारभवः वर्षाभवो
वर्षाभवः एतेरिति किम् । स्वयम्भुवो ॥

प्रत्ययेऽ सुधीणः ॥ १ । २ । ४० ॥

तिकारकमस्तानेकाचो धातोः सुधी इणित्येतद्वर्जितस्ये-
वर्णस्यात्संयोगात्परक्याजादौ प्रत्यये परे यञ् भवति ॥ सुन्वी
सुन्यः । सेनान्यो सेनान्यः । अर्घ्यो अर्घ्यः । अनेकाचः—निन्व्ये
निन्व्याते निन्व्यरे ॥ असुधीण इति किम् ? । सुधियो सुधियः इय
तुः इयुं सुष्ठु ध्यायति दधातीति वा सुधिः अस्मादेव निपा-
तनाद्धीभावः ॥

भ्रुहल्शनोश्शचेयुवो ॥ १ । २ । ४१ ॥

भ्रु शब्दस्य हलुत्तरस्य श्नुप्रत्ययस्य धातोश्चेवर्णोवर्णयो-
जादौ प्रत्यये परे यथासंख्यनिय् उक् इत्येतावादेशो भवतः ॥
भ्रुवै भ्रुवः आप्नुवन्ति । राध्नुवन्ति नियो लुघो लुवः ॥
अधीति किम् ? भ्रू. १ आप्नुतः । नीः । लुः ॥

स्त्रियाः ॥ १ । २ । ४२ ॥

स्त्रीशब्दस्य य इवर्णस्तस्याजादौ प्रत्यये परे इञ् भवति ॥
स्त्रियौ स्त्रियः । अतिस्त्रियौ अतिस्त्रियः ॥

वासुशक्ति ॥ १ । २ । ४३ ॥

स्त्री इत्येतस्येवर्णस्यानि शक्ति च परे इयादेशो वा भवति ॥ स्त्रियम् । स्त्रीम् । स्त्रियः । स्त्रीः । अतिस्त्रियम् । अतिस्त्रीम् । अतिस्त्रियः, अतिस्त्रीन् स्त्रीन्, पुठषान्

दो मोऽस्यादसो माङ्गुइचाचिन्वसन् ॥ २ । २ । ४४ ॥

अदस् इत्येतस्यावर्णान्तस्य दकारस्य मकारो भवति सस्मान्तकारात्परस्यालः स्थाने गु इत्यादेशो भवति । स च गु वेर्नाभावाच्चान्यस्मिन्कार्ये कर्तव्येऽनन् लठघात्मा । पूर्वावस्थो भवति ॥ अमू । अमुम् । अमू अमून् । अमूदृक् । अमूदृशः । अमूदृजः ॥ अस्येति । किम् ? । अदः । कुइम् । प्रियादभी ॥ अविनीति । किम् ? । अमुठने । अमुना ॥ अमन्त्रिति । किम् ? । अमुया । अमूच्याम् । अमन्त्रिन्यधिकारः । “नेर्भ्यादिभ्यः” ॥ १ । २ । १०१ ॥ इति यावत् ॥

असत्वेऽमू सुकर्माणः पिपठीः सुसुद्रीजिदत् ॥

गुडलिषान् भवानिष्टं राजभिश्चेति निह्वति ॥ १ ॥

वाट्रेः ॥ १ । २ । ४५ ॥

अद्रघन्तस्यादसो दकारस्य वा यथासंभवं विकल्पेन मकारो भवति । मात्परस्यालः स्थाने गुः नित्यं भवति ॥ अमुद्रघङ् । अदसुपङ् । अमुमुयङ्, अदद्रघङ् ॥

गी बहुचवेः ॥ १ । २ । ४६ ॥

बहुषु वर्तमानस्यादसो मकारात्परस्य एकारस्य स्थाने गी । इत्यादेशो भवति ॥ गोरपवादः । अमी । अमीभिः । अमीभ्यः ॥ बहुष्विति किम् ? । अमू कुले । अमू कन्ये । एगिति । किम् ? । अमून्, अमूः ॥ मादिति किम् ? । अमुके । अमुकेभ्यः ॥

न्लुक् सुवाग्रये ॥ १ । २ । ४७ ॥

नः ॥ १ । २ । ८५ ॥ इति यो नकारलोपः । सुवाग्रये

सुपि परे यत्पूर्वस्य कार्यं यद् सुपस्तस्मिन्कर्तव्येऽसन्भवति ।
राजभ्याम् । राजसु । सुपः-राजभिः ॥ सुखाग्रय इति किम् ? ।
राजोयति ॥

इयोऽसुचि ॥ १ । २ । ४८ ॥

ब्रह्मादेशस्य । रुशाजः “शो यः ॥ ४ । २ । ८४ ॥ इति
यः शकारादेशो यकारस्तु लुचोऽन्यस्मिन्कर्तव्येऽसन् भवति ।
पुनरुचयानम् । अत्रासत्वादानि “पुनःखयि ॥ १ । १ । १५९ ॥”
इति न भवति ॥ नमःरुयान्ने “कुपोऽकऽपम् ॥ १ । १ । १६६ ॥”
इत्यस्याशरीति प्रतिषेधः पर्यारुचयानम् । “इचुत्तुस्ती नान्तरे
॥ १ । २ । ५९ ॥” इति खत्वप्रतिषेधः आख्यातम् । “हलो
यञ् । आतोऽयारुयः ॥ ४ । १ । २४७ ॥” इति नत्वं नभवति ॥
अलुभीति किम् ? । सौप्ररुचयम् । सत्वात् “हलो यनि यमौ वा ।
१ । १ । १३२ ॥” इति लोपः ॥

परे ॥ १ । २ । ४८ ॥

अधिकारोऽय “नोऽन्यादिभ्यः ॥ १ । २ । १०९ ॥” इति
यावत् । तत्र परे-परे कार्यं कर्तव्ये पूर्वः पूर्वा विधिरसन्
भवतीति वेदितव्यः । सुभुहू । विपठीः । पर इति किम् ?
सर्पिष्टरम् । गीस्तरा ॥

घ्रान्नी गाः ॥ १ । २ । ५० ॥

परिभाषेयम् । स्थानिनिमित्तनियमार्थो यः कश्चिदिह
शास्त्रे जो नाम विधीयते स सर्वः यकाराद्देकाच्च परस्य नकारस्य
स्थाने भवति ॥ स चातः परेऽसन् भवतीति वेदितव्यः ॥
पूजः । तदणः । चतुर्वर्षाम् । तीवर्णम् । अस्तीर्षम् ॥

इचुत्तुस्ती नान्तरे ॥ १ । २ । ५९ ॥

शकारे चक्षुर्षे लकारे टवर्गे सकारे तवर्गे चाग्नतरे स्थ-

निनिमित्तयोर्मध्ये सति न भवति ॥ शकारे—रक्षना । राधिना ॥
 वर्धने । अर्चना । मूर्च्छना । आर्जनम् । लकारे—वृषणेन प्रकल्प्य
 मानम् । प्रवलमानम् ॥ टवर्गे—पृष्ठेन । पृष्ठेन । दृढेन । कण्ठेन-
 सकारे—रसना रसेन ॥ तवर्गे वर्तमानम् । तीर्थेन । वर्धनम् ।
 नर्दनम् ॥ एतेष्विति किम् ? । मूर्खेण । गर्वेण । पुष्टयेण । तिष्ठ-
 वाम् । मातृणाम् । अकर्मस्तिमध्यगतरेकसुवर्णं प्रतिज्ञायते ॥

घि ङनः ॥ १ । २ । ५२ ॥

हृत्तेर्घकारे स्थानिनिमित्तयोरन्तरे सति यो न भवति ॥
 वृत्रघ्ने ब्रह्मघ्ने ॥ घीति किम् ? । वृत्रहणौ । वृत्रहणः ।

पदेऽनाङ्घ्यतद्धिते ॥ १ । २ । ५३ ॥

आङ्घ्रिजिते पदे स्थानिनिमित्तयोरन्तरे सति यो न
 भवति न चेतत्पदं तद्धितप्रत्ययपरे भवति ॥ प्राञ्चनद्गम् । पट्या-
 वनद्गम् । माषकुम्भवापेन । चतुरङ्गयोगेन ॥ अनाङ्गीति । किम् ।
 प्राणद्गम् । पट्याङ्गणम् ॥ अतद्धित इति किम् ? । आर्द्रगोमयेण ।

अन्तस्तुभ्नादीनाम् ॥ १ । २ । ५४ ॥

पदान्तस्य तुभ्नादीनाञ्च नकारस्य यो न भवति ॥ वृक्षान् ।
 नरान् ॥ तुभ्नादेः—तुभ्नीति । तप्नोति ॥

नृतेर्यङः ॥ १ । २ । ५५ ॥

नृतेर्धातेर्यङन्तस्य न भवति ॥ नरीनृत्यते नर्मति ।
 नरीनर्ति । नर्मरीति ॥

अभिज्ञे ॥ १ । २ । ५६ ॥

... प्राण्यां परस्य नकारस्य यो भवति न चेतस्थानिनिमित्ता-
 न् अभिज्ञेऽन्वक्षिन्ने पदे वर्तते ॥ पठणः । लक्षणः । चतुर्णाम् ।
 तीवर्णम् । पद् इति किम् ? । मुनिर्भवति अभिज्ञे वाक्ये सा
 भूत् । नैवनातिकः । समानपदे स्थितिकीऽप्यवयवी तु भिन्न-

पदे ॥ गर्गभगोऽस्या भस्तीति गर्गभगिणी । नातृभगिणी इत्यत्र
नकारः प्रत्ययरूपो न भिन्नपदस्थः ॥

पूर्वपदस्थाद्धान्तनम्सुपः ॥ १ । २ । ५७ ॥

पूर्वपदस्थात् षात्परि य उत्तरपदस्थान्ते यश्च नम् ।
यश्च सुबन्धव्यो नकारः तस्य वा णो भवति ॥ माषवापिणी माष
वापिनी । व्रीहिवापिणी व्रीहिवापिनी ॥ नम्—माषवापाणि ।
माषवापानि । प्रहिरवन् । प्रहिन्वन्, । सुप्—माषवापेण । माष-
वापेन व्रीहिवापेण । व्रीहिवापेन ॥ पूर्वपदस्थादिनि किम् ? ॥
कूपधारिणा ॥ अन्तनम्सुप इति किम् ? । गर्गाणां भगिनी
गर्गभगिनी ॥

सक्केकाचो ॥ १ । २ । ५८ ॥

पूर्वपदस्थात्षादुत्तरस्य कवर्गवत्येकाचि चोत्तरपदे तदन्त-
स्य नमः सुबन्धव्यस्य च नकारस्य नित्यं णो भवति ॥

• मोक्षगामिणम् । स्वर्गकालाणि कुलानि । पुष्पमेघाणाम् ॥
एकाचि-ब्रह्माहणम् । माषपाणि । क्षीरेपण ॥

क्तोऽधि ॥ १ । २ । ५९ ॥

क्कवत्वेः क्त्वाप्रत्ययस्य च तकारस्य य आदेशः स षादे-
शादन्यग्निन् विधी प्रवर्तमानेऽमन् भवति ॥ क्षामिमान् ।
शुद्धिका । लूयुः । शुद्धा दग्धवा ॥ अशीति किम् ? । वृक्कः ।
वृक्कवान् ॥

क्विजस्मिष्ठिः ॥ १ । २ । ६० ॥

परिभाषेयं स्थानिभित्तनियमार्था । यः कश्चिदिह
शास्त्रे विनोम विधीयते स सर्वः कवर्गादिजश्च परस्य । सका-
रस्य स्थाने भवति ॥ स च परस्मिन्कार्ये प्रवर्तमानेऽमन् भव-
तीति । वेदितव्यः ॥ वाक् । त्वक्त्वा ॥ इज्-सर्पिषा । अनुषा ॥

शर्नमः ॥ १ । २ । ६१ ॥

इयमपि परिभाषा क्लिजः परी यः शर् नम् च । तस्मात्परस्य सकारस्य विभ्रवतीति चेदित्यम् ॥ सर्पिःषु । धनुःषु । सर्पीषि । धनूषि ॥

सिचो न यङि ॥ १ । २ । ६२ ॥

सिचो क्षरणा इत्यस्य यङि । सर्वः चिरादेशो न भवति । सेसिचयते । अभिसेसिचयते ॥ यङीति । किम् ? । सिचैव अभिसिचिषति ॥

सुजस्स्यसनि ॥ १ । २ । ६३ ॥

सुजः स्ये सनि च प्रत्यये परे । सर्वः चिर्न भवति ॥ परि-
शेष्यति । अभ्यशेष्यत् ॥ सनि-सुसूषते । क्लिप्-सुसूः ॥ स्यसनीति
किम् ? । सुषाव । अभिसुषोति ॥

सेधतेर्गती ॥ १ । २ । ६४ ॥

सेधतेर्गती वर्तमानस्य सर्वः चिर्न भवति ॥ अभिसेधति ।
अभिसेधयते गाः ॥ गताविति किम् ? । निषेधं प्रतिषेधत्यका-
र्यात् । निषेधसूत्रत्रयमपिपरिभाषैव ॥

शास्वसिघस्सिकृतस्यासक्सातोऽबहुपदात् ॥ १ । २ । ६५ ॥

क्लिजः क्लिजपराच्च शर्नमः परी यः शासिघसिघनीनां यश्च
सिः "तिरसस्तेस्मिः" ॥ १ । १ । १६७ ॥ इत्यादिना विहितः
यश्च कृतो-विहितः सगायमसस्यानिकवर्जितो यश्च कृतस्य
सात्प्रत्ययवर्जितस्यावयवसकारस्तस्य स्थाने चिरादेशो भवति
न चिरस बहुप्रत्ययत्पदाच्च परी भवति ॥ शास्=अशिषत् । शिष्टः ।
शिष्टवान् ॥ वसि-उषितः । उषितवान् ॥ वसि-जस्तुःजस्तुःसि-
चतुष्कवटकम् । द्विष्पचति ॥ कृत-एषः । सिचैव ॥ कृतावयवस्य-
वाच्च । संहयति । सर्पिःषु । सर्पीषि ॥ शासादीति

किन् ? । असिसेकत्-असिस्त्रेकत् ॥ असवसान इति किन् ? ।
वदिष्यति । निस्त्रे ॥ सुषिस्त्रयते । मुनिसात्करोति ॥ अक्षुपदा-
दिति किन् ? अक्षुसेक् । अक्षुसेषी । दधिसेक् दधिसेषी ॥

षट्ः कस्त्रि ॥ १ । २ । ६६ ॥

षट्ठयोस्त्रकारे परे ककारादेशो भवति ॥ प्रेत्यते तोत्यते
विविक्तति अद्राकीत् ॥ ढस्य-लेत्यति । अलेत्यत् । निहोक्तति

रः पदान्ते विसर्जनीयः ॥ १ । २ । ६७ ॥

रेकस्य पदान्ते वर्तमानस्य विसर्जनीयादेशो भवति ।

सजूः । मजुःषु । अहः । अहःसु । वृक्षः । प्रातः । गीः ॥ पदान्त
वर्त किम् ? । गिरौ गिरः ॥ पदान्त इत्यधिकारः “पदस्य” ॥ १ ।
२ । ९२ ॥ इति यावत् ॥

धातोर्प्रकीर्त्तरीर्ष्यहल्निचाच्छुर्कुरोः ॥ १ । २ । ६८ ॥

कुर् कुर् इत्येतद्वर्जितस्य धातोरवयवे षकारे रेफे च पदान्ते
यप्रत्ययवर्जितहल्परि नकारे परे च तदवयवः पूर्वं इग्दीर्घो
भवति ॥ गीः । धूः । आशीः । मजुः गीर्षुं ॥ धूर्षुं ॥ अयहल्नि
दीठयात् । तूठ्यति । कूर्धते । शीर्षाम् । प्रदीप्ता । प्रदीप्त्रा ॥ अयहल्नि
चेनि किम् ? । गिरौ गिरः किरनि । गिरति ॥ यप्रतिषेधः किम् ?
गिर्यः । धुर्यः ॥ निरनुबन्धोपादानादिह भवत्येव-दीठयति ।
कीर्यते ॥ अच्छुर्कुरोरिति किम् ? धुर्यात् । कुर्यात् ॥ उकारः किम् ? ।
कुर शठदे-कूर्यते ॥ हलीति सिद्धे नयहलम् “असिद्धं बहिरङ्गमन्त-
रङ्गे” इति धिठयतुः विठयुरित्यादिवत् अ देशस्यासिद्धत्वप्राप्त-
स्तन्माभूदित्येवमर्थम् । नयहलादिह न भवति पुम्मुंरकास्यति ॥

ज्योश्च मो निः ॥ १ । २ । ६९ ॥

नकारान्तस्य धातोरन्तस्य पदान्ते नकारवकारयोश्च पर-
योर्नकारो भवति ॥ प्रशान् । प्रदान् । प्रदान्सु । प्रतान् । प्रतर-

निम्नः । प्रताप्सु । नस्यातिद्वृत्वाःस्तुम् भवति ॥ स्वेः-नमन्नि ।
नमन्वः । नमन्सः । जंगन्नि । जगन्वान् ॥ च्वोश्चेति किम् ?
प्रतानी । प्रतानः ॥

अनडुदव्यु दुष्णिगिद्वृत्कस्पृग्दधूक्परिव्राट् ॥ १ । २ । ७० ॥

अनडुहित्वादीनि शठदरूपाणि पदान्ते कृतदत्वादीनि
निपात्यन्ते ॥ अनडुद् इत्येतस्य दत्वम्-स्वनडुत्कुलम् अनडुद्-
भ्याम् । अनडुत्सु । दिव इत्येतस्य सत्वम्-विनलद्यु दिनम् ।
द्युभ्याम् । द्युषु । तकारादद्यौर्द्यौर्भवतीति द्युभवति । द्यौ ।
दीर्घो भवति ॥ उट्टिणहः-उट्टिणक् । उट्टिणग्भ्याम् । उट्टिणक्षु-
दिशः-दिक् । दिग्भ्याम् । दिक्षु । दृशः-दृक् । दृग्भ्याम् । दृक्षु ।
सदृक् । यादृक् । तादृक् । स्पृशः-घृतस्पृक् घृतस्पृग्भ्याम् । घृत-
स्पृक्षु । दधृषः-दधृक् दधृग्भ्याम् । दधृक्षु । एषां । गत्वम् ॥
परिव्राडित्येतस्य इत्वम् । परिव्राट् । परिव्राड्भ्याम् । परिव्राट्सु ॥
पदान्त इति किम् ? । अनड्वाहो । अनड्वाहःदिवी । दिवः ।
इत्यादि ॥

नग्वा ॥ १ । २ । ७१ ॥

नगिति नशेर्धातोस्मकारस्य पदान्ते गत्वं वा निपात्यते ॥
जीवनक् । जीवनग्भ्याम् । जीवनक्षु । षः-जीवनट् । जीवन-
ड्भ्याम् । जीवनट्सु ॥ पदान्त । इति किम् ? । जीवनशः ॥

सजूरहस्वोऽतिप्यक्स्त्रसुध्वंसो रिः ॥ १ । २ । ७२ ॥

सजुष् अहन्नित्येतयोरन्तस्यालस्मकारस्य च पदान्ते वर्त
मानस्य रिर्भवति । क्सस्त्रसुध्वंसु इत्येतान्त्वर्जयित्वा । अति-
पि-न चेत्तिप्परी भवति ॥ सजूः । सजूर्भ्याम् । अहः । अहो
भ्याम् । वृक्षः । पयः ॥ अतिपीति । किम् ? अचकात् । अन्व-
शात् । भवान् । अक्स्त्रसुध्वंसोरिति किम् ? । विद्वत् ।

उपमेदिवत् कुलम् । उखास्वत् । पर्णध्वत् ॥ पदान्त इति किम् ?
सजुषे सजुषः । इत्यादि ॥

सिपि दश्च वा ॥ १ । २ । ७३ ॥

पदान्ते दकारस्य सकारस्य च सिपि रिषां भवति ॥ अभि-
नस्त्वम् । अभिनस्त्वम् । अचकास्त्वम् । अचकास्त्वम् ॥

रः सुप्ति ॥ १ । २ । ७४ ॥

रेकस्य सुपः सकारे परे रिभ्रवति । विसर्जनीयापवादः ।
वार्षु । गीर्षु ।

जलो जश् ॥ १ । २ । ७५ ।

जलः पदान्ते वर्तमानस्य जश् भवति । ऋत्विग् । ऋत्वि-
ग्भिः । त्रिष्टुब् । त्रिष्टुक्तिभिः । सुभुग् । सुभुग्भिः । गुडलिह् ।
गुडलिह्भिः । कुड् । क्रुड्भिः ॥ पदान्त इति किम् ? ।
त्रिष्टुभौ । त्रिष्टुभः ॥

बशो भष् भषस्त्वोश्चैकाचः प्रत्यये ॥ १ । २ । ७६ ॥

पदान्ते यो ऋष् सश्च सकारादौ ध्वशब्दादौ च प्रत्यये
परतः । तदन्तस्यैकाचोऽवयवस्य बशः स्थाने भषादेशो भवति ॥
धर्मभुद् । धर्मभुद्भ्याम् । धर्मभुत्सु । एव पर्णचुट् । गोधुक् ।
रुध्वोः—भे. तस्यते । अमुद्धम् । निधेः तस्यते । न्यगूढम् । धे. तस्यते ।
अधुग्ध्वम् । रुध्वोश्चेति किम् ? । धर्मबुधौ । धर्मबुधः ॥

धाजो जलि च ॥ १ । २ । ७७ ॥

ऋषन्तस्य धाजो बशः स्थाने जलादौ प्रत्यये परे जष्
भवति ॥ धत्तः । धत्थः । धत्से । धत्से ॥ ऋष इति किम् ? ।
दधाति । दधासि ॥ जलीति किम् । । दध्वः । दधमः । चकारो
जलि च पदान्ते चेत्युत्तरत्र समुच्चयार्थः ॥

यङोऽन्येषाम् ॥ १ । २ । ७८ ॥

दधातेर्यङ्लुगन्तस्य ऋषन्तस्य वशः स्थाने जलादी प्रत्यये
परे केषामाचार्याणां नतेन भष् भवति ॥ दात्तः । दात्थः ।
अन्येषाम्-धात्तः । धात्थः ॥

धेस्तथः ॥ १ । २ । ७८ ॥

धेटी यङ्लुगन्ताञ्जषन्तात्परयोः तकारयकारयोः स्थाने
एकेषां नतेन भष् भवति ॥ दाद्दुः । दाद्दुः । अन्येषाम्-धात्तः ।
धात्थः ॥

झधः ॥ १ । २ । ८० ॥

अदधातेर्भषन्तात् परयोस्तथयोस्थाने भष् भवति । लडधा ।
लडधुम् । अलडध । अलडधाः । एवं दोग्धा । लेढा । बोद्धा ॥
धाप्रतिषेधात् घते । घत्थः ॥

ड्जी लिलुङां धो ढः ॥ १ । २ । ८१ ॥

ड्जः परयोर्ल्योः-लिङी लिटश्च लुङश्च घकारस्य ढकारो-
भवति ॥ चेषीढ्वम् । घ्योषीढ्वम् । चकृढ्वे । ववृढ्वे । अचेढ्वम् ।
अच्योढ्वम् ॥

वेङ्जेः ॥ १ । २ । ८२ ॥

ड्जः परस्यादिटः जितश्च परेषां लिलुङां घकारस्य
ढकारादेशो भवति धा ॥ अविध्वम् अविध्वम् । उपदिदीय-
ध्वे । उपदिदीयध्वे । अत्तुविध्वम् । अलविध्वम् ॥ जेः-लावि-
षीध्वम् । लाविषीध्वम् । अलविध्वम् अलाविध्वम् ॥

हः ॥ १ । २ । ८३ ॥

हकारस्य पदान्ते जलि च प्रत्यये परे ढकारो भवति ॥
परिषट् । परिषट्भ्याम् । परिषट्भु । जलि-वोढा । वक्ष्यते ॥

दादेरेधादेर्घः ॥ १ । २ । ८४ ॥

एधादेर्घांतीर्षीं दकारादिरवयवस्तदवयवस्य हकारस्य पदा-

न्ते जलि च प्रत्यये परे घकारो भवति ॥ गोधुक् । गोधुग्भ्याम् ।
गोधुक्षु । अधोक् । जलि-अधाक्षीत् । दग्धा । धक्ष्यते ॥ एधा-
देरिति किम् ? दानलिट् गुडलिट् दूषद्घुट् ॥

नि घ्नः ॥ १ । २ । ८५ ॥

हन्तेर्हकारस्य नकारे परे घकारो भवति ॥ वृत्रघ्ना । घ्नन् ।
घ्नन्ति । पित्तघ्नम् ॥

द्रुहमुहस्नुहस्निहो वा ॥ १ । २ । ८६ ॥

द्रुह् मुह् स्नुह् स्निह् इत्येतेषां हकारस्य पदान्ते जलि
च परे घकारो वा भवति ॥ मित्रघ्नक् । मित्रघ्नग्भ्याम् । मित्रघ्नन्तु ।
मित्रघ्नट् । मित्रघ्नह्भ्याम् । मित्रघ्नट्सु । एवमुन्मुक्, उन्मुट् ।
उत्स्नुक्, उत्स्नुट् । उत्स्निक्, उत्स्निट् । जलि, द्रोग्धा । द्रोढा
मोग्धा, मोढो । स्नोग्धा, स्नोढा । स्नेग्धा । स्नेढा ॥

नहो धः ॥ १ । २ । ८७ ॥

नहो हकारस्य पदान्ते जलि च परे घकारो भवति ॥ उपा-
नत् । उपानद्भ्याम् । उपानत्सु । जलि-सकृद्वा । सकृत्स्यति ॥

चोः कुः ॥ १ । २ । ८८ ॥

चवर्गस्य पदान्ते जलि च परे कवर्गो भवति ॥ वाक् । वाग्-
भिः । वान्तु । एवं त्वक् । स्त्रक् । अत्रित्वक् ॥ जलि-वक्ता वक्ष्यति ॥
जलीति किम् ? वाचा । वाचः ॥

युज्यञ्चिकुञ्चः ॥ १ । २ । ८९ ॥

युज् अञ्च् कुञ्च् इत्येतेषां पदान्ते जलि च परे कवर्गो
भवति ॥ युङ् । प्राङ् । क्रुङ् । क्रुङ्भ्याम् । क्रुङ्क्षु ॥

प्रश्चभ्रस्जसृज्मृज् यज् राज् भ्राज् इत्येतेषां छका-
रस्य शकारस्य च पदान्ते जलि च परे घकारो भवति ॥

मूलवृद् । मूलवृद्ध्याम् । एवं धानाभृद् । तीर्थसृद् । कंसपरिसृद् ।
 देवेद् । विराट् । परैतराट् । विश्राट् । उर्य-विट् । शस्य-गो-
 विट् । जलि-ब्रष्टा ब्रष्टुम् । एवं, अष्टा । स्त्रष्टा । माष्टा । यष्टा ।
 राष्टिः । आष्टिः । उर्य-प्रष्टा । शस्य-उपविष्टा । उपवेक्ष्यते ॥
 भ्राजः राजसहचरितस्य षट्त्वमन्यस्य कुत्वमेव विश्राक् ॥ जलीति
 किम् ? मूलवृश्चौ । मूलवृश्चः । ब्रश्चादिसाहचर्यादधातीर्नेष्यते ॥
 निशाया निजभ्याम् । निच्छु ॥

संयोगस्यादिस्कोलुक् ॥ १ । २ । ८१ ॥

पदान्ते यः संयोगो यश्च जलि प्रत्यये-तस्यादेस्कारस्य
 ककारस्य च लुग्भवति ॥ मरुज् साधुमक्, साधुमभ्याम् । तन्-
 काष्ठतक् । काष्ठतग्भ्याम् ॥ जलि-लग्नः । लग्नवान् । वृक्णाः
 वृक्णावान् । आचष्टे ॥

पदस्य ॥ १ । २ । ८२ ॥

संयोगान्तस्य पदस्य लुग् भवति ॥ श्रीमान् । श्रेयान्
 पुंभ्याम् । पुंशु ॥

रात्सः ॥ १ । २ । ८३ ॥

रेफात्परो यस्मकारस्तदन्तस्य लुग्भवति ॥ चिकीः । चिकी-
 भ्याम् । चिकीर्षु । रात्स एव इति नियमादिह न भवति
 जग् । न्यमाहर्द् ॥

ला ॥ १ । २ । ८४ ॥

लादेशेन सह प्रकृतेर्यस्संयोगस्तदन्तस्य पदस्य लुग् भवति ॥
 शकेः-अशाशक् । वस्के-अवावक् । अजागर् भवान् ॥

नः ॥ १ । २ । ८५ ॥

नकारान्तस्य पदस्य लुग् भवति ॥ राजा । राजस्याम्
 राजसु ॥ पदस्येति किम् ? राजानौ राजानः ॥

मान्तोपान्तजयो मतोर्मा वः ॥ १ । २ ॥ ८६ ॥

मश्च भश्च नौ तावन्तौ।उपान्तौ यस्य तस्मान्मकारान्ता
न्मकारोपान्तादवर्णान्तादवर्णोपान्ताञ्जयन्ताश्च परस्य मतोर्म-
कारस्य वकारो भवति ॥ मान्तात्-किंवात् । मोपान्तात्-दाहि?
मवान् । अवर्णान्तात्-वृक्षवान् । शालावान् । अवर्णोपान्तात्
अहर्षवान् । यशस्वान् । मन्नाड्वान् । जयः-विद्युद्गान् दृष्टद्गान् ॥
एतेभ्य इति किम् ? अग्निमान् । वायुमान् ॥

नाम्नि ॥ १ । २ । ८७ ॥

संज्ञायौ विषये मतोर्मकारस्य वकारो भवति ॥ अहीवती ।
कपीवती । मुनीवती । एवंनामानो नद्यः । आसन्धीवान्
नाम ग्रामः ॥

अष्टीवच्चक्रीवत्कक्षीवच्चर्मणवद्रुमणवत् ॥ १ । २ । ८८ ॥

एते शब्दा मतो नाम्नि विषये निपात्यन्ते ॥ अष्टीवान्
नाम शरीरैकदेशः । चक्रीवान् रासभः राजू च । कक्षीवान्
नामर्षिः गजश्च । चर्मणवती नाम नदी । रुमणवान् नाम
पर्वतः मन्त्री च ॥ नाम्नीति किम् ? अस्थिमान् । चक्रवान्
कक्षावान् । चर्मवान् । रुषणवान् ॥

अठधौ चोदन्वान् ॥ १ । २ । ८९ ॥

आपो धीयन्तेऽस्मिन्नित्यधिः । अठधौ नाम्नि च उद-
न्वानिति निपात्यते ॥ उदन्वान् घटः । उदन्वान्मेघः ।
नाम्नि-उदन्वान् समुद्रः ऋषेराश्रयश्च । अठधौ चेति किम् ।
उदकवान् पुटः । अत्रोदकमाश्रय सम्बन्धमात्रं विवक्षितं
न तद्धानित्यर्थः ॥

राजन्वान् सुराञ्चि ॥ १ । २ । ९०० ॥

शोभने राजा यस्य तस्मिन्निवक्षिते राजन्वानिति मतो

लुगन्नावो निपात्यते ॥ राजन्वान् देशः । राजन्वती पृषिषी ।
सुराज्ञीति किम् ? राजवान् देशः ॥

नोर्स्यादिभ्यः ॥ १ । २ । १०१ ॥

‘ऊर्नि’ इत्येवमादिभ्यः परस्य नतोर्नो वत्वं न भवति ॥
ऊर्निवान् । यवमान् । गहतमान् । इक्षुनती ॥

ड्यौट्यृतीऽपदस्यार् ॥ १२ । १०२ ॥

अपदस्य ऋकारस्य डौ औटि च परे अर्भवति ॥ पितरि
पितरौ, पितरः । पितरम् । पितरौ ॥ ड्यौटीति किम् ?
पित्रा ॥ तकारः किम् ? द्वौ ग्रौ ॥ अपदस्येति किम् ? कवे,
कुलं पश्य ॥

डातो डुः ॥ १ । २ । १०३ ॥

अपदस्य ऋकारात्परस्य डकारोपलक्षितस्य डमिड्वोर-
कारस्य इति उत् द्विदादेशो भवति ॥ पितुरागच्छति । पितुः
स्वम् ॥ अत इति किम् ? मात्रे । पित्रे ॥

रुयत्य उः ॥ १ । २ । १०४ ॥

अपदस्य रुय् त्य् इत्येताभ्यामनङ्काराभ्यां परस्य डात
उकारो भवति ॥ सरुयुरागच्छति । सरुयुः स्वम् । पत्युराग-
च्छति । पत्युः स्वम् ॥ रुय् त्य् इत्यनङ्कग्रहणादिह न भवति-
मुख्यात् । अपत्यात् ॥ अत इति तकारादिह न भवति-सख्याः ।
पत्युः ॥

एडो लुक् ॥ १ । २ । १०५ ॥

अपदस्य एडः परस्य डातः लुग्भवति ॥ मुनेरागच्छति ।
मुनेः स्वम् । साधोः । गोः ।

एदे ॥ १ । २ । १०६ ॥

अकारान्तस्यापदस्य एकारे अकारे च परे लुग्भवति ।

पचे । यजे । पठन्ति । पचन्ति । यः । सः ॥

डित्यन्त्याजादेः । १ । २ । १०७ ॥

अथां सन्निसिद्धानां योऽन्त्योऽच् मदादेशशकदकूपस्य
डिति परे लुग् भवति ॥ मुनी । साधौ । पिता । माता ॥

नः पथिमद्यृभुक्षः ॥ १ । २ । १०८ ॥

पथिन्, मथिन्, ऋभुक्षिन् इत्येतेषां नकारान्तानामपद-
संज्ञानामन्त्याजादेर्लुग् भवति ॥ पथः । पथा । मथः । ऋभुक्षः
सुपथी नगरी । सुमथी स्त्री । अनृभुक्षी सेना ॥ न इति किम् ?
पन्थानमिच्छतः पथ्यः पश्य ॥ अपदस्येति किम् ? पथिम्याम् ।
पथिभिः ॥

श्रयनप्सुत्यन् ॥ १ । २ । १०९ ॥

पथ्यादीनां नकारान्तानां शी अनपुंसकविषये सुटि च परे
अन्त्याजादेरन्नित्ययमादेशो भवति ॥ सुपन्थानि वनानि । सुम-
न्यानि कुलानि । अनृभुक्षाणि वलानि । पन्थानी । पन्थानः ।
पन्थानम्, पन्थानी ॥ एवं मन्थानावित्यादि ॥ नपः प्रतिषेधः
किम् ? सुमथी वने । सुपथी कुले ॥

थो नट् ॥ १ । २ । ११० ॥

पथ्यादीनां नकारान्तानां श्रयनप्सुटि परे थकारस्य नडा
गमो भवति ॥ अटावित्ती तथैवोदाहृतम् ॥

आस्स्यनः ॥ १ । २ । १११ ॥

पथ्यादीनां सकारादी श्रयनप्सुटि परे अतःआकारो
भवति ॥ पन्थाः । मन्थाः ॥ ऋभुक्षाः ॥

द्यौः ॥ १ । २ । ११२ ॥

द्वित्यथयुत्पन्नस्य तत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनि वा सका-
रादी श्रयनप्सुटि परे औकारादेशो निपात्यते ॥ द्यौः । हे द्यौः
मिथ्यौ ।

अनडुहो नस् ॥ १ । २ । ११३ ॥

अनडुह इत्येतस्य तत्सम्बन्धिधन्यन्यसम्बन्धिनि वा सका-
रादौ श्यनप्सुटि परे ननागसो भवति ॥ अनड्वान् । बह्वन-
ड्वान् ॥

उगिदचोऽनेधादेः ॥ १ । २ । ११४

उगिद्यस्य तस्य नेधादेरञ्चतेश्च तत्सम्बन्धिधन्यन्यसम्बन्धिनि
वा श्यनप्सुटि परेनम्भवति ॥ गोमन्ति । पचन्ति । प्राञ्चि
कुलानि । गोमान् । गोमन्तौ । गोमन्तः । गोमन्तम् । गोमन्तौ ॥
एवं पचन् । प्राङ् ॥ अनेधादेरिति किम् ? उखास्त्रत् ॥ अथादे-
रित्यनुक्तेः गोमत्यतेः क्विपि-गोमान् । प्रियगोमान् ॥ श्यनप्सु-
टीतिकिम् ? गोमतः पश्य । गोमती कुले ॥

युञ्जोऽसमासे ॥ १ । २ । ११५ ॥

युञ्जयोग इत्यस्यासमासे श्यनप्सुटि नस् भवति ॥
यञ्चि कुलानि । युङ् । युञ्जः । युञ्जौ । युञ्जः । युञ्जम् । ऋनिर्देशा-
द्युञ्जी समाधावित्यस्य न भवति ॥ युजसापन्ना मुनयः ॥ अस-
मास इति किम् ? अश्वयुक् ॥

पुंसो ङस् ॥ १ । २ । ११६ ॥

पुंस् इत्येतस्य तत्सम्बन्धिधन्यन्यसम्बन्धिनि वा श्यन-
प्सुटि परे ङस् इत्यादेशो भवति ॥ बहु पुमांसि कुलानि ।
पुमान् । पुमांसी । पुमांसः । पुमांसम् । पुमांसौ ॥ श्यनप्सुटीति
किम् ? पुंसः पश्य । द्विपुंसी कुले ॥

ओत औ ॥ १ । २ । ११७ ॥

श्यनप्सुटि परे ओकारस्य औकारो भवति ॥ गौः ।
गावौ । गावः । द्यौः । द्यावौ । द्यावः । र्गौः । अतिद्यौः ॥

तकारो निर्देशार्थः ॥ लाघणिकत्वादिह न भवति ॥ हे चित्रगो ।
श्यनप्सुटीति किम् ? । गवा । द्यावा ॥

डाम्शसः ॥ १ । २ । ११८ ॥

ओकारान्तात्परस्य श्यनप्सुटीऽन्शसः आदेः डा इति
द्विदाकारो भवति ॥ गाम् । गाः । द्याम् । द्याः ॥

ऋत्सखीदुशनस्पुरुदंशोऽनेहसस्वोः ॥ १ । २ । ११९ ॥

ऋकारान्तादिकारान्ताच्च सखिशब्दादुशनस्पुरुदंशम्भने-
हस् इत्येतेभ्यश्च परस्य श्यनप्सुटि सोः डा भवति ॥ पिता ।
कर्ता सखा प्रियसखा । उशना । पुरुदंशा । अनेहा । तकारः
किम् ? । गृ निगरणार्थः ॥ इयं सखी ॥ सोरिति किम् ? । उश-
नमी । उशनसः । पुरुदंशमी । पुरुदंशसः ॥ श्यनप्सुटीति-
किम् ? कर्त् । सखी । कुलम् ॥

हृङ्घाङ्दीर्घल्लुक् ॥ १ । २ । १२० ॥

हलः ङी आङ् इति दीर्घाभ्याञ्च परस्य श्यनप्सुटः सोर्लुक्
भवति ॥ राजा । उखास्वत् । नारी । किशोरी । सप्रियसी
पुमान् । बाला । बहुराजा । ङ्घाङ्घिति किम् ? लक्ष्मीः ।
तन्त्रोः । ग्रामिणीः । कीलालपाः । दीर्घादिति किम् ? निष्कै
शान्चिः । अतिखट्टः (भः) इत्यपिपुस्तकान्तरे ॥

वोशनोशनन्नघोभगोभो स्समश्चैकामन्त्रणे ॥ १ । २ । १२१ ॥

उशन उशनन् अघोर् भगे र् भोर् इत्येते शब्दा वा
निपात्यन्ते । एकामन्त्रणे श्यनप्सुटि परतः सुभमित्येतयो
श्च लुक् ॥ प्रसिद्धतत्सम्बन्धस्य कार्यान्तरं प्रत्यभिमुखीकरणान-
न्त्रणमुच्यते । हे उशन । उहे उशनन् । हे उशनः । हे अघोः ।
हे अघवन् । हे भगोः । हे भगवन् । हे भोः । हे भवन् । एक

ग्रहणं किम् ? हे वशनवी । हे वशनसः । हे अपवन्ती । हे
अपवन्तः । हे भगवन्ती । हे भगवन्तः । आनन्त्रणे इति किम् ?
वशना । अपवान् । भगवान् । भवान् ॥ भोः इति सर्वादेर्भ
वच्छठदस्य निपातनादिह न भवति । हे भवन् शत्रन्तोऽयं भव-
च्छठदः । भो ब्राह्मणि इत्यत्राठययं द्रष्टव्यम् ॥

ह्रस्वोऽन्नित्याटः ॥ १ । २ । १२२ ॥

अकारान्तस्य यस्य च य्वोपसृष्टिनित्यनाद्धिधीयते । तस्य
चैकामन्त्रणे श्यनत्सुटि ह्रस्वो भवति ॥ सौरमश्च लुक् । हे
देव हे नदि । हे धन । हे वधु । हे लक्ष्मि ॥ अन्नित्याट इति
किम् ? हे कीलालपाः । हे सेनानीः । नित्यग्रहणं किम् ? हे
श्रीः । हे भूः ॥

द्वयचोऽम्बार्थस्य ॥ १ । २ । १२३ ॥

द्वावची यस्य तस्याम्बार्थस्यैकामन्त्रणे श्यनत्सुटि ह्रस्वो भवति ॥
सोश्च लुक् ॥ हे अम्ब । हे अठव । हे अक्क । हे अल्ल । हे
अत्त । हे प्रियाम्ब ॥ द्वयच इति किम् ? अम्बरे । हे अम्बिके ।
हे मातरिति परत्वाद् ॥

एदाडः ॥ १ । २ । १२४ ॥

आड एकामन्त्रणे एकारो भवति । सौर्लुक् । हे शाले ।
हे भाले ॥

ह्रस्वैतो लुचि चारेऽङ् ॥ १ । २ । १२५ ॥

ह्रस्वान्तस्यैदन्तस्य चैकामन्त्रणे लुचि श्यनत्सुटि चारेऽङ्
वासक आदेशो भवति । सौश्च लुक् ॥ हे पितः । हे मातः ।
हे शुभे । हे पटो । हे अतिहे । हे मे । लुचि-हे कर्तः कुल ।
हे चारे । हे त्रपो ॥

पुत्रेऽर्हे मातुः कषोड् ॥ १ । २ । १२६ ॥

स्वपदार्थोपसर्जनो यो मातृशब्दः पुत्रे वर्तते ॥ तस्मात्प-
रस्य कषः बहुव्रीहौ श्यनप्सुटर्षकामन्त्रणे अडिति द्विदादेशो
भवति ॥ अर्हे पुत्रस्य प्रशंसायाम् ॥ हे गार्गीमात । हे वात्सी
मात ॥ अर्ह इति किम् ? अरे गार्गीमातृक ॥

वोऽनडुच्चतुरोः ॥ १ । २ । १२७ ॥

अनडुह् चतुर् इत्येतयोर्लुकारस्यैकामन्त्रणे श्यनप्सुटि
वशब्दो भवति ॥ हे अनडुन् । हे बहूनडुन् । हे प्रियचत्वः ।
हे अतिचत्वः ।

वाः ॥ १ ॥ २ ॥ १२८ ॥

अनडुच्चतुरोर्लुकारस्य श्यनप्सुटि वा इत्यादेशो भवति ॥
बहूनडांहि । चत्वारि कुलानि । अनडुान् । अनडाहौ ।
अनडाहः । अनडाहम् । अनडाहौ ॥ चत्वारौ प्रियचत्वाः ।
प्रियचत्वारौ । प्रियचत्वारः ॥

नडान्लुक् ॥ १ । २ । १२९ ॥

ऋत्सखित् ॥ १ । २ । १२९ ॥ इति यो डादेशः या च “न
१ । २ । १५ ॥” इति लकारस्य लुक् तौ द्वावप्यत्रैकामन्त्रणे न
भवतः ॥ हे पितः । हे सखे । हे राजन् । हे दण्डिन् ॥

सखित ये च ॥ १ । २ ॥ १३० ॥

इकारान्तस्य सखिशब्दस्य तत्सम्बन्धिन्यन्वयसम्बन्धिन्यनि
वा श्यनप्सुटि ऐकारो भवति ॥ नचैकामन्त्रणे ॥ सखायौ ।
सखायः । सखायम् । सखायौ ॥ प्रियसखायौ । प्रियसखायः
इत्यादि ॥ लकारः किम् ? इमे सखी ॥ श्यनप्सुटौति किम् ?
सखीन् । सखी ॥ नचैकामन्त्रणे इति किम् ? हे सखे ॥ लकार
एकामन्त्रणे गच्छतीति समुच्चयार्थः ॥

क्रोष्टो=क्रोष्टृ ॥ १ । २ । १३१ ॥

क्रोष्टुशब्दस्य तत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनि वा इयन-
प्सुटि क्रोष्टृ इति तुप्रत्ययान्तादेशो भवति ॥ नचैकामन्त्रणे ॥
क्रोष्टा क्रोष्टारी । क्रोष्टारः । क्रोष्टारम् । क्रोष्टरी ॥ अतिक्रोष्टा ।
प्रियक्रोष्टा । पशुभिः क्रोष्टुभिः क्रीती पशुक्रोष्टारी रथी ॥
इयनप्सुटीति किम् ? क्रोष्टून् । कथक्रोष्टुवनम् । नचैकामन्त्रण
इति किम् ? हे क्रोष्टो ॥

वाच्यापि ॥ १ । २ । १३२ ॥

क्रोष्टुशब्दस्य तत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनि वा अपि तृती-
यैकवचनादौ सुप्यजादौ वा कोष्टृ इत्यादेशो भवति ॥ क्रोष्ट्रा ।
क्रोष्टुना । क्रोष्ट्रे । कोष्टवे । क्रोष्ट्रुः क्रोष्टोः । क्रोष्ट्रोः ।
क्रोष्टरि । क्रोष्टौ ॥ आसि नित्यत्वान्नाम् ॥ क्रोष्टूनाम् ॥ अचि-
ति किम् ? क्रोष्टुभ्याम् । क्रोष्टुषु ॥ आपीति किम् ? क्रोष्टून् ॥

अप्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत् हेतृ पोतृ प्रशास्त्

दीर्घः ॥ १ । २ । १३३ ॥

तुप्रत्ययान्तस्य अप्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत् हेतृ पोतृ
प्रशास्त् इत्येतेषाञ्च तत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनि वा इयन-
प्सुटि तदासकोऽकारो दीर्घो भवति ॥ न चैकामन्त्रणे ॥ तृ-क-
र्तारौ । कर्तारः । कर्तारम् । कर्तारी ॥ आपः । स्वापः । स्व-
स्वारौ । स्वसारः । नसारौ । नसारः । नेष्टारीः ॥ नेष्टारः ॥
त्वष्टारी त्वष्टारः । क्षत्तारौ क्षत्तारः । होतारी । होतारः ।
पोतारी पोतारः । प्रशास्तारौ । प्रशास्तारः । अतिकर्तारी ।
अतिकर्तारः ॥ इयनप्सुटीति किम् ? हे कर्तः । हे स्वसः ॥

न्यक् ॥ १ । २ । १३४ ॥

श्यनप्सुटि परे यो नकारस्तस्मिन्पूर्वी भवति ॥ वनानि ।
दधीच्छि । मधूनि । कर्तृच्छि । राजा । राजानी । राजानः । राजा-
नम् । राजानी ॥ नचैकामन्त्रश्च इति किम् ? हे रात्रन् हेतवन् ॥

स्महतः ॥ १ । २ । १३५ ॥

सकारान्तस्य महच्छठस्य च श्यनप्सुटि निमित्ते यो
नकारस्तस्मिन् पूर्वी ङ्क् दीर्घो भवति ॥ श्रेयांसि । महान्ति ।
कुलानि । श्रेयान् । श्रेयांसी महान् । महान्तौ । इत्यादि ।
प्रियश्रेयान् । अतिमहान् । नचैकामन्त्रणे हे श्रेयन् । हेमहन् ॥
निमित्तविज्ञानादिह न भवति । सुहन । सुहिंसी ॥

इन्हन्पूर्वार्थम्याश्रयी ॥ १ । २ । १३६ ॥

इन् इन्, पूषन् । अर्यमन् । इत्येतेषां शावेव परे यो
नकारस्तस्मिन्पूर्वीङ्क्दीर्घो भवति ॥ बहुददडीनि । बहुब्रह्म-
हासि । बहुपूषाणि । बहूर्यनाणि कुलानि । “न्यक्” इति
सिद्धं नियमार्थं वचनम् । शावेव नान्यत्र । इति । तेनेह न
भवति । दक्षिणी । ब्रह्मदक्षी । पूषणौ । अर्यमक्षी । “अर्यव-
दूषहणे नानर्थकस्येति” स्त्रीहान् । स्त्रीहानी । स्त्रीहानः । इत्यत्र
जियमो न भवति ॥ वाग्मिनी । वाग्मिनः इत्यत्र तु अनिन-
स्मन्ग्रहणान्यर्थवतोऽनर्थकस्य “चे”ति भवति ॥

साधतोश्च ॥ १ । २ । १३७ ॥

अतिव्यत्युकारानुबन्धस्य इन्-इन्-पूषन्-अर्यमनित्येतेषां
च सी यो नकारस्तस्मिन् पूर्वीङ्क् दीर्घो भवति ॥ भवान् ।
गोमान् । दक्षी । वाग्मी । ब्रह्महा । पूषा । अर्यना । प्रिय-
गोमान् । प्रियददडी । इत्यादि ॥ नचैकामन्त्रण इति किम् ?
हे गोमन् । हे दक्षिडन् ॥

असोऽनेधादेः ॥ १ । २ । १३८ ॥

अनेधादेरसन्तस्य सौ परे यस्तदासञ्जीङ्क् स दीर्घो भवति ॥ वेधाः । अटनराः । सुपयाः । गीः । सुस्रोताः । नदी ॥ अनेधादेरिति किम् ? पिरडयः । चर्मवः । नचैकामन्त्रणे-हे वेधः हे सुपयः ॥

श्च ॥ १ । २ । १३८ ॥

श्चोश्च इति यश्चकारानुबन्धश्चादेशस्तस्मिन् पूर्वो ङ्क् दीर्घो भवति ॥ प्राचा प्राचः । दधीचः । दधीचा । प्राची । प्रतीची । प्राच्यः । प्रतीच्यः ।

नाम्यतिसृचतुष्पः ॥ १ । २ । १४० ॥

नाम्यादेशे तिसृचतुष्पकारान्तवर्जितस्य पूर्वोऽङ्क् दीर्घो भवति ॥ धनानाम् शुवीनाम् । पटूनाम् । सातृणाम् ॥ अतिसृचतुष्प इति किम् ? तिसृणाम् । चतुयर्णाम् षयणाम् ॥

नृर्वा ॥ १ । २ । १४१ ॥

नृदत्येतस्य नामि परे पूर्वोऽङ्क्दीर्घो भवति वा ॥ नृणाम् । नृणाम् ॥

संख्याया विसायादहस्याहन् ऊँ ॥ १।२। १४२॥

संख्यायाः वि माय इत्येताभ्यां च परस्य अह् इत्येतस्य ऊँ परे वा अहन् इत्यादेशो भवति ॥ द्वयोरहोर्भवः । द्वयह् । तस्मिन् द्वयह् । द्वयहनि । द्वहे । तावदह् । तावदहनि । तावदह् विगतमहः । व्यह् । तस्मिन् । व्यह् । व्यहनि । व्यह् । सायमहः । सायाह् । मायाहनि । सायाह् ॥

पद्मोमासूहृन्निशसन्यूषन्दोषन्शकन्नुदनांसंश्चा-
मुटि ॥ १ । २ । १४३ ॥

पाद दन्त नासिका नास हृदय निशा अमृज् यूष दोस्
यकृत् शकृत् उदक आसन्न इत्येतेषाममुटि सुटोऽन्यस्मिन् सुपि-
परे यथाक्रम पद् दत् नन् मासूहृ निश् असन् यूषन् दोषन्
यकन् शकन् उदन् आसन् इत्येते आशो भवन्ति वा ॥ पदा
पादेन । दोषणा दोषा । यक्ता यकता । शक्ता शकता उद्गा
उदकेन । आसनि आस्नि असने ॥ अमुटीति किम् ? पादः
पादी चेन वानुकुठ्यते ॥

पादोऽपदस्य ग्यसुट्छिण्यादौ पद् ॥ १।२। १४४॥

अपदसंज्ञकस्य यः पाद इत्यवयवस्तस्य गी इत्येतस्मिन्-
सुट्छिण्यादिवर्जिते चान्यस्मिन् प्रत्यये परे पद् इत्यादेशो-
भवति ॥ द्विपदी कुले । द्विपदः पश्य । द्विपदी इयम् । द्विपदिकां
दधाति ॥ अपदस्येति किम् ? द्विपाद्भ्याम् । द्विपाद्भिः ॥ ग्यसुट्-
छिण्यादीति किम् ? द्विपादौ । द्विपादः । ठयाघ्रपान्दि कुलानि
पश्य । पादयति पादुरुः ॥

ववस उस् ॥ १ । २ । १४५ ॥

अपदसंज्ञकस्यावयवो यः कसुस्तस्य ग्यसुट्छिण्यादौ परे
उमा देशो भवति ॥ विदुषी कुले । विदुषी स्त्री । विदुषः । विदुषा ।
विदुष्मान् । पेषुषी कुले । पेषुपः । पेषुषा । पेषुष्मान् ॥ ग्यसु
ट्छिण्यादाविति किम् ? विद्वांसौ । विद्वांसः । पोचिवांसौ ।
विद्वांसि कुलानि । विद्वपति । विद्वस्यति ॥

श्चोऽचः ॥ १ । २ । १४६ ॥

अपदसंज्ञकस्यावयवो योऽञ्जित्लुप्तनकारस्य ग्यसु-

दृष्टिर्वादी प्रत्यये परे इव इत्यादेशो भवति ॥ दधीधी । मधू-
ची स्त्री । दधीचः । मधूचः । ग्यसुट्ठिर्वादाविति किम् ?
दध्यसि कुलानि ॥ दध्यस्यी । दध्यस्युः । दध्ययति । दध्ययते ॥

उद ई ॥ १ । २ । १४७ ॥

उत् इत्येतस्यात्परस्यापदसंज्ञकावयवस्य लुप्तनकारस्या
स्युतेर्ग्यसुट्ठिर्वादादी प्रत्यये परे ई इत्यादेशो भवति ॥ उदीधी
कुले । उदीचः उदीचा । उदीची इयम् । अन्यत्र उदस्यी । उदस्युः ।
उदसि कुलानि ॥ उदति । उदयते ॥ पदत्वे-उदभ्याम् । लुप्त
नकारस्य ग्रहणात्-उदस्युः । उदस्यी । उदसि ॥

इवयुयन्मघोनां वस्येसुप्युश् ॥ १ । २ । १४८ ॥

इवन् युवन् यघवन् इत्येतेभ्योऽपदसंज्ञकावयवेभ्यः ग्यसु-
ट्ठिर्वादादीप्रत्यये सुपि च परे तदवयवस्य वशठदस्य उशा-
देशो भवति ॥ शुनीयम् । प्रियशुनी कुले । शुनः । शुना । अति-
यूनीयम् । अतियूनी कुले । यूनः । यूना । अतिमघोनीयम् ।
अतिमघोनी कुले । मघोनः मघोना । ईसुपीति किम् ? शौवम्-
नांनम् । यौवनम् । माघवनम् अन्यत्र-इवानी युवानी । मघ
वानी । प्रियश्वानि कुलानि ॥ पदत्वे इवभ्याम् ॥

इनोऽनोऽहल्वमात् ॥ १ । २ । १४९ ॥

अपदसंज्ञकावयवस्य अन् इत्येतस्य ग्यसुट्ठिर्वादादीसुपि
परे इनादेशो भवति । नचेत्सोऽन् शठदः हलानन्तराहकारा-
न्मकाराच्च परः स्यात् । राज्ञीयम् । सुराज्ञी कुले । राज्ञः ।
राज्ञा । तघ्नः । तघ्ना ॥ अहल्वमादिति किम् ? पर्वसा
कर्मसा हल्यहचं किम् ? दीठना । सासा । अन्यत्र राजानी ।
सुराज्ञानि कुलानि ॥ पदत्वे-राजभ्याम् । राजभिः ॥

ङिग्योर्वा ॥ १ । २ । १५० ॥

. अपदसंज्ञकावयस्य अङ्गित्येतस्य डौ ग्यादेशे च परे इनेो भवति वा ॥ न चेतसोऽनुशब्दः इत्वनात्परो भवति ॥ राङ्गि राङ्गनि सान्नि सामनि । अङ्गि । अङ्गनि दिने ॥

आतोऽनाडः श्लुक् ॥ १ । २ । १५१ ॥

अपदस्याकारस्य ग्यसुट्छिष्यादी सुपि परे श्लुग् भवति ॥ आङ्गन्तं वर्जयित्वा । अम्बु पिबतीति अम्बुपः । अम्बुपा । शुभंयः । शुभंया । अनाड इति किं ? शालाः नालाः पश्य ॥

डतिष्णां संख्यानां अशशसः ॥ १ । २ । १५२ ॥

इति षकारान्कारान्तायाः संख्यायाः सम्बन्धिनः अशशस इत्येतस्य सुपः श्लुग्भवति ॥ कति तिष्ठन्ति । कति पश्य । एव षट् । पञ्च । सप्त । नव । दश । परमषट् । परमपञ्च । तत्सम्बन्धिविज्ञानादिह न भवति । प्रियषषस्तिष्ठन्ति । प्रियपञ्चनः तिष्ठन्ति । प्रियषषः पश्य । प्रियपञ्चः पश्य ।

अष्ट श्रौश् ॥ १ । २ । १५३ ॥

अष्ट इति कृताकारस्याष्टन् इत्येतस्य सम्बन्धिनेर्जशशसो- रीश् इत्याकारादेशो भवति ॥ अष्टौ तिष्ठन्ति । अष्टौ पश्य । परमाष्टौ ॥ आकारान्तपरिग्रहादिह न भवति । अष्ट तिष्ठन्ति ॥ तत्सम्बन्धिविज्ञानादिह न भवति ॥ प्रियाः अष्टौ येषां ते प्रियाष्टास्तिष्ठन्ति । प्रियाष्टाः पश्य ॥

अठ्ययस्य ॥ १ । २ । १५४ ॥

अठ्ययस्य सम्बन्धिनः सुपः श्लुग्भवति । स्वः । उच्चैः । नीचैः । परमनीचैः । तत्सम्बन्धिविज्ञानादिह न भवति ॥ अत्युच्चैसी । अत्युच्चैसः ॥

अठ्ययीभावस्य ॥ १ । २ । १५५ ॥

अठययीभावस्य सम्बन्धिनः सुपः श्लुग्न भवति । अधिस्त्रि ।
उपवधु ॥

नातः ॥ १ । २ । १५६ ॥

अकारान्तस्याठययीभावस्य सुपः श्लुग्न भवति । उपकु-
म्भेन । उपकुम्भात् । उपकुम्भे ।

अमपञ्चम्याः ॥ १ । २ । १५७ ॥

अकारान्तस्याठययीभावस्य सम्बन्धिनः सुपः अम् इत्या-
देशो भवति पञ्चमीं वर्जयित्वा ॥ उपकुम्भं तिष्ठति पश्य देहि ।
अपञ्चम्या इति किं ? उपकुम्भात् ॥

तृतीयाया वा ॥ १ । २ । १५८ ॥

अकारान्तस्याव्ययीभावस्य तृतीयायाः अम् वा भवति ॥
उपकुम्भेन, उपकुम्भं, क्तम् ॥

सप्तम्याः ॥ १ । २ । १५९ ॥

अकारान्तस्याठययीभावस्य सप्तम्या अम् वा भवति ॥
उपकुम्भे, उपकुम्भं निधेहि ॥

नद्यद्भ्रुवंश्यस्य ॥ १ । २ । १६० ॥

नद्यन्तस्य ऋद्धान्तस्य वंश्यस्यान्तस्य चाकारास्याव्ययी-
भावस्य सप्तम्या नित्यमम् भवति । उन्मत्तगंगम् । सप्तगोदावरं
वसति । सुमद्रम् । सुमगधं वसति ॥ एकविंशति भारद्वाजम् ।
त्रिकोसलं वसति ॥ प्रतिपदीक्तग्रहणादिह न भवति । उपगंगे ॥
परस्परान्योऽन्येतरैतरस्यां सुपो वा पुंसि ॥ १ । २ । १६१ ॥

परस्पर अन्योन्य इतरैतर इत्येतेषामपुंसि स्त्रियां
नपुंसके च प्रयुज्यमानानां सम्बन्धिनः सुपः स्थाने आनित्या-
देशो भवति वा ॥ इमे सख्यौ परस्परं भोजयतः । परस्परं भोज-
यतः । आग्निः सखीभिः परस्परेण भोज्यते । परस्परं भोजयते :

इमाः सरूयः परस्परं प्रयच्छन्ति । परस्परस्मै प्रयच्छन्ति । एव-
मन्योन्याम् । अन्योन्यम् । इतरेतराम् । इतरेतरम् । अपुंसौ-इमे
कुले परस्परं परस्परं वा भोजयतः । एवं सर्वत्रापि । अपुंसीति
किं ? परस्परमिमे जनाः भोजयन्ति । अमित्यन्ये । पुंशीत्यपरे ।
इमे परस्परादयः शब्दाः कर्मठयतिहारैकत्वविषयाः सर्वत्र
पुंस्त्वोपादानाः अस्मादेव निपातनात् परादयः सर्वादयः
कृतद्विवचनादयो विज्ञेयाः ।

भ्यत्याः ॥ १ । २ । १६२ ॥

भकारयकारादौ अकारादौ जमि शसि च सुपि परे अका-
रस्य आकारो भवति ॥ देवाभ्याम् । देवाय । देवाः । देवान् ।
नित्यत्वात्-अमृङ्मिङ्स्सु “नो णो सः” इत्यादि । देवम् ।
देवात् । देवस्य ॥

बहोसि स्भ्येत् ॥ १ । २ । १६३ ॥

भकारभकारादौ बहुविषये ओमि च सुपि परे अकारस्य
एकारो भवति । देवेषु । सर्वेषाम् । देवयोः ॥

ऐस् भिसोऽद्भशः ॥ १ । २ । १६४ ॥

अकारात्परस्य सुपो भिसः स्थाने ऐसादेशो भवति
अद्भशः-दकारादेशो यो सकारस्तदन्तरादकारात् इदमादेशा-
च्चाशः परस्य तु न भवति । देवैः । अतिजरसैः । अद्भश इति
किं ? अमीभिः । एभिः ॥

डसास्येस्स्येनावाम् ॥ १ । २ । १६५ ॥

अकारात्परेषां डस्-आ-असि-ए-इत्येतेषां सुपां स्य-इन-
आत्-य इत्येते यथाक्रममादेशा भवन्ति । धनस्य । धनेन ।
धनात् । धनाय । अतिजरसस्य । अतिजरसेन । अतिजरसात् ॥

सर्वादिर्द्धस्येः स्मिन्स्मात्स्मै ॥ १ । २ । १६६ ॥

अकारान्तस्य सर्वादेर्गणस्य सम्बन्धिनां डि- अस्ति-ए
इत्येतेषां सुपां यथाक्रमं स्मिन्- स्मात्- स्मै- इत्येते अवदेशा
भवन्ति । सर्वस्मिन् । सर्वस्मात् । सर्वस्मै । तस्मिन् । तस्मात् ।
तस्मै । परमसर्वस्मिन् । अतत्संबन्धिनाम्-प्रियसर्वे । प्रियसर्वात् ।
प्रियसर्वाय ॥

जसश्चिः ॥ १ । २ । १६७ ॥

अकारान्तस्य सर्वादेः संबन्धिनो जसः स्थाने शि इत्या-
देशो भवति । सर्वे । विश्वे । त्ये । ते ॥

नेमार्धप्रथमचरमाल्पकतिपयतयस्य वा १ । २ । १६८ ॥

नेमादीनां तय इत्येतत्प्रत्ययान्तानां चाकारान्तानां सम्ब-
न्धिनो जसश्चिर्भवति वा ॥ नेमे । नेमाः । अर्धे । अर्धाः । प्रथमे ।
प्रथमाः । चरमे । चरमाः । अल्पे । अल्पाः । कतिपये । कतिपयाः ।
द्वितये । द्वितयाः । त्रितये । त्रितयाः । द्वये । द्वयाः । परमनेमे ।
परमनेमाः ॥

द्वन्द्वे ॥ १ । २ । १६९ ॥

द्वन्द्वसमासे वर्तमानानामकारान्तानां सम्बन्धिनो जसः
स्थाने शिर्भवति वा ॥ कतरकतमे । कतरकतमाः । परमकतर-
कतमे । परमकतरकतमाः ॥

न सर्वादिः ॥ १ । २ । १७० ॥

द्वन्द्वसमासे सर्वादिः सर्वादिर्न भवति ॥ पूर्वापराय । पूर्वा-
परात् । पूर्वापरायाम् । अधरोत्तराय । अधरोत्तरात् । अधरोत्त-
रायाम् । कतरकतमकः ।

पूर्वावरं तृतीयायोगे ॥ १ । २ । १७१ ॥

पूर्वं अवर इत्येतौ सर्वादी तृतीयान्तेन योगे सम्बन्धे
सर्वादी न भवतः ॥ मासेन पूर्वाय । मासपूर्वाय । संबत्सरेणा-

वराय संवत्सरावराय । योगग्रहणं किं ? आगमिष्यति वदुः
नासेन पूर्वस्मै दीयतां कम्बलः ॥

नव पूर्वा वादौ ॥ १ । २ । १७२ ॥

पूर्वादयो नव सर्वादयः अकारादाधिकारादौ च सुपि
परे सर्वादयो वा भवन्ति ॥ पूर्वेः । पूर्वाः । पूर्वस्मात् । पूर्वात् ।
पूर्वस्मिन् । पूर्वे । परे । पराः । परस्मात् । परात् । परस्मिन् ।
परे ॥

तीयं छिति ॥ १ । २ । १७३ ॥

तीयप्रत्ययान्तं छिति-छित्कार्ये कर्तव्ये सर्वादिर्वा भवति ॥
द्वितीयस्मै । द्वितीयाय । द्वितीयस्यै । द्वितीयायै । तृतीयस्मात् ।
तृतीयात् । तृतीयस्याः । तृतीयायाः ।

विदिक् च ॥ १ । २ । १७४ ॥

विदिक्वाची सर्वादः सर्वादिर्वा भवति । उत्तरपूर्वस्यै
उत्तरपूर्वायै । उत्तरपूर्वानाम् । उत्तरपूर्वाणाम् । तेन वाऽनुकल्पते ॥

उस्यात्यस्य ॥ १ । २ । १७५ ॥

अवर्णान्तानां सर्वादीनां तत्सम्बन्धिनि याद्वादौ सुपि
परे ऊन् इत्यादेशो भवति ॥ सर्वस्यै । सर्वस्याः । सर्वस्याम् ।
परमसर्वस्यै ॥ तत्सम्बन्धिविज्ञानादिह न भवति । अतिसर्वायै ।

सामामः ॥ १ । २ । १७६ ॥

अवर्णान्तानां सर्वादीनां सम्बन्धिन आनः षष्ठीबहुव
चनस्य स्थाने साम् भवति ॥ सर्वेषाम् । सर्वासाम् । तेषाम् ।
तासाम् । परमसर्वेषाम् । परमसर्वासाम् । अतत्सम्बन्धिनः—
प्रियसर्वाणाम् ॥

युष्मदस्मद्भ्यामाकम् ॥ १ । २ । १७७ ॥

युष्मद् अस्मद् इत्येताभ्यां परस्य आनः तत्सम्बन्धि-

नोऽन्यसम्बन्धिनो वा स्थाने आकमित्यादेशो भवति । युष्माकम् । अस्माकम् । प्रिययुष्माकम् । प्रियास्माकम् । आकमित्याकारो यन्तार्थः युष्मानाचक्षाणानाम् युष्माकम् । अस्माकम् । अन्यथा युष्मकम्, अस्मकमिति स्यात् ।

इशोभ्यसोऽशुभ्यम् ॥ १ । २ । १७८ ॥

युष्मदस्मद्भ्यामुत्तरेषां तत्सम्बन्धिनानन्यसम्बन्धिनां वा ऊम्-शम् भ्यम् इत्येतेषां सुपानश-न-अभ्यं च यथाक्रममादेशा भवन्ति । तच्च । मन । अतितव । अतिमम । युष्मान् । अस्मान् । प्रिययुष्मान् । प्रियास्मान् । युष्मभ्यम् । अस्मभ्यम् । प्रिययुष्मभ्यम् । प्रियास्मभ्यम् ॥

भ्योऽसोऽद् ॥ १ । २ । १७९ ॥

युष्मदस्मद्भ्यामुत्तरस्य तत्सम्बन्धिनोऽन्यसम्बन्धिनो च अस्मद्भ्यश्चित्तस्य भ्यसः पञ्चमीबहुवचनस्यामश्च पञ्चम्येकवचनस्य अदित्यादेशो भवति । त्वत् । त्वद् । मत् । नद् । अतित्वत् (द्) अतिमत् (द्) । युष्मद् । अस्मद् । अतियुष्मद् । अत्यस्मद् ॥

डेसुटोऽम् ॥ १ । २ । १८० ॥

युष्मदस्मद्भ्यां परस्य तत्सम्बन्धिनोऽन्यसम्बन्धिनो वा ङे इत्येतस्य सुटश्च सुपः स्थाने आकमित्यादेशो भवति । तुभ्यम् । अतितुभ्यम् । अतिमभ्यम् । त्वम् । अहम् । युवाम् । आव यूयम् । वयम् । त्वाम् । माम् । युवां । आवाम् ॥

दौर्लुक् ॥ १ । २ । १८१ ॥

दकारान्तयोर्युष्मदस्मदोस्तत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनि वा सुपि परे लुग्भवति । युष्मभ्यम् । अस्मभ्यम् । त्वद् । नद् । युष्मद् । अस्मद् । युष्माकम् । अस्माकम् । अतियुष्माकम् ॥ अत्यस्माकम् । दीरिति किं ? मोरुत्तरो विकल्पः ॥

वा । १ । २ । १८२ ॥

नकारान्तयोर्युष्मदस्मदोः तत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनि
वा सुपि परे वा लुगभवति ॥ युष्मानाभक्षाणेभ्यः युष्मभ्यम् युष
भ्यम् । अस्मभ्यम् असभ्यम् । युष्मद् युषद् । अस्मद् । अस् ।
युष्माकम् । युष्माकम् । अस्माकम् । अस्माकम् ॥

अमौद्धत्याः । १ । २ । १८३ ॥

युष्मदस्मदोस्तत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनि वा अति द्विती-
यैकवचने औकारादयोर्हलादौ च सुपि परे आकारो भवति ।
त्वाम् । माम् । अतित्वाम् । अतिनाम् । युषाम् । आषाम् । युष्मान् ।
अस्मान् । युषाभ्याम् । आषाभ्याम् । युष्माभिः । अस्माभिः ।
युष्मासु । अस्मासु ।

यौसि यः ॥ १ । २ । १८४ ॥

युष्मदस्मदोस्तत्सम्बन्धित्वन्यसम्बन्धिषु वा इ आ ओम्
इत्येतेषु सुप्सु परतः यकारो भवति । त्वयि । मयि । त्वया ।
मया । युवयोः । आवयोः । प्रियत्वयि । प्रियमयि ।

मन्तस्य युवावौ द्वयोः १ । २ । १८५ ॥

द्वित्वविशिष्टेऽर्थे वर्तमानयोः युष्मदस्मदोर्नकारावसानो
योरवयवस्तस्य तत्सम्बन्धिनि वा सुपि परे यथासंख्यं युव, आव
इत्यादेशौ भवतः । युवान् । आवान् । युषाभ्याम् । आषा-
भ्याम् । युवयोः । आवयोः । अतिक्रान्तौ युवान् अतियुवान् ।
अत्याषाम् । अतिक्रान्तं युवान् अतियुवाम् । अत्याषाम् । अति-
क्रान्तान् युवान् अतियुवान् । अत्याषान् । एवमति युवया । अत्या-
षया । अतियुवाभ्याम् । अत्याषाभ्याम् । अतियुवाभिः । अत्या-
वाभिः । इत्यादि भेषु । सुजस्र्ङ्ङस्सु परतवान् त्वाहा गः ।
मन्तस्येति किं ? सर्वस्य ना भूत् ॥ युवकयोः । युवकाभ्याम् ॥

त्वमी प्रत्ययोत्तरपदे चैकस्मिन् ॥ १ । २ । १८६ ॥

एकत्वविशिष्टेऽर्थे वर्तमानयोर्युष्मदस्मदोर्नपर्यन्तस्य त-
त्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनि वा सुपि प्रत्ययोत्तरपदयोश्च परतो
यथासंख्यं त्व न इत्यादेशौ भवतः । त्वाम् । माम् । त्वया । मया ।
त्वद् । मद् । त्वयि । मयि । अतिक्रान्ती त्वाम् अतित्वाम् । अतिमाम् ।
अतिक्रान्तं त्वां अतित्वाम् । अतिमाम् । अतिक्रान्ती त्वाम् अतित्वा-
म् । अतिमाम् । अतित्वान् । अतिमान् । अतित्वया । अतिमया । अ-
तित्वाभ्याम् । अतिमाभ्याम् । एवं नेयम् । त्वदीयः । मदीय । त्वद्य-
ति । मद्यति । त्वत्कृतम् । मत्कृतम् । त्वत्प्रधानः । मत्प्रधानः । त्व-
त्पुत्रः । मत्पुत्रः । प्रत्ययोत्तरपदे चेति किं ? अधियुष्मद् । अध्य-
स्मद् । एकस्मिन्निति किं ? युष्माकम् । अस्माकम् । युष्मदस्मद्विशे-
षणादिह न भवति । युष्मानतिक्रातमति युष्मान् । अत्यस्मान् ।
अतियुष्मया । अत्यस्मया ।

त्वाहौ सौ ॥ १ । २ । १८७ ॥

युष्मदस्मदोस्तत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनि वा सौ परे
यथासंख्यं त्व अह इत्यादेशौ भवतः । त्वम् । अहम् । अतिक्रान्त-
स्त्वाम् । अतित्वम् । अत्यहम् । अतिक्रान्तो युष्मान् । अतित्वम् ।
अत्यहम् । अतिक्रान्तो युष्मान् । अतित्वम् । अत्यहम् ।

यूयवयी जसि ॥ १ । २ । १८८ ॥

युष्मदस्मदोस्तत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनि वा जसि परे
यथासंख्यं यूय वय इत्यादेशौ भवतः । यूयम् । वयम् । प्रियस्त्वं
येषां ते प्रिययूयम् । प्रियवयम् । प्रियौ युवां येषां ते प्रिययूयम्,
प्रियवयम् ।

तुभ्यमहौ ऊयि ॥ १ । २ । १८९ ॥

युष्मदस्मदोस्तत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनि वा ऊयि परे

युष्मदस्मदोस्तत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनि वा ङयि परे
यथासंख्यं तुभ्य मच्छ इत्यादेशौ भवतः ॥ तुभ्यम् । मच्छम् ।
प्रियस्त्व यस्य प्रियतुभ्यम् । प्रियमच्छम् । प्रियौ युषाम् प्रिया
यूयम् यस्य तस्मै प्रियतुभ्यम् । प्रियमच्छम् ।

तव ममौ ङसि ॥ १ । २ । १८० ॥

युष्मदस्मदोस्तत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनि वा ङसि परे
यथासंख्यं तव मम इत्यादेशौ भवतः ॥ तव । मम । प्रियस्त्वं
यस्य तस्य प्रियतव । प्रियमम । प्रियौ युषां यस्य तस्य प्रिय-
तव । प्रियमम । प्रिया यूयं यस्य तस्य प्रियतव । प्रियमम ॥

पदाद्वाक्यस्य वस्नसौ युग्विभक्तेः ॥ १ । २ । १८१ ।

वाक्यस्यात्रयवात्पदात्परयोस्तद्वाक्यस्यैवात्रयवयोः युष्म-
दस्मदीर्युग्मिभक्त्यन्तयोर्गयासंख्यं वम् नम् इत्यादेशौ भवतः ।
धर्मो वो रक्षतु । धर्मो नो रक्षतु । दानं वो दीयते । दानं नो
दीयते । शील व. स्वम् । शील नः स्वम् ॥ पदादिति किं ?
युष्मान् धर्मो रक्षतु । अस्मान् धर्मो रक्षतु । वाक्यस्येति
किं ? ओदनं पचत युष्माकं भविष्यति । अस्माकं भविष्यति ।
वाक्यस्येति षष्ठी पदावयवयोर्ना भूदिति । इति युष्मदुपा-
ध्यायो ब्रूते । अत्यस्मान् पश्यन्ति

वांनावौ द्वित्वे ॥ १ । २ । १८२ ॥

वाक्यस्यावयवात्पदात्परयोस्तद्वाक्यस्यैवावयवोर्युष्म-
दस्मदोर्द्वित्वविषयोर्युग्मिभक्त्यन्तयोर्गयासंख्यं वाम् नौ इत्या-
देशौ भवतः । धर्मो वां रक्षतु । धर्मो नौ रक्षतु । दानं वां
दीयते । दानं नौ दीयते । शीलं वां स्वम् । शील नौ स्वम् ॥

तेमयावेकत्वे ॥ १ । २ । १८३ ॥

वाक्यस्यावयवात्पदात्परयोस्तद्वाक्यस्यैवावयवोर्युष्म-

दस्मदीरेकत्वविषये युग्विभक्त्यन्तयोर्थथासंख्यं ते मे इत्यादेशी-
भवतः । दानं ते दीयते । दानं मे दीयते । शीलं ते स्वम् ।
शीलं मे स्वम् ॥

त्वामौ द्वितीयायाः ॥ १ । २ । १८४ ॥

वाक्यस्यावयवात्परयोस्तद्वाक्यस्यैवावयवयोर्युष्मदस्मदी-
द्वितीयैकवचनान्तयोर्थथासंख्यं त्वा मा इत्यादेशी भवतः ।
धर्मस्त्वा रक्षतु । धर्मो मा रक्षतु ॥

नेवा मन्त्र्यं पूर्वम् ॥ १ । २ । १८५ ॥

यदा (था) मन्त्रयते मन्त्रोच्यते तत्पदं युष्मदस्मद्भ्यां
पूर्वं नेवा सदिष भवति ॥ भो देवदत्त युष्मान् रक्षतु धर्मः ।
भो देवदत्त अस्मान् रक्षतु धर्मः ॥ देवदत्त युष्माभ्यां दानं
दीयते । देवदत्त आवाभ्यां दानं दीयते । देवदत्त तव शीलं
स्वम् । देवदत्त मम शीलं स्वम् ॥

जस्त्रिशेष्यं वाऽमन्त्रये ॥ १ । २ । १८६ ॥

जमन्तमामन्त्रयपदं विशेष्यं युष्मदस्मद्भ्यां पूर्वं तद्विशे-
षणे आमन्त्रयपदे परे नेव भवति वा । नेत्येतस्याऽपवादः ॥
देवाः शरणयाः युष्मानथो शरणं प्रपद्ये । देवाः शरणयाः त्रौथो
शरणं प्रपद्ये । देवाः शरणयाः अस्मानथो रक्षतु । देवाः
शरणयाः नोथो रक्षतु ॥

न । ॥ १ । २ । १८७ ॥

जामन्त्रयपदं विशेष्यं युष्मदस्मद्भ्यां पूर्वमामन्त्रयपदे
तद्विशेषणे परे न नेवा विद्यमानवत्त भवति । माधू सुवि-
हितौ वां शरण्यं प्रपद्ये । साधो सुविहित त्वा शरण्यं प्रपद्ये ।
साधू सुविहितौ नो रक्षतम् । साधो सुविहित मा रक्ष ।

पादाद्योः ॥ १ । २ । १८८ ॥

पदात्परयोर्युष्मदस्मदोर्यदुक्तं वस्त्रमादि तत्पदादस्यादि-
भूतयोर्न भवति ॥

॥ वीरो विश्वेश्वरो देवो युष्माकं कुल देवता ॥

॥ न एव नाथो जगदानस्माक पापनाशनः ॥ १ ॥

मनसीक्षार्थः ॥ १ । २ । १८८ ॥

ईक्षा दर्शनं तदर्थेधातुभिः मह नद्वद्यद्वाक्यं तस्य पदा-
त्पस्योर्युष्मदस्मदोर्यदुक्तं वस्त्रमादि तन्न भवति ॥ सा चेदीक्षा
मनमि मनो विषया भवति ॥ जनो युष्मान्सनीक्ष्य गतः ।
जनस्त्वामुपैक्षते । दान युवाभ्यां देयनालीक्ष्य गतः । जनस्तव
कार्यमालोचयति । एवमस्मदः ॥ मनसीतिकं ? जनो वः पश्य-
ति । जनो नः पश्यात चक्षुषेत्पर्यः ॥

चवाहर्हैव योगे ॥ १ । २ । २०० ॥

च वा अह ह एव इत्येतैर्योगे सम्बन्धे पदात्परयोर्युष्मो
दस्मदोर्यदुक्तं वस्त्रमादि तन्न भवति ॥ जनो युष्मांश्च । जने-
युष्मान्वा । जनो युष्माकह । जनो युष्मान्ह । जनो युष्मान्ने-
व पश्यति । ज्ञान युष्मभ्य च दीयते । शीलं युष्माकं च
स्वम् । जनो युवां च जनो त्वां च पश्यति ॥ एवमस्मदः ॥ यो-
ग इति किं ? ज्ञानं च शीलं च व. स्वम् ॥

नित्यमन्वादेशे ॥ १ । २ । २०१ ॥

कथितस्यानुत्थनमन्वादेशः । तद्विषये पदात्परयोर्युष्मद-
स्मदोर्यदुक्तं वस्त्रमादि तन्नित्यं भवति । यूयं विनीतास्तहो
गुरवः, वयं विनीतास्तन्नो गुरवः, युवां शीलवन्तौ त्वां गुरवः,
आवां शीलवन्तौ तन्नो गुरवः, मामवन्ति । त्व शीलवानथो
क्षमा श्रवणैः तत्ते ज्ञानं दीयते । अहं शीलवानथो क्षमा श्रवणैः
तन्मे ज्ञानं दीयते । धनवांस्त्वमथो त्वालोकः, धनवानहमथो

मालोकः, मानयति ॥ अन्वादेशे नित्यवचनादन्यत्र विकल्पः
धर्मो वः धर्मो युष्मान्, धर्मो नः धर्मोऽस्मान्, रक्षत्वित्यादि ॥

पदात्प्रथमाया वा ॥ १ । २ । २०२ ॥

पदात्पर यत्प्रथमान्तं पदं तस्मात्परयोर्युष्मदस्मदोर-
न्वादेशे यदुक्तं वस्त्रसादि तद्वा भवति ॥ यूयं विनीतास्तद्गुरवो
वः, यूयं विनीतास्तद्गुरवो युष्मान्, वयं विनीतास्तद्गुरवो नः,
वयं विनीतास्तद्गुरवोऽस्मान्, युवां सुशीलौ तद्गुरवो वाम्,
तद्गुरवो युवाम्, आवां सुशीलौ तद्गुरवो नौ, तद्गुरव आवां
मानयन्ति । अथो क्षमा तत् अमणास्ते, अथो क्षमा तत् अमणा-
स्तुभ्यं, अथो क्षमा तत् अमणा मे, अथो क्षमा तत् आमणा
मह्यम्, ज्ञानं प्रयच्छन्ति । धनवाँस्त्वं तल्लोकस्त्वा, तल्लोक-
स्त्वाम्, धनवानहं तल्लोको मा, तल्लोको मां मानयति ॥

त्यदां द्वितीयाटौस्येनदेतदः ॥ १ । २ । २०३ ॥

एतदित्येतस्य त्यदादीनां सम्बन्धिनि द्वितीयायां टाया-
सोति च सुवि परे अन्वादेशे एनदित्यादेशो भवति ॥ अधीत-
मेतत्सूत्रमथो एनन्नो ठयाचद्वम् । एनमावश्यकमध्यापय, अथो
एनं यथाक्रमं सूत्रम् । सुशीलौ एतौ अथो एनौ गुरवो मानय-
न्ति । सुस्थितास्सुपराक्रान्ता एते तद्वेषा अप्येतान्न मस्यन्ति ।
एतेन रात्रिरधीता अथो एतेनाहरप्यधीतम् । एतयोः शोभन
शीलम् अथो एनयोर्महनीय कीर्तिः । एनच्छिन्नकः इत्यत्र
अर्थात्प्रकरणाद्वाऽप्येत्य निश्चानि इदमुदाहरणम् । त्यदानिति
किं ? एतदं संगृहाण अथो एतदनध्यापय । सज्ञा, न त्यदादिः
सुधिवशेषणं किं ? एत संगृहाण प्रियैतदनध्यापय । अन्वादेशे-
ति किं ? देवदत्तमध्यापय । एतञ्च गुरुदत्तम् । न पश्चात्कथन-
नात्रमन्वादेशः ॥

इदमः ॥ १ । २ । २०४ ॥

इदमित्येतस्य त्यदादीनां सम्बन्धिति द्वितीयायां टा-
यामोनि च सुपि परे अन्वादेशे एतद् भवति ॥ अधीतमिदं
सूत्रम् अथो एतत् नो ष्याच्चद्वयम् । इदमावश्यकमध्यापय । अथो
एनं यथाक्रमं सूत्रम् । सुगीलाविमौ अथो एनौ गुरवो मानय-
न्ति । सुस्थिताः सुपराक्रान्ता इमे अथो देवा अप्येनात्न मस्यन्ति
अनेन रात्रिरधीता अथो एनेनाहारप्यधीतम् । अनयोः शोभनं
शीलम् अथो एनयोर्महर्तीयं कीर्तिः ॥ योगविभाग उत्तरार्थः ॥

रभ्येऽश् ॥ १ । २ । २०५ ॥

इदमः मकारभकारयकारादिके त्यदादिमम्बन्धिति
सुपि परे अन्वादेशे अश् इत्ययमादेशो भवति ॥ जैष्ठकोऽयक-
मध्यता अथोऽस्मै साधु दीयतां सूत्रम् । जैष्ठकाविमकावध्येता-
रौ अथो आभ्या साधु दीयतां सूत्रम् । बालिकंयकं याचते अथो
अस्यै दीयतां मोक्षः ॥ रभ्य इति किं ? इमे । इमके । परत्वा-
न्मत्वादि भवति ॥ अन्वादेशविधिः सुपा प्रकृतिं विशेष्य
विधीयत इति ॥ परमेनम् । परमेनम् । परमेमकस्मै इत्येनदा-
दि न भवति ॥ गकारः सर्वादेशार्थः सककारार्थं वचनम् ॥

अकः ॥ १ । २ । २०६ ॥

इदमः ककाररहितस्य मकारभकारयकारादिके त्यदादि-
सम्बन्धिति सुपि परे अश् भवति ॥ अस्मै । अस्मात् । अस्य ।
एषाम् । आनाम् । अस्मिन् । एषु । आसु । आभ्याम् ।
एभिः । एभ्यः । आभ्यः । अस्यै । अस्याः । अस्याम् । अक
इति किं ? इमकस्मै । इमकाभ्याम् । इमकस्य ॥ त्यदादि-
सम्बन्धिविज्ञानादिह न भवति ॥ प्रियेदंशु । प्रियेदम्भ्याम् ॥
इह तु भवति । परमास्मै । परमाभ्याम् ॥

टौस्यनः ॥ १ । २ । २०७ ॥

इदमः ककाररहितस्य त्यदादिसम्बन्धिनि टायानोमि
 च सुपि अन इत्यादेशो भवति ॥ अनेन । अनया । अनयोः ।
 अनयोः । परमानेन । परमानयोः ॥ त्यदादिसम्बन्धिविज्ञाना-
 दिह न भवति । प्रियेदना । अतीदना ॥ अक इति किम् ?
 इमकेन ॥

दो मः ॥ १ । २ । २०८ ॥

इदमस्त्यदादिसम्बन्धिनि सुपि परे दकारस्य मकारो
 भवति ॥ इमी । इमे । इमम् । इमौ । इमान् । इमकौ
 परमेनी ॥ त्यदादिसम्बन्धिविज्ञानादिह न भवति ॥ प्रियेदनी ॥

सौ ॥ १ । २ । २०८ ॥

इदमस्त्यदादिसम्बन्धिनि धी प्रथमैकवचने परे मकारो
 भवति ॥ अत्वापवादः ॥ अयम् । परमायम् । इयम् । परमेयम् ।

पुंसीदोऽय् ॥ १ । २ । २१० ॥

पुंनि वर्तमानरूपेदमः त्यदादिसम्बन्धिनि सौ इद्रूपंस्याय
 भवति ॥ इयोपवादः ॥ अयम् । परमायम् । देवदत्तः ॥ त्यदा
 दिसम्बन्धिविज्ञानादिह न भवति ॥ प्रियेदं देवदत्तः ॥

इय् ॥ १ । २ । २११ ॥

इदमस्त्यदादिसम्बन्धिनि सौ इद्रूपस्य इय भवति ॥
 इयम् । परमेयम् ॥ पारिशेष्यातिस्त्रयमयमादेशः ॥ नपि तु
 नित्यत्वात्प्रथमेव श्लुक भवति इदं कुण्डम् ॥

असुसुलुक् चादसोऽनोः ॥ १ । २ । २१२ ॥

अनुकारस्यादसः सौ औकारो भवति । अत्वापवादः ॥
 तस्य च सोर्लुक् भवति ॥ असौ । असकौ । हे असौ । हे अस-
 कौ स्त्रीपुमान्वा ॥ अनोरिति किं ? असुकः ॥ साविति किं ?
 अदः । अमू ॥

वाकोऽस्योः ॥ १ । २ । २१३ ॥

• अदमो योऽक् तस्याकारस्य सौ उकारो वा भवति ॥
असुकः । असुकौ । हे असुक । हे असुकौ ॥

दस्वः ॥ १ । २ । २१४ ॥

अदमो दकारस्य सौ सकारो भवति ॥ अमौ । असुकौ ॥

तोऽष्टानाम् ॥ १ । २ । २१५ ॥

त्यदादीनामष्टानां तकारस्य त्यदादिसम्बन्धिनि सौ सकारो भवति ॥ स्यः । स्या । स्यकः । सः । सा । सकः ।
एषः । एषा । एषकः । परमस्यः । परमसः । परमैषः ॥ सा-
विति किं ? त्यद् । त्यौ ॥ त्यदादिसम्बन्धिविज्ञानादिह न
भवति ॥ प्रियैतद् ।

प्तसौ चात् ॥ १ । २ । २१६ ॥

• त्यदादीनामष्टानां त्यदादिसम्बन्धिनि सुपि प्तसौ च
परे अकारो भवति ॥ ततः । तत्रः । तदा । यतः । यत्र ।
यदा । स्यः । इमे । एते । एकः । द्वौ । त्यकौ । परमस्यकौ ॥
त्यदादिसम्बन्धिविज्ञानादिह न भवति ॥ प्रियत्यदौ ॥

किमः कः ॥ १ ॥ २ ॥ २१७ ॥

किमः त्यदादिसम्बन्धिनि सुपि प्तसौ च परे ककारा-
देशो भवति ॥ कदा । कः । कौ । के । परमकौ ॥ त्यदादि स-
म्बन्धिविज्ञानादिह न भवति ॥ प्रियकिमौ ॥ प्तसौ चेति किं ?
तकिम् । नित्यत्वात्सोऽश्रलुक् । च लक्षणान्तरबाधनेनानि-
त्यत्वम् ॥

भेऽपोऽद् ॥ १ । २ । २१८ ॥

अपः भकारादौ ततसम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनि वा सुपि

परे अद्वितीयमादेशो भवति ॥ अद्भिः । अद्भ्यः । स्वाद्भिः ।
अत्यद्भिः ॥ सुपीति किं ? अठिसत्तुः ॥

वाष्ट्णं आः ॥ १ । २ । २१८ ॥

अष्टन् इत्येतस्य तत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनि वा सुपि
परे आकारो वा भवति ॥ अष्टाभिः । अष्टभिः । प्रियाष्टाः ।
“आकारान्तः । प्रियाष्टानान्तः प्रियाष्टौ ॥ प्रियाष्टानौ” प्रिया-
ष्टाभ्यः । प्रियाष्टभ्यः ॥ सुपीति किं ? अष्टसूत्री ॥

रायः स्भिः ॥ १ । २ ॥ २३० ॥

रै इत्येतस्य तत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनि वा सकाराद्ः
भकारादौ च सुपि परे आकारो भवति ॥ राः । राभ्याम् । अति-
राभ्याम् । कुलाभ्याम् ॥ सुपीति किं ? रैसूत्रम् ।

त्रिचतुरः स्त्रियां तिसृचतसृ ॥ १ । २ । २२१ ॥

त्रिचतुरोः स्त्रीलिङ्गेऽर्थे वर्तमानयोः तत्सम्बन्धिन्यन्य-
सम्बन्धिनि वा सुपि यथासंख्यं तिसृ, चतसृ, इत्येतावादेशौ
भवतः ॥ तिस्रः, चतस्रः तिष्ठन्ति पश्य वा ॥ तिसृभिः । चतौ
सृभिः । प्रियतिमा । प्रियचतसा पुमान् । प्रियतिसृणि ।
प्रियचतसृणि ॥ स्त्रियामिति किं ? त्रयः । चत्वारः । प्रियाः
त्रयोऽस्याः प्रियत्रिः ॥

रोऽनपोऽ च्युः ॥ १ ॥ २ ॥ २२२ ॥

तिसृ, चतसृ, इत्येतयोः ऋकारस्य नपुंसकस्य तत्सम्ब-
न्धिन्यन्यसम्बन्धिनि वा अजादौ सुपि परे रेफो भवति ॥
तिस्रः । चतस्रः । प्रियतिस्रः ॥ प्रियचतस्रः भागतं । प्रियति-
स्रः स्वः । प्रियचतस्रः स्वम् । अनप इति किं ? प्रियतिसृ-
णि । प्रियनचतसृणि । शैस्यक् इत्यादेरयनपवाद्ः ॥

ड्यौटि नीचो वा ॥ १ । २ । २२३ ॥

‘तिस्रश्चतस्रोऽपसर्जनयोः ऋकारस्य डौ औटि च सुपि परे रेफो वा भवति ॥ प्रियतिस्रौ । प्रियश्चतस्रौ । प्रियतिस्ररौ । प्रियश्चतस्ररौ । प्रियतिस्रः । प्रियश्चतस्रः । प्रियतिस्ररः । प्रियश्चतस्ररः । प्रियतिस्रम् । प्रियश्चतस्रम् । प्रियतिस्ररम् । प्रियश्चतस्ररम् । प्रियतिस्रौ । प्रियश्चतस्रौ । प्रियतिस्ररौ । प्रियश्चतस्ररौ । प्रियतिस्रि । प्रियश्चतस्रि । प्रियतिस्ररि ॥ प्रियश्चतस्ररि । नीच इति किम् ? तिस्रः । परमतिस्रः । चतस्रः । परमचतस्रः ॥ अनप इति किम् ? प्रियतिस्रुणी । प्रियश्चतस्रुणी । प्रियतिस्रुणि । प्रियश्चतस्रुणि ॥ अचौनि किम् ? प्रियतिस्रु कुलं पश्य ॥

इति श्री श्रुतकेवलिदेशीयाचार्यशाकटायनकृती शब्दानुशासने
चिन्तामणौ वृत्तौ प्रथमस्याऽध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥

क्रोष्टोरू ॥ १ । ३ । १ ॥

स्त्रियामिति वर्तते । क्रोष्टुशब्दस्य स्त्रियां वर्तमानस्य ऋकारादेशो भवति ॥ क्रोष्ट्री । क्रोष्ट्या क्रोष्ट्री भक्तिः ॥

गुरूपोत्तमस्यानार्थेऽपत्येऽणिजः घ्यङ् ॥ १ । ३ । २ ॥

अनार्थेऽपत्ये स्त्रियां विहिनावणिजौ प्रत्ययौ तदन्तस्य शब्दस्य गुरूपोत्तमस्य घ्यङ्देशो भवति ॥ उत्तमशब्दोऽठ्युत्प-
न्नस्त्रिप्रभुनीनामन्त्यमाह ॥ करीषगन्धेरपत्यं स्यो कारीषग-
न्ध्या । कौमुद्गन्ध्या । दैवदत्या । औदमेध्या । वाराह्या ।
शातलोभ्या ॥ छित्वादिनिजोरेवादेशः ॥ गुरूपोत्तमस्येति किं ?
औपगवी । दाक्षी । वात्सी ॥ अनार्थ इति किम् ? वासिष्ठी ॥
अपत्य इति किम् ? अहिच्छत्रे ताता आहिच्छत्री । वकारेऽ
“न्यक्षयत् ॥ १ । १ । ५९ ॥” इति विशेषणार्थः

गोत्रावयवे वृद्धे ॥ १ । ३ । ३ ॥

प्रकाशैकादि (सु) पुरुषाभिधानस्तदपत्यसन्तानो गोत्रम्
अप्रधानं गोत्रं गोत्रावयवः ॥ स्त्रियामनार्षं वृद्धसंज्ञके गोत्राव-
यवेऽपत्ये विहितयोरणिजोः व्यङ् भवति ॥ पुणिकस्यापत्यं वृद्धं
स्त्री पौण्ड्रिया । भौण्ड्रिया । गौपत्या । नौखर्या । वृद्ध इति
किम् ? अनन्तरापत्ये न भवति ॥ पौण्ड्रिकी । अनार्ष इति किम् ?
गौतमी ॥ अगुरुपोत्तमार्षं वचनम् ॥

रूढादिभ्यः ॥ २ । ३ । ४ ॥

रूढ इत्येवमादिभ्योऽपत्यनात्रे विहितयोरणिजोः स्त्रियां
व्यङ् भवति ॥ रूढस्यापत्यं स्त्री इजः-रीढ्या । क्रीढ्या । आपि-
शल्या । चोपयतोऽपत्यमणः-चौपयत्या । चैट्या । शैकयत्या ॥

देवयज्ञशुचिवृत्तसत्यमुग्रकर्णेविद्धाद्वा ॥ १ । ३ । ५ ॥

देवयज्ञादिभ्यश्चतुर्भ्यः इजः स्त्रियामपत्ये व्यङ् वा
भवति ॥ देवयज्ञ्या । दैवयज्ञी । शौचिवृत्त्या । शौचिवृत्ती ।
सात्यमुग्रा । सात्यमुग्री । कार्णेविद्यया । कार्णेविद्धी ।

सूत्याभोज्ये युवतिक्षत्रिये ॥ १ । ३ । ६ ॥

सूत्याभोज्येति शब्दौ यथाक्रमं युवती क्षत्रियायां च स्त्रियां
व्यङ्गती क्षिपात्येते । सूत्या प्राप्तधीवना स्त्री । सूतान्या ।
भोज्या भोजवशजा क्षत्रिया । भोजान्या ॥

नृदुगिदङ्घो ऽस्वस्त्रादेर्डी ॥ १ । ३ । ७ ॥

नकारान्तात् अस्वस्त्राद्यवयवत्रकारान्तात् उगिदन्तात्
अङ्गुत्यन्ताच्च स्त्रियां वर्तमानात् डी प्रत्ययो भवति ॥ न-राक्षी ।
क्षत्रिणी । ऋत्-कर्त्री । हर्त्री ॥ उगित्-भवती । पचन्ती । अति
पुंसि । निर्गोभती ॥ अङ्घुः-प्राची । प्रतीची । उदीची । अस्व-
स्त्रादेरिति किम् ? स्वना । अतिस्वसा । बुद्धिता । माता ।

न हषोऽनुर्वनः ॥ १ । ३ । ८ ॥

• हषः परो यो वन् प्रत्ययस्ततः स्त्रियां ङी प्रत्ययो न भवति ॥ न चेतस् हष् ऋवर्णादेशावयवः । यज्वा । अनियज्वा । राजयुद्ध्वा खी ॥ हष इति किम् ? धीवरी । राजकृत्वरी । अनुवृत्ति किम् ? शर्वरी ॥

पादो वा ॥ १ । ३ । ८ ॥

पाद इत्येतदन्ताच्छब्दरूपास्त्रियां ङी प्रत्ययो वा भवति ॥ द्विपदी । द्विपात् । त्रिपदी । त्रिपात् ।

कुम्भपद्यादौ ॥ १ । ३ । १० ॥

कुम्भपदीत्येवमादौ पाच्छब्दान्तात् स्त्रियां नित्यं ङी भवति ॥ कुम्भपदी । कलशपदी । शतपदी ।

ऋचयाङ् ॥ १ । ३ । ११ ॥

पादन्ताच्छब्दान्तात् ऋचि स्त्रियानाङ् प्रत्ययो भवति ॥ त्रिपदा । चतुष्पदा ऋक् । परत्वादन्त्यानाङ् लुचं वाधित्वा पदभावः । इकार उत्तरार्थः । अन्यत्र-द्विपदी देवदत्ता ॥

मन्त्रबहुव्रीहेर्न च ॥ १ । ३ । १२ ॥

मन्त्रन्ताच्छब्दान्ताच्च बहुव्रीहेः स्त्रियानाङ् भवति । यश्च प्रत्ययः प्राप्नोति स च न भवति ॥ एव द्वैक्यम् । दामे । दामाः । दामानौ । दामानः । अतिमहिमे । अतिमहिमाः । अतिमहिमानौ । अतिमहिमानः । अनिनस्मन्ग्रहणान्यर्थवत्तोऽनर्थकस्य च । अन्बहुव्रीहेः-प्रियश्चे । प्रियश्वाः । प्रियश्वानौ । प्रियश्वानः । प्रियश्मै । प्रियश्मः । प्रियश्मोणी । प्रियश्मणिः । बहुराजे । बहुराजाः । बहुराजानी । बहुराजानः ॥

अजाव्यताम् ॥ १ । ३ । १३ ॥

अज इत्येवमादीनामकारान्तानाञ्च शब्दानां वाक्याणां

स्त्रियां द्योत्यायां तत आह् प्रत्ययो भवति ॥ अजा । महाजा ।
अशवा । लीकेला । बाला । कन्या । त्रिकला । क्रुद्धा । उद्विगहा ।
अतः-कारिमान्ध्या । खट्वा । देवदत्ता ॥ तकारः किम् ? क्षीरपाः
कन्या ॥ इष्ट्यास्तत्सम्बन्धिन्या एव स्त्रियां भवति ॥ पंचाना-
मजानां सभाहारः पञ्चाजी ॥ अतः परं तत्सम्बन्धिन्यामेव
प्रत्ययः ॥

टिट्टयद्वेज्जगज्गौरादिभ्यः ॥ १ । ३ । १४ ॥

अत इति वर्तते ॥ टितः ठण् ढ इत्येताभ्यामिकारे । य
इज् अणो योऽकारः ततः अज्श्च प्रत्ययात् गौरादिभ्यश्च स्त्रियां
वतमानेभ्यो ङी प्रत्ययो भवति ॥ टित्—कुरुचरी । मद्रचरी ।
ठण्-भाक्षिकी । शालकिकी । ढण् सुपर्णस्यापत्यं स्त्री मौपर्ण्यी ।
एवं वैमतेयी । इज्-मौतंगमी । मौनिचिती ॥ इकारप्रश्लेषः किम् ?
वाराह्या । बालाक्या । अण-भौपगवी । कुम्भकारी ॥ कारीष
गन्ध्या, गौतमस्याध्येत्री-गौतमा कन्या इत्यत्राणोऽकारस्य
प्रद्वयात् भवति । प्रोक्तेऽण् न स्त्रियाम् । गौतम्यार्नातेरध्येत्री
गौतमेत्यत्र प्रोक्तेऽणो ङी लुग्विषये न जायते ॥ अज्-औत्सी ।
औदपानी । गौरादिभ्यः-गौरी । मत्नी । मनुषी । देवी ॥

॥ यञोऽषावटात् ॥ १ । ३ । १५ ॥

यज्प्रत्यान्तारिख्यां वर्तमानात् ङी प्रत्ययो भवति ॥
न चेतन यज् षकारादवटशठदाञ्च परो भवति ॥ गार्गी । वात्मी ॥
अषावटादिनि किम् ? गौतम्या । पौतिमाठ्या ॥ आषट्या ॥

यञ्जलोहितादिशकलान्तकौरव्यासुरिमाण्डूकाङ्-
ङ्फट् १ । ३ । १६ ॥

यञो यज्जन्तेभ्यः लोहितादिभ्यः शकलपर्यन्तेभ्यः कौरव्य
आसुरि माण्डूक इत्येतेभ्यश्च स्त्रियां ङ्फट् प्रत्ययो भवति ॥

यज्ञ-गायत्रीयणी । वात्स्यायनी । गौतम्यायणी । पौतिमाष्या-
यणी । आश्वत्यायनी ॥ यज्ञलेखितादिशकलान्तः—लौहित्यायनी ।
आश्रुत्यायणी । शाकल्यायनी ॥ कौरठ्यादि—कौरठ्यायणी,
आश्रुत्यायणी । माण्डूकायनी ॥ यज्ञः पूर्वोऽयं च विधिरिति
द्वैरूप्यम् ॥ लेखितादेरयमेवेत्युपादानम् । इकार आशुरेकार-
रस्य लुगर्थः । टकारो ह्यर्थः ॥ श्लोकः—

पदान्तरेण तेनान्यानन्यापेक्षेण विक्रिया ॥

॥ सान्तरेतरनान्यैकप्रत्ययैर्लिंगदर्शनम् ॥ १ ॥

॥ वयस्यनन्त्ये ॥ १ । ३ । १७ ॥

वयो बाल्यादि तस्मिन्ननन्त्येऽचरमे वर्तमानादकारान्तात्
स्त्रियां ङी भवति ॥ कुमारी । किशोरी । बधूटी । चिरंटी ।
वृद्धकुमारीत्युपमानात् ॥ अनन्त्य इति किम् ? वृद्धा । स्पष्टिरा ॥
भत इति किम् ? मिथुः ॥

बहुव्रीहेस्संख्यादेर्हायनात् ॥ १ । ३ । १८ ॥

संख्यादेर्हायनगठदांतात् बहुव्रीहेः स्त्रियां वपसि गम्यमाने
ङी भवति ॥ द्विहायनी । त्रिहायणी ॥ वयमिति किम् ? त्रिहा-
यना । चतुर्हायना शाला ॥

दाम्नः ॥ १ । ३ । १९ ॥

दाम्नित्येतदन्तात् संख्यादेः बहुव्रीहेः स्त्रियां ङी भवति ॥
द्विदाम्नी । त्रिदाम्नी । संख्यादेरिति किम् ? उद्दामां, उद्दामानं,
उद्दामां वा बाडवां पश्य, अनुद्दामां पश्य ॥

ऊधनः ॥ १ । ३ । २० ॥

ऊध्नित्येवमन्तात् बहुव्रीहेः स्त्रियां ङी भवति ॥
घटोघनी । पीथरोघनी । “भनवते वा ॥ १ । ३ । २२ ॥” इति
विकल्पे सूत्रद्वयम् ॥

अशिशोः ॥ १ । ३ । २१ ॥

अशिशु इत्येतस्माद्बहुव्रीहेः स्त्रियां ङी भवति ॥ न विद्यते शिशुर्यस्यास्सा अशिश्वी ॥ बहुव्रीहेरिति किम् ? न शिशुः अशिशुः ॥

श्नवतो वा ॥ १ । ३ । २२ ॥

यस्य क्वचित् श्नादेशो भवति तस्मान्नदन्ताद्बहुव्रीहेः स्त्रियां ङी वा भवति ॥ तेन मुक्तं निषेधाद्प्रत्ययौ भवतः ॥ बहुराज्ञी । बहुराज्ञ्यौ । बहुराज्ञ्यः । बहुराजानौ । बहुराजानः । बहुराजे । बहुराजाः । श्नवत इति किम् ? प्रियश्वानः ॥

नाम्नि ॥ १ । ३ । २३ ॥

संज्ञार्यां विषये श्नवतो बहुव्रीहेः स्त्रियां नित्यं ङी भवति ॥ अधिराज्ञी, सुराज्ञी नामयानौ ॥

अनाच्छादनाज्जातेः पूर्वपदात् क्तादजातकृतमित-

प्रतिपन्नात् ॥ १ । ३ । २४ ॥

अनाच्छादना या जातिस्तद्वाचिनः पूर्वपदात्परो यः क्तान्तः जातकृतमितप्रतिपन्नवर्जितः तदन्ताद्बहुव्रीहेः स्त्रियां ङी भवति ॥ शंखी भिन्नौ यस्याः अमौ शंखभिन्नी । ऊरुच्छिन्नी । केशलूनी ॥ अनाच्छादनादिति किम् ? वस्त्रच्छन्ना । जातेरिति किं ? मासो यातो यस्याः सा मासयाता । संवत्सरयाता ॥ पूर्वपदादिति किम् ? प्रियशंखभिन्ना ॥ जातादिनिषेधः किम् ? दन्तजाता दन्ता जाता यस्याः सा । दन्तमिता । दन्तकृता । दन्तप्रतिपन्ना ।

॥ पाणिगृहीतीति पत्नी ॥ १ । ३ । २५ ॥

पाणिगृहीतीत्येवं प्रकारो ह्यन्तो बहुव्रीहौ माधुर्भवति । पत्नी-भायां चेत् वाच्यता भवति ॥ पाणी हस्तौ गृहीती यस्याः

ना पाणिगृहीती । करगृहीती । पाणपती । कराती । अन्या—पा-
णिगृहीता ॥ पत्नीत्यस्मादेव निपातनात् पतिशब्दस्य भार्यायां
नकारादेशः ।

वाऽस्वाङ्गात् ॥ १ । ३ । २६ ॥

अनाच्छादनमस्वाङ्ग या जातिस्तद्वाचिनः पूर्वपदात्परो
यः कान्तः जातकृतमितिप्रतिपन्नवर्जितः तदन्ताद्वहुव्रीहे.
स्त्रियां ङी वा भवति ॥ पलायद्दुः भक्षितो भनया सा पलायद्दु
भक्षितो । पलायद्दुभक्षिता । सुरापीती । सुरापीता ॥ अस्वाङ्गा-
दिति किम् ? ऊर्ध्वच्छत्री ॥ जातादिनिषेधः किम् ? कुण्डजाता ।
कुण्डरुता । कुण्डमिता । कुण्डप्रतिपत्ता ॥ बहुव्रीहीति किम्
सुरामता ॥

असहनञ्चिद्यमानान्नासिकोदरोष्ठजंघादन्तकर्णशृङ्गाङ्ग-
गात्रकण्ठाबह्वृचसंयोगोपांत्यात्स्वाङ्गात्समासात् ॥१३।२७॥

सह नञ् चिद्यमान इत्येतद्वर्जितादस्वाङ्गवाचिनः पूर्व-
पदात्पर यन्नासिकादि यच्च बह्वृचः संयोगोपान्त्याच्चान्यत्
स्वांगवाचि, शब्दरूपं तदन्तादकारान्तात्समासात् स्त्रियां
वर्तमानात् वा ङी भवति ॥ दीर्घनासिकी । दीर्घनासिका । तलो-
दरी । तलोदरा । बिम्बोष्ठी । बिम्बोष्ठा । समजङ्गी । समजङ्गा ।
षारुदन्ती । शारुदन्ता । लम्बकर्णी । लम्बकर्णा । तीक्ष्णशृङ्गी ।
तीक्ष्णशृङ्गा । मृदङ्गी । मृदङ्गा । तनुगात्री । तनुगात्रा । कलकण्ठी ।
कलकण्ठा स्त्री । अबह्वृचसंयोगोपान्त्यात्-शोभनो अङो यस्याः
सा स्वङी । स्वङा वृश्चिकी वाचया भवति । स्निग्धकेशी ।
स्निग्धकेशा कन्या । पृथुस्तनी पृथुस्तना रामा । बहुकेशी । बहु-
केशा रघ्या । दीर्घमुखी दीर्घमुखा प्रतिभा ॥ असहनञ्चिद्य-
मानादिति किम् ? सहनासिका । अनासिका । चिद्यमानना-

निका ॥ सहकेश । अकेश । विद्यमानकेश ॥ नामिकेत्यादीति
 किम् ? पृथुनघना । महाललाटा । सुगुल्फा । चारुपाश्वर्षा ॥ स्वां-
 ज्जादिति किम् ? शुक्रनामिका शाला । बहुशोफा । बहुकफा
 जरती । बहुज्ञाना कन्या ॥ दीर्घमुखा शाला ॥ समासादिनि
 समासनाशार्थम् । निरोष्ठी । निरोष्ठा ॥ अतिकेशी अतिकेश
 माला ॥ अस्वाङ्गादिति किम् ? मुखमेव नामिका यस्यः सा मुख-
 नामिका । पाणिपादा ॥ पूर्वपदादिति किम् ? तुङ्गदीर्घना-
 मिका स्त्रियप्रियकेशा । अत इति किम् ? कल्याणपाणिः
 परमशिला ॥

॥ अविकारोऽद्रवं मूर्तं प्राणिस्थं स्वाङ्गमुच्यते ॥

॥ च्युत च प्राणिनस्तत्तन्निभं च प्रनिमादिषु ॥ १ ॥

दीर्घजिह्वात् ॥ १ । ३ । २८ ॥

दीर्घं जिह्व इत्यंतस्मात्स्वाङ्गान्तात्समानात् स्त्रियां वा
 ङी भवति ॥ दीर्घजिह्वी । दीर्घजिह्वा । कन्या ॥

पुच्छात् ॥ १ । ३ । २८ ॥

अमहान्निविद्यमानादस्वाङ्गवाचिनः पूर्वपदात्परं यत्स्वा-
 ङ्गवाचि पुच्छ इति तदन्तात् समासात् स्त्रियां वा ङी भवति ॥
 कल्याणपुच्छी । कल्याणपुच्छा । निष्पुच्छी । निष्पुच्छा ॥
 असऽननिविद्यमानादिति किम् ? सहपुच्छा । अपुच्छा । विद्यमा-
 नपुच्छा ॥

कबरमणिविषशरात् ॥ १ । ३ । ३० ॥

कबरादिभ्यः पूर्वपदेभ्यः परं यत्स्वाङ्गवाचि पुच्छेति
 तदन्तात्समासात् स्त्रियां नित्यं ङी भवति ॥ कबरपुच्छी ।
 मणिपुच्छी । विषपुच्छी । शरपुच्छी ॥

पक्षाङ्गीपमानात् ॥ १ । ३ । ३१ ॥

उपनीयसे येन तदुपमानम् । तद्वाचिनः पूर्वपदात्परं
यत्पञ्च पुच्छ इति तदन्तात् समासात् स्त्रियां ङी भवति ॥
पल्लुक (यूक) पक्षी शाला । पल्लुकपुच्छी सेना ॥

न नखमुखान्नाम्नि ॥ १ । ३ । ३२ ॥

नखमुखान्तात् समासात् संज्ञायां विषये ङी न भवति ॥
शूर्पणखा । चन्द्रणखा । गौर (होतृ) मुखा । कालमुखा ॥
नाञ्जीति किम् ? शूर्पणखी राक्षसी । चन्द्रमुखी कन्या ॥

क्रोडादिभ्यः ॥ १ । ३ । ३३ ॥

क्रोडाद्यान्तात् समासात् स्त्रियां ङी न भवति ॥ कल्या-
णक्रोडा । कल्याणसुरा । सुभगा । सुगला ॥

करणात् क्रीतात् ॥ १ । ३ । ३४ ॥

करणवाचिनः पूर्वपदात्परं यत्क्रीतेति तदन्तात् समासात्
स्त्रियां ङी भवति ॥ वसनक्रीती ॥ करणादिति किम् ? सुक्रीता ।
दुष्क्रीता ॥ समासादिति किम् ? वस्त्रेण क्रीता ।

क्तादल्पे ॥ १ । ३ । ३५ ॥

करणपूर्वपदात् कप्रत्ययान्तात् समासात् स्त्रियां वर्त-
नानात् पूर्वपदस्यार्थस्याल्पत्वे गम्यमाने स्त्रियां ङी भवति ॥
अश्वविलिप्ती द्यौः । सूपविलिप्ती पात्री । अल्पसूपीत्यर्थः ॥
अन्यत्र चन्दमानुलिप्ता कन्या ॥

द्विगोः ॥ १ । ३ । ३६ ॥

अकारान्तान् द्विगोः स्त्रियां वर्तमानात् ङी भवति ॥
पञ्चपूली । दशपूली । पञ्चसूरी । पञ्चतली ॥

परिमाणादेव लुचोऽविस्ताचितकम्बल्यात् ॥ १ । ३ । ३७ ॥

परितः आरोहतः परिणाहृतश्च नानं परिमाणं प्रस्थादि
विस्त, आचित, कम्बल्यवर्जितं यत् परिमाणवाचि तदन्ता-

देव द्विगोरकारान्तात् लक्षणादिप्रत्ययानां लुचि सत्याम् तद-
न्तात् स्त्रियां ङी भवति ॥ द्वाभ्यां कुडुवाभ्यां क्रीता द्विकुडुबी ।
त्रिकुडुबी । द्वघाढकी । त्रघाढकी ॥ बिस्ताचितकम्बल्यादिति
किम् ? द्विबिस्ता । त्रिबिस्ता । द्वघाचिता । त्रिकम्बल्या ॥

काण्डादक्षेत्रे ॥ १ । ३ । ३८ ॥

काण्डान्तात् द्विगोर्लुचि सत्यां तदन्तात् स्त्रियां वर्त-
मानात् अक्षेत्रे विषये ङी भवति ॥ द्वे काण्डे प्रमाणमस्यास्मा
द्वाभ्यां काण्डाभ्यां क्रीता वा द्विकाण्डा ॥ अन्यत्र द्विकाण्डा ।
त्रिकाण्डा, क्षेत्रभक्तिः ॥

पुरुषात्प्रमाणाद्वा ॥ १ । ३ । ३८ ॥

आयामः प्रमाणं । प्रमाणवाची यः पुरुषशब्दस्तदन्ताद्
द्विगोर्लुचि सत्यां स्त्रियां वा ङी भवति ॥ द्वौ पुरुषौ प्रमाण-
मस्याः सा द्विपुरुषी, द्विरुषा वा परिखा ॥

नः पत्यन्तस्य ॥ १ । ३ । ४० ॥

पतिशब्दान्तस्य स्त्रियां नकारादेशो वा भवति ॥ दृढ-
पत्नी । दृढपतिः ॥ वृद्धपत्नी । वृद्धपतिः ॥ बहुपत्नी । बहुपतिः ॥

सपत्न्यादौ ॥ १ । ३ । ४१ ॥

सपत्न्यादिषु स्त्रियां पत्युर्नित्यं नादेशः संज्ञानस्य
संज्ञावपुंजावाभावाच्च निपात्यते ॥ सपत्नी । एकपत्नी । वीरपत्नी
भार्याः ।

पतिवत्पत्यन्तर्वत्न्यावविधवागर्भिस्योः ॥ १ । ३ । ४२ ॥

पतिवत्पत्यविधवायामन्तर्वतीति गर्भिस्यां नतुप्रत्ययान्तौ
निपात्यते ॥ पतिवती अविधवा । अन्तर्वती गर्भिणी ॥ अन्यत्र
पतिवती पृथिवी ॥ अतः अस्यां शालायामस्तीति अन्तर्वती
शाला ॥

रोहिणारेवतान्नक्षत्रे ॥ १ । ३ । ४३ ॥

रोहिणारेवत इत्येताभ्यां स्त्रियां नक्षत्रे विषये ङी भवति ॥ रोहिणी । रेवती, नक्षत्रे ॥ अन्यत्र रोहिणा, रेवता ॥

नीलात्प्राणयौषधयोः ॥ १ । ३ । ४४ ॥

नीलशठदात्प्राणिनि औषधौ च वर्तमानात् स्त्रियां ङी भवति ॥ नीली गौः । नीली औषधिः ॥ अन्यत्र नीला शाटी ॥

नाम्नि क्ताञ्च वा ॥ १ । ३ । ४५ ॥

नीलशठदात् क्तान्ताञ्च शठदात्स्त्रियां नाम्नि ङी वा भवति ॥ नीली, नीला । प्रवृद्धविनूनी, प्रवृद्धविलूना ॥

केवलसामकभागधेयपापावरसप्तानार्यकृत-

सुमङ्गलभेषजात् ॥ १ । ३ । ४६ ॥

केवलादिभ्यः शठदेभ्यः स्त्रियां वर्तमानेभ्यः नाम्नि ङी भवति ॥ केवली । सामकी । भागधेयी । पापी । अक्षरी । समानी । भार्यकृती । सुमङ्गली । भेषजी ॥ नाम्नीति किम् ? केवला । मानिका ॥

कुरडभाजगोणस्थलनागकुशकामुककटकबरात्

पात्रश्राणावपनाकृत्रिमस्थूलायसमैथुनेच्छुश्रोणिकेश-

वेश्चे ॥ १ । ३ । ४७ ॥

कुरडादिभ्यः पात्रादिषु स्त्रीत्वविशिष्टार्थेषु ङी भवति ॥ कुरही पात्रम् । कुरडान्या ॥ भाजी श्राणा निदा । भाजान्या ॥ गोखी आपनम् । गोलान्या ॥ स्थली अकृत्रिमा । स्थलान्या ॥ नागी स्थूला । नागान्या ॥ कुशी आयसी । कुशान्या ॥ कामुकी मैथुनेच्छुः । कामुकान्या ॥ कटी श्राणी । कटान्या ॥ कबरी केशवेशः । कबरान्या ॥

आर्यक्षत्रिणाह्वान् ॥ १ । ३ । ४८ ॥

आर्यं क्षत्रिय इत्येताभ्यां स्त्रियां वा आन्प्रत्ययो भवति ॥
आर्या, आर्याणी ॥ क्षत्रियाणी, क्षत्रिया ॥ अधवयोगेऽयं विधिः ।
धवयोगे तु परत्वात् ङी ॥

धवाद्योगादज्येष्ठादिभ्यः ॥ १ । ३ । ४९ ॥

धवो भर्ता तदभिधायिनोऽकारान्ताच्छब्दात् योगात्
तत्सम्बन्धात् स्त्रियां वर्तमानात् ङी प्रत्ययो भवति ज्येष्ठ
इत्येवं प्रकारान् वर्जयित्वा ॥ प्रष्टस्य भार्या प्रष्टी । प्रचरी ।
गणकी । आर्यस्य भार्या आर्यी । माह्वानात्री । क्षत्रियी ॥ यो-
गादिति किम् ? देवदत्ता भार्या । स्वयमेव न तद्योगात् ॥ अज्ये-
ष्ठादिभ्य इति किम् ? ज्येष्ठा । कनिष्ठा ॥

पूतकृत्वग्निवृषाकपिकुसितकुसीदादौ च ॥ १ । ३ । ५० ॥

पूतकृत्वादिभ्यो धवाख्येभ्यस्तद्योगात् स्त्रियां वर्तमा-
नेभ्यो ङी भवति । एकारश्चैषामन्तादेशः ॥ पूतकतोभार्या पूत-
कतायी ॥ अगनायी । वृषाकपायी । कुमितायी । कुसीदायी ॥

मनोर्वा डैच् ॥ १ । ३ । ५१ ॥

एजित्यनेन प्रत्यहारः गृह्यते

मनुशब्दोद्भवाख्यात् तद्योगात् स्त्रियां वर्तमानात् वा ङी
भवति ॥ ङी सन्नियोगे चास्य डैजन्तादेशः ॥ मनोर्भार्या मनायी ।
मनावी । मनुः ॥ डैजिति ङकार आदेश सूचनार्थः ॥

मातुलाचार्यापाध्यायादान् च ॥ १ । ३ । ५२ ॥

मातुलादिभ्यो धवाख्येभ्यः तद्योगात् स्त्रियां वा ङी
आन् च प्रत्ययो भवतः ॥ मातुली । मातुलानी । मातुला ॥
आचार्याः । आचार्याणी । कुम्नादिः-आचार्यः ॥ उपाध्यायी ।
उपाध्यायानी । उपाध्याया ॥

वरुणोन्द्रमृडभवशर्वरुद्रादान् । १ । ३ । ५३

वरुणादिभ्यो धवारुयेभ्यस्तद्योगात् स्त्रियामान्नित्यं भवति । वरुणस्य भार्या वरुणानी । इन्द्राणी । मृहानी । भवानी । शर्वाणी । रुद्राणी ।

सूर्याद्देवतायाम् । १ । ३ । ५४

सूर्यशब्दात् धवारुयात्तद्योगाद्देवतायां स्त्रियामान् भवति । सूर्यस्य भार्या देवता सूर्याणी । अन्या मूरी ।

आङ् । १ । ३ । ५५ ।

सूर्यशब्दात् धवारुयात्तद्योगाद्देवतायां स्त्रियामाङ्प्रत्ययो भवति । सूर्यस्य भार्या देवता सूर्या । एवं द्वैरुप्यम् । योगविभाग उत्तरत्र आङ्मनुवृत्त्यर्थः ।

यवनयवालिपि दुष्टे । १ । ३ । ५६ ।

यवनयवाभ्यां यथाक्रमं लिपौ दुष्टे चार्थे स्त्रियामान् भवति । यवनानां लिपिर्यवनानो । यवनाऽन्या । दुष्टो यवो यवानि । यवाऽन्या ।

हिमाख्यादुरौ । १ । ३ । ५७ ।

हिमाख्यायामुरौ महत्यर्थे स्त्रियामान् भवति । उरुहिमं हिमानी । हिमाऽन्या । उरुवरणं अरण्यानी । अभ्या अरण्या

वेदक्तिनो ङी । १ । ३ । ५८ ।

क्तिन्वर्जितादिकारान्तात् स्त्रियां ङी वा भवति । शक्तिः । शक्तो । यष्टिः । यष्टी । अंगुलिः । अंगुली । आत्म-भरी । आत्मभरिः स्त्री । लकारः किम् ? । नीः । सेनानी

१ अङ्गुरोरिति उत इत्यस्य विशेषणम् । गुणमात्रवृत्ते शब्दस्य स्त्रीत्वव्यपदेशाभावात् । गुणादित्यस्य भुवति प्रथमे वर्तमानाच्छब्दात्

स्त्री । अस्मिन् इति किम् ? । कृतिः । हृतिः । क्लिप्तिति
नकारः किम् ? रन्तिः । रन्ती ।

गुणादुतोऽचोऽखरो । १ । ३ । ५८ ।

अचः परो य उकारस्तदन्तात् खरुशब्दवर्जितादुणवच
नात् स्त्रियां ङी वा भवति । पटुः । पट्टी । मृदुः । मृद्वी
कन्या । गुणादेति किम् ? । आसुरिय । चिकीषुरियम् । इषु-
रियं कन्या । पटूयति क्विप् पटूः स्त्रीः । अच इति किम् ?
पांडुरियम् । बभ्रुरियम् । येन नाठयधानं तेनठयवहितेऽपि
वचनप्रामाण्यदादेकेन वर्णेन व्यवधानमाश्रियते । इति न्याया-
दत्र न भवति । अखरोरिति किम् ? खरुरियं कन्या ।

श्लोकः—द्रव्याश्रयो गुणो द्रव्यं क्रियापूर्वापरान्तिका ।

आकृतिग्रहणा जातिर्लिङ्गानां च न सर्वभाक् । इति

चन्द्रभागान्नद्याम् । १ । ३ । ६० ।

चंद्रभागशब्दात् नद्यां स्त्रियां ङी वा भवति । चन्द्र-

ङी प्रत्ययो ज्ञातव्यः । अत्र मृदु, पटु इत्यादीनामन्त्यस्योकारस्याचः
परत्वं नास्ति कथं ङी प्रत्ययः ? । इति चेत् येन नाव्यवधानं तेन व्यव-
हितेऽपि आचार्याणां वचनप्रामाण्यदा भवतीत्येकेन वर्णेन व्यवधान-
माश्रियत इति । मृदु इत्यत्र ऋकारात्परस्य दकारस्य व्यवधानं कृत्वा
ङकारस्याचः परत्वं तस्मात् ङी ।

१-अच आसुरिति जातिवाची । इषुरिति द्रव्यवाची । चिकी-
षुरिति क्रियावाची । अतो न ङी भवति । खरुरिति गर्ववाची गर्शो
गुण इति गुणवाचिनः प्राप्ते निषेधः । पाण्डु बभ्रु इत्यत्र हलद्रव्यव-
धानेन उकारस्याचः परत्वं नावतीति ङी न भवति । खनत्यवधोर-
वति परेषां चित्तानीति खरुः । अथवा खादति ग्रथते परमात्माकार्य-
मिति खरुर्गवः ।

चेतुमिच्छुः चिकीषुः चीञ् चयने ।

भागी । चन्द्रभागा । एवं नवा नदी । चन्द्रभागाऽन्या ।
चांद्रभागादिति वा पाठः ।

बह्नादेः ॥ १ । ३ । ६१ ॥

बह्नादिभ्यः स्त्रियां वा ङी भवति । बहूः । बह्वी ।
बगह्वी । बगह्वा ॥

शोणशयेतैतहरितभारतरोहितादूर्णात्तो नश्व ॥ १ । ३ । ६२ ॥

शोणादिभ्यो वर्णवाचिभ्यः स्त्रियां ङी वा भवति तद्योग-
तकारस्य नकारः ॥ हिता । लोहिनी लोहिता । इति रिक्विडा-
दित्वाङ्गत्वम् । अन्यत्राडेष ॥

क्रोऽसितपलितात् ॥ १ । ३ । ६३ ॥

असितपलिताभ्यां वर्णवाचिभ्यां स्त्रियां ङी वा भवति ।
तत्पन्नियोगे च तकारस्य क्रादेशः ॥ असिक्री, अनिता । पलिक्री,
पलिता ॥

कालशबलसारङ्गपिङ्गलकल्मषात् ॥ १ । ३ । ६४ ॥

कालादिभ्यो वर्णवाचिभ्यः स्त्रियां नित्यं ङी भवति ॥
काली । शबली । सारङ्गी । पिङ्गली । कल्मषी ॥ अन्यत्र
काला, शबलेत्यादि ॥

जातेरस्त्रीयशूद्रात् ॥ १ । ३ । ६५ ॥

अकारान्ताऽजातिवाचिनः स्त्रियां ङी भवति ॥ न
चेत्स्त्रर्थं यान्तं शूद्रशब्दे वा भवति ॥ कुक्कुटी । नयूरी ।
तटी । हरीतकी । ब्राह्मणी । वृषली । नाहायनी । करी ।
कुटी । पात्री ॥ अस्त्रीयशूद्रादिति किन् युका । नक्षिका ।
इभ्या । क्षत्रिया । शूद्रा । धवयोगलक्षणो ङी भवत्येव ॥ शूद्रस्य
भार्या शूद्री ॥

पाककर्णवालान्तात् ॥ १ । ३ । ६६ ॥

पाकाद्यन्ताज्जातिवाचिनः स्त्रियां ङी भवति ॥ क्षपा
पाकी । भीदनपाकी । आसुकर्णी । शंकुकर्णी । सालपर्णी ।
गोवाली । अश्ववाली । स्त्रर्थत्वाद्बचनम् ॥

पुष्पादसत्काण्डप्रान्तशतैकाञ्चुः ॥ १३ । ६७ ॥

सदादिवर्जितात्परो यः पुष्पशब्दः तदन्ताज्जातिवा-
चिनः स्त्रियां ङी भवति ॥ शङ्खपुष्पी । सुवर्णपुष्पी ॥ सदा-
दिप्रतिषेधः किम् ? सत्पुष्पा । काण्डपुष्पा । प्रान्तपुष्पा ।
शतपुष्पा । एकपुष्पा । प्रत्यक्पुष्पा ॥

फलादसंभस्त्राजिनैकशणपिरुडात् । १ । ३ । ६८ ।

समादिवर्जितात्परो यः फलशब्दस्तदन्ताज्जाति वाचि-
नः स्त्रियां ङी भवति ॥ वामिफली । सीफली एकफली पूग-
फली समादिप्रतिषेधः किम् ? संफला । असत्रफला । अजिन-
फला ॥ शणफला । पिरुडफला ॥

मूलादनजः ॥ १ । ३ । ६९ ॥

मज्जवर्जितात्परो यो मूलशब्दस्तदन्ताज्जातिवाचिनः
स्त्रियां ङी भवति ॥ दभंमूली । सिर्यमूली ॥ अनज इति किम् ?
अमूला ॥

नुरितः ॥ १ । ३ । ७० ॥

इकारान्तान्मनुष्यजातिवाचिनः स्त्रियां ङी भवति ॥
अवन्ती । कुन्ती । आगायनी । दाक्षी ॥ नुरिति किम् ? तितिरिः ॥

ऊरुतोऽप्राणिनश्चायुरज्ज्वादिभ्यः ॥ १ । ३ । ७१ ॥

उकारास्तात् नृजातिवाचिनः अप्राणिजातिवाचिनश्च
स्त्रियाम्प्रत्ययौ भवति युशब्दान्तं रज्ज्वादींश्च वर्जयित्वा ॥
कुकुः । इक्ष्वाकूः । ब्रह्मबन्धूः ॥ अप्राणिजातेः—अलाडूः । कर्क-
न्धूः ॥ अप्राणिनश्चेति किम् ? आसुः । कृकवाकुः ॥ अयुरज्ज्वा-

दिभ्य इति किम् ? अष्वर्युरियं कन्या । रञ्जुः । इनुः ॥ रञ्जुवा-
दयः प्रयोगगम्याः ॥

ऊरुत्तरपदादीपम्ये ॥ १ । ३ । ७२ ॥

ऊरुत्तरपदात् शठदात् स्त्रियां वर्तमानात् औपम्ये गम्यः-
माने ऊ प्रत्ययो भवति ॥ कदलीस्तम्भोरुः । करिकरवृत्तोरुः ॥
औपम्य इति किम् ? वृत्तोरुः ॥

तहसफमहितसंहतलहमणवामादेश्च ॥१॥३॥७३॥

महाद्यादेरुत्तरपदात् स्त्रियामूप्रत्ययो भवति ॥ महो-
रुः । सफोरुः ॥ सफशठः सशिलष्टार्थः ॥ सहितोरुः । लघन-
जोरुः । वामोरुः ॥

बाहून्तकद्रु कमण्डलोर्नाम्नि ॥ १ । ३ । ७४ ॥

बाहून्तात् कद्रु कमण्डलुशठदाभ्यां च स्त्रियां संज्ञायां
भूप्रत्ययो भवति ॥ मद्रुबाहूः । भद्रुबाहूः । कद्रुः । कमण्डलूः ॥
नाम्नीति किम् ? वृत्तबाहुः । कद्रुः । कमण्डलुः ॥

नारीसखीपङ्गूः श्वश्रूः ॥ १ । ३ । ७५ ॥

नार्यादयः स्त्रियां ऊप्रत्ययान्ताः कनकार्या निपात्यन्ते
नूनरयोःनारी ॥ सखी सखयोः सखी । पङ्गुशठस्य पङ्गूः ॥ श्व-
शुरस्य श्वश्रूः ॥

यूनस्तित् ॥ १ । ३ । ७६ ॥

युवन्नित्येतस्मात् स्त्रियां तित्प्रत्ययो भवति ॥ युवतिः ।
तकारः व्यर्थः ॥ (व्यत्प्रत्याहारार्थः) इत्यादि क्वचित् ।

ड्यां वने रः ॥ १ । ३ । ७७ ॥

डीप्रत्यये परे वने रेफादेशो भवती ॥ धीवरी । पीवरी
बहुधीवरी ॥

लुगतः ॥ १ । ३ । ७८ ॥

ऊयां पूर्वस्याकारस्य लुग्नवति ॥ कुरुचरी ॥ मद्रुचरी ।

मत्स्यतद्धितस्य हलो यः ॥ १ । ३ । ७८ ॥

मत्स्यशब्दस्य तद्धितप्रत्ययस्य च यो यकारो हल-
परस्वस्य ऊयां लोपो भवति ॥ मत्सी । मनुषी । गार्गी ॥

सूर्यागस्त्ययोच्छे च ॥ २ । ३ । ८० ॥

सूर्य, अगस्त्य, इत्येतयोर्यकारस्य छे प्रत्यये लुग्नवति ।
सूर्यस्य स्त्री सूरि । अगस्ती ॥ सूर्यस्येयं सौरी ॥ आगस्ती ।
प्रजा ॥ सौरीयः । आगस्तीयः ॥

लुच्यगोष्ठीसूच्योः ष्यतः ॥ १ । ३ । ८१ ॥

तद्धितस्य लुचि परतः ष्यतो लुग्नवति । गोष्ठी सूची
शब्दौ वर्जयित्वा ॥ पञ्चेन्द्रायो देवता अस्य पंचेन्द्रः । दशे-
न्द्रः । पंचभिः शष्कुलीभिः क्रीतः पंचशष्कुलः ॥ कुवल्या
त्रिकारः फलं कुवलम् । आमलकम् ॥ अगोष्ठीसूच्योरिति त्रिम् ?
पंच गोष्ठीः । दशसूचीः ।

गोष्ठा ह्रस्वो मेये ॥ १ । ३ । ८२ ॥

गोष्ठीशब्दस्योपचारात् गोष्ठीमेयेऽर्थे वर्तमानस्य ह्रस्वो
भवति ॥ गोष्ठी मात्रो गोष्ठीः । मेय इति किम् ? गोष्ठी ॥

केण् ङ्यः ॥ १ । ३ । ८३ ॥

अणो ङीप्रत्ययस्य च कप्रत्यये परे ह्रस्वो भवति ॥ मोम-
पकः । मोमपिका । लक्ष्मिका । बधुका ॥ ङ्यःपट्टिका । मृद्धि-
का । दारदिका ॥ ङीग्रहणं प्राक्कात्कविपुभावधानार्थः ॥

॥ न कचि ॥ ८ । ३ । ८४ ॥

कचि प्रत्यये परे अयस्योर्ह्रस्वो न भवति ॥ बहुलहनी-
कः । बहुलहनीकः ॥

वाङ् ॥ १ । ३ । ८५ ॥

आहः क्वि परे ह्रस्वो वा भवति ॥ प्रियखट्वाकः । प्रिय-
खट्वाकः । बहुमालकः । बहुमालाकः ।

द्वेषापुंसोऽनित्काद्यसुपः ॥ १ । ३ । ८६ ॥

अपुंलिगार्पाच्छब्दात् विहनस्याहः स्थाने अनितः अन-
कारानुबन्धस्य प्रत्ययस्याश्रयवे कि ककारो आह् आहूपरे
परतः इकारो ह्रस्वश्च आदेशो वा भवनः ॥ असुपः न न चे-
त्ककारात्पर आह् सुपः परो भवति ॥ खट्वाका । खट्वाका ॥
खट्वाका । अपुंन इति किम् ? न विद्यते खट्वा यस्या इत्यखट्वा ।
अल्पा खट्वाः अखट्वाका ॥ अनित इति किम् ? अनुकंपिता
आह्वाका ॥ असुप इति किम् ? प्रियखट्वाकमतिक्रान्ता अतिप्रि-
यखट्वाका

स्वज्ञाजभ्र्याधातु कथाः ॥ ४ । १ । ८७ ॥

स्वादिभ्यः अधात्ववयवो यः ककारो यकारश्च तस्माच्च
परस्याहः स्थाने अनित्प्रत्ययावयवके ककारे आह् परे परतः
इकारादेशो भवति वा ॥ न चेत् स ककारात् पर आह् सुपः
परो भवति ॥ कुत्सिता स्वा ज्ञातिः स्विका स्वका । निः
स्विका । निः स्वका । बहुस्विका । बहुस्वका । ज्ञिका । ज्ञका
अजिका । अजका । निर्भस्त्रिका । निर्भस्त्रका ॥ चटिका । चट-
कका । एलकिका । एलकका । इभ्यिका । इभ्यका । आचार्यिका ।
आचार्यका ॥ अधातु ग्रहणं किम् ? सुशोकिका । सुनयिका ॥

द्वेषसूतपुत्रवृन्दारकस्य ॥ १ । ३ । ८८ ॥

द्वेषादीनामन्त्यस्य अनित्क्याहूपरे असुप इकारादेशो
भवति वा ॥ द्विके । द्विके । एषिका । एषका । सूतिका । सूतका ।
पुत्रिका । पुत्रका । वृन्दारिका । वृन्दारका ॥

वौ वर्तिका ॥ १ । ३ । ८९ ॥

वी शकुनावभिधेये वर्तिकेति इत्थं वा निपात्यते ॥
वर्तिका । वर्तका । शकुनिः ॥ वर्तिकान्या ॥

त्यायदाद्यतः ॥ १ । ३ । ८० ॥

त्यप्रत्ययान्तस्य यदादिवर्जितस्य च योऽकारस्तस्यानित्प्र-
त्ययावयवे ककारे आङ् परे परतः नित्यनिकारो भवति ॥
न चेतस आङ् सुपः परो भवति ॥ इहल्यिका । अमात्यिका ।
दाक्षिणात्यिका । पार्श्वीत्यिका । अटिलिका । अष्टिका ।
कारिका । हारिका ॥ यदादिनिषेधः किम् ? यका । सका ।
क्षिपका । घुषका ॥ अनित इति किम् ? अनुकम्पिता । देवदत्ता ।
देवका । जिनका ॥ अनित इति पठ्युदामेन प्रत्ययग्रहणादिह
न भवति--शक्नोतीति शका । एषा शका ॥ असुप इति किम् ?
बहुपरिव्राजका नगरी ॥ असुप इति प्रसज्य प्रतिषेधादिहापि
भवति--बहुषर्मिका रथ्या ॥

नरिकामामिका ॥ १ । ३ । ८१ ॥

नरकनामकशठद्वयोरकारस्याप्रत्ययावयवे ककारे आङ्परे
परतः इत्थं निपात्यते । नरान्कायतीति नरिका । समेयं
मामिका ॥

तारकावर्णकाज्येतिस्तान्तये ॥ १ । ३ । ८२ ॥

तारका वर्णका इति निपायेते यथासंख्यं ज्योतिषि तान्त-
ये चाभिधेये ॥ तारका ज्योतिः । वर्णका तान्तवम् । प्रावरणवि-
ज्ञेयः ॥ अन्यत्र तारिका नद्या । वर्णिका कथयाः ॥

योगे ॥ १ । ३ । ८३ ॥

अधिकारोऽयमाशास्त्रपरिसमाप्तेः । यदित ऊर्ध्वमुप-
क्रान्तयिष्यामः । तत्संक्रियोगे भवति । नासतीति वेदितव्यम् ।
योगः सम्बन्धः एकार्यता ष्येपक्षा वा । एक पद्ये एकार्यता ।

अन्यत्र ठयपेक्षा । तत्र, “हाधिकसमयः ॥ १ । ३ । १०० ॥”
इत्यभौट्शम् ॥ देवदत्तं जिनदत्तं चान्तरा कमण्डलुः ॥ इह न
भवति, देवदत्तं जिनदत्तयोरन्तरा कमण्डलुः । अत्र देवदत्तजिन-
दत्तयोः कमण्डलुना सम्बन्धो नान्तरेत्यनेनेति द्वितीया ॥
“श्रितादिभिः । २ । १ ३३ ॥” धर्मं श्रितो धर्मश्रितः । इह
न भवति—पश्य धर्मम् । श्रितो देवदत्तो गुरुदत्तकुलम् ॥
“ङमोऽपत्ये ॥ २ । ४ । १८ ॥ “उपगोरपत्यमौपगवः । इह न
भवति—गृहमुपगोरपत्यं देवदत्तस्य ॥ कर्मणोऽण् ॥ ४ । ३ ।
१०९ ॥” कुम्भं करोतीति कुम्भकारः । इह न भवति—पश्य
कुम्भं करोति कटं वरुटः ॥

जातिर्बहुवद्वैकाख्याम् ॥ १ । ३ । ८४ ॥

जात्यर्थं एक. आख्यायां नामधेयेऽभिधेयत्वेन वर्तमानो
बहुवद् वा भवति ॥ सम्पन्नो यवः । सम्पन्नो यवाः । सम्पन्नो
ब्राह्मिः । सम्पन्ना ब्राह्मण्यः ॥ एकैति किम् ? शोभने अक्षिणी
कलिङ्गेषु । अत्र नद्येतरनेत्रममुदायद्वयविवक्षा ॥

द्वौ चास्मदोऽविशेषणे ॥ १ । ३ । ८५ ॥

अस्मदो द्वावेकशर्चार्थो बहुवद् वा भवति । अविशेषणे-
न चेतस्य विशेषणं प्रयुज्यते ॥ अहं ब्रवीमि । वयं ब्रूमः । आवां
ब्रूवः ॥ अविशेषण इति किम् ? अहं देवदत्तो ब्रवीमि । अहं
गार्ग्यो ब्रवीमि ।

फल्गुनी प्रोष्ठपदस्य नक्षत्रम् ॥ १ । ३ । ८६ ॥

फल्गुनीशब्दस्य प्रोष्ठपदशब्दस्य च द्वौ नक्षत्रशब्दवाक्या
वर्थौ बहुवद् वा भवतः ॥ कदा पूर्वं फल्गुन्यौ, कदा पूर्वा
फाल्गुन्यः, कदापूर्वं प्रोष्ठपदे, कदा पूर्वाः प्रोष्ठपदाः ॥ नक्षत्रमिति
किम् ? फल्गुनीषु जाते फल्गुन्यौ । माणविके ॥ द्वाविति
किम् ? एकस्मिन् ज्योतिषि ना भूत् ॥

अठययात्स्वीजस् ॥ १ । ३ । ८७ ॥

अठययात् सु औ जम् इत्येते प्रत्यया भवन्ति ॥ अथो
स्वस्ते गृहम् । अथो स्वस्तव गृहम् । अथो उरुचैर्मे गृहम् ॥
अथो उरुचैर्मे गृहम् उजावितौ ॥ औजम् गृहणमुत्तरार्थम् ॥

एकद्विवह्वौ ॥ १ । ३ । ८८ ॥

एकत्वादिसरूपार्थे वर्तमानाच्छब्दाद्याशांस्वरूपमेकद्विव-
हुषु सु औ जम् प्रत्यया भवन्ति ॥ पुरुषः । पुरुषी । पुरुषा ।
अधिकारो ऽयमानङ् विधानात् ॥

आमन्त्रये ॥ १ । ३ । ८९ ॥

आमन्त्रयमाणेऽर्थे वर्तमानात् गठदादेकत्वद्विवहुषु स्वौ-
जसो भवन्ति ॥ हे देवदत्ता । हे देवदत्तौ । हे देवदत्ता ॥ षष्ठी-
प्राप्तौ वचनम् ॥

हाधिकसमयानिकषोपर्युपर्यध्यध्यधोऽधोऽत्यन्तरान्तेरण
तस्पर्यभिसर्वो भयैश्चाप्रधानेऽमौट्शस् ॥ १ । ३ । ९० ॥

हार्थप्रधानम् । हाधिर्गादभित्तसन्त्यैश्च पर्यादि
भिरठयैर्धागे अप्रधानेऽर्थे वर्तमानादेकद्विवहुषु अमौट्शसः
प्रत्यया भवन्ति ॥ हा देवदत्तं वर्धते तथाधिः । धिग्देवदत्तन-
यशः प्रवृद्धम् । समयोपर्वत नदी । निकषोपर्वतं वनम् । उप-
र्युपरि ग्राम ग्रामाः । अधोऽधोऽनरकं नरकाः । अति वृद्धन्तु कुक-
न्महत्त्वलम् । अन्तरा निषधं नील च विदेहाः । अन्तरेण नीलं
निषधं च विदेहाः । अन्तरेण पुरुषकारं न किञ्चित् । परितो
ग्रामम् । सर्वतो ग्रामम् । उभयतो ग्रामम् वनानि ॥ अप्रधान
इति किम् ? प्रधाने न भवति । चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः ।
“बुभुक्षितं न प्रतिभाति किञ्चित्” ॥ टशावितौ ॥ अप्रधान
इत्यधिकारः आपादपरिसमाप्तेः ॥

वीप्स्यलक्षणोत्थं भवनेष्वभिना ॥ १ । ३ । १०१ ॥

• अवयवशः समुदायस्य क्रियादिना भाकल्येन ऽयाप्ती-
च्छा षीटना । तत्कर्म षीप्स्यम् । लक्ष्यते दृश्यते येन लक्षणं
विद्मम् । केनचिद्विवक्षितेन भावः इत्यंभावः । तद्विषय इत्यं
भवनम् । एतस्मिन्नभीत्येनन युक्तेऽप्रधानेऽर्थे वर्तमानादेकद्वि-
बहुषु अमीट्शसो भवन्ति । वृक्षं वृक्षमभिहित्यते । वृक्षमभि-
द्योतते विद्युत् । माधुर्देवदत्तो मातरमिति ॥

भागिनि च प्रतिपर्यनुभिः ॥ १ । ३ । १०२ ॥

स्वोक्तीयमाणेशो भाग. नदीशखरो भागी । वीप्स्य
लक्षणेऽर्थंभवनेषु भागिनि च प्रतिपर्यनु इत्येतैर्युक्तेऽप्रधानेऽर्थे
वर्तमानादेकद्विबहुषु अमीट्शसो भवन्ति ॥ षीप्स्ये—वृक्षं वृक्षं
परि । वृक्षं वृक्षानु । लक्षणे-वृक्षं प्रति । वृक्षं परि । वृक्षमनु
विद्यतते विद्युत् ॥ इत्यं भवने- माधुर्देवदत्तो मातरं प्रति ।
मातरं परि । मातरमनु । भागिनी-यदत्र मां प्रति स्यात् -
मां परि मामनु तद्दीयताम् ॥ एतेष्वित किम् ? अनुवन्त्या
शनिर्भाता । समीप इत्यर्थः ॥

टार्थेऽनुना ॥ १ । ३ । १०३ ॥

हेत्वादि टार्थः तस्मिन्ननु इत्यनेन योगेऽप्रधाने एकद्वि-
बहुषु अमीट्शसो भवन्ति ॥ शान्तिपटकप्रमरणमनु प्रावर्षत्
पर्जन्यः । तेन हेतुनेत्यर्थः । नदीममु खमिता सेना । पर्वतस-
नुवसिता सेना । तेन सहाषबहुकृतान्तेवेत्यर्थः ।

उत्कृष्टेऽनूपेन ॥ १ । ३ । १०४ ॥

अनु उप इत्येताभ्यां यक्ते अप्रधाने उत्कृष्टे अधिकैर्-
वर्तमानादेकद्विबहुषु अमीट्शसो भवन्ति ॥ अनुशाकटायनं
वैयकारणाः । उपविशेषवादिनं कवयः । तस्माद्दधीना इत्यर्थः ।

कर्मणि ॥ १ । ३ । १०५ ॥

क्रियन् इति कर्म तन्निर्वर्त्यं विकार्यं प्राप्यं तस्मिन्प्रधानेऽर्थे वर्तमानादमौटशसो भवन्ति ॥ कुम्भं करोति । शरं लुनाति । आदित्यं पश्यति । अङ्घ्रिं लङ्घयति । ग्रामं गच्छन् वृक्षमूलान्युपसर्पति । अजां नयति ग्रामम् । गां दोग्धि पयः । गोः पयो दोग्धि ॥ अपाययनीत्यपायादिविवक्षायां तु यथायोग्यं पञ्चम्यादयो भवन्ति ॥ क्रियते घटः । कृतः कटः । शतेन क्रीतः शत्यः । प्राप्नोदकौ ग्रामः । इत्यत्रानिहिते अभिधेयाभावात् भवति ॥

॥ दिवः करणे वा ॥ १ । ३ । १०६ ॥

येन कर्ता करोति तत्करणम् । दीठयतेर्यस्य यत्करणमप्रधानं तस्मिन्मौटशसो भवन्ति वा । अज्ञानदीठयते । अक्षैर्दीष्यते । शलाका दीठयति । शलाकाभिर्दीठयति ॥ करण इति किम् ? गृहे दीठयति ॥

॥ कर्म च ॥ १ । ३ । १०७ ॥

दीठयतेर्यत्करणं तत्कर्म च करणं च भवति ॥ अज्ञानां देवनम् । अत्र कर्मत्वे परत्वात् करणतृतीयां साधित्वा कर्मषष्ठी । देवनाः अज्ञाः । अत्र करणेऽनट् । अज्ञैर्देवयते देवदत्तो गुरुदत्तेन । अत्र करणतृतीया । कर्मत्वाच्च प्रयोज्यस्य कर्मत्वतङ्प्रतिषेधञ्च भवतः ॥

॥ न विनिमेयद्यूतपणम् ॥ १ । ३ । १०८ ॥

विनिमेयं क्रयविक्रयं द्यूतपणो द्यूतजयम् । तदुभयं दिवेः प्राप्यं कर्म न भवति । कर्म कार्यं न करोतीत्यर्थः ॥ शतस्य दीष्यति । महस्त्रस्य दीठयति । क्रयविक्रये द्यूतपणत्वे वा । तद्विनियुक्ते इत्यर्थः । कर्मत्वाभावे षष्ठी । शतस्य दीठयते । शतस्य देवितठयम् । शतस्य सुदेवम् । भावे लङ्घयपक्षात्पार्थाः ।

शस्य द्यूतो देवदत्तः । कर्तरि क्तः ॥ विनिमेयद्यूतपणमिति किम् ?
देवान् दीव्यति । स्तौतीत्यर्थः ॥

॥ वोपसर्गात् ॥ १ । ३ । १०८ ॥

उपसर्गात्परस्य दिवः प्राप्यं यद्विनिमेयं द्यूतपणश्च
तद्विकल्पेन कर्म न भवति ॥ शतं प्रदीठयति । शतस्य प्रदी-
ठयति । इत्यादि ॥

॥ पणव्यवहोः ॥ १ । ३ । ११० ॥

पणव्यवहोः पूर्वस्य च हरते प्राप्यं यद् विनिमेयं द्यूतपण-
श्च वा कर्म न भवति ॥ शतस्य पणते । शतं पणते । शतस्य
ठयवहति । शत ठयवहरति । इत्यादि ॥

॥ स्मृत्यर्थदयीशां कर्म ॥ १ । ३ । १११ ॥

स्मरणार्थानां धातूनां दयितेरिष्टेऽथ यत्कर्म तत्कर्म वा
भवति ॥ मातुः स्मरति । मातरं स्मरति । मातुः स्मर्यते । माता
स्मर्यते । इत्यादि । मातुरधयेति । मानरमधयेति । सपिर्दं
यते । सपिषो दयते । लोकानामोष्टे लोकामोष्टे ॥

॥ कृजः प्रतियत्ने ॥ १ । ३ । ११२ ॥

पुनर्यत्नः प्रतियत्नः । तत्र वर्तमानस्य करोतिः कर्म वा
कर्म भवति ॥ एधोदकस्योपस्कुरुते । एधोदकमुपस्कुरुते ।
इत्यादि ॥

रुजोऽज्वरितसंताप्योः कर्तरि भावे ॥ १ । ३ । ११३ ॥

रुक् रुजा पीडा तस्याः ज्वरितसंतापिभ्यामन्येनाभिधीय-
मानायाः यत्कर्म तत् कर्म वा भवति । कर्तरि भवे-भावश्चेदस्या
रुजः कर्ता भवति ॥ चोरं रुजति रोगः । चोरस्य रुजति ।
चोरनामयति । चोरस्यामयतीत्यादि ॥ अज्वरितसंताप्योरिति
किम् ? औदरिकं ज्वरयति । अत्याशिनं संतापयति ।

हिंसायां जासनाटक्राथपिषनिप्रघनाम् ॥ १ । ३ । ११४ ॥

जासेति-जास हिंसायाम् । जस तोडुने । नाटेति-नट
 अवस्पंदने । घुरादी गृह्येते । नटि सुमोक्षणे । नट नृत्ताविति ।
 अहिंसार्थत्वात् । प्राथेति-प्रमथ क्रथ क्रथ क्रथ । चगो हिंसार्थाः ।
 घटादिः—पिष संघूर्णने । एषां निप्र इत्येवं पूर्वस्य च हन्ते-
 हिंसायां वर्तमानानां कर्म वा कर्म भवति ॥ चोरस्योज्जासयति ।
 चोरमुज्जासयति । चोरस्योन्नाटयति । चोरमुन्नाटयति । चोर-
 स्योत्क्राथर्यात् । चोरमुत्क्राथयति । चोरस्य पिनष्टि । चौरं पिनष्टि ।
 चोरस्य निहन्ति । चौरं निहन्ति । चोरस्य प्रहन्ति । चोर
 प्रहन्ति । चोरस्य प्रणिहन्ति । चौरं प्रणिहन्ति । चोरस्य निप्र
 हन्ति । चौरं निप्रहन्ति ॥ बहुवचनं सर्वभेदभंगार्थम् ॥ हिंसाया-
 निति किम् ? देवदत्त अन्धनाज्जासयति । मोक्षयतीत्यर्थः ॥
 नटं नाटयति । नर्तयतीत्यर्थः ॥ अन्यत्र—रागादीन् निहन्ति ।
 निवर्तयतीत्यर्थः ॥

आशिषि नाथः ॥ १ । ३ । ११५ ॥

नाथतेराशिरर्थे वर्तमानस्य कर्म वा कर्म भवति ॥ सर्पि-
 नाथते । सर्पिषो नाथते । सर्पिर्भे भूयादित्याशास्त इत्यर्थः ॥
 अन्यत्र-माणवकमुपनाथति । अंग पुत्रक अधिष्ठेति याच-
 तीत्यर्थः ॥

दृश्यभिवादयोर्णोस्तडि ॥ १ । ३ । ११६ ॥

पश्यतेरभिवादयतेश्च यो णिस्तडिषये यत्र तद् भवति ।
 तस्य कर्म प्रयोज्य प्रकृति कर्ता कर्म वा भवति ॥ पश्यन्ति
 भृत्या राजानम् । दर्शयते भृत्यान् राजा । भृत्यैरति वा ॥
 अभिवादयति गुरुदेवदत्तम् । तस्मिन्नाशिषं प्रयुङ्क्त इत्यर्थः ॥
 अभिवादयते गुरुदेवदत्तः । गुरुणेति वा । आत्मन्याशिषं

प्रयोजयतीत्यर्थः । अथवाभिवदते गुरुन् देवदत्तः । तमन्यः प्रयुङ्क्ते अभिवादयते गुरुन् देवदत्तं जिनदत्तः देवदत्तेनेति वा ॥ तङ्गीति विषयोपलक्षणात् तङ्गभावेऽपि भवति । दर्शयमानो भृत्यान् राजा भृत्यैरिति वा ॥ अभिवादयमानो गुरुं देवदत्तः गुरुणेति वा ॥

अकर्मकात् ॥ १ । ३ । ११७ ॥

अविधत्तितकर्मकोऽकर्मकः । उत्तरत्र नित्यग्रहणानस्मात्परो यो णिस्तस्य कर्म वा कर्म भवति ॥ पचति देवदत्तः । पाचयति देवदत्तं देवदत्तेनेति वा । लिखति देवदत्तः । लेखयति देवदत्तं देवदत्तेनेति वा ।

नित्यकर्मममिञ्जाद्यर्थशब्दकर्मदृशोऽखाददिक्रन्द-

शब्दायहः ॥ १ । ३ । ११८ ॥

नित्यमकर्मकेभ्यः गमेर्जानातेरदेश्चार्थी येषां तेभ्यः शब्दकर्मभ्यः शब्दनक्रियेभ्यः शब्दार्थेभ्यः दृशित्येतस्माच्च धातोर्यां णिस्तस्य कर्म नित्यं कर्म भवति खाद् आदि क्रन्द शब्दायह इत्येतान् वर्जयित्वा ॥ आसयति देवदत्तम् । शाययति देवदत्तम् । गमयति माणवकं ग्रामम् । रीपयति माणवकं ग्रामम् । ज्ञापयति माणवकं धर्मम् । बोधयति माणवकं धर्मम् । भोजयति माणवकमोदनम् । आशयति माणवकमोदनम् ॥ शब्दनिक्रियेभ्यः-विलापयति देवदत्तं पुत्रम् । आभाषयति देवदत्तं गुरुम् ॥ शब्दार्थेभ्यः-आवयति देवदत्तं शास्त्रम् । उपलभयति देवदत्तं विद्याम् ॥ दृश्—दर्शयति रूपतर्कं कार्वाणम् ॥ एतेभ्य इति किम् ? पाचयत्योदनं देवदत्तेन ॥ अखाददिक्रन्दशब्दायह इति किम् ? खादयति पिण्डं देवदत्तेन । आदयति पिण्डं देवदत्तेन । क्रन्दयति देवदत्तेन । शब्दाययति देवदत्तेन । ह्राययति देवदत्तेन ॥

भक्षेहिंसायाम् ॥ १ । ३ । ११८ ॥

भक्षयतेहिंसायामावृत्तेः परस्य ज्ञेः कर्म कर्म वा भवति ॥
भक्षयन्ति बलीवर्दाः सस्यम् । भक्षयन्ति बलीवर्दान् सस्यम् ।
सस्यवदेतद्वाम् द्विसितो भवति ॥ हिंसायामिति किम् ? भक्ष-
यति पियङ्गं देवदत्तेन ॥

वहेः प्रवेयम् ॥ १ । ३ । १२० ॥

वहतेः परस्य जेर्यत्कर्म प्रवेयं यत्प्राजन्ति तत्कर्म भवति ॥
वाहयति बलीवर्दान् भारम् ॥ प्रवेयमिति किम् ? वाहयति
भारं देवदत्तेन ॥

हृक्रोर्वा ॥ १ । ३ । १२१ ॥

हरतेः करोतेश्च यो णिस्तस्य कर्म कर्म वा भवति ॥ हरति
भारं देवदत्तः । हारयति भारं देवदत्त देवदत्तेन वा ॥ आहा-
रयत्यौदमं देवदत्तं देवदत्तेन वा ॥ करोति कटं देवदत्तः ॥
कारयति कटं देवदत्तम् । देवदत्तेन वा ॥ विकुरुते स्वरान् क्रोष्टा
विकारयति स्वरं क्रोष्टारम् । क्रोष्टुना वा ॥

शीङ्स्थासोऽधेराधारः ॥ १ । ३ । १२२ ॥

अधिपूर्वाणां शीङ् स्था आस इत्येतेषां य आधारः
क्रियाश्रयस्य कर्तुः कर्मज्ञो वा धारणात् अधिकरणं तत्कर्म
भवति ॥ ग्राममधिशेते । ग्रामोऽधिशयितः । ग्राममधितिष्ठति ।
ग्रामोऽधिष्ठितः । ग्राममध्यास्ते । ग्रामोऽध्यासितः ॥ अदे-
रिति किम् ? ग्रामे शेते । पथंते तिष्ठति । नद्यामास्ते ॥

वसोऽनुधाध्याङ् ॥ १ । ३ । १२३ ॥

अमु उप अधि आङ् इत्येतत्पूर्वस्य वसतेर्य आधारः
तत्कर्म भवति । ग्राममनुवसति । ग्रामोऽनुवितः । ग्राममुपव-
सति । ग्राममधिभवति । ग्राममावसति ॥ अन्वादिसाहचर्या-

दुपेत्यस्य स्थानार्थस्यैव ग्रहणात् ग्रामे उपवसति । भोजननि-
वृत्तिं करोतीत्यत्र न भवति ॥

अभिनिविशश्च ॥ १ । ३ । १२४ ॥

अभि नि इत्येतत्तन्मुदयपूर्वस्य विशेष्यं आधारः तत्कर्म
भवति ॥ ग्राममभिनिविशते । ग्रामोऽभिनिविशयते । ग्रामोऽ-
भिनिविष्टः ॥ चकारात् क्वचिन्न भवति-अर्थेऽभिनिविष्ट इति ॥
कालाध्वभावदेशं वा कर्म चाकर्मणाम् ॥ १ । ३ । १२५ ॥

कानो मुहूर्तादिः । अध्वा गन्तव्यक्षेत्रं क्रोशादिः । भावः
क्रिया गोदोहादिः । देशो जनपदः ग्रामनदीपर्वनादिः । सोऽय-
माधारोऽकर्मकाणां वा कर्म भवति ॥ अकर्म च । कालः-माम-
मास्ते । माम आस्यते ॥ अध्वा क्रोशं स्वपति । क्रोशः सुप्य-
ते ॥ भावः-ओदनपाकं शेते । ओदनपाकः शप्यते ॥ देशः-
ग्राम वसति । ग्राम उच्यते । पक्षे-रात्रौ सुप्यते । क्रोशे
सुप्यते । गोदोहे शेते । ग्रामे वसति ॥ अकर्म चेति किम् ?
मासमास्यते । क्रोशं सुप्यते । गोदोहनासितम् । गोदोहना-
सितः ॥ इति भावादीलादिः ॥ अकर्मणामिति किम् ? अह-
न्यध्ययनमधीते ॥

कालाध्वनोठ्याप्ती ॥ १ । ३ । १२६ ॥

काले अध्वनि चाग्रधाने वर्तमानात् व्याप्तौ अमैट्शसो-
भवति ॥ मासं गुहापूपाः । मासमधीते । क्रोशं पर्वतः । क्रोशं
कुटिला नदी ॥ ठयाप्ताविति किम् ? मासेऽधीते । मासस्या-
धीते । क्रोशेऽधीते । क्रोशस्याधीते ॥

टाभ्यांभिस्सिद्धौ ॥ १ । ३ । १२७ ॥

सिद्धौ क्रियानिष्पत्तौ द्योत्यायां कालवाचिनोऽच्छवाचिन-
श्च शब्दात् ठयाप्तौ एकद्विबहुषु टा भ्याम् भिस् इत्येते यथा-

मरुयं प्रत्यया भवति ॥ मासेन । मासाभ्याम् । मासैः । ज्योति-
षमधीतम् । योजनेन । योननाभ्याम् । योजनैः । वैद्यमधी-
तम् निद्वाविति किं ? मासमधीतम् । अत्र व्याप्तिमात्रं गम्यते
न निद्दिः ।

हेतुकर्तृकरणेत्यर्थभूतलक्षणे ॥ १ । ३ । १२८ ॥

फलमाधनयोग्यः पदार्थो हेतुः । यः करोति स कर्ता ।
येन क्रियते तत् करणम् । इमं कञ्चित् प्रकारमापन्नः इत्थंभूत-
स लक्ष्यते येन तदित्थंभूतलक्षणम् । एतस्मिन्निवषये वर्तमानात्
टाभ्यांभिषो भवन्ति ॥ हेतौ-यनेन कुनम् । विद्यया यशः ॥
कर्तरि देवदत्तेन कृतम् । जिनदत्तेन मुक्तम् ॥ करणे-धात्रेण
लुनानि । परशुना छिनत्ति ॥ इत्थंभूतलक्षणे-अपि भवान् कसंङ्
लुना छात्रमद्राणीत् । अपि च भवानवदातेन वर्णेन कुमारी-
मैक्षिष्ट ॥

सहार्थेन ॥ १ । ३ । १२९ ॥

सहार्थस्तुल्ययोगो विद्यमानश्च तेन युक्तेऽर्थवर्तमानात् टा
भ्याम् भिषो भवन्ति ॥ पुत्रेण सह स्थूलः । तिलैः सह भाषान्
वपति ॥ सहैव दशभिः पुत्रैर्भारं वहति । गर्दभी पुत्रेण साकं
पुत्रेण सप्रा पुत्रेण युगपत् गतः । पुत्रेणागतः । अत्रार्थग्रह-
णात् पर्यायस्य प्रयोगे प्रयोगेऽप्यर्थसतायाम् भवति ॥

यद्देदैस्तद्वाख्या ॥ १ । ३ । १३० ॥

यस्य भेदिनः प्रकारवतोऽर्थस्य भेदैः प्रकारैः विगिष्टेः
तद्धमः तत्प्रकारवदर्थकस्य आख्या भवति । ततः टाभ्यांभिषो
भवन्ति ॥ अत्या काणः । पादेन खञ्जः । प्रकृत्या दर्शनीयः ।
जात्या ब्राह्मणः ॥

काले भाद्राधारे ॥ १ । ३ । १३१ ॥

काले वर्तमानान्नक्षत्रवाचिनः शब्दादाधारे टाभ्यांभिसौ भवन्ति वा ॥ पुट्येण पायसमश्नीयात् । मयाभिः फललौदनम् । मघासु फललौदनम् ॥ काल इति किम् । पुट्येः चन्द्रमाः । मघासु ग्रहः ॥

प्रसितावबद्धोत्सुकैः ॥ १ । ३ । १३२ ॥

प्रसितादिभिर्युक्ते आधारे टाभ्याम् भिसौ भवन्ति वा । केशैः प्रसितः । केशेषु प्रसितः । प्रकर्षेण सितो बद्धु नित्य प्रसक्त उच्यते ॥ केशैरवबद्धु । केशोत्सुकः । केशैरुत्सुकः । केशेषूत्सुकः ॥

समो ज्ञोऽस्मृती चाप्ये ॥ १ । ३ । १३३ ॥

संपूर्वस्य ज्ञानातेरस्मृती वर्तमानस्य यदाप्यं प्राप्यं कर्म तत्र टाभ्याम् भिसौ भवन्ति वा । मात्रा सजानीते । सातर संजानीते ॥ अस्मृताविति किम् ? सातर संजानाति । सातुः सजानाति । स्मरतीत्यर्थः । सातुः संज्ञातेति कृति परत्प्राद् षष्ठी । चेन वानुकृष्यते ॥

॥ दाणाधर्मं तड् च देयैः ॥ १।३।१३४ ॥

अधर्म्यरूपेऽर्थे वर्तमानेन समादाण दान इत्यनेन योगे देयैर्दातव्यैरप्ये देयं यथा भजति । तत्राप्रधानेऽर्थे वर्तमानात् टाभ्याम् भिसौ भवन्ति वा । तस्माच्च दाणः तड् भवति ॥ दास्या संप्रयच्छते । कामुकः सन् ददातीत्यर्थः ॥ अधर्म्य इति किम् ? पतन्यै संप्रयच्छते । समादाणः प्रेण व्यवधानमेव ॥

॥ ऊ भ्याम् भ्यस् ॥ १।३।१३५ ॥

देयैराप्ये प्रधानेऽर्थे वर्तमानादेकद्विबहुषु यथासंख्यं ऊ भ्यांभिस इत्येते प्रत्यया भवन्ति ॥ उपाध्यायाय गां ददाति । देवदत्ताय कन्यां प्रयच्छति । राक्षे दशहं वितरति । छात्राय

चपेटां ददाति ॥ रजकस्य जस्त्रं ददाति । घनतः पृष्ठं ददाति ।
इत्यत्र देयैरनाप्यतया रजकादिकृच्छयेत् ॥

स्थानिवृणाः ॥ १ । ३ । १३६ ॥

यस्यार्थः प्रतीयते न च प्रयोगः स स्थानी । क्रियां
तदर्थायां कुण् लृट् च इति व्रणोविहितस्तदन्तस्य स्थानिनो
धातोराप्ये कर्मणि डेभ्यांभिसो भवन्ति ॥ उदकाय व्रजति ।
ऐधभ्यो व्रजति । पाकाय व्रजति । भूतये व्रजति ॥ स्थानीति
किम् ? एथाऽनाहारको व्रजति । पाकं कारको व्रजति ॥

क्रुद्रद्रुहेर्ष्यासूयार्थैर्यं प्रतिकोपो न च कर्म ॥ १।३।१३७ ॥

अनयंकृत क्रोधः । अपचिकीर्षा द्रोहः । अक्षमा ईर्ष्या
गुणेषु दोषाविष्करणसूया । एतदर्थैर्धातुभिर्योगे यं प्रतिकोपो
भवति तस्मिन् वर्तमानात् डेभ्यांभिसो भवन्ति च तत्कर्म
भवति ॥ देवदत्ताय क्रुध्यति । जिनदत्ताय कुप्यति । देव-
दत्ताय द्रुह्यति । देवदत्ताय ईर्ष्यति । देवदत्तायामूयति ॥ कर्मप्र-
तिषेधो भाषाटौलाद्यर्थः । देवदत्तायेष्यति । जिनदत्ताय सूयित-
ठयम् । गुरुदत्तायामूयितम् ॥

क्रुद्रुहान्नोपसर्गात् ॥ १ । ३ । १३८ ॥

उपसर्गात्पदेण क्रुधिना द्रुहिणा च योगे यं प्रति कोप-
स्तस्मिन् डेभ्यां भिसो न भवन्ति ॥ देवदत्तमभिक्रुध्यति । गुरु-
दत्तमभिक्रुह्यति ॥

स्पृहेर्वा ॥ १ । ३ । १३९ ॥

स्पृहतेर्धातोर्यदाप्यं कर्म तस्मिन् वा डेभ्यांभिसो भ-
वन्ति । तच्चाप्यं न कर्म भवति ॥ पुष्यादि स्पृहयति
पुष्येभ्यः स्पृहयति ॥

मन्यस्याकाकादिषु यतोऽवज्ञा ॥ १ । ३ । १४० ॥

यस्माद्वशा अन्यस्य विज्ञायते तस्मिन् काकादिवर्जिते
 मन्यतेराप्ये कर्मणि डेभ्यांभिसो भवन्ति वा ॥ न त्वा तुषाथ
 मन्ये । न त्वा तृषं मन्ये न त्वा शुभे मन्ये । न त्वा श्रुषां
 मन्ये । तृषादेरपि निकृष्टं मन्ये । इत्यवजानाति ॥ अकाकादि-
 ष्विति किम् नत्वा काकं घूक श्रुगालं मन्ये । अवञ्चेति किम् ?
 न त्वा कनकं मन्ये । ततोऽप्यधिकं मन्ये इति प्रशंसात् ॥

भद्रायुष्यक्षेमसुखायंहितार्थहितैराशिषि ॥ १।३।१४१॥

भद्राद्यर्थैर्हितशकदेन च योगेऽप्रधानेऽर्थे वर्तमानात् आ-
 शिषिष्ये डेभ्यांभिसो भवन्ति वा ॥ भद्रमस्तु जिनशासनाय ।
 भद्रमस्तु जिनशाननस्य । एवं भद्रं कल्याणं आयुष्यं दीर्घमायुः
 शिरंजीविनमस्तु देवदत्ताय । देवदत्तास्य वा । क्षेमं कुशलं नि-
 रामयं भूयात् सपाय । संचस्य वा । सुखं शर्मं शं भवतात्-
 प्रजाभ्यः । प्रजानां वा । अर्थः प्रयोजनं कार्यं जायतान् दूताय ।
 दूतस्य वा । हितं पथ्यं भूयाज्जिनदत्ताय । जिनदत्तस्य वा ।
 हितग्रहणमाशिषि पक्षे षष्ठ्यर्थम् ॥ अस्त्येवोत्तरेण चतुर्थी ॥
 शक्तार्थवषड्भनमःस्वस्ति स्वाहास्वधाहितैः ॥ १।३।१४२॥

शक्तार्थैर्षवडादिभिश्च योगेऽप्रधानेऽर्थे वर्तमानात् डेभ्यां
 भिसो भवन्ति ॥ शक्तः शक्नोति । प्रभुः प्रभवति जिनदत्तो देव-
 दत्ताय । अलं मज्जो मज्जाय । वषड्भनये । नमोऽर्हदभ्यः । स्वस्ति
 प्रजाभ्यः । इन्द्राय स्वाहा । स्वधा पितृभ्यः । आतुराय हितम् ॥

रुचिकल्प्यर्थधारिभिः प्रियविकारोत्तमर्णेषु ॥ १।३।१४३॥

रुच्यर्थैः कल्प्यर्थैः धारिणा च धातुना युक्ते यथाक्रमं
 प्रिये विकारे उत्तमर्णे च वर्तमानात् डेभ्यांभिसो भवन्ति ॥
 रुच्यर्थैः प्रियमाणैः देवदत्ताय रोचते । स्वदत्ते मोदकः ॥ कल्-
 प्यर्थैः विकारे-इलेटनये कल्पते संपद्यते जायते ददि । धारिणो-

तनर्णे—देवदत्ताय शतं धारयति । क्रणे उत्तमः उत्तमर्णः धानिकः
अतएव निपातनात् पूर्वत्वम् ॥

प्रत्याहः श्रुवाभ्यर्थके ॥ १ । ३ । १४४

प्रति आह् इत्येताभ्यां परेण श्रुतोतिना युक्ते अभ्यर्थके
वर्तमानात् छेभ्यां भिसो भवन्ति ॥ देवदत्ताय प्रतिश्रुतोति ।
जिनदत्तायाश्रुतोति । अभ्युपगच्छतीत्यर्थः ॥

प्रत्यनोर्गृणाख्यातरि ॥ १ । ३ । १४४

प्रत्यनु इत्येताभ्यां परेण गृशब्द इत्यनेन युक्ते आख्या-
तरि वर्तमानात् छेभ्यांभिसो भवन्ति ॥ उपाध्यायाय प्रीतगृ-
णाति । अनुगृणाति । उपाध्यायेनोक्तमनुब्रवीति । शंसंतं वातं
प्रोत्सह्यतीत्यर्थः ॥

राधीक्षी यद्दैवे ॥ १ । ३ । १४६ ॥

प्रत्यनोर्गृणाभ्यां युक्ते अप्रधानेऽर्थे वर्तमानात् छेभ्यां
भिसो भवन्ति ॥ देवदत्ताय राधयति । देवदत्तायेक्षते । तस्य
दैवं निरूपयतीत्यर्थः ॥ केषांभित् रादीक्षावित्यर्थः निर्देशः ।
ते । राधयति । राधयति । पश्यति । जानीति । इत्यप्युदाह-
रन्ति ॥

उत्पातेन ज्ञाप्ये ॥ १ । ३ । १४७ ॥

उत्पाने ज्ञाप्ये वर्तमानात् छेभ्यांभिसो भवन्ति ॥

श्लोकः—वाताय कपिला विद्युदातपायातिलोहिनी ।

पीता वर्षाय विज्ञेया दुर्भिक्षाय सिता भवेत् ॥ १ ॥

साताय ज्ञापयतीत्यर्थः ॥

श्लाघुन्हुड्स्थाशपा प्रयोज्ये ॥ १ । ३ । १४८ ॥

श्लाघाधिभियुक्ते प्रयोज्ये ज्ञाप्योऽर्थस्तस्मिन् वर्तमा-

नात् ऊभ्यांभिसो भवन्ति ॥ देवदत्ताय शलाघ्यते । हुते तिष्ठते
शपते-॥

गल्हादिभिर्बहुलम् ॥ १ । ३ । १४८ ॥

गल्हादिभिर्धातुभिर्यागेऽप्रधानेऽर्थे वर्तमानात् बहुलं ऊ
भ्यांभिसो भवन्ति ॥ क्वचित्प्रवृत्तिः—अद्वाय निगल्हते । युद्वाय
सक्नस्यते । पल्ये शेते । देवदत्ताय कथयति । देवदत्तायोपदि-
शति ॥ क्वचिन्प्रवृत्तिः अन्यदेव भवति—मनसा गिहृते । मनसा
सक्नस्यते ॥ क्वचिद्विभाषा-देवदत्ताय देवदत्तं वा धर्मं ब्रूते । धर्मं
शास्ति । प्रणभ्य शास्त्रि शास्तारं वा ॥ श्लोकः—

क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः क्वचिद्विभाषा क्वचिदन्यदेव ।
विधेर्विधानं बहुधा मनीहय चतुर्विधं बाहुलक वदन्ति ॥ १ ॥
देयैराप्य इत्यादिरन्वैष प्रपञ्चः ॥

यदर्थम् ॥ १ । ३ । १५० ॥

यत्प्रयोजनं किञ्चिद्विषयते तस्मिन्कार्ये वर्तमानात् ऊभ्यां-
भिसो भवन्ति ॥ रथोय दारु । कुण्डलाय हिरण्यम् ॥

परिक्रये करणे वा ॥ १ । ३ । १५१ ॥

वेतनादिना कियतं कालं स्वीकारः परिक्रयः ॥ तत्क-
रणे ऊभ्यांभिसो वा भवन्ति ॥ शताय परिक्रीणीते । शतेन
परिक्रीणीते ॥ परिक्रय इति किम् ? शतेन क्रीयति ॥

ऊसिभ्यांभ्यस्त्वोकात्पकतिपयकृच्छादसत्वे ॥ १ । ३ । १५२ ॥

यतो द्रुठये शठप्रवृत्तिः स पर्यायो गुणो सत्त्वं तेनैव
रूपेणोच्यमानमसत्त्वं तस्मिन्करणे स्तोकादिभ्यः एकद्विबहुषु
ऊसिभ्यांभ्यसो भवन्ति वा ॥ स्तोकात् । स्तोकेन । अल्पात् ।
अल्पेन । कतिपयात् । कतिपयेन । कृच्छात् । कृच्छेन । मुक्तः ॥
असत्त्वं इति किम् ? स्तोकेन हतः । अल्पेन शेषुना मुक्तः ॥

आराद्धैः ॥ १ । ३ । १५३ ॥

आराद् दूराभितकयोस्तत्रेयाभयग्रहणं दूरार्थैरभितका-
 तर्षैश्च शब्दैर्युक्तादप्रधानात् ङसिभ्यांभ्यसो वा भवन्ति ॥
 दूरं ग्रामस्य । दूरं ग्रामाभ्याम् । दूरं ग्रामयोः । दूरं ग्रामेभ्यः ।
 दूरं ग्रामात् । दूरं ग्रामाणाम् । एवं विप्रकृष्टान्तिकाभ्याशेषु
 योज्यम् । अत्राद्योने दिग् शब्दान्यापौरादिति नित्यं ॥

हेतौ गुणेऽस्त्रियाम् ॥ १ । ३ । १५४ ॥

अस्त्रिलिङ्गे गुणे द्रव्याश्रिते पर्याये हेतौ वर्तमानात्
 ङसिभ्यांभ्यसो वा भवन्ति ॥ जाड्यात् जाड्येन वा बहुः ।
 ज्ञानात् ज्ञानेन वा मुक्तः । अस्त्रियामिति किम् ? जहतया
 बहुः । बुध्या मुक्तः ॥

चूणे ॥ १ । ३ । १५५ ॥

हेतौ क्रणे वर्तमानात् नित्यं ङसिभ्यांभ्यसो भवन्ति वा ॥
 शताद्बहुः । सहस्राद्बहुः ॥

॥ अपायेऽवधौ ॥ १ । ३ । १५६ ॥

अपायो विभागः विश्लेषः । तस्मिन् विषये निर्दिष्टे प्र-
 तीयमाने वा योऽवधिरप्रधानं तस्मिन् ङसिभ्यांभ्यसो भवन्ति ॥
 ग्रामादपैति । ग्रामादागच्छति । पर्वतादवरोहति । यवेभ्यो गां
 मिशारयति निवर्तयतीत्यर्थः । प्रतीयमानेऽर्थे-- कुसुलात्पचनि
 ततो गृहीत्वैत्यर्थः । वृकेभ्यो विभेति । ततो प्रीत्या निवर्तत
 इत्यर्थः । चौरैभ्यो रसति तदुपघात प्रतीकारेण ततो निवर्तय-
 तीत्यर्थः । अलाहकात् विद्योतते विद्युत् ततो निःसृत्येत्यर्थः ।
 कुतो भवान् आगच्छति ? पाटलीपुत्रादागच्छामीति । धीनादङ्कुरो
 जायते तस्मादात्मानं प्रति लभ्यमानो निःस्वरतीति ॥ अपायेऽव-

धिविवक्षायामेवम् । विवक्षान्तरे तु यथायोगं विभक्तयो भवन्ति ।
पक्षेषु . गां वारयति । चौरैर्भयम् । चौरिषु भयम् । चौराणां
विभ्रैति ॥

॥ आख्यातयुपयोगे ॥ १ । ३ । १५७ ॥

आख्याता प्रतिपादयिता । उपयोगे नियमपर्वकं
विद्याग्रहणम् । आख्यातरि वर्तमानात् उपयोगे विषये कृत्वि-
भ्यांभ्यसो भवन्ति ॥ उपाध्यायादधीते आगमयति । आचार्या
उच्यते अधिगच्छति ॥ उपयोग इति किम् ? नटस्य शृणोति ॥

॥ आडा । १ । ३ । १५८ ॥

अवधाविति वर्तते । आडा योगे अवधी कृत्विभ्यांभ्यसो
भवन्ति ॥ आ पाटलीपुत्राद् वृष्टो देवः ॥ आ कुमारेभ्यो यशः
शाकटायनस्य गतम् ॥

॥ वज्र्येऽपपरिणा ॥ १ । ३ । १५८ ॥

अप परि इत्येताभ्यां युक्ते वज्र्ये कृत्विभ्यांभ्यसो भवन्ति ॥
अपपाटलीपुत्रात् अपत्रिगतिभ्यो वृष्टो देवः । तत्र गतान् वर्जयि
त्वेत्यर्थः । एष परियोगेऽपि ॥

॥ प्रतिनिधिप्रतिदाने प्रतिना ॥ १ । १६० ॥

प्रतिनिधौ प्रतिदाने च वर्तमानेन प्रतिना युक्तात् कृत्वि-
भ्यांभ्यसो भवन्ति ॥ प्रद्युम्नो वासुदेवात्प्रति सदृश इत्यर्थः ।
तिलेभ्यः प्रतिनाषाम् प्रयच्छति । तिलान्यहीत्वा नाषान्दाती-
त्यर्थः ॥

॥ स्थानिप्यकर्माधारे ॥ १ । ३ । १६० ॥

स्थाने प्यादेशान्तेन युक्ते कर्मस्थाधारे च कृत्विभ्यांभ्यसो
भवन्ति ॥ प्रासादात्प्रेक्षते । आसनात्प्रेक्षते ॥ स्थानियहणं
किम् ? प्रासादमारुह्य प्रेक्षते आसने उपविश्य प्रेक्षते ॥

दिक्च्छब्दान्यार्थाराद्धिहितरैः ॥ १ ॥ ३ । १६२ ॥

दिक्च्छब्दैरन्यार्थैराराद्धिस् इतर इत्येतेष्व शब्दैर्युक्तोऽ-
प्रधानेऽर्थे वर्तमानात् छसिभ्यांभ्यसो भवन्ति ॥ प्राग्ग्रामात् ।
पूर्वां ग्रामात् । अपरो ग्रामात् । पूर्वा वसन्तात् । अपरो वस-
न्तात् ॥ दिशि दृष्टाः शब्दा दिक्च्छब्दा । इति किम् ? देशका-
लादिवृत्ताद्यपि भवति । अन्यार्थः अन्यो भिन्नोऽर्थान्तरम् ।
हिरुदेवतात् । आरात् ग्रामात् । बहिर्नगरात् । इतरो देव-
दत्तात् । आरात् । ग्रामात् । बहिर्नगरात् । इतरो देवदत्तात्
तस्मादद्वितीय इत्यर्थः ॥

॥ ऊसोसाम् ॥ १ । ३ । १६३ ॥

अप्रधानेऽर्थे वर्तमानात् एकद्विबहुषु यथासंख्यं छस् ओम्
आम् इत्येते प्रत्यया भवन्ति योगे सम्बन्धे ॥ अपवाद्विनिर्मु-
क्तोऽस्य विषयः ॥ राज्ञः पुरुषः । यशो पादः । देवदत्तयोः पुत्रः ।
माषाणां राशिः । ग्रन्थिकस्य शृणोति ॥

॥ स्तात्ता ॥ १।३।१६४ ॥

स्ताता इति "परावरात् स्तात् ॥ ३।४ ३१॥" इत्यारभ्य आ "...
उपर्युपरिष्ठात् ॥३।४।४२॥ इत्यतस्तकारेण प्रत्याहारः ॥ स्तात्प्र-
त्याहारग्रहीतप्रत्ययाद्येन युक्तेऽर्थे वर्तमानात् ऊसोसामो
भवन्ति ॥ ०५०म्यपवादः । पुरस्तात् दक्षिणतः अधरस्तात्
पुरस्तात् उपरि उपरिष्ठात् ग्रामस्य ॥

॥ करयो ज्ञोऽज्ञाने ॥१।३।१६५ ॥

जानातेरज्ञानेऽर्थे वर्तमानस्य यत्करणं तस्मिन् ऊसो-
सामो भवन्ति ॥ ज्ञानमवबोधः । सर्पिषो जानीते सर्पिषा
करणभूतेन प्रवर्तत इत्यर्थः ॥ अज्ञान इति किम् ? स्वरेण पुत्रं
जानाति ॥

॥ कृतकामुकस्याऽऽठनण्लक्तण्स्वार्थाद्यैद्यद्वेषेणः
कर्मकर्त्रेः ॥ १।३।१६६ ॥

ठनणिति प्रत्ययः । लेति दश लकाराः । कण् इति “क्त
क्तवत्” इत्यारभ्य आ “ठकण णकारेण प्रत्याहारः ।
स्वार्थः खभनश्च । अव्ययाः क्काद्यः । एड्यतीन् क्रणे इन्
एतद्वर्जितो यः क्त तदन्तस्य कामुकशब्दस्य च कर्मणि कर्तरि
च डमोसामो भवन्ति ॥ अपां सृष्टा । पुरां भेत्ता । वर्षशतस्य
पूरकः । भवतः शायिता । दास्यः कामुकः ॥ ठनणादि प्रतिषेधः
किम्? ठण्-एथानाहारको व्रजति । कटं करिष्यन् । कण्-कटः
कृतो देवदत्तेन । लोकं पवमानः । चोरं द्विषन् । चोरस्य द्विष-
न्निति मन्वन्धविवक्षायाम् । अदिता जनापवादान् । ग्रामना-
गामुकः स्वार्थः-सुकरः कटो भवता । सुज्ञानं तस्य भवता ।
अठययभोदन् मुक्त्वा कटं कर्तुं गतः । एड्यतीन्-ग्रामं गन्ती ।
ऋणेन-शतंदायी ॥

॥ क्तस्य सदाधारे ॥ १।३।१६७ ॥

सति वर्तमाने यः क्तः अधारे च तदन्तस्य धातोः कर्मणि
कर्तरि च डमोसामो भवन्ति ॥ सति क्तः—राज्ञां मतः । राज्ञां
पूजितः । प्रजानां कान्तः । आधारे क्तः—इदमोदनस्य भुक्तम् ।
इदं सक्तूनां पीतम् । इदमेषामासितम् ॥ “वानाकस्य क्तः ॥१।
३। १६८ ॥” इति विकल्पे । “क्तण् ॥ इति प्रतिषेधे च
प्राप्ते वचनम् ॥

॥ वानाकस्य क्तद्वयद्विप्राप्तिः कर्तरि ॥ १।३।१६८ ॥

अथिति “उयण् ॥ इत्यत आरभ्य “वदः सुपः क्यञ्च?”
इति क्यपः पकारेण प्रत्याहारः । द्वयोः कर्मकर्त्रोः वधिः प्रा-
प्तिर्येदा क्तः स द्विःप्राप्तिः । क्तः अथ द्विप्राप्तिश्च यः क्त

निरनुबन्धाऽकाराऽकप्रत्ययवर्जितः तदन्तस्य कर्तरि ङसोसामो वा भवन्ति ॥ क-छात्रस्य हसितम् । छात्रेण हसितम् । मयूरस्य नृतम् । मयूरेण नृतम् । घ्यपकार्यम् कर्तव्यं करणीयं ज्ञेयं कृत्यं भवतः भवता वा । द्विप्राप्तेः--साधु खल्विदं शठदानान-नुशासनमाचार्यस्य आचार्येण वा ॥ अनाकस्येति किम् ? चिकी-र्षा कटस्य देवदत्तस्य । भेदिका काष्ठानां देवदत्तस्य । अठमण् अकण् इत्येव- कृतः कटो देवदत्तेन ।

॥ कर्मणि गुणे ॥१३१६८ ॥

उणादिवर्जितस्य कृतः कर्मणि गुणे ङसोसामो वा भव-न्ति ॥ नेताऽश्वस्य स्तुप्रम् ॥ गुण इति किम् ? नेताश्वस्य । कर्मान्तरापेक्षत्वम् गुणत्वं अप्रधानाधिकारादतो द्विकर्मकाणा-निहोदाहरणम् ॥

श्लोक-दुहि याचि रुचि प्रच्छि

भिसि जि ब्रू हृ शसि चिञ्

णि कृष् नहि वही चोदि दण्डणीति द्विकर्मकम् ॥१॥

॥ न च्यपः ॥ १३१९० ॥

घ्यबन्तस्य गुणे कर्मणि ङसोसामो न भवन्ति ॥ नेत-व्या ग्रामनजा । कष्टया ग्रामं शाखा ।

क्तनेो ङयोस्सुप् ॥ १३१९१ ॥

यः क्तान्ताद्य इन्द्रप्रत्ययः तदन्तस्य कर्मण्यप्रधानेऽर्थे द्विवचुषु ङि ओम् सुप् इत्येते प्रत्यया भवन्ति । द्वितीया-पचादः ॥ अधीती व्याकरणे । आरुनायी द्वादशान्ते । परिगच्छती विद्यद्वनलिते ॥

॥ हेतो कर्मणा ॥१३१९२ ॥

कर्मणा युक्ते हेतो वर्तमानात् ङयोस्सुपो भवन्ति ।

तृतीयापवादः ॥

श्लोकः— चर्मणि द्वीपिनं हन्ति दन्तयोर्हन्ति कुञ्जरम् ।

बालेषु चमरीं हन्ति सीम्नि सीमलको हतः ॥१॥

साधुनिपुणेनार्चयाम् ॥ १ । ३ । १७३ ॥

साधुनिपुण इत्येताभ्यां युक्ते अर्चायां गच्छमानायां
इयोस्सुपो भवन्ति ॥ साधुर्देवदत्तो मातरि । निपुणो जिनदत्तः
पितरि ॥ अन्यत्र साधुः भृत्यो राज्ञः । तत्वाख्याने न भवति ॥

स्वेच्छेऽधिना ॥ १ । ३ । १७४ ॥

अधीत्यनिन योगे स्वे ईशितव्ये ईशे ईशितरि स्वामिनि
चार्थे वर्तमानात् इयोस्सुपो भवन्ति ॥ स्वे अधिसगधेषु श्रेणि-
कः । अध्यवन्तिपु प्रद्योतः । ईशे-अधिश्रेणिके सगधाः । अधि-
प्रद्योतेऽप्रन्तयः ॥

उपेनाधिकिनि ॥ १ । ३ । १७५ ॥

उप इत्यधिकाधिकिसम्बन्धं द्योतयति । तेन युक्ते
अधिकिनि इयोस्सुपो भवन्ति ॥ उपखायां द्रोणः । उपनिष्के
कार्वाणम् । द्रोणकार्वाणभ्यामधिकौ खारीनिष्कावित्यर्थः ॥

आधारे ॥ १ । ३ । १७६ ॥

क्रियाप्रयस्य कर्तुः कर्मणो वा यः आधारः अधिकरणं
तस्मिन् इयोस्सुपो भवन्ति ॥ आसने आस्ते । ख्यात्यां पचति ।
गंगायां घोषः । तिलेषु तैलम् । आकाशे शकुनयः । कृष्णा गोषु
सम्पन्नकीरतना । कृष्णा गवां सम्पन्नकीरतना । इति समुदाय-
स्यैकदेशंप्रत्याहारभावविषुपविवक्षायां सप्तमी । सम्बन्धविव-
क्षायां तु षष्ठी । यथा वृक्षे शाखा । वृक्षस्य शाखा । इति
निर्धारणं तु कृष्णेत्यादेः पदान्तरात् ॥

मुजर्यैः काले वा ॥ १ । ३ । १७७ ॥

सुषोऽर्षो येषां प्रत्ययानां तदन्तैर्युक्ते काले आधारे
ऊयोऽस्तुपो वा भवन्ति ॥ द्विरङ्घ्रि भुङ्क्ते । द्विरङ्घ्रो भुङ्क्ते ।
मासे पञ्चकत्वो भुङ्क्ते । मासस्य पञ्चकत्वो भुङ्क्ते । बहुधाङ्घ्रि
भुङ्क्ते ॥ बहुधाङ्घ्रो भुङ्क्ते ॥ आधार इति किम् ? द्विरङ्घ्रो
भुङ्क्ते ॥ काल इति किम् ? द्विरङ्घनि भुङ्क्ते ॥

कुशलायुक्तेनासेवायाम् ॥ १ । ३ । १७८ ॥

कुशल आयुक्त इत्येताभ्यां युक्ते आधारे आसेवायां
तात्पर्यं गण्यमाने ऊयोऽस्तुपो वा भवन्ति ॥ कुशलो विद्याग्रहणे ।
कुशलो विद्याग्रहणस्य । आयुक्तस्तपश्चरणे । आयुक्तस्तपश्चर-
णस्य ॥ अन्यत्र कुशलश्चित्रकर्मणि न च करोति । आयुक्तो गीः
शुकटे । आकृत्ययुक्त इत्यर्थः ॥

स्वामीश्वराधिपतिदायादसाक्षि-

प्रतिभूप्रसूतैश्च ॥ १ । ३ । १७९ ॥

स्वाम्यादिभिर्युक्तेऽप्रधाने वा ऊयोऽस्तुपो भवन्ति ॥ गोषु
स्वामी । गवां स्वामी । गोऽधीश्वरः । गवामीश्वरः । गोऽध-
धिपतिः । गोषु दायादः । गवां दायादः । गोषु साक्षी । गवां
साक्षी । गोषु प्रतिभूः । गवां प्रतिभूः । गोषु प्रसूनः । गवां
प्रसूतः । चेन वाऽनुकृत्यते ॥

यदभावो भावलक्षणम् ॥ १ । ३ । १८० ॥

भावः क्रिया । सिद्धं लक्षणम् । यस्य सम्बन्धिना भावेन
क्रियया भावान्तरं लक्ष्यते तस्मिन्प्रधानेऽर्थे वर्तमानात् ऊयो-
ऽस्तुपो भवन्ति ॥ गोषु दुग्धनानाद्यु गतः दुग्धास्वागतः । आग्नेषु
काष्ठायनानेषु गतः पक्ष्मेष्वगतः । जातेष्विति गम्यते । गम्य-
मानमपि विभक्तैः निमित्तं भवत्येष । यथा वृक्षं शाखा ।
तृतीयापवादो योगः ॥

त्रयी त्रयी विभक्तिः ॥ १ । ३ । १८१ ॥

. या इनाः स्वीञ्चित्यादयः सप्त त्रयो विभक्तयो विज्ञा-
ना अनुक्रान्तास्ताः प्रत्येकनिह विभक्तिशब्दवाचया वेदितव्याः ।

प्रथमादिः ॥ १ । ३ । १८२ ॥

ताः सप्त विभक्तय इह प्रथमादिशब्दवाचया वेदितव्याः
“स्वी कस्” इति प्रथमा विभक्तिः । “अनौट् शस्” इति द्वि-
तीया । “टाभ्यांभिसु” इति तृतीया इति ॥

षष्ठी चानादारे ॥ १ । ३ । १८३ ॥

यद्भाषो भावलक्षणं तस्मादनादरे अवज्ञाने गम्यमाने
षष्ठीसम्प्रयी विभक्ती भवतः ॥ रुदति लोके प्रात्राजीत् । रुदतो
लोकस्य प्रात्राजीत् । क्रोशति बन्धुवर्गे क्रोशतो बन्धुवर्गस्य
प्रात्राजीत् । तस्मिन् क्रोशति सत्यनादृत्य प्रात्राजीदित्यर्थः ।

गते स्थानिन्यध्वान्तेनैकः ॥ १ । ३ । १८४ ॥

कुतश्चित्परिगृहीतस्य अध्वनोऽवसानमन्तः यद्भाषो
भावलक्षणं तस्यान्तेन युक्तस्याध्वनः स्थानिना गतशब्देन वाच्ये
भाषे भावलक्षणे सति तेनान्तेनैकत्वमध्ववाचिनः अन्यवाचि-
नैकार्थं सामानाधिकरथ्यं तद्विभक्तिः । तत्र भवतीत्यर्थः । गवीदु
मतसाकाश्यं चत्वारि योजनानि । चतुर्षु योजनेषु भवती-
त्यर्थः । लोकमध्याल्लोकान्तमुपर्यधश्च सप्त रज्जुरामनन्ति । गत
इति किम् ? दग्धेषु लुप्तेष्विति वा प्रतीती ना भूत् ॥ स्था-
निनीति किम् ? गवीदुमतः साकाश्यं चतुर्षु योजनेषु गतेषु
भवति ॥

सप्तमी ॥ १ । ३ । १८५ ॥

यद् भाषो भावलक्षणं तस्मादन्तेन युक्तादध्वनः स्था-
निना गतशब्देन वाच्ये भाषे भावलक्षणे सति सप्तमी विभक्ति

र्भवति ॥ गवीदुमतस्साकाशयं चतुर्षु योजनेषु । लोकनप्याञ्जो-
कान्तमुपर्यधश्च सप्तषु रज्जुत्त्वामनन्ति ॥

कारकमध्येऽध्वकाले पञ्चमी च ॥ १ । ३ । १८६ ॥

क्रियाया निवर्तकं द्वयोः कारकयोः मध्ये योऽध्वकालश्च
तस्मिन् वर्तमानात् सप्तमी विभक्तिर्भवति पञ्चमी च । इह
स्योऽध्वना क्रोशे लक्ष्यं विध्यति । क्रोशाक्षयं विध्यति । इह
कर्तृकर्मणोः कारकयोर्मध्ये क्रोशोऽध्वः । अद्य भुक्ताऽयं मुनिः
द्वयाहे भोक्ता । द्वयहाद्भोक्ता । इह शक्तिः कारकमिति द्वयोः
भुजिक्रियाकर्तृशक्त्योर्मध्ये द्वयहः कालः ॥

चेष्टा गताप्येनाक्रान्ते द्वितीयाश्चतुर्थी ॥ १ । ३ । १८७ ॥

चेष्टारूपाया गमनक्रियायाः आप्ये कर्मणि अनाक्रान्ते
कर्ताऽनास्थिते संप्राप्ते द्वितीयाश्चतुर्थी विभक्ती भवतः ॥ ग्रामं
गच्छति । ग्रामाय गच्छति । नगरं व्रजति । नगराय व्रजति
विप्रनष्टः । पत्न्यां गच्छति । पथे गच्छति ॥ चेष्टागत्याप्य
इति किं ? ग्रामादागच्छति ॥ चेष्टाग्रहणं किं ? मनसा पाट-
लिपुत्रं गच्छति ॥ गतिग्रहणं किं ? ओदनं पचति ॥ अनाक्रान्त
इति किं ? पत्न्यां गच्छति । चतुर्थीविकल्पः कृतिषष्ठीबाध-
नार्थः । ग्रामं गन्ता । ग्रामाय गन्ता ।

तुल्यार्थैस्तृतीया ॥ १ । ३ । १८८ ॥

तुल्यार्थैर्युक्तेऽप्रधाने तृतीयाविभक्तिर्भवति ॥ मात्रातुल्यः ।
पित्रा समानः । गुरुणा मनः । सदृक् सदृशः सदृक्षः । उपमा-
नास्ति कृष्णस्येत्पादा उपमा । तुलाइववत्तथातथादयो
न तुल्यार्थाः ॥

षष्ठी ॥ १ । ३ । १८९ ॥

तुल्यार्थैर्युक्तेऽप्रधाने षष्ठी भवति ॥ मातुस्तुल्यः । पितुः-
समानः । इत्यादि ॥

द्वितीया चैनेनानञ्चेः ॥ १ । ३ । १८० ॥

अनञ्चेर्य एनप्रत्ययः तदन्तेन युक्ते द्वितीया षष्ठी च भवतः ॥ पूर्वेण ग्रामम् । उत्तरेण ग्रामम् । पूर्वेण ग्रामस्य । उत्तरेण ग्रामस्य ॥ अनञ्चेरिति किं ? प्राग्रामात् । प्रत्यग्रामात् ॥

॥ पञ्चमी चर्त्तेः ॥ १ । ३ । १८१ ॥

ऋतेऽशब्देन युक्ते द्वितीयापञ्चम्यौ भवतः ॥ ऋते घर्त्तात्कुनः सुखम् । चित्तं यथाश्रियम् ऋते । नद्यां गं विक्रियते रोगन्ते ॥

पृथक्नानातृतीया च ॥ १ । ३ । १८२ ॥

पृथक् नाना इत्येताभ्यां युक्ते तृतीयापञ्चम्यौ भवतः ॥ पृथक् देवदत्तेन । पृथक् देवदत्तात् । नाना देवदत्तेन । नाना देवदत्तात् ॥

विनेमास्तिस्रः ॥ १ । ३ । १८३ ॥

विना शब्देन युक्ते इमा अनन्तरास्तिस्रः तृतीयापञ्चमीद्वितीया विभक्तयो भवन्ति ॥ विना धर्मेण । विना धर्मात् । विना धर्मं सुखं न च ॥

सप्तमी चासत्वारादर्यात् ॥ १ । ३ । १८४ ॥

दूठयं सत्त्वं ततोऽप्यदमत्वम् । आराददूरान्तिकयोः तन्त्रेणोभयग्रहणम् । असत्त्ववाग्निनो दूरार्यात् अन्तिकार्याच्च शब्दात् सप्तमी इमास्तिस्रो विभक्तयश्च भवन्ति ॥ दूरे दूरेण दूरात् दूरे ग्रामस्य गच्छति ॥ एवं विप्रकृष्टान्तिकाभ्यासेषु योजयम् ॥ असत्त्वग्रहणं किं ? दूरः पन्थाः । दूराय पथेदेहि

हेतौ हेत्वर्थैः सर्वाः प्रायः ॥ १ । ३ । १८५ ॥

हेतुर्निमित्तं कारणमिति पर्यायाः तदर्थैर्यागे हेतौ अप्र-

धाने प्रायेण सर्वा विभक्तयो भवन्ति ॥ धनेन हेतुना । धनाय हेतवे । धनाद्गतोः । धनस्य हेतोः । धने हेती वसति । कं हेतुं, केन हेतुना, कस्मै हेतवे, कस्माद्गतोः, कस्य हेतोः, कस्मिन् हितौ तिष्ठति । एवं निमित्तकारणप्रयोजनैरपि नेयम् ॥ हेता-
विति किं ? कस्य हेतुः ॥ हेत्वर्थैरिति किं? केन वसति ॥ प्राय इति प्रयोगानुसरणार्थम् ॥

इति श्री श्रुतकेवलदेशीयाचार्यशाकटायनकृती शठदा मुशासने
चिन्तानणी वृत्तौ प्रथमस्याध्यायस्य तृतीयः पादः

लोऽन्ययुष्मदस्मासु तिप्तस्झिसिप्थस्थ मिवस्मस् ॥१॥४॥१॥

एकद्विबह्वाविति वर्तते । ल इति सामान्येन दशानां ग्रहणम् । अन्ययुष्मदस्मदर्शेषु प्रत्येकमेकद्विबहुषु वर्तमानस्य घातोर्विहितस्य लकारस्य यथाक्रमं तिष्ठादयो नवादेशा भवन्ति । अन्यस्मिन्नेकस्मिन्नर्थे तिप् । अन्ययोर्द्वयोस्तस् । अन्येषु बहुषु क्ति । अन्यत्वं युष्मदस्मदपेक्षं मन्निधानाद् । एव युष्मदर्शेषु एकद्विबहुषु यथाक्रमं सिप् थस् थ । अस्मदर्शेषु मिवस्मस् ॥ स पचति । भवोन् । पचति । ती पचतः । भवन्ती पचतः । ते पचन्ति । भवन्तः पचन्ति । त्वं पचसि युवां पचथः । यूयं पचथ । अहं पचामि । आर्षा पचावः । वयं पचामः । पचति पचतः पचन्तीत्यादावन्ययुष्मदस्मदानुप्रयोगेऽपि तदर्श एव लार्थ इत्यादेशः । स च त्वं च पचतः । स चाहं च पचावः । स च त्वं च अहं च पचामः इति पराश्रय एव लादेशो भवति शठदपरप्रतिषेधात् । पकारः इलडलौ इति पर्यु-
दासार्थः ॥

तातांभयासाथांध्वमिस्वहिमहिड्डिदिच्छीयसं-
क्यवपस्कृनिविशः ॥ १ । ४ । २ ॥

ङकारित ङकारितश्च धातोः शीयादेशश्च शदादेशात् संक्षु
 अपस्फुभिविश इत्येतेभ्यश्च सोपसर्गभ्यः परस्य लकारस्य एकद्वि-
 बह्वुषु अन्ययुष्मदस्मासु यथाक्रमं त आताम् क, याम् आयाम्
 ष्वम्, इल् वहि महिङ्, इत्येते आदेशा भवन्ति ॥ डित्-
 हृङ् हृते । भवान् हृते । हृषाते हृवते । हृगे हृवाधे हृध्वे ।
 हृवे हृवहे हृमहे ॥ इदित्-एधि-एधते एधेते एधन्ते । एधमे
 एधधे एधध्वे । एधे एधावहे एधामहे । एवं विति-चेतयते
 चेतयते चेतयन्ते । शीय-शीयते शीयेते शीयन्ते । संक्षु सक्षुते
 संक्षुवाते संक्षुवते । उपस्फिरते वृषभो हृष्टः सन् । निवशते
 निविशेते निविशन्ते ॥ लडावितौ ॥

ऊहसोर्वापसर्गात् ॥ १ । ४ । ३ ॥

उपसर्गात्पराभ्याम् ऊहि असू इत्येताभ्यां परस्य अस्य
 पूर्ववत् तङ् वा भवति ॥ समूहते समूहति । निरस्यति
 निरस्यते ॥ उपसर्गादिति किं ? ऊहते । अस्यति ॥

युजोऽजुदः ॥ १ । ५ । ४ ॥

अजन्नादुदित्येतस्मात्सोपसर्गात् परात् युजुजित्यती
 लस्य ङङो भवन्ति ॥ प्रयुङ्क्ते । नियुक्ते । उद्युङ्क्ते ॥ अजुद
 इति किं ? संयुनक्ति । दुर्युनक्ति ॥

न यज्ञे तत्पात्रे ॥ १ । ४ । ५ ॥

यज्ञे यज्ञपात्रविषयाद्युज्जेस्ङङो न भवन्ति । द्वंद्वं यज्ञ-
 पात्राणि प्रयुनक्ति ॥ यज्ञ इति किं ? यज्ञपात्राणि रन्धने प्र-
 युङ्क्ते ॥ तत्पात्र इति किं ? यज्ञे सन्नं प्रयुङ्क्ते ॥ तद्गृहणं
 किं ? रन्धनपात्राणि यज्ञे प्रयुङ्क्ते । अजन्तरन्ध्रं निषेधात्
 युजि समाधावित्यस्येङिलक्षणस्तङ् भवत्येव नान्यस्यैतद्विषये
 प्रयोगोस्तीत्येके ॥

परिव्यवात् क्रियः ॥ १ । ४ । ६ ॥

परि वि भव इत्येतेभ्यः परात् क्रीणातेर्लस्य तङो भवन्ति ।
परिक्रीणीते । विक्रीणीते । बहुविक्रीणीते वनमित्यत्रानर्थक-
त्वादयोगादनुपसर्गाच्च न भवत्येवमुत्तरत्रापि । क्रिय इत्यन एव-
निर्देशात्प्रकृतिवदनुकरणं इति सिद्धम् । मुनीत्याह द्विष्टपच-
तीत्याहेति “परावेर्जेः ॥ १ । ४ । ७ ।” इत्यादौ वर्णान्नात्र-
स्यानुकरणं न त्वभिधेयस्य । पराजयति सेना ॥

परावेर्जेः ॥ १ । ४ । ७ ॥

परा वि इत्येताभ्यामुपसर्गाभ्यां पराजयतेर्लस्य तङो भवन्ति ।
पराजयते । विजयते ॥

कर्मणोदश्चरः ॥ १ । ४ । ८ ॥

सत्पूर्वाश्चरते कर्मणा योगे सति लस्य तङो भवन्ति ॥
ग्राममुच्चरते । सत्तूनुच्चरते ॥

ससस्तृतीयया ॥ १ । ४ । ९ ॥

संपूर्वाश्चरतेः तृतीयान्तेन युक्ते योगे अति लस्य तङो
भवन्ति ॥ अश्वेन संचरते । रथेन संचरते ॥

क्रीडोऽकूजे ॥ १ । ४ । १० ॥

कूजः शब्दमविशेषः ततोऽन्यस्मिन्वर्तमानात् क्रीडतेः
संपूर्वाङ्गस्य तङो भवन्ति ॥ संक्रीडते ॥ अकूज इति किं ?
संक्रीडन्ति शकटानि ॥

पर्यन्वाङ्ः ॥ १ । ४ । ११ ॥

परि अनु आङ् इत्येतेभ्य उपसर्गैभ्यः परात्क्रीडतेर्लस्य
तङो भवन्ति ॥ परिक्रीडते । अनुक्रीडते । आक्रीडते ॥

शपनायशिक्षभुजादुपलम्भनाशीर्जिज्ञासात्रायो ॥१४१२॥

शपादिभ्यो यथामंरुयमुपलम्भनादिष्वर्थेषु लस्य तङो

भवन्ति ॥ उपलम्भने- उपलम्भनं प्रकाशन शपथ आसेवनं च ।
देवदत्ताय शपते । अन्यत्र देवदत्तं शपति आक्रोशति । आशिषि
नाथ-रुट्पिषो नाथते । मट्पिषो नाथेते । मट्पिषेर्भूयादित्याशा-
स्ते । अन्यत्र मधु नाथति याचते इत्यर्थः ॥ शिषो निज्ञासा-
याम्-विद्यासु शिक्षते । अन्यत्र भोक्तुं शिक्षति । शकेः मन्त-
स्येदं ग्रहणम् । भुजादत्राणेऽपालने । त्राण-पालनं ओदनं
भुङ्क्ते । उपभुङ्क्ते । अन्यत्र पृथिवीं भुनक्ति ॥

॥ हृजो गतिताच्छील्ये ॥ १ । ४ । १३ ॥

ताच्छील्यं तद्स्वभावता । हृत्तेर्लस्य तडो भवन्ति
गतेस्ताच्छील्ये गम्यमाने ॥ पैतृकमश्वानुहरन्ते । पितुरागतं
गमनं स्वभावतो गच्छन्नीत्यर्थः ॥

न्यस्सम्माननाचार्यकभृत्युत्सञ्जगज्ज्ञानव्ययवि

गणने ॥ १ । ४ । १४ ॥

सम्माननाचार्यकभृतिष्वर्थविशेषणेषु उत्सञ्जनज्ञानव्यय-
विगणनेषु चार्थेषु नी इत्येतस्माद्भातोर्लस्य तडो भवन्ति ॥
सम्माननं पूजनम् । तत्र-नयते विद्वान् वैद्ये । आचार्यस्य भावः
कर्म वा आचार्यकं । तत्र-माणवकमुपनयते । भृतिर्वेतनम् ।
तत्र-कर्मकरानुपनयते । ऊर्ध्वं संजनमुत्सञ्जनमुत्क्षेपणम् । माण-
वकमुदानयते । ज्ञानं प्रमेयनिश्चयः । तत्र-नयते विद्वान् स्या
द्वादे । धर्मादिषु विनियोगो व्ययः । तत्र-शतं विनयते । ऋणा-
देर्निर्यातनं विगणनम् । तत्र-सद्राः करं विनयन्ते ॥ एते-
ष्विति किं ? अजां नयति ग्रामम् ॥

कर्तृस्थेऽतनावाप्ये ॥ १ । ४ । १५ ॥

कर्तृस्थे अतनौ अशरीरे भाषे कर्मणि सति नयतेर्लस्य
तडो भवन्ति ॥ क्रोधं विनयते । हर्षं विनयते । शनयती-

तदर्थः ॥ अतनाधिति किं ? गडुं विनयति ॥

म्रियतेर्लुङ्लिङ्ललेः ॥ १ । ४ । १६ ॥ .

म्रियतेर्धातोर्लुङ्लिङ्लल्लुङ्लेत्लेङ् इत्येतेषां लकाराणां लङो भवन्ति ॥ अमृत । मृषीष्ट । म्रियते । अम्रीयत । म्रीयताम् । म्रीयेत ॥ अन्यत्र ममार । मर्तासि । मरिष्यति । अमरिष्यत् । तिङ्निर्देशात्-मर्मर्ति ॥

क्यषी वा ॥ १ । ४ । १६ ॥

क्यषन्ताङ्गस्मङो वा भवन्ति ॥ निद्रायति । निद्रायते । पटपटायति । पटपटायते ॥

लोः कृपः ॥ १ । ४ । १८ ॥

रूपेर्धातोर्लोःकारानुबन्धस्य लस्य लङो भवन्ति वा ॥ कल्पता । कल्पिता । कल्पनासि । कल्पितामि । लुङ्युत्तरेणापि सिद्ध्यति ॥ लोरिति किं ? कल्पयते ॥

दुद्भवो लुङः ॥ १ । ४ । १८ ॥

शुनादिभ्यो धातुभ्यो लुङस्तङो वा भवन्ति ॥ व्यद्यु-तम् । व्यद्योतिष । अनुदत् । अनादिष्ट । अशुभत् । अशो-भिष्ट । अरुचत् । अराचिष्ट । अस्यदत् । अस्यन्दिष्ट । अक्र-पत् । अकल्पिष्ट ॥ लुङ इति किं ? विद्योतितामे ॥

वृद्भ्यस्मस्यात् ॥ १ । ४ । २० ॥

वृतादिभ्यः पञ्चभ्यः परी यो मस्यो प्रत्ययौ ताभ्यां पस्य लस्तङो भवन्ति वा ॥ विवृतमति । विवर्तिपते । वदस्यति । वर्तिष्यते । अवदस्यन् । अवतिष्यत । चिक्रप्सति । चिकल्पि-षते । कल्पस्यति । कल्पिष्यते । अकल्पस्यत् । अकल्पिष्यत । मस्यादिति किं ? वर्तते ॥

क्रमोऽनुपसर्गात् ॥ १ । ४ । २१ ॥

अनुपसर्गात् क्रमेर्धातोर्लस्य तडो वा भवन्ति ॥ क्रमते ।
क्रामन्ति ॥ अनुपसर्गादिति किं ? संक्रामति ॥

वृत्तिसर्गतायने ॥ १ । ४ । २२ ॥

वृत्तिरात्मयापनमप्रतिबन्धो वा । सर्गस्तात्पर्यमुत्माहो वा-
तायनं सन्तानः पाठनं वा । एतेष्वर्थेषु वर्तमानात् क्रमेर्धातोर्ल
स्य नित्यं तडो भवन्ति ॥ वृत्तौ शास्त्रेषु क्रमते बुद्धिः । सर्ग-
सूत्राय क्रमते । तायने-क्रमन्तेऽस्मिन् योगाः । क्रमते राजा भुवम् ॥

परोपात् ॥ १ । ४ । २३ ॥

परा उप इत्येताभ्यां पराक्रमतेर्धातोर्लस्य तडो भवन्ति ॥
पराक्रमते । उपक्रमते ॥

वेः पादविशेषे ॥ १ । ४ । २४ ॥

विपूर्वान् पादविशेषे वर्तमानात् क्रमेर्धातोर्लस्य तडो
भवन्ति ॥ सुप्त् विक्रमतेऽश्वः । अन्यत्र विक्रामति राजा उत्तम
हत इत्यर्थः । विक्रामत्यजिनमन्धिः स्फुटतीत्यर्थः ॥

प्रोपाभ्यां समर्थाभ्याम् ॥ १ । ४ । २५ ॥

प्र उप इत्येताभ्यां समर्थाभ्यां समानार्थाभ्यां परात् क्रमते-
र्लस्य तडो भवन्ति ॥ समानश्चार्थोऽनयोरादिकर्माङ्गीकरणं वा
तत्र भवतीत्यर्थः ॥ प्रक्रमते भोक्तुम् । उपक्रमते भोक्तुम् ।
प्रारभत इत्यर्थः । प्रक्रमते शुभ्रपाम् । अङ्गीकरोतीत्यर्थः ।
समर्थाभ्यामिति किं ? पूर्वेषुः प्रक्रामति गच्छतीत्यर्थः । अप
रेद्यु रूपक्रामति आगच्छतीत्यर्थः ॥

उयोतिरुद्गतावाङ् ॥ १ । ४ । २६ ॥

उयोतिषां चन्द्रादीनामुद्गतौ वर्तमानात् आङ्पूर्वात्
क्रमेर्लस्य तडो भवन्ति ॥ आक्रमते चन्द्रमा । आक्रमन्ते
ज्योतीषि उद्गच्छतीत्यर्थः । अन्यत्र आक्रामति माणवकः कुतु-

पम् । अवष्टभ्नातीत्यर्थः ॥ उद्गतियहणं किं ? नभः समाक्रामति
भास्करः । करैः ठ्याप्रोतीत्यर्थः ॥

नुदाङ्प्रच्छः ॥ १ । ४ । २७ ॥

आङ्पूर्वभ्यो नुदाङ्प्रच्छेभ्यो लस्य तडो भवन्ति ॥ आ
नुते श्गालः । धनमादत्ते । आपृच्छते गुरुम् ॥

गमेः प्रतीच्छायाम् ॥ १ । ४ । २८ ॥

गमेश्यन्तात् आङ्पूर्वात् प्रतीच्छायां प्रतिवालने वर्तमा-
नात् लस्य तडो भवन्ति ॥ आगमयते गुरुन् । आगमयस्व
तावत् कञ्चित् कालम् । प्रतीक्षस्वेत्यर्थः ॥ अन्यत्र आगम-
यति विद्याम् ॥

ह्रस्पर्धे ॥ २ । ४ । २८ ॥

ह्रः ह्रजोः धातोराङ्पूर्वात् स्पर्धेः लस्य तडो भवन्ति ॥
सज्जा सज्जमाह्वयते । स्पर्धमानः तस्याह्वानं करोतीत्यर्थः । अन्यत्र
गामाह्वयति ॥

संनिवेः ॥ १ । ४ । ३० ॥

सम्निवि इत्थं च पूर्वात् ह्वयतेर्लस्य तडो भवन्ति ॥
संह्वयते । निह्वयते । विह्वयते ॥

उपात् ॥ १ । ४ । ३१ ॥

उपपूर्वात् ह्वयतेर्लस्य तडो भवन्ति ॥ उपह्वयते ॥ श्योग
विभाग उत्तरार्थः ॥

यमोऽविवाहे ॥ १ । ४ । ३२ ॥

उपपूर्वाद्यमो लस्य तडो भवन्ति विवाहे ॥ कन्यामुप-
यच्छते ॥ अन्यत्र -शकटमुपयच्छति स्वीकरोतीत्यर्थः ॥

स्थः पथिमैत्रीदेवार्चासंगममन्त्रकरणे ॥ १ । ४ । ३३ ॥

पथ्यादिविषयादुपपूर्वात्सिष्ठतेर्लस्य तडो भवन्ति ॥ पथि

स्योर्ध्व इति धातुरपि पथीत्युच्यते ॥ अयं पन्थाः स्रुचनमुपतिष्ठते । मैत्र्युपस्थानस्य हेतुः । रथिकां उपतिष्ठते । देवार्चा संगममन्त्रकरणानि धात्वर्थाः । देवार्चायाम्-जिनेन्द्रमुपतिष्ठते । संगमे-यमुना गङ्गामुपतिष्ठते । मन्त्रकरणे-जगत्या उपतिष्ठते । आग्नेय्या आग्नीन्द्रमुपतिष्ठते । अन्यत्र—एतदेवास्य कापेय यदर्कमुपतिष्ठति ।

लिप्सौ वा ॥ १ । ४ । ३४ ॥

उपपूर्वात्तिष्ठतेलिप्सौ वर्तमानस्य लस्तडो भवन्ति वा ॥ भिक्षुः ग्रहपतिः कुलान्युपतिष्ठते उपतिष्ठति वा । लिप्समानमुपगच्छतीत्यर्थः ॥

उदोऽनूर्ध्वहे ॥ १ । ४ । ३५ ॥

अनूर्ध्वे य ईदः चेष्टा क्रियापारः । तत्र वर्तमानात् उत्पूर्वात् तिष्ठतेः लस्य तडो भवन्ति ॥ शास्त्रे उत्तिष्ठते । चरणे उत्तिष्ठते । तत्रोद्योगं करोतीत्यर्थः ॥ अनूर्ध्वहे इति किं ? अस्माद् ग्रामाच्छतमुत्तिष्ठति । उत्पद्यत इत्यर्थः ॥ अनूर्ध्वग्रहणं किं ? आमनादुत्तिष्ठति ।

संविप्रावात् ॥ १ । ४ । ३६ ॥

सम् वि प्र अथ इत्येतत्पूर्वात् तिष्ठतेर्लस्य तडो भवन्ति ॥ सन्तिष्ठते । वि तिष्ठते । प्रतिष्ठते । अवतिष्ठते ॥

स्थेयप्रकाशने ॥ १ । ४ । ३७ ॥

स्थेयः रूढिशब्देऽयम् । विवाद्पदे निर्णयता प्रमाणभूतः पुरुष उच्यते ॥ स्थेयविषयायां क्रियायां प्रकाशने च वर्तमानात् तिष्ठतेर्लस्य तडो भवन्ति ॥ त्वयि तिष्ठते । संशय्य कर्षादिषु तिष्ठते यः । प्रमाणभूते निर्णयाय तिष्ठतीत्यर्थः । तिष्ठते कस्या छात्रेभ्यः । स्वाभिप्रायं प्रकाशयतीत्यर्थः ॥

प्रतिज्ञाने ॥ १ । ४ । ३८ ॥

प्रतिज्ञाने अभ्युपगमे वर्तमानातिष्ठतेर्लस्य तडो भवन्ति ॥
सदमदात्मकं तत्त्वमातिष्ठते ॥

समो गिरात् ॥ १ । ४ । ३९ ॥

संपूर्वात् गिरतेर्धातोः प्रतिज्ञाने लस्तडो भवन्ति ॥ शतं
संगिरते ॥ अन्यत्र संगिरति यासम् ॥

अवात् ॥ १ । ४ । ४० ॥

अवपूर्वात् गिरतेर्लस्य तडो भवन्ति ॥ अवगिरते ॥

संप्रतेर्ज्ञाऽस्मृती ॥ १ । ४ । ४१ ॥

सम् प्रति इत्येवं पूर्वात् अस्मृतौ वर्तमानात् जानातेर्लस्य
तडो भवन्ति ॥ शतं संजानीते । शतेन संजानीते । महस्त्रं
प्रतिजानीते सहस्त्रेण वा ॥ अन्यत्र सातरं सजानाति । स्मरती
स्त्यर्थः ॥

निह्वे ॥ १ । ४ । ४२ ॥

निह्वोऽपहृतिः अपलापः । तत्र वर्तमानाज्जानातेर्लस्य
तडो भवन्ति ॥ शतमपजानीते अपहृत इत्यर्थः ॥

सनेोऽननोः ॥ १ । ४ । ४३ ॥

सन्ताज्जानातेर्लस्तडो भवन्ति । न चेतसोऽनुपसर्गात्परो
भवति ॥ धर्मं जिज्ञासते ॥ अननोरिति किं ? धर्ममनुजिज्ञा-
ति । औषधस्यानुजिज्ञासते इत्यकर्मके प्रागवदिति भवति ॥

श्रुवोऽप्रत्याङ् ॥ १ । ४ । ४४ ॥

श्रुणोतेस्सन्ताङ्गस्तडो भवन्ति न चेतन प्रत्याङ्भ्यामु-
पसर्गाभ्यां परो भवति ॥ धर्मं श्रुष्वते ॥ अप्रत्याङ् इति किं ?
प्रतिश्रुष्वति आश्रुष्वति ॥

स्मृदूशः ॥ १ । ४ । ४५ ॥

स्मरतेः दूशश्च सनन्ताल्लस्तडो भवन्ति ॥ सुष्मूर्षते ।
दिदृषते ॥

प्राग्वत् ॥ १ । ४ । ४६ ॥

सनः प्राचः प्रकृतेर्लकारस्य यथा तडो भवन्ति तद्वत् सनन्ता-
दपि लस्तडो भवन्ति ॥ एदिधिपते । निरमिनिपते । प्रयुयुक्षते ।
प्रकृतेस्तडभावे-सनाऽपि न तड् । द्वंद्वं यज्ञपात्राणि प्रयुयुक्षति ॥
असामान्यादेशात्-श्वा सुमूर्षी ॥

आमःकृजः ॥ १ । ४ । ४७ ॥

आमः परात्कृजः परस्य लस्यामः प्रकृतेर्लस्यैव तडो
भवन्ति ॥ ईहांचक्रे । समूहांचक्रे ॥ कृज इति किं ? ईहांअभूथ ॥

न ॥ १ । ४ । ४८ ॥

आमः कृजो लस्तडो न भवन्ति ॥ जीदिति प्राप्तिः ।
उञ्चांचकार । उदुम्भांचकार ॥

गन्धनावक्षेपसेवासाहसप्रतियत्नप्रकथाव्यये ॥१ । ४ । ४९॥

गन्धनादिष्वर्थेषु वर्तमानात् कृजो लस्तडो भवन्ति ॥
गन्धनमपकारात्मकं सूचनं प्रोत्साहनादिकं वा । तत्र उत्कुर-
रुते । उदाकुरुते । अवक्षेपणमवक्षेपः कुत्सनं भर्त्सनं वा ।
दुर्वृत्तानवकुरुते । श्येनो वर्तिकामवकुरुते । सेवा अनुवृत्तिः ।
गणकान् प्रकुरुते । महामात्रान् प्रकुरुते । सहसा प्रवृत्तिः साह-
सम् । परदारान् प्रकुरुते । सती गुणाधानं प्रतियत्नः । एधो-
दकस्योपस्कुरुते । कारुणं गुणस्योपस्कुरुते । प्रकर्षण कथनं
कथनप्रारम्भो वा प्रकथा । जनवादान् प्रकुरुते । धर्माद्यर्थविनि-
योगो व्ययः । शतं प्रकुरुते ॥

प्रसहनेऽधेः ॥ १ । ४ । ५० ॥

अधिपूर्वात् प्रसहनेऽर्थे कृजो लस्तडो भवन्ति ॥ प्रसहन्-

नभिभवः अपराजयो वा । शत्रूनधिकुरुते । तं हा अधिपक्के ।
अन्यत्राधिकरोति ॥

दीप्तज्ञानेहाविमत्युपसम्भाषोपमन्त्रणे वदः ॥१।४।५१॥

दीप्त्यादिषु विशेषणेषु उपसम्भाषायामुपमन्त्रणे चार्थे
वदतेर्लस्तङ्को भवन्ति ॥ दीप्तौ-वदते विद्वान् स्याद्वादे । दीप्य-
मानो वदतीत्यर्थः । ज्ञाने-वदते विद्वान् वैद्ये । ज्ञात्वा वदती-
त्यर्थः । ईहा उत्साहः । श्रुते वदते । तद्विषयमुत्साहं वदतीत्यर्थः
नानामतिर्विमलिः । क्षेत्रे विवदन्ते । विमत्या किञ्चिद् भाषन्ते ।
उपसंभाषा उपसान्त्वनं उपलम्भो वा । कर्मकरानुपवदते उप-
सान्त्वयति उपालम्भते वेत्यर्थः । उपमन्त्रणं रहस्युपच्छन्दनम् ।
कुलभार्यामुपवदते । उपच्छदयतीत्यर्थः । दीप्त्यादयः सर्वे
धातोरर्था एवेत्येके । अन्यत्र देवदत्तो वदति ॥

व्यक्तवाचां सहोक्तौ ॥ १ । ४ । ५२ ॥

ठयक्तवर्णा वाग् येषां ते व्यक्तवाचः तेषां सहोक्तौ सम्भू-
योच्चारणे वदतेर्लस्तङ्को भवन्ति ॥ संप्रवदन्ते जैनाः । ठयक्तवा-
चामिति किं ? संप्रदन्नि कुक्कुटाः ॥

विप्रलापे वा ॥ १ । ४ । ५३ ॥

विरुद्धः प्रलापो विप्रलापः । तदात्मिकानां वाचां
सहोक्तौ वदतेः लस्तङ्को वा भवन्ति ॥ विप्रवदन्ते विप्रवदन्ति
भिषजः । अन्यत्र संप्रवदन्ते वैयाकरणाः ॥

कर्मण्यसत्यनोः ॥ १ । ४ । ५४ ॥

अनोरुपसर्गाद्देठ्यक्तवाचां सम्बन्धिनी लस्य तङ्को
भवन्ति कर्मण्यसति ॥ अनुवदते देवदत्तो जिजदत्तस्य । यथा
जिनदत्तो वदति तथा देवदत्तो वदति पश्चाद्देवदतीत्यर्थः । अनु-
सादृश्ये पश्चादर्थे वा ॥ कर्मण्यसतीति किं ? जिजदत्तेनोक्त-

अनुवदति पुनर्वदतीत्यर्थः ॥ व्यक्तवाचानिति किं ? अनुवदति
वाणा ॥

श्रीपस्थः ॥ १ । ४ । ५५ ॥

आ इत्येतस्मादुपपूर्वाच्च तिष्ठतेः कर्मण्यसति लस्तङ्को
भवन्ति ॥ सर्पिषो जानीते । श्रौषधस्य जानीते । तेनोपायेन प्रव-
र्तत इत्यर्थः यावद्दोदनमुपतिष्ठते । योगे उपतिष्ठते ॥ कर्मण्य-
सतीति किं ? स्वरेण पुत्रं जानाति । रामानमुपतिष्ठति ॥

समोऽर्तिस्वरतिश्रुदृश्विद्गम्प्रच्छृच्छः ॥ १ । ४ । ५६ ॥

संपूर्वभ्यः अत्यादिभ्यो धातुभ्यः लस्तङ्का भवन्ति कर्म-
ण्यसति ॥ समीयते । समरिष्यते । संस्वरेते । संश्रृणुते । संप-
श्यते । संबिन्दे । सगच्छते । संपृच्छते । समृच्छते । समृच्छिष्यते ।
कर्मण्यसतीति किं ? रूपं सपश्यतीत्यादि ॥

वेः कृञः शब्दे चानाशे ॥ १ । ४ । ५७ ॥

विपूर्वात्करोतेरनाशेऽर्थे वर्तमानाङ्गस्य तङ्को भवन्ति
कर्मण्यसति शब्दे च कर्मणि ॥ विकुर्वते सैन्धवाः । साधुदान्ताः
बलगन्तीत्यर्थः ॥ शब्दे-विकुर्वते क्रोष्टा स्वरान् नानोत्पादय-
तीत्यर्थः ॥ अनाश इति किं ? विकरोत्यद्यायं विनाशयती
त्यर्थः ॥

यङ्घ्नः स्वेऽङ्गे चाङः ॥ १ । ४ । ५८ ॥

आङ्पूर्वात् यमेर्हन्तेश्च लस्तङ्को भवन्ति कर्मण्यसति
स्वे आत्मीये चाङ्गे कर्तुः कर्मणि ॥ आयच्छते । आहते । स्वेङ्गे-
आयच्छते पाणिम् । अहते शिरः । स्वेङ्गे चेति किं ? आयच्छते
रज्जुम् । आहन्ते घृषलम् ॥

व्युदस्तपः ॥ १ । ४ । ५९ ॥

वि उत् इत्येवं पूर्वापापेस्तङ्को भवन्ति कर्मण्यसति

स्वेऽने च कर्मणि ॥ वितपते वत्तपते शब्दा दीक्ष्यत इत्यर्थः ।
स्वेऽङ्गे वितपते पाणिम् । वत्तपते पृष्टम् । तापयतीत्यर्थः ॥ स्वेऽङ्गे
वेति किं ? वितपति वृषिबीम् सविता । वत्तापयतीत्यर्थः ॥

न प्राशिक्ष्वयिञो विञ्जन्तस्व ॥ १ । ४ । ६० ॥

प्राणिकर्तृविषयेऽर्थे वत्तानामादण्डिजन्ताद्वातोर्थां विञ्ज
तदन्तात्परस्य तस्य तस्याविञ्जो णिञ्प्रकृतेः धातोः कर्मव्य-
सति तङ्को न भवन्ति ॥ जीदिति प्राप्तिः । आस्ते देवदत्तः ।
आशयति देवदत्तम् । शेते देवदत्तः । शाययति देवदत्तम् ॥ प्राशि
नीति किं ? शुष्यन्ति ब्रीहयः शीषयते ब्रीहीन् ॥ अणिञ इति
किं ? आरौह्यमाहं प्रयोजयति आरौह्यते ॥ अणिञ इति
किं ? आस्ते । शेते ॥ कर्मव्यसतीति किं ? कटं कारयते ॥

अनात्मन्यनाध्याने ॥ १ । ४ । ६१

अणिञन्ताद्वातोर्थां णिञ् तदन्तात्परस्य लस्य तस्य
विञ्जप्रकृतेरविञ्जः तद्धृतिसमवायिनो धातोः कर्मणि कर्तरि
वर्तमानस्य तङ्को भवन्ति ॥ न चेत्तत्कर्मात्मा भवति स च विञ्-
प्रकृतिर्धातुराध्याने स्मृती न वर्तते ॥ आरौह्यन्ति हस्तिनं हस्ति-
पदाः । आरौह्यते हस्ती स्वयमेव । पश्यन्ति भृत्या राजानम्-
दर्शयते भृत्यान् राजा स्वयमेव ॥ अनात्मनीति किं ? हन्त्या-
त्मानम् । घातयत्यत्मा । आरौह्यत्यात्मानं हस्ती ॥ अना-
द्यान् इति किं ? स्मरति वनगुह्यं कोकिलः स्मरयत्येनं
वनगुह्यः ॥

भीष्मिह्यो वाकारे ॥ १ । ४ । ६२ ॥

भी स्मि ली इत्येतेषां धातूनां वाकारे यस्मिन्नेर्धे ली
परे वाकार आकारश्च क्रियते तस्मिन्वर्तमानानां विञो लस्यङ्को
भवन्ति ॥ मुष्यही भीषयते । अटिलो विस्मापयते । अटाभिरा-

छापयते । कस्त्वानुज्ञापयते । इधेनो वर्तिक्रानपञ्चापयते ॥
 वाकार इति किं ? कुञ्चिबकवा भाषयति । रूपेण विस्मायति
 पृतं विलीनयति । विनाशयति ॥

गृधिवञ्चोर्विप्रलम्भे ॥ १ । ४ । ६३ ॥

गृधिवञ्चोर्व्यन्तयेर्विप्रलम्भेऽर्थे वर्तमानयोर्लस्तङो भव-
 न्ति ॥ नाशकं गर्भयते । नाशकं वञ्चयते प्रतारयतीत्यर्थः ।
 अन्यत्र श्वानं गर्भयति कारुण्यमस्योत्पादयतीत्यर्थः ॥ अङ्गिं
 वञ्चयति गनयतीत्यर्थः ॥

मिथ्याकृजोऽभ्यासे ॥ १ । ४ । ६४ ॥

मिथ्याशब्देन योगे कर्तातेद्वयन्तस्य लस्तङो भवन्ति
 अभ्यासे ॥ अभ्यासः पुनः पुनः क्रिया । सूत्रं मिथ्या कारयते ।
 सोपचारे पुनः पुनः घोषयतीत्यर्थः । अन्यत्र पदं मिथ्या कार-
 यति मरुत् ॥

धेट्पाद्दभायाम्परिमुहूर्त्विनृतिवद्वस्यचस्यद्वर्षेऽपुद्-
 क्षुबुधयुधनशजनः फलेश्चे पदाङ्गते तु वा ॥ १ । ४ । ६५ ॥

धेटादिभ्यः चस्यद्यर्षादिवर्जितेभ्यश्च धातुभ्यः परस्य
 क्षिप्त्वा लकारस्य क्लेशे 'तत्क्रियाफलत्वानिनि कर्तरि वर्तना-
 नस्य तङो भवन्ति, पदान्तरात् प्रतीते क्लेशत्वे वा भवन्ति ।
 धेट्-धापयते शिशुम् । पा-पाययते देवदत्तम् । अद्-आदयते
 देवदत्तम् । दम्-दनयति हस्तिनम् । आयाम्-आयामयते सर्पम् ।
 परिमुह-परिनीहयति । रुचि-रोचयते । नृति-नर्तयते । बद्-
 वादयति । वधि-वासयते देवदत्तम् । चस्यद्यर्षादिवर्जितेभ्यः-
 कटं कारयते । ओदनं पाचयते । पदाद् गते तु क्-कृ-
 पुत्रं धापयते धापयति क् । एवं पुत्रं पाचयति पाचयते क् ।
 धेटादिघणं चस्यद्यर्षादिं प्राणिकर्तृकार्यं च ॥ चस्यद्यर्षादि-

प्रतिषेधः किं ? अप्राणिकर्तृकार्यं सकर्मकार्यं च-चल्यर्थाः ।
 चालयति शाखाम् । कम्पयति शाखाम् । गमयति ग्रामं देव-
 दत्तम् । अद्यर्थ-निगारयति ग्रामम् । अस्यवहारयत्योदनम् ।
 ग्रामयति रसम् । आशयति भोजयति देवदत्तम् । इङ्-सूत्रम-
 च्छापयति । प्रु-प्राचयति राज्यम् । द्रु-द्रावयत्यपः । स्त्रु-स्त्राव-
 यति कुरिडकाम् । बुध-बोधयति शास्त्रं देवदत्तम् । युध्-
 योधयति काष्ठम् । नश नाशयति दुःखम् । जन-जनयति
 सुखम् ॥ फलेश इति किं ? पाचयति नियोगी । वस्तुतः फलेशे-
 ऽपि तद्विषयतायामपि न भवति ॥

जीदिदपवदानुपसर्गज्ञः ॥ १ । ४ । ६६ ॥

जितः ईदितः अपपूर्वस्य न वदेरनुपसर्गस्य च जानातेर्धा-
 तोर्लस्य फलेशे कर्तरि तडो भवन्ति पदाद्गते तु वा ॥ जित्
 डुकञ् कुरुते । डुधाञ् धत्ते । ईदित्-यजी यजते । डुपञ्चीञ्
 पचते । अपवद्-धनकामोऽन्यायमपवदते । अनुपसर्गज्ञः तन्त्रं
 जानीते । पदाद्गते-स्त्वं दानं धत्ते दधाति । स्वभोदनं पचते
 पचति ॥ अपपूर्वग्रहणं किं ? वदति ॥ अनुपसर्गग्रहणं किं ?
 पञ्चनं प्रजानाति ॥ फलेश इति किं ? पचन्ति भक्तकराः ।
 कुर्वन्ति कर्मकराः ।

यमस्समुदाङ्गोऽग्रन्थे ॥ १ । ४ । ६७ ॥

समादिभ्यः परस्य यमेर्लस्य फलेशे कर्तरि तडो भवन्ति
 अग्रन्थे ग्रन्थविषयश्चेत्प्रयोगो न भवति पदाद्गते तु वा ॥
 संयच्छते ग्रीहीन् । उद्यच्छते भारम् । आयच्छते रज्जुम् । पदा-
 द्गते स्वान् ग्रीहीन् संयच्छति ॥ अग्रन्थग्रहणं किं ? उद्यच्छति ।
 चिकित्सितम् । चिकित्सितग्रन्थे उद्योगं करोतीत्यर्थः ॥

न पर्याङ्वे रमः ॥ १ । ४ । ६८ ॥

परि आङ् वि इत्युपसर्गेभ्यः परस्य रमेर्लस्तङो न भव-
ति ॥ मरिरमति । आरमति । विरमति ॥

उपात् ॥ १ । ४ । ६८ ॥

उपपूर्वाद्भेर्लस्तङो न भवन्ति ॥ उपरमति देवदत्तम् ।
उपरमयतीत्यर्थः ॥

वाऽकर्मकात् ॥ १ । ४ । ७० ॥

अकर्मकात् उपपूर्वात् रमेर्लस्तङो न भवन्ति वा ॥ उपर-
मति उपरमते मन्तापः । उपरमति उपरमते अवद्यात् ॥

व्यादाजोऽपराङ्गे ॥ १ । ४ । ७१ ॥

ठयाङ्पूर्वस्य दाजो लस्य तङो न भवन्ति अपराङ्गे परा-
ङ्गकर्मकश्चेत् न व्यादाज् न भवति ॥ ठयाददाति मुखं ठयाघ्नः ।
व्याददाति पाटिका ॥ अन्यत्र व्याददते पिपीलिकाः पतङ्गमुखम् ।

परोनोः कुः ॥ १ । ४ । ७२ ॥

परा अनु इत्येवं पूर्वस्य रुजो लस्तङो न भवन्ति ॥ परा
करोति । अनुकरोति ॥

प्रत्यत्यभेः क्षिपः ॥ १ । ४ । ७३ ॥

प्रत्यादिपूर्वक्षिपेर्लस्तङो न भवन्ति ॥ प्रतिक्षिपति ।
अतिक्षिपति । अभिक्षिपति ॥

प्राद्ब्रह्मः ॥ १ । ४ । ७४ ॥

प्रपूर्वस्य ब्रहेर्लस्तङो न भवन्ति ॥ प्रब्रह्मति ॥

परेर्मुषेश्च ॥ १ । ४ । ७५ ॥

परिपूर्वस्य मृषेर्वेश्च लस्तङो न भवन्ति ॥ परिमुष्यति ।
परिवहति ॥ कैश्चिच्छेन नेत्यनुकृष्यते ॥

व्यतिहृतेऽगतिहिंसाशब्देह्रवहश्चापरूपरान्धोन्वेत-
रेतरे ॥ १ । ४ । ७६ ॥

परस्परं सन्धन्धिहरणं व्यतिहारः तस्य कर्म व्यतिवृत्तं
 तस्मिन् गतिहिंसाशब्दवर्जितेऽर्थे वर्तमानस्य हरतेर्वहतेरन्य-
 स्य च धातोः लः कर्तरि वर्तमानस्य तद्धो भवन्ति परस्परादि-
 ष्वनस्तु ॥ व्यतिलुनते शूद्राः । व्यतिभवते सेना । व्यतिसंहर-
 न्ते राजानः । व्यतिसवन्ते नद्यः ॥ अगतिहिंसाशब्द इति
 किं ? व्यतिगच्छन्ति । व्यतिग्नन्ति । व्यतिहसन्ति । व्यति-
 जल्पन्ति ॥ अपरस्परादिति किं ? परस्परस्य व्यतिलुनन्ति ।
 अन्योऽन्यस्य व्यतिलुनन्ति । इतरेतरस्य व्यतिलुनन्ति ॥

कर्मभावे ॥ १ । ४ । ७७ ॥

कर्मणि भावे च यो लकारस्तस्य तद्धो भवन्ति ॥ कर्मणि-
 क्रियते कटो देवदत्तेन । ह्रियते भारो देवदत्तेन । भावे-भूयते
 देवदत्तेन । बुध्यते देवदत्तेन । कर्मभावयोरनेन विधिना कर्तरि
 गतः सर्वा विधिः ॥

माङ्गलशशापेऽतङ्गत्तङ्गवच्छत्रानशौ ॥ १ । ४ । ७८ ॥

धातानाङ्गयोगे शापे आक्रोशे यो लट् अस्य स्थाने
 अतङ्गत्तङ्गत् शत्रानशावादेशौ भवतः ॥ “ना जीवन् यः पराव-
 ज्ञादुःखदग्धोऽपि जीवति” ना पचन् ना पचानः । अत एवास्मि
 निवषये लट् ॥

सल्लङ्घत्स्यल्लटो धानितौ ॥ १ । ४ । ७८ ॥

सति वर्तमानेऽर्थे यो लट् वत्स्यति शबिष्यति यो लृट्
 तयोः स्थानेऽतङ्गत्तङ्गवच्छत्रानशावादेशौ भवतो वा । अनितौ
 न वेदितिशब्दः प्रयोगे प्रयुज्यते ॥ यान् याती यानः । शयानः
 निरस्यन् निरस्यमानः । पचन् पचमानः । लृट्-यास्यन् । शबिष्य-
 नाथः । वस्यन् वस्यनाथः । वाचयनात्तिडोऽपि । याति । शीते ।
 निरस्यति । निरस्यते । यास्यति । शबिष्यते । पचन्तन् । पच

मानम् । हे पचन् । हे पचमानः । गच्छन् । भक्षयति शयाना भुञ्जति
 अर्जयन् वनति । आधीयमानो वसति । पाचतः । वैश्वनाथः
 पचद्भक्तिः पचमानमक्तिरित्यत्राऽपचमासमानाधिकरणादी निङ्कः
 सम्बन्धायोगात् नित्यावेवादेशौ भवतः ॥ अनिताविति किं ?
 इत्तीनि पलायते । हरिष्यामीति व्रजति ॥

लिटः क्वसुकानौ ॥ १ । ४ । ८०

लिटः स्थानेऽतङ्त्तङ्वत् क्वसुकानावादेशौ वा भवतः ॥
 जग्निवान् सयुगे । तस्मिन्वान् नः । पेक्षिवान् पेक्षानः । वाग्रह
 णात् जगाम । तस्थौ ॥

श्रिवश्वस्सदोऽनुवचश्च कर्तरि भूते ॥ १ । ४ । ८१

श्रवादिभ्यः अनुपूर्वाच्च वचेः परस्य भूतसामान्ये द्योत्ये
 कर्तरि लिटः अनङ् । इवन् क्वसुकानावादेशौ वा भवतः ॥ श्रवा-
 दिभ्यः क्वसुः अनुवचः कानः एवमर्थ एव पृथग्निर्देशः । शुश्रु-
 वान् । उपशुश्रुवान् । ईषिवान् । समीपिवान् । ऊषिवान् । आसे-
 दिवान् । अन्नूषानः । अन्नूषानी । भूतग्रहणात् भूतसामान्ये
 द्योत्ये कर्तरि लिङ्नुमीयते तदभावे लुङ् । अग्रीषात् । अगात् ।
 अघात्सीत् । उपासदत् । अन्यवोचत् ॥

अनाश्वान् ॥ १ । ४ । ८२

अश भोजन इत्येतस्मात् नङ्पूर्वात् कर्तरि भूते लिटः
 क्वसुरिहभावश्च निपात्यते ॥ अनाशवासी ॥

दयायास्क्वगुर्विजाद्येनकाचोऽनृक्छूर्णाराम् कृ-
 भ्वस्लिट्चानु ॥ १ । ४ । ८३

दधादिभ्यः गुरुरिजादिर्येषां तेभ्यः अनेकात्म्यश्च । अश-
 तुभ्यः अक्छत्तयूर्णोऽतवर्जितेभ्यः परस्य लिट् आनादेशो । भवति

तस्य चामो लिहन्ताः कृभ्वस्तयः अनु पश्चादनन्तरं प्रयुज्यन्ते ॥
 दयांचक्रे । दयांबभव । दयामास । पलायांचक्रे । कासांबभूव ।
 कासामास । गुर्विजादेः—ईहांचक्रे । उठजाचकार । एधांबभूव ।
 अनेकाचः—दरिद्राञ्चकार । चुलुपांबभूव । चकामास । सुभूषांचा-
 कार । लोलूयामास ॥ अनृच्छूर्णोरिति किं ? आनृच्छ । प्रोर्णु-
 नाथ ॥

जाग्रुवसमिन्धे वा ॥ १ । ४ । ८४

जागृ वष समिन्ध इत्येतेभ्यः परस्य लिटः आम्वा-
 भवति कृभ्वस्लिट् चानुप्रयुज्यते ॥ जागराचकार । जागरांब-
 भूव । जागरामास । जजागर । ओषाञ्चकार । ओषांबभव ।
 ओषामास । सवोष । समिधांचक्रे । समिधांबभव । समिधा-
 मास । समिन्धे ॥

भीहीभृहोः श्लुठवत् ॥ १ । ४ । ८५

भी ही भृ हु इत्येतेभ्यः परस्य लिटः आम्वा भवति स च
 श्लुठवत् कृभ्वस्लिट् चानुप्रयुज्यते । विभयांचकार । विभयां-
 बभूव । विभयामास । विभाय । जिह्यांचकार । जिह्यांबभू-
 व । जिह्यामास । जिह्याय । विभरांचकार । बभार । जुह्वा
 चकार । जुहाव । जुह्वांचक्रे । जुहुवे ।

विदात्कित् ॥ १ । ४ । ८६

विद् ज्ञान इत्येतस्माद्दातोर्लिट् आमादेशो वा भवति
 स च कित् कृभ्वस्लिट् चानुप्रयुज्यते ॥ विदांचकार । विदांब-
 भूव । विदामास । विवेद् । विदात्किद्ब्रह्मनादानिस्थानित्वेन
 लिट्कार्यं द्विवचनादि न भवति ॥

लेटः कृलेट् ॥ १ । ४ । ८७

.विदाङ्गेट आम् वा भवति च च कित् लोटन्तश्चास्य
रुजनुप्रयुज्यते ॥ विदांकरौतु, वेत्तु । विदांकुरुताम् । विदांकु-
र्वन्तु । विदन्तु ॥

भोऽन्तः ॥ १ । ४ । ८८

धातोर्लादेशस्यावयवक्कारस्य अन्त इत्यादेशो भव-
ति । अदन्ति ।

द्व्युक्तिजसपञ्चतोऽत् ॥ १ । ४ । ८९

द्वे वक्ती यस्य स द्व्युक्तिः द्विरुक्तः । पञ्चवर्गः पञ्चत् जज्ञासां
पञ्चत् जज्ञपञ्चत् जज्ञादिपञ्चकम् । द्विरुक्तात् जज्ञादिभ्यश्च
पञ्चभ्यः परस्य लादेशावयवक्कारस्य अदित्ययमादेशो भवति ॥
दधति दधतु । ददति ददतु । जज्ञति जज्ञतु ।
जाग्रति । दरिद्रति । चकासति । शासति ॥

तडोऽन्तः ॥ १ । ४ । ९०

तडे। ऋकारस्यानकारादुत्तरस्य अदित्यादेशो भवति ॥
चिन्वते । चिन्वताम् । अचिन्वत । लुगते । लुगताम् । अलुगत ॥
तड इति किं ? चिन्वन्ति ॥ अनत इति किं ? उच्यते ॥

शीडो रत् ॥ १ । ४ । ९१

शीडः परस्य तडो ऋकारस्य रदित्यादेशो भवति । शेर-
ताम् । अशेरत ॥

वेत्तेर्वा ॥ १ । ४ । ९२

वेत्तेरादादिकात्परस्य रडो ऋकारस्य रदादेशो वा
भवति । संविद्रते । संविद्रताम् । संविद्रत । संविदते । संविदताम् ।
सनविदत । रीधादिकस्य न भवति विन्दते ॥

ए टितः ॥ १ । ४ । ९३ ॥

धातोर्विहितस्य टितो लकारस्य यस्तङ् तस्य एकारा-
देशो भवति ॥ पचते । पचन्ते । पचध्वे । पचे । पचामहे ॥
टित इति किं ? अपचत ॥ तङ् इति किं पचति ॥

वह्यामो गेष् ॥ १ । ४ । ८४ ॥

टितो लकारस्य तङो वहेरिकारस्यामश्च गेष् इत्या-
देशो भवति ॥ पचावहे इति । पचेते इति । पचेथे इति ॥

यासस्से ॥ १ । ४ । ८५ ॥

टितो लकारस्य यासः से इत्यादेशो भवति ॥ पचसे ।
पेचिषे । पकासे । पत्स्यसे ॥

लोराभाङ्गारौरस् ॥ १ । ४ । ८६ ॥

लोष्टितो लकारस्य लुट् आदेशस्य तङ् आभात् त आताम्
क् इत्येतेषां यथाक्रमं डा रौ र्म् इत्येते आदेशा भवन्ति ।
एधिता । एधितारी । एधितारः ॥

भेः । १ । ४ । ८७ ॥

आ इति वर्तते । लोष्टि लकारस्य लुटः आङ्गैरादेशस्य
तिप् तस् कि इत्येतेषां यथाक्रमं डा रौ र्म् इत्येते आदेशाः
भवन्ति ॥ भधिता । भधितारी । भधितारः ॥

लिटस्तभस्यैश्विरे ॥ १ । ४ । ८८ ॥

लिङ्गादेशयोस्त ऋ इत्येतयोः एश इरे इत्येती यथाक्रम-
मादेशौ भवतः ॥ पेचे । पेचिरे । जग्मे ग्रामः । जग्मिरे ग्रामाः ॥

णमेरौशातः ॥ १ । ४ । ८९ ॥

आकारान्ताद्वातोर्लिङो णश्मिपोरौशादेशो भवति ॥
ददौ । तस्थी । सः सुप्तोऽहं किल ययौ पपी ।

मिपोऽश् ॥ १ । ४ । ९०० ॥

धातोर्लिङो मिपः अश् इत्यादेशो भवति ॥ सशोऽप-

वादः । चकारात्सोऽपि भवति ॥ सुप्तोऽहं किञ्च विललप,
विललाप । चकार । चकर ।

अतङ्कारणशतुमुस्थाथुसश्शश्वनाः ॥ १ । ४ । १०१ ॥

लिटोऽतङ्कां नवानां यथासंख्यं णश् अतुन् उन् थ अथुस्
अश् णश् व न इत्येते नवादेशा भवन्ति ॥ पपाच । चतुः ।
पेषुः । पेषिथ पपकथ ॥ पेषथुः । पेष । पपाच । पपच । पेषिच ।
पेषिम ॥

विदो लटो वा ॥ १ । ४ । १०२ ॥

विदो धातोः परस्य लटः अ-ङ्कां नवानां णशादयो वा
भवन्ति ॥ वेद । विदतुः । विदुः । वेत्थ । विदतुः । विद । वेद ।
विद् । विद्य । पक्षे वेत्तिः । वित्तः । विदन्ति । वेत्सि । वित्थः ।
वित्थ । वेत्ति । विद्दुः । विद्युः ॥ लट इति किम् ? विवेद विवि-
दतुः विविदुः । अतङ्कानिति किम् ? विन्ते विन्दाते विदते ॥

शतुः क्वसुः ॥ १ । ४ । १०३ ॥

विदेर्लटः शतुः क्वसुरादेशो वा भवति । तत्त्वं विद्मान् ।
तत्त्वं विदन् । साधुः ।

ब्रुवस्तिप्पञ्चतो णश्पञ्चद्ब्रुवश्चाहः ॥ १।४।१०४॥

ब्रुवो लटस्तिष्वादीनां पचानां यथाक्रमं णशादयः पञ्चादेशा
वा भवन्ति तत्संनिधौ च ब्रुव भाह इत्यादेशो भवति । भाह ।
आहतुः । आहुः । आत्थ । आहथुः । ब्रवीति । ब्रूनः ब्रुवन्ति ।
ब्रवीषिः । ब्रुथः ।

एङितो लुक् ॥ १ । ४ । १०५ ॥

ङितो लकारस्यातङ् एरिकारस्य लुगभवति । अपचत् ।
अपचतम् । अपचन् । अपचः ।

आहृद्विषो भेर्जुस्वा ॥ १ । ४ । १०६ ॥

आकारान्तात् द्विवश्च धातोः परस्य ङित्कारदेशस्य भेर्जुस्वा

भवति । अपुः । अपाम् । अयुः । अयान् । अद्विषुः । अद्वि-
षम् । अकार इत् ।

सिचिदुभेरभ्यः ॥ १ । ४ । १०७ ॥

सिप्रत्ययान्तात् विद् अण्क्लेश्च धातोः परस्य ङि-
लादेशस्य ङेर्जुम् नित्यं भवति । अम्बः-न चेत् स सि भुवः
परे भवति अकार्पुः । अहार्पुः । अदुः । अधुः । विदः-
अविदुः । अण्क्लेश्च अदधुः । अविभयुः । अजलुः । अशासुः ।
अम्ब इति किम् ? अभूवन् ।

लेलेः ॥ १ । ४ । १०८ ॥

ङितो लकारस्य लेलेः लेङो लिङश्च ङेर्जुम् भवति ।
पच्येयुः । पचयासुः ।

ङ्याट्क्यासट् ॥ १ । ४ । १०९ ॥

लेङादेशस्य लिङादेशस्य चानङो यथासंख्यं ङ्याट्
क्यासट् इत्येतावगमो भवतः । टीयोपवादः । लेङः ।
यजेत् । यजेताम् । यजेयुः । वचयात् । जाग्यात् । लिङः-
इज्यात् । इज्यास्ताम् । इज्यासुः । उचयात् । जागयात् ।
ङितिकोर्यमीति किम् ? जागर्त्यरिच विशेषः ।

रङ्गौ भेलोः ॥ १ । ४ । ११० ॥

ङितो लकारस्य लेलेः ऋ इत्येतयोर्यथासंख्यं रन् इत्येता-
वादेशी भवतः । पचेरन् । पचीरन् । पचेय । पचीय ।

टीय् ॥ १ । ४ । १११ ॥

लेङ् लिङादेशस्य तङ् टीयागमो भवति । पचेत् । पचे-
याताम् । पचेरन् । हुवीत् । हुवीयाताम् । हुवीरन् । हुवीषाः ।
हुवीयाषाम् । हुवीष्वन् । लिङः । सटा सङ् ब्रूमः ।

सट् त्थीयां लिङः ॥ १ । ४ । ११२ ॥

लिङ्गादेशस्य लकारवकारयोरीयश्च सहागमो भवति ।
पक्षीष्ट । पक्षीयास्ताम् । पक्षीष्ठाः । पक्षीयास्याम् । कृषीष्ट ।
कृषीयास्ताम् । कृषीष्ठाः । कृषीयास्याम् ।

तस्यस्यवस्मस्मेस्तान्तं तवमां लेटश्च ॥ १ । ४ । ११३ ॥

ङितो लेटश्च लस्य तस् यस् थ वस् नस् नि इत्येतेषां ।
यथासंख्यं तां तं त व न अम् इत्येते आदेशा भवन्ति ।
ङितः-अपचताम् । अपचतम् । अपचन । अपचाव । अपचान ।
अपचम् । अपाक्ताम् । अपाक्तम् । अपाक्त । अपाक्ष्य । अपाक्षन ।
अपाक्षम् । लेटः पचताम् । पचतम् । पचत । पचाव । पचान ।
लेटो मेः पचानि ।

सीम्येर्ह्युन्याम् ॥ १ । ४ । ११४ ॥

लेटः सि इ नी ए इत्येतेषां यथाक्रमं हि उ नि आनि-
त्येते आदेशा भवन्ति । लुनीहि । पुनीहि । पचतु । पचन्तु ।
पचानि । पठानि । पचताम् । पच । पचतात् । पचन्ताम् ।

स्वेनादेष्टाप् ॥ १ । ४ । ११५ ॥

नकारवकारैकारनकारादेर्लीहादेशस्य टायागमो भवति ।
करवाम । करवामहे । करवाव । करवावहे । करवै । तनवै
करवाणि । तनवानि । टपावित्ती ।

एतोऽगौप् ॥ १ । ४ । ११६ ॥

लेहादेशस्य स्वेनादेरेकारस्य ऐवादेशो भवति । आतो-
पवादः । अग् । अगकारानुबन्धकः । करवै । करवामहे । चिनवै
चिनवावहे । चिनवामहे । अगिति किम् ? पचावहायावाम् ।
पकार इत्यर्थः । तत्र हि परत्वादेत्येः टावन्तस्यात् । नादेरे-
काराभावादानुदाहरणम् ।

स्वो वास् ॥ १ । ४ । ११७ ॥

लिहादेशस्य सकारवकाराभ्यां परस्य एकारस्य यथाक्रमं च
अमित्यादेशो भवतः पचस्व । वचस्वम् । कुत्स्व । कुत्स्वम् ।

भृशादौ हिः ॥ १ । ४ । ११८ ॥

भृशोऽभीक्षये पचये च यो लेट् नदादेशस्य हिरादेशो
भवति ॥ लुनीहि । लुनीहीति । लुनाति । लुनीहि लुनीहीति ।
लुनीतः । लुनाहि लुनीहीति । लुनन्ति । व्रीहिस्त्वम् लुनीहि ।
लुनीहीति । यतते । यतेते । यतन्ते । एवं सर्ववचनानाम् । लेट्
इति किम् ? व्रीहिन्वपति । लुनाति । पुनातीति । यतते ।

यस्य वा ॥ १ । ४ । ११८ ॥

भृशादौ लेटः यस्य हिरादेशो वा भवति । लुनीहि ।
लुनीहीत्येयम् । यायम् । लुनीथ । लुनीत इत्येवं । यायं
लुनीथ । व्रीहीन्वप । लुनीहि । पुनीहीति । याययं । यतध्वे ।
व्रीहीन्वपत् । लुनीत । पुनीत इति यतध्वे ।

ध्वेस्त्वः ॥ १ । ४ । १२० ॥

भृशादौ लेटः ध्वेः स्वादेशो भवति वा । अधीष्वा ।
अधीष्वेत्येव यायमधीष्वो अधीष्वं । अधीष्वनित्येवं या-
यमधीष्वे ।

तडः ॥ १ । ४ । १२१ ॥

वेति निवृत्तम् । भृशादौ लेटस्तडः नित्यं स्वादेशो
भवति । हिरपवाद्ः । अधीष्वाधीष्वेत्यधीते । अधीयते ।
सूत्राद्यधीष्वा । वृत्तिमधीष्वा । भाष्यणि अधीष्वेत्यधीते ।

तुह्योस्ताद्वाशिषि ॥ १ । ४ । १२२ ॥

आशिषि लेटः तुह्योस्ताद्देशो भवति वा ॥ जीवतु
जीवतात्प्रधान् । चिरं जीवतात् त्वम् । अन्यत्र जीवतु जीव ।

हि चाप् ॥ १ । ४ । १२३ ॥

हि च ताच्चादेश अप् विक्र भवति । स्थानिवद्भावेन
प्राप्तेः । कुरु । लुनीहि । लुनीहीति । लुनाति । कुरु गत् अत्रा-
वित्त्वे सत्त्वे त्वैकभावः ।

इति श्रीश्रुतकेवलदेवीयाचार्यशाकटायनकृतौ शब्दानुशासने धिन्तामणौ
वृत्तौ प्रथमस्याध्यायस्य चतुर्थः पादः । समाप्ताध्यायाऽयम् ।

सुप्सुपा समासो बहुलम् ॥ २ । १ । १ ॥

सुश्रुतं सुश्रुतेन मह समानसंज्ञं भवति बहुलं । विस्वपठं
पटुः । विस्वपष्टपटुः । विस्वपष्टलवणम् । व्यक्तपटुः । व्यक्त-
लवणम् । सुभिति किम्? चरन्ति गावोऽस्य । सुपीति किम्?
देवदत्तः पठति ॥ बहुलमिति प्रयोगानुमरशार्थम् । तेन क्वचि-
दसुबन्तस्य सुपापि मनस्यते ॥ भातपकान्नः । अनुठयचलत् ।
अधिकारश्चायं प्रागेकशात् ॥

सुश्रुतार्थे संख्या संख्यया संख्येये बहुव्रीहिः ॥ २ । १ । २ ॥

कारः सुश्रुतः । विकल्पः संशयो वा वार्थः । अत्र संख्या-
वाचि सुश्रुतं संख्यावाचिना संख्येये वर्तमानेन सुश्रुतेन सह-

समाससंज्ञं भवति बहुव्रीहिसंज्ञं च ॥ द्विदश द्विदशाः । द्वि-
विंशाः । त्रिविंशाः । द्वी वा त्रयो वा द्विजाः । त्रिचतुराः । पञ्चषाः ।
अष्टदशाः ॥ संख्येय इति किम् ? द्विविंशतिर्गवाम् ॥

आसन्नाहूराधिकाध्यर्धाधिदिड्द्वितीयाद्यन्यार्थे ॥२।१।३॥

आसन्नादीन्यर्द्धपूर्वपदानि च इदन्तानि संख्यावाचिना
सुबन्तेन सह समस्यन्ते संख्येये द्वितीयाद्यन्त्यान्यस्य पद-
स्यार्थेऽभिधेये स च समानो बहुव्रीहिर्भवति ॥ आसन्ना दश
येषां ते आसन्नदशाः । अधिका दश येषु ते अधिकदशाः । एका-
दशादयः । अव्ययेन विग्रहः समुदायस्ममानार्थः । एवमधिक
विंशाः । अधिकत्रिंशाः । अर्धविंशतिर्येषां ते अर्धविंशाः
त्रिंशदित्यर्थः । एवमध्यर्धविंशाः । अर्धचत्वारिंशाः । अर्ध-
पञ्चषाः विंशतयो येषां ते अर्धपञ्चमविंशाः नवतिरित्यर्थः ।
एवमर्धचतुर्यविंशाः सप्ततिः ॥

अटययम् ॥ २ । १ । ४ ॥

अठययं सुबन्तं संख्यावाचिना सुबन्तेन सह समस्यते
संख्येये द्वितीयाद्यन्यार्थे स च समानो बहुव्रीहिः । उपगता
समीपगताः दश येषां ते उपदशाः । नवैकादश वा । एवमुपविंशाः ।
उपत्रिंशाः ॥ एकार्थं चेत्येव सिद्धे प्रतिपदात्त्या “प्रमाणे
संख्याद्वा इत्यत्रैतत्संप्रत्ययी योगी ।

एकार्थं च ॥ २ । १ । ४ ॥

एकस्मान्नोऽर्थो द्वयमधिकरणं यस्य तदेकार्थं समाना-
धिकारणमव्ययं च सुबन्तं सुबन्तेन सह द्वितीयाद्यन्यार्थं बहुलं
समस्यते स च समानो बहुव्रीहिः ॥ प्राप्तमुदकं यं स प्राप्तोदको
यामः । ऊढो रथो येन स ऊढरथोऽनह्वान् । उपहृता बलिर्यस्यै स
उपहृतबलिर्यस्यै ॥ उद्धृत औदना यस्या सा उद्धृतीदना स्वासी ।

चित्रा गावो यस्य स चित्रगुर्देवदत्तः ॥ एवमविद्यमानपुत्रः । प्रप-
 नितपंर्णः । अस्तिद्वितीयः । वीराः पुरुषा यस्मिन् स वीरपुरु-
 षको ग्रामः । अठययम्-उरुचैर्मुखं यस्य स उरुचैर्मुखः । नास्ति
 पुत्रो यस्य स अपुत्रः । अस्ति क्षीरं यस्याः सा अस्तिक्षीरा
 गौः । सह पुत्रो यस्य येन वा सपुत्रः आगतः । एवं सभार्यः ।
 सलोमकः । सपक्षकः । तद्वानित्यर्थः ॥ “धर्मोदनद्विपदात् ॥
 इति लिङ्गाद्बहूनामप्ययं ममामः लोहितस्तक्षकः प्रियो यस्य स
 लोहितस्तक्षकप्रियः ॥ एकार्थग्रहणं किं ? पञ्चमिभुंक्तमस्य ॥
 द्वितीयाद्यन्यार्थं इति किं ? वृष्टे देवे गतः । बहुलाधिकारात्
 पञ्च मुक्तवन्तो यस्य । अमा मार्धं मत्रा मारुं पुत्रोऽस्येत्यत्र न
 भवति । क्वचिदन्यत्रापि भवति । करे कृत येन स कृतकरः । कण्ठे-
 कालः । उरसिलोमः । क्वचिन्नित्यः । प्रार्थः । सुमुखी कन्या ।
 कुशीलः पुरुषः । उरुद्रस्य मुखनिब मुखं यस्य स उरुद्रमुखः
 पित्रस्थान इत्यादौ वृत्तावुष्ट्रादिपदमुष्ट्रमुखादितुल्ये वर्तते इत्ये-
 कार्थत्वम् ॥

मिथोग्रहणे प्रहरणे च सरूपं युद्धेऽठययीभावः ॥ २ । १ । ६ ॥

मिथोऽन्योऽन्यं गृह्णन्ति यस्मिन् येन वा प्रहरन्ति वा तत्र
 वर्तमानं समानश्रुतिकं सुवन्तं तत्रैव वर्तमानेन सुवन्तेन सह
 ममस्यते द्वितीयाद्यन्यार्थं युद्धेऽभिधेये स च समानोऽठययीभाव-
 संज्ञो भवति ॥ केशाश्च केशाश्च अन्योऽन्योस्य ग्रहणं यस्मिन् युद्धे
 तत् केशाकशि । कचाकचि युद्धम् । दण्डाश्च दंडाश्च अन्योऽन्ये
 प्रहरणं यस्मिन् युद्धे तत् दण्डादण्डि । मुष्टामुष्टि । अस्यति वर्तते ।
 स्वरूपमिति किं ? केशाश्च कचाश्च मिथो ग्रहणं यस्मिन् युद्धे ।

नदीभिर्नाम्नि ॥ २ । १ । ७ ॥

नदीवाचिभिस्सुवन्तैस्सुवन्तं द्वितीयाद्यन्यार्थं संज्ञा विषये

समस्यते स च समसोऽठययीभावः ॥ उन्नमत्ता गङ्गा यस्मिन्
मदुन्नमत्तगङ्गम् । लोहितगङ्गम् । तूष्णीगङ्गम् । शनीर्गङ्गम् -
इतानि देशनामानि । अन्यत्र शीघ्रगङ्गो देशः ॥

संख्यावंश्यैश्च पूर्वपदार्थे ॥ २ । १ । ८ ॥

वशे सवो वश्यः भाद्यः । पुरुषः संख्यावः त्रिसुबन्तं वंश्य-
वाचिभिर्कदीवाचिभिश्च सुबन्तैः सह समस्यते पूर्वपदार्थेऽभि-
धेये अठययीभावश्च समानः ॥ सप्त गङ्गाः सप्तगङ्गम् । पञ्चनदम् ।
सप्तगोदावरम् । वंश्ये-द्वी मुनी वश्यौ ठयाकरणस्य त्रिमुनि
ठयाकरणस्य । सप्तकाशि । त्रिकोसलमस्य राज्यस्य । त्रिमुनि
ठयाकरणमिति विद्यया तद्वृत्तामभेदविबन्ना ॥

पारेमध्येऽन्तच्छब्दयो ॥ २ । १ । ८ ॥

पारे मध्ये अन्तः इत्येतानि सुबन्तानि षष्ठ्यन्तेन सह
समस्यते पूर्वपदार्थेऽभिधेये स च समसोऽठययीभावः । तत्तन्नि-
योगे च एकारान्तत्वं निपात्यते ॥ गङ्गायाः पारं पारेगङ्गम् ।
समुद्रस्य मध्यं मध्येसमुद्रम् । गङ्गायाः मध्यं मध्येगङ्गम् । गिरे-
रन्तः अन्तर्गिरम् अन्तर्गिरि । पूर्वपदार्थे इति किं ? गङ्गापारम् ।
गङ्गामध्यम् ॥

यावदवधारणे ॥ २ । १ । १० ।

अवधारणनियन्तापरिच्छेदः तस्मिन् गम्यमाने यावदि-
त्येतसुबन्तं सुबन्तेन सह समस्यते पूर्वपदार्थे स च समसोऽठय-
यीभावः ॥ यावन्तपत्राणि । यावदमत्रम् । यावानोदनः या-
वदीदमम् । यावानवकाशः यावदवकाशम् । अतिधीन् भोजय ।
निर्घातपरिभाषेनामत्रादिनाऽतिधिपरिभाषाविहावधार्यते ॥

बहिःपर्यपाङ् च । २ । १ । ११ ॥

बहिरादि सुबन्तं सुबन्तेन सह पूर्वपदार्थे समस्यते स च

समासे ऽव्ययीभावः । बहिर्यामात् बहिर्यामम् । परित्रि
गर्तेश्च, परित्रिगर्तम् । अपरित्रिगर्तम् । आपाटलीपुत्रं वृष्टी
देवः । प्राग्ग्रामात् प्राग्ग्रामम् । उदग्रामम् । अग्रगतः शाखायाः ।
अपशाखः इत्यत्र सुपः प्रतिपदविहितस्य ग्रहणान्न भवति ॥

लक्षणयोनाभिप्रत्याभिमुख्ये ॥ २ । १ । १२ ॥

अभि प्रति इत्येती सुबन्तौ आभिमुख्ये वर्तमानौ लक्षण-
वाचिना सुबन्तेन पूर्वपदार्थेऽभिधेये समस्यते स चाव्ययीभावः ॥
अग्निमभि अभ्यग्ने । अभ्यासपम् । अग्निं प्रति प्रत्यग्नि प्रत्यरहयं
शक्यताः पतन्ति ॥ लक्षणजेनेति किं ? साधुर्देवदत्तो मातरर्माभ ॥
आभिमुख्य इति किं ? वृक्षं प्रति विद्योतते विद्युत् ॥

दैर्घ्येऽनु ॥ २ । १ । १३ ॥

अन्वित्पदसुबन्तं दैर्घ्ये आयामविषये यल्लक्षणं तद्वाचिना
सुबन्तेन सह समस्यते पूर्वपदार्थे स चाव्ययीभावः । गङ्गामनु
अनुगङ्गं वाराणसी । अनुयमनं मथुरा ॥ दैर्घ्यं इति किं ?
वृक्षमनु विद्योतते विद्युत् ॥

समीपे ॥ २ । १ । १४ ॥

अनु इत्येतत् सुबन्तं समीपेऽर्थे वर्तमानं अर्थात् समी-
पवाचिना सुबन्तेन सह समस्यते पूर्वपदार्थे स च समासोऽव्य-
यीभावः ॥ वनस्यानु अनुवनम् । अनुग्रामम् ॥

तिष्ठद्गवादयः ॥ २ । १ । १५ ॥

तिष्ठद्गु इत्येवमादयः समासा अव्ययीभावसंज्ञा निपा-
त्यन्ते वधायोगं पूर्वपदार्थाभिधेये ॥ तिष्ठद्गु । बहद्गु । जघो-
नाभम् । एकान्तम् । इत्यादयः ॥

नित्यं प्रतिनाहये ॥ २ । १ । १६ ॥

अहयेऽर्थे वर्तमानेन प्रतिशब्देन सुपा सुबन्तं नित्यं सम-

स्यते स चाव्ययीभावः ॥ अल्पः सूप. सूपप्रति । शाकप्रति ।
नित्यग्रहण वाक्यनिवृत्त्यर्थम् । तेनाऽन्यत्र वृत्तिर्वाक्यं च भवति ॥

परिणासशलाकासंख्यं द्यूतेऽजये ॥ २ । १ । १७ ।

अक्षशलाका संख्यावाचि च दृश्येतत्सुब्रह्मन्तं परिणा सुपा
नित्यं समस्यते स चाव्ययीभावः द्यूतविषये द्योत्ये ॥ अक्षि-
णैकेन न तथा वृत्तं यथा जये अक्षपरि । शलाकापरि । एकेन-
अक्षेण न तथा वृत्तं यथा जये एकपरि । द्विपरि ॥ अजय इति
किं ? पञ्चपरीति सा भूत् । पञ्चकानाम द्यूतं पञ्चभिःक्षैः शलाका-
भिर्वा दीठ्यते तत्र पञ्चाप्येकरूपा भवन्ति वृत्ताना अवताना
वा तदा पातयितुर्जयः ॥

शब्दप्रथासम्पत्समृद्धिव्युद्भवार्थाभावात्यथासम्प्र-
तिसुप्पश्चाद्द्युगपद्यथासदृक्साकल्यान्तेऽध्ययम् ॥ २ । १ । १८ ॥

शब्दप्रथादार्ये वर्तमानमध्ययं सुब्रह्मन्तं सुपा नित्यं सम-
स्यते पूर्वपदार्थे स च समासेऽव्ययीभावः ॥ शब्दप्रथा प्रक-
र्षेण ख्यातिः । इतिशिवार्यम् । अहोशिवार्यम् वर्तते । शिवार्य
शब्दे लोके सुष्ठु प्रथित इत्यर्थः । सम्पदन्यूनत्वम् । क्षत्रस्य संपत्
सक्षत्रम् । समृद्धिर्वृद्धेराधिक्यम् । मद्राणां समृद्धिः सुमद्रम् ।
ठपृद्धिः ऋद्धेरभावः । यवनानां ठपृद्धिः दुर्बलत्वम् । अर्थोभावः
धर्मिणेऽसत्त्वम् । मक्षिकाणामभावः निर्मक्षिकं निर्वातम् ।
अत्ययोऽतीवत्वमतिक्रमः । शीतस्यात्ययो निश्शीतम् । निस्तृ-
णम् । निशीते याहि । असंप्रतीत्युपभोगादेवतमानकालप्रतिषेधः ।
कम्बलस्यायनकाल इत्यतिकम्बलम् । अत्यान्नम् ॥ सुब्रह्मन्त-स्त्रीषु
अधिकृत्य अधिस्त्रि । अधिकुमारि । पश्चादर्थे-रणानां पश्चात्
अनुरथम् । पादान्तम् । युगपदृच्छेकण चक्रे वा देहि मचक्र

देहि । यथार्थं योग्यतायाम्- रूपस्ययोग्यमनुरूपम् । बीप्ता-
याम्- कर्ममर्थं प्रति प्रत्यर्थम् । पदार्थानतिवृत्ती- ज्येष्ठानाम-
नतिवृत्त्या अनुज्येष्ठं प्रविशन्तु । सादृश्ये- शीलस्य सादृश्यं
मशीलमनधीः । सदृक् सदृशः । सदृशो देवदत्तेन सदेवदत्तम् ।
साकल्यमनवशेषः- सुलण सतवमन्यवहरति । अन्नः समीपमव-
सानं च- कुम्भस्य समीपमुपकुम्भम् । भाष्यमन्तं कृत्वा समा-
ह्वयमधीते ॥

यथायाः ॥ २ । १ । १८ ॥

यथेत्येतदथा प्रत्ययान्तमठययं सुपा नित्यं समस्यते पूर्व-
पदार्थं स च समानोऽन्यथाभावः ॥ रूपस्य योग्यं यथारूपम् ।
मर्गानतिवृत्त्या यथामार्गम् । ये ये वृद्धा यथावृद्धम् अभ्यर्चय ॥
अथेति किम् ? यथा जिनदत्तस्तथा गुरुदत्तः "प्रकारेणा"-इति ॥

तिदुस्स्वत्याङ्कन्यस्तत्पुरुषः ॥ २ । १ । २० ॥

निसंज्ञानि दुम् सु भति आङ् कु इत्येतानि चाठययानि
सुब्रन्तानि सुपा नित्यं समस्यते स च समानोऽन्यो बहुव्रीह्या-
दिलक्षणरहितस्तत्पुरुषमज्ञो भवति ॥ प्रगत्य । पटपटाकृत्य ।
ऊरीकृत्य । दुम् निन्दितपुरुषः दुष्टपुरुषः । दूराजः । सुशोभनः
पुरुषः सुपुरुषः । सुगजा । अतिराजा । अतिवृत्तम् । सुसाह-
चर्याइतिः पूजायां समस्यते नातिक्रमे ईषत्पिङ्गलः आ पिङ्गलः ।
पापः पुरुषः कुपुरुषः । ईषदुष्णं । कोष्णम् ॥ अन्य इति
किम् ? निन्दितः पुरुषो यस्य स दुष्टपुरुषकः । अत्र बहुव्रीहि-
त्वात्कच् । मद्राणां समृद्धिः सुमद्रम् । इत्यत्राठययीभावत्वाद्दम् ॥

गतादिषु प्रादयः ॥ २ । १ । २१ ॥

प्र इत्येषमादि सुब्रन्तं गतादावर्थे वर्तमानं सुपा नित्यं
समस्यते स च समानोऽन्यस्तत्पुरुषो भवति ॥ प्रगतः आचार्यः

प्राचार्यं । प्रकृष्टो वीरः प्रवीरः । संगतोऽर्थः समर्थः । अति-
क्रान्तः खट्वामतिखट्वः । उद्गतो वेलासुद्वेलः । अवकृष्टः कोकिल-
लया अवकोकिलः । परिणद्धो वीरुद्धिः परिवीरुत् । सक्तुहो
वर्मणा सुवर्मा । परिग्लानोऽध्ययनाय पर्यध्ययनः । चद्युक्तः
संग्रामाय उत्संग्रामः । निष्क्रान्तः कौशम्भयाः निष्कौशम्भिः ।
अपगतः शाखायाः अपशाखः । अन्तर्गतोऽङ्गुल्याः अन्तरङ्गुलो
नखः । सरणि प्रतिष्ठितम् प्रत्युरम् ॥ गतादिष्विति किम् ?
अतिसिक्ता ॥ अन्य इति किम् ? प्राचार्यो देशः ॥

स्वकृतास्युक्तम् ॥ २ । १ । २२ ॥

स्वाश्रयः कृत् स्वकृत् अमिना पञ्चम्येऽवचनेनाभिहितम-
स्युक्तम् । यस्मात् पराहुतोऽर्थः कृद्दिङ्गत्वात्स्युक्तं सुदन्त तेन
स्वकृदन्तेन सुपा नित्यं समस्यते तत्पुरुषश्च समानो भवति ॥
“कर्मणां ऽण् ॥ ४ । ३ । १०८” कुम्भकारः । नगरकारः ॥ अस्यु-
क्तमिति किम् ? निषेधेऽनं खलोत्का खलुकृत्वा ॥

टा ॥ २ । १ । २३ ॥

नित्यमिति निवृत्तम् । टा इति तृतीयैकवचनोक्तं स्व-
कृता समस्यते वा तत्पुरुषश्च समानो भवति ॥ तृतीययोऽदंशः ।
मूलकोपदंशं भुङ्क्ते ।

नञ् ॥ २ । १ । २४ ॥

नञित्येत्युत्पन्नं सुपा समस्यते वा तत्पुरुषश्च समानो
भवति ॥ नगौ । अगौः । अनश्वम् । अनेकम् । अवर्षाः ।
असर्वस्वै । असः । अन्य इत्येव न विद्यते मक्षिका यस्मिन् सः
अमक्षिको देशः । मक्षिणाभावात् अमक्षिकम् । नित् ॥

पूर्वापराधरोत्तरमंशिनाभिन्नेन ॥ २ । १ । २५ ॥

अंशोऽवयव एकदेशः तद्भानंशो पूर्वोदिन्यंगवाचिनि सुव-

न्तानि अंशवाचिना सुपा समस्यते वा तत्पुरुषश्च समासः
अभिन्नेन न चेतसोऽशी भिन्नः तेन ॥ पूर्वं कायस्य पूर्वकायः ।
अपरकायः । शरकायः । उत्तरकायः ॥ अग्निनेति किम् ? पूर्वं
नाभेः कायस्य ॥ आंशन्नेनेति किम् ? पूर्वं छात्राणाम् । प्रमज्य-
प्रतिषेधत्वान् अत्र न भवति । पूर्वं पाणिपादस्य ॥

समेऽर्धम् ॥ २ । १ । २३ ॥

अर्धशब्दः प्रविभागे वर्तते । तस्य सम इति विशेषणम् ।
समे प्रविभागे वर्तमानार्धमित्येत्सुब्रह्मन्तमंगिवाचि अंशवाचिना
अभिन्नेन सुपा वा समस्यते स समासोऽयं तत्पुरुषसमासो
भवति ॥ अर्धं पिप्पल्याः शर्धंपिप्पली । अर्धखट्वा ॥ सम इति
किम् ? सामार्थो देश ॥ अभिन्नेनेति किम् ? अर्धं पिप्पलीनाम् ॥

द्वित्रिचतुर्द्वया ॥ २ । १ । २७ ॥

द्वयाद्भ्या यो बहुवचनं सुब्रह्मन्तमंगिवाचि अग्निना सुपा
समस्यते वा स समासः तत्पुरुषो भवति । न चेतसोऽशी
भिन्नः ॥ द्वितीय भिक्षायाः द्वितीयभिन्ना भिक्षाद्वितीयं वा ।
एव तृतीयभिक्षा भिक्षातृतीयं वा । चतुर्थभिन्ना भिक्षाचतुर्थं
वा । तुर्थायभिन्ना भिक्षातुर्थायं वा ॥ द्वित्रिचतुरिति किम् ?
पञ्चम भिक्षायाः ॥ उदिति किम् ? द्वौ भिक्षायाः ॥ अग्निनेति
किम् ? द्वितीय भिक्षायाः भिक्षुस्य भिन्नकेण न समासः ॥
अभिन्नेनेति किम् ? द्वितीय भिक्षाकाणाम् ॥

कालो द्विगौ च रुयैः ॥ २ । १ । २८ ॥

कालवानि सुब्रह्मन्तं केवलं द्विगौ च विषयं वर्तमानं, मेय-
वाचिना सुपा समस्यते वा स समासः तत्पुरुषो भवति ॥
मासो जातस्य मासजातः । स्त्री मासजाता । संघत्सरजाता ।
नामसृतः । द्विगौ द्वे अहनि जातस्य द्वयहजातः । उग्रहजातः ॥

मेवैरिति किम्? नासौ देवदत्तस्य ॥ षष्ठीसमासापवादाश्च-
त्वारो वीगाः ॥

स्वयं सामि क्तेन ॥ २ ॥ १ । २८ ॥

स्वयं सामि इत्येतौ सुवन्तौ कप्रत्ययान्तेन सुपा सम-
स्यते वा स समासस्तत्पुरुषो भवति । स्वयं धात्री पादौ ।
स्वयं विलीननाड्यम् । सामिकृतम् । सामिभुक्तम् । समासे
स्वायं धीतिरित्यादि सिद्धम् ॥

द्वितीया खट्वा क्षेपे ॥ २ । १ । ३० ॥

खट्वा इत्येतत् द्वितीयान्तं क्कान्तेन सुपा समस्यते क्षेपे
निन्दायां गम्यमानायां तत्पुरुषसमासः । क्षेपस्समासार्थो न
वाक्येन गम्यत वृत्ति नित्य एवायं समासः । खट्वाकृढः । खट्वा-
त्पुतो जालनः । तत्पथप्रस्थित एवमुच्यते । अन्यत्रखट्वाकारुढाः ॥

कालः ॥ २ । १ । ३१ ॥

कालवाचि द्वितीयान्त क्कान्तेन सुपा समस्यते वा
स समासस्तत्पुरुषः ॥ अहः अतिसूता अहरतिसूताः सुहृताः
रात्रिसंक्रान्ताः । रात्र्याकृद्धाः षण्मुहूर्ताश्चराचरा उच्यन्ते ।
मासं प्रमितः मासप्रमितश्चन्द्रमाः । मासं मातुमारुढ्याः प्रति-
पञ्चन्द्र उच्यते । अठवात्पथ्यं वचनम् ॥

ठयाप्तौ ॥ २ । १ । ३२ ॥

ठयाप्तौ या द्वितीया तदन्तः कालवाचीशब्दः ठयापक-
वाचिना सुपा समस्यते वा तत्पुरुषसमासो भवति ॥ सुहूर्तं
सुखं सुहूर्तसुखम् । सुहूर्तरमणीयम् । सर्वरात्रकल्याणी । सर्वरा-
त्रशोभना ॥

श्रितादिभिः ॥ २ । १ । ३३ ॥

द्वितीयान्तं श्रितादिभिः सुवन्तौ समस्यते स च समा-

सस्तत्पुरुषसंज्ञो भवति ॥ धर्मं श्रितो धर्मश्रितः । दुःखातीतः ।
नरकपतितः । ओदनशुभुक्षरित्यादयः ॥

प्राप्तापन्नं तथा च । २ । १ । ३४ ।

प्राप्तापन्न इत्येतौ सुवन्ती तथा द्वितीयान्तेन सह सम-
स्यते वा स तत्पुरुषसमाप्तो भवति । तत्संज्ञियोगे च तयोरका-
रादेशः ॥ प्राप्ते जीविकां प्राप्तजीविकः । आपन्नजीविकः ।
प्राप्तगवः । प्राप्ता जीविकां प्राप्तजीविका । आपन्नगवी । अद्-
धनं इत्यर्थम् ॥

ईषद्गुणवचनैः । २ । १ । ३५ ।

ईषदित्येतत्सुवन्तं गुणवचनैः सह समस्यते वा स तत्पु-
रुषसमाप्तः । गुणमुक्तवन्तो गुणवचनाः । ईषदल्पं पिङ्गलः ई-
षदिपङ्गलः । ईषदुश्रतः । ईषद्रक्तः । ईषदकहारः । ईषदिपङ्ग-
स्येदमैषदिपङ्गलः ।

तृतीया तत्कृतैः । २ । १ । ३६ ।

तृतीयान्तं तत्कृतैस्तृतीयान्तार्थः कृतार्थैर्गुणवचनैस्समस्यते
वा स तत्पुरुषसमाप्तो भवति ॥ शंकुलया कृतः खरहः शङ्कुला-
खरहः देवदत्तः । शङ्कुलाखरहो देवदत्तस्य गिरिकाणः । सारेण
शुक्लः चाशुक्लः । त्रिभिः कृतो भागः त्रिभागः । कृतार्थो वृत्ता-
वन्तर्भूतः ॥ तत्कृतैरिति किम् ? अहणाकाणः । वादेन खिन्नः ॥
गुणवचनैरिति किम् ? धान्येन धनवान् ॥

साधनं कृता ॥ २ । १ । ३७ ॥

साधनं कारकं क्रियानिर्वर्तकम् । तदिह कर्ता करणं च
तद्वाचि तृतीयान्तं कृतप्रत्ययान्तेन सुपा समस्यते वा स च समा-
सस्तत्पुरुषो भवति ॥ आत्मन कृतम् आत्मकृतम् । परकृतम् ।

दात्रलूनम् । परशुच्छिन्नम् । देवदत्तनखनिर्मिन्नम् । अधि-
 र्थवचनेऽप्यमा समासमाहुः काकपेया नदी । प्रवलेच्छकूपः ।
 कवटकसंचेयः भोदनः । खाष्पाळेद्यानि तृणानि । कुक्कुटस-
 पात्या ग्रामाः ॥

पूर्वाद्यानार्थः ॥ २ । १ । ३८ ॥

पूर्वादिभिन्नार्थैश्च सुबन्तैः तृतीयान्तं मनस्यते वा
 स च तत्पुरुषसमासः ॥ मासेन पूर्वः नामपूर्वः । मासावरः ।
 धन्यार्थः हिरण्यार्थी ॥ जनार्थः नामोनम् । मासाविकलम् ।
 कार्षापणोनम् । कार्षापणविकलम् ॥

चतुर्थी प्रकृतिस्वार्थार्थादिभिः ॥ २ । १ । ३९ ॥

स्वार्थेत्यर्थावशेषणं प्रकृतिः परिणामि द्रव्यम् । तद्वाचिना
 सुबन्तेनार्थाद् विकृतिस्वार्थिनार्थेन चतुर्थ्यर्थाभिधायिना शठदेन
 तदादिभिश्चान्यैस्सुबन्तैस्सह चतुर्थ्यन्तं सभस्यते वा स समा-
 नस्तत्पुरुषो भवति ॥ रथाय दारुः रथदारुः । कुण्डलहिरण्यम् ।
 स्वार्थार्थे पित्रे इदं पित्रर्थम् । स्वाम्यर्थम् । उग्रर्थम् । कुण्डलार्थम् ।
 तदादि कुबेरवलिः । प्रजाहितम् । अश्वघासः । हस्तिविड्डा
 धर्माय रक्षितश्वोरः धर्मरक्षितः ॥

तयालम् ॥ २ । १ । ४० ॥

तया चतुर्थ्यन्तेन अलमित्येसत्तमस्यते वा स च तत्पुरु-
 षसमासः ॥ अलं जीविकायै अलंजीविकः । अलंकुमारिः ॥
 तयेति किम् ? अलमतिप्रसङ्गेन ॥

पञ्चमी भयादिभिः २ । १ । ४१ ॥

पञ्चम्यन्तं भयादिभिस्सुबन्तैस्समस्यते वा स च तत्पुरु-
 षसमासः ॥ वृकाद् भयं वृकभयम् । घर्नापेतमित्यादयः ॥

स्तेनासस्वे ॥ २ । १ । ४२ ॥

असखे वर्तमाना या षष्ठी तदन्तं कप्रत्ययान्तेन सुपा
समस्यते वा स च तत्पुरुषसमासः ॥ स्तोत्रान्मुक्तः । कतिपया-
न्मुक्तः । दूरादागतः । श्रान्तिकादागतः । स्तोत्रान्मुक्तिः ॥

षष्ठ्ययत्नात् ॥ २ । १ । ४३ ॥

षष्ठ्यन्तं सुब्रन्तं सुब्रन्तेन सह मनस्यते वा स च तत्पुरु-
षसमासो भवति न चेतना यत्नात् विशेषात् प्रापिता भवति ॥
राज्ञः पुरुषः । राजपुरुषः । ब्राह्मणकम्बलः । राज्ञां गोक्षीरः । राज-
गोक्षीरः । राजगव्याः क्षीरं राजगवीक्षीरम् । देवदत्तस्य यो गुरुः
तस्य कुल देवदत्तस्य गुणकुलम् । वृद्धस्य राज्ञः पुरुषः इत्यादौ
मापेक्षस्यागमकत्वान्नास्ति समासः ॥ अयत्नादिति किम् ?
शतस्य द्यूनम् सपिंषो ज्ञानमित्यादौ न भवति । धर्मानुस्म-
रणमर्गानुचिन्तननिर्वात कृद्योगे षष्ठी सा च न कर्तरीत्यादि-
प्रातपेधान् समस्यते ॥

याजकादिभिः ॥ २ । १ । ४४ ॥

याजक इत्येवमादिभिः शब्दैः षष्ठ्यन्तं समस्यते वा
स च तत्पुरुषसमासः ॥ ब्राह्मणानां याजकः ब्राह्मणयाजकः ।
साधुपूजकः ॥

पत्तिरथं गणकेन ॥ २ । १ । ४५ ॥

पत्तिरथ इत्येते षष्ठ्यन्तौ गणकेन सुपा समस्यते वा स
च तत्पुरुषसमासः । पत्तीनां गणकः पत्तिगणकः । रथगणकः ॥

बुनाजीवे । ॥ २ । १ । ४६ ॥

बुप्रत्ययान्तेन सुपा षष्ठी समस्यते स च तत्पुरुषसमासः ?
आजीवे भाजीवः समासार्थः स वाक्येन गम्यत इति नित्य
समासः ॥ दन्तलेखकः । नखलेखकः । रमणीयकारकः ॥ अव्यञ्ज
ओदन्नस्य भोजकः । प्रयसः पायकः ॥

न कर्तरि ॥ २ । १ । ४७ ॥

कर्तरि या षष्ठी सा वुप्रत्ययान्तेन न समस्यते ॥ नवत
भानिका । नवतश्शायिका । भवतोद्यगानिका ॥ कर्तरीति किम् ?
इद्युभाक्षिका मे धारयति ॥

कर्मणि आ च ॥ २ । १ । ४८ ॥

कर्तरीति वर्तते । तदिह बोविशेषणं कर्तरि विहितो यो
वुप्रत्ययः त्प्रत्ययश्च तदन्तेन सुपा कर्मणि षष्ठी न समस्यते ॥
ओदनस्य भोजकः । सक्तूनां पायकः । अपां स्रष्टा । पुरां भेत्ता ।
कर्मणीति किम् ? जनि कर्ता गुणो गुणी विशेषकः भूमर्तेते या-
जकादि ।

तृतीया यां ३ । १ । ४९ ॥

कर्तरि तृतीयायां सत्यां कर्मणि षष्ठी न समस्यते आश्चर्या
गवां देहः । आगोपालकेन । साध्विदं शठदानामनुशासनमा-
चार्येण ॥ तृतीयायामिति किम् ? साध्विदं शठदानामनुशासन-
माचार्यस्य । साध्विकटचिर्षा देवदत्तस्य ॥

तृप्तार्थाव्ययनिर्धार्यङ्ङञ्जानश्मतिपूजाधारे । २।१।५०॥

तृप्तार्थैः षष्ठीनिर्धार्यवाचिभिर्हृदन्तैश्शान्तेर्मनिपूजायां इति
नत्यर्थात् पूर्णार्थाच्च वर्तमाने यः सः गत्यकर्मण्यधारे च यः
सः तदन्तैश्च सुवन्तैः षष्ठी न समस्यते ॥ तृप्तार्थैः कलनां तृप्तः
तुहितः पूर्णः आशितः । अठययं राज्ञः साक्षात् । ग्रामस्य
पुरस्तात् । देवदत्तस्य कृत्वा । जिनदत्तस्य प्रकृत्य । अठययी-
भावस्वाप्यन्वयार्थविज्ञानादयं प्रतिषेध इत्यते । देवदत्तस्योप-
कुम्भनित्येके । निर्धार्ये गवां कृच्छा गौः सन्पक्वहीरतना । इत्
तीर्थकराणां बोहशः अक्षराणां पञ्चमः शान्तिः । आत्राणां
द्वितीयः । शत् देवदत्तस्य पञ्च पञ्चम् द्विषन् । आनश् देवद-

सस्य पचमानः पक्ष्यनासः । सतिक्तः राक्षां मतः सुम्नतः इष्टः
बुद्धः विदितः । पुजाक्तः राक्षां पूजितः अर्चितः । आधारक्तः
इदमहिसुप्तं यातम् । इदमेवानामितं शयितं भुक्तं पीतम् ॥
एतैरिति किम् ? अत्रिकर्तृकम् । फलशासनः ॥

गुणैरस्वस्थैः ॥ २ । १ । ५१ ॥

अस्वस्थैर्गुणैः सह घट्टन्तं न समस्यते ॥ काकस्य काठस्यम् ।
बलाकायाः शौक्लयम् । वृषलस्य धाष्ट्यम् । कवटकस्य तैलस्यम् ।
देवदत्तस्य शुक्लाः । क्रम्वलस्य कृष्णाः । घृतस्य तीव्रः । चन्द-
नस्य सुदुः । अन्न दन्ताघर्षः । गन्धः इत्यस्नात्प्रकरणद्रा अपेक्ष्य
निष्ठांने समासः प्राप्नोति ॥ अस्वस्थैरिति किम् ? घटघर्षः ।
कन्यासूपम् । चन्दनगन्धः । कपित्थरसः । स्तनस्पर्शः ।
अविशेष्यलिङ्गसंख्याः स्वस्थाः । ग्रन्थगीखमित्यादि बहुला-
धिकारात् ॥

सप्तमी शौण्डादिभिः । २ । १ । ५२ ।

सप्तम्यन्तं शौण्डादिभिस्सुबन्तैस्सह समस्यते वा स च
समासः तत्पुरुषः ॥ अक्षेषु प्रसक्तः । शौण्ड इव ध्यसनी । अक्ष-
शौण्डः । युद्धशौण्डः । अक्षधूर्तः । आहवशौण्डः । युद्धनिपुणः ।
स्थालीपक्वः । अक्रवन्धः । इत्यादयः ॥

नाम्नि ॥ २ । १ । ५३ ॥

संज्ञायां विषये सप्तम्यन्तं सुपा समस्यते स च समास-
स्तत्पुरुषः । नाम्नि विहितत्वाच्चित्यसमासः ॥ अरय्ये तिलकाः ।
अरय्ये नाषकाः । वने हरिद्रकाः ॥

द्यपावश्यके ॥ २ । १ । ५४ ॥

द्यत्प्रत्याहारगृहीतप्रत्ययान्तेन सुपा सप्तम्यन्तनावश्यके
अवश्यं भावनियोगे गम्यमाने नित्यं समस्यते स च समास-

स्तत्पुरुषः ॥ नासे अवश्यं देयं नासदेयम् । संवत्सरदेयम् ।
पूर्वागहेदेयम् । प्रातरुच्येयम् । यानदेयम् । ज्यापायप्रत्ययान्ते-
नैव समासनाहुः । संवत्सरकर्तव्यमिति बाहुलकादेव व्यवस्था ॥

तत्राहोरात्रांशं क्तेन ॥ २ । १ । ५५ ॥

तत्रेत्येतद्दहरव्यववाचि रात्र्यव्यववाचि च सम्म्यन्तं कप्र-
त्ययान्तेन सुवा समस्यते वा स च समासस्तत्पुरुषः ॥ तत्रकृतम् ।
तत्रभुक्तम् । पूर्वागहेकृतम् । पूर्वागहकृतम् । अपरागहकृतम् ।
पूर्वरात्रकृतम् । अपररात्रकृतम् ॥ अंश यद्दशं किम् ? अह्निकृतम् ॥

काकादिभिश्च क्षेपे ॥ २ । १ । ५६ ॥

काकप्रकारैः कान्तेन च सुवा सम्म्यन्तं समस्यते क्षेपे
गम्यमाने स च समासस्तत्पुरुषः । तीर्थकाकः । नगरवापसः ।
तीर्थकुक्कुटः । तीर्थसृगालः । अनवस्थिता एवमुच्यन्ते । क्तेन
अवतप्तेनकुलस्थितम् । कार्येऽवनवस्थितत्वमुच्यते । भस्मनि-
हुतम् । प्रवाहेमूत्रितम् । उदकेविशीर्णम् । निष्फलकृतमुच्यते ।
सर्वत्रात्रोपमानात् क्षेपः ॥

पत्रिसमितादयः ॥ २ । १ । ५७ ॥

पत्रिसमितादयः समनीतत्पुरुषा निपात्यन्ते क्षेपे ॥
पात्रेसमिताः । पात्रेखड्डलाः । अत्र पात्र एव समिता नान्यत्र
कार्ये इत्यवधारणात् क्षेपः । उदुम्बरमशकः । कूपकच्छपः ।
कूपनखडूकः । अत्रोपमया । मातरिपुरुषः । प्रतिषिद्धसेवनेन ।
पिबिडशूरः । गेहे^१क्षेली । गेहेनती । गेहेव्यालः गर्भेवृषः ।
गोष्ठेशूरः । गोष्ठपण्डितः । कर्णेतिरितिः । अत्र निरीहृतया ।
निपातनात् पदान्तरेणासमासः । परमाः पात्रेसमिता इति ॥

विशेषणं व्यभिचार्यकार्यं कर्मधारयश्च ॥२१५८॥

भेदकं विशेषणं भेदां विशेष्यं तत्र चान्यत्र च संभवद्वय-
 निचारि तद्विशेषणवाचि एकार्थं समानाधिकरणं सुबन्तं विशेष्य-
 वाचिना सुबन्तेन सह वा समस्यते स च समानस्यतत्पुरुषसंज्ञः
 कर्मधारयसंज्ञकश्च भवति ॥ नीलमुत्पलं नीलोत्पलम् । कृष्ण-
 तिला । पुङ्गवसङ्गकुरहः । कुण्डसङ्गः । पूर्वा च सा उत्तरा च
 सा पूर्वोत्तरा । उत्तरपूर्वादिक् । नीलोत्पलादिभूत्पलादिर्जा
 निशब्दे विशेष्यमेव । सङ्गकुरडादावनियमः । विशेषणमितीति
 किम् ? लोहितस्तप्तकः ॥ व्यभिचारीति किम् ? तप्तकः सर्पः ।
 बहुलाधिकारात् क्वचिद्व्यभिचारेऽपि भवति । पृथिवीद्रव्यम् ।
 आश्रवक्षः । मेरुपर्वतः । क्वचिद्व्यभिचारेऽपि न भवति । रामो
 जामदग्न्यः । संज्ञायां नित्यम् । कृष्णसर्पः । गौरखरः । लोहि-
 तशालयः । च शब्दस्ममुच्चयार्थः । कर्मधारयेत्यधिकार आ
 “मयूरठयंसकादय” इति ।

पूर्वकालैकसर्वजरत्पुराणानवकेवलम् ॥ २ । १ । ५८ ॥

पूर्वः कालो यस्य न भवति पूर्वकालः । तद्वाचीनि एका-
 दीनि चैकार्थानि सुवा समस्यन्ते स च समानस्यतत्पुरुषः कर्म-
 धारयश्च ॥ पूर्वकालोऽपरकालेन । पूर्वं स्नातः । पश्चादनुत्पलः ।
 तार्किकः द्रव्यप्रकृढम् । एकशुक्लः । सर्वशुक्लः । जगद्द्वैद्यः ।
 पुराण तार्किकः । नववैयाकरणः । केवलवैयाकरणः । केवल
 कारत् । केवलपुराणम् । विशेषणमित्येव सिद्धे पूर्वपदनियमार्थं
 प्रकरणम् ॥

दिग्धिकं संज्ञातद्धितोत्तरपदे ॥ २ । १ । ६० ॥

दिग्वाचि अधिक इत्येतच्च सुबन्तमेकार्थं सुवा समस्यते
 वा संज्ञायां तद्धिते प्रत्यये विषयभूते उत्तरपदे च परे स च समा-

सस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च ॥ संज्ञायाम्-दक्षिणाः कोसलाः
दक्षिणकोसलाः । उत्तरपाञ्चालाः । तद्धिते दक्षिणस्यां शालायां
भवः दाक्षिण्यशालः । अधिकया षष्ठ्या क्रीतः, अधिकं षष्ठीं
भूतो भावी वा अधिकवाष्टिकः । उत्तरपदे-दक्षिणशालाप्रियः ।
अधिगवधनः ॥ सञ्ज्ञातद्धितोत्तरपदेषु नित्यः समासः अन्यथा
तदभावात् ॥

संख्या समाहारे च द्विगुश्चानान्म्ययम् । २।१। ६१ ॥

अनेकस्य कथंचिदेकत्वं समाहारः । संख्या सुबन्तमेकार्थं
सुबन्तेन सह समस्यते वा संज्ञातद्धितोत्तरपदेषु समाहारे चाभि-
धेये स च समास्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च भवति द्विगुसंज्ञकश्च ॥
न चेतस्मासे नाम्नि ॥ संज्ञायाम्-पञ्चाम्नाः । पञ्चशताः । सप्त-
र्षयः । दशाहीः ॥ तद्धिते-पञ्चकपालः । अर्धार्धशूर्पः । अर्धपञ्च-
मशूर्पः ॥ उत्तरपदे पञ्चगवधनः । पञ्चनावप्रिय । द्व्यहृजातः ॥
समाहारे-पञ्चपूती । पञ्चरात्री । दशगवम् ॥ अनाज्ञाति किम् ?
सप्त ऋषीणामिदं सामर्षम् अत्र श्लुग्न स्यात् ॥ 'अयम्' ग्रहणम-
स्मिन्नेव सूत्रे द्विसंज्ञार्थम् ॥

निन्द्याऽपापाणकेन ॥ २।१। ६२ ॥

निन्द्याः कुत्स्यः । निन्द्यावाचि सुबन्तमेकार्थं पापप्रणक
इत्येतद्दुर्जितेन निन्दावाचिना सुपा समस्यते वा स च समास-
स्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च ॥ ख्यूची निष्ठप्रतिभी वैयाकरणः वैया-
करणख्यूचिः । तार्किकवठरः । याज्ञिककितवः । मीमांसकदु-
स्तः । क्षत्रियभीरुः । भिक्षुविटः ॥ निन्द्या इति किम् ? वैयाक-
रणश्चोरः । प्रत्यासत्तेः षड्दप्रवृत्तिनिमित्तनिन्दावाचनयं समासः ।
चोरत्वेन च वैयाकरणात्वं न निन्द्याने, किं तर्हि ? तदाज्ञयः पुमान् ॥
अपापाणकेनेति किम् ? पापकुत्रालः । अहकनापिनः ॥

गौयास्तेन ॥ २ । १ । ६३ ॥

• गुहादागतो गौयः । गौणशठदैकार्यो येन गुणेन सप्रवर्तते
तत् समान्यनिमित्तेन सुपा समस्यते वा स च समानस्तत्पुरुषः
कर्मधारयश्च ॥ शस्त्राव शस्त्री शस्त्री चानौ श्यामा च शस्त्री-
श्यामा देवदत्ता । एवं शरकाण्डा गौरी । न्यग्रोधपरिमलहला ।
सिंहशूरः । कुमुदशयेनी । हसगद्गदा । सृगधपला ॥ तेनेति किम् ?
अविनिर्माणकः गौर्याहोकाः ॥

ठयाघ्रादिभिर्गौणैस्तदनुक्ती ॥ २ । १ । ६४ ॥

एकार्थं सुव्रन्तं व्याघ्रादिभिर्गौणैस्तदनुक्तीस्मह समस्यते
वा स च समानस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च । येन गुणेन ते ठयाघ्रा-
दयः प्रवर्तन्ते न चेद्गणः शठदेन न प्रतिपाद्यते ॥ ठयाघ्र इव
व्याघ्रः पुरुषः पुरुषठयाघ्रः । पुरुषसिंहः । पुरुषवृषभः । सुखप-
द्मम् । पाणिपल्लवम् । नृपचन्द्रः ॥ गौणैरिति किम् ? वृषभः
सिंह इव वृषभसिंहः ॥ तदनुक्ताविनि किम् ? पुरुषठयाघ्रः ।
शूर इति ना भूत् ॥

पूर्वापरप्रथमचरमजघन्यसमानमध्यमध्यमवीरम् ॥ २ । १ । ६५ ॥

पूर्वादीनि सुव्रन्तानि एकार्थानि सुपा समस्यन्ते वा स
च समानस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च ॥ पूर्वः पुरुषः पूर्वपुरुषः ।
अपरपुरुषः प्रथमपुरुषः । चरमपुरुषः । जघन्यपुरुषः । समा-
नपुरुषः । मध्यपुरुषः । मध्यमपुरुषः । वीरपुरुषः ॥ विशेषश-
नित्येव एकवीरः ॥

श्रेयादिः कृतादिभिश्चवी ॥ २ । १ । ६६ ॥

श्रेणी इत्यनादि सुव्रन्तमेकार्थं कृतादिभिस्त्वह चठयर्थं
नक्यतानि समस्यते वा स च समानस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च ॥
अश्रेयः श्रेयः कृताः श्रेणिकृताः पुरुषाः । अकृताः । पून-

कृताः । श्रेणिनिताः । श्रेणिनताः । श्रेणिभूताः । षठ्यर्थेऽयं
सनामः । षठ्यौ नित्यमेव-श्रेणीकृताः । ऊरीकृता ॥

स्तन्नज्रादिभिन्नैः ॥ २ । १ । ६७ ॥

स्तान्तमेकार्थं सुब्रन्तं नऽप्रकारैरेव भिन्नैस्सुब्रन्तैस्सम-
स्यते वा स च समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च ॥ कृताकृतम् ।
भुक्ताभुक्तम् । पूतापवितम् । शाताशितम् । कृतापकृतम् । भुक्त-
विभुक्तम् ॥ नज्रादिभिन्नैरिति किम् ? कृतं प्रकृतम् ॥ अवधा-
रणं किम् ? सिद्धं चाभुक्तं च कृतं चाकर्तव्यं च ॥

नानिटेट् ॥ २ । १ । ६८ ॥

नज्रादिभिन्नेन स्तान्तेनानिटा इदस्तान्तस्सेट् न समस्यते
क्लिशिता क्लिष्टम् । पविता पूतम् । इति ना भूत् ॥ अनि-
टेति किम् ? अशितानशितेन जीवति ॥

सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टं पूजायाम् ॥ २ । १ । ६९ ॥

सदादिस्सुप्सुपा मह् समस्यते वा पूजायां गम्यमानायां
स च समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च ॥ सत्पुरुषः । महापुरुषः ।
परमपुरुषः । उत्तमपुरुषः । उत्कृष्टपुरुषः ॥ अन्यत्र—सन्जीवः ।
उत्कृष्टी गौः कर्दमात् ॥

वृन्दारकनागकुञ्जरैः ॥ २ । १ । ७० ॥

वृन्दारकादिभिस्सुब्रन्तैस्सुब्रन्तमेकार्थं समस्यते वा पूजा-
यां स च समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च ॥ गौर्वृन्दारक इव गो-
वृन्दारकः । गोनागः । गोकुञ्जरः ॥

कतरकतमं जातिग्रह्णे ॥ २ । १ । ७१ ॥

कतरकतम सुब्रन्तौ एकार्थौ सुपा समस्यते वा जातिग्रह्णे
गम्यमाने स च समासस्तत्पुरुषः । कतरो गार्ग्यः कतरगार्ग्यः ।
कतमो गार्ग्यः कतमगार्ग्यः । अन्यत्र कतरो भवती देवदत्तः ।

किं क्षेपे ॥ २ । १ । ७२ ॥

. किमित्येतत्सुबंतं सुपा समस्यते वा क्षेपे गम्यमाने स च
समानस्तत्पुरुषः । सकिं राजा यो न रक्षति । सकिं वस्त्रा योऽभिद्रु-
हति । सकिं गार्गी यो न वहति । अन्यत्र -को राजा पाटलीपुत्रस्य

पोटायुवतिस्तोककतिपयगृष्टिधेनुवशावेहद्वृक्यणी
प्रवक्तृश्रोत्रियाध्यापकधूर्तप्रसंसारुढैर्जातिः । २।१।७३।

पोटादिभिः प्रसंसारुढैश्च सुबन्तैः सह जातिष्वपि सुबेकार्थं
समस्यते वा स च तत्पुरुषः ॥ ब्राह्मणपोटा । आर्यपोटा । पुरु-
षवेषधारिणी स्त्री पोटा । गर्भे एव दास्यं गता वा । इभ
युवतिः । नागयुवतिः । अग्निस्तोकम् । विषस्तोकम् । दधिक-
तिपयम् । नदाश्वत्कतिपयम् । गोगृष्टिः । गोधेनुः । गोवशा ।
गोवेहत् । गोवृक्यणी । वेहद्वृहति या गर्भम् । वशाया गो-
पजायते । सकृत् प्रमूना गृष्टिः स्यात् । वृक्यस्त्वैक हायनः
प्रवक्तृ । कठप्रवक्ता । कालापश्रातियः । कटाध्यापकः । कठ-
धूर्तः । प्रसंसारुढः । मत्तल्लिकादयः । आविष्टलिङ्गास्त्रैः । गो-
मतल्लिका । गोमन्त्रिका । गोप्रकारुहम् । गोकुमारी । रूढपह-
णादिह न भवति । गौः शोभना ।

चतुष्पाद्गर्भिया ॥ २ । १ । ७४ ॥

चतुष्पादा जातिस्तद्वाचि सुबेकार्थं गर्भिणीशब्देन सुपा
समस्यते वा स च समानस्तत्पुरुषः गर्भिणी गौः । गो गर्भिणी ।
चतुष्पादिति किम् । ब्राह्मणी गर्भिणी ।

खलतिजरत्पलितवलिनैर्युवा । २ । १ । ७५ ॥

युवशब्देकार्थं खलत्यादिभिस्सुबन्तैस्समस्यते वा स च
समानस्तत्पुरुषः । युवा खलतिः युवखलति । युवरत्नम् । युवप-
लितः । युववर्धिनः । लिंगविशिष्टस्यापि । युवतिः खलतीः

युवसततीत्यादि ।

इयत्तुल्याख्यामजात्या ॥ १ । १ ७६ ॥

अयम्प्रत्यान्तं तुल्यपर्यायं च सुवन्तमजातिवाविना
सुपा समस्यते वा स च समासस्तत्पुरुषः । भोज्योऽणम् । भोज्य-
लक्षणात् । पानीयशीतम् । जलम् । भरणीय पूर्णं घटः । भृत्यम
रणीयः । एकोऽन्नध्यप् । आर्क्षार्थेऽन्य शक्यं तर्था तुल्याख्यं ॥
तुल्यश्वेतः । नदूशनहान् । अजात्येति क्रिम् ? भोज्य भोदनः ।
तुल्यो वैश्यः ।

वर्णवर्णः । २ । १ । ७७ ॥

वर्णविशेषवावि विशेषणं सुवकार्थं वर्णविशेषवाविना
विशेष्येण सुपा समस्यते वा स च समासस्तत्पुरुषः । शुक्लः
कृष्णः । शुक्लकृष्णः । रोहितपांडु । शुक्लभ्रुः । हरितवभ्रुः
कृष्णसारंगः ।

कुमारः अमणादिना ॥ २ । १ । ७८ ॥

कुमार इत्येतत्सुवन्तं विशेषण अमणादिभिः सुवन्तैः सह
समस्यते वा स च समासः तत्पुरुषः । कुमारी अमणा । कुमार-
अमणा । कुमारतापमी । कुमाराऽभिरूपकः ।

मयूरठयंसकादयः । २ । ७९ ।

मयूरठयंसकादयस्तत्पुरुषसमासा निपात्यन्ते । ठयंसको
मयूरः मयूरठयंसकः । विलुप्ते विस्तृते वा अंशे अत्येति ठयं-
सस्तत् लयं ठयंसकः । ठयंसयति छलयतीति वा ठयंसकः । एवं
छान्नठयंसकः । अपेहि प्रकस दूरनिति यस्यां सा अपेहिप्रकसा ।
एहि स्वागतनिति यस्यां सा एहिस्वागता । उदक्य आवक्य
सङ्गावयं । उद्वैश्य नीचैश्य उच्चनीचम् । न विद्यते किंचन
अस्य स भकिंचनः । आख्यातमाख्यातेन क्रियासातत्ये अङ्गीते

पिबतेति सततं वर्तते । अशनीतपिबता । गतप्रत्यागतादयः
गतञ्च तत् प्रत्यागतं च गतप्रत्यागतम् ।

यातामुयातम् । शाकपार्थिवः । शाकभोजी पार्थिवः
शाकपार्थिवः । ओदनप्रधानः प्राणिनिः ओदनप्राणिनिः ।
दध्युपसिक्त ओदनः दध्योदनः । गुहसंनिभ्रा धानाः गुहधानाः ।
गुहप्रयुक्ताः । अश्वयुक्ती रथः अश्वरथः । दधिपूर्णा घटः दधि-
घटः । घृतघटः । बहुवचनः दाकृतिगणोऽयम् । तेनाविहितलक्षणः
तत्पुरुषशशिष्टैः प्रयुज्यमानो नयूरव्यंनकादिरिति साधुर्नतठयः ।
निपातनादेव पदान्तरेण न समासः । परमोनयूरठयंसक इति ॥

द्वंद्वः सहोक्ती ॥ २ । १ । ८० ॥

सुबन्तं सुबन्तेन सहवचने समस्यते स च समासो द्वंद्व-
संज्ञो भवति । प्लक्षश्च न्यग्रोधश्च प्लक्षन्यग्रोधी । यथाश्वक-
र्णदन्तोष्टम् । वाक् च त्वक् च वाक्त्वक्चम् । लघूप्यजादिरित्येक
ग्रहणात् बहुनामपि द्वंद्वः । होतृयोतृनेष्टोद्गातारः । सहोक्ता-
विति किम्? प्लक्षश्च न्यग्रोधश्च । अहरहर्नयमानो गानश्वम् ।
पुरुषम् । पशुं । वैवश्वतो न तृप्यति

समानामेकः ॥ २ । १ । ८१ ॥

समानानां तुल्यार्थानां शब्दानामर्थस्य सहवचने तेषा-
मेक एव प्रयोक्तव्यः । बहुवचनमंतरम् । अक्षश्च कुटिलश्च
वक्त्री । कुटिली वा । सितश्च शुक्लश्च सितौ । शुक्ली वा ।
द्वंद्वसह वा दोषमारंभः ।

सुप्यसंख्येयः ॥ २ । १ । ८२ ॥

सुपि सर्वत्र ये शब्दास्समाना एकरूपा भवन्ति तेषां
सहोक्तावेक एव प्रयोक्तव्यः संख्येयवाचि शब्दरूपं वर्जयित्वा ।
अक्षश्च शकटाक्षः । अक्षश्च देवनाक्षः । अक्षश्च विभीताक्षः ।

अज्ञा एवं पादाः । माषाः । श्येनी च श्येनी च श्येन्यी ।
हरिययी । वृक्षश्च वृक्षश्च वृक्षी । एवं वृक्षाः । सुपीति किम् ?
मातृमातरी । जनपित्री । धान्यमातृवाचिनो श्रीटि मातरी ।
माताराविति रूपं भिद्यते । अभेदे मातृभ्यां मातृभिरित्येके ।
तेषां यस्मिन् सुपि ये शठदाः समानास्तस्मिन्नेव सहवचने
एकः प्रयोक्तव्य इत्यर्थः । असंख्येय इति किम् ? एकश्च एकश्च ।
द्वी च द्वी द्वाविति न भवति । द्वंद्वोपि न भवत्यभिधा-
नात् । विंशतिश्च विंशतिश्च विंशती । अत्र संख्यानवाचि
त्वादेकशेषः ।

त्यदादिः ॥ २ । १ । ८३ ॥

त्यदादिनाऽन्येन च त्यदादेस्सहवचने त्यदादिरेवैकः
प्रयुज्यते ॥ स च देवदत्तश्च सौ । अयं देवदत्तश्च इमौ । त्यदा-
दिना मिथो यद्यद् परं तदेवैकं प्रयुज्यते । स च त्वं च युवां ।
त्वं चाहं चावाम् । त्वञ्च भवांश्च भवन्तौ । भवांश्चाहं
चावाम् ।

भ्रातृपुत्राःस्वसृदुहितृभिः ॥ २ । १ । ८४ ॥

भ्रात्रर्थस्य स्वस्वर्थेन सहोक्ती भ्रात्रर्थः पुत्रार्थस्य दुहितृ-
र्थेन पुत्रार्थ एवैकः प्रयुज्यते । भ्राता च स्वमा च भ्रातरी ।
सौदर्यश्च स्वसा च सौदर्या । भ्राता च भगनी च भ्रातरी ।
पुत्रश्च दुहिता च पुत्री । सुतश्च दुहिता च सुती । पुत्रश्च सुना
च पुत्री । बहुवचनं पर्यायार्थम् ।

पिता मात्रा वा ॥ २ । १ । ८५ ॥

पितृशठदस्य मातृशठदेन सहोक्ती पितृशठदैवैकः प्रयु-
ज्यते वा । पिता च माता च पितरी । मातापितरी वा ।

श्वशुरः श्वश्रूभ्याम् ॥ २ । १ । ८६ ॥

स्रगुरशब्दस्य श्वश्रूशब्देन सहोक्ती श्वश्रुश्चैवैकः प्रयु-
ज्यते ज्ञा । स्रगुरश्च श्वश्रूश्च श्वश्रुः । श्वश्रूश्च श्वश्रुः वा ।
द्विवचनं जातिपरिग्रहार्थम् ।

वृद्धो यूनानन्यार्थप्रकृती ॥ २ । १ । ८७ ॥

वृद्धस्य यूना सहोक्ती वृद्धवाच्यैवैकः प्रयुज्यते । न चेद्
वृद्धाद्यूनो युवद्वाचिन्यो भिन्नोऽर्थोऽन्या च प्रकृतिर्भवति ।
गार्ग्यश्च गार्ग्यायणश्च गार्ग्यौ । दाक्षिश्च दाक्षायणश्च दाक्षी ।
ऋषगवश्च ऋषगवीश्च ऋषगवी । वृद्ध इति किम् ? गर्गगा-
र्यायणौ । अन्यार्थप्रकृताविति किम् ? भागवतिभागवित्तिक्ती ।
अत्र गहस्तौवीरत्वं चान्योऽर्थः । वात्स्यायनशौनकायनौ ।
अत्रान्या प्रकृतिः ।

पुरुषः ॥ २ । १ । ८८ ॥

वृद्धायाः यूना सहोक्ती वृद्धवाच्यैवैकः प्रयुज्यते । सा च
वृद्धास्त्री, पुरुषः-पुरुष इव भवति । गार्गी च गार्ग्यायणश्च
गार्ग्यौ । वात्स्यौ । दाक्षी च दाक्षायणश्च दाक्षी । ऋषगवी
च ऋषगविश्च ऋषगवी । अर्थातिदेशात् । गार्गी च गार्ग्यायण
च गार्गः । गार्गान् ।

स्त्रिया ॥ २ । १ । ८९ ॥

पुरुषस्य पुंसः प्राणिनः स्त्रिया सहोक्ती पुरुषवाच्यैवैकः
प्रयुज्यते अनन्यार्थप्रकृती । ब्राह्मणश्च ब्राह्मणी च ब्राह्मणी ।
कुक्कुटी । पटुश्च पट्वी च पटू । गौशचायम् । गोश्चेयम् । इनी
गावौ । प्राणियह्वानम् । तीरं नदनदीपतेः । घटपटीशरांवेदं च-
नामां । अनन्यार्थप्रकृताविति किम् ? इन्द्रेद्राण्यौ । अत्र
द्वयोर्गोन्यार्थः । दूषी कच्छवी । अत्र प्रकृतिः ।

ग्राम्यद्विखुरसंघेऽग्निशी स्त्रीप्रायः ॥ २ । १ । ९० ॥

ग्राम्या ये द्विसुराः पशवः तेषां संघेऽशिशायतहन संबन्धिनि स्त्रीपुरुषाणां सहोक्ती प्रायः स्त्रीवाच्यैवैकः प्रयुज्यते अनन्यार्थप्रकृती। गावश्चेमे। गावश्चेनाः। इमा गावः। इमाः अजाः। ग्राम्यग्रहणं किम्? हरवश्चेमे। हरवश्चेनाः। इमे हरवः। प्रषताश्च प्रषत्यश्च प्रषताः। द्विसुरग्रहणं किम्? इमे अशवाः। गर्दभाः। मनुष्याः। पक्षिणः। संघ इति किम्? गौश्वायम्। गौश्चेयम्। इमौ गावौ। अशिशायिति किम्? इमे आलाः। बर्कराः। प्राय इति किम्? उट्ट्राश्च उट्ट्रयश्च उट्ट्राः। उट्ट्राणाः। अनन्यार्थप्रकृताविति किम्? गोबलीवर्धम्।

नपुंसकमन्येनैकं च वा ॥ २। १। ८१ ॥

नपुंसकं शब्दस्वरूपमन्येनऽनपुंसकेन सहेक्तावैकं प्रयुज्यते अनन्यार्थप्रकृती। तच्चैकं प्रयुज्यमानमेकार्थं वा भवति। शुक्लं च वस्त्रम्। शुक्लश्च कञ्जलः। ते इमे शुक्लौ। तदिदं शुक्लं वा। शुक्लं च वस्त्रम्। शुक्ला च वृहत्तिका। ते इमे शुक्लौ तदिदं शुक्लं वा। अन्येनेति किम्? शुक्लं च शुक्लं च शुक्ले। शुक्लानि। एकं चेति न भवति। अन्यार्थप्रकृताविति किम्? हिमहिमान्यौ।

पुष्यार्थात् पुनर्वसुर्ज्योतिषि। २। १। ८२ ॥

पुष्यार्थात् शब्दात् ज्योतिषि वर्तमानात्परः पुनर्वसुशब्दे ज्योतिष्ये वर्तमानस्सहोक्ती विषये द्वयर्थस्सन्नेत्यमेकार्थो भवति। उदिति। पुष्यपुनर्वसू। तिष्यपुनर्वसू। तिष्यपुनर्वसू। पुष्यार्थादिति किम्? आर्द्राः पुनर्वसवः। ज्योतिषीति किम्। पुष्यपुनर्वसुवो नाणवकाः।

द्वंद्वो वा। २। १। ८३ ॥

द्वंद्वसमासः एक एकार्थो वा भवति। देवदत्तजिनदत्तन।

देवदत्तजिनदत्ती । बधूवरम् । बधुवरी । तिष्ठपुनर्वसु । तिष्ठ-
पुनर्वसु । ब्राह्मणतन्त्रियम् । ब्राह्मणतन्त्रियाः । स्यावरजकुमम्
स्यावरजकुमाः ।

विरोध्यद्रव्यमभेदे । २ । १ । ८४ ॥

विरोध्यद्रव्यं गुणाद्याधारो न भवति । तदवयवो
द्वंद्वैकार्थो वा भवत्यभेदे । न चेद्विक्रोऽन्योऽवयवो भवति ।
शीतोष्णं शीतोष्णे । सुखदुःखम् । सुखदुःखे । जीवितमर-
णम् । जीवितमरणे । लाभालाभम् । लाभालाभे । विरोधीति
किम् ? कामक्रोधौ । रूपरसगंधस्पर्शाः । अद्रव्यनिति किम् ?
शीतोष्णे इमे उदके । अभेद इति किम् ? सुद्धिसुखदुःखानि ।
पूर्वणैव सिद्धे सर्वेयं विकल्पे नियमार्थः प्रत्युदाहरणं तयव-
च्छेद्यम् ।

अश्वबडवपूर्वापराधरोत्तराः । २ । १ । ८५ ॥

अश्वबडवाद्यो द्वंद्वैकार्थो वा भवत्यभेदे । अश्वब-
डवम् । अश्वबडवौ । अत एव निपातनादादीनिवृत्तिः । पूर्वा-
परम् । पूर्वापरी । अधरोत्तरम् । अधरोत्तरे ।

पशुव्यंजनानि । २ । १ । ८६ ॥

पशववयवो व्यंजनावयवश्च द्वंद्वैकार्थो वा भवत्य-
भेदे । गोमहिषम् । गोमहिषौ । दधीघृतम् । दधीघृते ।
शाकसूपम् । शाकसूपौ । बहुवचनं पशुद्वंद्वे सेनाङ्गैकत्ववादाना-
र्थम् । हस्त्यश्वम् । हस्त्यशवाः । अभेद इति किम् ?
गोनरी । दधीवारिणी । दधुघृती ।

तरुतृणधान्यमृगपक्षिवह्यर्थाः । २ । १ । ८७ ॥

बह्वोऽर्थाः येषान्ते बह्वर्थाः । अंशा अक्षयवा यस्य स
तर्वाद्यवयवो द्वंद्वैकार्थो वा भवत्यभेदे । तरु-रूपव्याहृत् न्ययो-

धाश्च लपक्षन्यग्रोधम् । लपक्षन्यग्रोधाः । तुल्य—कुशकाशम् ।
कुशकाशाः । धान्य—व्रीहियवम् व्रीहियवाः । तिलमाषम् ।
तिलमाषाः । मृग—रुरुपुषतम् । रुरुपुषताः । पक्षि हंसचक्रवाकम् ।
हंसचक्रवाकाः । बहुर्थांश इति किम् ? मूलशब्द न्यग्रोधश्च
मूलन्यग्रोधी ।

सेनाङ्गसुद्रजन्तु ॥ २ । १ । टंठ ॥

वेति निवृत्तम् । सेनायाः अंगान्यवयवाः सुद्रजन्तवो
उल्पकायाः प्राणिन नकुलं स्मर्यन्ते । सेनाङ्गावयवः सुद्र-
जन्तववयवश्च बहुर्थांशो द्वंद्व एकार्थो नित्यं भवत्यभेदे । अश्वाश्च
रथाश्चाश्वरथम् । रथिकाश्वारोहकम् । यूकालिप्तम् । टंशनशकम् ।
बहुर्थांश इति किम् ? अश्वरथम् । अभेद इति किम् ? हस्ति-
नशकाः ।

फलं जातिः ॥ २ । १ । टंठ ॥

फलं या जातिस्तदवयवो बहुर्थांशो द्वंद्व एकार्थो नित्यं
भवत्यभेदे । बदराणि च अमलकानि च बदरामलकम् ।
जातिरिति किम् ? द्रव्यपदवाचनायैतानि बदरामलकानि
तिष्ठन्ति ।

शेषोऽप्राणी ॥ २ । १ । १०० ॥

शेषा व्यञ्जादिभ्यो योऽन्ये प्राणी प्राणिवर्जिता या
द्रव्यजातिः तदवयवो द्वंद्व एकार्थो भवत्यभेदे । आराशस्त्री
धानाशष्कुलि । युगवस्त्रम् । शेष इति किम् ? दधीचृते । अप्राणीति
किम् ? ब्राह्मणक्षत्रियविद्वुद्राः ।

प्राणीतूर्याङ्गम् ॥ २ । १ । १०१ ॥

प्राण्यंभावयवस्तूर्याङ्गावयवश्च द्वंद्व एकार्थो भवत्यभेदे ।
अङ्गमवयवः । पाण्डिपादम् । शिरोपीवम् । शंखपटहम् ।
भेरीसुदङ्गम् ।

चरणं स्थेणोलुङ्घ्यनुवादे ॥ २ । १ । १०२ ॥

लुङ्घपरयोः स्या इण् इत्येतयोर्यत्कत् चरणं वेदशाखा-
ध्ययनाः पुरुषास्तदवयवको द्वंद्वोऽनुवादविषये एकार्थो भवत्य-
भेदे । उद्गातकठकालापम् । प्रत्यष्ठात्कठकौतुमम् । अन्यत्रोद्गुः ।
प्रत्यष्ठुः । कठकालापाः ।

नित्यवैरावैरे ॥ २ । १ । १०३ ॥

नित्यं सदा वैरद्वेषो येषां तदवयवो द्वंद्वो वैरे एकार्थो
भवत्यभेदे । देवासुरम् । अहिनकुलम् । मार्जारम् विकम् । काको-
लुकम् । वैर इति किम् ? देवासुरैरमृतमंजुनिधेर्ममथे ।

पात्रयशूद्रानपुंसकाध्वर्यु क्रत्वधीत्यासन्नविलिंगनदी
पूर्देशगवाश्ववादि ॥ २ । १ । १०४ ॥

पात्रयशूद्रः अनपुंसकाध्वर्युकृतुः अधीत्यासन्नः विलिंग-
नदी विलिंगपुरं विलिंगदेशो वा गवाश्ववादिश्च द्वंद्व एकार्थो
भवत्यभेदे । येषां भुक्तं पात्रं संस्कारेण शुभ्यति ते पात्रम-
हन्तीति । पत्र्याः सच्छूद्रावयवः । तन्नायस्कारम् । कुलालवहटम् ।
पात्रपग्रहणं किम् ? चंडालमृतपाः । अध्वर्यवो यजुर्वेदविदः । तेषां
कृतुः अध्वर्युकृतुः यो नपुंसकलिंगो न भवति तदवयवः । अर्का
श्वमेधम् । पौंडरीकानिरात्रम् । अधीत्यासन्नः । पाठेनाऽवि-
प्रकृष्टः । तदवयवः । पदमधीयानः पदकः । एवं क्रमुकः । पद-
कक्रमुकं । क्रमकपात्रिकम् । विरुद्धं भिन्नम् लिङ्गं यानां ताः ।
नद्योऽवयवा यस्य सः । गंगा च शोणश्च गंगाशोणम् । विलिंग-
पुरावयवः । मधुरा पाटलीपुत्रम् । विलिंगदेशावयवः । कुर-
वश्च कुरुक्षेत्रं च कुरुकुरुक्षेत्रं । गवाश्ववादिः । गावाश्वम् । अजै-
गम् । कुठजवामनम् । पुत्रपौत्रम् ।

न दधिपयआदिः ॥ २ । १ । १०५ ॥

दधिपय आदिर्द्वंद्व एकार्थः न भवति । दधिपयसी ।
नधुसर्पिणी । ऋषसामे । वाङ्मनसे । आशुवमाने ।

संख्याने । २ । १ । १०८ ।

वृत्तिः-पदार्थानां संख्याने इयत्तापरिच्छेदे द्वंद्व एकार्थो न
भवति । दशहस्त्यश्वाः । शतं यूकालिक्षाः । बहवः पाणिपादाः ।
कति सार्दङ्गिकपाणविकाः । एतावन्तो गता गवाश्वाः ।

वाऽन्तिके । २ । १ । १०७ ॥

संख्यानस्यान्तिके समीपे द्वंद्व एकार्थो वा भवति । उप-
दशं हस्त्यश्चम् । उपदशा हस्त्यश्वाः ।

सूक्तं पूर्वम् । २ । १ । १०८ ।

सनासविधानेषु प्रथमाग्नेन निर्दिष्टं पूर्वं प्रयोक्त-
व्यम् । द्वितीया । कृष्णश्रिनः । तृतीया । चतुर्भिः कृते भाग-
श्चतुर्भागः । शंकुलया खंडः शंकुलाखंडः । राजपुरुषकं बलादैः ।
राजः पुरुषः राजपुरुषः । राजपुरुषस्य कंबलः राजपुरुषकंबलः ।
इत्यनुगमः ।

राजदंतादौ । २ । १ । १०८ ।

राजदंतादौ सनासगणे अप्राप्तपूर्वनिपातनं पूर्वं निप-
तति । दन्तानां राजा राजदन्तः । धनस्याग्ने । अग्रवनम् ।
पाषादलुक् । जायापती । दंपती । जंपती । जायाशठस्य इह
पाठाज्जंभाज्जदंभावे वा ।

विशेषणसर्वादिसंख्यं बहुव्रीहौ ॥२॥१॥१०॥

विशेषणं सर्वादिसंख्यावाची च शठद्वयं बहुव्रीहौ सनासे
पूर्वं प्रयोक्तव्यम् । चित्रगुः । कंठे कालो यस्य सः कंठेकालः
सर्वादिसः । सर्वं शुक्लं यस्य सः सर्वशुक्लः । विश्वमित्रः । संख्यायां
त्रिकृष्णः । पंचरक्तः । सुकनित्यनियमेवचनम् ।

क्ताः । २ । १ । १११ ।

कप्रत्ययान्तं बहुव्रीहौ पूर्वं प्रयोक्तव्यम् । कृतः कटोऽनेन
कतकटः । कटं कतमनेन कतकटः । कतविश्वः । कतत्रिकः ।
कतप्रियः । बहुवचनं प्रियार्थम् ।

कालाकृतिसुखादिभ्यो वा । २ । १ । ११२ ।

कालवाचिनः आकृतिर्जातिः तद्वाचिनः सुखादिव्यश्च
शब्देभ्यः बहुव्रीहौ कान्तं पूर्वं वा प्रयोक्तव्यम् ॥ मासयाता ।
यातमासा । आकृतिः पलांडुभक्षिती । भक्षितपलांडुः ।
सुखादिः—सुखयाता । यातसुखाः । दुःखयाता । यातदुःखाः ।
इत्यादयः ।

प्रहरणात् सप्तमी च २ । १ । ११३ ।

प्रहरणवाचिनः सप्तम्यन्तं कान्तं च बहुव्रीहौ पूर्वं वा
प्रयोक्तव्यम् । दंडःपाणौ यस्य सः दंडपाणिः । पाणिदंडः ।
वज्रहस्तः । हस्तवज्रः । अस्युद्यतः । उद्यतासिः । मुचलोद्यतः ।
उद्यतमुचलः ।

गड्वादिभ्यः । २ । १ । ११४ ।

गड्वादिभ्यः सप्तम्यन्तं पूर्वं वा प्रयोक्तव्यम् । गडुः कवटे
यस्य सः गडुकंठः । क्वचिन्न वहेगडुः ।

भार्योढादिषु । २ । १ । ११५ ।

भार्योढ इत्येवमादिषु बहुव्रीहिषु अप्राप्तपूर्वनिपातनं
पूर्वं निपतति वा । भार्योढः । ऊढभार्यः । अर्चगतः । गता-
र्चः । पुत्रभातः । जातपुत्रः । चृतपीतः । पीतचृतः ।

प्रियः । २ । १ । ११६ ।

प्रियशब्दो बहुव्रीहौ पूर्वं प्रयोक्तव्यो वा ॥ प्रियगुहः ।
गुहप्रियः । प्रियविश्वः । विश्वप्रियः । प्रियद्विः । द्विप्रियः ।

कडारादयः कर्मधारये ॥ २ । १ । ११७ ॥

कडारादयः कर्मधारये समासे पूर्वं वा प्रयोक्तव्याः ।
कडारजैमिनिः । जैमिनिकडारः । गडुलशांडिल्यः । शांडिल्य-
गडुलः । कर्मधारय इति किम् ? द्वेषत्कडारः ।

धर्मार्थादिषु द्वंद्वे ॥ २ । १ । ११८ ॥

धर्मार्थादिषु द्वंद्वेऽत्रप्राप्तपूर्वनिपातनं पूर्वं वा निपा-
तति । धर्मार्थौ । अर्थधर्मौ । कामार्थौ । अर्थकामौ । शठदार्थौ
अर्थशठदौ । आद्यन्ती । अन्तगादी ।

लघुघ्यजाद्यदल्पाजर्च्यमेकम् ॥ २ । १ । ११८ ॥

द्वंद्वे समासे लघ्वक्षरं घिसञ्जनजाद्यन्तमल्पाच् अर्च्यं चैकं
पूर्वं प्रयोक्तव्यम् । लघु-कुशकाशम् । तृणकाशम् । घि-अग्निधूमम् ।
वायुनीयम् । अजाद्यन्तम्-अस्त्रशस्त्रम् । इन्द्रचन्द्रौ । इन्द्राग्नी ।
अल्पाच्-पल्लन्यग्रोधौ । वाग्नी । वागर्थौ । अर्च्यम्-ब्रह्मामेधे ।
मातापितरौ । वधूवरौ । वासुदेवार्जुनौ । स्वर्धे परं परं पूर्वं निपात-
तीति शेषः । एकमिति किम् ? अनेकप्राप्तात्रेकस्य नियमोऽनियमः
शेषे । गुरुरविभास्करतनयाः । रविभास्करतनयगुरवः । एतन्न
भवति । भास्करतनयरविगुरव इति धनपतिरामकेगवा इति ।
रामशठदस्योत्तरेण वृत्तस्य पूर्वेषु वृत्तिः ।

वर्णभ्रात्रनुपूर्वम् ॥ २ । १ । १२० ॥

वर्णो भ्राता च द्वंद्वे पूर्वः पूर्वं प्रयोक्तव्यः । ब्राह्मणसत्रियौ ।
सत्रियत्रैश्यौ । वैश्यशूद्रौ । ब्राह्मणसत्रियवित्छूद्राः । भीमसेना-
र्जुनौ । युधिष्ठिरभीमसेनार्जुनाः । अनुग्रहणादेकमिति निवृत्तम् ।

भर्त्सकसंख्याच् ॥ २ । १ । १२१ ॥

भं नक्षत्रं ऋतुश्च एकसंख्या च समसंख्यात्तरमनुपूर्वः पूर्वं
प्रयोक्तव्यम् । कृत्तिकारोहिण्यौ । अश्विनिभरणिक्त्तिकाः । मृग-

शिरपुनर्वन् । हेमन्तशिशिरे । हेमन्तशिशिरवसन्ताः । एक
संख्याजिति किम् ? आर्द्रासृगशिरसी । ग्रीष्मवसन्ती ।

संख्याल्पा समासे । २ । १ । १९२ ।

समासे अल्पा संख्या महत्यास्संख्यायाः पूर्वं प्रयोक्तव्याः ।
द्वित्राः । द्विशती । त्रिचतुराः । द्विदशाः ॥ त्रियोदश । अशीति
शतम् । समानग्रहणं द्वंद्वनिवृत्त्यर्थम् ।

न्यगोप्यतोऽनंशी^१योबहुव्रीहेर्ह्रस्वः । २ । १ । १९३ ।

न्यगुपमर्जम यो गोशब्दः यश्च उपप्रत्याहारगृहीत-
प्रत्ययान्तः तदन्तस्य समासस्य ह्रस्वादेशो भवत्यनंशीयो बहु-
व्रीहेः न चेदभावशी समान ईयसोयः उपदीकारस्तदन्तश्च
बहुव्रीहिर्भवति । चित्रा गावो यस्य सः चित्रगुर्देवदत्तः । पं वभिः
गोभिः क्लीतः पंभ्युः । राट्वासत्तिकान्तोऽतिखट्वः । प्रिया खट्वा
यस्य स प्रियखट्वः । निष्कौशाग्निः । अतिब्रह्मबंधुः । न्यग्रह
णं किम् ? सुगोः । अतिगोः । नक्षत्रमाला । गोऽपद्रूप्रहणं किम् ?
अतिलक्ष्मीः । अतिग्रीः । अतिभूः । अनंशीयो बहुव्रीहेरिति
किम् ? अर्धपिप्पली । बहुअपसी । बहुकुमारीकः । बहुब्रह्मबंधु-
कः । इत्यत्र परत्वात् ह्रस्वादेशात्पूर्वं समानान्ते कृते उपदंतता
नास्ति ।

अन्तः । २ । १ । १९४ ।

समानस्यान्त इत्यधिकार आपादपरिसमाप्तेः ।

१ न्यञ्जतीति न्यक् । गच्छतीति गौः । एतप्रत्याहारगृहीतप्रत्ययः
व्यत् । गौश्च्यवन गोभ्यान् न्यक् च तम् गोश्यकच तस्य न्यगोप्यतः ।
इंवाश्वासीबहुव्रीहिरश्च इयोबहुव्रीहिः । अंशी चासी इयोबहुव्रीहिरश्वा-
शीयोबहुव्रीहिः । न विद्यते अंशीयोबहुव्रीहिर्यस्य तदनंशीयोबहुव्रीहिः
तश्च । व्यद्ग्रहणं किम् ? अतिसंज्ञीः । अतिलक्ष्मीः । अतिशीः । अतिभूः ।

न नञः । २ । १ । १२५ ।

नञ्पूर्वात् समासाद्बहुवचनसमासान्तो न भवति । न ऋक् अनृक् । न राजा अराजा । न सखा असखा । न पंथा अपंथा अपथमिति पथशब्दस्य यथा कुपथ । नञिति प्रतिपदोक्तसमासप्रतिपत्तेरत्र भवति । न विद्यते धूरस्याधुरं शकटम् । राज्ञानभावः अराजम् । वर्तते ।

किमः क्षेपे । २ । १ । १२६ ।

क्षेपे यः किम्शब्दः तस्मात्परेभ्यः ऋगादिभ्यस्समासान्तो न भवति । सा किं धू या तथा गुर्वी । सा किं गीः या न वहति । अन्यत्र कस्य राजा किराजा । कस्य सखा किंसखा ।

प्राक् टात् स्वतेः पूजायाम् ॥ २ । १ । १२७ ॥

पूजाया यौ सु अति इति ताभ्यां परे यो ऋगादयस्तदन्तात्समासात् बहुव्रीहेः काष्ठेऽ इति ट प्रत्ययात्प्राक् यः समासन्तो वक्ष्यते न न भवति । शोभना धू सुधूः शकटम् । अतिधूः । सुराजा । अनिराजा । प्राक्टादिति किम् ? अत्यगुल काष्ठम् । स्वगुलम् । अत्यगुली । स्वगुली यष्टिः । अन्यत्र धुरमतिक्रान्तः अतिधुरः ।

बहोर्डे ॥ २ । १ । १२८ ॥

डः प्रसंगे यत्र ततो बहून्तान् समासात् समासान्तो डः कश्च न भवति । आसन्नबहवः । उपबहवः । बहोरिति किम् ? द्विजाः । उपदशाः । प्रमाणीसंख्याद् इति डो भवति । ड इति किम् ? प्रियबहुकः ।

कञ् नास्ति ॥ २ । १ । १२९ ॥

नास्ति विषये कञ् समासान्तो न भवति । बहुदेवदत्तः । विश्वयज्ञाः । पद्मश्रीः ।

ईयसः ॥ २ । १ । १३० ॥

ईयसांतात्मनासात् कञ् न भवति । बहुश्रयान् । बहु-
प्रेयान् । विद्यमानप्रेयसी ।

सहान्तुल्ये ॥ २ ॥ १ । १३१ ॥

सहशब्दादेः बहुव्रीहेः कञ् न भवति तुल्ययोगे वर्तमाने ।
पदार्थस्य वृत्त्यर्थेन सह क्रियादिना साधारणेन संबन्धे । सपुत्र
भागतः । सपुत्रः स्थूलः । अन्यत्र सहविद्यमानानि लोमानि
यस्य सः सलोमकः । सपत्नकः ।

भ्रातुस्तुतौ ॥ २ । १ । १३२ ॥

भ्रात्रन्नात्मनासात् कञ् न भवति स्तुतौ । भ्रातुः समा
मार्थस्य वा प्रथमायाम् । सुभ्राता । बहुभ्राता । अन्यत्र
दुभ्रातृकः ।

नाडीतन्त्र्यास्वाङ्गे ॥ २ । १ । १३३ ॥

स्वाङ्गं यौ नाडीतन्त्रीशब्दौ तदन्तात् समासात् कञ् न
भवति । बहुनाडिं कायः । बहुतन्त्री । श्रीवा । स्वांग इति किम् ?
बहुनाडीकः स्तंभः । बहुतन्त्रीका शीणा ।

निष्प्रवाणिः । २ । १ । १३४ ।

निष्प्रवाणिति कञ्भावो निपात्यते । प्रवाणीतंतुवाय-
शलाका सा निर्गता अस्मादिति निष्प्रवाणिः पटः । कवलश्च
निष्पन्नो नैव इति वार्थः ।

इज्युद्धे । २ । १ । १३५ ।

युद्धे यः समाप्तो विहितः तस्मादिज् समानान्तो
भवति । केशा^१केशि । दंदादंडि । ज डत् ।

१ नात्र इत्थं भवति स्त्रीप्रत्यान्तत्वाभावात् ।

२ केशेषु केशेषु प्रवृत्तं युद्धमिति केशाकेशि ।

द्विदण्ड्यादिः । २ । १ । १३६ ।

द्विदंडी इत्येवमाद्यः समासाः इगन्ताः साधवो भवन्ति
द्वी दहावस्मिन्प्रहरणे द्विदंडि । द्विमुसलि । उभादंडि । उभया-
दंडि । प्रहरति ।

खोऽषडक्षाशितंगवलंकर्मालं पुरुषात् । २ । १ । १३७

अषडक्षादिभ्यः खः समासान्तो भवति । अदृश्यानि ष-
डक्षीयषस्याषडक्षाणो मंत्रादिः । आशिना गावो यस्मिन् तदा-
शितंगवीनमरयम् । निपातनान्तम् । अलंकर्मणी । अलकर्मिणः ।
अलंपुरुषीणः ।

वाऽञ्चोऽदिक् स्त्रियाम् । २ । १ । १३८ ॥

अञ्चत्यन्तात् समासात् च्वप्रत्ययो वा भवति । न चेत् म
दिक् स्त्रियां वर्तते । प्राक् प्राचीनः । प्राचीना शाला ।
प्राक् । प्राचीनं उदक् । उदीचीनम् । रमणीयम् । दिश्यपि
श्लुगन्तम् नपुंसकम् । सम्यक् । समीचीनम् । रमणीयम् ।
अन्यत्र । प्राची । उदीची । दिक् ।

ऋक्पूः पद्यपोऽत् । २ । १ । १३९ ।

ऋगाद्यन्तात् समासाकारस्वमासान्तो भवति । अर्धर्चः ।
उपर्चम् । श्रीपुरम् । उपपुरम् । जलपथः । उत्पथः द्विर्गता
आपोऽस्मिन् द्वीपम् । समीपम् । अह्वयम् । तटाकम् ।

धुरोऽनक्षस्य । २ । १ । १४० ।

या धूरक्षमवधिनी न भवति तदन्तादत्समासान्तो भव-
ति । राजधुरा । महाधुरं शकटम् । उपधुरम् । अनक्षस्येति
किम् ? अक्षधूः । दृढधूक्षः ।

संख्येदक्पाण्डुकुण्डाद्भूमेः । २ । १ । १४१ ।

संख्यावाचिन उदक्पाण्डुकुण्डेभ्यश्च परे यो भूमिशब्द-

स्तदन्तात् समासान्तो भवति ॥ द्वयोर्भूम्योस्मसाहारः द्विभू-
मम् । द्विभूमः । त्रिभूमम् । त्रिभूमः प्राणाद् । उदीचीभूमिः ।
उद्गभूमम् । उद्गभूमो देशः ।

उपसर्गादिध्वनः । २ । १ । १४२ ।

उपसर्गात् परादध्वनः अत्प्रमामान्तो भवति ॥ प्रगतम-
ध्वानं प्राध्वं शकटम् । अध्वानमुपक्रान्तः उपाध्वो रथः ।

प्रत्यन्तवात् सामलोमनः । २ । १ । १४३ ।

प्रत्यादिभ्यः परो यः सामन्लोमन्शब्दौ तदन्ताद्
समासान्तो भवति । प्रतिगत साम प्रतिसामम् । एवमनुमा-
मम् । प्रतिनामम् । अनुनामम् । अवलोमनित्यादि । अव्ययी-
भावे तु परत्वाद्द्विकल्पः ।

प्रतेरुमन्सप्तम्याः । २ । १ । १४४ ।

गनिशब्दात् परो यः उरग्रशब्दः सप्तम्यन्तः तदन्ताद्-
त्समासान्तो भवति । प्रत्युरमं वर्जते । नरमि वनत इत्यर्थः ।
उरसि प्रनाष्ठेत् प्रत्युरमम् ।

समवान्धात्तमसः । २ । १ । १४५ ।

समादिभ्यः परो यः तमप्रशब्दस्तदन्ताद् समासान्तो
भवति । संततमसः संततं तमसा संतततमोऽस्मिन्निति वा
संतमसम् । अवतमसम् । अन्यतमसम् । अर्थं करोतीत्यन्धम् ।

तप्तान्ववाद्ब्रह्मसः । २ । १ । १४६ ।

तप्तादिपूर्वाद्ब्रह्मः अत् समासान्तो भवति । तप्तमय
इवानधिगम्यं रहः । तप्तरहमम् । तप्तं रहो ऽस्येति वा तप्तर-
हसम् । एवमनुरहसं अवरहसमित्यादि ।

ब्रह्महस्तिराजपल्याद्ब्रह्मसः । २ । १ । १४७ ।

ब्रह्मादिभ्यः परो यः षर्चश्चशब्दः तदन्तादत्समामान्तो भवति ॥ ब्रह्मवर्चसम् । हस्तिवर्चसम् । राजवर्चसम् । पद्वयवर्चसम् । राजवर्चस्वीनि समामान्तस्य क्वचिदनित्यत्वात्तच्च जीविके परिषदिवे इति निर्देशाद्विज्ञायते ।

अक्षोऽप्राणयङ्गे । २ । १ । १४८ ।

अक्षशब्दान्तादत् समामान्तो भवति । न चेत् सोऽक्षशब्दः प्राणयङ्गे वर्तते । पुष्कराभव अक्षि यस्य तत् पुष्कराक्षम् । गवाक्षम् । गहिषाक्षा गुगुञः अन्यत्र अजाक्षी ।

संकटाभ्याम् ॥ २ । १ । १४८ ॥

संकट इत्येतत्पूर्वाक्षिशब्दादत् समामान्तो भवति । ममक्षम् । कटाक्षम् । कटाक्षः । प्राण्यंर्था योगः ।

प्रत्यनोरव्ययीभावात् । २ । १ । १५० ।

प्रति अनु इत्येतात्पूर्वो योऽक्षिशब्दस्तदन्तादव्ययीभावात् समामान्तो भवति । प्रत्यक्षम् । अन्वक्षम् । वर्तते ।

शरदादेः । २ । १ । १५१ ।

शरदाद्यन्तादव्ययीभावात् समामान्तो भवति । उपशरदम् । प्रतिशरदम् । उपत्यदम् । प्रतित्यदम् ।

जराया इश्च । २ । १ । १५२ ।

जराशब्दान्तादव्ययीभावात् समामान्तो भवति । इक्षित्ययं चादेशः । उपजरमम् । प्रतिजरमम् । डेत् ।

अनः । २ । १ । १५२ ।

अन्तान्तादव्ययीभावात् समामान्तो भवति । प्रतिराजम् । उपतक्षम् । अध्यष्वम् । अध्यात्मम् ।

नपुंसकाद्धा । २ । १ । १५४ ।

यद्वन्तं नपुंसकं तदन्तादठ्ययीभावाद् समासान्तो भवति वा । प्रतिकर्म । प्रतिकर्मन् । प्रतिशान् । प्रतिशानम् । अनुलोम । अनुलोमन् । घतंते ।

गिरिनदीपौर्णमास्याग्रहायणीजयः । २ । १ । १५५ ॥

गिर्याद्यन्ताञ्जयन्ताञ्चाठ्ययीभावाद् वा भवति ॥ गिरेरन्तः अन्तगिरम् । अन्तर्गिरी । गद्याः समीपमुप-
नदम् । उपनदी । उपपौर्णमासम् । उपपौर्णमासी । उपाग्रहा-
यणम् । उपाग्रहायणी । उपदूषदम् । उपदूषत् ।

संख्याया नदीगोदावर्याः । २ । १ । १५६ ।

संख्यावाचिनः परी यौ नदीगोदावरीशब्दौ तदन्ता दठ्ययीभावाद् समासान्तो नित्यं भवति । पंचनदम् । सप्तनदम् । द्विगोदावरम् । सप्तगोदावरम् । नदीग्रहणं नित्या-
र्थम् ।

सरजसोपशुनाऽनुगवम् । २ । १ । १५७ ।

सरजमादयोऽठ्ययीभावा अदन्ता निपात्यन्ते ॥ सह सरजसा-
सरजसम् अभ्यवहरति । शाकल्येऽठ्ययीभावः । शुनः समी-
पमुपशुनं तिष्ठति । निपातानादुश् । गवामन्वयात्सनुगवं यानम् ।
दैर्घ्येऽनुरित्यव्ययीभावः । अन्यत्र गवां पश्चादनुगु यानम् ।

जातमहत्त्वृद्धादुष्णः कर्मधारयात् । २ । १ । १५८ ।

जातादिभ्यः परी यः उक्तशब्दः तदन्तात् कर्मधार-
याद् भवति । जात उक्त जाताम् । महोक्तः । अन्यत्र जात-
स्योक्ता जातोक्ता ।

स्त्रियाः पुंसो द्वंद्वौ । १ । २ । १५८ ।

स्त्रीशब्दान् परी यः पुंस इति शब्दः तदन्तात् द्वंद्वात्
कर्मधारयाच्चात् समासान्तो भवति । स्त्री च पुमांश्च स्त्री-

पुंसम्, स्त्रीपुंसौ, स्त्रीपुन्साः । विस्मयंगताः । स्त्रीभूत्वा
पुमान्जातः स्त्रीपुन्सः शिखंडिः ।

धेन्वनहुहर्ग्यजुषाहेराभरक्तंदिवरात्रिंदिवाहर्दिवावर्षी
वपदष्टीवाप्तिभ्रुवदारगवम् ॥ १ । २ । १६० ॥

धेन्वनहुहादयो द्वंद्वा अत्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते ॥ धेनुश्च
अनुष्वांश्च धेन्वनुहुहौ । धेन्वनहुहाः । धेन्वनहुहो ग्रहणमस-
माहारार्थम् । ऋक् च यजुश्च ऋग्यजुषम् । अहश्च रात्रिश्च
अहोरात्रः । एवं नक्तंदिवम् । रात्रिंदिवम् । अहर्दिवम् । अहर-
हरित्यर्थः । ऊरू चापीन्ती च ऊर्वंष्टीवम् । पादौ चापीवन्ती च
पदष्टीवम् । अक्षिणी च भ्रुवौ च अक्षिभ्रुवम् । दाराश्च गावश्च
दारगवम् । यदिह लक्षणेनानुत्पन्नं तत्सर्वं निपातनात् निहुम् ।
ऋक्नामवाङ्मनयोः दधिपयत्रादि इति पाठादकारान्तत्वम् ।

चुदषहस्समाहारे ॥ २ । १ । १६१ ॥

चवर्गदकाषकारहकारान्तात् द्वंद्वात् समाहारे वर्तमाना-
दत् समाप्तौ भवति । वाक् च त्वक् च वाक्त्वचम् । श्रीस्त्र-
जम् । वाग्दूषदम् । छत्रोपानहम् । अन्यत्र छत्रोपानह्यां ।

द्विगोरन्नहोऽट् ॥ २ । १ । १६२ ॥

अकन्तादहन्शब्दाच्च द्विगोः समाहारे वर्तमानादत् समा-
प्तौ भवति । पंचतली । पंचतलम् । द्वयहः । त्रयहः । अन्हः ।
इदमङ्विधानं समाहारेऽन्हःदेशं वाधनार्थम् ।

द्वित्रैरायुषः ॥ २ । १ । १६३ ॥

द्वित्रिभ्यां परो यो आयुश्शब्दः तदन्तात् द्विगोः समा-
हारे अट्समाप्तौ भवति । द्वयोरायुषोरसमाहारः द्वयायु-
षम् । त्रयायुषम् ।

अञ्जलेश्चालुचः ॥ २ । १ । १६४ ॥

द्वित्रिभ्यां परो यो अंजलिशब्दः तदन्तात् द्विगोरद् भवति
न चेत् स द्विगुस्तद्वितलुगन्तो भवति । द्वयोरंजल्योः समान्तरः
द्वयंजलम् । द्वाभ्यामंजलिभ्यामागतं द्वायंजलमयम् । त्रयंज-
लरूप्यम् । द्वावञ्जली प्रियी यस्य सः द्वायंजलिप्रियः । अलुष
इति किम् ? द्वाभ्यामंजलिभ्यां क्रीतः द्वयंजलिः । त्रयंजलिः ।
अशब्दो द्वित्रिरित्यनुकर्षणार्थम् ॥

खार्या वा ॥ २ । १ । १६५ ॥

खारीशब्दान्तात् द्विगोरलुषोऽद्वा भवति । द्विखारम् ।
द्विखारीयम् । पंचखारप्रियः । पंचखारीप्रियः ।

अर्धाञ्च ॥ २ । १ । १६६ ॥

अर्धशब्दात् परो यः खारीशब्दः तदन्तान्न समानादलुषो
अद्वा भवति । अर्धं खार्यां । अर्धखारम् । अर्धखारी । समेऽर्ध-
तिति समसेयं विधिः योगविभागस्त्वमुच्चयायोत्तरत्र ।

नात्रः ॥ २ । १ । १६७ ॥

अर्धशब्दात् परो यो नौशब्दस्तदन्तात् समानात् द्वि-
गोरद् नौशब्दान्तादलुषोऽद् नित्यं भवति । अर्धनावः । अर्ध-
नावम् । अर्धनावी । द्विगोः-द्विनावम् । पञ्चनावम् । द्विना-
वमयम् । पञ्चनावरूप्यम् । द्विनावप्रियः । पंचनावधनः । अलुष
इति किम् ? द्वाभ्यां नौभ्यां क्रीतः द्विनौः । टोऽत्रद्वयर्थः ।

गोस्तत्पुरुषात् ॥ २ । १ । १६८ ॥

गोशब्दान्तात् तत्पुरुषादलुषोऽद् भवति । राजगवः ।
पुंगवः । स्त्रीगवी । पंचगवम् । पंचगवमयम् । पंचगवप्रियः ।
अलुष इति किम् ? पंचभिः गोभिः क्रीतः पंचगुः ।

राजन् सखेः ॥

राजन् सखि इत्येतदन्तात् तत्पुरुषात् अद्भवति । देव

राजः । महाराजः । अतिराजः । पंचराजी । दशभिः राजभिः
 क्रीतः दशराजः । दशराजी । एवं राजसखः । महानखः । राज्ञि-
 ति नान्तनिर्देशादनकारांते न भवति । मद्राणां राञ्ची मद्रराञ्ची ।

ग्रामकौटात्तद्वयः ॥ २ । १ । १७० ॥

ग्रामकौटाभ्यां परो यस्तन्नशब्दस्तदन्तात् तत्पुरुषाद्
 समासान्तो भवति । ग्रामस्य तज्ञा ग्रामतज्ञः । ग्रामसाधारण
 उच्यते । कुटि शाला तस्यां भवः कौटः । कौटस्तज्ञाः कौट-
 तज्ञः । स्वापणे कर्म कुर्वन् स्वतंत्र उच्यते ।

राष्ट्राख्यात् ब्रह्मणः ॥ २ । १ । १७१ ॥

राष्ट्रवाचिनः परो यः ब्रह्मन्शब्दः तदन्तात् तत्पुरुषाद्
 भवति । सुराष्ट्रेषु ब्रह्मा सुराष्ट्रब्रह्मः सीराष्ट्रको ब्राह्मण
 इत्यर्थः । एवमवन्तिब्रह्म ।

कुमहतोः वा ॥ २ । १ । १७२ ॥

कुमहद्भ्यां परो यो ब्रह्मन्शब्दः तदन्तात् तत्पुरुषा-
 द्द् वा भवति । कुत्सितो ब्रह्मा कुषत्सः । कुब्रह्मा । महा-
 ब्रह्मा । महाब्रह्मः ।

शुनोऽतेः ॥ २ । १ । १७३ ॥

अतिशब्दात्परो यः श्वन्शब्दः तदन्तात् तत्पुरुषाद्
 भवति ॥ श्वानमतिक्रान्तः अतिश्वः श्वराहः । जननः । अति-
 श्वी । सेना । जीवा ।

गौणात् ॥ २ । १ । १७४ ॥

गौणवाचिनः परो यः श्वन्शब्दः तदन्तात् तत्पुरुषा-
 द्द् भवति । व्याघ्र इव व्याघ्रश्वः । सिंहश्वः । व्याघ्रादिभि-
 रिति समासः । अत एव श्वनः परत्वं गौणे यः श्वो तद्-
 भ्लाद् । व्याघ्रः इवेव व्याघ्रश्वः । सिंहश्व इत्येके ।

अप्राणिनि ॥ २ । १ । १७५ ॥

अप्राणिनि यो गीणः श्वन्शब्दः तदन्तात् तत्पुरुषा-
दङ् भवति । श्वेव श्वा । आकर्षः श्वा आकर्षश्वः । कल-
कश्वः । शकटश्वः । अप्राणिनि इति किम् ? कालकाश्वेव ।
कालकश्वः ।

मृगोत्तरपूर्वाच्च सकन्थः ॥ २ । १ । १७६ ॥

मृगादिभ्यो गीणाच्च शब्दात् परो यः सक्रियशब्दः तद-
न्तात् तत्पुरुषादङ् भवति । मृगस्य सक्रिय मृगसक्यम् ।
उत्तरं सक्रिय सक्रिय उत्तरं वा उत्तरसक्यम् । एव पूर्वसक्यम् ।
गीणात् फलकमिव फलकम् । फलकं सक्रिय फलकसक्यम् ।

सरोऽनोऽश्मायसोजतिनाम्नोः ॥ २ । १ । १७७ ॥

सरम् अनम् अयम् अयम् इत्येनदन्तात् तत्पुरुषादङ्
भवति ॥ जानावभिधेयाया नाम्नि च विषये स भवतो विशेषणम् ।
जलसरसम् । मंडूकसरसम् । एव नामनो सरमी । मंडूकभरस
मिति जानावित्येके । उपानममन्त्रविशेषः । महानसं पाक-
स्थानम् । स्थूलाश्मः । अश्मजानिविशेषः । कालायम् । तीक्षा-
यसम् । अयोजातिविशेषः ।

उरसोऽग्र्ये ॥ २ । १ । १७८ ॥

अग्रं मुखं प्रधानं वा तत्र वर्तमानो य उरशब्दः तदन्तात्
तत्पुरुषादङ् भवति । अश्वः उरः । अश्वोरसं दृश्यते । अस्वा
नामुरः अश्वोरसम् । वर्जयेत् । अश्वोरसम् । चलति । एव
रथोरसम् । हस्तयुरसम् ।

अहः ॥ २ । १ । १७९ ॥

अहन् शब्दान्तात् तत्पुरुषादङ् भवति । परमाहः ।
वत्तमाहः । एकाहम् । पुरथाहम् ।

संख्याताद्वाहश्च ॥ २ । १ । १८० ॥

संख्यात्शब्दात् परो योऽहन् शब्दस्तदन्तात् तत्पुरुषाद् भवति । तस्य चाहन्शब्दस्य वाऽन्हादेशो भवति । संख्यातमहः । संख्यातान्हः ।

संख्याव्ययसर्वांशात् ॥ २ । १ । १८१ ॥

संख्याशब्देभ्यो अठयभ्यः सर्वशब्दादंग एकदेशः तद्वा-
विभ्यश्च परो योऽहन्शब्दः तदन्तात् तत्पुरुषाद् भवति ।
तस्य चाहन्शब्दस्य भित्त्यमहादेशः । द्वयोरन्हीर्भवः दूठयहः
पटः । दूठयन्ही अपृका । एवं उयहः । द्वे अहनी प्रिये यस्य सः
दूठयन्हप्रियः । द्वे महनी जाते अस्य दूठयन्हजातः । अव्ययम्-
अत्यहः । अत्यन्ही कथा । निरन्ही वेला सर्वाङ्गाः । अंशात्-
पूर्वाङ्गः । मध्याहः ।

पुण्यवर्षादीर्घसंख्यातैकाच्चाद्वात्रेः ॥ २।१।१८२ ॥

पुण्यादिभ्यश्चकारात्संख्यादिभ्यश्च परो यो रात्रिशब्दः
तदन्तात् तत्पुरुषाद् भवति । पुण्या रात्रिः पुण्य
रात्रः । वर्षरात्रः । दीर्घरात्रः । संख्यातरात्रः । षकरात्रः । मरुण
दिभ्यः-द्वयोः रात्रयोः समाहारः भवेत् वा द्विरात्रः । द्विरात्र-
जातः । अतिरात्रः । अतिरात्रो । सर्वरात्रः । पूर्वरात्रो । अर्ध-
रात्रः । एकग्रहणं पूर्वत्र संख्येति ग्रहणार्थम् । एकाहम् ।

श्वश्रेयसश्वोवसीयसनिश्रेयसपुरुषायुषगोपृश्व

द्विस्तावत्रिस्तावाः ॥ २ । १ । १८३ ॥

श्वश्रेयसादयोऽदन्ताः तत्पुरुषाश्शब्दरूपाः निपा-
तयन्ते । शोभनं श्रेयः । श्वश्रेयसं ते भयात् । श्वोवसीयसनि-
त्यस्यैव पर्यायः अग्नीर्विषयेऽनयोः प्रयोगः । निश्चितम् श्रेयो
निश्रेयसम् । अनर्थरहितम् । कल्याणमित्यर्थः । पुरुषस्यायुः

पुरुषायुषम् । गोष्टे श्वा गोष्टश्वः । द्विस्तावती द्विस्तावा ।
त्रिस्तावती । त्रिस्तावा । वेदिः । वेद्यामनयोः प्रयोगः ।

नञ्ठययात् संख्याया डः ॥ २ । १ । १८४ ॥

नञः अठययाच्च परी यः संख्याशब्दः तदन्तात् तत्पु-
रुषाड्डः भवति । न दश अदशाः । अनथा . । न्यूना दश ।
न्यूना नवेत्यर्थः । निर्गतस्त्रिंशतो अंगुलिभ्यो निस्त्रिंशः खङ्गः ।
त्रिंशतो निर्गतानि निस्त्रिंशानि वर्षाणि । निश्चत्वारिंशा-
न्यहानि । नञ् ग्रहणं न नञ इति निषेधनिवृत्त्यर्थः ।

संख्याव्ययाद्ङ्गुलेः ॥ २ । १ । १८५ ॥

संख्याया अठययाच्च परी या अङ्गुलिशब्दस्तदन्तान्
तत्पुरुषाड्डः भवति ॥ द्व्यंगुलम् । त्र्यंगुलम् । त्रिंशतम् ।
अत्यंगुलम् ।

बहुव्रीहेः काट्ठे टः ॥ २ । १ । १८६ ॥

अङ्गुलान्तात् बहुव्रीहेः काट्ठे वर्तमानाट्ठस्मसामान्ते
भवति । द्वे अंगुली यस्य तत् द्व्यंगुलम् । त्र्यंगुलम् काष्ठम् ।
इत्यादि । धानवानां कटफानां धित्तेपण काष्टमच्यते । दीर्घांगुली
तीक्ष्णाङ्गुली षट् । काष्ठ इति किम् ? पञ्चांगुलिर्हस्तः ।
आत्सांगुलम् । प्रमाणांगुलमिति प्रमाणे अंगुलशब्दः प्रकृत्यन्तरम् ।

सव्यग्रहणस्वाङ्गे ॥ २ । १ । १८७ ॥

स्वांगवाची यः सस्थिशब्दो अक्षिशब्दश्च तदन्तात् बहु-
व्रीहेः टो भवति ॥ दीर्घमकथः । दीर्घमकथी । विशालाक्षः ।
विशालाक्षी । कमलाक्षः । कमलाक्षी । स्वाङ्ग इति किम् ?
दीर्घमकथि शकटम् । स्थूलाक्षिरिक्षुः ।

द्वित्रैर्धुर्ना वा ॥ २ । १ । १८८ ॥

द्वित्रिभ्यां परो यो मूर्धन्शब्दः तदन्तात् बहुव्रीहेः षो वा
भवति । द्विमूर्धः । द्विमूर्धा । त्रिमूर्धः । त्रिमूर्धा ।

प्रमाणीशब्दाब्जः ॥ २ । १ । १८८ ॥

प्रमाणीशब्दान्तात् संख्यावाचिशब्दान्ताच्च बहुव्रीहेः षो
भवति । स्त्रीः प्रमाणी येषान्ते स्त्रीप्रमाणाः । भार्याप्रमाणाः ।
कुटुंबिनः । द्वित्राः । पंचषाः । त्रिंशः । आसन्नदशः । उप-
दशः । सख्येति प्रतिपदेः कप्रहणादिह न भवति । अत्रिः ।
प्रियपंचानः ।

त्रिचतुरोपचतुराचतुरविचतुरसुचतुरसुप्रातसुश्वसुदिवैणी-
पदाजपदप्रोष्ठपदचतुरश्रशारिकुक्षाः ॥ २ । १ । १८० ॥

त्रिचतुरादयो बहुव्रीहये । इप्रत्यान्ता निपात्यन्ते । त्रयो
वा चत्वारो वा त्रिचतुराः । चत्वारस्समीपे येषां संख्येयानां ते
उपचतुराः । अदृश्यान्वविद्यमानानि वा चत्वारि यस्यामी
अचतुरः । अदृश्यानि विगतानि वा चत्वारि यस्यामी विच-
तुरः । सुदृश्यानि शोभनानि वा चत्वारि यस्य सः सुचतुरः ।
शोभनं कर्म प्रातरस्येति सुप्रातः । शोभनं कर्म श्वोऽस्येति
सुश्वः । शोभनं कर्म दिवा वा अस्येति सुदिवः । एषया इव
पादावस्येति एणीपदः । एवमजपदः । प्रोष्ठो गौ-
रुच्यते । चत्वारोऽश्रयोऽस्येति चतुरश्रः । शारेरिव कुक्षिरस्येति
शारिकुक्षः । निपातनात् विषयस्य उपवस्था । इह न भवति ।
त्रयश्चत्वारोऽस्येति त्रिचत्वारान्मुग्धः ।

प्रधानस्त्रीड्ढयो ऽप् ॥ २ । १ । १८१ ॥

सभासेनाभिधीयमानोऽर्थः प्रधानम् । प्रधानं वा स्त्री
तदर्थोभिधीयी या इत्प्रत्ययान्तस्तदान्तात् बहुव्रीहेरप् भवति ।
अन्त्यास्त्री पंचमी रात्रिः यामां रात्रीणां ताः कल्याणीपंचमाः

रात्रयः । अत्र रात्रयस्समासार्थः । ताडु पञ्चम्यवि रात्रित्वेनानु
प्रविष्टमिति प्रधानम् । एवं कल्याणीषट्स्थाः । कल्याणीतुर्याः
भार्याः । बहुवचनात् कल्याण्यते । प्रधानग्रहणं किम् ? कल्याण-
पञ्चमीकः पक्षः । पितृपुं भावार्थः ।

अन्तर्बहिर्भ्यां लोमनः ॥ २ । १ । १८२ ॥

अन्तर्बहिर्भ्यां परौ यो लोमन्शब्दः तदन्तात् बहुव्रीहे-
रप् भवति ॥ अन्तर्लौमानि यस्य स अन्तर्लौमः । बहिलौमः ।
प्रावारः ।

नञ्बहोर्ज्ञो माणवचरणे ॥ २ । १ । १८३ ॥

नञ्बहुभ्यां परौ यो ऋक्शब्दः तदन्तात् बहुव्रीहेरप्
भवति यथासंख्य माणवे चरणे च प्राचये ॥ न विद्यन्ते ऋचो यस्य
नः अनृचो माणवः । बहुषो ब्रह्मणः । अन्यत्र । अनृक्कं साम्
बह्वृक्कं सूक्तम् । ऋक्पूः पथ्यपोदिनि निदुं नियमार्थं
वचनम् ॥

भान्नेतुः ॥ २ । १ । १८४ ॥

भान्नेतुप्रवाचिनः परौ यो नेतृशब्दः तदन्तात् बहुव्रीहे-
रप् भवति ॥ मृगो नेता आसां रात्रिणां ताः सृगनेत्राः । पुष्यनेत्राः
रात्रयः ।

नाभेर्नाम्नि ॥ २ । १ । १८५ ॥

नाभ्यन्तात् बहुव्रीहेरप् भवति नाम्नि संज्ञायां विषये ॥ हि-
रयनाभः । पद्मनाभः । नाम्नीति किम् ? विकसितवारिजनाभिः ।

नञ्दुस्सोः सक्रियहलेर्वा ॥ २ । १ । १८६ ॥

नञ् दुम् सु इत्येतेभ्यः परौ यौ सक्रियहलिप्रशब्दौ तद-
न्तात् बहुव्रीहेरप् वा भवति । न विद्यन्ते सक्रिय यस्येति अस-
क्यः । असक्रियः । दुःसक्रियः । दुःसक्यः । सुसक्यः । सुसक्रियः ।

अहलः । अहलिः । दुर्हलिः । दुर्हलः । सुहलः । सुहलिः ।

अस् प्रजायाः ॥ २ । १ । १८७ ॥

प्रजादिभ्यः परो यः प्रजाशब्दः तदन्तात् बहुव्रीहेरन् भवति । न विद्यते प्रजास्येति अप्रजाः । दुर्प्रजाः । सुप्रजाः । सुप्रजसौ । सुप्रजसः ।

अल्पाञ्च मेधायाः ॥ २ । १ । १८८ ॥

प्रजादिभ्योऽल्पशब्दाच्च परो यो मेधाशब्दः तदन्तात् बहुव्रीहेरन् भवति । न विद्यते मेधास्येति अमेधाः । दुर्मेधाः । सुमेधाः । अल्पमेधाः । अल्पमेधसौ । अल्पमेधसः । मंदाञ्च-मंदमेधस इत्येके ।

धर्मादन् द्विपदात् ॥ २ । १ । १८९ ॥

धर्मशब्दान्तात् द्विपदबहुव्रीहेरन् भवति । साधूनामिव धर्मोऽस्य साधुधर्मा । क्षत्रियधर्मा । अनन्तो धर्मोऽस्यानी अनन्तधर्मा । द्विपदादिति किम् ? कतस्सर्वो धर्मो येन न कत-सर्वधर्मः ।

सुहरिततृणसोमाज्जम्भात् ॥ २ । १ । २०० ॥

स्वादिभ्यः परो यो जम्भशब्दः तदन्तात् बहुव्रीहेरन् भवति । शोभनो जम्भोऽस्य सुजम्भा । हरितजम्भा । तृणजम्भा । सोमजम्भा । जम्भशब्दोऽभ्यवहार्यवचनो दंप्रावचनो वा ।

लुब्धेन दक्षिणेर्मा । २ । १ । २०१ ।

दक्षणेर्मेनि बहुव्रीहेरन्तो निपात्यते लुब्धेन व्याधेन योगे ॥ दक्षिणमंगमीर्मा बहुव्रीहेरन्त्येति दक्षिणेर्मा मृगः । ठयद्रुका-मस्य द्वन्द्वस्य दक्षिणं भागं बहुकृत्य ठयधनसुखं स्थितो ठयाधे-न वा दक्षिणभागे कृतव्रण उच्यते ।

जातेश्चकस्सामान्यवति । २ । १ । २०२ ।

जातिशब्दान्तात् बहुव्रीहेः कस्समासान्तो भवति सामान्यवति सामान्याश्रयेऽन्यपदार्थे । ब्राह्मणो जातिरस्येति ब्राह्मणजातीयः । क्षत्रियजातीयः सुजातीयः । नानाजातीयः । सामान्यग्रहणं किम् ? दुःकर्तातेः मूतपुत्रस्य । तथा दुःशासनस्य चात्र जातिशब्दे जन्म पर्यायः ।

भृतिप्रत्ययान्मासाट्टः । २ । १ । २०३ ।

भृतौ वर्तमानाद्यः प्रत्ययो विहितस्तदन्तात् परो यो नामशब्दः तदन्तात् बहुव्रीहेर्दो भवति । पंच भृतिरस्येति पंचकः । पंचको मासोऽस्येति पंचकमासिकः । सप्तकमासिकः । विंशकमासिकः । शतिकमासिकः कर्मकरः ।

सूत्पूतिसुरभेर्गन्धादिद्गुणो । २ । १ । २०४ ।

स्वादिभ्यः परो यो गंधशब्दे गुणे वर्तते तदन्तात् बहुव्रीहेरित्समासान्तो भवति ॥ शोभनो गंधो गुणोऽस्येति सुगंधिः । उद्गंधिः । पूतिगंधिः । सुरभिगंधिः । गुण इति किम् ? शोभनाः गंधाः कुष्ठागर्वाद्यो यस्य स सुगंधः आपणिकः ।

वाल्पे । २ । १ । २०५ ।

अल्पेऽर्थे यो गंधशब्दस्तदन्तात् बहुव्रीहेरित्समासान्तो भवति वा । घृतस्य गंधस्तोकमात्रो अस्मिन्निति घृतगंधिः । घृतगंधः । ओदनः । अन्नगंधिः । अन्नगंधं भोजनं ।

वोपमानात् । २ । १ । २०६ ।

उपमानात्परो यो गंधशब्दः तदन्तात् बहुव्रीहेरित्समासान्तो भवति वा । पद्मस्येव गंधो यस्य सः पद्मगंधिः । पद्मगंधः । उत्पलगंधिः । उत्पलगंधः । पुनर्वाग्रहणमुत्तरत्र वा निवृत्त्यर्थम् ।

सुसंख्याञ्चाहस्त्यादेः पादस्य लुक् । २ । १ । २०७ ।

सु इत्यतः संख्यावाचिनः हस्त्यादिवर्जितासौपमान-
वाचिनः शकदात् परो यो पादशब्दः तदन्तस्य बहुव्रीहेर्लुक्
समासान्तो भवति । शोभनौ पादावस्येति सुपाद् । द्वौ पादा-
वस्येति द्विपाद् । व्याघ्रस्येव पादावस्येति व्याघ्रपाद् । सिंह-
पाद् । अहस्त्यादेरिति किम् ? हस्तिपादः । कुसूलपादः । कपो-
तपादः ।

वयसि दन्तस्य दत् । २ । १ । २०८ ।

सुसंख्यात्परस्य दंतशब्दस्य बहुव्रीहेरवयवस्य दत् इत्या-
देशो भवति वयसि गभ्यमाने । शोभनास्सुजाताः समस्ताः दंता
अस्य सुदन् कुमारः । सुदती कुमारी । द्वौ दंतावस्य द्विदन्
बालः । चतुर्दन् । षोडन् । अन्यत्र चतुर्दन्तः ऐरावतः ।

स्त्रियां नाम्नि । २ । १ । २०८ ।

स्त्रीलिंगे नाम्नि विषये च बहुव्रीहेर्दंतस्य दत् इत्या-
देशो भवति ॥ अय इव दंता अस्याः सा अयोदती । एवं नामा
काचित् ।

श्यावारोकाद्वा । २ । १ । २१० ।

श्यावारोकाद्भ्यां परस्य दंतस्य बहुव्रीहेर्दत् वा भवति
नाम्नि विषये ॥ श्यावा दंता अस्य श्यावदन् । श्यावदंतः ।
अरोकदन् । अरोकदन्तः । अरोको निर्दोषः । निश्छिद्र इत्येके ।

अग्रान्तशुद्धशुभ्रवृषवराहाहिमूषिकात् । २ । १ । २११ ।

अग्रान्तशब्दरूपात् शुद्धादिभ्यश्च परस्य दंतस्य बहुव्रीहे
र्दत् भवति वा । कुद्मलायनिव दन्ता अस्य कुद्मलायदन् ।
कुद्मलायदन्तः । शिखरायदन् । शिखरायदंतः । शुद्धाः दन्ता
अस्य शुद्धदन् । शुद्धदन्तः । शुभ्रदन् । शुभ्रदन्तः । वृषस्येव दन्ता
अस्य वृषदन् । वृषदन्तः । वराहस्येव दन्ता अस्य वराहदन् ।

वराहदन्तः । अहेरिव दन्ता अस्य अहिदन् । अहिदन्तः । मूषक-
स्यैव दन्ता अस्य मूषकदन् । मूषकदन्तः ।

पूर्णात्लुक्काकुदस्य । २ । १ । २१२ ।

पूर्णशब्दात् परो यो काकुदशब्दः तदन्तस्य बहुव्रीहेर्लुक्
समासान्तो वा भवति । पूर्णं काकुदं ताल्पस्य पूर्णकाकुत् ।
पूर्णकाकुदः ।

व्युदः । २ । १ । २१३ ।

वि-उत् इत्येताभ्यां परस्य काकुदस्य बहुव्रीहेर्लुक् नित्यं
भवति ॥ विगतं काकुदस्य विहाकुद् । उत्काकुद् ।

त्रेः ककुदस्याद्रौ । २ । १ । २१४ ।

त्रेः परो यो ककुदशब्दः तदन्तस्य बहुव्रीहेरद्रौवर्तमानस्य
लुग्भवति ॥ त्रीणि ककुदानि ककुदाकाराणि शिखराणि यस्य
सः त्रिककुदत्रिः ।

अवस्थायां । २ । १ । २१५ ।

अवस्थायां गम्यमानायां ककुदान्तस्य बहुव्रीहेर्लुग्भवति
असंजातं ककुदस्य सोऽसंजातककुद् बालः । पूर्णककुद् युवा ।
सन्नककुद् रुशः । पन्नककुद् वृद्धः । स्थूलककुद् बलवान्नित्यर्थः ।

जायायां जानिः । २ । १ । २१६ ।

बहुव्रीहेरवयवस्य जायाशब्दस्य जानि इत्यादेशो भवति ॥
युवतिर्जाया सार्या यस्य युवजानिः । प्रियजानिः ।

धनुर्नाम्नि । २ । १ । २१७ ।

धनुः शब्दो बहुव्रीहेरवयवसमासान्तो नाम्नेयैव प्रयोक्त-
व्यः । शतं धनूषि अस्य शतधनुः । द्रुहधनुः । नाम्नीति किम् ?
शाङ्गधन्वा । गांहीव धनुरस्येति गांहीवधन्वा । धनुः पर्यायो

घन्वन् शब्दः ।

खरखुरन्निसु नासिकायाः । २ । १ । २१८ ।

खरखुरशब्दाभ्यां परस्य नासिकाशब्दस्य नसादेशो भवति
नासि । खरस्येव नासिका अस्य खरखः । खुरखः । नासिीति
किम् ? खरनासिकः । खुरनासिकः ।

नसोऽस्थूलाञ्च । २ । १ । २१९ ।

स्थूलवर्जितात् पूर्वपदात् खरखुराभ्यां च परस्य नासि-
काशब्दस्य बहुव्रीहेर्नाम्नि नसित्यभादेशो भवति । दूरिष ना-
सिका अस्य दूरणसः । गोनसः । खरखसः । खुरणसः । अस्थूना-
दिति किम् ? स्थूलनासिकः ।

उपसर्गात् । २ । १ । २२० ।

उपसर्गात्परस्य नासिकाशब्दस्य बहुव्रीहेर्नासादेशो भवति ।
उत्पत्ता नासिकास्य उत्पन्नम् । प्रणता प्रवृद्धा वा नासिकास्य
प्रणसं मुखम् । अनामार्थं सूत्रम् ।

वेः खुरव्रगाः । २ । १ । २२१ ।

उपसर्गाद्विशब्दात् परस्या नासिकायाः बहुव्रीहेर्नासा-
देशो भवति । विगता नासिकाऽस्य विस्रुः । विस्रः ।
विप्रः । उपसर्गादिति किम् ? वेः पक्षिष इव नासिकास्य विनासिकः ।

संप्राञ्जानोश्चुञ्चौ । २ । १ । २२२ ।

संप्राभ्यां परस्य जानुशब्दस्य बहुव्रीहेर्नासा-
देशो भवति । संगते जानुनी अस्य संशुः । संशः । प्रणते प्रवृद्धे वा
जानुनी अस्य प्रशः । प्रशुः ।

वोध्वीत् । २ । १ । २२३ ।

अर्धशब्दात् परे। यो जानुशब्दस्य बहुव्रीहेर्नासा-
देशो भवति ।

भवतः ॥ ऊर्ध्वे जानुनी अस्य ऊर्ध्वशुः । ऊर्ध्वशः । ऊर्ध्वजानुः ।
ऊर्ध्वजानुकः ।

सुहृद्दुर्हन् मित्रामित्रे । २ । १ । २२४ ।

सु-दुस्-पूर्वस्य हृदयशब्दस्य यथाक्रमं मित्रेऽमित्रे च हृदा-
देशो निपात्यते । सुहृन्मित्रम् । दुर्हृदमित्रं । अन्यत्र सुहृदयः
कारुणिकः । दुर्हृदयः क्रूरः ।

स्त्रियामूधसोऽनङ् । २ । १ । २२५ ।

स्त्रियां वर्तमानस्य बहुव्रीहेरुधः शब्दस्यानङ्गादेशो भव-
ति ॥ कुण्डनिध ऊधोः अस्याः साः कुण्डोऽधनी । पीवरोऽधनी ।
घटोऽधनी गीः । ङकारादेशो ङयत्त्यर्थः ।

इनः कच् । २ । १ । २२६ ।

इनन्तात् बहुव्रीहेः स्त्रियां कच् प्रत्ययः समासान्तो भव-
ति ॥ बहुवो दंढिनो यस्य बहुदंढिका । बहुगोमिका । बहुस्वा-
मिका शाला । चकारो न कषीत्यर्थः ।

उरः प्रभृत्यृन्नित्याटः । २ । १ । २२७ ।

संभित्येवनाद्यन्तात् ऋदन्तान्नित्यसाहागमो यस्मात्त-
दन्तात् बहुव्रीहेः कच् भवति । व्यदमूरो यस्य ठयूदोरस्कः । बहु-
सर्पिष्क इत्यादि । ऋतः-बहुकर्तृकः । बहुकर्तृका । नित्याटः ।
बहुकुमारीकः । बहुब्रह्मबन्धुकः । नित्याडिति ग्रहणं किम् ?
पृथुग्रीः । पृथुग्रीकः ।

नजोऽर्थात् । २ । १ । २२८ ।

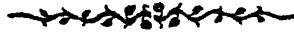
नजः परो यो अर्थशब्दः तदन्तात् बहुव्रीहेः कच् भव-
ति । न विद्यते अर्थो यस्य अनर्थकः ।

शेषात् सिद्धनन्दिनः । २ । १ । २२९ ।

यस्य समासान्तप्रत्यय आदेशो वा न विहितस्तस्मा-

च्छेषात् बहुव्रीहेः कच् समासान्तः निहुणन्दिन आचार्यस्य मते-
भवति अन्येषां न भवति । बहुखट्टकः । बहुखट्टः । बहुना-
लकः । बहुमूलः ।

इति शकदानुशासने चिन्तानक्षी वृत्तौ द्वितीय-
स्याध्यायस्य प्रथमः पादः ।

अथ द्वितीयाध्यायस्य द्वितीयः पादः ।

प्रत्ययस्य च सुपः श्लुक् । २ । २ । १ ।

समासस्येति वर्तते । समासस्य प्रत्ययस्य च निमित्तस्य
सुपः श्लुग्भवति । चित्रगुः । शबलगुः । चित्र अस् गो अमिति
स्थिते अस्य समाससंज्ञायां समासावयवस्य सुपः श्लुक् । उप-
गौरपत्यनौपगवः । कापटवः । उपगु अमिति स्थिते तद्धितप्र-
त्ययाऽन्तावयवस्य श्लुक् । पुत्रमिच्छत्यात्मनः पुत्रकाम्यति ।
वस्त्रकाम्यति । पुत्र अस्-काम्य इति स्थिते । धातुप्रत्ययावय-
वस्य श्लुक् ।

नोत्तरपदेऽसत्वे । २ । २ । २ ।

क्तेनासत्वे इत्यसत्वे यस्यसमास उत्कस्तदवयवस्य सुपः
पंचम्या उत्तरपदे श्लुक् भवति । स्तोकान्मुक्तः । अल्पा-
न्मुक्तः । दूरादागतः । अन्तिकादागतः ।

खितीच एकाचोऽमः । २ । २ । ३ ।

इजन्तादेकाचः परस्यामः खिति-खिदंते उत्तरपदे श्लुग्भ-
वति । अत्र्यंनन्यः । अ्रुवंनन्यः । रायंनन्यः । नावंनन्यः ।

ओजोऽञ्जस्सहोऽम्भस्तपसष्टः । २ । २ । ४ ।

ओजसादिभ्यष्टसृतीयैकनचनस्योत्तरपदे श्लुग्भवति ।
ओजसा कृतम् । अंजसा कृतम् । सहसा कृतम् । अंभसा कृतम् ।
तपसा प्राप्तम् । तपस इत्येके । तेषां तपसा कृतम् ।

उत्थात्मनः । २ । २ । ५ ।

आत्मन्शब्दात् परस्य टः उदंत उत्तरपदे श्लुग्न भवति ।
आत्मनापञ्चमः । आत्मनाषष्ठः । पूर्वादित्वात् समासः ।
जनादंनस्तथात्मन्तुर्थ एवेति बहुव्रीहिः ।

मनस आज्ञायिनि । २ । २ । ६ ।

मनसश्शब्दात् परस्य टः आज्ञायिन्स्युत्तरपदे, श्लुग्न भव-
ति । मनसा आज्ञातुं शीलमस्येति मनसाज्ञायी । मनसश्चेत्येके
षां तत्रात्मनाज्ञायि ।

नाम्नि । २ । २ । ७ ।

मनस उत्तरपदे नाम्नि श्लुग्न भवति । मनसागुप्ता ।
मनसासंगता । एवं नामा काचित् ।

ऊर्ध्वाकरणे । २ । २ । ८ ।

ऊर्ध्वतुष्येकवचनस्य उत्तरपदे परे श्लुग्न भवति ठयाक-
रणे विषये नाम्नि । परस्मैपदं । परस्मैज्ञाषः । आत्मनेपदं ।
आत्मनेभावः । अन्यत्र परहितः ।

हलतस्सप्तम्याः । २ । २ । ९ ।

हलन्तादन्ताच्च परस्याः सप्तम्याः उत्तरपदे श्लुग्न
भवति संज्ञायां ॥ त्वच्चिसारः । द्रुषदिमाषकः । अरष्येतिलकाः ।
वनेहरिद्रकाः ।

कारे प्राचां हलि । २ । २ । १० ।

रक्षाचं प्राजानां राज्ञे धर्म्यं देयं कारः । हलतः परस्याः
सप्तम्याः हलादास्युत्तरपदे प्राचां देशे यः कारस्तस्मिन् विषये
श्लुग्न भवति । द्रुषदि द्रुषदि धातव्यो नाषकः द्रुषदिमाषकः ।
एवं समिधिमाषकः । स्तूपेशाकः । सुकुटेकः ।

मध्यान्ताद्गुरौ । २ । २ । ११ ।

मध्यान्ताभ्यां परस्याः सप्तम्याः गुरुशब्द उत्तरपदे श्लुग्न
भवति ॥ मध्येगुरुः । अन्तेगुरुः ।

अकामेऽमूर्धमस्तकात् स्वांगात् । २ । २ । १२ ।

मूर्धमस्तकवर्जितात् स्वांगवाचिनेः हलदन्तात् परस्याः
सप्तम्याः कामशब्दवर्जिते उत्तरपदे परे श्लुग्न भवति । उर-
सिलोना । शिरसिशिखः । कंठेकालः । वहेगडुः । अकाम इति
किं ? मुखे कामो अस्य मुखकामः । अमूर्धमस्तकादिति किं ?
मूर्धशिखः । मस्तकशिखः ।

बन्धे घञि वा । २ । २ । १३ ।

हलदन्तात् सप्तम्याः घञन्ते बध्नातामुत्तरपदे श्लुग्न
भवति । हस्ते बंधोऽस्येति वा हस्तेबंधः । हस्तबंधः । चक्रे-
बंधः । चक्रबंधः ।

तत्पुरुषे कृति बहुलम् । २ । २ । १४ ।

हलदन्तात् परस्याः सप्तम्याः रुदन्त उत्तरपदे तत्पुरु-
षसमासे बहुलं श्लुग्न भवति । क्वचित्प्रवृत्तिः । स्तम्बेरनः । कर्णे-
जपः । भस्मनिहुतं । भस्मनिमीढम् । क्वचिदप्रवृत्तिः । मद्रुचरः ।
ग्रामकारः । क्वचिद्विभाषा । सरमिरुहम् । सरोरुहम् । क्वचि-
दन्वदेव । हृदयं स्पृशति हृदिस्पृक् । दिविस्पृक् । द्विती-
यार्थे सप्तमी ।

ययोनिमतिचरजेऽपः ॥ २ । २ । १५ ॥

अपित्येतस्मात्परस्याः सप्तम्याः यप्रत्ययेयोनिमतिचरज-
हृत्येतेषु चोत्तरपदेषु श्लुग्न भवति । अप्ठु भवः अप्सुठयः ।
अप्ठुयोनिः । अप्ठुचरः । अप्ठुमतिः । अप्ठुनः ।

युप्रावृद्धर्षाशरत्कालाञ्जे ॥ २ । २ । १६ ॥

दिव इत्यादिभ्यः परस्याः सप्तम्याः न इत्येतस्मिन्नुत्तर-
पदे श्लुग्न भवति । दिविजः । प्रावृषिजः । वर्षाशुभः । शर-
दिजः । कालेजः ।

क्षरक्षरक्षरवर्षाद्या । २ । २ । १७ ॥

क्षरदिभ्यः परस्याः सप्तम्याः जे उत्तरपदे श्लुग्न भवति
वा । क्षरेजः । क्षरजः । वरेजः । वरजः । शरेजः । शरजः ।
वर्षेजः । वर्षजः ।

शयवासिवासेऽकालात् ॥ २ । २ । १८ ॥

अकालवाचिनः परस्याः सप्तम्याः शयादिषूत्तरपदेषु श्लुग्न
भवति । विलेशयः । विलशयः । वनेवासी । वनवासी । ग्रामे-
वासः । ग्रामवासः । अकालादिनि कि ? पूर्वाह्नशयः । हल
इत्येव । गुहाशयः । भूमिशयः ।

कालाद् इतनट् काले ॥ २ । २ । १९ ॥

हलदन्तात् कालवाचिनः परस्याः सप्तम्याः ऊे तरे तमे
इतनटि च प्रत्ययेषु कालशब्दे चोत्तरपदे श्लुग्न न भवति ।
पूर्वाह्नेतरां । पूर्वाह्नतरे । अपराह्नेतरां अपराह्नतरे, पूर्वाह्ने
तमे पूर्वाह्नेतमान् । पूर्वाह्नेतनः । पूर्वाह्नतने । पूर्वाह्नेकाले ।
पूर्वाह्नकाले ।

नेन् सिद्धस्ये ॥ २ । २ । २० ॥

इजन्ते सिद्धस्योश्चोत्तरपदयोः सप्तम्याः श्लुग्न भव-
तीति न भवत्येवेत्यर्थः । स्थडिलप्रती । स्थडिलशायी ।
सांकाश्यसिद्धः । कांपिल्यसिद्धः । समस्थः । विषमस्थः । षट् सुत्रि
कसि बहुलनित्यस्यैव प्रपञ्चः ।

ब्राह्मणाश्चसिपुं सानुजजनुषान्धगोषुचरदिवोदाह-

देवानांश्रियाः ॥ २ । २ । २१ ॥

ब्राह्मणाच्छंस्यः द्योऽङ्गनविभक्तिश्लुका निपात्यन्ते ।
 ब्राह्मणाद् ग्रंथात् ग्रहीत्या शनतीति ब्राह्मणाच्छंसी । अस्त्विति-
 शेष उच्यते । पुंसा अनुजा पुन्सानुजा कन्या । अनुजा कन्याना
 ग्रंथः अनुवाच्यः । गोषु भक्षु चरतीती गोषुचरः । दिवः वासः
 दिवोदावः । एवं नाम कश्चित् । देवनांप्रियाः सूर्यः ।

षष्ठ्या आक्रोशे ॥ २ । २ । २२ ॥

आक्रोशे गम्यमाने षष्ठ्या उत्तरपदे श्लुग्न भवति ।
 चोरस्यकुलम् । दामस्यभार्या । दास्याःपतिः । अन्यत्र चोर-
 कुलं । दासकुलं । नरवाख्याने प्रतिषेधो न भवति

पुत्रे वा ॥ २ । २ । २३ ॥

आक्रोशे पुत्रशब्दे उत्तरपदे षष्ठ्याः श्लुग्न भवति ।
 दास्याः पुत्रः दासीपुत्रः । वृषल्या पुत्रः वृषलीपुत्रः ।

वाग्दिक्पश्यतो युक्तिदंडहरे ॥ २ । २ । २४ ॥

वागादिभ्यः परस्याः षष्ठ्याः यथाक्रमं युक्त्यादिषूत्तर-
 पदेषु श्लुग्न भवति । वाचोयुक्तिः । दिशोदंडः । पश्यतोहरः ।

श्लेषपुच्छलाङ्गुलेषु नाम्नि शुनः ॥ २ । २ । २५ ॥

श्वन्शब्दात् परस्याः षष्ठ्याः श्लेषादिषूत्तरपदेषु संज्ञायत्
 विषये श्लुग्न भवति । श्वन्.श्लेषः । श्वन्.पुच्छः । श्वने
 लाङ्गुलः । नाम्नोति किम् ? श्वश्लेषः । एकै श्लेषपुच्छलाङ्गु-
 लेष्विति विभज्य सिंहस्य श्लेषः । इत्याद्युदाहरंति ।

गोष्पदं सेवितप्रमाणे ॥ २ । २ । २६ ॥

गोष्पदमिति षष्ठ्याः श्लुग्नभावः षट्त्वं च निपात्यते
 सेविते प्रमाणे चार्थे । गोभिः सेवितो ग्राममनीयो देशः ।
 गोष्पदं । प्रमाणे-गोष्पदपूरं वृष्टो देशः । गोष्पदमात्रं क्षेत्रम् ।
 अन्यत्र गोष्पदम् ।

असेवितेऽगोऽपदम् । २ । २ । २७ ॥

न विद्यते सेवितं सेवनं यस्मिन् नदसेवितम् । तस्मिन्
गोऽपदमिति निपात्यते । अगोऽपदेऽवरस्येषु विश्वासमुपल-
भितवान् । कतिचिद्गोऽपदकानमोत्कराभाः । गोऽपदनिषेधेना-
गोऽपदे निर्ज्ञायमाने यत्र गवां प्रमेगो न च ताभिः सेवित-
स्तत्र स्यात् । नात्यन्तागोऽपरे ततस्नस्यापि संग्रहणार्थनिदं
सूत्रम् ।

ऋणां विद्यायोनिबंधे । २ । २ । २८ ॥

ऋकारान्तानां विद्याकृते योनिकृते च संबन्धे प्रवर्तमाना-
नां संबन्धिन्याः षष्ठ्याः तत्संबन्धनिमित्ते वेत्तरपदे श्लुग्न
भवति । हेतुः पुत्रः । हेतुान्तेऽसौ । पितुः पुत्रः । पितुरन्ते-
ऽसौ । अन्यत्र भर्तृग्रहं । भर्तृश्लेषः । भर्तृपुत्रः । पितृषनं ।

स्वसृपत्योर्वा । २ । २ । २८ ॥

विद्यायोनि संबन्धे वर्तमानानां ऋकारान्तानां षष्ठ्याः
स्वसृपति इत्येतयोस्तत्संबन्धनिमित्तयोत्तरपदयोः श्लुग्नता न
भवति । हेतुस्वमा । हेतुः स्वमा । पितृस्वमा । पितुः स्वमा ।
दुहितृपतिः दुहितुः पतिः । नानान्दुः पतिः नानान्दुपतिः ।

मातरपितरं द्वन्द्वे वा । २ । २ । ३० ॥

मातृपितृशब्दयोः पूर्वोत्तरपदयोः द्वन्द्वे ऋकारस्थार भावो
वा निपात्यते । माता च पिता च मातरपितरौ । मातरपित-
राभ्यां । मातापितरौ । मातापितृभ्यां ।

माङ् । २ । २ । ३१ ॥

विद्यायोनिबंधे सति निमित्ते वर्तमानानां ऋतां यो
द्वन्द्वः तत्रोत्तरपदे धरे पूर्वस्याङ् किदाकारादेशो भवति । हेता

च पोता च होतापोतारौ । नेष्टोद्गातारौ । मातापितरौ । मातादु-
हितरौ होता च पोता च नेष्टा च उद्गाता च होतृपोतृनेष्टो-
द्गातारः । होतृपोतानेष्टोद्गातारः । होतापोतानेष्टोद्गातारः ।
अंत्यमुत्तरपदमिति यथाविवक्षणाकारः ।

पुत्रे ॥ २ । २ । ३२ ॥

विद्यायोनिबंधे सति निमित्ते प्रवर्तमानां यो द्वंद्वः
तत्र पुत्रशब्द उत्तरपदे ऋ नामाङ् भवति । पितापुत्री । मातापुत्री ।

इन्द्रासोमादिषु देवतानाम् ॥ २ । २ । ३३ ॥

इन्द्रासोम इत्येवमादिषु देवतावाचिषु द्वंद्वेषुत्तरपदेषु पूर्व-
पदस्याकारो भवति । इन्द्रश्च सोमश्च इंदानोमी । सूर्याचंद्र-
मसौ । आग्नेन्द्रौ । एतेष्विति किं ? सूर्यचन्द्रौ माणवकौ ।

सोमवरुणोऽग्नेरीः ॥ २ । २ । ३४ ॥

अग्निशब्दस्य सोमवरुणयोर्द्वयोरुत्तरपदयोः देवताद्वंद्वे ईकारो
भवति । आग्नीषोमी : आग्नीवरुणौ । अत्र निपातनात्
सोमस्य षत्वम् ।

नात्यविष्टिवन्द्रे ॥ २ । २ । ३५ ॥

अग्निशब्दस्य आति आदेकारादौ विषयभूते विष्टिणु इदं
इत्येतद् वर्जिते उत्तरपदे आकारेकारौ न भवतः । अग्निनाह-
तम् कर्म । अग्नित्राहणी । अमहाही । अविष्टिवन्द्रे इति
किं ? आग्नावैष्टिवन्द्रे । आग्नेन्द्रः ।

उषासोषसः ॥ २ । २ । ३६ ॥

उषस इत्येतस्य उत्तरपदे परे देवताद्वंद्वे उषासा इत्या-
देशो भवति ॥ उषश्च सूर्यस्य उषासासूर्यम् । उषासानकम् ।

दिवो द्यावा ॥ २ । २ । ३७ ॥

दिवि इत्येतस्य उत्तरपदे देवताद्वन्द्वे द्यावा इत्यादेशो भवति ॥ द्यावाभूमौ । द्यावानकते ।

दिवस् पृथिव्यां वा ॥ २ । २ । ३८ ॥

दिवि इत्येतस्य पृथिवीशब्द उत्तरपदपरे देवताद्वन्द्वे दिवसादेशो भवति वा । दिवम्पृथिव्यौ । द्यावापृथिव्यौ ।

वर्चस्कादिष्ववस्करादयः ॥ २ । २ । ३८ ॥

वर्चस्कादिष्वर्चेष्ववस्करादयश्शब्दास्सप्तकारान्तपूर्वपदात्मन्धवो वेदितव्याः । अवकीर्यत इत्यवस्करः वर्चस्कमन्मसं तत्संघात् तद्वेशोऽप्यविस्करः । एवमपस्करो रथांगम् । कुस्तुंबुरो-पधिजातिः । अपरस्पराः क्रियासातत्ये । आस्पदं प्रतिष्ठाः । आश्चर्यमद्गत प्रतिष्कशो वातां पुरुषः । किष्किंधः पर्वतः । तस्करः शेरः । बृहस्पतिर्देवता मनस्वतिः वृषः इत्यादयः ।

सर्वादिसर्वाऽसुपि पुमान् । २ । २ । ४० ।

सर्वादिः सर्वाऽपि पुमान् भवति । पुंशब्दस्यैव तस्य रूपं भवति इत्यर्थः । न चेत् ततः सुप् परो भवति । सर्वाणां प्रियः सर्वप्रियः । भवत्याः पुत्रः भवत्पुत्रः । एकस्या स्त्रीमेक-स्त्रीम् । एकस्याः भागतम् । एकरूपम् । एकनयम् । तथा प्रकृत्या । तथा यथा । तस्यां वेलायां । तदा तर्हि । सर्वाभिच्छति सर्वकाम्यति । एककाम्यति । सर्वका भायां अस्य सर्वकभार्यः । सर्वा प्रिया यस्य सर्वप्रियः । सर्वग्रहणं प्रतिषेधविषयेऽप्रतिषेध विषये यथास्यादिति । असुपीति किं ? सर्वस्यै । दक्षिणपूर्वस्यै ।

मानिस्त्रेकार्थयोस्त्रयन्यतोऽनुः । २ । २ । ४१ ।

अन्यतो विशेष्य वशाद्यः शब्दः स्त्रीलिंगः अमः सप्रत्य-यान्तो न भवति स मानिनीत्येतस्मिन् स्त्रीलिंगे त्रैकार्थे अना-

माधिकरणे उत्तापदे परे पुमान् भवति । दर्शनीयमाना अय-
नस्याः । दर्शनीयमानिनि हयनस्याः । शोभना भार्या यद्व
शोभनभार्यः । पटुभार्यः । श्येतभार्यः । युक्तानीः । वर्तव-
वृदारिका वातव्यवृदारिका । अंग्यो वृदारिका अंगवृदारिका ।
अन्यतः स्त्रीति किं ? द्रुणीभार्याः द्रोणीभार्यः अत्रार्थतः शब्दतः ।
आमन्त्री कच्छवद्रोणशब्दौ वापुनः । अनूरिति किं ? ।
ब्रह्मवधूमानो ब्रह्मवधूभार्यः ।

पिति तद्धिते । २ । २ । ४२ ।

अन्यतः स्त्रयनूः पिति तद्धितप्रत्यये परतः पुमान् भव-
ति । अजायै हिनम् अजयम् । पवरट्-दर्शनीयचरी । सस्-
ह्वीभ्यः । बहुतः । त्रप् । वह्वीषु-अहुत्र । तमप्-दर्शनीयतमा ।
तरप्-दर्शनीयतरा । पटुजातीया । पटुदेशीया । इत्यत्रारि
द्वप्रहणाद् भवति ।

जातिश्च ययजिय । २ । २ । ४३ ।

अन्यतः स्त्रयनूः जातिश्चान्या च खाद्यजादी यकोरादी
च तद्धिते विषयभूते उत्पत्तस्यमाने तद्विषयतायामेव पुमान् भवति
श्री-एनीमाचठटे । एतयति । श्येतयति । पटयति । लघयति ।
अजि-गार्गायण्या अपत्यं गार्गं । गार्गिको वा जास्मः । अति-
शयेन पट्टी पट्टिष्ठा । पट्टीयक्षी । वि-एन्यां साधुः एत्यः । टि
श्येत्यः । श्येन्याभावः श्यैत्यम् । लीहित्यम् । हयजयीनि विषय
सप्तम्याअयात् । पट्टाभावः पाटवम् । नार्दवतित्यत्र प्रत्ययो
त्पत्तेः पूर्वमेव पुंभावे लघ्वादेरिक इत्यण् भवति ।

हेऽग्निः । २ । २ । ४४ ।

अन्यतः स्त्रयनूः हे प्रत्यये अग्निदेव पुमान् भवति ।
अग्नायि देवता अस्थ आग्नेयः स्वर्गोपाकः । पूर्वैक निहृ

हेग्निरेवेति नियमादिह न भवति । श्येन्या अपत्यं श्येनेयः ।
रीहिणेयः ।

गुणस्त्वते । २ । २ । ४५ ।

अन्यतः स्त्रयन्ः गुणवचनः शठद्ः त्वतनोः प्रत्यययोः
परतः पुमान् भवति । पट्ट्याः भावः पट्टत्वम् । पट्टना । श्येन्यः
भावः श्येतत्वं । श्येतना ।

बह्वल्पार्थशशि ॥ २ । २ । ४६ ॥

बह्वर्था अल्पार्थाश्च शठदाः शनि तद्धिते पुमान् भवति ।
बह्वीभ्यो देहि बहुशः । अल्पशो देहि ।

मृगक्षीरादिषु ॥ २ । २ । ४७ ॥

मृगक्षीरादिषु ममानेषु यत्पूर्वपदं तदनेकार्थे स्त्रयर्थे श्री-
त्तरपदे पुमान् भवति । मृग्याः क्षीरं मृगक्षीरं । मृगपदं । मृग-
शावः । कुक्कुटांडनित्यादः ।

नाजारैचत्तद्विहितोऽरक्तविकारेऽरित्स्वार्थे ॥२॥२॥४८॥

अजः स्थाने आर् ऐच् च कृता यस्मिन् तद्विहिते तदन्त
शठदे अन्यतः स्त्रयन्ः अरित्यस्वार्थे च मानि स्त्रयेकार्थे उत्तर-
पदे परे न पुमान् भवति । न चेत् सोजारैच् तद्धितो रक्तवि-
कारे चार्थे विहितो भवति । नाधुरीमानी । क्वार्तवीर्यमानी ।
वैदेशीमानी । स्त्रीघ्नीमानी । नाधुरीभार्यः । नाधुरीपाशा ।
आरैजिति किम् ? अर्धप्रस्थभार्या । अर्धप्रस्थे भवः अर्ध-
प्रस्थी । अजिति किम् ? वैयाकरणभार्यः । अरक्तविकार इति
किम् ? काषायवृद्धिका । लीहेपुकः । कषायेण रक्ता काषायी ।
लोहस्य विकारः लीही । अरित्स्वार्थे इति किम् ? नाधुरजातीया
देशीयर् नाधुरदेशाया । इदमेव लिंगमिति पुंस्त्वस्य । स्वार्थे
नाधुरवृंदायिका । वैदेशवृंदायिका ।

उद्धृतदूधितकोपान्त्याख्याः ॥ २ । २ । ४८ ॥

इत्पूरणप्रत्ययान्तं धोस्तदूधितस्य च प्रत्ययस्य यः ककारस्तदुपान्त्यामाख्या संज्ञा चारित्यस्वार्थे च नानि स्त्र्येकार्थे न पुमान् भवति । पंचमीभार्यः । द्वितीयाभार्यः । पंचमीपाशा । हारिकामानी । करिका भार्यः । हरिकापाशा । कारिकापाशा । मद्रिकामानी । लाक्षिकीवृहतिकः । मद्रिकापाशा आख्या । दत्तामानी । गुप्ताभार्यः । गुप्तापाशा । अरित्स्वार्थे इति किम्? पंचमजातीया । द्वितीयवृदारिका । कारकजातीया । लाक्षिकवृदारिका । दत्तजातीया । गुप्तवृदारिका ।

स्वर्गिजातिश्चामानिनि ॥ २ । २ । ५० ॥

स्वाङ्गान्ताद्य ईकारो विहितस्तदन्तं जातिवामि चान्यतः स्त्र्यनूः नानि वृत्तितेऽरित्स्वार्थे पुमान् भवति । दीर्घकेशीभार्यः तनुगात्रीभार्यः । दीर्घकेशीपाशा । तनुगात्रीपाशा । जातिः कतीभार्यः । शूद्राभार्यः । क्षत्रियाभार्यः । शूद्रापाशा । क्षत्रियापाशा । आकृतिग्रहणाजानिरत्रिलिंगाच्चयान्धिना इति ॥ कुमारीभार्यः । किशोरीपाशा ।

आजन्मना समर्थानां सामान्यमगरे विदुरिति कुमारभार्यः । किशोरपाशा । अमानिनि इति किं? दीर्घकेशमानी । कठमानी । अरित्स्वार्थे इति किं? दीर्घकेशजातीया । कटवृदारिका ।

प्रियादौ ॥ २ । २ । ५१ ॥

अन्यतः स्त्र्यनूः प्रियादावस्वार्थे उत्तरपदे पुमान् भवति । कल्याणीप्रियः । कल्याणीभक्तिरित्यादि । दृढभक्तिरिति दृढभक्तिरस्येति नपुंसकं पूर्वपदम् । अस्वार्थे इति किम्? कल्याणप्रियाः ।

रूपकल्पङ्गोत्रमतहतचेलङ्गुवे ह्रस्वश्च-

वोगितः ॥ २ । २ । ५२ ॥

उगितोऽन्यतः स्त्रियाः रूपकल्पयोः डे तरप्तमपोश्च प्र-
त्ययोः गोत्रादिषु चोत्तरपदेषु स्त्रीलिङ्गेष्वेकार्थेषु परतः पुंभावः
ह्रस्वश्चादेशो वा भवति । विद्वद्भा विदुषिरूपा । विदुषीरूपा ।
विद्वत्कल्पा । विदुषिकल्पा । विदुषीकल्पा । श्रेयस्तरा । श्रेयसी-
तरा । श्रेयमितरा । पञ्चतमा । पञ्चन्तितमा । पञ्चन्तीतमा । एवं
गोत्रादिषु विद्वच्छेली । विदुषीचेली । विदुषिचेली । इति टित्वान्
ङी । विद्वद्भ्रुवा । विदुषीभ्रुवा । विदुषभ्रुवा । अतएव निपा-
तमाद्गुञ्जीश् चञ्चभावश्च ।

ङ्योऽनेकाचः ॥ २ । २ । ५३ ॥

अनेकाचो डे प्रत्ययान्तस्य अन्यत्र स्त्रियां रूपादिषु स्त्री-
लिङ्गेष्वेकार्थेषु परतः नित्यं ह्रस्वादेशो भवति । नर्नकिरूपा ।
गौरिकल्प एवं तरप्तमगोत्रमतहतचेलङ्गुवेषु । अनेकाच इति
किम् स्त्रीतरा । स्त्रीतमा । एकार्थ इति किम् ? गौरीहता
गौरीहता ॥

भोगवद्गौरिमतीर्नाम्नि । २ । २ । ५४ ।

भोगवद्गौरिमतीर्नाम्नि वर्तमानयोः प्रत्ययस्य रूपादिषु
स्त्रीलिङ्गेष्वेकार्थेषु नित्यं ह्रस्वादेशो भवति । भोगवतिरूपा ।
भोगवतिकल्पा । गौरिमतीतरा । गौरिमनितमा । अन्यत्र
भोगवद्भा । भोगवतिरूपा । भोगवतीरूपा । भोगवत्कल्पा ।
भोगवतिकल्पा । भोगवतीकल्पा ।

नित्याटो वा । २ । २ । ५५ ।

अनेकाचोऽन्यतः स्त्रिया इति च निवृत्तां नित्याटः शकद्-
स्य रूपादिषु स्त्रीलिङ्गेषु एकार्थेषु परतः ह्रस्वादेशो वा भवति ॥

अपवादविनिर्मुक्तोऽस्य विषयः । स्त्रिरूपा । स्त्रीरूपा । आनल-
कितरा । आनलकीतरा । लघिनतरा । लघनीतरा । ब्रह्मबंधु-
तरा । ब्रह्मबंधूतरा । वामोरुतरा । वामोरुतरा । वामोरुतना ।
वामोरुतना । एवं गोत्रादिषु नेयम् । नित्यग्रहणं किम् ?
श्रीरूपा । श्रूरूपा ।

मांस्पाकमांस्पचने । २ । २ । ५६ ।

मांस्पाकमांस्पचन इति मांसशब्दस्य पाकपचनयोस्त-
रपदयोः लोपो रित्वाभावाच्च वा निपात्यते । मांसस्य पाकः
मांस्पाकः । मांसपाकः । मांस्पचनं । मांसपचनम् ।

दगर्थेऽन्यस्याषष्ठीतृतीयस्य । २ । २ । ५७ ।

अषष्ठ्यन्तस्य तृतीयान्तस्य चान्यस्य शब्दस्यार्थशब्दे
उत्तरपदे दगागमो वा भवति । अन्यस्मै इदम् अन्यदर्थम् ।
अन्यार्थम् । अन्योऽर्थाऽस्यान्यार्थः । अन्यदर्थः । अषष्ठीतृतीय-
स्येति किं ? अन्यस्यान्येन वार्थः । अन्यार्थः ।

रागोत्सुकास्थितोत्याशास्थाशिषि । २ । २ । ५८ ॥

अषष्ठीतृतीयस्यान्यशब्दस्य रागादिषुत्तरपदेषु नित्यं दगा
गमो भवति । अन्योरागः । अन्यद्रागः । अन्यदुत्सुकः । अन्य-
दास्थितः । अन्यदूतिः । अन्यदाशा । अन्यदास्था । अन्यदाशिः ।

छकारके । २ । २ । ५९ ।

अन्यशब्दस्य छप्रत्यये कारकशब्दे चोत्तरपदे दगागमो
भवति । अन्यस्मै हितम् । अन्यदीयं । अन्यस्येदं । अन्यदीयं ।
गहादिपाठाच्छः । अन्यस्य कारकम् । अन्यत्कारकम् ।

नजोऽश् । २ । २ । ६० ।

नज उत्तरपदेऽशादेशो भवति । अहिंसा । अस्तेयम् ।
अनस्यिकं वर्तते । अनस्यिको देशः ।

तिङ्ङि क्षेपे । २ । २ । ६१ ।

तिङ्ङन्ते परतः नञोऽशादेशो भवति क्षेपे । अपचसि त्वं
जालम् । अकरोषि त्वं जालम् । अन्यत्र न पचति देवदत्तः ।

एकादन्नादूनी । २ । २ । ६२ ।

एकशठदात्परस्य नञ उत्तरपदे अन्न, अन्द इत्या-
देशी भवतः । एकोनविंशतिः । एकात्रविंशतिः । एकात्रत्रिंशत् ।
एकादूनत्रिंशत् ।

वागोऽप्राणिनि । २ । २ । ६३ ।

अप्राणिनि अग इति वा निपात्यते । न गच्छन्ति इत्यगाः
नगाः पक्षताः वृक्षाश्च । अन्यत्र अगो वृषलः शीतेन ।

अशोऽचि नट् । २ । २ । ६४ ।

नञोऽशादेशाद्जादावुत्तरपदे तस्योत्तरपदस्य नडागनो
भवति । अनजः । अनश्वः । नभ्राट् । नपात् । नकुलं । नखं ।
नपुंसकनागादयो रूढिशठदाः प्रषोदरादिषु दृष्टयाः ।

विष्वग्देवसर्वादेर्द्धद्रिगञ्चि ष्वी । २ । २ । ६५ ॥

विष्वच् देव इत्येतयोः सर्वादेशाञ्चती विष्वप्प्रत्ययान्ते
उत्तरपदे ङद्रिगागनो भवति । विष्वगञ्चतीति विष्वद्यृक् ।
विष्वद्रघञ्यौ । विष्वद्रघञ्चः । विष्वद्रघञ्चम् । विष्वद्रघञ्चौ । विष्व-
द्रीचः । विष्वद्रीचा । विष्वद्रघञ्चभ्यां । विष्वद्रघञ्चिभिः । विष्व-
द्रीचे । एवं नेयम् । एवं देवद्रघञ् । सर्वद्रघञ् । तद्रघञ् । कद्रघञ् ।

सम्सहस्य समिसञ्चि । २ । २ । ६६ ।

सम् सह इत्येतयोरञ्चती विष्वप्प्रत्ययान्त उत्तरपदे यथा-
संख्यं समि सञ्चि इत्येतावादेशी भवतः । संनञ्चतीति सन्घञ् ।
सन्घञ्चौ । सन्घञ्चः । सन्घञ्चम् । सन्घञ्चौ । समीचः । समीचा ।

सम्यग्म्याम् । सम्यग्भिरित्यादि नेयम् । समीचीनः । एवं सहा-
चतीति । सप्र्यङ् । सप्र्यञ्ची । सप्र्यञ्चः । सप्र्यञ्चम् । सप्र्यञ्ची ।
सप्र्यीचः । इत्यादि ।

तिरसस्तिर्ये । २ । २ । ६७ ।

तिरस् इत्येतस्यांचतौ ऋषौ ए अकारादावुत्तरपदे तिरि
इत्ययनादेशो भवति । तिरः तिरको वाञ्छतीति तिर्यङ् । तिर्य-
ञ्ची । तिर्यञ्चः । तिर्यञ्चम् । तिर्यञ्ची । तिरश्चः । तिरश्चा ।
तिर्यग्भ्याम् । तिर्यग्भिः । तिरश्चे । तिर्यग्भ्यां । तिर्यग्भ्यः ।
तिरश्चः । तिर्यग्भ्याम् । तिर्यग्भ्यः । तिरश्चः तिरश्चोः ।
तिरश्चाम् । तिरश्चि । तिरश्चोः । तिर्यञ्चुः । ए इति किम् ?
तिरश्चः । तिरश्ची । तिरश्चीनम् ।

लुगध्यप्यवश्यमः । २ । २ । ६८ ।

अवश्यमित्येतस्य ध्यवन्त उत्तरपदे लुगभवति । अवश्यं
पाठयम् । अवश्यपाठयम् । अवश्यलाठयम् । अवश्यकर्तव्यम् ।
अवश्यहर्तव्यम् ।

तुमो मनस्कामे । २ । २ । ६९ ।

तुमन्तस्य मनस्कामयोरुत्तरपरयोः धुगभवति । भोक्तु-
मनाः । भोक्तुकामः ।

समः । २ । २ । ७० ।

समित्येतस्य मनस्कामयोरुत्तरपदयोर्लुगभवति । समनाः ।
सकामः ।

हिततते वा । २ । २ । ७१ ।

समः हितततयोरुत्तरपदयोर्लुगवा भवति । सहितम् । संहितं ।
सततं । संततं । सातत्यमिति व्यथि नित्यं लुक् उच्यवस्थित-
विभाषात्वात् ।

कृदन्ते वा सं रात्रेः । २ । २ । ७२ ।

रात्रिशब्दस्य कृदन्त उत्तरपदे मनागमो भवति वा ।
रात्रिंचरः । रात्रिचरः । रात्रिमटः । रात्रपटः । रात्रिंकरणम् ।
रात्रिकरणम् । इदमेवान्नग्रहणं ज्ञापकम् । इहोत्तरपदाधि-
कारे प्रत्ययग्रहणे प्रत्ययस्यैव ग्रहणम् न तदन्तस्येति । तेन
कृतमटित्यादौ प्रत्ययमात्रस्यैव ग्रहणम् । खितिचेत्यादौ त्वसं-
भवात्तदन्तग्रहणम् । केचितीर्थंकर इत्यपीच्छन्ति तदर्थं कृद-
न्ते वा नमिति योगविभागः कर्तव्यः ।

सत्यागदास्तोः कारे । २ । २ । ७३ ।

सत्यादीनां कारशब्दे उत्तरपदे नित्यं सं भवति ।
सत्यं करोति सत्यस्य कार इति वा सत्यंकारः । अगदंकारः ।
अस्तुंकारः । अस्तिवति निपाताभ्युपगमे ।

भाष्ट्राग्नयोरिन्धे । २ । २ । ७४ ।

आष्ट्रमग्निरित्येतयोरिन्धशब्द उत्तरपदे सं भवति ।
भाष्ट्रनिन्धः । अग्निनिन्धः ।

भद्रोष्णयोः करणे । २ । २ । ७५ ।

भद्र उष्ण इत्येतयोः करणशब्द उत्तरपदे नम् भवति ।
भद्रंकरणम् । उष्णंकरणम् ।

लोकंपृष्णमध्यंदिनानभ्यासमित्यधेनुं भठ्याः । २ । २ । ७६ ।

लोकंपृष्णादयः कृतमनागमा निपात्यन्ते । लोकं पृष्णा-
तीति लोकंपृष्णम् । मध्यम् दिनस्य मध्यदिनम् । अनभ्यासमि-
त्यनस्येत्यनभ्यासमित्यः । दूरात्परिहर्तव्यः । धेनुर्भठ्या
धेनुं भठ्याः ।

गिलगिलगिलयोरचोऽगिलस्य । २ । २ । ७७ ।

असन्तस्य गिलशब्दान्तवर्जितस्य गिल, गिलगिल इत्ये-

तयोरुत्तरपदयोर्मन् भवति । तिभिं गिलतीति तिभिंगिलः ।
तिभिेर्गिळगिळस्तिभिं गिलगिलः । अगिलस्येति किम्? तिभिं-
गिलं गिलतीति तिभिंगिलगिलः ।

खित्यरुद्धिषतश्चानव्ययस्य । २ । २ । ७८ ।

अनठययस्याजतस्यारुम् द्विषतोश्च खिदंत उत्तरपदे मन्
भवति । मेघंकरः । पंडितंमन्यः । आढ्यंमघिष्णुः । सुभगंकर-
णम् । विहंगमः । अरुस्तुदः । द्विषंतपः । अनठययस्येति किम्?
दोषामन्यमहः । दिवामन्या रात्रिः ।

ह्रस्वः । २ । २ । ७९ ।

अनठययस्याजंतस्य खिदंत उत्तरपदे ह्रस्वादेशो भवति ।
खट्वंमन्यः । हंमन्यः । कालिमन्यः ।

मालेषीकेष्टकस्यान्नस्य च भारितूलचिते । २ । २ । ८० ।

मालादीनां केवलानां पूर्वपदान्तानां च यथासंख्यं
भारीत्याद्युत्तरपदेषु ह्रस्वादेशो भवति । मालभारी । माल-
भारिणी । उत्पलमालभारिणी कन्या । बलाकामालभारिणां ।
इषीकतूलम् । मुंघेषीकतूलम् । इष्टकचितम् । पक्षेष्टकचितं ।
अन्तग्रहणात् ग्रहणवता प्रातिपदिकेन न तदन्तविधिरिति
दिग्घपादोपहतः सौत्रनादिरित्यदौ पदादेशादि न भवति ।

भ्रुवोऽच्च कुटिकुंसे । २ । २ । ८१ ।

भ्रुशब्दस्य कुटिकुंमयोरुत्तरपदयोः ह्रस्वोऽकारश्चादेशो
भवतः । भ्रुकुटिः । अकुटिः । भ्रुकुंसः । अकुंसः ।

वेकौऽनीशुङ्गीयुठयञः । २ । २ । ८२ ।

अनठययस्येक उत्तरपदे ह्रस्वो वा भवति न चेद्दिगीशा-
देशो ङी प्रत्ययः इयुवोस्थानियञश्चादेशो भवति । लडिन-
पुत्रः । लडनीपुत्रः । ग्रामखिपुत्रः । ग्रामणीपुत्रः । ब्रह्मबंधुपुत्रः-

ब्रह्मबधूपुत्रः । अनीम्भीपुत्र्यज इति किम् ? बधी उच्यते
दित्तीम् । कीमुदगंधीबंधुः । की-गार्गीपुत्रः । इषुब्-भीकुलं ।
भूकुलं । यज् इद्रहूपुत्रः । अमठययस्येति किम् ? कांधीभूतम् ।
जरीकृत्य ।

उघाडी बहुलं नाम्नि । २ । २ । ८३ ।

उघत्तस्याऽदन्तस्य चोत्तरपदे बहुलं ह्रस्वो भवति नाम्नि
रेवतिनित्रः । नदिदत्तः । शीलजहम् । शीलप्रस्थम् । क्वचिन्न
भवति । नांदीमुखम् । नांदीतूर्ये । गंगाहारम् । क्वचिद्वि-
कल्पः । पृथिवीदत्तः । पृथिविदत्तः । गंगादेवी । गंगादेवी ।
नाम्नीति किम् ? नदीस्त्रोतः । खट्वापादः ।

त्वे । २ । २ । ८४ ।

उघाडोऽस्त्वप्रत्यये परे बहुलं ह्रस्वादेशो भवति । रोहि-
वया नावः । रोहिणित्वम् । रोहिणीत्वम् । अकत्वम् । अजा-
त्वम् । ड्याड इति किम् ? ग्रामणीत्वं । सोमपात्वम् ।

शुनो दीर्घः । २ । २ । ८५ ।

इवन् इत्येतस्योत्तरपदे परे बहुलं दीर्घो भवति । इवादंतः ।
इवादंष्ट्राः । इवाकर्णः । इवावराहम् । क्वचिन्न भवति । इव-
कल्पः । इवमुखम् । क्वचिद्विकल्पः । इवापदं । श्वपदं । इवापुच्छं ।
श्वपुच्छम् ।

वले । २ । २ । ८६ ।

वलप्रत्यये परे पूर्वस्याचो बहुलं दीर्घो भवति । कृषीवलः ।
दंतावलः । क्वचिन्न भवति । पितृवलः । प्रातिपदिके च न भवति
कायवलं । नागवलम् ।

आदिजन्ते । २ । २ । ८७ ।

इषुब् इति य इष् लदन्त उत्तरपदे पूर्वपदस्याचो बहुल-

नाकारो भवति । 'केशाकेशि । कषाकषि । मुष्टामुष्टि । क्वचिन्न
भवति । अस्यति ।

धञ्जुपसर्गस्य च । २ । २ । ८८ ।

उपसर्गस्याजन्तस्य घञन्त उत्तरपदे परे बहुलं दीघः ।
भवति । नीह्लेदः । नीमेदः । नीमार्गः । क्वचिन्न भवति । प्रसेवः ।
प्रहारः । विषादः । विषादः । क्वचिद्विकल्पः । परिपाकः । परीपाकः ।
प्रतिवेशः । प्रतीवेशः । प्रतिहारः । प्रतीहारः । प्रतिबोधः ।
प्रतीबोधः । परिखानः । परीखानः । निकाशः । नीकाशः ।
क्वचित् विषयभेदेन । प्रासादो ग्रहम् । प्रासादोऽन्यः । प्राका-
रो वरुडकः । प्रकारोऽन्यः । अपमानार्ग औषधिः । अपमार्गोऽन्यः ।
नीहारस्तुषारः । निहारोऽन्यः । परीरोधः सुगावरोधः । परिरो-
धोऽन्यः । परीहारो देशानुग्रहः । परिहारोऽन्यः । वीतंसः प-
क्षिबन्धनम् । वितंसोऽन्यः । बहुलवचनात् क्वचिद्व्यप्यनुपसर्ग-
स्यापि दीर्घः । दक्षिणापयः । उत्तरापयः । अंधातनसम् ।
अंधतनसम् । क्वचिद्विषयभेदेन अधीदंतः । अधीकर्णः । अधी-
पादः । अधीकंठः । एते अधिष्ये अधिदन्त इत्येव । क्वचिद-
नुत्तरपदेपि विकल्पः । पूरुषः । पुरुषः । सधनम् । साधनम् ।
तरणम् । तारणम् । नरकम् । नारकम् । अतिशयनम् । अतिशा-
यनम् । चः बहुलानुकर्षी-

काशत्तीकः । २ । २ । ८९ ।

इगन्तस्योपसर्गस्य काशठ्ठेति द्वितकारादी षोडशरपदे
नित्यं दीर्घो भवति । निकाशत इति नीकाशः । प्रतीकाशः ।
अनूकाशः । नीतन्म् । वीतन्म् । परीतन्म् । परीतवान् । प्रणीतन्म् ।
द्वितकारनिर्देशः किम् ? । विततम् ।

१ केचं केचं ग्रहीत्वा इत् युञ्ज् मवृत्तानिति विग्रहः । एवं कषा-
कषि, दंडादंडि । मुष्टामुष्टि इत्यादीनामपि अथगन्तव्यमिति ।

नहिवृत्तिवृषिव्यधिसहितनिरुचि क्वी तिकारकस्य । २।२।८०।

अथ इति वतंते । नद्यादिषु धातुषु विपन्तेषुत्तरपदैषु
अजन्तस्य पूर्वपदस्य तेः कारकस्य च दीर्घो भवति । नहि-उपा
नत् । परीणत् । वृति-उपावृत् । नीवृत् । वृषि-प्रावृत् । व्यधि-
द्यावित् । नर्मावित् । सहि-जलासट् । तुरासट् । तनि-परीतत् ।
रुचि-निरुक् । अतिरुक् । अन्निरुक् । रुचीति वा पाठः तत्र
रुचिरुचयोः विकल्पः । तेन अतिरुक् । निरुक् । अन्निरुक् ।

चितेः कचि । २ । २ । ८१ ।

चितिशब्दस्य कचि परे दीर्घो भवति । एकचित्तीकः ।
द्विचित्तीकः ।

स्वचिह्नस्याविष्टाष्टपञ्चभिन्नच्छिन्नच्छिद्रस्तु वस्व-
स्तिकस्य कर्णे । २ । २ । ८२ ।

इदमस्य स्वनिशितव्यनिति येन चिह्नयते लक्ष्यते तत्स्व-
चिह्नम् । तद्वाचिनोऽजन्तस्य विष्टादिशब्दकर्मितस्य कर्णशब्द
उत्तरपदे दीर्घो भवति । दात्रमिव दात्रं चिह्नं कर्णयोर्यस्य सः
दात्राकर्णः पशुः । एवं शंकूकर्णः । शकुलीकर्णः । द्विगुणाकर्णः ।
द्वयगुणाकर्णः अविष्टादेरिति किम् ? विष्टकर्णः । अष्टकर्णः ।
पञ्चकर्णः । त्रिकर्णः । द्विकर्णः । छिद्रकर्णः । स्तुवकर्णः ।
स्वस्तिककर्णः ।

हवियुक्तेऽष्टः कपालगमे । २ । २ । ८३ ।

अष्टशब्दस्य कपालगमयोरुत्तरपदयोर्यथासंख्यं हविषि
पुके चाग्निषेये दीर्घो भवति । अष्टासु कपालेषु संस्कृतनष्टक-
पालम्, हविः । अष्टाभिर्गोत्रियुक्तनष्टागवम् शकटम् ।

नाम्नि । २ । २ । ८४ ।

अष्टन् शब्दस्योत्तरपदे परे दीर्घो भवति नाम्नि, संज्ञायाम् । अष्टापदः कैलासः । अष्टावक्रः । अष्टाबिटपः । नाम केचित् ।

कोटराञ्जनादीनां वनगिरौ । २ । २ । ८५ ।

कोटरादीनामञ्जनादीनां च यथासंख्यं वनशब्दे गिरिशब्दे चोत्तरपदे दीर्घो भवति नाम्नि । कोटरावणम् । निम्बकावणम् । इत्यादि । अंजनागिरिः । नलागिरिः । सल्वागिरिरित्यदयः । अन्यत्र कोटराणां वनं कोटरवनम् । अंजनगिरिः ।

बह्वृशरादीनां मत्स्यनजिरादेः । २ । २ । ८६ ।

बह्वृषः शरादीनां च मत्स्यप्रत्यये परे दीर्घो भवति नाम्नि । अजरादिवर्जयित्वा । बह्वृषः । रुदुंभरावती । नशकावती । वीरणावतीत्यादयः । शरादीनां-शरावती । अहीवती । कपीवती । मणीवती । शुभीवती । हनूवती । इत्यादयः ज्ञेयाः । अजिरादेरिति किम् ? अजिरवती । खदिरवतीत्यादिः ।

बहेऽपील्वादीकः । २ । २ । ८७ ।

बह्वृशब्दे परतः अपील्वादीनां इको दीर्घो भवति नाम्नि । ऋषीवहम् । मुनीवहम् । कपीवहम् । एवं नामानि मगराणि । पील्वादिनिषेधः किम् ? पीलुवहम् । चारुवहम् ।

विश्वस्य नरे । २ । २ । ८८ ।

विश्वशब्दस्य नरशब्दे उत्तरपदे नाम्नि दीर्घो भवति । विश्वानरो नाम कश्चित् ।

श्वषी मित्रे । २ । २ । ८९ ।

विश्वशब्दस्य मित्रे उत्तरपदे नाम्नि दीर्घो भवति । श्वषावभिषेये । विश्वामित्रो नाम ऋषिः । अन्यत्र विश्वमित्रः ।

वसुराटोः । २ । २ । १०० ।

.विश्वशब्दस्य वसुराटोऽक्षरपदयोर्दीर्घो भवति । विश्व-
वसुः । विश्वाराट् । विकृतिनिर्देशादिह न भवति, विश्वराजो ।
विश्वराज इत्यादि ।

एकादश षोडश षोडन् षोडा षड्वा । २ । २ । १०१ ।

एकादशादयः शब्दाः दशादिषुत्तरपदेषु कृतदीर्घत्वाद्यो
निपात्यन्ते । एकोऽस्य दश एकश्च दश च वा एकादश । षडु-
त्तरा दश षट् च दश च वा षोडश । षट् दन्ताः अस्य षोडन् ।
षड्भिः प्रकारैः षोडा षड्वा ।

द्वाष्टात्रयोऽनशीतौ प्राक् छतादबहुव्रीहौ । २ । २ । १०२ ।

प्राक्छताद्या संख्या अशीति वर्जिता तस्यानुत्तरपदे द्वि-
अष्टन्-त्रि इत्येतेषां द्वा-अष्टा-त्रयस् इत्येते आदेशा यथा-
संख्यं निपात्यन्ते । अबहुव्रीहौ सनासे । द्वादश । द्वाविंशतिः ।
द्वात्रिंशत् । अष्टादश । अष्टाविंशतिः अष्टात्रिंशत् । त्रयोदश ।
त्रयोविंशतिः । त्रयस्त्रिंशत् । अनशीताविति किम् ? द्व्यशीतिः
त्र्यशीतिः प्राक्छतादिनि किम् ? द्विशतम् । अष्टशतम् । द्विसह-
स्रम् । अबहुव्रीहाविति किम् ? द्वित्राः । अष्टदशाः । त्रिदशाः

चत्वारिंशदादौ वा । २ । २ । १०३ ।

प्राक्छताद्या संख्या अशीति वर्जिता तस्यां चत्वारिंश-
दादानुत्तरपदे द्वि-अष्टन्-त्रि-इत्येतेषां द्वा-अष्टा-त्रयस् इत्येते
आदेशा वा भवन्त्यबहुव्रीहौ ॥ द्विचत्वारिंशत् । द्वाचत्वारिं-
शत् । द्विनवतिः । द्वात्रयतिः । अष्टचत्वारिंशत् । अष्टचत्वा-
रिंशत् । अष्टनवतिः । अष्टानवतिः । त्रिचत्वारिंशत् । त्रयश्च-
त्वारिंशत् । त्रिनवतिः । त्रयोत्रयतिः ।

महतः करघासविशिष्टे डाः । २ । २ । १०४ ।

महत इत्येतस्य करादिबृत्तरपदेषु डादेशो भवति वा ।
महतः करः महाकरः । महत्करः । कर एव कार इति । महा-
कारः । महत्कारः । महाघासः । महद्घासः । महाविशेषः ।
महद्विशेषः ।

ऊघः । २ । २ । १०५

ऊघन्तस्य महच्छुद्धस्य करादिबृत्तरपदेषु नित्यं डा भव-
ति । महत्याः करः । महाकरः । महाकारः । महाघासः ।
महाविशेषः ।

जातीयैकार्ये ॥ २ । २ । १०६ ॥

महच्छुद्धस्य जातीयप्रत्यये परे एकार्ये चोत्तरपदे नित्यं
डा भवति । महाजातीयः । महाजातीया । महाभागः । महा-
वीरः । महादेवी । महादूती । महद्भूतश्वन्द्र इति ऊघन्तै-
कार्यः । तथा च । गोमतीभूता स्त्रीति न पुंसावः ।

आ घद्दुग्दुशदूक्षे ॥ २ । २ । १०७ ॥

घतुप्रत्यये दूगादिषु चोत्तरपदेषु पूर्वस्याकारो भवति ।
यावान् । तावान् । एतावान् । स एव दूश्यते इति तादृक् ।
तादृशी । तादृशः । तादृक्षः । एवमसूदृक् । भवादृक् । जग्या
दृक् । दूगिति दूशदूक्षसाहचर्यात् ऊघन्तस्य ग्रहणम् । न हि
बन्तस्य । अर्थदृक् । कुवलपदूशाम् ।

किमिदमः कीश् ॥ २ । २ । १०८ ॥

किमिदमोः घत्वादिषु यथासंख्यं की ईशादेशो भवतः ।
किं प्रनाजमस्येति कियान् । इद्ं प्रनाजनस्येति इयान् ।
कीदृक् । कीदृशः । कीदृक्षः । ईदृक् । ईदृशः । ईदृक्षः ।

सस्समानस्य धर्मादिषु च ॥ २ । २ । १०८ ॥

.समान इत्येतस्य दूगादिषु चोत्तरपदेषु स इत्यादेशो
भवत्प्राप्त्वापवादः ॥ सहृक् । सहृशः । सहृक्षः । चतुर्नास्ति ।
सधर्मा । साधर्न्यम् । सपक्षः । सगन्धः । सदेश इत्यादयः ॥

सब्रह्मचारी ॥ २ । २ । ११० ॥

सब्रह्मचारीति निपात्यते । समानो ब्रह्मचारी समाने
ब्रह्मणि गुरुकुले व्रतचारीनि वा सब्रह्मचारी ।

सहस्याकालेऽठययीभावे ॥ २ । २ । १११ ॥

सह इत्येतस्याकालवचिन्युत्तरपदेऽठययीभावे समाने
सकारादेशो भवति ॥ सचक्रं देहि । सपुरं प्राजः । अकाल इति
किं ? सहपूर्वाह्नम् । अन्यत्र सहकृत्वा ।

ग्रंथांताण्याधिक्याद्दृश्ये । २ । २ । ११२ ॥

सहस्योत्तरपदे परे सादेशो भवति । ग्रंथांते आख्यायानाधि
क्ये दृश्ये च । ग्रंथस्यांतः ग्रंथांतः । तत्र काष्ठमन्तं कृत्वा सकाष्ठं ।
ज्योतिषमधीते सकलं समुहूर्तं । आख्या नाम तत्र साश्वत्थ
सपलाशं । सशिंशपं । एवं नामानि वनानि सरसा धूर्वा । आ-
धिक्ये-समाधः कार्वाणं । नायाधिक इत्यर्थः । एवं सकाकणीको
नाथः । सद्गोष्ठा खारी । अदृश्येऽदृश्यार्थे उत्तरपदे साग्निः कपो-
तः । सपिशाचा वात्या । सरासवी शाला ।

वान्यार्थे ॥ २ । २ । ११३ ॥

अन्यपदार्थे समाने बहुव्रीहौ सहस्योत्तरपदे सादेशो
भवति वा । सपुत्रः । सहपुत्रः । सशिष्यः । सहशिष्यः ।

नाशिष्यगोवत्सहले ॥ २ । २ । ११४ ॥

सहस्रद्वय सकारसहस्र इत्येतद्वर्जित उत्तरपदे आशिषि

गम्यमानायामन्यार्थे सोदेशो न भवति । स्वस्ति भवते सह
पुत्राय । भद्रं सहलोकाय रात्रे । अगोवत्सहस्र इति किम् ?
स्वस्ति भवते सगवे । सवत्साय । सहलाय ।

बंधौ व्यस्येश् ॥ २ । २ । ११५ ॥

व्यादेशान्तस्य पूर्वपदस्य बंधुशब्द उत्तरपदेऽन्यार्थे बहु-
व्रीहौ ईशादेशो भवति ॥ कारीषगन्ध्या बंधुरस्य कारीषगन्धी-
बन्धुः । निर्दिश्यमानस्यादेश इति व्यस्येश् न सर्वस्य । उत्त-
रपद इति किम् ? कौमुदगन्ध्या बंधुकुलम् । कौमुदगन्धीबंधु-
कुल इत्यत्र तु कौमुदगन्धीबंधुःकुलमस्येति विग्रहः ।

मातमातृमातृके वा ॥ २ । २ । ११६ ॥

व्यादेशान्तस्य पूर्वपदस्य मात मातृ-मातृक इत्येतेषुत्तर-
पदेऽन्यार्थे ईशादेशो भवति । कारीषगन्ध्या माता यस्य कारीष-
गन्धीमातः । कारीषगन्ध्यामातः । परमकारीषगन्धीमातः । पर-
मकारीषगन्ध्यामाता । कारीषगन्धीमातृकः । कारीषगन्ध्या-
मातृकः । अनेनैव पक्षे मातादेशः ।

पुत्रपत्योस्तत्पुरुषे । २ । २ । ११७ ॥

व्यादेशान्तस्य पूर्वपदस्य पुत्रपत्योरुत्तरपदयोस्तत्पुरुषेई-
शादेशो भवति कारीषगन्ध्यायाःपुत्रः कारीषगन्धीपुत्रः । कारीष-
गन्धीपतिः । परमकारीषगन्धीपुत्रः । परमकारीषगन्धीपतिः ।

कोः कदचि ॥ २ । २ । ११८ ॥

कुशब्दस्याजादावुत्तरपदे तत्पुरुषे कदादेशो भवति ॥
कृत्स्नतनकम् कदकम् । कदशनम् । कदसः । कदुद्गः । कदत्प-
निति प्रबोधरादिः ।

रथवदेषु । २ । २ । ११९ ॥

कुशब्दस्य रथवदयोर्दत्तरपदयोः कञ्भवति । कञ्जवनान्त

तत्पुरुष इति नास्ति । कुत्सितो रपः । कुत्सितो रथोऽस्येति वा कद्रुपः । कद्रुदः ।

कत्रिः ॥ २ । २ । १२० ॥

कुशब्दस्य किंशब्दस्य वा त्रिशब्द उत्तरपदे कदादेशो निपात्यते । कुत्सितास्त्रयः, के वा त्रयः कत्त्रयः । कुत्सिताः के वा त्रयो यस्येति वा कत्रिः ।

पुरुषे का वा ॥ २ । २ । १२१ ॥

कुशब्दस्य पुरुषशब्दे उत्तरपदे का इत्यादेशो भवति वा ॥ निंदितः पुरुषः कापुरुषः । कुपुरुषः । वा इत्यनुक्त्वा कावचनं सागर्थम् । तेन^१ कुकूपुरुषः कापुरुषः ।

अल्पे ॥ २ । २ । १२२ ॥

ईषदर्थे वर्तमानस्य को कादेशो नित्यं भवति । ईषन्नधुरं कामधुरम् । कालवणम् । काशास्त्रम् । कापुरुषः ।

पथयक्षयोः ॥ २ । २ । १२३ ॥

पथिन् अक्ष इत्येतयोर्रुपारपदयोः कोः का भवति ॥ कुत्सितः पथाः कापथः । कापथो देशः । कुत्सितोऽक्षः काक्षः । कुत्सिते अक्षिणी यस्येति वा काक्षः ।

काकवी घोषणे । २ । २ । १२४ ।

कुशब्दस्योष्णशब्दे उत्तरपदे का कश्च इत्यादेशो वा भवतः । ईषदुष्ण कुत्सितमुष्णं वा, कोष्णम् । कघोष्णम् । कदुष्णम् ।

१ पुरुषे इति किम् ? कूट्रो राजा । वा वा इत्यनुक्त्वा कावचनं सागर्थम् । यथा कु इत्यस्य रूपस्य ममासो भवति कापुरुष इति सवाकारेण विहृष्यति । यदा तु "को दिशोऽध्यस्य" इति अकि सति वाक्कुशब्दस्य कूपुरुष इति तदाऽऽकारविधौ ककापुरुष इति मान्नेति तत्रैष्टम् । अतः वाकोपि का इत्येव श्याह इत्येवमर्थं कावचनम् ।

२ पथीति पथिनश्चद्वयइथासत्पथीयेऽगुत्पञ्चे न भवति कुपथं वनम् । अहोति वामान्येनाक्षयद्मार्चं गृह्यते । अहो धूने वस्यंती मयमाधौ विभोतके ।

नस् नासिकायास्तस् क्षुद्रे । २ । २ । १२५ ।

नासिकाशब्दस्य तत्प्रत्यये क्षुद्रशब्दे चोत्तरपदे नक्षित्या-
देशो भवति ॥ नासिकायाः नस्तः । नासिकया क्षुद्रः नस्क्षुद्रः ॥

येऽवर्णौ । २ । २ । १२६ ।

नासिकाशब्दस्य ये प्रत्यये वर्णादन्यस्मिन्कनिधेये नस्त-
वति । नासिकायै हितन् नासिकायां भवं वा, नस्यन् । अन्यत्र
नासिकयो वर्णः ।

हृदयस्य हृद्याणलासे । २ । २ । १२७ ।

हृदयशब्दस्य येऽणि च प्रत्यये लासशब्दे चोत्तरपदे
हृद् इत्यादेशो भवति ॥ हृद्यम् । हार्दन् । ह्लासः ।

लेखे २ । २ । १२८ ।

अथान्तलेखशब्दे उत्तरपदे हृदयस्य हृद् भवति । हृदयं
लिखतीति हृल्लेखः । अणीति किम् ? हृदयस्य लेखः हृदय-
लेखः । घञ्-हृदयशब्दनिवृत्त्यर्थो हृदादेशः । अन्यत्रोभयं प्रयु-
ज्यते । सौहार्द्यम् । सौहृदयम् । हृद्रोगः । हृदयरोगः हृच्छ-
ल्यम् । हृदयशल्यम् ।

पदः पादस्याज्यातिगोपहृते । २ । २ । १२९ ।

पादशब्दस्याज्यादिषुत्तरपदेषु पद इत्यादेशो भवति ।
पादाभ्यां पादयोर्वा आनिः पदानिः । पादाभ्यामततीति
पदातिः । पदगः । पदोपहनः ।

पत्काषिहिमहृतिये । २ । २ । १३० ।

पादशब्दस्य काषि हिम हृति इत्येतेषुत्तरपदेषु यत्प्रत्यये
च परतः पद् भवति ॥ पत्काषी । पट्टिमन् । पट्टतिः । पादौ
विष्यन्तीति पद्याः शर्कराः । पादयोर्भवः पद्याः पांसवः ।

* १ अत्र लेखः घञन्तः अत एव हृदयस्य ह्लासो न भवति ।

२ पादाध्वमिति यत् ।

पादाभ्यां द्वितं पद्यम्, भोषयन् । पाद्यं जलमिति पाद्यार्घ्यं
इति भवति । द्विपाद्यमित्यादौ द्विगुसंबन्धी यः न पादसंबन्धी ॥

शस्युचः । २ । २ । १३१ ।

ऋचः संबन्धिनः पादस्य शसि प्रत्यये पद् भवति ॥ पादं
पादं गायत्र्याः शंसतीति पच्छो गायत्री शंसति । ऋच इति
किम् ? पादशः, श्लोकं कथयतीति । पादशः कार्षापणं ददाति ।

मिश्रशब्दघोषनिष्के वा । २ । २ । १३२ ।

पादस्य मिश्रादिषूत्तरपदेषु पट्टा भवति । पयिभ्रः
पच्छुद्धः । पट्टोषः । पक्षिष्कः । पादमिश्रः । पादशब्दः
पादघोषः । पादनिष्कः ।

पूर्यएकहस्युदकस्योदः । २ । २ । १३३ ।

उदकशब्दस्य पूर्यपितठयवाभिम्येकहलि असंयुक्तहलादा-
वुत्तरपदे उद इत्यादेशो वा भवति ॥ उदकुंभः । उदककुंभः ।
उदकघटः । उदघटः । उदपात्रम् । उदकपात्रम् । उदभाजनम् ।
उदकभाजनम् । एकहलीति किम् ? । उदकस्थालम् ।

मन्योदनसक्तुबिन्दुवज्रवीवधभारहारगाहे २ । २ । १३४ ॥

उदकस्य मथादिषूत्तरपदेषु वा उद इत्यादेशो भवति ॥
उदमंथः । उदकमंथः । उदीदनः । उदकीदनः । उदसक्तवः ।
उदकसक्तवः । उदबिन्दुः । उदकबिन्दुः । उदवज्रम् । उदकवज्रम् ।
उदवीवधः । उदकवीवधः । उदभारः । उदकभारः । उदहारः ।
उदकहारः । उदगाहः । उदकगाहः ।

धिपेषवासवाहने ॥ २ । २ । १३५ ॥

उदकस्य ध्यादिषूत्तरपदेषु नित्यमुद इत्ययनादेशो
भवति । उदकं धीयतेऽस्मिन्नित्युदाधिः घटः । उदपेषं पिनष्टि ।
उदवासः । उदवाहनः ।

नान्म्युत्तरपदस्य च ॥ २ । २ । १३६ ॥

उदकपूर्वपदस्योत्तरपदस्य च नास्ति उद इत्ययनादेशो

भवति । उदपर्वतः । उदमेघो नाम कश्चित् । उत्तरपदस्य
लघणोदः । एवं क्षीरोदः । कालोदः । एवं नामानः समुद्राः ।

श्लुग्वा ॥ २ । २ । १३७ ॥

पूर्वपदस्योत्तरपदस्य च नाग्नि श्लुग्वा भवति ॥ देव-
दत्तः । देवः दत्तः । सत्यजाना । सत्या जाना । शठदसान्येऽर्थ-
प्रकण्ठदेविंशेषोऽवसेयः ।

द्वयन्तरूपसर्गादीदपोऽनात् ॥ २ । २ । १३८ ॥

उत्तरपदस्येति वर्तते । द्विशठदादन्तशठदादनवर्णान्तेभ्य-
श्चोपसर्गैभ्यः परस्याप् इत्येतस्योत्तरपदस्य ईदादेशो भवति ।
द्विर्गता आपोऽस्मिन्निति द्वीपम् । अन्तरीपम् । नीपम् । वीपम् ।
प्रतीपम् । समीपम् । अनादिति किम् ? । प्रापम् । परापम् ।

देशोनोरुः ॥ २ । २ । १३९ ॥

अनुशठदात् परस्य अप् इत्येतस्योत्तरपदस्य उकारो
भवति । देशेऽभिधेये । अनुगता आपो अस्मिन्निति अनुषो
देशः । अन्वीपमन्यत्र स्यात् ।

दिक्शठदानीरस्य तारो वा ॥ २ । २ । १४० ॥

दिग्वाचिनः शठदात् परस्य नीर इत्येतस्योत्तरपदस्य
तार इत्यादेशो वा भवति । दक्षिणतारम् । दक्षिणतीरम् । उत्त-
रतारम् । उत्तरतीरम् ।

मातृपितृस्त्वसुष्ठिः ॥ २ । २ । १४१ ॥

मातृपितृभ्यां परस्य स्वसु इत्येतस्योत्तरपदस्य विरा-
देशो वा भवति । मातुः स्वसा । मातुः छवसा । पितुः स्वसा ।
पितुः छवसा । पितुः स्वसा । स्वसृपत्योर्वेति श्लुग्वा भवति ।

उः ॥ २ । २ । १४२ ॥

अवर्णान्ताभ्यां मातृपितृभ्यां परस्योत्तरपदस्य स्वसुर्नित्यं
पिर्भवति । मातृछवसा । पितृछवसा । बहुधाः श्लुग्वा आकार-

दर्शनास्मित्यः विः ।

द्विकुशमिपरेष्वलम् ॥ २ । २ । १४३ ॥

ठयादिभ्यः परस्य स्थलेत्यस्योत्तरपदस्य ष्टलनिति
विर्निपात्यते ॥ विष्टलम् । कुष्टलम् । शमिष्टलम् । परिष्टलम् ।
सनिति ह्रस्वोच्चारणात् न दीर्घात् विः । ततोऽप्येके ।

कपेर्गोत्रे ॥ २ । २ । १४४ ॥

कपेः परस्योत्तरपदस्य स्थलस्य ष्टलनिति विर्निपात्यते ॥
गोत्रेऽभिधेये । कपिष्टलम्, गोत्रम् । अन्यत्र कपिनां स्थलम् ।
कपिस्थलनिति ।

गोऽम्ब्राम्बसठ्यापद्विचिभूम्यग्निमञ्जिपुञ्जिञ्जेकुशङ्कुक्वङ्
गुवर्हिर्दिविपरष्मेष्ठः ॥ २ । २ । १४५ ॥

गवादिभ्यः परस्य स्थ इत्युत्तरपदस्य ष्ट इति विर्नि-
पात्यते । गोष्ठम् । अंघ्राष्ठः । अंघ्रष्ठः । मठ्यष्ठः । अपष्ठः ।
द्विष्टाः । त्रिष्ठः । भूनिष्ठः । अग्निष्ठः । मज्जिष्ठः । पुञ्जिष्ठम् ।
शेकुष्ठः । शकुष्ठः । कुष्ठः । अगुष्ठः । बर्हिष्ठः । दिविष्ठः ।
परमेष्ठः । अत एव श्लुगभावः ।

प्रष्टोऽग्रगामी । २ । २ । १४६ ।

प्राटपरस्य स्थस्य विर्निपात्यते । अग्रगामी चेद्वाच्यो
भवति । प्रष्ठः अग्रगामो । प्रस्थोऽज्यः ।

ज्योतिरायुषष्टोमः । २ । २ । १४७ ।

ज्योतिस्, आयुस् इत्येताभ्यां परस्य स्तोमस्य विर्निपा-
त्यते । ज्योतिष्टोमः । आयुष्टोमः ।

ऋदुच्चाग्नेः । २ । २ । १४८ ।

अग्नेरुत्तरपदयोः स्तुतस्तोमशब्दयोः विर्निपात्यते ।
अग्निऋदुत् । अग्निष्टोमः ।

निर्दुस्वीः सेधसंधिसाम्नाम् । २ । २ । १४८ ।

निर् दुर् सुभ्यः परेषां सेधादीनामुत्तरपदानां विभ्रवति ।
वचनभेदाद्यथासंख्याभावः । निष्पेधः । दुष्पेधः । सुपेधः ।
निष्पन्धिः । दुष्पन्धिः । सुपन्धिः । निष्षामा । दुष्षामा ।
सुषामा ।

भीरुष्ठानादिषु । २ । २ । १५० ।

भीरुष्ठानादिषूत्तरपदस्य विन्निपात्यते । भीरुणां स्थानं
भीरुष्ठानम् । अंगुलीनां मंगः अंगुलिषंगः । इत्ययदयः ।

निनद्यास्स्नातेः कौशले । २ । २ । १५१ ।

निनदीभ्यां परस्य स्नातेरुत्तरपदस्य विभ्रवति । कौशले
नैपुण्येऽर्थे । निष्णः । निष्णान्तः । कट करणे । नदीष्णः । नदी-
ष्णान्तः । प्रनरणे कुशल इत्यर्थः । अन्यत्र निस्नानः । नदीस्नानतः ।

प्रतेच्छान्तं सूत्रे । २ । २ । १५२ ।

प्रेतः परस्य स्नानस्य विन्निपात्यते सूत्रे । प्रतिच्छान्तम्
सूत्रम्, शुद्धमित्यर्थः । प्रनिस्नानतमन्यत् ।

च्छानं नाम्नि । २ । २ । १५३ ।

प्रतेः परस्य स्नानशब्दस्य विन्निपात्यते सूत्रविषये
नाम्नि । प्रतिच्छानं सूत्रमित्यर्थः । प्रनिस्नानतमन्यत् ।

विष्टाराभिनिष्ठानं छन्दो वर्णं । २ । २ । १५४ ।

वेः परस्य तारस्याभिनिष्ठः परस्य स्नानस्य च यथाक्रमं
छन्दसि वसर्णे च विषये नाम्नि विन्निपात्यते ॥ विष्टारं पंक्तिः ।
विष्टारः बृहदिका छन्दः । विस्तारोऽन्यः । अभिनिष्ठानो वर्णः ।
विसर्जनीयः । अभिनिष्ठानोऽन्यः ।

वृत्तासर्न विष्टरः । २ । २ । १५५ ।

वेः परस्य स्तरस्य नाम्नि विन्निपात्यते । वृत्तः ।

भासनञ्च चेद् वाच्य भवति । विष्टरो वृक्षः । विष्टरभासनम् ।
विस्तरोऽन्यः ।

युधिगवेष्टिरः । २ । २ । १५६ ।

युधिगविभ्यां परस्य स्थिरस्य विभिर्निपात्यते नास्ति ।
युधिष्टिरः । गविष्ठिरः । युधिगवीत्यत एवाश्लुक् ।

सत्यगः । २ । २ । १५७ ।

अगकारान्तात्परस्योत्तरपदस्य मकारस्यैकारे परे विभ्र-
वति । समुदायश्चेन्नान भवति । श्रीषेणः । वारिषेणः । मातृ-
षेणः । अग इति किम् ? विष्टवक्सेनः । नास्तीति किम् ?
प्रथुसेनः राजा ।

भाट्टा । २ । २ । १५८ ।

नक्षत्रवामिनोऽग परस्योत्तरपदनकारस्य एकारे विभ्रवति
वा नास्ति ॥ भरणिषेणः । भरणिसेनः । रेवतिषेणः । रेवति-
सेनः । अग इति किम् ? अश्वयुक्सेनः ।

गोऽ सेः । २ । २ । १५९ ।

अगकारान्तं यत्पूर्वपदनस्यन्तं तत्स्थान् षकाराद्रेफाच्च
परस्योत्तरपदस्यस्य नस्य गो भवति समुदाये नास्ति । खरणाः ।
खुरणाः । द्रुणसः । सूर्यशखा । नरवाहयः । असेरिति किम् ?
सर्पिष्पानम् । अग इति किम् ? ऋगयनम् । नास्तीति किम् ?
मेघनासिकः । सूर्यनखी कन्या । पदनाभिकमिति वचनं यत्त्व-
विधौ, न वृत्त्यंत इति नास्ति । तत्रेदमेव लिङ्गम् ।

पुरगामिश्रकाशिभ्रकाशारिकाकोटराट्टणम् । २ । २ । १६० ।

पुरगादिभ्योत्तरस्य वनस्य णत्वं निपात्यते नास्ति ।
पुरगावणम् । मिश्रकावणम् । मिश्रकावणम् । शारिकावणम् ।
कोटावणम् । एतेभ्य इति किम् ? कुवेरवनम् । शतपत्रवनम् ।

नाम्नीति किम् ? शारिकाणां वनम् । शारिकावनम् ।

प्राग्नेऽन्तर्निशराग्रखदिरकार्षणीयूक्षेक्षुप्लखात् ॥२॥१६१॥

प्रादिभ्यः परस्य वनस्य खट्वं निपात्यते । प्राग्खणम् ।
अग्नेखणम् । अन्तर्खणम् । निर्वखणम् । शरखणम् । आग्रखणम् ।
खदिरखणम् । कार्ष्ण्यखणम् । पीयूषखणम् । इक्षुखणम् । अक्षव-
खणम् ॥ योगविभागात्ताम्नीति निवृत्तम् ।

द्विज्यज्भ्योऽनिरिकादिभ्यो वृक्षीषधादिभ्यो वा ॥२॥१६२॥

द्व्यज्भ्यस्त्रयज्भ्यश्च हरिकादिवर्जितेभ्यः वृक्षवाचिभ्यः
ओषधवाचिभ्यश्च परस्य वनस्य खट्वं निपात्यते वा ॥ शिमु-
वखणम् । शिमुवनम् । दारुवणम् । दारुवनम् । शिरीषवणम् ।
शिरीषवनम् । कारीषवणम् । कारीषवनम् । ओषधिभ्यः-नाष-
वणम् । नाषवनम् । दूर्वावणम् । दूर्वावनम् । ग्रीहिवणम् । ग्रीहिव-
वनम् । सीवारवणम् । सीवारवनम् । द्वित्रिज्भ्यः इति किम् ?
देवदारुवनम् । अनिरिकादिभ्य इति किम् ? हरिकावनम् ।
तिनिरवनमित्यादयः । वृक्षीषधिभ्य इति किम् ? पितृवनम् ।
कलीवनस्पतिज्ञेयो वृक्षः । पुष्पफलोपगाः ओषधयः । फल-
पाकांतालतागुलमाश्च वीषधः ॥

गिरिनद्यादीनाम् ॥ २ । २ । १६३ ॥

गिरिनद्यादीनां य उत्तरपदनकारस्तस्य खट्वं वा भवति ।
गिरिनदी । गिरिणदी । गिरिणसः । गिरिणसः । वक्रणदी ।
वक्रणदी । इत्यादयः

पार्श्वं भावकरणे ॥ २ । २ । १६४ ॥

पार्श्वे करणे च यः पानशब्दस्तस्योरपदस्य नकारस्य
नञेः पूर्वप्रदात्परस्य णत्वं वा निपात्यते । क्षीरस्य पानम् ।
क्षीरपानम् । क्षीरपानम् । कषायपानम् । कषायपानम् ।

करणे कषायपाणः । कषायपाणः । वारिपाणः, वारिपाणः
कंसः । अन्यत्र-पीयतेऽस्मिन्निति पाणः । क्षीरपाणेन घोषः ।
असेरिति किम् ? सर्पिष्पाणम् । यजुष्पाणम् ।

देशे ॥ २ । २ । १६५ ॥

असेः परस्य पाणस्य णत्वं निपात्यते देशे गम्यमाने ॥
कषायपाणाः गांधारय । क्षीरपाणाः उसीनराः । सुरापाणाः
प्राच्याः । सौवीरपाणा बाहलिकाः ।

ग्रामाग्रायणीः ॥ २ । २ । १६६ ॥

ग्रामाग्राभ्यां परस्य नी इत्येतस्य णत्वं निपात्यते ।
ग्रामणीः । अग्रणीः ।

णसः ॥ २ । २ । १६७ ॥

प्रादेरुत्तरस्य नस इत्यस्य णत्वं निपात्यते । प्रगता प्र-
वृद्धा वा नासिकाऽस्येति प्रणसः । प्रणसं मुखम् । निर्णस
मुखम् ।

अतोऽहः ॥ २ । २ । १६८ ॥

अकारान्तपूर्वपदस्यात् प्रात्परस्याह इत्येतस्योत्तरप-
दस्य णत्वं निपात्यते । पूर्वाहः । अपराहः । अत इति
किम् ? निराहः । पराहः ।

वयसि चतुस्त्रेर्हायणाः ॥ २ । २ । १६९ ॥

चतुस्त्रिभ्यां परस्य हायनस्य णत्वं निपात्यते वयसि
गम्यमाने । चतुर्हायणः वत्सः । चतुर्हायणी बहवा । त्रिहायणः ।
त्रिहायणी । वयसीति किम् ? चतुर्हायणा शाला ।

वाद्याद्वाह्वाम् ॥ २ । २ । १७० ॥

वाद्यावाचि वत्पूर्वपदं तत्स्यात् प्रात् परस्य वाहनस्य

जत्वं निपात्यते । इक्षुवाहनम् । शरवाहनम् । वाद्यादिति
किम् ? नरो वाहनमस्येति नरवाहनः ।

कत्वोऽनजः श्यः ॥ २ । २ । १७१ ॥

नञ्चर्जित्वादठययात्पूर्वपदाद्यत्परमुत्तरपदं तद्वयवस्य
कत्वोऽप्रत्ययस्य ध्यादेशो भवति ॥ प्रकृत्य । प्रकृत्य । उच्यैःकृत्य ।
नामाकृत्य । अनज इति किम् ? अकृत्वा । परमकृत्वा । इत्यत्र
नञ् इति नञ्चर्जित्वादठययं वृत्त इति नञोऽव्ययश्च ध्या
देशो न भवति ।

पृषोदरादयः ॥ २ । २ । १७२ ॥

पृषोदर इत्येवं प्रकाराश्शब्दाः अविहितलोपागमादेश-
वर्णविकाराश्चिष्टैः प्रयुज्यमानास्साध्वो वेदितव्याः । पृषदु-
रमस्येति पृषोदरः । अश्न इव तिष्ठत्यश्नत्यः । पिशितमश्ना-
तीति पिशाचः । नष्ट्यां रीतीति नयूरः । कौ जीर्यतीति कुंजरः ।
कुंजे रमत इति वा इत्यादयः ।

श्लोकः ।

वर्णाग्नो वर्णविपर्ययश्च द्वौ चापरी वर्णविकारनाशौ
धातोस्तदर्थातिशयेन योगस्तदुच्यते पञ्चविधं निरुक्तं ॥१॥
इति चिन्तामणी वृत्तौ द्वितीयाध्यायस्य द्वितीयः पादः ।

वर्णाग्नो गवेन्द्रादीं सिंहो वर्णविपर्ययः ।

षोडशादीं विकारास्स्याद्वर्णनाशः पृषोदरे ॥ १ ॥

वर्णनाशविकाराभ्यां धातोस्ततिशयेन यः ।

योगस्तदुच्यते प्रोक्षीर्नयूरश्चनरादिषु ॥ २ ॥

अविहितलोपागमादेशविकाराः चिष्टैः प्रयुज्यमानाः । अश्न-
कृषेणाग्निरत्र तिष्ठतीति अश्नत्यः इति लिंगाभट्ट्यामुक्तम् । हिङ्गुं हिंवा-
यानिति धातोस्तद्वत्त्वात् हिंनतीति हिंङ् इति इकारविपर्ययः ।
विकारःपरिष्कारः यथा षोडशोत्थञ्च इकारस्य इकारः ।

अथ द्वितीयस्वाध्यायस्य तृतीयः पादः ॥

संभ्रमेऽसकृत् ॥ २ । ३ । १ ॥

आशुप्रतिपादनं सञ्चनः । प्रयोक्तुस्त्वरणं तस्मिन् द्योत्ये
यद्वर्तते पदं वाक्यं वा तदनेकवारं प्रयुज्यते ॥ अहिरहिरहिः
बुध्यस्व बुध्यस्व । हस्तयागच्छति हस्तयागच्छति । लघुपला-
यध्वं लघुपलायध्वं । संञ्चनादौ पदं वाक्यं वा परिनिष्पन्न-
सकृत् द्विर्वा भवति ॥ द्रोग्धा द्रोग्धा द्रोढा द्रोढा इत्येव भवति ।
न तु द्रोग्धा द्रोढा द्रोढा द्रोग्धेति ।

भृशाभीक्ष्ण्याविच्छेदे प्राग् द्विः । २ । ३ । २ ।

क्रियायाः शाकल्यनवयवक्रियाणां वा कार्त्स्न्यं भृशार्थः ।
पौनः पुन्यमाकृतिराभीक्ष्ण्यम् । सातत्यं क्रियान्तरेणाव्यवधान-
मविच्छेद एतेषु द्योत्येषु यत्पदं वाक्यं वा वर्तते तत्प्रागति-
शायिकादेः पूर्वमेव द्विरुच्यते ॥ भृशे-लुनीहि लुनीहीति
लुनाति । अधीष्वधीष्वेत्येवायमधीति । आभीक्ष्ण्ये—भोजं
भोजं व्रजति । भुक्ता भुक्ता व्रजति । अविच्छेदे—पचतिपचति ।
प्रपचतिप्रपचति । ब्रह्मवच्यं चरतिचरति । प्रागिति किम् ?
पचतिपचतितमाम् । तत्र पूर्वमेवातिशायिकत्वाद् द्विर्वचनम् ॥

नानावधारणानुपूर्व्याधिक्ये । २ । ३ । ३ ।

नानाभूतानां भेदेन इयत्तापरिच्छेदे नानावधारणम् ।
क्रमानुलंघनमानुपूर्व्यम् । प्रकर्ष आधिक्यमेतेषु यद्वर्तते शब्दरूपं
तद्द्विरुच्यते ॥ नानावधारणे—अस्मात्कार्वाणसादिह भवद्भ्यां

मह्यां रीतीति न्यूरः । यत्र महीशब्देकारस्य नाशः इकारस्य
विकारो यकारः क्धातोः ऊर इत्यादेशः । भ्रमन् रीतीति भ्रमरः ।
नलोपो कश्चिदस्य दादेशश्च ।

नाथं नाथं देहि । प्रत्येकं नाथमात्रं दातव्यं नाधिकमित्यर्थः ।
 जानुपूर्व्यै-मूलेमूले स्थूलः । अग्रे अग्रेसूक्ष्माः । ज्येष्ठज्येष्ठ-
 मनुप्रवेशम् । मूलाद्यानुपूर्वेषां स्थूलत्वादय इत्यर्थः । आधि-
 क्ये-नमोनमः । अधिकं नम इत्यर्थः । अहो दर्शनीया अहो
 दर्शनीया, कन्या । नखं रोचते मध्यं रोचते ।

उत्तरद्वतमौ समानां स्त्रीभावे । २ । ३ । ४ ।

समानां केनचिद्गुणेन तुल्यत्वेन सप्रधारितानां स्त्रीलिङ्गे
 भावे उत्तरान्तं उत्तमान्तं च यद्वर्तते तद्विक्रियते ॥ उभाविना-
 वाढ्यौ । कतराकतरा अनयोरान्यता । किं देव कृनाहो रुष-
 कतेत्यर्थः । कतमा कतमा अनयोरान्यता । किं साधनसंबन्ध-
 कृता उत रत्नसंबन्धकृता आहोस्त्रिदुभयं संबन्धकतेत्यर्थः । एवं
 सर्वे इमे आढ्याः । यतरा यतरा येषां विभाति ततरा ततरा
 वक्तव्या । यतना यतना एषां संवत्तना ततनातना वक्तव्या ।
 अन्यस्यापि दृश्यते । उभाविनावाढ्यौ । कीदृशीकीदृशी अन-
 योरान्यता इत्येके । स्त्रीति किम् ? उभाविनावाढ्यौ कत-
 रानयोर्द्विभवाः । नावग्रहणं किम् ? उभाविनौ लक्ष्मीवन्ती ।
 कतरानयोर्लक्ष्मीः ।

पूर्वप्रथमावन्यतोऽतिशये । २ । ३ । ५ ।

पूर्वशब्दः प्रथमशब्दश्चान्यतोऽतिशये नदर्थस्य प्रकर्षे
 द्योत्ये द्विरुच्यते ॥ पूर्वं परं पुष्टयन्ति । प्रथमं प्रथमं पचयन्ते ।
 अन्येभ्यः-पूर्वतरं पुष्टयन्ति इत्यर्थः ।

प्रोषोत्सं पादपूरणे । २ । ३ । ६ ।

प्र, उप, उद्, सनित्येतानि शब्दरूपाणि द्विर्भवन्ति ॥
 पादशब्दः द्विर्भवेन पूर्यते ।

श्लोकः ।

प्रपणम्य जिनं भव्यस्संसंश्रित्य तपःपरं ।

उपोपपद्यते श्रेय उदुत्पन्नमहोदयः ॥

सामीप्येऽधोऽधुपरि । २ । ३ । ७ ।

अधसादीनि द्विर्भवन्ति सामीप्ये विवक्षते । सामीप्यं प्रत्यासत्तिः देशकृता कालकृता वा । अधोऽधोग्रामम् । अध्यधि ग्रामम् । उपर्युपरि सुखानि भवन्ति । अन्यत्र उपरि चन्द्रमाः । यथायथमिति नान्तमठययम् । यथास्वमित्यर्थः ।

वीप्सायाम् । २ । ३ । ८ ।

बहूनां सजातीयानामर्थानां शाकल्येन प्रत्येकं क्रियाभिर्युगपत्प्रयोक्तुरामुमिच्छा वृप्सा तस्यां यद्वर्तते शब्दरूपं तद्विद्वरुच्यते । वृत्तवृत्तं सिद्ध्यति । ग्रामेःग्रामो रमणीयः । योद्वा योद्वा शत्रियः । ग्रामेग्रामे पानीयम् । आढ्यतरमाढ्यतरमानीय । कष्टं कष्टं श्रितः ।

पश्लुक् चैकस्यादौ सुपः । २ । ३ । ९ ।

एकशब्दस्य वीप्सायां द्विरुच्यमानस्यादौ यः पूर्वोक्तस्तत्र तस्य सुपः पश्लुक् भवति ॥ एकैकः । एक एकः । एकैकाः । एक एकाः । एकैकस्याम् । एक एकस्याम् । पकारः पुंभावार्थः । चस्समुच्यार्थः ।

द्वंद्वं वा । २ । ३ । १० ।

द्विशब्दस्य वीप्सायां द्विरुक्तौ द्वंद्वमिति वा निपात्यते ॥ द्वंद्वं तिष्ठतः द्वौ द्वौ तिष्ठतः । द्वंद्वं युद्धं वर्तते द्वयोर्द्वौ युद्धं वर्तते । द्वंद्वं कृतम् द्वाभ्यां द्वाभ्यां कृतम् ।

मर्यादोस्तिव्युत्क्रांतियज्ञपात्रप्रयोगरहस्ये । २ । ३ । ११ ।

मर्यादोत्तयादिष्वर्थेषु द्विशब्दस्य द्वंद्वमिति नित्यं निपा-

त्यते । नर्यादोक्तौ-भाषतुरं हि इमे पशवो द्वन्द्वं मिथुना
यन्ते ॥ माता पुत्र पौत्र प्रपौत्र तत्पुत्रैर्मिथुनीभवति इत्यर्थः ।
ठ्युत्क्रान्ती-प्रथमवस्थाने द्वन्द्वं ठ्युत्क्रान्ताः । द्वैराश्येन प्रथमव
स्थिता इत्यर्थः । यज्ञपात्रप्रयोगे-द्वन्द्वं यज्ञपात्राणि प्रयुनक्ति ।
रहस्ये । द्वन्द्वं मंत्रयन्ते । द्वन्द्वः समासः । द्वन्द्वानि सहस्र इति
शठदान्तरम् ।

लोकज्ञातेऽत्यन्तसाहचर्ये । २ । ३ । १२ ।

द्विशब्दस्य लोकज्ञातेऽत्यन्तसाहचर्ये द्वन्द्वमिति निपात्यते ।
द्वन्द्वं बलदेववासुदेवौ । द्वन्द्वं रामलक्ष्मणौ । अन्यत्र द्वौ देवदत्त-
जिनदत्तौ । द्वौ युधिष्ठिरार्जुनौ । द्वन्द्वमिति नपुंसकम् । अनु-
प्रयोगे नपुंसकार्थं ।

आबाधे । २ । ३ । १३ ।

आबाधः पीडाप्रयोक्तवर्मस्तस्मिन्निषण्ये वर्तमानशब्दो
द्विरुच्यते । तत्र चादी सुपः पश्लुक् भवति । ऋक् ऋक् ननु
करोति । सु सुस्तुतम् । गतगतः । सुसुव्रूते । नष्टनष्टः । गत-
गता । नष्टनष्टा । अष्टमी, अष्टमी इत्यादपुंसावः, ऋगादेर्द्विरु
च्चारणादिना पीड्यमानः प्रयोक्ता एव प्रयुक्ते ।

रिद्गुणः सदृशे वा । २ । ३ । १४ ।

गुणशब्दो गुणे गुणिनि वा मुख्यसदृशे वर्तमाने वा
द्विरुच्यते । तत्र चादी सुपः पश्लुग्भवति । सा च पश्लुक् रिद्
भवति । शुक्लशुक्लं रूपमस्येति शुक्लशुक्लः पटः । पटुपटुः ।
पटुपट्टी । कालककालिका । शुक्लादिसदृशनपरिपूर्णगुणमेव
मुच्यते । रिद्ग्रहणमरित्स्वार्थं इति पर्युदासार्थम् । गुण इति
किम् ? अग्निर्माद्यवकः । गौर्माहीकः । वायुहणाज्जातीयरपि
भवति । शुक्लजातीयः । पटुजातीयः ।

प्रियसुखे चाकृच्छ्रे । २ । ३ । १५ ।

प्रियसुखशब्दाकृच्छ्रे क्लेशभावे वा द्विरुच्येते तत्रादी
पश्लुभवति । प्रियप्रियेण ददाति । प्रियेण ददाति । सुख-
सुखेनाधीते । सुखेनाधीते । अकलेशेनेत्यर्थः । चकारः सुपः
पश्लुक् इत्यनुकर्षणार्थः ।

वाक्यस्य परिवर्जने । २ । ३ । १६ ।

वाक्यस्यावयवो यः परिशब्दस्य वर्जने वा द्विरुच्यते ।
परिपरिन्निर्गतेभ्यो वृष्टो देवः । परिन्निर्गतेभ्यो वृष्टो देवः ।
वाक्यस्येति किम् ? परिन्निर्गते वृष्टो देवः । पदावयवस्य न
भवति । अन्यत्रसाधुर्देवदत्तो मातरं परि ।

आद्यामन्त्र्यं संमत्यसूयाकोपेऽह्वन्त्यश्च प्लुतः । २ । ३ । १७ ।

कार्येष्वाभिनत्यं संमतिः पूजनं वा । परगुणानामसहन-
सूया । क्रोधः कोपः । एतेष्वर्थेषु वर्तमानस्य वाक्यस्यादिभूत-
नामन्त्रणीयार्थं पदं द्विरुच्यते । तत्र द्विवचने आदौ पूर्वाक्काव
द्वेषां मध्ये अन्त्यो ऽच् प्लुतो वा भवति ॥ संमती । माण-
वका ३ माणवक माणवकमाणवक शोभनः खल्वसि माणवकः ।
राजा ३ नृ राजन् । राजनृराजन् । शोभनः खल्वसि राजा । असूयायां
अभिरूपका ३ अभिरूपक । अभिरूपकअभिरूपक रिक्तं ते
अभिरूप्यम् । शक्तिके ३ शक्तिके शक्तिकेशक्तिके रिक्ता ते
शक्तिः । कोपे-अविनीतका ३ अविनीतक अविनीतक अविनी-
तक । इदानीं ज्ञास्यसि जालम् ।

भर्त्सनेऽन्यतरस्याम् ॥ २ । ३ । १८ ॥

भर्त्सनं दंडाविष्करणं तत्र वर्तमानस्य वाक्यस्यादिभूत-
नामन्त्र्यपदं द्विरुच्यते तत्र चाभ्यतरस्यां पूर्वस्यामुत्तरस्यां वा
उक्तावह्वन्त्योश्च प्लुतो वा भवति । संमती । चोरा ३ चोर

धोरधोरा ३ धोदधोर । दस्यो ३ दस्यो । दस्योदस्यो ३ । दस्यो
दस्यो । घातविष्यामि त्वां ।

तिङ्ङोऽपेक्षस्याङ्गेन ॥ २ । ३ । १८ ॥

भर्त्सने घर्तमानस्य वाक्यस्य योऽहवन्त्योश्च तिङन्तस्य
पदस्यापेक्षस्य वाक्यान्तराकांक्षस्य संबन्धि प्लुतो वा भवति । अंग
इति अनेन निपातनेन योगे सति । अंगकूजा ३ अङ्गकूज इदानीं
ज्ञास्यसि जात्न । अपेक्षस्येति किम् ? अंग पच ।

क्षियाशीः प्रैषे ॥ २ । ३ । २० ॥

क्षिया आचारश्लेषः आशीः प्रार्थनाविशेषः प्रैषः अस-
त्कारपूर्विका ठयाकारणा एतेषु घर्तमानस्य वाक्यस्य योऽहव-
न्त्योऽश्च वा वाक्यान्तराकांक्षस्य तिङन्तस्य संबन्धे स प्लुतो वा
भवति क्षियायां । स्वयं ह रथेन याती ३ । स्वयं ह रथेन याति ।
उपाध्यायं हरथेन याति । उपाध्यायं पदातिं नमयति । स्वयं ह
ओदनं भुङ्क्ते ३ । स्वयं ह ओदनं भुङ्क्ते । उपाध्यायं सकृन् पाय-
यति । आशिषी-पुत्रांश्च लप्सीष्टाः ३ । धनं च दात । प्रैषे-
कटं च कुरु ३ । कटं च कुरु । ग्रामं च गच्छ ।

ओमः प्रारम्भे ॥ २ । ३ । २१ ॥

प्रारम्भे प्रथमादेरभ्यादाने प्रवर्तमानस्य ओम् शब्द-
स्याहवन्त्योश्च स प्लुतो वा भवति । ओं ३ वृषभं पवित्रम् । ओं
वृषभं पवित्रम् । अन्यत्र ओं इदाति । ओमन्नाभ्युपगमे ।

प्रतिश्रवणनिगृह्यानुयोगे ॥ २ । ३ । २२ ॥

प्रतिश्रवणं परोक्तस्याभ्युपगमः स्वयं प्रतिज्ञानं श्रवणाभि-
मुख्यं च निगृह्य स्वमतात् प्राग्वाव्यानुयोगी नियहपदस्याविष्क-
रणं निगृह्यानुयोगः एतयोर्बर्तमानस्य वाक्यस्याहवन्त्योश्च प्लुतो
वा भवति अभ्युपगमे । गां मे देहि मेः । हन्त ते ददानी ३ । हन्त

प्रतिश्रवणनिगृह्यानुयोगे ॥ २ । ३ । २२ ॥

•प्रतिश्रवणं परोक्षस्याभ्युपगमः स्वयं प्रतिज्ञानं श्रवणाभि-
मुख्यं च । नियुक्त्य स्वतामनात्प्रख्याद्यानुयोगो नियहपदस्या-
विच्छरणं नियुक्त्यानुयोगः । एतयोर्वर्तमानस्य वाक्यस्याहवन्त्योच्-
प्लुतो वा भवति । अभ्युपगमे-गां मे देहि भोः हस्त ते ददामी-
इहन्त ते ददानि । स्वयं प्रतिज्ञाने नित्यः शब्दो भवितु-
मर्हतीति । नित्यः शब्दो भवितुमर्हति । श्रवणाभिमुख्ये भो
देवदत्त किं मया इ । नियुक्त्यानुयोगे नित्यः शब्द इत्यात्थाः ।
नित्यः शब्दः इत्यात्थ । अद्यामावास्येत्यात्था इ । अद्यामा-
वास्येत्यात्थ ।

चितीवे ॥ २ । ३ । २३ ॥

इवार्थ उपायां वर्तमाने चिदित्येतस्मिन्निपाते प्रयु-
ज्यमाने वाक्यस्याहवन्त्योच् प्लुतो वा भवति । अग्निश्चिद्भू-
याइत् । अग्निश्चिद्भूयात् । अग्निश्चित्यर्थः । एवं राजाचि-
द्भूयाइत् । एवं राजाचिद्भूयात् । इव इति किम् ? कथंचि-
दाहुः । अत्र चित् कृच्छ्रार्थे ।

पूर्वस्य विचारे ॥ २ । ३ । २४ ॥

किमिदं स्यात्किमिदमिति तत्परिकल्पना विचारः । तत्र
वर्तमानस्य पूर्वस्य वाक्यस्याहवन्त्योच् प्लुतो वा भवति ॥ अहि-
र्नू इ रज्जुर्नू । अहिर्नू रज्जुर्नू । स्याणुर्नू इ पुरुषीनु । स्या-
णुर्नू पुरुषीनु । पूर्वस्येति किम् ? परस्य ना भूत् ।

हेः प्रश्नाख्यानानि ॥ २ । ३ । २५ ॥

प्रश्नस्य प्रश्नाख्यानानि पृष्टप्रतिश्रवणे वर्तमानस्य वाक्यस्य
योहवन्त्योच् हि इत्येतस्य निपातस्य संबंधी स प्लुतो वा
भवति । अकार्षीः कर्तं देवदत्त । अकार्षं ही इ । अकार्षं हि ।

अलावीः केदारं देवदत्त । अलाविर्बं ही ३ । अलाविर्बं हि ।
उत्तरेषु सिद्धे निबन्धनम् ।

प्रश्ने च प्रतिपदम् ॥ २ । ३ । २६ ॥

प्रश्ने प्रश्नारूप्याने च वर्तमानस्य वाक्यस्य संबन्धिनस्त-
दवयवस्य पदस्याखन्त्योश्च प्लुतो वा भवति ॥ प्रश्ने-
भागना ३ पूर्वाङ्गं ग्रामाङ्गं देवतत्ता ३ । अगमः ग्रामान्पूर्-
वाङ्गदेवतत्ता । प्रश्नारूप्याने-अगम ३ पूर्वाङ्गं ग्रामाङ्गं जिन-
दत्ता ३ । अगमं पूर्वाङ्गं ग्रामाङ्गं जिनदत्त ।

दूरादानन्त्यस्य गुरुर्वैकालनृत् ॥ २ । २७ ॥

वाक्यस्य योऽखन्त्योश्च दूरादानन्त्यस्य संबन्धी अन-
न्त्यो वा लृकारः ऋकारवर्जितश्च गुरुरेकः तदामन्त्यस्यैव
संबन्धी च प्लुतो वा भवति । आगच्छ भो मातृवकपिलका ३ ।
आगच्छ भो माणवकपिलक । आगच्छ भो क्लृप्तशिखा ३ ।
आगच्छ भो क्लृप्तशिख । आगच्छ भो क्लृप्तशिखा । सक्लृप्त-
पिष देवदत्ता ३ । देवदत्त । देवदात्त । प्रधाने कार्यसंप्रत्ययादिह
न भवति आगच्छ भो कपिलक माणव । माणवेति कपिलके-
त्यस्य विशेषणम् । लृप्तहणनृदिति प्रतिषेधनिवृत्त्यर्थम् । इदमेव
ज्ञापकं ऋवर्णलृवर्णयोरेभेदेन ग्रहणस्य । अन्दिति किम् ?
कृच्छमिन्ना ३ । कृच्छमी ३ । कृच्छमिन् । ऋकारस्य न भवति ।
लृकारः किम् ? मातृङ्कारः मातृकारः । अन्दिति गुरुर्विशेष्यते
मातृवन्त्यः । तेनेह न भवति आगच्छ भो भव ३ । आगच्छ भो
भव ।

हेहैष्वेप्रामेव । २ । ३ । २८ ।

दूरादानन्त्यस्य संबन्धिनी यी हेहैष्वेदी तयोरेव वाक्ये
यत्र तत्रस्थयोरेत्यः प्लुतो वा भवति । हे ३ देवदत्त । आग-
च्छ हे ३ देवदत्त । हे ३ देवदत्त । आगच्छ । हे ३ देवदत्त ।

भाग्यं हे ३ देवदत्त । देवदत्त हे ३ भाग्यं । अङ्गुल्यनम् हे
३, हे, व-ए, हे इति साङ्गिकयोरपि यद्वाच्यम् ।

भोश्च प्रत्यभिवादे चास्त्रीशूद्रे । । ३ । ५८ ।

यद्भिवाद्यानामे गुरुः कुशलानुयोजनमाश्रयं वा प्रयु-
ङ्क्ते च प्रत्यभिवादस्तस्मिन्नस्त्रीशूद्रविषये वर्तमानस्य वाक्यस्य
योऽवन्त्योऽङ् भोःशब्दस्य प्रधानस्य चामन्त्र्यस्य संबन्धी स प्लुतो
वा भवति । अभिवादये देवदत्तोऽङ् भोः । आयुष्मानेधि भोः ३ ।
आयुष्मानेधि भोः । आयुष्मानेधि देवदत्त भोः ३ । आयुष्मानेधि
देवदत्त भोः । आयुष्मानेधि देवदत्ता ३ । आयुष्मानेधि देवदत्त ।
अभिवादये गार्ग्योऽङ् भोः । आयुष्मानेधि गार्ग्या ३ । आयु-
ष्मानेधि गार्ग्य । कुशल्यसि गार्ग्या ३ । कुशल्यसि गार्ग्य ।
द्वितीयश्चो वानुर्कषणार्थः । अस्त्रीशूद्र इति किम् ? गार्गी
अहं भोः अभिवादये । आयुष्मती भव गार्गि । तुषजकोऽङ्
भोः अभिवादये । कुशल्यसि तुषजक ।

पूजाविचारप्रश्ने चादिदुत्परः सन्धेयस्यैवः । २।३।३०।

सन्धेयः एष यः क्वचिद् च परे । भवति तस्मिंश्च विकार
नापद्यते तस्य वाक्यस्यावन्त्यस्य पूजादिषु प्रत्यभिवादे च
प्लुतो नञ् प्रत्यासत्त्या इकारपर उकारपरश्चाकारः प्लुतो
भवति पूजायां ॥ दारादानस्येति प्लुतः । शोभनः कुशलस्य
गिनभूता ३ इ । पटा ३ उ । पूर्वस्य विचारे इति प्लुते
विचारैः क्वचिन्त्यं किं ? निप्रत्यस्यनागारिका ३ इ । उतानागारिके
प्रश्ने, प्रश्ने च प्रतिपद्यति प्लुतः । अननाः ३ पूर्वा ३ न् ।
अना ३ न् । अगिनभूताः ३ इ पटा ३ उ । अद ३ तस्मा ३ इ ।
प्रत्यभिवादे भोश्च प्रत्यभिवादि चास्त्रीशूद्र इति प्लुतः आयु-
ष्मानेधि अगिनभूता ३ इ- पटा ३ उ । आयुष्मन्ती स्तः गिन

दत्तदेवदत्ता ३ उ । सन्धेयस्येति किम् ? सद्रकोऽसि गीः ३ ।
अपाकां ३ ओदना ३ म् कन्ये ३ । अगनाः ३ पूर्वा ३ न् यामा
३ न् । भोः ३ ।

खघढखफः प्रत्ययस्येयियेयीनायन् । २ । ३ । ३१ ।

ककारादीनां वर्णानां प्रत्ययावयवानां यथासंख्यमि-
यादय आदेशा भवन्ति । छस्य—ईय् “स्वसुश्रुः” स्वस्त्रीयः ।
घस्य इय् “लत्राद् घः” त्रियः । ढस्य एय् “दितेश्च ढण्”
द्वैतेयः । खस्य ईन् “कुलात्खः” कुलीनः । फस्यायन् । “नडादि-
भ्यः फण्”—नाडायनः । “तिकादेः फिञ्” तैकायनीति । प्रत्यय-
स्येति किम् ? छिनत्ति । घूर्णते । ढीकते । खनति । फङ्कति ।
आतेरीयद् वचनं वा तिङ्गं वा धातुप्रत्ययानानीयादयः ।

इक् ठः ॥ २ । ३ । ३२ ॥

प्रात्ययावयवस्य ठकारस्य इकित्यादेशो भवति ॥ “प्रावृ-
षष्ठः” प्रवृषिकः । ठण् साक्षिकः । शालुकिः ।

दोसिसुसुगशश्वदकस्मात्तः कः ॥ २ । ३ । ३३ ॥

दोः शठदात् इस् उस् इत्येकमन्तादुगन्तात् शश्वदकस्मा-
च्छठदवर्जिताच्च तकारान्तात्परस्य प्रत्ययावयवस्य ठस्य ककारा-
देशो भवति । दोभ्यां तरति दोष्कः । इस्-सर्पिः पक्ष्यमस्य सा-
र्पिष्कः । उस्-घनुः प्रहरणमस्य धानुष्कः । उक्-निसाहकृष्वी
भवः नैसाहकर्षुष्कः । ओष्ठण् नातुरागतम् नातृकम् । उष्ठण्
उदशिवता संस्कृतनीप्रदशिवत्कं । शकृता संस्कृतः आकृतकः ।
शश्वदकस्मात्प्रतिषेधः किम् ? शश्वद्भवः शश्वतिकः । आक-
स्मिकः ।

दोरकः ॥ २ । ३ । ३४ ॥

दु इत्येतस्य प्रत्ययस्याक इत्यादेशो भवति ॥ जीपगव-

कम् । कापटवकं । कारकः । हारकः । उकार इति निर्देशादयं
धातुप्रत्ययस्यापि भवति ।

लुगठयोर्वलक्नौ ॥ २ । ३ । ३५ ॥

प्रत्ययस्यावयवे कार्ये च वलि क्नी च परे वकारयकारयो-
र्लुगभवति । देदिवः सेस्त्रिवः दीदिवान् । यस्य क्तं । गौधेरः ।
पधेरन् इनोपयति । कंडूनिच्छतीति कंडूयते क्विप् कंडूः ।
कण्डुवौ । कण्डुवः । लून्युः पून्युः । बलकाविति किम् ?
वृषव् करोतीत्यत्र क्विप् ।

ओदीतोऽवाठिय ॥ २ । ३ । ३६ ॥

ओकारीकारयोः स्थाने यकारादी प्रत्यये परे अवावि-
त्येती क्रमेणादेशौ भवतः । गठयति । गध्यते । गठयम् । नाध्यति
नाठयते । नाठयं । गठयूति पृषोदारार्दिः ।

वयच्यसकसगलालसायाम् ॥ २ । ३ । ३७ ॥

क्वचि पि प्रत्यये पूर्वस्यासक् सक् इत्येताव्वागमौ भवतो
लालसायां सक्षणे गृह्णी गम्यमानाशान् । दधीच्छति लालमया
दध्यस्यति । मध्वस्यति । दधिस्यति । मधुस्यति । लवण-
स्यति । अन्यत्र दधीयति । मधूपति । लवणीयति ।

वृषाश्रवयोर्मैथुने ॥ २ । ३ । ३८ ॥

वृषाश्रवयोर्मैथुने वर्तमानयोः क्वचि असक् सक् चागमौ
भवति । वृषस्यति गौः । अश्रवस्यति बहवा । अश्रववृषावत्र मैथुने
मनुष्यादावपि हि प्रयुज्येते । अन्यत्र वृषीयति । अश्रीयति ।

क्षुत्तृङ्गर्धेऽशनायोदन्यधनायम् ॥ २ । ३ । ३९ ॥

अशनाय सदन्य धनाय इत्येते क्वजन्ता निपात्यन्ते
यथासंख्यं क्षुत्तृङ्गर्धेषु वाच्येषु ॥ अशनायति । सदन्त्यति ।
धनायति । अन्यत्राशनीयति । सद्कीयति । धनीयति ।

चवी चास्यानव्ययस्येः । २ । ३ । ४० ।

अस्यावर्णस्यानव्ययस्य चवी ष्यञि च परे ईकारादेशो भवति । शुक्लीकरोति । शुक्लीभवति । शुक्लीस्यात् । एवं खट्नीकरोति । खट्नीभवति । खट्नीस्यात् । पुत्रीयति । खट्नीयति । अनव्ययस्येति किम् ? दीषाम्तनङ्गः । दिषाम्भूता रात्रिः ।

यङ्लेङ्कृति चर्दचोरीदीर्घा । २ । ३ । ४१ ।

यीति वर्तते । ऋकारस्याचश्च यङि लेङ्कृद्भिर्जिते च यकारादी चवी च प्रत्यये परे यथासंख्यं रीदीर्घावादेशौ भवतः । ऋतः—यङि । च्चक्रीयते । जेह्रीयते । अलेङ्कृति—पित्रीयति । पुत्रीयति । पित्रीयते । पित्र्यम् । चवी—पित्रीकरोति । पित्रीभवति । पित्रीस्यात् । अचः यङि—चेचीयते । तोष्टूयते । अलेङ्कृति—चीयात् । भृशायते । मत्तूयति । कल्गूयति । स्तूयते । चवी—शुभीकरोति । पटूकरोति । यङ्ग्रहणं यङ्यस्याश्शेरिति । बाधनार्थम् । लेङ्कृतप्रतिषेधः किम् ? इयात् । त्रिनुयात् । युयं द्रुयं कुयं दित्स्यं त्रित्स्यं । इत्यादौ परत्वास्लुगादि भवति ।

शिरसोऽप्ये तद्धिते शीर्षन् । २ । ३ । ४२ ।

शिरसित्येतस्य ष्यञ्जिते तद्धिते यि प्रत्यये परे शीर्षन्-न्नित्ययनादेशो भवति । शीर्षणयो ब्रणः । शीर्षणयः स्वरः । अच्य इति किम् ? हास्तिशिष्या । पैलुशीष्या ।

केच्ये वा । २ । ३ । ४३ ।

शिरसित्येतस्य केशविषये यि प्रत्यये तद्धिते परे शीर्षन्-नादेशो वा भवति । शीर्षणयाः शिरस्याः केशाः ।

शीर्षोऽञि । २ । ३ । ४४ ।

शिरश् इत्येतस्याञादौ प्रत्यये तद्धिते परे शीर्ष इत्या-

देशो भवति । हस्तिशिरसोऽपत्यम् हास्तिशीर्षः । पैलुशीर्षः ।
नगशिरसा चंद्रोपेतेन युक्ता मार्गशीर्षा पीर्णमासी । स्थूलशि-
रस इदम् । स्थूलशीर्षम् ।

विन्मतोऽश्लुङ् णीष्ठेयसि । २ । ३ । ४५ ।

विन्मतोः प्रत्यययोः णी इष्ट ईयसित्येनेषु प्रत्ययेषु परतः
श्लुङ्भवति । स्त्रिणमाचष्टे स्त्रजयति । अयमेषां स्त्रिणं
स्त्रजिष्ठः । अयमनयोः स्त्रिणयोः स्त्रीयान् । त्वगन्तमाचष्टे
त्वचयति । अयमेषां त्वग्वतां त्वचिष्ठः । त्वग्वतोः त्वचीयान् ।
कुमुद्वन्तमाचष्टे कुमुदयति । कुमुदिष्ठः । कुमुदीयान् । अत एव
वचनादगुणत्रचनादपीष्ठेयस्या ।

कन्वाल्पयूनाः । २ । ३ । ४७ ।

अल्पयुवकित्येतयोः णीष्ठेयस्सु परतः कन् इत्यादेशो
भवति वा । कनयति । कनिष्ठः । कनीयान् । अल्पयति ।
अलिपष्ठः । अल्पीयान् । यवति । यविष्ठः । यवीयान् ।

प्रशस्यस्य श्रः । २ । ३ । ४८ ।

प्रशस्यशब्दस्य णीष्ठेयस्सु परतः श्र इत्यादेशो भवति ।
श्रयति श्रेष्ठः श्रेतान् ।

वृद्धस्य च ज्यः । २ । ३ । ४९ ।

वृद्धशब्दस्य प्रशस्यशब्दस्य च णीष्ठेयस्सु परतः ज्या
इत्यादेशो भवति वा । ज्ययति । ज्येष्ठः ।

ज्यायान् । २ । ३ । ४९ ।

ज्यादेशात्परस्य ईयसो आकारादेशो निपात्यते । ज्यायान्
ज्यायसी । ज्यायः ।

वर्षः । २ । ३ । ५० ।

वृद्दशब्दस्य णीष्ठेयस्सु परतः वर्ष इत्यादेशो भवति ॥ वर्ष
यति । वर्षिष्ठः । वर्षीयान् । एवमस्य द्वैरूप्यम् ।

वाढान्तिकयोस्साधनेदौ । २ । ३ । ५१ ।

वाढान्तिकयोः णीष्ठेयस्सु साधनेद् इत्यादेशो भवतः ।
साधयति । साधिष्ठः । साधीयान् । नेदयति । नेदिष्ठः । नेदीयान् ।

प्रियस्थिरस्फिरोरुगुरुबहुलतृप्रदीर्घवृन्दार-

कस्येभ्नि च प्रास्थ्यास्फावर्गबंहतृन्द्राघवृन्दम् । २।३।५२।

प्रियादानां णीष्ठेयस्सु इमनि च परतः यथाक्रमं प्रादय
आदेशा भवन्ति ॥ प्रियस्य प्रा । प्रापयति । प्रेष्ठः । प्रेयीन् । प्रेमा ।
स्थिरस्य स्था । स्थापयति । स्थेष्ठः । स्थेयान् । स्थेमा ।
स्फिरस्य स्फा । स्फापयति । स्फेष्ठः । स्फेयान् । स्फेमा । उरोर्वर् ।
वरयति । वरिष्ठः । वरीयान् । वरिमा । गुरोर्गर् । गरयति ।
गरिष्ठः । गरीयान् । गरिमा । बहुलस्य बंहः । बंहयति । बंहिष्ठः ।
बंह्दीयान् । बंहिमा । तृपस्य त्रप् । त्रपयति । त्रपिष्ठः । त्रपीयान् ।
त्रपिमा । दीर्घस्य द्राच् । द्राचयति । द्राचिष्ठः । द्राचीयान् ।
द्राचिमा । वृन्दारकस्य वृन्द । वृन्दयति । वृन्दिष्ठः । वृन्दीयान् ।
प्रियोरुगुरुबहुलदीर्घाः पृश्वादयः ।

रः पृथुमृदुकृशभृशदृढपरिवृढस्थोः ॥ २ । ३ । ५२ ।

पृश्वादीनां ऋकारस्य णीष्ठेयस्सु इमनि च परतः रशब्द
आदेशो भवति । प्रथयति । प्रथिष्ठः । प्रथीयान् । प्रथिमा ।
अदयति । अदिष्ठः । अदीयान् । अदिमा । ऋशयति । ऋशिष्ठः ।
ऋशीयान् । ऋशिमा । अशयति । अशिष्ठः । अशीयान् । अशिमा ।
द्रढयति । द्रढिष्ठः । द्रढीयान् । द्रढिमा । परिव्रढयति । परि-
व्रढिष्ठः । परिव्रढीयान् । परिव्रढिमा ॥

बहीर्णीष्ठे भूय् ॥ २ । ३ । ५४ ॥

अद्भु इत्येतस्य णीष्ठयोः भूय् इत्यादेशो भवति ।
भूययति । भूयिष्ठः ।

भूलुक् चैः ॥ २ । ३ । ५५ ॥

बोरीयमाविमनि च परतः भू इत्यादेशो भवति
अनयोश्च इवर्षस्य लुग्नयति । भूयान् । भूयांचै । भूयांसः ।
भूना । भूनानौ । भूनानः । अवस्वयंभुत्र इत्यादेशो प्राप्ते भू
करित्पूकारप्रश्लेषादवादेशो न भवति ।

स्थूलदूरयुवह्रस्वस्त्रिप्रसुद्रस्य त्वादेरेङ् चैकः ॥ २ । ३ । ५६ ॥

स्थूलादीना णीष्ठेयस्सु इमनि च परतः लरवादेर्लुग्न-
यति एङ् चैकः । स्थवयति । स्थविष्ठः । स्थवीयान् ।
दवयति । यवयति । ह्रमयति । क्षेपयति । लोदयति । एवं
शेषेष्वपि योजयं । ह्रस्वस्त्रिप्रौ पृथवादी ।

अन्त्याजादेः ॥ २ । ३ । ५७ ॥

तु प्रत्ययस्यान्त्याजादेश्चावयवस्य णीष्ठेयस्सु इमनि च
परतः लुग्नभवति । कर्तृमन्तमाचष्टे कयति । करिष्ठः । करी-
यान् । करिमा । पटयति । पटिष्ठः । पटीयान् । पटिमा ।
लघयति । लघिष्ठः । लघीयान् । लघिमा ।

नैकाचः ॥ २ । ३ ॥ ५८ ॥

एकाचः शकद्रूपस्य योऽन्त्याजादिरवयवस्तस्य णीष्ठे-
यस्सु इमनि च परतः लुग्न भवति । स्वग्विणमाचष्टे स्वज-
यति । स्वग्वितनः । स्वजिष्ठः । स्वग्वितरः । स्वजीयान् ।
स्वजिमा । स्वग्वंतमाचष्टे स्तु चयति । स्तुचिष्ठः । स्तुचीयान् ।
स्तुचिमा । योगविज्ञानात् परित्यस्यापि निषेधः । श्रेष्ठः ।
श्रेयान् ।

दण्डिहस्तिनः फे ॥ २ । ३ । ५८ ॥

दण्डिहस्तिनोः फप्रत्ययेऽन्त्याजादेर्लुङ्ग भवति । नोप-
दस्येति प्राप्तिः । दण्डिनोऽपत्यं दांडिनायनः । हास्तिनायनः ।
फ इति किम् ? दण्डिनां समूहो दाण्डम् । हस्तिनां समूहो
हास्तिकम् ।

वाशिजिज्ञाश्रयध्वाथर्वयूनः फिठखठाके ॥ २ । ३ । ६० ॥

वाशिनाऽऽदीनां यथासंख्यं फयादिषु प्रत्ययेष्वन्त्याजा-
देर्लुङ्ग भवति । वाशिनोऽपत्यं वाशिनायनिः । दोर्वा वृद्धादि-
ति फिञ् । जिज्ञाशिनोऽपत्यं जैज्ञाशिनेयः । शूद्रादिठण् -
अध्वानमलंगानी-अध्वनीनः । अघ्वानं यखी । अथर्वणो बोद्धा
ऽध्येता वा भाथर्वणिकः । न्यायादिठण् । यूनो भावः धीव-
निका । चोरादि बुञ् ।

येऽनोऽत्ये ॥ २ । ३ । ६१ ॥

अनित्येतदन्तस्य त्यवर्जिते ये इत्ययेऽन्त्याजादेर्लुङ्ग
भवति । सामन्यः । वेमन्यः । तत्र साधारणिति यः । सूर्धनि
भवः सूर्धन्यः । तक्षणोऽपत्यं ताक्षस्यः । कुर्वादेर्धयः । अत्य
इति किम् ? राज्ञो भावः कर्म वा राज्यम् ।

अणि ॥ २ । ३ । ६२ ॥

अकन्तस्याणि तद्धितेऽन्त्याजादेर्लुङ्ग भवति । सुत्वजो-
ऽपत्यं सौत्वजनः । सामदेवताऽस्य सामनम् । योगविभाग
उत्तरार्थः ।

गाथिविदथिकेशिपणिगणिसंयोगादेरिनः ॥ २ । ३ । ६३ ॥

गाथिकित्यादीनां संयोग आदिर्यस्य षनस्तदन्तस्य
थाणिपदे ऽन्त्याजादेर्लुङ्ग भवति । गाथिनोऽपत्यं गाथिनः ।

वेदपिनः । कैशिनः । पाखिनः । पाखिनः । सयोगादेः ।
स्त्राग्विजः-स्त्राग्विजः । माद्विजः । माद्विजः । चाक्रियः ।
वाजिनः ।

अनपत्ये ॥ २ । ३ । ६४ ॥

ब्रह्मन्तस्यानपत्ये योऽण् तस्मिन् परतोऽन्त्याजादेर्लुग्न
भवति । साराखिनम् । गुणित इदम्-गौणितम् । मैधाखिनम् ।
गर्भशीनां समूहेः गाभिः । अनपत्य इति किम् ? मैधावम् ।

स्रोऽवर्मणः ॥ २ । ३ । ६५ ॥

मन्तस्यानपत्ये एवायन्त्याजादेर्लुग्न भवति वर्मन्
शब्दं वर्जयित्वा । वर्मणाच्छ-न्तः-चांशो रथः । सामदेवताऽस्य
सामनम् । अशित्येव सिद्धे स्रोऽनपत्य एवेति नियमः
सुषास्रोऽपत्य सौषामः । अ द्रुमाम् । अवर्मण इति किम् ?
वर्मणोऽपत्य चावर्मणः ।

ब्राह्मम् ॥ २ । ३ । ६६ ॥

ब्रह्मन्शब्दस्यानपत्येऽयन्त्याजादेर्लुग्न निपात्यते । ब्र-
ह्मण इदं ब्राह्मम् वस्त्रम् । ब्राह्मो मंत्रः ।

जातो ॥ २ । ३ । ६७ ॥

जातावभिचेयायां ब्राह्मनित्यनपत्ये एवायन्त्याजादेर्लुग्न
पात्यते । ब्र. ह्मी ओवधिः । पूर्वण सिद्धेऽनपत्य एवेति नियमे
नापत्य इति निषेधो वायम् । तेन-ब्रह्मणोऽपत्यं ब्राह्मणः ।
अजातो लुगेव-ब्रह्मणोऽपत्य ब्राह्मो नारदः ।

श्रीक्षम् ॥ २ । ३ । ६८ ॥

ब्रह्मन्शब्दस्यानपत्येऽयन्त्याजादेर्लुग्न निपात्यते । ब्रह्म
इदं श्रीक्षं पदम् । अनपत्य इति किम् ? श्रीक्षः ।

सब्रह्मचारिपीठसर्पिकलापिकुथुमितैतलिजाजलि-
लाङ्गलिशिलालिशिखण्डिशूकरसद्गसुपर्व-
नाऽपदस्य ॥ २ । ३ । ६८ ॥

सब्रह्मचारिभित्त्यादीनां नकारान्तानां चापदसंज्ञानां
तद्विते परे अन्त्याजादेर्लुग् भवति । सब्रह्मचारिण इमे साब्र
ह्मचाराः । पीठसर्पिणः-पैठसर्पाः । कलापिप्रोक्तमधीयानाः ।
कालापाः । कुथुमिनः इमे कौथुगाः । तैतलिना कृनो ग्रंथः
तैतलिशब्देनोपवर्ष्यते । तमधीयानाः । तैतलाः । एवं जाजलिना-
जाजला । लांगलिना-लांगलाः । शिलालिन इमे शीलालाः ।
शिखण्डिन इमे शीखडाः । शूकरसद्गनः इमे शौकरसद्गाः । सुप-
र्वणः इमे सौपर्वाः । न-दूठपहः । उपहः परमाहः । मेधात्रिनो-
ऽऽत्यं-मेधात्रः । श्रीहुलोमिः । आग्निगर्मिः । हस्तिनां समूहो
हस्तिकम् । अपदस्येति किम् ? मेधाविरूपम् । मेधाविनयम् ।
न इत्येव सिद्धे-सब्रह्मचार्यादिय, णं येऽनोऽत्य इत्यादिप्रति-
षेधबोधनार्थम् ।

चर्मशुनः होहपुंशोत्ते ॥ २ । ३ । ७० ॥

चर्मशुनोरपदयोः यथासंख्य क्रमेण विकारे कोशे संकोचे
चार्थे तद्विते परे अन्त्याजादेर्लुग् भवति । चर्मणः अयं चर्मः
कोशः । चार्मशोऽत्यः । शुनः संकोचे शीवः संकोचः । शीवतोऽत्यः

विकारापत्येऽश्महितनाम्नो वा ॥ २ । ३ । ७१ ॥

अश्मन् हितनामन् इत्येतयोः अपदयोः यथासंख्य विकारे
अपत्ये चार्थे तद्विते अन्त्याजादेर्लुग् भवति । अश्मनो
विकारः-आश्मः, आश्मनो वा । हितनमनोऽत्यं हितनामः ।
हितनामनो वा ।

स्वरादीनाम् ॥ २ । ३ । ७२ ॥

स्वर इत्येवमादीनामपदान्तानां तद्धिते परेऽन्त्याजादे-
लुग् भवति । स्वर भवः-सौवः । वहिर् भवः-व स्यः । बाहीकः ।
सायंप्रानिकः । पीनःपुनिकः । पीनःपुन्यम् । आदिशब्दः
प्रकारे प्रयोगानुसाराथः । तेन-आरातीयः । शाश्वतकः ।
शाश्वतः । पार्थक्यमित्यादिषु न भवति ।

विंशतिस्तेर्द्धिति ॥ २ । ३ । ७३ ॥

विंशतिशब्दस्यापदस्य यस्तिशब्दस्तस्य द्विति तद्धिते
लुग्भवति । भासन्ना विंशतिर्येषां ते भासन्नविंशति । विंश-
त्याक्रीतम्-विंशतिकम् । विंशतिरभ्ययिका अस्मिन् विंश-
शतं । विंशतेः पूरणः विंशः । एकविंशः ।

एः ॥ २ । ३ । ७४ ॥

अश्च इश्च एस्तस्यावर्णान्तस्येवर्णान्तस्य चापदस्य
तद्धिते लुग् भवति । अश्च-दाक्षिः । प्राक्षिः । वाक्षिः । वात्सः ।
बन्नाकिः । एः-नाभेयः । नैधेयः । श्येनेयः । रौहिणेयः ।

अन्होऽखाटि ॥ २ । ३ । ७५ ॥

अह्नित्येतस्यापदस्य ख अट् इत्पत्तद्धिते तद्धिते यद-
वर्णं तस्य लुग् भवति । अन्हो निवृत्तं आहूक । अन्हो असूहः
आहूः । येनाठपठधानं तेन ठयवहितेऽपि वचनप्रामाण्यादि-
नि न्यायेनापाठपाकारस्य लुग्भवति । अखाटीति किम् ?
ह्याभ्यामोभ्यां निवृत्तः द्वयद्वीणः । द्वयद्वीणाः । अटि-उत्त-
माहूः । द्वयोरन्होस्समाहारः द्वयः ।

घन्हुन्धृतराज्ञोऽणि ॥ २ । ३ । ७६ ॥

घन् हुनित्येतदन्तस्य धृतराज्नित्येतस्य चापदस्याधि

तद्धिते यद्वर्णन्तस्य लुगभवति । पौष्कम् । तारुणम् । श्रीणध्नं
घातंराञ्च ।

तैषपौषं भात् ॥ २ । ३ । ७७ ॥

तिष्ठयपुष्ठययोर्भादणि पत्तिपटं नक्षत्राद् विहितेऽणि लुग्
निपात्यते । तिष्ठयेण गुह्यदयेन युक्तस्संवत्सरः=तैषः । पुष्ठयेण
पौषः संवत्सरः । तैषमहः तैषी रात्रि । तिष्ठये जातः तैषः ।
पौषः । भादिति किम् ? तिष्ठयो देवताऽस्येति तैष्ठ्यः ।
पौष्ठयश्चरुः ।

विल्वकां छस्य ॥ २ । ३ । ७८ ॥

विल्वप्रतिषेधपादीनामवयवस्य छकारस्यापदस्य तद्धिते
लुगभवति । विल्वा अस्यं सन्तीति विल्वकीया नदी । नडा-
दिः -कः । तस्यां भवः वैल्वकः । वैष्णुकीयायां मधः वैष्णुकः ।
वैत्रिकायां भवः-वैत्रकः इत्यादयः ।

हलो यश्चिच्चकयानात्यापत्यस्य ॥ २ । ३ । ७९ ॥

अपत्ये विहितस्य प्रत्ययस्यापदस्य यो यकारो हलः
परस्तस्य ङी क्येऽनाति अनाकारादौ च तद्धिते परे
लुगभवति । ङी-गार्गीभूतः । वात्सीभूतः । क्ये-गार्गीयति ।
वात्सीयति । गार्गीयते । वात्सायते । ङनाति-गार्गीनां
ससूहो-गार्गकम् । वात्सकम् । गर्गस्यायं गार्गीयः । वात्सीयः ।
आकारादेनं भवति । गार्गीयणः । वात्सयणः ।

राजन्यमनुष्ययोर्नाके ॥ २ । ३ । ८० ॥

राजन्यमनुष्ययोर्यकारस्याकप्रत्यये लुग्न भवति । रा-
जन्यकम् । मानुष्यकं ।

श्रीर्हेऽकद्र्वाः ॥ २ । ३ । ८१ ॥

कद्रुशब्दवर्जितस्योवर्णाभतस्यापदस्य हे तद्धिते लुग् भ-
वति । कंमहत्वाः अपत्यं कामहलेयः । जांबेयः । शुभ्रादिडब् ।
अकद्रुवा इति किम् ? काद्रवेयः ।

अवस्वयम्भुवः ॥ २ । ३ । ८२ ॥

स्वयम्भूशब्दवर्जितस्यापदस्यावर्णस्य तद्धिते भवादेशो
भवति । औपगवः । वाभ्रठपः । शङ्कठ्यं दारु । अस्वयं
भुव इति किम् ? स्वायंभुवः ।

केकयमिन्नयुप्रलयस्येय्यादेर्जिति ॥ २ । ३ । ८३ ॥

केकयादीनां ङिति ङिति च तद्धिते परे यादेः शब्दस्व-
रूपस्य इयादेशो भवति । केकयस्यापत्यं कैकेयः । राठ्द्राण
इत्यञ् । निन्नयोर्भावेन मैत्रेयिकया इलाघते । गोत्रे वुञ् ।
प्रलयादागतं प्रोलेपम् । अण् ।

आरैचोऽद्वादेः ॥ २ । ३ । ८४ ॥

जिति ङिति च तद्धिते यः पूर्वस्तदासन्नः प्रकृतिभाग-
स्तस्याचां मध्ये य आदिरच् तस्य स्थाने आ आर् ऐच्
ऐकार औकार इत्येते आदेशा भवन्ति । जिति-दाप्तिः ।
काङ्ठिः । नैचाकविः । चीलिः । ङिति-आपटवः । भार्गवः ।
शैवः । औपगवः । श्रीर्देवताऽस्य आयः स्थालीपाकः ।

देविकाशिंशपादीर्घसत्रश्रेयसां तत्प्राप्तेराः ॥ २ । ३ । ८५ ॥

देविकादीनामद्वादेरचः तत्प्राप्तेस्तेषामारैषां प्राप्ति-
र्यस्य तस्य जिति ङिति तद्धिते निमित्ते आकारादेशो भवति ।
देविकाया भवं दाविकमुदकम् । देविकाकूले भवाः दाविका-
कूनाः शालयः । पूर्वदेविकानाम प्राग्यमस्तत्र भवः पूर्वदा-
विकः पुरुषः । शिंशपायाः विकारः शांशपः स्तंभः । शिंश-

पास्थले भवाः । शांशपास्थलाः देवाः । पूर्वशांशपः पुरुषः ।
दीर्घमन्त्रे भव दार्घ्यमन्त्रम् । श्रेयोऽधिकृत्य कृतम् आयमम् द्वाद
शाङ्गम् । तत्प्राप्तेरिति किम् ? सुदेविकायां भवः सौदेविकः ।

वहीनरस्यैत् ॥ २ । ३ । ८६ ॥

वहीनरशब्दस्य छिन्ति तद्धिते परेऽपानादेरचः स्थाने
ऐकारादेशो भवति । वहीनरस्यापत्यं वैहीनरिः । वहीनर-
स्येदं वैहीनरं ।

पदे षष्ठैच् ॥ ८७ ।

छिन्ति तद्धिते तत्प्राप्तेरिच्छर्णस्योवर्णस्य स्थाने यी
यकारवकारौ तयोः पदे परतः ऐजागमो भवति । यकारस्य
ऐकारः । वकारस्य वीकारः । व्यसने भवं वैयसनं । ठयाकर-
णस्य बोद्धाऽध्येता वा वैयोकरणः । न्यायस्य—नैयायिकः ।
पूर्वउपलिन्दे भवः—पूर्वत्रैयलिन्दः । स्वागमस्य बोद्धाऽध्येता वा
सौवागमिकः । स्वश्वस्यापत्यं सौवश्वः । शिवाद्यत् । पद
इति किं ? यत् इमे याताः । तात्राः । यत् इति इणः शत्रत् ।
तत्प्राप्तेः किं ? दाध्यशिवः । माध्यशिवः ।

द्वारादेः ॥ ८८ ॥

द्वारादीनां यो यकारो वकारश्चतत्प्राप्तिमवतोऽवशादेः ममी-
पस्य छिन्ति तद्धिते टैजागमो भवाते । द्वारे नियुक्तः दीवा-
रिः । द्वारपालस्यापत्यं दीवारपालिकः । स्वस्येदं सौव ।
स्वग्रामे भवः सौवग्रामिकः । इत्यादि । अध्यात्मादि ठक् ।
तत्प्राप्तेः ममीपस्येति किं ? उपलकरोभवः वैयलकशः । वका-
रस्य न भवति ।

न्यग्रोधस्य प्रकृतेः २ । ३ । ॥ ८८ ॥

न्यग्रोधशब्दस्य प्रकृतिभूतस्य यो यकारस्तत्प्राप्तिरादे-
रैन् प्राप्तिभूतोऽक्षरादेरचः स्थाने समीपे वा तस्य ङिति त-
द्धिते ऐजागमो भवति । न्यग्रोधस्य विकारो नैयग्रोधो दंढः ।
नैयग्रोधः कयायः । प्रकृतेरिति किं ? न्यग्रोधमूले भव--न्याग्रो-
धमूलाः शालयः ।

जस्वङ्गादेः ॥ २ । ३ । ८० ॥

आरैश्च इति वर्तते । अप्रत्ययांतस्य स्वङ्गादेश्च ङिति
तद्धितेऽक्षरादेरचः स्थाने आरैजागमो भवति । अस्य-ठयति
हारे अः-ठयावक्रोशी । ठयावलेखी । ठयात्युत्ती । स्वंगादेः-
स्वगस्यापत्यं-स्वांगिः । ठयांगिः । ठयाहिः । स्वागतमित्याह
स्वागानिकः । ठयावहारेण भवति-ठयावहारिक इत्यादि ।
ऐजपत्राद् ।

श्वादेरौ ॥ ३ । १ । २ ८१ ॥

श्वन् शब्द आदिरव्ययो यस्य तस्य शब्दरूपस्य इ-
कारादौ ङिति तद्धितेऽक्षरादेराकार आदेशो भवति । श्व-
भस्त्रस्यापत्यं-श्वाभस्त्रः ।

इञः ॥ २ । ३ । ८२ ॥

श्वादेरिभ्रप्रत्ययस्तस्य ङिति तद्धितेऽचानादेरलः स्थाने
आकारो भवति । श्वाभस्त्रेरिदं-श्वाभस्त्रं । श्वाकर्णं ।

पदस्थानी वा । २ । ३ ॥ ८३ ॥

श्वादेः पदशब्दांतस्यानिकारादौ ङिति तद्धितेऽक्षरा-
देराकारो वा भवति । श्वापदस्येदं श्वापदं । श्रौषपदं । अना-
विति किं ? श्वपदैश्चरति श्वापदिकः ।

प्रोष्ठभद्राज्जाते । २ । ३ ॥ ८४ ॥

प्रौष्ठभद्रशब्दाभ्यां परस्य पदस्याहवादेराकारो भवति
जाते ङिति तद्धिते परतः । प्रौष्ठपदासु जातः—प्रौष्ठपादः
भाद्रपादः, माणवकः ।

अंशांदूतोः । २ । ३ ॥ ८५ ॥

जिति ङिति तद्धिते यः प्रकृतिभागः तदवयवाद्बयव-
वाचिनः परस्य ऋतुवाचिनः शब्दस्याहवादेरारैचो भवन्ति ।
पूर्वासु वर्षासु भवः पूर्ववार्षिकः । अपरवार्षिकः । वर्षाकालेभ्य-
ष्ठण् । पूर्वशारदः । पूर्वनैदाघः । अपरहैननः । ऋत्वण् ।

सुसर्वाधाद्राष्टस्य । २ । ३ ॥ ८६ ॥

स्वादिभ्यः प्रकृत्यवयवेभ्यः परस्य राष्ट्रवाचिनो जिति
ङिति तद्धिते अहवादेरारैचो भवन्ति । सुपांचालेषु भवः सुपां-
चालकः । सर्वपांचालकः । अर्धपांचालकः । एवं सुमागधक
इत्यादि । बहुविधयेभ्य इति धुञ् ।

दिशोऽमद्रस्य ॥ २ । ३ । ८७ ॥

दिग्वाचिनः परस्य राष्ट्रवाचिनो मद्रशब्दवर्जितस्य
जिति ङिति तद्धिते अहवादेरारैचो भवन्ति । पूर्वपांचालकः ।
अपरपांचालकः । उत्तरपांचालकः । अमद्रस्येति किन् ? पूर्वमद्रः ।

प्राग्ग्रामाणाम् ॥ २ । ३ । ८८ ॥

प्राग्देशग्रामवाचिनां योऽवयवो दिक्छन्दस्ततः परस्या-
वयवस्य दिशः परेषां च प्राग्ग्रामाणां जिति ङिति तद्धिते-
ऽहवादेरारैचो भवन्ति । पूर्वकृष्णसृत्तिका नाम प्राग्ग्रामस्तत्र
भवः पूर्वकाष्णसृत्तिकः । पूर्वस्मिन्कान्यकुडजे भवः पूर्वका-
न्यकुडजः । पूर्वपाटलिपुत्रः ।

संख्याधिकाभ्या वर्षस्याभाविनि । २ । ३ । ८९ ॥

संख्याया अधिकशब्दाच्च उत्तरस्य वर्षशब्दस्य जिति
जिति तद्धितेऽश्वादेराकारो भवति न चेत्स तद्धितो भावी-
त्यस्मिन्नर्थे विहितो भवति । द्वाभ्यां वर्षाभ्यां निर्वृते भृतो-
ऽधीष्टो वा द्विवर्षं भूतो वा द्विवार्षिकः । त्रिवार्षिकः । अधिक-
वार्षिकः । अभावितीति किम् ? द्वे वर्षेभावि द्वैवर्षि कम् । त्रैव-
र्षिकं धान्यं ।

मानसंवत्सरस्याशाणकुलिजस्यानाम्नि । २ । ३ ॥ १०० ॥

मीयते परिच्छेद्यते येन तन्मानम् । संख्यादिकाभ्यां
परस्य शाणकुलिजवर्जितस्य मानवाचिनः संवत्सरशब्दस्य च
जिति णिति तद्धितेऽश्वादेरारैचो भवति अनाम्निविषये । द्वौ
कुहूश्चौ प्रयोजनमभ्येति द्विकौडुविकः । त्रिकौडुविकः । द्वाभ्यां-
सुवर्णाभ्यां क्रीतस् द्विसौवर्णिकम् । द्विनेट्टिकम् । द्वाभ्यां षष्टिभ्यां-
निर्वृते भृतोऽधीष्टो द्वेषठीभूतो भावी वा द्विषाष्टिकः । अ-
धिकषाष्टिकः । द्विषष्ट्यादिस्वरूपेये काले वर्तत इति काला-
धिकारविहितप्रत्ययः । संवत्सरस्य-द्वाभ्यां संवत्सराभ्यां नि-
वृत्तादौ द्विसंवत्सरिकः । अधिकसंवत्सरिकः । संवत्सरग्रहणा-
त्कालो न मानं । तेन द्वैसमयिकः । त्रैरात्रिकः । अशाणकुलि-
जरूपेति किम् ? द्वाभ्यां शाणाभ्यां क्रीत द्वैशाणम् । त्रैशाणम् ।
द्वे कुलिजे पचन् सभषन् अवहरन्वा द्वैकुलिजिकः । अनाम्नि
इति किम् ? पच लोहिन्यः परिमाणस्य पांचलोहितिकम् ।
पांचकलायतिकम् । तद्धितांतं नाम

परिमाणस्यानतोऽर्धाद्वादेः । २ । ३ । १०१ ।

अर्धशब्दात्परस्य परिमाणवाचिनः कुहूवादेः शब्दस्य ।
जिति णिति तद्धितेऽश्वादेरचोनतोऽनकारस्यारैचो भवन्ति ।
भादेः परिमाणात्पूर्वस्य त्वर्धशब्दस्य वा भवति । अथ

कुडुवेन क्रीतमार्धकौडुविकम् । अर्धकौडुविक । अर्धद्वीणि-
कम् । आर्धद्वीणिकम् । अनत इति किम् ? अर्धप्रस्थिकम् ।
आर्धप्रस्थिकम् । अर्धचमतिकम् । आर्धचमतिकम् । आदिश-
ठदविकल्प उत्तरविधयनपेक्ष एवेति भवति ।

प्राह्वाहणस्य ठे । । २३ । १०२ ।

प्रशब्दात्परस्य वाहणशब्दस्य ढप्रत्यये जिति णिति
तद्धितेऽश्वादेराकारो भवति । आदेः प्रशब्दस्य वा भवति ।
प्रवाहयतीति प्रवाहणस्तस्यापत्यं प्रवाहणेयः, प्रावाहणेयः
प्रवाहणेयीभार्यः । शुभ्रादि ढण् । नाचारिष् तद्धित इति
घभावनिवेधः ।

ढस्य । २ । ३ । १०३ ।

ढप्रत्ययान्तस्थावयवात् प्रशब्दात् परस्य वाहनस्य
जिति णिति तद्धितेऽश्वादेराकारो भवति । आदेस्तु वा
भवति । प्रवाहणेयस्यापत्यं प्रवाहणेयः प्रावाहणेयिः । प्रवा-
हणेयस्येदं प्रवाहणेयकम् । प्रावाहणेयकम् ।

नञश्चेश्वरक्षेत्रज्ञकुशलचपलनिपुणशुचेः । २ । ३ । १०४ ।

नञः परेषामीश्वरादीनां प्रकृत्यवयवानां जिति णिति
तद्धितेऽश्वादेरारैचो भवन्ति वा । आदेर्नञस्तथाकारो भवति
वा । अनैश्वर्यम्, आनैश्वर्यम् । अक्षेत्रज्ञम् । आक्षेत्रज्ञम् ।
राजादित्यण् अकुशलस्येदं अकौशलम् । आकौशलम् । अच-
पलम् । आचपलम् । अनैपुणम् । आनैपुणम् । अशुचेरिदं
अशुचेर्भावा वा अशौचम्, आशौचम् । चेन वानुकृष्यते ।
आयथात्प्यमिति समासात्प्रत्ययः । अयथात्प्यमिति प्रत्य-
यान्तेन समासः । एवमायाथापुर्यम् । अयथापुर्यम् । अया-
थापुर्यम् । आचतुर्यम् । अचातुर्यम् ।

जङ्गलधेनुवलजस्य वीरारपदस्य च । २ । ३ । १०५ ।

जंगलाद्यन्तानां प्रकृतिभागानामादेः पूर्वपदस्यऽह्वादेरा-
रैवो भवन्ति जिति शिति तद्धिते उत्तरपदस्य वा । कुरुजंग-
लेषु भवः कौरुजंगलः । वैश्वधेनवः । वैश्वधेनवः । सौवर्ण-
वालजः । सौवर्णवलजः ।

हृद्गसिन्धोः । २ । ३ । १०६ ।

हृदाद्यन्तानां प्रकृतिभागानां जिति शिति तद्धिते आदेः पूर्व-
पदस्योत्तरपदस्य वाऽह्वादेरारैवो भवन्ति नित्यम् । सुहृदः,
सुहृदयस्य वा इदम्-सौहार्दम् । तस्य-भावः कर्म सौहार्द्यं । सुभ-
गस्य भावः सौभाग्यम् । सुभगाया अपत्य सौभागिनेयः । सक्तु-
प्रधानाः सिन्धवः सिक्तुभिन्धवः । तत्र भवः साक्तुसैन्धवः ।
लावणसैन्धवः । कक्षादित्वाद्गम् ।

नगरस्य प्राक्षु ॥ २ । ३ । १०७ ॥

नगरान्तस्य प्रकृतिभागस्य प्राक्षु देशेषु वर्तमानस्य
जिति शिति तद्धिते आदेःपूर्वपदस्योत्तरपदस्य चाह्वादेरारैवो
भवन्ति । सुहृन्नगरे भवः सौहृन्नागरः । पौंड्रनागरः । वैराट-
नागरः ।

अनुशतिकादीनाम् ॥ २ । ३ । १०८ ॥

अनुशतिक इत्येवमादीनां प्रकृतिभागानां जिति शिति
तद्धिते पूर्वपदस्योत्तरपदस्य चाह्वादेरारैवो भवन्ति । अनुश-
तिकस्येदमानुशातिकम् । परलोके भवं पारलौकिकम् । इत्यादयः ।

राजपौरुष्य ॥ २ । ३ । १०९ ॥

राजपुरुषस्य स्थिति पूर्वोत्तरपदयोरारैव निपात्यते ।
राजपुरुषस्य भावः कर्म वा राजपौरुष्यं ।

देवतादादौ ॥ २ । ३ । ११० ॥

देवतार्थानां प्रकृतिभागानामात्वाद्दी विषये जिति गिति तद्वित्ते आदेः पूर्वपदस्योत्तरपदस्य चाक्षवादेरारैचो भवति । अग्निश्च विष्णुश्च देवतास्य आग्नावैष्णवम् । आग्निमारुतं । आग्निवारुणम् । नाप्यविष्टिर्वादे इति आत्वेत्वयोनिषेधः । इंद्रासोमादिष्वत्यतः प्रभृत्या दिवः पृथिव्यां वेत्यतो विधिर्देवता दादिः ।

नेन्द्रवरुणस्यात् ॥ २ । ३ । १११ ॥

अरुणान्तःत्पूर्वपदात् परयोरिन्द्रवरुणयोरुत्तरपदयोरक्षवादेरारैचो भवन्ति । अग्नीन्द्रौ देवताऽस्य आग्नेन्द्रम् । इंद्रावरुणम् । मैत्रावरुणम् ।

श्रौणहृत्यधैवत्यसारवैश्वकमैत्रेयहिरण्यमयम् ॥ २ । ३ । ११२ ॥

श्रौणहृत्यादयः शब्दाः व्यणादिप्रत्ययान्ताः कृततत्त्वादयो निपात्यन्ते । भ्रूणघ्नो भावः कर्म वा श्रौणहृत्यम् । धीठनो धैवत्यम् । सरयवां ज्ञवं सार्वमुदकम् । इक्ष्वाकोरपत्यं ऐश्वकावः । इक्ष्वाकोरिदम्-ऐश्वकं । मित्रयोरपत्यं मैत्रेयः । हिरण्यस्य विकारः हिरण्यमयम् ।

वान्तमान्तितमान्तितोऽन्तियान्तिषद् ॥ २ । ३ । ११३ ॥

अन्तनादयः शब्दास्तमालिषु कृततिकादिलोपादयो वा निपात्यन्ते अयमेवामतिशयेनान्तिकः-अन्तमः । अन्तितमः । अन्तिकतमः । अन्तिकादागच्छति अन्तितः अन्तिकतः । अन्तिके साधुः अन्तियः । अन्तिक्यः । अन्तिके सीदतीति अन्तिषद् अन्तिकषद् ।

इति शब्दानुशासने चिन्तामणौ तृती द्वितीयाध्यायस्य
तृतीयः पादः ।

वाद्यात् ॥ २ । ४ । १ ॥

वा इति चाद्यादिति चाधिक्रियते । तत्र वाधिकाराद्द्व-
यमाणाः प्रत्ययाः विकल्प्यन्ते । तेन पक्षे यथाप्राप्तं वाक्यं
समानश्च भवति । उपगोरपत्यमुपगवपत्यमित्याद्यादित्याधि-
कारात् सूत्रे यत्पूर्वं निर्दिष्टं तत्प्रत्ययमुत्पादयति न परमिति ।
साऽस्य पीरुमासी । देवतेत्यादी सेति प्रकृतिरस्येति प्रत्ययार्थो
व्यवतिष्ठते । इन्द्रो देवताऽस्य ऐन्द्रम्—हविः । ऐन्द्रो मंत्रः ।

गोत्रोत्तरपदाद्गोत्रादिवाजिह्वाहरितकात्यात् ॥२।४।२॥

जिह्वाकात्यहरितकात्यवर्जिताद्गोत्रोत्तरपादात् यत् गोत्र-
मुत्तरपदं तस्मात् विवक्षमाणः प्रत्ययो भवति । गोत्रनपत्यम् ।
कंबलधारायणीयाः । ओदनपाणीयाः । दोशुः । पैंगलकायवाः ।
शकलादेर्वृद्धादित्यञ् । अजिह्वाहरितकात्यादिति किम् ? जिह्वा-
चपलःकात्यः—जिह्वाकात्यः । हरितभक्षः कात्यः हरितकात्यः ।
तयोरिदं जैह्वाकाताः । हारीतकाताः ।

गेर्योऽचि ॥ २ । ४ । ३ ॥

गोशरुदादजादिप्रत्ययप्रसंगे यः प्रत्ययो भवति इत्यय-
मधिकारः । गवि भवं गठयम् । गोःस्वम्—गठयम् । गौः देव-
ताऽस्य गठयम् । गवा चरन्—गठयः । अचीति किम् ? गोरु-
प्यम् । गोमयम् ।

प्राग् जितादण् ॥ २ । ४ । ४ ॥

प्राग्जिताद्यर्थास्तेष्वण् प्रत्ययो वा भवति । अधिकारः
परिभाषा विधिर्वायं पक्षत्रयेष्वपवादविषयं परिहृत्य वर्तते
उपगोऽरपत्यमौपगवः । भिक्षाणां समूहो भैक्षम् । कषायेण
रक्तम्—काषायम् ।

धनादेः पत्युः ॥ २ । ४ । ५ ॥

धनादिभ्यः परो यः पतिशब्दस्तदन्ताहुनपत्यादेः प्राग्विज-
तीयेऽर्थे अण् प्रत्ययो वा भवति । उयच्छापवादः । धनुपतेर-
पत्यं धानपतः आशपतः । राष्ट्रपतेरिदम्-राष्ट्रपतम् ।
धान्यपतमित्यादी ।

पत्युच्चारपदयमादित्यदित्यदितेऽर्थाऽणपवादे

चास्वे ॥ २ । ४ । ६ ॥

पतिशब्देऽन्तरपदात् यनादिभ्यश्च प्राग्विजतीयेऽस्वे स्व-
वर्जितेऽर्थेऽपवादौ योऽणपवादः तद्विषये च ष्यञ् प्रत्ययो
वा भवति । बृहस्पतेरपत्यं वार्हस्पत्यः । प्रजापत्यः । बृहस्प-
तिर्देवताऽस्य वार्हस्पत्यम् । यनादि-याम्यम् । आदित्यम् ।
दैत्यम् । दितरेपत्यं दैत्यः । आदित्यः । अणपवादे च
आदित्यस्यापत्यमादित्यः । अत्र अत इञ् स्यात् । अस्वे
वृत्ति किम् ? राष्ट्रपतिर्नाम वाहनं तस्य स्वम्-श्रीरुद्रपतम् ।
वाहनादित्यञ् ।

बहिषष्ठीकण् च ॥ २ । ४ । ७ ॥

बहिष्पत्येतस्मात्प्राग्विजतीयेऽर्थे ष्ठीकण् वा भवति ।
उयश्च । वाच्यः । बाहोकः । वाच्या । वाच्याकी ।

कल्यग्नेर्दण् ॥ २ । ४ । ८ ॥

कलि अग्नि इत्येताभ्यां प्राग्विजतीयेऽर्थेऽणपवादाद्विषयेः
च ढण् वा भवति । कलिर्देवताऽस्य, कलौ भवम्, कलेरागतं
कलेःस्वम्-वा कालेयम् । आग्नेयम् ।

प्रथिव्या जाञ् ॥ २ । ४ । ९ ॥

पृथिवीशब्दात् प्राग्विजतीयेऽर्थेऽणपवादे च जाञ् प्रत्ययी
भवतः । पृथिव्या अपत्यं तत्र भवा स्त्री पार्थिवा पार्थिवी ।
की बहुषु श्लुक् । संधादिष्वणिति प्रयोगनमश्विधानस्य ।

उत्सादेरञ् ॥ २ । ३ । १० ।

उत्सादिभ्यः प्राग्जित्तीयेर्णपवादे चाञ् वा भवति ।
उत्सस्येदमौत्सम् । औदपानम् । अणपवादे च । उत्सस्यापत्य-
मौत्सः । औदपानः । तरुययास्तारुणः । पंचालेषु भवः पांचालः ।
अत्र इञ् ढञ् ढञ् ब्रञ् च प्राप्नुवन्ति । कुदोरपत्यं कौरठ्य
इति उपविधौ कुरुशब्दोपोदानस्यानवकाशत्वात् भवति ।
कौरव इति तु स्वत्वविवक्षायां वृकयादसमासे इति निषेधा-
दिह समासेऽपि प्रत्ययः । तेन गोधेनुभ्यः आगतम्-गोधेनवं ।
मयद्रूप्यी न भवतः ।

वृकयादसमासे ॥ २ । ४ । ११ ॥

वृकयादसमासे प्राग्जित्तीयेऽणपवादे चाञ् वा भवति ।
वृकयस्यापत्यं वाक्यः । अन्यत्र सौवृक्यिः ।

देवाद्यञ्च ॥ २ । ४ । १२ ॥

देवशब्दात्प्राग्जित्तीयेर्णपवादे च यजज्ञौ वा भवतः ।
दैवम् । दैठ्यम् । दैवी वाक् ।

स्थाम्नोऽत् ॥ २ । ३ । १३ ।

स्थानन्शब्दान्तात् प्राग् जित्तीयेर्ण अकारप्रत्ययो वा
भवति । अश्वत्थाम्नोऽपत्यं अश्वत्थामः ।

लोम्नोऽपत्येषु ॥ २ । ४ । १४ ॥

लोमन्स्तादपत्येषु बहुवप्रत्ययो वा भवति । उडुलो
म्नोऽपत्यानि बहूनि उडुलोमाः । शरलोमाः । बहुत्वं किम् ?
औडुलोमिः । औडुलोमी ।

श्लुग् द्विगोरश्लुचोऽनपत्येऽज्यादेः ॥ २ । ४ । १५ ॥

द्विगोरलुगन्तात्परो यः प्राग्जित्थे अपत्यवर्जितेऽर्थे
 अजादिर्यकारादिश्च प्रत्ययः तस्य श्लुग्नभवति । पंचसु कपा-
 लेषु संस्कृतम्, पंचकपालयां वा-पंचकपालम् । दशकपालम् ।
 पंचेन्द्राययः । पंचेन्द्राः वा देवताऽस्य पंचेन्द्रः । दशेन्द्रः । द्वयो-
 रथयोः द्विरथ्या वाऽयं द्विरथः । त्रिरथः । रथात्सादेश्च वीद्गने
 इति यः । अलुच इति किम् ? पंचसु कपालेषु संस्कृतं पंचकपा-
 लम् । तस्येदं पांचकपालम् । अनपत्य इति किम् ? द्वैदेवदराः ।
 पंचनापितिः । अज्यादेरिति किम् ? पंचगर्गनयम् ।

स्त्रीपुंसात् ट्न्ञ्स्नड्वतः । २ । ४ । १६ ॥

स्त्रीपुंस इत्येताभ्यां प्राग्वतो येऽर्था वक्ष्यन्ते तेऽत्रणपवादे
 च यथाक्रमं ट्न्ञ्स्नड्वित्येतौ प्रत्ययौ वा भवतः । स्त्रिया
 अपत्यं स्त्रैणः । पौंसनः । स्त्रिया इदं स्त्रैणम् । पौंसनम् ।
 स्त्रैणी । पौंस्नी । प्राग्वत इति किम् ? स्त्रीवत् । पुंसवत् ।

त्वे वा । २ । ४ । १७ ॥

स्त्रीपुंसाभ्यां त्वप्रत्यये विषये यथाक्रमं ट्न्ञ् स्नट्
 वा भवतः । स्त्रिया भावः स्त्रैणः । स्त्रीत्वम् । पौंसनम् । इदं
 वाग्रहणं प्रत्ययविकल्पार्थम् । प्रकृतं वाक्यार्थम् ।

डसोऽपत्ये । २ । ४ । १८ ॥

अणादयोऽनुवर्तन्ते । डसः षट्ठ्यन्तात् अपत्येऽर्थे यथा
 विहितनणादयः प्रत्यया भवन्ति । उपगोरपत्यनौपगवः । कापट-
 वः । भानवः । धानपतः । औण्ड्रपत्यः । औपगवी । औपगवः ।
 औपगवाः । अपत्यं इति प्रजनमात्रं विवक्षितं न , लिंगसंख्यम् ।

आद्यात् । २ । ४ । १९ ॥

पौत्राद्यपत्यं पूर्वेषामारंभप्रकृतेरपत्यं भवति । तत्र तत्संबन्धविवक्षायामन्तरादिभ्योऽपि प्रत्ययः प्राप्नोतीति नियम आरभ्यते । अपत्ये यः प्रत्ययः स आद्यात् परमप्रकृतेरेव नानंतरवृद्धयुवभ्यः । उपगोरपत्यं वृद्धमौपगवः । औपगवस्याप्यौपगवः । औपगवेरप्यौपगवः । गर्गस्य गार्ग्यः । गार्ग्यस्यापि गार्ग्यः । गार्ग्या यणस्यापि गार्ग्यः ।

वृद्धाद्यूनि ॥ २ । ४ । २० ॥

यून्यपत्ये यः प्रत्ययोऽसावाद्यात् वृद्धाद्भवति । प्रथमाद्यो वृद्धप्रत्ययस्तदन्ताद्भवति इत्यर्थः । उपगोरपत्यं युवा औपगविः । गर्गस्यापत्यं युवा गार्ग्यायण । आद्यादिति किम् ? गार्ग्यायणस्यापत्यं युवा गार्ग्यायण । इञ् न भवति ।

अत इञ् ॥ २ । ४ । २१ ॥

ऊसोऽपत्ये इति वर्तते । अकारान्तात्परो यो ऊस् षष्ठी तदन्तादपत्येऽर्थे इञ् भवति । अणपञ्चादः । दक्षस्यापत्यं दाक्षिः । दाक्षिः । कुतश्चरति मायूरिः केन कापिंजलिः कुशः । अपत्य इति किम् ? प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली । स्वत्वविवक्षायामपत्यविवक्षायामिजेव । शतस्यापत्यं वृद्धस्यापत्यमित्यादिषु अनभिधानात् न भवति ।

गात्रे बाह्यादिभ्यः ॥ २ । २२ ॥

स्वापत्यसंतानस्य स्वठयपदेशे कारणमृषिरनृषिर्या यः प्रथमपुरुषस्तदपत्यं पौत्रं बाह्यादिभ्यः षष्ठ्यन्तेभ्यो गोत्रे अपत्ये इञ् भवति । बाहोरपत्यं बाह्विः । औपचाकविः । औदक्षिः । इत्यादयः । गोत्र इति किम् ? बाहुर्नाम तस्यापत्यं बाह्वः । इतः प्रभृतिगोत्राधिकाराद् गोत्रे सति नान्यत्र विधिः ।

वर्मणोऽचक्रात् ॥ २ । ४ । २३ ॥

चक्रवर्जितात्परो यो वर्मन्शठदस्तदन्तादपत्येऽर्थे इज्
भवति । ऐन्द्रवर्निः । अचक्रादिति किम् ? चाक्रवर्मणः ।

अजादिभ्यो धेनोः ॥ २ । ४ । २४ ॥

अजादिभ्यः परो यो धेनुशठदस्तदन्तादपत्येऽर्थे इज्
भवति । आजधेनविः । वाऽकधेनविः ।

ब्राह्मणाद्वा ॥ २ । ४ । २५ ॥

ब्राह्मणशठदात्परो यो धेनुशठदस्तदन्तादपत्येऽर्थे इज्
भवति । ब्राह्मणधेनवः । ब्राह्मणधेनविः ।

साम्भूय्याम्भ्यामितौज्यौदिपाडिवाड्वलिः ॥२।४।२६॥

साम्भूय्यादयः शठदाः अपत्येऽर्थे इज्जंता निपात्यन्ते ।
संभूयसोऽपत्यं सांभूयिः । अंभसोऽपत्यं आंभिः । अमितौजसो-
ऽपत्यमामितौजिः । उदकस्यापत्यनीदिः । षण्णामपत्यं षाडिः ।
षाग्वादस्यापत्यं षाड्वलिः ।

सुधातृव्यासवरुटनिषादचण्डालबिंबस्याकड् च ॥२४।२७॥

सुधात्रादिभ्योऽपत्येऽर्थे इज्भवत्यकड्वैषांमन्तादेशः ।
सुधातुरपत्यं सीधातकिः । वैयासकिः । वारुटकिः । नैषादकिः ।
चांडालकिः । बिंबकिः ।

पुनर्भू पुत्रदुहितृननान्द्रुभ्योऽनन्तरेऽज् ॥ २।४।२८॥

पुनर्भादिभ्योऽनन्तरापत्येऽकृत्वा भवति । पौनर्भवः । पौन-
र्भवी । पौनर्भवाः । पौत्रः । दीहित्रः । नानांद्रः । अनोत्रत्वा-
द्बहुषु श्लुग्नभवति केचित् पुनर्भव इति श्लुचमुदाहरति ।

पारश्वः ॥ २ । ४ । २९ ॥

परस्त्रीशठदस्यानन्तरेऽपत्येऽर्थेऽज् परशुभावश्च निपा-

त्यते । परस्त्रिया अनंतरापत्यं पारशवः । परा स्त्री परस्त्रीत्य-
वर्णायामिदं निपातितं । परस्य स्त्री परस्त्रीत्यन्यत्तु पारस्त्रै-
णेय इति कल्याणयादिपाठात् ढण ।

विदादेवृद्धेऽनृष्यानन्तर्ये ॥ २ । ४ । ३० ॥

विदादिभ्यो वृद्धेऽपत्येऽञ् भवति न चेद्बहुविषयं ।
ऋषित्वस्यानन्तर्यमधिच्छेदो गम्यते । विदस्यापत्यं वृद्धं वैदः ।
वैदौ । विदाः । और्वः । और्वी । उर्वोः । वृद्ध इति किम् ?
अन्तरो वैदिः । अनृष्य/नन्तर्यं इति किम् ? इद्रभूः सप्तमः कोश्य-
पानां । भारद्वाजानां कतमोऽनि त्वम् । काश्यपः भारद्वाजाश्च
ऋषयो नैरन्तर्येणापत्यापत्यवत्संबन्धेन स्थिता वृद्धाः अत्राऽव-
हुषु ण्लुग् स्यात् ।

कुंजादेऽफः ॥ २ । ४ । ३१ ॥

कुञ्जादिभ्यो वृद्धेऽपत्ये ङफप्रत्ययो भवति । कुंजस्या-
पत्यं कौञ्जायन्यः । कौंजायन्यौ । कौंजायनाः । ब्राध्नायन्यः ।
ब्राध्नायन्यौ । ब्राध्नायनाः । ब्रातङ्फादिति स्वार्थे ङयः । वृद्ध
इति किम् ? अन्तरः कौञ्जिः ।

नडादिभ्यः फण् ॥ २ । ४ । ३२ ॥

नडादिभ्यो वृद्धेऽपत्ये फण् भवति । नडस्यापत्यं नाडा-
यनः । नारायणः । चारायण इत्यादयः । अनन्तरो नाडिः ।

यजिजः ॥ २ । ४ । ३३ ॥

यजन्तादिजन्ताञ्च वृद्धे वर्तमानादपत्ये यूनि फण्
भवति । वृद्धाद्यूनोति वचनात् । गार्ग्यस्यापत्यं गार्ग्यायणः ।
वात्स्यायनः । दाक्षायणः । औदुम्बरायणः । इत्यादयः ।

हरितादेरञः ॥ २ । ४ । ३४ ॥

हरितादिः विदाद्यन्तर्गणः । हरितादेरजन्ताद् वृद्धे वर्त-
मानादपत्ये यूनि फण् भवति । हरितस्यापत्यं युवा-हारि-
तायनः । कैदासायनः इत्यादि ।

क्रौष्टशलङ्कोर्लुक् च ॥ २ । ४ । ३५ ॥

क्रौष्टशलङ्कुभ्यां अपत्ये वृद्धे फण् भवति । तयोश्चान्तस्य
लुक् । क्रौष्टायनः । शालङ्कायनः । पैलादिषु शालङ्कि इति
पाठादिजपि भवति ।

शरद्वच्छुनकरणाग्निशर्मकृष्णदर्भाद् भृगुवत्सवसिष्ठ-

वृषगणब्राह्मणाश्रायणे ॥ २ । ४ । ३६ ॥

शरद्वदादिभ्यो ङनन्तेभ्यो यथाक्रमं भार्गवादौ वृद्धेऽपत्ये
फण् भवति । शरद्वतायनः । भार्गवः । शरद्वतोऽन्यः । शौन-
कायनो वात्स्यः । शौनकोऽन्यः । विदाद्यञ् । राणायनो वासिष्ठः
राणिरन्यः । आग्निशर्मणो वार्षगण्यः । आग्निशर्मिरन्यः
काष्ठाण्यणो ब्राह्मणः काष्ठीरन्यः । दार्भायणः आश्रायणः
दाभि्ररन्यः ।

द्रोणपर्वतजीवन्ताद्वा ॥ २ । ४ । ३७ ॥

द्रोणादिभ्योऽपत्ये वृद्धे फण् वा भवति । द्रौणायनः ।
द्रौणिः । पार्वतायनः । पार्वतिः । जैवन्तायनः । जैवन्तिः ।
अनन्तरो द्रौणिरिव । द्रौणायन इत्यश्वत्थाम्न्यनन्तरे तत्पि-
त्रपेक्षायामसाधुः । वृद्धे तु साधुः । अश्वारोपो वा । एवं
पाराशर्यो ष्यासः । जानदग्न्यो रामः ।

गर्गादिर्यञ् ॥ २ । ४ । ३८ ॥

गर्गादिभ्योऽपत्ये वृद्धे यञ् भवति । गार्ग्यः । वात्स्यः

इत्यादि । गोत्र इत्येव । गर्गो नाम कश्चित् तस्यापत्यं
वृद्धं गार्गिः ।

मधुबभ्रुव्राह्मणकौशिके ॥ २ । ४ । ३८ ॥

मधुबभ्रुभ्यामपत्ये वृद्धे यजभवति यथासंख्यं ब्राह्मणे
कौशिके च । माधठयो ब्राह्मणः । माधवेन्यः । बाभ्रठयः
कौशिकः । बाभ्रवेऽन्यः ।

कपिवोधादाङ्गिरसे ॥ २ । ४ । ४० ॥

कपिवोधाभ्यामपत्ये वृद्धे आङ्गिरसे यजभवति । कपे-
रपत्यं वृद्धमांगिरसः काप्यः । बौध्यः । अन्यः कापेयः । बौधिः ।

वतण्डात् ॥ २ । ४ । ४१ ॥

वतण्डशब्दात् अपत्ये वृद्धे आंगिरसे यजभवति । वतण्डौ
स्यापत्यं वृद्धमाङ्गिरसे वातङ्ग्यः । अन्यः वातङ्ग्यो वातण्डो-
वा गार्गादिशिवादिपाठाद्यजणौ ।

स्त्रियां श्लुक् ॥ २ । ४ । ४२ ॥

वतण्डशब्दादाङ्गिरसेऽपत्ये स्त्रियां यजः श्लुग्भवति । वतण्ड-
स्यापत्यं वृद्धं स्त्री आङ्गिरसी वतण्डी । जातिरस्त्रीय इति ङी ।
अन्यत्र वातङ्ग्यायनी । वातण्डी वा । गर्गादिपाठात् यजिह्वफट्
शिवादिपाठादणि ङी ।

अशवादेः फज् ॥ २ । ४ । ४३ ॥

अशवादिभ्योऽपत्ये वृद्धे फजभवति । आशवायनः ।
शांखायनः । इत्यादि ।

शफभरद्वाजादात्रेये ॥ २ । ४ । ४४ ॥

शफभरद्वाजाभ्यामात्रेयेऽपत्ये वृद्धे फजभवति । शाफा-

यनः । भारद्वाजायनः आत्रेयः । अन्यः शाकिः । भारद्वाजः
विदादिः ।

भर्गात्रेयात् त्रैगर्तभारद्वाजे ॥ २ । ४ । ४५ ॥

भर्गं आत्रेयाभ्यां यथाक्रमं त्रैगर्तं भारद्वाजे चापत्ये
फलभवति । भार्गायणः । त्रैगर्तो वृद्धः भार्गिरन्थः ।
आत्रेयायणो भारद्वाजो युवा । आत्रेयिरन्थः ।

शिवाद्यृष्यन्धकवृष्णिकुरुभ्योऽपत्येऽण् ॥ २ । ४ । ४६ ॥

शिवादिभ्यः ऋष्यन्धकवृष्णिकुरुभ्यश्चापत्येऽण् प्रत्यय
भवति । ऋषयो लौकिका वसिष्ठादयो अपत्ययोगात् ।
शिवादिभ्यः । शैवः । काकुस्थ इत्यादयः । ऋषिभ्यः-
वासिष्ठः । वैश्वामित्रः । अन्धवंभ्यः-स्वाफलकः । श्वैत्रकः -
वृष्णिभ्यः । औदारकः । वासुदेवः । आनिरुद्धः । कुरुभ्यः-नाकुलः
साहदेवः । दीर्योधनः । दौःशासनः । दीर्योधनिरिति क्रि-
याशब्दत्वे ।

विकर्णच्छगलाद्वात्स्यात्रेये ॥ २ । ४ । ४७ ।

विकर्णच्छगलाभ्यां यथाक्रमं वात्स्ये आत्रेये चापत्ये-
ऽण् भवति । विकर्णो वात्स्यः । विकर्णिरन्थः । छागल
आत्रेयः छागलिरन्थः ।

शुंगाभ्यां भारद्वाजे ॥ २ । ४ । ४८ ॥

शुङ्गशब्दात्पुलिङ्गात् स्त्रीलिङ्गाच्च भारद्वाजेऽपत्येऽण् भ-
वति । शुङ्गस्य शुङ्गाया वऽपत्यं शौङ्गो भारद्वाजः । शौङ्गिः ।
शौङ्गेयश्चान्यः ।

कन्यात्रिवेण्योः कनीनत्रिवर्णी च ॥ २ । ४ । ४९ ॥

कन्यात्रिवेणिसिंभ्यामपत्येऽण् भवति । कनीनः त्रिवेणश्च
यथासंख्यनादेशौ भवतः । कन्याया अपत्यं कानीनः ।
त्रिवेण्या अपत्यं त्रैवणः ।

विश्रवसोऽनड्रवणी ॥ २ । ४ । ५० ॥

विश्रवसोऽपत्येऽण् भवति । तत्संनियोगे चानड्र वषण
इत्यादेशौ भवतः । विश्रवसोऽपत्यं वैश्रवणः । रावणः ।

संख्यासंभद्रान्मातुडुर् ॥ २ । ४ । ५१ ॥

संख्यावाचिनः संभद्राभ्यां च परो यो मातृशब्दस्तदन्तः-
दपत्येऽण् भवति डुरित्यादेशश्च । द्वैमातुरः । शतस्य
माता शतमाता । तस्या अपत्यं शतमातुरः भरतः । पारभा-
तुरः । सांमातुरः । भाद्रमातुरः ।

नदीमानुषीनाम्नोऽदोः ॥ २ । ४ । ५२ ॥

अदुसंज्ञकाङ्गदीनाम्नो मानुषीनाम्नश्चापत्येऽण् भवति
ढणोपवाद् । यामुनः । ऐरावतः । नार्मदः । दैवदत्तः ।
सौदर्शनः । सौनारः । अदोरिति किम् ? चांद्रभागेयः ।
वायुवेगेयः ।

पीलामण्डूकाट्टा ॥ २ । ४ । ५३ ॥

पीलामण्डूकाभ्यामपत्येऽण् वा भवति । पैलेयः । मांडूकः ।
मांडूकिः । वाग्रहृणं मंडूकस्येज्यर्थं ।

दितेश्च ढण् ॥ २ । ४ । ५४ ॥

दितिशब्दान्मंडूकशब्दाच्चापत्ये ढण् वा भवति । पीला-
शब्दात् ढणिसद्दुः । दैतेयः । दैत्यः । मांडूकेयः । मांडूकिः ।

ष्यतः ॥ २ । ४ । ५५ ॥

ष्यत्प्रत्याहारग्रहीतप्रत्ययान्तादपत्ये ढण् नित्यं भवति ।
चांद्रभागेयः । वायुवेगेयः । सौपर्णीयः । वैनतेयः ।

द्वयचोऽनद्याः ॥ २ । ४ । ५६ ॥

द्वयचः व्यदन्तादनदीवाचिनोऽपत्ये ढण् भवति । नदी-
मानुषीनाम्नो ऽदोरित्यणोऽपवादः । दत्ताया अपत्यं दात्तेयः ।
गोप्तेयः । आम्बेयः । अनद्या इति किम् ? स्यैतः । रैवः ।
जैर्णः । शैप्रः ।

इतोऽनिञ्जः ॥ २ । ४ । ५७ ॥

इकारान्तादनिञ्जो द्वयचकादपत्ये ढण् भवति । दुले-
रपत्यं दौलेयः । बालेयः । नैदेयः । नाभेयः । आत्रेयः । आह्वेयः ।
अनिञ्ज इति निम् ? दाक्षायणः । भ्राक्षायणः ।

शुभ्रादिभ्यः ॥ २ । ४ । ५८ ॥

शुभ्रादिभ्योऽपत्ये ढण् भवति । इजाद्यपवादः । शौश्रेयः ।
वैष्टपुरेयः । गांगेयः । पाण्डवेयः । इत्यादि ।

लक्ष्मणश्यामाद्वासिष्ठे ॥ २ । ४ । ५९ ॥

लक्ष्मणश्यामाभ्यामपत्ये वासिष्ठे ढण् भवति । लाक्ष्म-
ण्यो वासिष्ठः । लाक्ष्मणिरन्यः । श्यामेयो वासिष्ठः । श्या-
मायनोऽन्यः । अशवादिष्वात् ऋण् ।

विकर्णकुषीतकात् काश्यपे ॥ २ । ४ । ६० ॥

विकर्ण कुषीतकाभ्यां काश्यपेऽपत्ये ढण् भवति । वैक-
र्णेयः । कौषीतकेयः काश्यपः । वैकर्णिः । कौषितकिरन्यः ।

श्रीवेयः ॥ २ । ४ । ६१ ॥

श्रुशब्दस्यापत्ये ढण् भवति । वगागमो निपात्यते ।
श्रुवोऽपत्यं श्रीवेयः ।

कल्याणयादेर्ङिन् च । २ । ४ । ६२ ।

कल्याणयादीनामपत्ये ढण् भवति । ङिन् ऋदेशः ।
कल्याणया अपत्यं कल्याणनेयः । सीभागिनेयः । इत्यादि ।

कुलटाया वा । २ । ४ । ६३ ।

कुलटाशब्दादपत्ये ढण् भवति डिञ्च वा । डिन्विकल्पयते । कुलटाया अपत्यं कौलटिनेयः । कौलटेयः । सुद्रत्वविषर्ता ढ्रण् । कौलटेरः ।

सुद्रादिभ्यो ढ्रण् वा । २ । ४ । ६४ ।

सुद्रा अंगहीनाः शीलहीना वा अनियतपुंस्काः स्त्रियः । ताभ्योऽपत्ये ढ्रण् वा भवति । काणेरः । काण्येयः । नाटेरः । नाटेयः । वाग्रहणमुत्तरत्र वाधिकारनिवृत्त्यर्थं ।

गोधाया दुष्टे । २ । ४ । ६५ ।

गोधाशब्दात् दुष्टापत्ये ढ्रण् भवति नित्यम् । गौधेरो दुष्टः । गौधेयोऽन्यः ।

परङ्जण्डाञ्चारण् । २ । ४ । ६६ ।

परङ्जण्डाभ्यां गोधायाश्चापत्ये आरण् भवति । पांङारः । जांङारः । गौधारः ।

चटकादेरण् । २ । ४ । ६७ ।

चटकादपत्ये ऐरण् भवति । चटकस्य चटकाया चाऽपत्यं चाटकैरः ।

चटका २ । ४ । ६८ ।

चटकेति ऐरण् प्रत्ययस्य श्लुग् निपात्यते । चटकस्यापत्यं स्त्री चटका ।

गृष्ट्यादिचतुःपाद्भ्यो ढञ् । २ । ४ । ६९ ।

गृष्ट्यादिभ्यश्चतुष्पादवाचिभ्यश्चापत्ये ढञ् भवति । गार्ष्ट्येयः । हार्ष्ट्येयः । इत्यादि । चतुष्पाद्भ्यः—कामंढलेयः । शैतिवाहेयः । शाबलेयः । बाहुलेयः । गृष्टिशब्दस्याचतुष्पादर्थः सुपादानम् ।

णाडवेयो वृषे । २ । ४ । ९० ।

बडवाशब्दात् वृषे ढङ्ढण् वा प्रत्ययौ निपात्येते । वृषो
वो गर्भे बीजं निषिञ्चति । बडवाया वृषः षाडवेयः । अपत्ये-
ऽणेव । षाडवः ।

भ्रातृव्यः । २ । ४ । ९१ ।

भ्रातृशब्दादपत्ये ष्यप्रत्ययो भवति । भ्रातृप्रत्यं
भ्रातृव्यः ।

स्वसृश्च छः । २ । ४ । ९२ ।

स्वसृशब्दात् भ्रातृशब्दाच्चापत्ये छप्रत्ययो भवति ।
स्वसृश्रीयः । भ्रात्रीयः ।

मातृपित्रादेड्ढण्छणौ । २ । ४ । ९३ ।

मातृ पितृ इत्येतदादिर्यः स्वसृशब्दस्तदन्तादपत्ये डित्
ढण् छणौ प्रत्ययौ भवतः । मातृस्वसेयः । पितृस्वसेयः । मातृ-
स्वस्त्रीयः । पितृस्वस्त्रीयः । डित्वात् ढणि ऋकारस्य लुक् ।

रैवत्यादेष्टुण् । २ । ४ । ९४ ।

रैवतीत्यादिभ्योऽपत्ये ष्ठण् भवति । रैवतिकः । आश्व-
पालिकः । इत्यादि ।

स्त्रीवृद्धाद्गर्हे णश्च । २ । ४ । ९५ ।

स्त्रीलिङ्गाद् वृद्धापत्याभिधायिशब्दाद् यून्यऽपत्ये णठणौ
प्रत्ययौ भवतः गर्हे निंदायाम् । गर्ग्या अपत्यं युवा गर्गः ।
गार्मिणो वा जारुमः । ग्लुचुकायन्याः-ग्लौचुकायनः । ग्लौचुका-
यनिको वा जारुमः । पितृप्रसिद्धत्वाद्गर्हः । अन्यत्र गर्ग्यो
युवा माणवकः ।

सुयासुनः सौवीरेषु फिञ् ॥ २ । ४ । ९६ ॥

सुयामन्शब्दात् सौवीरेषु जनपदे योऽर्थस्तस्मिन्वर्त-

मानादपत्ये फिज्जभवति । सौयामायनिः सौवीरेषु । सौयामोऽन्यत्र ।

फाण्टाहृतिमिमताणश्च ॥ २ । ४ । ७७ ॥

फाण्टाहृतिमिमताभ्यां सौवीरेषु णफिञी भवतः । फाण्टाहृतेरपत्यं युवा सौवीरगोत्रः फाण्टाहृत् । फाण्टाहृतायनिः । मिमतस्य । मैमतः । मैमतायनिः । अन्यत्र फाण्टाहृतायनः । मैमतायनः । फण् । मिमतो नडादिः । अन्तरो मैमनिः ।

भागवित्तिताण्विन्दवाकशापेयाद्गृहं ठण् वा ॥२।४।७८॥

भागवित्त्वादिभ्यः सौवीरेषु वृद्धे वर्तमानेभ्यो यून्यपत्ये ठण् वा भवति गृहं । भागवित्तेरपत्यं युवा गृहितः भागवित्तिकः भागवित्तायनो वा जालमः । तार्ण्विन्द्विकः । तार्ण्विन्द्विर्वा । आकशापेयिकः, आकशापेयिर्वा । अन्यत्र भागवित्तायनः । तार्ण्विन्द्विः । आकशापेयिः ।

वृषसुयामयमुन्दात् फिज्जश्च ॥ २।४।७९ ॥

वृषादिभ्यः फिज्जन्तेभ्यः सौवीरेषु वृद्धे वर्तमानेभ्यो यून्यपत्ये ङो भवति ठण्वा । ताभ्यां मुक्तेऽण् गृहं । वृषस्यापत्यं वार्षायणिः । तस्यापत्यं युवा गृहितः वार्षायणिकः वार्षायणिर्वा । जिदापादसिञ्जो- इतिभणः श्लुक् । सौयामायनेः सौयामायनीयः । सौयामायनिकः । सौयामायनिर्वा । यामुन्दायनीयः । यामुन्दायनिकः । यामुन्दायनिर्वा । अन्यत्र वार्षायणिः । सौयामायनिः । यामुन्दायनिः । युवेत्यण्व ।

कुर्वादिर्ज्यः ॥ २ । ४ । ८० ॥

कुर्वादिभ्योऽपत्ये ङ्यप्रत्ययो भवति । कौरव्यः । शाकलठमः । इत्यादि ।

सञ्जाजः सन्निये ॥ २ । ४ । ८१ ॥

सञ्जाजित्येतस्मात् सन्निये अपत्ये ऽयो भवति । सञ्जा-
जोऽपत्यं साञ्जाज्यः । सन्नियश्चेदन्यत्राणेषु । साञ्जाजः ।

कारिसेनान्तलक्ष्मणादिञ्च ॥ ४ । ८२ ॥

कारिणः कारवस्तद्वाचिभ्यस्सेनाशब्दान्तेभ्यो लृङ्मण-
शब्दाच्चापत्ये इञ् भवति ऽयश्च । कारिभ्यः - तांतुवाच्यः ।
तांतुवाचिः । तौन्नवाच्यः । तौन्नवाचिः । कौंभकार्यः कौंभ-
कारिः । सेनान्तेभ्यः-हारिषेयः । हारिषेचिः । वारिषेयः ।
वारिषेचिः । लाक्ष्मण्यः । लाक्ष्मणिः ।

तिकादेः फिञ् ॥ २ । ४ । ८३ ॥

तिकादिभ्यो अपत्ये फिञ्भवति । इजादेरपवादः ।
तैकायनिः । कैतवायनिः । इत्यादि ।

दगुकोसलकर्मारिहागवृषाद्यट् च ॥ २।४।८४॥

दग्वादिभ्योऽपत्ये फिञ्भवति यट् चास्य कज आगमः ।
दगु दागठयायनिः । कौशल कौशल्यायनिः । जनपदसनास-
शब्दात् सन्नियात् ज् एष कौशल्यः । कर्मार-कार्मार्यायनिः ।
हाग-हाग्यायनिः । वृष-वाष्ययिणिः ।

द्व्यचोऽणः ॥ २ । ४ । ८५ ॥

अणन्ताद्द्व्यचोऽपत्ये फिञ्भवति । कर्तुरपत्यं कार्तः ।
तस्य कार्त्रायणिः । यास्कायनिः ।

दोर्वाऽवृद्धात् ॥ २ । ४ । ८६ ॥

अवृद्धवाचिना दुसंज्ञापत्ये फिञ्भवति वा । आस्रगुप्ता-
यनिः । आस्रगुप्तिर्वा । वायुरयायनिः । वायुरयिः पंचालानां राजा
पंचालस्तस्यापत्यं पांचालायनिः । पांचालिः । दोरितिकिन् ?

आकंपनिः । अष्टादशदिति किन् ? दाक्षायणः

पुत्रान्तात् ॥ २ । ४ । ८७ ॥

पुत्रान्तादोरपत्ये फिञ्वा भवति । गार्गीपुत्रायणिः ।
गार्गीपुत्रिः । वासवदत्तापुत्रायणिः । वासवदत्तापुत्रिः ।

काकलकावाकिनगारेयकार्कट्यचर्मिर्वर्मिणाश्च कं च । २४।८८

काकादिभ्यः पुत्रान्ताच्च दोरपत्ये फिञ्वा भवति ।
तत्संन्वियोगे कम् चैषामागमः । कटि तु पुंभावो न सिद्ध्यति ।
काककायनिः । काकिः । लाङ्काकायनिः । लाङ्केयः । वाकिन-
कायनिः । वाकिनिः । गारेयकायनिः । गारेयिः । कार्कट्य-
कायनिः । कार्कट्यिः । चार्मिकायणिः । चार्मिणः ।
चर्मिण्या अपत्यं चार्मिकायणिः । पुत्रान्तादोः—गार्गीपुत्र-
कायणिः ।

प्रायोऽदोः फिः ॥ २ । ४ । ८९ ॥

अदुभञ्जकादपत्ये फिञ्भवति प्रायः । म्लुचकायनिः । म्लौ-
चकिः । म्लुचकायनिः । म्लौचकिः । त्रिपिष्टायनिः । त्रैपिष्टिः ।
त्रिविजयायनिः । त्रैविजयिः । प्राय इति किम् ? कश्चिन्न
भवति । दाक्षिः । प्राक्षिः । अदेरिति किम् ? रामदत्तिः ।

कुलात् खः ॥ २ । ४ । ९० ॥

कुलशब्दान्तात् केवलाच्च कुलशब्दादपत्ये खो भवति ।
कुलीनः । आद्यकुलीनः । बहुकुलीनः । क्षत्रियकुलीनः । उत्तर-
सूत्रे समासे प्रतिषेधादिह कुलात् केवलश्च गृह्यते ।

ढकञ्च्यौ वासमासे ॥ २ । ४ । ९१ ॥

कुलशब्दान्तात् केवलाच्चापत्ये ढकञ्च्यौ वा भवतः ।
ताभ्यां मुक्ते खः । न चेतत् कुलशब्दस्समासे वर्तते । कैलेयकः ।
कुलयः । कुलीनः । बाहु-कुलेयः । बहुकुलयः । बहुकुलीनः । अस-
नास इति किम् ? आढ्यकुलीनः । क्षत्रियकुलीनः ।

दुःकुलाड्ढण् ॥ २ । ४ । ८२ ॥

दुष्कुलादपत्ये ढण् वा भवति । दौष्कुलेयः । दुष्कुलीनः ।

महाकुलादञ् खञ् ॥ २ । ४ । ८३ ॥

महाकुलादपत्येऽखञौ वा भवतः । महाकुलः । महाकुलीनः । महाकुलीनः । महाकुलादिति कर्मधारयग्रहणात्तत्र हि खलु जातीयो कार्यं इति महतो ङा । महाकुलमिति रूपं सिद्धं भवति । महतः कुलं महत्कुलमित्यत्र न भवति ।

श्वशुराव्यः ॥ २ । ४ । ८४ ॥

श्वशुरादपत्ये यो भवति । श्वशुर्यः ।

जातौ राज्ञः ॥ २ । ४ । ८५ ॥

राजनृशब्दादपत्ये यो भवति जातौ गम्यमानायाम् । राजन्यः । क्षत्रियजातिः । राजनोऽन्यः ।

क्षत्राद्धः ॥ २ । ४ । ८६ ॥

क्षत्रियशब्दादपत्ये यो भवति जातिश्चेत् । क्षत्रियः । क्षात्रिन्यः ।

मनोर्याण् षक् च् ॥ २ । ४ । ८७ ॥

मनोरपत्ये जातौ याणौ भवतः । तत्संनियोगे चास्य पगागमः । मनुष्यः । मानुषः । एताभ्यामपत्ये पुनरस्य प्रत्ययो न भवत्यनविधानात् । जाताविति किम्? अथेसा मानव्यः प्रजाः । माणव इति बुञ् शिष्यदंष्टमाणव इति निपातनात् सिद्धम् ।

राष्ट्रराज्ञस्वरूपाद्राजापत्येऽञ् द्विः ॥ २ । ४ । ८८ ॥

क्षत्रियस्वरूपाञ्जनपदशब्दाच्च क्षत्रियशब्दाद्यथास्वरूपं राजनि रक्षितरि क्षत्रियेऽपत्ये चाभिधेयेऽञ् भवति । स च द्वि संज्ञो भवति । विदेहानां राष्ट्रस्य राजा । विदेहः । विदेहौ ।

विदेहाः । विदेहस्य राज्ञः अपत्यं विदेहः । विदेही । विदेहाः ।
एवमैहवाकः । ऐहवाकौ । इहवाकवः । पांचालः । पांचालौ ।
पांचालाः । त्रिसंज्ञत्वात् बहुव्यस्त्रियाविति श्लुक् ।

गान्धारिशाल्वेयाभ्याम् ॥ २ । ४ । टटं ॥

गान्धारिः शाल्वेय इत्येताभ्यां राष्ट्रराज्यवाचिभ्यां
राजन्यपत्ये चाञ्जव्रति त्रिसंज्ञः । वचनभेदाद्यथासक्याभावः ।
गांधारीणां राज्ञा गान्धारैरपत्यं च गांधारः । गांधारी ।
गांधारयः । शाल्वेयः । शाल्वेयी । शाल्वेयाः । उपविधानयोर-
प्रतिषेधत्वाद्ञञचनम् ।

पूरुद्वयञ्जमगधकलिङ्गशूरमसादण् ॥ २ । ४ । १०० ॥

पुरुशब्दाद् द्वयञ्जात् मगधादिभ्यश्च सक्तपेभ्यो राष्ट्र-
राजवाचिभ्यो ञापत्येऽण् भवति त्रिसंज्ञः । पुरौरपत्यं पौरवः ।
पौरवौ । पुरवः । अंगानां राज्ञा अंगः । अंगस्यापत्यं चाङ्गम् ।
अंगः । एवं वाङ्गाः । वंगाः । दारदः । दरदाः । मागधः ।
मगधः । कालिंगः । कलिङ्गाः । शूरमसः । शूरमसाः । पुरुर्नाम
राजा न राष्ट्रम् । तस्येह ग्रहणम्बहुपुःश्लुगर्थम् । अजासिद्वेऽण्
विधानं संवाद्यण्वाधनार्थम् । पौरवकम् । भांगकम् । मागध-
कम् । कालिंगकम् ।

साल्वांशाश्मककलकूटप्रत्यग्रथादिञ् ॥ २ । ४ । १०१ ॥

साल्वो नाम जनपदस्तदंशा उदुंबरादयः । तेभ्योऽश्मका-
दिभ्यश्च राष्ट्रराजवाचिभ्यस्सक्तपेभ्यो राजन्यपत्ये इञ्
भवति त्रिः । उदुंबराणां राज्ञा उदुंबरस्यापत्यं औदुंबरिः
औदुंबरी । उदुंबराः । तैलखलिः । तिलखलाः । आजनिधिः
अजनिधाः । आश्मकिः । अश्मकाः । कालकूटिः । कलकूटाः ।
प्रात्यग्रथिः । प्रत्यग्रथाः । श्लोकः—उदुंबरास्तिलखला मद्रकारा

युग्धराः । भुलिङ्गाः शरदंहाश्च साल्वांशा इति कीर्तिताः ॥१॥
चदुंबरादिविशेषाः अजमीडादयोपि साल्वांश एव ।

नादिर्द्वित् कुरुकोसलाजादाञ्जयः ॥ २ । ४ । १०२ ॥

नकारादिभ्यो दुसंज्ञकेभ्य इकारान्तेभ्यः कुर्वादिभ्यश्च
राष्ट्रराजस्रूपेभ्यो राजन्यपत्ये च ङ्यो भवति त्रिः ।
नादिः-नैचक्यः । नैचक्यौ । निचकाः । नैषध्यः । नैषध्यौ ।
निषधाः । नैष्यः । नीपाः । दु-आम्बष्ठ्यः । आम्बष्ठाः । सौवीर्यः ।
सौवीराः । इत्-आवंत्यः । अवंतयः । कौन्त्यः । कुंतयः । वैद्यः ।
विद्ययः । काश्यः । काश्यः । कुरूणां राजा कुरोरपत्यं च
कौरव्यः । कुरवः । एवं कौसल्यः । कोसलाः । आजाद्यः । अजादाः ।

पाण्ड्यः ॥ २ । ४ । १०३ ॥

पांडुशब्दस्य ङ्यप्रत्यये षकारलोपो निपात्यते । पांडूनां
राजा पांडोरपत्यं च पाण्ड्यः । पाण्ड्यौ । पाण्डवः । कथमसि
द्वितीयोनुसवार पाण्डवमिति । राष्ट्रराज इति स्रूपस्य क्षत्रि-
यस्येश्यो जनपदः तदीश्वरश्च क्षत्रियो गृह्यते प्रत्यासत्तेः ।
अत्र तु कुरवो जनपदस्तस्य राजा पांडुरिति न भवति ।

शकादिभ्यश्श्लुक् ॥ २ । २ । ४ । १०४ ॥

शकादिभ्यः परस्य प्रत्ययस्य श्लुगभवति । त्रिसंज्ञकस्यायं
श्लुग्विधिः, प्रकरणापेक्षणात् । शकस्यापत्यं शकानां राजा
वा शकः । यवनः । कंभोजः । चोलः । केरलः । इत्यादयः ।
शकादयः प्रयोगगम्याः ।

कुन्त्यवन्तेस्त्रियाम् ॥ २ । ४ । १०५ ॥

कुन्तिभवन्तिभ्यां परस्य ङ्यप्रत्ययस्य श्लुगभवति ।
स्त्रियामभिधेयायाम् । कुन्तीनाम् । राज्ञी कुन्तेरपत्याश्च स्त्री कुन्ती
भवन्ती । स्त्रियामिति किम् ? कौन्त्यः । अवन्त्यः । प्रक-

तस्य श्लुगिब्रधानात् स्वार्थकस्य ब्रैज्यंटे न भवति । कैरुती ।

कुरोर्वा ॥ २ । ४ । १०६ ॥

कुरुशब्दात् परस्य ऽयस्य स्त्रियां श्लुगवा भवति । कुरूणां
राज्ञी कुरोरपत्यं च स्त्री कुरुः । कैरठयायणी ।

ब्रेरतोऽप्राग्भर्गादेः ॥ २ । ४ । १०७ ॥

प्राचो भर्गादींश्च वर्जयित्वा अन्यस्मात् परस्याकारस्य
ब्रेः स्त्रियां श्लुगभवति । शूरसेनानां राज्ञी, शूरसेनस्यापत्यं स्त्री
शूरसेनी । पशुवः शस्त्रजीविसंघः । ततः स्त्रियां स्वार्थिकोऽण् ।
ब्रेरित्यल एव भिन्नप्रकरणस्यापि श्लुक् । पशुः । अप्राग्भर्गादे-
रिति किम् ? पांचाली । वैदेही । आंगी । वैदर्भी वांगी । एते
प्रांचः । भर्गादेः—भार्गीः । कैकेयी । काश्मीरीत्यादि ।

बहुष्वस्त्रियाम् ॥ २ । ४ । १०८ ॥

ब्र्यन्तस्य बहुवर्तमानस्य यो विः प्रत्ययस्तस्यास्त्रियां श्लुगभ-
वति । पंचालस्यापत्यं बहुवो माणवकाः राजानो वा पंचालाः ।
पुरवः । अङ्गाः । वङ्गाः । लोहध्वजः । स्वार्थिको ऽयत् । पञ्चा-
लानां निवासः पंचालनिवासः । प्रिया वंग यस्य स प्रियवंगः ।
अत्यंगः । पंचालमयम् । लोहध्वजरूप्यं । प्रियो वांगो एषां ते
प्रियवांगाः । इत्यत्र तु न व्र्यन्तं बहुष्विति न श्लुक् । अस्त्रि-
यामिति किम् ? पांचाल्यः । लोहध्वज्याः स्त्रियः ।

यस्कादेर्गोत्रे ॥ २ । ४ । १०९ ॥

यस्कादिभ्यो यः प्रत्ययो विहितस्तदन्तस्य बहुत्ववि-
शिष्टे गोत्रेर्धे वर्तमानस्य यः प्रत्ययस्तस्यास्त्रियां विषये श्लुग्
भवति । यस्कस्यापत्यं यास्कः । यास्काः । लास्यः । लस्यः ।
शिवदास्य खरपस्यापत्यं खरपायसः । खरपाः । नडादिपञ्च

इत्यादिनेयम् । गोत्र इति किम् ? यास्काः छात्राः । स्त्रियो
यास्क्यः ।

यज्ञञोऽगोपवनादिश्यापर्णान्तात् ॥ २ । ४ । ११० ॥

यज्ञन्तस्याञन्तस्य च बहुत्वे गोत्रे वर्तमानस्य यः प्रत्य-
यस्तस्यास्त्रियां श्लुग् भवति । गोपवनादिभ्यः श्यापर्णान्तेभ्यो
विहितं वर्जयित्वा गार्ग्यः, गर्गाः । घात्स्यः, वत्साः । वैदः ।
विदाः । और्वः । उर्वाः । गर्गनयम् । विदरूप्यम् । अगोपवनादि-
श्यापर्णान्तादिति किम् ? गोपवनाः । वैदशाः । श्यामाकाः ।
श्यापर्णाः गोपवनादिर्विदाद्यन्तर्गणाः ।

कौण्डिन्यागस्त्ययोः कुण्डिनागस्ती च ॥ २ । ४ । १११ ॥

कौण्डिन्यागस्त्य इत्येतयोर्बहुत्वे गोत्रे वर्तमानयोर्यज्ञो
ऽणश्च स्त्रियां श्लुग् भवति तयोश्च कुण्डिन्यगस्तीत्येतावादे-
शो भवतः । कौण्डिन्यः । कुण्डिनाः । आगस्त्यः अगस्तयः ।
अस्त्रियामिति किम् ? कौण्डिन्यः । आगस्त्यः ।

भृगुकुत्सवसिष्ठगोतमाङ्गीरोऽत्रेः ॥ २ । ४ । ११२ ॥

भृग्वादिभ्यो यः प्रत्ययस्तदन्तस्य बहुत्वे गोत्रे वर्तमानस्य
यः प्रत्ययस्तस्यास्त्रियां श्लुग् भवति । भृग्वादीभ्यस्कादिपुप-
ठित्वेदं वचनं इजो द्व्यंकेषु पठत्यास्तत्पुरुष इत्येषमर्थमन्यथा
भृगुकुलम् । भार्गवकुलमिति न सिद्धेत् । भार्गवः । भृग्वाः ।
कौत्सः । कुत्साः । वसिष्ठः । वसिष्ठाः । गीतमः । गोतमाः । आङ्गी-
रसः । अङ्गीरमः । आत्रेयः । अत्रयाः । स्त्रियां भार्गव्यः । कौत्स्यः ।

बह्वचः प्राग्भरतेष्विजः ॥ २ । ४ । ११३ ॥

बह्वचः प्रातिपदिकाद्य इज् प्रत्ययस्तदन्तस्य बहुत्व-
विशिष्टे प्राग्गोत्रे भरतगोत्रे च वर्तमानस्य य इज् तस्यास्त्रियां
श्लुग् भवति । क्षैरकलंबिः । क्षीरकलंबाः । पान्नागारिः ।
पान्नागराः । भरतेषु-अौद्दालकिः । उद्दालकाः । यौधिष्ठिरिः

युधिष्ठिराः । आर्जुनिः । अर्जुनाः । इज इति किम् ?
शांतनवाः ।

वोपक्रादेः ॥ २ । ४ । ११४ ॥

उपक्रादिभ्यो यः प्रत्ययस्तदंतस्य बहुत्वविशिष्टे गोत्रे
वर्तमानस्य यः प्रत्ययस्तस्यास्त्रियां वा श्लुग्भवति । उपक्राः ।
श्रीपकायनाः, नडादिफण् । कपिष्ठलाः । कापिष्ठलयः ।
इत इज् ।

तिककितवादी द्वन्द्वे ॥ २ । ४ । ११५ ॥

तिककितवादिषु द्वन्द्ववृत्तेषु बहुषु गोत्रापत्येषु वर्तमा-
नेषु तैकायनि कैतवायनीत्यादीनां यः प्रत्ययः तस्यास्त्रियां
श्लुग्भवति । तैकायनयश्च कैतवायनयश्च तिककितवाः ।
तिकादेः फिज् । आप्द्रकपश्च कापिष्ठलयश्च आप्द्रककपिष्ठलाः ।
अत इज् । एवं नेयम् ।

तथा त्र्यादेः ॥ २ । ४ । ११६ ॥

द्वन्द्वे बहुत्वर्थेषु वर्तमानो यो त्र्यादिप्रत्ययस्तस्य तथा
श्लुग्भवति यथा पूर्वम् । वार्कण्यश्च लोहध्वज्यश्च कैरडी-
वृस्यश्च वृकलोहध्वजकुण्डीवृसाः । अंगवंगसुक्ताः । गर्गवत्स-
विदाः । तथेति किम् ? यास्कलाह्यद्राह्याः छात्राः । यस्ककु-
ण्डीनागस्तयः । गर्गवत्सवाजाः । शैग्रवश्रौपगवाः । पतंजल-
कमंडकाः पतंजलकामंदकायः ।

वान्येन ॥ २ । ४ । ११७ ॥

त्र्यादेरभ्येन सह त्र्यादीनां द्वन्द्वे बहुत्वर्थेषु वर्तमानस्य
त्र्यादेः प्रत्ययस्य तथा श्लुग्वा भवति यथा पूर्वम् । अंगवंगदाक्षयः ।
श्रांगवांगदाक्षयः । गर्गवत्सौपगवाः । नार्यवात्स्यौपगवाः ।

यजादेद्वर्थेकेषु षष्ठ्यास्तत्पुरुषे ॥ २ । ४ । ११८ ॥

षष्ठीतत्पुरुषे यत्पदं तस्याः षष्ठ्याः विषये द्वयोरेकस्मिंश्च वर्तते तस्य यो यज्ञादिप्रत्ययस्तस्य तथा श्लुगवा भवति . यथा पूर्वम् । गार्ग्यस्य गार्ग्ययोर्वा कुलम् गर्गकुलम् । गार्ग्यकुलम् । विदकुलम् । वैदकुलम् । अगस्तिकुलम् । आगस्त्यकुलम् । भृगुकुलम् । भार्गवकुलम् । द्वयेकेष्विति किम् ? गर्गाणां कुलं गर्गकुलम् । षष्ठ्या इति किम् ? परमगार्ग्यः ।

नाण्यर्थेऽचि ॥ २ । ४ । ११८ ॥

गोत्रमिति वर्तते । यस्कादेर्गोत्रे इत्यादिना या श्लुगुक्ता साण्ये अपत्यादौ प्राग्जितीयेऽर्थे यो विधीयतेऽजादिस्तस्मिन्विषयभूते न भवति । गर्गाणां छात्राः गार्गीयाः । वात्सीयाः । आत्रेयीयाः । क्षारपायणीयाः । अण्यर्थ इति किम् ? गर्गभ्यो हितम् गर्गीयम् । वत्सीयम् । अचीति किम् ? गर्गभ्य आगतं गर्गमयम् ।

गर्गभार्गविका ॥ २ । ४ । १२० ॥

अणः विवाहे लुष्यर्थेऽजादौ प्रत्यये श्लुप्रतिषेधो निपात्यते । गर्गाणां भृगूणां च यूनं विवाहः गर्गभार्गविका ।

यूनि ॥ २ । ४ । १२१ ॥

यून्यपत्ये विहितस्य प्रत्ययस्याणर्थे अजादौ प्रत्यये विषयभूतेऽनुत्पन्ने एव श्लुभवति । श्लुचि सत्यां यथायथं प्रत्यया भवन्ति । फारटाहृतस्यापत्यं फारटाहृतिः । फारटाहृतेरपत्यं फारटाहृतः । फारटाहृतीत्यादिनाणः । फारटाहृतस्य स्व इत्यर्थविवक्षायां युवप्रत्ययस्य श्लुक् । श्लुचि संजातायां इजन्तं प्रकृतिरूपं संपन्नमिति तस्मादिज इत्यण् भवति । फारटाहृताः छात्राः । अगवित्तस्यापत्यं भागवितिः । भागवित्तेरपत्यं भागवित्तिकाः । सौवीर टण् तस्य स्व इत्यर्थविवक्षया

पर्ववत् ठण् निवृत्तेः । अञ् भागविताश्छात्राः यमुंदस्यापत्यं
यामुंदायनिः । फा - तिकादिकिञ् । यामुंदायनेरपत्यं यामुं-
दायनियः । वृषसुयामयमु चात्किञ्श्लुश्च तस्य स्व इति
पूर्ववच्छठदस्य श्लुचि यामुं-दायनीयाः छात्राः ।

फण्फिञ्जोर्वा ॥ २ । ४ । १२२ ॥

फणः फिञ्श्च युवप्रत्ययस्याणर्थे अजादौ तद्धिते विव-
क्षिते श्लुग्वा भवति । गर्गस्यापत्यं गार्ग्यः । गार्ग्यस्यापत्यं
गार्ग्यायणः । गार्ग्यायणस्य छात्राः गार्गीयाः । गार्ग्यायणीयाः
वा फिञः । यास्कस्यापत्यं यास्कः । शिवाद्यण् । यास्कस्यापत्यं
यास्क्यायनिः द्वयशोण इति फिञ् । यास्क्यायनेः छात्राः ।
यास्कीयः । यास्क्यायनीया वा ।

ब्रीजः ॥ २ । ४ । १२३ ॥

द्विसंज्ञ इञ् तदन्तात्परस्य युवप्रत्ययस्य श्लुग्वा भवति
उदंभरस्यापत्यं औदुंभरिः । तस्यापत्यनीदुंभरिः । औदुंभरा-
यणो वा ।

भिदार्षादणिञोः ॥ २ । ४ । १२४ ॥

जिञ्च भार्षश्च यो अपत्यप्रत्ययस्तदन्तात्परस्य युवप्रत्य-
यस्याण इञ्श्च श्लुग्भवति । जितः - तिकस्यापत्यं तैकायनिः
फिञ्, तस्यापत्यमित्यण् तस्य श्लुग् । तैकायनिः पिता । तैका-
यानिः पुत्रः । विदस्यापत्यं वैदः पिदाद्यञ् । वैदस्यापत्यमत
इञ् तस्य श्लुग् वैदः पिता । विद पुत्रः । कुरोरपत्यं कौरठयः ।
ज्यः तस्यापत्यं अत इञ् तस्य श्लुक् कौरठयः पिता । कौरठयः
पुत्रः । भार्षात्—वासिष्ठः पिता । वासिष्ठः पुत्रः । ऋष्यश
इञ् आत्रेयः पिता आत्रेयः पुत्रः । इतोऽनिञो ढण् इञ् ।

पैलाद्यधिप्रात् ॥ २ । ४ । १२५ ॥

पैलादिभ्यो भविप्रात् भ्राम्रास्तुवाचिनश्च विहितस्य युवप्रत्ययस्य श्लुग्नभवति । पिलाया अपत्यं पैलः । पीला-
मंहूकाद्वैत्यण्, तस्यापत्यं द्वघघोण् इति फिञ् तस्य श्लुक् ।
पैलः पिता । पैलः पुत्रः । शलंकेरपत्यं शालंकिः ।
बाह्वादीञ् तस्यापत्यमिति फण् तस्य श्लुक् शालंकिः पिता
शालंकिः पुत्रः । अविप्रात्-अंगस्यापत्यमाङ्गः । तस्यापत्य-
मिति फण् तस्य श्लुक् आंगः पिता । आंगः पुत्रः । मागध-
स्यापत्यं मागधः तस्यापत्यमितीञ् तस्य श्लुक् मागधः
पिता । मागधः पुत्रः । मायूरिः पिता । मायूरिः पुत्रः ।
इजः फण् - इवशुर्यः पिता इवशुर्यः पुत्रः । कुलीनः पिता ।
कुलीनः पुत्रः ।

प्राद्विजः । २ । ४ । १२६ ॥

इजन्तात्प्रागोत्रे अपत्ये वर्तमानान् परस्य युवप्रत्य-
यस्य श्लुग् भवति । पान्नागारिः पिता । पान्नागारिः पुत्रः ।
एवं मांथरेफणिः । कैरकलांदिः ।

न तौल्वल्यादेः ॥ २ । ४ । १२७ ॥

तौल्वल्यादिभ्यः परस्य युवप्रत्ययस्य श्लुग्न भवति ।
तौल्वलिः पिता । तौल्वलायनः पुत्रः । दालिपिः पिता ।
दालिपायनः पुत्रः ।

भिक्षादेश्च समूहे ॥ २ । ४ । १२८ ॥

ऊव इति वर्तते । ऊवः षण्ट्यन्ताद् भिक्षादेरन्यस्माच्च
शकृदरूपात् समूहेऽर्थे यथाविहितं प्रत्यया भवन्ति । भिक्षाणां
समूहे भैरवम् । गार्भिणं । यैवतं । अन्यस्मात्-काकानां समूहे
काकम् । वाकम् । वानस्पत्यम् । स्त्रीणम् । पौस्नम् । भिक्षा-
दिग्रहणमधिसत्तण्ब्राधमार्थम् ।

सुद्रकमालवात्सेनानाम्नि ॥ २ । ४ । १२८ ॥

सुद्रकमालवशकदात् समूहे यथाविहितमण् प्रत्ययो

भवति सेनायाः नाम्नि । क्षुद्रकाश्च मालवार्च क्षुद्रक-
मालवाः, तेषां समूहः क्षीद्रकमालवी । एवं नाम्नी काचित्
सेना । क्षीद्रकमालवकमन्यत् । गोत्रेऽञ् वाधनार्थं वचनम् ।
समूहाधिकारे प्रकृतिग्रहणे तदन्तस्यापि यद्दं, धेनोरनञ्
इति नञ् प्रतिषेधात् ।

गोत्रोक्तवत्सोऽद्राजोरभ्रवृद्धमनुष्यराजन्य-

राजपुत्रराज्ञो वुञ् ॥ २ । ४ । १३० ॥

गोत्रवाचिभ्य उक्षादिभ्यश्च समूहे वुञ् भवति । श्रीपग-
वकम् । कापटवकम् । गार्ग्यावणकम् वात्स्यायनकम् । श्रीस-
कम् । वात्सकम् । श्रीष्टकम् । आजकम् । औरभ्रकम् । वार्धकम् ।
मानुष्यकम् । राजन्यकम् । राजपुत्रकम् । राजकम् ।

केदारराण्यश्च ॥ २ । ४ । १३१ ॥

केदारशठदात् समूहेऽर्थे ययश्च वुञ्च प्रत्ययी भवतः ।
कैदायन् । कैदारकम् ।

कवचिहस्त्यचित्ताञ्च ठण् ॥ २ । ४ । १३२ ॥

कवचिन्हस्तिन्भ्यामचित्तवाचिभ्यश्च चकारात् केदारराञ्
समूहे ठण् भवति । कवचान्येषां सन्तीति कवचिनः । कवचिनां
समूहः कावचिकम् । हास्तिकम् । अचित्तात्-आपूविकम् ।
शाठकुलिकम् । केदारात्-कैदारिकम् ।

धेनोरनञः ॥ २ । ४ । १३३ ॥

धेनुशठदात् समूहे ठण् भवति, न चेतस धेनुशठरी नञः
परो भवति । धेनूनां समूहे धेनुकम् । अनञ् इति किन् ।
अधेनूनां समूहः अधेनवं । अनञ् इति प्रतिषेधो लिंगं, समूहे
तदन्तस्यापि भवतीति । तेन क्षीद्रकमालवकम् । गीधेनुकम् ।

ब्राह्मणमाणववाडवायः ॥ २ । ४ । १३४ ॥

ब्राह्मणादिभ्यः समूहे यः प्रत्ययो भवति । ब्राह्मण्यम् ।
माशुठयम् । वाहव्यम् ।

गणिकाया ययः ॥ २ । ४ । १३५ ॥

गणिकाशब्दात् समूहे ययो भवति । गणिक्यम् ।

केशाद्वा ॥ २ । ४ । १३६ ॥

केशात् समूहे ययो वा भवति । केश्यम् । कौशिकम् ।

छोऽश्वात् ॥ २ । ४ । १३७ ॥

अश्वात् समूहे छो वा भवति । अश्वीयः । आश्वम् ।

पार्श्वम् ॥ २ । ४ । १३८ ॥

पशुशब्दात् समूहे यस् निपात्यते । पशूनां समूहः
पार्श्वम् ।

पृष्ठयाहीनी क्रती ॥ २ । ४ । १३९ ॥

पृष्ठशब्दादहन्शब्दाच्च समूहे क्रती वाच्ये यथासंख्यं
बन्धु निपात्यते । पृष्ठानां समूहः पृष्ठम् । आह्वाम् अहीनः ।
पृष्ठशब्दोऽहः पर्यायः ।

चरणाद्धर्मवत् ॥ २ । ४ । १४० ॥

चरणं कठकलापादि तस्माद्यथाधर्मे प्रत्यया भवन्ति
तथा समूहेऽपि प्रत्यया भवन्ति । कठानां समूहः काठकम् ।
कालापकम् । छांदोग्यम् । वाहवृष्यम् । आधर्म्यम् ।

गोरथवातात् त्रकट्योलम् ॥ २ । ४ । १४१ ॥

गवादिभ्यः समूहे यथासंख्यं त्रादयाः प्रत्यया भवन्ति ।
गवां समूहः गोत्रा । रथकट्या । वातूलम् ।

पाशादेश्च यः ॥ २ । ४ । १४२ ॥

पाशादिभ्यः गोरथवातेभ्यश्च समूहेऽर्थे यः प्रत्ययो

भवति । पाशानां समूहः पाश्या । त्वया । खल्या ।
रथ्या । वात्या ।

ग्रामजनबंधुगजसहायान्तल् ॥ २ । ४ । १४३ ॥

ग्रामादिभ्यः समूहेऽर्थे तल् भवति । ग्रामाणां समूहः
ग्रामता । जनानां समूहः जनता । बंधूनां समूहः बन्धुता ।
गजानां समूहः गजता । सहायानां समूहः सहायता । लकारः
स्त्रीत्वार्थम् ।

श्वखलादिभ्योऽजिन् ॥ २ । ४ । १४४ ॥

श्वन् खल इत्येवं प्रकारेभ्यस्समूहे यथासंख्यमजिनी भव-
तः । प्रकृतिभेदोपादानाद्यथासंख्यम् । शुनां समूहः शीघ्रम् ।
अहामान्हम् । दण्डिनां दांडम् । अक्रिणां चाक्रम् । युगानांः
योगम् । खलादिभ्यः-खलिनी । सकिनी । कुटुंबिनी । श्वख-
लादयः प्रयोगगम्याः ।

पुरुषात् कृतहितबधविकारे च ढण् ॥ २।४।१४५ ॥

पुरुषशब्दात् कृते हिते बधे विकारे समूहे च ढण् भवति ।
कृतादौ यथाभिधानं विभक्तियोगः । पुरुषेण कृतः पुरुषेयो ग्रंथः
पुरुषाय हितम् पौरुषेयं शासनम् । पुरुषस्य बधः पौरुषेयः
बधः । पुरुषस्य विकारो पौरुषेयो विकारः । पुरुषाणां समूहः
पौरुषेयम् ।

विकारे ॥ २ । ४ । १४६ ॥

इस इति वर्तते । पृथगन्तात् विकारे यथाविहितं
प्रत्ययो भवति । द्रुष्यस्यावस्थांतरं विकारः । अस्मनो विकारः
भास्मनः । मार्तिकः । सैरः । रांकवः ।

प्राण्योषधिवृक्षेभ्योऽवयवे च ॥ २ । ४ । १४७ ॥

प्रायशोषधिवृक्षवाचिभ्यः षष्ठ्यन्तेभ्यो अवयवे विकारे च यथाविहितं प्रत्ययो भवति । प्राणिभ्यः-कापोतम्, मांसम् । एवं-मायूरम् । आविक्रम् । ओषधिभ्यः-और्वम् भस्म । नौर्वम् । वृक्षेभ्यः-कारीरं काडम् । खादिरं काडम् । अधिकारसूत्रमेतत्ते-नोत्तरप्रत्ययः प्रायशोषधिवृक्षेभ्यो अवयवविकारयोरन्येभ्यो विकार एव भवति इति वेदितव्यम् । वृक्षौषधयोः पृथ-गुपादानादिह शास्त्रे प्राणियहणेन त्रसानां ग्रहणं, न स्थावराणां ।

तालाद्भुषि ॥ २ । ४ । १४८ ॥

तालशब्दात् धनुषि विकारे अण् भवति । तालं धनुः । तालमयमन्यत् ।

त्रपुजतोष्णक् च ॥ २ । ४ । १४८ ॥

त्रपुजतुभ्यां विकारे अण् भवति षक् च तयोरोगमः । त्रपुणो विकारः त्रापुषम् । जातुषम् ।

शम्या लक् ॥ २ । ४ । १५० ॥

शमीशब्दात् विकारे अवयवे चाण् भवति लक् चास्या-गमः । शामीलं भस्म । शामीली शाखा ।

परशठ्यस्य यलुक् ॥ २ । ४ । १५१ ॥

परशठ्यशब्दात् विकारे अण् भवति यशब्दस्य च लुकं भवति । परशठ्यस्यायसो विकारः पारशवः ।

कंसीयाञ्ज्यः ॥ २ । ४ । १५२ ॥

कंसीयात् विकारे ऋयो भवति यस्य लुक् च । कंसीयस्य विकारः कांस्यम् ।

हेमार्थान् माने ॥ २ । ४ । १५३ ॥

हेमवाचिनः शब्दात् माने विकारे यथाविहितमण् भवति ।

हाटको निष्कः । हाटकं कार्वाणम् । जातरूपो निष्कः ।
मान इति किम् ? हाटकमयी यष्टिः ।

द्रोर्वयः ॥ २ । ४ । १५४ ॥

द्रुशब्दान्माने विकारे च यप्रत्ययो भवति । द्रुवयन् मानम् ।

पयोद्रोर्वयः ॥ २ । ४ । १५५ ॥

पयम्द्रुभ्यां विकारे यो भवति । पयसो विकारः पय-
स्यम् । द्रोर्दारुणो विकारः द्रव्यम् ।

एयया ढण् ॥ २ । ४ । १५६ ॥

एणीशब्दात् विकारे अत्रयवे च ढण् भवति । एयया
विकारो अवयवो वा ऐणेयं मासम् । ऐणेयी जङ्घा । ऐणमि-
त्येणशब्दस्य भवति ।

कौशेयम् ॥ २ । ४ । १५७ ॥

कौशशब्दात् विकारे ढण् निपात्यते । कौशस्य विकारः
कौशेयं वस्त्रं, सूत्रं च । निपातनं रूढ्यर्थं, तेन भस्मादौ न
भवति ।

उष्ट्राद्बुञ् ॥ २ । ४ । १५८ ॥

उष्ट्राद् विकारे अवयवे च बुञ् भवति । उष्ट्रस्योष्ट्रा
अवयवो विकारो वा । औष्ट्रकं मांसम् । औष्ट्रिहा जंघा ।

वोमोर्णात् ॥ २ । ४ । १५९ ॥

उमाकर्णाभ्यां यथायोगं विकारावयवयोर्वुञ्जे भवति
वा । उमा अतसी तस्याः विकारो अवयवो वा औमकम् ।
औमम् । ऊर्णायाः विकारो अवयवो वा और्णकम् । और्णम् ।

मानात् क्रीतवत् ॥ २ । ४ । १६० ॥

नीयते परिच्छिद्यते येन तन्मानं वृत्तापरिच्छित्तिहेतु-

संख्यादिरुच्यते । मानवाग्निः शब्दात् विकारे क्रीतवत्प्र-
त्ययविधिर्भवति । शतस्य विकारः शतयः । शतिकः । नाहस्त्रः ।
नैष्ठिकः । वतिस्सर्वविधिसादृशार्थः । तेन परलुगाद्यपि भवति ।
द्विशतः । त्रिशतः । द्विसाहस्रः । द्विनिष्ठकः । द्विनैष्ठिकः ।

हेमादिभ्योऽञ् ॥ २ । ४ । १६१ ॥

हेमन् इत्येवानादिभ्या यथायोगं विकारावयवयोर्निर्-
त्यमञ् भवति । हेमो विकारः हेमम् । सारसनम् । हेमी
यष्टिः । रजतस्य राजतः इत्यादयः ।

वाऽभक्ष्याच्छादने मयट् ॥ २ । ४ । १६२ ॥

षष्ठ्यन्तात् भक्षाच्छादनवर्जिते विकारे अवयवे च यथावि-
हितयोगं मयट्प्रत्ययो वा भवति । भस्मने विकार भस्ममयम्
भास्मनम् । कपोतस्य विकारो अवयवो वा कपोतमयं कापो-
तम् । दूर्वाया विकारो अवयवो वाःदूर्वामयम् । दूर्वम् । शमीन-
यम् । शमीलम् । अन्यत्र-भौद्रः सूयः । कापोतः प्रावारः ।

शराद्येकाचः ॥ २ । ४ । १६३ ॥

शरादिभ्य एकाञ्भ्यश्च यथायोगमभक्षाच्छादने विकारेऽ
वयवे च नित्यं मयड्भवति । शरमयम् । दर्भमयम् । एकाचः
सृन्मयम् । चार्मयम् वाङ्मयम् । श्वमयम् ।

दोरप्राणिनः ॥ २ । ४ । १६४ ॥

दुसंज्ञकादप्राणिवाचिने यथायोगं विकारावयवयोरभ-
क्ष्याच्छादनयोर्मयड् भवति । आश्रमयम् । शालमयम् । तन्य-
यम् । यस्मयम् । अप्राणिन इति किम् ? वार्षम् । वृषमयम् ।
शीवाविदम् । श्वाविन्मयम् ।

गोत्रीहेरशकृत्पुरोडाशे ॥ २ । ४ । १६५ ॥

गोः ब्रीह्यभ्यो यथासख्यं शकृन्नि पुरीये पुरोऽहाशे च मयङ्
भवति । गोः शकृत् गोमयम् । ब्रीहीणां विकारः ब्रीहिनयः
पुरोऽहासः । अन्यद् गठ्यं ब्रीहम् ।

तिलयवपिष्टादनाम्नि ॥ २ । ४ । १६६ ॥

तिलयवपिष्टेभ्यो यथायोगं विकारावयवयोरनाम्नि मयङ्
भवति । तिलमयम् । यवमयम् । पिष्टमयम् । अन्यत्र-तैलम् ।
यावकः । पिष्टिका ।

पिष्टिकाह्यैङ्गवीनम् ॥ २ । ४ । १६७ ॥

पिष्टशब्दात् विकारे कः ह्योगोदोहशब्दात् विकारे खञ्
प्रत्ययः प्रकृतेश्च ह्रियंगुभावे निपात्यते । अनाम्नि मयङ्घिधा-
नात्पारिशेष्यादयं नाम्नि । षिष्टस्य विकारः पिष्टिका । ह्यो-
गोदोहस्य विकारः ह्यैङ्गवीनम्, घृतमुच्यते । अन्यत्राणेत्र ।
ह्योगोदोहं तक्रम् ।

नातोऽफलद्रुवयात् ॥ २ । ४ । १६८ ॥

विकारे अवयवे च ये इमे प्रत्यया उक्ताः अतएव तदंतादफ-
लशचिनः द्रुवयशब्दार्जिः । द्विकारावयवयोः प्रत्ययो न भवति ।
कापोतस्य विकारो अवयवो वा कापोतः । कापोतस्य विकारो
अवयवो चेति मयङ्प्रत्ययो न भवति । विकारो मांसरसादिः,
प्रकृतेर्विकृतेश्च विकारो भवति । अवयवादिशृङ्गुल्यादिः, समु-
दायस्यावयवस्य चावयवो भवति । तत्र विकारावयवाभ्यां प्रत्यये
प्रतिषिद्धे प्रकृतिसमुदायाभ्यामेव प्रत्ययेन व्यपदेशो भवति ।
अफलद्रुवयादिति किं ? आमलकमयमस्ति । पलाशमयं । नैयत्री
धमयं । द्वीवमयं शकलं । गोमयं भस्म । गोमयस्य विकारा-
वयवत्वाद्भवति ।

बहुलं श्लुकं पुष्पमूले ॥ २ । ४ । १६९ ॥

विकारावयवयोर्विहितस्य प्रत्ययस्य पुष्पे मूले वा वि-
कारावयवत्वेन विवक्षिते बहुलं श्लुग् भवति । भास्त्रिका-
विकारो अवयवो वा पुष्पम् मस्त्रिका । यूषिका । नवमा-
त्रिका । मालती । जातिः । पटलः । कुंदः । सिंधुशरम् ।
चंपकम् । विदार्याः मूलं विदारी । अंशुमती । वृहती ।
विषम् । मृणालम् । क्वचिन्न-वैल्वानि । क्वचिदन्यत्रापि
भवति । आमलकस्य विकारो वृक्षः आमलकी । वदरी ।
व्रीहीणां विकारः स्नग्धो ब्र हिः ।

फले ॥ २ । ४ । १५० ॥

विकारे अवयवे वा फले विवक्षिते प्रत्ययस्य श्लुग् भवति ।
आमलक्या विकारो अवयवो वा फलमामलकम् । बदरम् ।
कुवलम् । व्रीहिः । यवः । माषः । मुद्गः । गोधूमः । हरीतकी ।
पिप्पली । द्राक्षा । शेफालिका । ओषधिः । हरीतक्यादिभ्यः
श्लुचि प्रकृतिलिंगमेव । स्त्रियां पूर्वस्य ष्यतो लुचि पुनः
ष्यदेव । आमलिकादीनि संति प्रकृत्यंतरायामलकादिभ्यः
प्रत्ययस्य श्रुतिनिवृत्त्यर्थं श्लुग्वचनम् ।

प्लक्षादेरण् ॥ २ । ४ । १७१ ॥

प्लक्षादिभ्यः विकारेऽवयवे वा फले विवक्षिते अणोव
भवति । प्लक्षस्य विकारो अवयवो वा फलम् प्लक्षाक्षम् ।
नैयग्रोधनित्यादिविधानसामर्थ्यात् श्लुग् भवति ।

जम्बवा वा ॥ २ । ४ । १७२ ॥

जंबूशब्दात् फलेऽण् वा भवति । जम्बा विकारो अवयवो
वा फलं जंबवम् । जम्बु । जम्बुः । श्लुच्युभयथा लिंगं भवति ।

वोद्ध्यधेवोः ॥ २ । ४ । १७३ ॥

उभ इति वर्तते, घट्ठ्यन्ताद्बोद्ध्युरि अध्येतरि च यथा-

विहितं प्रत्ययो भवति । निमित्तानां बोद्धा नैमित्तिकः । मौ-
हूर्तिः । औत्पातः । उद्देशे अध्येता उद्देशः । व्याकरणस्य
बोद्धा अध्येता वा वैयाकरणः । घटस्य जोद्धा, पटस्य बोद्धा,
इत्यत्रानभिधानात् भवति ।

न्यायादिपदकल्पलक्षणान्तकृत्वाख्यानाख्या-

यिकाट्टण् ॥ २ । ४ । १७४ ॥

न्यायादिभ्यः पदकल्पलक्षणशब्दान्तेभ्यः कृत्वाख्याना-
ख्यायिकावाचिभ्यश्च षष्ठ्यन्तेभ्यो बोद्ध्प्रऽध्येत्रोः टण् भवति ।
न्यायस्य बोद्धा अध्येता वा नैयायिकः । वैशेषिकः । पदा ।
स्नात-पौर्वपदिकः । आनुपदिकः । औत्तरपदिकः । कल्पान्तात् ।
साधु कलिकः । आनु कलिक । लक्षणान्तात्-औत्तरकलिकः ।
आश्वलायनिकः । क्रतो-आग्निषोमिकः । राजसूयिकः । आख्या-
नात्-यावकीतिकः । आविमारिकः । आख्यायिका-वास-
वदिकः । सौमनोहरिकः ।

अकल्पात् सूत्रात् ॥ २ । ४ । १७५ ।

कल्पशब्दवर्जितात् परो य सूत्रशब्दस्तदन्ताद्बोद्ध्प्र-
ध्येत्रोटण् भवति । वार्तिकसूत्रिकः । सांग्रहसूत्रिकः । अकल्पा-
दिति किम् ? सूत्रः । कल्पसूत्रः ।

अधर्मक्षत्रसंसर्गाङ्गवेर्विद्या ॥ २ । ४ । १७६ ॥

अधर्मादेशब्दवर्जितात् परो य विद्याशब्दस्तदन्तात्
बोद्ध्प्रध्येत्रोटण् भवति । वायसत्रिदिकः । सार्यविदिकः ।
सार्पत्रिदिकः । अधर्मादेरिति किम् ? वेद्यः । धर्मविद्यः ।
ज्ञानविद्यः । सांग्रहविद्यः । आंगविद्यः । उपवयवा विद्या त्रिवि-
द्येति कर्मधारयात् प्रत्ययः श्रुतिः । तिरुतां विद्यानां बोद्धेति
द्विगोः ट्वलुण् भवति । त्रिविद्यः ।

याज्ञिकीकथिकलौकायतिकानुब्राह्मणी ॥ २।४।१७७ ॥

याज्ञिकादयः शब्दाः बोद्ध्रध्येत्रोर्निपात्यन्ते । यज्ञस्य याज्ञिक्यस्य वा बोद्ध्राध्येता वा याज्ञिकः । तथ्यशब्दः केषुचित्सामसु रूढः । तथ्यस्यौक्थिक्यस्य वा भौक्थिकः । लौकायतस्य लौकायतिकः । लौकायतिक इति न्यायादिपाठात् ठण् । अनुब्राह्मणस्य बोद्ध्रा अध्येता वा आनुब्राह्मणीति निपात्यते ।

शतषष्ठेः षष्ठट् ॥ २ । ४ । १७८ ॥

शतषष्ठिभ्यां परो यः षथिन् शब्दः तदन्तात् षष्ठ्यन्तात् बोद्ध्रध्येत्रोष्ठट् भवति । शतषथिकः । शतषथिकी । षष्टिषथिकः । षष्टिषथिकी ।

पदोत्तरपदेभ्यष्टुः । २ । ४ । १७९ ॥

पदशब्दोत्तरपदं यस्य ततः पदशब्दादुत्तरपदशब्दात्परोत्तरपदशब्दाच्च बोद्ध्रध्येत्रोष्ठो भवति । पूर्वपदिकः । पूर्वपदिका उत्तरपदिकः । उत्तरपदिका । पदात्-पदिकः । परोत्तरपदिकः । बहुवचनं सर्वभंगार्थम् ।

शि शमीसांसामक्रमपदाद्बुव् । २ । ४ । १८० ।

शिशादिभ्यः बोद्ध्रध्येत्रोर्वुब् भवति । शिषकः । शीसांसकः । सामकः । क्रमकः । पदकः । चकारस्साप्रान्यग्र्ण-विधातार्थः ।

ससर्वादेशश्लुक् । २ । ४ । १८१ ।

सादेशसर्वादेशच बोद्ध्रध्येत्रोः प्रत्ययस्य श्लुग् भवति । सवार्तिकः । संग्रहः । सर्ववेदः । सर्वविद्यः ।

संख्याकात् सूत्रे । २ । ४ । १८२ ।

संख्याया यः कप्रत्ययस्तदन्तात् षष्ठ्यन्तात् सूत्रे वर्तते ।

मानात् बोद्ध्रध्येत्रोः प्रत्ययस्य श्लुग् भवति । अष्टकाः
आपिशलिपाणिनीयाः । चतुष्काः शाकटायनीयाः । संख्या-
ग्रहणं किं ? माहावार्तिकाः । कालापकः । कादिति किम् ?
चातुष्टयाः ।

प्रोक्तात् । २ । ४ । १८३ ।

प्रोक्तप्रत्ययान्ताद्विहितस्य बोद्ध्रध्येत्रोः प्रत्ययस्य श्लुग्
भवति । गीतमेतन् प्रोक्तं गीतम् । तस्य बोद्ध्रध्येत्री वा
गीतमा । पाणिनीया । आर्चायिनः । वाजसनेयिनः ।

वेदे^१न्ब्राह्मणम् । २ । ४ । १८४ ।

प्रोक्तग्रहणमिहानुवृत्तं प्रथमान्तं विपरिणम्यते । प्रोक्त-
प्रत्ययान्तं वेदवाचि इत्तन्तं च ब्राह्मणवाचि बोद्ध्रध्येत्रोरेव
प्रयुज्यते नान्यत्र । वेदः-कठेन प्रोक्तस्य वेदस्य बोद्धारो अध्ये-
तारो वा कठाः । कालापाः । पैटपलादा । आर्चायिनः ।
वाजसनेयिनः । इन्ब्राह्मणं-तारह्येन प्रोक्तस्य ब्राह्मणस्य
बोद्धारो अध्येतारो वा तारिडनः । भास्त्रविनः ।

मातृपितृभ्रातृर्युलङ्घ्यम् । २ । ४ । १८५ ।

षष्ठ्यन्ताभ्यां मातृपितृभ्यां भ्रातृर्यर्थं यथासंख्यमुलङ्घ्य
इत्येतौ प्रत्ययौ भवतः । मातृभ्राता मातुलः । पितृभ्राता
पितृठयः ।

पित्रोर्डाभिहट् । २ । ४ । १८६ ।

षष्ठ्यन्ताभ्यां मातृपितृभ्यां मातापित्रोरभिधेययोः डान-

१ इन् इति किं ? याज्ञवल्क्यानि ब्राह्मणानि । वीलभानि ब्राह्म-
णानि । ब्राह्मणमिति किं ? पैट्टी करपः । न्वेव विद्धे निश्चयस्य नियम-
निवृत्त्यर्थमिन्ब्राह्मणग्रहणं । प्रोक्तानुवर्ततं किमर्थं ? अथः यजुषि
वामानि संज्ञाः ।

हृद्भवति । मातुः पिता मातामहः । पितुः पिता पितामहः ।
मातुर्माता मातामही । पितुर्माता पितामही ।

दुग्धेऽवेस्सोढदूसमरीसम् । २ । ४ । १८७ ।

उसन्तादत्रिगठदात् दुग्धेऽर्थे सोढ दूस मरीस प्रत्यया
भवन्ति । अवेद्गंधम्, अधिनोढम् । अविदूसम् । अविसरीसम् ।

राष्ट्रे अनंगादिभ्यः । २ । ४ । १८८ ।

षष्ठ्यन्ताद्गङ्गादिर्जात्प्राष्ट्रेऽभिधेये यथाविहितस्य
प्रत्ययो भवति । वेशितठयेऽयं प्रक्रमः निवासे वक्ष्यते ।
शिबीनां राष्ट्रं शैबम् । गांधारम् । अनंगादिभ्य इति ऋम् ?
अंगानां राष्ट्रम् । बंगानां राष्ट्रमिति वाक्यमेव भवति ।

भौरिक्येषुकार्यादेर्विधभक्तम् । २ । ४ । १८९ ।

भौरिक्यादिभ्य एषुकार्यादिभ्यश्च राष्ट्रैर्ऽभिधेये
यथासंख्यं विधभक्तौ प्रत्ययो भवतः । भौरिकीणां राष्ट्रं
भौरिकिविधम् । भौनिकिविधं । एषुकारिभक्तम् । सारस्यायन-
भक्तमित्यादि ।

राजन्यादिभ्यो वुञ् । २ । ४ । १९० ।

राजन्यादिभ्यो राष्ट्रैर्ऽभिधेये वुञ् भवति । राजन्यानां
राष्ट्रम् राजन्यकम् । दैवयातवकम् । वैराटकम् । मालवक-
मित्यादयः ।

वसातेर्वा । २ । ४ । १९१ ।

वसातिगठदात् राष्ट्रैर्वुञ्वा भवति । वसातीनां राष्ट्रम् ।
वासातकम् । वासातम् ।

निवासादूरभवाविति देशे नास्ति । २ । ४ । १९२ ।

उस इति वर्तते । षष्ठ्यन्तान्निवास अदूरभव इत्येतयो-
रर्थयोर्यथाविहितं प्रत्ययो भवति देशे नास्ति, प्रत्ययान्तश्चेत्

देशस्य नामधेयं भवति । इति करणो विवक्षार्थः । निवसन्त्य-
स्मिन्निति निवासः । ऋजुनाथो निवासः आर्जुनावम् ।
चपुष्टस्यौपुष्टम् । शकलायाः शाकलम् । अदूरे भवः अदूरभवस्तत्र
वराणसाया अदूरभवथा वाराणसी नगरी । विदिशायाः
वैदिशं नगरं । अंगानां निवासः अंगाः । बंगानां निवासः
बंगाः । कलिंगाः । उज्जयिनी । मथुरा । वराणोनामदूरभवः ।
वाराणः नगरम् । शृंगिशालकलयोर्यानाः । गोदौ ग्रामः ।
गोदो ग्रामः । इत्यादि प्रत्ययान्तं न देश नाम, किं तर्हि ?
प्रकृतिमात्रमिति न भवति ।

सोऽत्रास्ति ॥ २ । ४ । १८३ ॥

स इति प्रथमान्तादन्नेति सप्रत्यये यथाविहितं प्रत्ययो
भवति, यः प्रथमान्तः स चेदस्तीति भवति देशे नाम्नि ।
सदुंबराः सन्त्यस्मिन् देशे इत्यौदुंबरम् नगरं औदुंबरी
जनपदः । बालवजः पर्वतः ।

तेन निर्वृत्तां च ॥ २ । ४ । १८४ ॥

तेनेति तृतीयान्तात्किञ्चित्तमिति एतस्मिन्नर्थे यथाविहितं ।
प्रत्ययो भवति, देशे नाम्नि । कुशवेन निर्वृत्ता कौशवी
नगरी । काकंदेन काकंदी । सगरैः सागरः । सहस्त्रेण
साहस्री परिखा । अकाराच्चतुर्णां योगानामुत्तरत्रानुवृत्त्यर्थः ।

नद्यां मत्तुः ॥ २ । ४ । १८५ ॥

तस्य निवासः तस्यादूरभवस्सोऽत्रास्ति तेन निर्वृत्तां
वेत्येष्वर्थेषु यथायोगं मत्तुम्भवति । नद्यां देशे नाम्नि—प्रत्यया-
न्तश्चेत् नदीविषयं देशस्य नाम भवति । नदीनामेत्यर्थः ।
सदुंबरावती । द्रुमती । इक्षुमती ।

सध्वादेः ॥ २ । ४ । १८६ ॥

श'म'प्रे-क्षातृ'णका'शारीह'णसु'पन्थि सुत'ङ्गम'वलाह'
स्सखि'पन्थि'कर'णोत्कर'नड'कृशा'श्व श्रय'व
वरा'हकुमु'दाश्व'त्यादिभ्यः ॥ २ । ४ । २०२ ॥

१—अशमन् यूय उष यूय मोन गुद दभं कूट गुहा वृंद नगर
कांड शिखा इत्यादिः ।

२—प्रेक्षा फलका वद्यका ध्रुवका ध्रुवका त्रियका न्यग्रोध इकूट
कंटक गर्त परिषाप मुक युवास कूप हिरण्य इति प्रेक्षादिः ।

३—तृण नद वुन पर्य पर्य वन वराण अर्ण त्रिन विल पुन इति
तृणादिः ।

४—काश वाश अश्वत्थ पलाश बर्बुन शीपाल रेगुन्ना कपित्थ
विस कर्दम नद वन तृण कंटक गुःा इति काशादिः ।

५—अरीहण खट्ट कुपण खरदो भृगज भसदन उलुंद खाखुरायण
खानुरायण काष्टायण रे द्रायण भास्त्रायण त्रैगर्तायन रैवत रायश्याप
विषय पिपाशर्व उद्दण्ड उदवन सेदायन शौंशवति शिशवा किरण धोरण
शैमतायन यज्ञदरा सुपन्न वधिर इत्यरीहणादिः ।

६—सुपथिन संकाश कंपिल सुपर्यप अशमन् नाथ कूट वंदिता
मुष्टि आगस्त्य शूर चिरंत विकर नाविका मगदिन् मगदिन् मगदिन्
कदीद कदीप चडार सदार कोविदार इति सुपंथादिः ।

७—सुतंगम मुनिचिरा महाचिरा महापुत्र शुक्रावेन विग्र इवन्
अर्जुन अजिर मदिक त्रिज वाप कर्ण इति सुतगमादिः ।

८—वल वुन उल मुन कुन नुन नल वन इति वलादिः

९—अहन् लोमन् वेमन् गगा इत्यहरादिराकृतिगणः ।

१०—सखि सखिदत्त वादत्त गोफिन भल्ल वक्र वक्रवाक खगल
अशोक सीरक सरक सीर वीर सरल समल इति सख्यादिः ।

११—पथिन् पथ तुष अंडक पीलिक पाकचित्र आतिशवा कुंभी बी-
रक लोमन् लोमक पुंषक सकर्ण सरक सहक सरस समल इति पथ्यादिः ।

१२—कर्ण वसिष्ठ अर्क लाश द्रुपद आनुदुष्टा पाञ्चजन्य वकीग

आशमद्यादिभ्य एकाक्षविंशतिर्गोभ्यो यथासंख्यं राद्य
एकाक्षविंशतिश्चात्तुार्थिकाः प्रत्यया भवन्ति देशे नान्नि ।
अरनादे रः । अरनरः । यूथरः । यूथरः इत्यादि । प्रेक्षादेरिन् ।
प्रेक्षी । फलकी । लृणदेस्मः । लृणसा । नडसा । काशादेरिलः ।
काशिलम् । वाशिलम् । अरीहणादेर्षु । अरिहणकम् ।
खांडवकम् । सुपन्थादेर्यः । सौपन्थयम् । सांकाश्यम् । कापि-
लयम् । सुनंगमादेरिञ् । सौतंगमिः । मौनिचितिः । वलादेर्यः ।
वलयम् । वुलयम् । अहरादिभ्योऽञ् । आन्हम् । लर्नाम् ।

कुलिश आकनी जित्वन् चैत्र आंडीवन् जीवन् । इति कर्णादिः ।

१३—उत्कर संकर संपल संफल पिप्लल मूल अर्क आत्मन् सुवर्ण
सुवर्ण पर्ण इदा अचिर अग्नि तिक कितव आतप अनेक पलाश चैः
नण पि-क अरवत्थ काश कुद्रा भस्त्रा विशाल गाला अरथ्य अजिन
आजान खंडाजिन अरवण उत्क्रोश कांथ खंड खदिर शूर्प गाय श्याब-
नाय नैत्राकव नितान वृक्ष आर्दवृक्ष हंद्रक्ष अग्निवृक्ष मंत्रणार्हा अरीहणा
वातामर विजिगोषा संस्त्रा रोद्विद्यर्त नीपापक इत्युत्करादिः ।

१४—नड मूक्ष पक्ष वेणु नेत्र वेतव त्रि हस्तु काष्ठ कपोल क्रुंष
तक्षन् इति नडादिः ।

१५—कृशारथ अरिष्ट अरिथ वैश्य विशाल रोमक लोमक कत्रल
कूट रोमय वर्धन पूरग सूकर दूरक पूरक संदुश पुरगा सुवधूत्र
विनत विकूट्या अयस् इरम् अरुस् मोद्वल्य इति कृशारथादिः ।

१६—अशय न्याग्रोध शर निलिन निवास विनद्ध परिगूढ उपगूढ
उत्त राशमन् शूलवाहु खदिर अरदु अनडुः परिवंश खंडु वीरण इति
कश्यादिः ।

१७—वराड पलाश विनद्ध निनद्ध शूलवाहु खदिर विदग्ध
विजग्ध विभग्ध विभक्त इति वरादादिः ।

१८—कुमुद हक्कट निर्वास कंटक गर्त परिवार यवास कृप विकंत
विश्वज अश्वत्थ न्यग्रोध इति कुमुदादिः ।

१९—अश्वत्थ कुमुद गोमर रथकार दाशग्राम पुस्तकुंद शास्मलि
मुनि स्थल कुट मुचुफूर्णि इत्यश्वत्थादिः ।

सह्यादेर्दृष्ट्ण् । साखेयः । साखिदत्तेयः । पंथादेः कल्-
 पान्धनयनः । पासायणः । कर्णादेः फिञ् । कार्शायनिः । सत्क-
 रादेश्छः । सत्करीयः । संकरीयः । नडादेःषछः । नडकीयः ।
 पक्षकीयः । कृशाशवादेश्छण् । काशाशवायः । आरिष्टीयः ।
 ऋष्यादेः कः । ऋष्यकः । न्यग्रोधकः । वराहादेः कण् । वारा-
 हकम् । पालाशकम् । कुमुदादेश्छः । कुमुदिकम् । इच्छुटिकम् ।
 अश्वत्थादेश्छण् । आश्वत्थिकः । कौमुदिकमित्यादि ।

सास्य पौर्णमासी ॥ २ । ४ । २०३ ॥

इतीति नास्ति च वर्तते । सेति प्रथमान्तादस्येति षष्ठ्यर्थे
 यथाविहितं प्रत्ययो भवति । यत्तत्प्रथमान्तं पौर्णमासी चेत् सा
 भवति नास्ति प्रत्ययान्तं चेन्नम भवति । इतिकरणो विवक्षा-
 र्थस्तेन नासार्धमासगोरेव संवत्सरपर्वणोः प्रत्ययः । पौषो पौर्ण-
 मासी अस्य मासस्य पौषो मासः । पौषार्धमासः । माघो मानः ।
 माघार्धमासः । पौर्णमासीति पूर्णो मासः चन्द्रनाः यस्यां
 तिथावित्यत निपातनादक्ष् ।

आग्रहायणशब्दादश्वत्थशब्दात् ॥ २ । ४ । २०४ ॥

आग्रहायणीशब्दादश्वत्थशब्दाच्च सेति प्रथमान्तादस्येति
 षष्ठ्यर्थेठण् भवति । यत्तत्प्रथमान्तं पौर्णमासी चेत्सा भवति
 नास्ति । आग्रहायणी पौर्णमासी अस्य आग्रहायणिको मासोऽर्ध-
 मासो वा । अश्वत्था पौर्णमासी अस्य आश्वत्थिको मासो
 अर्धमासो वा । आग्रहायणी । मार्गशीर्षी । अश्वत्था ।
 आश्वयुजी ।

चैत्रीकार्तिकीफाल्गुनीश्रावणाद्वा ॥ २ । ४ । २०५ ॥

चैत्र्यादिष्यष्टण् वा भवति । सास्य पौर्णमासीति नास्ती
 त्पस्मिन्निवचये । चैत्री पौर्णमासी अस्य चैत्रिकः, चैत्रो वा

मासोर्ध्वासः । एवं कार्तिकिकः । कार्तिकः । फाल्गुनिकः ।
फाल्गुनः । आषाढिकः । आषाढः ।

देवता ॥ २ । ४ । २०६ ॥

सास्येति वर्तते । सेति प्रथमान्तादस्येति षष्ठ्यर्थे यथा-
विहितं प्रत्ययो भवति । यत्तत्प्रथमान्तं देवता चेत् सा
भवति । अर्हन्देवता अस्य आर्हतः । जैनः । आग्नेयः । ब्राह्मणः ।
ऐन्द्रं हविः । ऐन्द्रो मंत्रः । वाहंस्पत्यश्चरुः ।

पैङ्गाक्षिपुत्रादिशुक्राच्छुचम् । २ । ४ । २०७ ।

पैङ्गाक्षिपुत्र इत्येषमादिभ्यः शुक्रशुद्धाच्च यथासंख्यं
छावावित्येतौ प्रत्ययौ भवतः । सास्य देवतेत्यस्मिन्निषये ॥
पैङ्गाक्षिपुत्रीयम् । तार्णविदवीयम् । शुक्रायं हविः । पैङ्गाक्षि-
पुत्रादयः प्रयोगगम्याः ।

शतरुद्रापौनपादपान्नपातस्तृ चातः । २ । ४ । २०८ ॥

शतरुद्रादिभ्यः क्वचौ भवतः सास्य देवतेत्यस्मिन्निष-
षये, प्रत्ययसन्नियोगे चापौनपादपान्नपातोरात् इत्ययमादेशः ।
शतरुद्रीयम् । शतरुद्रियम् अपौनपत्रीयम् । अपान्नपत्रीयम् ।

महेन्द्राद्वा । २ । ४ । २०९ ।

महेन्द्रात् सास्य देवतेत्यस्मिन्निषषये क्वचौ भवतो वा ।
ताभ्यां मुक्तेऽण् । महेंद्रीयम् महेंद्रियम् । माहेंद्रम् ।

द्यावापृथिवीशुनासीराग्नीषोमभरुत्वद्वास्तोष्पति-

गृहमेधाच्छयी ॥ २ । ४ । २१० ॥

द्यावापृथिवीदिभ्यः सास्य देवतेत्यस्मिन्निषषये क्वचौ
प्रत्ययौ भवतः । द्यावापृथिवी देवते अस्य द्यावापृथिवी-
यम् । द्यावापृथिव्यम् । शुनो वायुः सीरः आदित्यस्तौ देवते

अस्य शुनासीरीयम् । शुनासीर्यम् । अग्नीषोमी देवते अस्य
अग्नीषोमीयम् । अग्नीषोम्यम् । नरुत्वतीयम् । नरुत्वत्यम् ।
वास्तोष्पतीयं वास्तोष्पत्यम् । तस्यात् एष निपातनात्
षठ्त्वा अश्लुक् षत्वञ्च । गृहमेधीयम् । गृहमेध्यम् ।

वायुषःपित्तोर्यः ॥ २ । ४ । २११ ॥

वायवादिभ्यो यो भवति सास्य देवतेत्यस्मिन्विषये ।
वायव्यम् । उषस्यम् । पित्त्यम् । ऋतव्यम् ।

कसोमाट्यण् ॥ २ । ४ । २१२ ।

कसोमाभ्यां सास्य देवतेत्यस्मिन्विषये ट्यण् भवति
को ब्रह्मा देवताऽस्य कायं हविः । कायीः इष्टिः । सौम्यम् ।
सौमी । एरिति लोपात्परत्वादकारः ।

महाराजप्रोष्ठपदाट्टण् ॥ २ । ४ । २१३ ।

महाराजप्रोष्ठपदाभ्यां टण् भवति । सास्य देवतेत्य-
स्मिन्विषये । महाराजो देवता अस्य महाराजिकः ।
प्रोष्ठपदिकः ।

कालाद्भवत् ॥ २ । ४ । २१४ ॥

कालविशेषवाचिभ्यो यथा भवेऽर्थे प्रत्यया भवन्ति तथा
सास्य देवतेति अस्मिन्विषये भवन्ति । मासो देवता अस्य
मासिकम् । सांवत्सरिकम् । वासंतम् । प्रावृषेयम् ।

आदेशच्छन्दसः प्रगाथे ॥ २ । ४ । २१५ ॥

सास्येति वर्तते तस्येदं विशेषणम् । सेति प्रथमान्ता-
दादिभूतात् छन्दसः अस्येति षठ्त्वर्ये प्रगाथे अग्निधेये यथा-
विहितं प्रत्ययो भवति यत्र द्वे ऋषौ प्रगथ्येते न तिस्रः

क्रियन्ते स मन्त्रः । प्रगाथः पंक्तिरादिरस्य पांक्तः प्रगाथः ।
भानुष्टुभः । जागतः ।

युद्धेऽर्थयोद्धृभ्यः ॥ २ । ४ । २१६ ॥

चास्येत्यनुवर्तते तस्येदं विशेषणम् । सेति प्रथमान्ता-
दर्थवाचिनो योद्धृवाचिनश्चास्येति षष्ठ्यर्थे युद्धेऽभिधेये यथा-
विहितं प्रत्ययो भवति । अर्थः प्रयोजन प्रवृत्तिसाध्यफलं
ततः—सुभद्रार्थः प्रयोजनमस्य युद्धस्य सौमद्रम् । सौतारं युद्धम् ।
योद्धृभ्यः—विद्याधरा योद्धारो अस्य युद्धस्य वैद्याधरं युद्धम् ।
भारतं युद्धम् ।

भावघञीऽस्याणः ॥ २ । ४ । २१७ ॥

भावे यो घञ् तदन्तात्प्रथमान्तादस्यामिति सप्तम्यर्थे
खीलङ्गे खो भवति ॥ दंढाघातो अस्यं तिथौ दांढाघाता
तिथिः । मुसलघातो अस्यं भूमौ भौसलघाता भूमिः । स्त्री-
लिंगग्रहणादिह न भवति । दंढाघातो अस्मिन्दिवसे ।

श्यैनम्पातातैलम्पाते ॥ २ । ४ । २१८ ॥

श्येनतिलशब्दयोर्षप्रत्ययान्ते पातशब्दे परे समागमो
निपात्यते । श्येनपातो अस्यं वर्तते श्येनम्पाता । तिल-
पातो अस्यं तैलंपाता ।

प्रहरण्यात् क्रीडायां णः ॥ २ । ४ । २१९ ॥

प्रह्रीयते येन तत् प्रहरणम् । तद्वाचिनः प्रथमान्तादस्या-
मिति सप्तम्यर्थे क्रीडायां णो भवति । दंढः प्रहरणमस्यं
क्रीडायां दांढा । भौष्टा । पाटा । क्रीडा ।

टो रागाद्रक्ते ॥ २ । ४ । २२० ॥

राक्यते येन स रागः कुसुंभादिः शुक्लस्य वर्णाश्लरोपादान-

निह रज्ज्वर्थः । ट इति तृतीयांताद्वागविशेषवाचिनः रक्तेऽर्थे
यथाविहितं प्रत्ययो भवति । कुसुमेन रक्तं वस्त्रं कौसुभम् ।
कौकुम्भम् । काषायम् । मांजिष्ठम् । हारिद्रम् । माहारजितम् ।
रागशब्देन कुसुंभादिग्रहणमतः कृष्णेन रक्तं, पीतेन रक्त-
मित्यादि न भवति । काषायौ गर्दभस्य कर्षौ । हारिद्रौ
कुक्कुटस्य पादाविति सादृश्याद्भवति ।

लास्यारोचनाट्टम् ॥ २ । ४ । २२१ ॥

लास्यारोचनाभ्यां टान्ताभ्यां रक्तेरुक् भवति । लास्यया
रक्तं लास्यिकम् । रौचनिकं वस्त्रम् ।

शकलकर्दमाट्टम् ॥ २ । ४ । २२२ ॥

शकलकर्दमाभ्यां रागवाचिभ्यां रक्तेऽर्थे टम् वा
भवति । शकलेन रक्तं शाकलम् । शाकलिकम् । कार्दमम् ।
कार्दमिकम् ।

नीलपीतकम् ॥ २ । ४ । २२३ ॥

नीलपीतशब्दौ रक्तेऽर्थे निपात्येते । नीलया रक्तं वस्त्रं
नीलम् । पीतेन रक्तं वस्त्रं पीतकम् । पीतम् पीतकमिति
कुसुंभस्य प्रथमनिर्यास उच्यते ।

गुरुदयाद्वाद्युक्तेऽब्दे ॥ २ । ४ । २२४ ॥

ट इति वर्तते । गुरुर्बृहस्पतिरुदितो यस्मिन्ने नक्षत्रे
तारकाविशेषे तद्वाचिनष्टान्ताद्युक्तेऽर्थे शब्दे वर्षे यथाविहितं
प्रत्ययो भवति । पुरुषेण बृहस्पत्युदयेन युक्तं वर्षं पीषम् ।
पीषः संवत्सरः । फाल्गुनं वर्षम् । फाल्गुनः संवत्सरः ।

चन्द्रोपेतात् काले ॥ २ । ४ । २२५ ॥

चन्द्रेण यदुपेतं नक्षत्रं तद्वाचिनष्टान्ताद्युक्तेऽर्थे काले
यथाविहितं प्रत्ययो भवति । चित्राचन्द्रोपेताया पीणीमार्सी

चेत्री । वैशाखेत्यादयः । पुष्येन चन्द्रोपेतैः युक्तं पौषमहः ।
पौषी रात्रिः । पौषोऽहोरात्रः । पौषः कालः । एवं माघ-
महरित्यादि ।

श्लुगप्रयुक्ते ॥ २ । ४ । २२६ ॥

चन्द्रोपेतात् काल इति योऽण् प्रत्ययो विहितस्तस्य श्लु-
ग्भवत्यप्रयुक्ते न चेतस्य कालस्य वाचकः कालशब्दोऽन्यः
प्रयुज्यते । पुष्ये पायसमश्नीयात् । मघासु पललोदनम् । अद्य
पुष्यः । दिवा कृतिकाः । रात्रौ रोहिण्यः । अप्रयुक्त इति
किम् ? पौषमहः । पौषी रात्रिः ।

द्वन्द्वच्छः ॥ २ । ४ । २२७ ॥

चन्द्रोपेतात्तत्रात् द्वन्द्वात् टान्ताद्युक्तेऽर्थे काले च लो-
भवति । राधानुराधिभिर्युक्तमहः राधानुराधीयमहः ।
अद्य राधानुराधीयम् । तिष्यपुनर्वसवीयमहः । अद्य पुन-
र्वसवीयम् ।

अवशाश्वत्यान्नाम्न्यः ॥ २ । ४ । २२८ ॥

अवशाश्वत्यशब्दाभ्यां टान्ताभ्यां चन्द्रोपेतनक्षत्रवाचिभ्यां
युक्ते काले नाम्न्यकारप्रत्ययो भवति । अवशा रात्रिः । अमशा
पौर्णमासी । अश्वत्या रात्रिः । अश्वत्या पौर्णमासी । नास्तीति
किम् ? आवशमहः । आवशी रात्रिः । आश्वत्यं । आश्वत्यी ।

दृष्टे साम्नि ॥ २ । ४ । २२९ ॥

टान्तात् दृष्टे साम्नि यथाविहितं प्रत्ययो भवति ।
शुभेन दृष्टं साम क्रौंचम् । मायूरं । तैत्तिरम् । वासिष्ठम् ।
वैश्वामित्रम् । कालेयम् । आग्नेयम् । एवं नामानि सामानि ।

गोत्रादङ्कवत् ॥ २ । ४ । २३० ॥

गोत्रवाचिनष्टान्तात् दृष्टे सान्नि प्रकवत् प्रत्ययो भवति ।
औपगवेन दृष्टं साम औपगवकम् । कापटवकम् ।

वामदेव्यम् ॥ २ । ४ । २३१ ॥

वामदेवाष्टान्तात् दृष्टे सान्नि यो निपात्यते । वाम-
देवेन दृष्टं साम वामदेव्यम् ।

जाते चाण् द्विर्द्धिद्वा ॥ २ । ४ । २३२ ॥

दृष्टे सान्नि तत्र जात इत्येतस्मिंश्चार्थे योऽण् प्रत्ययो
द्विरुत्सर्गतः प्राप्तोऽपवादेन वाधितः पुनर्विधीयते स द्विद्वा
भवति । उशनसा दृष्टं साम औशनम् । औशनसम् । शतसि-
षजि जातः शतभिषज् । शतभिषजः । द्विरिति किम् ?
हेमवती जातः हैमवतः । द्विरिति जातेऽणो विशेषणम्,
न साम्न्यणोऽमभात् ।

छन्ने रथे ॥ २ । ४ । २३३ ।

ट इति वतन्ते । तृतीयान्तात् छन्ने रथे समन्नाद्धेष्टिते रथे
यथाविहितं प्रत्ययो भवति । वस्त्रेण छन्नो रथो वास्त्रः ।
काञ्चलः । चर्मणः । द्वैपेन चर्मणा द्वैपः । धैयाघ्नः । छन्न इति
किम् ? पुत्रैः परिवृत्तो रथः ।

पाण्डुकम्बली ॥ २ । ४ । २३४ ॥

पाण्डुकम्बलशब्दात् टान्तात् छन्ने रथे इन्प्रत्ययो
निपात्यते । पाण्डुकम्बलेन छन्नः पाण्डुकम्बली रथः ।

तत्रोद्धृतममत्रेभ्यः ॥ २ । ४ । २३५ ॥

तत्रेति समन्त्यन्तादमत्रवाचिन उद्धृतमित्यस्मिन्नर्थे यथाहितं
प्रत्ययो भवति । शरावेष्णुद्धृत ओदनः शारावः । मास्रकः ।
खाट्परः ।

स्थण्डिले श्रेते व्रती ॥ २ । ४ । २३६ ॥

स्थण्डिलात् सप्तम्यन्तात् श्रेते इत्यस्मिन्नर्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवति यो जसौ श्रेते स चेद् वृती भवति । स्थण्डिले एव श्रेते स्थण्डिलो भिक्षुः ।

संस्कृते भक्षे ॥ २ । ४ । २३७ ॥

तत्रेति सप्तम्यन्तात् संस्कृते भक्षे यथाविहितं प्रत्ययो भवति । सत उत्कर्षायानं संस्कारः । आष्ट्रे संस्कृताः आष्ट्राः अपूपाः । कैलासाः पात्राः ।

शून्याख्यक्षैरेयदाधिकौदशिवत्कौदशिवतम् । २ । ४ । २३८ ॥

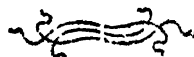
शून्यादयः शब्दा निपात्यन्ते । तत्र संस्कृते भक्षे शूनोखाभ्यां यः-शूले संस्कृतं शून्यं । उखायामुख्यम् । उखा स्थाली । क्षीरा-इदम् । क्षीरे-क्षैरेयम् । क्षैरेयी यवागूः । दधनष्ठम् । दधिन-दाधिकम् । उदशिवतष्ठण्यी । उदशिवतयौदशिवत्कौ-दशिवतम् ।

क्वचित् ॥ २ । ४ । २३९ ॥

क्वचिदप्रत्ययादिभ्यो अन्यप्राप्त्यर्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवति । अक्षुषा गृहीतं चाक्षुषं रूपम् । आषणः शब्दः । दार्शनम् । स्वाशनम् । रासने रसः । दूषदि पिष्टाः दार्षदाः सक्तवः । उलूखले क्षुण्यः औलूखलो यूकः । चतुर्दश्यां दृश्यते चातुर्दशन् रसः । अश्वैरुच्यते आश्वो रसः । चतुर्भिर्दृश्यते चातुरं शकटम् ।

इति शब्दानुशासने चिन्तामणिवृत्तैः द्वितीयस्याध्यायस्य ।

चतुर्थः पादः । समाप्तोऽध्यायश्च द्वितीयः ।

अथ तृतीयाध्यायस्य प्रथमः पादः ।

नद्यादिराष्ट्रदूरोत्तराङ्कद्वयैत्याहञ् ॥ ३ । १ । १ ॥

प्राग्जितादिति वर्तते । प्राग्जिताद्यर्थाः वक्ष्यन्ते, तेषु नद्यादिभ्यः राष्ट्रदूरोत्तराङ्कदेभ्यश्च यथासंख्यं ढञ् एत्य अहञ् इत्येते प्रत्ययाः भवन्ति । अणाद्यपवादः । नद्यां जाती भवे वा नादेयः । माहेयः । राष्ट्रानुः-राष्ट्रियः । दूरेत्यः । औत्तराहः । औत्तराहा स्त्री । औत्तराहीति उत्तराहे भवेत्यणि । प्रकरणभेदेन वक्ष्यमाणेष्वर्थेषु विधानाद्गते-ऽवणादय एव भवन्ति । नदीनां समूहे नादिकम् । राष्ट्रस्या-पत्यं राष्ट्रिः ।

पारवारवारपारेभ्यः खः ॥ ३ । १ । २ ॥

पार, अवार, पारावार, अवारपार इत्येतेभ्यः प्राग्जि-
ताये वक्ष्यमाणे कृताद्यर्थे खो भवति । पारीणः । वारीणः
पारावारीणः अवारपारीणः ।

ग्रामाद्यखञ् ॥ ३ । १ । ३ ॥

ग्रामाद्यखञी भवतः प्राग्जितीयेऽर्थे । ग्राम्यः । ग्रामी-
णः । ग्रामीणात्तार्यः । अकारो नाजारैकतद्धित इति पुंभाव-
प्रतिषेधार्थः ।

१ नदी, नदी, वारणसी, आवरित, कौशंबी, वनवासी, काश-
पठी, खादिरी, पूर्वनगरा, पावा, माखा, दार्वा, वनकी इति नद्यादिः ।

२ पारावाराञ्च पारावाराश्चेत्येकशेषान् संघातस्य विग्रहीतयोश्च
ग्रहणं ।

क^१न्यादेश्च ढकञ् ॥ ३ । १ । ४ ॥

कडादिभ्यो ग्रामाच्च प्राग्जतीयेऽथ ढकञ् भवति ।
कात्रेयकः । पौडकरेयकः । ग्रामेयकः ।

कुरड्याया यलुक् च । ३ । १ । ५ ॥

कुरड्याशब्दात्कृताद्यर्थे ढकञ् प्रत्ययो भवति यकारस्य
च लुक् भवति । कुरड्यायां भवः कौण्डेयकः । कौण्डेयक
इत्यनिदात्य लक्षणवचनात् अन्येषामप्ययं विधिः । कुड्या-
कौण्डेयकः । कुरया-कौण्डेयकः । इत्यादि ।

कुलकुक्षिग्रीवाङ्वास्यलङ्कारे ॥ ३ । १ । ६ ॥

कुलादिभ्यो यथासंख्यं श्वादिविशेषेऽर्थे प्राग्जतीयेऽर्थे ढक-
ञ् भवति । कुलेषु पुद्गान्धेषु जातो भवो वा कौलेयकः श्वा ।
कौलेयः । कै क्षेयकः असि यः कुङ्कुक्षिनिर्जीर्णनायसा कृतः ।
कौलाङ्गन्यः । ग्रैवेयकोऽलंकारः । ग्रैवोऽन्यः ।

दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यन् ॥ ३ । १ । ७ ॥

दक्षिणादिभ्यः प्राग्जतीयेऽर्थे त्यन् भवति । दक्षि-
णात्यः । पाश्चात्यः । पौरस्त्यः ।

क्वैहामातस्त्रान्यच् ॥ ३ । १ । ८ ॥

क्वादिभ्यस्तस्प्रत्ययान्तेभ्यश्च प्राग्जतीयेऽर्थे त्यन् भ-
वति । कृत्यः । इहत्यः । अमात्यः । ततस्त्यः । यतस्त्यः ।
तत्रत्यः । यत्रत्यः । च इति सामान्यग्रहणार्थः । नित्यमिति नित्यं
प्रतिनाल्ये इति निपातनात् सिद्धम् ।

१ कञ्चि, पुष्कल, उम्बि, कुडिना, नगर, महिष्मती, वर्मती, इति
कडादिः ।

निषेा गते ॥ ३ । १ । ८ ॥

•निम् इत्येतस्मात् गतेऽर्थे त्यच् भवति । निर्गतेः वशां-
अमादिभ्य इति निष्पद्यश्वाशङ्कालादिः ।

वैषमोह्यश्वसः ॥ ३ । १ । १० ॥

ऐषमस् स्यस् श्वस् इत्येतेभ्यः प्राग्विजतीयेर्णे त्यञ्जरा
भवति । ऐषमस्तयः । ऐषमस्तनं । स्यस्त्यम् । स्यस्तनम् ।
श्वस्तयम् । श्वस्तनम् । शै वस्तिक्म् ।

दूयूदक्प्रागवाक्प्रतीचा यः ॥ ३ । १ । ११ ॥

दिवादिभ्यः प्राग्विजतीयेऽर्थे यो भवति । दिव्यम् ।
वदीच्यम् । प्राच्यम् । अवाच्यम् । प्रतीच्यम् । कालवाचिन-
स्त्वव्ययात्परस्वभक्तनट् भवति-प्राक्तनम् ।

कन्यायापुण् ॥ ३ । १ । १२ ॥

कन्याशब्दात् कृताद्यर्थे ण् प्रत्ययो भवति । कान्थकः ।

वर्णा वुञ् ॥ ३ । १ । १३ ॥

नदसमीपदेशो वर्णस्तद्विषयार्थवाचिनः कन्याशब्दात्
प्राग्विजतीयेऽर्थे वुञ् भवति । कान्थकः ।

बल्ह्युर्दिपर्दिकापिश्यात् रफट् ॥ ३ । १ । १४ ॥

बल्ह्यादिभ्यः रफट् भवति बालहायनः । बाल्हा-
यनी । और्दायनः । और्दायनी । पार्दायनः । पार्दायनी । कापि-
श्यायनं मधु । कापिशायनी द्राक्षा ।

रङ्गोः प्राणिनि वा^१ ॥ ३ । १ । १५ ॥

१ कच्छादिषु रङ्गो पाठो प्राणर्थो वुञ्जर्भव स्यादतः प्राणिनि
रफट्ठो वाचकः स्यादिति वाग्रहणं ।

रङ्गोः प्राग्जितीये कृताद्यर्थे प्राणिनि रफङ् भवति वा ।
राङ्गवायणः । राङ्गयो वा गीः । अन्यत्र राङ्कवः कबलः ।

रूप्योत्तरपदादरण्याणः ॥ ३ । १ । १६ ।

रूप्योत्तरपदादायशब्दाच्च प्राग्जितीये कृताद्यर्थे णप्रत्य-
यो भवति । षार्कंरूप्या । शैविरूप्या । आरण्याः पशवः ।
आरण्याः सुमनसः ।

दिगादेरनाम्नः ॥ ३ । १ । १७ ॥

दिक्पूर्वपदादनाम्नः प्राग्जितीयेऽर्थे णो भवति । दीर्घ-
शालः । पीर्वशाला । आपरशालः । आपरशाला । अनाम्न इति
किम् ? पूर्वेषु कामधमी नगरी । अपरकाठणंमृत्तिकी ।

मद्रादञ् ॥ ३ । १ । १८ ॥

मद्रशब्दात् दिक्पूर्वादञ् भवति । पीर्वमद्रः । आपर-
मद्रः । पीर्वमद्री । आपरमद्री । अञ्विधानं को वुञ् च मा
भूदिति । इदमेव लिङ्गं सुपूर्वाद्दिक्शब्देभ्यो जनपदस्येत्यस्य ।

उदग्रामाद्यकृत्लोम्नः ॥ ३ । १ । १९ ॥

उदीच्यग्रामवाधिनो यकृत्लोमन्शब्दादञ् भवति । याकृ-
त्लोमः । अन्यस्मादणेषु । याकृत्लोमनः ।

गौष्ठीतैकीगोतमीशूरसेनवाहीकात् ॥ ३ । १ । २० ॥

गौष्ठादिभ्योऽञ् भवति । गौष्ठः । तैकः । गीमतः
शौरसेनः । वाहीकः ।

शकलादेवृद्धात् ॥ ३ । १ । २१ ॥

शकलादेवृद्धे यो यञ्प्रत्ययो विहितः तदन्तात्प्राग्जितीये
कृताद्यर्थे अञ्प्रत्ययो भवति । छापवादः । शकलादिर्नगाद्यन्त-
र्गणः । शकलस्यापत्यं वृद्धं शाकलयः तस्य छात्राः शाकलाः ।

कांडाः । गैःकक्षाः । वृद्धादिति किम् ? शकला देवता ऋष्य
शाकलः । तस्येदं शाकलीयकम् । उत्तरार्धं च वृद्धग्रहणम् ।

द्वजः ॥ ३ । १ । २२ ॥

वृद्धे य इञ् विहितस्तदन्तादञ् भवति । दक्षस्या-
पत्यं वृद्धं दासिः, तस्य छात्राः दा'ताः ।

नद्वयचः प्राग्भरतेषु ॥ ३ । १ । २३ ॥

यत् द्व्यष्टकमिजन्तं प्राच्यगोत्रे भरतगोत्रे च वृद्धे वर्तते
तस्मादञ् न भवति । प्राक्षु-चैकीयाः पैष्पीयाः । भरतेषु-
कैपीयाः । वाशीयाः ।

भवतष्ठण्छस् ॥ ३ । १ । २४ ॥

भवत्शठ्ठात् सर्वादिष्ठण् छस् प्रत्ययौ भवतः ॥ भवतो
भवत्या वा इदं भावत्कम् । भावत्की । भवदीयम् । लक्षणप्र-
तिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तपरिभाषया सर्वादेरन्यस्य भवतो
भावतः । जम् इत् । सकारः सिद्धल्यधातोरिति पदसंज्ञार्थः ॥

जनपरराज्ञोऽकृच्छः ॥ ३ । १ । २५ ॥

जनपरराजनित्येतेभ्योऽकृच्छप्रत्ययो भवति ॥ जनकीयम् ।
परकीयम् । राजकीयम् । अकारः पुंभावार्थः । राज्ञः इदं
राजकीयम् । इह केचित् स्वदेवग्रहणमिच्छन्ति । स्वकीयम् ।
देवकीयम् ।

१ एवं प्लाक्षाः साहकाः । पाद्मागाराः । वृद्धादिति किम् ? बुत-
गमन निर्वृत्ताः सौतंगमिः । मत्र जातो भवे वा सौतंगमीयकः । शौपग-
वश्यापत्यं युवा शौपगविः तस्य छात्राः शौपगवीयाः । शालंकेयुनरक्षाचाः
शालंका इत्यत्र वैशादि पाठात् कश्चि बुप्ते यद्यपि उर्यंतं ब्रूनि वर्तते
तथापि इञ् वृद्धे इत्यञ् भवति ।

दोशच्छः ॥ ३ । १ । २६ ॥

दुसंज्ञिकाद् प्राग्जितीये कृताद्यर्थे छप्रत्ययो भवति ॥
देवदत्तीयम् । तदीयः । यदीयः । गार्गीयः । गोनर्दीयः ।

उष्णादिभ्यः कालात् ॥ ३ । १ । २७ ॥

उष्णादिभ्यः पूर्वपदात् कालाच्छो भवति ॥ उष्णका-
लीयः । शीतकालीयः । उष्णकादयः प्रयोगगम्याः ।

ठ्यादिभ्यष्टण्णितौ ॥ ३ । १ । २८ ॥

व्यादिभ्यः परो यः कालशब्दस्तदन्तात् ठण्णितौ
भवतः तयो, स्त्रियां विशेषः । वैकालिकः । वैकालिकी ।
वैकालिका । एवमैदंकालिकी । ऐदंकालिका । आपत्कालि-
की । पौर्वकालिकी । पौर्वकालिका । इकार उच्चारणार्थः ।
ठ्यादयः प्रयोगगम्याः ।

काश्यादिवाहीकग्रामात् ॥ ३ । १ । २९ ॥

दारिति वर्तते । काश्यादिभ्यो वाहीकदेशग्रामवाचि-
भ्यश्च दुसंज्ञेभ्यष्टण्णितौ भवतः । काशिकः । काशिकी । काशि-
का । एवं चैदिकः । दैवदलिक इत्यादि । वाहीकग्रामेभ्यः
कारन्तपिकः । शाकनिकः । सैपुरिकः । स्कैःनगरिक इत्यादयः ।

वाशीनरग्रामात् ॥ ३ । १ । ३० ॥

दुसंज्ञकादुशीनरग्रामात् ठण्णितौ भवतो वा । आश्व-
जातिको आश्वजातिका । आश्वजालिका । आश्वजालीयः ।
एवं सौदशंनिक इत्यादयः ।

ब्रजिमद्राद्देशात् कः ॥ ३ । १ । ३१ ॥

ब्रजिमद्राभ्यां देशवाचिभ्यां कौ भवति ॥ ब्रजिकः ।
मद्रकः । सुसर्वार्थदिक्छन्देभ्यो जनपदस्य प्रत्ययो भवति । तत्र

मद्रादिकपूर्वपदात् मद्रादजित्यज्वितः शेषपूर्वपदादयं का
भवति । सुमद्रकः । सर्वमद्रकः । अर्धमद्रकः । दिक्पूर्वपदा-
दजेव ।

ओष्ठण् ॥ ३ । १ । ३२ ॥

उवर्णान्ताद्देशवाचिनष्ठण् भवति प्राग्जित्ये ॥ शबरजंबू
शोबरजम्बुकः । निषाहकर्षु-नैषाहकर्षुकः । नापितवास्तु वाही-
कग्रामस्तत्र भवः नापितवास्तुकः ।

दोरेव प्राचः ॥ ३ । १ । ३३ ॥

प्राग्देशवाचिन उवर्णान्तात् दुसंज्ञकादेव प्राग्जित्ये ठण्
भवति । आठरुजम्बुकः । नापितवास्तुकः । पूर्वण् भिद्धे नियमार्थं
वचनम् । तेन मल्लवास्तु प्राग्ग्रामस्तत्र भवः माल्लवास्तुवः ।
एवकार इष्टिनियमार्थः । दोः प्राच एवेति मा भूत् ।

ईरोपान्त्याद्दुवुञ् ॥ ३ । १ । ३४ ॥

ईकारान्ताद्द्रोपान्त्याच्च प्राग्देशवाचिनी दुसंज्ञकाद्दुवुञ्
भवति । काकदी-काकन्दकः । माकन्दी-माकन्दकः । रीकोः
पान्त्यात्-पः टलिपुत्रकः । ऐकचक्रकः ।

प्रस्थपुरवहान्तयोपान्त्यधन्वनः ॥ ३ । १ । ३५ ॥

प्रस्थाद्यन्ताद्यकारोपान्त्यादुन्ववाचिनी देशवाचिनश्च
दुसंज्ञाद्दुवुञ् भवति ॥ धन्वेति मरुदेश उच्यते । प्रस्थातात्-
मान-प्रस्थकः । पुरातात्-नान्दीपुत्रकः । वाहांतात्-काल्गु-
नोबहकः । कौचकुटीबहकः । योपान्त्यात्-सांकाश्यकः । कांः
पित्यकः । पारेधन्वकः । आपारेधन्वकः । ऐरावतकः ।

राष्ट्रेभ्यः ॥ ३ । १ । ३६ ॥

राष्ट्रेभ्यो देशेभ्यो दुसंज्ञकेभ्यो प्राग्जित्ये कृताद्यर्थे
वुञ्भवति । आभिसारकः । औपुष्टकः । श्यामावनक-

बहुवचननपदाद्विषयेऽपि प्रापणार्थम् । आभिसारगतकः ।
त्रैगतकः । अत्र गर्तैःत्तरपदाच्छो न भवति । एवमन्यत्रापि ।

बहुविषयेभ्यः ॥ ३ । १ । ३७ ॥

दारिद्र्यं निवृत्तम् । राष्ट्रैभ्यो देशेभ्यो बहुविषयेभ्यो
वुञ् भवति । अंगेषु जातः आङ्गकः । वङ्गेषु वाङ्गकः । दार्द्र्येषु
दार्यकः । कम्बलेषु कम्बलकः । जिह्वंषु जैह्वकः । आल-
सीकः । आजक्रन्दकः । कालंजरकः ।

धूमादिकच्छाग्निवक्त्रवर्तीत्तरपदात् ॥ ३ । १ । ३८ ॥

धूमादिभ्यः कच्छः द्युत्तरपदेभ्यश्च देशवाचिभ्यो प्राग्जि-
ताये कृताद्यर्थे वुञ् भवति । चैलकः । पाषहक इत्यादयः ।
वाक्रवर्तका । अन्तग्रहणमबहुपूर्वार्थनीपदसमाप्तः कच्छः
बहुकच्छो देशः । ततो न वुञ् ।

सौवीरेषु कुलात् ॥ ३ । १ । ३९ ॥

सौवीरदेशवाचिनः कुलशब्दाद् वुञ् भवति । कैलकः
सौवीरेषु । कैलान्यत्र ।

समुद्रान्नुनायोः ॥ ३ । १ । ४० ॥

समुद्रशब्दाद्देशवाचिनः कृताद्यर्थे वुञ् भवति । स चे-
न्ना मनुष्यः नीर्वा भवति । सामुद्रो मनुष्यः । सामुद्रिका नी ।
अन्यत्र सामुद्रं लक्षणम् ।

नगरात्कुत्सादाहये ॥ ३ । १ । ४१ ॥

नगरशब्दाद्देशवाचिनो वुञ् भवति प्राग्जितीये प्रत्य-
यार्थस्य कुत्सायां दाहये नैपुण्यं च गम्यमाने । केनायं मुचितः ।
इह नगरे मनुष्येण स भाष्यते । एतस्मात्के चोरा हि नागरि-
का भवन्ति । केनेदं चित्रं लिखितमिह नगरे मनुष्येण स

भाष्यते । एतकागरिका दद्याद् द्वि जागरिका भवति । अन्यत्र
जागरःपुरुषः । नास्मिन्स्तु कस्यादिपाठात् ढकम् जागरिकः ।

यद्यध्ययन्यायविहारत्रिभेऽरथात् ॥ ३ । १ । ४२ ॥

अरथशब्दाद्देशवाचिनः कृताद्यर्थे पथ्याद्युपाया बुद्धम-
वति ॥ आरथयकः पथ्याः । आरथयकोऽप्यायः । आरथयको
न्यायः । आरथयको विहारः । आरथयको ना । आरथयको
हस्ती । अन्यत्रारथया श्लेषधयः । आरथया हस्तिनीत्यपदे ।

गोमये वा ॥ ३ । १ । ४३ ॥

अरथशब्दाद्देशवाचिनः बुद्ध्या भवति, गोमयेऽर्थे ।
आरथयका गोमयाः । आरथया वा गोमयाः ।

कुसुयुगंधरात् ॥ ३ । १ । ४४ ॥

कुसुयुगन्धराभ्यां देशवाचिभ्यां बुद्ध्या भवति ॥ कौरवकः ।
कौरवः । यौगंधरकः । यौगंधरः ।

साल्वाद्रोयवाग्वपत्ती ॥ ३ । १ । ४५ ॥

साल्वशब्दाच्चिनः गवाद्यर्थे बुद्ध् भवति ॥ साल्वकौ
गौः । साल्वका यवागूः । अपदात्तौ च मनुष्ये-साल्वको
मनुष्यः । अन्यत्र-सालयः ब्रीहयः । साल्वः पतिः । साल्वः
पदातिः । अयं च विभागः साल्वादधोरपि ज्ञेयः ।

कच्छादेनृत्स्ये ॥ ३ । १ । ४६ ॥

कच्छादिभ्यो नरिमनुष्ये नृस्ये मनुष्यस्ये च बुद्धभवति ॥
काच्छको मनुष्यः । काच्छकमस्य हस्तिम् स्मितमीक्षितं
द्विधत्तं कल्पितम् । काच्छिका चूडा । एवं सैन्यवकः । साल्वक
इत्यादि ।

कोपान्त्याञ्जात् ॥ ३ । १ । ४७ ॥

कोपान्त्यात्कच्छादेश्च देशवाचिनः प्राग्निर्तीये कृता-

द्यर्षेण् भवति ॥ ठण्वुजोरपवादः । ऋषिको जनपदः, तत्र
जातः आर्षिकः । आशमकः । ऐहवाकः । काच्छः । सैधवः ।
वार्यावः । अण्यग्रहणनोष्ठण्बाधनार्थमन्यथा ऐहवाकम् ।
वार्धाभवमिति न सिद्ध्यति ।

पृथिवीमध्यान्निवासान्मध्यमश्चास्य चरणे ॥३।१।४८॥

पृथिवीमध्याद्देशान्निवासभूतात् चरणे निवस्तर्यण् भवति ।
मध्यमश्चास्यादेशः । पृथिवीमध्यम् निवासोऽस्य चरणस्य
माध्यमश्चरणः । त्रयः प्राच्याः, त्रयः उदीच्याः, त्रयो मा-
ध्यमाः । निवासादिति किम् ? पृथिवीमध्यादागतं मध्य-
मीयं चरणम् । अन्यत्र पृथिवीमध्यं निवासोऽस्य मध्य-
मीयो देवदत्तः ।

छः ॥ ३ । १ । ४८ ॥

पृथिवीमध्याद्देशात्प्राग्जतीयेऽर्थे उप्रत्ययो भवति । म-
ध्यमश्चास्यादेशः । पृथिवीमध्ये जातो भवो वा स मध्य-
मीयः ।

गहादिगर्तोत्तरपदेभ्यः ॥ ३ । १ । ५० ॥

गहादिभ्यो यथायोगं देशवाचिभ्यो गर्तोत्तरपदेभ्यश्च
देशवाचिभ्यः छो भवति । गहीयः । अन्तःस्थीयः । इत्यादि ।
गर्तोत्तरपदात्-श्वादिद्गर्तीयः ।

दोः कन्यापलदनगरग्रामहृदोत्तरपदकखोपा-

न्त्यात् ॥ ३ । १ । ५१ ॥

कन्याद्दुत्तरपदात् ककारखकारोपान्त्याच्च दुसंज्ञका-
द्देशवाचिनः छो भवति । ठणाद्यपवादः । दाक्षिकन्धीयः ।
माहकिकं थीयः । दाक्षिपलदीयः । माहकिपलदीयः । एवं
दाक्षिनगरीयः । दाक्षिप्रानीयः । दाक्षिद्वदीयः । आरिहण-
कीयः । द्वीप्यणकीयः । कैयहीशिखीयः ।

कटादेः प्राचः ॥ ३ । १ । ५२ ॥

प्राच्यदेशवाचिनः कटादेः-कटपूर्वाच्छो भवति । कटम-
गरीयः । कटग्रामीयः ।

पर्णकृकणाद्भारद्वाजात् ॥ ३ । १ । ५३ ॥

पर्णकृकणाभ्यां भारद्वाजदेशवाचिभ्यां छो भवति ।
पर्णीयः । कृकणीयः । अन्यस्मात्-पाठः । काक्कणः ।

पर्वतान्नरे ॥ ३ । १ । ५४ ॥

पर्वतशब्दाद्देशवाचिनः नरे मनुष्ये छो भवति । पर्व-
तीयो मनुष्यः । पर्वतीयो राजा ।

वा ॥ ३ । १ । ५५ ॥

पर्वतात् प्राग्जतीयेऽर्थे छो भवति वा । पर्वतीयमुदकम् ।
पार्वतमुदकम् । पर्वतीयानि पार्वतानि वा फलानि ।

वेणुकादिभ्यश्छण् ॥ ३ । १ । ५६ ॥

वेणुकादिभ्यो यथायोगं देशवाचिभ्यः प्राग्जतीयेऽर्थे
छण् भवति । वैणुकीयः । वैत्रकीयः ।

युष्मदस्मदोऽञ्खञौ वाकञ्चैकस्मिंस्तवकम-

मकम् ॥ ३ । १ । ५७ ॥

देशादिति निवृत्तम् । युष्मदस्मद्भ्यां प्राग्जतीयेऽर्थे-
ऽञ्खञौ वा भवतः । तत्संनियोगे च तयोराकञ्चान्तादेशो
भवति । यथा तु ते युष्मदस्मदी एकस्मिन्नेकत्वविशिष्टेऽर्थे
वर्तते तयोर्थेयासंख्यं तवकममकादेशौ भवतः । प्रत्ययोर्थया-
संख्यं नास्ति, वचनभेदात् । यौष्माकः । आस्माकः । यौष्मा-
कीयः । आस्माकीनः । एकस्मिन्-तावकः । मामकः । ताव-
कीनः । मामकीनः । पक्षे दोशब्दः । युष्मदीयः । अस्मदीयः ।
त्वदीयः । मदीयः ।

योऽधत् ॥ ३ । १ । ५८ ॥

अर्धशब्दाद्यप्रत्ययो भवति अर्ध्यम् ।

सादेष्टुण् ॥ ३ । १ । ५९ ॥

सपूर्वादर्धात् ठण भवति । यौष्करार्धिकः ।

दिगादेश्ठी ॥ ३ । १ । ६० ॥

दिगादेश्ठीताद्यठणौ भवतः । पूर्वाद्ध्यम् । पीवाद्धिकम् ।
दक्षिणाध्यम् । दाक्षिणार्धिकम् । पश्चाद्ध्यम् । पश्चाद्धिकम् ।

ग्रामराष्ट्रस्याण्ठणौ ॥ ३ । १ । ६१

ग्रामस्य राष्ट्रस्य च यदर्धन्तदेकदेशस्तद्वाची यो
ऽर्धशब्दस्तदन्त्यात् दिक्पूर्वात्स्याण्ठणौ भवतः । ग्रामस्य राष्ट्र-
स्य वा पीवार्धः । पीवार्धिकः । दाक्षिणार्धः । दाक्षि-
णार्धिकः ।

परावराधमोत्तमादेर्यः ॥ ३ । १ । ६२ ॥

परादिपूर्वाद्यो भवति । पराद्ध्यम् । अपराध्यं अधना-
द्ध्यम् । उत्तराद्ध्यम् ।

अन्तावोऽधसोऽमः । ३ । १ । ६३ ॥

अन्तादिभ्योऽमो भवति । अन्तमः । प्रथमः । अधमः ।
अकारादित्वमबोधमोरन्त्याजादिलुगर्थम् ।

सामानादिलोकोत्तरपदाद्यात्मादिभ्यष्टुण् ॥ ३ । १ । ६४ ॥

समानाद्यवयवेभ्यो लोकोत्तरपदेभ्यः अध्यात्मादि-
भ्यश्च यथायोगं कृताद्यर्थे ठण् भवति । सामानग्रामे कृतो
भवो वा सामानग्रामिकः । सामानदेशिकः । इह लोके ऐह-
लौकिकः । पारलौकिकः । अध्यात्मादिभ्यः-आध्यात्मकम् ।
आधिदैविकम् । सामानिकम् । ऐहिकम् । आमुत्रिकम् ।
इत्यादयः ।

ऊर्ध्वाद्दमदेहान्मवचोर्ध्वस्यैकेषाम् ॥ ३ । १ । ६५ ॥

ऊर्ध्वात्परौ यौ दमदेहौ तदन्तात् प्राग्जितीयेऽर्थे ठण्
भवति । अस्य चोर्ध्वशब्दस्य एकेषामाचार्यणां नगागमो भवति ।

और्ध्वदमिकः । और्ध्वदेहिकः । अन्येषां और्ध्वं दमिकम् । आर्ध्वं देहिकम् ।

वर्षाकालेभ्यः ॥ ३ । १ । ६६ ॥

वर्षाशब्दात् कालविशेषवाचिभ्यश्च ठण् भवति । वार्षिकः । ऋतो जिप्रतपयस्तद्वयवादेरपि वेदितव्यः । पूर्ववार्षिकः । एवमुत्तरत्रापि । कालेभ्यः-मासिकः । आर्धमासिकः । निशा सहचरितमध्यनं निशा । तत्र जयी नैशः नैशिकः । एवं प्रादोषिकः । कदंबिपुष्पमहचरितः कालः कदंबपुष्पं तत्र देयं ऋणं कादंबपुष्पिकमेवं त्रैहिपलालिकम् । बहुवचनात् यथा कथञ्चित् ।

कालशब्दाच्च कालार्थादकालार्थाच्च कालतः ।

सकालादपि कालार्थात्कालेभ्य इति यो विधिः ॥

शरदः कर्मणि आद्धे ॥ ३ । १ । ६७ ॥

शरच्छब्दात् प्राग्जितीयेऽर्थे आद्धे कर्मणि ठण् भवति । शारदिकम् आद्धं कर्म । अन्यत्र शरदः आद्धः । अद्वावान्ति-त्यर्थः । आद्ध इति किम् ? शरदं विरेचनम् ।

रोगातपे वा ॥ ३ । १ । ६८ ॥

शरच्छब्दात् कालवाचिनः प्राग्जितीयेऽर्थे रोगे आतपे च ठण् वा भवति ॥ शारदिकः । शरदः रोगः आतपश्च । अन्यत्र शरदं दधि ।

निशाप्रदोषहेमन्तात् ॥ ३ । १ । ६९ ॥

निशादिभ्यः कालवाचिभ्यः ठण् वा भवति ॥ नैशिकः । नैशः । प्रादोषिकः । प्रादोषः । हेमन्तिकः । हेमन्तः ।

लुक्तोऽणि ॥ ३ । १ । ७० ॥

हेमन्तस्याणि तकारस्य लुक्त्वा भवति । हेमन्तम् । हेमन्तम् । एवं त्रैरूप्यम् ।

पुराणम् ॥ ३ । १ । ७१ ॥

पुराशब्दाद्यःतनट् तत्तशब्दस्य लुग्नपात्यते वा । पुरा-
णम् । पुरातनम् ।

श्वसस्तट् च ॥ ३ । १ । ७२ ॥

श्वम् इत्येतस्मात्कालवाचिनष्ठण् वा भवति तस्य च
ठणस्तडागमो नित्यं भवति । शौवस्तिनकः । श्वस्त्यः श्वस्तनः ।

पूर्वाह्लापराह्लात्तनट् ॥ ३ । १ । ७३ ॥

पूर्वाह्लापराह्लाभ्यां तनट् वा भवति । पूर्वाह्ले भवो जातो
वा पूर्वाह्लेननम् । पराह्लेननम् अपराह्लेननः । पूर्वाह्लेजयी । पूर्वा-
ह्लतनः । अपराह्लतनः । जयिनि बहुलो ऽधिकारात् व्यवस्थित-
विभाषाविज्ञानात् श्लुक्पक्षे ठण् पूर्वोह्लि ऋः । आपराह्लिकः ।
टो ड्यर्थः ।

सायंचिरंप्राह्णेप्रगेऽव्ययात् । ३ । १ । ७४ ।

सायमित्यादिभ्योऽव्ययेभ्यश्च कालवाचिभ्यस्तनङ्नित्यं
भवति नमादिनिपातनात् । सायंतनम् । चिरंतनम् । प्राह्लेनन-
म् । प्रगेतनम् । अव्ययाद्विवातनम् । दीपाशनम् । पुनस्तनम् ।
प्राक्तनम् ।

चिरपरुत्परारेस्तः । ३ । १ । ७५ ।

चिरादिभ्यः ऋप्रत्ययो भवति ॥ चिरत्तम् । परुत्तम् । परा-
रित्तम् । एवं चिरशब्दस्य द्वैरूप्यम् ।

भर्तु सन्ध्यादेरश् । ३ । १ । ७६ ।

नक्षत्रात्तुवाचिभ्यः सन्ध्यादिभ्यश्च कालवाचिभ्योऽण्
भवति । पुष्ये जातो भवो वा पौषः । तैषः । वासन्तः । शैबनः ।
शैशिरः । हैमन्तः । गान्ध्याः । सान्धिबेलः । आमावास्यः ।
आशाश्वतः । अशश्वदित्यर्थः । ठण् च शाश्वतकम् ।

संवत्सरात्पर्वफले ॥ ३ । १ । ७७ ॥

संवत्सरशब्दात् पर्वणि फले षाण् भवति । संवत्सरं पर्वं कलञ्चु । अन्यत्र संवत्सरिको रोगः ।

प्रावृष एण्यः ॥ ३ । १ । ७८ ॥

प्रावृष इत्यतस्मात्कालवाचिनः प्राग्जितीये कृताद्यर्थे एण्यप्रत्ययो भवति । प्रावृषि भवः प्रावृषेण्यः ।

एयोऽन्वब्धिद्वीपात् ॥ ३ । १ । ७९ ॥

कालाधिकारो निवृत्तः । अब्धिः समुद्रस्तस्य समीपे यो द्वीपः तद्वाचिनो द्वीपशब्दात् एयो भवति । कञ्छाद्यण् वुजोरपवादः । द्वैप्यो मनुष्यः । द्वैपस्य हसितम् । अन्व-
ठयीति किम् ? अनुनदि यो द्वीपः तस्मात् द्वैपः । द्वैपकं ठयाथः । द्वैपकस्य हसितम् ।

पश्चादाद्यन्ताग्रादिमः ॥ ३ । १ । ८० ॥

पश्चादादिभ्य इमप्रत्ययो भवति । पश्चिमः । आदिमः । अग्रिमः । अन्तिमः ।

मध्यान्मः ॥ ३ । १ । ८१ ॥

मध्यशब्दात् नो भवति । मध्यमः ।

उत्कर्षापकर्षयोरः ॥ ३ । १ । ८२ ॥

उत्कर्षापकर्षयोर्यो मध्यस्तत्र वर्तमानान्मध्यशब्दादप्र-
त्ययो भवति । नात्युत्कृष्टो नात्यपकृष्टः मध्यपरिणामो मध्यो
वैयाकरणः । मध्या गुणाः । मध्या स्त्री । नाति दीर्घं नाति
ह्रस्वं मध्यप्रमाणम् । मध्यं काष्ठम् । नातिकृशो नाति
स्थूलो मध्यः कायः ।

स्थामाजिनान्ताच्छूलुक् ॥ ३ । १ । ८३ ॥

स्थामान्तादजिनान्ताच्च परस्य प्राग्जितीये कृताद्यर्थे

प्रत्ययस्य श्लुभभवति । अश्वस्थान्नि जातो भवो वा अश्व-
स्थाना । सिंहाजिनः । वृकाजिनः ।

डेः कृतलब्धक्रीतसंभूते ॥ ३ । १ । ८४ ॥

अणादयो ढणादयश्च स्वविशेषसंबंधा अनुवर्तन्ते ।
डेरिति सप्तम्यन्तात्कृते लब्धे क्रीते संभूते चार्थे यथायोगमणा-
दयश्च प्रत्यया भवन्ति । स्त्रुचने कृतः लब्धः क्रीतः संभूतो वा
स्त्रीघ्नः । एवं माथुरः । नादेयः । राष्ट्रियः । पारीशः । डेरिति
किम् ? देवदत्तेन कृतः । । अन्यत्र शयने शेते । आसने आस्ते

कुशले ॥ ३ । १ । ८५ ॥

डेरिति सप्तम्यन्तात् कुशले विहितं यथायोगमणादयो
ढणादयश्च प्रत्यया भवन्ति ॥ स्त्रुचने कुशलः स्त्रीघ्नः । नादेयः ।
राष्ट्रियः ।

पथोऽकः ॥ ३ । १ । ८६ ॥

पथिन् शब्दात् तत्र कुशलेऽको भवति ॥ अणोऽपवाद्ः ।
पथि कुशलः पथकः ।

कोऽश्मादेः ॥ ३ । १ । ८७ ॥

अश्मादिभ्यस्तत्र कुशले को भवति । अणादेरपवाद्ः ।
अश्मनि कुशलः अश्मकः । अश्निकः । आकषकः तसरूकः ।
इत्यादि ।

जाते ॥ ३ । १ । ८८ ॥

डेरिति सप्तम्यन्तात् जाते यथा विहितमणादयश्च प्र-
त्यया भवन्ति । स्त्रुघ्ने जातः स्त्रीघ्नः । नादेयः । राष्ट्रियः । पारीशः ।

प्रावृषष्ठः ॥ ३ । १ । ८९ ॥

प्रावृषशब्दात् तत्र जाते ठो भवति । प्रावृषि जातः
प्रावृषिकः । प्रावृषिकी । प्रावृष एवम् इत्यस्यापवाद्ः ।

शरदो बुञ् नाम्नि ॥ ३ । १ । ८० ॥

शरच्छठदात्तत्र जाते बुञ् भवति, प्रत्ययान्तप्रथेयान् भवति । शरदकाः दर्भाः सुद्गाश्च । दर्भमुद्गविशेषाणां संज्ञा ।

सिन्धवपकरात्काणौ ॥ ३ । १ । ८१ ॥

सिंधु अपकराभ्यां तत्र जाते नाम्नि कञ्जित्येती प्रत्ययी भवतः । सिंधौ जातः सिंधुकः । सिंधवः । अपकरे जातः । अपकरकः । आपकरः ।

पूर्वाह्लापराह्लाद्रामूलप्रदोषावस्कराद् बुच् ॥ ३ । १ । ८२ ॥

पूर्वाह्लादिभ्यस्तत्र जाते बुच् भवति सज्ञायाम् । पूर्वाह्लकः । अपराह्लकः आर्द्रकः । मूलकः । प्रदोषकः । अवस्करकः ।

पन्थकः ॥ ३ । १ । ८३ ॥

पथिन्शठदस्य तत्र जाते बुच् च पथादेशश्च नाम्नि-निपात्यते ॥ पथि जातः पन्थकः ।

अमावास्यावास्यायाः ॥ ३ । १ । ८४ ॥

अमावास्याशठदात् तत्र जातेऽर्थे नाम्नि अकारः बुच्च प्रत्ययी वा भवतः । ताभ्यां मुक्ते संख्याद्यत् । अमावास्यः अमावास्यकः । अमावास्यः । एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात् । अमावास्याय अपि भवति । अमावास्यः अमावास्यकः । अमावास्यः ।

अविष्टाषाढाच्छृण्व ॥ ३ । १ । ८५ ॥

अविष्टाषाढाभ्यां तत्र जाते नाम्नि छल् चकारश्च भवति । अविष्टाः अविष्टाः । तासु जातः अविष्टः । अविष्टीयः । आषाढयोराषाढः । आषाढीयः ।

फलगुन्याष्टः ॥ ३ । १ । ८६ ॥

कल्गुनिशब्दात् तत्र जाते नाम्नि ढो भवति । कल्गुन्यां
जातः कल्गुनः । कल्गुनी स्त्री ।

पुण्यार्थपुनर्वसुहस्तविशाखानुराधाबहुलास्वा-
तेरश्लुक् ॥ ३ । १ । ८७ ॥

पुष्यार्थेभ्यः पुनर्वस्वादिभ्यश्च परस्य खाणस्तत्र जाते-
ऽर्थे नाम्नि श्लुग् भवति । श्लुचि स्त्रीप्रत्ययस्यापि श्लुक् ।
पुष्ये जातः पुष्यः । तिष्यः । सिष्यः । पुनर्वस्वोः-पुनर्वसुः ।
हस्ते हस्तः । विशाखयोर्विशाखः । अनुराधासु अनुराधः ।
बहुलाः कृत्तिकाः । तासु बहुलः । स्वातौ स्वातिः ।

चित्रारेवतीरोहिण्याः स्त्रियाम् ॥ ३ । १ । ८८ ॥

चित्रादिभ्यः परस्य खाणस्तत्र जातेऽर्थे स्त्रियां श्लुग्
भवति नाम्नि । चित्रार्थां जाता चित्रा । रेवती । रोहिणी
स्त्री । रोहिणीरेवत्यौ नक्षत्रे इति सप्रत्ययपाठात् श्लुचि ङ्याः
श्लुग्नान्यत्र-चैत्रः । रैवतः । रौहिणः ।

वान्यवत्सशालात् ॥ ३ । १ । ८९ ॥

अविष्टादिभ्यो योऽन्ते नक्षत्रशब्दास्तेभ्यः परस्य खाणः
वत्सशालशब्दाच्च औत्सर्गिकाणस्तत्र जाते नाम्नि श्लुग् वा
भवति । अभिजिति जातः अभिजित् अभिजितः । शतभि
षजि शतभिषक् । शतभिषजः । अश्वयुजि-जातः अश्वयुक् ।
अश्वयुजः । कृतिकः । कार्तिकः । मृगशिराः । मार्गशीर्षः ।
वत्सशाले वत्सशालयां वा जातः । वत्सशालः वात्सशालः ।

स्थानान्तगोशालखरशालात् ॥ ३ । १ । ९० ॥

स्थानशब्दान्ताद्गोशालखरशालाच्च परस्य प्रत्ययस्य
तत्र जातेऽर्थे नाम्नि नित्यं श्लुग् भवति । गोस्थानः ।
गोशालः । खरशालः ।

सौदर्यसमानोदर्यौ ॥ ३ । १ । १०१ ॥

सौदर्य समानोदर्य इति तत्र जाते यप्रत्ययान्ती निपा-
त्येते । समानोदरे जातः सौदर्यः । समानोदर्यः ।

कालात्साधुपुष्प्यरूपक्यमाने ॥३ । १ । २०२॥

डेरित्येव सप्तम्यन्तात्कालवाचिनः साधौ पुष्प्यति पच्य-
माने चार्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवति । हेमन्ते साधुः हेमन्तः
प्रवारः । शैशिरमनुलेपनम् । वसन्ते पुष्प्यन्ति वासन्ता लताः ।
शैष्वाः पाटलाः । शरदि पच्यन्ते शारदाः शालयः । शैष्वाः
यवाः ।

उप्ते ॥ ३ । १ । १०३ ॥

सप्तम्यन्तात्कालवाचिनः उप्तेऽर्थे यथाविहितं प्रत्ययो
भवति । शरद्युप्ताः शारदाः यवाः । हेमन्ताः । शैष्वाः ।
नैदायाः शालयः ।

आश्वयुज्या वुञ् ॥ ३ । १ । १०४ ॥

आश्वयुजीशब्दात् डेरुप्तेऽर्थे वुञ्भवति । आश्वयुज्या-
मुप्ताः आश्वयुजकाः माषाः । अश्विनीपर्यायो अश्व-
युक्शब्दः ।

श्रीष्मवसन्ताद्वा ॥ ३ । १ । १०५ ॥

श्रीष्मवसन्ताभ्यां डेरुप्ते वुञ्वा भवति । श्रीष्मकम् ।
वासंतकम् । श्रीष्मम् । वासन्तम् शल्पम् ।

देय ऋणे ॥ ३ । १ । १०६ ॥

डेः कालवाचिनः देयेऽर्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवति ।
यत्तद्देयसृणं चेत् भवति । मासे देयसृणं मासिकम् । सां-
त्सरिकम् । मासे गते देयमित्यर्थः ।

कलाप्यश्वत्थयवबुसोमाठ्यासैषमसोऽकः ॥ ३ । १ । १०७ ॥

कलाप्यादिभ्यः कालवाचिभ्यस्तत्र देये ऋणे अकप्रत्यये
भवति । यस्मिन् काले मयराः 'केदारा' इत्येवा वा कलापिनो
भवन्ति सकालस्तत्साहचर्यात्कलापी । तत्र देयसृणम् कलापकम् ।
एवं यस्मिन्काले अश्वत्थाः फलन्ति तत्राश्वत्थकम् । यस्मि-
न्काले यवानां वुसं भवति तत्र यववुसकम् । यस्मिन्काले समा-
ठ्यस्यन्ते विहित्यन्ते तत्र समाठयासकम् । ऐषमे यस्मिन्सं-
वत्सरे देयसृणम् । ऐषमकम् ।

ग्रीष्मावरसमाद् वुञ् ॥ ३ । १ । १०८ ॥

ग्रीष्म अवरसमशब्दाभ्यां तत्र देये ऋणे वुञ्भवति । ग्रीष्मे
देयसृणम् । ग्रीष्मकम् । अवरसमकम् ।

संवत्सराग्रहायण्यासृणच ॥ ३ । १ । १०९ ॥

संवत्सरआग्रहायणीभ्यां देये ऋणे ठण् भवति वुञ् ।
संवत्सरे देयसृणम् । सांवत्सरिकम् । सावत्सरकम् । आग्र-
हायणिकम् । आग्रहायणकम् ।

रुवति मृगे ॥ ३ । १ । ११० ॥

ङः कालवाचिनः रुवत्यर्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवति ।
रुवंश्चेत् मृगे भवति । निशायां रीति । नैशिकः । नैशः ।
प्रादोषिकः । प्रादोषः । मृग इति किम् ? निशायां रीत्युलूकः ।

जयिनि च ॥ ३ । १ । १११ ॥

जयेऽस्यास्तीति जयी तस्मिंश्च ङः कालवाचिनः यथा-
विहितं प्रत्ययो भवति । निशायां जयो नैशिकः । नैशः ।
प्रादोषिकः । प्रादोषः । येन कालो अनुकृत्यते ।

भक्षे ॥ ३ । १ । ११२ ॥

१ भवत्यत्र संनार्थो न अन्यर्थः । अन्यर्थवान् प्रत्ययो भूत इति
भवजानी निश्चित इत्यसौच्युक्तिः ।

सप्तम्यन्ताद्भवेऽर्थे यथात्रिद्वितं प्रत्ययो भवति । स्फुप्ते-
भवः । स्त्रीः । नादेयः । राष्ट्रियः । पारीशः । भवत्यत्र
सप्तम्यन्तार्थो न अन्यर्थे इति भवजाती भिद्यते ।

दिगाद्यङ्गांशाद्यः ॥ ३ । १ । ११३ ॥

दिगादिभ्यो अङ्गांशाच्छरीरावयववचनाच्च छेभवेऽर्थे यो
भवति । दिशि भवेो दिश्यः । अङ्गांशात्-जघन्यः । मुख्यः ।
दन्त्यः । कर्यः । ओष्ठ्यः । पद्यः ।

मध्याच्छणदिना मवच ॥ ३ । १ । ११४ ॥

मध्यशब्दात्तत्र भवे छणदिनाः प्रत्यया भवन्ति । मवचा-
गमः । मध्यमीयः । माध्यमः । मध्यन्दिनः ।

जिह्वामूलांगुलेश्च छः ॥ ३ । १ । ११५ ॥

जिह्वामूलांगुलीभ्यां मध्याच्च तत्र भवे छो भवति
जिह्वामूले भवः जिह्वामूलीयः । अंगुलीयः । मधयीयः ।

वर्गान्तात् ॥ ३ । १ । ११६ ॥

वर्गान्तात् तत्र भवे छो भवति । कवर्गीयः । चवर्गीयः । वर्यः

यखी चाशब्दे ॥ ३ । १ । ११७ ॥

वर्गान्तात्तत्र भवेऽर्थे यखी प्रत्ययौ भवतः कश्च, न चेत
न भवः शब्दे भवति । अस्मद्वर्ग्यः । अस्मद्वर्गीयः । अस्मद्व-
र्गीयः । शब्दे छ एव कवर्गीयः वर्यः ।

द्वृत्तिकुञ्जिकलशिवस्त्यहेर्ढगा ॥ ३ । १ । ११८ ॥

द्वृत्यादिभ्यस्तत्र भवे ढग् भवति । द्वृत्तौ भवं दातेयं अलम् । कौ-
शेयो ठयाधिः । काशेयं तक्रम् । वास्तेयंसुत्रम् । आहेयं विषम् ।

आस्तेयम् ॥ ३ । १ । ११८ ॥

अस्तिशब्दस्याठययस्य धनविद्यनानपर्यायस्य अशुद्ध-

शकदस्य वास्त्यादेशो ढक् च निपात्यते । तत्र भवे भवे विद्य-
मानेऽस्तुनि वा भवमास्तेयम् ।

ग्रीवाया, अण्व् ॥ ३ । १ । १२० ॥

ग्रीवाशकदात् तत्र भवे अण् भवति ढण् च । ग्रीवायां
भवं ग्रीवेयम् । ग्रीवम् ।

चतुर्मासान्नाम्नि ॥ ३ । १ । १२१ ॥

अणिति वर्तते । चतुर्मासशकदात् तत्र भवेऽण् भवति
प्रत्ययान्ते नास्ति । चतुर्षु मासेषु भवा चातुर्मासी । पौर्णमासी ।
भाषाढी । कार्तिकी । काल्गुनी चोच्यते । अन्यत्र चतुर्मासः ।
इलुब्धिगोरिति इलुक् ।

यज्ञे ज्यः ॥ ३ । १ । १२२ ॥

चतुर्मासात्तत्र भवेऽर्थे ज्यो भवति यज्ञे । चतुर्षु मासेषु
भवानि चातुर्मास्यानि ।

गंभीरपंचजनबहिर्देवात् ॥ ३ । १ । १२३ ॥

गंभीरादिभ्यस्तत्र भवेऽर्थे ज्यो भवति । गंभीरे भव-
गांभीर्यः । पांचजन्यः । बाह्यः । दैठयः ।

परि^१मुखादेरठ्ययीभावान् ॥ ३ । १ । १२४ ॥

परिमुखादिभ्योऽठ्ययीभावेभ्योः तत्र भवे ज्यप्रत्ययो
भवति । अलोऽपवादः । परिमुखे भवः पारिमुख्यः । पारिह-
न्यः । पार्योऽठ्यः इत्यादि ।

पर्यनीर्ग्रामाट्टण् ॥ ३ । १ । १२५ ॥

१—परिमुख, परिहनु, पर्योऽठि, पर्यूल्लन, परिदय, परिदर,
अनुवीर, उपरूल्ल, उपकपाल, अनुपय, अनगग, अनुतिन, अनुवीर,
अनुमाच, अनुपय, अनुपूय, अनुवय इति परिमुखादि ।

पर्यनुभवां परो यो ग्रामशब्दस्तदंतादठययीभावात्तत्र-
भवे ठक् भवति । ग्रामात्परि परिग्रामं । ग्रामस्य समीपमनु-
ग्रामं तत्र भवः पारिग्रामिकः । जानुग्रामिकः ।

उपाज्जानुनीविकर्णात्प्राये ॥ ३ । १ । १२६ ॥

उप इत्येतस्मात्परे ये जानुनीविकर्णशब्दास्तदंतादठयय-
भावाद्ठण् भवति । तत्र भवे प्राये यस्तत्र बाहुस्येन भवति ।
अन्यत्र कदाचिद्भवति । जानुनस्समीपमुपजानु तत्र भवः
औपजानुकः सेवकः शाकटको वा । औपनीविकं कार्षापणम्,
ग्रीवादास वा । औपकर्णिकः सूचकः । प्राय इति किम् ? नित्यं
भवे ना भूत् । औपजानवं गदम् ।

अन्तःपूर्वात् ॥ ३ । १ । १२७ ॥

अन्तः शब्दपूर्वपदादठययीभावाद्ठण् भवति तत्र भवे ।
अगारस्यांतः अन्तरगारं । तत्र भवः आंतरगारिकः । आंत-
र्गैहिकः । आन्तःपुरिकः । अठययीभावादिति किम् ? अन्तर्गतं
पुरं अन्तःपुरं । तत्र भवः आंतःपुरः । आंतःकरणम् ।

ठोऽन्तःपुराद्गुह्यौ ॥ ३ । १ । १२८ ॥

अन्तःपुरशब्दात्तत्र भवे ठप्रत्ययो भवति गुह्यौ विषये ।
आन्तःपुरिका, एकपुरुषपरिग्रहा स्त्री । अन्यत्र पूर्व एव विधिः ।

कर्णललाटात्कः ॥ ३ । १ । १२९ ॥

कर्णललाटाशब्दाभ्यां तत्र भवे कप्रत्ययो भवति गुह्यौ
प्रकृतिप्रत्ययसमुदायश्चेत्कचिद्गुह्ये भवति । कर्णिका । कर्णा-
भरणविशेषः, पद्माद्यवयश्च । ललाटिका । ललाटमंडनं । अन्यत्र
कार्यं । ललाट्यम् ।

उसोऽध्याख्याने च ग्रंथान् ॥ ३ । १ । १३० ॥

उस इति षष्ठ्यंतात् अध्याख्यानेऽर्थे डेरिति सप्तम्यंतात्

नवेऽर्थं ग्रंथवाचिनी यथाविहितं प्रत्ययो भवति । ग्रंथः
शब्दसंदर्भः, न ठ्याख्यायते अथयवशः कथ्यते येन तद्व्याख्यानं
सुपां ठ्याख्यायानं सुप्सु भवं च सौपं । एवं तैडम् । कालं
प्रातिपदिकीयम् । चकारः ऊर्भव इत्यस्य समुच्चयार्थः ।

ऋग्वृथञ्जिज्याभ्यष्टम् ॥ ३ । १ । १३१ ॥

ऋष् इत्येतस्मात् द्वयञ्काट्टकारान्ताच्च इज्याभ्यो यागशब्दे-
भ्यश्च ग्रंथकादिभ्यस्तस्य ठ्याख्याने तत्र भवे च ठष् भवति ।
अपादेरपवादः । ऋषां ठ्याख्यानं ऋसु भवं वा आर्चिकं ।
द्वयजःआंगिकम् । सौत्रकम् । ऋकारान्तात्-चातुर्होतृकम् ।
पाँचहोतृकम् । इज्याभ्यः-आग्निष्टोमिकम् । राजनूयिकम् ।
वाजिपेयिकम् ।

ऋषेरध्याये ॥ ३ । १ । १३२ ॥

ऋषिशब्देभ्यो ग्रन्थवाचिभ्यस्तस्य ठ्याख्याने तत्र भवे
चाध्याये ठष् प्रत्ययो भवति । वसिष्ठस्य ग्रथस्य व्याख्यानं
तत्र भवे वा वासिष्ठिकोऽध्यायः । वैश्वामित्रिकोऽध्यायः ।

बहुचः प्रायः ॥ ३ । १३३ ॥

बहुधो ग्रंथवाचिनस्तस्य ठ्याख्याने तत्र भवे च प्राय-
ष्टम् भवति । पातवणत्त्विकम् । ब्राह्मणिकम् । आध्वरिकम्
पौरुषरणिकम् । नामाख्यातिकम् । प्रायवचनात् क्वचिद्
भवति । साहितं ।

पौरोडाशपुरोडाशाट्टौ ॥ ३ । १३४ ॥

पौरोडाशपुरोडाशाभ्यां ग्रंथवाचिभ्यां तस्य ठ्याख्याने
तत्र भवे च ठट् ठी भवतः तयोः स्त्रियां विशेषः । पुरोडाशा।
विष्टुपिडास्तेषां संस्कारको मंत्रः पौरोडाशः । पुरोडाशः

सहचरितो मन्त्रः पुरोडाशस्तयोर्थाख्यानां तत्र भवे वा
पौरोडाशिकः । पौरोडाशिकी । पौरोडाशिका । पुरोडाशिकः
पुरोडाशिकी । पुरोडाशिका ।

छन्दसो यः ३ । १ । १३५ ॥

छन्दःशब्दात् ग्रंथवाचिनः तत्र व्याख्याने तत्र भवे वा य
भवति । छन्दसि भवं छन्दस्यम् ।

शिक्षादेरचाण् ॥ ३ । १ । १३६ ॥

शिक्षादिभ्यश्छन्दःशब्दाच्च ग्रंथवाचिभ्यस्तस्य ष्याख्याने
तत्र भवे चाण् भवति । शिक्षायाः शैक्षः । आर्गयन् इत्यादि ।
छांदसः । अस्यैव द्वैरूप्यम् ।

डसः स्वे ॥ ३ । १ । १३७ ॥

डस इति षष्ठ्यन्तात् स्वे द्वितीये संबन्धिनि यथाविहित-
मणादयो ढणादयश्च प्रत्यया भवन्ति । उपनोरपत्यं औपगवः ।
कापटवम् । स्त्रीघ्नं । माधुरम् । गांगम् । यामुनम् । वार्क्षी
शाखा । नादेयः । राष्ट्रियः । पारीणम् । भावनीयम् । ग्रामस्य
समीपं, विंशतेरवयव, एकः शतस्य द्वावित्यनभिधानात् भवति ।
कचिदिति वर्तते ।

हलसीराट्ठण् ॥ ३ । १ । १३८ ॥

हलसीगोभ्यां डसः स्वे ठण् भवति । हालिकम् ।
चैरिकम् ।

समिध आधाने टेन्यण् ॥ ३ । १ । १३९ ॥

समिध् इत्येतस्मान् डसः स्वे आख्याने आधीयते येन
समिध् तस्मिन् टेन्यण् प्रत्ययो भवति । समिधामाधानो मन्त्रः
सामिधेव्यः । सामिधेनी ऋक् ।

१—शिक्षा, ऋगयन, पदव्याख्यान, छन्दोमान्, छन्दोभाषा,
छन्दोविचिन्ति, व्याय, निरुक्त, पुनरुक्त, व्याकरण, निवाप, वास्तुविद्या,
शङ्खविद्या, कृत्रविद्या, चिन्विद्या, विद्या, उत्पात, उत्पादा, संवत्सर,
सुहृत्, निमिषा, उपनिषद् इति शिक्षादिः ।

आग्नीध्रं शृहे ॥ ३ । १ । १४० ॥

आग्नीट् इत्येतस्माद्ग्रण् ऊस्त्वान्भावश्च स्वे शृहे निपात्यते । आग्नीट् ऋत्विग्विशेषस्तस्य शृहं आग्नीध्रम् ।

रथात्सादेश्च वीद्वंगे ॥ ३ । १ । १४१ ॥

नियमसूत्रमेतत् । रथात् सादेश्चपूर्वात्केवलाच्च स्वेऽर्थे यः प्रत्ययश्च रथस्य वेद्वरि रथांगे एव भवति । रथस्यायं वीदा रथयः । द्विरथः । रथस्येदं रथ्यन् । अश्वरथ्यन् युगम् अन्यत्र वाक्यमेव । रथस्य अश्वरथस्यायं स्वामी ।

यः ॥ ३ । १ । १४२ ॥

रथात् षष्ठ्यन्तात् सादेः सपूर्वात्केवलाच्च रथान्तात् स्वेऽर्थे यः प्रत्ययो भवति । रथ्यं चक्रम् । परमरथ्यम् । काष्ठरथ्यम् ।

वाहनादेरञ् ॥ ३ । १ । १४३ ॥

वाहनादेरर्थान्तात् ऊसः स्वेऽर्थेऽञ् भवति । आश्वरथ्यम्, चक्रम् । औष्ट्ररथ्यम्, युगम् ।

वाहनात् ॥ ३ । १ । १४४ ॥

वाहनवाचिनः ऊसः स्वेऽर्थेऽञ् भवति । औष्ट्रः । हास्तो रथः ।

वाह्यपद्युपकरणे । ३ । १ । ११५ ॥

नियमोऽयम् । वाहनाद्योऽयं प्रत्यय उक्तस्त वाह्यपद्युपकरणे एव स्वविशेषेषु वेदितव्यः । आश्वो रथः । आश्वः पश्याः । आश्वं पश्ययन्म् । आश्वी कथा । अन्यत्र वाक्यमेव । अश्वानां घासः ।

वहेस्तुरिट् च ॥ ३ । १ । १४६ ॥

वहेस्तुप्रत्ययान्तात् ऊसः स्वेऽर्थेऽञ् भवति । तस्य च तुरिहाननः । वीदुःस्व वाहिनम् । सांवहिनम् । संबीडा चारथिः ।

द्वंद्वाद्धिवाहे बुच् ॥ ३ । १ । १४७ ॥

द्वंदात् ङसः स्वे विवाहे मैथुनिकायां बुच् भवति । अत्रि-
भरद्वाजानां विवाहः । अत्रिभरद्वाजिका । अशिशुकाशयपिका ।

वैरेऽदेवासुरादिभ्यः ॥ ३ । १ । १४८ ॥

द्वंदात् ङसः देवासुरादिकर्जितात् स्वे वैरे बुच् भवति ।
अहिनकुलस्य स्वं वीरमहिनकुलिका । श्ववराहिका । काको-
लुकिा । अदेवासुरादिभ्य इति किम् ? देवासुरम् । राक्षो-
सुरं वीरम् । देवासुरादयः प्रयोगगम्याः ।

चरणाद्बुञ् ॥ ३ । १ । १४८ ॥

चरणाशब्दो वेदशास्त्रानिमित्तः । तदध्यायिषु वर्तते चर-
णात् ङसः स्वेऽर्थे बुञ्भवति । कठानां स्वं काठकम् । काला-
पकम् । पैपलादकम् । वाजसनेयकम् ।

धर्माग्नाये ॥ ३ । १ । १५० ॥

नियमोऽयम् । चरणाद्योऽसौ बुञ्चिवहितस्स धर्माग्नाययो-
रेव भवति ॥ काठकः । कालापकः, अधर्म आग्नायो वा ।
अन्यत्र वाक्यमेव—कठानां क्षेत्रम् । कलापानां गृहम् ।

छंदोगीकियवययाञ्चिकबहूचनटाऽऽयः ॥ ३ । १ । १५१ ॥

छंदोगादिभ्यश्चरणादिभ्यः नटाशब्दाच्च तस्य स्वे ङयो
भवति, धर्मान्नाययोरेव । छंदोगानां धर्म आग्नायो वा छंदो-
ग्यम् । औक्थिक्यम् । याञ्चिक्यम् । बहूचयः । नाट्यम् ।
धर्माग्नाय एवेति नियमादन्यत्र वाक्यमेव । नटानां गृहम् ।
नृत्यम् । नाट्यमिति भावप्रत्ययः ।

आथर्वणोऽण् ॥ ३ । १ । १५२ ॥

आथर्वणिकशब्दस्याथर्वण इत्यणन्तो निपात्यन्ते । आथ-

वर्णिकानामयमाथर्वयो धर्मः, आस्रायो वा । आथर्वणीया
विद्या ।

शाकलात्संधघोषांकलक्षणौ वा ॥ ३ । १ । १५३ ॥

शाकलशब्दाच्चरणवाचिनः ह्रस्वः स्वे अण वा भवति ।
तच्चैतस्त्वं संधघोषांकलक्षणं वा भवति । शाकल्येन प्रोक्तस्या-
ध्येतारः शाकलः, तेषां स्वं शाकलम् । संधो घोषांकलक्षणं वा
पक्षे चरणाद्बुजिति वुञ्जलक्षणं शिखादिकम् । अंकः स्वस्ति-
कादिः ।

गोत्रादज्यजिजः ॥ ३ । १ । १५४ ॥

अज्रान्ताद्यजन्ताद्गोत्रवाचिनो ह्रस्वः स्वे संधादौ
विषयेषु भवति । अज्र-बिदानां स्वं वैदः । यज्र-गर्गाणां स्वं
गार्गः । इज्र-दाक्षीणां स्वं दाक्षः । संधादिः ।

बुजशिष्यदंडमाणवे ॥ ३ । १ । १५५ ॥

गोत्रवाचिनां ह्रस्वः स्वे शिष्यदंडमाणववर्जिते वुञ्भवति ।
औपगवस्य स्वं औपगवकम् । दाक्षकम् । गार्ग्यापणकम् । ग्लौषु-
कायनकम् । अन्यत्र-कारवस्य स्वे कारवाः । दाक्षाः शिष्याः ।
दंडमाणवा वा । शिष्या अन्तेवाचिनः । दंडप्रधाना माणवा
दंडमाणवाः आश्रमरक्षणः ।

रैवतिकाशब्दः ॥ ३ । १ । १५६ ॥

रैवतकादेर्गोत्रवाचिनस्तस्य स्वे क्लौ भवति । रैवतकीयं
शकटम् । रैवतकीयः संधादिः । शिष्यो दंडमाणवश्च ।
एवं गौरपीथीयमिति ।

कौपिञ्जलहास्तिपदादण् ॥ ३ । १ । १५७ ॥

कौपिञ्जलहास्तिपदाभ्यां गोत्राभ्यां तस्य स्वेऽण् भवति ।
कुपिञ्जलस्यापत्यं कौपिञ्जलः । हस्तिपादस्यापत्यं हास्तिपदः ।
अत एव निपातनादण्पदभावश्च, तयोः स्वं कौपिञ्जलम् ।
हास्तिपदं शकटं शिष्यो दंडमाणवश्च । कौपिञ्जली स्मृत्या ।

ऊसेरागते ॥ ३ । १ । १५८ ॥

ऊसेरिति पञ्चम्यन्तादागतेऽर्थे यथाविहितमन्त्रादयो
ठकादयश्च प्रत्यया भवन्ति । स्तुचनादागतः स्त्रीचमः । बाह्व-
स्पत्यः । नादेयः । राष्ट्रियः । पारीशः ।

विद्यायोनिबंधाद्बुञ् ॥ ३ । १ । १५८ ॥

विद्यायोनिबंधवाचिना ऊसेरागतेऽर्थे बुञ्भवति ।
आचार्यादागतं आचार्यकम् । अपाध्यायकम् । मातामहकम् ।
पिड्यं वा ॥ ३ । १ । १६० ॥

पितृशब्दाद् यप्रत्ययो वा निपात्यते । पितुरागतं पितृयम्
पैतृकम् ।

उष्ठण् ॥ ३ । १ । १६१ ॥

ऋकारान्ताद्विद्यायोनिबंधवाचिनः ऊसेरागतेऽर्थे ठक्
भवति । होतुरागतं होतृकम् । आतृकम् । मातृकी विद्या ।

आयस्थानात् ॥ ३ । १ । ६२ ॥

स्वामिग्राह्यो भाग आयस्तस्य स्थानमायस्थानं तद्वाचिनः
ऊसेरागतेऽर्थे ठक् भवति । शुल्कशालायाः आगतं शौल्क-
शालिकम् । आपथिकम् । आकरिकम् । गौलिमकम् । दीवा-
रिकम् ।

शुंडिकादेरण् ॥ ३ । १ । १६३ ॥

शुंडिकादिभ्यः ऊसेरागतेऽर्थेऽण् भवति । ठक्कोऽपवादः ।
शुंडिकः सुरापणः । शौंडिकम् । श्रीदपानम् । पाणम् । तार्णम् ।
तैर्त्यमित्यादि ।

नृहेतुभ्यो मयङ् रूप्यौ वा ॥ ३ । १ । १६४ ॥

मनुष्यवाचिभ्यः हेतुः कारणं तद्वाचिभ्यश्च ऊसेरागते ऽर्थे-
मयङ् रूप्यौ वा भवतः । ताभ्यां मुक्ते यथाप्राप्तम् । देवदत्तादा-
गतं देवदत्तमयम् । देवदत्तमयी । देवदत्तरूप्यम् । देवदत्तम् ।

अत्रापाये पंचमी । हेतुभ्यः समादागतं सममयम् । सममयी ।
समरूप्यम् । समीयम् । गहादिपाठाच्छः । एवं विषमदपि ।
पापमयम् । पापरूप्यम् । पापीयम् । दोशुत्र । हेती पंचमी ।

गोत्रादङ्गवत् ॥ ३ । १ । १६५ ॥

गोत्रवाचिनो ऊसेरागतेऽङ्ग इव प्रत्ययो भवति ॥ विदेश्य
आगतं षैदम् । गार्गम् । गाङ्गम् । दाक्षम् । औपगवम् ।
नाडायनकम् । गार्गायणकम् । रैवतकीयम् । रैवतिकादेश्छः ।
कौपिंजलहास्तिपदाद्गम् । कौपिंजलादागतं कौपिंजलम् ।
हास्तिपदादागतं हास्तिपदम् ।

प्रभवति ॥ ३ । १ । १६६ ॥

ऊसेरिति पंचम्यंतात् प्रभवति प्रथमत उपलभ्यमाने
जायमाने वा यथाविहितं प्रत्यया भवन्ति ॥ हिमवतः प्रभवति
हैनवती गंगा । काश्मीरी वतस्ता ।

त्यादादेर्मयट् ॥ ३ । १ । १६७ ॥

त्यादादिभ्यो ऊसेः प्रभवति मयट् भवति ॥ यन्मयमे
भवन्मयम् । तन्मयी भवन्मयी । यन्मयम् । यन्मयी । एत-
न्मयमित्यादि ।

वैडूर्यः ॥ ३ । १ । १६८ ॥

विडूरशब्दात् ऊसेः प्रभवति इत्यस्मिन्नर्थे ऊयो निपा-
त्यते । विडूर्यादागतं प्रभवति वा वैडूर्यः मणिः ।

टः प्रोक्ते ॥ १ । १ । १६९ ॥

प्रकर्षेण ठयाख्यातमध्यापितं वा प्रोक्तं । तस्मिन् ट इति
पृथीयान्ताद्यथाविहितं प्रत्ययो भवति । अद्रवाहुना प्रोक्तानि
भाद्रवाहवाचि उत्तराध्ययनानि । यज्ञवल्केन याज्ञककानि
ब्राह्मणानि । पाणिनिना प्रोक्तं पाणिनीयम् । आपिशलिना
आपिशलिम् । काशकृत्स्नना काशकृत्स्नम् ।

सौदादिभ्यः ॥ १ । १ । १९० ॥

सौद इत्येवमादिभ्यः टागतेभ्यः प्रोक्तेऽर्धे यथाविहितं प्रत्ययो विहितोऽपवादैर्बाधितः सोऽणु भवति ॥ सोदेन प्रोक्तस्य बोद्ध्रध्येतारः । सौदाः । पैप्पलादाः । नाजलीः । माधुकरी वृत्तिः । सौदादयः प्रयोगगम्याः ॥

कठादिभ्यः श्लुग्वेदे ॥ ३ । १ । १९१ ॥

कठादिभ्यः प्रोक्तप्रत्ययस्य श्लुग्भवति ॥ सचेत्प्रोक्तो वेदो भवति । कठेन प्रोक्तस्य वेदस्य बोद्ध्रध्येतारः । कठाः । चणकः । वेदेन्ब्राह्मणमिति बोद्ध्रध्येत्रोर्नियमात्तस्मिन्श्लुकु । वेद इति किम् ? चरणेन प्रोक्तः चारणकाः श्लोकाः । चरखः वैशंपायनः । कठादयः प्रयोगगम्याः ।

तित्तिरिवरतंतुखंडिकोखाच्छृण् ॥ ३ । १ । १९२ ॥

तित्तिर्यादिभ्यष्टान्तेभ्यः प्रोक्ते वेदे छणु भवति । तित्तिरिणा प्रोक्तस्य बोद्ध्रध्येतारः । तैत्तिरीयाः । खांडिकीयाः । विठन् भवति । औखीयाः । अन्यत्र तैत्तिराः श्लोकाः ।

छगलिना विठन् ॥ १ । ३ । १९३ ॥

छगलिनष्टः प्रोक्ते वेदे विठन् प्रत्ययो भवति छगलिना प्रोक्तस्य ग्रन्थस्य बोद्ध्रध्येतारः छागलेयिनः ।

शौनकादिभ्यो णिन् ॥ ३ । १ । १९४ ॥

शौनकादिभ्यष्टः प्रोक्ते वेदे णिन्भवति ॥ शौनकेन प्रोक्तस्य वेदस्य बोद्ध्रध्येतारः शौनकिनः । शाङ्करविश्वः । वाजसनेयिनः ।

पुराणे कल्पे ॥ ३ । १ । १९५ ॥

टः प्रोक्ते णिन्भवति । स चेत्प्रोक्ता पुराणः कल्पो भवति ॥ पिंगलेन प्रोक्तः कल्पः पुराणश्चेत् पिंगली कल्पः । पुराण इति किम् ? आश्वमेधः कल्पः ।

काश्यपकौशिकाद्वेदवञ्च ॥ ३ । १ । १९६ ॥

काश्यपकौशिकान्यां टान्ताभ्यां प्रोक्तेपुराणे कल्पे णि-
 न्भवति ॥ वेदवच्चास्मिन्कार्यं भवति ॥ काश्यपेनोक्तस्य
 पुराणस्य कल्पस्य वा बोधध्येतारः काश्यपिनः । कौशिकिनः ।
 काश्यपिनां चर्म आम्नायो वा काश्यपकम् । कौशिककम् ।
 वेदवच्चेत्यादिदेशात् वेदेन्ब्राह्मणमिति बोधध्येतृविषयता चर-
 ष्याद्बुद्धमवति ।

शिलालिपाराशर्यान्नटभिक्षुसूत्रे ॥३।१। १७८ ॥

शिलालिपाराशर्याभ्यां टः प्रोक्ते यथासंख्यं नटसूत्रे
 भिक्षुसूत्रे चाभिधेये णिन्भवति, वेदवच्चास्मिन्कार्यं भवति ।
 शिलालिना प्रोक्तस्य नटसूत्रस्य बोधध्येतारः शैलालिनः
 नटाः । पाराशर्येण प्रोक्तस्य भिक्षुसूत्रस्य पाराशरिणो भिक्षवः ।
 शैलालकम् । पाराशरकम् । अन्यत्र शैलालम् । पाराशरम् ।

कृशाश्वकापिलेयकर्मन्दादिन् ३ । १ । १७८ ॥

नटसूत्रमिति यथासंख्यम् विशेषणं । कृशाश्वकापिले-
 यान्यां नटसूत्रकर्मन्दात् भिक्षुसूत्रे प्रोक्ते इन्भवति । वेदवच्चा-
 स्मिन्कार्यं कृशाश्विनः । कापिलेयिनो नरः । कर्मन्दिनो भिक्षवः ।
 काशाश्वकम् । कापिलेयकम् । कर्मादकम् ।

एकदिशि ॥ ३ । १ । १७८ ॥

ट इत्येव । टान्तादेकदिशि यथाविहितं प्रत्ययो भवति ।
 सुदान्ना एकदिक् सौदामनी विद्युत् । सुदाना नाम पर्वतः ।
 एवं हैमवती । त्रैकुटी लंका । पैलुमूली ।

तस् ३ । १ । १८० ॥

टांतादेकदिशि तस् स्यात् । सुदानतः । हिमवतः ।
 पीलुमूलतः ।

यश्चौरसः ॥ ३ । १ । १८१ ॥

उरसस्तेनैकदिशि यो भवति तश्च । उरसा एकदिक्
 उरस्यः । उरस्तः । उरस्तमठययम् ।

उपज्ञाते ॥ ३ । १ । १८२ ॥

प्रथमतो विनोपदेशेन वा ज्ञातमुपज्ञातं । तस्मिन्नर्थे टांता-
द्यथाविहितं प्रत्ययो भवति ॥ पाणिनिनोपज्ञातं पाणिनी-
यमकालकम् व्याकरणम् । काशकूरकम् । गुहलाद्यम् ।

नाम्नि कृते ॥ ३ । १ । १८३ ॥

टान्तोत्पादितेऽर्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवति ॥ प्रत्य-
यान्तं चेतकस्यविज्ञानम् भवति ॥ मलिकाभिः कृतं मासिकम्
मधु । सरघाभिः सारघम् । क्षुद्राभिः क्षौद्रम् । वातपम् ।
नाम्नीति किम् ? मलिकाभिः कृतं शकृत् ।

कुलालादेवुञ्ज् ॥ ३ । १ । १८४ ॥

कुलालादिभ्यष्टान्तेभ्यः कृते नाम्नि वुञ्ज् भवति ।
नाम्नीत्यभिधेयनियमार्थम् कुलालेन कृतम् घटघटीशरावोद
सूनादिभांडमेव कौलालकम् नान्यत् । शूर्पपिटकपटलि-
कापच्छिकादि भांडं वारुडकम् । नान्यत् एवमन्यत्रापि ।

छन्दस्योरस्योरससर्वचर्मीणसर्वचर्मीणाः ॥ ३ । १ । १८५ ॥

छन्दस्यादयष्टान्ताः कृते यादिप्रत्ययान्ता निपात्यंते
संज्ञायाम् । छंदसा इच्छया कृतः छादस्यः । सरसा निर्मितः
सरस्यः पुत्रः । औरसः । अत्र याणौ । सर्वचर्मणा कृतः सार्व-
चर्मीणः । अत्र लखञी ।

ग्रन्थे ॥ ३ । १ । १८६ ॥

टान्तात्कृतेऽर्थे ग्रन्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवति ।
वारुषानि वाक्यानि । जालुकाः झोकाः । सिद्धुचेनी-
यःस्तवः ।

असोऽधिकृत्य ॥ ३ । १ । १८७ ॥

असौ द्वितीयांतादधिकृत्य प्रस्तुत्य कृतेऽर्थे ग्रंथे यथा-
विहितं प्रत्ययो भवति । भद्रानधिकृत्य कृतो ग्रंथः भद्रः ।
सुभद्रां सौभद्रः । भीमरथमधिकृता भीमरथी आख्यायिका ।
वासवदत्तमधिकृत्य कृता आख्यायिका वासवदत्ता । सीता
हरश्चनित्युपचारात् ग्रंथे ताच्छब्दम् ।

उयोतिषम् ॥ ३ । १ । १८८ ॥

उयोतिष शब्दादण् औत्वाभावश्च निपात्यते । उयोती-
त्यधिकृत्य कृतो ग्रंथः उयोतिषम् ।

द्वन्द्वेन्द्रजननादिभ्यः प्रायश्कः ॥ ३।१।१८९ ॥

द्वन्द्वसमासान्तादिन्द्रजननादिभ्यश्चामन्तेभ्योऽधिकृत्य
कृते ग्रंथे प्रायः छो भवति । श्रीमतिवज्रजङ्घीयम् । वाक्यप-
दीयम् । इन्द्रस्य जननं इन्द्रजननम् । तदधिकृत्य कृतं काव्य-
मिन्द्रजननीयम् । सीताहरणीयम् । प्राय इति किम् ?
देवासुरम् ।

गच्छति पथि दूते ॥ ३ । १ । १९० ॥

द्वितीयान्ताद्गच्छत्यर्थे पथि दूते च यथाविहितं प्रत्ययो
भवति । स्रुचं गच्छन् स्त्रीपुनः । नादेयः । राष्ट्रियः नाधुरः ।
पंथाः । दूता वा ।

अभिनिष्क्रामति द्वारे ॥ ३ । १ । १९१ ॥

द्वितीयान्तादभिनिष्क्रामति अभिनिर्गच्छत्यर्थे द्वारे यथा-
विहितं प्रत्ययो भवति । सुप्लमभिनिष्क्रामति स्त्रीचनम् ।
नादेयम् । राष्ट्रियम् द्वारं ।

भजति ॥ ३ । १ । १९२ ॥

तं भजत्यर्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवति । सुचनं भजति
स्त्रीचनः नादेयः । राष्ट्रियः ।

महाराजाचिन्तादेशकालाट्टम् ॥ ३।१।१८३ ॥

महाराजशब्दाद्देशकालवर्जितं यदचित्तं तद्वाचिनश्च
शब्दात्तं भजति ठण् भवति । महाराजं भजति माहारा-
जिकः । अपूपान्भजति आपूपिकः । शाकुलिकः । पाय-
सिकः । अदेशकालादिति किम् ? स्त्रीचनः । पूर्वाङ्गननः ।

वासुदेवार्जुनाद्बुच् ॥ ३ । १ । १८४ ॥

वासुदेवार्जुनाभ्यां तं भजति बुच् भवति । वासुदेवम् ।
वासुदेवीं वा भजति । वासुदेवकः । अर्जुनकः ।

गोत्रसत्रियेभ्यः प्रायो वुञ् ॥ ३ । १ । १८५ ॥

गोत्रवाचिस्यः सत्रियवाचिभ्यश्च तं भजति वुञ्भवति
प्रायः । ग्लुचुकायनीं भजति ग्लीचुकायनकः । औपगवकः ।
दाहिकः । सत्रियेभ्यः । साहदेवकः । दीशशासनकः । प्राय इति
किम् ? पाणिनीं भजति पाणिनीयः ।

सरुपाद्ब्रैराष्ट्रवत्सर्वम् ॥ ३ । १ । १८६ ॥

सरुपाद्यो ब्रीरुक्स्तदन्तस्यामंतस्य भजति राष्ट्रवत्सर्वं
प्रकृतिः प्रत्ययश्च भवति । वाज्यम् वाज्यं वृजीन्वा
भजति । वृजिकः । एवं नाद्रकः । अत्र वृजिमद्राद्देशात्कः ।
पांड्यम् पांड्यौ पांडून्वा भजति । पांडवकः । आङ्गकः ।
सांगकः । बहुविषयेभ्य इति वुञ् । कौरवकः । यौगंधरकः ।
यौगंधरः । कुरुयुगंधरादिति वा वुञ् ।

सोर्निवासादस्य ॥ ३ । १ । १८७ ॥

सोः प्रथमांतात् निवासवाचिनः अह्येति षष्ठ्यर्थे यथा-
विहितं प्रत्ययो भवति । निधसन्त्यस्मिन्निति निवासः
देश उच्यते । स्तुचनो निवासोऽस्य स्त्रीचनः । नादेयः ।
राष्ट्रियः ।

अभिजनात् ॥ ३ । १ । १८८ ॥

सोः प्रथमांतादभिजननिवासादस्येति अर्थं यथाविहितं
प्रत्ययो भवति । अभिजनाः पूर्वबांधवः । स्तुघ्नोऽस्य अभि-
जनोनिवासः । स्तौघ्नःनादेयः । राष्ट्रियः ।

स्तौऽस्त्राजीवेऽग्नेः ॥ ३ । १ । १८८ ॥

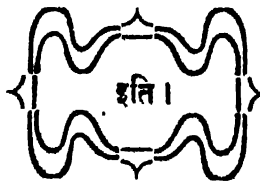
अत्रिर्यो अभिजननिवासस्तदभिधायिनः प्रथमान्तात्
षष्ठ्यर्थे स्तौ भवति । अस्त्राजीवे आयुषजीविभ्यभिधेये ।
दृष्टोलः पर्वतो अभिजननिवासोऽस्यास्त्राजीवस्य हृद्गोलीयः ।
भोजखलीयः । रोहितगिरीयः । अस्त्राजीवः ।

तूदीवर्मत्या ढण् ॥ ३ । १ । २०० ॥

तूद्वर्मतीभ्यामभिजननिवासवाचिभ्यामस्येत्यर्थे ढण् भ-
वति । तीदेयः । वार्मतेयः ।

शण्डिकसिन्ध्वादिशलातुराण्याञ्छण् ॥ ३ । १ । २०१ ॥

शण्डिकादिभ्यस्सिन्ध्वादिभ्यस्सलातुरशब्दाच्च प्रथमान्ते-
भ्योऽभिजननिवासवाचिभ्योऽस्येत्यर्थे यथासंख्यं यथाञ् छण् ।
प्रत्यया णवन्ति । शण्डिकादेर्यः शण्डिक्यः । कौचवार्यः ।
सिन्ध्वादेरञ् सैधवः । वार्यः । शलातुराच्छण् शलातुरीणः
इति श्रीश्रुतकेवलदेशीयाचार्यशाकटायनकृतौ चिंता-
मणौ तृतीयस्याध्यायस्य प्रथमः पादः ।

अथतृतीयस्याध्यायस्यद्वितीयः पादः ।

• ठण् ॥ ३ । २ । १ ॥

अधिकारोऽयम् यदित उर्ध्वमनुक्रमिष्यामस्तत्र योषत्
य इति तावत् ठणित्येदपवादविषयं पतिहृत्याधिकृतं
वेदितव्यम् ।

टो जितजयद्वीठ्यत्खनत्सु ॥ ३ । २ । २ ॥

ट इति तृतीयान्तात् जिते जयति दीठयति खनति
चार्थे ठण् प्रत्ययो भवति । अज्ञैर्जितमात्मिकम् । शालाकिकम् ।
अक्षैर्जयन् दीठयन्च आत्मिकः । शालाकिकः । अभ्या खनन्
खानित्रिकः आश्रिकः । कैट्टारिकः । ट इति करणे तृतीया ना-
न्यत्रानभिधानात्तेन जितं धनेन जितमित्यत्र न भवति ।

संस्कृते ॥ ३ । २ । ३ ॥

टान्तात् संस्कृतेऽर्थे ठण् भवति । सत उत्कर्षाधानं
संस्कारः । दक्ष्णा संस्कृतं दाधिकम् । शार्ङ्गवेरिकम् । सारिचि-
कम् । औपाध्यायिकः शिष्यः । विद्यया वैद्यिकः ।

कोपान्त्यकुलस्थादण् ॥ ३ । २ । ४ ॥

ककारोपान्त्योयात् कुलस्थाच्च तेन संस्कृतेऽण् भवति ।
तिन्त्रिणिकेन संस्कृतं तैत्रिणिकम् । दादुरकं । कौलस्थम् ।
कुलस्थादेके । तेषां कौलस्थम् । ।

तरति ॥ ३ । २ । ५ ॥

टान्तात् तरति इत्यस्मिन्नर्थे ठण् भवति । उडुपेन
तरन् औडुपिकः । शारप्लविकः । गौपुच्छिकः ।

नौद्वयचष्टः ॥ ३ । २ । ६ ॥

नौशब्दात् द्वयश्चाच्च तेन तरति ठो भवति । नावा

तरति नाधिकः । घटिकः । प्लविकः । बाहुभ्यां तरतीति
बाहुका स्त्री ।

चरति ॥ ३ । ७ । ७ ॥

टान्तात् चरति गच्छति भक्षति चार्थं ठण् भवति ।
तंत्रेशार्थद्वयपरिग्रहः । हस्तिना चरन् हास्तिकः । शाकटिकः ।
दधिना चरन् दाधिकः । शार्ङ्गवेरिकः ।

पर्पादिष्ठट् ॥ ३ । २ । ८ ॥

पर्पादिभ्यस्तेन चरति ठङ् भवति । पर्पणं चरन् पर्पिकः ।
पर्पिकी । अश्विकः । रथिकः ।

पदिकः ॥ ३ । २ । ८ ॥

पादशब्दात्तेन चरति ठट् पद्भावश्च निपात्यते ।
पादाभ्यां चरन् पदिकः ।

श्वगणाद्वा ॥ ३ । २ । १० ॥

श्वगणशब्दात्तेन चरति ठङ्वा भवति । पक्षे ठण् ।
श्वगणिकः । श्वगणिकी । श्वागणिकः । श्वागणिकी ।

वेतनादेर्जीवति ॥ ३ । २ । ११ ॥

वेतनादिभ्यस्तेन जीवत्यर्थं ठण् भवति । वेतनेन जीवन्
वैतनिकः । बाहिकः । इत्यादि ।

वस्नक्रयविक्रयेभ्यष्ठः ॥ ३ । २ । १२ ॥

वस्न, क्रय, विक्रय, क्रयविक्रय इत्येतेभ्यस्तेन चरति
जीवति ठेा भवति । वस्नं मूल्यम् । तेन जीवति विक्रयिकः ।
क्रयविक्रयिकः । बहुवचनमेकशेषेण सर्वभङ्गार्थम् । क्रयिकः ।
वस्निकः ।

कश्चायुधात् ॥ ३ । २ । १३ ॥

आयुधशब्दात् तेन जीवति कश्च ठश्च भवतः । आयुधेन जी-
वन् आयुधीयः । आयुधिका ।

ब्रातीनञ् ॥ ३ । २ । १४ ॥

ब्रतशब्दात्तेन जीवति सञ् निपात्यते । नानाजाती-
याः अनियतवृत्तयः शरीरायस जीविनः सङ्घाः ब्रातास्त-
त्कर्म्मणो जीवन् ब्रातिनः । जित्वात्ब्रातिनाचार्यः ।

भस्त्रोत्संगादेष्ठृष्ण् हरति ॥ ३ । २ । १५ ॥

तृतीयान्तेभ्यो भस्त्रादिभ्य उत्सङ्गादिभ्यश्च हरत्यर्थे
यथासंख्यं ठट्टणौ भवतः । भस्त्रया हरन् भस्त्रिकः । भस्त्रिकी ।
भरटिकः । भरटिकी । औत्सङ्गिकः औष्ठुपिकः । इत्यादि ।

विवधवीवधात् ॥ ३ । २ । १६ ॥

विवधवीवधाभ्यां तेन हरति प्रत्येकं ठट्टणौ भवतः ।
एतौ पयि चेका पर्याहारौ च वृत्ते । विवधेन हरन् विव-
धिकः । वैवधिकः । विवधिकी । वैवधिकी । वीवधेन वीव-
धिकः । वैवधिकः । वीवधिकी । वैवधकी ।

अण् कुटिलिकायाः ॥ ३ । २ । १७ ॥

कुटिलिकाशब्दात् टान्तात् हरत्यण् भवति । कुटिलि-
कया हरन् सुगो ठयाथं कौटिलिको सुगः । कुटिलिकया
अङ्गारान्हरन् कौटिलिकः कार्मारः ।

निवृत्तेऽसद्यूतादेः ॥ ३ । २ । १८ ॥

असद्यूतादिभ्यस्तेन निवृत्ते ठष् भवति । असद्यूतेन
निवृत्तमासद्वृत्तिकम् वैरम् । जाङ्गप्रवृत्तिकमित्यादि ।

भावादिभः ॥ ३ । २ । १९ ॥

भावप्रत्ययान्तेन निवृत्ते इभ प्रत्ययो भवति । पाकि-

नम् । सेकिमम् । त्यागिमम् । रागिमम् । कुहिनम् । संसू-
चिर्छिमम् ।

क्तिरिमे ॥ ३ । २ । २० ।

क्तिप्रत्ययान्तात् इम प्रत्ययपरमेव प्रयोक्तव्यम् । पाकेन
निवृत्तं पक्विमम् । करणेन कृत्रिमम् ।

याचिताऽपमित्यात्कण् ॥ ३ । २ । २१ ॥

याचित अपमित्य इत्येताभ्यां तेन निवृत्ते कण् भवति-
याञ्जा याचितं तेन निवृत्तं याचितकम् । अपमित्य प्रति-
ध्यानेन निवृत्तं आपमित्यकम् ।

संसृष्टे ॥ ३ । २ । २२ ॥

तृतीयावतात् संसृष्टेऽर्थे ठण् स्यात् । संसृष्टं संभिन्नमेकी-
भूतं । दधना संसृष्टं दाधिकम् । पैपलिकम् । वैषिका भक्षाः
आशुषिकमन्नम् ।

चूर्णलवणमुद्गादिनाण् ॥ ३ । २ । २३ ॥

चूर्णादिभ्यस्तेन संसृष्टे यथासंख्यमिन्, अ, अण्
प्रत्यया भवन्ति । चूर्णेन संसृष्टाश्चूर्णिनः अपूषाः । चूर्णिन्यो
ओदनः । लवणेन लवणाः सूपः । लवणा यवागूः । मुद्गैर्वाद्गूः ।
ओदनः । नौद्रीयावागूः ।

व्यञ्जनैरुपसिक्ते ॥ ३ । २ । २४ ॥

व्यञ्जनवाचिनष्टान्तादुपसिक्तेऽर्थे ठण् भवति । सूपेनो-
पसिक्तः सौषिकः । दाधिकः ओदनः । पूर्तिकः ।
सूपः । तैलिकम् शाकम् । व्यञ्जनमिति रुडिश्चुदोयं ।
सूपादौ वर्तते

ओजस्सहोऽम्भसा वर्तते ॥ ३ । २ । २५ ॥

ओजादिभ्यष्टान्तेभ्योवर्तते-इत्यस्मिन् वर्तमाने ठण्

भवति । प्रातिकूलिकः । आनुकूलिकः । प्रातीपिकः । आन्धी-
 िकः । वृत्तिरात्मयापना चेष्टाया । ओजसा जलेन वर्तमानः
 ओजसिकः । सहसा प्रसङ्गेन पराभिज्ञेन साहसिकः ।
 अन्तसा जलेन आम्भसिकः ।

तत्प्रत्यनेलोमिकूलेपात् ॥ ३ । २ । २६ ॥

तदिति द्वितीयान्तात् प्रतिअनुभ्यां परो यो लोमकूल
 रूप इति तदन्ताद्वर्तमाने ठण् भवति । प्रतिलोमं वर्तमानः
 प्रातिलोमिकः । आनुलोमिकः । प्रातिकूलिकः । आनुकू-
 लिकः । प्रातीपिकः । आन्धीपिकः । सर्वत्र क्रियाविशेषणा-
 त्प्रत्ययः ।

परेमुखपाश्वात् ॥ ३ । २ । २७ ॥

परिशब्दान्मुखपाश्वशब्दांताद्वर्तमाने ठण् भवति । परि-
 मुखं वर्तमानः पारिमुखिकः । परिपार्श्वम्-पारिपार्श्विकः ।
 सेवकः । परिर्वजने सर्वतोभावे वा ।

दधानेऽवृद्धेर्गर्ह्ये ॥ ३ । २ । २८ ॥

तदिति द्वितीयान्ताद्द्विशब्दवर्धितात् दधाने प्रयच्छति
 ठण् भवति । योऽसौ घत्ते स चेत् गर्ह्यो भवति । द्विगुणार्थं
 द्विगुणमेकं तद्दधानः द्वैगुणिकः । त्रैगुणिकः । वृधुषिधी वृद्धिं वृद्ध-
 र्थं दधानः चाद्वृषिकम् । अल्पार्थात् बहुजिघृक्षन्न्यायकारी-
 निन्दते । अवृद्धेरिति किम् ? वृद्धिं घत्ते ।

कुशीदाट्ठट् ॥ ३ । २ । २९ ॥

कुशीदशब्दात् दधाने गर्ह्ये ठट् भवति । कुशीदं
 वृद्धिस्तदर्थनपि द्रढ्यं कुशीदं तद्दधानः कुशीदिकः ।
 कुशीदिकी ।

दशैकादशाट्ठश्च ॥ ३ । २ । ३० ॥

दशैकादशशब्दात्तद्वधाने गर्हे ठः ठट् च भवतः । एका-
दशार्थो दश दशैकादशास्तान् दधानः दशैकादशिकः । दशै-
कादशिका । दशैकादशी स्त्री । अत एव निपातनाद्धाक्ये
अकारांतत्वम् ।

रक्षादुच्छ्रिताः ॥ ३ । २ । ३१ ॥

तदिति द्वितीयान्ताद्दृष्ट्युच्छ्रिति चार्थे ठण् भवति ।
समाजं रक्षन् सामाजिकः । नागरिकः । बदराण्युच्छ्रन् वाद-
रिकः । नैवारिकः ।

मीनमत्स्यपक्षिमृगार्याद् घ्नति ॥ ३।२।३२ ॥

मीनशब्दात् मत्स्यार्थाच्च द्वितीयान्तात् घ्नति हन्त-
यर्थे ठण् भवति । मीनान् घ्नन् मैनिकः । मत्स्यान् नात्स्यिकः ।
शाफरिकः । पाक्षिकः । मायरिकः । तैत्तिरिकः । मार्गिकः ।
हारिणिकः । शौकरिकः । मीनग्रहणादन्यस्य मत्स्यपक्ष्यर्थस्य
न भवति । अजिह्वांघ्नन्ति । अन्ननिषान्हन्ति ।

परिपन्थं तिष्ठति च ॥ ३ । २ । ३३ ॥

परिपन्थशब्दादनेन सिद्धात्तिष्ठति चार्थे ठण् भवति ।
परिपथं तिष्ठन् घ्नन्वा पारिपन्थिकश्चोरः । परिषंजने
सर्वतोभावे वा ।

परिपथम् । ३ । २ । ३४ ।

परिपथशब्दात्तिष्ठत्यर्थे ठण् भवति । परिपथं तिष्ठन्
पारिपथिकः ।

माथोत्तरपदपदठयाक्रंदाद्धावति ॥ ३ । २ । ३५ ॥

माथोत्तरपदात् पदठयाक्रंदाभ्यां चरद्धावति ठण् भवति ।
दयद्वमाथं धावन् दांडमाथिकः । शौलकनाथिकः । माथ-
शब्दः पथिपर्यायः । पादथिकः । आक्रंदिकः ।

पश्चात्यनुपदात् ॥ ३ । २ । ३६ ॥

.पश्चादर्थे वर्तमानादनुपदशब्दात्तद्भावति ठण् भवति ।
पदस्य पश्चादनुपदम् । तद्भावकानुपदिकः ।

परदारादीन्यति ॥ ३ । २ । ३७ ॥

परदारादिभ्यः तान् यति गच्छत्यर्थे ठण् भवति । परदा-
रान् गच्छन् पारदारिकः । गौरुदारिकः । गौरुतल्पिकः ।
इत्यादि प्रयोगभ्याः ।

प्रतिपद्याट्टश्च ॥ ३ । २ । ३८ ॥

प्रतिपद्यशब्दात्तद्यति ठो भवति ठण् च । पन्थनम्
पन्थानम् पन्थोऽभिमुखं इति गच्छन् प्रतिपथिकः । प्राति-
पथिकः ।

पदोत्तरपदपदार्थललामप्रतिकण्ठाद्गृह्णति ॥ ३ । २ । ३८ ॥

पदोत्तरपदात्पदादिभ्यश्च तद्गृह्णत्यर्थे ठण् भवति ।
पूपूर्वदन् गृह्णन् पूर्वपदिकः । औत्तरपदिकः । आदिपदिकः ।
पदिकः । आर्थिकः । लालामिकः । प्रातिकण्ठिकः ।

धर्माधर्मा चरति ॥ ३ । २ । ४० ॥

धर्माधर्माभ्यां तच्चरत्यर्थे ठण् भवति । चरति सेवायां
वर्तते । तात्पर्येणानुष्ठाने । धर्मम् चरन् धार्मिकः । आधार्मिकः ।

समूहान्समवेते ॥ ३ । ४१ ॥

समूहवाचिभ्यस्तत्समवेते तादात्म्यापत्ते तदेकदेशीभू-
तेऽर्थे ठण् भवति । समूहं समवेतः सामूहिकः । सामा-
जिकः । सांसदिकः । सामवायिकः । गौष्ठिकः ।

परिषदं ययः ॥ ३ । २ । ४२ ॥

परिषद्शब्दात् तत्समवेते ययो भवति । परिषदं
समवेतः पारिषद्यः ।

सेनां वा ॥ ३ । २ । ४३ ॥

सेनाशब्दात्तत्समवेते ययो वा भवति । पक्षे ठञ् । सेनां
समवेतः सैनिकः । सैन्यमिति स्वार्थे-भेषजादिहीनादेवेभ्य
इति व्यण् ।

सुस्नातादीन्पृच्छति ॥ ३ । २ । ४४ ॥

सुस्नातादिभ्यस्तत्पृच्छति इत्यस्मिन्नर्थे ठञ् भवति ।
सुस्नातं पृच्छन् सौस्नातिकः । सौखरात्रिक इत्यादिप्रयोग-
गम्याः ।

प्रभूतादिभ्यो ब्रुवति ॥ ३ । २ । ४५ ॥

प्रभूतादिभ्यस्तद्ब्रुवति इत्यस्मिन्नर्थे ठञ् भवति ।
प्रभूतं ब्रुवन् प्राभूतिकः । पार्याप्तिकः । इत्यादिप्रयोग-
गम्याः ।

माशब्दमित्यादिभ्यः ॥ ३ । २ । ४६ ॥

माशब्दमित्येवमादिभ्यो वाक्येभ्यो ब्रुवत्यर्थे ठञ् भव-
ति । इतिशब्दो वाक्यपरामर्शार्थः । माशब्दमिति ब्रुवन्
माशब्दिकः । माशब्दं कार्षीरिति ब्रुवन्नित्यर्थः । कार्यशब्द
इति ब्रुवन् कार्यशब्दिकः । नित्यशब्द इति ब्रुवन् नैत्यश-
ब्दिकः । प्रयोगगम्यः ।

शाब्दिकदादु रिकलालाटिफकौवकुटिकाः ॥ ३ । २ । ४७ ॥

शाब्दिकादयो यथास्वं प्रसिद्धेऽर्थे विशेषे ठञन्ता निपा-
त्यन्ते । शब्दं कुर्वन् यः शब्दं ज्ञाताविनष्टमुच्चारयन् वैयाकरणः
शाब्दिकः । न सर्वः । निपातनं हि रूढपर्यम् । एवं दहुरो पटो वा-
दित्रं च तत्कुर्वन् दाहुरिकः । पटवादित्रं कुर्वन्नेवमुच्यते । ललाटं
पश्यन् यः स्वाग्निः दूढं ललाटमिति दूरतो याति न कार्य-

कारी स लालाटिकः सेवकः । कुक्कुटं पश्यन् कौक्कुटिकः ।
संयतो भिक्षुरुच्यते । कुक्कुटीवाचरन् दाम्भिको वा कौक्कु
टिकः ।

डसो धर्म्ये ॥ ३ । २ । ४८ ॥

डसः षष्ठ्यन्तात् धर्म्ये न्यायादनपेते ठञ् भवति ।
शुल्कशालायाः धर्म्यम्, शौल्कशालिकम् । आपणिकः । आंत-
रिकम् । गौलिनकः ।

नराद्युतोरण् ॥ ३ । २ । ४८ ॥

नरादिभ्यश्चकारान्तेभ्यश्च डसो धर्म्येऽण् भवति । नरस्य
धर्म्यं नारम् नारी स्त्री वृत्तिः । महिष्याः माहिष्याः माहि-
षमित्यादि । ऋतः-नुर्धर्म्यं नारम् मात्रम् । पैत्रं । शास्त्रम् ।

वैशस्त्रवैभाजित्रे ॥ ३ । २ । ५० ॥

वैशस्त्रवैभाजित्र इति विशसित् विभाजयित्स्यां डसो
धर्म्येऽण्-ते निपात्येते । विशसितुः धर्म्ये वैशस्त्रम् । वैभाजित्रं ।

वक्रये ॥ ३ । २ । ५१ ॥

षष्ठ्यन्तात् वक्रये ठञ् भवति । कियन्तं कालमापणादे-
रिच्छानियमितेन द्रव्येण ग्रहणमवक्रयणं । आपणस्य वक्रयः ना-
पणिकं ।

तदस्य पश्यम् ॥ ३ । २ । ५२ ॥

तदिति प्रथमान्तादस्येति षष्ठ्यर्थे ठञ् भवति यत्तत्
प्रथमान्तं तच्चेत्पश्यं विक्रयं भवति । अपूपाः पश्यमस्योपू-
पिकः । शाष्कुलिकः । भीदकिकः । लावणिकः ।

किशरादेष्टट् ॥ ३ । २ । ५३ ॥

किशरादिस्यः तदस्य पश्ये ठट् भवति । किशरं पश्यमस्य
किशरिकः । किशरिकी । तगरिकः । तगरिकी ।

शलालोर्वा ॥ ३ । २ । ५४ ॥

शलालुशब्दात्तदस्य परये ठङ् वा भवति । पक्षे ठञ् ।
शलालु परथमस्य शलालुकः । शालालुकः ।

शिल्पम् ॥ ३ । २ । ५५ ।

तदिति प्रथमान्तादस्येति षष्ठ्यर्थे ठञ् भवति । यत्त-
त्प्रथमान्तं तच्चेत् शिल्पं कौशलं विज्ञानप्रकर्षी भवति । नृत्तं
शिल्पमस्य नातिकः । वादनम् वादनिकः । सुदङ्गवादनं
शीलमस्येति मार्दङ्गिकः । पाणविकः । वैश्विकः । वैशाक-
रणिकः । शिल्पार्थो वादनार्थश्च वृत्तावन्तर्भूत इति तयोर-
प्रयोगः । करणशब्दत्वनिवृत्तिः । एवमन्यत्रापि ।

मङ्हुकभर्भराद्वाण् ॥ ३ । २ । ५६ ॥

मङ्हुकभर्भराभ्यां तदस्य शिल्पमित्यण् वा भवति पक्षे-
ठञ् । मङ्हुकवादनं शिल्पमस्य मङ्हुकः मङ्हुकिकः । भार्भरः ।
भार्भरिकः

प्रहरणम् ॥ ३ । २ । ५७ ॥

तदिति प्रथमान्तादस्येति षष्ठ्यर्थे ठञ् भवति यत्त-
त्प्रथमान्तं प्रहरणं चेत् भवति । अग्निः प्रहरणमस्य आसिकः ।
चाक्रिकः । मौष्टिकः । धानुष्कः ।

परश्वधाद्वाण् ॥ ३ । २ । ५८ ॥

परश्वधशब्दात्तदस्य प्रहरणमित्यण् वा भवति । पर-
श्वधः प्रहरणमस्य पारश्वधः पारश्वधिकः ।

शक्तियष्टेष्टीकण् ॥ ३ । २ । ५९ ॥

शक्तियष्टिभ्यां तदस्य प्रहरणमिति टीकण् भवति ।
शाक्तीकः । शाक्तीकी । याष्टिकः । याष्टिकी ।

इष्टादिभ्योऽन्येषाम् ॥ ३ । २ । ६० ॥

इष्टादिभ्यस्तदस्य प्रहरणमिति टीकण् भवत्यन्येषामा-
चार्याणां ॥ इष्टिः प्रहरणमस्य ऐष्टीकः । कांपनीकः । अन्येषां
ठण् । ऐष्टिकः । कांपनिकः ।

दैष्टिकास्तिकनास्तिकाः ॥ ३ । २ । ६१ ॥

दैष्टिकादयस्तदस्येति षष्ठ्यर्थे ठणन्ता निपात्यन्ते । दिष्टा
प्रमाणानुपालिनीमतिरस्य दिष्टं दैवं प्रमाखमिष मतिरस्येति
दैष्टिकः । अस्ति परलोकः पुण्यपापमिति च मतिरस्येत्या-
स्तिकः । एष-नास्तीति नास्तिकः ।

शीलम् ॥ ३ । २ । ६२ ॥

तदस्य शीलमित्यस्मिन्निति अर्थे ठण् भवति । शीलं
प्राणिनां स्वभावः । फलनिरपेक्षा प्रवृत्तिः । आपूपभक्षणं शील-
मस्येति आपूपिकः । शाष्कुलिकः । तांबूलिकः ।

छत्रादेरञ् ॥ ३ । २ । ६३ ॥

छत्रादिभ्यस्तदस्य शीलमित्यर्थेऽञ्भवति ॥ छत्रं शीलम-
स्येति छात्रः । गुरुकार्येष्ववहितः छत्रवच्छिद्य उच्यते ।
शिक्षाशीलः शैलः । कर्मशीलः कामः । इत्यादि ।

तूष्णीकः ॥ ३ । २ । ६४ ॥

तूष्णींशब्दात् तदस्य शीलमिति कप्रत्ययोलुक्च निपा-
तपते । तूष्णींभावः शीलमस्य तूष्णीकः ।

वृत्तोऽपपाठोऽनुयोगे ॥ ३ । २ । ६५ ॥

तदिति प्रथमान्तादस्येति षष्ठ्यर्थे ठण् भवति । यत्त-
त्प्रथमान्तमनुयोगविषयश्चेद् वृत्तोपपाठो भवति । अनुयोगः
परीक्षा । एकमन्यदस्यापपाठरूपमनुयोगो वृत्तम्-ऐकान्तिकः ।

द्वैवन्धिकः । त्रैवन्धिकः । तद्विनद्विगुः वृत्त इत्यादीति किम् ?
वर्तमाने वदस्यति वा सम्यक्पाठे स्वैराच्यने च सा भूत् ।

बहुच्पूर्वपदाद्दुः ॥ ३ । २ । ६६ ॥

बहुच् पूर्वपदात् तदस्येति अर्थे ठो भवति ॥ वृत्तीपपा-
ठानुयोगे ॥ एकादशान्यस्यस्यापपाठरूपावयवयोगे वृत्तानि-
एकादशान्यिकः । द्वादशान्यिकः ।

भक्तोऽस्मै हितम् ॥ ३ । २ । ६७ ॥

तदिति प्रथमान्तात् भक्तादस्मै इति चतुर्थ्यर्थे ठण् भवति ।
यत्तत्प्रथमान्तं भक्ताश्चेत्त भवति । तच्च हितम् । अपूपा भक्ता
हितमस्मै आपूपिकः । शाठकुलिकः । भक्त इति किम् ?
देवदत्तो हितो अस्मै ॥

नियुक्तं दीयते ॥ ३ । २ । ६८ ॥

तदिति प्रथमान्तात् अस्मै इति चतुर्थ्यर्थे ठण् भवति ।
यत्तत्प्रथमान्तं तच्छेन्नियुक्तमव्यभिचारेण नित्यं वा दीयते ।
अग्रभोजनमस्मै नियुक्तम् दीयते आग्रभोजनिकः । आपूपिकः ।
मांसिकः ।

भक्तौदनाद्वाण् ठट् ॥ ३ । २ । ६९ ॥

भक्तौदनाभ्यां यथासख्यमण् ठट् वा भवतः । तदस्मै-
नियुक्तं दीयते इत्यस्मिन्नर्थे । भक्तमस्मै नियुक्तम् दीयते
भाक्तः । दैनिकः । पक्षे ठण् । भाक्तिकः । औदनिकः ।

आणामांसीदनाद्दुः ॥ ३ । २ । ७० ॥

आणामांसीदनाभ्यां ठो वा भवति ॥ पक्षे ठण् ।
आणामादस्मै नियुक्तं दीयते इति आणिकः आणिका । आणि-
की । मांसीदनिकः (का) । मांसीदनिकी ।

नवयज्ञाद्योऽस्मिन्वर्तन्ते ॥ २ । २ । ७१ ॥

स्रवज्ञादिभ्योऽस्मिन्वर्तन्त इति ठष् भवति । नवयज्ञा अ-
स्मिन्वर्तते नावयज्ञिकः । पाकपात्रिक इत्यादि प्रयोगगम्याः ।

तत्र नियुक्ते ॥ ३ । २ । ७२ ॥

तत्रेति समस्यंतात् नियुक्तेऽर्थे ठष् भवति ॥ नियु-
क्तोऽधिकृतः व्यापारितः । शुक्रशालायां नियुक्तः शीलकशा-
लिकः । आपणिकः । आक्षपटलिकः । दीवारिकः ।

ठोऽगारांतात् ॥ ३ । २ । ७३ ॥

अगारशब्दान्ताद्गो भवति । तत्र नियुक्ते । देवागारे
नियुक्तः देवागारिकः । क्रोष्टागारिकः ।

अध्यायिन्यदेशकालात् ॥ ३ । २ । ७४ ॥

अध्यायनस्य यावदेशकालौ तद्वाचिनस्समस्यन्तादध्या-
यिनि ठष् भवति । अशुचावथापी आशुषिकः । श्मशानिकः
श्मशानाभ्याशिकः । सांघिकः । आनध्यायिकः ।

श्लोकः । चन्द्रसूर्योपरागश्च निर्घातो भूमिकंपकम् ।

तृतीयं गर्जिविद्युत् उल्कादाक्षी दिशाप्तया ॥ १ ॥

श्मशानाभ्याशमशुषिकरुत्सवो दशसन्धयया । इत्यन-
ध्यायदेशकालाः ।

संस्थानप्रस्तारतदन्तकठिनान्तेषु व्यवहरति ॥ ३ । २ । ७५ ॥

संस्थानप्रस्ताराभ्यां संस्थानान्तात्प्रस्तारान्तात् कठिना-
न्ताश्च तत्र व्यवहरत्यर्थे ठष् भवति ॥ व्यवहृतिः क्रियात्वे
संस्थाने व्यवहरन् संस्थानिकः । प्रास्तारिकः । गीसंस्थानिकः ।
आश्वसंस्थानिकः । कांसप्रस्तारिकः । लौहप्रस्तारिकः ।
मांसकठिनिकः । वार्द्धकठिनिकः । कठिनं तापसभाजनं
पीठम् वा ।

निकटादिषु वसति ॥ ३ । २ । ७६ ॥

निकटादिभ्यस्तत्र वसत्यर्थे ठञ् भवति । निकटे वसन्
नैकटिकः । योगाय समीपे वसत्यारयको निक्षुस्व उच्यते
प्रसिद्धे वार्त्तमूलिकः । इनाशानिक इत्यादि प्रयोगगम्याः ।

सतीर्थ्यः ॥ ३ । २ । ७७ ॥

समानतीर्थशब्दात् तत्र वसति यप्रत्ययस्समानस्य सभा
वश्च निपात्यते । समानतीर्थे सतीर्थ्यः । तीर्थो गुरुः ।

संख्यादेश्चाहदलुचः ॥ ३ । २ । ७८ ॥

आश्रद्धर्थात् या प्रकृतिरुपादास्यते तस्याः केवलायाः
तदन्ताच्च संख्यादेर्वक्ष्यमाणः प्रत्ययो भवतीति वेदितव्यम्
न चेतस लुगन्तो भवति । चन्द्रायणं चरन् चान्द्रायणिकः । द्वे-
चन्द्रायणे चरन् द्वैचन्द्रायणिकः । पारायणसदीयानः पाराय-
णिकः । अभिविधौ आङ् तेनाहर्द्धर्थेऽपि भवति । द्विसहस्रनहन्
द्विसहस्रः । प्र. लुच इति किम् ? द्वाभ्यां शूर्पाभ्यां क्रीतं द्विशूर्पम् ।
द्विशूर्पेण क्रीतं द्विशौरिकम् ।

गोदानादीनां ब्रह्मचर्यं ॥ ३ । २ । ७९ ॥

गोदानादिभ्यः षष्ठ्यन्तेभ्यो ब्रह्मचर्येऽभिधेये ठञ्
भवति । निर्देशादेव षष्ठ्यन्तता । एवमन्यत्रापि सूत्रनिर्दिष्ट-
विभक्त्यन्तपरिग्रहः । गोदानस्य ब्रह्मचर्यं गौदानिकः । महाना-
म्नीनां माहानाम्निकम् । आदित्यवृत्तानामादित्यवृत्तिकमि-
त्यादि प्रयोगगम्याः ।

चन्द्रायणं च चरति ॥ ३ । २ । ८० ॥

चन्द्रायणशब्दात् गोदानादिभ्यश्च तच्चरत्यर्थे ठञ्
भवति । चन्द्रायणं चरन् चान्द्रायणिकः । गोदानम् गौदा-

निकः । आदित्यव्रतिकः । महानाम्न्यानाम ऋषस्तांसां व्रत
चरन् महानाम्निकः ।

देवव्रतादीन् ङिन् ॥ ३ । २ । ८१ ॥

देवव्रतदिभ्यः तच्चरत्यर्थे ङिन्प्रत्ययो भवति । देवव्रतं
चरन् देवव्रती । अव्रती । अवान्तरदीक्षी इत्यादि प्रयोग-
गम्याः ।

ड्वुश्चाष्टाचत्वारिंशच्चातुर्मास्यं यलुक्च ॥ ३ । २ । ८२ ॥

अष्टाचत्वारिंशच्चातुर्मास्याभ्यां तच्चरत्यर्थे ड्वुप्रत्ययो
भवति ङिन् च यकारस्य लुक् च । अष्टाचत्वारिंशकं चरन्
अष्टाचत्वारिंशकः । अष्टाचत्वारिंशी । चतुर्मास्येषु भवानि
चातुर्मास्यानि । यज्ञे ज्ञेः तानि चरन् चतुर्मासिकः चातुर्मासी ।

तुरायणपारायणं यजमानाधीयाने ॥ ३ । २ । ८३ ॥

तुरायणपारायणाभ्यां यथासंख्यं तद् यजमाने अधीयमाने
चार्थे ठण् भवति । तुरायणं यजमानः तौरायणिकः । पारायण-
मधीयानः पारायणिकः ।

संशयं प्राप्तेऽर्थे ॥ ३ । २ । ८४ ॥

संशयशब्दात् प्राप्तेऽर्थे ठण् भवति । संशयं प्राप्तेर्थः ।
सांशयिकोऽयमूर्ध्वः । न जाने साशुभतपुरुषः । सांशयिको
देवदत्तः न जाने जीवन्ति उत्वृत्तिः ।

क्रोशयोजनाच्छ्रुताद्योजनाच्चाभिगमार्हे ॥ ३ । २ । ८५ ॥

क्रोशयोजनाभ्यां शतान्ताभ्यां योजनशब्दाच्च पञ्चम्यन्तेभ्यो
अभिगमार्हे ऽर्थे ठण् भवति । क्रोशशतादभिगमार्हः क्रोशशति-
कः मुनिः । योजनशक्तिको गुरुः योजनिकः साधुः ।

तद्यात्येभ्यः ॥ ३ । २ । ८६ ॥

तदिति द्वितीयान्तेभ्यो क्रोशशतयोजनशतयोजनेभ्य
याति गच्छत्यर्थे ठण् भवति । क्रोशशतं यान् क्रौशशतिकः ।
यौजनशतिकः । यौजनिकः दूतः ।

पथष्ठट् ॥ ३ । २ । ८७ ॥

पथिन्शठदान्तात् तद्यात्पर्ये ठङ् भवति । पंथानं याति
पथिकः । पथिकी स्त्री । द्विपथिकः । त्रिपथिकः ।

नित्यं णः पंथश्च ॥ ३ । २ । ८८ ॥

पथिन् शठदात् तं नित्यं याति णो भवति । तस्य
पंथादेशः । पंथानं नित्यं यान् पान्थः । पान्था स्त्री ।
द्वैपन्थः ।

शङ्कूत्तराजवारिस्थलजङ्गलकान्तारादिनाहृते चा॥३॥२॥८९॥

शङ्कादिपूर्वपदात् पथिनन्तात् तृतीयान्तादाहृते
याति चार्थे ठण् भवति । शंकूपथेनाहृतः यांश्च शांकुप-
थिकः । औत्तरपथिकः । आजपथिकः । वारिपथिकः । स्थालप-
थिकः । जांगलपथिकः । कान्तारपथिकः ।

स्थलादिनामधुकमरिचे ॥ ३ । २ । ९० ॥

स्थालादेः पथ्यन्तात्तेनाहृतेऽर्थे मधुकमरिचं अण
भवति । स्थालपथिनाहृतम् स्थालपथम् मधुकम् मारीचम्
वा । स्थालपथिकमन्यत्र ।

योगादये शक्ते ॥ ३ । २ । ९१ ॥

योगादिभ्यस्तस्मै शक्तेऽर्थे ठण् भवति । योगाय शक्तः
यौगिकः । सांतापिक इत्यादि ।

योग्यकामुके ॥ ३ । २ । ९२ ॥

योग्यकर्षभ्यां शक्तेऽर्थे य चकण् इत्येतौ निपात्येते ।

योगाय शक्तः योग्यः । एवमस्य द्वैरूप्यम् । कर्मणो शक्तम्
कार्मुकम् ।

यज्ञानां दक्षिणायाम् ॥ ३ । २ । ८३ ॥

यज्ञवाचिभ्यस्तेषां दक्षिणायामर्थे ठण् भवति ॥ अग्नि-
ष्टोमस्य दक्षिणा वाग्निष्टोमिकीः । वाजिपेयिकी ।

तेषु देये ॥ ३ । २ । ८४ ॥

यज्ञवाचिभ्यस्तेषु देयेऽर्थे ठण् भवति ॥ अग्निष्टोमे देय
माग्निष्टोमिकम् । वाजिपेयिकम् भक्तम् ।

काले कार्ये च भववत् ॥ ३ । २ । ८५ ॥

कालवाचिनस्तत्र देये कार्ये चार्थे भववत् प्रत्यया
भवन्ति । यथा वर्षासु भवं वार्षिकम् । तथा वर्षासु देयं कार्यं च
वार्षिकम् । मासिकम् । एवं शारदिकम् । आहुम् । शारद-
शारदिको रोगः । आतपो वा । नैगम् । नैशिकम् । प्रादोषम् ।
प्रादोषिकम् । इत्यादि प्रत्ययस्य भावोऽत्रातिदिश्य तेनाभाव
इति द्विगोः ष्लुग् न भवति । द्वयोर्मासयोः कार्यं देयं द्वैमा-
सिकः । त्रैमासिकः ।

व्युष्टादिष्वण् ॥ ३ । २ । ८६ ॥

व्युष्टादिभ्यस्तेषु देये कार्ये चार्थे ठण् भवति । व्युष्टे देयं
कार्यं वा व्युष्टम् । नित्यं देयं कार्यं वा नैत्यम् । व्युष्टसाहचर्येण
कालवाचिग्रहणात् सप्तम्यपवादेन कालाध्वनो व्याप्ताविति
द्वितीयान्तात्प्रत्ययः । तीर्थे तैर्थमित्यादि ।

तेन हस्तयथाकथाचाद्याणम् ॥ ३ । २ । ८७ ॥

हस्तयथाकथाचाभ्यां यथासंख्यं यथा भवतः प्रत्येकं
तेन देये कार्ये चार्थे । हस्तेन देयं कार्यं वा हास्त्यम् । यथा-
कथाचानादरेण यथाकथाचमिति ।

संपादिनि ॥ ३ । २ । ८८ ॥

तेनेति तृतीयान्तात् संपादिन्यर्थे ठण् भवति । गुणो-
त्कर्षः संपत्तिः संपद्यत इति संपादि अत एव निपातनात्
कर्तरि णिन् । कर्णवेष्टकाभ्यां संपादि कार्णवेष्टकिकम् मुखम् ।
कर्णवेष्टकाभ्यां विशेषेण शोभत इत्यर्थः । एवं वास्त्रयुगिकम् ।
शरीरम् । औषानहिकी पादौ ।

कर्मवेषाद्यः ॥ ३ । २ । ८९ ॥

कर्मवेषाभ्यां तेन संपादिनि यो भवति । कर्मणा
संपादि कामंशयन् कार्यम् वेषेण संपादि वेष्ट्यो नटः ।

कालात्परिजय्यलभ्यकार्यसुकरे ॥ ३ । २ । १०० ॥

कालवाचिनस्तृतीयान्तात् परिजय्ये लभ्ये कार्यं
सुकरे चार्थे ठण् भवति । मासेन परिजय्यः मासिको ठ्याधिः ।
अर्धमासिको हस्ती । मासेन लभ्यः मासिकः पटः । मासेन
कार्यं मासिकं, चांद्रायणम् । मासेन सुकरः मासिकः,
प्रासादः ।

निवृत्ते ॥ ३ । २ । १०१ ॥

कालवाचिनस्तेन निवृत्तेऽर्थे ठण् भवति । अष्टहा निवृ-
त्तमान्हिकम् । मासिकम् । आर्धमासिकम् । सांवत्सरिकम् ।

तस्मै भृतादिष्टे ॥ ३ । २ । १०२ ॥

कालवाचिनस्तस्मै भृतेऽदिष्टे चार्थे ठण् भवति । यदर्थ-
निति चतुर्थभृते वेतनेन ठ्यापारितः । अदिष्टः सत्कृत्यः ।
मासाय भृतः मासिकः सांवत्सरिकः कर्मकरः । मासाय
अदिष्टः मासिकः । सांवत्सरिकः अथ्यापकः ।

तं भाविभूते च ॥ ३ । २ । १०३ ॥

तमिति द्वितीयान्तात् कालवाचिनः भाविनि भूते चार्थे
ठण् भवति । मासं भावि मासिकः उत्सवः । मासं भूतो
मासिको ऋषिः । चकारस्तेन निर्वृते तस्मै भूताधिष्ठितं
भावि भूतेष्वेति त्रयाणामनुवृत्त्यर्थः ।

षण्मासाण्यथौ ॥ ३ । २ । १०४ ॥

षण्मासशब्दात् तेन निर्वृते इत्यादिषु षण्सु विषयेषु
यथौ भवतः । षण्मासैर्निर्वृतः षड्भ्यो मासेभ्यो षृतोऽदिष्टो वा
षण्मासान् भावि भूतो वा षण्मासिकः । षण्मास्यः ।

समायाः खः ॥ ३ । २ । १०५ ॥

समाशब्दात् पंचसु विषयेषु खो भवति । समया निर्वृत
इत्यादिना विगृह्य, समीनः ।

राज्यहसंवत्सराच्च द्विगोर्वा ॥ ३ । २ । १०६ ॥

राज्याद्यन्तात् समासांताच्च द्विगोः पंचस्वर्थेषु खो वा
भवति- पक्षे ठण् । द्वाभ्यां रात्रिभ्यां निवृत्तमित्यादिना विगृह्य
द्विरात्रीणः । द्वैरात्रिकः । एवं द्वयहीनः । द्वैयह्निकः । अह
रन्तात् खवचनात् समासांतमटं वाधित्वा अस्मिन्नट् सन्नि-
योगभाविनाऽन्हादेशः द्वैयन्हिक इति द्वयन्हशब्दात् समा-
हारद्विगोः ठण् द्विसंवत्सरीणः । द्विसांघटसरिकः । द्विस-
मीनः । द्वैसमीकः ।

वर्षान्दिश्च ॥ ३ । २ । १०७ ॥

कालवाचि वर्षशब्दान्तात् द्विगोः पंचस्वर्थेषु अकारः
खश्च वा भवतः । पक्षे ठण् । द्विवर्षः । द्विवर्षीणः । द्विवा-
र्षिकः । भाविभ्यादेरेवारैश्च । द्वैवर्षिकः ।

प्राणिनि भूते ॥ ३ । २ । १०८ ॥

कालवाचि वर्षान्तान्त द्विगोर्भूतेऽर्थे प्राणिनि नित्यम-
प्रत्ययो भवति । द्वे वर्षे भूतः द्विवर्षो दारकः ।

मासाद्वयसि यः ॥ ३ । २ । १०८ ॥

मासान्तात् द्विगोर्भूतेऽर्थे यो भवति वयसि गम्यमाने ।
द्वौ मासौ भूतो द्विमास्यः । त्रिमास्यो दारकः । अन्यत्र द्विमा-
सिको ठयाधिः ।

खञ्ज ॥ ३ । २ । ११० ॥

द्विगोरिति निवृत्तम् । मासशब्दात् भूते खञ्जभवति
यश्च वयसि गम्यमाने । मासीनः मास्यः । अकारः पुंभावा-
भावाद्यः । मासीना दुहितृकः ।

षण्मासाद्वयण्याः ॥ ३ । २ । १११ ॥

षण्मासशब्दात् कालवाचिनो भूते षण् यण् या भवन्ति
वयसि गम्यमाने । षण्मासान्भूतः षण्मासिकः । षण्मास्यः ।
षण्मास्यः । दारकः

सोऽस्य ब्रह्मचर्यं तद्वृत्तोः ॥ ३ । २ । ११२ ॥

स इति प्रथमान्तात् कालवाचिनः अस्य इति षष्ठ्य-
र्थे षण् भवति । ब्रह्मचर्ये तद्वृत्ति ब्रह्मचारिणि चाभिधेये ।
मासोऽस्य ब्रह्मचर्यस्य मासिकम् । ब्रह्मचर्यम् । आर्धमासिकम् ।
सांवत्सरिकम् । मासोऽस्य ब्रह्मचारिणः मासिको ब्रह्मचारी ।

समयात्प्राप्यात् ॥ ३ । २ । ११३ ॥

स इति प्रथमान्तात् समयशब्दात् प्राप्तोपधिधिकात् अस्ये-
ति षष्ठ्यर्थे षण् भवति । समयः प्राप्तोऽस्य सामयिकम्
कार्यम् । उपनतकालमित्यर्थः ।

श्रुत्वादिभ्योऽण् ॥ ३ । २ । ११४ ॥

श्रुत्वादिभ्यः प्राप्नो दिकेभ्यः सोऽस्येत्यस्मिन् विषयेऽण् भवति ॥ श्रुतुः प्राप्नोऽस्य कार्तव्यम् । पुष्पकलम् । उपवस्त्रा औपवस्त्रम् । प्राशिता प्राशित्रम् । इत्यादि प्रयोगगम्याः ।

कालाद्यः ॥ ३ । २ । ११५ ॥

कालशब्दात् प्राप्नोपाधिकात् सोऽस्येत्यस्मिन् विषये यो भवति ॥ कालः प्राप्नोऽस्य काल्यो मेघः ।

दीर्घात् ॥ ३ । २ । ११६ ॥

कालशब्दात् दीर्घापाधिकात् सोऽस्येत्यस्मिन् विषये ठण् भवति । दीर्घः कालोऽस्य-कालिकम् ऋणम् । कालिकं, वैरम् । कालिकी संपत् ।

प्रयोजनम् ॥ ३ । २ । ११७ ॥

सोऽस्येत्यस्मिन्कार्ये ठण् भवति ॥ तच्चेत्प्रयोजनं स्यात् । जिनमहः प्रयोजनमस्य जैनमहिकम् । ऐन्द्रमहिकम् । आभि-
सेचनिकम् ।

एकागाराच्चोरे ॥ ३ । २ । ११८ ॥

एकागारशब्दात् तदस्य प्रयोजनमिति ठण् भवति । षष्ठ्यर्थश्चोरे एव चेत् । एकमसहायनगरं प्रयोजनमस्य ऐकारिकश्चोरेः । अन्यत्र वाक्यमेव एकागारं प्रयोजनमस्य भिन्नोः ।

चूलादिभ्योऽण् ॥ ३ । २ । ११९ ॥

चूलादिभ्यस्तदस्य प्रयोजनमिति अण् भवति । चूला प्रयोजनमस्य चीलम् । ऋदा-आहुम् । चूलादयः प्रयोगगम्याः ।

विशाखाषाढान्मन्यदंडे ॥ ३ । २ । १२० ॥

विशाखाषाढाभ्यां तदस्य प्रयोजनमित्यक् भवति यथां-
संख्यं मंथे दंडे चान्निधेये । मन्थनं मन्थः । विशाखा प्रयो-
जनस्य वैशाखो मन्थः । वैशाख्यां पौर्णमास्यां मन्थः । पूजां-
विशेषः । आषाढा प्रयोजनस्य आषाढो दण्डः । आषाढ्यां
पौर्णमास्यां क्रीडाविशेष दण्डः ।

उत्थापनादेश्छः ॥ ३ । २ । २१ ॥

उत्थापनादेस्तदस्य प्रयोजनमिति छो भवति । उत्थापनं
प्रयोजनस्य उत्थापनीयम् । अनुवादनीयमित्यादि ।

विशिपदिरुहिपूरिसमापोऽनात्सपूर्वपदात् ॥ ३ । २ । १२२ ॥

विश्यादिधातुभ्योऽनप्रत्ययान्तेभ्यो विद्यमानपूर्वपदेभ्यः
तदस्य प्रयोजनमिति छो भवति । संवेशनं प्रयोजनस्य सं-
वेशनीयम् । ग्रहप्रवेशनीयम् । गोप्रवेशनीयम् । प्रासादारोहणी-
यम् । प्रपापूरणीयम् । अङ्गसमापनीयम् ।

स्वर्गस्वस्तिवाचनादिभ्यो यश्श्लुक् ॥ ३ । २ । १२३ ॥

स्वर्गादिभ्यः स्वस्तिवाचनादिभ्यश्च यथासंख्यं तदस्य
प्रयोजनमिति यप्रत्ययः श्लुक्च भवतः । स्वर्गादिभ्यो यः-स्व-
र्गप्रयोजनस्य स्वर्ग्यः । यश्स्यम् । आयुष्यम् । काम्याः ।
इष्ट्यः । स्वस्तिवाचनादिभ्यः ठश्चः श्लुक् । स्वस्तिवाचनं
प्रयोजनप्रयोजनस्य स्वस्तिवाचनम् । शान्तिवाचनम् । पुण्या-
हवाचनम् । गणौ प्रयोगगम्यौ ।

आकालिकं ठश्चाद्यन्ते ॥ ३ । २ । १२ । १२४ ॥

अकालशब्दात् ठः ठश्च निपात्येते भवत्यर्थे । समानका-
लशब्दस्य वा आकालदेशश्च । आदिरेव यद्यन्तो गम्यते ।
आकालं समानकालं वा भवेत् आकालिको अनध्यायः ।

पूर्वेद्युः यस्मिन्काले प्रवृत्तः पुनरपरेद्युरस्मात् कालात् प्रव-
 ऋच्यते । आकालिका, आकालिकी वा विद्युत् । जन्मना
 तरविनाशिन्युच्यते ।

त्रिंशद्विंशतेर्द्वुरनाम्यार्हात् ॥ ३ । २ । १२५ ॥

त्रिंशद्विंशतिभ्यां आ अर्हदर्थेभ्योऽर्थो वक्ष्यते तस्मिन्
 द्वुप्रत्ययो भवति । कापवादः । असंज्ञायां विषये त्रिंशता
 क्रीतं त्रिंशकम् । विंशकम् । त्रिंशतमर्हन् त्रिंशकः । विंशकः ।
 नास्ति-त्रिंशत्कम् । विंशत्कम् ।

संख्याडतेश्चाशत्तिष्ठेः कः ॥ ३ । २ । १२६ ॥

शत, तिष्ठ इत्येतदन्तवर्जितायाः संख्यायाः इतिप्रत्यया-
 न्ताच्च शब्दात् त्रिंशद्विंशतिभ्यामा अर्हतोऽर्थे कप्रत्ययो भवति ।
 संख्यायाः—द्विकम् । त्रिकम् । पंचकम् । बहुकम् । गणकम् ।
 यावत्कम् । अर्धकम् । इति-कतिकम् । त्रिंशद्विंशति-त्रिश-
 त्कम् । विंशतिकम् । अशतिष्टेरितिकिम् ? चात्वारिंशत्कम् ।
 पंचाशत्कम् । सांप्रतिकम् । आशीतिकम् । आशीतिकम् ।
 षाष्टिकम् ।

अनादेशशतादतस्मिन्यथौ ॥ ३ । २ । १२७ ॥

अनादेरपूर्वपदात् शतशब्दादार्हतोऽर्थे यथौ भवतः ।
 अतस्मिन्स चेदर्थः वस्तुतः प्रकृत्यर्थाङ्गो भवति । शतेन
 क्रीतं शत्यम् । शतिकम् । शतमर्हति शत्यः । शतिकः । अना-
 देरिति किम् ? द्रव्युत्तरं शतम् द्विशतम् । तेन क्रीतं द्विशति-
 कम् । अतस्मिन्निति किम् ? शतमानमस्य शतकम् स्तोत्रम् ।

घातोष्ठः ॥ ३ । २ । १२८ ॥

अतोऽत्वं तायास्संख्याया आर्हतोऽर्थे ठो वा भवति ।

यावतिकम् । यावत्कम् । तावतिकम् । ठविधानात् कादेशो न भवति ।

सहस्रशतमानादण् ॥ ३ । २ । १२८ ॥

सहस्रशतमानाभ्यां आर्हतोर्णञ् भवति । साहस्तम् । शातमानं ।

कंसार्धाट्ट् ॥ ३ । २ । १३० ॥

कंसार्धाभ्यां आर्हतोर्णञ् टट् भवति । कंसिकम् । अर्धिकम् ।

अर्धात्पलकंसकर्षात् ॥ ३ । २ । १३१ ॥

अर्धादिः पलकंसकर्षात्तादाहृतोर्णञ् टट् भवति । अर्ध-
पलकम् । अर्धपलिकी । अर्धकंसिकम् । अर्धकंसिकी । अर्धक-
णिकं । अर्धकणिकी ।

कार्षापणात्प्रतिश्चास्य वा ॥ ३ । २ । १३२ ॥

कार्षापणात् आर्हतोर्णञ् टट् भवति । अस्य कार्षापणस्य
प्रति इत्यादेशो वा भवति । कार्षापणिकः । कार्षापणिकी ।
प्रातिकः । प्रातिकी ।

शूर्पादञ् ॥ ३ । २ । १३३ ॥

शूर्पादाहृतोर्णञ्ज्वाभवति । शूर्पांम् । शूर्पाणिकम् ।

वसनात् ॥ ३ । २ । १३४ ॥

वसनादाहृतोर्णञ्ज्जित्यं भवति ॥ वासनम् ।

विंशतिकात् ॥ ३ । २ । १३५ ॥

विंशतिकादाहृतोर्णञ्ज्भवति । विंशतिकम् । योगवि-
भाग उत्तरार्थः ।

द्विगोः खः ॥ ३ । २ । १३६ ॥

विंशतिकशब्दान्तात् द्विगोराहंतोऽर्थे खी भवति । द्विविंशतिकीनम् । अर्धयर्धविंशतिकीनम् । अर्धपंचविंशतिकीनं विधानसामर्थ्यात् प्रलुप्त भवति ।

खारीकाकणीभ्यः कच् ॥ ३ । २ । १३७ ॥

खारीकाकरयन्तात् द्विगोः बहुवचनात् केवलाभ्यां चार्हंतोऽर्थे-कच् भवति । द्विखारीकम् । अर्धयर्धखारीकम् । खारीकम् । द्विकाकणीकम् । अर्धयर्धकाकणीकम् । काकणीकम् । चकारः न कचीति विशेषणार्थः ।

माषपणपादाद्यः ॥ ३ । २ । १३८ ॥

माषपणपादान्तात् द्विगोराहंतोऽर्थे यो भवति । द्विमाष्यम् । अर्धयर्धमाष्यम् । द्विपण्यम् । त्रिपण्यम् । अर्धयर्धपण्यम् । द्विपाद्यम् । त्रिपाद्यम् । अर्धयर्धपाद्यम् ।

शताद्वा ॥ ३ । २ । १३९ ॥

शतान्तात् द्विगोराहंतोऽर्थे यो वा भवति । पक्षे संख्यालक्षणः कः । तस्य प्रलुक् । द्विशत्यम् । द्विशतम् ।

शाणात् ॥ ३ । २ । १४० ॥

शाणान्तात् द्विगोराहंतोऽर्थे यो वा भवति । पक्षेऽण् तस्य प्रलुक् । द्विशायम् । द्विशानम् । अर्धयर्धशायम् । अर्धयर्धशानम् ।

द्वित्रैरश्च । ३ । २ । १४१ ॥

द्वित्रिपूर्वा यः शाणशब्दस्तदन्तात् द्विगोर्वाहंतोऽर्थे ऽण् यश्च वा भवतः । पक्षे ऽण् । तस्य प्रलुक् । द्विशायः । द्वैशाणम् । द्विशानम् । त्रिशायः । त्रैशानम् । त्रिशायम् ।

अलुचो नाम्नि प्रलुक् ॥ ३ । २ । १४२ ॥

अलुगन्तात् द्विगोराहृतोऽर्थे उत्पन्नस्य प्रत्ययस्य प्रलुक् भवति प्रत्ययान्तं न चेन्नाग्नि । द्वाभ्यां कशाभ्यं द्विकं स्या वा क्रीतम् द्विकंसम् । त्रिकंसम् । अर्धकंसम् । अर्धपंचमकंसम् । द्विशूर्पम् । अर्धशूर्पम् । अलुक् इति किम् ? द्वाभ्यां शूर्पाभ्यां क्रीतं द्विशूर्पिकम् । अनाग्नीति किम् ? पंचलोद्भिन्वः परिमाणस्य पांचलोहितिकम् । पांचकपालिकम् । एते परिमाणविशेषवाचिनः । पितृवम् पुं बहुभावायम् । पंचगर्गः ।

वाऽणः ॥ ३ । २ । १४३ ॥

अलुगन्तात् द्विगोः परस्याहृतोऽर्थेऽणः प्रलुक्वा भवति । द्विसहस्रम्, द्विसाइस्त्रम्, द्विशतमानम् । द्विशतमानम् ।

सुवर्णकार्षापणात् ॥ ३ । २ । १४४ ॥

सुवर्णकार्षापणात् द्विगोरलुगन्तात् आहृतोऽर्थे प्रलुक्वा भवति । द्विसुवर्णम् । द्विवैवर्णिकम् । द्विकार्षापणम् । द्विकार्षापणिकम् ।

द्वित्रिवहोर्निष्कविस्तात् ॥ ३ । २ । १४५ ॥

द्वित्रिवहोर्भ्यः परी यौ निष्कविस्तौ तदन्तात् द्विगोरलुक्ः परस्याहृतोऽर्थे प्रत्ययस्य प्रलुक्वा भवति । द्विनिष्कम् । द्विनैष्किकम् । त्रिनिष्कम् । त्रिनैष्किकम् । बहुनिष्कम् । बहुनैष्किकम् । एषं द्विविस्तम् । द्विवैस्तिकम् इत्यादि ।

मूल्यैः क्रीते ॥ १४६ ॥

मूलवाचिनस्तृतीयांतात् क्रीतेऽर्थे यथाविहितं ठण् इवु आद्यश्च प्रत्यया भवन्ति । सप्ततया क्रीतं साप्ततिकं ।

साप्ततिकं । आशीतिकं । नैष्ठिकं । नौदिकं, मासिकं । त्रि-
शकं विंशकं । द्विकं । त्रिकं । शतयं । शतिकं ।

तस्य वापे । ३ । २ । १४७ ॥

उप्यतेऽस्मिन्निति वापः तस्येति षष्ठ्यन्तात् वापेर्धे
यथाविहितं प्रत्ययो भवति । प्रस्यस्य वापः क्षेत्रं प्रास्थिकं ।
द्वीशिकं । खारीकं ।

वातपित्तश्लेष्मसंनिपाताच्छमनकोपने ॥ ३ । २ । १४८ ॥

तस्येति षष्ठ्यन्तेभ्यः शमने चार्थे यथाविहितमिति
ठगभवति । शाम्यति कुप्यति येन तच्छमनं कोपनं वा ।
वातस्य कोपनं शमनं वा वातिकं । पैतिकं । श्लैष्मिकं ।
सांनिपातिकं । सारूप्ये प्रकरणादेर्विशेषगतिः ।

हेतौ संयोगोत्पाते ॥ ३ । २ । १४९ ॥

तस्येति षष्ठ्यन्तात् हेतावर्धे यथाविहितं प्रत्ययो भवति
योऽसौ हेतुः स चेत् संयोगः उत्पातो वा भवति हेतुर्निमित्तं
संयोगः संबन्धः प्राणिनां शुभाशुभसूचकः भूतपरिणामः उत्पातः ।
शतहेतुः देवदत्तसंयोगः शतयः शतिकः साहस्रः । उत्पाते
सोमग्रहणस्य हेतुः सोमग्रहणिको भूमकरूपः सांघ्रासिकमिन्द्रधनुः ।
सौभक्षिकः परिवेषः । शतस्य हेतुर्दक्षिणासिस्वन्दनं शतयं ।
शतिकं । साहस्रं ।

द्व्यब्जब्रह्मवर्चसाद्योऽसंख्यापरिमाणाश्वादेः ॥ ३ । २ । १५० ॥

संख्यापरिमाणाश्वादिषर्जिनात् द्व्यब्जकाद् ब्रह्मवर्चस-
शब्दाच्च षष्ठ्यन्तात् हेतावर्धे संयोगोत्पाते यो भवति ।
धनस्य हेतुर्धन्यः । यशस्यः । वात्या विद्युत् । ब्रह्मवर्चस्यः ।
गठय इति गोर्धोतीति सिद्धं । असंख्येत्यादौति किं ? सप्तकः ।
प्रास्थिकः । शीर्षः । आश्रिवकः । आत्मिक इत्यादि ।

उर्ध्वमानं किलोन्मानं परिमाणं तु सर्वतः ।

आयामस्तु प्रमाणं स्यात् संख्या वाच्यात् सर्वतः ॥

पुत्राच्छयौ ॥ ३ । २ । १५१ ॥

पुत्रशठदाप्तस्य हेतौ संयोगोत्पाते छयौ ज्ञवतः ।

पुत्रस्य हेतुः पुत्रीयः । पुत्र्यः ।

पृथिवीसर्वभूमिभ्यामञ् ॥ ३ । २ । १५२ ॥

पृथिवीसर्वभूमिभ्यां तस्य हेतौ संयोगोत्पाते अञ्भवति ।

पृथिव्याः ईश्वरः पार्थिवः । सार्वभौमः ।

ईशे ॥ ३ । २ । १५३ ॥

पृथिवीसर्वभूमिभ्यां तस्य ज्ञाते विदितेऽर्थे अञ्भवति ।

पृथिव्या ईश्वरः पार्थिवः । सार्वभौमः ।

ज्ञाते ॥ १५४ ॥

पृथिवीसर्वभूमिभ्यां तस्य ज्ञाते विदितेऽर्थे अञ्भवति ।

पृथिव्या विदितः पार्थिवः । सार्वभौमः ।

लोकसर्वलोकात् ॥ १५५ ॥

लोकसर्वलोकाभ्यां तस्य ज्ञातेऽर्थे यथाविहितं ठरभवति । लोकस्य ज्ञातः लौकिकः । सार्वलौकिकः ।

तदत्रास्मै वा वृद्ध्यायलाभोपदा शुल्कं देयं ॥ १५६ ॥

तदिति प्रथमान्तात् अत्रेति सप्तम्यर्थे अस्मै इति चतुर्थ्यर्थे वा यथाविहितं प्रत्ययो भवति, तच्चेत्प्रथमांतं वृद्धि-
रायो लाभ उपदा शुल्कं वा देयं भवति । पंच अस्मिन् शते
वृद्धिः पंचशतकं । पंचास्मिन्ग्रामे आयः पंचको ग्रामः ।
पंचास्मिन्पटे लाभः पंचकः पटः । पंचास्मिन्ठपवह्वारे उपाद्

पंचः उत्कोटः । पंचको षड्वहारः । पंचास्मिन्शते शुल्कं
पंचकं शतं । एवं शत्यं । शतिकं । साहस्रं । प्रास्थिकं ।
चतुष्टयं, पंचास्मै देवदत्ताय वृद्ध्यादि देयं पंचको देवदत्तः ।
शत्यः । प्रास्थिकः ।

उदर्धाट्टः ॥ १५७ ॥

इतिप्रत्याहारप्रत्ययान्तादर्धाच्च पूर्वसूत्रोक्तविशेषयोषु ठौ
भवति । द्वितीयमस्मिन् अस्मै वा वृद्ध्यादि देयं-द्वितीयिकः ।
तृतीयिकः । पंचमिकः । षष्टिकः । अर्थिकः । अर्थिका स्त्री ।

भागाद्यठौ ॥ ३ । २ । १५८ ॥

भागशब्दात्तस्मिन्नेव विषये यठौ प्रत्ययौ भवतः ।
भागो अस्मिन् अस्मै वा वृद्ध्यादि देयं भाग्यः । भागिकः ।
अर्थभागशब्दौ रूपकार्थरूपकी ।

वस्नांशभृत्यस्य ॥ ३ । २ । १५९ ॥

तदिति प्रथमान्तात् वस्नांशभृतेरस्येति षष्ठ्यर्थे यथा-
विहितं प्रत्ययो भवति । पंचास्य वस्नं मूल्यं पञ्चकः पटः ।
पञ्चास्यांशा भागाः पंचकं तगरम् । पञ्चास्य भृतिर्वेतनं
पञ्चकः कर्मकरः । एवं शत्यः । शतिकः । प्रास्थिकः ।

मानम् ॥ ३ । २ । १६० ॥

तदिति प्रथमान्तात् मानादस्येति षष्ठ्यर्थे यथाविहितं
प्रत्ययो भवति । नीयते येन तन्माननियन्तापरिच्छेदः ।
प्रस्थो मानस्य प्रास्थिकः राशिः । द्वीणिकः । खारीकः ।
खारशतिकः । वार्षशतिकः । पंचालिकः । पंचकपालिकः ।

संख्यायास्संघसूत्रपाठे ॥ ३ । २ । १६१ ॥

संख्यावाचिनः प्रथमान्तात् मानोपाधिकात् षष्ठ्यर्थे
संघादौ यथाविहितं प्रत्ययो भवति । पंच गावः परिमास-

नस्य पंचकः संघः । संघः प्राणिनां समुदायः । एवं दशकः ।
अष्टावध्यायाः परिमाणस्य अष्टकं पाणिनीयम् सूत्रम् ।
अष्टौ रूपाणि वाराः परिमाणस्य अष्टकः पाठोऽध्ययनम् ।
नवकः ।

नाम्नि ॥ ३ । २ । १६२ ॥

संख्यावाचिनः स्वार्थं यथाविहितं प्रत्ययो भवति ।
समुदाये नाम्नि । पञ्चैव पञ्चकाः शकुनयः । त्रिकाः शालंकायनाः ।
सप्तकाः ब्रह्मवृक्षाः ।

त्रैशचात्वारिंशं ॥ ३ । २ । १६३ ॥

त्रिंशच्चत्वारिंशद्गणं तदस्य मानमिति इण्निपात्यते
संज्ञायाम् । त्रिंशदध्यायाः परिमाणमेघां त्रैशानि । चात्वा-
रिंशानि ब्राह्मणानि ।

पंचदशद्वर्गे वा ॥ ३ । २ । १६४ ॥

पंचत् दशत् शब्दावतप्रत्ययान्ता वा निपात्येते तदस्य
परिमाणमिति वर्गेऽभिधेये पक्षे कः । पञ्च परिमाणस्य पंचत् ।
पंचकः । दशत् । दशकः । वर्गः ।

स्तोमे ङट् ॥ ३ । २ । १६५ ॥

संख्यायाः स्तोमेऽभिधेये तदस्य मानमिति ङट् भवति ।
पंच । सप्त । दशः । विंशः । पंचविंशः स्तोमः । पंचदशी
रात्रिः ।

तद्धरद्वहदावहत्सु वंशादेर्भारत् ॥ ३ । २ । १६६ ॥

तदिति द्वितीयान्तात् भारभातार्थवाचिनो वंशादेर्हरति
वहत्यावहति चार्थं यथाविहितं प्रत्ययो भवति । वंशान्
भारभाताम् हरन् वहन् भावहन् वांशिकः । कौटिकः ।
भारादिति किम् ? एकं वंशं हरति पुनः वंशादिभ्यः परो यो

भारशब्दस्तदन्तात् तदिति द्वितीयान्तात् हरत्यादावर्थे यथा-
विहितं प्रत्ययो भवति । बांशभारिकः । कौटभारिकः ।
इत्यादि ।

वस्नद्रव्याट्टकम् ॥ ३ । २ । १६७ ॥

वस्नद्रव्याभ्यां तद्वरद्वहदावहत्सु यथासंख्यं ठकौ भवतः ।
वस्निकः । द्रव्यकः ।

पचत्यञ्च द्रोणात् ॥ ३ । २ । १६८ ॥

तदिति द्वितीयान्तात् द्रोणशब्दात्पचत्यर्थे ऽञ्ठञ् च
भवतः । द्रोणं पचन् द्रौणः । द्रौणिकः । द्रौणी । द्रौणिको
स्थाली गृहिणी वा ।

संभवदवहरतोश्च ॥ ३ । २ ॥ १६८ ॥

तदिति द्वितीयान्तात् पचति संभवद्दहरतोश्चार्थयोर्य-
थाविहितं प्रत्ययो भवति । प्रस्थं पचन् संभवन् अवहरन्वा
प्रास्थिकः । प्रास्थिकी । कौडुविकः । भारिकः । प्रमाणानति-
रेकः । संभवः अवहारः । क्षेपणमुपसंहरणं ।

पात्राढकाचितात्खो वा ॥ ३ । २ । १७७ ॥

पात्रादिभ्यस्तत्पचत्संभवदवहरत्सु खो वा भवति, पक्षे
ठञ् । पात्रं पचन्-पात्रीणा । पात्रिकी । आढकीणा आढा-
किकी । आचितिना । आचितिकी स्थाली ।

द्विगोष्ठ्खौ ॥ ३ । २ । १७९ ॥

पात्राद्यन्तात् द्विगोस्तत्पचत्संभवदवहरत्सु ठट्खौ वा
भवतः । पक्षे ठञ् । तस्य इलुक् । द्वे पात्रे द्विपात्रिकः । त्रिपा-
त्रिकः । द्विपात्रीणः । त्रिपात्रीणः । द्विपात्रः । त्रिपात्रः । द्विपा-
त्रिकी । त्रिपात्रिकी । द्विपात्रीणा । त्रिपात्रीणा । द्विपात्री ।
त्रिपात्री स्थाली । द्वाढकिकी । द्वाढकीणा । द्वाढकी ।

द्व्याचितीकी । दूठयाचितीना । दूठयाचिता । अविस्ताचितकं-
ल्यादिति न छी ।

श्लुक्च कुलिजात् ॥ ३ । २ । ५९२ ॥

कुलिजशब्दान्तात् द्विगोस्तत्पचत्संभवद्वहरत्सु ठट्सी वा
भवतः । पक्षे ठण् तस्या श्लुक्त्वा भवति । द्विकुलिजेद्वि-कुलि-
जकः । द्विकुलीजीनः । द्वैकुलिजीकः । द्विकुलिजः ।

अर्हति ॥ ३ । २ । १९३ ॥

तदति द्वितीयान्तात् अर्हतीत्यर्थे यथाविहितं प्रत्ययो
भवति । श्वेतच्छत्रमर्हन् श्वेतच्छत्रिकः । आभिवेचनिकः
वास्त्रिकः । वास्त्रयुगिकः । शत्यः । शतिकः । साहस्त्रः । भोज-
नपानादिषु अनभिधानात् भवति ।

दंडादियज्ञाद्यघम् ॥ ३ । २ । १९४ ॥

दंडादिभ्यो यज्ञशब्दाच्च तदर्हति यथासंख्यं यघौ प्रत्ययौ
भवतः । दंडमर्हति दंड्यः । मुसल्यः । यज्ञमर्हति यज्ञीयः देशो
पुरुषो वा ।

पात्रात् ॥ ३ । २ । १९५ ॥

पात्रशब्दात्तदर्हति यघौ प्रत्ययौ भवतः । पात्रयः ।
पात्रियः ।

कडंगरदक्षिणास्थालीविलाच्छयौ ॥ ३।२।१९६ ॥

कडंगरादिभ्यस्तदर्हति छयौ भवतः । कडंगरमर्हन् कडं-
गरीयः । कडंगर्यो वलीवर्दली । कडंगरो नाषादिकाष्ठम् ।
दक्षिणीयः । दक्षिण्यो गुरुः । स्थालीविलीयः । स्थालीविल्याः
तंडुलाः ।

शालीनकीपीनात्विजीनाः ॥ ३ । २ । १९७ ॥

शालीनादयस्तदर्हत्यर्थे खजन्ता निपात्यन्ते । शाला-

प्रवेशमर्हन् शालीनः अदृष्टः । शालीनीभार्यः । कूपप्रवेशमर्हन्
कौपीनः शीवरखंडः । ऋत्विजमर्हति आत्विजानः यजमानः ।

छेदादेर्नित्यम् ॥ ३ । २ । १७८ ॥

छेदादिभ्यस्तन्नित्यमर्हत्यर्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवति ।
छेदं नित्यमर्हति छैदिकः । हैनिक इत्यादि ।

वैरंगिकः ॥ ३ । २ । १७८ ॥

विरागशब्दान्नित्यमर्हति ठण् विरंगादेशश्च निपात्यते
विरागं नित्यमर्हति वैरंगिकः ।

शीर्षच्छेदाद्यो वा ॥ ३ । २ । १८० ॥

शीर्षच्छेदशब्दान्नित्यमर्हति अर्थे यो वा भवति । पक्षे
ठण् । शीर्षच्छेद्यः । शीर्षच्छेदिकः ।

यः ॥ ३ । २ । १८१ ॥

ठणिति निवृत्तमधिकारोऽयं यावत्छोऽधिकरिष्यते तावत्
य इत्येतदपवादविषयं परिहृत्याधिकृतं वेदितव्यम् ।

वहति रथप्रासङ्गात् ॥ ३ । २ । १८२ ॥

तदिति द्वितीयान्तात् रथात् प्रासंगाच्च वहत्यर्थे यो
भवति । रथं वहन् रथ्यः । प्रासङ्गघत इति प्रासङ्गः युगः तद्व-
हन् प्रासङ्ग्यः ।

धुरो यदण् ॥ ३ । २ । १८३ ॥

धुरशब्दाद्बहत्यर्थे यदणौ भवतः । धुरं वहन् धुर्यः ।
धीरेयः ।

वामाद्यादेः खः ॥ ३ । २ । १८४ ॥

वामाद्यादेर्धुरन्ताद्बहति खो भवति । वामधुरं वहन्
वामधुरीणः । सर्वधुरीणः । उत्तरधुरीणः । दक्षिणधुरीणः ।

अश्चैकादेः ॥ ३ । २ । १८५ ॥

एकादेर्धुरन्तात् तद्बहति अप्रत्ययो भवति खश्च । एक-
धुरं वहन् एकधुरः । एकधुरीणः ।

शकटादण् ॥ ३ । २ । १८६ ॥

शकटशठदात् तद्बहत्यर्थेऽण् भवति । शकटं वहन्
शाकटः गौः ।

हलसीराट्ठण् ॥ ३ । २ । १८७ ॥

हलसीराभ्यां तद्बहति ठण् भवति । हालिकः । सैरिकः ।

विध्यत्यनन्येन ॥ ३ । २ । १८८ ॥

तदिति द्वितीयान्तात् विध्यत्यर्थे यो भवति न चेट्स
विध्यन्नात्मनोऽन्येन करणेन विध्यते । पादौ विध्यन्ति पद्याः
शर्कराः । ऊरूः विध्यन्ति ऊरठयाः कटकाः । सरः सरस्याः बाताः ।
अनन्येनेति किम् ? चोरं विध्यति देवदत्तः धनुषा ।

धनगणं लब्धा ॥ ३ । २ । १८९ ॥

धनगणाभ्यां तल्लब्धेत्यर्थे यो भवति । धन लब्धा धन्यः ।
गवयः । लब्धेति व्रत्तम् ।

णोऽन्नात् ॥ ३ । २ । १९० ॥

अन्नशठदात्तल्लब्धरि णो भवति । अन्नं लब्धा आन्नः ।

पदमस्मिन् दृश्यम् ॥ ३ । २ । १९१ ॥

पदशठदात्प्रथमान्तात् दृश्यार्थोपाधिकात् अस्मिन्निति
सप्तम्यर्थे यो भवति । पदमस्मिन्दृश्यं पद्यः कर्दमः नाति-
द्रवो नाति शुष्कः ।

नीविषेण तार्यवध्ये ॥ ३ । २ । १९२ ॥

नीविषाभ्यां तृतीयान्ताभ्यां यथासंख्यं तार्यं वध्ये चार्थे

यो भवति । नावा तार्यं नाठ्यमुदकम् । नाठ्या नदी । विषेण
वध्यः वधार्हः विध्यः ।

न्यायार्थादनपेते ॥ ३ । २ । १८३ ॥

न्यायार्थाभ्यां पञ्चम्यन्ताभ्यां अनपेतेऽर्थे यो भवति
न्यायादनपेतं न्याय्यम् अर्थ्यम् ।

मदस्य करणे ॥ ३ । २ । १८४ ॥

मदशब्दात् षष्ठ्यन्तात् करणेऽर्थे यो भवति । मदं
साम्यनिष्ठं ज्ञातं नतिर्वा तस्य करणं मद्यम् । मतस्येति च
पाठे मत्यम् ।

वश्यपद्यवयस्यधेनुष्यागार्हपत्यजन्यधर्म्यहृद्य-
मूल्यम् ॥ ३ । २ । १८५ ॥

वश्यादयः शब्दाः यथास्वमर्थविशेषेषु यान्ता निपा-
त्यन्ते । वशं गतो वश्यः । गुरोर्विधेय इत्यर्थः । निपातनं
हि रूपाद्यर्थमिति इह न भवति-वशं गतः । इच्छां प्राप्तः ।
एवमन्यत्रापि । पथोऽनपेतं पथ्यम्, ओदनमित्यादि । वयसा
तुल्यः वयस्यः सखा । धेनुष्या आऋणप्रधानात् दोहार्थं या
दीयते धेनुः सा गृहपतिना संयुक्तः । गार्हपत्योऽग्निः । जनीं
बधूं हरन्ती जन्याः । डोमोत्वयस्या उच्यन्ते । जनस्थ जल्पः
जन्यः । धर्मेण प्राप्यं धर्म्यं सखम् । धर्मादनपेतं धर्म्यम् ।
हृदयस्य प्रियं हृद्यम् औषधम् । हृद्यो देशः । हृदयस्य बंधनं
हृद्यो वशीकरणमन्त्रः । मूलमेषामुत्पाद्यं मूल्याः मुद्गाः
माषाः । मूलेन पटाद्युत्पत्तिकरणेन पात्यं सुवर्णादिमूल्यम् ।
मूलेन समः मूल्यः पटः । उपादानेन समानफल इत्यर्थः ।
तुल्यशब्दः सदृशपर्यायः । तुल्यार्थैरिति निपातनात् सिद्धम् ।

तत्र साधौ ॥ ३ । २ । १८६ ॥

सप्तम्यन्तात्साधावर्थे यो भवति । सामनि साधुः साम-
न्यः । कर्मण्यः । शरण्यः । लभ्यः । साधुः योग्यः, प्रवीणः,
उपकारको वा ।

पद्यतिथिवसतिस्वपतेर्ढण् ॥ ३ । २ । १८७ ॥

पद्यादिभ्यस्तत्र साधौ ढण् भवति । पयि साधु पाथे-
यम् । आनिथेयम् । वासतेयम् । स्वापतेययम्

भक्ताण्यः ॥ ३ । २ । १८८ ॥

भक्तशब्दात्तत्र साधौ णो भवति । भक्ते साधुः भाक्तः
शालिः । माक्तास्तगडुलाः ।

परिषदो ण्यश्च ॥ ३ । २ । १८९ ॥

परिषत्शब्दात्तत्र साधौ ण्यो भवति णश्च । परिषदि
साधुः पारिषद्यः । पारिषदः ।

सर्वजनात्खञ्ज् ॥ ३ । २ । २०० ॥

सर्वजनात्तत्र साधौ खञ्ज् ण्यश्च भवतः । सार्वजन्यः ।
सार्वजनीनः ।

प्रतिजनादेः ॥ ३ । २ । २०१ ॥

प्रतिजनादिभ्यस्तत्र साधौ खञ् भवति । प्रतिजने जने
जने साधुः-प्रतिजनीनः ।

कथादेष्टुण् ॥ ३ । २ । २०२ ॥

कथादिभ्यस्तत्र साधौ ठण् भवति । कथायां साधुः का-
थिकः । दैकथिकः । सांकथिकः । वैश्वकथिकः । वैतंडिकः ।

देवतान्तात्तदर्थे ॥ ३ । २ । २०३ ॥

देवतान्ताच्छाब्दात्तदर्थं यो भवत्यर्थाच्चतुर्थ्यन्तात्प्रत्ययो भवति । अग्निदेवतायै इदमग्निदेवत्यम् । पितृदेवत्यम् । देव-
देवत्यम्, हविरादिः ।

पाद्यार्च्ये ॥ ३ । २ । २०४ ॥

पाद्यार्च्यशब्दौ तदर्थं यान्तौ निपात्येते । पादार्थं पाद्य-
मुदकम् । अर्घार्थमर्च्यं रत्नम् ।

य्योऽतियेः ॥ ३ । २ । २०५ ॥

अतियिशब्दात्तदर्थं य्यो भवति । अतिष्यर्थमातिष्यम् ।

हलस्य सादेश्च कर्षे ॥ ३ । २ । २०६ ॥

हलशब्दात्केवलात् सादेश्च षष्ठ्यन्तात्कर्षेऽर्थं यो भव-
ति । हलस्य कर्षः हल्यः । द्वयोर्हलयोः द्विहल्यः । परमहल्यः ।
कर्षो गतमार्गः । सादेश्चेत्यधिकारः आपादपरिसमाप्तेः ।

सीतया संगते ॥ ३ । २ । २०७ ॥

सीताशब्दात्सादेश्च तृतीयान्तात्संगतेऽर्थं यो भवति ।
सीतया संगतं सीत्यम् । द्विसीत्यम् । परमसीत्यम् ।

ऊः ॥ ३ । २ । २०८ ॥

य इति निवृत्तम् । यदित ऊर्ध्वमनुष्मनिष्ठयामः तत्र ऊ
इत्येतदधिकृतं वेदितव्यम् ।

हविरन्नभेदापूपादेर्यो वा ॥ ३ । २ । २०९ ॥

हविर्भेदवाचिभ्यं ऽन्नभेदवाचिभ्योऽपूपादिभ्यश्च योऽधि-
क्रियते वापक्षे ऊः । हविषः-आमिन्त्या, आमिसीयम् दधि ।
पुरोडाश्याः । पुरोडाशीयाः तंडुलाः । अन्नात्-ओदन्याः ।
ओदनीयास्तंडुलाः । कुर्याः । कुरीयाः तंडुलाः । अपू-
पादेः-आपूप्यम् । आपूपीयम् । तंडुल्यम् । तंडुलीयम् । सादेः
यवापूप्यम् । यवापूपायम् ।

युगाद्योर्यः ॥ ३ । २ । २१० ॥

युगादिभ्य उत्रर्णान्तेभ्यश्च यो नित्यमधिक्रियते । युग्म-
म् । हविष्यम् । ऋः-शंकठयम् दारु । पिचव्यः कार्पासः । पर-
शठयमयः । कर्महलव्याः मृत्तिकाः । चरव्यास्तुडुलाः । सक्त-
ठयाः धानाः । इह यग्रहणं बाधकबाधनार्थम् । सक्तगठयं चर्म
सादं:-सुयुग्मम् । अतियुग्मम् ।

शून्यशून्योधन्यनभ्याः ॥ ३ । २ । २११ ॥

शुभ्यादयः शठदाः श्वादीनामापादपरिसमाप्तेरर्थेषु या-
न्ता निपात्यन्ते । श्वभ्यो हितं शून्यम् । शून्यम् । ऊधसि हितं
ऊधन्यम् । नाभये हितं नभ्यसंज्ञनम् । नाभये इदं नभ्यं
दारु । प्राणयङ्गे नाभ्यम् तैलमिति न भवति ।

कम्बलान्नाग्नि ॥ ३ । २ । २१२ ॥

कम्बलशठदान्तान्नाग्नि विषये योऽधिक्रियते । कम्बलोऽस्य
स्यात् कम्बल्पम्, परिमाणस्येयं संज्ञा, अन्यत्र कम्बलीयाः ऊर्णाः ।

तस्मै हितेऽराजाचार्यब्राह्मणवृष्णः ॥३१२॥२१३ ॥

तस्मै इति चतुर्थ्यन्तात् राजादिर्घर्जितात् हितार्थं
यथाविहितं प्रत्ययो भवति । उपकारकं हितम् । वत्सेभ्य
हितः वत्सीयः । पित्रीयः । आभित्यः । आभित्तीयः युग्यः ।
शून्यः । शून्यः । राजादिनिषेधः किम् ? तत्र वाक्यमेव । राज्ञे
हितः । आचार्योऽपि हितः । ब्राह्मणाय हितः । वृष्टे हितः ।

रथखलतिलयवभाषवृषब्रह्मप्राणयङ्गाद्यः ॥३१२॥२१४॥

रथादिभ्यः प्राणयंगवाचिभ्यश्च तस्मै हिते यो भवति ।
रथाय हिता रथ्या भूतिः । खल्यभग्निरक्षणम् । तिल्यो वायुः ।
यठयस्तुपारः । माठयो वातः । वृष्यं क्षीरपाणम् । ब्रह्मण्यो

देशः । दत्तेभ्यो हितं दन्त्यम् । कर्णेभ्यो हितं कर्ण्यम् । चक्षुष्यम् ।
नाभ्यम् । सादेः-अश्वरथ्या भूमिः । कृष्णातिलयः । राजमाढयः ।

पृथोऽजावेः ॥ ३ । २ । २१५ ॥

अज अविभ्यां तस्मै हिते पृथो भवति । अजेभ्यो हितं
अजद्यम् । अविध्यम् । पकारः पुंभावार्थः । अजाभ्यो हिता
अजश्या यूथिका ।

माणवचारकात्खञ् ॥ ३ । २ । २१६ ॥

माणवचरकाभ्यां तस्मै हिते खञ्भवति । माणवेभ्यो
हितः माणवीनः । चारकीणः ।

भोगोत्तरपदात्मन्भ्यां खः ॥ ३ । २ । २१७ ॥

भोगोत्तरपदादात्मन्शब्दाच्च तस्मै हिते खो भवति ।
सानृभोगाय हितः माहृभागीणः । आत्मने हितः आत्मनीनः ।
नकारो चरणान्नलुक् ।

पंचसर्वाविश्वाज्जनात्कर्मधारयात् ॥ ३ । २ । २१८ ॥

पंचादिभ्यः परो यो जनशब्दस्तदन्तात् कर्मधारयात्
तस्मै हिते खो भवति । पंचभ्यो जनेभ्यो हितः पंचजनीनः ।
कर्मधारयादिति किम् ? पंचानां जनाय हितः पंचजनीयः ।
सर्वजनीनः विश्वजनीनः सर्वजनीयः । विश्वजनीयः ।

सर्वमहतृष्ण् ॥ ३ । २ । २१९ ॥

सर्वमहद्भ्यां जनान्ताभ्यां कर्मधारये तस्मै हिते टृष्ण्
भवति । सार्व जनिकः । महाजनिकः ।

सर्वाणो वा ॥ ३ । २ । २२० ॥

सर्वशब्दात्तस्मै हिते णो भवति पक्षे छः । सर्वेभ्यो हितः
सार्वः । सर्वीयः ।

परिणामिनि तदर्थे ॥ ३ । २ । २१ ॥

तस्मै इति चतुर्थ्यन्तार्थे परिणामिन्यभिधेये यथावि-
हितं प्रत्ययो भवति । तद्भावः परिणामः । अङ्गारेभ्यः क्लृप्तानि
आङ्गारीयाणि । अङ्गारार्थानीत्यर्थः । एवं प्राकारीयाः ।
इष्टकाः । ओदन्याः ओदनीयास्तण्डुलाः । आपूप्यम् । आपू-
पीयं पिष्टम् । शङ्कुयं दाह । परिणामिनीति किम् ? उद-
काय कूपः । अस्ये कोशी । तदर्थ इति किम् ? मूत्राय यवागूः
उच्चाराय यवाक्लं संपद्यते न तु तदर्थम् ।

चर्मण्यञ् ॥ ३ । २ । २२२ ॥

चतुर्थ्यन्तात् परिणामिनि तदर्थे चर्मण्यभिधेयेऽञ् भव-
ति । चर्द्राय इदं वाद्भ्रम् । वारभ्रम् । राधेपस्थम् । हालञ्-
न्यनं चर्म ।

ऋषभोपानहाञ्छयः ॥ ३ । २ २२३ ॥

ऋषभ उपानह इत्येताभ्यां तस्मै परिणामिनि तदर्थे
ऊयो भवति । ऋषभाय अयं आर्द्धभ्यो वत्सः । औपानह्यं
काष्ठम् । चर्म वा ।

हृदिर्बलेर्ढण् ॥ ३ । २ २२४ ॥

हृदिर्बलिभ्यां तस्मै परिणामिनि तदर्थे ढण् भवति ।
हृदिषि इमानि तृणानि छादिषेयाणि । हृदिषेयम् चर्म । बाले-
यास्तण्डुलाः । औपधेपमिनि उपधिशठदात् स्वार्थिकोऽण् ।
औपधेयेन औपधेरेवोच्यते ।

परिखास्ययात् ॥ ३ । २ । २२५ ॥

परिखाशठदात् प्रथमान्तात् अस्येति षष्ठ्यर्थे परिखा-
मिनि ढण् भवति यासौ परिखा सा चेतस्यादिति योग्यतया
संभाष्यते । परिखा आसामिष्टकानां स्यात् पारिलेयः इष्टकः ।
स्यादिति किम् ? परिखा इष्टकानां ।

अत्र च ॥ ३ । २ । २२६ ॥

परिखाशब्दात्तदत्र स्यादिति ढक् भवति । परिखास्यां स्यात् पारिखेयी भूमिः । योगविभागः परिणामिनि इत्यस्य-
इहासम्प्रत्ययार्थः । चकारः उत्तरत्र स्यादिति, पारिखामि-
न्यत्र स्यादिति चोत्पद्यस्याप्यनुवृत्त्यर्थः ।

तत् ॥ ३ । २ । २२७ ।

तदिति प्रथमान्तादस्य स्यादिति परिणामिन्यत्र स्या-
दिति च यथाधिकृतं प्रत्ययो भवति । प्राकार आसामिष्टकानां
स्यात्प्राकारीषाः इष्टकाः । प्रासादीयम् दारु । परशठ्यमयः
प्रासादीऽस्मिन् देशे स्यात् प्रासादीयो देशः । प्रासादीया
भूमिः ।

इति शब्दानुशासने चिन्तामणी वृत्तौ तृतीयस्य
अध्यायस्य द्वितीयः पादः ।

अथ तृतीयाध्यायस्य तृतीयः पादः ।

तस्याहं कृत्ये वत् ॥ ३ । ३ । १ ॥

तस्येति षष्ठ्यन्तात् अर्हतीति अहं तस्मिन्कर्होर्ग्ये वत्
प्रत्ययो भवति यत्तदहं तच्चेत्कृत्यं कर्तव्यं क्रिया भवति ।
राज्ञोर्हं राजवत् वृत्तमस्य राज्ञः । राजत्वस्य युक्तमस्य राज्ञो
वृत्तमित्यर्थः । राजवद्वर्तत भरतः । राजार्हमवर्तत इत्यर्थः ।
एवं कालीनवत् । साधुवत् । कृत्ये इति किम् ? राज्ञोर्हो मखिः

सुप इवे ॥ ३ । ३ । २ ॥

सुबन्तादिवार्थं वद्भवति । इव शब्दस्सादृश्यं द्योतयति
तच्चेत्सादृश्यं कृत्ये क्रियाविषयं क्रियागतं भवतीत्यर्थः ।
सन्निय इव सन्नियवत् युद्यते । अश्ववद्भावति देवदत्तः । देव-

मिष देववत् पश्यति गुरुम् । साधुनेव साधुवत् आचरितं
देवदत्तनेत्यादि । सुप इति किम् ? गच्छसि इव मन्दत्वा-
त् । कृत्य इति किम् ? देवदत्त इव स्थूतः । अत्र गुणादि-
सादृश्यमेव भवति ।

तत्र ॥ ३ । ३ । ३ ॥

तत्रेति मत्स्यन्तादिवार्थं वत् भवति । मथुरायामिव
मथुरावत् स्त्रुघ्ने प्राकारः । पाटलीपुत्रवत् साकेते परिखा ।

तस्य ॥ ३ । ३ । ४ ॥

तस्येति षष्ठ्यन्ताद् इवार्थं वद् भवति । देवदत्तस्येव
देवदत्तवत् जिनदत्तस्य ग्रामः । जिनदत्तवद् देवदत्तस्य दन्ताः ।
अकृत्याद्यैः योगी ।

भावे त्वत् ॥ ३ । ३ । ५ ॥

तस्येति षष्ठ्यन्ताद् भावे ऽग्निधेये त्वत्लित्येनौ भवनः ।
भवतोऽस्नादभिधानप्रत्ययाविति भावः शब्दप्रकृतिनिमि-
त्तम् । गोर्भावः गोत्वम् गोता । अश्वस्य भावो ऽश्वत्वम्
अश्वता । अत्र सामान्यं भावः । शुक्लत्वम् शुक्लता पटस्य,
अत्र गुणः । शुक्लत्वम् शुक्लता रूपस्य, अत्र गुणसामान्यम् ।
राजपुरुषत्वं राजपुरुषता । पाषकत्वम् पाषकता । औपगव-
त्वम् औपगवता । अत्र सम्बन्धः । कृष्णवर्षत्वम् कृष्णवर्षता ।
कुम्भकारत्वम् कुम्भकारता । रजकत्वम् रजकता । हस्तित्वम्
हस्तिता । रुद्धिश्छेदेषु जात्याभिधानमेव । धवखदिरत्वम्
धवखदिरता । अत्र जातिसंयोगः, एवमन्यत्रापि । स्वभावत-
स्त्वान्तं नपुंसके । तलन्तं स्त्रियाम् ।

प्राक्त्वादगङ्गुलादेः ॥ ३ । ३ । ६ ॥

ब्रह्मणस्त्व इत्यात्ममंशब्दनात् प्राक्तत्त्वतलित्येतावधि-
कृती वेदितव्यौ गङ्गुलादीन्वजंयित्वा । उत्तरत्रैवेदाहरिष्यते ।
अगङ्गुलादेरिति किं ? गाङ्गुल्यम् कामगङ्गुलवमित्यादि । गङ्गु-
लादेः ट्यण्णो भवतः ।

नञ्तत्पुरुपादबुधादेः ॥ ३ । ३ । ४ ॥

प्राक्त्वात् नञ्तत्पुरुपाद्बुधाद्यन्तवर्जितात् त्वतलौ
भवतः । इत्ययमधिकारो वेदिनठयः । ट्यणादिबाधनार्थः । न
शुक्र अशुक्रः । तस्य भाव अशुक्रत्वम् अशुक्रता । वर्ण इति
ट्यण्बाधया त्वतलौ । अशीकृत्वम् अक्राडण्यम् । इति ट्यणन्तेन
समासः । समासात् ट्यणि नञ् वृद्धिः प्रसज्येत । एवमेवान्य-
त्रापि द्वैकूप्यम् । अपतित्वम्, अपनिता । अनाधिपत्यम्, अगा-
णपत्यम् । अराजत्वम्, अराजता । अनाधिराज्यम्, अयौव-
राज्यम् । अमूर्खत्वम्, अमूर्खता, अमूर्ख्यम्, अजाह्यम्, । अस्य-
विरत्वम्, अस्यविरता, अस्याविरम्, अकैगोरम् । अपटुत्वम्,
अपटुता । इगन्त इत्यण् बाधया अपाटम् । अलाघवमित्य-
णन्तेन समासः । अबुधादेरिति किं ? न बुधः अबुध तस्य
भावः कृत्यं वा आबुध्यम् : आचातुर्यमित्यादि ।

पृथ्वादेर्वमन् ॥ ३ । ३ । ८ ॥

पृथ्वादिभ्यस्तस्य भावे इमन् प्रत्ययो वा भवति ।
प्राक्त्वादिति त्वतलौ च । वाच्यनाद्यश्च प्राप्नोत्यणादिः
सोऽपि भवति । एवमुत्तरत्रापि । पृथोर्भावः प्रथिमा । पृथुत्वम् ।
पृथुता पार्थवम् । बहिमा । बहुत्वम् । बहुलता । बाहुल्यम् ।
वत्सिमा, वत्सत्वम्, वत्सना, वात्मन् ॥

वर्णदूहादिभ्यपृथण् ॥ ३ । ३ । ८ ॥

वर्णविशेषवाचिभ्यः दूहादिभ्यश्च तस्य भावे इमन्

त्यण् च वा भवतः । शुक्लस्य भावः शुक्लिना । शौक्ल्यम्, शुक्लत्वम् । शुक्लना । कृष्णिना, काष्ण्यम् । कृष्णत्वम्, कृष्णता । कर्दिना, काट्टयम्, कट्टुत्वम्, कट्टुना । शितिमा । शैत्यम् । शिति-
त्वम्, शितिता, शैतम् । वाचवनादिगन्तस्य पाञ्चरूप्यम् । दृढा-
दिभ्यः द्रढिना, दाढ्यम्, दृढत्वम्, दृढता । परिव्रढिना, परि-
वृढ्यम्, परिवृढत्वम्, परिवृढता । सम्मतिमा, साम्मत्यम्,
सम्मतित्वम्, सम्मतिता, साम्मतम् । टकारो ड्यर्थः । आर्ह-
न्ती । औचिती । सानगी । शैली ।

पतिराजान्तगुणां गराजादिभ्यः कृत्ये च ॥३॥१० ॥

पत्यन्तराजान्तगुणाङ्गाजादिभ्यस्तस्येति पद्यन्तेभ्यः कृत्ये
कर्तव्ये कर्मणि क्लिपायां भावे च त्यण् भवति । पत्यन्तेभ्यः-अधि-
पतेर्भावः कृत्यं वाधिपत्यम् । प्राजापत्यम् । सेनापत्यम् ।
अधिपतित्वम् अधिपतिता । राजान्तेभ्यः-आधिराज्यम् । यौवरा-
ज्यम् । अधिराजत्वम् । अधिराजता । गुणः अग्निसंज्ञं येषां
प्रवृत्तेस्ते गुणाङ्गाः, गुणद्वारेण गुणिनि वर्तमानाः । सौढ्यम्, सूढ-
त्वम्, सूढता । राजादिभ्यः-राज्यम्, राजत्वम्, राजता, काव्यम्,
कविता, कवित्वम् । ब्राह्मण्यम्, ब्राह्मणत्वम्, ब्राह्मणता ॥

सहायाद्वा ॥ ३ । ३ । ११ ॥

सहायशब्दात्तस्य भावे कृत्ये च त्यण् वा भवति । सहा-
यस्य भावं कृत्यं वा साहाय्यम् । सहायकम्, सहायत्वम्,
सहायता ।

वयः प्राणिजातेरञ् ॥ ३ । ३ । १२ ॥

वयोवचनात् प्राणिजातिवचनाच्च तस्य भावे कृत्ये चाञ्
भवति, त्वतलौ च । कुमारस्य भावः कृत्यं वा कीमा-
रम्, कुमारत्वम्, कुमारता । कैशीरम् । शावम् । अश्वस्य भावः

कृत्यं वा अश्वत् । गार्दन्म् । द्वीपिनो द्वैपम् । हस्तिनो-
हास्तम् । अश्वत्त्वम् । अश्वता । प्राचियइत्वं किम् ? तृष-
त्वम्, तृषता ।

युवादिहायनान्तादण् ॥ ३ । ३ । १३ ॥

युवादिभ्यो हायनान्तेभ्यश्च तस्य भावे कृत्ये चाण्
भवति । यौवनम्, युवत्वम् । युवता । यौवनकेति घोरादित्वात् ।
द्वैहायनम्, त्रैहायनम्, द्विहायनत्वम्, द्विहायनता । अजि
यौवनं न सिद्धयति, अणि द्वैपनिति न सिद्धयति, तेन अजखो-
रुपादानम् ।

लघ्वादेरिक् ॥ ३ । ३ । १४ ॥

लघुरादिः सनीपभूतो यस्येकस्तदन्तात्तस्य भावे कृत्ये
चाण् भवति । शुचेर्भावः कृत्यं वा शीचम् । मीनम् । सान्म-
तम् । हारीतकम् तैतवम् । पाटवम् । माघवम् । पैत्रम् ।
शुचित्वम्, शुचिता । लघ्वादेरिति किम् ? साधुत्वम्, बन्धुत्वम् ।
केचिल्लघ्वादेरिति प्रकृतेर्विशेषणमिच्छन्ति तेन काशौवनम् ।
आरातम् । ते सान्मन्तं नेच्छन्ति ।

हृदयपुरुषादसमासे ॥ ३ । ३ । १५ ॥

हृदयपुरुषाभ्यां तस्य भावे कृत्ये चाण् भवति त्वतली
चासमासे । हृदयस्य भावः कृत्यं वा हार्दम् । (हृदयत्वम्)
पीरुवं, पुरुषत्वम् । असमास इति किं ? परमहृदयत्वम् । पर-
मपुरुषत्वम् । परमहार्दम्, परमपुरुषत्वमिति ना भूत् अत एव
सापेक्ष्यादपि भावप्रत्ययो विज्ञायते । काकस्य काक्यर्थं, बलाका-
याः शौक्यम् ।

सखिवशिग्दूताद्यः ॥ ३ । ३ । १६ ॥

सखिवशिग्दूतेभ्यस्तस्य भावे कृत्ये च यो भवति ।

त्वतलौ च । सख्युर्भावः कृत्यं वा सख्यं सखित्वम् सखिता ।
वाखिज्यम्, वणिक्त्वम्, वणिका । दूतयम् । दूतत्वम् । दूतता ।
राजादिदर्शनात् वाखिज्य दीत्यमित्यपि भवति ॥

स्तेयार्हन्त्यश्रीत्रम् ॥ ३ । ३ । १७ ॥

स्तेय आर्हन्त्य श्रीत्रेति तस्य भावे कृत्ये च निपात्यन्ते ।
स्तेनस्य भावः कृत्यं वा स्तेयम् राजादिदर्शनात् स्तेन्यम् ।
अर्हन्तः आर्हन्त्यम्, आर्हन्ती । श्रीत्रियस्य भावः श्रीत्रम् । चोरा-
दिपाठात् वुञ् च श्रीत्रियकम् । सर्वत्रत्वतलौ च भवतः ।
स्तेनत्वम् स्तेनता । अर्हन्त्वम् । अर्हन्ता । श्रीत्रियत्वम् श्रीत्रि-
यता ।

कपिज्ञातेर्ढण् ॥ ३ । ३ । १८ ॥

कपिज्ञातिभ्यां तस्य भावे कृत्ये च ढण् भवति । कपे-
र्भावः कृत्यं वा कापेयम् । कपित्वं कपिता । ज्ञातेयम् ज्ञाति-
त्वम् ज्ञातिता ।

गुरुपोत्तनाद्गुरुपोत्तमाद्गुञ् ॥ ३ । ३ । १९ ॥

गुरुपोत्तनाद्यकारोपान्त्यात्तस्य भावे कृत्ये च वुञ् भवति
त्व तलौ च । रमणीयस्य भावः कृत्यं वा रानखीयकम् ।
पानीयकम् । जीवाध्यायकम् । आचार्यकम् । रमणीयत्वम् रम-
णीयता । गुरुपोत्तनादिति किं ? कायत्वम् । । सत्रियत्वम् ।

द्वन्द्वचौरादेः ॥ ३ । ३ । २० ॥

द्वन्द्वसमासात् चौरादिभ्यश्च तस्य भावे कृत्ये च वुञ्
भवति । गोपालपशुपालानां भावः कृत्यं वा गोपालपशुपा-
लिका । श्रेष्ठोपाध्यायिका । चौरादेः चौरिका । धीर्तिका ।
नानोच्चम् । प्रियरूपकमित्यादि ।

गोत्रचरणशुक्लाघात्याकारावाये ॥ ३ । ३ । २१ ॥

गोत्रवाचिनश्चरणवाचिनश्च शब्दात्तस्य भावे कृत्ये च
 युञ् भवति त्वतली च श्लाघादिषु विषयभूतेषु । श्लाघनं
 श्लाघा, अत्याकारः पराधिक्षेपः, प्रवायः प्राप्तिर्निश्चयो वा ।
 गार्ग्यस्य भावः कृत्यं वा गार्गिका । वात्सिका । तथा गार्गिकया
 वात्सिकया श्लाघते । गार्गिकया वात्सिकया अत्याकुरुते ।
 गार्गिकामवेतवात् चरणात् काठिका । कालापिका । काठिकया
 श्लाघते । काठिकया अत्याकुरुते । काठिकामवेतवान् गार्ग्यत्वेन
 कठत्वेन । अन्यत्र प्राणिलक्षणोऽयं गार्गम् । काठम् ।

होत्राभ्यच्छः ॥ ३ । ३ । २२ ॥

होत्राशब्द ऋत्विग्वचनः ऋत्विग्वाचिभ्यस्तस्य भावे
 कृत्ये च हो भवति त्वतली च । अछावाकस्य भावः कृत्यं वा
 अछावाकीयम् अछावाकत्वम् अछावाकता ॥

ब्रह्मणस्त्वः ३ । ३ । २३ ॥

ब्रह्मकृत्येनस्नादृत्विग्व्वाचिनस्तस्य भावे कृत्ये च त्वप्र-
 त्ययो भवति । ब्रह्मणो भावः कृत्यं वा ब्रह्मत्वम् । जातिश-
 क्दात्त्वतलावेव ब्रह्मत्वं ब्रह्मता ।

शाकटशाकिनौ क्षेत्रे ॥ ३ । ३ । २४ ॥

तस्येति वर्तते । चान्यादीनामुत्पत्त्याधारभूः क्षेत्रम् ।
 तस्येति षष्ठ्यन्तात्क्षेत्रेऽर्थे शाकटशाकिनौ प्रत्ययो भवतः ।
 इक्षूणां क्षेत्रं इक्षुशाकटम् इक्षुशाकिनम् ॥ मूलकशाकटम् मूल-
 कशाकिनम् ।

धान्येभ्यःखञ् ॥ ३ । ३ । २५ ॥

धान्यविशेषवाचिभ्यस्तस्य क्षेत्रेऽर्थे खञ् भवति । कुल-

स्यानां क्षेत्रं कौलस्थिनम् । प्रैयंग्वीनम् । मीढ्वीनम् । नैवारीणम् ॥

ब्रीहिशालेर्ढण् ॥ ३ । ३ । २६ ॥

ब्रीहिशालिभ्यां तस्य क्षेत्रे ढण् भवति । ब्रीहेः क्षेत्रं ब्रीहे-
यम् । शालेयम् ॥

यवयवकषष्टिकाद्यः ॥ ३ । ३ । २७ ॥

यवादिभ्यस्तस्य क्षेत्रे यो भवति । यवानां क्षेत्रं यव्यम् ।
यवक्यम् । षष्टिकम् । षष्टिरात्रेण पठ्यमानाः ब्रीहयः षष्टिकाः
अतएव सिद्धिः ॥

वाणुमाषात् ॥ ३ । ३ । २८ ॥

अणुमाषाभ्यां तस्य क्षेत्रे यो भवति वा । पक्षे खञ् ।
अणूनां क्षेत्रं अणुठयम् । आणवीनम् । नाढ्यं नाषीणम् ।

भंगोमातिलात् ॥ ३ । ३ । २८ ॥

भंगोमातिलेभ्यस्तस्य क्षेत्रे यो वा भवति ॥ पक्षे खञ् ।
भंगानां क्षेत्रं भंग्यम् । भांगीनम् । उभ्यम् । श्रीमीनम् ।
तिलयम् तैलीनम् ॥

रजस्यलाढ्वाश्च कटः ॥ ३ । ३ । ३० ॥

अलावूशब्दात् भङ्गोमातिलेभ्यश्च तस्य रजस्य कटो
भवति । अलावूनां रजः अलावूकटम् । भङ्गाकटम् । उमाकटम् ।
तिलकटम् ॥

गम्ये ऽह्वाश्वात् खञ् ॥ ३ । ३ । ३१ ॥

तस्येति षष्ठ्यन्तात् अश्वशब्दात् एकेनाह्वा गम्ये खञ्
भवति । अश्वस्येकेनाह्वा गम्यः आश्वीनेऽह्वा ।

कुलाञ्जल्पे ॥ ३ । ३ । ३२ ॥

षष्ठ्यन्तात्कुलशब्दाञ्जल्पेऽर्थे खञ् भवति । कुलस्य
अल्पः कौलीनः ।

तुल्ये कः संज्ञाप्रतिकृत्योः ॥ ३ । ३ । ३३ ॥

तस्येति षष्ठ्यन्तात्तुल्ये सदृशे को भवति संज्ञायां प्रति-
कृतौ च विषये ॥ प्रतिकृतिः काष्ठादिमयं प्रतिच्छन्दकम् ।
अवश्वस्य तुल्यः अश्वकः । गर्दभकः । अश्ववासदृशस्य संज्ञा
एताः । अश्वकं रूपं । अश्विका प्रतिमा ॥

न नृपूजार्थध्वजचित्रे ॥ ३ । ३ । ३४ ॥

नरि ननुष्ये पूजार्थे ध्वजे चित्रे चित्रकर्मणि चाभिधेये
को न भवति । संज्ञाप्रतिकृत्योरिति यथासम्भवम् प्राप्ति
नरि-चञ्चामदृगः । चञ्चामनुष्यः । अद्रिका । करकुटी । दानी ।
पूजार्थे-भर्तृन् शिवः स्कन्दः । पूजार्थाः प्रतिकृतय उच्यन्ते ।
ध्वजे-गरुडः । सिंहः । तालः । ध्वजः । चित्रे दुर्योधनः भीमसेनः ॥

जीवनेऽपश्ये ॥ ३ । ३ । ३५ ॥

जीवत्यनेनेति जीवनं पश्यं विक्रेतव्यम् । जीवनं यद्-
पश्यं तस्मिन् को न भवति । वासुदेवमदृगः वासुदेवः शिवः ।
स्कन्दः । विष्णुः । देवलकानां जीवकार्थाः प्रतिकृतय उच्यन्ते ।
जीवन इति किं? क्रीडने इस्तिकः । अपश्य इति किं? इस्ति-
कान् विक्रीणीते ॥

देवपथादिभ्यः ॥ ३ । ३ । ३६ ॥

देवपथादिभ्यस्तुल्ये संज्ञाप्रतिकृत्योः को न भवति ॥
देवपथः तुल्यः देवपथः । हयपथः इत्यादयः ॥

वस्तेर्दृञ् ॥ ३ । ३ । ३७ ॥

तुल्य इति वर्तते न संज्ञाप्रतिकृत्योरिति । वस्तिशब्दात्
षष्ठ्यन्तात् तुल्येऽर्थे दृञ् भवति । वस्तेस्तुल्यं वास्तेयम् ।
वास्तेयी प्रणालिका ।

शिलाया ढञ् ॥ ३ । ३ । ३८ ॥

शिलाशब्दात्तुल्ये ढष् भवति ढञ् च । शिला तुल्यं
शैलेयम् शिलेयम् दधि । शैलेयी शिलेयी इष्टिका । चकोरः टिट्टु-
वदेज्जिति सामान्यग्रहणार्थः ॥

शाखादेर्यः ॥ ३ । ३ । ३८ ॥

शाखादिभ्यस्तुल्येऽर्षे यो भवति ॥ शाखायास्तुल्यः
शाख्यः । मुख्यः । जघन्य इत्यादि ॥

द्रोर्भठ्ये ॥ ३ । ३ । ४० ॥

द्रुशब्दात्तुल्ये भठ्ये यो भवति । विशिष्टेष्टपरिणामेन
भवतीति भठ्यः । अभिप्रेतानां अर्थानां पात्रं द्रुष्यम् ।
कार्षापणं द्रुष्यं । माणवकः । अन्यत्र द्रुषः । काष्ठस्य तुल्यः ॥

कुशाग्राच्छः ॥ ३ । ३ । ४१ ॥

कुशाग्रशब्दात्तुल्येच्छो भवति । कुशाग्रस्य तुल्यं कुशाग्री-
यम्, शाखन् । कुशाग्रीया बुद्धिः । तीक्ष्णत्वेन ।

काकतालीयादयः ॥ ३ । ३ । ४२ ॥

काकतालीयादयश्छप्रत्ययान्तः साधयो वेदितठयाः ।
तस्य तुल्येऽभिधेये । काकश्च तालं च काकतालं तत्तुल्यमतर्कि-
तोपनतं काकतालीयम् । अन्यकश्च वर्तकाच अन्यकवर्तकं तत्तु-
ल्यमन्यकवर्तकीयम् । अजाकृपाणीयम् । एवं विधाः काकता-
लीयादयः ॥

शर्करादेरण् ॥ ३ । ३ । ४३ ॥

शर्करादिभ्यस्तुल्येऽण् भवति ॥ शर्करायास्तुल्यं शर्क-
रम्, दधि मधुरत्वात् । शर्करी मृत्तिका कठिनत्वात् ॥

एकशालायाष्ठः ॥ ३ । ३ । ४४ ॥

एकशालाशब्दात्तुल्ये ठौ भवति । एकशालायास्तुल्य-
मेकशालिकम् ॥

गोय्यादेश्च ठण् ॥ ३ । ३ । ४५ ॥

गोय्यादिभ्य एकशलाशब्दाच्च तत्तुल्ये ठण् भवति ।
गोयितुल्यं गीयिकम् । अंगुलितुल्यमाङ्गुलिकम् । ऐकशालि-
कम् ।

कर्कलोहिताट्टीकण् च ॥ ३ । ३ । ४६ ॥

कर्कलोहिताभ्यां तत्तुल्ये ट्टीकण् भवति ठण् च ॥ कर्क-
तुल्यं कार्कीकम् । कार्कीकम् । लीहिति (ती) कः । स्फटि (टी)
कः । लीहिति की । टाकरो ऊर्ध्वः ॥

पीलवादेः कुणः पाके ॥ ३ । ३ । ४७ ॥

पीलवादिभ्यस्तस्य पाकेर्णे कुण प्रत्ययो भवति । पीलूनां
पाकः पीलुकुणः । कर्कन्युकुणः इत्यादि ॥

कर्णादिपक्षाज्जाहति मूले ॥ ३ । ३ । ४८ ॥

कर्णादिभ्यः पक्षशब्दाच्च षष्मन्तात् मूलेऽर्णे जाहतीत्ये-
ती प्रत्ययौ भवतः यथासंख्यम् । कर्णस्य मूलं कर्णाज्जाहम् ।
अक्षिजाहम् । पक्षस्य मूलं पक्षतिः ॥

शीतोष्णातृमादसह आलुः ॥ ३ । ३ । ४९ ॥

शीतादिभ्यस्तस्येति षष्मन्तेभ्यः असहेऽमहमाने आलुः
प्रत्ययो भवति । शीतस्या सहः शीतालुः । उष्णालुः ।
तृमालुः । तृमं दुःखम् ।

हिमादेलुः सहे ॥ ३ । ३ । ५० ॥

हिमशब्दात्तस्य सहे एलुर्भवति । हिमस्य सहःहिनेलुः ।

बलवाताहूलः ॥ ३ । ३ । ५१ ॥

बलवाताभ्यां तस्य सहे ऊलो भवति । बलस्य बलूलः ।
वातूलः ॥

यथामुखसन्मुखाद्दर्शने खः ॥ ३ । ३ । ५२ ॥

यथामुखसम्मुखाभ्यां तस्य दर्शनेऽर्थे खो भवति । द्रुस्य
तेऽस्मिन् इति दर्शननादर्शादिः प्रनिबिम्बाश्रय सचपते ।
यथामुखं दर्शनं यथामुखीनम् । सम्मुखनस्यानेन वा सम्मुखं
प्रनिबिम्बमुच्यते तस्य दर्शनं सम्मुखीनमादर्शादिकमुच्यते ।
यथामुखीनाः कुमार्यः । सम्मुखीनः रिपुपक्ष इत्युपमानात्प्र-
योगः । यथाऽऽदर्शादिकनभिमुख तिष्ठति तथा कुमार्योऽरिप-
क्षस्थितइत्यर्थः ॥

सर्वादेः पथाङ्गकर्मपत्रपात्रशरावाद्भ्यापिनि ॥३।३।५३॥

सर्वशब्दादेः पथाद्यन्तात् शब्दरूपात्तस्य ठ्यापिन्यस्मि-
न्कार्ये खो भवति । सर्वपथस्य व्यापी सर्वपथीनो रथः । सर्वप-
थीनमुदकम् । सर्वाङ्गीरस्तापः । सर्वकर्मीरः पुरुषः । सर्वपत्रीरः
सारथिः । सर्वपात्रीणः ओदनः । सर्वशरावीण दधि ।

आप्रपदम् ॥ ३ । ३ । ५४ ॥

आप्रपदात्तस्य ठ्यापिनि खो भवति । आप्रपदं ठ्यापी
आप्रपदीनः पटः । पदस्याग्रं वृद्ध वा पदम् । प्रपदम् ।
मयीदायामोड् ॥

यथाकामानुकामात्सन्तपारावारावारपारान्गामिनि ३।३।५५

यथाकामादिभ्यो निर्देशादेव द्वितीयान्तेभ्यो गामिनि
खो भवति । यथाकामं गामी यथाकामीनः । अनुकामीनः ।
अत्यन्तीनः । पारीरः । अवारीणः । पारावारीणः । अवार-
पारीरः ॥

अनुग्वलम् ॥ ३ । ३ । ५६ ॥

अनुगुशब्दात् अलङ्गामिनि खो भवति । अलं पथ्यासमि-
त्यर्थः । अनुग्वलं गामी अनुग्वलीनो गोपालकः ।

अध्वनं यखी ॥ २ । ३ । ५७ ॥

अध्वशब्दादलङ्कानिनि यस्वी भवतः ॥ अध्वानमलङ्कानी
अध्वन्यः । अध्वनीनः ॥

द्वश्चाभ्यमित्रम् ॥ ३ । ३ । ५८ ॥

अभ्यमित्रादलङ्कानिनि द्वो भवति यस्वी च । अस्यमित्र-
मलङ्कानी अभ्यमित्रीयः । अभ्यमित्रयः । अभ्यमित्रीणः । मि-
त्रामिसुखं भृशं गन्तेत्यर्थः ॥

परोक्षरीणपरम्परीणपुत्रपौत्रीणसर्वाङ्गीनायानयीनानु-
पदीनागवीनाद्यश्वीनाद्यप्रातीनसमांसमीन-
साप्तपदीनम् ॥ ३ । ३ । ५८ ॥

परोक्षरीणादयः शब्दाः खञ् प्रत्ययान्ता यथास्वमर्षवि-
शेषे निपात्यन्ते । परांश्चावरांश्चानुभवन् परोक्षरीणः । परो-
क्षर्यमित्यत्र परोक्षरमित्यतिक्रमवाचि शब्दान्तरम् । परांश्च परत-
रांश्चानुभवन् परम्परीणः । मन्त्रिपरंपरा मन्त्रं भिन्नतीति परम्प-
राशब्दः । प्रकृत्यं परम् । पुत्रांश्च पान्नांश्चानुभवन् पुत्रपौत्रीणः ।
सर्वाङ्ग्यानि भक्षयन् सर्वाङ्गीना मिक्षुः नियमरहितः । अया-
नयं नेयः अयानयीनः शारः । अयः प्रदक्षिणगमनं अनयः प्रसव्यं
शास्त्रियुते, अनुपदं बहु अनुपदीना सपानद् पदप्रमाणेत्यर्थः ।
आगेतःप्रतिपादनात्कारी आगवीनः कर्मकरः । अद्य वा श्वी वा
विजनिष्यमाणा आद्यश्वीना गीः । प्रत्यासत्ती एवं नाम प्रत्या-
सक्तप्रसक्ता इत्यर्थः । अद्य श्वी वा मविष्यदद्यश्वीनं मरणम्
एवमद्य प्रातः अद्यप्रातीनं मरणम् । अद्यप्रातीने वियोगः ।
समां समां गर्भं धारयन्तीति समांसमीना गीः । एतेष्व्यः खः ।
सप्तभिः पदैरवाप्यं साप्तपदीनम् सख्यम् । सप्तपदीनः सखा
आहनात्खञ् ।

तदस्य प्रमाणान्मात्रम् ॥ ३ । ३ । ६० ॥

तदिति प्रथमान्तात्प्रमाणवाचिनः अस्येति वृत्त्यर्थं
मात्रम् प्रत्ययो भवति । आयासमानं प्रमाणं तद् द्विविधं उर्ध्व-
मानं शय्यामानकचेति । तत्रोर्ध्वमानात् ऊरुः प्रमाणस्य ऊरु-
मात्रमुदकम् । ऊरुमात्रे खाता । शय्यामाने-रज्जुमात्रे भूमिः
तन्मात्रः । तावन्मात्रे ।

हस्तिपुरुषाद्वाण् ॥ ३ । ३ । ६१ ॥

तदिति प्रथमान्तात्प्रमाणवाचिनो हस्तिशब्दात्पुरुषश-
ब्दात्वाऽस्येति वृत्त्यर्थं जण् वा भवति । पक्षे यथाप्राप्तम्
हस्तिः प्रमाणस्य हास्तिनम् । हस्तिमात्रम् । हस्तिदग्रम् ।
हस्तिद्वयसम्, उदकम् । पीरुषम् । पुरुषमात्रम् । पुरुषदग्रम् ।
पुरुषद्वयसमुदकम् । पीरुषी खाता ।

ओर्ध्वं दहनद्वयसट् ॥ ३ । ३ । ६२ ॥

ऊर्ध्वं यत्प्रमाणं तद्वाचिनः शब्दरूपात्तदस्येत्यर्थं दग्रद्व-
यसटौ वा भवतः । पक्षे मात्रम् । ऊरुः प्रमाणस्य उरुदग्रम्
उरुद्वयसम् उरुमात्रम् । तद्ग्रही तद्द्वयसी तन्मात्रे खाता
ऊर्ध्वमिति किम् ? रज्जुमात्रे भूमिः ।

श्लुङ् मानात् ॥ ३ । ३ । ६३ ॥

मानवाची यः प्रमाणशब्दः तस्मात् प्रस्तुतस्य प्रत्ययस्य
मात्रहादेः श्लुङ्भवति । शमः प्रमाणस्य शमः । दिष्टिः । वित-
स्तिः । मानादिति किम् ? ऊरुमात्रमुदकम् ।

द्विगोः संशये च ॥ ३ । ३ । ६४ ॥

मानान्तात् द्विगोः संशये प्रस्तुतस्य मात्रहादेः श्लुङ्भ-
वति । द्वौ शमी प्रमाणस्य द्विशमः । द्विदिष्टिः । द्विवितस्तिः ।

द्विकाचिड द्विकोण्डा क्षेत्रमक्तिः । द्विपुरुषि (बी) द्विपुरुषा
खाता द्वी प्रस्थी प्रमाणमस्य स्यात् द्विप्रस्थम् । द्विफलम् । इद्
संशये चेति वचनं पूर्वत्रासंशयार्थम् ।

मात्रट् ॥ ३ । ३ । ६५ ॥

तन्मानवाचिनोऽस्येत्यर्थं मात्रट् प्रत्ययो भवति संशये ।
प्रस्थं मानमस्य स्यात् प्रस्थमात्रम् धान्यम् । प्रस्थं मानमेवां
प्रस्थमात्राः त्रीण्यः । कुडुबमात्रम् । फलमात्रम् । वर्षमात्रम् ।
पञ्चमात्रम् । शतमात्रम् । दिष्टिमात्रम् ।

शन्शद्विंशतेः ॥ ३ । ३ । ६६ ॥

शकन्तात् शदन्ताच्च संख्याशब्दाद्विंशतिशब्दाच्च मानवृ
त्तेस्तदस्येत्यर्थं संशये मात्रट् भवति । द्विनोऽपवादः । दश
मानमेवां स्यात् दशमात्राः । पञ्चदशमात्राः । त्रिंशन्मात्राः ।
त्रयस्त्रिंशन्मात्राः । विंशतिमात्राः ।

डिन् ॥ ३ । ३ । ६७ ॥

संशय इति निवृत्तम् । शन्शदन्ताद्विंशतिशब्दाच्च मान-
वृत्तेस्तदस्येत्यर्थं डिन् भवति । पञ्चदशिनोऽर्थनाभाः त्रयस्त्रिंशिनो
देवाः । विंशिनो भवनेन्द्राः ।

घत्विवदंकिमः ॥ ३ । ३ । ६८ ॥

प्रथमान्तान्मानवृत्तरिदंशब्दात्किंशब्दाच्च षष्ठ्यर्थे मेये
घतुप्रत्ययो भवति ॥ मानं चतुर्विधं तत्र प्रमाणादिदं प्रमा-
णमस्य इयान् कियान् पटः ॥ परिमाणात्-इयत् । कियत्
घान्यम् । उन्मानात्-इयत् कियत्सुवर्णम् ॥ संख्यायाः-इयन्त
कियन्तः सन्ति गुणिनः ।

एतदो वो घः ॥ ३ । ३ । ६८ ॥

एतदः परस्य घतोर्धकारस्य वकारादेशो भवति । एता-
वान्दयः । एतावती परिखा । एतावन्त्यधिकरत्नानि ।

यत्तदः ॥ ३ । ३ । ७० ॥

यत्तद्भ्यां परस्य घतोर्धकारस्य वकारादेशो भवति ।
यावान् । तावान् । आदेशवचनात् यत्तदेतद्भ्यो घतुः । योग-
विभाग उत्तरार्थः ।

किमश्च संख्यायाः इतिश्च ॥ ३ । ३ । ७१ ॥

संख्याया यन्मानं तद्वृत्तेस्तदिति प्रथमान्तात् किंशकदाद्
यत्तद्भ्यां च षष्ठ्यर्थे संख्येये मेये इति प्रत्ययो भवति घतुश्च ।
का संख्या मानमेषां कति, कियन्तः । यति । यावन्ती
तति, तावन्तः । संख्याया इति किम् ? कियान् । यावान्
तावान् पटः ।*

अवयवान्तयट् ॥ ३ । ३ । ७२ ॥

अवयवे वर्तमानात्संख्यावाचिनः शकदात् तदस्येत्यर्थे
अवयविनि तयट् भवति । चत्वारोऽवयवाः अस्याः चतुष्टयी
रज्जुः । पञ्चतयो यमः । सप्ततयी नयवृत्तिः । दशतयो धर्मः

द्वित्रिभ्यां लुगवा ॥ ३ । ३ । ७३ ॥

द्वित्रिभ्यां परस्य तयडादेस्तकारस्य लुगवा भवति । द्वावव-
यवावस्य द्वयं द्वितयं तपः । त्रयस्त्रितयो मोक्षमार्गः ।

द्वयादेर्गुणान्मूल्यक्रमे मयट् ॥ ३ । ३ । ७४ ॥

द्वयादेर्गुणवृत्तः संख्याशकदात् तदस्येत्यर्थे मयट् भवति ।
स चेत् षष्ठ्यर्थी मूल्यं क्रयं वा भवति । द्वौ गुणौ एषां मूल्य-
भूतानां यवानां द्विमयाः यवाः । उदशिवतो मूल्यं त्रिमयाः

चतुर्भयाः । द्वौ गुणावश्योदशिवतः ऋयभूतस्य द्विमयमुदशिवत्य-
धानां ऋयम् । त्रिमयम् । चतुर्भयं । अन्यत्र द्विगुणं शीरं तैलस्य
पाकस्य ।

अधिकमस्मिन् शतसहस्रे तत्संख्यं शतिशद्व-

शन्तादङ् ॥ ३३ । १५ ॥

तदिति प्रथमान्तात्शति शत दशन् इत्येवमन्तात्संख्या-
शब्दादस्मिन्निति सप्तम्यर्थे शते सहस्रे चादित्ययं हिदकार
प्रत्ययो भवति । यत्तत्प्रथमान्तं तच्चत्संख्यमधिकं भवति ।
शतं सहस्रमिति च यत्संख्यायते तदेव यद्यधिकमपि भवती-
त्यर्थः । योजनानां विंशतिः योजनानि वा विंशतिरधिकान्य-
स्मिन् योजनशते शतेषु योतनेषु वा विंशं योजनशतम् । विंशं
शतं योजनानि । एवं विशम् । योजनसहस्रम् । विंशं सहस्रं
योजनानि । विंशं कार्षापण शतम् । विंशं कार्षापणं सह-
स्रम् । एकविंशम् शतत्रिंशम् । शत त्रिंशं सहस्रम् । एकत्रिं-
शम् । चत्वरिंशम् पञ्चाशम् । दशम् । एकादशम् । शतम् ।
सहस्रम् । द्वादशम् । त्रयोदशम् । विंशतिः । शतान्यधिका-
न्यस्मिन् शतानां सहस्रे विशम् । त्रिंशम् । एकादशम् । शतस-
हस्रम् । विंशतिः सहस्राण्यधिकान्यस्मिन् सहस्राणां शते विंशम् ।
त्रिंशम् । एकादशं शतसहस्रम् ॥ राजदन्तादिपाठाच्छतस्य शब्दस्य
पूर्वनिपातः । तत्संख्यमिति किम् ? विंशतिर्दण्डाधिकास्मिन्
योजनशते ॥

संख्यापूरणे ङट् ॥ ३ । ३ । १६ ॥

संख्याशब्दात् या संख्या येन पूर्यते तस्मिन् संख्यापूरणे
ङट् प्रत्ययो भवति ॥ एकादशानां पूर्णः एकादशः एकाद-
शसंख्यापूरण इत्यर्थः । एवं द्वादशाः त्रयोदशाः । एकादशी

स्त्री । संख्याग्रहसं किम्? एकादशानामुद्भक्तानां पूरणी षट्:
 घतोरिषट् ॥ ३ । ३ । ७७ ॥

घत्वग्नायाः संख्यायाः संख्यापूरणे इषट् प्रत्ययो भवति ।
 इयतां पूरुषः इयतिषः ॥ इयतिथी । कियतिषः । एता-
 वतिषः । यावतिषः ॥

बहुगणयुगसंघात् प्तिथट् ॥ ३ । ३ । ७८ ॥

बहुादिभ्यः संख्यापूरणे सिथट् प्रत्ययो भवति । बहूनां
 पूरुषः बहुतिषः । बहूनां पूरणी बहुतिथी । गथतिषः ।
 नथतिथी । युगतिषः युगतिथी । सङ्घतिषः सङ्घतिथी । संख्या-
 विशेषणं सम्भवापेक्षम् ॥

षट् कति कतिपयात् ष्यट् ॥ ३ । ३ । ७९ ॥

षडादिभ्यः संख्यापूरणे ष्यट् भवति । षयसां पूरुष-
 षष्ठः । षष्ठी । कतीनां पूरुषः कतिषः । कतिपयथा ।

चतुरः ॥ ३ । ३ । ८० ॥

चतुरशब्दात्संख्यापूरणे ष्यट् भवति । चतुरर्थां पूरुषः
 चतुर्यः । चतसृणां पूरुषी चतुर्यी ॥

यस्यै चश्श्लुक् च ॥ ३ । ३ । ८१ ॥

चतुरशब्दाद्यस्यै प्रत्ययो भवतः ॥ च शब्दस्य च श्लुक् ।
 चतुर्णां पूरुषः । तुर्यः तुरीयः ॥

विंशत्यादेस्तमङ् वा ॥ ३ । ३ । ८२ ॥

विंशत्यादिकायाः संख्यायाः संख्यापूरणे तमङ् वा
 भवति । पक्षे इट् ॥ विंशतेः पूरुषः विंशतितनः विंशः विंश-
 तितमी । विंशी स्त्री । एकविंशतितनः एकविंशः । द्वाविंश-
 तितनः । द्वाविंशः । त्रिंशत्तनः त्रिंशः एकत्रिंशत्तनः एकत्रिंशः ।
 चत्वारिंशत्तनः चत्वारिंशः । पञ्चाशत्तनः । पञ्चाशः ॥

शतादिमासार्धमाससंवत्सरात् ॥ ३ । ३ । ८३ ॥

शतादिभ्यः संख्याशब्देभ्यः मासादिभ्यश्च संख्यापूरणे
नित्यं तमङ् भवति ॥ शतस्य पूरणः शततमः एकशततमः ।
सहस्रतमः । लक्षतमः । मासस्य पूरणो मासतमः दिवसः ।
अर्धमासतमः । संवत्सरतमः ॥

षष्ठ्यादेरनादेः ॥ ३ । ३ । ८४ ॥

षष्ठ्यादेः संख्याशब्दात् यस्यादिरवयवः संख्याशब्दे
नास्ति ततः संख्यापूरणे तमङ् भवति ॥ षष्ठितमः । सप्तति-
तमः । अशीतितमः । नवतितमः ॥ अनादेरिति किम् ? सादे-
र्विकल्प एव । एकषष्ठितमः एकषष्ठः इत्यादि ॥

ना मट् ॥ ३ । ३ । ८५ ॥

नास्तादनादेः संख्याशब्दात् संख्यापूरणे नित्यं मट्
भवति । पञ्चमः पञ्चमी । सप्तमः । अष्टमः । नवमः । दशमः ॥
अनादेरिति किम् ? एकादशः । द्वादशः ॥

द्वित्रेस्तीयद्वेश्च ऋश् ॥ ३ । ३ । ८६ ॥

द्वित्रिभ्यां संख्याशब्दाभ्यां संख्यापूरणे तीयद् भवति ।
त्रिशब्दस्य षट्पं तस्य प्रत्ययसन्क्रियोगे ऋश् इत्यादेशो भवति ॥
द्वयोः पूरणः द्वितीयः । त्रयाणां तृतीयः ॥ तकारो इदिति
प्रत्याहारार्थः ॥

पूर्वमनेन सादेश्चेन् ॥ ३ । ३ । ८७ ॥

पूर्वमिति क्रियाविशेषणात् द्वितीयान्तात् केवलात्
सादेः सपूर्वाच्चाग्नेनेति तृतीयार्थं कर्त्तरि इन्भवति । पूर्वमनेन
पूर्वी । पूर्वणी । पूर्वणः । अग्नेनेति कर्ता क्रियामन्तरिण्येति
कृतमित्यादि प्रतीयते । सादेः—कृतं पूर्वमनेन कृतपूर्वी, कटम् ।
भुक्तपूर्वी, ओदनम् । पीतपूर्वी, सुराम् ॥

इष्टादेः ॥ ३ । ३ । ८८ ॥

इष्टादेः प्रथमान्तादनेनेति तृतीयार्थे कर्तरिङ् भवति
इष्टमनेन इष्टी, यज्ञे । अधीती, वेदे इत्यादि ॥

आद्भुमद्य भुक्तं ठेनी ॥ ३ । ३ । ८८ ॥

आद्भुशब्दात्प्रथमान्तादद्यभुक्तमित्येषमुपाधिकादनेनेति
तृतीयार्थे कर्तरि ठेनी भवतः । आद्भुमनेनाद्य भुक्तं आद्भुः
आद्भु ॥

क्षेत्रेऽन्यस्मिन्नाशये घः ॥ ३ । ३ । ८० ॥

क्षेत्रशब्दात् सप्तम्यन्तादन्योपाधिकात् नाशयेऽर्थे घो
भवति ॥ अन्यस्मिन् क्षेत्रे जन्मान्तरशरीरे नाशयः क्षेत्रीयो व्या-
धिरसाध्य उच्यते ॥ क्षेत्रीयं विषम् । परशरीरे संक्रमद्य ना-
शयम् । चिकित्स्यम् । क्षेत्रियाणि तृणानि सस्यक्षेत्रादुत्पा-
द्यमानानि । क्षेत्रीयः । पारदारिकः । अन्यस्त्रीशक्ती नियच्छः ।
दारश्च क्षेत्रम् ॥

श्रोत्रियो वा छन्दोऽध्यायी ॥ ३ । ३ । ८१ ॥

श्रोत्रिय इति छन्दःशब्दादध्यायनि घः श्रोत्रभावश्च
निपात्यते वा । छन्दोऽध्यायी श्रोत्रियः पक्षे छान्दस इत्यपि
भवति ॥

इन्द्रियम् ॥ ३ । ३ । ८२ ॥

इन्द्रशब्दात् घप्रत्ययो निपात्यते । इन्द्रिशब्दात् इन्द्र-
शब्दादीनां संज्ञा । तत्र यथायोग्यमर्थकल्पना । इन्द्र आत्मा तस्य
लिंगं तेन सृष्टं सृष्टं दत्तमिति च इन्द्रियम् ॥

तेन वित्ते चुञ्चुवणौ ॥ ३ । ३ । ८३ ॥

तेनेति तृतीयान्ताद्वित्तेऽर्थे चुञ्चुवणौ भवतः । वित्तः

ज्ञातः प्रतीत इत्यर्थः । विद्याया वित्तः विद्याचुम्बुः विद्या-
चसः । काव्यचुम्बुः । काठयचसः ।

इतो ग्रन्थस्य ग्राहके कश्चलुकच ॥३३८४॥

तेनेति तृतीयान्तात् इतो इत्प्रत्ययाहारग्रहीतप्रत्ययान्ता-
द्ग्रन्थस्य शास्त्रस्य ग्राहकेऽत्रधारके ऋप्रत्ययो भवति इतश्च लुक ।
द्वितीयेन रूपेण ग्रन्थस्य ग्राहकः द्विकः । त्रिकः । चतुष्कः । पंचकः ।

ग्रहणाद्वा ॥ ३ । ३ । ८५ ॥

इदन्ताद् ग्रन्थस्य ग्रहणात् ग्रन्थे वर्तमानात्कप्रत्ययो वा
भवति । स्वार्थे प्रकृत्यर्थे एवार्थान्तरानिर्देशात् इतश्च श्लुवा
भवति । द्विकं द्वितीयकं ग्रन्थस्य ग्रहणमस्य । त्रिकं तृतीयकं
व्याकरणस्य ग्रहणमस्य ॥ एवं चतुष्कम् । चतुर्थकम् । पंचकम्
पञ्चमकम् ।

सस्याद्गुणात्परिजाते ॥ ३ । ३ । ८६ ॥

सस्यशब्दाद्गुणावाचिनश्च तेन परिजातेऽर्थे को भवति ।
परिः सर्वतो भावे जाते सम्पत्तौ । सस्येन परिजातः सस्यकः
शालिः । यः सर्वतो गुणैस्मरूपको न यस्य किञ्चिदपि वैगुरव-
नस्ति स एवमुच्यते । एवं सस्यको देशः । सस्यको वत्सः ।
सस्यकं साधुः सस्यको मणिः । मणौ रूढश्चायम् ॥

पार्श्वकायशूलिकदारुडाजिनिकानुपद्यन्वेष्टा ॥३३८९॥

पार्श्वकादयः शब्दाः कादिप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते ।
अन्वेष्टा चेतप्रत्ययार्थो भवति ॥ पार्श्वार्त्कः पार्श्वमनूजुरुपायः ।
पार्श्वेनान्वेष्टा सपार्श्वकः ऋजुनोपायेनान्वेष्टा व्यानर्थाऽन्योऽन-
जुनोपायेनान्विच्छति स उच्यते नान्यः । अयश्शूलदारुडाजि-
नाभ्यां ठण् । अयः शूलसान्यादयः शूलं तीक्ष्णो पापः तेनार्था-

न्वेष्टः श्रापःशूलिकः राजसिक उच्यते । द्यहाजिनं दम्नः
 द्यहानिनेनार्थानन्वेष्टा दायहाजिनकः मिथ्यावृत्तिः द्वात्मिक
 उच्यते । केचित् ठनाहुः तेषामयःशूलिकः । द्यहाजिनिकः ।
 अनुपदादीन् पदस्य पश्चादनुपदम् । अनुपदमन्वेष्टा अनुपदी
 गवामुष्ट्राणां वा ॥

धनहिरययेऽभिलाषे ॥ ३ । ३ । ८८ ॥

धनहिरयाम्यां निर्देशादेव सप्तम्यन्ताभ्यामभिलाषेऽर्थे
 को भवति ॥ धनेऽभिलाषो धनकः देवदत्तस्य । हिरयको
 देवदत्तस्य ।

स्वाङ्गेषु सक्ते ॥ ३ । ३ । ८९ ॥

स्वाङ्गवाचिभ्यस्तेषु सक्तेऽर्थे को भवति । केशेषु सक्तः
 केशकः । नखकः । दन्तकः । केशादिरचनायां सक्त उच्यते ॥
 बहुवचनं समुदायार्थम् । केशनखकः । दन्तनखकः ।

उदरे ठगाद्यूने ॥ ३ । ३ । ९०० ॥

उदरशब्दात्तस्मिन् सक्तेऽर्थे ठग् भवति । सक्तश्चेदाद्यूनः
 अविजिगीषुर्भवति । उदरे सक्तः औदारिकः । उदरकोऽन्यः ।

कर्मठो घटः ॥ ३ । ३ । ९०१ ॥

कर्मन् शब्दात्सप्तम्यन्तात् ठप्रत्ययो भवति । इगादेशा-
 न्नावश्च निपात्यते घटश्चेत् वाच्यः । कर्मणि घटः घटिता
 घटमानः कर्मठः, पुरुषः ॥

अंशं हारिणी ॥ ३ । ३ । ९०२ ॥

अंशमिति द्वितीयान्तात् हारिणी अर्थे को भवति ।
 अंशं हारी अंशकः पुत्रः । अंशको दायदः । हारीत्यावश्यकेऽपि ।

शीतकोष्याकौ कारिणि ॥ ३ । ३ । ९०३ ॥

शीतोष्णाभ्यां मन्दशीघ्रवाचिभ्यां क्रियाविशेषाभ्यां
कारिद्वयर्थे को निपात्यते । शीतं कारी शीतकः, क्रियासु मन्दः ।
उष्णं कारी उष्णाकः, क्रियासु शीघ्र इत्यर्थः ।

तन्त्रान्नवोद्धृते ॥ ३ । ३ । १०४ ॥

तंत्रशब्दात्किर्देशादेव पंचम्यन्तान्नवोद्धृतेऽचिरापहृतेऽर्थे
को भवति । तन्त्रान्नवोद्धृतः तन्त्रकः, प्रावारः । तन्त्रकं, वस्त्रं ।
प्रत्ययमित्यर्थः ॥

कमितर्यन्वभ्यभीभ्यः ॥ ३ । ३ । १०५ ॥

अनु अभि अभीभ्यः कमि तरि कामयमाने को भवति ।
अनुकमिता अनुकः । अभिकमिता अभिकः । अभीकः ।
निपातनादेव पक्षे दीर्घत्वम् ।

विशालविशंकटविकटसंकटोत्कटप्रकटनिकटा-
वकटावकुटारावटीटावनाटावभ्रटनिबिडनिबिरीसचिक्क-
चिकिनचिपिटचिल्लपिल्लुचुलोपत्यकाधित्यकाः ॥३॥३॥१०६॥

विशालादः शब्दाः शालादिप्रत्ययान्ताः यथास्वं
प्रसिद्धेऽर्थे विशेषे निपात्यन्ते । विगते विशाले शृंगे विशंकटे
शङ्के तद्योगाद् गौश्च विशाला गौः । विशंकटा गौः । विकटो
देशः । विकटः कटीतटः । अत्र वेःशालशङ्कटकटाः प्रत्ययाः ।
संगतः संकटः पत्याः । उद्धृतः उत्कटः गत्यः । प्रगतः प्रक-
टोऽर्थः । निगतः निकटो ग्रामः । अत्र समुत्प्रनिभ्यः कटः ।
अवगतः अवकटः । अवकुटारः । अत्रावात्कटः कुटारश्च ।
अवगतमवटीटमवनाटमवभ्रटम् । नासिकायाः अवगतता अव-
टीटा अवनाटा अवभ्रटा नासिका । नासिकायानवगतः अव-
टीटः अवगतः अवभ्रटो देवदत्तः । अत्राऽवाकासिकानतविषये

टीटनाटभटाः । निनतं निबिहं निबिरीसं नासिकायाः ।
 निबिहा निबिरीसा नासिका । निबिहः निबिरीसे देवदत्तः ।
 निबिहाः निबिरीसाः केशाः । निबिहं निबिरीसं वस्त्रम् ।
 अत्र नेः बिहबिरीसौ नासिकानतविषये ऽप्यन्यत्र च । एवं निनतं
 चिककं चिकिनं चिपिटं नासिकाया इत्यादि । अत्र नेः नासि-
 कानतविषये क्ककिनपिटाः । चिश्च नेरादेशः क्लिन्ने चिल्ले
 पिल्ले चुंझे चक्षुषि । क्लिक्चक्षुः चिल्लः पिल्लः चुञ्जी देवदत्तः ।
 अत्र क्लिक्शब्दात् अप्रत्ययस्तस्य च चिल् पिल् चुल् इत्यादेशाः ।
 उपत्यका अधित्यका पर्वतस्यासन्नादिरूढौ प्रदेशौ । अत्र उप-
 अधिन्यां त्यकः प्रत्ययः ।

तदस्मिन्प्रायोऽन्नं नाम्नि ॥ ३ । ३ । १०७ ॥

तदिति प्रथमान्ताद् अस्मिन्निति सप्तम्यर्थे को भवति
 नाम्नि समुदायो नाम यत्तत्प्रथमान्तं चेतप्रायोऽन्नं भवति ॥
 प्रायो कृत्स्नं बहुत्वम् । गुहापूपाः प्रायोऽन्नमस्यां गुहापूपिका ।
 क्वरिका । त्रुपुटिका पीर्णमासी । अन्यत्रापूपाः प्रायोऽन्नम-
 वन्तिषु ॥

कीलमासीवटकिन्यौ ॥ ३ । ३ । १०८ ॥

कीलमासी वटकिनी शब्दावणिन्प्रत्ययान्तौ निपात्येते ।
 तदस्मिन्प्रायोऽन्नं नाम्नि । कुलमासः प्रायोऽन्नमस्यां कीलमासी ।
 वटकिनी पीर्णमासी ।

ब्राह्मणकोटिणके ॥ ३ । ३ । १०९ ॥

ब्राह्मणकोटिणक इति कप्रत्ययान्ते निपात्येते नाम्नि ॥
 ब्राह्मणा आयुधश्रीविने यस्मिन्देधे स ब्राह्मणको देशः ।
 उटिणका अल्पाका यवागुः ॥

कासःप्रयोजनमस्य रोने ॥ ३ । ३ । ११० ॥

तदिति प्रथमान्तादस्येति षष्ठ्यर्थे रोगे को भवति ।
तत्प्रथमान्तं चेतकालः प्रयोजनं वा भवति ॥ प्रयोजनं कारुण्यं
कार्यं च ॥ सततकालोऽस्य सततको उच्यते । द्वितीयो दिवसः
कालोऽस्य द्वितीयकः । चतुर्थको उच्यते । विषपुष्पं प्रयोजनं
कारणमस्य विषपुष्पकः । पर्वतको रोगः । उच्छ्वं प्रयोजनं
कार्यमस्य उच्छ्वकः । शीतको उच्यते ॥

मुख्यः ॥ ३ । ३ । १११ ॥

तदिति प्रथमान्तादस्येति षष्ठ्यर्थे को भवति । तत्प्रथ-
मान्तं मुख्यः प्रधानश्चेत्भवति । देवदत्तो मुख्योऽस्य देव-
दत्तकः सङ्घः । जिनदत्तकः ।

शृङ्खलकः, करभेः ॥ ३ । ३ । ११२ ॥

शृङ्खलकशब्दः कान्तो निपात्यते करभे उच्छ्रवाले वाच्ये ।
शृङ्खलं बन्धनमस्य शृङ्खलकः, बालकरभ उच्यते । वयःशब्दोऽयं
शृङ्खलबन्धनं भवतु माया ॥

उन्मनस्युदुत्सोः ॥ ३ । ३ । ११३ ॥

उत् उत्सु इत्येताभ्यामस्येत्युन्मनस्यभिधेये को भवति ।
उद्वृत्तं मनोऽस्य उत्सुकः । उत्सुगतं मनोऽस्य उत्सुकः उन्मना
इत्यर्थः ॥

सञ्जातं तारकादिभ्य इतः ॥ ३ । ३ । ११४ ॥

तदिति प्रथमान्तेभ्यः सञ्जातोपाधिकेभ्यस्तारकादिभ्यो-
ऽस्येत्यर्थे इतः प्रत्ययो भवति । तारका अस्य सञ्जाताः
तारकितं नभः । पुष्पाण्यस्य संजातानि पुष्पिता वृक्षः
इत्यादयः ।

गर्भादप्राणिनि ॥ ३ । ३ । ११५ ॥

गर्भात्तस्य सञ्जातेऽर्थे इतः प्रत्ययो भवति । षष्ठ्यर्थे
ऽप्राणिनि चेतभवति ॥ गर्भोऽस्य सञ्जातः गर्भिता व्रीहिः ।
गर्भिताः शालयः । अन्यत्र गर्भिणी गौः ॥

अस्त्यस्मिन्वेति मतुः ॥ ३ । ३ । ११६ ॥

तदिति प्रथमान्तादस्तीत्येवमुपाधिकात् षष्ठ्यर्थेऽस्मि-
न्निति सप्तम्यर्थे वा मतुर्भवति । गावोऽस्यास्मिन्वा सन्तीति
गोमान् । यक्षमान् । अस्ति धनमस्यास्मिन्वा अस्तिमान् ।
स्वस्त्वारोग्यमस्यास्तीति स्वस्तिमान् । एतेऽठ्यये । वृक्षा
अस्मिन् सन्ति वृक्षवान्, पर्वतः । मृक्षवान् । अस्तीति किम् ?
गावोऽस्य । विनास्तिना स्वविशेषणे स्यात् । गावोऽस्यासन् ।
गावोऽस्य भवितारः । भूतभविष्यत्सप्तयोरपि स्यात् । इति-
करणो विवक्षार्थः तेन—

भूमिनिष्ठा प्रशंसामु नित्ययोगेऽतिशयने ।

संसर्गेऽस्तिविवक्षार्या प्रायो नत्वादयो मताः ॥ १ ॥

भूमि बहुत्वे गोमान् । निन्दायां ककुदावर्तिनी । प्रशंसया
रूपवान् । नित्ययोगे क्षीरणो वृक्षाः । अतिशयने उदरिणी
कन्या । संसर्गे दशही । छत्री । प्राधिकमेतत्सत्तामात्रेऽपि दृश्यते ।
व्याघ्रवान्पर्वतः । स्पशंसगन्धर्वान्तः पुद्गलाः । स्पशंसान्
वायुः ।

श्लोकः—प्राग्जितात्कृतलठथादी स्वरूपप्रत्ययस्ततः ।

सत्वर्थश्च ततो वृत्तौ समानायां च नेष्यते ।

सत्वर्थीयांसत्वर्थीयः स्वरूपो न भवति । गावो येषां
सन्तीति गोमन्तः । गोमन्तोऽत्र सन्तीति मतुर्न भवति । विरूपस्तु
भवत्येव दविडमती शाला । विरूपोऽपि समानार्या वृत्तौ न भव-
ति । दशह एषामस्तीति दविडनः । दविडनोऽस्य सन्तीति मतुर्न
भवति । असंज्ञाभूतात् कर्मधारयाच्च भवति । वीरपुठवा अस्मिन्

याने सन्तीति तत्र बहुव्रीहिरेव भवति । वीरपुरुषको यान
 वति । ज्ञंघायां तु भवति कृष्णसर्पवान् वल्मीकः इति ।
 गुणे गुणिनि च ये गुणशब्दास्तेभ्यो न भवति । शुक्लो वर्णो
 ऽस्यास्तीति । तिक्तो रसोऽस्यास्ति । ये तु गुणमात्रे तेभ्यो ।
 भवत्येव । रूपवान् । रसवान् । काण्यर्थवान् इति ।

आयात् ॥ ३ । ३ । ११७ ॥

गुणादिभ्यो यः रूपाच्छस्ताहातादित्यऽऽप्तस्माद्यप्रत्य-
 यात् याः प्रकृतयो निर्दिश्यन्ते ताभ्यो मतुप्रत्ययो भवति इति
 वेदितव्यम् । तदस्यास्ति अस्मिन्वेति विषये । वातवान् ।
 ब्रूहावान् । अपवादैर्बाधा मतोर्माभूदिति वचनम् ।

वातदन्तबलललाटादूलः ॥ ३ । ३ । ११८ ॥

वातादिभ्यो मत्वर्थे ऊलप्रत्ययो भवति । वातूलः ।
 बालूलः दन्तूलः । ललाटूलः । मतुश्च वातवान् । दन्तवान् ।
 बलवान् । ललाटवान् ।

प्राण्यङ्गादातो लः ॥ ३ । ३ । ११९ ॥

प्राण्यङ्गवाचिनः आकारान्तात् मत्वर्थे लो भवति ।
 ब्रूहालः । जङ्घालः । मतुः ब्रूहावान् । जङ्घावान् ।

सिध्मादिरुक्स्तुद्रजन्तोः ॥ ३ । ३ । १२० ॥

सिध्मादिभ्यः रुक्वाचिभ्यः स्तुद्रजन्तुवाचिभ्यश्च मत्वर्थे
 लो भवति । सिध्मलः । गडुलः । पाष्णीलः । धननीलः ।
 पाष्णीधननीशब्दो दीर्घान्तावेव गणे पठ्यते । तेन ह्रस्वान्ता-
 र्भ्यां मतुरेव । रुक् सूडालः । विचर्चिकालः । विघाटिकालः ।
 स्तुद्रजन्तुः—यूकालः । मसिकालः । स्तुद्रजन्तुरानकुलात् ।
 मतुः सिध्मवान् । सूडवान् । यूकावान् । वत्सलकुशादयः
 रुढिशब्दाः नात्र कश्चित् वत्साद्यर्थेस्ति ते यथाकथंचि-

दुत्पाद्याः ।

प्रज्ञापयोर्दकफेनाल्लेलौ ॥ ३ । ३ । १२१ ॥

प्रज्ञादिभ्यो मत्वर्थे लेली भवतः । प्रज्ञालः । प्रज्ञिलः ।
प्रज्ञावान् । पर्खलः । पर्खिलः । पर्खवान् । उदकलः । उदकिलः ।
उदकवान् । फेनलः । फेनिलः । फेनवान् ॥

काडाजटाघाटात्क्षेपे ॥ ३ । ३ । १२२ ॥

काडादिभ्यो मत्वर्थे लेली भवतः क्षेपे गम्यमाने ।
काडालः । काडिलः । जटालः । जटिलः । घाटालः । घाटिलः ।
क्षेपो मत्तुना न गम्यत इति मत्तुर्न भवति । एवमन्यत्रापि । क्षेप
इति किम् ? काडावान् । जटावान् । घाटावान् ॥

वागालाटी ॥ ३ । ३ । १२३ ॥

वाच इत्येतस्मात्तदस्यास्त्यस्मिन्निति जाल जाटी
भवतः पक्षे विमनोऽपवादः । वाचालः वाचाटः । बहुनिःसारं
वदन् । अन्यत्र वाग्मी । वाग्मान् ॥

विमन् ॥ ३ । ३ । १२४ ॥

वागस्यास्मिन्निति विषये वाचो विमन्प्रत्ययो भवति ।
वाग्मी, वाग्मान् । गकारो ऽनुनासिकनिवृत्त्यर्थः ।

मधुकृषिलोमपिच्छादिभ्यो रवलञ्जलाः ॥३॥३॥१२५॥

मञ्जवादिभ्यो मत्वर्थे यथासक्यं रादयः प्रत्ययाः भवन्ति ।
मञ्जवादिभ्यो रः मधुरो रमः । मधुरं मधु । मधुशब्दः स्वादुत्वे
गुणे वर्तमानः मत्वर्थे रमुत्पादयति । द्रव्यवृत्तं मत्तुरेव मधु
नान्यथः । एवं खं महत्कंठविवरमस्यास्तीति खरः गर्दभः ।
खवान् अन्यः । मुखं सर्वस्मिन्वक्तव्येऽस्यास्तीति मुखरः
वाचालः । मुखवान् अन्य इत्यादयः । कृषादिभ्यो वलः कृषी-
वलः कुटुम्बी । कृषीमत्क्षेत्रम् । रजस्वला स्त्री । रजस्वान्
ग्रामः इत्यादयः । लोमादेः शः लोमशः । रोमशः । लोमवान् ।
रोमवान् । पिच्छादेरिलः पिच्छिलः । पिच्छवान् । सरविलः ।
सरस्वान् इत्यादि ।

नोङ्गादेः ॥ ३ । ३ । १२६ ॥

अङ्गादिभ्यो नत्वर्थे नो भवति । अङ्गानि अस्याः सन्ती-
त्यङ्गना । कृदिशब्दोऽयन् कल्याणः। उवां अन्यत्र अंगवान् ।
वामनः । वामवान् । पामनः । पामवान् । इत्यादि ।

शाकीपलालीदद्रूना ह्रस्वश्च ॥ ३ । ३ । १२७ ॥

शाक्यादिभ्यो नो भवति ह्रस्वश्चैवानन्तादेशः । शाकिनः ।
पालिनः । दद्रूणः । नतुः-शाकीमान् । दद्रूमान् । पलाली-
मान् । नहृच्छाकं शाकी । नानाशाकसमाहार इत्यन्ये । नहृ-
त्पलालं पलाली । पलालक्षोद इत्यन्ये । दद्रूनाम व्याधिः ।

विषुणलक्ष्मणी ॥ ३ । ३ । १२८ ॥

विषुणे इति विष्णक् इत्येतस्मान्मत्वर्थे नप्रत्ययो
विषु इत्यादेशश्च निपात्यते । लक्ष्मणे इति लक्ष्मीशब्दात्
न प्रत्ययोऽकारश्चादेशः । विश्वं चास्य सन्तीति विषुणः । आ-
दित्यो वायुश्च । लक्ष्मीरस्यास्तीति लक्ष्मणः ।

प्रज्ञाश्रद्धोर्चावृत्तार्थाः ॥ ३ । ३ । १२९ ॥

प्रज्ञादिभ्यो नत्वर्थे णो भवति । प्राज्ञः । श्राद्धः । आर्चः ।
वार्तः । नतु-प्रज्ञावान् । श्रद्धावान् । आर्चावान् । वृत्तिवान् ।

उयोत्स्नादिभ्योऽण् ॥ ३ । ३ । १३० ॥

उयोत्स्नादिभ्यो मत्वर्थेऽण् भवति । उयोतिरस्यास्तीति
उयोत्स्ना चन्द्रमा अत एव वचनात् न प्रत्ययः उपान्त्यस्य
च लुक् । सास्मिन्नस्तीति उयोत्स्नः पक्षः । उयोत्स्नी रात्रिः ।
तनोऽस्यामस्तीति तमिस्रा रात्रिः । तमिस्रं तमः । तदस्मिन्न-
स्तीति तामिस्रः पक्षः । तामिस्री रात्रिः । तामिस्राणि गुहामु-
क्तानि । नतुः । उयोत्स्नावान् । तमिस्रावान् । इत्यादयः ।

सिकताशर्करात् ॥ ३ । ३ । १३१ ॥

सिकताशर्कराभ्यां मत्वर्थेऽण भवति । सैकतः । शर्करः
श्रोदनः । मत्तुः सिकतावान् । शर्करावान् ।

इलश्च देशे ॥ ३ । ३ । १३२ ॥

सिकताशर्कराभ्यां मत्वर्थे इलश्चाण् च भवतः । मत्तुश्च
सिकतिलः । सैकतः । सिकतावान् देशः । शर्करिलः । शर्करः
शर्करावान् देशः ।

द्युद्रोर्मः ॥ ३ । ३ । १३३ ॥

द्युद्रुभ्यां मत्वर्थे नो भवति । द्यौरस्यास्तीति द्युमः ।
द्युशब्द उकारान्तोऽहः पर्याय इत्येके । द्रुस्यस्यास्तिन्वा
सन्तीति द्रुमः । रुढिशब्दाविनी । अन्यत्र मत्तुरेव
द्युमान् । द्रुमान् ।

काण्डाण्डभाण्डादीरः ॥ ३ । ३ । १३४ ॥

काण्डादिभ्यो मत्वर्थे ईरो भवति मत्तुश्च । काण्डादीरः
काण्डवान् । आण्डादीरः । आण्डवान् । भाण्डादीरः । भाण्डवान् ।

कच्छुवा डुरः ॥ ३ । ३ । १३५ ॥

कच्छुशब्दान्मत्वर्थे डुरो भवति ॥ कच्छुरः । कच्छुमान् ।

दन्त उन्नतः ॥ ३ । ३ । १३६ ॥

दन्तशब्दादुन्नतोपाधिकान्मत्वर्थे डुरो भवति । दन्ता
उन्नता अस्य सन्तीति दन्तुरः । उन्नत इति किम् ? दन्तवान् ।

मेधारथाद्वेरः ॥ ३ । ३ । १३७ ॥

मेधारथाभ्यां मत्वर्थे इरो भवति वा । मेधिरः । मेधावी
मेधावान् । रथिरः । रथी । रथिकः । रथवान् ।

कृपाहृदयादसुः ॥ ३ । ३ । १३८ ॥

रूपाहृदयान्यां मत्वर्थे जालुर्भवति वा । कृपालुः ।
रूपावान् । हृदयालुः । हृदयिकः । हृदयी । हृदयवान् ।

केशाद्भूः ॥ ३ । ३ । १३८ ॥

केशान्मत्वर्थे वी वा भवति । केशवः । केशी । केशिकः
केशवान् ।

मण्यादिभ्यः ॥ ३ । ३ । १४० ॥

मण्यादिभ्यो मत्वर्थे वी भवति मतुश्च । मणिवः । मणि-
मान् । सिद्धमादिपाठान्मणिलः । हिरण्यवः । हिरण्यवान् ।
इत्यादयः ।

स्वाङ्गाद्धीनादः ॥ ३ । ३ । १४१ ॥

हीनोपाधिकात्स्वाङ्गान्मत्वर्थे अप्रत्ययो भवति । कण्डः
कर्णोऽस्यास्तीति कर्णः । छिन्ना नासिका अस्यास्तीति नासिकः ।
हीनादिति किम् ? (व) कर्णवान् । नासिकावान् । इत्येव
अन्यत्र ।

अभ्रादिभ्यः ॥ ३ । ३ । १४२ ॥

अभ्रादिभ्यो मत्वर्थे अप्रत्ययो भवति । अश्रायस्मिन्
सन्तीति अश्रं नभः । अर्शांस्यस्य सन्तीति अर्शंसः, देवदत्तः ।
उरसः । उरसवान् इत्यादयः ।

शृङ्गादारकः ॥ ३ । ३ । १४३ ॥

शृङ्गान्मत्वर्थे आरको भवति । शृङ्गारकः । शृङ्गवान् ।
शिखादित्वात्-शृङ्गी । वृन्दारक इति वृन्दारकनागकुञ्जरिति
सिद्धम् । मतुना वृन्दवान् । शिखादित्वात् वृन्दी ।

फलवर्हाञ्चैनः ॥ ३ । ३ । १४४ ॥

फलवर्हाभ्यां शृङ्गाच्च मत्वर्थे इनो भवति । फलिनः ।

वार्हणः । शृङ्गिणः । मत्तुः-कलवान् । बर्हवान् । शिखादित्वात्
कली । बर्ही ।

मलादीमसश्च ॥ ३ । ३ । १४५ ॥

मलाभ्मत्वर्थे ईमसश्च इमश्चः भवतः । मलीमसः ।

मलिनः । मलवान् ।

मरुत्पर्वणस्तः ॥ ३ । ३ । १४६ ॥

मरुत्पर्वणशब्दाभ्यां मत्वर्थे तो भवति । मरुतः । पर्वतः ।

मरुत्वान् । पर्ववान् ।

वलितुण्डिवटेर्भः ॥ ३ । ३ । ४७ ॥

वलितुण्डिवटेभ्यो मत्वर्थे भो भवति । वलिभः । वलिनः

इत्यंगादित्वात् । तुण्डिमः । वटिभः । प्रवृद्धनाभिः तुण्डिः ।

ऊर्णाहंशुभमोयुस् ॥ ३ । ३ । १४७ ॥

ऊर्णादिभ्यो मत्वर्थे युस् भवति । ऊर्णायुः । अहंयुः

अहङ्कारवान् । शुभंयुः कल्याणवुद्धिः ।

कंशमस्ति यु स्तुयस्तवभाः ॥ ३ । ३ । १४८ ॥

कंशंभ्यां मत्वर्थेति युस् तु यस् त व भ इत्येते प्रत्यया

भवन्ति । कन्तिः । कंयुः । शन्तिः । शंयुः । कन्तुः । शन्तुः ।

कंयः शंयः । कन्तः शन्तः । कंवः । शंवः । कंभः । शंभः । स

इत् पदत्वार्थः ।

तपस्त्रग्मायामेधासो विन् ॥ ३ । ३ । १५० ॥

तप आदिभ्य असन्तेभ्यश्च मत्वर्थे विन् भवति । तप-
स्वी । स्त्रग्वी । नायावी । मेधावी । असः यशस्वी । पयस्वी ।

सरस्वी । मत्तुः स्त्रगवान् । नायावान् । मेधावान् । यशस्वान् ।

यशस्वती । सरस्वती । उपेत्स्नाद्यथा बाधा ना भूदिति तपः

ग्रहणम् । त्रीस्नादिवाटात् नायी । नायिकः ।

तमित्सार्षोर्जस्वलोजास्वन्नामयाविन्गोमिन् ॥३॥१५१

तमित्सादयो मत्वर्थे निपात्यन्ते । तमःशुद्धाद्रः उपा-
न्यस्य चेतवम् तमित्सा रात्रिः । अर्णसो वः अन्त्यस्य लोपः
अर्णव समुद्रः । ऊर्जाद्वलः-विन् च सक् चागमः ऊर्जस्वलः ।
ऊर्जस्वो । आनयाद्विन् दीर्घश्चास्य आनयावी । गोशुद्धात्
मिन् गोमिन् । मतुः तमस्वान् । ऊर्जमान् । गोमान् । स्वमै-
श्वर्यमस्या स्तीति स्वामीश्वराधिपतीति निपातनात्सिद्धम् ।

नी शिखादिभ्यां ठेनौ ॥ ३ । ३ । १५२ ॥

नावादिभ्यः शिखादिभ्यश्च मत्वर्थे यथासंख्यं ठ इनी
भवतः । मतुश्च । नाविकः । नीमान् । कुमरिकः । कुमारी-
मान् । शिखी । शिखावान् । माली । मालावान् ।

ब्रीह्यादतोऽनेकाचः ॥ ३ । ३ । १५३ ॥

ब्रीह्यादिभ्योऽकारान्ताश्च अनेकाचः मत्वर्थे ठेनौ भवतः ।
ब्रीहिकः । ब्रीहो । ब्रीहिमान् । माधिकः । मायी । मायावान् ।
मायावीति विन् । अतः दरिहकः । दरिही । दरिहवान् । छत्रकः ।
छत्री । छत्रवान् । अनेकाच इति किम् ? स्ववान् । क्रियाजा-
तिभ्यां सप्तम्यर्थे च ठेनौ न भवतः इत्याहुः । कारकवान् ।
व्याघ्रवान् । दरिहवती शाला ।

अशिरसोऽशीर्षश्च ॥ ३ । ३ । १५४ ॥

अशिरसः मत्वर्थे ठेनौ भवतः । मतुश्च । तत्सक्रियो-
अशीर्ष इत्यादेशः । अशीर्षिकः । अशीर्षी । अशीर्षवान् । मता-
वशिरसो अशीर्षमाचः । ठेनोस्तु शीर्षोऽपीति विद्यत एव ।

अर्थार्थान्ताद्भावात् ॥ ३ । ३ । १५५ ॥

अर्थशुद्धादर्पान्ताश्च भाववाचिन एव मत्वर्थे ठेनावेव
भवतः । उभयथा चायं नियमो वाक्यभेदेन क्रियते । अर्थे

याज्ञायां अर्थनर्थः सोऽस्यास्तीति अर्थिकः । अर्थिप्रति-
पक्षनर्थनं प्रत्यर्थः । सोऽस्यास्तीति प्रत्यर्थिकः । प्रत्यर्थी ।
तेनावेवेति नियमादतो मतुर्न भवति । भाषादिति नियमाद्
द्रव्यवचिनं तेनो न भवतः । अर्थो हिरण्ययादिरस्यास्ति इति
अर्थवानिति मतुरेव ।

ब्रीहितुन्दादेरिलश्च ॥ ३ । ३ । १५६ ॥

ब्रीहिषाविभ्यः तुन्दादिस्यश्च मत्वर्थे इलो भवति तेनो
च मतुश्च । ब्रीहेः । कलमिलः । कलमिकः । कलमी । कलमवान् ।
ब्रीहिः । पूर्व एव विधिः । तुन्दादेः । तुन्दिलः । तुन्दिकः । तुन्दा-
तुन्दवान् । उदरिलः । उदरिकः । उदरी । उदरवान् ।

स्वाङ्गाद्विवृद्धात् ॥ ३ । ३ । १५७ ॥

स्वाङ्गात् विवृद्धोपाधिकात् मत्वर्थे इलश्च तेनो मतुश्च
भवन्ति । वृद्धौ महान्ती कर्णावस्य स्तः कर्णिलः । कर्णिकः ।
कर्णा । कर्णवान् । ओष्ठिलः । ओष्ठिकः । ओष्ठी । ओष्ठवान् ।

गुणादिभ्यो यः ॥ ३ । ३ । १५८ ॥

गुणादिभ्यो मत्वर्थे यो भवति । गुण्यः पुरुषः । हिम्यः
पर्वतः । मतुः गुणवान् । हिमवान् ।

रूपाच्छस्ताहतात् ॥ ३ । ३ । १५९ ॥

रूपात् शस्ताहतोपाधिकात् मत्वर्थे यो भवति । शस्तं
प्रशस्तं रूपमस्यास्तीति रूप्यो नीः । रूप्यः पुरुषः । आहतं
उक्ताहतं रूपमस्यास्तीति रूप्यः । कार्षापणः । अन्यत्र मतुः
रूपवान् । रूपवती । कन्या । अतः परं मतुर्नास्ति ।

गवादेष्टुण् ॥ ३ । ३ । १६० ॥

गोशब्दपूर्वात् अकारान्तात्नमत्वर्थे ठण् भवति । गौ
शतिकः । गौ सहस्रिकः । अत इति किम् ? गोविंशतिमान् ।

केषांचिदत इति नानुवर्तते । गौत्रिकः गौवयविकः । गोत्रिंश-
तिमानिति त्वनभिधानात् न भवति ।

निष्कादेशशतसहस्रात् ॥ ३ । ३ । १६१ ॥

निष्कादेः शतसहस्राभ्यन्तवर्थे षण् भवति । नैष्कश-
तिकः । नैष्कसहस्रिकः ।

एकादेः कर्मधारयात् ॥ ३ । ३ । १६२ ॥

एकादेः कर्मधारयादकारान्ताभ्यन्तवर्थे षण् भवति । एको
गौः एकगवः सोऽस्यास्तीति ऐकगविकः । ऐकसहस्रिकः ।

सर्वादेरिन् ॥ ३ । ३ । १६३ ॥

सर्वादेरकारान्तात्कर्मधारयादिन् भवति । सर्वं धनं
सर्वधनं तदस्यास्तीति सर्वधनी । सर्ववीजी । सर्वक्लेशी मटः ।

द्वन्द्वरुग्निन्द्यात्प्राणिस्थादस्वाङ्गात् ॥ ३ । ३ । १६४ ॥

द्वन्द्वसमासो रुक् रोगः विन्द्यं गच्छं च यत्प्राणिस्थम-
स्वाङ्गमकारान्तं तस्मान्भ्यन्तवर्थे इभ् भवति । द्वन्द्वात् कटक-
बलयिनी । शङ्खनूपुरिणी । रुजः कुशी । फिलासी । निन्द्यात्
शंखारडकी । कुकुदावती । कालतालुकी । अस्वाङ्गादिति किम् ?
स्तनकेशवती ।

वातातिसारपिशाचात्कक् च ॥ ३ । ३ । १६५ ॥

वातादिभ्यो मत्वर्थे इन् भवति कक् चैषामागमः ।
वातकी । अतिसारकी । पिशाचकी ।

वयसि डतः ॥ ३ । ३ । १६६ ॥

इत्प्रत्याहारग्रहीतप्रत्ययान्ताभ्यन्तवर्थे इत्त्व भवति वय-
सि गरुयमाने । पञ्चमो मासः संवत्सरो वास्यःस्तीति पञ्चमी
सुष्ट्रः । नवमी इत्यादि ।

सुखादेः ॥ ३ । ३ । १६७ ॥

सुखादिभ्यो मत्वर्थे इत्थेव भवति । सुखी । दुःखी
इत्यादि ।

मालात्क्षेपे ॥ ३ । ३ । १६८ ॥

मालाशठ्ठादिभ्यो इत्थेव भवति क्षेपे । माली । अन्यत्र मा-
लावान् ।

धर्मशीलवर्णान्तात् ॥ ३ । ३ । १६८ ॥

धर्माद्यन्तान्मत्वर्थे इत्थेव भवति । तपस्वी धर्मी । तपस्वी
शीली । ब्राह्मणवर्णी । शूद्रवर्णी ।

बाहूबादेर्वलात् ॥ ३ । ३ । १७० ॥

बाहूबादेः बलशठ्ठादान्मत्वर्थे इत्थेव भवति । बाहुबली ।
उरुबली ।

मन्मान्नाम्नि ॥ ३ । ३ । १७१ ॥

मन्म इत्येवमन्तान्मत्वर्थे इत्थेव भवति समुदाये नाम्नि ।
धामनी । धर्मणी । सोमनी । प्रथमनी कामिनी । अन्यत्र
धामवान् सोमवान् ।

हस्तदन्तकराज्जातो ॥ ३ । ३ । १७२ ॥

हस्तादिभ्यो मत्वर्थे इत्थेव भवति समुदायेन चेज्जाति-
रभिधीयते । हस्तोऽस्यास्तीति हस्ती । दन्ती । करी । अन्यत्र
हस्तवान् । दन्तवान् । करवान् ।

पुष्करादेर्देशे ॥ ३ । ३ । १७३ ॥

पुष्करादिभ्यो मत्वर्थे इत्थेव भवति देशेऽभिधेये ।
पुष्करिणी । पद्मिनी । अन्यत्र पुष्करवान् हस्तो ।

वर्णी ब्रह्मचारी ॥ ३ । ३ । १७४ ॥

वर्णशब्दात्मत्वर्थे इतिपात्यते ब्रह्मचारिण्यभिधेये ।
वर्णो ब्रह्मचर्यमस्यास्तीति वर्णो ब्रह्मचारी इत्यर्थः ॥

सूक्तसाम्नि छः ॥ ३ । ३ । १७५ ॥

तदस्यास्त्यस्मिन्निति विषये सूक्ते सामनि चाभिधेये ङी
भवति । अछडावाकशब्दोऽस्मिन्नस्तीति अछडावाकीयम् ।
नैत्रावर्णीयम् सूक्तं । साम्नि यज्ञायज्ञीयम् । अशनापिपाकीयम् ।
वारतन्तवीयम् । अभ्यवानीयम् ॥

श्लुग्वाध्यायानुवाके ॥ ३ । ३ । १७६ ॥

अध्यायेऽनुवाके चाभिधेये मत्वर्थे यः तस्य श्लुग्वा
भवति । अत एव वचनात् ङीऽनुमीयते । गर्धभायडशब्दोऽस्मि-
न्नध्यायेऽनुवाके वास्ति गर्धभायडः गर्धभायडहीयो वा । दीर्घ-
जीवितः । दीर्घजीवित्यः । पलितः स्तम्भः पलितस्तम्भीयः ।
द्रुमपुष्पः द्रुमपुष्पीयः ।

विमुक्तादेरग्न ॥ ३ । ३ । १७७ ॥

विमुक्तादिभ्यो मत्वर्थे अध्यायेऽनुवाके वाग् भवति ।
देवासुरः अग्नायोऽनुवाको वेत्यादि ।

घोषडादेवुच् ॥ ३ । ३ । १७८ ॥

घोषडादिभ्यो मत्वर्थेऽध्यायानुवाकयोर्बुच् भवति । घोष-
डशब्दोऽस्मिन्नस्तीति घोषडकः । इवेत्वक इत्यादि ।

प्रकारो जातीयर् ॥ ३ । ३ । १७९ ॥

तदस्येति वर्तते ॥ तदिति प्रथमान्तात्प्रकारोपाधि-
कादस्येति षष्ठ्यर्थे जातीयर् प्रत्ययो भवति ॥ पटुः प्रकारोऽस्य
पटुजातीयः । सुदुजातीयः । तज्जातीयः । नानाभूतप्रका-
रोऽस्य नानाजातीयः । तथाजातीयः । कर्षजातीयः । रेक
अरितस्वार्थ इति पर्युदासार्थः ॥

कोऽयवादेः ॥ ३ । ३ । १८० ॥

अयवादिभ्यस्तदस्य प्रकारे को भवति । अणुः प्रकारोऽस्य
अणुकः । स्थूलकः पटः । अणुकाः भाषाः । माषकं हिरण्यम् ।
वषका । मालिका इत्यादि ।

कृष्णयवजीर्णसुरावदातगोमूत्रात्तिलब्रीहिशा-
र्यहिमुराच्छादने ॥ ३ । ३ । १८१ ॥

कृष्णादिभ्यो यथासंख्यं तिलादिषु वाच्येषु तस्य प्रकारे
को भवति । कृष्णः प्रकारः एषां कृष्णकाः तिलाः । अन्यः
कृष्णजातीयः । एवमुत्तरत्रापि । यवप्रकारा यवकाः ब्रीहयः ।
जीर्णप्रकारा जीर्णकाः शालयः । सुराप्रकारः सुराको वर्णः ।
सुरकोऽहिः सर्पः । अवदातः प्रकार अवदातकः सुरा । गोमूत्रं
प्रकारं गोमूत्रकमाच्छादनम् ।

॥ इति शकदानुशासने चिन्तामणी वृत्तौ तृतीया-
ध्यायस्य तृतीयः पादः ॥

अथ तृतीयाध्यायस्य चतुर्थः पादः ।

• भूतपूर्वं प्चरट् ॥ ३ । ४ । १ ॥

अतः परं प्रायशः स्वार्थे काः प्रत्ययाः तत्रोपाधिः प्रकृ-
तेर्विज्ञायते ॥ स प्रत्ययस्य द्योत्यो भवति । पूर्वं भूतो भूत-
पूर्वः । भूतपूर्वं ऽर्थे वर्तमानात्सुबन्ताच्छब्दरूपात् प्चरट् प्रत्ययो
भवति स्वार्थे । आढ्यो भूतपूर्वः आढ्यचरः । दर्शनीयचरः ।
आढ्या भूतपूर्वा आढ्यचरी ॥

गोष्ठात्खञ् ॥ ३ । ४ । २ ॥

गोष्ठात् भूतपूर्वं ऽर्थे खञ् भवति । गोष्ठो भूतपूर्वो गोष्ठीना
देशः ।

षष्ठ्या रूप्यप्चरट् ॥ ३ । ४ । ३ ॥

षष्ठ्यन्तात् भूतपूर्वं ऽर्थे रूप्यप्चरट् भवतः । देवदत्तस्य
भूतपूर्वः देवदत्तरूप्यः गीः । देवदत्तचरः गीः ।

ठयाश्रये तस् ॥ ३ । ४ । ४ ॥

नानापञ्चाश्रयो ष्याश्रयः । षष्ठ्यन्तात् ठयाश्रये गन्धमाने
तस् भवति । देवदत्तश्चैत्रतोऽभवत् । गुरुदत्तो नैत्रतः । चैत्र-
नैत्रयोर्विघटनानयोश्चैत्रस्य पक्षे देवदत्तो नैत्रस्य पक्षे गुरु-
दत्त-इत्यर्थः । एवं यतोऽभवत् । ततोऽभवत् ।

ठयाधेः प्रतीकारे ॥ ३ । ४ । ५ ॥

ठयाधिवाचिनः षष्ठ्यन्तात् तस् भवति प्रतीकारे गन्ध-
माने । प्रवाहिकातः । प्रच्छर्दिकातः । कुर्वस्य ठयाधेः प्रतीकारं
कुर्वीत्यर्थः ।

पर्यभेः सर्वोभये ॥ ३ । ४ । ६ ॥

पर्यभिभ्यां सुबन्ताभ्यां यथाक्रमं सर्वोभयार्थे तस् भवति ।
परितः । सर्वतः इत्यर्थः । अभितः सप्तमतः इत्यर्थः ।

आद्यादिभ्यः ॥ ३ । ४ । ७ ॥

आद्यादिभ्यः सम्भावद्विभक्त्यन्तेभ्यः तन् भवति ।
आदावादितः । अन्ततः । मध्यतः । पृष्ठतः । अर्कं निवेशितः
पार्श्वतः मुखतः । स्वरतः । अर्थतः । इत्यादयः ।

क्षेपतिग्रहाठ्यथे कर्तुस्तृतीयायाः ॥ ३ । ४ । ८ ॥

तृतीयान्तादकर्तृवाचिनः क्षेपातिग्रहाठ्यथषष्ठ्यथे तस्
भवति, क्षेपो निन्दा । वृत्तेन क्षिप्तः । वृत्ततः क्षिप्तः । अतिक्रम्य
ग्रहसमतिग्रहः । वृत्तेनातिगृह्यते वृत्ततेऽतिगृह्यते । अचलनम-
क्षोभसमन्यथा अभितिर्वा वृत्तेन वृत्ततो वा न ठययते । अकर्त-
रीति किम् ? देवदत्तेन क्षिप्तः ।

पापहीयमानेन ॥ ३ । ४ । ९ ॥

तृतीयान्तादकर्तृवाचिनः पापहीयमानाभ्यां योगे तस्
भवति । वृत्तेन पापः । वृत्ततः पापः चारित्र्येण हीयते चारित्र्यतो
हीयते मन्त्रतो हीनः स्वरतो वर्णतो वा ।

पञ्चम्याः प्रतिना ॥ ३ । ४ । १० ॥

प्रतिना योगे या पञ्चमी विहिता तदन्तात्तन् भवति
प्रद्युम्नो वासुदेवात्प्रति वासुदेवस्य प्रतिनिधिरित्यर्थः ।

अहीयरुहोऽपाये ॥ ३ । ४ । ११ ॥

हीयरुहवर्जितस्य धातोरपायंऽप्राधी या पञ्चमी विहिता
तदन्तात्तस् भवति । ग्रामाद् आगच्छति । ग्रामतः आग-
च्छन्ति । उपाध्यायादधीते उपाध्यायतो अधीते । अहीयरुह
इति किम् ? स्वार्थाद्हीयते स्वार्थाद्हीनम् । पर्वतादवरोहति ।
अद्वयादिवैपुल्यः तस्यार्थिकिवही. एतस् ॥ ३ । ४ । १४ ॥

द्वयादिवर्जितेभ्यः किशकदाञ्च पञ्चम्यान्तात्तस् भवति
सर्वस्मात् सन्नतः । ततः कुतः । बहुभ्यो बहुतः । बहुभ्यो बहुतः ।

द्वयादिप्रतिषेधः किम् ? द्वाभ्यां । त्वत्तो-नत्तो इत्यहीयरुहोपाये
इति भवति । वैपुल्यप्रतिषेधः किम् ? बहोः सूपात् । सर्वादः
किम् ? बहोरिति किम् ? वृक्षात् मृक्षात् विनाकिमोद्वयादित्वा-
त्पृथगुपादानम् । तर्हि सर्वादिति किम् ? बहोस्तस्विषये परत्वा-
दयमेव भवति ।

इतोऽतः कुतः ॥ ३ । ४ । १३ ॥

इतस् अतस् कुतस् इत्येते शब्दाः तसन्ताः निपात्यन्ते ।
इदनः अस्मात् इतः । कस्मात् कुतः । एतदः एतस्मात् अतः
किमः कस्मात् कुतः ।

भवदायुष्मद्दीर्घायुर्देवानांप्रियैकार्यात् ॥ ३।४।१४ ॥

भवदादिसमानाधिकरणाद्दृष्ट्यादिवैपुल्यात्मर्वादिकिंब-
होस्सर्वविभक्त्यन्तात् वा भवति । मभवान् ततोभवान् । तौ-
भवन्तौ ततो भवन्तौ । तेभवन्तः ततो भवन्तः । तंभवन्तं ततो-
भवन्नम् इति सर्वविभक्तियु नेयम् । एवमायुष्मद्दीर्घायुर्देवा-
नांप्रियैरप्युदाहार्यम् । यथासम्भवा विभक्तिः ।

अप्य ॥ ३ । ४ । १५ ॥

भवदादिसमानाधिकरणाद्दृष्ट्यादिवैपुल्यात्मर्वादिकिंबहोः
सर्वविभक्त्यन्ता अप्य प्रत्ययो वा भवति । सभवान् तत्र-
भवान् । तंभवन्तं तत्रभवन्तमित्यादि नेयम् । एवमायुष्म-
द्दीर्घायुर्देवानांप्रियैरप्युदाहार्यम् । योगविभागः सप्तम्यां
परत्वात् अप्येव प्राप्ते चकारेण पक्षे तस्विधानार्थम् । ततो-
भवन्ति तत्रभवन्ति । कृत्तिशब्दा इमे । ततो भवदादयः समुदायाः
पूजावचनाः यथाकथंचित् ठ्युत्पाद्यन्ते । तेन पुनस्त्यदादिरनु-
प्रयुज्यन्ते । स तत्रभवान् । तं तत्रभवन्तम् ।

कुकुत्रात्रेह ॥ ३ । ४ । १६ ॥

क्रादयः त्रपन्ता निपात्यन्ते । किमः कस्मिन् क्व कुत्र ।
एतदः एतस्मिन् अत्र । इदमः । अस्मिन् । इमकस्मिन् इह ।
सप्तम्याः ॥ ३ । ४ । १७ ॥

सप्तम्यन्तादद्वाद्यादिवैपुल्यात्सर्वादिकिवहोः त्रप् भवति ।
सर्वस्मिन् सर्वत्र तत्र यत्र बहुषु बहुत्र ।

किंयत्तत्सर्वकान्यात्काले दा ॥ ३ । ४ । १८ ॥

किमादिभ्यः सप्तम्यन्तेभ्यः काले र्वतमानेभ्यो दा भवति ।
कस्मिन्काले कदा । यदा । तदा । सर्वदा एकदा । अन्यदा ।
काल इति किम् ? क्व देशे ।

सदैतर्ह्यधुनेदानीं तदानीं सद्यः ३ । ३ । १८ ॥

सदादयः शब्दाः काले निपात्यन्ते । सर्वस्मिन् काले
सदा सर्वदा इति पूर्वेषु । इदमः अस्मिन् काले एतर्हि अधुना
इदानीं । तदः तस्मिन् काले तदानीं तदेति पूर्वेषु । समानस्य
समाने काले सद्यः ।

परेद्यव्यहि ॥ ३ । ४ । २० ॥

परशब्दस्याऽहि काले परेद्यतीति निपात्यते । परस्मिन्
अहनि परेद्यवि । अद्येति “आहुमद्येति” सिद्धम् ।

पूर्वापराधरोत्तरान्यान्यतरैतरादेद्युम् ॥३।४।२१॥

पूर्वादिभ्यः सप्तम्यन्तेभ्योऽहि काले एद्युस् भवति ।
पूर्वस्मिन् अहि पूर्वद्युः । अपरेद्युः अधरेद्युः । उत्तरेद्युः ।
अन्येद्युः । अन्यतरद्युः । इतरद्युः ।

उभयाद्युश्च ॥ ३ । ४ । २२ ॥

उभयशब्दात्सप्तम्यन्तादहि काले द्युभवति एद्युश्च ।
उभयस्मिन् अह्नीति उभयद्युः उभयेद्युः ॥

परुत्परार्येषमो वर्षे ॥ ३ । ४ । २३ ॥

परुदादयो वर्षे संवत्सरे काले निपात्यन्ते । पूर्वस्मिन्संवत्सरे परुत् । पूर्वतरे संवत्सरे परारि । अस्मिन् इमकस्मिन्वा संवत्सरे एषमः ।

अनद्यतने हिः ॥ ३ । ४ । २४ ॥

सप्तम्यन्तात् अनद्यतने काले वर्तमानात् यथासम्भवं अदृठ्यादिवैपुल्यात्सर्वादिक्विबहो द्विप्रत्ययो भवति । यस्मिन् अनद्यतने काले यर्हि तर्हि । अन्यर्हि । अमुर्हि । कर्हि अनद्यतन इति किम् ? यदा । अनद्यतनेऽपि कालमात्रविवक्षायां दादिप्रत्यया भवन्ति । यदा तदा । सप्तम्यर्थमात्रविवक्षायां अप् भवति । तत्र काले यत्र काले ।

प्रकारे या ॥ ३ । ४ । २५ ॥

सप्तम्यन्तादिति निघृतम् । यथासम्भवं विभक्तिः । प्रकारे वर्तमानाददृठ्यादिवैपुल्यात्सर्वादिक्विबहोः या भवति । सर्वेण प्रकारेण सर्वथा । यथा । तथा । बहोस्तु परत्वात् (वा) भवति ।

कथमित्यमुः ॥ ३ । ४ । २६ ॥

कथं इत्थं इति प्रकारे निपात्येते । यापवादः । केन प्रकारेण कथम् । इदमः एतदे वा अनेन एतेन वा प्रकारेण इत्थम् । स इत् “ससीचादिति प्रत्याहारार्थः ।

संख्याया धा ॥ ३ । ४ । २७ ॥

संख्यावाचिनः सुपः प्रकारे धा भवति । एकेन प्रकारेण एकधाक्रियते एकधाकरोति । द्विधा चतुर्धा पञ्चधा षोढा बहुधा गणधा ।

विचाले च ॥ ३ । ४ । २८ ॥

विचलनं विचालः एकस्यानेकीभावः अनेकस्य वैकीभावः
तस्मिन् गम्यमाने संख्यायाः सुपो वा भवति । एको राशिः द्वी
क्रियते । द्विधाक्रियते । एकं राशिं द्वीकरोति द्विधाकरोति ।
त्रिधाकरोति । अनेक एकः क्रियते एकधाक्रियते एकधाकरोति ।
शतेन शतधाभिद्यते । चकार उत्तरत्र द्वयोः समुच्चयार्थः ।

वैकाञ्ज्यम् ॥ ३ । ४ । २८ ॥

एकन् शब्दात्संख्यावाचिन प्रकारे विचाले च ज्यम्
प्रत्ययो भवति वा । एकेन प्रकारेण एकेद्यं भुङ्क्ते । अनेक-
मेकं करोति एकद्यं करोति एकधा करोति ।

द्वित्रेर्धमेधौ ॥ ३ । ४ । ३० ॥

द्वित्रिभ्यां संख्यावाचिभ्यां प्रकारे विचाले च ऋधमेधौ
प्रत्ययौ वा भवतः । द्वाभ्यां प्रकाराभ्यां द्वैधम् । द्वेधा । त्रैधम्
त्रेधा । द्विधा भुङ्क्ते । एकं राशिं द्वीकरोति । द्वैधम् । द्वेधा
द्विधा । त्रैधं । त्रैधा । त्रिधा करोति ।

तद्वति धण् ॥ ३ । ४ । ३१ ॥

द्वित्रिभ्यां संख्यावाचिभ्यां तद्वति प्रकारवति विचाल-
वति चाभिधेये धण् भवति । द्वीप्रकारौ विभागी चैषां द्वैधानि
द्वैधिभावः । त्रैधानि फलानि ।

वारकृत्वस् ॥ ३ । ४ । ३२ ॥

व रोधात्वर्यस्यायौगपद्येन वृत्तिःकाले वा तस्मिन्
कर्तमानात्संख्याशब्दात्तद्वति वारवति धात्वर्थं कृत्वस् प्रत्ययो
भवति । पञ्चवाराण्यस्य पञ्चकृत्वो भुङ्क्ते । षट्कृत्वः । शतकृत्वः ।
सहस्रकृत्वः । भुज्यर्थो वारवानिति भुज्यर्थस्येदं विशेषणम् ।
तद्वतीति किम् ? भोज्यस्य पञ्चवाराः ।

चतुस्त्रिंशद्वेसुष् ॥ ३ । ४ । ३३ ॥

चतुर्द्विंशन्मयो वारे वर्तमानेभ्यो संख्याशब्देभ्यः तद्धृति
सुष् भवति । चत्वारो वारा अस्य चतुर्भुङ्क्ते । त्रिर्भुङ्क्ते ।
द्विर्भुङ्क्ते । चकारः सुचोवेतिविशेषणार्थः ॥

सकृत् ॥ ३ । ४ । ३४ ॥

एकशब्दस्य वारे सुष् सकृदादेशश्च निपात्यते । एकवारं
भुङ्क्ते सकृत्भुङ्क्ते ॥

बहोर्धासन्ने ॥ ३ । ४ । ३५ ॥

बहोः संख्यावाचिनः आसन्नेऽदूरे ऽतिप्रकृष्टकाले वारे
वर्तमानात्तद्धृति धा भवति । बह्वासन्नं वारं भुङ्क्ते बहुधाभुङ्क्ते ।
बहुधापिषति । आसन्न इति किम् ? बहुकृत्वो भुङ्क्ते । अन्ये-
भ्योऽपि दृश्यते । गणधाभुङ्क्ते तावद्वाभुङ्क्ते इत्येके ॥

दिशो दिग्देशकालेऽतृतीयायुजः ॥ ३ । ४ । ३६ ॥

दिशो दिग्देशकालो दिशि ऊढस्तस्माद्दिशि देशे काले
च वर्तमानात्तृतीयावर्जितात् अयुग्विभक्त्यन्तात्स्वार्थं धा
भवति । प्राचि दिग्गमनीया । प्राग्देशो रमणीयः । प्राङ्कालो
रमणीयः प्राग्गमणीयम् । प्राच्यो दिशः प्राचो देशात्प्राचः
कालात् प्रागतः प्रागागतः । प्राचां दिशि प्राचि देशे प्राचि
काले वसति प्राग्वसति । अतृतीयायुज इति किम् ? प्राच्यो
दिशा प्रज्वलितम् । प्राचीं दिशं पश्य । प्राच्ये दिशे देहि ।
प्राच्यो दिशः स्वम् "श्लुगच्छे"रिति धा प्रत्ययस्य श्लुक् ।

परावरात्स्तात् ॥ ३ । ४ । ३७ ॥

परावराभ्यां दिग्देशकालेषु वर्तमानाभ्यामतृतीयायुग वि-
भक्त्यन्ताभ्यां स्वार्थं स्तात् भवति । परस्तात् । अवरस्तात्

रमणीयम् । परस्तात् अवरस्ताद्भवति । परस्तात् अवरस्तात्
दागतः ।

दक्षिणोत्तराञ्चात् ॥ ३ । ४ । ३८ ॥

दक्षिणोत्तराभ्यां दिग्देशकालेषु वर्तमानाभ्यामर्तुतीया-
युग्ं विभक्त्यन्ताभ्यां परावराभ्यां चातस् भवति । दक्षिणशब्दः
काले न सम्भवतीति दिग्देशप्रभृतिर्युच्यते । दक्षिणतः उत्तरतः
रमणीयमागतौ ब्रसति । एवं परतः अवरतः अकारस्तसोऽस्य
भेदार्थः । तेनातःक्षेपेति त्यच् न भवति । परतौ भवं पारतम् ।

अधराञ्चात् ॥ ३ । ४ । ३९ ॥

अधरात् दिग्देशकालवृत्ते रतुतीयायुजः आद्भवति । दक्षि-
णोत्तराभ्यां च । अधराद्रमणीयमधरादागतमधराद्भवति । एवं
दक्षिणादुत्तरात् ।

पश्चादपरस्य दिगादेश्चाति ॥ ३ । ४ । ४० ॥

अपरशब्दस्य केवलस्य दिग्वाचिनः प्रकृतेराद्यवयवात्पर-
स्य चाति प्रत्यये परे पश्चादेशो भवति । प्रत्ययोऽप्यत एव
वचनादपरादिदिग्देशः कालो वा । पश्चाद्रमणीयम् । पश्चा-
दागतः पश्चाद्भवति । दिगादेः दक्षिणापरादिग्देशो वा दक्षि-
णापश्चाद्रमणीयम् । उत्तरपश्चाद्रमणीयमित्यादि ।

वोत्तरपदेऽर्थे ॥ ३ । ४ । ४१ ॥

अपरशब्दस्य केवलस्य दिग्वाचिनः मनासाद्यवयवात्परस्य
चार्धशब्द उत्तरपदे पश्चादेशो वा भवति । अपरमर्थनपरार्धं
पश्चार्धम् । दक्षिणस्यापरस्यार्धं दक्षिणापरार्धं दक्षिणपश्चार्धम् ।
उत्तरापरार्धम् । उत्तरपश्चार्धम् ।

पुरःपुरस्तादवोऽवस्तादधोऽधस्तादुपर्यु परिष्ठात् ॥३॥४॥४२॥

पुरसादयः शठदाः दिग्देशकालवाचिनः अतृतीयाद्युग्वि-
भक्त्यन्ता निपात्यन्ते । पुरशठदस्य पुरो रमणीयं पुरः आगत
पुरोवसति पुरस्ताद्रमणीयं पुरस्तादागतः पुरस्ताद्वसति । एव-
मपरस्य । अधोरमणीयमवस्ताद्रमणीयम् । एवमपरशठदस्य त्रैरू-
प्यम् । अधरस्य अधोरमणीयमवस्ताद्रमणीयम् । ऊर्ध्वशठदस्य
उपरिरमणीयमुपरिष्ठाद्रमणीयम् । उपरिष्ठादिति द्वितीय-
स्तकारः “स्तात्ता” इति प्रत्याहारार्थः ।

दक्षिणाद्वा पञ्चम्याः ॥ ३ । ४ । ४३ ॥

दक्षिणशठदात्पञ्चमीतृतीयावर्जितादयुग्विभक्त्यन्ताद्दि-
ग्देशकालवृत्तेराप्रत्ययो भवति वा दक्षिणारमणीयम् । दक्षिणा-
वसति । पक्षे दक्षिणतः दक्षिणाद्रमणीयम् । दक्षिणतो दक्षिणा-
द्वसति । अपञ्चम्या इति किम् ? दक्षिणतः दक्षिणादागतः ।

आहि दूरे ॥ ३ । ४ । ४४ ॥

दिक्शठदो अवध्यपेक्षास्तत्रावधेः दूरे दिशि देशे वा
वर्तमानादपञ्चमीतृतीयान्ताद् दक्षिणशठदात् आ आहि प्रत्ययौ
भवतः । ग्रामाद् दूरः दक्षिणा दिग् रमणीया देशो वा ग्रामाद्
दक्षिणा रमणीयम् । दक्षिणाहि रमणीयम् । दक्षिणा वसति ।
दक्षिणाहि वसति ।

उत्तरात् ॥ ३ । ४ । ४५ ॥

उत्तरशठदादपञ्चमीतृतीयान्तादाआहिप्रत्ययौ भवतो वा ।
उत्तरा उत्तराहि रमणीयं उत्तरा उत्तराहि वसति । पक्षे
उत्तरतः उत्तरात् ।

एनोऽदूरे ॥ ३ । ४ । ४६ ॥

दिग्शठदादवधेरदूरे दिग्देशकाले वर्तमानादपञ्चमीतृती-

यान्तात्स्वार्थे एनप्रत्ययो भवति । अस्मात्पूर्वा अदूरा दिग्-
मणीया देशः कालो वा पूर्वणास्य रमणीयं पूर्वणास्य भवति ।
एवमपरेण दक्षिणेन उत्तरेण । अदूर इति किम् ? पुरो
रमणीयम् ।

श्लुगञ्चैः ॥ ३ । ३ । ४७ ॥

अंचत्यन्तात् दिग्च्छब्दाद् दिग्देशकाले वर्तमानादतृती-
यायुग्विभक्त्यन्तात् यः प्रत्ययो विहितः चा एनो वा तस्य
श्लुग् भवति । प्राचि दिग्दूरा वा रमणीया देशः कालो वा
प्रायमणीयम् । प्रागगतः । प्राग्वसति । एवं प्रत्यक् । अपाक् ।
उदक् ।

तीयशम्बवीजात्कृषौ कृजा डाच् ॥ ३ । ४ । ४८ ॥

तीयप्रत्ययान्तात् शम्बवीजाभ्यां सुश्रन्ताभ्यां कृजा योगे
कृषिविषये डाच् भवति । द्वितीयाकरोति क्षेत्रं, द्वितीयं वारं कृष-
तीत्यर्थः । एवं तृतीयाकरोति । शम्बाकरोति क्षेत्रं पुनस्तिर्य-
ग्वृषतीत्यर्थः । अन्ये क्षेत्रस्य बीजाकरोति वपतीत्यर्थः । डाचः
चकारो "डाच्छयूर्यादिति विशेषणार्थः ॥

संख्यादेगुणात् ॥ ३ । ४ । ४९ ॥

संख्यायाः आद्यवयवात्परो यो गुणशब्दस्तदन्तात्कृजा
योगे कृषिविषये डाच् भवति । द्विगुणाकरोति त्रिगुणाकरोति
क्षेत्रम् । क्षेत्रस्य द्विगुणं त्रिगुणं च विलेखनं करोतीत्यर्थः ।

सपत्रनिष्पन्नादतिपीडने ॥ ३ । ४ । ५० ॥

सपत्रनिष्पन्नाभ्यामतिपीडने गन्धमाने कृजा योगे डाच्
भवति । पत्रं शरः, सहपत्रमनेनेति सपत्रः तं करोति
सपत्राकरोति सुगम् । निर्गतं पत्रमस्मादिति निष्पत्रस्तं करोति
निष्पत्राकरोति सुगम् । सपत्राकरोति निष्पत्राकरोति सुगम्

वायुः । अत्र पत्रशासनमेवातिपीडनम् । अन्यत्र सपत्रं करोति वृक्षं जलसेचनात् । निष्पत्रं करोति वृक्षतलं भूमिशोधकः ।

मद्रभद्रान्मण्डने ॥ ३ । ४ । ५१ ॥

मद्रभद्राभ्यां मण्डने वर्तमानाभ्यां कृजा योगे हाजभवति । मद्रं मण्डनं करोति मद्राकरोति शिरः । भद्राकरोति शिरः अन्यत्र भद्रं करोति मद्रम् । मद्रभद्रौ माङ्गल्यवाचिनौ ।

प्रियसुखादानुकूल्ये ॥ ३ । ४ । ५२ ॥

प्रियसुखाभ्यामानुकूल्ये वर्तमानाभ्यां कृजा योगे हाजभवति । प्रियाकरोति सुखाकरोति देवदत्तम् । देवदत्तस्यानुकूल्यं करोति तमाराधयतीत्यर्थः । अन्यत्र सुखं करोति । प्रियं करोति तिकौषधपानम् ।

दुःखनिष्कूलशूलसमयसत्यात् प्रातिकूल्यनिष्को-
षपाकयापनाशपथे ॥ ३ । ४ । ५३ ॥

दुःखादिभ्यो यथासंख्यं प्रातिकूल्यादौ विषये कृजा योगे हाजभवति । दुःखात्प्रातिकूल्ये दुःखाकरोति देवदत्तं देवदत्तस्य प्रातिकूल्यमाचरतीत्यर्थः । अन्यत्र दुःखं करोति त्यज्जनम् । निष्कुलाणिष्कोषे निष्कुलाकरोति दाहिनं निष्कुलताति । अस्तरवयान् वहिष्करोतीत्यर्थः । अन्यत्र निष्कुलं करोति शत्रुं शूलात् पाके शूलाकरोति मांसम् । शूले । पचतीत्यर्थः । अन्यत्र शूलं करोति कदनम् । समयात् यापनायां समयाकरोति तन्तुवायः अद्य प्रवस्तेपटं दास्यामीति कालक्षेपं करोति । अन्यत्र समयं करोति सत्यात् अशपथे सत्या करोति वशिग्भांडे कार्षापसदानेन भायहं गृहीष्यामीति निश्चाययतीत्यर्थः । अन्यत्र सत्यं करोति शपथं करोतीत्यर्थः ।

अनेकाचोऽव्यक्तानुकरणात्कृभ्वस्तिभ्यां द्विश्व ॥ ३ । ४ । ५४ ॥

अनेकाच् यस्य तस्मादव्यक्तवर्णस्यानुकरणात्कृञ् भूञ्-
स्तिभ्यां च धातुभ्यां योगे डाच् भवति वा द्विश्वास्य प्रकृ-
तिरुच्यते । पटत्करोति पटपटाकरोति । पटपटाभवति । पटप-
टास्यात् । दमत्करोति दमदमाकरोति । दमदमाभवति । दमद-
मास्यात् । सिमत्करोति । सिमसिमाकरोति । खटत्करोति खट-
खटाकरोति । अनेकाच इति किम् ? अट्करोति । खात्करोति ।
अव्यक्तानुकरणादिति किम् ? दशत्करोति । अत्र व्यक्तवर्णम-
नुकार्यम् । कृभ्वस्ति चेति द्वन्द्वात् द्वित्वमुत्तरत्र यथासंख्यार्थम्

कर्मकर्तृभ्यां प्रागतत्तत्वे चिवः ॥ ३ । ४ । ५५ ॥

कर्मणो भ्वस्तिकर्तुश्च प्राक् पूर्वमतत्तत्वे गम्यमाने
कृभ्वस्तिभ्यां च योगे चिवप्रत्ययो भवति । प्रागशुक्लमिदानीं
शुक्लं करोति शुक्लीकरोति पटम् । एवं शुक्लीभवति शुक्लीस्या-
त्पटः । कारकीकरोति दरहीकरोति देवदत्तम् । घटीकरोति-
सुदम् । पटीकरोति तप्तून् । पटीस्यात्तत्तवः । सङ्गीकरोति
गाः । कर्मकर्तृभ्यामिति किम् ? प्रागदेवकुले इदानीं देवकुले
करोति मनीषीभवति, अस्यांशीभवतीति ताच्छब्दाद्भवति ।
अन्यत्र शुक्लं करोति शुक्लो भवति शुक्लः स्यात् । प्राग्ग्रहणं
किम् ? अशुक्लं शुक्लं करोति एककालमतत्तत्त्वेन भवति न
श्लोको भावः कश्चिदेककालं शुक्लोऽशुक्लश्च देशभेदेन । कृभ्व-
स्तिभ्यामिति किम् ? अशुक्लं शुक्लं सम्पादयति ।

चेतोमनोरहोरजोऽवश्चक्षुषो लुक् चवी ॥ ३ । ४ । ५६ ॥

चेतसादीनां चवी परे लुग्भवति । चेतीकरोति । चेतीभ-
वति । चेतीस्यात् । एवं विचेतीकरोति । मनीकरोति । मनीभवति

मनीष्यात् । उन्मनीकरोति । विरहीकरोति । विरहीभवति ।
विरहीष्यात् । रजीकरोति । रजीभवति । रजीष्यात् विर-
जीकरोति । अरूकरोति । महारूकरोति । चक्षूकरोति । उच-
क्षूकरोति उचक्षूभवति । उचक्षूष्यात् । उवाविति किम् ?
मनःकरोति ।

इसुसोबहुलम् ॥ ३ । ४ । ५७ ॥

उम् एतदन्तस्य च्चौ परे बहुलं लुगभवति । सर्पिकरोति
नवनीषम् । धनूकरोति वंशम् । बाहुलकाल भवत्यपि सर्पिभ-
वति । धनुर्भवति ।

ईग् हलः ॥ ३ । ४ । ५८ ॥

इलन्तस्य च्चौ परे बहुलमीगागमो भवति । दूषदीप्त-
वति शिला । समिदी भवति काष्ठम् । न भवति च दूषद्भवति
समिद्भवति ।

ठयाप्तौ सात् ॥ ३ । ४ । ५९ ॥

कृभ्वस्तिभ्यां योगे कर्मकर्तृभ्यां प्रागतत्तत्त्वे त्रिषये सा-
त्प्रत्ययो भवति । व्याप्ती प्रागतत्तत्त्वस्य चेत् व्याप्तिः । सर्वात्मना
द्रुष्येणाभिसंबन्धो गरुयते । सर्वं काष्ठं प्रागनग्निमग्निं करोत्य-
ग्निमात्करोति काष्ठम् । अग्निमात्भवति । अग्निमात्स्यात् । उदक-
सात्करोति लवणम् । व्याप्ताविति किम् ? अग्निः करोति काष्ठम् ।

जातेस्सम्पदा च ॥ ३ । ४ । ६० ॥

कृभ्वस्तिभिः सम्पदा च योगे कृकर्मणो भ्वस्तिकर्तुं स्व-
म्पदिकर्तुं च प्रागतत्तत्त्वे जाते सामान्यस्य ठयाप्ती सात्
भवति । अस्यां सेनायां सर्वं शास्त्रमग्निमात्करोति दैवम् ।

अग्निं सात् भवति । अग्निं सात्स्यात् । अग्निं सात्संपद्यते । अर्वांशु
सर्वं सवणमुदकसात्करोति देव इति नियम् ।

तत्राधीने ॥ ३ । ४ । ६१ ॥

तत्रेति सप्तम्यन्तादधीने आयत्तेऽर्थे कृत्वस्ति सत्संपद्भिर्वाग्ने
सात् भवति । राजन्याधीनं करोति राजसात्करोति । राजसा-
त्भवति । राजसात्संपद्यते । राजसात्स्यात् । एवमाचार्यसात्क-
रोतीति नियम् ।

दिये वा च ॥ ३ । ४ । ६२ ॥

तत्रेति सप्तम्यन्ताद्देवोपाधिकात् अधीनेऽर्थे कृत्वस्ति
सत्संपद्भिर्वाग्ने वा प्रत्ययो भवति । राजन्याधीनं देयं करोति
राजत्राकरोति द्रुठयम् राज्ञे दातव्यमिति यत्स्यापितं तदि-
दानीं राज्ञे ददातीत्यर्थः । एवं राजत्राकरोति । राजत्रास्यात् ।
राजत्रासंपद्यते । गुरुत्रासंपद्यते । चकारः कृत्वस्ति सत्संपद्यनुक-
र्षणार्थः ।

देवादिभ्यः सप्तमीद्वितीयात् ॥ ३ । ४ । ६३ ॥

देवादिभ्योः सप्तम्यन्तेभ्यो द्वितीयागतेभ्यश्च स्वार्थे
त्राप्रत्ययो भवति । देवेषु वसति देवत्रावसति । देवाना-
गच्छति देवत्रागच्छति । मनुष्येषु वसति मनुष्यत्रावसति ।
मनुष्यानागच्छति । मनुष्यत्रागच्छति । इत्यादयः ।

बह्वल्पर्यात्कारकाच्छसीष्टानिस्टे ॥ ३ । ४ । ६४ ॥

बह्वर्थादल्पर्याच्च कारकाभिधायिनः शब्दात्सुबन्तात्
शास्प्रत्ययो भवति । यथाकननिष्टेनिष्टेऽथ विषये । कारकं
कर्मादि बहुधनं ददाति बहुशोधनं ददाति । बहून् कार्याप-
चान्ददाति बहुशः कार्यापचान्ददाति विवाही । बहुभिर्भुक्त-
नतिभिर्भिः बहुशो भुक्तमातयिभिः । बहुभ्योऽतिथिभ्यो ददाति

बहुशो अतिथिभ्यो ददाति बहुभ्यो ग्रामेभ्य आगच्छति । बहुशो ग्रामेभ्य आगच्छति । बहुषु ग्रामेषु वसति । बहुशो ग्रामेषु वसति । एवं भूरिशः, प्रभूतशः, गणशः । अल्पार्थात् अल्पं ददाति । अल्पशो ददाति । आद्धेऽल्पैर्भुक्तमतिशो भुक्तमिति नेयम् । एवं स्तोकशः । कतिपयशः । शशेरिकारः अन्तोदसीति प्रत्याहारार्थः ॥

संख्यैकाद्वीप्सायाम् ३ । ४ । ६५ ॥

संख्यावाचिन एकत्वावच्छिन्नः र्थवाचिनार्थवाचिनश्च कारकात् । सुबन्ताद्वीप्सायां द्योत्यायां शसि भवति वाधिकाराद् द्विर्वचनमपि भवति । एकमेकं ददात्येकशो ददाति । द्वौ द्वौ द्विशः । त्रिशः । तावच्छतः । कतिशः । एकैकेन दीयते । एकशो दीयते द्वाभ्यां द्वाभ्यां द्विशः । त्रिशः । एकार्थवाचिनः नाषं नाषं देहि । नाषशो देहि पादशः । पणशः । प्रस्थशः । क्रमेण क्रमेणागच्छति क्रमश आगच्छति । संख्यैकादिति किम् ? नाषी नाषी ददाति । वीप्सायामिति किम् ? द्वौ ददाति नाषं ददाति । तान्येकैरुशः प्रच्छतीति वीप्सायां द्विरुक्तात्पूर्वणात्पार्थादिति शस् ।

संख्यादेः पादादिभ्यो दानदण्डे च वुच्छुक् च ॥३॥४॥६६॥

संख्यायाः प्रकृत्याद्यवयवात्परे ये पादादयस्तदन्ताच्छ-
ठदात् दाने दण्डे वीप्सायां च विषये बुष् भवति तत्सन्नियोगे प्रकृतेश्च लुक् । लुग्ग्रहणं स्थानित्वाधनार्थम् । द्वौ पादौ ददाति द्विपदिकां ददाति । त्रिपदिकां ददाति । द्विशतिकां त्रिशतिकाम् । द्विमोदकिकां त्रिमोदकिकाम् । दण्डे द्वौ पादौ दण्डितः द्विपदिकां दण्डितः त्रिपदिकाम् । द्विशतिकां त्रिश-
तिकाम् । वीप्सायां द्वौ द्वौ पादौ भुङ्क्ते द्विपदिकां भुङ्क्ते त्रिपदिकां द्विशतिकां द्विमोदकिकाम् ।

प्रकृते नयट् ॥ ३ । ४ । ६७ ॥

प्राचुर्येण प्राधान्येन वा कृतं प्रकृतं प्रकृतेऽर्थे वर्तमाना-
त्स्वार्थं नयट् भवति । अन्नं प्रकृतमन्नमयं दधिमयं पूजामयं
यवागूमयी यवागूमयं स्वार्थं कानां प्रत्ययानां प्रकृतिलिङ्गवच-
नातिवृत्तिरपि भवति ।

अस्मिन् ॥ ३ । ४ । ६८ ॥

प्रकृतेऽर्थे वर्तमानादस्मिन्निति सप्तम्यर्थं नयट् भवति ।
अन्नं प्रकृतमस्मिन् अन्नमयं भोजनम् । घृतमयी पूजा ॥

तयोस्समूहवञ्च बहुषु ॥ ३ । ४ । ६९ ॥

तयोः प्रकृते नयट् अस्मिन्नित्येतयोर्विषये वर्तमानात्
बहुषु समूहवञ्च प्रत्ययो भवति नयट् च । अपूपाः प्रकृताः
अपूपमयमपूपिकम् । मोदकमयं मोदकिकम् । अपूपाः प्रकृता
अस्मिन्नापूपिकनापूपमयं पर्वे । गणिका प्रकृताऽस्यां गाणिष्या
गाणिकमयी यात्रा । आश्वीया अश्वमयी यात्रा ।

निन्द्यो पाशप् ॥ ३ । ४ । ७० ॥

निन्द्योऽर्थे वर्तमानात्स्वार्थं पाशप् भवति । निन्द्यो वैया-
करणः वैयाकरणपाशः । तार्किकपाशः । पकारः पुंभावार्यः
कुमारपाशा किशोरपाशा कुमारादयो वयोवचना न पाशान्ता
इति न डी ।

तिङ्श्च प्रकृष्टे तमप् ॥ ३ । ४ । ७१ ॥

तिङ्गान्तात्सुवन्ताच्च प्रकृष्टे प्रकर्षवत्यर्थे वर्तमानात्स्वार्थं
तमप् भवति । तिङ्ः सर्वे इमे पचन्ति अयमेषां प्रकृष्टं पचति
पचतितमां देवदत्तः । पचतस्तमाम् । पचन्तितमाम् । सुपः
सर्वे इमे शुक्ला अयमेषां प्रकृष्टः शुक्लः शुक्लतमः । आकृततमः

सुकुमारतमः । साधकतमः । प्रकृष्टे प्रकर्षे पुनः प्रकर्षप्रत्ययः ।
तद्यथा युधिष्ठिरः श्रेष्ठतमः कुरुक्षाम् । तरवन्तात् तरप् न भवति
अनभिधानात् । पूर्वपदातिशये पूर्वपदात् बहुव्रीहेश्चातिशा-
यिकः प्रत्ययः । सूदनतमवस्त्रः सूदनवस्त्रतमः पुरुष इति उत्तरप-
दातिशये तूत्तरपदादेव न बहुव्रीहेः बहुव्रीह्यकतमः न बहुव्रीह्य-
कतमकः इति । पकारः पुम्भावार्थः । शुक्लतमा शाटी ।

द्वयोर्विभज्ये च तरप् ॥ ३ । ४ । ७२ ॥

द्वयोस्तद्गुणयोर्मध्ये यः प्रकृष्टस्मिन् विभज्ये च विभ-
क्तये प्रकृष्टेऽर्थे वर्तमानात्तिङ्गतात्सुबन्ताच्च तरप् भवति ।
द्वौ इमौ पचतः अयमनयोः प्रकृष्टं पचति पचतित-
राम् । पठतितराम् । पचतेतराम् । अधीतेतराम् । द्वाविमौ पटु-
अयमनयोः प्रकृष्टं पटुतरः । सुकुमारतरः । पाचकतरः । गो-
तरः । यस्त्वमं वहति शिरं भारं च । विभक्तयः सांकाश्य-
केभ्यः पाटलीपुत्रकाः । पचन्तितराम् । पठन्तितराम् । सांका-
श्यकेभ्यः पाटलीपुत्रका आढ्यतराः । विभज्यग्रहणमद्वि-
त्वार्थम् ।

तौ ङः ॥ ३ । ४ । ७३ ॥

तौ तकारादी तरप् तमपी ङसञ्ज्ञी भवतः । श्रेयसि-
तरा । श्रेयसितमा । ताविति किम् ? पटिष्ठः । पटीयसी ।

अथयैत्किंतिङोऽसत्वे तयोर्ङासु ॥ ३ । ४ । ७४ ॥

अथयेभ्य एकारान्तात् किम्शब्दात् तिङ्गताच्च पर-
योस्तयोस्तरमनयोः ङामादेशो भवति न चेत्ती सत्वे द्रुठ्ये
प्रकृष्टे वर्तते । उच्चैस्तराम् । उच्चैस्तरां जल्पति । नीचैस्तरां
नीचैस्तरां कथयति । पूर्वाह्णैतरां पूर्वाह्णैतमां भुङ्क्ते । अपरा-
ह्णैतराम् अपराह्णैतमानागच्छति । एद्ग्रहणादत्र काले सत्वेऽपि

डाम् । किम् किन्तर्ना पचति किन्तरां पचति । तिङ् जल्प-
तिष्ठरां जल्पतितमाम् । असत्वे इति किम् ? उच्चैस्तरौ वृक्षः ।
किन्तरं दाह ।

गुणाङ्गाद्वेष्टेयसू ॥ ३ । ४ । ७५ ॥

गुणनभिधायो यः शब्दो द्रव्ये वर्तते तस्माद् गुणाङ्गात्-
योस्तरसमपोः यथासंख्यनिष्ठ ईयसु इत्यादेशौ भवतः । पटिष्ठः
पटुनमः पटीयान् पटुतरः । लचिष्ठः लघुनमः लघीयान् लघु-
तरः । अङ्गग्रहणं किम् ? शुक्तरं शुक्ततमं रूपम् ।

प्रशस्ते रूपम् ॥ ३ । ४ । ७६ ॥

तिङन्तात्सुबन्ताच्च प्रशस्तेऽर्थे वर्तमानात् रूपप् प्रत्ययो
भवति । प्रशस्तं पचति पचतिरूपम् । पचतोरूपम् । पचन्तिरू-
पम् । प्रशस्तेः वैयाकरणः वैयाकरणरूपः । पंडिनरूपः प्रकृत्यर्थस्य
वैस्पष्ट्यं प्रशस्तता । तेनेहापि वृषलरूपोऽयमपि पलायडुना सुरां
पिबेत् । चोररूपोऽयमस्तिस्थमञ्जनं हरेत् । पटुतररूपः । पटुतमरूपः

ईषदसमाप्तेऽडादेः कल्पकदेश्यकदेशीयर् ॥ ३ । ४ । ७७ ॥

तिङन्तात्सुबन्ताच्च डाद्यन्तवर्जिता दीषदसमाप्तेऽर्थे वर्त-
मानात्कल्पपदेश्यपदेशीयर्प्रत्यया भवन्ति । ईषदसमाप्तं पचति
पचतिकल्पं पचतिदेश्यं पचतिदेशीयम् । पचतः कल्पम् ।
पचन्तिकल्पम् । तिङन्ताद् रूपादिक्रियाविशेषणं भवति ।
अस्मात्तिङ्ग्रहणादन्यस्तद्धिनः सुबन्तादेव ईषदसमाप्तः पटुः
पटुकल्पः पटुदेश्यः पटुदेशीयः । कारककल्पः । भुक्तकल्पम् ।
ईषदसमाप्तो गुणो गुणकल्पाद्राज्ञा । पयत्कल्पा यवागूः । तैल-
कल्पा प्रसक्ता । अडादेरिति किम् ? तमादिभ्यो न भवति कल्पा-
दिभ्य एव तमादयः । पटुकल्पतमः । पटुकल्पतरः । पटुदेश्यतमः
पटुकल्पतररूपः । रूपवन्तेऽडादिरेकः अरित्स्वार्थे इति पुम्भा-
वार्थः । स्त्रीप्रदेशीयाः । केचित् देश्यपः प्रकारं नेच्छन्ति तेषां स्त्री

भ्रांदेश्या इति भवति ।

• सुपः प्राग्बहुर्वा ॥ ३ । ४ । १८ ॥

ईषदसमाप्तं वर्तमानात्सुषन्तात्प्राक्पुरस्ताद्बहुप्रत्ययो भवति वा न परस्तात् । ईषदसमाप्तः पटुः बहुपटुः । बहुसुदुः । बहुभुक्तम् । बहुपयो यवागूः । कल्पवाद्यन्तं विशेषलिङ्गसंख्यं बहुपूर्वं तु प्रकृतिलिङ्गसंख्यमेव स्वभावात् वचनात् । कल्पवा दयोऽपि भवन्ति । सुप इति किम् ? तिङन्तात् मा भूत् ।

नडादेःकपोऽखिन्नादिभ्यः ॥ ३ । ४ । १८ ॥

खिन्नादिभर्जिनात् यः कप्प्रत्ययस्तदन्तात् डादिप्रत्ययो न भवति ॥ अयमेषां प्रकृष्टपटुकः अयमनयोः प्रकृष्टपटुकः । प्रशस्त- पटुकः । डादेस्तु को भवेत्यव अयमेषां पटुतमकः । अयमनयोः पटुतरकः । पटुरूपकः । पटुकल्पकः । पटुदेश्यकः । अखिन्ना- दिभ्य इति किम् ? कुत्सितः अल्प अज्ञातो वा खिन्नः खिन्नकः अयमेषां खिन्नकतमः । अयमनयोः खिन्नकतरः । खिन्नकरूपः । खिन्नककल्प इति प्रयोगगम्याः ।

अनत्यन्ते ॥ ३ । ४ । ८० ॥

अनत्यन्तेऽर्थे यः कप् तदन्तात् डादिर्न भवति । अनत्यन्त- खिन्नं खिन्नकम् । इदमेषां प्रकृष्टं खिन्नकम् । इदमनयोः प्रकृष्ट खिन्नकम् । डादेः को भवत्येव खिन्नतमकम् । खिन्नतरकम् ।

प्राक्प्राक्त् ॥ ३ । ४ । ८१ ॥

“ लोहितान्मणौ कः ” इति वक्ष्यते । इत ऊर्ध्वं ततः प्राक् कप् प्रत्ययोऽधिक्रानो वेदितव्यः । कुत्सित- अल्पोऽज्ञातो वा अश्वः अश्वकः । गर्दभकः । पित्वात् कुत्सितादरद्दादिका ।

तिङ्स्वदिरेह्वन्त्यात्पूर्वोऽक् ॥ ३ । ४ । ८२ ॥

तिङ्न्तस्य सर्वादीनां चाक्षु अर्थां मध्ये योऽन्त्योऽष् त-

स्मात्पूर्वोऽक्प्रत्ययो भवति । प्राक्कात् पपवादः । कुत्सितमल्प-
मज्ञातं वा पचति पचतकि, पचतकः, पचन्तकि । सर्वके । विश्वके ।
यकत्पिता । तकत्पिता । ककिम्पिता । त्वकत्पिता । परम-
त्वकत्पिता । परमसर्वके ।

युष्मदस्मदोः सुपोऽसोभि ॥ ३ । ४ । ८३ ॥

युष्मदस्मदोरक् सुबन्तस्याहवन्त्यात्पूर्वा भवति । असोभि
न चेत् युष्मदस्मद्भ्यां सकार ओकारो भकारो वा परो
भवति । युष्मदस्मदोरहवन्त्यात् पूर्वत्वापवादः । त्वयका ।
मयका । त्वयकि । मयकि । युष्माककं । अस्माककं । परमत्वयका ।
परममयका । असोभि इति ङिम् ? युष्माकासु । अस्माकासु
युष्कयोः । आवकयोः । युष्काभ्यानावकाभ्यां । युष्माकाभिः ।
अस्माकाभिः ।

को दिश्चाव्ययस्य ॥ ३ । ४ । ८४ ॥

अव्ययस्य योऽहवन्त्याच् तस्मात्पूर्वः अक् भवति । यत्तु-
ककारान्तमव्ययं तस्याक् सक्रियोगे दकारश्चान्त्यादेशो भवति
कुत्सितमल्पमज्ञातं वा उच्चैः । उच्चकैः । नीचैः । नीचकैः दिक् ।
धक्किक्, पृथक्, पृथक्त् ।

तूष्णीकाम् ॥ ३ । ४ । ८५ ॥

तूष्णीमः काम् निपात्यते । अकोऽपवादः । कुत्सित-
मल्पमज्ञातं वा तूष्णीम् तूष्णीकामास्ते । तूष्णीकां तिष्ठति ।

कुत्सिताल्पाज्ञाते ॥ ३ । ४ । ८६ ॥

कुत्सितं गर्हितमल्पं महत् प्रतियोगि अज्ञातंसत्वादिना
केनचिद्दुर्मेणाज्ञातमेतदुपाधिकैर्गर्वतमानात् यथायोग्यं कषाद-
यः प्रत्यया भवन्ति । कुत्सितोऽल्पोऽज्ञातो वा अश्वः अश्वकः ।
घृनकम् । पचतकी । सर्वके । उच्चकैः । तूष्णीकाम् । कुत्सि-
तकः । अल्पकः । अज्ञातकः ।

अनुकम्पातन्नीत्योः ॥ ३ । ४ । ८७ ॥

अनुकम्पा कारुण्येनानुग्रहः तस्या नीतिः सन्नीतिः । अनु-
कम्पायुक्ता नीतिरित्यर्थः । नीतिः मामादिप्रयोगस्तत्रानुकम्पा-
यां सामोपाप्रदाने एव, न भेददण्डौ, तयोरनुकम्पायामयोगादनु-
कम्पायामनुकम्पायुक्तायां च नीतौ गम्यमानायां यथायोगं
कवादयः प्रत्यया भवन्ति । पुत्रकः, वत्सकः, बालकः, बुभुक्षितकः ।
उपरितकः । पचत्कि, स्वपित्तिक । तन्नीतौ पुत्रक उत्सङ्गके उप-
विश, कर्दमके नासि दिग्धकः । वत्सक तूष्णींकां तिष्ठ, हस्त ते
तिलकाः हस्त ते गुडकाः, एहकी । अधवकी ।

बह्वचो नृनाम्नोऽजातेषुघेला वा ॥ ३।४।८८ ॥

बह्वचो नृनाम्नो मनुष्यनामधेयाच्छब्दात् ठघेलाः प्रत्यया
वा भवन्ति । अनुकम्पायां गम्यमानायामजातेर्न चेतस शब्दे
जातिशब्दे भवति । अनुकम्पितो देवदत्तः देविकः । देवियः ।
देविलः । देवदत्तकः । जिनिकः । जिनियः । जिनिलः । जिनद-
त्तकः । नृनाम इति किम् ? सुशिमरुः । अजातेरिति किम् ?
महिषकः । बराहकः । बह्वच इति किम् ? नामकः गुप्तकः ।

बुजधी चोपादेः ॥ ३ । ४ । ८९ ॥

बह्वचो नृनाम्नो जातेः उप इत्येवमादेर्बुच् अथप्रत्ययै
ठघेलाश्च वा भवन्ति । अनुकम्पायामनुकम्पित उपेन्द्रदत्तः
उपकः । उपधः । उपिकः । उपियः । उपिलः । उपेन्द्रदत्तकः ।

उकोऽचो लुक् प्रकृत्या च ॥ ३ । ४ । ९० ॥

उगन्तात्परस्यानुकम्पायामजादेः प्रत्ययस्थादेर्लुक् भवति ।
तच्चागन्तं प्रकृत्या भवति न विकारमापद्यते । गुरुदत्तः गुरुकः ।
गुरुयः । गुरुलः । मातृकः । मातृयः । मातृलः । प्रकृतिभावा-
दवादेशरीभावदीर्घा न भवन्ति ।

श्लुच्युत्तरपदस्य षकन् ॥ ३ । ४ । ८१ ॥

बह्वचो नृनाम्नो यदुत्तरपदं तस्य श्लुग्वेति श्लुचिं सत्य-
ततः षकन् प्रत्ययो भवत्यनुकम्पायाम् । देवदत्तः देवः अनु-
कम्पितो । देवः देवकः । जिनकः । देवदत्ता देवी । जिनदत्ता
जिना । अनुकम्पिता देवी देवकाः । जिनकाः । उत्तरपदस्येतिः
किम् ? देवदत्ता दत्ता अनुकम्पिता दत्ता दत्तिका । नकार इच्चा-
पुंसेऽनित्क्याख्यासुप इति पयुदामार्थः ।

श्लुक् चाजिनात् ॥ ३ । ४ । ८२ ॥

अजिनात्तात् समासात् नृनाम्नः षकन् भवति अनुकम्पा-
याम् । कषादीनोमपवादः । उत्तरपदस्य च श्लुक् ४ ठ्याग्रो
जिनो महाठ्योग्राजिनो वा नाम मनुष्यः । सोऽनुकम्पितः
ठ्याग्रकः सिंहकः वृककः । ठ्याग्रका । सिंहका । वृकका ॥

अषड्ढेकाच्चपूर्वपदस्याचि ॥ ३ । ४ । ८३ ॥

षड्त्रिजितं यस्यैकाच् पूर्वपदं तस्य यदुत्तरपदं तस्यानु-
कम्पायां विहितेऽजादौ प्रत्यये परतः श्लुगभवति । अनुरु-
म्पितो वागाशांः वाग्दत्तः । वाविकः । वावियः । वाविलः । षट्
प्रतिषेधः किम् ? षडङ्गुलिः । षडिकः । षडियः । षडिलः ।
अत्र द्वितीयादचः श्लुचि “ एः ” इति लुचः स्थानिवद्भा-
षापदत्वस्यानिवृत्तेऽसं न निवर्तते ।

द्वितीयादचः ॥ ३ । ४ । ८४ ॥

अनुकम्पायां विहितेऽजादौ प्रत्यये परतः प्रकृतेर्द्विती-
यादचः उत्तरपदस्य शब्दरूपस्य श्लुगभवति । अनुकम्पितो
देवदत्तः देविकः । देवियः । देविलः । उपेन्द्रदत्तः उपथः । उपकः ।
उपिकः । उपियः । उपिलः । वायुदत्तः वायुकः । वायुयः ।
पितृदत्तः पितृकः । पितृयः ।

तेनैचः ॥ ३ । ४ । ८५ ॥

अनुकम्पायां विहितेऽजादौ प्रत्यये परतः प्रकृतेर्द्विती-
येनाच्चा सह तस्मादुत्तरपदस्य श्लुगभवति यदि च द्वितीयो चेद्
भवति । अनुकम्पितः अहोचः अहिकः । अहियः । अहिलः ।
अमोचः । अनिकः । अनियः । अनिलः । कपोतलोमः कपिकः
कपियः । कावलः ।

शेवलसुपरिविशालवरुणार्यमादेस्तृतीयात् ॥ ३।४।८६ ॥

शेवालाद्यादेर्ननुष्पनास्त्रोऽनुकम्पायामजादौ प्रत्यये परतः
तृतीयादश्च उत्तरस्य श्लुगभवति । अनुकम्पितः शेवलदत्तः
शेवलिकः । शेवलियः । शेवलिलः । सुपरिकः । सुपरियः । सुप-
रिलः । विशालिकः । विशालियः । विशालिलः । वरुणिकः ।
वरुणियः वरुणिलः । अर्यनिकः । अर्यनियः । अर्यनिलः ।

क्वचित्तुर्यात् ॥ ३ । ४ । ८७ ॥

अनुकम्पायां विहितेऽजादौ प्रत्यये परे क्वचित्तुर्याच्च-
तुर्यादश्च उत्तरस्य श्लुक् भवति । अनुकम्पितो वृहस्पतिदत्तः
वृहस्पतिशर्मा वा वृहस्पतिकः । वृहस्पतियः । वृहस्पतिलः ।
एवं प्रजापतिकादिः । क्वचित् पदिति प्रयोगानुस्मरणार्थ-
मुपेन्द्रदत्तस्य उपक इत्यादि ।

पूर्वपदस्य वा ॥ ३ । ४ । ८८ ॥

पूर्वपदस्यानुकम्पायामजादौ प्रत्यये परे क्वचित् श्लुगवा
भवति । अनुकम्पितो देवदत्तः दत्तिकः । दत्तियः । दत्तिलः ।
वाचस्पतात् देविकः । देवियः । देविलः ।

ह्रस्वे ॥ ३ । ४ । ८८ ॥

ह्रस्वेऽर्थे वर्तमानात् शब्दात् यथायोगं क्वाद्यो भवन्ति ।

ह्रस्वः पटः पंटकः । पुरुषकः । ह्रस्वं पचति पचतकि । जल्प-
तकि । ह्रस्वाः सर्वे सर्वके । विश्वके । वंशकः । नलकः चरकः ।
वेणुकः । इत्यादि नाम्भ्यपि स्वत्वयोगात् ह्रस्वत्व-मस्त्येव ।

कुटीशुयडाद्रः ॥ ३ । ४ । १०० ॥

कुटीशुयडाभ्यां ह्रस्वेऽर्धे रो भवति । ह्रस्वा कुटी कुटीरः ।
शुयडारः ।

शम्या रुरी ॥ ३ । ४ । १०१ ॥

शमी शठदात् ह्रस्वेऽर्धे रुरी भवति । ह्रस्वा शमी
शमीरः शमीरः ।

कुतुपः ॥ ३ । ४ । १०२ ॥

कुतुशठदात् ह्रस्वेऽर्धे हुपा निपात्यते । ह्रस्वा कुतूः
कुतुपः चर्ममयं स्नेहभाजनम् ।

कासूगोण्याः प्तरट् ॥ ३ । ४ । १०३ ॥

कासूगोणीभ्यां ह्रस्वेऽर्धे सरट् भवति । ह्रस्वा कासूः
कासूतरी । ह्रस्वा । गोणी गोणीतरी । कासूनरः । गोणीतरः
इति पुल्लिङ्गमपीत्येके । कासूः शक्तिर्नामायुधम् । गोण्या वप-
नम् । पितृवमुत्तरार्थम् ।

वत्सोक्षर्षभश्वात् हासे ॥ ३ । १०४ ॥

वत्सादिभ्यः स्वार्थे सरट् भवति हासेऽपचये गम्यमाने ।
ह्रसितो वत्सः वत्सतरः । वत्सः प्रथमवयास्तस्य हासो द्वितीय-
वयः-प्राप्तिः । ह्रसित उक्षा द्वितीयवयास्तरुयास्तस्य हासः तृती-
यवयः-प्राप्तिः । ह्रसित ऋषभः ऋषभतरः । ऋषभो नहुवान् बली-
यान् । अस्य हासो भारवहने मन्दशक्तिता । ह्रसितोश्वः । अश्व-
तरः । अश्वस्याऽशवायां जातो अश्वः तस्य हासो गर्भभपितृकता

भाशु गमानादश्वः तस्य । ह्राशो गमनेमन्दिनेत्येके । सर्वथाऽ-
श्वतरशब्दो जातिशब्दः । स्त्रियामश्वतरी वत्सनरी ।

यत्तत्तिकमन्याद्बहूयोनिर्धार्ये डतरः ॥ ३ । ४ । १०५ ॥

यदादिभ्यो द्वयोरेकस्मिन्निर्धार्ये वर्तनानेभ्यो डतरप्रत्ययो
भवति । समुदायादेकदेशस्य प्रकृत्या निष्कृष्य चारणं निर्धा-
रणं । यतरो भवतोः कठः पटुर्गन्ता दण्डी देवदत्तो वा ततर
आगच्छतु । कतरो भवतोः कठः पटुर्वा । अन्यतरो भवतोराग-
च्छतु महान् वाधिकारात्प्रत्ययो न भवत्यपि । यो भवतोः
पटुः स आगच्छतु ।

वैकात् ॥ ३ । ४ । १०६ ॥

एकशब्दात् द्वयोरेकस्मिन्निर्धार्ये इतरो वा भवति ।
एकतरो भवतोः कठः पटुर्वा । वावचनसगर्धम् । एककः महा-
वाधिकारात् भवत्यपि—एको भवतोः पटुः पण्डितः ।

बहूनां प्रश्ने डतमश्च ॥ ३ । ४ । १०७ ॥

यत्तत्तिकमन्येभ्यो बहूनां मध्ये निर्धारे वर्तनानेभ्यः प्रश्न-
विषये डतर्मः प्रत्ययो भवति इतरश्च वा । यतमो यतरो वा
भवतां कठम्, मतमः ततरो वा आगच्छतु । कतमः कतरो वा
भवतां कठः । बहुष्ववासीनेषु कश्चित् कञ्चित् प्रच्छति । कतमो
देवदत्तः, कतरो देवदत्तः ॥ अन्यतमो अन्यतरो वा भवतां कठः ।
वावचनात् यको भवतां कठः सकः आगच्छतु । महावाधि-
कारात्यो भवतां कठः स आगच्छतु ॥

एकात् ॥ ३ । ४ । १०८ ॥

एकशब्दाद्बहूनामेकस्मिन्निर्धार्ये इतमो वा भवति ।
एकतमो भवतां कठः पटुर्गन्ता वाः एककः एकः ।

क्ताद् डादेश्चानत्यन्ते ॥ ३ । ४ । १०८ ॥

क्तान्तात्केवलात् डादेश्चानत्यन्तान्त्वानत्यन्ते वर्तमाना-
त्कप् भवति । अनत्यन्तं भिन्नं भिन्नदेवदंतः अन्यतमोऽन्य
तरो वाभवतां कठः । वावचनात् कं भिन्नका घटी । छिन्निका
रज्जुः । डाद्यन्तात्कात्—अनत्यन्तं भिन्नतमं भिन्नतमकं भिन्न-
तरकं भिन्नरूपकं भिन्नरूपकम् ।

न सामि वचने ॥ ३ । ४ । ११० ॥

सामि वचने उपपेदऽनत्यन्ते वर्तमानात् क्तान्तात्के-
वलात् डादेश्च कप् न भवति । साम्यर्थं नेमनत्यन्तं भिन्नं
कृतं भुक्तं पीतं भिन्नतरम् । भिन्नतमम् ।

लोहितान्मणौ कः ॥ ३ । ४ । १११ ॥

लोहितशब्दात्सुबन्तात् मणौ वर्तमानात्को वा भवति ।
लोहित एव लोहितको मणिः । लोहितो मणिः । कप्प्रकृते वचनं
“नडादिः कपोच्छिन्नादिभ्यः” इति प्रतिषेधनिवृत्त्यर्थं । लोहित-
कतमो मणिः । लोहितकतरो मलिकोपेन पुम्भावः निवृत्त्यर्थं
च लोहितिका मणिः लोहितिका शाटी । कभिरागेण लोहि-
तिका मणिः । लोहितिका शाटीत्याङ् पक्षे ।

रक्तानित्यवर्णयोः कालाञ्च ॥ ३ । ४ । ११२ ॥

रक्ते द्रव्यान्तरेण लाक्षादिना वर्णान्तरमापादितेऽ-
नित्ये च वर्णे वर्तमानात् लोहितशब्दात्कालशब्दाच्च कप्रत्ययो
वा भवति । रक्ते रोलितकः कालकः पटः । अनित्ये वर्णे लोहि-
तकमलिकोपेन कालकं मुखं वैलक्ष्येण । वाधिकारात् लोहितः
काष्ठः पटः । लोहितं कालं मुखम् ॥

शीतोष्णाद्रूतौ ॥ ३ । ४ । ११३ ॥

शीतोष्णाभ्यांश्रुतौ वर्तमानाभ्यां स्वार्थे को वा भवति ।

शीत एव शीतकः । उष्ण एव उष्णक ऋतुः । अन्यत्र शीतो
वायुः । उष्णः स्पर्शः ॥

लूनविहानात्पशु ॥ ३ । ४ । ११४ ॥

लूनविहानाभ्यां पशौ वर्तमानाभ्यां स्वार्थे को वा भव-
ति । लून एव लूनकः विहान एव विहानकः पशुः । अन्यत्र
लूनः विहानः पाशः ॥

तनुपुत्राणुस्नातवृहतीशून्यात्सूत्रकृत्रिमनिपुण

समाप्तवेदाश्छादनरिक्ते ॥ ३ । ४ । ११५ ॥

तन्वादिभ्यो यथामंरुयं सूत्रादिष्वर्थेषु को भवति ॥
तनोः सूत्रे तनुकं सूत्रं तन्वेवान्यत् । पुत्रात्कृत्रिमे पुत्रकः कृत्रिमः
अन्यत् रसः पुत्रः । अणोर्निपुणे अणुकः निपुणः अन्योऽणुः ।
स्नातात् समाप्तवेदे स्नातकः । यस्य समाप्तो वेदः स लभ्यते ।
अन्यो नद्यां स्नातः । वृहत्या आच्छादने वृहती शाटी वृह-
तिका । अन्यत्र वृहती छन्दः । वृहतोः ओषधिः । शून्याद्विक्तं
शून्यकः रिक्तः तुच्छ इत्यर्थः । शून्योऽन्यः ।

कुमारीक्रीडनेयोऽव्यादिभ्यः ॥ ३ । ४ । ११६ ॥

कुमारीणां यानि क्रीडनानि तद्वाचिभ्यो ईयसन्तेभ्योऽपि
वी एत्येवमादिभ्यश्च स्वार्थे को वा भवति । कुमारी क्रीड-
नात् कन्दुकः उत्कथठः । ईयसः श्रयानेव श्रेयस्कः उयायस्कः ।
अव्यादेः अविरेव अविकः । याव एव यावकः । मणिक
इत्यादयः ॥

तीयाट्टकणविद्यायाम् ॥ ३ । ४ । ११७ ॥

तीयप्रत्ययान्तात्स्वार्थे टीकण् वा भवति । न चेत्
तत्तृतीयान्तं विद्यायां वर्तते ॥ द्वितीयं द्वैतीयकम् । तृतीयं
तातीयीकम् । द्वैतीयीकी शाटी ॥ अविद्यायामिति किम् ?

द्वितीया तृतीया विद्या ॥

ओऽष्टमाद्भागे ॥ ३ । ४ । ११८ ॥

अष्टमशब्दात्भागेऽथे वर्तमानात्स्वार्थे जो वा भवति
अष्टम एवाष्टमो भागः । अन्यत्र अष्टमो जिनश्चन्द्रमसः ।

षष्ठात् ॥ ३ । ४ । ११८ ॥

षष्ठात् भागे जो वा भवति ॥ षष्ठ एव षष्ठो भागः ।
योगविभाग उत्तरार्थः ॥

माने कश्च ॥ ३ । ४ । १२० ॥

मीयते येन तन्मानं तस्मिन् माने विभागे वर्तमानात्
षष्ठशब्दात् कश्च जश्च प्रत्ययौ वा भवतः । षष्ठ एव षष्ठकः
षष्ठो भागः । मानं चेत् अन्यः षष्ठ एव षष्ठो भागः ॥

एकादाकिंश्चासहाये ॥ ३ । ४ । १२१ ॥

एकशब्दादसहायार्थवाचिनः आकिन् भवति कश्च वा ।
एक एव एकाकी । एककः । एकाकिभिर्जितम् । अन्यत्रैके आचा-
र्याः । एकः द्वौ बहवः ॥

तिलात्पिञ्जपेजौ निष्फले ॥ ३ । ४ । १२२ ॥

निष्फलेऽर्थे वर्तमानात् तिलशब्दान् पिञ्जपेजौ भवतः ।
निष्फलः तिलः तिलपिञ्जः । तिलपेजः ॥

सृदस्तिकः ॥ ३ । ४ । १२३ ॥

सृत्शब्दात्स्वार्थे तिको वा भवति । सृदेव सृत्तिका ।

सस्नी प्रशस्ते ॥ ३ । ४ । १२४ ॥

सृदः प्रशस्ते ऽर्थे सस्नी भवतः । प्रशस्ता सृत् सृत्सा

सृत्सना ॥

बहुलद्वैतौ द्वयसङ्मात्रम् ॥ ३ । ४ । १२५ ॥

घृत्वन्नात्स्वार्थे द्वयसङ् मात्रम् बहुलं भवतः । यावदेव
यावद्द्वयसम् । यावन्मात्रम् । तावद्द्वयसं तावन्मात्रम् । बहु-
लग्रहणं प्रयोगानुसरणार्थः ॥

वर्णात्कारः ॥ ३ । ४ । १२६ ॥

वर्णवाचिनः कारप्रत्यये भवति स्वार्थे । अ एव अकारः ।
ककारः । बहुलमित्येव तेनाग्निनिष्ठान इत्यादौ न भवति ।
एवकार इत्यादौ च भवति । रेक "इति रियः क" इति सिद्धम् ।
रकार इत्यपि इच्छते ॥

भेषजादिहोत्रादेवेभ्यष्ट्यण्कतल् ॥ ३ । ४ । १२७ ॥

भेषजादिभ्यो होत्रादेवाभ्यां च स्वार्थे यथासंख्यं ष्यण्
कतलो वा भवन्ति । भेषजमेव भेषज्यन् । अनन्त एव आनन्त्यन् ।
इतिहेत्येष ऐतिह्यम् । इतिहेतिनिपातसमुदायः उपदेश-
पारंपर्ये वर्तते । चत्वार एव वर्णाः चातुर्वर्ण्यम् चातुर्वैद्यम् ।
त्रैलोक्यम् । षाड्गुण्यम् । शीलमेव शैलीयनाचार्यस्य । होत्रैव
होत्रीयम् । देव एव देवता ।

नामरूपभागाद्धेयः ॥ ३ । ३ । १२८ ॥

नामादिभ्यः स्वार्थे धेयो वा भवति । नाम एव नामधे-
यम् । रूपमेव रूपधेयम् । भाग एव भागधेयम् ।

मर्तादिभ्यो यः ॥ ३ । ४ । १२९ ॥

मर्तादिभ्यः स्वार्थे यो वा भवति । मर्तः । मर्त्यः । एवं
सूरः । सूर्यः । क्षेमः । क्षेम्यः । भाग्यम् । आठयन् । गम्यन् ।
इत्यादिप्रयोगगम्याः ॥

नवात् त्रतनखञ्च नू च ॥ ३ । ४ । १३० ॥

नवशठदात्स्वार्थे त्रतनखञ्च वा भवति यश्च तत्स्वभियोगे

च नवस्य नू इत्यादेशः । नवः नूत्नम् । नूत्नम् । नवीनम् ।
नव्यम् ॥

प्रात्पुराणे ॥ ३ । ४ । १३१ ॥

प्रशब्दात्पुराणेषु वर्तमानात्स्वार्थे ज्ञतनखा भवन्ति
वा । प्रगतं कालेन पुराणम् । प्रत्नम् । प्रतनम् । प्रीणम् ।

प्रज्ञादिभ्योऽण् ॥ ३ । ४ । १३२ ॥

प्रज्ञादिभ्यः स्वार्थे अयथा भवति । प्रजानातीति प्रज्ञः ।
प्रज्ञ एव प्राज्ञी कन्या । प्रज्ञाऽस्य स्तीति प्राज्ञा कन्या । वणि-
जेव वाणिज्य इत्यादयः ।

कृष्णौषधिभ्रान्नामृगभेषजशरीरे ॥ ३ । ४ । १३३ ॥

कृष्णादिभ्यो यथासख्यं सृगादिषु वर्तमानेभ्यः स्वार्थे अण
भवति । कृष्ण एव काष्णः सृगः । कृष्णान्या । औषधिरेव
औषधं भेषजम् । औषाधरन्या । भ्रान्नात् शरीरे भ्रान्नेमेव
भ्रान्त्रम् शरीरम् । भ्रान्नमन्यत् ।

कर्मणस्सन्दिष्टे ॥ ३ । ४ । १३४ ॥

सन्दिष्टेषु वर्तमानात्कर्मशब्दादण् भवति । सन्दिष्टं
कर्म कार्मणं करोति सन्दिष्टं कर्मकरोतीत्यर्थः । वशीकरणमपि
कार्मणमुच्यते । अन्यत्र कर्म करोतीत्येव ॥

वाचष्टुण् ॥ ३ । ४ । १३५ ॥

वाक्शब्दात् सन्दिष्टेषु ठण् भवति ॥ सन्दिष्टा वाक्
वाचिकम् कथयति सन्दिष्टां वाचं कथयतीत्यर्थः । अन्यत्र चित्रा
वाक् देवदत्तस्य । वाचिकारेऽपि नित्य एव प्रत्ययोऽन्यथा तद्वि-
शेषाप्रतीतिः ॥

विनयादिभ्यः ॥ ३ । ४ । १३६ ॥

विनयादिभ्यः स्वार्थे ठण् भवति । विनय एव विनयि-

कम् । समय एव सानयिकमित्याद्यः ।

श्रीपयिकम् ॥ ३ । ४ । १३७ ॥

उपायशब्दात्स्वार्थं ठण् वा निपात्यते इत्यत्र । उपाय एव श्रीपयिकम् ॥

अनुगादिनः ॥ ३ । ४ । १३८ ॥

अनुगादिन्शब्दात्स्वार्थं ठण् वा भवति । अनुपदतीत्यनुगादी । आनुगादिकः । विनयादिष्वस्याः प्रक्षेपाच्चिद्वृत्ता महाविभाषा ॥

अजिणोऽण् ॥ ३ । ४ । १३९ ॥

अजिन् इत्येतत्प्रत्ययान्तात्स्वार्थं अण् भवति । ठयावक्रोशी । ठयावलेखी । ठयावहासी वर्तते । जिन् साङ्गोदिनम् । साराविणम् । सामार्जिनम् ।

विसारिणो मत्स्ये ॥ ३ । ४ । १४० ॥

विसरतीति विसारी । विसारिन्शब्दात् मत्स्ये वर्तमानात् अण् भवति । विसारिणो मत्स्यः । अन्यत्र विसारी देवदत्तः ।

त्रिर्जोऽमुख्यकात्पूगात् ॥ ३ । ४ । १४१ ॥

नानाजातीयाः अनियतव्रतयोः धर्मकामप्रधानाः संघाः पूगाः, पूगधाचिनः शब्दात् स्वार्थं जो भवति । त्रिसंज्ञा स चेत् पूगशब्दे मुख्य इति विहितकप्रत्ययान्तो न भवति । लोहध्वजाः पूगाः लोहध्वज्यः लोहध्वज्यो लोहध्वजाः । शैठयः शैठ्यो शिवयः । त्रिंशत् बहुषु श्लुक् । अमुख्यकादिति किम् ? देवदत्तकः ।

व्रतिञ्जादस्त्रियाम् ॥ ३ । ४ । १४२ ॥

नामाजातीया अत्रियञ्जतवः सन्धेयजीविनः संधाः
व्राताः । व्रातवाचिनः ऊकप्रत्ययान्ताच्चास्त्रियां वर्तमाना-
त्स्वार्थे ङ्यो भवति । त्रिसंज्ञा कापोतपाक्ष्यः कापीतपाक्ष्यौ
कापोतपाकाः । ऊफात् कौञ्जायन्यः कौञ्जायन्यौ कौञ्जायनाः ।
अस्त्रियामिति किम् ? कपोतपाका कौंजायनी ।

शस्त्रजीविसङ्घाद् ड्यङ् वा ॥ ३ । ४ । १४३ ॥

शस्त्रजीविनां सङ्घः तद्वाचिनः स्वार्थे ङ्यट्प्रत्ययो वा
भवति । त्रिः शबराः शस्त्रजीविसंघः । शाबर्यः शाबर्यौ
शबराः । पीलिंघः । पीलिंघ्यौ पुलिन्दाः । वा ग्रहणात् भवत्पपि
शबराः । पुलिन्दः । टकरो ड्यर्थः । शाबरी पीलिन्दी ।

वाहीकेष्वब्राह्मणराजन्येभ्यः ॥ ३ । ४ । १४४ ॥

वाहिकेषु यः शस्त्रजीविसंघः ब्राह्मणराजन्यवर्जित-
स्तद्वाचिनः स्वार्थे ङ्यट् नित्यं भवति । त्रिः । कुण्डविशाः
शस्त्रजीविसङ्घः, कौरिडविश्यः कौरिडविश्यैः कुरिडविशाः ।
शौद्रक्यः शौद्रक्यौ सुद्रकाः । माण्डठयः । माण्डठ्यौ माण्डठाः ।
अब्राह्मणराजन्येभ्य इति किम् ? गोपालिः गोपाली । शालं-
कायनः शालंकायनी । राजन्येभ्यः राजन्यः राजन्यौ राजन्याः ।
काम्बठयः काम्बठ्यौ काम्बठयाः । शस्त्रजीविसंघादिति किम् ?
मल्लः मल्लौ मल्लाः ।

दामिनीयौधेयपार्श्वदिष्टृकाच्छाजन् टेन्यन् ॥३॥४॥१४५॥

दामन्याद्यादिभ्यः वृक्शठदाच्च शस्त्रजीविसंघवाचिन्यः
यथासंख्यं छादयः स्वार्थे त्रिसंज्ञाः प्रत्यया भवन्ति । दामन्या-
दिभ्यश्छः दामनयः शस्त्रजीविसंघः दामनीयः दामनीयौ
दामनयाः । यौधेयादिभ्योऽञ् यौधेयः यौधेयाः शौभ्येयः

शौभ्रियाः । पश्वोदिस्योऽण् पशोऽपत्यं बहवो नाश्रवकाः
शस्त्रजीविसंघः पार्श्वः पार्श्वी पश्वः । राक्षसः राक्षसी रक्षांसि ।
आसुरः आसुराः । वृकात् टेन्यण् वृकाः शस्त्रजीविसंघः वार्कश्यः
वार्कश्यौ वृकाः ब्रीहिकत्वे नित्यं ज्यत्यवाहिकत्वे विक-
ल्पेन प्राप्ते वचनम् ।

श्रीशमीशिखाशालोर्णामत्वभिजिद्विदभृता

गोत्रेणो यञ् ॥ ३ । ४ । १४६ ॥

श्रयादिभ्यो यो मत्तुस्तदन्तात् श्रीमदित्यादेः अभिजिद्वि-
दभृत्भ्यां चाणन्तेभ्यो गोत्रे वर्तमानेभ्यः स्वार्थे त्रिः यञ्
प्रत्ययो भवति । श्रीमत् श्रीमतोऽपत्यं श्रीमत, श्रीमत एव
श्रीमत्यः श्रीमत्यौ श्रीमताः । शमिवत् शामिवत्यः शामिवत्यौ
शामिवताः शिखावत् शैखावत्यः शैखावत्यौ शैखावताः । शाला-
वत् शालावत्यः शालावताः । ऊर्णवत् और्णवत्यः और्णवताः ।
अभिजित् अभिजित्यः अभिजिताः । विदिभृत् वैदभृत्यः वैद-
भृताः गोत्र इति किम् ? श्रीमत् इदं श्रीमतम् । अभिजितः
मुहूर्तः । स्वार्थिको ऽपम् यञ् । गोत्रेऽपत्य एव वर्तत इति तदा-
श्रयः प्रत्ययो भवति । श्रीमतस्यापत्यं युवा श्रीमत्यायनः । श्रीम-
तानां समूहः श्रीमतकम् । श्रीमत्यस्य संचादि श्रीमतम् । अभि-
जितम् ।

इति शब्दानुशासने चिन्तामणो वृत्तौ तृतीया-

ध्यायस्य चतुर्थः पादः ।

समाप्तोऽध्यायस्त्वृतीयः ।

अथ चतुर्थाध्यायस्य प्रथमः पादः ।

गुपीधूब्बिच्छिपन्पणोरायः ॥ ४ । १ । १ ॥

गुपी रक्षणे धूप सन्तापे विच्छ गती पनि स्तुती पनि
उपवहारे चैत्येतेभ्यः स्वार्थे आय प्रत्ययो भवति । नित्याः शपीति
बचनादेते विधयः । गुप्तिः गोपाया । जुगोप गोपायाञ्चकार
गोपिता गोपायिता । धूपायिता धूपिता । विच्छिता विच्छायि-
ता । पणिता पनायिता । पणिता पणायिता । स्तुत्यर्थेन पणिना
साहचर्यात् पणिरपि स्तुत्यर्थे एव गृह्यते नान्यः । शतस्य पणते
सहस्रस्य पणते । अन्ये गुपी इत्यादिभिः साहचर्यात् पणिरैवा-
दिरैव गृह्यते न तुदादिः इत्याहुः, तेषां शतस्य पणायति
इत्यपि भवति । एवं विच्छायति विच्छतीत्यपि ।

कमुतेर्णिङीयङ् ॥ ४ । १ । २ ॥

कमेः ऋतेश्च चातोऽर्यथासंख्यं णिङीयङी ऋतः स्वार्थे ।
कमिता कामयिता । ऋतिता ऋतीयता ।

नित्याः शपि ॥ ४ । १ । ३ ।

आयादयो गुवादिभ्यः शपि प्रत्यया नित्या भवन्ति ।
गोपायति, धूपायति, विच्छायति, पनायति, पणायति, कामयते,
ऋतीयते, बहुवचनं प्रत्ययपरिग्रहार्थम् ।

कित्तिज्गुपेर्भिषज्यादिस्त्वानिन्दे सन् ॥ ४ । २ । ४ ॥

कित्तिज्गुपेर्भिषज्यादी स्त्रियायां निन्दायां चार्थे वर्त-
नानेभ्यः सन् प्रत्ययो भवति स्वार्थे । भिषक् ठयापारौ
भिषज्या ठयाचेः प्रतीकारस्तत्र एवरं चिकित्सति । कुष्ठं
चिकित्सति । आदिग्रहणात् क्षेत्रे चिकित्सानि तुषानि विना-
शयितव्यानीत्यर्थः । क्षेत्रे चिकित्स्यः, पारदारिकः निग्राह्य
इत्यर्थः । विचिकित्सति संशेते इत्यर्थः । तिजः स्त्रियायां

तितिसते । गुपेनिन्दायां जुगुप्सते । तिजगुपोरनुबन्धकरणा-
सामर्थ्यात् सन्यात्मनेपदम् । अन्यत्र सङ्केतः तेजनं गोपयति ।
सनेऽकारनकारी “सनीति सामान्यग्रहणार्थं ।

शान्दान्मान्बधान्निशानार्जवजिज्ञासा

वैरूप्यईवैः ॥ ४ । १ । ५ ॥

शान् दान् मान् बध इत्येतेभ्यो यथासंख्यं निशाने
आर्जवे जिज्ञासायां वैरूप्ये चार्थं सम्भवति । इकारस्यैवा-
सीकादेशः । शीशांसति शीशांसते । दीदांसति दीदांसते ।
मीमांसते । बीभत्सते । आद्याविदितौ । शेवाविदितौ । अन्यत्र
निशानम् अच् दानिता मानिता वाचयति ।

धातोः करड्वादेर्यक् ॥ ४ । १ । ६ ॥

काण्ड्वादिभ्यो धातुभ्यो यक्प्रत्ययो भवति स्वार्थे ।
करहूयति करहूयते । बरगूयति । मरतूयति । अरतूयति
हृणीयते । धातोरिति किम् ? करडूः करडवी करडवः ।
मरतुः । बरगुः ।

चुरादिभ्यो णिच् ॥ ४ । १ । ७ ॥

चुरादिभ्यो धातुभ्यो णिच् प्रत्ययो भवति स्वार्थे चौरयति ।
लुण्टयति । छर्दयति । लज्जयते । चेतयते । पदयते । इत्यादयः ।

युजादेर्वा ॥ ४ । १ । ८ ॥

युजादिभ्यो धातुभ्यो णिच् वा भवति । योजयति । यो-
जति । पर्चयति । पर्चति । साहयति । सहति । कलनेभ्यः परि-
भवमिति ।

भुवेः प्राप्ताविशिः ॥ ४ । १ । ८ ॥

भू इत्यतो धातोः प्राप्तावर्धे इणिवर्धे भवति । भाव-
यते । भवते । प्राप्नोतीत्यर्थः । भवतीत्येवान्यत्र । इकारस्तुर्धः

भुवीति इकारनिर्देशेन इणेरभावेऽप्यस्य तङ् सूच्यते तेन सिद्धम् ।

पाचितारश्च नः सन्तु दातारश्च भवामहे ।

आक्रोष्टारश्च नः सन्तु जन्तारश्च भवामहे ॥ १ ॥

अत्याद्योकाज्जलादिभ्योऽरुचिशुभिभ्यां

भृशभीक्ष्ये यङ् ॥ ४ । १ । १० ॥

अत्यादिभ्यो य एकाब्हलादिर्धातुः तस्माच्च रुचिशुभि-
वर्जितात् भृशे आभीक्ष्ये चार्थं यङ् प्रत्ययो भवति । भृशं
पुनः पुनर्धां अटति अटाद्यते । अच्छति इयतीति वा अरा-
र्यते । अश्नुते अशाश्यते । ऊर्णानूयते । सूचयति सोसूच्यते ।
सूत्रयते सोसूत्रयते । सूत्रयति । सोमूत्रयते अत्यत्यंशौडूर्णसूचि
सूत्रसूत्रयोत्यादयः । अन्येऽश्नातेरशाश्यते । अपरे जागर्तेर्जाग्री-
यते । सर्वस्मात् प्रत्ययात् अवाठयते दादरिद्यते इत्याहुः
एकाज्जलादिभ्यो भृशनाभीक्ष्यं वा पचति पापचयते पाप-
च्यते देदीठयते जाज्वलयते वा इत्येवम् । लुनीहि लुनीही-
त्येवम् लुनाति । अरुचिशुभिस्यामिति किम् ? भृशं रोचते ।
भृशं शोभते । अन्यत्र पचति ।

गृलुप्सद्दृहज्वज्जभ्चर्दशगत्यर्थभ्यां गह्व

कुटिलयोः ॥ ४ । १ । ११ ॥

गृलुप्सद्दृह जप् जभ् चर्दशइत्येतेभ्यो गत्यर्थभ्यश्च
धातुभ्यो यथासंख्यं गह्वं कुटिले चार्थं यङ् प्रत्ययो भवति ।
गर्हितं निगिरति निजेगिल्यदे । एवं लोलुप्यते सासद्यते दन्द-
स्यते जङ्गप्यते जङ्गभ्यते चञ्चूर्यते तन्दश्यते । दशेति दंशे-
र्मलोपं कृत्वा निर्दिश्यते यङ् श्लुच्यपि न लोपार्थः दन्दशीति ।
गत्यर्थभ्यः कुटिलं क्रामति चङ्गम्यते । दंद्म्यते आधनिवच्यते ।
योऽल्पीयस्यध्वनिगतागतानि करोति स एवमुच्यते । नियमार्थं

योगः तेन भृशं निगिरति भृशं क्रामतीति यद् न भवति ।
जंगम इति रूढिशब्देऽयं लक्षणयाऽथावरविषयानामत्र वर्तते ।

श्लुग्बहुलम् ॥ ४ । १ । १२ ॥

यडः श्लुग् बहुलं भवति । वोभूयते वोभेति बोभवीति ।
रोरूयते रोरोति रोरोतीति । लालप्यते लालप्ति लालपीति ।

अचि ॥ ४ । १ । १३ ।

अचि प्रत्यये परे यडः श्लुङ् नित्यं भवति । चेष्यः
चेक्रियः लोलुवः मरीमृजः सनीस्त्रन्सः ।

नातः ॥ ४ । १ । १४ ॥

उकारान्ताद्विहितस्य यडोऽचि श्लुग् न भवति ।
योयूयः । रोरूयः ।

प्रयुज्याप्याश्लिष्यत्वा ॥ ४ । १ । १५ ॥

प्रयुज्याप्यार्थाद्वातोः प्रयुज्यार्थे णिञ् वा भवति ।
प्रयोगः प्रकृतिकरणं प्रेरणम् । तत्प्रेषणाध्येषणनिमित्तभावा-
ख्यानाभिनयज्ञानप्राप्तिभेदैरनेकधा भवति । देवदत्तस्य कटस्य
करणं प्रयुङ्क्ते देवदत्तं कटं कारयते । देवदत्तस्यासनं प्रयुङ्क्ते
देवदत्तमासयति । देवदत्तेनोदनस्य पाकं प्रयुङ्क्ते देवदत्तेनोदनं
पाचति । अन्यत्र प्रेषणेनाध्येषणेन वा प्रयोगः । भिक्षा वा
संप्रयोजयति भिक्षा वासयति । कारीषोग्निरध्यापयति अत्र-
निमित्तभावेन । राजागमनं प्रयुङ्क्ते राजानमागमयति । मृगान्
रमयति रात्रिं विवासयति कथकः अत्र आख्यानेन । कंसस्य
वधं प्रयुङ्क्ते कंसं घातयति । बलिं बन्धयति नटः अत्राऽभि-
नयेन । पुष्टयेण योगं प्रयुङ्क्ते पुष्टयेण योजयति । मेधाभिर्यो-
जयतिगणकः अत्र ज्ञानेन । उज्जयिन्याः प्रदेशे प्रस्थितः ।

माहिष्मत्यां सूर्योद्गमनं प्रयुक्ते माहिष्मत्यां सूर्यमुद्गमयति ।
पाटलीपुत्रात् प्रस्थितः उज्जयिन्यां सूर्यं पातयति देवदत्तः ।
अत्र व्याप्त्या । प्रयुजीरिति किम् ? ओदनं पचति । आप्यादिति
किम् ? पाकेन प्रयुक्ते वेति वाक्यर्थः ।

कर्म्येककर्तृकात्सन्नतत्सनः ॥ ४ । १ । १६ ॥

कमेराप्याद्वातोः कमिनैवैककर्तृकात् साधारणकर्तृकात्
कर्म्यर्थे इच्छायां सन् प्रत्ययो वा भवति अतत्सनः न
चेत्स कमे योः विहितः सन् तदन्तो भवति । कर्तुं कामयते
चिकीर्षति । कमीति किम् ? कर्तुं शक्नोति । क्लृप्तं पिपतिषति ।
इवामुमूर्षतीत्युपमानात् । एककर्तृकादिति किम् ? देवदत्तस्य
गमनमिच्छति अतत्सन इति किम् ? चिकीर्षतुमिच्छति ।
तद्गृह्यं किम् ? चिकित्सिषति । सीमां विषति । सनाऽकारः
किम् ? प्रतीषिषति ।

सुपः कर्तुः काम्यः ॥ ४ । १ । १७ ॥

सुब्रतात् काम्याप्यात्कर्तुरात्मनः कामयितुरेव संब-
न्धिनः कर्म्यर्थे काम्यप्रत्ययो भवति वा । आत्मनः पुत्रं कामयते
पुत्रकाम्यते पुत्रकाम्यति वक्षकाम्यति इदं काम्यति स्वः काम्यति ।
आत्मनार्थं वृत्तावन्तर्भूतः इत्यात्मन्शब्दे न प्रयुच्यते । सुप
इति किम् ? आत्मनो गमनमिच्छति । अत्रात्मोपाधिके चातोः
स्यात् । महान्तं पुत्रमिच्छति इत्यत्र सापेक्षसामर्थ्यात् न
भवति । महापुत्रकाम्यति इति समासात्प्रत्ययः । कर्तुरिति
किम् ? दुःखमिच्छति । अत्र परस्येच्छति ॥

क्यञ्चामाठ्ययात् ॥ ४ । १ । १८ ॥

सुब्रतात् आप्यादात्मनः काम्ये क्यच् भवति काम्यञ्च
यद्यसीसुप् मकारान्तादठ्ययाञ्च न भवति । पुत्रनात्मनः

इच्छति पुत्रीयति । वस्त्रीयति । वाचयति । स्तुचयति क्वाच्य-
यकिति किम् ? इद्वनिच्छति स्वरिच्छति ककारः “नं क्ये” इति
सामान्यग्रहणार्थः । चकारः सामान्यग्रहणाविधातार्थः ॥

गौणादाधाराच्चाचरि ॥ ४ । १ । १८ ॥

गौणात्—गुणाद्विषयान्तरमागतौ गौणः यथा गौर्वाहीक
इति । गौणात् सुवन्तादनाद्ययात् आचरे राप्यादाराच्चाच-
र्यर्थे क्यच् भवति वा । पुत्रनाचरति पुत्रीयति छात्रम् । वस्त्री-
यति कम्बलम् । आधारात् प्रासाद् इव आचरति प्रासादीयति
कुट्यां । पयङ्कीयति नरुचके ॥

कर्तुः क्विप् ॥ ४ । १ । २० ॥

गौणादाचरेः कर्तुःसुप आचर्यर्थे क्विप्प्रत्ययो वा भवति ।
अयमप्रयोगी धातुसंज्ञार्थः । अश्व इवाचरति । अश्वति । गर्द-
भति । पुरुषति । कर्तुरिति किम् ? पुत्रीयति छात्रम् ।

गल्भलीबहोडान्डित् ॥ ४ । १ । २१ ॥

गल्भादिस्यः गौणेभ्यः आचरि कर्तुभ्य आचर्यर्थे क्विप्
प्रत्ययो ङित् भवति । अवगल्भते अवगल्भान्ङुके । विह्लीयते
विह्लीवांङुके । विहोडते, विहोडांङुके ।

क्वयङ् ॥ ४ । १ । २२ ॥

गौणादाचरेः कर्तुःसुपः आचर्यर्थे क्वयङ् भवति । काकः
श्येन इवाचरति काकः श्येनायते । आश्वायते । पुरुषायते ।
गल्भायते । विह्लीवायते । होडायते । क्विप्क्वयङोरनन्यत्रि-
षयत्वात् विकल्पः । पित्वाद्दतद्धितेऽवत्र पुन्नावः । एनी
पृतायते । श्येनी श्येतायते ।

तद्वृत्त्योजसः ॥ ४ । १ । २३ ॥

ओजसश्शङ्काद्यः क्वयङ् च तद्वृत्त्येव ओजस्विभ्येव वृत्त-

मानात् भवति । ओजस्वीवाचरति ओजायते । ओजस्यते ।
अनोजा ओजस्वी भवति ओजायते । अन्यत्र ओज इवाचरति
अनोजः ओजोभवति ।

सौ वा लुक् च ॥ ४ । १ । २४ ॥

सकारणस्य गीणस्य कर्तुः सुपः आचरति प्वयङ् भवति
लोपश्च वा । पयायते, पयस्यते । प्वयङ् सिद्धः लुगश्च
वचनम् ।

अप्सरसः ॥ ४ । १ । २५ ॥

अप्सरसः प्वयङ्ः सक्रियोने नित्यं लुगभवति ।
अप्सरायते ।

भृशादेश्चो स्तः ॥ ४ । १ । २६ ॥

भृशादेः सुवन्तात् कर्तुः ष्वी ष्ठयर्थे प्वयङ् भवति
तत्सक्रियोने च स्तः सकारणकारान्तस्य लुग् भवति । अभृशो
भृशो भवति भृशायते । उन्मभायते । विहायते । उत्सुकायते ।
कर्तुरिति किम्? अभृशं भृशं करोति । ष्वाविति किम्? क
भृशा भवन्ति । अत्र ये भृशास्ते क भवन्तीत्यर्थः । भृशीभवति
इत्यत्र चिन्नैव सोऽर्थ उक्त इति न भवति ।

निद्रादिडाउभ्यो धर्मिणि क्यच् ॥ ४ । १ । २७ ॥

निद्रादिभ्यो डाजन्तेभ्यश्च धर्मिणि वर्तमानेभ्यः ष्ठयर्थे
क्यच् भवति । अनिद्री निद्रावान् भवति निद्रायति, निद्रा-
यते । एवं कर्णायति, कर्णायते । अचर्म चर्म भवति चर्मा-
यति चर्मायते इत्यादयः । डाच् अपटत् पटत् भवति पट-
पटायति पटापटायते । दमदमायति दमदमायते । अत एव
कृष्णस्तिभिरिव क्यवापि योगे डाच् । ककारः “नं क्ये”
इति सामान्यग्रहणार्थः । षकारस्तद्विधातार्थः ।

श्लिष्यहुलं कृजादिषु ॥ ४ । १ । २८ ॥

सुप इत्येष वर्तते । सुवन्तात् कृजादीनां धातूनामर्थे
 बहुलं णिच् भवति । सूत्रं करोति सूत्रयति ठयाकरणम् । चर्चयति
 पारायणम् । मुरहयति माणवकम् । निश्रयति ओदनम् । झरय-
 यति वस्त्रम् । लवणयति सूपम् । व्रतं करोति व्रतयति । पयो
 व्रतयति । पय एव भुंक्त इत्यर्थः । सावद्यं व्रतयति नावद्यं न
 भुंक्ते एवेत्यर्थः । मुरहं बलोवर्द्धं करोति इत्युभयधर्मविधाने
 मुरहं शुक्लं करोतीत्यनुवादे चानभिधानात् न भवति । कृतं
 यच्छाति कृतयति । तूस्तानि विहन्ति वितूस्तयति केशान् ।
 विनहोति करोति इत्यर्थः । पाशं विनोचयति विपाशयति । रूपं
 दर्शयति रूपयति । लोमान्यनुपाष्टिं अनुलोमयति । पटुमाचष्टे
 पटयति । वृक्षमाचष्टे वृक्षयति । तृणान्युत्पत्नातयति उत्पृण-
 यति । वस्त्रेषु समाचष्टादयति संवस्त्रयति । वीणया उपनायति
 उपधीयति । तूलैरनुकुष्णाति अनुतूलयति । श्लोकैरुपस्तौति
 उपश्लोकयति । सेनया अभियाति अभिषेणयति । वर्मणा सण-
 ष्यति सवर्मयति । चूर्णैरविकिरति अचट्टं संपति वा अचट्टयति ।
 वास्या छिनत्ति वासयति । पासयति । आसयति । अत्यश्वे-
 नातिक्रामति अत्यश्वयति । अतिहस्तयति । आरुयानमाचष्टे
 इत्यत्र बहुलवचनात् भवति ।

श्वेताश्वश्वतरगालोडिताहारकस्याश्वतरेतक-
 लुक् च ॥ ४ । १ । २८ ॥

श्वेताश्वश्वतरगालोडितआहारक इत्येतेषां शिच्
 सन्नियोगे यथासंख्यमश्वतरइतकइत्येषां लुग्भवति । श्वेताश्व-
 माचष्टे श्वेतयति । अश्वतरमश्वयति । गालोडितं गालोड-
 यति । आहारकमाहुरयति ॥

हलिकलयोरः । ४ । १ । ३० ॥

हलिकलयोर्णिष् सन्नियोगे अकारादेशो भवति । हलि-
नयहीत् अजहलत् । कलिनयहीत् अचकलत् । हलिकलयो-
रिति किम् ? अपीपटत् । अलीलघत् । हलकलयोरप्येतत्सिद्धम् ।
हलिकलयोः रूपान्तरनिवृत्त्यर्थमत्ववचनम् । अत्रे हि अको-
नित्यं लुच्यमानः सन्वद्भावो न भवति (?) । अत्राभावे तु
परत्वात् सिचैङ्गैङ्गी लुक् नाप्लुग् इति स्यात् । अत एव वच-
नाद् अघातुप्रत्ययेऽभ्येज् ।

सत्यार्थवेदस्याः ॥ ४ । १ । ३१ ॥

सत्यार्थवेदानां शिष् सन्नियोगे आकारो भवति । सत्य-
नाचष्टे सत्यापयति । अर्थापयति । वेदापयति ।

निरस्यंगेभ्यः कर्मणो णिङ् ॥ ४ । १ । ३२ ॥

अंगेभ्यः शरीरावयववाचिभ्यः सुवन्तेभ्यः कर्मभूतेभ्यो निरसि-
क्रियायां णिङ्प्रत्ययो भवति ॥ णिजोऽपवादः । हस्तं निर-
स्यति हस्तयते । पादयते । निरसीति किं ? हस्तं करोत्याचष्टे
वा हस्तयति । कर्मण इति किम् ? हस्तेन निरस्यति ॥

पुच्छभाण्डादस्समाचौ ॥ ४ । १ । ३३ ॥

पुच्छभाण्डाभ्यां कर्मवाचिभ्यां यथासंख्यमस्यत्यर्थं समा-
चिनोत्यर्थं च णिङ् भवति ॥ पुच्छनस्यसि पुच्छयते । पुच्छं
पर्यस्यते परिपुच्छयते ष्यस्यति विपुच्छयते । भाण्डं समाचिनोति
संभायुच्छंरहयते ।

चीवरात् परिधार्ज्याः ॥ ४ । १ । ३४ ॥

चीवरशब्दात् कर्मणः परिधृतातेर्जयतेश्चार्थं णिङ् भव-
ति । चीवरं परिधत्ते अर्जयति वा संचीवरयते । परिचीवरयते ॥

सत्रकक्षकष्टकृच्छ्रगहनात्पापे चिकीर्षी

क्यङ् ॥ ४ । १ । ३५ ॥

सत्रादिभ्यः कर्मभ्यः पापे वर्तमानेभ्यश्चिकीर्षी चिकीर्ष्यर्थे क्यङ् भवति ॥ सत्रं चिकीर्षति सत्रायते । पापं कर्तुंमुच्छ्रित्यर्थः । एवं कक्षायते । कष्टायते । कृच्छ्रायते । गहनायते ॥ ककारो यङो भेदार्यः ॥ पाप इति किम् ? सत्रं यज्ञम् चिकीर्षति ॥

वाष्पोष्मफेनादुद्धमि ॥ ४ । १ । ३६ ॥

वाष्पादिभ्यः कर्मभ्यः उद्धम्यर्थे क्यङ् भवति । वाष्प-मुद्धमति वाष्पायते । एवमूष्माणमूष्मायते । फेनं फेनायते । धूमाच्छेके । धूमायन्त इवास्त्रिष्टा प्रज्वलन्तीव संहताः ।

सुखादेभुजि ॥ ४ । १ । ३७ ॥

सुखादिभ्यः कर्मभ्यः भुज्यर्थे क्यङ् भवति । सुखादि-मतोऽनुभवो भुज्यर्थः । भुंखं भुंक्ते सुखायते । दुःखायते । भुजितीति किम् ? सुखं वेदयते, प्रसादको देवदत्तस्य ।

शठदादेः कृजि वा ॥ ४ । १ । ३८ ॥

शठदादिभ्यः कर्मभ्यः कजि करोत्यर्थे क्यङ् वा भवति । शठन्ं करोति शठदायते शठदर्याति । वैरायते वैरयति । इत्यादि ।

रोमन्यादुच्चर्वणे ॥ ४ । १ । ३९ ॥

उच्चर्वणे वर्तमानात् रोमन्यशठदात् कर्मणः करोत्यर्थे क्यङ् भवति । अभ्यवहृतस्योद्गीर्यं चर्वणमुच्चर्वणम् । रोमन्यं रोमन्यस्तं करोति रोमन्यायते गीः । अन्यत्र रोमन्यं करोति कीटः प्रवृत्तिं करोतीत्यर्थः ॥

नमोऽवरिवस्तपसः क्यङ् ॥ ४ । १ । ४० ॥

नमसादिभ्यः कृज्यर्थे क्यच् भवति । नमः करोति नम-
स्यति देवान् । वरिषस्यति गुह्यन् पूजयतीत्यर्थः । तपः करोति
तपस्यति । नमः करोति, वरिषः करोति । तपः करोति । नम
इत्यादि शब्दमुच्चरतीत्यत्र तन्नानभिधानात् भवति पृथगवयवा-
भावात् । नमस्यति देवान् इति नमः शब्दयोगनिबन्धना चतुर्थी
न भवति । अन्तरंगत्वाद्वा उपपदविभक्तेः कारकविभक्तिर्वली-
यसीति । नमो जिनेभ्योऽस्तीति चतुर्थी सावकाशे इति
उरीकरोतीत्यर्थमित्यादिवद्वाक्येऽपि नमस्करोति देवानिति
द्वितीया ।

चित्रञ्चो विस्मये ॥ ४ । १ । ४१ ॥

चित्रङ्ङित्येतस्मात् कर्मणो विस्मये वर्तमानात् कृज्यर्थे
क्यच् भवति । चित्रं करोति चित्रीयते । विस्मयं करोतीत्यर्थः ।
अन्यत्र चित्रं करोति । डकारस्तडर्थः ॥

ह्रस्वस्य तक् पिति कृति ॥ ४ । १ । ४२ ॥

ह्रस्वस्य पिति कृति परे तगागमो भवति । अग्निचित्प्र
कृत्य प्रहृत्य सुत्वा सुत्वा नीग्रामणि कुलमित्यत्रानिद्भुम् वहि-
रंगमन्तरंगे इति न भवति । सुशूरिति परत्वादिक् दीर्घः ।

द्विर्धातुः श्लुठिलङ्ङेप्रत्यये प्राक्त्वच्यचः ॥ ४ । १ । ४३ ॥

श्लुप् (लङ्ङे च प्रत्यये परे धातुर्द्विर्भवति । प्राक्त्वच्यचः
अजादौ तु तन्निमित्तात् अचकार्यात् प्रागेव भवति । जुहोति ।
विभ्रैति । इयाय । आर । पपाच । पपाठ । अशिञ्जियत् । अशु
क्षुषत् । धातुरिति किम् ? प्राशिञ्जियत् । वेत्तेः क्लृप्त्यनादानि
न भवति दयां चक्रे विदां चकार इ । लुठवचनादिह न भवति, विभ्र-
याञ्चकार विभ्रयाञ्चकारेति । प्रागिति किम् ? निनाच । लुलाच ।
निनयिच । निनयतुः । चक्रतुः । जग्मुः । अदधत् । तुशब्दे विशे-

वकार्यः । अचीति किम् ? दिदीवान् जयते । अच इति किम् ?
शुशाच । आपीप्ये प्राकत्वच्यच इत्यधिकारः यावद्द्विवचनम् ।

आद्यैकाच् ॥ ४ । १ । ४४ ॥

योऽनेकाच् धातुस्तस्यादिरेकाचकोऽवयवः लिट् ऊ द्वि-
र्भवति । जजागार । अचीकरत् । अजीहरत् । पूर्वण सर्वस्य
प्राप्ते वचनम् ।

सन्यङ्गश्च ॥ ४ । १ । ४५ ॥

सन्यङ्गस्य यङ्गन्तस्य च धातोरवयवस्याद्यैकाच् द्विर्भवति ।
दिधक्षति । पिपक्षति । पापक्षते । चेक्रीयते । देदक्ष्मीयते ।
प्रतेतीर्यते । निपौपूर्यते । चकारः लिङ्घेत्युत्तरत्र समुच्चयार्थः ।

सुपः ॥ ४ । १ । ४६ ॥

सुवचयवस्य धातेः सन्यङ्गन्तस्य लिट् ऊ परतः पूर्वस्य
च यः कश्चिदेकाजवयवः स एका द्विर्भवति ॥ पुपुत्रीयिषति ।
पुतित्रीयिषति । पुत्रीयिषति । पुत्रीयिषिषति । पुत्रीयन्तं
प्रायुंक्ति । अपुपुत्रीयत् । अपुतित्रीयत् । अपुत्रीयिषत् ॥

नाद्यच् ॥ ४ । १ । ४७ ॥

सुठधातोरारिद्यच् न द्विरुच्यते । अग्निश्वीयिषति
अश्वीयिषति । अश्वीयिषति । पूर्वण प्राप्तिः प्रतिषिद्धयते ।

ततः ॥ ४ । १ । ४८ ॥

तत इत्याद्यच् परामृश्यते न सुप इति नाद्यजिति
प्रतिषेधात् । अनेकाचो धातोरजादेः सन्यङ्गन्तस्य लिङ्घे
पूर्वस्य चादेरचः पर एकाज्द्विर्भवति । आदिद्विवचनापवाद् ।
अटिटिषति । अग्निशिषति । अटात्यते । अशाश्यते । प्राकत्व-
च्यच इत्येव प्रोर्णुं न विषति । प्रोर्णुं नाच । आटिटत् । अग्नि-
शत् । अजादौ सजिति विद्यानात् इह न भवति पिपिषति ।

अजादी सनि परे ततः एकाजिति विद्यानादिह न भवति ।
अरिरिषति ।

नवन्द्रा वास ॥ ४ । १ । ४८ ॥

तत आदेरचः परे वनदरेषा वलगराः सन्यङ्गन्तस्य लिङ्-
ङे पूर्वस्य च न द्विर्भवति । उडिजिषति । अन्जिजिषति । इन्दि-
धिषति । अद्विषति । अर्षिषति । प्रोर्णुनाथ । प्रोर्णुनूयते ।
प्रोर्णुनधिषति । औडिजिजित् । ऐन्दिधत् । आर्षिषत् । प्रीर्णु-
नधत् । वन्द्रा इति किम् ? चिक्षिषते । वलीति किम् ?
अरिरिषति । अरार्यते । तत इति किम् ? दिद्राषति ।
इन्दिद्रीषति ।

द्विरेकेषाम् ॥ ४ । १ । ५० ॥

एकेषामाचार्याणां मते द्विर्द्विर्न भवति । द्विरुक्तस्य द्विर्व-
चनं न भवतीत्यर्थः । लोळुयिषते । योपूयिषते । अन्येषां
भवति । सुसोषुयिते । प्राणिनिषत् ।

यकस्तृतीयः ॥ ४ । १ । ५१ ॥

यगन्तस्य कङ्वादेशातोः सन्यङ्गन्तस्य लिङ्ङे च पूर्वस्य
तत आदेरचः तृतीय एकाच् द्विर्भवति ॥ तत इत्यस्यापवादः ।
असूयिषति । असूयिषत् । केषाञ्चित् तत इति नानुवर्तते ॥
कयडूयिषति ॥

ईर्ष्यः ॥ ४ । १ । ५२ ॥

ईर्ष्यतेः सन्यङ्गन्तस्य लिङ्ङे पूर्वस्य च तृतीयो हलेशा-
च् द्विर्भवति । ईर्ष्यिषति । ऐर्ष्यिषत् ॥

सन्वा ॥ ४ । १ । ५३ ॥

ईर्ष्यतेः सन्वा तृतीय एकाच् द्विरुच्यते । ईर्ष्यिषति ।
ईर्ष्यिषति ॥

चरिचरूपतिवदोऽचि ॥ ४ । १ । ५४ ॥

चरि चरुपति वद इत्येते धातवः अचि प्रत्यये परे वा द्विभवंति । चरतीति चरः । चराचरः । चलतीति चलः । चलाचलः । पततीति पतः । पतापतः । वदतीति वदः । वदावदः ।

घनाघनपटूपटम् ॥ ४ । १ । ५५ ॥

घनाघनपटूपाटौ वा निपात्येते ॥ इन्तेरचि घत्वं द्विर्वचनं च निपात्येते । अकारस्त्वचपानित्येव सिद्धः । हुन्तीति घनाघनः । पाटेरचि णे श्लुग् द्विर्वचने ऊगागमः । आगपवादः । पाटयतीति पटूपटः पाटः ॥

चिक्लिदचक्रसदाश्वत्साह्णमीढ्वत् ॥ ४ । १ । ५६ ॥

चिक्लिदादयः शब्दाः कादौ प्रत्यये द्विवचनादिभावाभावाभ्यां निपात्यन्ते ॥ क्लियतीति चिक्लिदः इगुपान्तर्यलक्षणः कः । चक्रस्यतीति चक्रसः एवुञ्च् । दाश्वत् दाने इत्यस्य क्साविड् द्वित्वाभावाद्दाश्वान् । सहेः परस्मैपदोपान्त्यदीर्घत्वे च साह्वान् । सिहेर्द्वित्वाभिमित्त्वं दीर्घद्वत्वे च मीढ्वान् ।

सीदीप्झीप्सन्धृधावञ्जपेर्ज्ञ च ॥ ४ । १ । ५७ ॥

ञ्धृ आप् झप् इत्येतेषां धातूनां सकारादौ सनि परे यथामंरुयं ईर्द् ईप् झीप् इत्येते आदेशा भवन्ति । न च द्विः । द्विश्रैषामेकाञ् न भवति न चेत्यादेशे कृते द्विर्वचनं प्राप्नोतीति निषेधः । ईर्त्सति । ईप्सति । झीप्सति । सीति किम् ? अर्दिधिषति । जिज्ञपयिषति ।

धिढधीप्दम्भः ॥ ४ । १ । ५८ ॥

दम्भेः सकारादौ सनि परे धिप् धीप् इत्येतावादेशौ भवतः । न चास्य द्विभवंति । धिप्सति । धीप्सति । सीति किम् ? दिदम्भिषति ।

वीन्मुचोऽनाप्येऽचः ॥ ४ । १ । ५८ ॥

मुचेर्धातोः सकारादौ सनि परे अचः ओकारादेशो वा भवति । न चास्य द्विः । अनाप्ये न चेदस्याप्यं कर्म विवक्षते । मोक्षयते वत्सः स्वयमेव । वा ग्रहणात् “मुमुक्षयते वत्सः स्वयमेवेत्यपि । अनाप्य इति किं? मुमुक्षति वत्सं देवदत्तः ।

घुमीमारभलभशकपत्पदामिस् ॥ ४ । १ । ६० ॥

घुसंज्ञानां म्यादीनां चाचस्सकारादौ सनि परे इसादेशो भवति । एषामेकाच्च न द्विः । मीति मिञ्मीञ्मीडां ग्रहणम् । घु-दाण् प्रदित्सति दानम् । देङ् दित्सते पुत्रम् । हुदाञ् हुधाञ् दित्सति । दित्सते । धित्सति । धित्सते वस्त्रम् । दौ दित्सति दण्डं । चेद् धित्सति स्तनम् । मिञ् नित्सति शतम् । मीञ् प्रमित्सति शत्रुम् । मीङ् नित्सते । मा इति मेङ्नाडोर्ग्रहणम् । निमित्सते । न नातेरादादिकत्वात् मिमासति । अन्ये त्रयाणामाहुः नीत्सति । रभ् आरिप्सते । लभ् आलिप्सते । शक् शिक्तते । पत् पित्सते । पद् प्रपित्सते । सीति किम्? पपतिषति ।

राधेर्वधे ॥ ४ । १ । ६१ ॥

राधेर्वधे द्विसायामर्थे सकारादौ सनि परे अच इस् भवति न च द्विः । प्रतिरित्सति । अपरित्सति । अन्यत्र आरिरात्सति गुरुम् ।

लिटीडप्येत् ॥ ४ । १ । ६२ ॥

राधेर्धातोः वधेऽर्थे इटि इडादावपि च लिटि परे अच एकारो भवति न च द्विः । रेधतुः । रेधुः । रेधिथ । अपरेधतुः । अपरेधुः । अपरेधिथ । लिटीति किम्? अपराराध्यते । इडपीति किम्? अपराराध । वधे इति किम्? आराराधतुः । आराराधिथ ।

त्रप्फलभजत्रभट्क्वजहादिददिशसिकृतस्या

तोऽन्तर्हलोः ॥ ४ । १ । ६३ ॥

त्रप् फलि भज तृ इत्येतेषां यो ऽकारः यश्च भट्क्वजह-
कारवकारादि ददि शसि कृतवर्जितस्य द्वयोरसहाययोर्हलोऽ-
न्तरमध्ये वर्तते तस्यापीडादौ च लिटि परे एकारादेशो
भवति । न च द्विः । त्रेपे । त्रेपाते । त्रेपिरे । फेलतुः । फेलुः । फेलि-
थ । फलीति फलनिष्पत्तौ । जिफला विशरण इत्युभयोर्ग्रह-
णम् । भेजतुः । भेजुः । भेजिथ । तेजतुः । तेरुः । तेरिथ । एव येमतुः
रेणतुः । लेभे । लेभाते । लेभिरे । नेमतुः । नेमुः । नेनिथ । पेचतुः
पेचुः । पेचिथः । भट्क्वजहादिपर्युदासः किम्? भहादि
जभटतुः । जभटिथ । बभणतुः । बभणुः । बभणिथ । क्हादि चक-
णिथ । अजादि इयजिथ । हादि जर्हासिथ । वादि ववणिथ ।
ददि दददे । शसि विशशसतुः । कृत विशशरतुः । अत इति
किम्? दिदेविथ । ररासे । अन्तर्हलोरिति किम्? भाटतुः । भाटुः ।
हलोरिति द्वित्वनिर्देशादिह न भवति -ततस्तुः । तत्सरतुः ।

फणादिजृत्रस्त्रस्वमां वा ॥ ४ । १ । ६४ ॥

फणादीनां सप्तानां जृ त्रस् त्रस्वमा इत्येतेषां चातः इहा-
दावपिति च लिटि परे एकारो वा भवति न च द्विः । फेणतुः ।
फेणुः । फेणिथ । पफणतुः । पफणुः । पफणिथ । स्येमतुः । सस्यमतुः ।
स्वेनतुः । मस्व-तुः । रेजतुः । रराजतुः । श्रेशे श्रेशाते श्रेशिरे ।
बभ्राशे बभ्राशाते बभ्राशिरे भ्लेशे बभ्लाशे । श्रेजे बभ्राजे । जृ
जेरतुः । जजरतुः । जेरुः । जजरुः । त्रस् त्रेसतुः । तत्रसतुः । त्रम
त्रेमतुः । बभ्रमतुः । बभ्रु वेमतुः । ववमतुः ।

अन्यग्रन्थोन्लुक् च ॥ ४ । १ । ६५ ॥

अन्यग्रन्थोरिहादावपिति च लिटि परे अच एकारो वा

भवति न च द्विः । नकारस्य चानयोर्लुक् च भवति । श्रेयतुः
श्रेयुः । श्रेयिथ । शश्रन्थतुः शश्रन्थुः शश्रन्थिथ । येश्रतुः येश्रुः
येश्रिथ । जग्रन्थतुः जग्रन्थुः जग्रन्थिथ । इडपीति किम् ?
शश्रन्थ । जग्रन्थ ॥

दन्भः ॥ ४ । १ । ६६ ॥

दन्भेरपिति लिटि परे अच् एकारो नित्यं भवति न
च द्विः । नलुक् च । देभतुः देभुः ।

ये वा ॥ ४ । १ । ६७ ॥

ये परे दन्भेरश्च एकारो वा भवति न च द्विः । नलुक्
च । देभिथ ददम्भिथ ।

घोर्हि ॥ ४ । १ । ६८ ॥

घुसंज्ञकस्य धातोः हकारादौ प्रत्यये परे हि इत्येतस्मिन्
लेडादेशे परे अच् एकारो भवति न च द्विः । देहि घेहि ।
हीति किम् ? दत्तात् । घत्तात् ।

देर्लिटीगिः ॥ ४ । १ । ६९ ॥

देः देङ् रक्षण इत्येतस्याच लिटि परे इगि इत्या-
देशो भवति न च द्विः । अवदिग्ये । अवदिग्याते ।
अवदिग्यिरे ।

पिबस्येडडे ॥ ४ । १ । ७० ॥

पा पाने इत्यस्याचो डे परतः ईप् इत्यःदेशो भवति
न च द्विः । अपीप्यत् अपीप्यताम् अपीप्यन् । शब्निर्देशः
किम् ? अपापयत् । ड इति किम् ? पाययति ।

हिघ्नोऽडे कुः पूर्वात् ॥ ४ । १ । ७१ ॥

डवर्जिते प्रत्यये परे हि ह्नोर्धातोः द्विभावे पूर्वस्मात्
परयोरादेः कुः कवर्गादेशो भवति । हि-प्रजिघाय प्रजि-

धीषति । प्रजेधीयते । प्रजेधेति । हन् जघनिष । जघान । जिघां-
सति । जङ्घयन्ते । जङ्घनीति । अङ्गे इति किम् ? प्राजीहयत् ।
ङपर्युदासात् णिठयवधानेऽपि भवति प्रजिघाययिषति ।

जेर्लिट्सनि ॥ ४ । १ । ७२ ॥

जि इत्येतस्य लिटि परे सनि च परे द्विभावे पूर्वस्मात्-
त्परस्य कुम्भवति । जिगाय जिग्यतुः जिग्युः । विजिग्ये ।
जिगिपति विजिगिपते । लिट्सनीति किम् ? जेजीयते ।
जिज्यतु जिज्युरिति जिनातेर्जिरूपस्य लाक्षणिकत्वात् भवति ।

चेर्वा ॥ ४ । १ । ७३ ॥

चिनातेर्धातोः लिट्सनोः परतः द्विभावे पूर्वस्मात्त्परस्य
कुर्वा भवति । चिकाय चिकीपति । चिधाय चिधीषति ।

संजेष्टिषष्णि ॥ ४ । १ । ७४ ॥

सञ्जे सञ्ज संग इत्येतस्य गयन्तस्य षणि षत्वभूते सनि
सति द्विभावे पूर्वात्त्परस्य षर्वा भवति । सिसञ्जयिषति षिष-
ञ्जयिषति ।

नस्विदिस्वदिसह्यणिस्तोः ॥ ४ । १ । ७५ ॥

न्विदि स्वदि सहि इत्येतेषां गयन्तस्तौत्तवजिंतानां
षणि सति द्विभावे पूर्वात्त्परस्य षिर्न भवति । सिस्वेदयिषति
निस्वादयिषति । सिसाहयिषति । सुसूषति । सिसिक्तति । अणि-
स्तोरिति किम् ? सिषेययिषति तुष्टूमति । षणीति किम् ?
निषेच । षत्व किम् ? सिषानति सुसुप्सति । नकारः किम् ?
व्यतिसुषुषिषे । पूर्वादिति किम् ? प्रतोषिषति । षणा पूर्ववि-
शेषणं किम् ? सुसोषुषिषते ।

पूर्वस्यास्वेऽचीयुव्योः ॥ ४ । १ । ७६ ॥

द्विभावे पूर्वस्य यो इवर्णावर्णस्तयोरस्वेऽचि परे यथा-

संख्यं इयुवौ भवतः । इयति इयूतः इयूति इयेष । उवोष
अरियति अरियरीति अर्यति अर्यरीति । इत्येतेषां पूर्वस्य
इति योरित्वस्य समानाधिकरणविशेषणम् । अस्व इति किम् ?
ईषतुः । ऊषतुः ।

आण्जञ्जभषः ॥ ४ । १ । ७७ ॥

द्विर्भावे पूर्वा य ऋवर्णाऽच् यश्च ऋष् तेषां यथासंख्य-
मश्च आण् च जश् च भवति ॥ चकार, जहार, पचौ, निन्ये,
लुलूषति, सिस्त्रिकिषते, तुत्रैकिकिषते, ॥ जश्-जिक्कारीयिषति,
बभार, हुढौकिषते, दधौ, ॥

द्युतेरिः ॥ ४ । १ । ७८ ॥

द्युतेर्द्विर्भावे यः पूर्वस्तस्य इकारो भवति ॥ ठयदिद्युतत,
विदिद्युते, विदिद्युतिषते, विदिद्योतिषते, विदेद्युत्यते ॥

खरश्चर् ॥ ४ । १ । ७९ ॥

द्विर्भावे पूर्वस्य खरश्चर् भवति ॥ पफाण, पफणतुः,
पफणुः, विच्छेद, विच्छेदतुः, टिठकारीयिषति, तिष्ठासति, ॥

षिवेष्टो वा ॥ ४ । १ । ८० ॥

षिवेर्धातोर्द्विर्भावे पूर्वस्य खरः टकोरा वा भवति ॥ ति-
ष्टेव, टिष्टेष, तेष्ठीठपते, टेष्ठीव्यते ॥

लुक्खयि ॥ ४ । १ । ८१ ॥

द्विर्भावे पूर्वस्य खरः खयि परे लुग्भवत्यनादि लुचोऽप-
वादः । चुश्चयोतिषति, तिष्ठासति, पिस्पन्दिषते ॥ खयीति
किम् ? सस्नौ ॥

हलोऽनादेः ॥ ४ । १ । ८२ ॥

द्विर्भावे पूर्वस्यानादेर्हलो लुग्भवति ॥ जग्लौ, नग्लौ, पपा-
च, पपाठ, आट, आटतुः, आटुः, पापच्यते, पापच्यते, हुढै-

किषते, तुत्रौकिषते, अटात्यते, अटिटिषति, उचिच्छिषति ॥

अच्याक् ॥ ४ । १ । ८३ ॥

अचि प्रत्यये द्विभावे पूर्वस्यागागमो भवति ॥ चराचरम् ॥

कुहोश्चुः ॥ ४ । १ । ८४ ॥

द्विभावे पूर्वस्य कुहोः कवर्गहकारयोः चुः चवर्गो भवति ।

कुः—चकार, चखान, जगान, जघास, जिङ्कारीयिषति । इ ज-
हौ जहास जिहीर्षति ॥

यङ्ङोकवतेः ॥ ४ । १ । ८५ ॥

यङ्ङन्तस्य द्विभावे पूर्वस्य कुहोः कवर्तवर्जितस्य चुर्भवति ॥

चिक्रीयते ॥ जेहीयते ॥ अकवतेरिति किम्? उच्छ्रः कोकूयते ।
विकरणनिर्देशः कैतिकवर्तनिवृत्त्यर्थः । चकूयते ॥ कवर्तिरव्यक्ते
शठ्ठे कुवर्तिरार्तस्वरे कैतिः शठ्ठमात्रे । यङ्ङुलुचि च न
निषेधः श्लोकवीति ॥

ऐङ्ङमिदाहाकोः ॥ ४ । १ । ८६ ॥

यङ्ङन्तस्य द्विभावे पूर्वस्यामित अमिद्भाविनः आकारा-
न्तहाक्वर्जितस्य ञकारः ऐङ्ङादेशो भवति ॥ पापच्यते । चेची-
यते । बेभिद्यते । लेलूयते । बोभुज्यते । डेढौक्यते । तोत्रौ-
क्यते ॥ पापच्यते पापचीति । बेभिदीति । लेलवीति ॥ अमि-
दाहाकोरिति किम्? ययस्यते । ररभ्यते । जहाति । जहेति ।
अमिद् ग्रहणात् द्विभावे पूर्ववधौ बाधको न बाधकः तेन
'अतोऽनुनासिकस्य मम्' इत्यनेन ऐङ्ङ् न बाध्यते । ऐङ्ङा
"हलोऽनादेः" इति न बाध्यते ॥ अन्यथा बेभिद्यते इत्यादौ
दकारादेरैङ्ङ स्यात् । आकारविशेषणं किम्? जेहीयते ॥

वञ्चस्त्वन्सध्वंसभ्रन्शकस्पत्पदिस्कन्दान्नीम् ॥ ४ । १ । ८७ ॥

वञ्चादीनां यङ्ङन्तानां द्विभावे पूर्वस्य नीमागमो भवति ॥

वनीवृष्यते । वनीवृष्णीति । संनीस्त्रस्यते । सनीस्त्रंसीति । दनी-
 ध्वस्यते । दनीध्वंसीति । वनीभ्रश्यते । वनीभ्रशीति । चनीक-
 स्यते । चनीकसीति । पनीत्यते । पनीपतीति । आपनीपद्यते
 आपनीपदीति । चनीस्कद्यते । चनीस्कन्दीति ॥

अतोऽनुनासिकस्य मम् ॥ ४ । १ । ८८ ॥

अकारात्परो योऽनुनासिकस्तदन्तस्य धातोर्यङन्तस्य द्विभावे
 पूर्वस्य मम् भवति । यंयस्यते । यंयमीति । रंरस्यते । रंरमीति ।
 जंगस्यते । जंगमीति । बंभस्यते । बंभशीति । तंतस्यते ।
 तन्तमीति । चञ्चलः । तंतयः समठ्यते । लादीनामनुनासिकत्वे
 चाचलः तातयः । मामठ्यते ।

जब्जभदहदशभञ्जपसाम् ॥ ४ । १ । ८९ ॥

जपोदीनां यङन्तानां द्विभावे पूर्वस्य मम् भवति ।
 जंजप्यते । जंजभ्यते । दन्दद्यते । दंदश्यते । जञ्जपीति । जंज-
 ङ्गीति । दन्दहीति । दन्दशीति । दशेति लुप्तनकारनिर्देशात्
 श्लुक्त्यपि नकारो न श्रूयत इति सिद्धम् । बंभज्यते बम्भ-
 ङ्गीति । पंपस्यते । पम्पसीति । पसिः मौत्रो धातुः ।

चर्फलाम् ॥ ४ । १ । ९० ॥

चर् गतिभक्षणयोः फल निष्पत्तौ जिफला विगरयो इत्ये-
 तेषां यङन्तानां द्विभावे पूर्वस्य मम् भवति । चञ्चूर्यते ।
 चञ्चुरीति । पंफुल्यते । पंफुलीति । धान्य पुष्यते । बहुवचनं
 सानुबन्धकार्यम् । अन्यथा हि निरनुबन्धग्रणे सति न सानु-
 बन्धस्येति फलनिष्पत्तावित्यस्यैव स्यात् ।

तिचातोर्ल्युत् ४ । १ । ९१ ॥

चर्फलां यङन्तानां रेफलात्परस्याकारस्य नि च तका-
 रादौ च प्रत्यये उकारादेशो भवति । चर्चयते । चंचुरीति ।
 पंफुल्यते । पंफुलीति । चरणं चूर्ति । ब्रह्मचूर्तिः । प्रफुलितः ।

प्रफुल्लतः । प्रफुल्लतवान् । प्रफुल्लतमनसः । अत इति किम् ?
फालयतेः क्विप् ततः “कर्तुः क्विप् ।” यद् पंफालयते पंफाली-
ति । एकदेशविकृतत्वात्प्राप्तिः ।

रीमृत्वताम् ॥ ४ । १ । ८२ ॥

ऋकारवतो धातोःर्यङन्तस्य द्विभावे पूर्वस्य रीमागमो
भवति ॥ वृत्तूङ् वरीवृत्यते । वरीवृतीति ॥ वृधूङ् वृरीवृच्यते
वरीवृधीति । नृत् नरीनृत्यते । नरीनृतीति ॥ दृशु दरीदृश्यते ।
दरीदृशीति । दृज् दरीदृज्यते । दरीदृजीति ॥ परीपृच्छयते ।
परीपृच्छीति । वरीवृश्चयते । वरीवृश्चीति ॥ ऋत्वतामिति
किम् ? चेक्रीयते । जेहीयते । अत्र लित्वे द्विर्वचनम् ॥ बहुवचनं
लाक्षणिकार्थम् ॥

रम् रिम् च श्लुचि ॥ ४ । १ । ८३ ॥

ऋत्वतो धातोःर्यङि श्लुचि सत्यां द्विभावे पूर्वस्य रम्-
रिभौ रीम् चागमा भवन्ति ॥ कृ चर्कति चरिर्कति-चरीकर्ति ॥
वर्भर्त-वरिभर्ति-वरीभर्ति ॥ नर्नर्ति-नरिनर्ति-नरीनर्ति ॥ वर्व-
र्ति-वरिवर्ति-वरीवर्ति ॥ श्लुचीति किम् ? नरीनृत्यते ॥ ऋत-
स्तकारात् कृ चाकर्ति-गृ जागर्ति-तृ तातर्ति ॥

निजामेत् ॥ ४ । १ । ८४ ॥

निजादीनां श्लुचि ह्रवादेः श्लुपि द्विभावे पूर्वस्यैकारो
भवति ॥ नेनेक्ति-नेनक्तिः-नेनिजति ॥ वेवेक्ति-विवेष्टि ॥ श्लु-
चीति किम् ? निनेज-निनिजति ॥ णिजृञ् विजृञ् विष्टृञ्
इति त्रयो निजादयः ॥

पृभृहाङ्माङामित् ॥ ४ । १ । ८५ ॥

पृ ऋ भृ हाङ् माङ् इत्येतेषां श्लुचि श्लुपि विहिते

द्विभावे पूर्वस्य इकारो भवति ॥ पिपति । इयति । विपति ।
जिहीते निमीते ॥ हाडिति उकारात् ओहाको न भवति
जहाति ॥ श्लुचीति किम् ? पपा पर्यति-परिपति-परीपति ॥
यङन्तस्य द्विभावे श्लुचि न भवति ॥

सन्यतः ॥ ४ । १ । ८६ ॥

धातोः सनि परे द्विभावे पूर्वस्याकारस्य इकारो भवति ॥
पिपक्षति यियासति-प्रतीषिषति ॥ अत इति किम् ? लुलूषति
पापषिषते ॥

ओः पुयञ्जये ॥ ४ । १ । ८७ ॥

सनि परे द्विभावे पूर्वस्य उवर्णस्य पुयञ्जि पवर्णे यञि
नकारे च ए अवर्णपरे इकारादेशो भवति ॥ पु । पूञ् पिपा-
वयिषते । भूञ् जिभावयिषते । मूङ् बन्धने मिभावयिषते ॥
यञ् । यु यियावयिषते । रु रिरावयिषते । लू लिलावयिषते ।
जः जुः सौत्रोधातुः । जिजावयिषति । असम्भवात् शिञ्ठयव-
धाने भवति ॥ पुयञ्जीति किम् ? दुदावयिषते । नुनावयिषते
इदमेवेत्वधचनमाज्ञापकं शिनिमिच्छादपि प्राग्द्विवचनमिति ।
अन्यथा पूर्वणैव भिदुम् । एतच्च पुयाञ्चवदवर्णपर एव ।
अन्यथा अचिकीर्तदिति न सिद्धेत् ॥

शुस्त्रुद्रुमुप्लुचयोर्वा ॥ ४ । १ । ८८ ॥

शुवादीनां सनि परे द्विभावे पूर्वस्योवर्णस्य यञि ए
अवर्णपरे इकारो भवति वा ॥ शिश्रावयिषति । शुश्रावयिषति ।
सिस्त्रावयिषति । सुस्त्रावयिषति । दिद्रावयिषति । दुद्रावयिष-
ति । पिप्रावयिषति । पुप्रावयिषति । पिप्लावयिषति पुप्ला-
वयिषति । चिचयावयिषति । चुचयावयिषति ॥ ए इति किम् ?
शुस्त्रु षति ॥ ओरिति किम् ? सोस्त्रविषते ॥ इत्यादि ॥

स्वपेर्णावुः ॥ ४ । १ । टं ॥

स्वपेधानोर्णौ परे द्विर्भावे पूर्वस्य यञ्ज उकारो भवति ॥
सुष्वापयिषते । असुष्वापयिषत् ॥ यञीति किम् ? षोषोपयि-
षति ॥

सन्वल्लघौ डेऽनग्लुचि ॥ ४ । १ । १०० ॥

न विद्यतेऽको लुग्यस्मिन् तस्मिन् णौ डेऽपरे द्विर्भावे
पूर्वस्य लघौ धात्वक्षरे-सनि द्विर्भावे पूर्वस्य यथा तथा कःयं
भवति ॥ “नन्यतः” इतीत्वम् । अचीकरत् । अजीहरत् ॥
“ओः पुञ्जये” । इति अपीपषत् । अवीभवत् । अमीभवत् ।
अयीषवत् । अरीरवत् । अलीलवत् । अजीजवत् । “श्रुवादि”
विकल्पः आशिश्रवत् । अशुश्रवत् । अमिस्रवत् । अदिद्र-
वत् । अदुद्रवत् । अपिप्रवत् । अपुप्रवत् । अप्लषवत् । अपुल-
षवत् । अचिचयवत् ॥ अचुचयवत् लघाविति किम् ? अततक्षत् ।
अररक्षत् । अजजागरत् ॥ अचिक्षणत् । अचिक्रमत् । इत्यादौ
हल्सङ्घात् ठयवायेऽपि स्त्रादीनामत्प्रवचनाद्भवति ॥ णाविति
किम् ? अचक्रमत् ॥ अनग्लुचीति किम् ? स्तनगदौ देवशब्दे
कयादिः । अतस्तनत् । अजगदत् । दूशदमारुहत् अदद्रगत् ॥
वादानां प्रायुक्त अवीयददिति णिजातेर्निमित्तत्वेनाश्रयणात्
ततोऽन्यस्याको लुचि प्रतिषेध इति भवति ॥

लघोर्दीर्घाऽनजादेः ॥ ४ । १ । १०१ ॥

डे परे ऽनग्लुचि णावनजादेर्धातोर्द्विर्भावे पूर्वस्य लघो-
र्लघौ धात्वक्षरे परे दीर्घो भवति ॥ अचीकरत् । अजी-
हरत् । अब्रूषुधत् । अब्रूभुजत् । लघोरिति किम् ? अविक्षणत् ।
अचिक्रमत् । अजिग्रहत् । अभिश्रमत् ॥ अनजादेरिति किम् ?
प्रोणुंभवत् । अरिरत् ॥ लघाविति किम् ? अततक्षत् ॥

स्मृद्दृस्तत्वम् दप्रयस्पशोऽत् ॥ ४ । १ । १०२ ॥

स्त्रादीनां धातूनां डे परे ऽनग्लुचि णी परतः द्विर्भावे पूर्व-
स्याकारादेशो भवति ॥ सन्वद्भावापवादः ॥ असस्मरत्-अद-
दरत् ॥ अदिति तपरकरणात् अददरदित्यत्र “लघोदीर्घाऽन-
जादेः” इति दीर्घी न भवति ॥ असस्मरत् । अतत्वरत् । अम-
न्नदत् । अपप्रथत् । अपस्पशत् ॥

वेष्टिचेष्टो वा ॥ ४ । १ । १०३ ॥

वेष्टि चेष्टि इत्येतयोर्डे परेऽनग्लुचि णी द्विर्भावे पूर्व-
स्याकारादेशो भवति वा ॥ अववेष्टत्-अविवेष्टत्-॥ अचचेष्टत्
अचिचेष्टत् ॥

गणश्चेः ॥ ४ । १ । १०४ ॥

गणयतेर्डे परे द्विर्भावे पूर्वस्य हेकारो भवति वा ॥ अजी-
गणत् । अजगणत् ॥ चशठो वानुकर्षणार्थः ॥ चशठदात् “भू रि-
दाक्षिर्यसंयुक्तं यत्वं सान्त्वनधीकयः ” इत्येके ॥ अदन्तत्वा-
दप्राप्तौ वचनम् ॥

लित्यादादेरतः ॥ ४ । १ । १०५ ॥

लिटि धातोर्द्विर्भावे पूर्वस्यादेरकारस्याकारो भवति ॥
आटतुः । आटुः । आटिथ ॥ “एदे” इति लुबो वाधनार्थम्
वचनम् ॥

नक्चाश्न्वृदाद्यनेकहलः ॥ ४ । १ । १०६ ॥

अशौङ् व्याप्तावित्यस्य ऋकारादेवानेकहलश्च धातोर्लिटि
द्विर्भावे पूर्वस्यादेरकारस्य आकारो भवति ॥ नक्चास्यागमः ॥
अश्नु-आनशे । आनशाते । आनशिरे ॥ श्नुविकरयोपादानात्
अश भोजन इत्यस्य न भवति ॥ आशतुः । आशुः ॥ ऋदादि

ऋधू आनृधतुः आनृधुः । ऋजि आनृजे । आनृगते । आनृ-
जिरे ॥ अनेकहलः आनचं । आनचंतुः-आनचुः ॥ आनचर्द्ध आन-
चर्द्धतुः-आनचर्द्धुः ॥ एवं-आनङ्ग । आनङ्गु । आनङ्ग ॥ अनेकप्र-
हयां किम् ? आट-आटतुः-आटुः ॥

भूठयथोदित् ॥ ४ । १ । १०७ ॥

भू व्यथ इत्येतयोर्लिङ्गि द्विभावे पूर्वस्य यथासंख्यम्
अत् इत् इत्येतावादेशौ भवतः ॥ बभूव-वभूवे देवदत्तेन । अनु-
बभूवे कम्बले । देवदत्तेन ॥ विव्यथे । विठयथाते । विठयथिरे ॥
केचित् “भवति ठयथोदित्” इति निर्देशनिच्छन्ति । तत्र
किं भवतीति कर्तृनिर्देशात्कर्तर्येव लिङ्गि भुवोऽकारः न भावक-
र्मणोः भुभूवे देवेन । अनुबुभूवे कम्बले देवदत्तेन ॥

इयजस्माचोऽयज्यम् ॥ ४ । १ । १०८ ॥

आज्यमितयाज्या इत्यनो यो निर्देक्ष्यते धातुस्तस्य
लिङ्गि द्विभावे पूर्वस्य साचः परेणाच्चा सहितस्यार्यरेफ्यकार-
परस्य यजः स्थाने इगादेशो भवति । उवाच-उवचिथ । उवाद्
उवदिथ । इयाज-इयजिथ । उवाप उवपिथ । उवाह-उवहिथ ।
उवाय-उवयिथ । संविठयाय-सविठययिथ । सुठवाप-सुठवपिथ ।
उवाच-उवचिथ । उवाश उवशिथ । विठयाच-विव्यचिथ ।
विठयाथ-विठयथिथ । जिजयी-जिजियथ । अयोदिति किम् ?
विठयाय-विठयाच विठयाथ । वकारस्य सा भूत् । अर्यीति वच-
नात् “इलोऽनादेः” लुब्धाद्यया यज इग् ग्रहणम् ॥ रग्रहणमुत्तराः
र्थम् ॥ आज्यनिति किम् ? सस्याम-सस्यमतुः ॥

न वः ॥ ४ । १ । १०९ ॥

द्विभावे पूर्वस्य इति निवृत्तम् ॥ वः वेरिजादेशस्य वयो यो
यज् लिङ्गि परे तस्य इगादेशो न भवति ॥ “प्ये च” इति

वयो वप्राप्त्यर्थं वचनमुत्तरार्थं च ॥ उवाय ऊयतुः-ऊयुः ॥

वा । ४ । १ । ११० ॥

वेजादेशस्य वयो यो यञ् लिटि परे तस्य इगादेशो न भवति वा ॥ ऊयतुः ऊयुः । ऊयतुः-ऊयुः ॥

प्ये च ॥ ४ । १ । १११ ॥

वेज्धातोः प्ये च लिटि च परे यञ् इग् न भवति ॥ प्रवाय उपवाय ववी । ववतुः । ववुः ॥

ज्यः ॥ ४ । १ । ११२ ॥

ज्या इत्येतस्य प्ये च परे इग् न भवति । प्रज्याय । उपज्याय ॥

ठयः ॥ ४ । १ । ११३ ॥

ठयेज्ःप्ये च परे यञ् इग् न भजति । प्रव्याय उपव्याय योगविभाग उत्तरार्थः ।

परेर्वा ॥ ४ । १ । ११४ ॥

परेः परस्य व्यः प्ये च परे यञ् इगादेशो वा भवति । परिव्याय । परीवीय ।

श्रव्यादिःश्रवचः किति ॥ ४ । १ । ११५ ॥

इत्यञ्ः साचोर्थाति वर्तते । श्रव्यादीनां श्रवचि इत्ये-
तयोश्च किति प्रत्यये साचः अर्च्यं परस्य यञ् इगादेशो भवति ।
श्रव्यादि-शूनः, शूनवान् । उषितः, उषितवान् । उदितः उदित
वान् । इष्टः इष्टवान् । उप्तः उप्तवान् । ऊढः ऊढवान् । उतः
उतवान् । संवीतः संवीतवान् । हूतः हूतवान् । स्वप् सुप्तः
सुप्तवान् । वच्-वच परिभाषणे ब्रुवो वचि उक्तः उक्तवान् ।
किलीति किम् ? श्रवयिता यावज्ज्यते । अर्च्यीति किम् ? संवी-
तः । वकारस्य मा भूत ।

वशिव्यचिद्यधिजयाग्रहिब्रश्चिचप्रच्छिभ्रज्जां-

क्वडिति ॥ ४ । १ । ११६ ॥

वश्यादीनां घातून किनि ड्डिनि च प्रत्यये परे साचः
अप्यपरस्य यज इगादेशो भवति । वशि उष्टः उशन्ति, उशितः
उशितवान् । ठयचि-विचति, वेविच्यते, विचितः, विवितवान् ।
ठयधि, विधयति, वेविधते, विद्ः, विदुवान् । जया जिनाति,
जेजीयते, जीनः, जीनवान् । ग्रहि गृह्णाति, गरीगृह्याते, गृहीतः
गृहीतवान् । ब्रीश्चि, वृश्चति । बरीब्रश्च्यते ब्रक्काः । वृक्कावान् ।
प्रच्छि पृच्छति, परीपृच्छयते, पृष्टः, पृष्टवान् । भ्रज्जः भ्रज्जति,
बरीभ्रज्जते, बरीभ्रज्यते भ्रष्टः भ्रष्टवान् । अयीति िम् ? विद्यति
वृश्चति ।

स्वापेडे ॥ ४ । १ । ११७ ॥

स्वापित्येतस्य एतन्तस्य डे प्रत्यये परे साचो यज इग्
भवति । स्वपेडो असूषुगत्, असूषुपताम् असूषुपन् । स्वाप
इति घञन्तारणौ असूषुपत् असूषुपताम्, असूषुपन् । ड इति
किम् ? स्वाप्यते, । सोसुप्यते ।

वशो न यडि ॥ ४ । १ । ११८ ॥

वशोर्धातोः यडि परे यज इग् भवति । वावश्यते ।

स्वपठयास्यमः ॥ ४ । १ । ११९ ॥

यडिति वर्तते । न नेति । स्वपठयास्यम इत्येतेषां यडि
प्रत्यये परे साचो यज इग् भवति । सोषुप्यते, सम्वेदीयते,
सेविष्यते ।

चायः की ॥ ४ । १ । १२० ॥

चायुज् इत्येतस्य चातोः यडि की इत्येवमादेशो भवति,
चेकीयते । कोति दीर्घात् यडिश्चि चेकितः ।

द्व्युक्तौ हः ॥ ४ । १ । १२१ ॥

द्वे उक्ती अस्मिन्निति द्व्युक्तिस्तस्मिन् द्विर्बचननिमित्त
प्रत्यये विषयभूते हः ह्वा इत्येतस्य धातोः साचो यज इग्ने
भवति । जुहाव जुहुवतु जुहुवुः जुह्वति । जोह्वयते ।

गौ सन्डे ॥ ४ । १ । १२२ ॥

सन्यरे डेपरे च गौ ह्वा धातोः साचो यज इग्ने भवति ॥
जुहावयिषति, अजूहवत् ॥ सन्ड इति किम् ? ह्वाययति ॥
णावित्युत्तरार्थं वचनम् ॥

श्वेर्वा ॥ ४ । १ । १२३ ॥

शिवइत्येतस्य धातोः सन्परे डेपरे च गौ साचो यज
इग्ने भवति ॥ शुशावयिषति, शिश्वायिषति, अशूशवत्, अशि-
श्वपत् ॥

लिङ्यङि ॥ ४ । १ । १२४ ॥

श्वेर्धातोः लिङ् यङि च परे साचो यज इग्ने भवति ॥
शुशाव, शिश्वाय, शुश्विथ, शिश्वयिथ, शुश्वतुः शिश्वयतुः
शुश्वुः, शिश्वयु, शोशूयते, शेषीयते ॥

न ॥ ४ । १ । १२५ ॥

श्वेर्धं तोः लिङ्यङोः परतः साचो यज इग्ने भवति ॥
शिश्वयतुः, शिश्वाय, शिश्वयिथ ॥ विकल्पः पितृत्वात् सावकाश
इत्यपि परत्वात् किङ्कारेण नित्यमेवेकस्यात् पूर्वस्य च
इति प्राप्तौः ॥

प्यायः ॥ ४ । १ । १२६ ॥

प्याय इत्यस्य धातोर्लिङ्यङोः परतः साचो यज इग्ने
भवति ॥ आपिप्ये, आपिप्याते, आपिप्यरे । आपिपीयते ॥
आकारेण सह परस्य यस्येकि कृते पूर्वस्येक् ॥

क्तयोरनुपसर्गस्य ॥ ४ । १ । १२७ ॥

अनुपसर्गस्य ष्यायः क्तयोः क्तक्तवत्त्वोः प्रत्यययोः परतः
साधो यञ इग् भवति ॥ पीनं मुखम् । पीनवत् मुखम् । पीने
अंसे । पीनवति अंसे । पीनान्धुः । पीनवान्धुः । पीनमूथः ।
पीनवदूथः ॥ अनुपसर्गस्येति किम् ? प्राप्त्यानमूथः ।

आडोन्धूधसोः ॥ ४ । १ । १२८ ॥

आड एव परस्य ष्यायः क्तयोरन्धूधसोरभिधेययोः साधो
यञ इग् भवति ॥ आपीनान्धुः, आपीनमूथः । आपीनवान्-
न्धुः, आपीनवदूथः ॥ आड इति किम् ? प्राप्त्यानमूथः ।
अन्यत्र आप्यानश्चन्द्रनाः । अन्धुव्रंशम् ॥

स्फायः ॥ ४ । १ । १२८ ॥

स्फायैडित्यस्य धातोः क्तयोः साधः पूर्वणाद्या यञ इग्
भवति ॥ स्फीतः, स्फीतवान् । संस्फीतः, संस्फीतवान् ।
क्तयोरिति किम् ? स्फातिः ॥

स्त्यः प्रपूर्वस्य ॥ ४ । १ । १३० ॥

प्रपूर्वः यःस्त्या इति धातुस्तस्य क्तयोः साधो यञ इग्
भवति । प्रस्तीतः, प्रस्तीतवान्, प्रस्तीनः, प्रस्तीनवान् ॥ प्रपूर्व-
स्येति किम् ? संस्त्यानः, संस्त्यानवान् । प्रस्त्य इत्यनुक्ता प्र-
वंप्रहणमधिकपूर्वनिवृत्त्यर्थं, संप्रस्त्यानः, संप्रस्त्यानवान् । अन्य-
त्राधिकपूर्वस्याप्यभिनिविशते । केषाञ्चित्प्रपूर्वस्य धातूपसर्गस-
मुदायस्य योऽवयवः स्त्या इति तस्य क्तयोयञ इग् भवति ।
प्रसंस्तीतः प्रसंस्तीतवान् ॥

द्रवमूर्तेर् श्यः ॥ ४ । १ । १३१ ॥

द्रवस्य मूर्तिः काठिन्यं द्रवमूर्तिः । द्रवमूर्तेर् वर्तमानस्य
श्येडो धातोः क्तयोः साधो यञ इग् भवति ॥ शीनं शीनवत्

घृतम् । शीनं शीनवत् मेदः । शीना शीनवती वसा द्रवावस्थायाः
काठिन्यं गतमित्यर्थः ॥ अन्यत्र संश्यानां वृश्चिकः
शीतेन । शीतं वर्तते, शीतो वायुरिति “शीतोष्णान्निप्रदादिति
निपातनात्सिद्धम् ॥”

प्रतेः ॥ ४ । १ । १३२ ॥

प्रतेः परस्य इयैङ् क्तयोः साचो यञ इग् भवति । प्रति-
शीनः । प्रतिशीनवान् । अद्रवमूर्त्यर्थं आरम्भः ।

वाभ्यवपूर्वस्य ॥ ४ । १ । १३३ ॥

अभि अत्र इत्येवं पूर्वस्य श्यः क्तयोः परतः नाचो यञ
इग् भवति वा । अभिशीनः अभिशीनवान्, अभिश्यानः अ-
भिश्यानवान् । अवशीनः अवशीनवान्, अवश्यानः अवश्यान-
वान् । द्रवमूर्तावपि परत्वादयमेव विकल्पः । अवशीनं घृतमव-
श्यानम् । अभ्यवपूर्वस्येति किम्? संश्यानः संश्यानवान् । पूर्वग्रहणं
किम्? समभिश्यानः । समवश्यानः ॥ अभिसंशीनः अभिसं-
शीनवान्, अभिसंश्यानः अभिसंश्यानवान् । अवसंशीनः अव-
संशीनवान् । अवसंश्यानः अवसंश्यानवान् । इत्यपरे ॥

शृतं पक्वे हविःक्षीरे ॥ ४ । १ । १३४ ॥

पक्वः षड्देनैकिकृतोऽर्थः पक्वः, पचेः कर्म कर्ता कर्म च आ
इत्येतस्य अपघतेश्च प्रथमशयन्तस्य क्ते श्भावेो निपातयते
योऽसौ पक्वार्थः स चेत् हविः क्षीरं वा भवति ॥ आ इति हि
कर्मकर्तृविषयमाह -अपिः प्रथमशयन्तः कर्तृविषयम् । शृतं हविः
क्षीरं वा स्वयमेव । शृतं हविः शृतं क्षीरं देवदत्तेन ॥ पक्व इति
किम्? श्रुपितं हविः क्षीरं वा देवदत्तेन, निनदत्तेन, पाचितनि-
त्यर्थः । द्वितीयशयन्तात् क्तः अन्यत्र आणा अपिता यवागूः ॥

दीर्घोऽचोऽवः ॥ ४ । १ । १३५ ॥

अजन्तस्य वेञ्जितस्य धातोः साचो यञ इक् प्रत्यये

परे दीर्घा भवति ॥ जीनः । संवीतः । हूतः । शूनः ॥ अच इति किम् ?
 सुप्तः । उप्तः ॥ अव इति किम् ? उतः । उतवान् । निरुतं दुरुतम् ॥
 क्विजलि किङ्कत्यनुनासिके ॥ ४ । १ । १३६ ॥

क्वौ क्विनि ङिति च जलादौ प्रत्यये परे योऽनुनासिक-
 स्तस्मिन् परे योऽच्धातुस्तस्य दीर्घा भवति ॥ प्रजान्, प्रतान्,
 प्रदान्, प्रतामौ, प्रतामः, प्रदानौ, प्रदानः, प्रतान्भिः, प्रदा-
 न्भिः । प्रजानिति स्वरदिः ॥ जलिक्विनि शान्तः, शान्तवान्,
 शान्त्वा, शान्तिः, तान्तः, दन्तः, ङिति-शंशान्तः, तन्तान्तः
 दन्तान्तः । क्वितिङ्कित् किम् ? यन्ता, रन्ता ॥

सनि ॥ ४ । १ । १३७ ॥

अजन्तस्य धातोः जलादौ सनि परे दीर्घा भवति ॥
 विधीषति, तुष्टृषति, विधीषति ॥ अज इति किम् ? विरिषते ॥

इष्टनः ॥ ४ । १ । १३८ ॥

एः इष्टिगिङ्गादेशस्य गमेः हन्तेश्चाचौ जलादौ सनि परे
 दीर्घा भवति ॥ संजिगांस्यते, अजिगांस्यते, माता । अजि-
 जिगांसते, जिगांसति । इ इति गमिग्रहणात् गच्छतेर्न भवति ।
 संजिगांसते वत्सेो मात्रा ॥ जलीति किम् ? जिगमिषति, अजि-
 जिगमिषति ॥

तनो वा ॥ ४ । १ । १३९ ॥

तनूञ् विस्तारे इत्यस्य धातोर्योऽच् तस्य जलादौ सनि
 परे दीर्घा वा भवति ॥ संतित्नांसति, संतितंसति ॥ जलीति
 किम् ? संतितनिषति ॥ यङ्प्रलुचः ततनिषति ॥

क्रमस्त्व ॥ ४ । १ । १४० ॥

क्रमेर्धातोरचः जलादौ क्त्वाप्रत्यये परे दीर्घा वा भवति ॥
 क्रान्त्वा, क्रन्त्वा । जलीति किम् ? क्रमित्वा, प्रक्रन्थ ॥

शूद्धोऽनुनासिके च ॥ ४ । १ । १४१ ॥

घातोः छकारवकारयोरनुनासिकादौ क्विपि जलादौ च प्रत्यये यथासंख्यं श ऊष् इत्यादेशौ भवतः । प्रश्नः । विश्नः, शब्दप्राणौ, शब्दप्राणः, गोविट्. गोविशौ, गोविशः, प्रष्टा, प्रष्टुम्, प्रष्टव्यम्, पृष्टः, पृष्टवान्, पृष्ट्वा, । ऊष् अक्षयूः, हिरण्यच्छूः, स्यूतः, स्यूतवान्, स्यूतवा. स्यूतिः, स्यूमः, स्यूनः, सुस्योमा । वानिक्वनिपोर्वकारस्यानुनासिकत्वे सुस्योवा, सुस्यूवा । घातो रिति किम् ? द्युभ्याम्, द्युभिः । इह केषाञ्चिज्जलिक्लिनीत्यनुवर्तते । तेषां दिवेर्यङ्श्लुचि देदेति, देदेषि । येषां नानुवर्तते तेषां देद्योति, देद्योषि ।

त्वज्ज्वर्मठयविस्त्रिवोऽचश्च ॥ ४ । १ । १४२ ॥

त्वर् ज्वर् भवि अवि स्त्रिव इत्येतेषामचो वकारस्य चानुनासिके कौ जलि च प्रत्यये ऊजादेशो भवति । त्वर्तूः, तूरी, तूरः, तूर्तिः, तूर्णः, तूर्णवान्, तातूर्ति । ज्वरः-जूः, जूरी जूरः, जूर्तिः, जाजूति । भवि मूः मुधौ मुषः मूतिःमामेति । अवि ऊः उधौ उवः ऊतिः श्रोतुः । स्त्रिव् सुस्त्रोमा स्त्रूः । स्त्रुवो स्त्रुषःस्त्रूतः स्त्रूतवान् स्त्रूषा स्त्रूतिः ।

रात्ल्लुक् ॥ ४ । १ । १४३ ॥

रात्परयोर्घातोः छकारवकारयोरनुनासिके क्वौ जलि च लुक्लोपो भवति । शूचोऽपवादः । हुच्छूर्त्-हूःहुरौ हुरः हूर्णः हूर्णवान् हूर्तिः । मूर्च्छा मूः मुरौ मुरःमूर्तिः । तूर्ध्वै-तूः तुरौ तुः । तूर्णः तूर्णवान् तूर्तिः । धूर्ध्वै-धूः धुरौ धुरः धूर्णः धूर्णवान् धूर्तिः ।

गाङ्कुटां डिद्वदञ्चि ॥ ४ । १ । १४४ ॥

गाङ्कित्येतस्य कुटादीनां च धातूनां अङिति प्रत्यये परे डिद्वत् डितीव कार्यं भवति । गाङ्कः अच्यगीष्ट अच्यगीषा-तान्, अच्यगीषत् । कुटां-कुटिता, कुटितुम्, कुटितव्यम्,

कुटित्वा । घुटिता, घुटितुम् । घुटितठयम्, घुटित्वा । गाङ्गिति ।
ङकारात् कै नै शब्दे इत्यस्य गाना गातुमिति भवति । गाङ्ग-
तावित्यस्य त्वनभिधानादग्रहणम् । तस्यापीत्येके । अङ्गीति
किम् ? उत्कोटः । उत्कोटकः ।

इटि विजः ॥ ४ । १ । १४५ ॥

विजेर्धाोरिहादी प्रत्यये ङित्कार्यं भवति । उद्विजिता
उद्विजितुम् । उद्वेजितठयम् । इटीति किम् ? उद्वेगः । उद्वेजनीयः ।

वोर्णोः ॥ ४ । १ । १४६ ॥

ऊर्णोरिहादी प्रत्यये ङित्कार्यं भवति वा ॥ प्रोर्णुविता ।
प्रोर्णुवितम् । प्रोर्णुवितठयम् । प्रोर्णुविता प्रोर्णुवित्वयम् ॥

श्ल्यब्लौ ॥ ४ । १ । १४७ ॥

श इति शकाराद्यवतः शित् । एव प् इति पित् । लीति-
लिङ्गलिटोऽग्रहणम् । धातोर्विहिते प्रत्यये शिति लादेशे चापि-
स्त्रीपरे ङित्त्वो पूर्वस्य कार्यं भवति । चिनुते । विध्यति । वृश्चति
गृह्णाति । जागृहि । कुरुतः । इतः । कुर्वन्ति । ग्रन्ति । शिदिति
किम् ? कर्ता कर्तुम् । अठलाविति किम् ? जागर्ति । इन्ति ।
करोति । करोषि करोमि । लौ लिङ्गि चेषीष्ट वलिषीष्ट ।
लिटि-सस्त्रसे दध्वसे ङ्पादैः ङित्वाद्याथामंरुयम् ॥

किद्वल्लिटीन्धेश्चासंयोगात् ॥ ४ । १ । १४८ ॥

इन्धेऽन्यस्नाच्च धातेरसंयोगादपिति लिटि किद्वत्कि-
नीय कार्यं भवति । समाधे । समीधते । समीधिरे । निन्धतुः
निन्धुः । विभिदतुः । विभिदुः । चक्रतुः । चक्रुः । ववृते । ववृधे ।
ईषतुः ईषुः सुषुपतुः सुषुपुः । असंयोगादिति किम् ? सस्त्रसे-
दध्वसे । अपिति किम् ? निनाय निनायिष । विभेद् विभेदिष ।
इयाज इयजिथ । ङिद्वदिति प्रकृतेः किद्वद्वचन यादीति यञ्

इगर्थं जागृतेरगर्थं च छिति हि तन्न भवति । स्वपिता स्वपत्नि
जागृतः । जायति ।

स्वऽजेर्वा ॥ ४ । १ । १४८ ॥

स्वऽजेर्लिटि परे किट्टकार्यं वा भवति । परिषस्वजे ।
परिषस्वजे ।

नश्जस्ति त्वि न्युपान्त्ये ॥ ४ । १ । १५० ॥

नशः ज्ञान्तश्च धातोर्नकार उपान्त्ये सति तकारादौ
ज्ञाप्रत्यये परे किट्टकार्यं वा भवति । नष्ठा नष्ट्वा । रक्ता रक्ता
भक्ता भक्ता । मक्ता मक्ता । तीति किम् ? विभज्य प्रसज्य ।
परिष्वज्या । न्युपान्त्य इति किम् ? भुक्ता । इष्ट्वा । भृष्ट्वा ।

यफवन्चिलुन्च्यृतितृषिमृषिकृश इटि ॥ ४ । १ । १५१ ॥

निउपान्त्ये सति यका फकारान्तयोः वज्रादीनां च इडादौ
ज्ञाप्रत्यये किट्टकार्यं वा भवति । त्वीतिनिषेधे विकल्पः ।
अथित्वा अन्यित्वा । ग्रथित्वा ग्रथित्वा गुफित्वा गुम्फित्वा ।
वचित्वा वञ्चित्वा । लुचित्वा । लुञ्चित्वा । ऋणित्वा अर्णित्वा ।
तृषित्वा तर्षित्वा । मृषित्वा मर्षित्वा । कृषित्वा कर्षित्वा
न्युपात्त्य इति किम् ? कोषित्वा रेफित्वा । इटीति किम् ?
वक्ता मृष्ट्वा । वञ्चिमृषिकल्पते टी ऊदित्वात् ।

यौ हलादेरलःसंस्त्वोः ॥ ४ । १ । १५२ ॥

यौ इकारे उकारे चोपान्त्ये सति रलन्तस्य इयादेर्धातो-
रिडादौ सनि ज्ञायां च प्रत्यये किट्टकार्यं वा भवति । लिलि-
खिषति लिलिखिषति । लिखित्वा । लेखित्वा दिद्युतिषते दिद्यो-
तिषते । द्युतित्वा । द्योतिषति । याविति किम् ? विवर्तिषते वर्ति-
त्वा । इलादेरिति किम् ? एषिषिषति । एषित्वा । रल इति
किम् ? दिदेविषति देवित्वा । इटीति किम् ? वृभुलते भुक्ता ।

उति शपः क्तयोर्भावारम्भे ॥ ४ । १ । १५३ ।

शपधान् शपयः इलेले शपमुत्पादयनि नस्य घातोःरुति
उपकारोपान्तये मति भावे आरम्भे आदिकर्मणि च इडाद्योः
क्तयोः क्तकवत्त्रोः कित्कार्यं वा भवति । कुञ्चशब्दे तारे कुञ्चि-
तमनेन कोञ्चितमनेन । प्रकुञ्चिनः प्रकुञ्चितवान् । प्रकोञ्चितः
प्रकोञ्चितवान् । द्युति दीप्तौ, द्युतितमनेन द्योतितमनेन ।
प्रद्युतितः प्रद्योतितः । लुटितमनेन प्रलुटितः । लोटितमनेन ।
प्रलोटितः । रुदितमनेन रोदितमनेन । प्ररुदिनः प्ररोदितः ।
प्ररोदितवान् प्ररुदितवान् । उतीति किम् ? शिवनितमनेन
प्रशिवनितः । शप इति किम् ? गुधितमनेन प्रगुधितः । भावा-
रम्भे इति किम् ? रुचितः कार्षापणः इटाति किम् ? रुढ-
मनेन प्ररूढः, प्ररूढवान् ।

शीङ्ङीङ्पूङ्स्विद्धिदिह्विद्धृषो न ॥ ४ । १ । १५४ ॥

शीङ्गादीनामिडाद्योः ऋयोः कित् कार्यं न भवति ।
शयितः, शयितवान् । हयितः हयितवान् । पवितः, पवितवान् ।
प्रस्वेदितः, प्रस्वेदितवान् । प्रमेदितः प्रमेदितवान् । प्रह्वेदितः
प्रह्वेदितवान् । धर्षितः धर्षितवान् । शीङ्ङीङ्पूङ्गामनुबन्धो-
च्चारणं यङ्ङ्लुङ्गिनवृत्त्यर्थम् । शेषितः शेषितवान् । डेङ्ङितः
डेङ्ङितवान् । पोपुञ्जितः । पोपुञ्जितवान् । इटीत्येव पूतः
पूतवान् । स्विन्नः स्विन्नवान् ।

मृषः क्षान्तौ ॥ ४ । १ । १५५ ॥

मृष इत्येतस्य क्षान्तौ वर्तमानस्य इटि ऋयोः कित्कार्यं
न भवति । मर्षितः, मर्षितवान् । क्षान्ताधिति किम् ? अप-
मृषितं वाक्यमाह । उपश्लिष्टमित्यर्थः । इटीति किम् ?
मृष्टः मृष्टवान् ।

त्वि ॥ ४ । १ । १५६ ॥

इहादी क्त्वाप्रत्यये कित्कार्यं न भवति । देधित्वा से-
वित्वा वृत्तित्वा वर्धित्वा स्त्रंसित्वा चंसित्वा व्रश्चित्वा ।
इटीत्येष कृत्वा हृत्वा इष्टा शान्तवा ।

स्कन्दस्यन्दः ॥ ४ । १ । १५७ ॥

स्कन्दस्यन्दोर्धातोः क्त्वाप्रत्यये कित्कार्यं न भवति ।
स्कत्वा । स्यत्वा । त्वीति तकारप्रश्लेषान्तकारादाविवायं प्रति-
षेधस्तेन प्रस्कृद्य प्रस्यद्य । इत्येके । अन्ये अवस्कृद्य अव-
स्यन्द्य । इत्यप्युदाहरन्ति ।

मृड्मृद्गुधकुषक्लिशवद्वसः ॥ ४ । १ । १५८ ॥

नेति निवृतम् । मृहादीनां क्त्वाप्रत्यये कित्कार्यं भवति ।
मृडित्वा, मृदित्वा, गुधित्वा, कुषित्वा, क्लिशित्वा, वदित्वा, वद-
ित्वा "स्वीति" प्रतिषेधे "यौ हलादेरलः सस्त्वोः" इति विकल्पे
च प्राप्ते वचनम् ।

रुद्विन्मुषिग्रहिस्वप्प्रच्छां सनि च ॥ ४ । १ । १५९ ॥

इटीति निवृतम् । रुधादीनां सनि चकारात्
क्त्वाप्रत्यये च किद्वत्कार्यं भवति । रुदित्वा रुरुदिषति । वि-
दित्वा विविदिषति । मुषित्वा मुमुषिषति । गृहीत्वा जिघृ-
क्षति । रुद्विद्मुषीणां त्विविकल्पे, ग्रहेः प्रतिषेधे च प्राप्ते वच-
नम् । सुषुप्नति पिपुच्छिषति । स्वपिपुच्छेः सन्तर्धमेव क्त्वा हि-
तयोः किदेव अनिष्टम् ।

सीकः ॥ ४ । १ । १६० ॥

इगन्तस्य धातोः सकारादौ सनि परे कित्कार्यं भवति ।
चिचीषति । मिनीषति । तुष्टूषति । चुकूषते । चिकीषति ।
जिह्वीषन्ते । तिसीषति । सीति किम् ? शिशयिषते ।

हलि ॥ ४ । १ । १६१ ॥

सकारौ सनि परे यो हल् तस्मिन्परे य इक् तस्य किट्-
त्कार्यं भवति । विभित्सति । बुभुत्सते विवृत्सति । सीति किम् ?
विवर्तिषते । इक इति किम् ? यियत्सति । विवत्सति ।

सि लौ तडि ॥ ४ । १ । १६२ ॥

तडि परे सकारादौ सिप्रत्यये सकारादौ लौ लिटि किट्-
द्भावस्य सिद्धत्वात्, लीति लिटो ग्रहणम् । लडि च परे यो
हल् तस्मिन् परे य इक्तस्य कित्कार्यं भवति ॥ अजित्त ।
अबुद्ध । असृष्ट । भित्सीष्ट । भुत्सीष्ट । सुत्सीष्ट ॥ तड्डीति किम् ?
अस्त्राक्षीत् । अद्राक्षीत् ॥ सीति किम् ? अवर्तिष्ट । वर्तिषीष्ट ॥
इक इति किम् ? अयष्ट । यक्षीष्ट ॥ हलीति किम् ? अचेष्ट ।
चेषीष्ट ॥

उः ॥ ४ । १ । ४६३ ॥

ऋवर्णान्तस्य धातोस्तडि सकारादौ सि लौ परे किट्-
त्कार्यं भवति । अकृत । अकृत रुषीष्ट । हृषीष्ट । आस्तीर्ष ।
न्यमूर्ष । आस्तीर्षीष्ट । न्यमूर्षीष्ट । सीति किम् ? आकारि-
षाताम् । कारिषीष्ट । अवरिष्ट । वरीषीष्ट ॥

गमो वा ॥ ४ । १ । १६४ ॥

गमेषातोस्तडि सकारादौ सि लौ परे किट्त्कार्यं वा
भवति । समगत । समगस्त देवदत्तः । आगसाताम् । आगं
साताम् प्रानी देवदत्तेन । संगसीष्ट । संगसीष्ट ॥

यमस्वी विवाहे ॥ ४ । १ । १६५ ॥

यत्तः विवाहे दारकर्मणि वर्तमानस्य तडि सकारादौ
सिप्रत्यये किट्त्कार्यं वा भवति । उपायत । उपायस्त
कन्याम् । साविति किम् ? उपयसीष्ट कन्याम् । अन्यत्र आय-

स्त पादौ । आर्यंस्त कूपाद्गुम् ॥

गन्धने ॥ ४ । १ । १६६ ॥

वेति निवृत्तम् । गन्धनं सूचनम् । तस्मिन् वर्तमानस्य यमेस्तद्धि सकारादौ सिप्रत्यये किट्टकार्यं भवति । तदायत । उदायसाताम् । उदायसत । सूचितवानित्यर्थः ॥

हनः ॥ ४ । १ । १६७ ॥

ह्नोर्धातोस्तद्धि सकारादौ सिप्रत्यये किट्टकार्यं भवति । आहत, आहसाताम्, आहमत ॥

घुस्थोरि च ॥ ४ १६८ ॥

घुसंज्ञकस्य स्या इत्यस्य च धातोस्तद्धि सकारादौ सिप्रत्यये इकारादेशो भवति । किट्टञ्च । घु-दाण्, अत्यदित अदिषातां वस्त्रे । देङ् अदित पुत्रम् । हुदाञ् अदित दानम् । दोठ्यत्यदित । अदिषाताम् दंष्ट्री । घेट् ठ्यत्यधित । अधिषाताम् स्तनी । हुधाञ् अधित भारम् । स्या प्रास्थित प्रास्थिषाताम् प्रास्थिषत । घुस्थोरिति किम् ? दावदैवोः ठ्यत्यदास्त अदासाताम् अदासत । तद्धीति किम् ? अधासीत् स्तनम् । सीति किम् ? अदायिषाताम् ॥

अन्त्योपान्त्यर्तामिर् ॥ ४ । १ । १६८ ॥

धातोरन्त्यस्योपान्त्यस्य च ऋकारस्य प्रत्यये इरादेशो भवति । किरति । गिरति । तीर्णम् । आस्तीर्णम् । चिकीर्षति जिहीर्षति । उपान्त्यस्य कीर्तयति । कीर्तयतः । कीर्तयन्ति । अन्त्योपान्त्यग्रहणं किम् ? ऋकारीयति । बहुवचनं लाक्षणिकार्थम् ॥

पुवादुर् ॥ ४ । १ । १७० ॥

पवर्गाद्गकाराच्च धात्ववयवात् परस्य अन्त्योपान्त्यस्य ऋकारस्य उरादेशो भवति ॥ इटोपवादः । पूर्तः पूर्तवान् पोपुरति बुभूर्षति । मुभूर्षति । प्राबुवूर्षति कंबलम् । परिपूर्षः ।

मरिमूर्णः । आस्तरखं आस्तरकः । निपरणम् निपारकः ।
इत्यत्र अङ्किति परत्वाद् ॥

क्तेऽनिट्चजः कुर्धिति ॥ ४ । १ । १७१ ॥

क्तेऽनिटो धातोश्चजान्तस्य कवर्गादेशो भवति चिति
प्रत्यये परे । पाकः । योगः । पाक्यं । योग्यम् । क्तेऽनिटो ग्रहणं
किम् ? संकोचः, कूजः, गर्जः, उदाजः, समाजः, शोच्यम् ॥

वाक्यार्धनिदाघावदाघं नाम्नि ॥ ४ । १ । २७२ ॥

वाक्यादयः शब्दाः कृतकुत्वाः नाम्नि निपात्यन्ते । वा-
क्यम् । अधिवाक्यम् । अर्धः अर्हतेर्घञ् । निदाघः । अवदाघः
न्यवपूर्वाद्दहेर्घञ् । नाम्नीति किम् ? वाक्यं, अधिवाक्यम् अर्हः
निदाहः अवदाहः ॥

उद्गादयः ॥ ४ । १ । १७३ ॥

उद्गादयश्शब्दाः कृतकुत्वादिकार्या निपात्यन्ते । उद्गः ।
समुद्गः । उक्तेर्घञ् कुर्दश्च निपात्यन्ते । शोकः । शवपाकः ।
मांसपाकः । सर्गः । मेघः । मद्गुः । भृगुः । अविहितलक्षण
कुत्वमुद्गादिषुद्गष्ट्यम् ॥

न गती वञ्चः ॥ ४ । १ । १७४ ॥

वञ्चेर्गती वर्तमानस्य कृत् भवति । वञ्च्यं वञ्चन्ति वणिजाः
गन्तव्य गच्छन्तीत्यर्थः । गताविति किम् ? वञ्च्यं काष्ठं
कुटिलमित्यर्थः ॥

याजादयो यज्ञांगे ॥ ४ । १ । १७५ ॥

याजादयः कुत्वाभावेन यज्ञांगे भवन्ति । याजः । प्रयाजः ।
ऋतुयाजः । एवं प्रकाराः याजादयः । यज्ञांग इति किम् ?
यागः । प्रयागः । भुनक्तीति भुजः । कः न घञ् ॥

ध्यययावश्यके ॥ ४ । १ । १९६ ॥

आवश्यके घ्यणि कुत्वं न भवति । अवश्यपाठ्यम् । अव-
श्यसेव्यम् । अन्यत्र पाठ्यम् । सेव्यम् ॥

निप्राद्युजः शकिः ॥ ४ । १ । १७७ ॥

निप्राभ्यां परस्य युजः शक्यर्थे गन्धमाने घ्यणि कुत्वं न
भवति । नियोजयः । प्रयोजयः । शकीति किम् ? नियोग्यः
प्रयोग्यः ।

भुजोऽदौ ॥ ४ । १ । १७८ ॥

भुज् अद्यर्थे अभ्यवहारे घ्यणि कुर्न् भवति । भोज्यः भोदनः ।
भोज्या यवागूः । अदाविति किम् ? भोग्यः कंवलः । भोग्या
अपूपाः । पाल्या इत्यर्थः ॥

त्यज्यजः ॥ ४ । १ । १७९ ॥

त्यज् यजोर्ध्यणि कुर्न् भवति । त्याज्यम् । याज्यम् ।

एचोऽश्याः ॥ ४ । १ । १८० ॥

एजन्तस्य धातोराकारदेशो भवति अशि भा शकारादौ
प्रत्यये विषयभूते भविष्यति बुद्धिस्थे भवति । तेनात्वे कृते
प्रत्यये भवति । वेज् वाता वानीयम् शो शाला शानीयम् । ग्लै
ग्लाता ग्लानीयम् । सुत्रः । सुग्लः । सुग्लः । सुत्राणम्, सुग्लान-
म्, सुग्लानम् । अशीति किम् ? वयंति । ग्लायन्ति । जग्ले ।
जग्ले इत्येश् न शादिरिति भवत्येव । चेता स्तोता इह
लाक्षणिकत्वात् भवति ।

ठ्योऽलिटि ॥ ४ । १ । १८१ ॥

ठ्यःठ्येञो धातोर्लिटि अशि विषये आकारो भवति ।
संख्याता संख्यानम् संख्यासीष्ट । अलिटीति किम् ? संविठ्याय
संविठ्ययिष । संविठ्यय ॥

स्फुरस्फुलोर्घञि ॥ ४ । १ । १८२ ॥

स्फुरस्फुलोर्घात्त्वोरेचः घञि आकारो भवति । विस्फारः
विस्फालः ॥

अस्यपगुरो वा ॥ ४ । १ । १८३ ॥

अपपूर्वस्य गुरैर्ज् धातोरेचः स्थाने अमि-समुञ्जि क्मि च
प्रत्यये आकारो वा भवति । अपगारमपगारम् । अपगोरमपगो-
रम् । अस्यपगारम् युध्यन्ते । अस्यपगोरं युध्यन्ते ॥

डीङ्स्वनि ॥ ४ । १ । १८४ ॥

दीङ्ः स्याकारो वा भवति । दिदासते दिदीषते ।
उपदिदासते उपदिदीषते ॥

प्याक्ङि ॥ ४ । १ । १८५ ॥

दीङ्घो धातोर्नित्यमाकारो भवति । प्ये अक्ङिति च
प्रत्यये विषयभूते । तेनात्वे कृते प्रत्ययो भवति । प्ये-उपदाय
अपदाय । अक्ङिति उपदाता । उपदातुम् । उपदातठयम् ।
उपदायः अवदायः । उपदायो वर्तते । अवदायो वर्तते । ईष-
दुपदानम् ईषदवदानम् । अक्ङिति किम्? दीनः । उपदीयते ।
उपदेदीयते । सानुबन्धनिर्देशात् यङ्श्लुचि न उपदेदिति ।

मिञ्मीञोरखाचि ॥ ४ । १ । १८६ ॥

मिञ्मीञोर्घात्त्वोः ललज्जर्जिते प्याक्ङिति विषयभूते
अकारो भवति । मिमाय गतः । मिमाता । मिमातुम् । मिमा-
तठयम् । मिमनी । प्रमाय गतः । प्रमाता । प्रमातुम् । प्रमात-
ठयम् । प्रमनी । अखाचीति किम्? ईषमिमयः दुष्प्रमयः । अचि
निमिनाति निमानं वा निमयः । आमिनाति आमीनं वा
आमयः प्याक्ङिति किम्? निमिम्यतुः । निमिम्युः । मेमीयते ।

सानुबन्धनिर्देशात् इह न भवति । मेमेति । अकारोपादानात्
मीञ् हिसाधामित्यस्यैवदेवादिकस्य न भवति । मेता । मेतुन् ॥

लीङ्लिनात्योर्वा ॥ ४ । १ । १८७ ॥

प्याक्ङिनि अखाचीति वर्तते । लीङ्लिनात्योर्धात्वोः
खाज्वलितेऽप्याक्ङिति च प्रत्यये विषयभूते आकारो वा भवति ।
विलाय । विलीय । विलाता । विलेता । विलास्यते । विलेष्यते ।
विलास्यति । विलेष्यति । विलली । विलिलाय । प्याक्ङितीति
किन् ? । विलीयते । विलेलीयते । विलिलीषते । विलीषति ।
लीनः । अखाचीति किन् ? ईषल्लयः त्रिलयः । ङितिङ्निर्देशात्
यङ्प्रलुचि न भवति । लेलेति । ली द्रवीकरण इत्यस्य च न
भवति । विलयति विलीय ॥

पूजाप्रलम्भाभिभवे ङी ॥ ४ । १ । १८८ ॥

लीङ् लीनात्योर्ङी परतः पूजायां प्रलम्भे वंचने अभि-
भवत्वे चार्थे नित्यमाकारो भवति । अटाभिरालापयते पूजयति ।
आत्मानं पूजां प्रापयतीत्यर्थः । प्रलम्भे कस्त्वामुज्जापयते वञ्च-
यते प्रलम्भं प्रापयतीत्यर्थः । अभिभवत्वे श्येनो वर्तिकामपला-
पयते अभिभवति न्यग्भावं प्रापयतीत्यर्थः । अन्यत्र विला-
ययति ॥

क्रीङ्जेः ॥ ४ । १ । १८९ ॥

क्रीञ् इङ् जीनां ङी परे आकारो भवति । क्रापयति ।
अध्यापयति । जापयति ॥

सिध्यतेरज्ञाने ॥ ४ । १ । १९० ॥

सिद्ध्यतेर्ङी परे एचः आकारो भवति अज्ञाने न चेत्
स ज्ञानार्थो भवति । अन्नं साधयति, पक्षं साधयति देवदत्तं

जिनदत्तः । कांपिल्ये साधयति । राजनि साधयति । अज्ञान-
मिति किम् ? तपस्तपस्विनं सेधयति, स्वान्येवैन कर्माणि सेध-
यन्ति, सिद्ध्यति तपस्वी, जानीते ज्ञानेन । आविर्भूतप्रकाशो
भवतीत्यर्थः । तत्र ज्ञाने प्रयोजने शिउयात्वं न भवति । श्येन-
निर्देश एधादिकनिवृत्त्यर्थः ॥

प्रयोक्तुस्मिडः ॥ ४ । १ । १८१ ॥

स्मिडः गौ परतः आकारो भवति । प्रयोक्तुः स चेत्
स्मिड् शिकर्तुः कारकाद् भवति नान्यस्मात् । मुग्धो विस्मा-
पयते । जटिलो विस्मापयते । प्रयोक्तुरिति किम् ? कुञ्चिकयैनं
विस्माययति । करणादत्र विस्मयो न प्रयोक्तुः । अनुबन्धनिर्दे-
शाद्यङ् इश्लुचि न भवति । विसेऽनाययति ॥

बिभेतेभीष्व् ॥ ४ । १ । १८२ ॥

बिभेतेर्णौ परतः आकारो भवति । भीषादेशश्च । प्रयो-
क्तुस्म चेत् बिभेतेर्णिकर्तुः कारकाद्भवति । मुग्धो भापयते
जटिलो भापयते । मुग्धो भीषयते । जटिलो भीषयते । प्रयो-
क्तुरिति किम् ? कुञ्चिकयैनं भाययति । तिङ्निर्देशाद्यङ् इश्लुचि
न भवति । बेभाययति ।

चिस्फुरोर्वा ॥ ४ । १ । १८३ ॥

चिस्फुरोर्धात्वोरेवः गौ परतः आकारो वा भवति ।
भापयति भाययति । स्फारयति स्फोरयति ॥

वेतेः प्रजने ॥ ४ । १ । १८४ ॥

वी गतिप्रजनकान्त्यादौ वर्तते । तस्य प्रजनेऽर्थे वी परे
आकारो वा भवति । पुरोवातो गां प्रवापयति । प्रवाययति
गर्भं याहयतीत्यर्थः । प्रजनं गर्भग्रहणम् ।

लीलीोर्नग्लक्स्नेहद्रवे ॥ ४ । १ । १८५ ॥

स्नेहद्रवे ऽर्धे वर्तमानयोः ली द्रवीकरणे ला आदाने इत्ये
तयोर्धात्वोः णी परे यथासंख्यं नग् लग् इत्येतावागमौ वा
भवतः । घृतं विलीनयति घृतं विलासयति । घृतं विलापयति
घृतं विलापयति । अन्यत्र अयोविलापयति जटाभिरालापयते
पूर्वागतकरणं ह्रस्वार्थं घृतं व्यलीलितम् । व्यलीलित एव-
मुत्तरत्रापि ।

रुहः पः ॥ ४ । १ । १८६ ॥

रुहेर्णौ परे पकारादेशो वा भवति । रोपयति रोहयति
व्रीहीन् । आरोपयति, आरोहयति ।

कथादिपातिस्फायोऽग्लग्वम् ॥ ४ । १ । १८७ ॥

वेति निवृत्तम् । कथादीनाम्, पा रक्षणे स्फायैद् वृद्धावित्ये
तयोश्च धात्वोर्णौ यथासंख्यं अकल्क् आगमौ वकारादेशश्च
भवन्ति । कथयति । वरयति । अथकथत् । अथवरत् । अथश-
शारत् । अशुशूरत् । वरुडापयति, लज्जापयति, पालयति
अपीपलत्, स्फाययति । पातेलंग्वचनं रूपान्तरनिवृत्त्यर्थम् ।
पलरक्षश्च इति पठ्यते एव तिस्रिर्देशो यदुश्रुत्तुङ्गवृत्त्ययः ।

प्रीञ्धुञ्जोर्नक् ॥ ४ । १ । १८८ ॥

प्रीञ् धुञ्जोर्णौ परे नगागमौ भवति । प्रीणयति । अपि-
प्रीणत् । धूनयति, अधूधुनत् ॥

वाशद्योर्विधूननागत्योर्जक्तौ ॥ ४ । १ । १८९ ॥

वाशद्योर्णौ परे यथाक्रमम् विधूयने अगतौ चार्थे जगा-
गमः तादेशश्च भवति । (तः) पुठपाणि प्रवाजयति । पक्षकेण
उपवाजयति । उपावीजयत् । फलानि शातयति । अन्यत्र केशा-
नावापयति शोषयतीत्यर्थः । षठ्ठ्या गाः शादयति गमयती-
त्यर्थः ॥

वे व्यापाहाशाच्छासो विक् ॥ ४ । १ । २०० ॥

वे इत्यादीनां जी परे विगागभो भवति । वे-वाययति
शाटकम् । अवीचयत् । वेजो नभवेन निर्देशः ओवे शोषणे निवृ-
त्त्यर्थः । आवापयति केशान् । व्या-संठयाययति । पा पाने पाय-
यति उदकम् । ह्वा ह्वाययति । शा निशाययति । छा अवच्छा-
ययति । सा अवसाययति ॥

ह्रीठलीरीकनूयीह्माद्यत्यर्थां पक् ॥ ४ । १ । २०१ ॥

ह्रीत्यादीनामाकारान्तानां च धात्ववयवानां जी परे
पगागभो भवति । ह्री ह्रेपयति । ठली ठलिपयति । री रिपयति ।
बहुवचनात्सानुबन्धपरिभाषेह नाश्रियते । इति रीति रीरीडो-
र्ग्रहणम् । कनूयी कनोपयति । ह्मायी ह्मापयति । अर्ति
अर्पयति । तिठिनर्देशाद्यङ्श्लुगिनवृत्तिः । अरारयति । अरिरयति
आताम् दापयति । धापयति । अदीधपत् । अटाभिरालापयते ।
क्लापयति । अथ्यापयति । सत्यापयति । अर्थापयति ।
वेदापयति ॥

घटादिकगेवनूजनैङ्जृष्कनसूरङ्जयमोऽकमिचम्यम्यप-
परिस्खदउपान्त्यस्याचोऽणम्जी तु दीर्घा

वा ॥ ४ । १ । २०२ ॥

अपपरिपूर्वस्खदवर्जितानां घटादीनां कगे वनू जनैङ् जृष्
कनसूरजि इत्येतेषां कमिचम्यनिवर्जितानां चामन्तानां धातूना-
मुपान्त्यस्याचो जी परे अण्ङ्स्वी भवति । अणि परे तु षी
अस्याचः स्थाने दीर्घो वा भवति । घटादि घटयति, घटंघटन्,
घाटंघाटन् । अघटि अघ्राटि । व्यथयति उग्रथंठयथम् । उघाथंव्या-
चन्, अठयथि अठयाथि । हिडयति, हिडंहिडन्, हीडंहीडन् ।
अहिडिअहीडि । कगे-कनयति, कगं कनम् कानंकाणम्, अकमि-

अक्रामि । वनू-उपवनयति उपवनमुपवनम्, उपवानमुपवानम्
उपावानि उपावनि । जनैश्-जनयति, जनंजनम्, जानंजानम्,
अजनिअजानि जश् जरयति, जरंजरम्, जारंजारम्, अजरि
अजारि । क्रसू क्रमयति, क्रसंक्रसम्, क्र्वासंक्र्वासम् अक्रसि
अक्रामि । रंजि-रञ्जयति सुगान् ठयाधः, रंजरजम्, राजंरा-
जम्, अरजि अराजि ॥ अम्-गमयति, गमंगमम्, गानगामम्,
अयमि । अगामि दमयति, दमंदमम्, दामंदामम्, अदमि
अदामि । दूषकुलोत्क्रमम् २, दूठयंगुलोत्क्रामम् २ । अन्त-
रंमत्वादिणि कृते अथोव वा दीर्घः इति होडावदोषः । कने
इत्येकार एदित्कार्यार्थः । अकगीत् कगादिष्विहाथंविशेषामुपादा-
नम् । घटोदयः पुनः पठितार्थ एवेति तेषां पृथगुपादानम् ।
तेन उद्घाटयति, नाटयति, स्मारयति, दारयति, आपयति,
चालयति, द्वादयति, लालयति, प्रनादयति, ध्यानयति,
इत्यन्यत्र भवति । अकस्यादीति किम् ? कामयते, कामंकामम्,
अकामि । आचामयति, आचामनाचामम् आचामि । आन-
यति, आनमामम्, आनि । अपस्त्रादयति, अपस्त्रादनप-
स्त्रादम् । अपास्त्रादि परिस्त्रादयति, परिस्त्रादंपरिस्त्रादन्,
पर्यस्त्रादि । अपपरिग्रहणं किन् ? स्त्रदयति, प्रस्त्रदयति ।
उपान्त्यस्येति किम् ? आ अपयति, आपं आपम्, अपं अपम्,
अअपि अआपि । क्रन्दयति, क्रन्दं क्रन्दम् । कान्दं क्रान्दम् ।
अक्रन्दि अक्रान्दि । इति क्रन्दिरजिजक्षंदिदक्षीणां घटादिषु
पाठसामर्थ्याद्भवति ॥

शमोऽदर्शने ॥ ४ । १ । २०३ ॥

शमः अदर्शने वर्तमानस्योपान्त्यस्याचो सौ परे ह्रस्वो
भवति । अम् जिपरे तु दीर्घो वा भवति । शमयति रोगान् ,

निशमयति श्लोकान्, शमं शमम् । शमं शानम् अशमि अशा-
मि । अदर्शन इति किम्? निशामयति रूपम् । समः दर्शने
इत्येके ॥

यमोऽपरिवेषे णिचि च ॥ ४ । १ । २०४ ॥

यमः अपरिवेषणोऽर्थे वर्तमानस्योपान्त्यस्याचो णिचि
अणि चिणौ ह्रस्वो भवति अम्भि परे तु दीर्घो वा । यमयति.
यमं यमम्, यामं यामम्, अयमि अयामि । अन्यत्र यामयत्य-
तिथीन्, यामयति चन्द्रमसम् । यमः परिवेषे इत्येके । खाविति
सिद्धेऽस्य णिचि चेति वचनादन्येषां णिचि न भवति । स्वमि
वितर्कणे स्यामयते, स्यामं स्यामम्, अस्यामि । शमि आलो-
चने निशामयति, निशामं निशामम्, न्यशामि ॥

मारणातोषणनिशाने झश्च ॥ ४ । १ । २०५ ॥

मारणादावर्थे वर्तमानस्य जानातेरूपान्त्यस्याचः णिचि
चाणि चिणौ ह्रस्वो भवति । अम्भि परे तु दीर्घो वा ।
संज्ञपयति मृगान् ठयाचः । संज्ञपयति गुरुन् शिष्यः । ज्ञपयति
शरान् ठयाचः । ज्ञपं ज्ञपम्, ज्ञापं ज्ञापम्, अज्ञपि अज्ञापि ।
अन्ये “निशामन” इति पठन्ति । निशामननालोचनम् ।
चकारः णिचि चेत्यनुकर्षणार्थः ॥

चहश्चाठ्ये ॥ ४ । १ । २०६ ॥

चहेर्धातोः शाठ्ये वर्तमानस्योपान्त्यस्याचः णिचि णौ
ह्रस्वो भवति । अम्भि तु दीर्घो वा । चहयति । चहं चहम्,
चाहं चाहम् । अचाहि, अचाहि । अन्यत्र चाहयति, चाहम्
चाहम् । अचाहि ॥

वानुपसर्गाञ्ज्वलहलक्षलवनूवमनमग्ला-

स्नाम् ॥ ४ । १ । २०७ ॥

उबलादीनां चातूनामुपान्त्यस्याचो णी इस्वो वा भवति । न चेदुपसर्गांस्तो परे भवन्ति । उबलति, उबालयति । हुलयति, ह्वालयति । झलयति, झालयति । वनयति, वानयति । वमयति, वामयति । लभयति, नामयति । उलयति । ग्लापयति । स्नपयति स्नापयति । उबलं उबलम् । उबालं उबालम् । अउबलि, अउबालि इति दीर्घविकल्पः सिद्ध एव घटादिस्वात् । अनुपसर्गादिति किम् ? प्रउबलयति । प्रहुनयति । प्रझलयति । प्रवनयति । प्रवमयति । प्रणमयति । प्रग्लापयति । प्रस्नापयति । वैति धोगविभागः कर्तव्यस्तेन संक्रानयतीत्यादि सिद्धम् ॥

खचि ॥ ४ । १ । २०८ ॥

खचि परे यो णिच् नस्मिन्परे चातोऽपान्त्यस्याचो इस्वो भवति । द्विषंतपः । परन्तपः । पुरन्दरः । युगंधरः । वसुन्धरा । चकारः किम् ? दुर्विभावम् । सुविभावम् ॥

खदेर्मन्क्वौ ॥ ४ । १ । २०९ ॥

खदेर्घातोऽर्नपरे क्विपरे च यौ परे उपान्त्यस्याचो इस्वो भवति । छद्य । दानच्छद् । परिच्छद् । खदिरिति खदेर्वले-दुर्दण् । छत्रमिति छत्रादेरञ् इति निपातनात् सिद्धम् ।

खेऽद्वयाद्युपसर्गस्य ॥ ४ । १ । २१० ॥

खदेरुपान्त्यस्याचः घप्रत्यये कौ परतः इस्वो भवति । न चैतस्य दूठ्याद्य उपसर्गा भवन्ति । छाद्यतेऽनेनेति खदः । सप्त खदा अस्येति सप्तच्छदः । सरसश्छदः । दन्तच्छदः । प्रच्छाद्य-तेऽनेनेति प्रच्छदः । उपच्छदः । परिच्छदः । घ इति किम् ? प्रच्छादनं प्रच्छादः । अदूठ्याद्युपसर्गस्येति किम् ? समुच्छादः । समुपाच्छादः ।

डेऽशास्वशाश्रुदितः ॥ ४ । १ । २११ ॥

शासू अको नाशो निवृत्तिर्यस्यास्तीति सोऽग्नाशी, ऋकार इद्यस्य स ऋदित्, एतद्वर्जितस्य धातोर्घोऽच् तस्य ऊपरे ली परतः पूर्वंभागेऽपान्त्यस्य ह्रस्वो भवति । अपीयवत् । अपी पठत् । अपीकरत् । अजीहरत् । अमीनयत् । अलीलवत् । अपीपवत् । अदीदपत् । अचीकमत् । गौनाधमाख्यात् अजूगु- नत् । नौरायमाख्यात् अनूनुगत् । ऊ इति किम् ? कारयति । हारयति । अशास्वशाश्रुदित इति किम् ? शासू-अन्वश- शासत् । अशशासत् । अग्नाशी-अशशासत् । अशुशूरत् माला- माख्यात् । अममालत् । मातरमाख्यात् अममातत् । राजानमति- क्रान्तवान् अत्यरराजत् । लोमान्यनुसृष्टवान्-अन्वत्तुलोभत् । अलघुसमुदायनाशेऽप्यग्नाशोऽस्तीति । परेषः प्राचः०-इत्येव मिद्वं अग्नाशिश्रुदितं स्यान्निवृद्धभावाभावार्थम् तेन अजूगुनदि- त्यादि मिद्वम् । ऋदित्-वाधृङ्-अवशाधत् । याच्-अययाच- त् । ढीक्-अडुढीकत् । मा भवानोचिस्वत् । मा भवानोचिस्व- त् । मा भवानेजिजत् । उपान्त्यस्येति किम् ? अवकांक्षत् । अव- वांक्षत् । ना भवानटिटत् । इत्यादावोचयादेरिदित्करत्त्वानित्या दपि द्विर्वचनात्पूर्वं ह्रस्वो भवति । वादनां प्रयोजितवान् अवीवदत् । वीणां परिवादकेनेति सिजाति परिग्रहात्सिद्धम् ।

भ्राज्भाष्भास्दीप्पीङ्मीलजीवकण्णश्चवत्सुटां

वा ॥ ४ । १ । २१२ ॥

आजादीनां चातूनामुपान्त्यस्याचो ऊपरे ली परतः ह्रस्वो वा भवति । अविभजत्, अवभ्राजत् । अविभसत् । अव- भासत् । अवीभषत्, अवभाषत् । अदीदिपत्, अदिदीपत् । अपीपिष्टत्, अपिपीष्टत् । अमीनिलत्, अमिमीलत् । अजी-

जिवत्, अजिजीवत् । अचीकणत्, अचकाणत् । अरीरणत्
अरराणत् । अशिअणत्, अशिआणत् । अवीवणत्, अववा-
णत् । अलूलुटत् अलुलोटत् ।

उरृत् ॥ ४ । १ । २१३ ॥

ऊपरे णौ परतः धातोर्वर्यस्य उपान्त्यस्य ऋकारादेशो
वा भवति । अचीकृतत्, अचीकीर्तत् । अवीवृतत् अववर्तत्
अमीमृजत् अममार्जत् । उपान्त्यस्येति किम् ? अचीकरत् ।

जिघ्रतेरिः ॥ ४ । १ । २१४ ॥

जिघ्रतेर्घ्रा इत्येतस्य उपान्त्यस्याचः ऊपरे णौ परतः
इकारादेशो वा भवति । अजिघ्रित् अजिघ्रत् । तिङ्निर्देशो
यङ्श्लुगिनस्युत्पद्यः—अजाघ्रपत् ॥

तिष्ठतेः ॥ ४ । १ । २१५ ॥

स्था इत्येतस्य उपान्त्यस्याचः ऊपरे णौ परतः इकारो
नित्यं भवति । अतिष्ठित् । अतिष्ठिताम् । अतिष्ठित्
तिङ्निर्देशात् अतास्यपत् ॥

ऊद्घुषो णौ ॥ ४ । १ । २१६ ॥

दुषेधांतोरुपान्त्यस्याचः णौ परे उकारादेशो भवति ।
दूषयति । दूषयतः । दूषयन्ति । आविति किम् ? दोषः ।
ऊदिति तकारो निर्देशार्थः । ऊ इह्रस्ववाचनार्थ इत्येके,
अदुदूषत् इति ।

चित्ते वा ॥ ४ । १ । २१७ ॥

चित्तकर्तृकस्य दुषेर्णौ परे उपान्त्यस्याचः उकारो वा
भवति । चित्तं दुष्यति तदग्नौ दूषयति दोषयति वा मनो
दूषयति, दोषयति वा । प्रज्ञां दूषयति, दोषयति वा ।

सुङ्लिति भुवः ॥ ४ । १ । २१८ ॥

भू इत्येतस्य धातोरुपान्त्यस्याचः लुङ् लिटि च परे
ऊकारो वा भवति । अभूवन । अभूवम् । अभूव । अभूवतुः ।
अभूवुः । उक्त्वादेशयोः कृतयोरूकारः । लुङ्लिटोरिति किम् ?
व्यतिभविषीष्ट । अच इति किम् ? अभूत् । अभूताम् ॥

गोहोऽचि ॥ ४ । १ । २१८ ॥

गोह्भूतस्य गुहेरजादौ प्रत्यये उपात्त्यस्याचः ऊकारो
भवति । निगूहति । निगूहयति । निगूहकः । साधू निगूही ।
निगूहम् । निगुगूह । निगूहो वर्तते । गोह इति किम् ? निगु-
गुहतुः । निगुगुहुः । अचीति किम् ? निगोढा निगोढुम् ॥

गम्हन्जन्खन्घासेऽनड्यचि लुक्क्विडत् ॥ ४।१।२२० ॥

गमादीनामुपान्त्यस्याचः किति ङिति चाङ्घर्जितेऽजादौ
प्रत्यये परतः लुङ्भवति । जग्मतुः । जग्मुः । जग्मतुः । जङ्गुः ।
जङ्गे । जङ्गाते । जङ्गिरे । चख्न्तुः । चख्नुः । जक्तुः । जक्तुः ।
ङिति ङिति । कित्तीह निघ्नानाः । अङ्गोति किम् ? अजग्मतुः ।
अचसत् । अचीति किम् ? गस्यते । हन्यते । इहाचीत्युत्तरान-
ननुवृत्त्यर्थम् । किङ्गीति किम् ? गमनम् । हननम् ॥

हलोनेऽनर्चाङ्घ्युदितोः ॥ ४ । १ । २२१ ॥

हलस्तस्य धातोरुपान्त्यस्य नकारस्य किति ङिति च
प्रत्यये परे लुङ्भवति । अनर्चां ङ्युदितोः—अर्चापूजा तस्यां
वर्तमानमधुतिमुदितं च वर्जयित्वा । अस्तः । अस्तः । अस्त-
ते । अस्तस्यते । अस्तभत् । अग्लुभत् । अल इति किम् ? नीयते ।
नेनीयते । अनर्चाङ्घ्युदितोरिति किम् ? अङ्घिता गुरवः ।
अङ्घ्यते । नानङ्घ्यते । अर्चाग्रहणं किम् ? उदकमुदकं कृपात्
उद्यतमित्यर्थः । उपात्त्यस्येति किम् ? अङ्घ्यते । नानङ्घ्यते ।
किङ्गीति किम् ? अङ्घिता । अङ्घ्यिता ।

लंगिकरूप्योरुपतापांगविकृत्योः ॥ ४ । १ । २२२ ॥

शुभशिवलिलंगि पठ्यते कपुङ् चलने । अनधीरुपान्त्यस्य
नकारस्य विडिति प्रत्यये यथासंख्यमुपताये अङ्गविकृती चार्थे
लुगभवति । विलुगितः । विकपितः अन्यत्र विलंगितः ।
विकंपितः ॥

भङ्जेर्जा वा ॥ ४ । १ । २२३ ॥

भङ्ग इत्येतस्य धातोरुपान्त्यस्य नकारस्य जि प्रत्यये
लुग् भवति वा । अभ्रजि । अभ्रञ्जि ॥

दन्शसन्जश्शपि ॥ ४ । १ । २२४ ॥

दन्शसन्जोर्नकारस्य शवि परे लुग् भवति । दन्ते ।
शजति । दशन्ती । शजन्ती ॥

रञ्जः ॥ ४ । १ । २२५ ॥

रञ्जश्शपि नकारस्य लुग् भवति । रजति । रजतः ।
रजन्ति ॥

शौ मृगरमणे ॥ ४ । १ । २२६ ॥

रञ्जेरुपान्त्यस्य नकारस्य शौ परतः मृगाणां रमणे क्रीडा-
यामर्थे लुग् भवति । रजयति मृगान्ठयाद्यः । अन्यत्र रञ्जयति
रजको वस्त्रम् । रञ्जयति नरः परिषदम् ॥

घञि भावकरणे ॥ ४ । १ । २२७ ॥

रञ्जेरुपान्त्यस्य नकारस्य भावे करणे च घञि लुग्भवति ।
रञ्जनं रंजयतेऽनेनेति वा रागः । घञीति किम् ? रञ्जनम् ।
भावकरण इति किम् ? अन्यत्र रजत्यस्मिन्निति रंजः । रज-
नम् रजः । रजनीत्युक्तादय अभोषवृत्ताद्युक्तं ॥

स्वद्भो जवे ॥ ४ । १ । २२८ ॥

स्वद इति स्वदतेर्भञि नलोपाकाराभावी निपात्येते ।

जवे वेने गतिविशेषेऽभिधेये । गोस्यदः । जव इति किम् ?
पुनस्यन्दः । तैलस्यन्दः ॥

प्रग्रथहिनग्रथैधाधौद्मदशनम् ॥ ४ । १ । २२८ ॥

प्रग्रथादयः यजादौ कृतमलोपादयो निपात्यन्ते । प्रग्रथः ।
हिनग्रथाः । ग्रहिनपूर्वस्य ग्रन्थेर्घञि नलुगात्वाभावाच्च निपा-
त्यते । एधः इन्थेर्घञि नलोपः एत्वं च । अवोदः अवपूर्वस्य
उन्धेर्घञि नलोपः । ओद्य उन्धेर्ननि नलोपः ओत्वं च । दश-
नम्, दशोरनटि नलोपः ॥

ञिण्यत्यस्याः ॥ ४ । २ । २३० ॥

ञिति षिति च प्रत्यये परे धातोरुपान्त्यस्याकारस्य
आकारो भवति । अपावि । अनायि । अलावि । अकारि ।
पाचयति । नाययति । लावयति । कारयति । पाचकः । नाय-
कः । लावकः । कारकः । अस्येति किम् ? अभेदि । भेदकः ।
उपान्त्यस्येति किम् ? चकासकः ॥

जागुर्जिणे ॥ ४ । १ । २३१ ॥

जागु इत्येतस्य धातोर्जीणे 'च' ङित्प्रत्यये उपान्त्य-
स्याकारस्याकारो भवति । अजागारि । जागारिष्यते । जजा-
गार । जिण इति किम् ? जागरयति । जागरदः । नियनार्थो
योगः ।

मृजुः ॥ ४ । २३२ ॥

अस्येति व्रतंते न ङित्प्रतीति । मृजेर्धातोर्दृवर्षस्य स्थाने
योऽकारस्तस्याकारो भवति । मार्षि । मार्षा । सम्मार्जकः ।
सम्मार्जनम् । उरिति किम् ? अष्टा । अष्टम् ।

आर्वाचि ॥ ४ । २३३ ॥

१ अथि चेत्यपि पाठः तासपुस्तके ।

सृजेः ऋकारस्य अजादौ प्रत्यये आरादेशी वा भवति ।
परिसृजन्ति । परिमार्जन्ति । परिसृजन् । परिमार्जन् । परि-
मसृजतुः । परिममार्जतुः । अधीति किम् ? अहः । *उरिति
किम् ? मार्जनम् । मार्जकः ॥

विश्रमो घञि ॥ ४ । १ । २३४ ॥

विपूर्वस्य अमेः घञ्युपाप्त्यस्याकारस्याकारो वा भवति ।
सूर्यविश्रमा भूतिः, विश्रामहेतोः । “अविश्रमं पावदिदं शरी-
म्” । वीति किम् ? अनः । आश्रमः । घञीति किम् ? विश्रमी ॥

नेद्यमोपरमः ॥ ४ । १ । २३५ ॥

उद्यमेरुपरमेश्च घञ्युपाप्त्यस्याकारस्याकारो न भवति ।
उद्यमः । उपरमः । उद्दुपादिति किम् ? यामः । संयामः ।
रामः । विरामः ॥

मजन्वधोऽयंरंनंगदंकचमः कृञ्जौ ॥ ४ । १ । २३६ ॥

यमादिवर्जितस्य मान्तस्य धातोर्जनेर्वधेश्चोपाप्त्यस्या-
कारस्य कृति जौ च ङिणति प्रत्यये आकारो न भवति । जमः ।
तमः । दमः । शमी । तमी । दमो । जमकः । तमकः । दमकः ।
अजमि । अतमि । अदमि । प्रजनः । जन्मः । जनकः । अजनि ।
वधः । वध्यः । वधकः । अवधि । वधिहनादेशोव्यञ्जनान्तः
प्रकृत्यन्तरम् । यमादिप्रतिषेधः किम् ? नियामः । नियामकः ।
अभिरामकः । विनामकः । आगामुकः । वामः । कामः । कामुकः ।
आचामकः । केचिदाचम इति पठन्ति । चमकः । विचमकः
इति च । आहः प्रत्यदाहरन्ति । आनतीति ङिणयाकारः ।
कृञ्जाविति किम् ? शशाम । निशामयते ।

आतो यम् ॥ ४ । १ । २३७ ॥

आकारान्तस्य धातोः कृति जौ च ङिणति प्रत्यये यमा-

गमो भवति । दायः । घायः । दायकः । घायकः । दरिद्रायकः ।
अनायि । अघायि । दायिष्यते । घायिष्यते ॥

घने नस्तोऽजिणे ॥ ४ । १ । २३८ ॥

हन्तेर्जिणश्च अजिते जिणति प्रत्यये नकारस्य तकारो
भवति । घातयति । घातकः । साधुघाती । घातंघातम् ।
घातो वर्तते । घ इति योगविभागेन आकारः । अजिण इति
किम् ? अघानि । घानिषीष्ट । अघान 'घातुकार्यं तत्प्रत्यये'
इतीह न भवति । घात्रंघ्रम् ॥

हो घः ॥ ४ । १ । २३८ ॥

हन्तेर्जिणति प्रत्यये हकारस्य घकारो भवति । अघानि
घातयति । घातकः । साधुघाती ।

शासः किङ्कत्यङ्गहलीत् ॥ ४ । १ । २४० ॥

शासो घातोरङ्गि किङ्कति हलादौ च प्रत्यये उषान्त्यस्य
इकारो भवति । अङ्गि-अशिषत् । अशिषताम् । अशिषन् ।
ङ्किति इति-शिष्टः शिष्टवान् । शिष्टिः । शिष्ट्या । अनुशिष्य ।
शिष्यः शिष्यते । शेशिष्यते । शिष्टः । शिष्यः । शिष्यः । शाशि-
ष्टः । किङ्कतीति किम् ? शास्ति । अङ्गि हलीति किम् ?
शशासतुः । शशासुः । शासति ॥

क्वौ ॥ ४ । १ । २४१ ॥

शासेर्षातोः क्वावुषान्त्यस्य इकारो भवति । आर्यशीः ।
नित्रशीः ॥

आङ्कः ॥ ४ । १ । २४२ ॥

आङ्कः परस्य शासेः क्वावेवोषान्त्यस्य इकारो भवति ।
आशीः । पूर्वेषु सिद्धे नियमार्थो योगः । इह न भवति ।
आयुराशास्ते ।

स्तिस्यपचायः ॥ ४ । १ । २४ ॥

अपपूर्वस्य चायतेः किति प्रत्यये सपान्त्यस्नेत्वं, भवति
अपचितिः ।

ह्लादोऽः क्ति ॥ ४ । १ । २४४ ॥

ह्लादतेरुपान्त्यस्य क्ति-तकारादौ किति प्रत्यये अकारो
भवति । ह्लकः । ह्लनवान् । ह्लतिः । क्तीति किम् ? ह्लादित्वा ।
ककारः किम् ? जाह्लाति । जाह्लातः । तकारः किम् ? प्रह्लाद्
ह्लाद्यते । जाह्लादानः ।

ऋवादेः स्तस्तिनां नो अमः ॥ ४ । २ । २४५ ॥

ऋकारान्ताल्ल्वादिभ्यश्च परयोः क्कवत्वोः क्तिन ।
श्वादिर्नकारादेशो भवति, अमः पृथ्येतद्वर्जयित्वा । तीर्णः ।
तीर्णवान् । तीर्णः । कीर्णः । कीर्णवान् । कीर्णिः । निगीर्णः ।
निगीर्णवान् । निगीर्णिः । लूनः । लूनवान् । लूनिः । घूनः ।
घूनवान् । घूनिः । अम इति किम् ? पूर्तः । पूर्तवान् । पूर्तिः ।
स्तयोर्द्रश्यौदित्सूयत्यादेर्दस्य घामन्मूर्च्छः ॥ ४ । १ । २४६ ॥

तीति वर्तते । दकारान्तात् रेकान्तात् श्यायतेरोदितः
सूयत्यादेश्च मन्मूर्च्छिर्बर्जिताद्वातोः परयोः तकाराद्योः कयो-
क्कवत्वोरादिर्नकारो भवति । तत्सन्निधौ पूर्वदकारस्य च नका-
रः । दः-भिकः । भिकवान् । छिकः-छिकवान् । रः-आगूर्णः ।
आगूर्णवान् । श्या-शीनम् घूनम् । प्रतिशीनम् । ओदित्-ओवि-
जैङ् उद्विग्नः । उद्विग्नवान् । ओलजैङ्-लग्नः, लग्नवान् । ओ-
प्यापैङ्-पीनः । पीनवान् । दुओधिव-शूनः । शूनवान् ।
सूयत्यादयः प्रघूनः प्रघूनवान् । दूनः । दूनवान् । दीनः ।
दीनवान् । व्रीणः । व्रीणवान् । कयोरिति किम् ? क्षितिः ।
भूतिः । “ऋण धारयति” इति “ऋणे” इति निपातना-

त्सिद्धम् । तीति किम् ? द्विद्वितम् । चरितम् । अनमूर्च्छ इति
किम् ? मत्तः । मत्तवान् । मूर्तः । मूर्तवान् ॥

हृलो यज आतोऽध्याख्यः ॥ ४ । १ । २४७ ॥

ध्याख्यावर्जितस्य चातोर्हृलः पराद्यजः परो यः आकारः
तस्मात् परयोस्तकाराद्योः कयोर्नकारो भवति । संस्त्यानः ।
संस्त्यानवान् । निद्रासः । निद्रासवान् । स्नानः स्नानवान् ।
ग्लानः । ग्लानवान् । हल इति किम् ? यातः । यातवान् ।
रातः । रातवान् । यज इति किम् ? प्रभातम् । स्नातम् ।
ध्यातम् । अध्याख्य इति किम् ? ध्यातः । ध्यानवान् । रूपातः ।
रूपातवान् । कीति किम् ? दरिद्रितः । दरिद्रितवान् ॥

पूदिष्यञ्चेर्नाशाजिगीषापादाने ॥ ४ । १ । २४८ ॥

पूदिवि अञ्चि इत्येतेभ्यो यथासंख्यं नाशे अजिगीषायाम-
पादाने च वाच्ये कयोर्नकारो भवति । पूनाः यथाः । आद्युने
देवदत्तः । परिद्यून वस्त्रम् । समक्री शकुनेः पक्षी ॥ अन्यत्र पूतम्
थाभ्यम् । द्यूतं वर्तते । उदकमुदकं कूपात् ॥

सेः कर्मकर्तरि प्राप्ते ॥ ४ । १ । २४९ ॥

चिञ् वञ्चन इत्येतस्मात्परयोः कयोर्नकारो भवति ।
प्राप्ते कर्मणि कर्तृत्वेन विवक्षिते । सीने प्रासः स्वयमेव । कर्म-
कर्तरीति किम् ? सितो ग्लो प्राप्तेन । सितो प्राप्ते देवदत्तेन ।
सितवान् प्रासं देवदत्तः । प्रास इति किम् ? सितं कर्म स्वयमेव ॥

निर्वाचो वाते ॥ ४ । १ । २५० ॥

निर्वाच इति निरूपवात् वातेकत्तरस्य कस्य नत्वं निपा-
त्यते अवाते कर्तरि । निर्वाचो मुनिः । निर्वाणः प्रदीपः ।
अवात इति किम् ? निर्वातो वातः । निर्वातं वातेन ॥

दुग्धोर्दीर्घश्च ॥ ४ । १ । २५१ ॥

दुगुभ्यां परयोः कयोर्नकारो भवति । तत्सन्नियोगे च तयोर्दीर्घो भवति । आदूनः । आदूनवान् । विगुनः । विगुनवान् । गूनेो वत्सः ॥

क्षोरच्ये ॥ ४ । १ । २५२ ॥

क्षेः परयोः कयोर्नकारो भवति । तत्सन्नियोगे चास्य क्षेः दीर्घो भवति । अच्ये-च्यप्रत्ययस्यार्थो भोवकर्मणी ततोऽन्यत्र चेतो क्ती भवतः । क्षीणो देवदत्तः । क्षीणमिदं देवदत्तस्य । अधिकरस्योऽयं क्तः । अच्य इति किम्? क्षिप्तमस्य । भावे क्तः ।

दन्याक्रोशे वा ॥ ४ । १ । २५३ ॥

क्षोरच्यस्यार्थे कयोर्नकारो वा भवति । तत्सन्नियोगे चास्य दीर्घः । दैन्य आक्रोशे च गम्यमाने । क्षिप्तः । क्षीणः तपस्वी क्षितकः क्षीणकः । आक्रोशे-क्षिप्तः । क्षीणः । क्षितायुः । क्षीणायुः आत्मनः । अच्येति किम्? क्षितं तपस्विनः । क्षित आत्मस्य ॥

हीत्वाद्राघ्रोन्दनुद्विन्तेः ॥ ४ । १ । २५४ ॥

ह्रियादिभ्यो विन्तेश्च विचारणार्थात् विदेः परयोः कयोर्नकारो वा भवति । तत्सन्नियोगे पूर्वदकारस्य च नकारः ह्रीणः । ह्रीणवान् । ह्रीणः । ह्रीणवान् । त्राणः । त्राणवान् । त्रातः । त्रातवान् । द्राणः । द्राणवान् । द्रातः । द्रातवान् । प्राणः । प्राणवान् । प्रातः । प्रातवान् । समुन्नः । समुन्नवान् । समुत्तः । समुत्तवान् । नुन्नः । नुन्नवान् । नुत्तः । नुत्तवान् । विन्नः । विन्नवान् । वित्तः । वित्तवान् ॥

प्रस्त्यो मः ॥ ४ । १ । २५५ ॥

प्रपूर्वात् स्त्यायतेः कयोः नकारो वा भवति । प्रस्तीमः । प्रस्तीमवान् । प्रस्तीतः । प्रस्तीतवान् ॥

क्षः ॥ ४ । १ । २५६ ॥

क्षे क्षय इत्येतस्मात् कयोस्तकारस्य नित्यं नकारो भव-
ति । क्षीमः । क्षामवान् ॥

शुष्पचः क्स् ॥ ४ । १ । २५७ ॥

शुष्पचिभ्यां कयोः यथासंख्यं ककारवकागौ भवतः ।
शुष्कः । शुष्कवान् । पक्वः । पक्ववान् ॥

अनुपसर्गाः क्षीबोलाघकृशपरिकृशफुल्लोत्फुल्ल-
संफुल्लाः ॥ ४ । १ । २५८ ॥

अनुपसर्गाः क्षीबादयः कान्ता निपात्यन्ते । क्षीबृङ् मदे
क्षीबः । लाघृङ् सामर्थ्ये उल्लाघः । कृश तनूकरणे कृशः परि-
कृशः । जिक्ला विशरणे फुल्लः । उत्फुल्लः संफुल्लः । फुल्लः ।
अनुपसर्गा इति किम् ? प्रक्षीबितः । प्रोल्लाघितः । अपरे
क्षीबवाञ्छित्याद्यपि रूपमिच्छन्ति ॥

भित्तं शकलम् ॥ ४ । १ । २५९ ॥

भित्तेः कस्य नत्वाभावो निपात्यते । शकलं शकलपर्यायो
यदि भित्तशब्दो भवति । भित्तं शकलमित्यर्थः । अन्यत्र भित्तं
शकलं । भित्तं भित्तम् ॥

वित्तं धनप्रतीतम् ॥ ४ । १ । २६० ॥

धनञ्च प्रतीतश्च धनप्रतीतम् । वित्तमिति विदेः लाभा-
र्थात्परस्य कस्य नत्वाभावो निपात्यते । न चेद् धनपर्यायः प्रती-
तपर्यायो वा भवति । वित्तं धनमित्यर्थः । वित्तः प्रतीत इत्यर्थः ।
अन्यत्र विन्नम् । वित्ते विन्दितम् । विन्दते विन्नं वित्तं च । विद्यते विन्नं
वित्तं धने प्रतीते च । विन्दते विन्नमन्यत्र ॥

हन्मन्यरंगं नवनतितनादेर्लुग्जलि ॥ ४ । २६१ ॥

किञ्चितीति वर्तते । हन्नादीनां वनतेस्तनादीनां च धातूनां

जनादी किङ्कति प्रत्यये लुग्नवति । इन्-इतः । इतवान् ।
 इत्वा । इतिः । आइत । अइथाः । नन्-मतः । मतवान्,
 मत्वा, मतिः । यन्-यतः, यतवान्, यत्वा, यतिः । रम् ।
 रतः, रतवान्, रत्वा, रतिः । गन्-गतः, गतवान्, गत्वा,
 गतिः । नम्-नतः । नत्वा, नतवान्, नतिः । वनतिः-वतिः ।
 तनादिः-तनूञ् ततः । ततवान् तत्वा-ततिः । अतत ।
 अतथाः । सनूञ् आत्वं वश्यते । ससूञ् सतः । सतवान्,
 सत्वा । सतिः । असथाः । असूञ् अतः । अतवान् । अत्वा
 अतिः । आर्त । आर्थाः । इनादीनानिति किम् ? शान्तः
 दान्तः । तिङ्गणनिर्दिष्टेषु यङ्श्लुचि न भवति । वम् वान्तः ।
 तम्-तान्तः । अन् अ भवति । अंचतः । अन्मतः । यंयतः । रंरतः ।
 अलीति किम् ? तन्त्यते । तंतन्त्यते ॥

प्ये ॥ ४ । १ । १६२ ॥

इनादीनां प्ये लुग्नवति । प्रइत्थ । प्रमत्थ । प्रवत्थ ।
 प्रतत्थ । प्रसत्थ ॥

मो वा ॥ ४ । १ । २६३ ॥

इनादीनां मकारान्तानां प्ये लुग्नवति । नियत्थ । नि
 यन्थ । निरत्थ । निरन्थ । आगत्थ । आगन्थ । प्रणत्थ । प्रण-
 न्थ । इनादीनानिति किम् ? उपशन्थ ॥

गमादीनां क्वा ॥ ४ । १ । २६४ ॥

गमादीनां इनादीनां क्वा परे लुग्नवति । अगपदगत् ।
 कलिङ्गत् । संगत् । सुगत् । सुवत् । परीतत् । प्रतीतत् । रुत् ।
 सुसत् । अयेगूः । अयेर्त् भूरित्याद्यादिषो हूः ॥

न क्वा दीर्घश्च ॥ ४ । १ । २६५ ॥

इनादीनां नाक्वि क्वा प्रत्यये लुग्दीर्घश्च न भवतः ।

“क्विजलि किङ्कत्यनुनासिके” । इति प्राप्नो दीर्घः । इन्तिः । सन्तिः ।
यन्तिः । रन्तिः । गन्तिः । भन्तिः । वन्तिः । तन्तिः । शन्तिः ।
हनादीनामिति किम् ? शान्तिर्भगवान् ॥

वन्यनुनासिकस्याः ॥ ४ । १ । २६६ ॥

अनुनासिकान्तस्य धातोः वनि प्रत्यये आकारो भवति ।
जन्-विजावा । खन्-विखावा । कम्-दधिकावा । गम्-अग्ये-
गावा । घुण्-उवावा । नित्यत्वादेङ्कः पूर्वभाकारः । घूर्णि-घू-
रावा । औण्-अवावा । इयु यावा ॥

जन्सन्खनाम् ॥ ४ । १ । २६७ ॥

जलि किङ्कतीति वर्तते । जनादीनां जलादौ किङ्कति
प्रत्यये परे आकारो भवति । जातः । जातवान् जातिः । जात्वा ।
सातः । सातवान् । सात्वा । सातिः । खातः । खातवान् ।
खात्वा । खातिः ॥

सनि ॥ ४ । १ । २६८ ॥

जनादीनां जलादौ सनि परे आकारो भवति । सिषा-
सति । जलीति किम् ? जिजनिषते । सिषनिषते । चिसनि-
षते । एवं च सनीति सनर्थमेव ॥

ये वा ॥ ४ । १ । २६९ ॥

जनादीनां ये किङ्कति प्रत्यये आकारो वा भवति ।
जायते, जन्यते । जाजायते, जंजन्यते । सायते, सन्यते, सासा-
यते, संसन्यते । खायते, खन्यते, चाखायते, चंखन्यते ।
किङ्कतीति किम् ? जन्यम् । सान्यम् । थ इति प्रत्ययनिर्देशः
न वर्णनिर्देशः । तेन खन्यात् । सन्यात् । केषिद्नाप्याहुः-
सायात् । खायात् ॥

तनो यकि ॥ ४ । १ । २१० ॥

तनोतेर्षातोः यकि आकारो वा भवति । तायते
तन्वते ॥

सनसौ स्तौ ॥ ४ । १ । २११ ॥

सनो धातोः क्तिप्रत्यये तौ लुगाकारौ वा भवतः । सतिः,
सातिः, सन्तिः । सान्तिरिति सनत्वे ॥

इति श्रीश्रुतकेवलदेशीयाचार्यशाकटायनकृती शङ्दानु-
शासने चिन्तानणी वृत्तौ चतुर्यस्याध्यायस्य
प्रथमः पादः ।

ह्रिणोऽधीकः श्लेलेयञ् ॥ ४ । २ । १ ॥

हु. इण् इत्येतयोर्धात्वोरिकः श्रिति लेटि लेङि लटि लङि च क्ङिति अजादी परे यजादेशो भवति । इयुवपवादः । कतीह जुह्वानाः । जुह्वतुः । ठयतिजुह्वीरन् । जुह्वति । व्यत्य-जुह्वताम् । व्यत्यजुह्वत । यन् । यन्ती । यन्तः । यन्तु । यन्ति । मा स्म यन् । ह्रिण इति किम् ? युवन्ति । योयुवन्ति अधीति किम् ? जुहुतः । जुहुय । इतः । इयः । इक इति किम् ? अजुह्वुः । श्लेले इति किम् ? जुहुवतुः । जुहुवुः ॥

वैकः ॥ ४ । २ । २ ॥

इक् इत्येतस्य धातोरजादी श्लेले यञ् वा भवति । इयु-वपवादः । कतीह अधियानाः । अधीयानाः । अधियन्तु । अधीयन्तु । व्यत्यधियीरन् । व्यत्यधीयीरन् । अधियन्ति । अधी-यन्ति । मा स्माधियन् । मा स्माधीयन् ॥

शश्रीङः ॥ ४ । २ । ३ ॥

शीङो धातोरिकः श्लेले परे एकारो भवति । कतीह शयानाः । शीताम् । शयाताम् । शीरताम् । शयीत । शयीया-ताम् । शयीरन् । शीते । शयाते । शीरते । अशीत । अशया-ताम् । अशीरत । सानुबन्धोपादानात् न यङ्श्लुचि । शीशीतः । शीशयति ॥

शय्य् ॥ ४ । २ । ४ ॥

शीङः इकः किति ङिति यकारादी प्रत्यये अय् भवति । शय्यते । शाशय्यते । संशय्य । शय्या । यीति किम् ? शिश्ये । क्ङितोति किम् ? शीयम् । अनुबन्धात् न यङ्श्लुचि-संशे-शीयः ॥

उपसर्गादुद्गहः ॥ ४ । २ । ५ ॥

उपसर्गात्परस्य ऊहतेरिक्ः क्ङिति यकारादौ प्रत्यये परे उकारो भवति । समुह्य । समुह्यते । समुह्यात् । पर्युह्य । पर्युह्यते । पर्युह्यात् । उपसर्गादिति किम्? ऊह्यते । क्ङितीति किम्? समूह्य । अभ्युह्योऽर्थः । इक इति किम्? आ ऊह्यते—ओह्यते—समोह्यते । समीह्यत् ॥

व्येतेरित् ॥ ४ । २ । ६ ॥

उपसर्गात्परस्य एतेरिणो धातोरिक्ः किति यकारादौ छिन्नादेशे परे इकारो भवति । समियात् । समियास्ताम् । समियासुः । उदियात् । उदियास्ताम् । उदियासुः । अन्वियात् । अन्वियास्ताम् । अन्वियासुः । यङ् छेडिति दोर्घा इह्वः । छीति किम्? समीयते । उदीयते । इक इति किम्? आ ईयात्—एयात् समेयात् ॥

श्वयत्यव्वचपतोऽड्यथगुम्पम् ॥ ४ । २ । ७ ॥

श्वयते रिक्ः असादीनां च अङ्ङि परतः यथासंख्यम् अ, षक्, उम्, पम्, इत्यादेशागना भवति । श्वयतेरः—अश्वत् । अश्वताम् । अश्वन् । अश्वः । अस्यते ख्यक्—आस्थत् । आस्थताम् । आस्थन् । निरास्थत् । वच उम्—अवोचत् । अवोचताम् । अवोचम् । अवोचत । पतःपम्—अपप्तत् । अपप्तताम् । अपप्तम् । तिङ्निर्देशात्पङ्ङित्पुचि—अशेशिवयत्—अशोशुवत् ॥

नशो वेम् ॥ ४ । २ । ८ ॥

नशोर्धातोरङ्ङि इमागमो वा भवति । अनेशत् । अनशत् । अनेशम् । अनशम् ॥

ऋदृशोऽर् ॥ ४ । २ । ९ ॥

ऋवर्णान्तानां दृशेश्च धातोरिक्ः अङ्ङि परे अर् इत्यय-

मादेशो भवति । मा भवानस् । अरताम् । अरन् । अस्वरन् ।
अजरत् । जरा । अदर्शत् । अदर्शताम् । अदर्शन् ॥

जागुः किति ॥ ४ । २ । १० ॥

जागृह्येतस्येकः किति प्रत्ययेऽर् भवति । जाग-
रितः । जागरितवान् । जागयंते । जागः । किति किति किम् ?
जागृतः । जाग्रति । जाग्रहि । जागरितेत्युत्तरेण ॥

शृदृप्रां लिट्यवा ॥ ४ । २ । ११ ॥

शृदृप्रां धातूनामिकः लिटि ऋकारो वा भवति ।
विश्रुतुः । विश्रुः । विश्रुतुः । विश्रुतुः । विदद्रुतुः
विदद्रुः । विददरुतुः, विदरुः । निपप्रुतुः, निपप्रुः । निपपरुतुः ।
निपपरुः । शश्रुवान्, शश्रुवान् । ददृवान्, दिदीवान् ।
पपृवान्, पुपूर्वान् ।

स्कच्छतः ॥ ४ । २ । १२ ॥

अरनुवर्तते स्कृ, ऋच्छोः—ऋकारान्तानां च धातूनामिकः
लिटि अर् भवति । स्कृ—संचस्करतुः । संचस्करुः । ऋच्छ—
आनच्छ । आनच्छतुः । ऋत्—कृ, निचकरतुः । निचकरुः ।
गृ—निजगरतुः निजगरुः । उत्तरेणैव सिद्धे संग्रहणं हलद्वयग्रह-
णेषु स्कृजः अग्रहणार्थम् । किदृद्वावेज्यं सावकाशः । कसौ
कित्त्वेन अधिकेन अक्लिदिति निषिध्यते तिलीर्षान् ॥

हल्भ्यामृदन्तः ॥ ४ । २ । १३ ॥

हल्भ्यामृदन्तः यः ऋकारः तदन्तस्य अर्त्तेश्च धातोरिकः
लिटि परे अर् भवति । स्मृ—सस्मरतुः, सस्मरुः । दृ—ददृ-
रतुः, ददरुः । ध्व—दध्वरतुः, दध्वरुः । ह्व—जह्वरतुः,
जह्वरुः । स्व—सस्वरतुः, सस्वरुः । अर्त्तः—भारतुः भारुः ।
हल्भ्यामिति किम् ? चक्रुत्, चक्रुः ॥

यङ्यक्क्याश्चे ॥ ४ । २ । १४ ॥

इल्लृयात्परो यः ऋकारस्तदन्तस्य अर्त्तश्च धातोरिकः
यङ्, यक् क्वास्, श, इत्येतेषु परतः अर् भवति । णङ्—सास्वर्यते ।
दाह्यते । दाध्वर्यते । जाह्वर्यते । सास्वर्यते । अरार्यते ।
यक्—स्वर्यते । स्वर्यते । अर्यते । क्वास् । स्वर्यात् ।
स्वर्यात् । अर्यात् । शप्रहणमुत्तरार्यम् । यङ्यक्क्याश्च इति
किम्? इय्यात् । संक्रियते । सांक्रियात् । इति छिटि पृथक् स्वर्य
हणात् भवति । वितेस्तीर्यते । विस्तीर्यात् इति तकारात्
भवति । अरिय्यात् । अर्य्यात् । इति निङ्निर्देशात् ।

रिः ॥ ४ । २ । १५ ॥

ऋत् इति वर्तते । धातोरुकारस्य यङ्यक्क्यास् शो रिशब्द
भादेशो भवति । क्रियते । द्वियते । क्रियात् । द्वियात् । “तुद्-
न्यश्शः”सृ—चियते । दृङ्—आद्वियते । दृङ्—द्वियते ।
पृङ्—ठयाप्रियते । निचरीकृत्यते । निकृत्यते । निकृत्यात् ।
निकृन्तति । इति ऋतो व्यवधानात् भवति । रीविधौ रिक्वाध-
नार्थं यङ्प्रहणात् यङ् रिक्वाभावात् ॥

जुस्पक्येडर् ॥ ४ । २ । १६ ॥

धातोरिकः जुसि पकि च परे एङरो भवन्ति—अभिभयुः ।
अजिह्वयुः । अजुह्वुः । अभिभहः । अजागरुः । पकि—ह्येपयति ।
ठलेपयति । रेपयति । क्लोपयति । छिह्वद्वावं आधित्वायं सा-
वकाशः क्वाट् क्वासटोरक्किदिति विविच्यते । इयुः । स्तुयुः ।
रीयासुः । स्तूयासुः । अविदुः । अनेजतुः । इत्यत्र इको जुसो
ठयवधानात् भवति ॥

अक्किडस्तुघेतौ ॥ ४ । २ । १७ ॥

धातोर्विहिते प्रत्यये परे पूर्वस्येकः एङरो भवन्ति । नक्किड-

ल्लुग्येती च । जेता । जयति । जविता भवति । जुनाति ।
तनाति । कर्ता । करीति । तरिता । तरति । घातुनेकः अवि-
शेषणात् प्रत्ययेकोऽपि भवत्येव । अक्लिङ्लुग्येताविति किम् ?
चित्तः । चित्तवान् । कृतः । कृतवान् । अशिश्रियत् । अदुद्रुवत् ।
निन्ये । लुलुवे । इतः । सुनुतः । तनुतः । जायतः । जाजा-
यति । लोलुवः । पोपुवः । देद्यः । चेच्यः । चेलियः । अला-
वीत् । हेतुग्रहणं किम् ? रेट् । वेट् । प्रसज्यप्रतिषेधायं तेन-
तितीर्तान् इत्यादी च न भवति ।

ह्रस्वस्य हलः ॥ ४ । २ । १८ ॥

हलन्तस्य धातोः प्रत्यये परे पूर्वस्येकः ह्रस्वस्य एङरो
भवन्ति अक्लिङ्लुग्येती । मेत्ता । गोप्ता । वर्तनम् । वर्तते ।
ह्रस्वस्येति किम् ? शीकते । पूरयति । कीर्तयति । अक्लिङ-
ल्लुग्येताविति किम् ? भिक्तः । भिक्तवान् । सुत्वा । सुत्वानी ।
सुत्वानः । वेभिदः । मरीमृजः । प्रसज्यप्रतिषेधादिह न भवति-
आनृच्छान् । एकवर्णव्यवधाने कृतार्थत्वाद्द्विधेरनेकवर्णव्य-
धाने न भवति । भिक्तते । संधुक्तते । वृक्षते । भिजति । षको घा-
तुनेह विशेषणादिह न भवति । अकषिषम् । अरणिषम् । कणि-
तास्वः । रणितास्वः ।

द्व्युक्तेर्नाचिहयलौ ॥ ४ । २ । १८ ॥

द्वे सक्ती अवृत्ती यस्य स्तः तस्य द्व्युक्तेः द्विरुक्तस्य धातो-
रिः अजादौ लिवर्जितलादेशे परे एङरो न भवन्ति । वेभि-
दीति । अवेभिदम् । भामुदीति । अमामुदम् । नेनिजानि ।
अनेनिजम् । वेविषाणि । अवेविषम् । नर्ततीति । अनर्तम् ।
द्व्युक्तेरिति किम् ? वेद । वेदानि । अवेदम् । अचीति किम् ?

नेनेक्ति । लीति किम् ? विवर्तिषते । विवर्धिषते । अलाविति
किम् ? निनेज । विवेष । वेभेदिषीष्ट ॥

भूस्वोऽद्वे ॥ ४ । २ । २० ॥

न स्तःद्वे आवृत्ती यस्य तदद्विः तस्याद्वेः भू सू इत्येतयोर-
द्विरुक्तयोरिकः लिबर्जितलादेशे परे एङ् न भवति । अभूत् ।
अभूः । सुवै । सुवावहै । सुवानहै । भूप्रतिषेधादबोभोत् ।
अद्वेरिति किम् ? बोभोति । सोषोति । बोभवीति । सोषवीति ।
लीति किम् ? भवति । अलाविति किम् ? व्यतिभविषीष्ट ।
आख्येन भविषीष्ट । योगविभागोऽचीत्येतन्नित्यर्थः ॥

हृत्परोत् ॥ ४ । २ । २१ ॥

उवर्णान्तस्य अद्विरुक्तस्य धातोरङ्ङिह्लुङ्घेती ह्लादी
लिबर्जितलादेशे परे इकः ओकारो भवति । यीति । रीति ।
स्तीति । यीषि । रीषि । स्तीषि । यीमि । रीमि । स्तीमि ।
अयीत् । अरीत् । ह्लीति किम् ? ब्रवीति । यवानि । रवानि ।
इहोकारान्तस्य धातोर्विधानादिह न भवति । सुनोति ।
सुनोषि । तनोति । तनोषि ॥

घोर्षी ॥ ४ । १ । २२ ॥

ऊर्षीतेरद्विरुक्तस्य अङ्ङिह्लुङ्घेती हलि ह्यलो इङ्ङः
ओकारो वा भवति । प्रोर्षीति । प्रोर्षीति । प्रोर्षीषि प्रोर्षीषि ।
प्रोर्षीमि । प्रोर्षीमि । अद्वेरिति किम् ? प्रोर्षीतेति । पूर्वेषु
नित्ये प्राप्तौ विकल्पः ॥

अल्योत् ॥ ४ । १ । २३ ॥

ऊर्षीतेर्धातोरद्विरुक्तस्य अङ्ङिह्लुङ्घेती हलि ह्यलो अलि
अलमात्रे इकः ओकारो भवति । औत्वापवाद् । प्रोर्षीत् ।

प्रोक्षोः । अलीति किम् ? प्रोक्षीति ॥

तृणेह् ॥ ४ । १ । २४ ॥

तृणेह् इति तृह् द्विषु हिंसायानित्यस्य अकिञ्चति इति ल्यलौ ननि कृते नकारस्यैत्वं निपात्यते । तृणेदि । तृणेक्षि । तृणेक्षि । तृणेदु । अतृणेट् । अकिञ्चतीति किम् ? तृडः । हलीति किम् ? तृणहामि । अतृणहम् ॥

ब्रुव ईट् ॥ ४ । २ । २५ ॥

ब्रुजः इगन्तात्परस्य अकिञ्चतो हलादेर्लिंबर्जितलादेशस्य ईडागमो भवति । ब्रवीति । ब्रवीषि । ब्रवीमि । अब्रवीः । इक इति किम् ? आत्थ । अकिञ्चन इति किम् ? ब्रूतः । ब्रूते । हलीति किम् ? अब्रवम् । ब्रवाणि ।

यङ्त्तुरुस्तोर्बहुलम् ॥ ४ । २ । २६ ॥

यङ् प्रलुगन्तात्तुरुस्तुभ्यश्च धातुभ्यः परस्य अकिञ्चतो हलादेर्लिंबर्जितलादेशस्य ईडागमो भवति बहुलम् । प्रियं मयूरः परिनर्ततीति । यश्च त्वं नरवर नर्ततीषि हृष्टः । नर्तसि । नर्तसि । बोमवीति बोभोति । लालपीति । लाल-
सि । तौति । तवीति । उत्तीति । उत्तवीति । रौति । रवीति । उपरीति । उपरवीति । स्तौति । स्तवीति । उपस्तीति । उपस्तवीति । भूयो भूयःस्तवीमि हितेच्छया । तु वृत्तिहिंसा-
पुरणेषु इत्यादिषु स्मरन्ति । अकिञ्चन इति किम् ? लालप्तः । स्तुनः । स्तुमः । हल इति किम् ? लालयामि । स्तवानि ॥

स्यस्तेस्सोऽलः ॥ ४ । २ । २७ ॥

सिप्रत्ययादस्तेश्च धातोस्सकारान्तात्परस्य अकिञ्चतो हलादेर्लिंबर्जितलादेशस्य अल्नात्रस्य ईडागमो भवति । अका-
र्षीत् । अकार्षीः । अलावीत् । अलावीः । आसीत् । आसीः ।

स इति किम् ? असेवेत् । अभूत् । स इति विशेषणात्सिः
प्रत्ययो यद्भाते न धातुः । अल इति किम् ? अकार्णाम् ।
अस्ति ॥

अदोऽट् ॥ ४ । २ । २८ ॥

अदर्धातोः परस्याङिङतो हलादेर्लिङ्जितलादेशस्या-
लनाप्रस्य अडागमो भवति । आदत् । आदः । अल इति
किम् ? अस्ति । अत्सि ॥

ईट् चाजङ्गद्भ्यः ॥ ४ । २ । २८ ॥

आजङ् जङ्गीत्यन्तेभ्यः रुद्भ्यः रुदादिभ्यः परस्य ङिङतो
हलादेर्लिङ्जितलादेशस्याटीटावागमौ भवतः । अरोदत् ।
अरोदित् । अस्वपत् । अस्वपीत् । प्राणत् । प्राणीत् । अश्व-
सन् । अश्वसीत् । अजङ्गत् । अजङ्गीत् । अजङ्गीति किम् ?
अजागः ॥

वल इट् ॥ ४ । २ । ३० ॥

रुदादिभ्यो जङ्गन्तेभ्यो धातुभ्यो वलादेर्लिङ्जितलादे-
शस्य इडागमो भवति । रोदिति । रुदितः । रोदिति । रुदियः ।
रोदिमि । रुदिषः । रुदिमः । स्वपिति । प्राणिति । श्वसिति ।
जङ्गिति । वल इति किम् ? रुदन्ति । अलाविति किम् ?
सुप्स्यथ । ठयतिस्वप्सीष्ट ॥

ईशीङ्भ्यां ष्वे ॥ ४ । २ । ३१ ॥

ईशुईङ्भ्यां परस्य सकारादेश्वे इत्यस्य च वलादेर्लिङ्-
जितलादेशस्य इडागमो भवति । ईशिषे । ईशिष्व । ईशिष्वे ।
ईशिष्वम् । ईहिषे । ईहिष्व । ईहिष्वे । ईहिष्वम् । वचन-
भेदाद्यायासंख्यं नास्ति । ष्वे इति कृतेत्वस्य ग्रहणात् लङि न
भवति । ऐद्वम् ॥

जल्होर्हो धिः ॥ ४ । २ । ३२ ॥

जलन्तात् हु इत्येतस्माच्च घातोः परस्य लिबर्जितलादेश-
हकारस्य धकारादेशो भवति । इकार उच्चारणार्थः । जल्-अद्धि ।
विद्धि । छिन्दि । भिन्दि । हुः-जुहुधिः । जल्होरिति किम् ?
एहि । इ इति किम् ? छिन्ताश्वम् । जुहुताश्वम् । जल्होः पर-
त्वेन हकारस्य विशेषणादिह हि न भवति-रुदिह । स्वपिहि ॥

शाधयेधिजहि ॥ ४ । २ । ३३ ॥

शाधि, एधि, अहि इति हो निपात्यन्ते । शाधीति
शास्तेः प्रकृतेः यङ्श्लुगन्तस्य च हासाभावाः होधश्च निपा-
त्यते । एधीनि अस्तेर्हो एत्वं होधश्च । जहीति हन्तेर्हो
जभावाः यङ्श्लुगन्तस्यापि । अन्ये यङ्श्लुगन्तस्य नेच्छन्ति
जघहि इति ॥

अद्गव्यतः ॥ ४ । २ । ३४ ॥

घातोर्विहिते नकारादौ वकारादौ च लिबर्जितलादेशे
परे अकारस्य आकारो भवति । वावानि । वावावः । वावामः ।
पचानि । पचावः । पचामः । पचावहे पचानहे । वक्ष्यानि
वक्ष्यावः । वक्ष्यामः । पक्ष्यावहे पक्ष्यानहे । अत इति किम् ।
चिनुवः । चिनुमः ।

इय्यः ॥ ४ । २ । ३५ ॥

घानोर्यो लिबर्जितलादेशस्तस्य यो याशठ्दस्तस्यातः
परस्य इयादेशो भवति । पचेत् । पचेताम् । पचेयुः । दीव्येत्
दीव्येतात् । दीव्येयुः । तुदेत् । तुदेताम् । तुदेयुः । अत इति
किम् ? चिनुयात् । पायात् । यायात् । ल इति किम् ? अयात्
अयासीत् ॥

आतोऽपः ॥ ४ २ । ३६ ॥

धातोर्यं अपि लिङ्जितलादेशस्तस्य य आकारस्तस्यातः
परस्य इयादेशो भवति । पचेते । पचेथे । पचेताम् पचेथाम् । अपचे-
ताम् । अपचेथाम् । पश्येते । पश्येथे । अपश्येताम् अपश्ये-
थाम् । आत इति किम् ? पचतः । अप इति किम् ? पचावहै
पचामहै । अत इति किम् ? मिमाते मिमाथे ॥

श्लुगुसि ॥ ४ । २ । ३७ ॥

धातोर्यं उस्तस्मिन्परतः आकारस्य श्लुगभवति । भिन्द्युः ।
क्षिन्द्युः । अपुः । अदुः । उसीति किम् ? भिन्द्यात् ।

जेः ॥ ४ । २ । ३८ ॥

धातोर्यं जिस्ततः परस्य लिङ्जितलादेशस्य श्लुगभवति ।
अभावि । अकारि । लीति किम् ? कारिष्यते । अकारितमा-
सु । अलाविति किम् ? कारिषीष्ट ॥

अतो हः ॥ ४ । २ । ३९ ॥

धातोः परो योऽकारान्तप्रत्ययस्तस्मात्परस्य हकारादे-
र्लिङ्जितलादेशस्य श्लुगभवति । भव । दीठय । तुद् । अत इति
किम् ? युहि । रुहि । याहि । वाहि । अतः प्रत्ययादितीह न
भवति-पापहि । वावहि ॥

असंयोगादोः ॥ ४ । २ । ४० ॥

असंयोगात्परो य उकारस्तदन्तो यः प्रत्ययो धातोस्ततः
परस्य हकारादेर्लिङ्जितलादेशस्य श्लुगभवति । कुरु । तनु ।
सुनु । चित्तु । असंयोगादिति किम् ? अर्णुहि । तर्णुहि अर्णु-
हि । तर्णुहि । ओरित्यस्य विशेषणादिहापि न भवति-आप्नु-
हि । राप्नुहि । प्रत्ययविशेषणादिह न भवति । युहि-रुहि ॥

न्वि लुग्वा ॥ ४ । २ । ४१ ॥

असंयोगात्परो य उकारस्तदन्तो यः प्रत्ययो धातोस्तस्य

नकारादौ वकारादौ च अपिति लिवर्जितलादेशे परे लुग्वा
भवति । तन्वः । तनुवः । सुन्वः । सुनुवः । तन्मः । तनुमः ।
सुन्मः । सुनुमः । तन्वहे । तनुवहे । सुन्वहे । सुनुवहे । तन्महे ।
तनुमहे । सुन्महे । सुनुमहे ॥ अपीति किम् ? तन्नोमि सुनोमि ॥

कुरियं च ॥ ४ । २ । ४२ ॥

करोतेः परस्य उकारस्य नकारवकारादावपिति यका-
रादौ च लिवर्जितलादेशे परे नित्यं लुग्भवति । कुर्वः । कुर्मः ।
कुर्वहे । कुर्महे । कुर्यात् कुर्याताम् कुर्युः । कृञ् हिंसायाम् कृणुवः
कृणुमः । कृणुयात् इत्यत्रोकारो न कुः पर इति न भवति ।
अपीति किम् ? करोमि ॥

अतश्चि चोत् ॥ ४ । २ । ४३ ॥

श्रित्यपिति पि च लिवर्जितलादेशे य उकारस्तन्निमित्तक-
स्तस्य कार्यभूतो योऽकारः कृञ्प्रत्ययवस्तस्य उदादेशो भवति ।
कुर्वाचः । कुरुतः । कुर्वन्ति । कुर्वः । कुर्मः । कुर्यात् अत्र उतः
कार्यत्वेन विज्ञानादुकारलोपेऽपि भवति । करिष्यते इत्यत्रापि
न भवति । अकुरुताम्, अकुरुत इत्यङ्गमस्य च न भवति ।
उदिति तकारकरणादस्योकारो न भवति । अपीति किम् ?
करोति । करोषि । करोमि । लादेशस्योत्वम् । प्रतिनिमित्त-
विज्ञानात् हेलोपेऽपि कुरु ॥

मगाने ॥ ४ । २ । ४४ ॥

धातोर्विहिते आने परे अतः अकारस्य मगागमो भव-
ति । पचमानः पच्यमानः । शिखयहं बह्वनामः । करिष्यमाणः ।
अत इति किम् ? अपहृवानः ॥

आसीनः ॥ ४ । २ । ४५ ॥

आसेः परस्थानस्य इकारो निपात्यते । आसीनः ॥

नमस्त्योर्लुक् ॥ ४ । २ । ४६ ॥

नमोविकरणस्य अस्तेश्चाकारस्य शित्यपिति यि च लि-
वर्जितलादेशे परे लुग्भवति । रुन्धानः । रुन्धः । रुन्धन्ति ।
रुन्ध्यात् । भिन्दमानः । भिन्तः । भिन्दन्ति । भिन्द्यात् । सानः ।
स्तः । सन्ति । स्थः । स्थः । स्वः । स्मः । स्यात् । अपीति किम् ?
रुणद्धि । रुणत्सि । रुणद्धि । अस्ति । असि । अस्मि । अत इति
किम् ? अन्यस्य भा भूत् । तकारः किम् ? आस्ताम् । आसन् ॥

इनाज्भेरातः ॥ ४ । २ । ४७ ॥

आप्रत्ययस्य अज्भेः दूठ्युक्तेः दरिद्रातेश्च धातोराकारस्य
अपिति यि च लिवर्जितलादेशे परे लुग्भवति । क्रीणन्ति । क्रीण-
न्तु । अक्रीणन् । लुनते । लुनताम् । अलुनत । पुनते । पुनताम् ।
अपुनत । ददति । ददतु । दद्यात् । मिमते । मिमताम् । अमिमत ।
उज्जिह्वते उज्जिह्वताम् । उदजिह्वत । यायति । यायतु । बाभति ।
बाभतु । दरिद्रति । दरिद्रतु । आज्भेरिति किम् ? यान्ति ।
यान्ति । अपीति किम् ? अक्रीणाम् । अजहाम् ॥

हल्यधोरीः ॥ ४ । २ । ४८ ॥

आप्रत्ययस्य अज्भेः शुसंज्ञकस्य धातोराकारस्य अपिति
यि च हलादौ रिवर्जितलादेशे परे ईकारो भवति । लुनीतः
लुनीथः । लुनीथ । लुनीषः । लुनीमः । लुनीते । लुनीषे । लुनीध्वे ।
लुनीवहे । लुनीमहे । लुनीयात् । निमीते । निमीषे । निमीध्वे ।
निमीवहे । निमीमहे । दाब्दैपोयंङ् लुचि दादीतः । दादीथः ।
इलीति किम् ? लुनते । निमते । अधोरिति किम् ? दत्तः । धत्तः ।
दध्मः । दध्मः । दध्यात् । अपीति किम् ? लुनाति । ददाति ॥

इदृरिद्रः ॥ ४ । २ । ४९ ॥

दरिद्रातेराकारस्य अपिति यि च हलादौ रिवर्जितलादेशे

परे इकारो भवति । दरिद्रितः दरिद्रियः दरिद्रिय दरिद्रिवः
दरिद्रिमः दरिद्रियात् । अपीति किम् ? दरिद्राति दरिद्रासि
दरिद्रामि । हलीति किम् ? दरिद्रति । लीति किम् ? दिदरि-
द्रसति ॥

भ्यो वा ॥ ४ । २ । ५० ॥

भो इत्येतस्य धातेरपिति यि च हलादौ लिवर्जित-
लादेशे परे इकारो वा भवति । बिभितः बिभीतः । बिभियः
बिभीथः । बिभिय बिभीथ । बिभीवः बिभीवः । बिभिमः
बिभीमः । बिभियात् बिभीयात् । अपीति किम् ? बिभेति ।
हलीति किम् ? बिभ्यति । लीति किम् ? भीतः ॥

हाकः ॥ ४ । २ । ५१ ॥

ओहाक् त्याग इत्येतस्य धातेरपिति यि च हलादौ
लिवर्जितलादेशे इकारो वा भवति । जहितः जहीतः ।
जहियः जहीथः । जहिय जहीथ । जहिवः जहीवः । जहिमः
जहीमः । अपीति किम् ? जहाति । हलीति किम् ? जहति ।
सानुबन्धनिर्देशात् हाङ्कः उज्जिहृते संजिहृते । यङ्प्रलुचः
जाहीतः ॥

आ च है ॥ ४ । २ । ५२ ॥

हाकः है परतः इकाराकारौ वा भवतः । जहहि
जहाहि जहीहि ॥

यि लुक् ॥ ४ । २ । ५३ ॥

हाकः लिवर्जितलादेशे यकारादौ प्रत्यये परे लुग्भवति ।
जह्यात् । जह्याताम् जह्युः । लुगेवेति नियमार्थो योगः । तेन
जह्रियादिति इकारो मा भूत् ॥

• क्यस्याचि ॥ ४ । २ । ५४ ॥

धातोः क्सप्रत्ययस्य अजादौ लिखर्जितलादेशे परे लुग्भ-
वति । अधुक्षाताम् अधुक्षायाम् अधुक्षति । अधिक्षाताम् अधि-
क्षायाम् अधिक्षति । अक्षीति किम् ? अधुक्षत् अधिक्षत् ॥

दुहदिहलिहगुहस्तडि तुवि श्लुग्वा ॥ ४।२।५५॥

दुहादिभ्यः परस्य क्सस्य तवर्गवकारादौ तडि परे श्लु-
ग्वा भवति ॥ अदुग्ध अधुक्षत् । अधुग्धाः अधुक्षथाः । अधु-
ग्धवन् अधुक्षध्वन् । अदुहृद्दि अधुक्षावहि । अधिग्ध अधि-
क्षत् । अधिग्धाः अधिक्षथाः । अधिग्धवन् अधिक्षध्वन् । अदि-
हृद्दि अधिक्षावहि । अलीढ अनिक्षत् । अलीढाः अलिक्षथाः ।
अलीढवन् अलिक्षध्वन् । अलिहृद्दि अलिक्षावहि । न्यगूढ न्यघु-
क्षत् । न्यगूढाः न्यघुक्षथाः । न्यगूढवन् न्यघुक्षध्वन् । न्यगुहृद्दि
न्यघुक्षावहि । तड्डीति किम् ? अधुक्षत् अधिक्षत् । तुवीति
किम् ? अधुक्षामहि ॥

ओतश्शये ॥ ४ । २ । ५६ ॥

धातोर्कारस्य श्यप्रत्यये परे श्लुग्भवति । निश्यति ।
अवच्छद्यति । अवस्यति । अवद्यति । श्य इति किम् ? गौरि-
वाचरति गवति ॥

यग्गमिषोश्शिश् चङ्गः ॥ ४ । २ । ५७ ॥

यम् गम् इषू इत्येतेषां धातूनां शिप्रत्यये छकारादेशो
भवति । यच्छति गच्छति इच्छति । शीति किम् ? यन्ता गन्ता
एष्टा । यमे जग्मे ईषे । इषे ऊदितो ग्रहणादिह न भवति
इष्यति । इष्णाति ॥

पात्राध्मास्थाम्नादान्दृत्व्यर्तिश्रीतिधिन्बुकृण्वुशद-

सदः पिबजिघ्रधमतिष्ठमनयच्छपश्यच्छशृधि-

कृशीयसीदम् ॥ ४ । २ । ५८ ॥

पादीनां धातूनां यथासंख्यं शिप्रत्यये विधादय आदेशा
भवन्ति । पः पिबः—पिबति । पिबतः पिबन्ति । पिबन् ।
उत्पिबः । निपिबः । प्रो जिघ्रः । जिघ्रति । जिघ्रतः । जिघ्रन्ति ।
जिघ्रन् । उज्जिघ्रः । निजिघ्रः । उभो धमः—धमति । धमतः ।
धमन्ति । धमन् । उद्दुमः । निधमः । स्थस्तिष्ठः । तिष्ठति ।
तिष्ठतः । तिष्ठन्ति । तिष्ठन् । सो मनः—आमनति । आम-
नतः । आमनन्ति । आमनन् । दाणो यच्छः—यच्छति । यच्छतः ।
यच्छन्ति । द्रष्टेः पश्यः—पश्यति । पश्यतः । पश्यन्ति । पश्यन् ।
उत्पश्यः । निपश्यः । अर्त्तैः ऋच्छः—ऋच्छति । ऋच्छतः ऋच्छ-
न्ति । औत्तेः श्रु—श्रुणोति । श्रुणुतः । श्रुण्वन्ति । दिन्वोः दिः—
दिनेति दिनुतः । दिन्वन्ति । कृवोः कृ—कृणोति । कृणुतः ।
कृण्वन्ति । श्देः शीयः । शीयते । शीयेते । शीयन्ते । सदः
सीदः—सीदति । सीदतः । सीदन्ति । पा इत्येधादेर्ग्रहणम-
दादेः—पाति । पान् । दाणिति शकारः यङ्श्लुधात्व-
न्तरनिवृत्त्यर्थः दादत् । दाष् । द्रष्ट्यर्तिश्रीतीति द्रशः
ऋ इत्येतस्य श्रु इत्यस्य च तिपा निर्देशः, दिन्वु कृषु
इति अनुबन्धनिर्देशश्च यङ्श्लुगिनवृत्त्यर्थः तेन, दद्रुशत् ।
आरत् । शोश्रुवत् । देदिन्वत् । शरीकृषवत् । पादिसाहचर्या-
दत्तैरनेधादेर्न भवति इत्यत् । शब्द एव निर्देशान्न भवति ॥

सर्त्तैर्धा वेगे ॥ ४ । २ । ५८ ॥

सर्त्तैर्धातोः शिप्रत्यये धावादेशो भवति वेगे गम्यमाने
धावति । धावतः । धावन्ति । अन्यत्र सरति ॥

ज्ञाजने जाः ॥ ४ । २ । ६० ॥

ज्ञाजनार्थात्त्वोऽशिप्रत्यये जादेशो भवति । जानाति ।
जायते ॥

एङिदोऽकः ॥ ४ । २ । ६१ ॥

मिद् इत्येतस्य धातोरकश्चि प्रत्यये एकारो भवति ।
मेद्यति । मेद्यतः । मेद्यन्ति । अक इति किम्? ह्रौ मा भूत् ।
शिति किम्? मिद्यते । मेनिद्यते । अमेद्यत । इत्यदो विप्रकर्षात्
भवति । एवमुत्तरत्रापि ॥

एवां ह्रस्वः ॥ ४ । २ । ६२ ॥

पू इत्येवमादीनां धातूनामकः शिप्रत्यये ह्रस्वो भवति ।
पूज्-पुनाति । लुज्-लुनाति । धूज्-धुनाति । स्तृज्-स्तृणाति ।
ज्या-जिनाति । री-रिणाति । ली-लिनाति ॥

शमां दीर्घोऽष्टानाम् ॥ ४ । २ । ६३ ॥

शमादीनां यः शादिप्रत्ययस्तस्मिन् शमादीनामेवाष्टाना-
मको दीर्घो भवति । शाम्यति । धाम्यति । ताम्यति । आम्यति ।
आम्यति । क्षाम्यति । क्षाम्यति । माद्यति । शमादिभिः शिबि-
शेषशाब्दपि न भवति अमति ।

ष्टिवूक्लम्वाचमः ॥ ४ । २ । ६४ ॥

ष्टिवूक्लम् आचामानकश्चिप्रत्यये दीर्घो भवति । ष्टिवति ।
क्षामति । आचामति । आङ्ग्रहणादिह न भवति । चमति ।
विचमति ॥

क्रमोऽतडाने ॥ ४ । २ । ६५ ॥

क्रमोऽकोऽतडाने शिप्रत्यये दीर्घो भवति । क्राम्यति ।
क्रामतु । क्रामेत् । अक्रामत । अतडान इति किम्? आक्रमते
चन्द्रनाः । आक्रममाणः ॥

साधारैचः ॥ ४ । २ । ६६ ॥

धातोरकः अतडाने परे सौ परत आभारैचो भवति ।
अकार्षीत् । अहार्षीत् । अचैषीत् । अनैषीत् । अलावीत् । साविति

किम् ? एति ये नानाप्राप्तिन्यायेन एङरोऽयं बाधकः । उवा-
देशो नान्तरङ्गत्वाद्वाच्यते न्यनुवीत् न्यदुवीत् । अतङ्कान इति
किम् ? अच्योष्ट । अस्योष्ट । अक इति किम् ? गौरिवाचारीत्
अगवीत् । अचिकीर्षीद् इत्यत इति परत्वादस्य लुक् ॥

हलाम् ॥ ४ । २ । ६७ ॥

हलन्तस्य घातोर्योऽक् तस्यातङ्काने परे सौ आरौचो
भवन्ति । अपाक्षीत् । अघाक्षीत् । अताप्सीत् । अदाप्सीत् । अजै-
त्सीत् । अकात्सीत् । अरौत्सीत् । बहुवचनं जात्यर्थं तेनानेकह-
त्व्यवधानेऽपि भवति—असांक्षीत् । अरांक्षीत् । अताक्षीत् । अत्वा-
क्षीत् । अत इति किम् ? उदबोढाम् । उदबोढ ।

बद्धज्जोऽतः ॥ ४ । २ । ६८ ॥

बद्धज्जोर्लकारान्तस्य लघोरकारस्य इडादावतङ्काने परे
सौ अकारो भवति । अवादीत् । अवाजीत् । अज्वालीत् । अह्वा-
लीत् । अचारीत् । अक्षारीत् । बद्धज्ज् इति किम् ? ना निरशीत्
ना निरटीत् । अत इति किम् ? न्यमीलीत् । न्यखीरीत् ।
अश्वङ्गीत् । अवभ्रीत् । इत्यत्रातः सैश्चानेककर्णोऽयवधानमिति
न भवति ॥

वोर्णुञ्ज्हादेर्लघोरिति ॥ ४ । २ । ६९ ॥

ऊर्णुञ्जः हलादेश्च घातोर्हलन्तस्य लघोरकारस्य इडा-
दावताङ्काने परे सौ परत आरौचो वा भवन्ति । ऊर्णाञ्
प्रौर्णावीत् । प्रौर्णवीत् । प्रौर्णुवीत् । हलादेः—अकणीत् । अकाखीत् ।
अरखीत् । अराणीत् । गौरिवाचारीत् । अगवीत् । अगावीत् ।
ऊर्णुञ्ज्हादेरिति किम् ? ना भवानशीत् । सानुबन्धोपादा-
नात् प्रौर्णोऽनुवीत् । प्रौर्णोऽनवीत् । लघोरिति किम् ? अतक्षीत्-
अरक्षीत् । इटीति किम् ? अपाक्षीत् अघाक्षीत् । इडानिति

जात्युपादानमिति लघुप्रह्वणम् । अन्यथानेकवर्णठयवधानादेवात्र न भवति । अचकासीत् इत्यत्र अकृलसमुदायेनठयवधानमिति न भवति ।

न क्षण्शसिश्चिजाश्रेदिन्मह्यश्च ॥ ४ । २ । ७० ॥

क्षणादीनामेदितो महयान्तस्य हलन्तस्य च धातोर्लिङादावतङ्काने परे सी परतः आरौचो न भवन्ति । क्षण्-अक्ष-सीत् । शस्-व्यशशीत् । शिष-अश्वयीत् । जागृ-अजागरीत् । एदित्-करवै अकरवीत् । रणे अरगीत् । कणे अकगीत् । म-अस्यमीत्-अक्रमीत् । ह-अचहीत् । अपहीत् । य-अहयीत् अठययीत् । हलाम्-व्यकर्तीत् । अदेवीत् । असेवीत् । अकौयीत् । अमोषीत् । क्षणादीनां यङ्प्रलुगन्तानामपि प्रतिषेधः । अचक्षणीत् अशाशसीत् । एदितां तु यङ्प्रलुङ्गयं प्रतिषेधः-अजाहसीत् अजाहासीत् । इतीति किम् ? अपासीत् । अथासीत् ॥

धूञ्मुस्तुभ्य इट् ॥ ४ । २ । ७१ ॥

धूञ् मुस्तुभ्यः परस्य सेरतङ्काने परे इहागमो भवति । अथावीत् । अथाविष्टाम् । अथाविषुः । असावीत् । असाविष्टाम् । असाविषुः । अस्तावीत् । अस्ताविष्टाम् । अस्ताविषुः । बहुवचनं सुमात्रार्थम् । अतङ्कान इति किम् ? अथोष्ट । अथोष्ट अस्तोष्ट ॥

यंरंनमातां सकृच्च ॥ ४ । २ । ७२ ॥

यम् रम् नम्भ्यः आकारान्तेभ्यश्च धातुभ्यः परस्य सेर-तङ्काने परे इहागमो भवति । सगागमश्चैतेषाम् । अयंसीत् अयं सिष्टाम् । अयंसिषुः । अरंसीत् । अरंसिष्टाम् । अरंसिषुः । अनंसीत् । अनंसिष्टाम् । अनंसिषुः । तिष्ठिषपोश्चेत्याकारो न भवतीति विशेषः । आतः अयासीत् । अयासिष्टाम् । अयासिषुः । अवासीत् । अवसिष्टाम् । अवसिषुः । अदरिद्रासीत् । अदरिद्रासिष्टाम् ।

अदरिद्रासिषु । अदरिद्रीत् । अदरिद्रिष्टान् । अदरिद्रिषुः । इति
लुक्पक्षे । अतङान इति किम् ? आरंस्त । आरंस्त । आरंस्त
दग्रहः स्वयमेव । अमास्त धान्यम् । बहुवचनं लाक्षणिकार्थम् ।
अग्लासिष्टान् । अग्लासिषुः ॥

पुपाभूस्यैतेश्लुक् ॥ ४ । १ । ७३ ॥

पुष्यः पाभूस्याभ्यः एतिभ्यां च परस्य सेरतङाने परे
श्लुग् भवति । अदात् । अपात् । अभूत् । अस्थात् । अगात् ।
अध्यगात् । एव्य इति किम् ? अदासीत् केदारम् । अदासीत्
भूमिम् । पा इति पा पाने इत्यस्य न पा रक्षणे । पै औवै शेषणे
इत्येतयोरदादित्वाल्लाक्षणिकत्वाच्च अपासीत् धाम ! अपासीत्
षस्त्रम् । भू इति भवत्यस्त्यादेशयोर्द्वयोर्ग्रहणम् । एतीति ति-
ङ्निर्देश इत्यिगर्थः । अतङान इति किम् ? ष्यभविष्ट
उपास्थिषत् ॥

प्राघेष्टशाच्छासो वा ॥ ४ । २ । ७४ ॥

प्राघेष्टशाच्छासाभ्यः परस्य सेरतङाने परे श्लुग्वा
भवति । अघ्रात् । अघ्रासीत् । अघात् । अघासीत् । अशात् ।
अशासीत् । अच्छात् । अच्छासीत् । असात् । असासीत् ।
अतङान इति किम् ? अघ्रासाताम् । अघिषाताम् स्तनौ
देषदत्तेन ॥

तन्भ्यस्यास्ते ॥ ४ । २ । ७५ ॥

इहातङान इति निवृत्तम् । तनादिभ्यः परस्य सेः यासि
ते च प्रत्यये परे श्लुग्वा भवति । अतत अतथाः । अतनिष्ट
अतनिष्ठाः । असात । असाथाः । असनिष्ट । असनिष्ठाः । अक्ष-
थाः । अक्षनिष्ट । अक्षनिष्ठाः । यासस्वाहचर्यासौऽपि । तङ्केवे
त्यत्र न भवति—अतनिष्ठत सूयम् ॥

अल्हस्वाल्लुकस्स्तौ ॥ ४ । २ । ७६ ॥

जलन्ताद्भ्रस्वान्ताश्च धातोः परस्य सेस्कारस्य तव-
गादी प्रत्यये लुगभवति । जलः—अभैताम् । अभैत् । अभित्,
अभित्थाः । अचक्षैताम् । अचक्षैत् । अचिक्षत् । अचिक्षथाः । ह्रस्वा-
त्—अकृत । अकृथाः । अकृत । अकृथाः ॥ अल्हस्वादिति किम् ?
अनंश्त । अनाश्त । अरंश्त । अचयोष्ट । अलोष्ट । स इति
किम् ? अवादिष्टाम् । अवादिष्ट । ताविति किम् ? अभैत्स
अभैत्सन् । अभित्स्ताताम् । अभित्सत् । अकृषताम् । अकृषत् ।
धातोरिति किम् ? अलाविष्टाम् । अपाविष्टाम् ॥

इटीटः ४ । २ । ७७ ॥

इटः उत्तरस्य सेस्कारस्य इडादी प्रत्यये लुगभवति ॥
अलावीत् । अपावीत् । सेर्लुचः स्थानिवद्भावात् ऐच् ॥ इटीति
किम् ? अलाविष्टाम् । अलाविष्टुः ॥ इट इति किम् ? अकार्षीत्
अहार्षीत् ॥

धि वा ४ । २ । ७८ ॥

धातोर्धकारादौ प्रत्यये परे सकारस्य लुगवा भवति ॥
अलविद्धम् । अलविध्वम् । चकाधि । चकाद्धि । वायहणात्
ह्रस्मन्वमिति लोपविषयेऽपि न भवति—अरन्ध्वम् । अमन्ध्वम् ॥

तासस्त्योस्त्रि ४ । २ । ७९ ॥

तासित्येतस्य अस्तेश्च धातोस्सकारस्य सकारादौ
रेकादौ च प्रत्यये लुगभवति ॥ कर्तासि । कर्तासे । कर्तारौ ।
कर्तारः । अस्तेः—असि । व्यतिसे । अकारसकारयोर्लोपे ' से '
इति प्रत्ययनाश्रं पदम् ॥

एति हः ॥ ४ । २ । ८० ॥

तासस्तयोस्सकारस्य एकारादौ प्रत्यये इकारादेशो भवति ॥ कर्ताहे व्यतिहे । इल्-भावयानहे कारयामहे ॥

तस्मि ल्यश्लि ४ । २ । ८१ ॥

घातोल्पादेशे शिद्धजिते लादेशवजिते च(१) सकारादौ प्रत्यये सकारस्य तकारादेशो भवति । व्यतिवत्सीष्ट । वत्सीष्ट देवदत्तेन । वत्स्यति । अवत्स्यत् । पिबत्स्यति(२) । जिघत्सति । अवात्सीत् । अवात्ताम् । अवात्तम् । अवात्त(३) । अत्र सि ल्यस्तीति विषयसप्तमी तेन नित्यात् जल्हस्वात् लुक्सस्ताविति लोपादपि(४) सौ तकारो भवति ॥ सीति किम् ? वसिषीष्ट वसिष्यते । ल्यश्लीति किम् ? आस्से । वस्से । लेलत्वेन प्रतिषेधे प्राप्तं ग्रहणम् । शितप्रतिषेध उत्तरार्थः न हि (५)शित्सकारादिरस्ति ॥ न इति किं ? पत्नीष्ट पश्यति ॥

अथाहः ॥ ४ । २ । ८२ ॥

आहः ब्रुजादेशस्य यादौ प्रत्यये तकारो भवति । आत्थ । यीति किम् ? आह । आहतुः । आहुः ॥

दीङो यिक्विङ्ङत्यच्चि ॥ ४ । २ । ८३ ॥

दीङो घातोर्जादौ किङ्ङति प्रत्यये इगागमो भवति । उपदिदीये । उपदिदीयाते । उपदिदीयिरे । उपदिदीयिषे । उपदिदीयाथे । उपदिदीयिष्वे, उपदिदीयिङ् । दीङ् इति किम् ? उड्ङुष्ये । ऊङ्कारः किम् ? उपदुद्यितः । अचीति किम् ? उपदेदीयते ।

इटि घातो लुक् ॥ ४ । २ । ८४ ॥

* १ नास्ति । २ खपुस्तके नास्त्ययं पाठः । ३ कपुस्तके नास्ति । ४ खपुस्तके "लोपाविति" इति पाठः ५ खपुस्तके शिखात्सकारादिरिति पाठः ।

आकारान्तस्य धातोरिडादावजादौ च क्ङिति ल्यञ्जि
प्रत्यये लुग् भवति । इटि—पपिष । तस्थिष । क्ङित्यधि—
पपतुः । पपुः । तस्थतुः । तस्थुः । अददत् । आहृत् । इटि चेति
किम् ? ग्लाता । क्ङितीति किम् ? ग्लानम् । अचीति किम् ?
ग्लायते । ल्यञ्जितीति किम् ? यान्ति वा न्ति व्यत्यरे व्यत्यले ॥

हल्भ्यां लिङ्येद्वा ॥ ४ । २ । ८५ ॥

धातोर्द्राभ्यां हल्भ्यां परस्याकारस्य क्ङिति प्रत्यये
एकारो वा भवति ॥ ग्लेयात्, ग्लायत् । स्त्रेयात्, स्त्रायात् ।
स्त्रेयात्, स्त्रायात् ॥ हल्भ्यानिति किम् ? यायत् । पायात् । क्ङि-
तीति किम् ? ग्लामीष्ट ॥

घुमाथागापाहाक्वः ॥ ४ । २ । ८६ ॥

घु मा स्या गा पा हाक् सानां क्ङिति लिङि प्रत्यये
नित्यनेकारो भवति । देयात् । घेयात् । मेयात् । स्थेयात् । गेयो-
त् । पेयात् । अवस्थेयात् । एतेषानिति किम् ? दायात् केदारम् ।
अवदायाद्गु निम् । पा इत्यैधादिकस्य ग्रहणं न पा रक्षणे इत्य-
दादेः—पायात् । क्ङितीति किम् ? दासीष्ट ॥

ई हल्यप्ये ॥ ४ । २ । ८७ ॥

ध्वादीनां धातूनां ष्यञ्जिते ह्लादौ क्ङिति ल्यञ्जि
प्रत्यये ईकारो भवति । घु—दीयते । देदीयते । दीतः । दीत-
वान् । दीत्वा स्तनम् । ना—मीयते । स्या—स्थीयते ।
तेष्ठीयते । गा—गीयते । जेगीयते । गीतः । गीतवान् । गीत्वा ।
अध्यगीष्ट । पा—पीयते । पेपीयते । पीतः । पीतवान् । पीत्वा ।
हाक्—हीयते । जेहीयते । हीनः । हीनवान् । हाङ्—हायते ।
जाहायते । सा—सीयते । सेषीयते । हलीति किम् ? तस्थतुः ।
तस्थुः । अप्य इति किम् ? प्रदाय । प्रधाय । प्रसाय । प्रस्थापय ।

प्रणाय । प्रपाय । अवहाय । अवसाय । लयश्लीति किम् ?
अदाताम् । अधाताम् । अस्थाताम् । झितीति किम् ?
दाता । धाता ॥

ये ॥ ४ । २ । ८८ ॥

आकारान्तस्य धातोर्यःप्रत्यये ईकारो भवति । देवम् ।
धेयम् । पेयम्, मेयम्, आधेयम् ॥

प्राधमोर्यङि ॥ ४ । २ । ८९ ॥

प्राधमा इत्येतयोर्धात्वोः यादी प्रत्यये ईकारो भवति ।
जेघ्रीयते । देघनीयते । यङ्गीति किम् ? प्रायते । घनायते ।
जाघ्राति । दाघमाति इति यङ्गोऽभावान्न भवति ॥

घनो घनी हिंसायाम् ॥ ४ । २ । ९० ॥

घनो धातोर्हिंसायां वर्तमानस्य यङि 'घ्री' इति ईक्
अलुक्च निपात्यते । जेघ्रीयते द्विषः । जेघ्रीयिषीष्ट वः । अन्यत्र
गतौ-जघ्न्यते । केचिदिमं अलुक्चल्येनाहुः-घटकमपि न जघ-
न्यसि त्वं तु राजन् ॥

अस्तिबुधोभूवचौ ॥ ४ । २ । ९१ ॥

लयश्लीति वर्तते । अस्तेर्ब्रुजश्च लयश्लि प्रत्यये विषये
यथासंख्यं 'भूवच्' इत्यादेशो भवतः । बभूव । भूयात् । भविता ।
अभूत् । भविष्यति । अभविष्यत् । भव्यम् । भविता । भवितव्य-
म् । उवाच । ऊचे । उचयात् । वक्षीष्ट । वक्ता । अवोचत् ।
वक्ष्यति । वक्ष्यते । वक्ष्यत् । अवक्ष्यत् । वाच्यम् । वक्ता । वक्तुम् ।
वक्तव्यम् । लयश्लीति किम् ? अस्ति । स्तः । ब्रवीति । आधीत् ।
अब्रवीत् । अस्तु । ब्रवीतु । स्यात् । ब्रूयात् ॥

चक्षुः एशाञ् वाचि ॥ ४ । २ । ९२ ॥

चक्षेर्धातोर्वाचि वर्तमानस्य लयश्लि प्रत्यये विषये एशाञ्

इत्यादेशो भवति । चत्वे आकशायात् । आकशेयात् । आ-
कशाता । आकशातुम् । आकशातठ्यम् । ख्यत्वे । आरूशायात् ।
आरूशेयात् । आरूशात् । आरूशातुम् । आरूशातठ्यम् ।
वाचीति किम् ? चक्षुः विचक्षणः । अत्र बोधे । अवसंचक्ष्याः ।
परिसंचक्ष्याः । अत्र वर्जने । वृचक्षः राक्षसः । अत्र हिंसा-
याम् । ल्यश्लीति किम् ? आचष्टे । आचष्ट । आचष्टाम् ।
आचक्षीत् । रुशाञ्जिति । जकारे । नित्यात्मनेपदनिवृत्त्यर्थः ॥

लिटि वा ॥ ४ । २ । टं३ ॥

चक्षः लिटि रुशाञ्वा भवति । आचक्ष्ययी आचक्ष्यतुः
आचक्ष्युः । आचक्षते । आचक्षतिरे ॥

शो यः ॥ ४ । २ । टं४ ॥

रुशाञ्जादेशस्य यश्शकारस्तस्य यकारादेशो वा भवति ।
आरूयाता । आरूयातम् । आरूयातुम् । आरूयातठ्यम् ।
उपाख्यानम् । आकशाता । आकशातुम् । आकशातठ्यम् ।
आकशानम् । शो यत्वविधानं “श्योऽलुचि ॥ १ । २ । ४९ ॥
इत्येवमर्थम् ॥

भ्रस्जसोऽर् ॥ ४ । २ । टं५ ॥

भ्रस्ज इत्येतस्य यो रक्षितिभागस्तस्य ल्यश्लि प्रत्यये
विषये अर् इत्यादेशो वा भवति । बभर्ज, बभर्जतुः । बभर्जुः,
बभर्जज । बभर्जजतुः । बभर्जजुः । भर्क्षीष्ट, भर्क्षीष्ट । अभाक्षीत्,
अभाक्षीत् । भर्ष्ट, भर्ष्टुम् । भर्ष्टठ्यम्, भर्ष्ट, भर्ष्टुम्, भर्ष्टव्यम् ।
विभर्क्षति । विभर्क्षति । विभर्क्षति, विभर्क्षति । भर्ग्यम् ।
भर्ग्यम् । भर्गः भर्गः । भर्जनम्, भर्जनम् । ल्यश्लीति किम् ?
भृजति । भृजते । रसोर्वचने कथं ? भृष्टः । भृष्टवान् ।

भृज्यते । भृज्यात् । बरीभृज्यते । बरीभृज्जितः । इत्यरादेशे
कृतेऽपि पूर्वैणाच्चा सहितस्य यञ इत्यभवति ॥

लुङि लुग्दरिद्रः ॥ ४ । २ । टं६ ॥

दरिद्रो लुङि लुग्वा भवति । अदरिद्रीत् । अदरिद्रात् ।
अदरिद्रि । अदरिद्रायि ॥

अस्सन्वुग्वने ॥ ४ । २ । टं७ ॥

दरिद्रातेर्ल्यञ्जिल प्रत्यये विषयभूते नित्यं लुग्भवति । सका-
रादिसन् वुण्णवु अनट् इत्येतान्धर्जयित्वा । दरिद्रघात् ।
दरिद्रयते । दरिद्रयति । अदरिद्रत् । दरिद्रिता । दरिद्रितुम् ।
दरिद्रणीयम् । साधु दरिद्री ॥ अस्सन्वुग्वयन इति किम् ?
दिदरिद्रासति । दरिद्रायको व्रजति । दरिद्रायकः । दरि-
द्रायिका । दरिद्राणम् । सनस्तादिविशेषणं किम् ? दिदरि-
द्रिषति । इदमेव ज्ञापकं दरिद्रः सनो विकल्पेनेदिति ।
वुण्णवुग्रहणात् वुणि-दरिद्रकः । विषयविज्ञानात्-दुर्दरिद्रम् ।
आतो न इति अनेन न भवति । पुनर्दुस्वीघत इति खः ॥

हलो यः ॥ ४ । २ । टं८ ॥

हलन्ताद्घातोः परस्य यकारस्य ल्यञ्जिल प्रत्यये विषये
नित्यं लुग्भवति । बेभिदिषीष्ट । बेभिदिता । मरीसृजषीष्ट ।
मरीसृजकः । लोटिता । लोटकः । हल इति किम् ? पुत्रिय ।
लोलुपिता । कण्डूयिता । सोसूचिता । सोसूत्रिता । शाय-
यिता । सोमूढकः । कुषुभिता । मगधकः । एयल्लुचयनादेशे
च हलन्तता । घातोरिति किम् ? ईक्षिता । ईर्ष्यिता । मध्यिता ।
पुत्रकाभियता । ल्यञ्जलीति किम् ? बेभिद्यते । मगधयते ॥

क्यो वा ॥ ४ । २ । टं९ ॥

घातोहल उत्तरस्य क्यः—एयञ्जलीत्यकारस्य ल्यञ्जिल

प्रत्यये परे लुगवा भवति । समिधिषीष्ट, समिधियषीष्ट ।
समिधिता, समिधियता । दूषदिषीष्ट, दूषदियषीष्ट । दूषदिता
दूषदियता । अण्डव्यञ्जोर्वायम् । हल इति किम्? पुत्रीयिता ।
काकायिता । ककारः किम्? ईर्ष्यता । वेभिदिता । आद्यु-
च्चारणं किम्? यकि—कुषुभिता । नगधकः । केचित् 'यक्,
इत्यत्रापि विकल्पमाहुः । ल्यश्लीति किम्? समिष्यति ।
दूषद्यते ॥

अतः ॥ ४ । २ । १०० ॥

अकारान्ताद्वातोर्वित्ते ल्यङ्नि प्रत्यये पूर्वस्याकारस्य
लुगभवति । कषयति । कुषुभ्यति । गर्दभ्—गर्दभ इवाचरति
किपि अलोपः । चिकीर्ष्यात् । चिकीर्षिता । चिकीर्ष्यते ।
प्रचिकीर्ष्यं । समिधियता । दूषद्यता ॥

खेरिस्तानिडाभास्वन्तेत्स्वाद्ये ॥ ४ । २ । १०१ ॥

धातोरवयवस्व खेरिहाद्योःकयोः इहागमास्वन्तेत्स्वाद्य-
वर्जिते च ल्यङ्नि प्रत्यये लुगभवति । गणितः । गणितवान् ।
कारितः । कारितवान् । कार्यात् । हार्यात् । अततज्ञत् ।
आटिटत् । कारणा । कारकः । कार्यते । प्रकार्यं शीप्सति ।
अनिडाभास्वन्तेत्स्वाद्य इति किम्? इट्—कारयिषीष्ट । कार-
यिता । हारयिता । आम्—कारयाञ्चकार । आलुः—स्पृहयालुः ।
एहयालुः । अन्तः—गदयन्तः । इरनु—स्तनयित्नुः । आद्य-
स्पृहयाद्यः । महयाद्यः । इक्यहणनिर्हयम् । इकारादिटि कृते-
र्वायः न प्राक्—शाकितः । शाकितवान् । अन्यथा इहेड न्
स्यात् ॥

दान्तशान्तपूर्णादस्तस्पृह्यञ्जप्ता वा ॥ ४ । २ । १०२ ॥

दान्तादयश्चब्दाः के कृतशिलुमादयो वा निपात्यन्ते ।

दान्तः, दानितः । शान्तः, शानितः । पूर्णः, पूरितः । अत्र
खिलुनिपात्यते । दस्तः, दानितः । रूपः, रूपाशितः । ककः,
छादितः । अत्र ह्रस्वश्च । कप्तः, कपितः, क्षापितः । अत्र
क्वधिद्भ्रस्वश्चेडभावः । सर्वत्र वृत्तो गुणो देवदत्तेनेत्यत्र प्रक-
'तेरेव अर्थः वृत्ते कः यथा “तेन निवृत्तम्” इति शयस्तात्
कं वर्तितः’ इतीष्यते ॥

लघोर्हलः प्येऽय् ॥ ४ । २ । १०३ ॥

धातोर्यौ लघुस्ततः परे यो हल् तस्मात् परस्य जेः प्ये
नत्यमयादेशो भवति । प्रशम्य । प्रतम्य । प्रवेभिद्य्य ।
प्रचेच्छिद्य्य । प्रकथ्य्य । प्रगण्य्य गतः । लघोरिति किम् ?
प्रतिपाद्य गतः ॥

वाप्नोः ॥ ४ । २ । १०४ ॥

आप्नु ठयाप्तावित्येतस्माद्वातोः परस्य जेः प्ये परतः
अयादेशो वा भवति । प्राप्य्य, प्राप्य गतः । विकरणनिर्देशः
किम् ? अख्याप्य गतः ॥

इ मेडः ॥ ४ । २ । १०५ ॥

मेडः प्ये परे इकारादेशो वा भवति । अपनित्य,
अपनाय ॥

क्षेरीः ॥ ४ । २ । १०६ ॥

‘क्षि’ इत्येतस्य धातोः प्ये परतः ईकारो नित्यं भव-
ति । प्रक्षीय, लपक्षीय ॥

क्षय्यज्य्यौ शक्तौ ॥ ४ । २ । १०७ ।

‘क्षय्यज्य्य’ इति शक्तौ गम्यमानायां यप्रत्यये अया-
देशो निपात्यते । क्षिण्वोर्यः । क्षय्यं देवदत्तेन, क्षय्यो देव-
दत्तः । ज्य्य देवदत्तेन, ज्य्यो देवदत्तः । अन्यत्रार्थे-क्षेयम् ।
जेयम् ॥

ऋयः ऋयार्थे ॥ ४ । २ । १०८ ॥

‘ऋय’ इति ऋणातेर्यप्रत्यये अयादेशो निपात्यते । ऋयार्थे- ऋयया चेतप्रसारितोऽभिधेयो भवति । ऋयः कम्बलः । ऋया नौः । ऋयार्थे इति किम्? ऋयं नौ धान्यं न तु ऋयाय प्रसारितम् ॥

दोषोमास्थां क्ति ॥ ४ । २ । १०९ ॥

द्युति स्यति मा स्या इत्येतेषां क्ति-किति तकारादौ प्रत्यये परे इकारो भवति । दो-निर्दितः । निर्दितवान् । दि-त्वा । दितिः । दो-अवसितः । अवसितवान् । अवसित्वा । अवसितिः । मा-मितः । मितवान् । मित्वा । मितिः । स्या-स्थितः । स्थितवान् । स्थित्वा । स्थितिः । मा इति मामेङ्-कार्हा सामान्यग्रहणम् । ‘दो’ इति दो अवस्यत्तने । ‘दो’ इति दोऽन्तकर्मणि । क्ति किम्? अवदाय । अवसाय । ककारः किम्? अवदाता । अवसाता ॥

शो व्रते ॥ ४ । २ । ११० ॥

श्यतेव्रंतविषये तकारादौ किति प्रत्यये इकारो भवति । संश्रितं व्रतम् । संश्रितो व्रती । संश्रितः व्रतः । संश्रितशब्दोऽन्य-त्राप्यस्तीनि व्रतविशेषणं न दुष्यति । अन्यत्र-निशातः । उत्त-रेण विकल्पे प्राप्ते नित्यार्थं वचनम् ॥

छश्च वा ॥ ४ । २ । १११ ॥

‘शाच्छा’ इत्येतयोर्धात्वोस्तकारादौ किति प्रत्यये इका-रादेशो वा भवति । निश्रितः । निश्रितवान्, निशातः । निशा-तवान् । अवच्छितः । अवच्छितवान्, अवच्छातः । अव-च्छातवान् ।

दद्घोर्दः ॥ ४ । २ । ११२ ॥

‘दा’ इत्येतस्य धातोर्घुसंज्ञकस्य तकारादौ किति प्रत्यये दत् इत्ययं तकाराम्त आदेशो भवति । दत्तः । दत्तवान् । दत्त्वा । दत्तिः । घेरिति किम् ? दातं बर्हिः । अवदातं मुखम् । द इति किम् ? दीतः स्तनः ।

शतोऽच उपसर्गात् ॥ ४ । २ । ११३ ॥

अजन्तादुपसर्गादुत्तरस्य ‘दा’ इत्यस्य धातोर्घुसंज्ञकस्य तकारादौ किति प्रत्यये शतादेशो भवति । शकारः सर्वादेशार्थः । प्रत्तः । प्रत्तवान् । परीत्तः । परीत्तवान् । अच इति किम् ? निर्दत्तम् । दुदत्तम् । उपसर्गादिति किम् ? अधिदत्तम् ।

प्राट्प्राजस्ते वारम्भे ॥ ४ । २ । ११४ ॥

‘दाज्’ इत्येतस्य आरम्भे-आदिकर्मणि वर्तमानस्य अजन्तादुपसर्गात्प्रादुत्तरस्य तकारादौ किति प्रत्ययेतेक्के परे शतादेशो वा भवति । प्रत्तम्, प्रदत्तम् । प्रादिति किम् ? परीत्तम् । दाज इति किम् ? दो-प्रत्तम् । त इति किम् ? प्रत्तवान् । आरम्भ इति किम् ? प्रत्तम् ।

निविस्वन्ववात् ॥ ४ । २ । ११५ ॥

न्यादिभ्यः परस्य दाजः ऋप्रत्यये शतादेशो वा भवति । नीत्तम्, निदत्तम् । वीत्तम्, विदत्तम् । सूत्तम्, सुदत्तम् । अनूत्तम् । अवात्तम् । अवदत्तम् । व्यवस्थितविभाषाविज्ञानात्-सुदत्तमित्येत्वैके ।

धाजो हिः ॥ ४ । २ । ११६ ॥

धाजस्तकारादौ किति प्रत्यये परे हिरादेशो भवति । हितः । हितवान् । हित्वा । हितिः । जकारः घेद्यङ् श्लुगिन्-वृत्त्यर्थः । दीतः । दीतवान् । दीत्वा । दीतिः । दादीतः । दादीतवान् ॥

हाकस्त्व ॥ ४ । २ । ११७ ॥

‘ओहाक् त्यागे’ इत्येतस्य लकारादौ किति क्त्वाप्रत्यये परे हीत्ययमादेशो भवति । हित्वा राज्यं वनं गतः । ककारः हाङ्निवृत्तार्थः । हात्वा भुङ्क्ते । त्वीति किम्? हीनः । तीति किम्? विहाय गतः ॥

जग्धदः प्ये च ॥ ४ । २ । ११८ ॥

‘अद्’ इत्येतस्य चातोस्तकारादौ किति प्ये च प्रत्यये ‘जग्ध’ इत्ययमादेशो भवति । जग्धः । जग्धवान् । जग्धिः । जग्धा । प्रजग्ध्य । प्ये चेति किम्? अदनम् । तीति किम्? अद्यात् । कित्तीति किम्? अस्तुम् । क्तीत्येव सिद्धे प्यग्रहण-मन्तरङ्गेभ्यो ऽपि प्यो भवतीति ज्ञापनार्थम् । तेन प्रशम्य । प्रपृच्छय । प्रदीठय । प्रखन्य । प्रस्थाय । प्रदाय । प्रदायेत्यादौ “प्ये दीर्घात् ।” इति न भवति । अन्नमिति “यो जादित् ।” इति निपातनात् सिद्धं भवति । अन्न प्राकृत इत्यस्य वा औणादिको नः ॥

घस्लज्घञ्जुङ्सनि ॥ ४ । २ । ११९ ॥

अदेर्धातोः अज् घञ् लुङ् सन् इत्येतेषु ‘घस्ल्’ इत्यय-मादेशो भवति । अच्-प्राप्तीति अदनमिति वा प्रघसः । घञ्-घासः । लुङ्-अघसत् । सन्-जिघत्सति । लदिदृक्त्वं ॥ ।

लिटि वा ॥ ४ । २ । १२० ॥

अदेर्लिटि घस्लादेशो वा भवति । जघास । जक्तुः । जक्तुः । आद । आदतुः । आदुः ।

वेर्व्य ॥ ४ । २ । १२१ ॥

वेः-वेजः लिटि ‘वय’ इत्यादेशो वा भवति । उवाय । कयतुः । कयुः, ववी । ववतुः । ववुः ॥

घ्नो वधस्तडि लुडि ॥ ४ । २ । १२२ ॥

घ्नः—इन् घातोस्तडि लुडि 'वध' इत्ययमादेशो भवति ।
नित्यापवादः । आवधिष्ट । आवधिवाताम् । आवधिषत् ।
अवधि । आवत । आवहाताम् । आवहत् । अघानि । तड्डीति
किम् ? अवधीत् । लुड्डीति किम् ? आजघ्ने । 'वधकः' इति
वधिः प्रकृत्यन्तरम् ॥

लिङ्गि च ॥ ४ । २ । १२३ ॥

हन्तेर्लुङ्गि लिङ्गि च विषये वधादेशो नित्यं भवति ।
अवधीत् । अवधिष्टाम् । अवधिषुः । वध्यात् । वध्यास्ताम् ।
वध्यासुः । आवधिषीष्ट । आवधिषीयास्ताम् । आवधिषीरन् ।
'वध' इत्यदन्तोऽयम् । अतः "वोर्णुञ्जलादेः" । इत्याकारो
न भवति ॥

गैत्योः ॥ ४ । २ । १२४ ॥

एत्योः—इत् इकश्च लुङ्गि 'गा' इत्ययमादेशो भवति ।
अगात् । अगाताम् । अगुः । अगायि भवता । अद्यगात् ।
अद्यगाताम् । अद्यगुः । अद्यगायि भवता । "ह्येतेरिद्"
इतीत्वशासनल्लिङ्गीति नानुवर्तते ॥

यौ गमज्ञाने ॥ ४ । २ । १२५ ॥

एत्योर्गौ प्रत्ययेऽज्ञानेऽर्थे नभभवति । इदमर्थविशेषक-
मिथोनेकोऽसम्भवात्—गमयति । अधिगमयति । अन्यत्र—अ-
र्थोऽसंप्रत्यापयति ॥

सनीडश्च ॥ ४ । २ । १६२ ॥

सनि इडश्च एत्योश्च नभभवति अज्ञाने । अधिजिगां-
सते । जिगमिषति । अधिजिगमिषति । अन्यत्र—अर्थोऽसंप्रती-
षिषति ॥

गाङ् लिति ॥ ४ । २ । १२७ ॥

इङ् लिति गाङ् भवति । अधिजने । अधिजगते । अधिजगिरे । अधिजगिषे । ङकारः “गाङ्कुटां”० इति विशेषणार्थः ॥

लुङ् लुङ्गौ सन्डे वा ॥ ४ । २ । १२८ ॥

इङ् लुङि लुङिः सपरं ऊपरे च ली गाङ् वा भवति । लुङि—अध्यगीष्ट । अध्यगीषाताम् । अध्यगीषतं, अध्यषाताम् । अध्यषत । लुङि—अध्यगीष्यत । अध्यगीष्येताम् । अध्यगीष्यन्त, अध्यष्यत । अध्यष्येताम् । अध्यष्यन्त । ली सन्नि—अधिजिगापयिषति, अध्यपिपयिषति । अध्यजिगपत, अध्यपिपत् । जिग्रहणं किम् ? अधिजिगांसते ॥

वलनेऽचो वि ॥ ४ । २ । १२९ ॥

‘अच्’ इत्येतस्य धातोर्वलादौ ‘अतः’ इत्येतस्मिन् इच ल्यश्चि प्रत्यये विषयभूते वीत्ययमादेशो भवति वा । नित्यापवादः । प्रवेता । प्रवेतुम् । प्रवेतयम्, प्राजिता । प्राजितुम् । प्राजितव्यम् । प्रवयणो द्रवहः, प्राजणो द्रवहः ।

अकवञ्चञ्चि ॥ ४ । २ । १३० ॥

अजेर्धातोः क्यप् चञ् अच् वर्जिते ल्यश्चि प्रत्यये वी नित्यं भवति । वीयात् । वीयास्ताम् । वीयास्तुः । विषाय । विष्यतुः । विठयुः । वीयते । प्रवेद्यम् । प्रवयणीयम् । प्रवायकः । प्रवीय । अकवञ्चञ्चोति किम् ? समज्या । समाजः । उदजः । समजः । पशूनां यजतीत्यजः अजा ॥

लङ् लुङ् लुङ्गमाङ्गाट् ॥ ४ । २ । १३१ ॥

धातोर्लङ् लुङ् लुङ् विषये अङ्गागनो भवति अनाङ्गा— न चैमाङ्गास्ययोगो भवति । अकरोत् । अहरत् । अकार्षीत् ।

अहार्षीत् । अकरिष्यत् । अहरिष्यत् । विषयविज्ञानाद्विकरष-
ठ्यवधानेऽपि भवति । अमाङ्ङेति किम् ? मा स्म भवान् करोत् ।
ना भवान् कार्षीत् । मा दोषवन्ति वचनानि सनानि भूवन् ॥

आरैजाद्यचः ॥ ४ । २ । १३२ ॥

लङ्लुङ्लुङ्-विषये धातोरादेरचः आरैचो भवन्ति अमा-
ङ्ङा योने । आ-आटत् । अत्रनात् । आटीत् । आशीत् । आटि-
ष्यत् । आशिष्यत् । आत्र-आच्छत् । अत्रातेः-आर्णात् ।
अच्छीत् । आच्छिष्यत् । ऐच्-ऐहत् । ऐलयत् । ऐष्यत् ।
ऐहिष्ट । ऐलिष्यत् । ऐहिष्यत् । ऐलिष्यत् । औ-‘औजत् । औम्भत् ।
औष्यत् । औडर्जात् । औम्भीत् । औडिजष्यत् । औम्भिष्यत् ।
औच्छत् । औभत् । औम्भत् । औच्छीत् । औम्भीत् । औ-
च्छिष्यत् । (औम्भीत् कुत्रचिदयं पाठः) ॥ उस्मन्-ऐच्छत् ।
औस्त्रीयत् । औंकारीयत् । आ-ऊढा औढा, तानैच्छत्
औडीयत् । अमाङ्ङेति किम् ? मा स्म भवानटत् । ना भवान-
टीत् । मा स्म भवानृच्छत् । ना भवानृच्छीत् ॥

यसः ॥ ४ । २ । १३३ ॥

इणः इकश्च अस भुवीत्यस्य च धातोराद्यचः लङ्लुङ्-
लुङ्-विषये आरैजासक ऐकार आकारश्चादेशो भवति अमा-
ङ्ङयोने । यङ्लुगपवादः । आबन् । अचयावन् । आस्ताम्
आसन् । अमाङ्ङेति किम् ? मा स्म भवन्तो यन् । मा स्म
भवन्तस्सन् । अगात् । अभूत् इति नेमाङ्ङादेशस्य, कस्य तर्हि ?
धातोरिति न वाच्येते । इदमेव ज्ञापकं लङ्लुङ्लुङ्ङिति विषय-
विज्ञानेऽपि निष्पन्नोऽन्यस्मिन् धातुप्रत्यये कार्यं पश्चात् आरैच्
भवतीति । तेन-अधीकरत् । अजीहरत् । अच्यैयन् । अच्यै-
यत् । औयहरित्यादि सिद्धम् ॥

बलादेरिडञ्चवपुणादेः ॥ ४ । २ । १३४ ॥

घातोर्बलादेर्ल्यश्लः प्रत्ययस्येहागमो भवति अत्रवपुणा-
देः—न चेदसौ ऋः वषादिरुणादिर्वा भवति । लुलविथ । लुलुवि-
थे । लुलुविद्वे । नविषीष्ट । पविषीष्ट । लविता । पविता । बला-
देरिति किम् ? लठ्यम् । लवनीयम् । आदिग्रहणं किम् ? लाव-
कः । पावकः । अत्रवपुणादेरिति किम् ? ऋ—हलस्य पोत्रम् । सूक-
रस्य पोत्रम् । पत्रम् । वष्—ईश्वरः । नश्वरः । दीप्रम् । भस्म ।
यजः । उणादि तु—तन्तुः । जन्तुः । थ—कोष्ठम् । कुष्ठम् । वृ-
शस्ता, शंस्ता । स्नक्—कृत्स्नम्, तीक्ष्णम् । कुरुदिव कुरुदिग
इति स्नादिनियमादिट् । ल्यश्लीति किम् ? आस्ते । शास्ते ॥

तेर्ग्रहादिभ्यः ॥ ४ । २ । १३५ ॥

ग्रहादिभ्यः परस्य बलादेर्ल्यश्लः प्रत्ययस्य तेरिहागमो
भवति । गृहीतिः । उपस्मिद्वितिः । निकुचितिः । निपठितिः ।
उदितिः । तेर्ग्रहणादेरेवेति नियमात्—बान्तिः । दीप्तिः । पा-
क्तिः । याष्टिः । प्रक्षप्तिः । इत्यादी न भवति ॥

ग्रह एकाचोऽलिटीटः ॥ ४ । २ । १३६ ॥

एकाचो ग्रहेर्घातोऽरिड इहागमो भवति ,अलिटि—न
चेत्स इट् लिटि भवति । गृहीता । ग्रहीतुम् । ग्रहीतव्यम् ।
अग्रहीत् । अग्रहीष्वम् । ग्रह इति किम् ? भविता । एकाच
इति किम् ? जरीग्रहीता । जरीग्रहीतुम् । जरीग्रहीतव्यम् ।
अलिटीति किम् ? जगृहिव । जगृहिन । इट इति किम् ?
ग्रहवम् । आग्रहीषाताम् इति अिति नेट् ॥

नादूर्वालतङ्घ्नेः ॥ ४ । २ । १३७ ॥

ऋकारान्तात् 'वृ' इति वृज्जूवृङ्घ्यां च इट् इड् भवति वा
अलतङ्घ्नेः—न चेत्स ल लिङ्लिटोरलङ्घपरस्य च सेर्भवति ।

तरिता, तरीता । तितरिषति, तितरीषति । जरिता, जरीता ।
जरित्वा, जरीत्वा । जिजरिषति, जिजरीषति । वृ-वरिता,
वरीता । विवरिषते, विवरीषते । प्रावरिता, प्रावरीता ।
प्राविवरिषति, प्राविवरीषति । ऋद्भुरिति किम् ? करिष्यति ।
हरिष्यति । अलतङ्सेरिति किम् ? तेरिष । ववरिष । तेरिष
तेरिष । विशरिषीष्ट । आस्तरिषीष्ट । वरिषीष्ट । प्रावरीषीष्ट ।
अतारिष्टान् अतारिषुः । आस्तारिष्टाम् आस्तारिषुः । प्रा-
वारिष्टाम् प्रावारिषुः । अतारिषति विशेषणादिहेद् भवत्येष
-आस्तरिष्ट, आस्तरीष्ट । आवरिष्ट, आवरीष्ट । प्रातरिष्ट,
प्रातरीष्ट ॥

हल्यां चोसट् तङ्सेः ॥ ४ । २ । १३८ ॥

धातोर्हलभ्यां-हलद्वयात्परो य ऋकारस्तदन्तात् ऋद्भुश्च
धातोः परस्य सटः तङ्परस्य च सेरिडागमो वा भवति ।
दृषीष्ट, हरिषीष्ट, स्मृषीष्ट, स्मरिषीष्ट । तर्षीष्ट । तरिषीष्ट,
आस्तीर्षीष्ट, आस्तरिषीष्ट । वृषीष्ट, वरिषीष्ट । प्रावृषीष्ट,
प्रावरिषीष्ट । तङ्सेः-अध्वृषाताम्, अध्वरिषाताम् । अस्मृ-
षाताम्, अस्मरिषाताम् । आस्तीष्ट, आस्तरिष्ट । अवृत,
अवृषीष्ट । प्रावृत, प्रावरिषीष्ट । हलभ्यामिति किम् ?
कृषीष्ट । अकृत । धातोरिति विशेषणादिह न भवति—
निष्कृषीष्ट । ना निष्कृत । “स्कृच्छृत” इति स्कृग्रहणात्सट्
हलभ्यामिति न निर्दिश्यते । तेनेह न भवति संस्कृषीष्ट ।
समस्कृत । तङ्ग्रहणं किम् ? अष्वार्षीत् । अस्मार्षीत् । अता-
रीत् । अस्तारीत् । प्रावारीत् । प्रावारिष्टान् । प्रावारिषुः ॥

रधाद्यौदिद्भुजः ॥ ४ । २ । १३९ ॥

रधादेरौदितः धूजश्च धातोः परस्य वलादेर्यञः प्रत्य-

यस्य इडागमो वा भवति । रघ-रट्टा । रधिता । नञ-नष्टा,
नशिता । तृप्-तर्प्ता । तर्पिता । दृप्-दर्प्ता । दर्पिता । द्रुह्-
द्रोग्धा । द्रोढा । द्रोहिना । मुह-मोग्धा, मोढा, मोहिता ।
ष्णुह-स्नेग्धा, स्नेहिता । स्त्रोढा । स्त्रोह-स्त्रोग्धा । स्नेढा
स्नेहिना । औदितः-गुपौ-गोप्ता, गोपिता । गुह्री निगोढा,
निगूहिता । गाह्री-निगाढा, विगाहिता । औस-सर्ता,
सरिता । घूङ्गी-सोता, सविता । घूञ्-घोता, घविता ॥

अन्जोऽसेः ॥ ४ । २ । १४० ॥

अन्जो धातोः परस्य सिर्वर्जितस्य बलादेत्यंशः प्रत्य-
यस्य इडागमो भवति वा । अंका । अंजिता । असेरिति ।
किम् ? आंजीत । आंजिष्टां । आंजिषुः ।

निष्कुषः ॥ ४ । २ । १४१ ॥

निस् पूर्वोत्कुषो धातोः परस्य बलादेः प्रत्ययस्य इडा-
गमो वा भवति । निष्कोष्टा । निष्कोषितुं । निष्कोष्टयं ।
निष्कोषिता । निस्कोऽन्यत्र नित्य एव कोषिता । प्रकोषिता ।

क्तयोः ॥ ४ । २ । १४२ ॥

निष्कुषः कयोरिङ् नित्यं भवति । निष्कुषितः । नि-
ष्कुषितवान् ।

न डीयश्ठ्यैदिद्वे टोऽपतः ॥ ४ । २ । १४३ ॥

डीयश्ठि इत्येताभ्यां ऐकारानुबन्धात् वेदः यत्र कुत्रचिद्
विकल्पते टश्च धातोः कयोरिङ् न भवति अपतः पतिवर्जि-
तात् । डीयः डीनः । डीनवान् । उड्डीनः । उड्डीनवान् । डीय
इति इयनिर्देशादेधादेरिङ्भवत्येव-इयितः । इयितवान् ॥
श्ठि-शूनः । शूनवान् । ऐदितः ओलजैः लग्नः । लग्नवान् ।
ओबिचैङ्-उद्विग्नः । उद्विग्नवान् । वेद-अपश्ठिः । अपश्ठिवान् ।

अक्कः । अक्कवान् । शांतः । शांतवान् । सोढा । सोढवान् ।
 सृष्टः । सृष्टवान् । विक्रः । विक्रवान् । तृणः । तृणवान् । अतप
 इति किम् ? परितः । परितवान् । एकाच इत्येष दारद्रिमः ।
 दरिद्रितवान् । कन्तत्यादेः—कृतन्तृच्छदः स्वसौ इति विकल्पेने-
 द्दत्त्वेपि एदित्त्वं यद्भ्रश्लुगर्थं चरीकृतवान् इति ।

अर्दस्सन्निवेः ॥ ४ । २ । १४४ ॥

सन्निविभ्यः परादर्दः कयोरविदूरेप्रकृष्टे चार्थे इह्न भवति ।
 समर्णः । व्यर्णः । न्यर्णः । सन्निवेरिति किम् ? अर्दितः ।
 दुरर्दितः ।

अविदूरेऽभेः ॥ ४ । २ । १४५ ॥

अभेततरादर्दः कयोरविदूरे अविप्रकृष्टार्थे इह्न भवति ।
 अभ्यर्णमविदूरमित्यर्थः । अभ्यर्णा शरत् अभ्यर्णे सेने । अन्यत्र
 अभ्यर्दितः, शोतेन बाधित इत्यर्थः ।

शसिधृषः प्रागल्भे ॥ ४ । २ । १४६ ॥

शसिधृषिभ्यां कयोः प्रागल्भेऽर्थे इह्न भवति । शस्तः ।
 विशस्तः । घृष्टः प्रगल्भ इत्यर्थः । अन्यत्र—विशसितः । धार्षतः ।

कषः कृच्छ्रगहने ॥ ४ । २ । १४७ ॥

कृच्छ्रं दुःखं दुःखकारणं च तस्मिन् गहने चार्थे कषेर्धातोः
 कयोरिह्न भवति । कष्टं वर्तते । कष्टं गणितं । कष्टं वनं ।
 अन्यत्र—कषितं ।

घुषोऽविशब्दे ॥ ४ । २ । १४८ ॥

नामा शब्दानं विशब्दः । प्रतिज्ञानं वा ततोऽन्यत्राविश-
 ष्ठेर्धे वर्तमानाद्घुषेर्धातोः कयोरिह्न भवति । घुष्टा रज्जुः ।
 घुष्टी पादी । घुष्टाः संबन्धावयवा इत्यर्थः । अन्यत्र—अवघुषितं
 वाक्यमाह । अयमेव विशब्दने प्रतिषेधो ज्ञापकः अनित्य-

श्चुरादि णिजिति, तेनेदमप्यनुपपन्नं । जुषुषुः । जुष्यनाशाः वा

दूढः स्थूलवलिजो ॥ ४ । २ । १४८ ॥

दूढ इति दूहेर्दून्हेर्वा धातोः कप्रत्यये स्थूले वलवति चार्थे
इहभावादि निपात्यते । दूढः स्थूलः बलीयान् वा । परिदू-
ढय्य गतः । पारिदूढा कन्या । अन्यत्र-दूहितं दूहितं ॥

क्षुब्धस्वान्तध्वान्तपरिवृढलग्नम्लिष्टविरिढधफांट-
बाढं मन्थमनस्तमः प्रभुसक्तास्पष्टस्व-

रानायासभृञ्चे ॥ ४ । २ । १५० ॥

क्षुब्धादि यथासंख्यं मन्थादिष्वर्थेषु निपात्यन्ते । क्षुभेः
क्ते मन्थे इहभावे निपात्यते । मन्थनं, मथयते वा यः सः
मन्थः, तदभिधाने क्षुब्धं देवदत्तेन मलितमित्यर्थः । क्षुब्धः
समुद्रः, मथितः मथमानो वा । संशोभं गत इत्यर्थः ।
सक्तुसंपृष्टं वा । द्रवद्रव्यं मन्थः । तद्द्रव्याभिधाने क्षुब्धः
मन्थः इत्यर्थः । संवलितो मन्थ इत्यन्ये । अन्यत्र क्षुभितं समु-
द्रेण । क्षुभितं मन्थनेन । क्षुभितः समुद्रः । स्वनेः-स्वान्तं मनः
विषयेष्वविक्षिप्तमनाकुलमित्यर्थः । तन्नामधेयं वा । अन्यत्र-
स्वनितो मृदङ्गः । स्वनितं मनसा । घटितं स्पष्टमित्यर्थः ।
ध्वन्-ध्वान्तं तमः । अनालोकं गम्भीरमित्यर्थः । तन्नामधेय
वा । अन्यत्र-ध्वनितो मृदङ्गः । ध्वनितं तमसा । परिपूर्वस्य
वृहेर्वहेर्वा क्ते इहभावादि परिवृढः कुटुम्बी, प्रभुषित्यर्थः । परिप्र-
ढय्य गतः । पारिवृढी कन्या । अन्यत्र-परिवृहितं । लगतेर्लग्नः
सक्त इत्यर्थः । लगितमन्यत् । म्लेच्छतेः-इहभावः इत्वं च म्लि-
ष्टः अविरूपष्ट म्लेच्छितमन्यत् । रेभे रेभुश्च शब्दे इत्यस्य वा । विपू-
र्वस्य इत्वं च विरिढधः स्वरो ध्वनिरित्यर्थः । विरिभितमन्यत् ।
विरेभिलं चान्यत् । विभिः सौत्रो धातुः । फलेः फांटमनायासं

यदश्रपितमपीष्टमुद्कसंस्पर्कमात्रात् विभक्तकणं कषायं तदुच्यते ।
अग्निना तप्तं यत् किञ्चिदुष्णं तत् कांटमित्यन्ये । कथितम-
न्यत् । बाह्येः—बाह्यं भृशमित्यर्थः । वाहितमन्यत् ।

आदितः ॥ ४ । २ । १५१ ॥

आदितो धातोः कयोरिद्वा भवति । जिनिदा—विन्नः,
विन्नवान् । जिश्चिदा—क्षिषरणः । क्षिषरणवान् ॥

भावारम्भे वा ॥ ४ । २ । १५२ ॥

आदितो धातोः भावे आरम्भे अधिकर्मणि चार्थे कयो-
रिद्वा भवति । निन्नमनेन । निदितमनेन । प्रमिन्नः । प्रमे-
दितः । प्रमिन्नवान् । प्रमेदितवान् । क्षिषरणमनेन । क्ष्वेदितम-
नेन । प्रक्षिषरणः । प्रक्षिषणवान् । प्रक्ष्वेदितः । प्रक्ष्वेदितवान् ।
आदित इति किम् ? विदितमनेन । प्रविदितः । अन्यत्र—विन्नः ।
विन्नवान् ॥

शक्तेः कर्मणि ॥ ४ । २ । १५३ ॥

शक्तेः कर्मणि कयोरिद्वा भवति । शक्तो घटः कर्तुं
शकितो घटः कर्तुम् । अन्यत्र—शक्तो देवदत्तः ॥

हृषेलोमविस्मयप्रतिघाते ॥ ४ । २ । १५४ ॥

हृषेद्घातोः लोमविस्मयप्रतिघातेषु वर्तमानात् कयो-
रिद्वा भवति । लोमविषया लोमस्थक्रिया लोमेत्युच्यते ।
लोमलाङ्गजम्, मूर्द्धजं च गृह्यते । हृषितं हृष्टानि लोमानि ।
हृषितानि हृष्टं । हृषितं लोमभिः । एवं हृष्टाः केशाः । हृषि-
ताः केशाः । हृष्टं हृषितं केशैः । विस्मये—हृष्टः । हृषितः
देवदत्तः । विस्मित इत्यर्थः । प्रतिघाते—हृष्टाः । हृषिताः
दंताः । प्रतिघाता इत्यर्थः । अन्यत्र—हृष्टोऽलीकं । हृषितः
तुष्टौ ॥

जप्तश्वस्तापचितम् ॥ ४ । २ । १५५ ॥

जप्तादयः क्ले वा निपात्यन्ते । जप्तः । जपितः । श्वस्तः ।
श्वसितः । अपचितः आश्वस्तः । आश्वसितः । अपचितः ।
अपचायितः ।

वमरुष्यमत्वरसंचुषास्वनः ॥ ४ । २ । १५६ ॥

वमादिभ्यः ऋयोरिड्वा न भवति । व-वान्तः । वान्त-
वान् । वमितः । वमितवान् । रुषी-रुष्टः । रुष्टवान् । रुषितः ।
रुषितवान् । अस्य वेदिति नित्ये प्रतिषेधे ग्रहणम् । अम-अ-
भ्यान्तः । अभ्यान्तवान् । अभ्यमितः । अभ्यमितवान् । त्वर्-
तूर्णः । तूर्णवान् । त्वरितः । त्वरितवान् । संघुष्-संघुष्टं संघु-
षित्वं वाक्यम् । संघुष्टौ, संघुषितौ दम्भ्यौ । अविशब्दनेऽपि
परत्वादयमेव विकल्पः । आस्वन्-आस्वान्तः । आस्वनितो
देवदत्तः । आस्वान्तः । आस्वनितं मनः मनस्यप्ययमेव विक-
ल्पः ।

जृग्रश्चास्त्वि ॥ ४ । २ । १५७ ॥

जृग्रश्चिभ्यां क्क्षाप्रत्यये परे तस्येह नित्यं भवति । ज-
लित्वा । जरित्वा । ब्रश्चित्वा । जृषिति दैवादिकस्य शानु-
बन्धस्य जीर्त्वा ।

क्तक्कां क्षुधवसः ॥ ४ । २ । १५८ ॥

क्षुधवसान्यां परयोः क्क्षायाश्च वलादेरिड् भवति । क्षुधि-
तः । क्षुदितवान् । क्षुदित्वा । क्षोदित्वा । उषितः । उषितवान् ।
उषित्वा । वस्तेरनिषेधादिहस्त्येव ।

लुभ्यंचेर्विमोहार्चे ॥ ४ । २ । १५९ ॥

लुभि अचिभ्यां यथासंख्यं विमोहे अर्चायां चार्थे ऋयोः
क्क्षायाश्च वलादेरिड् भवति । विलुभितः सीनन्तः । विलु-

भिताः केशाः । विलुभितानि पदानि । विलुभितमन्यः ।
 लुभित्वा लोभित्वा केशान् गतः । अचि-अचिताः गुरवः । गुरु-
 नञ्चिन्वन्तः । अञ्चित्वा गुरुन् स्वर्गमाप्नोति । अन्यत्र-लुब्धो
 जालमः । लुब्ध्वा । लुभित्वा । लोभित्वा । उदकमुदकं कृपात् ।
 अक्ता-अञ्चित्वा । विमोहनमाकुलीकरणम् । अर्था पूजा ।

पूङ्क्विलञ्चो वा ॥ ४ । २ । १६० ॥

पूङ्क्लिशभ्यां परयोः कयोः क्त्वायाश्च वलादेरिडा भवति ।
 पूतः । पूतवान् । पूत्वा । पवितः । पवितवान् । पवित्वा ।
 क्लिष्टः । क्लिष्टवान् । क्लिष्ट्वा । क्लिशितः । क्लिशितवान् । क्लिशि-
 त्वा । ङकारः पूञ् निवृत्तपर्यः । तस्य शिङ् दिङ् पूङ्कित्यनिषे-
 धात् पवित इत्यनिष्टं स्यात्तत्र च ङकारोच्चारणं, पोपवितः ।
 पोपवितवान् । इति यङ्श्लुचि निषेधनिवृत्तपर्यः ।

त्थ्यूदितः ॥ ४ । २ । १६१ ॥

उदितो धातोः क्त्वाप्रत्यये वलादेरिडा भवति । शमू-
 शान्ता । दमू-दान्ता । शमित्वा । दमित्वा ॥

सहलुभेच्छरुपरिषस्ति ॥ ४ । २ । १६२ ॥

सहाम्यस्तकारे परे वलादेर्यश्छः प्रत्ययस्य इडा भव-
 ति । सह-सोढा । सोढुम् । सोढयम् । सहिता ॥ सहितुं ।
 सहितयम् । लुभ-लोढा । लोढुं । लोढयं । लोभिता ।
 लोभितुम् । लोभितव्यम् । इच्छ-एष्टा । एष्टुम् । एष्टयं । एषि-
 ता । एषितुं एषितव्यम् । इच्छेति इषेः शबिकरणस्योपादानादिव
 गती इष आभीष्टये इत्येताभ्यां नित्यमेवेत् । प्रेषिता ।
 प्रेषितुं । केचिद्विष्णोतेरपि विकल्पमाहुः । इष-रोष्टा ।
 रोषिता । रिष्टः रेषिता । तीति किम् ? सहिष्यते ॥

भ्रञ्जृधदम्भतन्सन्पति क्षपि त्रियूर्णुभरस्वृत्रि-
वृतस्सनि ॥ ४ । २ । १६३ ॥

असादिभ्य इष इत्येषमन्तेभ्यः ऋकारान्तेभ्यश्च धातुभ्यः
परस्य बलादेशेर्यश्चलः प्रत्ययस्य इडा भवति । सनि-अस्ज-वि-
भ्रसति । विभ्रक्षति । विभ्रज्जिषति । विभ्रज्जिषति । ऋध्-
ईत्सनि । अर्दिधिषति । दंभ-धिष्मति । दिदम्भिषति । तन्-
तितन्सति तितान्सति । तितनिषति । सन्-सिषासति । सि-
षनिषति । मनतेः सनेतेश्च ग्रहणम् । पति-पित्तति । पिप-
विषति । क्षपि-जिष्पयिषति । क्षपीति कृन्द्स्वस्योपादानात्
क्षापेः-जिष्पापयिषतीत्येव भवति । अत्रि-अत्रिषति । आशि-
अयिषति । यु युयूषति । यियविषति । ऊर्णु-प्रोर्णुनूषति ।
प्रोर्णुनुविषति । प्रोर्णुनविषति । भर-वुभूर्षति । विभ्रिषति । भर
इतिशब् न्देशः । दुडुभृञ् निवृत्त्यर्थः । अन्ये-तयोर्नार्थ भेदः । भर
इत्यऽरादेशनिपातनमेतत् । विभ्रर्षत्यर्थमित्याहुः । स्व-सुस्व-
र्षति । मिस्वरिषति । व-वुवूर्षति । विवरिषते । विवरीषते ।
प्रावुवूर्षति । प्राविवरिषति । प्राविवरीषति । वृ इति वृड्वृजो-
र्ग्रहणम् । इव्-दिद्युषति । दिदेविषति । सुस्युषति । सिसेविष-
ति । ऋत् नित्तीर्षति । तितरिषति । तितरीषति । आतिस्ती-
र्षति । आतिस्तरिषति । आतिस्तरीषति । चिकीर्षति । जिही-
र्षति । ति दीर्घे कृते ऋकारो लाल्पणिक इति न भवति ॥

क्राद्य् पूङ्गस्म्यञ्जुशः ॥ ४ । २ । १६४ ॥

कृविक्षेपण इत्यादिभ्यः पञ्चम्यः ऋपूङ्गस्मिङ् अङ्
अशिभ्यश्च मन इङ्गुत्यं भवति । क्रादि-चिकरिषति । जिग-
रिषति । दिदरिषते । दिधिषते । पिपृच्छिषति । प्रच्छेः
परतो वृत्करणानुदादिप्रतिपत्तः । कृणातेः चिकीर्षति । गृणातेः

जिगीर्षति । दरतेः दिदीर्षते । इतीङ् भवति । ऋ-अरीरि-
षति । पूङ् पीषिषते । पूजः पुपूषति । स्निङ्-सिस्निषिषति ।
अञ्जि अंजिजिषति । अश् अशिशिषते ॥

न किदाव्युग्रहगुहः ॥ ४ । २ । १६५ ॥

किदादिभ्यः सगंताद्ग्रहगुहाभ्या च सनि इङ् भवति ।
चिकीर्षति । चिकित्सति । चिकित्सते । शिशामते । दिदां-
सते । गुरुषते । लुलूपति । जिघृक्षति । जुषुजति । कित् तिङ्
गुप् । शान् । दान् । मान् । ओदाः । किदादयः ॥

ऋहृणस्स्ये ॥ ४ । २ । १६६ ॥

ऋकारांतात् हन्तेश्च परस्य ल्यश्लः प्रत्ययस्य इह्
भवति स्ये । करिष्यति । अकरिष्यत् । हरिष्यति । अहरिष्यत् ।
स्वरिष्यति । अस्वरिष्यत् । हनिष्यति । अहनिष्यत् ॥

क्वस्यैकाज्यसः ॥ ४ । २ । १६७ ॥

आकारांतादेकाचः घसश्च धातोः परस्य ल्यश्लः प्रत्य-
यस्य इह् भवति । क्वसौ आतः । पपिषान् । तपिषाम् ।
एकाचः-आधिषान् । अनूषिषान् । पेषिषान् । नपसेषिषान् ।
घसः-जक्षिषान् । एकाज्यस इति किम् ? विभिषिषान् । बभू-
षान् । नित्यत्वाद् द्विर्वचने कृते अनेकाज्यसम् । इण्-ऊषिषान् ।
समीषिषान् । अत्र द्विर्वचने दीर्घं सत्यैकाज्येवायं भवतीति इटः
प्राप्तिसङ्गादादिहित्य इति पूर्वमेव भवति । अघस्यहणनने-
काज्यसम् । स्त्रादिनियमादिटि प्राप्ते नियमार्थं वचनम् ।

गसहन्विद्दृशिवञ्चो वा ॥ ४ । २ । १६८ ॥

गम् हन् विद् दृश् विश् इत्येतेभ्यः क्वसः इहा भवति ।
जगम्षान् । जग्मिषान् । जघस्वान् । जघस्मिषान् । विविषान् ।
विविषिषान् । ददृष्वान् । ददृषिषान् । विविष्वान् । विविषि-

वान् । अदाद्यनदाद्योरनदादेरेव ग्रहणमिति भाग्यर्थस्य विदे-
र्ग्रहणं । ज्ञानार्थस्य विविद्धानित्येव भवति । सत्ताविचार-
णार्थयोः कसुरेव नास्ति ॥

कृत्तृन्तृचृच्छृदस्स्यसौ ॥ ४ । २ । १६८ ॥

कृतै च्छेदने कृतै संवंधने इति द्वयोरपि ग्रहणं तद्वृज्
हिंसानादरयोः नृतै गात्रविक्षेपणे । चृतै हिंसाग्रंथनयोः ।
च्छृदसं दीपने । एभ्यो घातुभ्यः परस्य ल्यश्लः प्रत्ययस्य इडा
भवति । सकारादौ संवर्जते । कृत्-कृत्स्यति । अकृत्स्यत् ।
चिकृत्सति । कर्तिष्यति । अकर्तिष्यत् । चिकर्तिष्यति । तृट्-
तत्स्यति । अतत्स्यत् । तितृत्स्यति । तर्दिष्यति । अतर्दि-
ष्यत् । तितर्दिषति । नृत्-नृत्स्यति । अनृत्स्यत् । निनृत्स्यति ।
नर्तिष्यति । अनर्तिष्यत् । निनर्तिष्यति । चृत्-चृत्स्यत् ।
अचृत्स्यत् । चिचृत्सति । चर्तिष्यति । अचर्तिष्यत् । चिचर्ति-
षति । च्छृट्-च्छृट्स्यति । अच्छृट्स्यत् । चिच्छृट्स्यति । छर्दि-
ष्यति । अछर्दिष्यत् । चिच्छर्दिषति । सीति किम् ? कर्तिता ।
तर्दिता नर्तिता । चर्तिता । छर्दिता । असाविति किम् ?
अकर्तीत् । अतर्दीत् । अनर्तीत् । अचर्तीत् । अच्छर्दीत् ।

गमः ॥ ४ । २ । १७० ॥

गमेषातोः परस्य सकारादेर्ल्यश्लः प्रत्ययस्य इडा भव-
ति । संजिगंसिता । संजिगमिषिता । अधिजिगांसिता । अधि-
जिगमिषिता । सीति किम् ? गन्ता ॥

अतङ् ॥ ४ । २ । १७१ ॥

अतङ्निमित्ताङ्गमेः परस्य सकारादेर्ल्यश्लः परस्य इङ्निनत्यं
भवति । गमिष्यति । अगमिष्यत् । जिगमिष्यति । अजिग-

निष्पत् । जिगमिषितुम् । अधिजिगमिषिता । अधिजिगमि-
षितुम् । अधिजिगमिषितव्यम् ।

न वृद्धयः ॥ ४ । २ । ११२ ॥

अतङ्कः इति वर्तते । न सीति । वृतादिभ्यः अतङ्कनि-
मित्तेभ्यः परस्य प्रत्ययस्य वृद्ध् न भवति । अतङ्कनिमित्तम् च
वृतादयः स्यसुनोस्तासि च कृपिः । वृत्तुङ्-वत्स्यति । अव-
त्स्यत् । विवृत्स्यति । विवृत्सितुम् । वृधुङ्-वत्स्यति । अव-
त्स्यत् । विवृत्सति । विवृत्सितुम् । श्रुदुङ्-शत्स्यति । अश-
त्स्यत् । शिश्रत्स्यति । शिश्रत्सितुम् । स्यन्दीङ्-स्यत्स्यति ।
अस्यत्स्यत् । सिस्स्यत्स्यत् । अस्यत्स्यत् । सिस्स्यत्सति । सिस्स्य-
त्सितुम् । कृपौङ्-कल्पस्यति । अकल्पस्यत् । विकल्पसितम् ।
चिकल्पसितव्यम् । कल्पारौ । कल्पारः । कल्पसि । कल्पस्यः ।
कल्पस्य । अतङ्क इति किम् ? वर्तिता । कल्पितव्यम् । स्यादा-
वपि पात्रिकमेषामतङ्कनिमित्तव्यम् । यत्रातङ्कनिमित्ता नास्ति
तत्रेङ् भवति । वर्तिष्यते । अवर्तिष्यत । विवर्तिष्यते । विव-
र्तिषिता । विवर्तिषितुम् । ष्यवर्तिषितव्यम् । वृद्धिष्यते । अव-
द्धिष्यत । विवद्धिष्यते । विवद्धिषितुम् । शर्दिष्यते । अश-
र्दिष्यत । शिशर्दिष्यते । शिशर्दिषितुम् । स्यन्दिकपोरौ द्वि-
त्वाद्दिकल्पः । स्यत्स्यते । स्यदिष्यते । अस्यत्स्यत । अस्यदि-
ष्यत । सिस्स्यत्स्यते । सिस्स्यदिष्यते । सिस्स्यत्सितुम् । सिस्स्य-
दिषितुम् । कल्पस्यते । अकल्पस्यत । कल्पिष्यते । अकल्पि-
ष्यत । कल्पिष्यति । अकल्पिष्यत् चिकल्पस्यते । चिकल्पिष्यते ।
चिकल्पसितुम् । चिकल्पिषितुम् । कल्पा । कल्पिता ।
कल्पसा । कल्पितासे । विवृत्सतीत्यत्र ष्यङ्तिङ्निमित्तं
वृत्तिरतङ्क एव ॥

गम्स्नोःरसुप्तकाने ॥ ४ । २ । १७३ ॥

गम् स्नुभ्यां परस्य वलादेत्यंशः प्रत्ययस्य इङ् भवति । असुप्तकाने असुप्तकानोः सम्बन्धिनि तङ्काने । गंस्यते यामः । संगंस्यते वत्सो मात्रा गंस्यमानः । संगंस्यमानः । अगंस्यतः । समगंस्यत । गंसीष्ट । संगंसीष्ट । संजिगंसते । संजिगंसमानः । संजिगंसिष्यते । संजिगंसिष्यमानः । अधिजिगंसते । अधिजिगंस्यमानः । गम इति प्राप्तिः । स्नुः—प्रस्त्रोता । प्रस्त्रोतासे । प्रस्त्रोष्यते । प्रस्त्रोष्यमाणः । प्रास्त्रोष्यत । प्रस्त्रोषीष्ट । प्रास्त्राष्ट । रुषट्कत्वात्प्राप्तिः । असुप्तकान इति किम् ? संजिगन्निषिता । अधिजिगन्निषिता । प्रश्नवितुम् । प्रस्त्रवितुष्यम् । असुङ्ग्रहणं किम् ? जिगन्निषीत्रीयते । प्रस्त्रविषीयते ।

क्रमः ॥ ४ । २ । १७४ ॥

क्रमः परस्य वलादेत्यंशः प्रत्ययस्यासुप्तकाने सति इङ् भवति । प्रकंसिष्ट । उपक्रंसीष्ट । प्रक्रंतासे । प्रक्रंस्यमानः । उपक्रंस्यमानः । प्राक्रंस्यत । उपाक्रंस्यत । प्राक्रंस्यतः । उपाक्रंस्यतः । प्रचिक्रंसते । प्रचिक्रंसिष्यते । असुप्तकान इति किम् ? क्रमिता । निरक्रमीत् नृपति । असुङ्ग्रहणं किम् ? क्रमित्रीयते ॥

तुः ॥ ४ । २ । १७५ ॥

असुप्तकाने यः क्रमिः असुप्तकानविषयस्तस्मात्परस्य तुः—तृप्रत्ययस्य इङ् भवति । प्रक्रंता । उपक्रंता । असुप्तकान इति किम् ? क्रमिता । निष्क्रमिता ॥

शकप्रच्छिन्नुद्यहन्वसिदस्यचोऽशिवश्रिशीङ्डीङ्-

रुषट्कोद्बुद्धतः ॥ ४ । २ । १७६ ॥

एकाच इति वर्तते । शकादिभ्योऽजन्तेभ्यश्च एका-
 उभ्यो घातुभ्यो विहितस्य प्रत्ययस्य इड् न भवति । त्रिष
 त्रि शीङ् दीङित्येतान् रुषट्कं ऊकारान्तं वृङ् वृजो ऋका-
 रांतनकारांतं च वर्जयित्वा । शक—शक्ता । शक्नुम् । प्रच्छि—
 प्रष्टा । प्रच्छुम् । विद्—वेत्ता । वेत्तुम् । विकरणोपादानं ज्ञानार्थ-
 ठ्युदासार्थम् । वेदिता शास्त्रस्य । विदतेरपि । ठ्युदासं केचिदा-
 हुः । वेदिता स्वरणस्य । इन्—इंता । हंतु । वसि—वस्ता । वस्तु-
 न् । वनीति वसतेर्ग्रहणं न वस्तेरदादित्वात् । वसिता वस्त्राणां ।
 वसि—वस्ता । वस्तुम् । वस्तव्यम् । अजन्तेभ्यः—पाता । चेता ।
 नेता । स्तोता । कर्ता । हर्ता । अश्वीत्यादीति किम् ? श्वयि-
 ता । अयिता । शयिता । डयिता । रुषट्क—रविता । ऋविता ।
 ऋणविता । प्रस्नविता । भविता । यविता । ऊत्—छू लविता ।
 पू—पविता । भू—भविता । वृङ् वरीता । वरिता । वृङ्—प्रा-
 वरिता । प्रावरीता । वृ इति वृङ् वृजोः सामान्यग्रहणं ऋत्—तृ-
 तरिता तरीता । तरितुम् । तरीतुम् । स्तृ—आस्तरिता ।
 आस्तरितुम् । अत्—अवधोत् । अवधिष्ट । शकादिसाहचर्या-
 द्धातुपाठे अजंतस्य प्रतिषेध इति इड् न भवति । विरिवा
 चारीत् । अवायीत् । अगनीत् । अगामीत्वा । एकाच इति
 किम् ? प्रोर्णविता । प्रोर्णुविता । शाशविता । परिपृच्छता ।
 एकाचो विहितस्य इति विहितविशेषणम् । विवत्सति ।
 विधत्सति । पश्चादनेकाचत्वेति प्रतिषेधो भवत्येव ॥

मुरिसिविपवाञ्च ॥ ४ । २ । १७७ ॥

मु—रि—सि—वि—प—व इत्येतेभ्यः परी यश्चकारास्तदंतादे-
 काचो घातोर्विहितस्य इड् न भवति । मुच्—मीका । मोक्तुम् ।

रिच्-रेका । रेक्तुम् । सिच्-सेका । सेक्तुम् । विच्-वेका ।
वेक्तुम् । पच्-पक्ता । पक्तुम् । वच्-वक्ता । वक्तुम् ।

भ्रमसृयुयविनित्यभुरुभाज्जः ॥ ४ । २ । १७८ ॥

असादिभ्यः परो यो ङकारस्तदंतादेकाधो धातोर्विहितस्य इङ् भवति । अस्मिञ्-अष्टा । अष्टुम् । भर्षा । भर्षुम् । मस्ज-मंक्ता । मंक्तुम् । सृज्-सृष्टा । सृष्टुम् । युज्-योक्ता । योक्तुम् । यज्-यष्टा । यष्टुम् । विजृञ्-पृथग्भावे । इति धातुरस्ति तस्मादयं प्रतिषेधः । ओविजैङ् जयचलनयोरित्येतस्मात्तु ऐदित्त्वान्न भवति तद्धि कयोः प्रतिषेधार्थम् । यद्यनेनैव प्रतिषेधः स्यात् तदनर्थकमापद्यते । विवेक्ता । विवेक्तुम् । मिज्-मेक्ता । मेक्तुम् । त्यज्-त्यक्ता । त्युक्तुम् । भुज्-भोक्ता । भोक्तुम् । रुच्-रोक्ता । रोक्तुम् । भज्-भक्ता । भक्तुम् ॥

रभसस्वान्जः ॥ ४ । २ । १७९ ॥

रादिभ्यः परो यः न्ज इति तदंतादेकाधो विहितस्य इङ् भवति । रंज-रंक्ता । रंक्तुम् । भ्रन्ज-भंक्ता । भंक्तुम् । संज-संक्ता । संक्तुम् । स्वंज-स्वंक्ता । स्वंक्तुम् ॥

अक्षु नुतुस्कन्भिच्छिखिशपहाद्दः ॥ ४ । २ । १८० ॥

अ इत्यादिभ्यः परो यो दकारस्तदंतादेकाध—इङ् भवति । अद्-अप्ता । अत्तुम् । क्षुद्-क्षोत्ता । क्षोत्तुम् । जुद्-जोत्ता । जोत्तुम् । तुद्-तोत्ता । तोत्तुम् । स्कन्द-स्कता । स्कंत्तुम् । भिद्-भेत्ता । भेत्तुम् । छित्-छेत्ता । छेत्तुम् । भिद्-भेत्ता । भेत्तुम् । शद्-शप्ता । शत्तुम् । पद्-पप्ता । पत्तुम् । सद्-सप्ता । सत्तुम् । हद्-हप्ता ।

हत्तुम् । केषांचित् । ह्वेत्ता । ह्वोस्यति । अपरेषां—होदि
ता । होदिष्यति ।

बन्रासायुबुक्रुशुरुक्षुठ्याद्धः ॥ ४ । २ । १८१ ॥

बनादिभ्यः परी यो दकारस्तदन्तादेकाचो विहितस्य
इङ् न भवति । बन्ध-बंधा । राध्-राहा । साद्-साहा ।
युध्-योहा । मुध्-भोहा । क्रुध्-क्रोहा । शुध्-शोहा । हध्-
रोहा । लुध्-लोहा । ठवाध्-ठयहा ।

आवलिलुक्षिळुसृस्वतिशलात्परः ॥ २ । ४ । १८२ ॥

आ इत्यादिभ्यः परी यः पकारस्तदन्तादेकाचो विहितस्य
प्रत्ययस्येङ् न भवति । आप्-आप्ता । आप्तुम् । वप्-वप्ता । वप्तु-
म् । लिप्-लेप्ता । लिप्तुम् । लुप्-ल्लोप्ता । ल्लोप्तयम् । ल्लोप्तुम् ।
स्रप्-स्रप्ता । स्रप्तुम् । स्वप्-स्वप्ता । स्वप्तुम् । तिप्-तेप्ता ।
तेप्तुम् । शप्-शप्ता । शप्तुम् । तप्-तप्ता । तप्तुम् ।

यरलाद्धः ॥ ४ । २ । १८३ ॥

यादिभ्यः परी यो भकारस्तदन्तादेकाचो विहितस्य
प्रत्ययस्य इङ् न भवति । यन्-यठधा । यठधुम् । रम्-रठधा ।
रठधुम् । आरठधा । आरठधम् । आरठधुम् । लम्-लठधा ।
लठधम् । लठधुम् । लठधयम् ।

रयनगान्मः ॥ ४ । २ । १८४ ॥

रादिभ्यः परी यो नकारस्तदन्तादेकाचो विहितस्य
प्रत्ययस्य इङ् न भवति । रम्-रन्ता । रंतुम् । यम्-यता ।
यंतुम् । नम्-नता । नंतुम् । गम्-गता । गन्तुम् ।

दन्टूलिविस्पृमृदिरुक्रुरेशः ॥ ४ । २ । १८५ ॥

दनादिभ्यः परी यः शकारस्तदन्तादेकाचो विहितस्य
इङ् न भवति । दंश-दंष्टा । दंष्टुम् । दृग्-दृष्टा । दृष्टम् ।

लिश्-लेष्टा । लेष्टुम् । विश्-प्रवेष्टा । प्रवेष्टुम् । स्पृश्-स्पष्टा ।
स्पष्टुम् । सृश्-स्रष्टा । आस्रष्टा । आस्रष्टुम् । दिश्-देष्टा ।
देष्टुम् । रुश्-रोष्टा । रोष्टुम् । क्रुश्-क्रोष्टा । क्रोष्टुम् ।
रिश्-रेष्टा । रिष्टम् । रेष्टुम् ।

शिशुद्वित्विकृपिचितुदोष्ः ॥ ४ । २ । १८६ ॥

श्यादिभ्यः परे यो षकारस्तदन्तादेकाचो विहितस्य
प्रत्ययस्य इङ् भवति । शिष्-शेष्टा । शेष्टुम् । शुष्-
शोष्टा । शोष्टुम् । द्विष्-द्वेष्टा । द्वेष्टुम् । त्विष्-त्वेष्टा ।
त्वेष्टुम् । कृष्-कर्षा । कर्षुम् । पिष्-पेष्टा-पेष्टुम् ।
विष्-वेष्टा । वेष्टुम् । तुष्-तोष्टा । तोष्टुम् । दुष्-दोष्टा ।
दोष्टुम् ।

वनमिदुरुदिलिदाद्हः ॥ ४ । २ । १८७ ॥

व इत्यादिभ्यः परे यो हकारस्तदन्तादेकाचो विहितस्य
प्रत्ययस्य इङ् भवति—वह—वोढा । वोढुम् । नह—नहा ।
नहधुम् । मिह—मेढा । मेढुम् । दुह—दोग्धा । दोग्धुम् ।
रुह—आरोढा । आरोढुम् । रिह—रेग्धा । रेग्धुम् । लिह
लेढा । लेढुम् । दह—दग्धः । दरधुम् ॥

स्विङ्गन् सिधिश्लिषिपुषश्रयात् ॥ ४ । २ । १८८ ॥

स्वदादिभ्यः श्यन्निकरणेभ्यो विहितस्य प्रत्ययस्य इङ्
भवति । स्वेता । मता । सेढा । आस्त्रिष्टा । पोष्टा ।
श्यादिति किम् ? स्वेदिता । मनिता । सेधिता । श्लेषिता ।
पोषिता ।

कित्युक्श्रयूष्णः ॥ ४ । २ । १८९ ॥

उगतात् कि इत्येतस्माच्चैकाचः ऊर्षुजश्च किति प्रत्यये
विहिते इङ् भवति । कतम् । लूनम् । युत्वा । श्रित्वा । ऊर्षु-

त्वा । एकाच इति किम् ? जागरितः । जागरितवान् । जाग-
रित्वा । सानुबन्धाद्यङ्श्लुचि—ऊर्णानवित्वा ।

नित्यानिट्तासोऽत्वदच्चसृजदृशस्येवावृष्योर्तेः ॥ २ । ४ । १८० ॥

नित्यानिट्तास् तस्मादकारवत्तः अजन्तात् सृजृशिम्यां
च धातुभ्यां विहिते थ प्रत्यये इडा भवति । वृ—ऋ—ठ्य—
अर्तीन् वर्जयित्वा एभ्यो भवत्येव । अत्वत्—पपक्ष्य । पेचिथ ।
शशक्ष्य । शेकिथ । जगन्थ । जगमिथ । इयष्ट । इयजिथ । अचः
—ययाथ । ययिथ । ववाथ । वविथ । विचेथ । विच-
यिथ । निनेथ । निनयिथ । जुहोथ । जुहोविथ । सृज—ससृ-
ष्ट । ससृजिथ । दृश्—दद्रष्ट । ददर्शिथ । नित्यादनास इति
किम् ? जघमिथ । चवयिथ । नास्य तासस्ति लिट्पादेशात् ।
नित्यानिट् ग्रहणं किम् ? आनन्दिथ । अत्वदच् सृजृश इति
किम् ? विभेदिथ । तकारः किम् ? आररादिथ । आवृष्यात्ते-
रिति किम् ? ववरिथ । आरिथ । संविठययिथ । आदिथ ।
विहितविशेषणं किम् ? चकर्षिथ ॥

ऋतः ॥ २ । ४ । १८१ ॥

ऋकारांतादेकाचो विहितस्य इड् भवति । सस्मर्थः ।
विजहर्तः । ऋ इति किम् ? निनयिथ । एकाच इति किम् ?
जजागरिथ ।

कृजोऽस्मः ॥ २ । ४ । १८२ ॥

कृजः असकाराद्विहितस्य यस्य इड् भवति । चकर्ष्यः ।
अस इति किम् ? संचस्करिथ ।

सृभृवृस्तुद्रुशुस्त्रोश्च लिटि ॥ २ । ४ । १८३ ॥

स्त्रादिभ्यः कृजश्चासकाराद्विहितस्य लिटः इड् भवति ।
सृ—ससृव । ससृम—भृ—वभृव । वभृम । वृङ्—ववृवहे । ववृमहे । वृ—व

वृष । ववृष । स्तु-तुष्टोष । तुष्टोष । द्रु-द्रुष्टोष । द्रुद्रुव । द्रुद्रुम ।
 स्तु-स्तुष्टोष । सुस्तुव । सुस्तुम । श्रु-शुश्रुव । शुश्रुव । शुश्रुम ।
 कृ-चकृव । चकृम । अस इति किम् ? सचस्करिव । संचस्करिम ।
 सिद्धे सत्पारभो नियमार्थः । तेन लिटि स्त्रादिभ्योऽन्ये सेट्
 एव । सस्वरिव । सस्वरिम । भि-बिभेदिव । बिभेदिव ।
 बिभेदिम ॥

सृजृशोऽम् अत्यकि ॥ २ । ४ । १८४ ॥

एयङ्गीति निवृत्तम् । सृजृशोर्धात्वोः जलादौ प्रत्यये अमा-
 गमो भवति । अक्रि—अक्रीति । स्रष्टा । स्रष्ट्यति । अस्राक्षीत् ।
 अस्रष्ट । द्रष्टा । द्रष्ट्यति । अद्राक्षीत् । अद्राष्टां । अक्रीति किम् ?
 सृष्टः । द्रष्टः । सिस्तनति । दिद्रक्षते । प्रसज्यप्रतिषेधोऽयं । प्रति-
 षेधेनाश्रियत इति सिलुवस्थानीवद्गावादिहापि प्रतिषेधः ।
 अस्रष्ट । अस्रष्टाः । समद्रष्ट । समद्रष्टाः । धातुप्रत्यये कार्यवि-
 क्षानाच्चेह न भवति । रज्जुसृष्टभ्यायाम् । देवद्रुग्भ्यायाम् ।

द्रुपृत्पृसृपृकृषिस्पृशृशो वा ॥ २ । ४ । १८५ ॥

द्रुपादीनामकिति जलि प्रत्यये अमादेशो वा भवति ।
 द्रप्ता । दर्प्ता । त्रप्ता । तर्प्ता । स्त्रप्ता । सर्प्ता । क्रष्टा । कर्ष्टा ।
 स्प्रष्टा । स्पर्ष्टा । च्रष्टा । चर्ष्टा । अच्रष्टा । अचर्ष्टा ।

नश्मस्जसोर्नम् ॥ २ । ४ । १८६ ॥

नश् इत्येतस्य धातोः मस्जश्च सकारस्य स्थाने जलि
 प्रत्यये नभागमो भवति । नंष्टा । नंष्टम् । नंष्टयम् । नंष्टाम् । नं-
 द्यति । निनंक्षति । नंक्ता । नंक्तुम् । नंक्तयम् । नंक्ता । नं-
 क्ष्यति । निनंक्षति । मस्जेः सकारस्य स्थाने भवन्नयभागमो
 आदेशश्चादेशकरणम् । मशः । मशवान् । मक्षा । नामक इति
 नलोपार्थम् । अन्यथाऽनुपांत्यत्वान्न स्यात् ।

उदितः ॥ २ । ४ । १८७ ॥

उदितो धातोर्नम् भवति प्रत्यये विषयभूते । तेन नमि
सति यथासंख्यं प्रत्ययः उदित्वं च । ह्रलो नानर्थाद्युदितो-
रिति विशेषाकार्यं । विंदति । नंदितः । कुंडिता । हुंडिता ।

लिपादितृफटूफगुफोभशुभश्चे ॥ २ । ४ । १८८ ॥

लिपादोनां तृपेत्येवमादीनां च धातूनां शे प्रत्यये नमा-
गमो भवति । लिपादि—लिंपति । लिंपते । सिंचति । सिंचते ।
मुंचति । मुंचते । लुंपति । लुंपते । विंदति । विंदते । कृनति ।
भिनति । पिंशति वृत् । तृफ—तृंफति । टूफ्—टूंफति । गुफ—
गुंफति । उभउंभति । शुभ—शुंभति ॥

जभोऽचि ॥ २ । ४ । १८९ ॥

जभेर्धातोर्जादौ प्रत्यये नं भवति । जंभयति । जंभकः ।
सासदुः । जंभंजम्भम् । जंभो वर्तते ॥

रधः ॥ २ । ४ । २०० ॥

रधेर्धातोर्रधि प्रत्यये नम् भवति । रन्धयति रन्धकः ।
साधु रन्धी । रन्धंरन्धम् । रन्धो वर्तते ।

नेत्यलिटि ॥ ४ । २ । २०१ ॥

रधः इडादावलिटि न नम् भवति । रधिना । रधिष्य-
ति । इटीति किम् ? रंधयति । अलिटीति किम् ? ररंधिम ।
रेधिवानित्यत्र नमः लुक् ॥

रभः ॥ ४ । २ । २०२ ॥

रभो लिङ्बर्जिताजादौ प्रत्यये नम् भवति । आरंभयति ।
आरंभकः । साध्वारंभी । आरंभनारम्भम् । आरंभो वर्तते ।
अलिटीति किम् ? आरभे । आरभेत । इति तुदादित्वात्
शे न लुक् ॥

लभः ॥ ४ । २ । २०३ ॥

लभेर्लिङ्गजित् अजादी प्रत्यये नम् भवति । लंभयति ।
लंभकः । साधु लंभी । अलिटीति विम् ? लेभे । लभेत ।
इति तुदादित्वात् श्रे न लुक् ॥

व्याङ्कः ॥ ४ । २ । २०४ ॥

आङ्कः परस्य लभेः यि—यकारादी प्रत्यये नं भवति
आलंभ्या गोः । आङ्क इति किम् ? लभ्यम् ॥

स्तुतावुपात् ॥ ४ । २ । २०५ ॥

उपात्परस्य लभेः यि प्रत्यये स्तुतौ प्रशंसायां नं भवति ।
उपलंभ्यं घनम् । अन्यत्र—उपलभ्यनस्नात्, वृषलोत्किंचित् ॥

ज्यमि वा ॥ ४ । २ । २०६ ॥

लभेः जी अनि च प्रत्यये नम् वा भवति । अलंभि ।
अलाभि । लंभं लम्भम् । लाभंलाभम् ॥

घञ्जे चोपसर्गात् ॥ ४ । २ । २०७ ॥

घञ् खे इध्मि च प्रत्यये उपसर्गात्परस्य लभे नम् भव-
ति । प्रलम्भः । उपलम्भः । ईषत्प्रलम्भः । ईषदुपलम्भः ।
प्रालम्भि । प्रालम्भः । प्रालम्भम् । उपसर्गादिति किम् ?
लाभः । ईषल्लामः ॥

सुदुर्भ्यः ॥ ४ । २ । २०८ ॥

सुदुर्भ्यामुपसर्गाभ्यां व्यस्ताभ्यां सनस्ताभ्यां चोपसर्गा-
देव पराभ्यां परस्य लभेः घञ् खे नं भवति । अनिसुलम्भः ।
अतिदुर्लम्भः । अतिसुलम्भं । अतिदुर्लम्भम् । उपसर्गादिति
किम् ? सुनाभः । दुर्लाभः । सुलभम् । दुर्लभम् । सुदुर्लभम् ।
अतिदुर्लभम् । अतिसुलभम् । अत्रार्थायामतिक्रमे वा अतिः ॥

क्रीडतन्यवस्यादेर्लुग्बहुलं ॥ ४ । २ । २०९ ॥

अथ इत्युपसर्गस्य क्रीञ्जन्योर्धात्वोः परयोराधेर्बहु-
लम् लुग् भवति । वक्रयः । अवक्रयः । तनुषु वक्रयगेहवद-
स्पृहाः । वतन्मः । अवतन्मः । वसन्तपन्ति सहकारमञ्ज-
रीन् । बहुलग्रहणं प्रयोगानुसरणार्थम् ॥

धाञ्जन्हापेः ॥ ४ । २ । २१० ॥

अपीत्येतस्यापसर्गस्य धाञ्जन्ह्योर्धात्वोः परतः आदेर्ब-
हुलं लुग् भवति । पिहितमपिहितं । क्व संदभ्याम् । पिहितं
स्तनाभ्याम् । पिनद्दुं । अपिनद्दुं पिनद्दुरत्नाङ्गदकोटिरेपः ॥

संपयुर्पात्कृञ्स्सङ्भूषसमवाये ॥ ४ । २ । २११ ॥

स परि उपेभ्यः परस्य कृञ् भूषे अलंकारे समवाये समु-
दाये चार्थे सडागमो भवति । संस्फरोति । उपस्फरोति परिष्क-
रोति । कन्धां भूषयतीत्यर्थः । तत्र न संस्कृतम् । परिष्कृतमुप-
स्कृतम् । समुदितमित्यर्थः । संपयुर्पादिति किम्? सुकृता कन्या ।
अन्यत्र संस्कारः पारकृतः । उपकरोति । संस्कृतं वचनमिति
भाक्तो निर्देशः । संचस्कारः । संचस्कुहतुः । संचिस्कुहः । संचि-
ष्कषति । संचिचेष्कषयते । समस्करोत् । समकार्षीत् । सम-
चिस्कारत् । इत्यत्र परत्वाटन्तरङ्गत्वाच्च सटि कृते पर्दिर्भा-
वादागमौ प्रत्यय इति निवृत्तः । संहिति सकारको निर्देश-
स्तेन स एव सङ्ग भवतीति समचिस्कारदित्यादौ विर्न भव-
ति सस्थानिकत्वात् । परिष्करोतीत्यादौ सट्स्तु स्वंग-
मिति वचनाद्भवति ॥

उपाद्धिकारप्रतियत्नवाक्याध्याहारे ॥ ४ । २ । २१२ ॥

विकारादिष्वर्थेषु वर्तमानस्योपात्परस्य कृञ्स्सङ् भव-
ति । विकारे-उपस्कृतं भुंक्ते । उपस्कृतं गच्छति विकृत-
मित्यर्थः । प्रतियत्ने-एधोदकस्योपस्कुहते । तत्र प्रतियतत

इत्यर्थः । वाक्याध्याहारे—उपस्कृतं जल्पति । सोपस्काराणि सूत्राणि सवाक्याध्याहाराणीत्यर्थः । गम्यमानार्थस्य वाक्यै-
कदेशस्य स्वरूपेणोपादानं वाक्याध्याहारः ॥

किरतैर्लवने ॥ ४ । २ । २१३ ॥

उपात्परस्य कृ विक्षेपण इत्यस्य धातोस्सह भवति ।
लवने—लवनविषयश्चेत्तदर्थो भवति । उपस्कारं मद्रका लुनन्ति
उपस्कीर्य मद्रका लुनन्ति विक्षिप्य लुनन्तीत्यर्थः । अन्यत्र—उ-
पकिरति धान्यम् ॥

प्रतेश्च वधे ॥ ४ । २ । २१४ ॥

प्रतेरुपाद्धोपसर्गात्परस्य किरतेर्धातोर्वन्धे हिसायां
विषये सहागमो भवति । प्रतिस्कीर्णन्ते भूयात् । उपस्कीर्णम्
ते भूयात् । तथा ते विक्षेपणम् भूयात् । यथा हिंसनमव-
धनाति इत्यर्थः ॥

चतुष्पद्यपाद्धर्षात् ॥ ४ । २ । २१५ ॥

अपात् किरतेस्सट् भवति । हर्षाच्चतुष्पदि विषये
चेत्तदर्थो भवति । अपस्कीरते वृषभः । हर्षाद्धिलिख्य क्षिपती-
त्यर्थः । अन्यत्र—अपकिरति वा वृषलो वृष्टः ॥

विशुनि भक्षाग्रयाय ॥ ४ । २ । २१६ ॥

अपात्किरतेः सह भवति वी पक्षिणि भक्षाय शुनि
आग्रयाय चेत्तदर्थो भवति । अपस्किरते कुक्कुटो भक्षाय ।
अपस्किरते श्वा आग्रयाय । विलिख्य विक्षेपयतीत्यर्थः ।
भक्षाग्रयायेति किम् ? अपकिरति श्वा ओदनपिरहनाशितः ॥

वी विष्करो वा ॥ ४ । २ । २१७ ॥

विष्कर इति वी पक्षिण्यभिधेये विपूर्वस्य किरतेः
कप्रत्यये पक्षे सहृनिपात्यते । विष्करः शकुभिः विकिरो वा ॥

प्रात्तुं पतेगंवि ॥ ४ । २ । २१८ ॥

प्रात्परस्य तुम्फतेः धातोः गवि कर्तेरि सङ् भवति । प्र-
स्तुम्पति गौः । प्रस्तुंपति वत्सो नातरं । प्रस्तुम्पको वत्सः ।
गवीति किम् ? प्रस्तुम्पति वत्सपतिः ॥

प्रादुसश्चाक्यस्तेषिषः ॥ ४ । २ । २१९ ॥

उपसर्गादिति वर्तते । उपसर्गात्प्रादुसश्च परस्याऽस्ते-
रचि यकारे च परे पिरादेशो भवति । क्विञ्जः नः षिः । शनंन
इति चेद्दोःतिष्ठते । अभिषन्ति । ठयतिषन्ति । व्यतिषते
कृत्यानि । निष्यात् । प्रादुषन्ति । प्रादुष्यात् । अउयीति
किम् ? निस्तः । प्रादुस्तः ॥

सुञ्जसूयोस्तुस्तुभोऽत्यप्यद्वेः ॥ ४ । २ । २२० ॥

सुञ्जादीनामद्विरूपाणां सकारस्योपसर्गात्परस्य विभ्रंभवति ।
अद्यागमेऽन्तरे सत्यसत्यपि । पुञ्-अभिषुणोति । परि-
षुणोति । अभिषावयति । परिषावयति । अभ्यषुणोत् । पर्य-
षुणोत् । सू-अभिषुवति । परिषुवति । अभ्यषुवत् । षि-
अभिष्यति । परिष्यति । अभ्यष्यत् । पर्यष्यत् । स्तु-अभि
ष्टोति । परिष्टोति । सुदुऽटवं ठयाकरणम् । स्तवीमि ।
अभ्यष्टीत् । प्रत्यष्टीत् । स्तुभ्-अभिष्टोभते । परिष्टोभते । अ-
भ्यष्टोभत । पर्यष्टोभत । अद्वोरिति किम् ? अभिसुसूषति ।
अभ्यसुसूषत् । पर्यसुसूषत् । अभिसिषानति । अभ्यसिषासत् ॥

स्थासेनिसेधसिचसंजां द्व्यटि ॥ ४ । २ । २२१ ॥

स्थादीनामुपसर्गात्परेषां सकारस्य विभ्रंभवति । द्व्योस्स-
तोर्द्विर्भावेऽटि च सत्यसत्यपि । स्था-अधिष्ठास्यति । अधि-
तष्टौ । अध्यष्ठात् । अउषष्ठास्यत् । अनुष्ठास्यति । अनुतष्टौ ।
अउषष्ठात् । अउषष्ठास्यत् । सेनि-सेनया अभियाति अभि-

अभिषेणयति । अभिषिण्णयिषति । अभ्यषेणयत् । अभ्य-
षीषेणयिषत् । शेष-प्रतिषेचति । प्रतिषिषेधिषति । प्रत्यषेध-
त् । प्रत्यषिषेधिषत् । सिध्-अभिषिञ्चति । सुविक्तं नाम
किं तवात्र । अभिषिषिञ्चति अभ्यषिञ्चत् । अभ्यषिषीक्षत् ।
संज्-अभिषञ्चति । अभिषसंज् । अभिषिषंक्षति । अभ्यषजत् ।
अभ्यषिषंक्षत् । सेधेति एधादिपिप्रिश्स्विद्यतिनिवृत्त्यर्थः ।
यङ्श्लुचन्तु ग्रहणनिवृत्त एव प्रतिषेधीति ॥

स्तम्भोऽङ्प्रतिस्तब्धनिस्तब्धे ॥ ४ । २ । २२२ ॥

उपसर्गात्स्तम्भे स्मकारस्य द्वयोरटि च नत्यनत्यपि विभं-
वति । न चेदसौ स्तम्भः ङे प्रतिस्तब्धे निस्तब्धे च भवति ।
विष्टम्भनाति । प्रतिष्टम्भनाति । वितष्टम्भः । प्रतिष्टम्भः । व्यष्ट-
म्भनात् । अङ्ङेत्यादीति किम् ? न्यतस्तम्भत् । प्रत्यनस्तम्भत् ।
प्रतिस्तब्धः । निस्तब्धः ॥

अवाञ्चालम्बनाविदूर्योक्तु ॥ ४ । २ । २२३ ॥

आलम्बनमाश्रयणम् । अविदूरस्य भावः आविदूर्यम् । औ-
र्जित्यमूर्यम् । एतेऽत्रर्षेषु वर्तमानस्य स्तम्भेरवात्परस्य सकारस्य
द्वयस्यपि विभंभवति । अङ्ङे अवलम्बने । दुर्गावष्टम्भः । दुर्गप्रव-
ष्टम्भनाति । अवतम्भ । अवाष्टम्भनात् । आविदूर्ये-अवष्टब्धा
शरत् । अवष्टब्धे-सेने । ऊर्जं अहो वृषलस्यावष्टम्भः । अवष्ट-
ब्धो रिपुः शूरेण । चेन अङ्ङेत्यनुकृष्यते । अवाःस्तम्भत् ।
अन्यत्र-अवस्तब्धो वृषलः शीतेन ॥

वेरश्च स्वनेऽशने ॥ ४ । २ । २२४ ॥

वेरवाञ्च परस्य स्वने धातोःशनेऽर्षे वर्तमानस्य सकार-
स्य द्वयस्यपि विभंभवति । विव्वणति । विव्वणाण । विव्व-
ववति । व्यव्वणत् । अवव्वणति । अवव्वणाण । अवव्वव्वणयते

अवाच्यत् । भोजनमत्र स्वनेरथेः । विष्यवणि । अवच्यति ।
भुङ्क्त इत्यर्थः । अन्यत्र—विस्वनति । अवच्यति सुदङ्गः ॥

सदोऽप्रतेर्लौ त्वादेः ॥ ४ । २ । २२५ ॥

प्रनिवर्जिनादुपसर्गात्परस्य सदेधातोद्भ्यंत्वपि विभंवति ।
लौ-लिटि तु द्भयोस्सतोरादेर्भवति । निपं दति । विषीदति ।
निषीषद्यते । निषाषद्यते । निषाषद्यते । न्यषीदत् । अप्रते
रितिकिम् ? प्रतिमीदति । लौ त्वादेः—निषमाद् । तुविंशेषणार्थः ॥

स्वन्जेश्च ॥ ४ । २ । २२६ ॥

उपसर्गात्स्वन्जेः मकारस्य द्भ्यत्वपि विभंवति । लौत्वा-
देरेव । अभिष्वजते । परिष्वजते । प्रतिष्वजते । अभिषिष्वं-
जते । अभ्यष्वजत । पर्यष्वजत । प्रत्यष्वजत । अभिष्वजे
परिष्वजे । प्रतिष्वजे । अभिष्वजे । परिष्वजे । प्रतिष्व-
स्वजे । चेन लौत्वादेरित्यनुकृष्यते ॥

परिनिवेस्सेवः ॥ ४ । २ । २२७ ॥

परिनिविभ्यः परस्य सेवतेस्सकारस्य द्भ्यत्वपि विभंवति ।
परिषेवते । पर्यषेवत् । परिषेविषते । निषेवते । निषेवि-
षते । न्यषेवत । विषेवते । विषेविषते । ष्यषेवत ॥

सयसिते ॥ ४ । २ । २२८ ॥

परिनिविभ्यः परयोः सयसितयोस्सकारस्य विभंवति ।
परिषयः । निषयः । विषयः । परिषितः । निषितः । विषितः ।
सय इति सिनोत्तेरष्प्रत्ययान्तः । सिन इति क्तान्तः । द्भ्यत्व-
पीति निवृत्तमिह न भवति । मा विषसयत् । व्यसयीयत् । पर्य-
सितायत ॥

सट्स्तुस्वन्जां वा त्वाटि ॥ ४ । २ । २२९ ॥

परिनिविभ्यः परस्य सटः स्तुस्वञ्जोश्च घात्वोः विभंव-

ति । वचनभेदाद्यायासंख्याभावः । अटि तु सर्ति वा भवति ।
परिष्करोति विष्करः शकुनिः । परिष्ठीति । निष्ठीति । परि-
ष्कजते । निष्कजते । विष्कजते । वा त्वटि-पर्यंस्करोत् । पर्यं-
ष्करोत् । पर्यंस्तौत् । पर्यंष्टौत् । न्यस्तौत् । न्यष्टौत् । ष्यस्तौत् ।
ष्यष्टौत् । पर्यंस्वजत । पर्यंष्कजत । निष्कजत । निष्कजत ।
ष्यस्वजत । ष्यष्कजत ॥

सीवूसहेऽड्डेऽसोः ॥ ४ । २ । २३० ॥

परिनिविभ्यः परस्य सीव्यतेः असोभूतस्य च सह अड्डे
धिर्भवति वात्वटि । परिषीठयति । निषीठयति । विषीठयति ।
परिषहते । निषहते । विषहते । अटि-पर्यंषीठयत् । न्यषी-
ठयत् । ष्यषीठयत् । पर्यंषहत् । पर्यंषहत् । न्यषहत् । न्यषहत् ।
ष्यषहत् । ष्यषहत् । अनुबन्धः किम् ? परिसेषीतीति । अड्ड
इति किम् ? मा परिनिषिवत् । पर्यंसीवत् । पर्यंषीषहत् ।
पर्यंषीषहत् । असोरिति किम् ? परिसेढः । परिसेढठयः ।
न्यसेढः । न्यसेढठयः । विसेढः । विसेढठयः ॥

स्यन्दतेर्वाभ्यनेाश्चाप्राणिनि ॥ ४ । २ । २३१ ॥

अभ्यनुभ्यां परिनिविभ्यश्च परस्य स्यन्दतेः षिवं भवति ।
अप्राणिनि । अप्राणिकर्तृकश्चेद् तदर्थो भवति । अभिष्यन्दते ।
अनुष्यन्दते । परिष्यन्दते । निष्यन्दते । विष्यन्दते । अभिस्य-
न्दते तैलं । अनुस्यन्दते । परिस्यन्दते । निस्यन्दते । विस्यन्दते ।
तिप् निर्देशादिङ् न भवति—अभिसास्यन्दीनि तैलम् । अप्राणि-
नीति किम् ? परिस्यन्दते मत्स्यः उदके । पर्युदासोऽयम् । न तु
प्राणिनि प्रतिषेधः । तेनेहापि भवति—अनुष्यन्दते । अनुस्य-
न्दते मत्स्य उदके ॥

वेस्सुकन्दोऽक्तयोः ॥ ४ । २ । २३२ ॥

वेः परस्य स्कन्देर्धातोः षिर्वा भवति । अक्तयोः—न चेतं क्तवतू ररतो भवतः । विष्कन्ता । विस्कन्ता अक्तयोरिति किम् ? विस्कन्नः । विस्कन्नवान् ।

परेः ॥ ४ । २ । २३३ ॥

परेः परस्य स्कन्देः षिर्वा भवति । परिष्कन्ता । परिस्कन्ता । परिष्कन्नः । परिस्कन्नः । परिष्कन्नवान् । परिस्कन्नवान् ॥

स्फुरस्फुलोर्निर्नेः ॥ ४ । २ । २३४ ॥

निम्निभ्यां परयोः स्फुरत्स्फुलोः षिर्वा भवति । निःष्फुरति । निःस्फुरति । निष्फुरति । निष्फुरति । निःष्फुलति । निःस्फुलति । निष्फुलति । निष्फुलति ॥

वेः ॥ ४ । २ । २३५ ॥

वेः परयोः स्फुरस्फुलयोः षिर्वा भवति । विस्फुरति । विष्फुरति । विस्फुलति । विष्फुरति ॥

स्कम्भनः ॥ ४ । २ । २३६ ॥

वेः परस्यः स्कम्भनातेर्नित्यं षिर्भवति । विष्कम्भनाति । विष्कम्भिना विष्कम्भिताम् । विष्कम्भः । श्रानिर्देश-स्कम्भतेः निवृत्त्यर्थः ॥

निर्दुस्सुवेस्समसूतिस्वपोऽवः ॥ ४ । २ । २३७ ॥

निस् दुस् सु विभ्यः परयोः ममसूतिशब्दयोः स्वपेश्चा। वकारस्य धाताः षिर्भवति । निःषमः । दुष्षमः । सुषमः । विषमः । निष्पूतिः । दुष्पूतिः । सुपूतिः । विषूतिः । निष्पूतिः । निष्पुप्तः । दुष्पुप्तः । सुपुप्तः । विषुप्तः । अव इति किम् ? दुः स्वप्नः । सुस्वप्नः । विषुष्वाप । समसूतीति प्रातिपदिकग्रहणम् । तेनेह न भवति—दुःसमति । निःसमति । निःसूतम् । अन्ये

धातुग्रहणमेवाहुः । तेषां -निःषमति । दुःषमति । सुषमति ।
निषूतम् । दुःषतम् ॥

हिनुमीनानियोऽदुरोऽन्तरश्च णः ॥ ४ । २ । २३८ ॥

दुर्वजिंतादुपसर्गादन्तरश्चठदाञ्च परस्य धातोः हिनुमीना-
नीत्येतेषां णकारस्य च नकारस्य णकारो भवति । षानोण
इति परिभाषया ठयवस्था । प्रहियोति । प्रमीणाति । प्रयाणि ।
प्रवयाणि । प्रापयाणि । प्रणमति । प्रणयति । परिणयति ।
प्रणामकः । परिणामकः । अन्तर्ययति । अन्तर्णायकः । हिन्वा ।
दीनि किम् ? प्रच्यत्यति । प्रनन्दति । अदुरिति किम् ? दुर्नयः -
दुर्नीतः । प्रगतो नायकेऽस्मात् प्रनायको देशः । प्रादेरत्र प्रत्य
यार्थेन योगो न धातुनेति अनुपसर्गत्वम् ॥

शः ॥ ४ । २ । २३८ ॥

अदुरुपसर्गादन्तरश्च परस्य शकारान्तस्य धातोः षो भव-
ति । प्रणश्यति । परिणश्यति । अन्तर्यश्यति । प्रणाशः । प्रणा-
शकः । अशान्तत्वादिह न भवति—प्रनष्टः । परिनश्यति ॥

नेर्द्युमानद्रूपत्पदिस्यतियातिवातिद्रुतिष्साति-
हंतिषपिवहिशमूचिडेग्धौ ॥ ४ । २ । २४० ॥

अदुरुपसर्गादन्तरश्च परस्य नेः घुसंज्ञेमादिषु च परलो
षो भवति । प्रणियच्छति । परिणियच्छति । प्रणियते । परि-
णियते । प्रणिदधाति । परिणिदधाति । प्रणिद्यति । परि-
णियति । प्रणियति । परिणियति । प्रणिदधाति । परिणि-
दधाति । प्रणियते । परिणियते प्रणिमिमंते । परिणिमिमने
प्रणिमाला । प्राणिनदति । परिणिनदति । प्रणिगदति ।
परिणिगदति । प्रणियति । परिणियति । प्रणियते । परि-
णियते । प्रणीष्यति । परिणीष्यति । प्रणियाति । परिणि-

याति । प्रणिवाति । परिणिवाति । प्रणिद्राति । परिणिद्राति । प्र-
णिष्ठाति । परिणिष्ठाति । प्रणिहन्ति । परिणिहन्ति । प्रणिवप-
ति । परिणिवपति । प्रणिवहति । परिणिवहति । प्रणिशाम्यति ।
परिणिशाम्यति । प्रणिविनोति । परिणिविनोति । प्रणिदेवि ।
परिणिदेवि । अन्तर्णिदेवि । तिप्रिदेशो यङ्श्लुचि निवृत्त्यर्थः ।
तेन प्रणिमासाति । परिणिसामातीति आदौ न भवति । अन्यत्र
भवति-प्रणिदाधाति । प्रणिमामाति । प्रणिजागदिति । उप-
सर्गादिति किम् ? वारि निदधाति ॥

शेषेऽघांतकलपाठे वा ॥ ४ । २ । २४१ ॥

शेषे ष्वादिभ्योऽन्यस्मिन् धातुपाठे धातून्देशे अषा-
भते कखादी परे ङ्ङुत्पसर्गादन्तरश्च परस्य नेर्णो भवति वा ।
प्रणिपचति । परिणिपचति । प्रनिपचति । परिनिपचति ।
प्रणिभिनति । परिणिभिनति । प्रनिभिनति । परिनिभिनति ।
अंतर्णिभनति । शेष इति किम् ? प्रणिदयति । प्रणिद-
यति । ष्वादिग्रहणं किम् ? यङ्श्लुचि सावकाशस्यात् । अघां-
तकखेति किम् ? प्रनिपनष्टि । प्रनिकरोति । प्रनिखनति ।
पाठः इति किम् ? प्रनिमासाति । प्रनिपापचीति । प्रनिच-
कार । प्रनिचखाद् । प्रनिपेक्षति । अत्रायं विधिर्न भवति ।
प्रनिवेष्टा । प्रनिवेष्टा । प्रणिदेष्टा प्रनिदेष्टा । अत्र भवति
पाठे अघांतत्यात् ॥

परेरनितेः ॥ ४ । २ । २४२ ॥

परेः परस्यानेर्धातोर्णो भवति वा । पर्यजिति । पर्य-
निति । परेरिति किम् ? प्राणिति ।

अंते च ॥ ४ । २ । २४३ ॥

उपसर्गादन्तरश्च परस्यानितेर्नकारस्य पदस्यांतेऽन्यत्ते च

वर्तमानस्य णो भवति । प्राणिति । पराणिति । हे प्राण् । हे पराण् । हे पर्याण् ।

द्वयोः ॥ ४ । २ । २४४ ॥

अदुर उपसर्गादन्तरश्च परस्यानितेर्द्वयोर्नकारयोर्णो भवति । प्रत्येकम् प्राणिजिषति । पर्यणिजिषति । प्राणिषत् । प्राणिषिनिषत् । पर्याणिषिनिषत् ।

एनः ॥ ४ । २ । २४५ ॥

अदुर उपसर्गादन्तरश्च परस्य हृतेर्नकारस्य खो भवति । प्रहृषयते । प्रहृषणम् । पराहृषणम् । निहृषणम् । परिहृषणम् । अंतर्हृषणम् । प्रघ्नन्ति । प्राघानीत्यत्र चि घ्न इति न भवति ।

स्वि वा ॥ ४ । २ । २४६ ॥

अदुर उपसर्गादन्तरश्च परस्य हृतेर्नकारस्य नकारवकारयोः परतः णो भवति वा । प्रहृषवः । प्रहृष्वः । प्रहृषमः । प्रहृषन्तः । प्राहृषवहे । प्राहृष्वहे । प्राहृषमहे । प्राहृषन्तहे । अन्तर्हृषवः । अन्तर्हृष्वः । अन्तर्हृषमः । अन्तर्हृषन्तः ॥

न देशेऽन्तरोऽयनएनः ॥ ४ । २ । २४७ ॥

अन्तरा परस्यायनशुद्धादनस्य हृतेश्च नकारस्य खो न भवति । देशाभिधाने । अंतरयनेन देशः । अन्तर्हृषनेन देशः । अन्यत्र-अरयणम् । अन्तरयणम् । अन्तर्हृषणम् वर्तते ।

निंसनिक्षनिन्दः कृति वा ॥ ४ । २ । २४८ ॥

अदुर उपसर्गादन्तरश्च परेषां निंसनिक्षनिन्दाधातूनां कृति परे णो भवति वा । प्रणिंसनम् । प्रनिंसनम् । प्रणिंसणम् । प्रनिक्षणम् । प्रणिन्दनम् । प्रनिन्दनम् । कृतीति किम् ? प्रणिंसते । परिणिंसते । प्रनिक्षति । परिणिक्षति । प्रनिन्दति । परिनिन्दति । हिन्विषति नित्यमेव भवति ।

अषोऽचोऽभाभूपूञ्कगंप्यायिवेपः ॥ ४ । २ । २४८ ॥

कृतीति वर्तते । तन्नकारस्य विशेषणम् । अषकारांता-
द्दुर उपसर्गादन्तरश्च परस्य भाभ्वादिबर्जितस्य धातोः परस्य
कृतप्रत्ययस्यस्य नकारस्याचः परस्य णो भवति । प्रयाणम् ।
परियाणम् । निर्याणम् । प्रयायमाणं । प्रभाणीयं । परियाणीयं ।
अप्रयाणिः । अपरियाणिः । प्रयायिणी । परियायिणी ।
प्रहीणः । परिहीणः । अष इति किम् ? प्रभयः । अभादिति
किम् ? प्रभानम् । प्रभवन्म् । प्रपवन्म् । प्रकमन्म् । प्रगमन्म् ।
प्राप्यायन्म् । प्रदेवन्म् । अकारानुबन्धात् ङकारानुबन्धस्य
भवति । प्रपवमाणं । प्रपवणं । कृतीति किम् ? प्रवापेन ।

नमीजादेरेव ॥ ४ । २ । २५० ॥

अषांताद्दुर उपसर्गादन्तरश्च परस्य धातोर्नमि सति
इजादेरेव भादिबर्जितात् कृतस्यस्य नकारस्याचः परस्य षो
भवति । प्रेङ्गणम् । परेङ्गणम् । प्रेङ्गणम् । परेङ्गणम् । नमीति
किम् ? नभ्यसति । नियमो नास्ति, प्रपवणं । इजादिरिति
किम् ? प्रमंकनम् । प्रमंगनम् ।

णिहलिजुपांत्याद्वा ॥ ४ । २ । २५१ ॥

ख्यंतात् हलः परो य इच् तदुपांत्याच्च धातोः भादि-
बर्जितात्कृतस्यस्याचः परस्य नकारस्याचकारांतोपसर्ग-
स्थान्निनितात्परस्य षो वा भवति । प्रयापणं । प्रयापनं ।
प्रयाप्यमाणं । प्रयाप्यमाणं । प्रयापणीयं । प्रयापनीयं । अप्र-
यापणिः । अप्रयापनिः । प्रयापिणी । प्रयापिणी । हलिजु-
पांत्यात्-प्रकोपणं । प्रकोपणं । प्रगोप्यमाणं प्रगोप्यमाणं । हल्-
ग्रहणं किम् ? प्राहणं । पराहणं । इजोपांत्यादिति किम् ?
परिग्रहणं । अष इति किम् ? निष्ठापनं । दुष्ठापनं । अभा-

देरिनि किम् ? प्रभापना । प्रभावना । प्रपातना । प्रकामना ।
प्रगामना । प्राप्यायना । प्रदेवना ।

निर्विणः ॥ ४ । २ । २५२ ॥

निर्विण इति निस्पूर्वोद्धिदेस्सत्तालाभविचारार्थोत्प-
रस्य क्तकारस्य षो निपात्यते । निर्विणः प्रात्रगत् पिता ।

रोलोऽयौ ॥ ४ । २ । २५३ ॥

उपसर्गादिति वतन्ते । उपसर्गादयती धातौ परे उपस-
र्गस्थस्य रेफस्य लकारादेशो भवति । प्रालयते । पलायते ।
पल्ययते । अयाविति किम् ? प्रायः । परायः । इणोऽच् ।

निप्रतेर्वा ॥ ४ । २ । २५४ ॥

निस्त्त्यो रेफस्याऽयती परे लो वा भवति । निल-
यनं । निलयते । निरयणं । निरयते । प्रत्ययते । दुलयनं ।
दुलयते । दुयणं । दुयते । इति दुः दुष्टं । दुस्थितमि-
त्येवमर्थं हीमौ द्वावप्युपगम्यते ।

परेर्चाङ्गयोगे ॥ ४ । २ । २५५ ॥

परेः रेफस्य चाङ्गयोगेण परतः लो वा भवति । पलिचः ।
पल्यंकः । पलियोगः । परिचः । पर्यङ्कः । परियोगः ।

डश्चफिडादीनां ॥ ४ । २ । २५६ ॥

ऋफिडादीनां रेफस्य ङकारस्य च लो वा भवति ।
लुफिडः । ऋफिडः । लृतकः । ऋतकः । कपिलकः । कपिरकः ।
तिलिपरिकं । तिप्पिरिक । लोमानि । रोमानि । पांहुलः ।
पाशुरः । कल्म । कर्म । इत्य ऋफिलः । ऋफिडः । चूला ।
बूडा । वलिशं । वहिशं । पुलिनं । पुहिनं । ऋफिहाद्यशिश-
प्रयोगानुसर्तठयाः ।

ग्रोऽचि ॥ ४ । २ । २५७ ॥

गृ इत्येतस्य धातोः विहितेरचि अजादौ प्रत्यये परे
रेफस्य लो वा भवति । निगिलति । निगिरति । निगलनम् ।
निगरणम् । निगालको निगारकः । अशीति किम् ? निगीर्यम् ।
निगीर्यते । निगालयते । इत्यत्रांतरंगत्यात् लृत्वे कृतेषु लुक् ।
गिरौ । गिरः । इत्यत्र न धातोः प्रत्यय इति न भवति ।

यङि ॥ ४ । २ । २५८ ॥

वेति निवृत्तं । यो यङि रेफस्य लो नित्यं भवति । निजे-
गिलयते । निजेगिलयेते । निजेगिलयन्ते ।

गरगलं विषप्राशयंगे ॥ ४ । २ । २५९ ॥

गरगल इति विषे प्राशयंगं च यथामुख्यं लत्वाभावोक्तत्वं
च निपातयते । गरो विषम् । गलः प्राशयगम् ।

कृपोऽकृपीटादिषु ॥ ४ । २ । २६० ॥

कृपेधांतोरेकस्य कृपिडादिवर्जितेषु लो भवति । क्लृ-
प्तः । क्लृप्तयान् । चिक्लृप्नति । अचिक्लृपत् । क्लृप्ते ।
क्लिपता । क्लृपकः । अकृपिडादिष्विति किम् ? कृपोटः ।
कृपणः । कृप्वरः ।

आदेऽच्छौऽष्वक्कृष्ट्याष्टीवस्नम् ॥ ४ । २ । २६१ ॥

पाठ इति धतंते । ष्वक्कृष्ट्याष्टीवूर्जिनस्य धातोः सकार-
रस्य णकारस्य च धातुपाठे आदिभूतस्य यथासंख्यं सकारो न-
कारश्च आदेशो भवतः । षहि-महते । षवि-सिंचते । णिञ्
नयति । णञ् नमति । आदेरिति किम् ? प्रनिलषति । प्रनि-
सेक्षयते । प्रनिपिनष्टि । वणति । ञणति । अष्टक्कृष्ट्याष्टीव इति
किम् ? ष्वक्कृते । ष्ट्यायते । निष्टीवति । पाठ इति किम् ?
षकारीयति । णकारीयति ॥

इति शब्दनुशासने चित्तमणी वृत्तौ चतुर्थस्याध्यायस्य

द्वितीय पादः ।

अथ चतुर्थस्याध्यायस्य तृतीयः पादः ।

तास्स्यौ लुलोः ॥ ४ । ३ । १ ॥

धातोरिति वर्तते । तदितः प्रभृतिपञ्चम्यन्तं वेदितव्यम् ।
धातोः लुल् इत्येतयोः परतः यथासंख्यं मध्ये तास् स् य इत्येतौ
प्रत्ययौ भवतः । लु इति लुटो ग्रहणम् । लुङि स्यादिरपवादः ।
लृ इति सामान्येन लृङ्लुटोश्च । कर्ता । कर्तारौ । कर्तारः ।
कर्तासि कर्तास्यः । कर्तास्य । करिष्यति । करिष्यतः । करि-
ष्यन्ति । अकरिष्यत् ।

सिलुङि ॥ ४ । ३ । २ ॥

धातोर्लुङि परे मध्ये सिप्रत्ययो भवति । अकार्षीत् ।
अहार्षीत् ।

दृपादेर्वासृपः ॥ ४ । ३ । ३ ॥

दृपादिभ्यः सृप् वर्जितेभ्यो लुङि परे मध्ये सिर्वा भव-
ति । कसाडोरपवादः, दृप्, तृप्, सृप्, कृप्, स्पृश् सृशे
वेति सूत्रोपात्ता दृपादयः । अदृपत् । अद्राप्सीत् । अदा-
प्सीत् । अतृपत् । अत्राप्सीत् । अताप्सीत् । अकृषत् अक्राक्षीत् ।
अकार्षीत् । असृषत् । अस्पाक्षीत् । अस्पाक्षीत् । असृषत् ।
अत्राक्षीत् । अनाक्षीत् । असृष इति किम् ? असृपत् ।

इकश्शलोऽदृशः कसो नेट् चैत् ॥ ४ । ३ । ४ ॥

इकः परो यः शल् तदन्ताद्घातोः दृशिवर्जिताल्लुङि
परे मध्ये कसप्रत्ययो भवति न चेतस्य कसस्येद्भवति ।
लिह्-अलिक्षत् । अलिक्षाताम् । अलिक्षन् । द्विप्-अद्विक्षत् ।
अद्विक्षताम् । अद्विक्षन् । दुह्-अधुक्षत् । अधुक्षताम् । अधुक्षन् । इक
इति किम् ? अदाक्षीत् । अताक्षीत् । शल इति किम् ? अमे-

त्सीत् । अद्रुश' इति किम् ? अद्रासीत् । नेट्चेति किम् ?
अमोषीत् । विकल्पितेः । यदेङ् भवति तदा न भवति-
न्यगूहीत् । यदा न भवति तदा भवत्येव अघोक्षत् ।

शिलषः ॥ ४ । ३ । ५ ॥

श्लिषेर्धातोर्लुङि कसो भवति न चेतस्य कनस्येङ् भवति ।
आशिलक्षत् कन्यां देवदत्तः । नेट्चेदिति किम् ? ष्वश्रिषू-
शिलषूग्रषूत्लूषू दाहे । आश्लिषीत् । पुष्यादित्वात्तस्यासङ्घ्यङ्
स्यादिति वचनं । आशिलषि कन्या देवदत्तेनेत्यत्र तूत्तरी जि-
भं वति एव ॥

नानालिंगने ॥ ४ । ३ । ६ ॥

आलिंगनं परिष्कञ्जनम् । अनालिङ्गनेऽर्थे वर्तमानात्
शिलषेर्धातोः कसो न भवति । आशिलषत् जतु च काष्ठं च ।
समाश्लिषत् गुरुकुलम् । समाश्लिष्ट प्लक्षोऽन्यघ्राधेन । अन्यत्र
आशिलक्षत् कन्यां देवदत्तः । आशिलक्षन्त कन्याः देवदत्तेन ।

कंश्रिद्रुस्तु शोर्द्धः कर्तरि ॥ ४ । ३ । ७ ॥

कम् श्रि द्रु स्तुभ्यो ययन्तेभ्यश्च कर्तरि लुचि परे मध्येङो
भवति । अचकमत । अशिश्रियत् । अद्रुदुवत् । असुस्तुवत् ।
श्लेः-अचीकरत् । अजीहरत् । अजीहरत् । अचीकमत । अची-
करत कटः स्वयमेव । कर्तरीति किम् ? अकमिषातां । अकार-
यिषाताम् कटो ॥

धेट्श्वेर्वा ॥ ४ । ३ । ८ ॥

धेटः श्वयतेश्च कर्तरि लुचि मध्येङो वा भवति । अददत्
अदासीत् अशिश्रियत् । अश्रषत् । अश्रवयीत् । कर्तरीति
किम् ? आदिषातां स्तुती देवदत्तेन ।

स्तम्भूम् च्म्लुचूग्रु च्म्लुचूश्रिवज्रोऽङ् ॥ ४।३।८ ॥

स्तम्भवादिभ्यः कर्तरि लुङि मध्ये अङ् भवति वा । अस्त
भवत् । अस्तम्भीत् । अस्रुवत् । अस्त्रीचीत् । अम्लुवत् ।
अम्ठीचीत् । अयुवत् अयाचीत् । अग्लुवत् । अग्लीचीत् ।
अग्लुचीत् । अश्वत् । अशिाश्वयत् । अश्वयीत् । अज-
रत् । अजारीत् ॥

ऋदितोऽतङि ॥ ४ । ३ । १० ॥

ऋदितो धातोः कर्तर्यतङि लुङि मध्ये अङ् भव-
ति । अरुधत् । अरीत्सीत् । रुभिदत् । अभैत्सीत् । अरुद्ध-
दत् । अरुद्धैत्सीत् । पर्याषत् । पर्याषिषत् । पर्याषीकत् ।
भतङीति किम् ? अरुद्ध । अर्भित । आच्छत् ।

वर्तिशास्तिलिद्व्युत्पुष्यादेः ॥ ४ । ३ । ११ ॥

वर्तिशास्तिभ्याम्लृदितः द्युनादिभ्यः पुष्यादिभ्यश्च कर्त-
र्यतङि लुङि मध्ये अङ् नित्यं भवति । असिरत् । अशिषत् ।
लृदितः—अगमत् । असुपत् । अशकत् । आपत् । द्युनादिभ्यः—
अद्युत्तत् । द्युतादयो द्युद्भ्यो लुङि इत्यत्रोदाहृताः । पुष्यादि-
भ्यः—अपुषत् ॥ अशुषत् । अतुषत् । अपाश्लिषत् । अतु च
काष्ठं च । अशकत् इति नेषम् । इयनिर्देशः किम् ? अपेाचीत् ।
अरुहत् । अखाचीत् । पोषति । पुष्पात्पुष्यादिभ्यो न भव-
ति । अतङीति किम् ? ठपद्योतिष्ठ । ठपत्यशुषत् ।

वक्त्यवरुयातेः ॥ ४ । ३ । १२ ॥

वक्तीति वच भाषणे ब्रूयादेशश्च असू क्षेपणे रुपातीति
रुपाप्रकषणे चलादेशश्च एभ्यो धातुभ्यः कर्तरि लुङि अङ्
भवति । अवोचत् । पर्यास्यत् पर्यास्येतां घटो स्वयमेव ।
आख्यत् । आख्यत् । असूग्रहणम् तद्धर्षे । अतङि पुष्यादि-
त्वात् लिङ् लिङ् निर्देशो यङ् प्रलुग्नित्पर्येः । अवाख्यासीत् ।

लिप्सिञ्ज्हाऽर्तः ॥ ४ । ३ । १३ ॥

लिप् सिच् ह्वा अर्तिभ्यः कर्तरि लुङि अङ् भवति ।
अलिपत् । अलिषत् । आहूत् । आरत् ।

तङ्ङि वा ॥ ४ । ३ । १४ ॥

लिपादिभ्यः कर्तरि लुङि तङ्ङि अङ्ङा भवति । अलि-
पत् । अलिप्त । अलिषत् । अलिक्त । आहूत् । आहूस्त ।
समारत् । समार्ष ।

दीप्पूजन्बुधताय् प्यायस्ते जिः ॥ ४ । ३ । १५ ॥

दीप्पादिभ्यः कर्तरि लुङि तङ्ङि ते परे जिर्वा भवति ।
अदीपि । अदीपिष्ट । अपूरि । अपूरिष्ट । अजनि । अजनिष्ट ।
अबोधि । अबुद्धि । अतायि । अतायिष्ट । अप्यायि । अप्या-
यिष्ट । त इति किम् ? अदीपिषाताम् । अदीपिषत् । कर्तरीति
किम् ? अदीपि भवता । ततीति किम् ? बुधि-बोधने । अबो-
धिष्ट यूषम् ।

पदः ॥ ४ । ३ । १६ ॥

पदेद्वातेस्तङ्ङि नित्यं जिर् भवति कर्तरि लुङि । उद-
पादि फलम् । समपादि सस्यम् । ते इति किम् । उदत्साताम् ।
उदत्सत् ।

कर्मभावे ॥ ४ । ३ । १७ ॥

धातोः कर्मणि भावे च लुङि ते परे मध्ये जिर्भवति ।
अकारि कटो देवदत्तेन । अहारि भारी देवदत्तेन । आसि भवता ।
अशायि भवता ।

हन्टृशिय्रहृञ्भ्यस्सितास्स्यसटां जिङ् वा ॥ ४ । ३ । १८ ॥

हनादिभ्योऽजन्तेभ्यश्च विहितानां कर्मभावविषयाणां सि-
तासि स्य सटां जिङ्गागमो वा भवति । हनः सेः । अघानिषानाम् ।

अवधिषाताम् । अहसाताम् । दृशः-अदर्शिषाताम् । अदृशाताम् ।
 ग्रह-अग्राहिषाताम् । अग्रहीषाताम् । अचः-अचायिषाताम् ।
 सचेषाताम् । अदायिषाताम् । अदिषाताम् । अशानिषाताम् ।
 अशनिषाताम् । अशमयिषाताम् । तासः-चानिता । दर्शिता ।
 द्रष्टा । ग्राहिता । चायिता । चेता । दायिता । दाता । शा-
 निता । शनिता । शमयिता । स्य-चानिष्यते । हनिष्यते ।
 अचानिष्यत । अहनिष्यत । दर्शिष्यते । द्रक्ष्यते । अदर्शिष्यत ।
 अद्रक्ष्यत । अग्रीष्यते । ग्राहिष्यते । अग्राहिष्यत् । अग्रहीष्यत ।
 चायिष्यते । चेप्यते । अचायिष्यत । अचेप्यत । दायिष्यते ।
 दास्यते । अदायिष्यत । अदास्यत । शनिष्यते । शानिष्यते ।
 अचानिष्यत । अशानिष्यत । अशमयिष्यत । सटः-चानिषीष्ट ।
 वधिषीष्ट । दर्शिषीष्ट । दृक्षीष्ट । ग्राहिषीष्ट । ग्रहीषीष्ट ।
 चायिषीष्ट । चेषीष्ट । दायिषीष्ट दासीष्ट । शानिषीष्ट । शनि-
 षीष्ट । शमयिषीष्ट । कारिता । कारिष्यते । अकारिष्यत ।
 इत्यत्र नित्यत्वात् अङ्गादेशे कृते पि तास्स्यावचयेव विहित-
 विति जिङ् भवति ॥ अन्यत्र-आहत । आचेष्ट । .

। इलेले यक् ॥ ४ । ३ । १८ ॥

धातोः कर्मणि भावे च वर्तमाने शि शिदादी ले ल लेटि
 लेङि लटि लङि च प्रत्यये परे नञ्ये यक् भवति । क्रियतां
 कटः । क्रियते कटः । क्रियेत कटः । अक्रियत कटः ।
 अक्रियेतां कटी । अक्रियन्त कटाः । आस्यताम् । आस्येत ।
 आस्यते । आस्यते भवता । शिद्रुग्रहणमुत्तरार्थम् । इलेले इति
 किम् ? चक्रे । कृषीष्ट । शिशये । शयिषीष्ट ।

कर्तरि शप् ॥ ४ । ३ । २० ॥

धातोः कर्तरि वर्तमाने इलेले परतः नञ्ये शप् प्रत्ययो भ-

वति धारयः । पारयः । अङ्गमेजयः । जनमेजयः । ग्लायतु ।
ग्लायेत् । ग्लायति । अग्लायत् । जयतु । जयेत् । जयति ।
अजयत् । कर्तरीति किम् ? पचयते । श्लेले इति किम् ?
पपाच । पचयात् । पक्ता । सि-पचयति । अपचयत् । अचा-
कीत् ॥

ह्लादादेशश्लुब्बुक् ॥ ४ । ३ । २१ ॥

ह्लादिभ्योऽदादिभ्यश्च कर्तरि श्लेले विकरणस्य शपोऽन्व-
स्य वा यथासंख्यं श्लुप् श्लुक् च शिल्लोपो वाचकभिक्षो भ-
वति । जुह्वानः । जुह्वोतु । जुहुयात् । जुहोति अजुहोत् ।
इत्यादि । अत्ति । हन्ति । यायष्टि । तात्वष्टि । कति हन्ति ।
उमानाः । इत्यादि ॥

दिवादेशश्यः ॥ ४ । ३ । २२ ॥

दिवादिभ्यः कर्तरि श्लेले परे मध्ये श्यः प्रत्ययो भवति ।
दीठ्यमानः । दीठयतु । दीठयेत् । दीठ्यति । अदीठयत् ।
इत्यादि ॥

भ्राशभ्लाशभ्रमिक्रमिन्नसिन्नुटिलपो वा ॥ ४ । ३ । २३ ॥

भ्राशादिभ्यः कर्तरि श्लेले मध्ये श्यो वा भवति । भ्राश-
मानः । भ्राश्यमानः । भ्राशताम् । भ्राश्यताम् । भ्लाशताम् । भ्ला-
श्यताम् । अमतु । आम्यतु । क्रमतु । क्राम्यतु । असतु । अस्यतु ।
अुटतु । अुट्यतु । लपतु । लप्यतु । अमेर्देवादिकस्य श्ये शनां
दीर्घोऽष्टानानिति दीर्घः नैधादिकस्य ॥

यसोऽनुपसर्गात् ॥ ४ । ३ । २४ ॥

अनुसर्गाद्यसैः धातोः कर्तरि श्लेले श्यो वा भवति । यस-
मानः । यस्यमानः । यसतु । यस्यतु । अनुपसर्गादिति किम् ?
आयस्यति । प्रयस्यति ।

समः ॥ ४ । ३ । २५ ॥

सम् इत्युपसर्गात्पराद्यसेः कर्तरि श्लेले श्यो वा भवति ।
संयसमानः । संयस्यमानः । संयसतु । संयस्यतु ।

अक्षश्शुः ॥ ४ । ३ । २६ ॥

अक्षेर्धातोः कर्तरि श्लेले श्नुर्वा भवति । अक्षमाणः ।
अक्षुवानः । अक्षतु । अक्षीतु ।

तक्षस्तनूकृतौ ॥ ४ । ३ । २७ ॥

तनूकरणे वर्तमानात्तक्षेः कर्तरि श्लेले श्नुर्वा भवति ।
तक्षमाणः । तक्षुवानः । तक्षतु । तक्षीतु काष्ठम् । अन्यत्र—संत-
क्षति वाग्भिः । अनिर्भर्त्स्यतीत्यर्थः ।

स्वादेः ॥ ४ । ३ । २८ ॥

वेति निवृत्तं । स्वोदिभ्यो धातुभ्यः कर्तरि श्लेले श्ना
भवति । सुश्वानः । सुनेतु । सुनुयात् । सुनेति । असुनेतु ।
स्तम्भूस्तुम्भूस्कम्भूस्कुम्भूस्कोश्शना च ॥ ४ । ३ । २९ ॥

स्तम्भ्वादेः कर्तार श्लेले मध्ये आ भवति श्नुश्च ।
स्तम्भानः । स्तम्भुवानः । स्तम्भान्तु । स्तम्भनीतु । स्तुम्भोतु ।
स्कम्भान्तु । स्कम्भनीतु । स्कुम्भनीतु । स्कुम्भान्तु स्कुम्भनीतु स्कु-
नान्तु । स्कुनीतु । सौत्रा एते धातवः स्कुञ्जस्तु स्कुनाति ।
स्कुनीतः । इत्येव भवति । उकार इत् । स्तब्धवा । स्तंभीत्वा
इति विकल्पार्थः ॥

क्रयादेः ॥ ४ । ३ । ३० ॥

दुक्कीजित्यादिभ्यः कर्तरि श्लेले श्ना भवति । क्रीणानः ।
क्रीणान्तु । क्रीणीयात् । क्रीणाति । अक्रीणात् ।

हलश्श्र हावानः ॥ ४ । ३१ ॥

हलंताद्वातोः परस्य आप्रत्ययस्य ही परे अनादेशी

भवति । स्तभानः । स्तुभानः कुषाण । मुषाण । हल इति किम् ?
क्रीणीद्वि । इना इति किम् ? स्तभ्नुद्वि । स्तुभ्नुद्वि ।

तुद्भ्यश्शः ॥ ४ । ३ । ३२ ॥

तुदादिभ्यः कर्तरि श्लेले मध्ये शो भवति । तुदमानः ।
तुदत् । तुदेत् तुदति । अतुदत् ।

कृञ्जनादेरुः ॥ ४ । ३३ ॥

कृञ्जनादिभ्यश्च कर्तरि श्लेले मध्ये उप्रत्ययो भवति ।
कुर्वाणः । करोत् । कुर्यात् । करोति । अकरोत् । तन्वानः ।
तनेत् । तनुयात् । तनेति । अतनोत् ।

रुधां नं न्लुक् च ॥ ४ । ३ । ३४ ॥

रुधादीनां धातूनां कर्तरि श्लेले मध्ये नन् भवति । न-
कारस्य च लुक् । अन्वाचीयते । निष्वाद्यमन्वाद्यः परो
वेदितठयः । शपोषवादः । रुन्धानः । रुणद्धु । रुन्ध्यात् । रुण-
द्वि । अरुणत् । भञो-भनक्तु । द्विषु-हिनस्तु । उन्दै उनत् ।
उन्धः । ठयनक्तु । तञ्चू-आतनक्तु ।

कर्मण्यस्तु वादीनां कर्मवलि ॥ ४ । ३५ ॥

धातोः कस्यचित् कश्चिदर्थभागः कर्मण्यः प्रधानं फलरूपो
विक्रिदादिः कर्तृस्थो गुणो भवनारूपोधिप्रयणादिस्तत्र यथा
कर्मस्थे स्वकार्यभागे सुकरत्वेन वा कर्मण्यद्वारोपितायां भा-
वनायां धातुर्वर्तते तदा तत्कर्म कर्ता भवति । तस्मिन् लु-
वत्पादिवर्जितस्य धातोः कर्तरि लकारे सति तदंतस्य कर्मव-
त्कार्यं भवति । कर्मणि लकारे सति यथा जि जिट् यक् तङ्
आना भवति तथा अत्रापि ते भवतीत्यर्थः । पचत्योदनं देवदत्तः ।
विक्रीदयतीत्यर्थः । पच्यते जोदनः स्वयमेव । विक्रीद्यतीत्यर्थः ।
भिनति कुसुलं देवदत्तः । द्विषा भावयतीत्यर्थः । भिद्यते कुः

सूलः स्वयमेव, तद्विधा भवतीत्यर्थः । एवं-सूपते । सूपमानः
 केदारः स्वयमेव । क्रियते क्रियमाणः कटः स्वयमेव । अपाचयो-
 दनः । अग्नेदि कुसूलः । कृषीष्ट कारिषीष्ट कटः स्वयमेव । लुलुवे
 केदारः । विभिदे कुसूलः स्वयमेव । कर्मणीति किम् ? यानं
 गच्छति देवदत्तः । साध्वसिश्चिनन्ति । साधु स्थाली पचति,
 अस्रुवादीनामिति किम् ? स्रवत्युदकं कुम्भः । स्रवत्युदकं स्वय-
 मेव । गलत्युदकं कुम्भः । गलत्युदकं स्वयमेव । लीति किम् ?
 भिन्दानः कुसूलः स्वयमेव । पृथक्प्रत्ययो मा भूत् ।

तपस्तपसि ॥ ४ । ३ । ३६ ॥

कर्मणीत्येतदिह तप्रत्यये तस्य विशेषणम् । तपेर्धातोस्त-
 पसि कर्मणि सति यः कर्ता तस्मिन् लकारे तदन्तस्य कर्मव-
 त्कार्यं भवति । तप्यते तपांसि धीरः । तपिरत्र करो-
 त्यर्थः । तप इति किम् ? कुरुते तपांसि धीरः । तपसीति किम् ?
 सत्तपति स्वर्णं स्वर्णकारः । कर्मणीति किम् । तपांसि साधुं
 तपन्ति । दुःखयन्तीत्यर्थः ।

सृजश्श्राद्धे ॥ ४ । ३ । ३७ ॥

सृजेर्धातोः श्राद्धे श्राद्धावति कर्तरि लकारे सति तदन्तस्य
 कर्मवत्कार्यं भवति । सृज्यते । असृजिर्जं मालां धानिकः ।
 अन्यत्र-सृजति । अस्त्राक्षीत् मालां मालिकः ।

करणे क्वचित् ॥ ४ । ३ । ३८ ॥

धातोः करणे कर्तरि लकारे सति क्वचित्कर्मवत्कार्यं-
 भवति । परिवारयन्ति कंटकैः पुरुषा वृक्षं परिवारयन्ते कंटकाः
 स्वयमेव । क्वचिदिति किम् ? साध्वसिश्चिनन्ति ॥

कुषिरजश्रयान्न वा ॥ ४ । ३ । ३९ ॥

कुषिरजान्यां श्रयात्परस्य कर्मणि कर्तरि लकारस्य कर्म-

वत्कायं तड्डानं वा न भवति । कुष्णाति पादं देवदत्तः कुड्यति,
कुष्णने वा पादः स्वयमेव । कुड्यन् । कुड्यमाणः रजति वस्त्रं
रजकः । रज्यति, रज्यते वा वस्त्रं स्वयमेव । श्यादिति किम् ?
चुकुषे । कौषिषीष्ट रंजे । रंजीष्ट । अकोवि । अरञ्जि स्वयमेव ।
अत एव श्यो विज्ञायते । यकोऽपवादः । तेन—कुड्यान्त । रज्य-
न्तीति नित्यं नम । नेति कर्मवद्विधिनित्यर्थः ॥

उयज्जुहः ॥ ४ । ३ । ४० ॥

अजंताद्दुहेश्च धातोः कर्मणि कर्तरि जिप्रत्ययो वा न
भवति । अकृन । अकारि कटः स्वयमेव । अलविष्ट । अलावि
केदारः स्वयमेव । अदुग्ध । अदोही गीः स्वयमेव । कर्तरीति
किम् ? अकारि कटः देवदत्तेन । अदोहि गोपालकेन ॥

रुधः ॥ ४ । ३ । ४१ ॥

रुधेर्धातोः कर्तरि जिर्नित्यं न भवति । अरुद्दु गीः स्व-
यमेव । कर्तरीति किम् ? अरोधि गीः गोपालकेन ॥

तपोऽनुतापे च ॥ ४ । ३ । ४२ ॥

तपेर्धातोः कर्तर्यनुतापे च विषये जिर्न भवति । अतप्त
तपांसि धीरः अन्वतप्त पापेन कर्मणा । अनुतापे चेति किम् ?
अतापि पृथ्वी राजा ॥

णिश्चिन्नुतड्कर्मणाः ॥ ४ । ३ । ४३ ॥

यन्तानां अिन्नु इत्येतयोः तड् विधातठये येऽकर्मकाः
येभ्यः कर्मण्यसति तड् विधीयते तेषां च धातूनां कर्तरि जिर्न
भवति । णि—स्वयं पठ्यमान ओदनः । पाकं प्रायुक्त । अपी-
पचतीदनः स्वयमेव । अथवा पचत्योदनं गुरुदत्तः तेन अपी-
पचतीदनं देवदत्तः तस्य पुनः कर्तृत्वे—अपीपचतीदनः स्वयमेव ।
स्वयमेवपावि इत्यन्वर्थः । उदपुपुच्छत स्वयमेव गीः पुच्छं

वा । त्रि-सदशित्रियत् दण्डः देवदत्तः । सदशित्रियत् दंडः स्व-
यमेव । स्नु-प्रास्नाधी गां देवदत्तः । प्रास्नो गौः स्वयमेव ।
तच्छकर्मणः व्यकृत सैन्यवः । ठयकृत कटः । आहत गौः । ठयतप्त
पृथ्वी । उदतप्त सुवर्णं स्वयमेव । जिति-पाचिता । पाचिषीष्ट
भोदनः स्वयमेव । उच्छ्रायिता । उच्छ्रायिषीष्ट दंडः स्वयमेव ।
प्रास्त्राविष्ट । प्रास्त्राविषीष्ट गौः स्वयमेव । अपूनिष्ट । अवधिषीष्ट
गौः स्वयमेव ॥

भूषार्थसन्दुहादीनां च त्रियक् ॥ ४ । ३ । ४४ ॥

भूषार्थानाम् सकन्तानाम् दुहादीनाम् त्रिस्त्रिस्नुनाम्
तच्छकर्मणां च धातूनां कर्तरि जि जिट् यक् च प्रत्यया न
भवन्ति । अङ्गभुषत् कन्यां देवदत्तः । अङ्गभुषत् कन्या स्वय-
मेव । भूषयिष्यति कन्या देवदत्तः । भूषयिष्यते मङ्गयिष्यते कन्या ।
स्वयमेव । भूषयति कन्यां देवदत्तः । भूषयते कन्या स्वयमेव ।
सन् अचिकीर्षीत् कटं देवदत्तः । उत्पादयतुमैषीदित्यर्थः
अचिकीर्षीष्ट कटः स्वयमेव । उत्पत्तुमैषीदित्यर्थः । एषमवि-
भिन्निष्ट कुसूलः स्वयमेव । अचिच्छित्सिष्ट रज्जुः स्वयमेव ।
चिकीर्षते कटः । विभित्सते कुसूलः स्वयमेव । दुहो-दि-
दुग्धे गौः स्वयमेव । दुहेः जिषिकल्प सक्तः । अनन्सीत् दहं
देवदत्तः । अनस्त दंडः स्वयमेव । नयते दंडः स्वयमेव । अत्र-
न्यात् ग्रंथं देवदत्तः । अत्रन्यिष्ट ग्रंथः स्वयमेव । अग्रंथिष्ट मेखला
स्वयमेव । अत्रयते ग्रंथः स्वयमेव । ग्रंथते मेखला स्वयमेव । अ-
थनीते मेखला स्वयमेव । अंथि, ग्रन्थि त्रयादौ युजादौ च ।
अवोषत् कथां देवदत्तः । अवोषत् कथा स्वयमेव । ब्रूते कथा
स्वयमेव । अकीर्ष्ट । अकीर्षीष्ट । किरते । अगीर्ष्ट । गीर्षीष्ट । नि-
रते स्वयमेव । त्रिस्त्रिस्नुतच्छकर्मणां त्रिरुदाहृतः । युक्-पठयते

ओदनः । उत्पुच्छंयते गीः । पुच्छं वा लक्षयते गीः लक्षयते
दंडः । प्रस्तुते गीः । विकुर्वते सैन्धवाः । आहते गीः स्वयमेव ।
कर्तरीति किं ? अभूषि भूषिष्यते । भूष्यते कन्यया । अत्र
भिडपि प्रतिषिष्यते ।

कृत्वोऽतुन्त्वां ॥ ४ । ३ । ४५ ॥

तुं त्वा अमित्येतद्वर्जिताः कृता लकारश्च प्रत्ययाः
कर्तरि भवन्ति । कर्त्रेषां वाच्यत्वेन विधीयते कर्ता । कारकः ।
पचति । आस्ते । अग्रहणं भावकर्मभ्यानवाधार्यम् । अतुं त्वामिति
किम् ? कर्तुं व्रजति । कृत्वा व्रजति । कारं कारं व्रजति । भोजं
भोजमाक्रोशति अतिथि । देवं भोजयति देवदत्तः । अनिर्दि-
ष्टार्थाः प्रत्ययाः स्वार्थे भावे एवेत्यर्थः ॥

घुरकेलिमकृष्टपच्यङ्कर्मणि ॥ ४ । ३ । ४६ ॥

घुरकेलिम इत्येतौ प्रत्ययौ कृष्टपच्यश्च कर्मणि कर्तरि भव-
न्ति । घुरो वक्ष्यते । केलिनः कृष्टपच्यश्चातएव भंगुरम् । भिदु-
रम् काष्ठम् । छिदुरा रज्जुः । पचेलिमा मायाः । भिदेलिमानि
काष्ठानि । कृष्टे पच्यन्त इति कृष्टपच्याः शालयः । भास्मिद्विधां
कर्तर्येव घुरः कर्मकर्तुरसम्भवात् ।

सङ्गतेऽजर्यं ॥ ४ । ३ । ४७ ॥

सङ्गमनं सङ्गतं तस्मिन् कर्तरि नञ्पूर्वात् जीर्यतेर्यं निपा-
त्यते अजर्यं सङ्गतम् । अजर्यं तेस्तु सङ्गतम् । अन्यत्र-अजरः
कटः । अजरिता कम्बलः । कर्तरीति किम् ? अजर्यं सङ्गतेन ।

रुच्याठयट्यौ ॥ ४ । ३ । ४८ ॥

रुच्य अदपथेति रोचतेनञ्पूर्वाच्च व्यथतेः षष्प निपा-
त्यते । रोचत इति रुच्यो मोदकः देवदत्ताय । न व्यथत
इत्यठयट्यो देवदत्तः ॥

भूगोथो वा ॥ ४ । ३ । ४८ ॥

भूगाम्भ्यां चप्रत्ययः कर्तरि वा भवति । भठयो देवदत्तः ।
भठयं देवदत्तेन । गेयो माणविकः गाथानाम् । गेया माणविकेन
गाथा ॥

प्रब्रूपस्थोऽनीयः ॥ ४ । ३ । ५० ॥

प्रब्रूपस्थाम्यामनीयप्रत्ययः कर्तरि वा भवति । प्रवच-
नीयो गुरुः शासनस्य । प्रवचनीयं गुरुणा शासनम् । उपस्था-
नीयः शिष्यो गुरोः । उपस्थानीयः शिष्येण गुरुः ।

अनाप्लवापतो च्यण् ॥ ४ । ३ । ५१ ॥

जन आप्नु आपत् इत्येतेभ्यो च्यण् कर्तरि वा भवति ।
जन्योऽयं जन्यमनेन । आप्लाठयोऽयम् । आप्लव्यमनेन । आपा-
त्योऽयम् । आपात्वमनेन । च्यणीति किम्? आप्लठयं देवदत्तेन ॥

शिलषशीङ्स्थाजृषास्वसजत्रु हा-
रम्भात् क्तः ॥ ४ । ३ । ५२ ॥

शिलषादिभ्यः आरम्भादिकर्मत्वेभ्यश्च धातुभ्यो यः क्तः
स कर्तरि वा भवति । शिष्टः । आशिलष्टः कन्यां देवदत्तः ।
आशिलष्टा कन्या देवदत्तेन । आशिलष्टं देवदत्तेन । शीङ्-अलि-
शयितो गुरुं देवदत्तः । अतिशायितो गुरुर्देवदत्तेन । अतिश-
यितं देवदत्तेन । स्था-उपस्थितो गुरुर्देवदत्तः । उपस्थितो
गुरुर्देवदत्तेन । उपस्थितं देवदत्तेन । जृष्-अनुजीर्णो वृष-
लीं देवदत्तः । अनुजीर्णो वृषली देवदत्तेन । अनुजीर्णं देवद-
त्तेन आस्-उपास्थितो गुरुं देवदत्तः । उपास्थितो गुरुर्देव-
दत्तेन । उपास्थितं देवदत्तेन । वस्-अनूषितो गुरुं देवदत्तः ।
अनूषितो गुरुर्देवदत्तेन । अनूषितं देवदत्तेन । जन्-अनुजातो
माणविकं माणविकः । अनुजाता माणविका माणविकेन ।

अनुजातं माणविकेन । विजाता वत्सं गोः । विजातो वत्सो
गवा । विजातं गवा । आरूढो वृक्षं देवदत्तः । आरूढो वृक्षो
देवदत्तेन । आरूढं देवत्तेन । आरम्भः प्रकृतः कटं
देवदत्तः । प्रकृतः कटो देवदत्तेन । प्रकृतं देवदत्तेन ।
प्रभुक्तः ओदन देवदत्तः । प्रभुक्त ओदनो देवदत्तेन ।
प्रभुक्तं देवदत्तेन अकर्मकापि हि धातवः सोपसर्गाः सकर्मकाः
भवन्ति । इति शिलघो घिग्रहणम् ॥

गत्यकर्मण्याधारे च ॥ ४ । ३ । ५३ ॥

गतौ अकर्मके चार्थे वर्तमानाद्घातोः क्तः आधारे चका-
रात्कर्त्तरि च वा भवति । इदमहेः सूत्रम् । इदं यातं गतं देवद-
त्तस्य । गतो देवदत्तो ग्रामं । गतो देवदत्तेन ग्रामः । गतं
देवदत्तेन । इदमेषामासेतम् । शयितम् । आशितः । शयितो
देवदत्तः । आसितं शयितं देवदत्तेन । अकर्मणीति-यस्य कालादि
कर्म नास्ति तन्निर्देशः । तेन-कृतो देवदत्तः इत्यविवक्षित-
कर्मकात्कर्त्तरि न भवति । भुक्ताः ब्राह्मणाः पिताः गावः
इति मत्वर्थीयोऽकारः ।

आदौ ॥ ४ । ३ । ५४ ॥

अद्यर्थादभ्यवहारत्यर्थाद्घातोः क्तप्रत्यय आधारे वा
भवति इदमेषां अहुं भुक्तम् । पीतं । भुक्त ओदनः । पीतमुदकं
देवदत्तेन । योगविभागात्कर्त्तरीति नास्ति ॥

साप्यानाप्याल्लुक्तद्यप्स्वार्था कर्मभावे ॥ ४ । ३ । ५५ ॥

वेति निवृत्तम् । कृष्ण इति लग्नहणात् सकर्मकादकर्मकाश्च
धातोर्लुक्तद्यप्स्वार्थाः प्रत्यया यथासंख्यं कर्मणि भावे च भव-
न्ति । एवं लकारार्था त्रयोऽर्थाः वाच्यत्वेन विहिता भवन्ति ।
शेषाणां द्वी, पश्यते पेचे ओदनो देवदत्तेन । शयते, शिश्ये

देवदत्तेन । कृतः कटो देवदत्तेन । शयितं देवदत्तेन । कार्यः कर्तव्यः कटो देवदत्तेन । शयितव्यं देवदत्तेन । सुकरः कटो देवदत्तेन । सुशयं देवदत्तेन । सुकरंकराणि वीरणाणि ईषदाढ्यं भवं देवदत्तेन । सुज्ञानं तत्त्वं देवदत्तेन । सुग्लानं देवदत्तेन । साप्यानाप्यादिति किम् ? सकर्मकाद्भावे मा भूत् । कटं क्रियते देवदत्तेनेति अविवक्षिते तु कर्मकार्ये वेति भवति । भुजयते देवदत्तेन ॥

भीमादयोऽपादाने ॥ ४ । ३ । ५६ ॥

अपादीयतेऽस्मादित्यपादानमपाये अवधिरुच्यते । तत्र भीमादयश्च गृहदा भवन्ति । बिभेत्यस्मादिति भीमः भीष्मः । सयानकः । खलतिरित्यादि ॥

संप्रदानाञ्चान्यत्रोणादयः ॥ ४ । ३ । ५७ ॥

संप्रदीयतेऽस्मै इति संप्रदानं तस्माच्चकारादपादानाञ्चान्यत्रोणादयः प्रत्यया भवन्ति । करोतीति कारुः । कंषितोऽसाविति कषिः । ऋचन्ति तयेति ऋक् । वृत्तं तत्रेति वर्त्म । भस्म ॥

कृद्धहुलम् ॥ ४ । ३ । ५८ ॥

कृत्प्रत्ययो निर्दिष्टादर्थादन्यत्राप्यर्थे बहुलं भवति । पादाभ्यां ह्रीयत इति पादहारकः । गले चोप्यत इति गलेचोप्यकः दास्यते तस्मादिति दासः । गां हन्ति तस्मै गोघ्नो ब्राह्मणः । स्नात्यनेनेति स्नानीयं चूर्णम् । दीयते तस्मै इति दानीयोऽतिथिः । समावर्तते अस्मादिति समावर्तनीयो गुरुः । चह्वेजनीयो राजा । मोहयत्यात्मानं मुच्यतेऽनेनात्मेति वा मोहनीयं कर्म । निरदन्ति तदिति निरदनम् । अपसेचनम् । अपस्त्रावणं राजभोजनाः शालयः । राजाच्छादनानि वासांसि । संप्रदीयते ऽस्मादिति संप्रदानं ।

अपादीयते ऽस्मांदिति अपादानं, प्रस्कंदनम् । प्रपतनं । निर्दिष्टे कृते नियोगतो भवन्ति । अन्यत्र तु यथादर्शनमल्प-
शः । बहुवचनान्तरेणः । मनसि हृजः संज्ञायामित्येके, मनो-
हारी । अधिकारश्चायं तेन वक्ष्यमाणाः प्रत्ययाः बाहुल्येन
भवन्त्यभिधानानुसारेण ॥

प्राक्स्त्री प्राप्तोऽसमः ॥ ४ । ३ । ५८ ॥

इत ऊर्ध्वं स्त्रियां क्ति नित्यर्थः प्राक् यो विषयस्तस्मिन्
प्राप्तश्चासमङ्गोत्सर्गिकश्चासरूपः प्रत्ययो भवति । अपवा-
देन बाधितस्योत्सर्गस्याप्रवादविषयेऽनेन समावेशः क्रियते । अव-
श्यलाठयम् । अवश्यलवितठयं । अवश्यलवनीयं । जेयम् जेतव्यम् ।
अयनीयम् । ज्ञा- ज्ञाता । ज्ञायकः विक्षिप्तः । विक्षेपः । विक्षेप्ता ।
विक्षेपकः । प्राक्स्त्रीति किम् ? कृतिः । चितिः । रक्षितम् । रक्षणम् ।
यत्रादिर्न भवति । चिकीर्षा । जिहीर्षा । क्लिन्न भवति । ईषत्पा-
नः । सुपानः । खो न भवति । प्राप्त इति किम् ? सुभगंकरणम् ।
च्यणादेः खनादिविषये न भवति । असम इति किम् ? उत्पि-
बः । निपिबः को न भवति । सानुबन्धकृतमसाठयम् । तथापि
नानसमः क्वचित् ॥

च्यण् ॥ ४ । ३ । ६० ॥

धातोः ध्यप्रत्ययो भवति । कार्यन् । पाठ्यम् । पाठ्यम् ।

पाणिसमवात् सृजः ॥ ४ । ३ । ६१ ॥

पाणिसमवाभ्यां परात्सृजेर्ष्यण् भवति । क्यपापवाद् ।

पाणिसर्गा रङ्जुः । समवसर्गः । अन्यस्मात् संसृज्यः ॥

ओरावश्यके ॥ ४ । ३ । ६२ ॥

उवर्णान्ताह्रातोरावश्यम्भावे द्योत्ये च्यण् भवति । ला-
ठयमवश्यम् । अवश्यलाठयम् । पाठ्यमवश्यम् । अवश्यपाठ्यम् ।

मयूरव्यंसकादित्वात्समासः । अन्यत्र-लठयम् । पव्यम् ।

वाधारेऽमावस्या ॥ ४ । ३ । ६३ ॥

अमापूर्वाद्दशतेराधारे धातोः च्यण् पक्षे ह्रस्वश्च नि-
पात्यते । अमावसतोऽस्यां तिथौ सूर्याचन्द्रमसाविति अमाव-
स्या, अमावास्या धा । कूटिशकटाविमी । तिथिविशेषवचनौ ॥

कुण्डपाय्यसञ्जाय्यराजसूयाः क्रतौ ॥ ४ । ३ । ६४ ॥

कुण्डपाय्यादयः शकटाः क्रतावभिधेये च्यणन्ता निपा-
त्यन्ते । कुण्डैः पीयतेऽस्मिन् सोम इति कुण्डपाय्यः क्रतुः ।
कुण्डपानोऽन्यः । सञ्जीयत इति सञ्जाय्यः क्रतुः । सञ्ज्येयोऽन्यः ।
राज्ञा सोतव्यो राजा वा सूयतेऽस्मिन्निति राजसूयः क्रतुः ॥

पाय्यधाय्यासान्नाय्यनिकाय्यप्रणाय्यानाय्यं मानर्घ्य-
विनिर्वासासंमत्यनित्ये ॥ ४ । ३ । ६५ ॥

पाय्यादयः शकटाः मानादिष्वर्थेषु यथासङ्ख्यं च्यणन्ता
निपात्यन्ते । नीयते येन तन्मानं तत्र पाय्येति माडो च्यणादि
पठ्यं च निपात्यते । पाय्यं मानम् । मेयमन्यत् । दाजः दाय्याः
ऋचः । समोणीजः । साङ्गाय्यं हविः । नेः चीजः निकाय्यो नि-
वासः । सम्मतिरिच्छा सास्मिन्नास्तीति असम्मतिः । असम्म-
तो निष्प्रतिभ उच्यते तत्र प्रणाय्यश्चौरः । प्रणाय्योऽन्तेवासी ।
अनित्ये आडो णिजः आनाय्यः दक्षिणाग्निः । आनाय्ये गुदुग्
इत्येके । तेषामनित्यपर्ययः ॥

अग्नी परिचाय्योपचाय्यसमूह्यचित्याः ॥ ४ । ३ । ६६ ॥

परिचाय्यादयः अग्नी निपात्यन्ते । परिचाय्योऽग्निः ।
परिच्येयोऽन्यः । उपचाय्योऽग्निः । उपच्येयोऽन्यः । समूह्योऽग्निः ।
समापिठक्योऽन्यः । चित्योऽग्निः । च्येयोऽन्यः ।

तदयानीय्यौ ॥ ४ । ३ । ६७ ॥

धातोस्तठयः आनीयः प्रत्ययी भवतः । कर्तव्यम् । कर-
णीयम् । हर्तव्यम् । हरणीयम् । वस्तव्यम् । वसनीयम् । देव-
दत्तेन वास्तव्य इति तद्धितः । वास्तुनि भव इति ।

प्वञ्चत्तकिशकशसियत् सहियजोऽव्वासुवपरपलपा-
पत्र पठिपदभचमुर्यः ॥ ४ । ३ । ६८ ॥

पवर्गान्तादजन्ताच्च तादिभ्यश्च धातुभ्यः यप्रत्ययो भवति ।
व्वादीन् ऋवर्णान्तानाँश्च वर्जयित्वा । च्यणापवादः । पु-
शप्यम् । लभ्यम् । गज्यम् । रम्यम् । अच्- देयम् । च्येयम् । लव्य-
म् । पठयञ्च । तादि चत्यं तक्ष्यम् । शक्यम् । शस्यम् यत्यम् ।
सह्यम् । यज्यम् । त्यजज इति वचनात् च्यणपि । याज्यम् । व्वा-
दिप्रतिषेधः किम् ? याव्यम् । आसाठयम् । वाप्यम् । राप्यम् ।
लाप्यम् । अपत्राप्यम् । देप्यम् । दाभ्यम् । आघाम्यम् । का-
र्यम् । तार्यम् ॥

गद्गद्यमोऽनुपसर्गात् ॥ ४ । ३ । ६९ ॥

गद् मद् यम्भ्योऽनुपसर्गभ्यः यो भवति । गद्यम् । नद्यम् ।
यम्यम् । अनुपसर्गादिति किम् ? निगाद्यम् । प्रमाद्यम् । आ-
याम्यम् ।

चरः ॥ ४ । ३ । ७० ॥

चरेधांतोरनुपसर्गात् यो भवति । चर्यः ।

आढोऽगुरौ ॥ ४ । ३ । ७१ ॥

आढः परात् चरेयाँ भवति अगुरौ । आचर्याँ देशः ।
गुरौ भाचार्यः शाकटायनः ॥

पणोपसृष्टवदाद्विक्रयेर्तुमत्युपेयागर्ह्ये ॥ ४ । ३ । ७२ ॥

पणादिभ्योऽनुपसर्गभ्यो यो भवति । यथासङ्ख्यं विक्री-
यादिद्वयर्थेषु । पण्यः कम्बलः । पण्यः गौः । विक्रीये इत्यर्थः ।

उपसर्गो गौः । उपसर्गो बहवा । ऋतुमती कालपा, प्रजनिरित्यर्थः । शतेन वर्या स्त्री । सङ्ख्येण वर्या । उपेया संभक्तव्या इत्यर्थः । अवद्यं पापम् । अवद्या हिंसा । गहैत्यर्थः । अन्यत्र-पाययः साधुः । उपसर्गो शरदि मधुरा । वृत्या गौः । अनुद्या जनवाधा । अवाद्या इति निरुपसर्गात् घ्यण् पश्चान्नञ्जसमासे भवति । उपेयेति । स्त्रीलिङ्गनिर्देशादिह न भवति-वार्थाः ऋत्विजः । वृड एष घ्यण् वृत्तेति वृजः क्यप् ॥

स्वामिवैश्येऽर्तेः ॥ ४ । ३ । ७३ ॥

स्वामिनि वैश्ये चाग्निधेये ऋ गतादित्येतस्मादनुपसर्गाद्यो भवति । अर्थः स्वामी । अर्थः वैश्यः । अन्यत्र-आर्यो देवदत्तः ॥

वदः सुपः क्यप् च ॥ ४ । ३ । ७४ ॥

अनुपसर्गात्सुपः पराद्धदतेर्धातोः क्यप् भवति चकाराद्यश्च । ब्रह्मोद्यम् । ब्रह्मवद्यम् । सत्योद्यम् । सत्यवद्यम् । सुप इति किम्? पाद्यम् । उपसर्गात्प्रवाद्यम् ॥

हत्याभूयं भावे ॥ ४ । ३ । ७५ ॥

अनुपसर्गात्सुबन्तात्परं हत्या भूय इति क्यपन्तं निपात्यते । हन्तेः स्त्रीः भावे । ब्रह्महत्या । अश्वहत्या । भवतेर्नपुंसके भावे-ब्रह्मभूयं गतः । देवभूयं गतः ब्रह्मत्वमित्यर्थः । भाव इति किम्? श्वघात्या वृषली । सुप इति किम्? हतिर्वर्तते । अनुपसर्गादिति किम्? उपहृतिर्वर्तते ॥

अग्निचित्या ॥ ४ । ३ । ७६ ॥

अग्नेः पराद्विजः स्त्रीभावे क्यप् निपात्यते । अग्नेश्चयमं अग्निचित्या ॥

खेयमृषोद्याम् ॥ ४ । ३ । ७७ ॥

खेयसृषोद्यमिति कथञ्चन्तं निपात्यते । खनेः—खेयन् ।
उत्खेयन् । निखेयम् । सृषापूर्वाद्दत्तेः सृषोद्यन् । न भाव इति
योगविभागः ।

कुप्याज्यभिद्योद्धयसिध्ययुग्यं नाम्नि ॥ ४ । ३ । ५८ ॥

कुप्यादयः कथञ्चन्ता नाम्नि निपात्यन्ते । गो पाट्यत इति
कुप्यन्थनम् । आज्यत इति आज्यं घृतम् । भिनत्ति कूलमिति
भिद्या नाम नदः । उद्धत्युदकमिति उद्धो नाम नदः । सिध्य-
न्तेऽस्मिन्नर्था इति सिध्यो नाम नक्षत्रम् । युज्यते गमने इति
युग्यम् यानम् । अन्यत्र गोप्यम् । आग्यम् । भेद्यम् । उज्यम् ।
सेधनम् । योग्यम् । पुण्यसूर्यो पुण्यार्थात्पुनर्वसुत्रयोतिषे ।
सूर्यांगस्ययोरिति निपातनात्मिद्वी ॥

शास्वृज्जूजुषस्त्वैत्यदुपान्त्यादनृचक्ष्लृपृचृतः ॥ ४ । ३ । ५९ ॥

शासादिभ्यः ऋषिक्लृषिषर्जितेभ्यः ऋकारोपान्त्येभ्यः
कथप् भवति । एनीलि इणिकोर्यहण नेङ् । शिष्यः । प्रावृत्यम् ।
आदृतम् । जुष्यम् । स्तुत्यम् । इत्यम् । आदित्यम् । वृष्यम्
गृद्यम् । अकार किम् ? वार्याः ऋत्विजः । अनृचक्ष्लृपृचृत इति
किम् ? अर्यम् । कल्यम् । चत्यम् । उपेयमिति इङ् ॥

जीविपून्यो हलिसुञ्जकल्के ॥ ४ । ३ । ६० ॥

जी इत्येतस्मात् विपूर्वाभ्यां च धातुभ्यां यथासंख्यं
हलि सुञ्ज कल्केषु कर्मसु प्राच्येषु कथप् भवति । महदुलं
हलिः । सुञ्जं तृणविशेषः कल्कस्त्रिफलादीनां जितयो-
हलिः । विपूयो सुञ्जः । विनीयः कल्कः । अन्यत्र—जेयम् ।
विपठयम् । विनेयम् ॥

ग्रहः पदास्वैरिकाहापश्ये ॥ ४ । ३ । ६१ ॥

सुडभ्तं पदं स्वयमीर्त इति स्वैरिन् स्वैरी अस्वैरी पर-

तंत्रः वाच्या बहिर्भवा । पक्षे भवः पक्ष्यो वर्गः । एतेष्वर्थेषु ग्रहेः
 क्यप् भवति । चषणोऽपवादः । पदे-प्रगृह्यम् । अत्रगृह्यम् पदम् ।
 अस्वैरिणि-गृह्यका इमे । गृहीतकाः, परवशाः इत्यर्थः । वाच्यायां
 गृह्या स्त्री । नगरगृह्या सेना । बहिर्भूतेत्यर्थः । वाच्याति स्त्री-
 लिङ्गनिर्देशाल्लिङ्गान्तरे न भवति । पक्षे त्वद्गृह्याः । मद्गृ-
 ह्याः गुह्यगृह्याः वचने विपरिचयताः । तत्पक्षाग्रिता इत्य-
 र्थः । अन्यत्र ग्राह्यम् ॥

भृजोऽनाग्नि ॥ ४ । ३ । ८२ ॥

भृजो धातोरनाग्नि क्यप् भवति । भृत्यः कर्मकरः । भर्त-
 ठयाः, पोष्या इत्यर्थः । अनाग्नीति किम् ? भार्याः नाम
 क्षत्रियाः । भार्या देवदत्तस्य ॥

समो वा ॥ ४ । ३ । ८३ ॥

मम् पूर्वात् भृजः क्यप् भवति वा । संभृत्याः
 संभार्याः ॥

कृमृज्वृषशंसगुहदुहजपः ॥ ४ । ३ । ८४ ॥

क्रादिभ्यः क्यप् वा भवति । कृत्यं । कार्यं । सृज्यं रमा-
 र्यं वृष्यं वष्यं । शस्यं । शंस्यं गुह्यं । गोह्यं । जप्यं । जाप्यं
 क्यपामुक्ते ष्यप् । ये विकल्पाभावात् ॥

श्वुत्रज् लिहादिभ्यश्च ॥ ४ । ३ । ८५ ॥

धातोर्लिहादिभ्यश्च श्वु त् अच् इत्येते प्रत्यया भवन्ति ।
 कारकः । कर्ता । करः । हारकः । हर्ता । हरः । पाचकः ।
 पक्ताः । पचः । वाचकः । वक्ता । वचः । वापकः । वप्ता ।
 वपः । वादकः । वदिता । वदः । लोलुवः । पोपुवः । एवं त्रय
 उत्सर्गाः । लिहादिभ्यः लेहः । श्लेषः । म्लेषः । सेचः । कोपः ।
 मेदः । नर्तः । दर्शः । दर्भः । सर्पः । जारभरः । श्वपचः । अज-

गरः । बाधकवाधनार्थम् । लिहादिग्रहणमाकृतिगणाश्चायम् ।
नदी भदी चरी देवी इत्यादयो गौरादिषु इष्टयाः ।

नान्द्यादिभ्योऽनः ॥ ४ । ३ । ८६ ॥

नन्द्यादिभ्योऽनप्रत्ययो भवति । नन्द्यादयः नन्दनः रमणः
इत्यादि प्रातिपदिकपाठादपोदधृत्य प्रकृतयो निर्दिश्यन्ते स
च स प्रत्ययपारो (?) विशिष्टविषयार्थः । रूपनिग्रहणार्थश्च । नन्द-
नः । वासनः । मदनः । दूषणः । नादनः । घट्टनः । शोभनः ।
रोचनः । अन्न एयन्तेभ्यः । सहनः । तपनः । दहनः । सर्वे एते
संज्ञायाम् । जनार्दनः । सधुसूदनः । कुलनाशनः । अत्राशयेष्यति ।

ग्रहादिभ्यो णिन् ॥ ४ । ३ । ८७ ॥

ग्रहादिभ्यः णिन् प्रत्ययो भवति । ग्रहादयश्च प्राति-
पदिकपाठादेवापोद्भूताः । ग्राही । उत्साही । चट्नाही । उदूभासी ।
स्यापी । मंत्री । समर्दी । ग्रहादिराकृतिगणः । तेन विसा-
रीत्यादि ॥

नेर्वपश्रुशाविशरक्षः ॥ ४ । ३ । ८८ ॥

निपूर्वेभ्यः षपादिभ्यः णिन् भवति । निषायी । निआषी ।
निशायी । निवेशी । निरक्षी ।

नञो याचृव्याह्व्रजवदवसः ॥ ४ । ३ । ८९ ॥

नञः परेभ्यो याचृ आदिभ्यो णिन् भवति । अयाषी ।
अठयाहारी । असंठयाहारी । अत्राजी । अवादी । अवासी ।

अचोऽचित्ते ॥ ४ । ३ । ९० ॥

नञः परादजन्ताद्वातेरचित्ते कर्तरि णिन् भवति ।
अकारी परशुः । अहारी गंधः । अचित्त इति किम् ? अकर्ता ।
अहर्ता देवदत्तः । नञ इति किम् ? कर्ता । हर्ता । केषांचित्
नञ् इति नास्ति । कारी । हारी ।

रुधराधोऽपात् ॥ ४ । ३ । ८१ ॥

रुधराधाभ्यामपपूर्वाभ्यां शिन् भवति । अपरोधी ।
अपराधी ।

इन्च परिभ्वः ॥ ४ । ३ । ८२ ॥

परि भू इत्येतस्मादिन् भवति । चकारात् शिन् च ।
परिभवी । परिभावी ॥

वेः शीङ्षिञो देशे ॥ ४ । ३ । ८३ ॥

विपूर्वात् शिङ्ः षिञश्च इन् भवति देशभिधाने ।
विषयी विशयी देशः । अत एव षिञः षत्वम् ।

ज्ञाकृगृप्रीगुपान्त्यात्कः ॥ ४ । ३ । ८४ ॥

ज्ञादिभ्य इगुपान्त्येभ्यश्च धातुभ्यः कप्रत्ययो भवति ।
ज्ञः । किरः । उत्किरः । विकिरः । गिलः । निगिलः । प्रियः ।
संप्रियः । विलिखः । बुधः । युधः । विकृषः । काष्ठभेदे परत्वाद्ङ् ॥

उपसर्गादातोऽनिन् ॥ ४ । ३ । ८५ ॥

उपसर्गात्परादाकारांताद्दातोः कप्रत्ययो भवति । अनिक्
इगत्र न भवति । प्रस्थः । सुगलः । सुम्लः । सुत्रः सुरः । ठयालः ।
अनिगिति किम् ? आहूः । प्रहूः । प्रणयः । अन्यथा ह्रीग्यञः
स्यात् । यथा जुहुवतुः । जुहुवुः । पूर्वेऽपवादा अंतरान् विधीन्
बाधन्ते नोत्तरानिति पूर्वापवादेनानेन णो बाध्यते नाण् ।
नोःसंदायः ।

पाघ्राधमाधेट्टृशश्शः ॥ ४ । ३ । ८६ ॥

उपसर्गात्पादिभ्यः शो भवति कापवादः । पा इति पिबते
प्रांङ् न पातेः । उत्पिबः । निपिबः । उज्जिघ्रः । उदुमः ।
विधमः । उदुयः । विधयः उत्पश्यः । निपश्यः केचिदुपसर्गा-
दिति नानुवर्त्ये । पश्य इति दृश्यते इत्याहुः ॥

धारिपारिवेद्युदेजिचेतिसातिसाहिलिम्प-

विन्दोऽनुपसर्गात् ॥ ४ । ३ । ८७ ॥

धार्यादिभ्यो स्यन्तेभ्यो लिम्पतेर्विन्दतेश्चानुपसर्गभ्यः
 शो भवति । धारयः । पारयः । वेदयः । उद्वेजयः । चेतयः ।
 सातयः । साहयः । लिम्पः । विन्दः । अनुपसर्गादिति । किम् ?
 मन्धारयता । प्रलिपः । च्छत्रधारः । कुक्ष्यलेप इति मध्येऽपचा-
 दः पूर्वान्विधीन् वान्यते नोत्तरानित्यश् भवति । निलिम्पाः
 नाम देवाः गोविन्दः । अरविन्दः । कुरुविन्दः । इति संज्ञा एताः
 अत्र हिलिविदिभ्यां केवलभ्यां प्रत्ययः पश्चात् क्यदिना
 गतादिषु प्रादय इत्यादिना समासः । निम्पविन्द इति सनं
 निर्देशः । नमुपदेशावस्थायामेवेति विज्ञापनार्थः । तेन-कुण्डा-
 हुण्डेति सिद्धम् । ददः । दधः । इति दधि । दध्योरच् । दायः
 धाय इति दाञ्धाजोशः । तेनानयोर्विभाषा नारभ्यते ॥

दुन्यो णः ॥ ४ । ३ । ८८ ॥

दुनीभ्यामनुपसर्गाभ्यां णो भवति । दावः । नायः । अनु-
 पसर्गादिति किम् ? प्रदयः । प्रणयः ॥

सहादिग्रहाद्वा ॥ ४ । ३ । ८९ ॥

सहादिभ्यो ग्रहेश्च धातोरनुपसर्गाणो भवति । सहः ।
 साहः । रमः । रामः । बुधः । बोधः । ज्वलः । ज्वालः । बलः ।
 बालः । ग्रहः । ग्राहः । अनुपसर्गादिति किम् ? उज्वलः । प्रज्व-
 लः । बहुलाधिकाराद्विषयनियमादिविज्ञायते । ज्योतिषि ग्रहः ।
 जलधरे ग्राह इति । ग्रहन् । ग्रहा इति गृहयतेरच् ॥

श्यान्तन्व्यधास्तु संस्त्रवसावहतीश्वसः ॥ ४ । ३ । ९०० ॥

श्यादिभ्यो णो भवति अनुपसर्गाद्वेति चेह निवृत्तम् ।
 श्या-अवश्यायः । प्रतिश्यायः । श्याग्रहणं सोपसर्गार्थम् । आत्-

धायः । ग्लायः । स्त्रायः । तन्-तानः । अवतानः । उद्यधः
ठयाधः । आस्त्रायः । संस्त्रायः । अवसायः । अवहारः ।
अत्पायः । श्वासः । आश्वासः ।

नृत् खन्नजोबुट् शिल्पिनि ॥ ४ । ३ । १०१ ॥

नृत् खन् रज्भ्यः शिल्पिनि कर्तरि बुट्प्रत्ययो भवति ।
शिल्पं क्रियाजं कैशलं तद्दान् शिल्पीं नर्तकः । नर्तकी । खनकः ।
खनकी । रजकः रजकी । अत एव निर्देशात् रज्जेर्नलोपः ।
अन्यत्र-नर्तिका । टो ड्यर्थः ॥

पाणिघट्ताड्घट् ॥ ४ । ३ । १०२ ॥

पाणिनाड् पूर्वस्य हन्तेः शिल्पिनि कर्तरि अट्प्रत्ययादे-
श्च निपात्यते । टो ड्यर्थः । पाणिं हन्तीति पाणिना
हन्तीति वा पाणिघः । पाणिघी । तालं हन्तीति तालघः ।
तालघी । अन्यत्र-पाणिघातः । तालघःतः ॥

गस्थकः । ४ । ३ । १०३ ॥

गायतेः शिल्पिनि कर्तरि यको भवति । गायकः ॥

टनण् ॥ ४ । ३ । १०४ ॥

गायने शिल्पिनि टनण् भवति । गायनः । गायनी ।
टो ड्यर्थः सो यार्थः । योगविभाग उत्तरार्थः ॥

हो व्रीहि काले ॥ ४ । ३ । १०५ ॥

हा इत्येतस्माद्गतोः टनण् भवति व्रीहि काले कर्तारि ।

प्रसृत्वः सादौ वुच् ॥ ४ । ३ । १०६ ॥

प्रसृत्वभ्यः साधुत्वविशिष्टेऽर्थे वुच् भवति । साधु प्रवत
इति प्रवकः । एवं सरकः । लवकः । अन्यत्र-प्रावकः । सारकः ।
लावकः ॥

अशिषि वुन् ॥ ४ । ३ । १०७ ॥

अभीष्टस्य प्रार्थनाशीः । तस्यां गम्यमानायां धातोः
वुन् भवति । जीवतादित्याशास्यमानः जीवकः । एवं नन्दकः ।
भवकः । नकारः इच्छा पुंसो नित्याद्यमुप इति पर्युदासार्थः ।
जीवका । नन्दका । भवका ॥

नाम्नि क्तिः ॥ ४ । ३ । १०८ ॥

आशिषि धातोः क्तिप्रत्ययो भवति नाम्नि-समुदाय-
श्चेन्ना न भवति । तनुनात् । तन्तिः । रन्तिः । सातिः ।
शांति । भूतिः ॥

कर्मणोऽण् ॥ ४ । ३ । १०९ ॥

कर्मणः पराद्धातोः अण् प्रत्ययो भवति । अत्राद्यकारा-
पवादः । कुम्भ करोतीति कुम्भकारः । नगरकारः । काबडलावकः ।
शरलावः । वेदाध्यायः । चर्चापाठः । कृत्रधारः । द्वारपालः ।
उष्ट्रप्रणायः । भारवाहः । ग्रामं गच्छति इति प्राप्यात्कर्मणः ।
महांतं कुम्भ करोतीति च बहुलाधिकारान्न भवति ॥

शीलिकामिभह्याचारीक्षिप्तमो णः ॥ ४ । ३ । ११० ॥

शील्यादिभ्यः कर्मणः परेभ्यः णो भवति । धर्मं शील-
यतीति धर्मशीलः । धर्मशीला । धर्मकामः । धर्मकामाः । धर्म-
कामौ । वायुभक्तः । वायुभक्ता । कल्याणाचारः । सुखप्रतीक्षः ।
कृशक्षामः । कर्मणि शीलादौ बहुव्रीहिस्यप्येते सिद्धौ भवन्ति ।
अण्साधनार्थं तु वचनम् । अणि हि स्यात् । पयस्कामोत्पद्यते ।

गोऽनुपसर्गाट्टक् ॥ ४ । ३ । १११ ॥

कर्मणः परादनुपसर्गाद्गोप्यतेष्टक् अणोपवादः । वक्रगः ।
वक्रगो । अनुपसर्गादिति किम् ? वक्रसंगायन । सामसंगायनः ॥

सुरासीधोः पिवात् ॥ ४ । ३ । ११२ ॥

सुरासीधुभ्यां कर्मभ्यां परात् पिबतेरनुपसर्गाट्ठ् भवति
सुरापी । सीधुपी । अन्यस्नात्-क्षीरपा । अंबुपा । पिबादिति
किम् ? सुरा पातीति सुरापा ॥

आतोऽह्वावामोऽड् ॥ ४ । ३ । ११३ ॥

कर्मणः पारात् ह्वावामा वजिंतादाकारंतादनुपसर्गाट्ठा-
तोरड् द्विदकारः प्रत्ययो भवति अणोऽपवादः । घनदः । तनुव्रम् ।
अह्वावामा इति किम् ? जिनह्वायः । तंतुवायः । दास्यमायः ॥

दाज्ञः प्रे ॥ ४ । ३ । ११४ ॥

कर्मणः प्रपराभ्यां दाज्ञाभ्यां अड् भवति । सर्वप्रदः ।
सुखप्रदः । प्रवचनप्रज्ञः । परिप्रज्ञः ॥

संख्यः ॥ ४ । ३ । ११५ ॥

कर्मणः परादनुपसर्गात् ख्या इत्येतस्मात्समुपसर्गाट्ठ्
भवति अणोऽपवादः । गां संचष्टे गोसंख्यः । अश्वसंख्यः ॥

आशिषि घनः ॥ ४ । ३ । ११६ ॥

आशिषि गर्भयमानायां कर्मणः परात् हतेरड् भवति । तिमिं
वध्यादित्याशाभितः तिमिहः । शत्रुहः । पापहः ॥

क्लेशतमसोऽपे ॥ ४ । ३ । ११७ ॥

क्लेशतमाभ्यां परात् हंतेरपे उपसर्गे सत्यड् भवति ।
क्लेशापहः । तमोपहः । अनाशीरर्थः आरंभः ॥

शीर्षकुमाराणिण् ॥ ४ । ३ । ११८ ॥

शीर्षकुमाराभ्यां पराद्भुक्तेः णिन् भवति । शीर्षघानी ।
कुमारघाती । निपातनात् शिरसः शीर्षभावः शिरःपर्यायः ।
शीर्षशब्दोऽकारांतोऽस्ति । यथा-शीर्षोपहारादिभिरात्यदुःखै-
रित्येके ॥

अमनुष्ये टक् ॥ ४ । १ । ११९ ॥

कर्मणः परादुन्तेरनुष्ये कर्तरि टग्भवति । वातघ्नमा-
विकं क्षीरम् । पित्तघ्नं माहिषं पयः । श्लेष्मणं कटुकं ।
शशघ्नी शकुनिः । जायाघ्नः तिलकालकः । पतिघ्नी पाणि-
रेखा । अननुष्य इति किम् ? आसुघातः शूद्रः । पापघातः ।
ऋषिः । घोरघातो देवदत्तः । हन्तीति बाहुलकान् भवति ।

जायापतेर्लक्षणो ॥ ४ । ३ । १२० ॥

जायापतिभ्यां कर्मभ्यां परात् हन्तेर्लक्षणे-लक्षणवति
कर्तरि टग्भवति । लक्षणं शुभाशुभसूचकम् । तिलकालकादि,
जायाघ्नो ब्राह्मणः । पतिघ्नी कन्या मनुष्यार्थारम्भः ॥

हस्तिकवाटाच्छक्तौ ॥ ४ । ३ । १२१ ॥

हस्तिकवाटाभ्यां परादुन्तेः शक्तौ गम्यमानायां टग्
भवति । हस्तिकं हन्ति हस्तिघ्नः पुरुषः । हस्तिकं हन्तुं शक
इत्यर्थः । एवं कवाटघ्नश्चोरः । अन्यस्माच्चोरघातो मनुष्यः । शक्ता-
विति किम् ? हस्तिकं हन्ति विशेषेण हस्तिघातो देवदत्तः ।

राजघः ॥ ४ । ३ । १२२ ॥

राज्ञः कर्मणः परादुन्तेष्टक् घश्च निपात्यते । राजानं
हन्ति राजघः ।

अर्होऽः ॥ ४ । ३ । १२३ ॥

अर्होर्द्वौतोः कर्मणः परादप्रत्ययो भवति । अणोपवादः ।
पूजार्हा प्रतिमा । पूजार्हः शान्तिः ।

शक्तिलांगलांकुशयष्टितोमरधनुर्घटाद्ग्रहः ॥ ४ । ३ । १२४ ॥

शक्त्यादिभ्यः कर्मभ्यः पाराद्ग्रहेर्द्वौतोमरप्रत्ययो भवति ।
अणोऽपवादः । शक्तिग्रहः । लांगलग्रहः । अंकुशग्रहः । यष्टि-
ग्रहः । तोमरग्रहः । धनुर्ग्रहः । घटग्रहः । “प्रातिपदिकग्रहे

लिंगविशिष्टस्यापि ग्रहणम्' चटोग्रहः । शक्त्यादेरिति किम् ?
कमयडल्लुयाहः ॥

सूत्राद्धारणे ॥ ४ । ३ । १२५ ॥

सूत्रात्कर्मणः परात् ग्रहेर्द्वातोद्धारणार्थे अप्रत्ययो भवति ।
सूत्रग्रहः । अन्यत्र—यो सूत्रमुपाधत्ते स सूत्रग्राहः ।

हृजो वयोऽनुद्यमे ॥ ४ । ३ । १२६ ॥

कर्मणः परात् हृजो वयस्यनुद्यमे च गम्यमाने अप्रत्ययो
भवत्ययोपवाद्ः । उद्यममुत्क्षेपणमाकाशस्थस्य वा धारणम् ।
अस्थिहरः इवा । कवचहरः क्षत्रियकुमारः । अंशहरः पुत्रः ।
विषहरो मयिः । अनुद्यम इति किम् ? भारहारः । वयसि
क्रियमाणः संभाव्यमानो वा उद्यमोऽस्तीति वयोग्रहणम् ।

आडि शीले ॥ ४ । ३ । १२७ ॥

शील्पत इति शीलं स्वाभाविकम् । कर्मणः परात्
शीलेऽर्थे हृजः आड्युपमर्गे सति अप्रत्ययो भवति । पुष्पाहारः ।
फलाहारः । सुखाहारः । आडोति किम् ? पुष्पाणि हर्ता ।
शील इति किम् ? पुष्पाहारः ॥

दूतिनाथात्पशाविः ॥ ४ । ३ । १२८ ॥

दूतिनाथाभ्यां कर्मभ्यां परात् हृजः पशो कर्तारि इष-
त्ययो भवति । दूतिहरिः । नाथहरिः पशुः । पशाविति किम् ?
दूतिहारः । नाथहारः ॥

फलेग्रह्यात्मंभरिकुक्षिंभरि ॥ ४ । ३ । १२९ ॥

फलेग्रह्यादयः इप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । फलानि
गृह्णातीति फलेग्रही वृत्तः । आत्मानं विभर्तीति आत्मंभरिः ।
कुक्षिंभरिः । भक्षिंभरिः ।

शकृत्स्तम्बाद्दूतसत्रीहौ कृजः ॥ ४ । ३ । १३० ॥

शकृत्स्त्वम्भाभ्यां परात् कृजः यथासंख्यं वत्मसे व्रीहिः
 च कर्तरि इप्रत्ययो भवति शकृत्कारिः वत्मः । स्तम्बकारिः
 व्रीहिः । अन्यत्र—शकृत्कारः । स्तम्बकारः ।

किंयत्तद्धोरः ॥ ४ ३ । १३१ ॥

किमादिभ्यः कर्मभ्यः परात् कृजः अप्रत्ययो भवत्यणो-
 पवादः । किंकरः । किंकराः । यत्करः । यत्कराः । तत्करः ।
 तत्कराः । बहुकरः । बहुकराः । बहुकरीति संख्यावचनात् परेषा
 टः । किंकरीति हेत्वादौ टः ।

दिवाविभानिशाप्रभाभास्कराऽसृष्टकर्वन्तानन्तादिना-
 न्दीलिपिलिबिलिचित्रक्षेत्रजंघावाहर्धनुर्भक्त-
 संख्याट्टः ॥ ४ । ३ । १३२ ॥

दिवादिभ्यस्संख्यायाश्च कर्मभ्यः परात् कृजः टप्रत्ययो
 भवत्यणोपवादः । संख्येत्यर्थग्रहणं तेनैकादि परिग्रहः दिवाकरः ।
 विभाकरः । निशाकरः । प्रभाकरः । भास्करः । कारकरः । अरु-
 षकरः । कर्तृकरः । अन्तकरः । अन्तकरः । आदिकरः । नान्दी-
 करः । लिपिकरः । लिबिकरः । बलिकरः । चित्रकरः । क्षेत्रकरः ।
 जंघाकरः । वाहुकरः । अहस्करः । धनुषकरः । भक्तकरः । संख्या-
 एककरः । द्विकरः । त्रिकरः । टकारो ड्यर्थः । भक्तकरी ।

हेतुतच्छीलानुकूलेऽशब्दश्लोककलहगाथावैरचा-

दुसूत्रमन्त्रपदात् ॥ ४ । ३ । १३३ ॥

हेतुः कारणं तच्छीलं तत्स्वभावः अनुकूलः । आराध्य-
 चिन्तानुवृत्तिः शब्दादिबर्जितात्कर्मणः परात्कृजः हेत्वादिषु
 कर्तृषु टो भवति । हेती—यशस्करी विद्या । शोककरी कन्या ।
 कुलकरं धनम् । तच्छीले—पूजाकरः । आहुकरः । अनुकूले—प्रेष-
 यकारः । पचनकरः । अन्यत्र—कुंभकारः । नगरकारः । शब्दादि-

प्रतिषेधः किम् ? शब्दकारः । श्लोककारः । कलहकारः । गाथा-
कारः । वैरकारः । चाटुकारः । सूत्रकारः । मन्त्रकारः । पद-
कारः । ताच्छीले-ताच्छीलिकः । त्वप्रत्यय उदाहार्यः ॥

भृतौ कर्मणः ॥ ४ । ३ । १३४ ॥

कर्मन् शब्दात् कृजः भृतौ गम्यमानायां कर्तरि ङो भव-
ति । भृतिर्वेतनम् । कर्मकरो भृतकः । अन्यत्र-कर्मकारः ॥

क्षेमप्रियमद्रात्खाण् ॥ ४ । ३ । १३५ ॥

क्षेमादिभ्यः कर्मभ्यः परात्कृजः ख् अणौ भवतः । क्षेम-
ङ्कुरः । क्षेमकारः । प्रियङ्कुरः । प्रियकारः । मद्रङ्कुरः । मद्रकारः ।
हेत्वादिबिबक्षायामपि परत्वादिमाविव । योगक्षेमकरी श्लोक-
स्येति तदन्तविज्ञानाभावाद्भवति । खकारो ममर्थः ।

मेघर्तेः खच् ॥ ४ । ३ । १३५ ॥

मेघ ऋतिभ्यां परात्कृजः खच् भवति । मेघङ्कुरः । ऋति-
ङ्कुरः । चकारः खचीति विशेषणार्थः ॥

भयात् ॥ ४ । ३ । १३७ ॥

इह कर्मणः इत्येतद्भयादित्यनेन विशेष्यते । तेन भया-
ङ्गयान्ताच्च कर्मणः परात् कृजः खच् भवति । भयङ्कुरः । अभ-
यङ्कुरः ॥

प्रियवशाद्भदः ॥ ४ । ३ । १३८ ॥

प्रियवशाभ्यां पराद्भदेः खच् भवति । प्रियम्बदः । वश-
म्बदः ॥

द्विषत्परान्तस्तापे ॥ ४ । ३ । १३८ ॥

पर इत्येतस्मात्कारान्ताच्च द्विषच्छब्दात्कर्मणः परान्तपे-
ढोतोः खच् भवति । द्विषन्तपः । परन्तपः । त इति द्विवद्विशे-

षणं किम् ? द्विषतीं तापयति द्विषतितापः । परतापः । द्विष-
तापः । इति तपतेरख्यन्तस्य रूपम् ॥

मितनखपरिमाणात्पचः ॥ ४ । ३ । १४० ॥

मितनखाभ्यां परिमाणशब्देभ्यश्च कर्मभ्यः परात्पचैः
खणभवति । परिमाणो प्रस्थादिः । मितपचा ब्राह्मणीः । नखंपचा
यवागूः । प्रस्थंपचं कुलं द्रोणपचा स्थाली । खारिंपचः कटाहः ।

करीषाभ्रकूलात्कषः ॥ ४ । ३ । १४१ ॥

करीषादिभ्यः कर्मभ्यः परात्कषेर्खच् भवति । करीषं कषा
वात्षा । अभ्रंकषाः कदलीष्वजाः । कूलंकषा नदी ।

सर्वसहश्च ॥ ४ । ३ । १४२ ॥

सर्वशब्दात्कर्मणः परात्सहेः कषेश्च खणभवति । सर्वसहः ।
सर्वंकषः ।

भृतृवृधारिजिदमितपश्च नाम्नि ॥ ४ । ३ । १४३ ॥

कर्मणः परेभ्यः आदिभ्यः सहेश्च नाम्नि खणभवति । वि
श्वंभरा वसुभरा । रथंतरं साम । पतिंभरा कन्या । वसुंधरा भूः ।
शत्रुंजयः पर्वतः । अरिंदमः । शत्रुंतपः । शत्रुंसहः । एवं नामानो
राजानः । नाम्नीति किम् ? कुटुम्बं विभति कुटुम्बभारः ॥

वाचंयमो व्रती ॥ ४ । ३ । १४४ ॥

वाचः कर्मणः पराद्यमेः खच् अमशखलुग्निपात्यते ।
व्रती-व्रती चेदुच्यते । व्रतं शास्त्रतो नियमः । वाचं यच्छति
वाचंयमो व्रती । वाग्यामोऽन्यत्र ।

मन्यायिणन् ॥ ४ । ३ । १४५ ॥

कर्मणः परात् मन्यतेर्णिन् भवति । पंडितं मन्यते
पंडितमानी । दर्शनीयमानी ।

कतु शशखः ॥ ४ । ३ । १४६ ॥

कर्मणः परात् नभ्यतेऽश्लो भवति प्रत्ययार्थः । कर्त्तृव-
चेत्कर्म भवति । पंडितमात्मानं मन्यते पंडितमन्यः । सर्व-
ज्ञमन्यः । अनाधुत्वादिण्यपि भवत्येव पंडितमानी । दर्शनी-
यमानी । कर्तरीति किम् ? दर्शनीयमानो देवदत्तस्य । शकारो
द्विकरणार्थः ॥

एजेः ॥ ४ । ३ । १४७ ॥

कर्मणः परादेजयतेः श्लो भवति । अंगमेजयः ।
जनमेजयः ।

शुनीस्तनाद्धेटः ॥ ४ । १४८ ॥

शुनीस्तनाभ्यां पराद्धेटः श्लो भवति । शुनिंधयः ।
स्तनंधयः घेटः पित्वात् ङी । स्तनंधयी सर्वजातिः ।

नाडीमुष्टिघटीखरीनासिकावाताद्धमश्च ॥४॥३॥२१४८॥

नाड्यादिभ्यः कर्मभ्यः परात्घनो ष्येटश्च श्लो भवति ।
नाडिंधमः । मुष्टिंधमः । नाडिंधयः । मुष्टिंधयः । घटिंधमः ।
घटिंधयः । खरिंधमः । खरिंधयः । नासिकंधमः । नासिकंधयः ।
वातंधयः । वातंधमः ॥

पाण्येः ॥ ४ । ३ । १५० ॥

पाण्येः कर्मणः परात् घ्याधातोः श्लो भवति । पाणिं-
धनतीति पाणिंधमः । पाणिंधमाः । पंदान इति तद्योगाद्यथा
वृक्षा हंतीति ॥

कूलादुदि रुज्वहः ॥ ४ । ३ । १५१ ॥

कूलात्कर्मणः पराभ्यां रुधिवहिभ्यां टत्पूर्वाभ्यां श्लो-
भवति । कूलुदुद्गः । कूलुमुद्गः ।

वहाभ्राश्लिहः ॥ ४ । ३ । १५२ ॥

वहभ्राम्यां कर्मभ्यां पराल्लिहेः श्लो भवति ।
बर्हलिहा गीः । अभ्रंलिहाः प्रासादाः ॥

विध्वर्हास्तलान्तुदः ॥ ४ । ३ । १५३ ॥

विध्वादिभ्यः कर्मभ्यः परान्तुदः श्लो भवति । विधु-
तुदः । अरुंतुदः । तिलंतुदः ॥

शर्धललाटवाताद्हाक्तपाजः ॥ ४ । ३ । १५४ ॥

शर्धादिभ्यः कर्मभ्यः परेभ्यो यथासंख्यं हाक् तप अज
इत्येतेभ्यो धातुभ्यश्श्लो भवति । शर्धंजहा मृगाः । ललाट-
तपः सविना । वातमजा मृगाः ॥

पुरंदरभगंदरेरंमदोग्रंपश्यामूर्यंपश्याः ॥ ४ । ३ । १५५ ॥

पुरंदरादयः शब्दाः खञ्श्खान्ता निपात्यन्ते । पुर दार-
यतीति पुरदरः शकः । पुरशब्दादयं पुरपूर्वात्पुरदार इति । भगं
दारयतीति भगंदरः ठयाधिः । इरा सुा तथा नाद्यति इति इरं-
मदः । उग्रं पश्यतीति उग्रंपश्यः उग्रकर्मणो दूशेश्शखः । सूर्यं न
पश्यतीति असूर्यंपश्या राजदाराः । गुप्तिपरमेत् । अपरिहार्य-
दशनं सूर्यमपि न पश्यन्तीति ।

सुभगाढ्यस्थूलपलितनग्नान्धप्रियात्सुपोऽच्वेश्चवौख्
स्तुखकञ् भुवः ॥ ४ । ३ । १५६ ॥

सुभगादिभ्यो अच्वयन्तेभ्यः च्वयर्थे वर्तमानेभ्यः सुवन्तेभ्यः
परान्तु इत्येतस्माद्वातोः रुस्तुखकञ् प्रत्ययौ भवतः । असुभगः
सुभगो भवति सुभगंविष्णुः । सुभगंभावुकः । एवमाढ्यं भविष्णुः ।
आढ्यं भावुकः । स्थूलं भविष्णुः स्थूलं भावुकः । पलितं भविष्णुः । प-
लितं भावुका । नग्नं भविष्णुः । नग्नं भावुकः । अंधं भविष्णुः । अंधं-
भावुकः । प्रियं भविष्णुः । प्रियं भावुकः । सुप्यहणात्सुभगा-
द्यन्तादपि भवति । सुभगः असुभगो भवति असुभगं भविष्णुः ।

असुभगंभावुकः, इत्यादि । अच्छेरिति किम् ? सुभगी भविता ।
 उवाविति किम् ? सुभगो भविता ।

कृजः करणे खनट् ॥ ४ । ३ । १५७ ॥

सुभगादिभ्योऽच्यन्तेभ्यः च्यर्थे वर्तमानेभ्यः सुच्यन्तेभ्यः
 परात्कृजः करणे खनट् भवति । करण इति कर्तरीत्यस्यापवादः ।
 एवमन्यत्राप्यसुभगं सुभगं कुर्वन्त्यनेनेति सुभगङ्करणः मन्त्रः ।
 सुभगङ्करणी विद्या । आत्यङ्करणम् । स्थूलङ्करणम् । पलितङ्क-
 रणम् । नगङ्करणम् । अन्धङ्करणम् । प्रियङ्करणम् । सुभगाद्यन्ता-
 दपि भवति—सुभगमसुभगं कुर्वन्त्यनेनेति असुभगङ्करणो मन्त्रः
 एवमनाह्यङ्करणमित्यादि । अन्यत्र—सुप् कर्म चोपात्तस्याविशे-
 षणं विज्ञेयम् । अच्छेरिति किम् ? सुभगी कुर्वन्त्यनेन खनटः ।
 प्रतिषेधसामर्थ्यादनङ्पि न भवति । उवाविति किम् ? सुभग
 कुर्वन्ति तैलेन । अभ्यञ्जनमत्र कृजर्थः ॥

भावे चाशितंभवः ॥ ४ । ३ । १५८ ॥

आशितशब्दादश्रातिभवत्योः कर्तृवचनारसुब्रंतात्पराद्भव-
 तेर्षप्रत्ययो भावे करणे च निपात्यते । आशितस्य भवनमाशितं-
 भवो वर्तते । अशितो भवत्यनेनेत्याशितंभवः श्रौदनः । अत
 एव निपातनादश्रातेः कर्तरि कः दीर्घश्च ॥

गमः खखड्ढाः ॥ ४ । ३ । १५८ ॥

सुब्रंतात्पराद्गमः खखड्ढाः प्रत्यया बहुलं भवन्ति । ख-
 तुरंगमः । सुतंगमः । जनंगमः । मितंगमा इस्तिनी । हृदयं-
 गमाः वाचः । खड्-तुरंगः । भुजंगः । ह्रवंगः । ड-तुरंगः । भुजगः ।
 ह्रवगः । पतगः । अन्तगः । अत्यंतगः । अचवगः । दूरगः । पारगः ।
 सर्वगः । सर्वत्रगः । पन्नगः । ग्रामगः । स्वधगारगः । गुरुतल्पगः ।
 बहुलाधिकारात् यथाप्रयोगं व्यवस्था ॥

विहायसो विहश्च ॥ ४ । ३ । १६० ॥

विहायसः पराङ्मः खखड्ढाः भवन्ति । विहायसश्च वि-
हादेशः । विहायसा गच्छतीति विहंगमः । विहंगः । विहगः ॥

उरगः ॥ ४ । ३ । १६१ ॥

उरगः शब्दात्परात् गमः हः सश्च लुग् निपात्यते ।
उरसा गच्छतीत्युरगः ।

सुगदुर्गमाधारे ॥ ४ । ३ । १६२ ॥

सुगदुर्ग इत्याधारे इप्रत्ययांती निपात्यते । सुखेन गम्यते
तस्मिन्निति सुगं । दुर्गः । सुगमनं । दुर्गमनम् । इत्यस्वरूप-
त्वादनहपि भवति । आधार इति किम् ? । सुखेन गच्छतीति
सुगन्ता । दुर्गन्ता । सुगमः । दुर्गमः । इति कर्मणि ।

निर्गो देशे ॥ ४ । ३ । १६३ ॥

निर्ग इत्याधारे देशे निपात्यते । निर्गम्यते तस्मिन्देशे
इति निर्गोदेशः अन्यत्र-निर्गमनः ।

नोम्न्यश्शमः ॥ ४ । ३ । १६४ ॥

सुबन्तात्पराद्वातेनोन्नि आकारप्रत्ययो भवति । शङ्करः ।
शंभवः । शंभदः । हेत्वादावपि नास्ति परत्वादयमेव टः शंकरा-
नाम शकुनिका परिव्राजिका तच्छीला च । नास्तीति किम् ?
शंकरी विद्या ॥

पाशर्वादिभ्यश्शीङः ॥ ४ । ३ । १६५ ॥

पाशर्वादिभ्यः सुबन्तेभ्यः परात् शीङः अप्रत्ययो भवति ।
पाशर्वाभ्यां शेते पाशर्वंशयः । उदरशयः । पृष्ठशयः । दिग्धेन सह
शेते दिग्धसहशयः । पाशर्वादयः प्रयोगगम्याः ॥

उत्तानादिभ्यः कर्तुः ॥ ४ । ३ । १६६ ॥

उत्तानादिभ्यः कर्तृवाचिभ्यः परात् शीङः अप्रत्यय

भवति । उत्तानः शेते उत्तानशयः । अन्नमूर्द्धशयः । उत्ताना-
दयः प्रयोगगम्याः ॥

आधारात् ॥ ४ । ३ । १६७ ॥

आधारवाचिनः सुबन्तात्परात्शीङः अप्रत्ययो भवति
श्वे शेते श्वशयः । विलशयः । गुहाशयः । गिरिश इति लो-
सादित्वात् शः ॥

निज्ञासेनादायाञ्च चरष्टः ॥ ४ । १६८ ॥

निज्ञादिभ्यः आधारवाचिभ्यः सुबन्तेभ्यः परात् चरेष्टप्र-
त्ययो भवति । निज्ञां चरति निज्ञाचरः । निज्ञाचरी । सेनाचरः ।
सेनाचरी । आदायचरः । आदायचरी । आदायेति प्यान्तः ।
कुरुषु चरति कुरुचरः । मद्रुचरः । एभ्य इति किम् ? कुरुन्
चरति ॥

पुरोऽग्रतोऽग्रेस्सर्तेः ॥ ४ । ३ । १६९ ॥

पुरसादिभ्यः सुबन्तेभ्यः परात्सर्तेर्द्वौतोष्टो भवति एका-
न्तत्वं च निपात्यते । अग्रे इति पुरःसरतीति पुरःसरः । अग्रः
सरतीति अग्रेण सरति, अग्रे सरतीति वाग्रेसरः ॥

पूर्वघत्कर्तुः ॥ ४ । ३ । १७० ॥

पूर्वशब्दात्कर्तुः परात् सर्तेः टो भवति । पूर्वः सरति
पूर्वसरः । कर्तुरिति किम् ? पूर्वं देशं सरति पूर्वसारः ॥

स्थः कः ॥ ४ । ३ । १७१ ॥

सुबन्तात्परात्तिष्ठतेः को भवति । समे तिष्ठति समस्थः ।
विषमस्थः ॥

दुहो यश्च ॥ ४ । ३ । १७२ ॥

सुबन्तात्पराद्दुहेः को भवति । यश्चास्यादेशः । कानान्
दुग्धे कामदुहा । पूर्वाप-दुग्धे पूर्वदुहा, धेनुः ॥

शोकापनुदतुन्दपरिमृजस्तंबेरमकर्णेजपास्सुखाह

• रालस्यहस्तिसूचकाः ॥ ४ । ३ । १९२ ॥

शोकापनुदादयः कप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । यथासंख्यं
सुखाहरादयश्चेत्कर्तारो वाचया भवन्ति । शोकमपनुदतीति
शोकापनुदः । सुखाहरः । सुखस्याहरः । सुखस्याहर्ता । शोका-
पनुदोऽन्यः । तुन्दपरिमृजो लसः । तुन्दपरिमाजोऽन्या । स्तम्बे-
रमो हस्ती । स्तम्बेरन्ताऽन्यः । कर्णेजपः सूचकः । कर्णेजपि-
ताऽन्यः ॥

मूलविभुजादयः ॥ ४ । ३ । १९४ ॥

मूलविभुजादयः नियतार्थचातूपपदाः कप्रत्ययान्ता यथा-
स्त्रिष्टप्रयोगा साधवो वेदितव्याः । मूलानि विभुजति मूलवि-
भुजो रथः । नखान्मुञ्चति नखमुचानि धनूषि । काकेभ्यो
गूहितव्याः काकगुहास्तिलाः । कौ भोदते कुमुदम् । द्वाभ्यां
विद्यतीति द्विपः । अनेकपः । कच्छपः । पादपः । धर्माय प्रददा-
तीति धर्मप्रदः । कामप्रदः । स्वर्गप्रदः । शास्त्रप्रदः । शास्त्रेण
प्रजानातीति शास्त्रप्रदः ॥

विश्वभजः ॥ ४ । ३ । १९५ ॥

सुखात्ताद्भजेर्द्वीतोविष् भवति । अर्थभाक् । प्रभाक् ।
वकारो विष्क्विपोः साम्यार्थः । तेनेह क्विप् न भवति ॥

स्पृशोऽनुदकात् क्विप् ॥ ४ । ३ । १९६ ॥

अनुदकात् सुखन्तात्परात् स्पृशोर्द्वीतोः क्विप् भवति ।
घृतं स्पृशतीति घृतस्पृक् । मंत्रेण स्पृशतीति मंत्रस्पृक् । अनु-
दकादिस्पृदकसदृशः । अनुपसर्गः सुखपरिगच्छते । तेनेह न
भवति—उपस्पृशतीति । अनुदकादिति किम् ? उदकस्पर्शः ।
उदकेन स्पृष्टाः ॥

अदोऽननात् ॥ ४ । ३ । १७७ ॥

अकवर्जितात्सुवन्तात्पराददेहोतोः क्विप् भवति । आ-
मनन्ति आमाद् । सस्याद् । अनन्नादिति किम् ? अन्नादः ॥

क्रठ्यात्क्रठ्यादावामपक्वादी ॥ ४ । ३ । १७८ ॥

क्रठ्यात् क्रठ्याद् इत्येती क्रठ्यकर्मपूर्वाददेः क्विष्वण्ती
साधू भवतः । यथासंख्यं यद्यामाद् पक्वञ्चाभिधेयौ भवतः ।
क्रठ्यमन्ति क्रठ्याद् । आमनांसभक्षः । क्रठ्यादः । पक्वमां-
सभक्षः ॥

मन्वन् क्वनिव्विञ्च दृश्यते ॥ ४ । ३ । १७९ ॥

सुवन्तात्पराद्दातोः मन् वन् क्वनिप् विच् क्विप् च
प्रत्ययो दृश्यते । मन्- सुवर्ना । सुवर्ना । शर्म । वर्म । वन्-वि-
जावा । अग्नेगाधा । क्वनिप्-प्रातरित्वा । कृत्वा । दिवाः ।
पिवा । विच्-वेट् । लेट् । जागः शुभंयाः । कीलालपाः ।
क्विप्-अन्तरीक्षसत् । उपसत् । प्रसत् । अण्डसूः । सतसूः । मित्रद्विट्-
ष् । प्रद्विट्ष् । द्विट्ष् । मित्रदृक् । प्रमक् । गोधुक् । काम-
धुक् । अश्वयुक् । प्रयुक् युङ् । युञ्जी । युञ्जः । तत्त्वविट्
(विङ्) । प्रविद् । विद् । काष्ठमिद् (भित्) । प्रभिद् । भवच्छित् ।
प्रच्छिद् शत्रुजित् । प्रजित् । प्रसेनजित् । अघणीः । ग्रामणीः ।
मित्रभूः । प्रणिनीः । भिय । नियः । पक् । छिद् । भिद् विराट् ।
सन्नाट् । प्रतिभूः । उलास्रत् । पर्णध्वत् । महाश्राट् । प्राङ् दध्य-
ङ् । अतुं अतौ अतवे वा यजत इति अतिक् । घृष्टश्रीतीति
दष्टक् । अनहुद्युदुषिण्गिति निपातनात् द्विष्वकुवे । सज्यत
इति स्त्रक् । तपः स्त्रमायेति निपातनादनागमाः । दिश्यत इति
निक् संपदादिति क्विप् । दृशिषइणं प्रयोगानुसरणार्थम् ।
तेन-सर्वस्मादेते प्रत्यया भवन्ति । साधु धर्मशीलेषु अपि
क्विक्विप् भवति । विभ्राहित्यादि ॥

त्यदाद्यन्यसमानाद्गौणाद्दूशेराप्ये क्विकट्कसाः । ४।३।१८०।

त्यदादेरन्यशब्दात्समानशब्दाच्च गौणादुपमेयवृत्तः सुबं-
तात् दूशेर्द्वातोराप्ये कर्मणि क्विकट्कस इत्येते भवन्ति । स्य
इव दृश्यत इति त्यादृक् । त्यादृशः । त्यादृशी । त्यादृक्षः ।
तादृक् । तादृशः । तादृशी । तादृक्षः । अन्यादृक् । अन्यादृ-
शः । अन्यादृशी । अन्यादृक्षः । सदृक् । सदृशः । सदृशी ।
सदृक्षः । त्यदाद्यन्यसमानादिति किम् ? वृक्ष इव दृश्यते ।
गौणादिति किम् ? स दृश्यते । आप्य इति किम् ? स इव
पश्यति ॥

कर्तुरिन् ॥ ४ । ३ । १८१ ॥

कर्तृवाचिनः सुबंतात्गौणात्पराद्वातोर्णिन् भवति । उष्ट्र
इव क्रोशति उष्ट्रक्रोशी । च्वांक्षरावी । रासभरावी । खरनर्दी ।
सिंहनर्दी । कर्तुरिति किम् ? शालीनिध भुङ्क्ते कोद्वान् ।
गौणादिति किम् ? उष्ट्रः क्रोशति ॥

शीलेऽजातेः ॥ ४ । ३ । १८२ ॥

शीलेऽर्थे वर्तमानाद्वातोः सुबंतादजातिवाचिनः परा-
रिणन् भवति । उष्णभोजी । शीतभोजी । उदासारिव्यः ।
प्रायासारिव्यः गावः । प्रस्थायी । प्रतिबोधी प्रयायी प्रति-
यायी । शीले इति किम् ? उष्णभोजः । अजातेरिति किम् ?
ब्राह्मणानामंत्रयिता । शालीन् भोक्ता । उपभोक्ता । सम्भोक्ता
इत्यभिधानात् भवति ॥

व्रताभीक्ष्ये ॥ ४ । ३ । १८३ ॥

सुबंतात्पराद्वातोः वृते आभीक्ष्ये च गन्धमाने णिन्
भवति । व्रते-पार्श्वशायी । स्पंहिलशायी । अत्राद्भोजी ।
अलवभोजी । आभीक्ष्ये-कषायवायिणे गंधाराः । क्षीरपा-

यिणः उशीनराः । शीबीरपायिको बालिहकाः । बहुलाधि-
कारात्-कुलमांसखादाः इत्यत्र न भवति । अशीलार्थं .जात्य-
र्थवचनम् ॥

साधौ ॥ ४ । ३ । १८४ ॥

साधावर्थे वर्तमानाद्वातोः सुवन्तात्पराणिणन् भवति ।
साधुकारी । साधुदायी ॥

ब्रह्मवादी ॥ ४ । ३ । १८५ ॥

ब्रह्मकर्मपूर्वाद्देहिण् निपात्यते । ब्रह्म वदन्ति ब्रह्मवा-
दिनो ब्राह्मणाः । अशीलाद्यर्थे वचनम् ॥

ठयभेर्भुवो भूते ॥ ४ । ३ । १८६ ॥

विग्रभिभ्यां सुवताभ्यां पराद्भुवः भूते इत्यर्थे णिन् भवति ।
बिभूतवान् । विभावी । अभिभूतवान् । अभिभावी । भूत
इति किम् ? विभवति । अभिभवति ।

करणाद्यजः ॥ ४ । ३ । १८७ ॥

करणवाचिनः सुवन्तात्पराद्यजेः भूते णिन् भवति ।
आग्निष्टोमेनेष्टवान् अग्निष्टोमयाजी ॥

इन्विक्रयः कर्मणः कुत्स्ये ॥ ४ । ३ । १८८ ॥

कर्मणः सुपः परात् विक्रयः विपूर्वात् क्रीणातेर्भूतेऽर्थे
कुत्स्ये कर्तरि ङ् भवति । तैलं विक्रीतवान् तैलविक्रयी ।
घृतविक्रयी । सेनविक्रयी । रसविक्रयी । कुत्स्ये इति किम् ?
धान्यविक्रयः ।

घ्नो णिन् ॥ ४ । ३ । १८९ ॥

कर्मणः सुवन्तात्परात् हन्तेर्भूतेऽर्थे कुत्स्ये कर्तरि णिन् भवति ।
पितृघाती । मातृघाती कुत्स्य इति किम् ? चोरं हतवान् ।

ब्रह्मभ्रूणवृत्रात्किप् ॥ ४ । ३ । १९० ॥

ब्रह्मादिभ्यः कर्मभ्यः परात् हन्तेभूते क्विप् भवति नाभ्यः
ब्रह्माणं हतवान् ब्रह्महा । भ्रूणहा । वृत्रहा । पुनरेभ्य एवेती-
ह न भवति । पुरुषं हतवान् आसुहा । विडाल इत्यभूते ।
पुनर्हन्तेरेवेति इह न भवति—ब्रह्मादीन्हतवान् । पुनर्भूत एवेति
इह न भवति—ब्रह्माणं हन्ति हनिष्यति वा मन्वक्तित्येष सिद्धे
तन्निशेमे चत्वारो योगा नियमार्थाः । एवमुत्तरसूत्रत्रयेऽपि ।

सुकर्मपापमंत्रपुर्यात्कृजः ॥ ४ । ३ । १८१ ॥

स्वादिभ्यः कर्मभ्यः सुबन्तेभ्यः परात्कृजः भूते क्लिबेव
भवति । सुकृतवान् । सुकृत् । कर्मकृत् । पापकृत् । मंत्रकृत् ।
पुरयकृत् ॥

सोमात्सुजः ॥ ४ । ३ । १८२ ॥

सोमात्कर्मणः सुबन्तात्पराद् सुनोतेभूते क्लिबेव भवति ।
सोमं सुतर्षान् सोमसुत् ॥

अग्नेश्चेः ॥ ४ । ३ । १८३ ॥

अग्नेः कर्मणः सुबन्तात्परात्कृजः चिनोतेभूते क्लिबेव भव-
ति । अग्निं चितवान् अग्निचित् ॥

कर्मण्यग्न्यर्थे ॥ ४ । ३ । १८४ ॥

कर्मणः पराच्चिनोतेभूते कर्मण्यग्न्यर्थेऽभिधेये क्विप् भ-
वति । श्येन इव श्येनः । श्येनः चितः श्येनचित् । एवं
कश्चित् । रथचक्रचित् । अग्न्यर्थे इष्टकाचय उच्यते । रूढं
विषय एवायम् ।

दृशः क्वनिप् ॥ ४ । ३ । १८५ ॥

कर्मणः परात् दृशो भूते क्वनिप् भवति । मेरुं दृष्टवान्
मेरुदृशवा परलोकदृशवा ॥

राजसहात्कृज्युधिभ्याम् ॥ ४ । ३ । १८६ ॥

राजन् इत्येतस्मात् कर्मणः सहशठदासं परात् कृजो
युद्धेश्च भूते क्वनिप् भवति । वचनभेदान्नयायासंख्यं । राजानं
कनवान् राजकृत्वा । राजानं योधितवान् राजयुद्धवा । सह
कतवान् सहकृत्वा । सह युद्धवान् सहयुद्धा । युधिर्योधय-
त्यर्थं सकर्मकः भवति ॥

जनोऽनी ङः ॥ ४ । ३ । १८७ ॥

कर्मणः परादनुपूर्वाजनेः भूते ङो भवति । अण् इत्यप-
वादः । पुमांसमनुजाना पुमनुजा । स्वपनुजः ॥

सप्तम्याः ॥ ४ । ३ । १८८ ॥

सप्तम्याः परात् जनेभूते ङो भवति । उपसरे जातः उप-
सरजः । मथुरायां जातः मथुराजः । अप्सुजम् ॥

अजातेः पंचम्याः ॥ ४ । ३ । १८९ ॥

पंचम्यन्तादजातिवाचिनः सुपोर्जनेभूतेऽर्थे ङो भवति ।
बुद्धेर्जाता बुद्धिजः । संस्कारजः । दुःखजो विषादजः । अजा-
तेरिति किम् ? अश्वजाताः । हस्तिना जातः ॥

क्वचित् ॥ ४ । ३ । २०० ॥

क्वचिदन्यस्मिन्नपि विषये जनेर्हो भवति लक्षणानुसा-
रेण । किम् जातेन किञ्चुः । अलं जातेन अलंजः । द्वर्जातो
द्विजः । न जातो अजः । उपजाः । परिजाः केशाः । प्रजाः ।
अनुजाः । स्त्रीजं अचतं । ब्राह्मणजः । वशंवदः । क्षत्रि-
यजं युद्धम् । अठजम् । पुंसानुजाता पुंसानुजा । अन्यस्मादपि
धातोर्भवति परमा हंति पराहा । परिखाता । परिखा ।
भाखा उपखः अकःखं ऋम् ।

जूषोऽतृ ॥ ४ । ३ । २०१ ॥

धिंतामणिवृत्तिसहितम् । अ० ४ । पा० ३ । ६४५

जृषोर्द्वातोभूर्तेऽर्थे अप्रत्ययो भवति । जरन् । जरन्तौ ।
जरन्तः ॥

• सुयजो ड्वनिप् ॥ ४ । ३ । २०२ ॥

सुयुज्भ्यां भूते ड्वनिप् भवति । सुत्वा । सुत्वानी ।
सुत्वानः । यज्वा । यज्वानी । यज्वानः ॥

भस्मादयः ॥ ४ । ३ । २०३ ॥

भस्मादयः मन्नादिप्रत्ययाता भूतेऽर्थे साधषो वेदितव्याः
भसित तदिति भस्म । चरितं तत्रेति चर्म । वृत्तं तत्रेति
वर्त्म । भस्मादयः प्रयोगगम्याः ॥

क्तक्तवतू ॥ ४ । ३ । २०४ ॥

धातीभूर्तेऽर्थे क्तक्तवतू प्रत्ययौ भवतः । कृतः । कृतधा-
न् । कृतः कर्तुं देवदत्तः । प्रकृतः कटो देवदत्तेनेति अधि-
कर्माण । तस्य भूतन्वादभूदतत्त्वेऽपि समुदायस्य भवति ॥

लुङ् ॥ ४ । २ । २०५

भूते ऽर्थे वर्तमानाद्वातोः लुङ् प्रत्ययो भवति । अका-
र्षीत् । अहार्षीत् ॥

रात्रौ वसोऽन्त्ययामास्वापेऽद्यः ॥ ४ । ३ । २०६ ॥

रात्रौ भूतेऽर्थे वर्तमानाद्भवतेर्द्वातो रद्यलुङ् भवति ।
लङ्घोपवादः । अन्त्ययामा स्वापे । यस्यां रात्रौ वसौ वनि-
वर्तते तस्या रात्रेरन्त्ययामस्वप्तरि चेत् कतरि धात्वर्थी
भवति । क्व भवानुषितः । अमुत्रावात्मं रात्रयन्त्ययामे तु सुहू-
र्तमपि स्वापेलुङ्गेव । अमुत्रावसु । अद्येति प्रयोगकालनियमः ।
तेन यत्रासाधन्त्यो यामः तदहरेव प्रयोगो न दिवसान्तरे ॥

अनद्यतने लङ् ॥ ४ । ३ । २०७ ॥

अन्यायादुत्थानादान्यायात् संवेशनादेशोऽद्यतनकालः

अहरुभयतोऽर्धरात्रं वा, न विद्यतेऽद्यननो वस्मिन् तस्मिन्
भूतेऽर्थे वर्तमानाद्वातोर्लङ् प्रत्ययो भवति । अपचत् । अप-
ठत् । बहुव्रीहिपरिग्रहं किम् ? अद्य ह्योऽभुक्नहीति ठया-
मिभो भूतसामान्ये च मा भूत् । जंबूद्वीपविदेहेऽभूदितः
सप्तमजन्मनीति भूतानद्यतने भूतमात्रविवक्षायां लुङ् ॥

ख्याते ऽदृश्ये ॥ ४ । ३ । २०८ ॥

भूतेऽनद्यतने ख्याते लोकविज्ञाते दृश्ये प्रयोक्तुः शका-
साददर्शने वर्तमानाद्वातोर्लङ् भवति । विहपवादः । अरुण-
द्देवः पांक्तुं । अदहदमोघवर्षोऽरातीन् । ख्यात इति किम् ?
चकार कटं देवदत्तः । दृश्य इति किम् ? जघान कंसं किल
वासुदेवः । अनद्यतन इति किम् ? उदगादादित्यः ॥

स्मृत्यर्थेऽयदि लृट् ॥ ४ । ३ । २०८ ॥

स्मृत्यर्थे चाती उपपदे सति भूतानद्यतनेऽर्थे वर्तमा-
नाद्वातोर्लङ् भवति अयदि-नचेत् तत्र यच्छब्दः प्रयुज्यते ।
अभिजानासि देवदत्त कास्मीरेषु वत्स्यामः । गमिष्यामोऽभि
जानासि नभस्तिलकपर्वतं । स्मरसि बुध्यसे चेतयसे क-
लिङ्गेषु वत्स्यामः । अयदीति किम् ? अभिजानासि देवदत्त
यत्कलिङ्गेषु अवसाम ॥

साकांक्षे वा ॥ ४ । ३ । २१० ॥

अपेक्षाकांक्षा तद्गान् साकांक्षः । साकांक्षे भूतानद्यतनेऽर्थे
वर्तमानाद्वातोः स्मृत्यर्थे उपपदे लृट्वा भवति । अयदीति
नास्ति । तेन-यद्यदि च परत्वादयमेव । अभिजानासि देव-
दत्त कलिङ्गेषु वत्स्यामः तत्रौदनं भोक्ष्यामहे । अभिजानासि
देवदत्त कलिङ्गेष्ववसाम तत्रौदनमभुञ्जमहि । अभिजानासि
देवदत्त यत्कलिङ्गेषु वत्स्यामः तत्रौदनं भोक्ष्यामहे । अस्मि-

जानासि । देवदत्त यत्कलिङ्गेष्ववसानं तत्रोदनमभुञ्जन् हि ।
इह हि वासभोजने परस्परसाक्षात् ॥

अत्यन्तापहृवे लिट् ॥ ४ । ३ । २११ ॥

अपहृवोऽनभ्युपगमः अत्यन्तमपहृवोऽत्यन्तापहृवः ।
यत्सदसद्वा न किञ्चिदभ्युपैति सर्वं मूलतोऽपलपति तत्र भूता-
नद्यतनेऽर्थे वर्तमानाद्वातोर्लिट् प्रत्ययो भवति । लङोऽपवादः ।
किं त्वं गत्वा कलिङ्गेषु स्थितोऽसि । कः कलिङ्गान् जगाम
नाहं कलिङ्गान् ददर्श । अन्यत्र ग्रहणादेकदेशापहृवे लङेव ।
नाहं कलिङ्गेष्वतिष्ठं ॥

परोक्षे ॥ ४ । ३ । २१२ ॥

परोक्षे भूतेऽनद्यतनेऽर्थे वर्तमानाद्वातोर्लिट् भवति ।
परोक्षं यत्र प्रयोक्ता साक्षादधिगतं । चकार । जहार । सुप्तो-
ऽहं किल विललाप । मुक्तोऽहं किल विचचार । चिंतयन्किलाहं
शिरः कंपयांबभूव । अंगुलीं स्फोटयामास । अभूवस्तःपटाः
केचित् । पांडुपुत्राः फलाग्निः पारिव्राज्यं तदादत्तमरीचीश्च
तृषार्दितः इति भूतानद्यतनपरोक्षेऽपि भूतमात्रस्य भूतानद्य-
तनमात्रस्य च विवक्षायां लुङ्लङ्घी भवतः ॥

हृशश्चत्पंचाठध्यन्तः प्रच्छद्ये लङ् च ॥ ४ । ३ । २१३ ॥

हृशश्चच्छदयोरुपपदयोः पंचाठध्यन्तः प्रच्छद्ये च भूतान-
द्यतनपरोक्षेऽर्थे वर्तमानाद्वातोर्लङ्लिटी भवतः । पंचानामठधानां
वर्षाणां समाहारः पंचाठधी । तस्यामन्तर्यं पृच्छते स पंचाठधन्त्यः
पृच्छः । अभिजानासि देवदत्त इति हा करोत् । इतीह
चकार । शश्वदकरोत् । शश्वच्चकार । किमगच्छद्देवदत्तः । जग-
च्छद् देवदत्तः । किमगच्छद्देवदत्तः । अगच्छद्देवदत्तः । किं जगाम
देवदत्तः । जगाम देवदत्तः । अन्यत्र-जगाम कंसं किल बालुदेवः ॥

पुरि लुङ् वा ॥ ४ । ३ । २१४ ॥

परोक्ष इति निवृत्तं भूतानद्यतनेऽर्थे वर्तमानाद्वातोः
पुराशब्दे उपपदे लुङ् वा भवति । अवात्सुरिह पुराच्छात्राः ।
अवसन्निह पुरा छात्राः परोक्षे लिट् । ऊपुरिह पुराच्छात्रा इतीह
पुराकार्षीत् । शश्वत्पुरा कार्षीत् पुरि लुङ् च वचनात् स्मृत्यर्थे
हशश्वत् स्मृत्यर्थेषु सामान्यविवक्षायां लुङ् न भवति ॥

स्मे च लट् ॥ ४ । ३ । २१५ ॥

भूतानद्यतनेऽर्थे वर्तमानाद्वातोः स्मशब्दे चोपपदे लट्
प्रत्ययो भवति । प्रच्छति स्म पुरोधसं वसन्तीह पुराच्छात्राः ।
एवं पुराशब्दे चत्वारो लकाराः स्म योगे तु परत्वोल्लङ्घेव ।
देवदत्त माणवकेन स्म पुरादीयते ॥

ननौ प्रष्टोक्तौ ॥ ४ । ३ । २१६ ॥

अनद्यतने इति निवृत्तं । पृष्टस्योक्तिः पृष्टोक्तिः । उचारं
प्रतिवचनमित्यर्थः । तत्र भूतेऽर्थे वर्तमानाद्वातोः ननुशब्दे
उपपदे लङ् भवति । किमकार्षीः कटं देवदत्त । ननु करोमि
भोः । किमवोचः किंचिद्देवदत्तो ननु ब्रवीमि भोः प्रष्टोक्ताविति
किम् ? नन्वकार्षीत् माणवकः कटं; वर्तमानविवक्षेवेयं । तथाहि
शत्रा न शावपि दृश्यते । ननु कुर्वन्तं मां पश्य । ननु कुर्वाणं
मां पश्य । तत्रोत्तरेणैव सिद्धं भूतविवक्षाव्युदासार्थं वचनं ॥

सति ॥ ४ । ३ । २१७ ॥

सन् विद्यमानो वर्तमान इत्यर्थः । सत्यर्थे वर्तमाना-
द्वातोर्लङ् भवति । पचति । पठति ॥

पूङ् यजश्शानः ॥ ४ । ३ । २१८ ॥

पूङो यजेश्च धातोः सत्यर्थे शान प्रत्ययो भवति ।
पवमानः । यजमानः ॥

वयश्शक्तिशीले ॥ ४ । ३ । २१८

धातोः सत्यर्थे वर्तमानात् वयसि शक्ती शीले च गम्य-
माने शानो भवति । वयो यौवनादि शक्तिः सामर्थ्यं । शीलं
स्वाभाविकम् । वयसि कतीह शिखडं वहमानाः । कतीह कवचं
पर्यस्यमानाः । कतीह शत्रून्निघ्नानाः । यस्मिन् वयसि शिखड-
वहनादि भवति तदिह वयो गम्यते । शक्ती-कतीह पचमानाः ।
कतीह ममज्ञानाः । कतीह पाके ममाशे च समर्था इत्यर्थः ।
शीले-कतीहाङ्गनाः । कतीह मंडयमानाः । अंजनशीला मंडन-
शीला इत्यर्थः ॥

धारीङ्शत्रुकृच्छ्रे ॥ ४ । ३ । २२० ॥

अकृच्छ्रः सुखसाध्यः । अकृच्छ्रे मत्पथे वर्तमानाद्दातो-
रेरि-ङ्श्च शत्रुप्रत्ययो भवति । आधार यन्माचारप्रकल्पमधी-
यन् मण्डरीकं । अकृच्छ्र इति किम् ? कृच्छ्रेण धारयति ।
कृच्छ्रेणाधीते ॥

सुञ् द्विषाहंससत्र्यरिप्रशस्ये ॥ ४ । ३ । २२१ ॥

सुजादिभ्यः सत्यर्थे यथासंख्यं सत्यादौ कर्तरि श्च
भवति । सर्वे सुखन्तः यजमानाः सत्रिण उच्यन्ते । द्विषन् श-
त्रुरित्यर्थः । अहंन् पूजां अहंन्विद्यां । पूजा विद्याहंतया कर्ता
प्रशस्यते अन्यत्र-सुरां सुन्वन्ति । पतिं द्वेष्टि । घोरो बध-
मर्हति ॥

तृ साधुधर्मशीलेषु ॥ ४ । ३ । २२२ ॥

साधौ धर्मशीले च सत्यर्थे वर्तमानाद्दातोः तृप्रत्ययो भ-
वति । धर्मोऽनुप्रवृत्त आचारः । साधौ-कर्ता विटः । गन्ता
खेला । साधु करोति । साधु गच्छतीत्यर्थः । धर्म-वधुमूढां
मण्डयितारः । आविष्टायनाः । आद्वे सिद्धे ज्ञानमण्डितारः

आहारकः । मुग्धनाद्यैतेषां कुलधर्म इत्यर्थः । शीले-कर्ता कटं । वदिता जनापवादान् । करणं वदनं चास्य शीलनित्यर्थः ॥

भ्रूवृत्तवृद्धुभ्राजसहचररुचापत्रपालङ्कृज्जिराकृज्प्रज-
नोत्पचोत्पदोन्मदादिष्णुः ॥ ४ । ३ । २२३ ॥

साध्वादी सत्यर्थे वर्तमानेभ्यो भ्वादिभ्यः कर्तरि इष्णु-
प्रत्ययो भवति । भविष्णुः । वर्धिष्णुः । वर्तिष्णुः । भ्राजिष्णुः ।
सहिष्णुः । चरिष्णुः । रोचिष्णुः । अपत्रपिष्णुः । अलंकरिष्णुः
निराकरिष्णुः । प्रजनिष्णुः । उत्पचिष्णुः । उत्पतिष्णुः । उ-
त्पदिष्णुः । उष्मदिष्णुः ॥

भूजेस्नुक् ॥ ४ । ३ । २२४ ॥

भूजिभ्यां साध्वादी सत्यर्थे कर्तरि स्नुक्प्रत्ययो भवति ।
भूष्णुः । जिष्णुः ॥

ग्लास्यस्नुः ॥ ४ । ३ । २२५ ॥

साध्वादी सत्यर्थे ग्लास्याभ्यां स्नुर्भवति ॥ ग्लास्नुः ।
स्यास्नुः ॥

गृधिधृषिशिष्टसः क्रुः ॥ ४ । ३ । २२६ ॥

साध्वादी सत्यर्थे गृध्यादिभ्यः क्रुर्भवति । गृध्रुः । धृष्णुः ।
क्षिप्नुः । तस्नुः ॥

सन्भिस्राशंस्विंदिच्छादुः ॥ ४ । ३ । २२७ ॥

साध्वादी सत्यर्थे सप्रत्ययात्तात् भिस्राभ्यश्चरप्रत्ययो
भवति । भवति । चिकीर्षुः । जिहीर्षुः । भिक्षुः । आशंसुः ।
विंदुः ॥ इच्छुः ॥

शुवंदादारः ॥ ४ । ३ । २२८ ॥

शुद्धद्व्यां साध्वादी सत्यर्थे आरुर्भवति । शराः ।
बंदाः ॥

सद्वाशब्देऽसेतः ॥ ४ । ३ । २२८ ॥

सद्वादिभ्यः साध्वादी सत्यर्थे रुर्भवति । सद्ः । दाः ।
शम्ः । धाः । सेतः ॥

निद्रातंद्राशब्दास्पृह्निगृहिपतिशीङ्दयादालुः

॥ ४ । ३ । २३०

निद्रादिभ्यः साध्वादी सत्यर्थे आलुर्भवति । निद्रालुः ।
तंद्र लुः । अद्दालुः । स्पृह्यालुः । गृह्यालुः । पत्यालुः । शया-
लुः । दयालुः । निद्रातन्द्रेति नितत् पूर्वा द्रायतिः तन्द्रेति
दकारस्य नकारो निपातनात् । अद्देति अत्पूर्वा दाञ् ॥

साहवहिवलिपापतो यङ् इः ॥ ४ । ३ । २३१ ॥

सह्यादिभ्यो यङन्तेभ्यः साध्वादी सत्यर्थे इप्रत्ययो
भवति । सासहिः । वासहिः । चाचलिः । पापतिः । पाप-
दिति पतेयङ्प्रकृतेर्निदेशो नियमभावात् ॥

ददिसस्त्रिचक्रिजज्ञिनेमिः ॥ ४ । ३ । २३२ ॥

दद्यादयः शब्दाः इप्रत्ययांताः साध्वादी सत्यर्थे निपा-
त्यन्ते । धदाजिज्ञः किद्द्विर्वचनं च । दधिः एवं स इत्यस्य
सस्त्रिः । रुजः । चक्रिः । जनेर्जज्ञि । जनेरित्त्वं च नेमिः ॥

भूवृषस्याशृहन्कम्गमादुकण् ॥ ४ । ३ । २३३ ॥

भ्वादिभ्यः साध्वादी सत्यर्थे उकण् भवति । प्रभावुकः ।
वर्षुकः । सपस्यायुकः । प्रशारुकः । घातुकः । कामुकः ।
आगामुकः ॥

लषपत्पदः ॥ ४ । ३ । २३४ ॥

लषादिभ्यः साध्वादी सत्यर्थे उकण् भवति । अपला-

शुक्रा वृषली । अपलायुकं वृषलसंगतम् । प्रपातुका गर्भा । उप-
पादुकः सखः । योगविभाग उत्तरार्थः ॥

क्रुद्भूषार्थसृग्धुवल्जुशुभश्चानः ॥ ४ । ३ । २३५ ॥

क्रुद् क्रोधो भूषा अलकरण चार्थो येषां तेभ्यः स्त्रादिभ्यः
लषादिभ्यश्च साध्वादी सत्यर्थे अनो भवति । क्रोधनः ।
रोषणः । भूषणः । मंडनः । सरणः । गर्हनः । उवलनः । जवनः ।
शोभनः । लषणः । पतनः । पदनः । डु सौत्रो धातुः वेगे
संस्कारे च वर्तते ॥

रुचलार्थादिकर्मकात् ॥ ४ । ३ । २३६ ॥

रुशब्दे चल कपने इत्येतदर्थेभ्योऽकर्मकेभ्यः साध्वादी
सत्यर्थे अनो भवति । रवणः । शब्दनः । आक्रोशनः । कथनः ।
चलनः । चोपनः । अकर्मकादिति किम् ? पालिता विद्यां ॥

हलाद्यन्तान्नाडदितः ॥ ४ । ३ । २३७ ॥

डितः इदितश्च धातोर्हलादेर्हलन्तः दकर्मकात्साध्वादी
सत्यर्थे अनो भवति । वर्तनः स्पर्धनः । नीर्मासनः । चेतनः ।
अविवक्षितकर्मकस्याकर्मकत्वं ॥

न दीक्षदीप्सूदूणिङ्यः ॥ ४ । ३ । २३८ ॥

दीक्षादिभ्यो णिङन्तेभ्यो यकारान्तेभ्यश्च साध्वादी
सत्यर्थे अनो न भवति । दीक्षिता । दीपिता । सूदिता । शिङ्
हस्तयिता । उत्पुच्छयिता । इदं प्राप्तिसतोऽणोरुपलक्षणं । तेन
भावयिता । यः—कनूयिता । क्षमायिता । मधुसूदनादिर्न-
द्यादिः ॥

द्रं क्रमो यङः ॥ ४ । ३ । २३९ ॥

द्रमक्रमभ्यां यङन्ताभ्यां सध्वादी सत्यर्थेऽनो भवति ।
द्रं द्रमणः । चं क्रमणः ॥

यज्वद्दृशजयादूकः ॥ ४ । ३ । २४० ॥

यजादिभ्यः यज्वन्तेभ्यः साध्वादी सत्यर्थे ऊको भवति ।
यायजूकः । वावदूकः । दंशूकः । जंजपूकः ॥

जागुः ॥ ४ । ३ । २४१ ॥

जागर्तेः साध्वादी सत्यर्थे ऊको भवति । जागरूकः ।

शमष्टकदुषद्विषद्रु हदुहयुजत्यजरजभजाभ्याह-
नाऽनुरुधो घिनञ् ॥ ४ । ३ । २४२ ॥

शमादिभ्योऽष्टभ्यः दुषादिभ्यश्च साध्वादी सत्यर्थे घिनञ्
भवति । शमी । दमी । तमी । अमी । भ्रमी । क्षमी
क्रमी । मादी । प्रमादी । दोषी । द्वेषी । द्रोही ।
दोही । योगी । त्यागी ॥ रागी । भागी । कल्याणभागी ।
अभ्याघाती । अनुरोधी । रजेति निपातनात् लुक् ।

आङः क्रीड्यं यस्मुषः ॥ ४ । ३ । २४३ ॥

आङः परेभ्यः क्रीडादिभ्यः साध्वादी सत्यर्थे घिनञ्
भवति । आक्रीडी । आयामी । आयासी । आनीषी । साध्वाद-
यः प्रायेण रुदिशब्दा इत्युपसर्गाधिक्ये न भवन्ति । एष-
मुत्तरत्रापि ।

समः पृच्सृजज्वरोऽकर्मकान् ॥ ४ । ३ । २४४ ॥

समः परेभ्यः पृष्ठादिभ्योऽकर्मकेभ्यः साध्वादी सत्यर्थे
घिनञ् भवति । संपर्की । संपर्गी । संज्वारी । अकर्मकादिति
किम् ? संपृष्णलि शाकम् ॥

वी विचकषकत्थस्त्रन्मलसः ॥ ४ । ३ । २४५ ॥

विशब्द उपपदे विष्ठादिभ्यः साध्वादी सत्यर्थे घिनञ्
भवति । विवेकी । विकाषी । विकृषी । विस्त्रंभी । विलासी ।

लपोऽपे च ॥ ४ । ३ । २४६ ॥

लपेरपे वी चोपपदे साध्वादी सत्यर्थे चिनञ् भवति ।
अलापी । विलापी ॥

चरोऽती च ॥ ४ । ३ । २४७ ॥

अतिशब्देऽपे चोपपदे चरेः साध्वादी सत्यर्थे चिनञ्
भवति । अतिचारी । अपचारी ।

लप्सृद्गुमथवद्वसः प्रे ॥ ४ । ३ । २४८ ॥

प्र उपपदे लपादिभ्यः साध्वादी सत्यर्थे चिनञ् भवति ।
प्रलापी । प्रसारी । प्रद्रावी । प्रमापी । प्रवादी । प्रवासी ।

परेः सृवद्दहसुहः ॥ ४ । ३ । २४९ ॥

परिपूर्वभ्यः स्त्रादिभ्यः साध्वादी सत्यर्थे चिनञ् भवति
परिसारी । परिधादी । परिदाही । परिभोही ॥

देवो योश्च ॥ ४ । ३ । २५० ॥

परिपूर्वात् देवजः ययतात् केबलाच्च साध्वादी सत्यर्थे
चिनञ् भवति । परिदेवत इति परिदेवी । जेः—परिदेवयतीति
परिदेवी ॥

क्षिपरटः ॥ ४ । ३ । २५१ ॥

परिपूर्वाभ्यां क्षिपरटाभ्यां साध्वादी सत्यर्थे चिनञ्
भवति । परिक्षेपी । परिराटी ।

वादेश्च वुञ् ॥ ४ । ३ । २५२ ॥

परिपूर्वाद्वादेः ययतात् क्षिपरटिभ्यां च साध्वादी सत्यर्थे
वुञ् भवति । परिवादकः । परिक्षेपकः । परिराटकः ।

निंदहिंसविलशखाद्विनाशिव्याभाषासूयात्

॥ ४ । ३ । २५३ ॥

निंदादिभ्यः साध्वादी सत्यर्थे जुञ् भवति । निन्दकः ।
हिंसकः । क्रोधकः । खादकः । विनाशकः । व्याघ्राचकः ।
असूयकः ।

उपसर्गादेव देविक्रुशः ॥ ४ । ३ । २५४ ॥

उपसर्गात्पदेभ्यः देवादिभ्यः साध्वादी सत्यर्थे जुञ् भव-
ति । आदेवत इति आदेवकः । परिदेवकः । आदेवयतीत्यादे-
वकः । परिदेवकः । आक्रोशकः । परिक्रोशकः । उपसर्गादिति
किम् ? देवनः । देवयिता । क्रोष्टा ।

कुट्टिलुंठिवृङ्जलिपभिक्षादाकट् ॥ ४ । ३ । २५५ ॥

कुहादिभ्यः साध्वादी सत्यर्थे आकट् प्रत्ययो भवति ।
कुहाकः । लुंटाकः । बराकः । जल्पाकः । भिक्षाकः । कुहाकी
लुंटाकी । बराकी । जल्पाकी । भिक्षाकी ।

दूक्षीयवमज्यव्यथाभ्यंपरिभूविश्रैरिन् ॥ ४ । ३ । २५६ ॥

द्रादिभ्यः साध्वादी सत्यर्थे इन् भवति शब्दपवादः ।
भादरी । क्षयी । वदयी । अत्ययी । वनी । जयी । अव्ययी ।
अभ्ययी । परिभवी । विश्रयी ॥

प्रात्सूजोः ॥ ४ । ३ । २५७ ॥

प्रपूर्वाभ्यां सूजुभ्यां साध्वादी सत्यर्थे इन् भवति ।
प्रसवी । प्रजवी । सू इति सुवतेर्यहणं न सूतिसूयत्योः ।
प्रसविता ।

मरुक्स्त्रदूघसः ॥ ४ । ३ । २५८ ॥

स्त्रादिभ्यः साध्वादी सत्यर्थे मरुक् भवति । स्त्रनरः
अध्वरः । घस्त्रनरः ।

भंजभासमिदो घुरः ॥ ४ । ३ । २५९ ॥

भजादिभ्यः साध्वादी सत्यर्थे घुरो भवति । भंगुरं
काष्ठं । भासुरं वपुः । मेदुरो नरः ॥

वेत्तिच्छिद्भिदः कित् ॥ ४ । ३ । २६० ॥

विदादिभ्यः साध्वादी सत्यर्थे किद् घुरो भवति ।
विद् ज्ञाने । विदुरः । छिदुरः । भिदुरः ।

सर्तीण्णश्जेष्ट्रप् ॥ ४ । ३ । २६१ ॥

सर्त्यादिभ्यः साध्वादी सत्यर्थे किद् ट्रप् भवति ।
सत्वरः । इत्वरः । नश्वरः । जित्वरः । सूत्वरी । इत्वरी ।
नश्वरी । जित्वरी ।

गत्वरः ॥ ४ । ३ । २६२ ॥

गनेः साध्वादी सत्यर्थे ट्रप् अलुग्निपात्यते । गत्वरः ।
गत्वर्यो यौवनश्रियः ॥

नम्कम्पजस्कम्पस्मिहिसदीपो रः ॥ ४ । ३ । २६३ ॥

नमादिभ्यः साध्वादी सत्यर्थे रो भवति । नमं मुखं कक्षा
युवती । अकस्त्रं अबसं कंघ्रा शाखा । स्मेरं मुखं । हिंस्रः पापः ।
दीप्रः प्रदीपः ।

स्वप्तृषिधृषोङ्गच् ॥ ४ । ३ । २६४ ॥

स्वपादिभ्यः साध्वादी सत्यर्थे ङ्गच् भवति । स्वप्रक् ।
वृषक् । धृषक् ।

भ्यः क्रुक्रुकलुकाः ॥ ४ । ३ । २६५ ॥

भ्यः क्रुक्रुकलुकाः प्रत्ययाः भवन्ति । भीरुः । भीरुकः । भीलुकः ।

स्थेशभासपिसकसो वरः ॥ ४ । ३ । २६६ ॥

स्थादिभ्यः साध्वादी सत्यर्थे वरो भवति । स्थावरः ।
ईश्वरः । भाश्वरः । पेस्वरः । कस्वरः । विकस्वरः ।

यायावरश्च ॥ ४ । ३ । २६७ ॥

यातेर्यङन्तान् साधवादी सत्यर्थे वरप्रत्यय आकारलु-
गभावश्च निपात्यते । यायावरः । चशठदात् साधुधर्मशीले-
ष्वित्यनुकृष्यते । तेनोत्तरत्र नानुवृत्तिः ।

संविप्राद्भुवोऽनाम्न्युङ् ॥ ४ । ३ । २६८ ॥

समादिभ्यः पराद्भुवः इत्यर्थे नाम्न्युङ् भवति । संभ-
वतीति संभुः जनिता । विभुः सर्वगतः । प्रभुः स्वामी ।
अनाप्नोति किम् ? विभुर्नाम कश्चित् ।

मितद्रुवादयः ॥ ४ । ३ । २६९ ॥

मित् द्रु इत्येवमादयः चङ् प्रत्ययान्ताः साधवो वेदि-
तव्याः । आदि शठदः प्रकारार्थे । मितं द्रुवतीति मितद्रुः ।
शंभुः स्वयंभुः । शंभूः स्वयंभूः स्वयंभूरितिक्विवन्ती ।

इत्रः प्वो दैवते ॥ ४ । ३ । २७० ॥

पूजो धातोः देवतेव दैवतं तस्मिन्कर्तरि इत्रो भवति ।
पवित्रोऽर्हन् । स नां पुनातु ।

संज्ञषी करणे ॥ ४ । ३ । २७१ ॥

पुवः करणे इत्रो भवति । संज्ञायां ऋषी चान्निचेये ।
दर्भः पवित्रम् । बर्हिः पवित्रम् । यज्ञः पवित्रम् । पवित्रा
नदी । ऋषी पवित्रोऽयसृषी ।

लूधूसूखनसहचरर्तेः ॥ ४ । ३ । २७२ ॥

लवादिभ्यः करणे कारके इत्र प्रत्ययो भवति । लवित्रम् ।
चवित्रम् । सवित्रम् । खनित्रम् । सहित्रम् । चरित्रम् । अरित्रम् ।

ठययो द्रोर्घनः ॥ ४ । ३ । २७३ ॥

ठयादिभ्यः परात् ङन्तेः करणे अप्रत्ययो घनभावाश्च

निपात्यते । विहन्यतेऽनेनेति विघनः । अयोघनः । द्रुघनः ।
द्रुघव इति घवतिरजन्तः ग्रहणार्थः प्रकृत्यन्तरम् ।

स्तम्बाद् घनश्च ॥ ४ । ३ । २७४ ॥

स्तम्बात् पराहुन्तेः कः प्रत्ययः चकारात् पुनश्च करणे
कारके निपात्यते । स्तम्बो हन्यतेऽनेनेति स्तम्बघ्नः । स्तम्बघनः ।
स्वभावात्पुंसि नपुंसके च घनशब्दः तेन स्त्रियां क एव
स्तम्बघ्ना इषीका । असन्त्वात् कितनादिरपि । स्तम्बहतिः
स्तम्बहननी । करणस्य कर्तृविवक्षायां उगपि स्तम्बघ्नी इषीका

वह्यपरिघं ॥ ४ । ३ । २७५ ॥

वहतेर्घप्रत्ययः परिपूर्वस्य च हन्तेरप्रत्ययः चादेशश्च
करणे कारके निपात्यते । वहन्त्यनेनेति वह्यम् । परिहन्यतेऽने-
नेति परिघम् ॥

घ्वा हलक्रोडमुखे ऋट् ॥ ४ । ३ । २७६ ॥

घ्वः हलमुखे क्रोडमुखे च करणे ऋभ्रवति । क्रोडः सूकरः
हलस्य पोत्रं । सूकरस्य पोत्रं मुखमित्यर्थः ।

दाढनीशस्युज्युसिचिसस्तुतुदमिहनहदन्शपतः । ४ । ३ । २७७ ।

दाढादिभ्यः करणे ऋट् भ्रवति । दाति लुनात्यनेनेति
दात्रम् । नेत्रम् । शस्त्रम् । योक्त्रम् । योत्रम् । सेक्त्रम् । सेत्रम् ।
स्तोत्रम् । तोत्रम् । मेढ्रम् । नद्घ्नी दंष्ट्रा अजादिष्वादाह् पत्रम् ।

धात्री ॥ ४ । ३ । २७८ ॥

घेटो धाजञ्च करणे ऋट् निपात्यते । धयते तामिति धात्री
स्तम्बदायिनी । दधति तां ष्याधिष्ठिति धात्री । आसलकी ।

मतिपूजार्थजीरुकीत्यादिभ्यः क्तः ॥ ४ । ३ । २७९ ॥

सतीति बर्तते । मत्यर्थेभ्यः पूजार्थेभ्यः जिह्भ्यः शीला-
दिभ्यश्च सत्यर्थे क्तो भवति । मतिरिच्छा ज्ञानं च, इच्छा-

र्थेभ्यःराज्ञां मतः—राज्ञामिष्टः । ज्ञानार्थेभ्यः राज्ञां ज्ञातः । राज्ञां
बुद्धः । राज्ञां विदितः तवापि । पूजार्थेभ्यः—राज्ञां पूजितः ।
राज्ञां भर्षितः । जितः—जिमिदा मित्रः । जिहिदा—क्षिपणः ।
जिघृषः—घृष्टः । शीश्यादिभ्यः श्लोकः—

शीलितो रक्षितः ज्ञान्तः आकृष्टो जुष्ट उद्यतः ।

संयतः शयितः स्तुष्टो रुष्टो रुषित आसितः ॥

कांतोभिठयाहृतो हृष्टो द्रुमस्त्वृत्सृतस्तथा ।

लिसस्त्विगधश्च दयत इत्याद्याः सति लक्षितः ॥

कष्टं भविष्यतीत्याहुः सगम्यादिषु दृश्यतां ।

केचिद्यत्रभूतकालता तत्र इतीदं नारंभते ॥

उष्णादयः ॥ ४ । ३ । २८० ॥

बहुलमिति वर्तते । घातोः सत्यर्थे वर्तमानादुक्तिर्येषा
नादयो बहुलं भवन्ति । कारुः । पायुः करंडः । वरंडः । जरंडः -
ऋषिडः । ऋषिडुः । सर्पी षि । यजूषि । स्यः । कुसरः । धूसरः ।
शंखः । षंडः । बहुलग्रहणं प्रयोगानुसरणार्थं । तेन ये येभ्यो
घातुभ्यः यस्मिन्नर्थे यथा दृश्यन्ते ते तेभ्यः तस्मिन् तथा
भवन्तीति घात्वर्थकार्यनियमः सिद्धो भवति ॥

गम्यादिर्वत्स्यति ॥ ४ । ३ । २८१ ॥

गम्यादिः शब्दगणः इनादिप्रत्ययान्तः वत्स्यति घात्वर्थे
साधुर्वेदितव्याः । गमी । आगामी । भावी । प्रस्थायी । प्रति-
बोधी । प्रयायी । प्रतियायी । कष्टं पदेसामान्यवृत्तावप्यर्थात्प्र-
करणात् शब्दांतरसन्निधेर्वा विशेषप्रतिपत्तिर्भवति । इवो गमी
ग्राममिति सवाक्याय ॥

लृट् ॥ ४ । ३ । २८२ ॥

वत्स्यत्यर्थे वर्तमानाद्घातोः लृट् प्रत्ययो भवति । कर-
ष्यति हरिष्यति ।

परिदेवनानद्यतने लुट् ॥ ४ । ३ । २८३ ॥

भविष्यदर्थे वर्तमानाद्गतोलुट् भवति । लूटोपवादः
परिदेवनेऽनद्यतने च । परिदेवनमनुशीलनं । परिदेवनं । नान
शब्देत् प्रयुक्ते । अनद्यतने च यदि धात्वर्थो भवति । इयं नु
कदा गंता यैवं पादौ निदधाति । अयं नु कदा अध्येता य
एवमनभियुक्तः । अनद्यतने-श्रवो गंता । श्रवोऽध्येता । भवि-
ष्यत्सामान्ये लुट् बाधनार्थं परिवेदनग्रहणं । इव करिष्यति ।
नाशे करिष्यतीति पदं भविष्यत्सामान्ये एवमनद्यतन इति
बहुव्रीहेः तेनेह न भवति । अद्य श्रवो गनिष्यति ।

पुरायावतोल्लट् ॥ ४ । ३ । २८४ ॥

वत्स्यतीत्येव वर्तते । वत्स्यंत्यर्थे वर्तमानाद्गतोः पुरा
यावतो रठययोरुपपदयोल्लट् भवति । लुट्लुडोर्बाधकः । पुरा-
धीते । पुराभुक्ते । पुरा श्रुोऽधीते । पुरा श्रवो भुक्ते । यावदधीते ।
यावद्भुक्ते । यच्छ्रुोऽधीते । यावच्छ्रुो भुक्ते । लाक्षणिकत्वादि
ह न भवति । प्रत्युद्यातया पुरा मानयिष्यते । नगरैत्येत्यर्थः ।
यावद्दास्यते तावद्भोक्ष्यते । यत्परिमाणमित्यर्थः ।

कदाकर्होर्वा ॥ ४ । ३ । २८५ ॥

कदाकर्होर्वा रूपपदयोर्वत्स्यंत्यर्थे लुट्वा भवति । पक्षे लुट्-
लुटावपि । कदा भुक्ते । कदा भोक्ष्यते । कदा भोक्ता । कर्हि
भुक्ते । कर्हि भोक्ष्यते । कर्हि भोक्ता । कदा भुक्ते । कर्हि
भुक्ते । इति वत्स्यंत्यद्विवक्षा एवेयं । सद्विवक्षायां हि शत्रा न
शावपि प्रसजयेयातां ।

किं कृत्तेरर्थित्वे ॥ ४ । ३ । २८६ ॥

वत्स्यंत्यर्थे किंवृत्ते उपपेदेऽर्थित्वे प्रचटुर्लिप्ता यां लुट्वा
भवति । लुट्लुटावपि । की भवतां भिषां ददाति । दास्यति

वाना म् । को भवतो भोजयति भोजयिष्यति । भोजयिता ।
कनरो भिक्षां ददाति दास्यति दाता वा । कनमो भिक्षां
ददाति, दास्यति, दाता वा । वृत्तग्रहणे तद्विभक्त्यन्तं इतर-
इतनौ चेति वैयाकरणस्मृतिः । तेन किंतरां । किंत्तमां । किं
गोः । किंपुरुष इत्यादौ न भवति । अर्थित्व इति किम् ?
कः पाटलिपुत्रं गमिष्यति । गंता ।

अर्च्यसिद्धौ ॥ ४ । ३ । २८७

अर्च्यो दात्वा देयं वा अर्च्यस्य अर्च्योद्गा मिद्धिः फलावा-
प्तिस्तस्यामकिंवृत्तेऽपि वत्स्यत्यर्थं धातोर्लङ् वा भवति । लृट्
लुटावपि । यो भक्तं ददाति दास्यति, दाता वा स स्वर्गं ग-
च्छति । गमिष्यति, गन्ता वा । दातुर्दानात् स्वर्गसिद्धिमा-
चक्षाण्को दाने प्रवर्तयति ॥

लेटि हेतौ ॥ ४ । ३ । २८८ ॥

लेङन्त उपपदे लेटो लेङन्तार्थस्य हेतौ निमित्ते वत्स्य-
त्यर्थं लङ् वा भवति । लृट्लुटावपि । उपाध्यायश्चेदागच्छति
आगमिष्यति आगन्ता । अथ त्वं सूत्रमधीष्व । अथ त्वमनुयोग-
मादत्स्व । उपाध्यायागमनमधीष्वेत्पाठ्यर्थस्य निमित्तम् ॥

लेङ् चोर्ध्वमौहूर्तिके ॥ ४ । ३ । २८९ ॥

ऊर्ध्वमुहूर्ताद्भवमुहूर्त्तमौहूर्तिकम् । प्रत्यासक्तमित्यर्थः ।
निपातनात्सिद्धिः । लेङन्त उपपदे लेटो लेङन्तार्थस्य हेतौ ऊर्ध्वमौ-
हूर्तिके वत्स्यत्यर्थं वर्तमानाद्धातोर्लङ्लङ् वा भवतः । पठे लृट्-
लुटावपि । ऊर्ध्वं मुहूर्तादुपरिमुहूर्तस्य परं मुहूर्तात् शीघ्र-
मुपाध्यायश्चेत् प्रागच्छति । आगमिष्यति । आगन्ता । अथ त्वं
सूत्रमधीष्व । अनुयोगमादत्स्व ।

इति शब्दानुशासने चिंतामणी वृत्तौ ।

चतुर्थाध्यायस्य तृतीयः पादः ।

अथ चतुर्थाध्यायस्य चतुर्थःपादः ।

पट्टजो घञ् । ४ । ४ । १ ॥

पदिरुक्तिभ्यां घञ् प्रत्ययो भवति । पद्यतेऽसाविति
पादः । रुजत्यसाविति रागः ।

सुस्थिरठयाधिमत्स्यबले ॥ ४ । ४ । २ ॥

सर्तेर्द्वान्ताः स्थिरव्याधिमत्स्यबलेषु कर्तृषु घञ् भवति ।
स्थिरै-चन्दनसारः स्थिरस्थायी पदार्थ उच्यते । व्याह्यादौ
अतीसारो व्याधिः । विसारो मत्स्यः । सारो बलः ।

अकर्तरि ॥ ४ । ४ । ३ ॥

भावे कर्तरि वर्जिते च कारके धातोर्घञ् भवति । पचनं
पाकः । त्यागः । रागः । प्रास्यन्ति तमिति प्रासः । प्रसेवः
दायो दत्तः । लाभो लब्धः । दाश्रयते तस्मै इति दाम् ।
आहरत्यस्नादित्याहारः । कृद्वाच्यो भावोऽधात्वर्थः । धर्मः
मिदुः । तानामलिंगसंख्यायोगीद्रथयवद्वात्वर्थस्तु साध्यता नाम
तद्वागी ।

इडः ॥ ४ । ४ । ४ ॥

इडः कर्तरि घञ् भवति । अचेऽपवादः । अध्यायः । उपे
त्यधीयते तस्य इत्युपाध्यायः । उपाध्यायी इति बह्वादित्वात्
घञ् इडि च वा भवति ।

श्री वायुवर्णानिवृत्ते ॥ ४ । ४ । ५ ॥

अत्र इत्येतस्नादकर्तरि वायौ वर्णे निवृत्ते चाभिधेये घञ् भ-
वति । निवृत्तं निवारणमावारकमित्यर्थः शारो वर्णः शबलः ।
निशारो निवृत्तं गौरी वा कृतनिसारः । प्रायेण शिशिरे कृशः ।
अन्यत्र शरः ।

पूलूनीरोर्निरभ्यवोपसर्गे ॥ ४ । ४ । ६ ॥

निरादिषूपसर्गे चोपपदे यथासंख्यं प्वादिभ्यो कर्तरि
अजभवति । निष्ठावः । अभिलावः । अवनायः । संरावः ।
विरावः । निरादाविति । किम् ? पवः । लव । नयः । रवः ।

भूश्रयदोऽच् ॥ ४ । ४ । ७ ॥

उपसर्गोपपदे भ्वादिभ्योऽकर्तरि अजभवति । घञोऽप-
वादः । चकारः घस्लङ्घञिति ग्रहणार्थः । प्रभवः । विभवः ।
संभवः । प्रश्रयः । प्रतिश्रयः । संश्रयः । प्रघनः । विघसः ।
संघसः । उपसर्गे इति किम् ? भावः । श्रायः घासः ।

नौ शाश्चादः ॥ ४ । ४ । ८ ॥

नौ उपसर्गे सत्यधेरकर्तरि णो भवति । अश्च । न्यादः
निघमः ।

स्वन्नद्रुक्त्वापठो वा ॥ ४ । ४ । ९ ॥

स्वनादिभ्यो कर्तरि नावुपपदे उपसर्गे सति अजभवति
वा । पक्षे घञ् । निस्वनः । निस्वानः । निनदः । निनादः ।
निगदः । निगादः । निक्रणः । निक्राणः । निपठः ।
निपाठः ॥

यमस्सन्निव्युपे ॥ ४ । ४ । १० ॥

समादौ उपसर्गे सति यमेधांतोरच् वा भवति । संयमः ।
मंयामः । नियमः । नियामः । विप्रमः । वियामः । उपयमः ।
उपयामः ॥

क्वणो वैणे ॥ ४ । ४ । ११ ॥

वीणायां भवः वैणः । वैणोऽर्थे क्वणोर्धांतोरुपसर्गे सति
अकर्तरि अजभवति वा । प्रक्वणः । प्रक्वाणः वीणायाः । वैण इति
किम् ? प्रक्वाणः श्रुत्खलस्य ॥

घोः किः ॥ ४ । ४ । १२ ॥

वेति निवृत्तं । घुसंज्ञकाद्घातो रूपमर्गोऽकर्तरि किर्भवति ।
प्रधिः । विधिः । उपाधिः । निधिः । समाधिः । आधिः । घो-
रिति किम् ? निधायः केदारस्य । अवदायो मुखस्य ।

आप्यादाधारे ॥ ४ । ४ । १३ ॥

आप्यात्कर्णः परात् घोरकर्तरि आधारे किर्भवति ।
जलं धीयतेऽस्मिन्निति जलाधिः । शरधिः । इषुधिः । बालधिः ।

घृगम्बश्वृणद्गृग्रहोऽच् ॥ ४ । ४ । १४ ॥

इ उ ऋ इत्येतदन्तेभ्यः गमादिभ्यश्चाकर्तरि अच् भ-
वति । घञोऽपवादः । इ-चयः । जयः । क्षयः । क्रयः । उ-न-
वः । स्तवः । लवः । पवः । ऋ-नरः । दरः । शरः । गमादिः
गमः । वशः । वरः । रणः । आधरः । ग्रहः । चकारः अक्ष-
ठघञ चेति विशेषणार्थः ।

समुदाजः पशौ ॥ ४ । ४ । १५ ॥

सम् उदित्यंतयोरुपपदयोरजेर्द्वीतोरकर्तरि अउभवति पशौ
पशुविषयश्चेत् स धात्वर्थो भवति । समजः । पशूनां सम-
वाय इत्यर्थः । उपजः—पशूनां प्रेरणमित्यर्थः । समुदीति किम् ?
ठयाजः पशूनां । पशाविति किम् ? समूहो मनुष्याणां । उदाजः
क्षत्रियाणाम् ।

सर्तिग्लहपणः प्रजनाक्षेयत्वे ॥ ४ । ४ । १६ ॥

सर्त्यादिभ्योऽरकर्तर्यच् भवति यथासक्यं प्रजनादिषु ।
प्रजने सर्ते । गवामुपसरः । प्रजने गभंग्रहणं तदर्थं स्त्रीगवीषु ।
पुंगवानामुपगव उच्यते अक्षविषयेऽर्थे ग्लहः । अक्षन्यग्लहः ।
ग्रहणमित्यर्थः । इत्यत्वे पणः । मूलकपणः । शाकपणः ।
मूलकादीनानियतापरिच्छिन्नः संव्यवहारार्थो मुष्टिरुच्यते ।
अन्यत्र उपसारः । ग्लहः । पाणः ।

प्रमदसंमदौ हर्षे ॥ ४ । ४ । १७ ॥

प्रमदसंमदावजंतौ निपात्येते हर्षेऽर्थे । प्रमदः कन्यानां
संमदः कोकिलानां । अन्यत्र प्रमादः । संमादः ।

देशेऽतर्चनान्तर्चणौ ॥ ४ । ४ । १८ ॥

अंतः पूर्वपदात् हंतेः देशेऽर्थेऽच् घनघणौ चादेशौ नि-
पात्येते । अंतर्हन्यतेऽस्मिन्निति अन्तर्चनः । अंतर्चणो वा देशः ।
अन्यत्र-अंतर्चानः ।

प्रघणप्रघणौ कोष्ठकांशे ॥ ४ । ४ । १९ ॥

प्रपूर्वाद्दृतेः कोष्ठकांशे दीर्घकुट्यंशेऽभिधेयेऽच् घणघाण
प्रचादेशौ निपात्येते । प्रघाणः । प्रघणः । कोष्ठके बाह्यप्रदेशः ।

घनोद्घनापघनापघननिघोद्घसंघा मूर्त्यत्याधानाङ्-
गासन्ननिमितप्रशस्तगणाः ॥ ४ । ४ । २० ॥

घनादयो अजंता निपात्यंते यथासंख्यं मूर्त्यादिषु वा-
च्येषु । घनो मूर्तिः संहतिः काठिन्यं । अन्नघनः । दधि-
घनः । घनं दधीति धर्म्यभिधानं गुणशब्दोऽयं गुणिन्यपि वर्त-
ते । उद्घन्यते तस्मिन्निति उद्घनोऽभत्याधानं । यस्मिन् काष्ठे
स्थापयित्वा काष्ठांनि तस्यते । अपहन्यतेऽनेनेति अपघ-
नोऽगं, पाणिः पादो वा न सर्व । उपहन्यते समीपमिति ज्ञायत
इत्युपघ्नः आमन्नः समीप उच्यते । पर्वतोपघ्नः । यामोपघ्नः ।
निहन्यते निर्विशेषं निश्चयेन वा ज्ञायत इति निघः
निमितः, समारोह परिणाह उच्यते । निघाः वृक्षाः । निघाः
शालयः । उद्हन्यते उत्कर्षेण ज्ञायते इत्युद्घः प्रशस्तः । संहतिः
सद्यः गणः प्राणिसमुदायः । संघातो मनुष्याणामिति संघात-
शब्दः समुदायमात्रे ॥

हो वश्चोश्विन्यभ्युपे ॥ ४ । ४ । २१ ॥

ठयादा उपपदे ह्यनेरकर्तर्यचप्रत्ययः उशादेशश्च वा शब्दस्य भवति । विहतः । निहतः अभिहतः । उपहतः । व्यादिति किम् ? सहायः । हव इत्यनिपातनं यङ्लुगर्थं । विहो हवः ॥

आङि युद्धे ॥ ४ । ४ । २२ ॥

अङ्युपपदे ह्यतेःकर्तर्यच प्रत्ययः उशादेशश्च वा शब्दस्य भवति युद्धेऽर्थे । आहूयन्तेऽस्मिन् परस्परमित्याह्वो युद्धः । अन्यत्र—आहायः । आह्वानम् ॥

निपातमाहावः ॥ ४ । ४ । २३ ॥

आङ्पूर्वात् ह्वः अच् भवति । हावादेशश्च निपात्यते । निपातनं चेद्वाच्यं भवति । निपबन्त्यत्रेति निपातमुदकाधारः । पशुशकुनीनां पानाय कृत उच्यते । आहूयते पशवपानायान्नेति आहावः । पशूनामाहावः । निपातमित्यर्थः । अन्यत्राहायः । आह्वानम् ॥

भावेऽनुपसर्गात् ॥ ४ । ४ । २४ ॥

ह्यतेर्विद्यमानादनुपसर्गादकर्तरि भावे अचप्रत्ययो शादेशश्च वा शब्दस्य भवति । हवः । अन्यत्र—ह्वायः । अनुपसर्गादिति किम् ? प्रह्वायः ॥

सद्व्यधजपः ॥ ४ । ४ । २५ ॥

मदादिभ्योऽनुपसर्गेभ्योऽकर्तर्यचभवति । मदः । व्यधः । जपः । उपसर्गात्-वन्मादः । आव्याधः । उपजापः ॥

कुण्यं हस्स्वन्नयो वा ॥ ४ । ४ । २६ ॥

क्वणादिभ्योऽनुपसर्गेभ्यो अकर्तर्यचभवति वा । क्वणः । क्वणः । यमः । यामः । हनः । हासः । खनः । खानः । नयः । नायः । उपसर्गात् प्रक्वाणः । प्रयामः । प्रहासः । विट्वाणः । प्रणयः । अनुपसर्गात्क्वो वैष्णोऽप्यमेव ॥

आडि रूप्लोः ॥ ४ । ४ । २७ ॥

आडुपपदे रूप्लुभ्यामकर्तर्यञ्वा भवति । आरवः । आ-
रावः । आप्लवः । आप्लावः । आडिति किम् ? विरावः ।
विप्लवः ॥

ग्रहोऽवे वर्षे ॥ ४ । ४ । २८ ॥

अवे उपपदे ग्रहे दुर्तारकर्तर्यञ्वा भवति वर्षे-वर्षवि-
पयश्चेद्वात्पर्यो भवति । अवग्रहो वर्षस्य अवग्राहो वर्षस्य ।
प्रतिबन्धः प्राप्तकालस्य वर्षस्य । अन्यत्र-अवग्रहः पदस्य ॥

प्रे युग्यतुला सूत्रे ॥ ४ । ४ । २८ ॥

प्रे ग्रहेरकर्तर्यञ्वा भवति युग्यसूत्रे तुलासूत्रे चार्थे । युगं
वहन् युगः । अश्वो वलीवर्द्धो वा प्रगहः । प्रग्राहः । युग्यसंय-
मनरञ्जुः । तुलाग्रणं सूत्रम् । अन्यत्र-प्रगह एव ॥

वुर्वस्त्रे ॥ ४ । ४ । ३० ॥

प्रे वृजोऽकर्तर्यञ्वा भवति वस्त्रविशेषे अग्निधेये । प्रवरः ।
प्रवारः । अन्यत्र-प्रवरो यतिः ॥

उदि नीश्रिजः ॥ ४ । ४ । ३१ ॥

उदि नीश्रिज्भ्यामकर्तर्यञ्वा भवति । उक्तयः । उक्तायः ।
उक्त्तयः । उक्त्तायः ॥

पूद्रुयीतेर्घञ् ॥ ४ । ४ । ३२ ॥

वेति निवृत्तं । उदि पू द्रु यीतिभ्योऽकर्तरि घञ् भवति ।
अचोऽपवादः । उत्पावः । उद्द्रावः । उद्यावः ॥

ग्रहः ॥ ४ । ४ । ३३ ॥

उदि ग्रहोऽकर्तरि घञ्भवत्यचोऽपवादः । उद्ग्राहः ।
उदिति किम् ? ग्रहः । विग्रहः ॥

समि सुष्टी ॥ ४ । ४ । ३४ ॥

सनि ग्रहेर्मुष्टिविषयेऽकर्तारि घञभवति । मुष्टिरंगुलि-
संनिवेशो न परिभाष । तत्र माने इति सिद्धत्वात्, अहो मङ्गस्य
संघाहः । मुष्टेर्दाढ्यं माह्वयायते । अन्यत्र—संघहः तत्त्वार्थस्य ॥

युद्द्रुदोः ॥ ४ । ४ । ३५ ॥

युद्द्रुदुभ्यः सम्यकर्तारि घञभवति । संघावः । संद्रावः ।
संदावः । समीति किम् ? यवः । द्रवः । उपद्रवः दवः ॥

स्तेर्यञ्जे ॥ ४ । ४ । ३६ ॥

सनि स्तौतेरकर्तारि यञ्जविषये घञभवति । संस्तुवंत्यत्र
इति संस्तावः । छदोगानां प्रदेश उच्यते । यञ्ज इति किम् ?
संस्तवोऽन्यदृष्टे ॥

परौ ग्रहः ॥ ४ । ४ । ३७ ॥

परौ ग्रहेरकर्तारि यञ्जविषये घञभवति । उत्तरपरिग्राहः
अधरपरिग्राहः । अन्यत्र—परिग्रहः ॥

न्यवे शापे ॥ ४ । ४ । ३८ ॥

न्यवयोर्ग्रहेरकर्तारि घञभवति शापे आक्रोशे । निग्राहो
हते जालम भूयात् । अवग्राहो हते जालम भूयात् । अन्यत्र—
निग्रहशब्दोऽस्य । अवग्रहः पदस्य ॥

लिप्साया मे ॥ ४ । ४ । ३९ ॥

मे ग्रहेरकर्तारि घञभवति लिप्सायां गम्यमानायां ।
पात्रप्रग्राहेण चरति । पिंडपातार्थे तु स्त्रुवप्रग्राहेण चरति दक्षि-
णार्थी । अन्यत्र-मनसः प्रग्रहः ।

द्रुस्तुस्त्रोः ॥ ४ । ४ । ४० ॥

मे द्रुस्तुस्त्रुभ्योऽकर्तारि घञभवति । प्रद्रावः । प्रस्तावः ।
प्रस्त्रावः । मे इति किं ? द्रवः । स्तवः । स्त्रवः ।

स्त्रोऽयञ्जे ॥ ४ । ४ । ४१ ॥

प्रे स्तृजोऽकर्तरि घञ्भवति अघञ् न चेत् यागविषयः
प्रयोगो भवति । प्रस्तारः । नखिप्रस्तारः । विमानप्रस्तारः ।
नयप्रस्तारः । अघञ् इति किम् ? बह्विस्तरः ।

वौ प्रथनेऽशब्दे ॥ ४ । ४ । ४२ ॥

वौ स्तृजः प्रथने विस्तीर्णतायामकर्तरि घञ् भवति ।
अशब्दे न चेत् प्रथनं शब्दविषयं भवति । विस्तारः पटस्य
विस्तारो ग्रहस्य । प्रथन इति किं ? विस्तरणस्तृणस्य च्छाद
मित्यर्थः । अशब्द इति किम् ? अहो द्वादशांगस्य विस्तरः ॥

स्तु श्रोः ॥ ४ । ४ । ४३ ॥

वौ स्तुभ्रुभयानकर्तरि घञ्भवति । विक्षावः विभ्रावः । वा-
विति किं ? क्षवः । अरवः ।

द्युपे शोडः क्रमे ॥ ४ । ४ । ४४ ॥

द्युपयोः शोडोऽकर्तरि घञ्भवति क्रमे-क्रयविषयश्चेद्वा-
त्वर्यो भवति तव विशायः । मम विशायः । तव राजोपशायः ॥
मम राजोपशायः । क्रमप्राप्तं पर्यायनांध्यं शयनमुच्यते ॥ क्रमे
इति किं ? विजयः । उपशयः ।

हस्तादेयेऽस्तेयेऽनुदश्चेः ॥ ४ । ४ । ४५ ॥

हस्तादेये हस्तेनापायांतरनिरपेक्ष यद्घातुं शक्यते
तद्विषयाच्चिनेतेर्द्वातोरनुदपूर्वादकर्तरि घञ् भवति अस्तेये
सचेद्वात्वर्यः स्तेये न भवति । स्तेयं चौर्यं । पुष्पप्रचायः
फलप्रचायः । गुल्मात् हस्तादेये इति किम् ? पुष्पप्रचय
करोति फलप्रचयं करोति तरुशिखरे । अस्तेये इति किम् ?
पुष्पप्रचयः स्तेयेन । अनुद इति किम् ? पुष्पोच्चयः । फलोच्चयः ।

चिन्त्युपसमाधानावासदेहे कश्चादे ॥ ४ । ४ । ४६ ॥

चीयत इति अग्न्याधारः विप्रकीर्णानामेकत्रोपर्युपरि

राशिभावेन करणमुपसमाधानं आवसति अत्रेति आवासः ।
निवासः । देहः शरीरं एतेष्वभिधेयेषु चिनेतेरकर्तरि घञ्भ-
वति । आदेशचक्रकारादेशः । चित्तौ—आकायनग्निं चिन्वीत ।
उपसमाधाने—महन् गोमयनिकायः । गोमयपरिकायः आवासे—
ऋषिनिकायः । देहे—जलबुद्बुद्कर्मणः कायः । एतेष्विति किं ?
चयः । काष्ठनिचयः । इत्यत्र बहुत्वमुच्यते शब्देन, न राशिः ।

संघेऽनुपरौ ॥ ४ । ४ । ४७ ॥

न विद्यते कस्यन्दिपरि कश्चिद् यस्मिन् सानुपरिस्त-
स्मिन् संघे प्राणिनमुदायेऽकर्तरि चिनेतेः घञ् भवति । आ-
देशचक्रः । वैयाकरणनिकायः । तार्किकनिकायः । संघ इति
किम् ? सारसमुच्चयः । सर्वसमुच्चयः । अनुपराविति किम् ?
सूकरनिचयः । सूकरा उपर्युपरि निचीयन्ते ।

माने ॥ ४ । ४ । ४८ ॥

माने इयत्तायां धातोरकर्तरि घञ्भवति णाचोपादः ।
निघान एकः द्वौ निघानी एकस्तंहुलावकायाः । एकस्तंहुलनि-
चय एकः कारः । द्वौ कारी । त्रयः कारः । समित्संग्रहः ।
मुष्टिरित्यर्थः ।

न्युदिग्रः ॥ ४ । ४ । ४९ ॥

न्युदेः गिरतेरकर्तरि घञ्भवति । निगारः । उद्गारः ।
न्युदीति किं ? गरः । संगरः ।

क्रोधान्ये ॥ ४ । ४ । ५० ॥

न्युदोः किरतेरकर्तरि घञ्भवति धान्यविषये । निकारः
उत्कारः । धान्यस्य राशिरित्यर्थः । अन्यत्र—पुष्पोत्कारः । फ-
लनिकारः ।

नीवुः ॥ ४ । ४ । ५१ ॥

नि इत्येतस्मिन् उपपदे वृ इत्येतस्मादकर्तरि घञ्भवति ।

धान्ये प्रत्यवातेन चेत् धान्यविशेषे अग्निधेये । निघ्नोयंते
इति नीवारा त्रीहयः । अन्यत्र-निवारा कन्या ।

• इयोऽभ्रेषे ॥ ४ । ४ । ५२ ॥

नी इणो धालोरभ्रेषे विषयेऽकर्तरि घञभवति । शेषः
स्वरुपाञ्चलनं एष न्यायः एतदत्र साङ्घित्यर्थः । अभ्रेषे इति
किं ? न्यगतः पापः ।

परी क्रमे ॥ ४ । ४ । ५३ ॥

पराविणः क्रमविषयेऽकर्तरि घञभवति । मम पर्यायो
भोक्तुं क्रमेण पदार्थानां क्रियासंबन्धः पर्यायः । क्रम इति किं ?
पर्ययः कालस्य । अतिपात इत्यर्थः ।

द्यूतेन्यः ४ । ४ । ५४ ॥

परी णिञः द्यूनविषयेऽकर्तरि घञभवति । परिणायेन
शारिर्हन्ति । सनस्ताक्यनेनेत्यर्थः । अन्यत्र-परिणयः
कन्यायाः ।

भ्वोऽवज्ञाने वा ॥ ४ । ५५ ॥

परी भवतेरवज्ञानेऽकर्तरि घञ्वा भवति । परिभाषा
देवदत्तस्य परिभवो देवदत्तस्य । अन्यत्र—सनंताङ्गवः परि-
भवः ॥

स्यादिभ्यः कः ॥ ४ । ४ । ५६ ॥

स्य इत्येवमादिभ्यः कर्तरि कौ भवति । प्रतिष्ठन्तेऽस्मि-
न्निति प्रस्थः । सन्तिष्ठन्तेऽस्यामिति संस्था । ठयवनिष्ठतेऽनयेति
ठयवस्था । प्रस्तांत्यस्मिन्निति प्रस्तः । प्रतिष्ठन्त्यस्यामिति
प्रपा । विद्यतेऽनेनेति विद्ः । आविद्यते अस्मिन्निति आविद्ः ।
विहन्यतेऽनेनेति अस्मिन्निति वा विघ्नः आयुद्ध्यतेऽनेनेत्या-
युधं । करण विकरणायोरनटि प्राप्ते कः । वा इत्येव । अथ्यादः ।

घातः विघातः । उपघातः ॥

दुङ्घ्वितोऽयुक्ती ॥ ४ । ४ । ५७ ॥

दु हु इत्येतदितो घातोऽर्यथासंख्यमकर्तरि अथु किं इत्येः ।
ती प्रत्ययौ भवतः । द्वितो युः वेपयुः । इवययुः । क्षययुः । द्विनः
क्लि-पक्लिमं । उप्तिम । विह्वित्तिमं । याचित्तिमं ॥

यज्यत्प्रच्छस्ववृत्तो नः ॥ ४ । ४ । ५८ ॥

यदादिभ्यो कर्तरि नः प्रत्ययो भवति । यज्ञः । यत्रः
प्रज्ञः । स्वप्नः । रक्षणी ॥

विच्छेर्नङ् ॥ ४ । ४ । ५९ ॥

विच्छेर्कर्तरि नङ् भवति । विघ्नः । एङ्भावार्थे नङ्
वचनम् ॥

ठ्याप्ती भावेऽनजिन् ॥ ४ । ४ । ६० ॥

घातोः ठ्याप्ती क्रियायाः स्वसम्बन्धिनः साकल्येनाभि-
नम्बन्धे गम्यमाने भावेऽनजिनी प्रत्ययौ भवतः । संकुटनं ।
सांकौटिनं । एषां सरवणं संरात्रिणं सेनायां वर्तने । ठ्याप्ता-
विति किम् ? संकोटः । संगवः ॥

स्त्रियां क्तिन् ॥ ४ । ४ । ६१ ॥

घातोऽकर्तरि स्त्रियामर्थे क्तिन् भवति । घादेरपवादः
द्वृष्टवे । सृष्टिः । चितिः । धृति वृतिः । नकारः वेदक्तिनो ङीति
प्रतिषेधार्थः । स्त्रियामिति किम् ? सर्गः । चयः ॥

लभादिभ्यः ॥ ४ । ४ । ६२ ॥

लभादिभ्योऽकर्तरि स्त्रियां क्तिन् भवति । लब्धिः । उप-
लब्धिः । टित्वाद्ङपि । उपलभा आसिः । राद्धिः । दीप्तिः ।
लक्ष्मिः । ध्वस्तिः कुचेः निकुचितिः । अर्त्तः शिरोऽर्त्तिः ॥

स्त्रिवच्यजस्तोः करणे ॥ ४ । ४ । ६३ ॥

रुधादिभ्योऽकर्तरि स्त्रियां करणे कारके क्तिन् प्रत्ययो
भवति । अण्डपवाद् । स्वत्यनयेति स्तुतिः । इच्छन्त्यनयेति
इष्टिः । यजन्त्यनयेति इष्टिः । स्तुवन्त्यनयेति स्तुतिः ॥

गापापचो भावे ॥ ४ । ४ । ६४ ॥

गादिभ्योऽकर्तरि स्त्रियां भावे क्तिन् भवति अण्डपवाद् ।
संगीतिः । उपगीतिः । प्रगीतिः । पक्तिः ॥

स्थो वा ॥ ४ । ४ । ६५ ॥

तिष्ठतेरकर्तरि स्त्रियां भावे क्तिन्वा भतिव । प्रस्थितिः ।
वावचनादङ्पि । आस्था । ठयवस्था । शिबुभ्यां तु परत्वा
द्वाच्यते ॥

ठयतिहारे ज्ञः ॥ ४ । ४ । ६६ ॥

ठयतिह्रियत इति ठयतिह रः परस्परसम्बन्धिहरणं त-
स्मिन्नर्थे धातोरकर्तरि स्त्रियां भावे जो वा भवति । व्यावक्रोशी
वर्तते । ठयावकृष्टी वर्तते । व्यावलेखी । ठयावलावी ठयवहा-
नी वर्तते ॥ अजिनेो ज्ञिति अणंतस्य प्रयोगः । स्त्रियामिति
किम् ? ठयतिहारो वर्तते ।

य्युक्तः ॥ ४ । ४ । ६७ ॥

य्यंतादुक्तेश्च धातोठयोतिहारेऽर्थे कर्तरि स्त्रियां भावे
जो नित्यं भवति अनाकारापवाद् । ठयातिचोरि । व्याववर्धि
ठयात्युक्तिवर्तते । योगविभागोः नित्यार्थः ।

ब्रज्यजः क्यप् ॥ ४ । ४ । ६८ ॥

ब्रज्यजिभ्यामकर्तरि स्त्रियां भावे क्यप् भवति । ब्रज्या
इज्या ।

नास्मि भृजः ॥ ४ । ४ । ६९ ॥

भृजोऽकर्तरि स्त्रियां भावे नास्मि क्यप् भवति । सृष्ट्या

नास्तीति किं ? भूतिः । भाव इति किम् ? भावोः ।

समजनिषदनिपद्मन्विदीर्घञ्शीङः ॥ ४ । ४ ७० ॥

भाव इति निवृत्तः ॥ समजादिभ्योऽकर्तरि स्त्रियां क्यप् भवति नास्ति । समजंति तस्यां समजया । निषद्या । निपद्या । मन्या । विद्या । इत्या । सुत्या ॥ शय्या । मतिः । भूतिः । नमितिः ॥ आभूतिः । इति बहुलाधिकारात् ॥

कृजशक्तिन् च ॥ ४ । ४ । ७१ ॥

कृजोऽ तंरि स्त्रियां शक्तिनी भवतः चाकारात् क्यप् च । क्रिया । कृतिः । कृत्याः ।

सम्पदादिभ्यः क्तिन् क्विप् ॥ ४ । ४ । ७२ ॥

संपदादिभ्योऽकर्तरि स्त्रियां क्तिन्क्विपौ भवतः । संपत्तिः क्षिपत्तिः । आपत्तिः । प्रतिपत्तिः । संबित्तिः । क्विप्-संपत् विपत् । आपत् प्रतिपत् । संबित् । परिषत् । आशिः ।

यूतिजूतिसातिहेतिकीर्त्यंटाट्यामृगयेच्छाया-

ञ्जाकृपाः ॥ ४ । ४ । ७३ ॥

यूत्यादयः शठदाः अकर्तरि स्त्रियां निपात्यन्ते । इच्छेति भावे यूतिः । जूनिः । युजवा । सातिः स्यते । हेतिः हतेः । हिनेतिर्षा । कीर्तिः कीर्तयते । अटाट्या अटते । मृगया मृगयते । इच्छा इच्छते । याञ्जा याचते । कृपा कृपतेः ।

ग्लाज्याहो निः ॥ ४ । ४ । ७४ ॥

ग्लाज्याहाभ्योऽकर्तरि स्त्रियां निर्भवति । ग्लानिः । ज्यानिः । हानिः ।

यिवेत्त्या सन्नन्यघट्टवंदोऽनः ॥ ४ । ४ । ७५ ॥

ययतेभ्यः वेः-ठयादिभ्याश्चाकर्तरि स्त्रियां अनो भवति ।

कारणा । हारणा । कामना । लक्षणा । भावना । वेदना । आ-
सना । अग्र्यना । घटना । वंदना । आस्था इति ष्यण् ।

इषोऽनिच्छायाम् ॥ ४ । ४ । ७६ ॥

इषः अनिच्छायामर्थेऽकर्तारस्त्रियामनो भवति । एषणा ।
अन्वेषणा । गवेषणा अनिच्छायानिति किं ? इष्यते इति
इष्टिः । इच्छेति भावे ॥

परेर्वा ॥ ४ । ४ । ७७ ॥

परिपूर्वादिषुः अनिच्छायामकर्तारि स्त्रियामनो वा भ-
वति पर्येषणा । परिष्टिः ॥

सुचरो यः ॥ ४ । ४ । ७८ ॥

परेः सुचरिभ्यामकर्तारि स्त्रियां यो भवति ॥ परिसुर्वा ॥ परि-
चर्या ॥ परेरिति किं ? ससृतिः ॥ चूर्तिः ॥

जागुरश्च ॥ ४ । ४ । ७९ ॥

जागर्तारकर्तारि स्त्रियामप्रत्ययो भवति यश्च ॥ जागरा ॥
जागर्या ॥

प्रत्ययात् ॥ ४ । ४ । ८० ॥

प्रत्ययांतात् स्त्रियामकर्तारि अप्रत्ययो भवति । गोपाया ।
चिकित्सा । तितिक्षा । चिकीर्षा । कंडूया । लेलूया । पुत्रीया ।
पुत्रकाम्या ॥

गुरोर्हलः ॥ ४ । ४ । ८१ ॥

गुरुवतो हलन्ताद्गुरोर्कर्तारि स्त्रियामप्रत्ययो भवति ।
कुंडा हुंडा । शिखा । भिक्षा । ईहा । ऊहा । चेष्टा । ईडा ।
सेवा । गुरोरिति किम् ? निपठितिः । निष्कृतिः ॥

षिञ्चिन्तिपूजिकथिकुं विचर्यन्मर्धोऽङ् ॥ ४ । ४ । ८२ ॥

षितः चिन्त्यादिभ्योऽतः पूर्वोच्च दाजोऽकर्तारि स्त्रियामङ्

भवति । जृष्—जरा । क्षिप्—क्षिया । घटिप्—घटा ।
ठयधिप्—अथ । चिन्त्यादेः—चिन्ता । पूजा । कथा ।
कुम्भा । चर्चा । अन्तर्द्वा अन्तर्धिरिति तिरोऽन्तर्धाविति सिद्धम् ॥

उपसर्गादातः ॥ ४ । ४ । ८३ ॥

उपसर्गात्परात् आकारांताद्वातोःकर्तरि स्त्रियामञ्
भवति । प्रज्ञा । प्रदा । उपदा । आधा । उपसर्गादिति किम् ?
धत्तिः । अद्देति । प्रज्ञाअद्दार्थेति सिद्धम् ॥

भिदादयः क्वचित् ॥ ४ । ४ । ८४ ॥

भिदादयः शब्दाः अङ्गता क्वचिदकर्तरि स्त्रियामर्थे
साधवो भवन्ति । भिदा विदारणे । भित्तिरन्या । छिदा द्वैधी-
करणे । छत्तिरन्या । विदा विचारणे । वित्तिरन्या । आरा
शस्त्रघां अत्तिरन्या । धारा प्रपतने धृतिरन्या । गुहानि
निर्योषणयोः । गूढिरन्या इत्यादयः ॥

संज्ञाभावे एवुः ॥ ४ । ४ । ८५ ॥

धातोःकर्तरि स्त्रियां संज्ञायां भावे च क्वचित् एवुर्भ-
वति । प्रच्छुद्धिका प्रवाहिका । विच्छुद्धिका । एव नामानोऽ-
ध्यायः । उद्दालकपुष्पभञ्जिका । वारणपुष्पभञ्जिका । एव
नामानः क्रीडा । भावे—का नाम आसिका । अन्वेषीह मा-
नेषु । का नाम शायिका अन्वेष्य दीयानेषु क्वचिदिति वच-
नात् शिरोऽर्तिः । शिरोभित्तिः । ईक्षा । ईहा ॥

प्रश्नाण्याने वेञ्चु ॥ ४ । ४ । ८६ ॥

धातोःकर्तरि स्त्रियां प्रश्ने आख्याने च प्रश्नस्य प्रति
वचने इञ् एवुश्च भवतः । वाच्यनाट्यणामाप्तं च । कां कारी
कारिका । क्रियां कृतिं । कृत्यां अकार्षीः । सर्वां कारीकरिका ।

कृतिः । कृत्याः । अकार्षे । एवं गणिं गणिकां । गणनां ।
पाचीं । पाचिकां । पक्तिं । पाठिं । पाठिकां । पठितं ॥

• पर्यायोत्पत्त्यर्हस्ये एवुः ॥ ४ । ४ । ८७ ॥

धातोरकर्तरि स्त्रियां पर्यायादौ एवुर्भवति क्तिन्नाद्यापवादः ।
पर्याये—भवतः आसिका प्रायिका अग्रगामिका । आस-
नादिपर्याय इत्यर्थः । उत्पत्तौ-इक्षुभक्तिका पयः पायिका
मेदनादि । अर्हणमर्हः अत्र—अर्हति भवानिक्षुभक्तिकामोद-
नभोजिकां । दधिपायिकां । ऋणो-इक्षुभक्तिकां मे धारयसे ॥

नञोऽनिश्शापे ॥ ४ । ४ । ८८ ॥

नञः पराद्धातोरकर्तरि स्त्रियां शापे अनिर्भवति । क्ति-
न्नाद्यापवादः । अकरणिः । अग्रयाणिः । अगमनिः । इ ते वृषल
भूयात् । नञ इति किम् ? मृतिः ते जालन भूयात् । शाप
इति किम् ? । अकृतिः कटस्य ॥

नठभावे क्तोऽभ्यादिभ्यः ॥ ४ । ४ । ८९ ॥

बिभेत्यादिवर्जितेभ्यो नठभावे नपुंनके भावे क्तो भवति ।
घञाद्यापवादः । हमितं । जल्पितं । शयितं । आसितम् ।
छात्रस्य शोभनं । नठग्रहणं किम् ? हसः । हाः । अभ्यादिभ्य
इति किम् ? मयं । वर्षे ॥

करणाधारे चानट् ॥ ४ । ४ । ९० ॥

अभ्यादिभ्यः करणे आधारेऽधिकरणे चकाराकम् भावे
चार्थेऽनङ्भवति । घञोऽपवादः । करणे—निचयनी । इक्षुमृश्च-
नः । फलशातनः । अधिलवनः । शमश्रु कर्तनः । आधारे—शय-
नम् । आसन । अधिकरणं । गोदेहनी । तिलपिंडनी । सक्तुधा-
नी । राजधानी । नठभावे—हसनं । जल्पनं । शयनं । आसनं ।
राजभोजनाः शालयः । राजाच्छादना । निवासांसीति इद्दुहु-

लमिति सिद्धं । द्वीबिसिठयोरनटिकारस्य पक्षे दीर्घः । निष्ठी-
वनं । निष्ठेवनं । सीवनं । सेवनमिति केचित् ॥

पुंनाम्नि घः प्रायः ॥ ४ । ४ । ८१ ॥

पुल्लङ्गे नाम्नि धातोः करणाधारयोः घो भवति ।
प्रायः—कृषिन् भवतीत्यर्थः । करणे-प्रच्छाद्यतेऽनेनेति प्रच्छदः ।
स्रवः । करः । अधिकरणे एत्यस्मिन् कुर्वन्त्याकरः । आलवः ।
आस्रवः । पुंनाम्नीति किम् ? हरणे। दंडः । पुंघृणं किम् ?
विषयमी । प्रसादनं । प्राय इति किम् ? दोहनः प्रसादनः ।
घकारः चेद्यदिति विशेषणार्थः ॥

गोचरसञ्चरकषनिकषखलभगवहव्रजठयजा-

पणानिगमम् ॥ ४ । ४ । ८२ ॥

गोचरादयः शब्दाः करणाधारयोः पुंनाम्नि घांता
निपत्यन्ते । हलो घञोपवादः । गावश्चरंत्यस्मिन्निति गोचरः ।
संचरत्यनेनेति संचरः । कषन्ति तस्मिन्निति कषः । निकष-
त्यस्मिन्निति निकषः । खलः । भगः । वहः । व्रजः । ठयजः ।
आपणः । निगमः । पदमिति सुङ्पदमिति सिद्धम् ॥

हलो घञ् ॥ ४ । ४ । ८३ ॥

हलन्ताद्घातोः करणाधारयोः पुंनाम्नि घञ्भवति । घाप-
वादः । लेखः । वेदः । वेष्टः । बन्धः । नेगः । वेगः । अपानार्गः ।
आरामः । प्रासादः । आपाकः । प्राय इति किम् ? आकषः ।
दोहनः ॥

तृस्त्रो वात् ॥ ४ । ४ । ८४ ॥

अवात् तृस्त्र्यां करणाधारयोः पुंनाम्नि घञ्भवति ।
अवतारः । अवस्तारः ॥

समश्च ह्रजः ॥ ४ । ४ । ८५ ॥

समवाभ्यां ह्रजः करणाधारयोः पुंनान्नि घञभवति ।
संहारः । अवहारः ॥

जारदाराध्यायन्यायोध्यावानायाऽऽधा-
रावायाः ॥ ४ । ४ । ८६ ॥

जारादयः शब्दाः करणाधारयोः पुंनान्नि घञन्ता नि-
पात्यन्ते । जीर्यतेऽनेनेति जारः । दीर्यतेऽघमानेनिरिति दारा ।
अधीयतेऽस्मिन्निति अध्यायः । नियन्त्यनेनेति न्यायः ।
उद्यवन्त्यनेनेति उद्यावः । आनीयतेऽनेनेति आनायः । आधी-
यतेऽस्मिन्निति आधारः । एत्यवयवन्त्यस्मिन्निति आवायः ॥

उदङ्कोऽजले ॥ ४ । ४ । ८७ ॥

उत्पूत्रादंचतेघञ् निपात्यते करणाधारयोः पुंनान्नि अ-
जले विषये-जल चेतनेन नोच्यते । तैलोदंकः । घृतोदंकः । ऽजल
इति किम् ? जलोदचनः । उदकोदचनः । जलप्रतिषेधार्थारंभः ।

खनोऽडडरेकेकवकाश्च ॥ ४ । ४ । ८८ ॥

खनेः करणाधारयोः पुंनान्नि अ ड डर इक इकवकाः
प्रत्यया भवति चकारात् घञ् च ॥ आखनः । आखः । आखरः ।
आखनिकः । आखनिकवकः । घञि-आखानः ।

दुस्स्वीषतः कृच्छ्राकृच्छ्रे खः ॥ ४ । ४ । ८९ ॥

करणाधार इति निवृत्तं । कृच्छ्रं दुःखं अकृच्छ्रं सुखं
कृच्छ्राघं वृत्तेर्दुरः अकृच्छ्राघं वृत्तिभ्यां सुईषद्भ्यां पराद्वातोः ख-
प्रत्ययो भवति । घञाद्यपवादः । संभवापेक्षं विशेषणं । दुःखे-
न शय्यत इति दुश्शयं । सुखेन शय्यत इति सुशयं । ईषच्छ-
यं । भवता दुःकरः । सुकरः । ईषत्करः कटो भवता । कृच्छ्रा-
कृच्छ्र इति किम् ? ईषत्त्वभ्यं । अल्पत्वभ्यं इत्यर्थः । खकार
सुप्तरत्र समर्थः ।

चवी कर्ता प्याद्भूकृजः ॥ ४ । ४ । १०० ॥

कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेभ्यः दुः सु ईषद्भ्यः परात् कर्तृवाचिन-
आप्यात् कर्भवाचिनश्च चवी च्छर्थे वर्तमानात् पराद्यथास-
ख्यं भवतेः कृजश्च खी भवति । दुःखेन अनाद्येन आद्येन
भठ्यं दुराद्यंभवम् । सुखेन अनाद्येन आद्येन भठ्यं स्वाद्यंभव ।
ईषदाद्यं भवं भवता । दुःखेनानाद्यं आद्यं क्रियते दुःखं करः ।
स्वाद्यंकरः । ईषदाद्यं करः देवदत्तो भवता सुकटंकराणि वीर-
खानि । सुकरः कटो वीर्यैरिति वीरखानां करणविषया ।
श्वाविति किम् ? दुःखेनाद्यः क्रियते ।

आतो ऽनः ॥ ४ । ४ । १०१ ॥

कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेभ्यः दुः सु ईषद्भ्यः परादाकारांताद्गतोरनप्र-
त्ययो भवति । खापवादः । दुर्लानम् । सुलानम् । ईषद्ग्लानम्
दुर्ज्ञानम् । सुज्ञानम् । ईषत्ज्ञानम् । दुर्ज्ञानम् । सुज्ञानम् ।
ईषत्ज्ञानम् । दुष्पानम् । सुपानम् । ईषत्पानम् । दुर्दानम् । सुदानम्
ईषदानम् ग्लौ ।

शास्युदिदृशिधृषिमूषेः ॥ ४ । ४ । १०२ ॥

कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेभ्यः दुः सु ईषद्भ्यः शासादिभ्योऽनो भव-
ति । दुःशासनः । दुर्योधनः । दुर्दर्शनः । दुर्धर्षणः । दुर्नर्षणः ।
हृदि दुर्नर्षणमप्यहन् सकोपं । योगविभागादयमनित्यो वेदि-
तव्यः । तेन द्विर्देशो हि राजा । कार्यार्यविपर्ययसमासकैः ।
कार्यतेऽर्थमन्विष्ट । दुर्धर्षभिरुष्टानो मुखस्वरमिति सिद्धम् ।

वाशंस्ये सद्भूतवत् ॥ ४ । ४ । १०३ ॥

प्राप्तुनिष्टमाशंस्यमभिप्रेतं तस्मिन्नर्थे धातोः सद्भूतवत्त्वञ्च
वा प्रत्ययो भवति । अशंस्यस्य भविष्यत्त्वादयमतिदेशः । वाच-
नाद्यथाप्राप्तं च । सपाध्यायश्चेदागच्छति । अगन्तु । आगन्तुः ।
आगमिष्यति । आगन्ता । युक्ता । अधिमहे । अद्यमीचमहे ।

एतदधीतं । अध्येष्यामहे । अध्येतास्महे । सामान्याति ।
देशोऽयं । न विशेषस्येति लङ् नेटो न भवतः । आशंस्य इति
किम् ? उपाध्याय आगमिष्यति । कदा देवदत्तागतेऽसि अय-
मागच्छामि । आगच्छंतमेव मां विद्मि । अयमागामुकोऽस्मि । कदा
देवदत्तागमिष्यसि । अयमागच्छामि । आगच्छतमेव मां विद्मि ।
अयमागामुक इति । समीपे समीपशब्दवृत्तिर्यथा गंगायां घोष
इति । वर्तमानपामीप्ये वर्तमानवत् । वेति नारभ्यते । देव-
श्चेद्दृष्टो निष्पन्नाः शालय इति सिद्धं । कृत्वेदमभिधान
कूपोऽस्ति भविष्यति भविता अभूत् आसीत् बभूवेति । तत्त-
त्कालसत्तापेक्षाप्रत्ययाः ॥

क्षिप्रार्थं लृट् लेङ् ॥ ४ । ४ । १०४ ॥

आशंस्येऽर्थं वर्तमानाद्वातोः क्षिप्रार्थं आशंमार्थं चोप-
पदे यथासंख्यं लृट् लेङ् भवतः । आशंस्ये नद्भूतवदित्येतस्य
लुटश्चापवादः । उपाध्यायश्चेदागच्छति । आगमत् । आगमि-
ष्यति । आगन्ता क्षिप्रं आशु शीघ्रं अन्हाय अध्येष्यामहे ।
आशंसे संभावये अवकल्पये । युक्तोऽधीयीय । द्वयोरुपदयो
लेङ्भवे भवति । शब्दतः परत्वादाशंसे । क्षिप्रमधीयीय ।

अद्योवासन्नाविच्छित्येः ॥ ४ । ४ । १०५ ॥

आसन्नः कालतस्तुल्यजातीये नाध्यवहितकालः । अवि-
च्छित्तिरध्यवच्छन्नः सन्ततः । आसन्ने अविच्छित्ती चार्थं वर्त-
मानाद्वातोर्द्येव अद्यवत् प्रत्ययो भवति नामद्यतनं ये यं पी-
र्यनास्यतिक्लान्ता एतस्यां जिनमहः प्रावर्तिष्ठ । प्रवृत्तः । येयं
पीर्यनास्यागामिनी एतस्यां जिनमहः प्रवर्तिष्यते । यावज्जीवं
भृशमंनमदात् । दत्तवान् । दास्यति यावज्जीवं युक्तोऽध्या-
पिषत् । अध्यापितवान् । अध्यापयिष्यति ।

वत्स्यत्यनहोरात्रे षोडशधौ ॥ ४ । ४ । १०६ ॥

अवधौ सति योऽव अर्थाक् अवस्मिन् प्रतिभागे, वत्स्ये
 नर्घस्तस्मिन्वर्तमानाद्धानोरद्येव प्रत्ययो भवति नामद्यतनः
 अनहोरात्रे न चेदनी वत्स्येनर्थः । अहोरात्रविषयो भवति ।
 आपिष्टपुरात् गन्तव्ये अस्मिन्निध्वनि पौदनस्यावरस्तात् ।
 द्विरोदन भोक्त्यामहे । द्विः सूत्रमध्येष्यामहे । आगामिनि
 संवत्सरे अवरस्तात् आग्राहायशयाः द्विरोदनं भोक्त्यामहे द्विसू-
 त्रमध्येष्यामहे । लुट् न भवति । वत्स्येतीति किम् ? आपिष्ट-
 पुरात् गन्तव्ये अस्मिन्निध्वनि पौदनस्यावरस्तात् द्विरोदनमभुं-
 ज्महि द्विः सूत्रमध्येमहि । अतीते संवत्सरे अवरस्तादाग्रहाय-
 शयाः द्विरोदनमभुंज्महि । द्विः सूत्रमध्येमहि । अनहोरात्र इति
 किम् ? आगामिनो मामस्यावरस्मिन्पंचदशरात्रे द्विः सूत्रम-
 ध्येतास्महे । अव इति किम् ? आपिष्टपुरात् गन्तव्येऽस्मिन्निध्वनि
 पौदनस्य पुरस्तात् द्विः सूत्रमध्येताहे । आगामिनि संव-
 त्सरे द्विः सूत्रमध्येतास्महे । अवधाविति किम् ? योऽ यमध्वा
 निरवधिको गन्तव्यः । अस्मिन् पौदनस्यावरस्तात् द्विः सूत्र
 मध्येतास्महे । योयं निरवधिकः कालः आगामी एतस्मि-
 न्नावरस्तादाग्रहायशयाः द्विः सूत्रमध्येतास्महे ।

काले परे वा ॥ ४ । ४ । १०७ ॥

अवधौ सति परस्मिन् प्रतिभागे काले वत्स्येत्यर्थे वर्त-
 नानाद्धानोत्तरद्येव प्रत्ययो वा भवति । अनहोरात्रे आगामिनः
 संवत्सरस्याग्रहायशयाः पुरस्तात् द्विः सूत्रमध्येष्यामहे । अध्ये-
 तास्महे । अविच्छिन्नं सूत्रमध्येष्यामहे । अध्येतास्महे । काल
 इति किम् ? आपिष्टपुरात् गन्तव्येऽस्मिन्निध्वनि पौदनस्य
 परस्तात् द्विः सूत्रमध्येतास्महे । परे इति किम् ? आगामिनि

संवरमरे अवरस्तादाग्रहाययाः सन्नमध्येष्यामहे । आसक्तावि-
च्छित्तयोरप्यऽस्मिन्विषयेऽयमेव विकल्प इति सूत्रं ।

लेङ् निमित्ते वृत्तौ भूते च लट् ॥ ४ । ४ । १०८ ॥

लेङ्गे निमित्तं कारणसामाग्री लेङ्निमित्तं नास्य वृत्ति-
निष्पत्तिरस्ति इति । अवृत्तिरतिपत्तिमान् । लेङ्निमित्ते
वृत्तौ भूते वत्स्यति चार्थे वर्तमानाद्वातोः लृङ्प्रत्ययो भवति
वत्स्यति यदीह गुरुगुणसिध्यत शास्त्रान्तमगमिष्यत् । दक्षिणेन
वेदयास्यत् न शकटं पर्याप्तविष्यत् । यदि मत्सनीप आसि-
ष्यत् । घृतेनाभोक्ष्यत् । हेतुभूतं गुरुपासनादिफलभूतं च शा-
स्त्रान्तगमनादि भविष्यदवृत्तिकमुपलभ्यमप्रभुज्यते कारणं फलं च
लेङ् निमित्तं भूते न क्षमे न अदृष्टे । तत्र भवाकामाधायकृतं
असेविष्यत् । अत्रामर्षा अद्वे द्रष्टो मया भवतः । पुत्रो नार्थी
चक्रम्यमाणः । अरश्चानिष्यर्षी यदि सा तेन द्रष्टो भविष्यत् ।
अटपभोक्ष्यत् । उतानिभोक्ष्यत् न तु द्रष्टोऽन्येन पथा गतः । अत्र
वाध्येष्यते । न पर्याप्तविष्यत् । घृतेनाभोक्ष्यत् इति नञ्घृत
विशिष्टस्यावृत्तिः ।

वा शेषात् ॥ ४ । ४ । १०८ ॥

भूत इति वर्तते । अशेषसशठनाद्यदित ऊर्ध्वं लेङ् नि-
मित्तं तस्मिन् भूते वृत्तिकेऽर्थे वर्तमानाद्वातोर्लृङ् प्रत्ययो भव-
ति वा । कथं नाम संयतः सन्ननागारे । तत्र भवानादायकृत-
मसेविष्यत् । दिग्गर्हामहे । वाक्चनाद्यथाप्राप्तं च । कथं सेवेत ।
सेवते । दिग्गर्हामहे । अशेषादिति किम् ? कालोऽयमभोक्ष्यत्
भवान् । भूत इति किम् ? भविष्यति नित्यमेव ।

गर्हेऽपिजात्वेर्लट् ॥ ४ । ४ । ११० ॥

अपि जातु इत्येतयोर्धातोर्गर्हे क्षेपे लट् प्रत्ययो भवति ।

कालसामान्येऽयं लट् परत्वात्कालविशेषविहितानपि प्रत्ययान्
वाधते । एवमुत्तरत्रापि । अपि तत्रभगन् भूतानि हिनस्ति ।
जातु तत्रभवान् भूतानि हिनस्ति । अपि संयतः सक्रान्तानारे
तत्रभवान् आदायकृतं सेवते । दिग्गर्हामहे । अन्यान्यमेतत् इह
लेङ्निमित्ताभावात् लृङ् न भवति ।

कथमि लेङ् च वा ॥ ४ । ४ । १११ ॥

कथंशब्द उपपदे धातोर्गर्हं गम्यमाने लेङ् लट् च वा
भवतः । वावचनान्नाद्याप्राप्तं च । कथं नाम तत्रभवान् भूतानि
हिनस्ति हिंस्यात् हिंसिष्यति हिंसिता अहिंसीत् अहिंसीत् ।
अहिंसत् । जिहिंस । अत्र लेङ् निमित्तमस्तीत्यवृत्तौ लृङ्
भवति । कथं नाम तत्रभवान् यातान्यहिंसिष्यत् ।

किं वृत्ते लेङ् लृटौ ॥ ४ । ४ । ११२ ॥

किंवृत्ते उपपदे गर्हायां नित्यं लेङ् लृटौ भवतः । किं तत्र-
भवान् अनृतं ब्रूयात् । वक्ष्यति । को नाम कतरो नाम कत-
मो नाम यस्मै तत्रभवाननृतं ब्रूयात् । वक्ष्यति । वृत्तौ लृङ् ।
किं तत्र भवाननृतमवक्ष्यत् ।

अमर्षाश्रद्धेऽन्यत्रापि ॥ ४ । ४ । ११३ ॥

लेङ् लृटावित्यनुवर्तते । अमर्षः अक्षमा । अश्रद्धा अस-
म्भावना । अन्यत्र अकिंवृत्तेऽपि शब्दात् किं वृत्तेऽप्युपपदे अम-
र्षाश्रद्धेयोर्गम्यमानयोर्धातोर्लेङ् लृटौ भवतः । अमर्षे किंवृत्ते न
क्षमे नावमर्षयामीदिग्मिथ्या नैतदस्ति । किं तत्र भवानदत्तं
गृह्णीयात् ग्रहीष्यति । अकिंवृत्ते न क्षमेऽहममर्षामेदिग्मि-
थ्या नैतदस्ति । तत्रभवान् नामादत्तं गृह्णीयात् ग्रहीष्यति ।
अश्रद्धायां किम् ? वृत्तेन श्रद्धेन सम्भावयामि । नावकल्पमा-
नि । किम् ? तत्र भवानदत्तं गृह्णीयात् । ग्रहीष्यति । अकिंवृत्ते
श्रद्धे । तत्र भवान्नामादत्तं गृह्णीयात् । ग्रहीष्यति । अन्यत्रा-

पीतिकिम् ? अर्थात्प्रकरणाद्वाऽमर्षाद्बहुयोर्गम्यमानयोर्निरूपधा-
द्वातोर्मा भूता । अवृत्तौ लृङ्-न क्षमे न अद्बुधे तत्रभवान्नामादत्त-
मग्रहीष्यत् ।

किंकिलास्त्यर्थयोर्लृट् । ४ । ४ ॥ ११४ ॥

किं किल शब्दे समुदायेऽस्त्यर्थे षोपपदे अमर्षाद्बहुयो-
र्द्वातोर्लृट् भवति लेङोपवादः । न क्षमे न अद्बुधे किं किल नाम
तत्रभवानकल्प्यं सेविष्यते । अस्ति नाम, भवति नाम,
विद्यते नाम तत्रभावानकल्प्यं सेविष्यते । तत्र लेङ् नास्तीति
लृङ् न भवति ।

यद्यदियदाजातौ लेङ् । ४ । ४ ॥ ११५ ॥

यदादाबुपपदेऽमर्षाद्बहुयोर्द्वातोर्लेङ् भवति । लृटोऽपवा-
दः । न क्षमे अनर्षा मे न अद्बुधे प्रत्ययो मे यद्यदि यदा जातु
तत्रभवानकल्प्यं सेवेत । अवृत्तौ लृङ् तत्रभवानकल्प्यमसे-
विष्यत ।

गर्हे च यच्चयत्रे । ४ । ४ ॥ ११६ ॥

यच्चयत्रयोरुपपदयोर्गर्हेऽमर्षाद्बहुयोश्च लेङ् भवति । अम-
र्षाद्बहुयोर्लृटोपवादः । गर्हे सर्वलकाराणां । न क्षमे न अद्बुधे
गर्हानहे यच्च यत्र वा तत्र भवानाक्रोशेत् । अवृत्तौ लृङ्-यच्च
यत्र वा तत्रभवानाक्रोशयत् ।

चित्रे ॥ ४ । ४ । ११७ ॥

चित्रनाश्चये । यच्चयत्रयोरुपपदयोश्चित्रेऽर्थे धातोर्लेङ्
भवति । चित्रं यच्च यत्र वा तत्रभवानकल्प्यं सेवेत । अवृत्तौ
लृङ्-चित्रं यच्च यत्र वा तत्रभावानकल्प्यमसेविष्यत ।

लृट् शेषेऽयदौ ॥ ४ । ४ । ११८ ॥

शेषे उपपदे चित्रे गम्यमाने धातोर्लृट् भवति । अयदौ

यदिशब्दश्चेन्न प्रयुज्यते । आश्वयंमंधो नाम पर्वतमारोह्यति ।
वधिरो नाम व्याकरणं शोष्यति । मूकी नाम धर्मं कथयिष्यति
शेष इति किम् ? यच्चयत्रयोर्लैङ्गेव । अयदाविति किम् ? आश्वयं
यदि स भुंजीत । अत्रह्वाप्यस्तीति लैङ् । लैङ्निमित्तं नास्तीति
न लृङ् ।

बाढेऽप्युते लैङ् ॥ ४ । ४ । ११८ ॥

बाढार्थयोः अपि उतयोर्ह्रातोर्लैङ् भवति । अपि कुर्यात्
उत कुर्यात् । बाढ करिष्यतीत्यर्थः । एवमप्यधीयीत । उता-
धीयीत बाढ इति किं ? अपि दास्यति द्वारं । उत दंडः पति-
ष्यति । अत्राऽऽच्छादनं प्रश्नार्थः । उताबलस्य बलवान् । उत
बालस्य पंडितः । उतानृपस्य वेदज्ञः पुत्रो जनक जायते । क्वचि-
दित्यर्थः । अवृत्तौ लृङ् । अप्यभोह्यत । उताभोह्यत ।

संभाठयेऽलम्यर्थात् ॥ ४ । ४ । १२० ॥

संभाठये अह्वयेऽर्थे वर्तमानाद्वातोः लैङ् भवति । अल-
म्यर्थादत्थार्थाच्चेदलं भवति । स्वरूपतः अपि पर्वतं शिरसा
भिन्द्यात् । अपि द्वीणपाकं भुंजीत । संभाठयते एतत् शक
इत्यर्थः । शक्त्यर्थश्चेद्दालपरिगृह्यते । अलमिति किम् ? निदे-
शस्थे मे प्रायेण गमिष्यति ग्रामं नगरंवेति प्रतीयते । अर्था
विति किम् ? अलं देवदत्तो धर्मं करिष्यति । अवृत्तौ लृङ्-अपि
वज्रप्रातो नापतिष्यत् ।

धातूक्तौ वा यदि ॥ ४ । ४ । १२१ ॥

धातूनां संभावनावचनेन संभावनाया उक्तौ प्रतिपादने
सति संभाठयेऽर्थे वर्तमानाद्वातोर्लम्यर्थात्सति लैङ्का भवति ।
अयदि यच्छब्दश्चेन्न प्रयुज्यते । पूर्वेषु नित्ये विकल्पः ।
संभावयामि अह्वे प्रत्येभि भुंजीत भवान् । भोह्यते भवान् ।

अभुक्त भवान् । अभुक्त भवान् । अयदीति किम् ? संभावयामि
यद्भुंजीत भवान् । धातुग्रहणं किं ? अपि पर्वतं शिरसा भिद्यतात् ।
अवृत्ती लृङ् संभावयामि अभोक्ष्यत भवान् ।

सतीच्छार्थत् ॥ ४ । ४ । १२२ ॥

सति वर्तमानेऽर्थे वर्तमानादिच्छार्थाद्धातोर्लृङ् भवति ।
इच्छेत् । इच्छति । उश्यात् । वष्टि । कामयते । कामयेत ।
वाञ्छेत् वाञ्छति । गर्हेऽपि जात्वोर्लृङित्यादावपि परत्वाद्यमेव
विकल्पः ।

वत्स्यति फलकारणे ॥ ४ । ४ । १२३ ॥

फलं कार्यं हेतुमत्करोतीति कारणं हेतुर्निमित्तमत एव
निपातनात् कर्तर्यनो दीर्घश्च वत्स्यति फले कारणे चार्थे
वर्तमानाद्धातोः लृङ् वा भवति । यदि गुरुनुपानीत उपाधि-
ष्यते । शास्त्रांतं गच्छेत् । गमिष्यति । दक्षिणेन चेद्रायात् ।
यास्यति न शकटं पर्याभवत् । पर्याभविष्यति । वत्स्यतीति
किम् ? दक्षिणेन चेत्याति न शकटं पर्याभवति । अवृत्ती लृङ् ।
दक्षिणेन चेदयास्यत् न शकटं पर्याभविष्यत् ।

कामाविष्कारेऽकञ्चित् ॥ ४ । ४ । १२४ ॥

वत्स्यति वेति निवृत्तं । काम इच्छाभिप्रायः । तस्या-
विष्कारे प्रवेदने धातोर्लृङ् भवति । अकञ्चित्-कञ्चित् शब्द-
श्चेन्न प्रयुज्यते । काम इच्छाभिप्रायो मे भुंजीत भवान् ।
अनेन परस्य स्वाभिप्रायो निवेद्यते । अकञ्चिदिति किम् ?
कञ्चित् जीवति ते पिता ।

इच्छार्थे लृङ् लेट् ॥ ४ । ४ । १२५ ॥

इच्छार्थे उपपदे कामाविष्कारे धातोर्लृङ्लेटौ भवतः ।
इच्छामि, कामये, प्रार्थये भुंजीत भुङ्क्ता भवान् । कामा-

विष्कार इति किम् ? ? इच्छन्करोति, अत्रावृत्ती परत्वात् लेटा लृङ् वाच्यते । केवले हि लेङ् विधौ लृङ् विधानं सावकाशमेव । एवमुत्तरत्रापि ।

विधिनिमंत्रणामंत्रणाधीष्टसंप्रश्न-

प्रार्थने ॥ ४ । ४ । १२६ ॥

विधिर्नियोगः अज्ञातविज्ञापनमित्येके । निमन्त्रणं नियु-
गतः कर्तव्यं । क्रियास्वाभिमुख्यकरणमित्येके । आमन्त्रणं
यत्कामधारतः कर्तव्यं । कर्तव्येष्वनुज्ञापनमित्येके । अधीष्टं
सत्कारपूर्विका ठयाहारणा । संप्रश्नः संप्रधारणा शुभुत्सावेदनं ।
प्रार्थनं याचजा एतेषु प्रत्ययार्थविशेषणेषु धातोर्लेङ्लेटौ
भवतः । विधौ-कटं भवान् कुर्यात् । करोतु । ग्रामं भवान्
गच्छेत् गच्छतु । निमन्त्रणे—संध्यासु भवान् नियमं कुर्यात् ।
करोतु । सूत्र यथाक्रमं भवान् अधीयत । अधीयताम् । आमन्त्रणे
इह भवान् आसीत् । आस्तां । देवदत्तः पठेत् । पठतु । अधीष्टे-
त्पत्नः प्रसीदेत् । प्रसीदन्तु पादाः । संप्रश्ने-किं नु खलु भोः
व्याकरणमधीयीय । अध्ययै । धर्मशास्त्रमधीयीय । अध्ययै ।
प्रार्थने-भवति मे प्रार्थना ठयाकरणमधीयीय । अध्ययै ।
भवति मे प्रार्थना अध्ययस्य शास्त्रमधीयीय । अध्ययै । लेटा
वाधनात् अवृत्तौ इह लृङ् भवति ।

प्रैषानुज्ञाऽवसरे लेट् ङ्यप् ॥ ४ । ४ । १२७ ॥

प्रेषणं प्रेषवलाभियोगः । अनुज्ञा अतिसर्जनं, अवसरः
प्राप्तकालता । एतेषु गम्यमानेषु धातोर्लेट् ङ्यपश्च प्रत्ययाः
भवन्ति । भवान् कटं करोतु । भवता खलु कटः कार्यः ।
कर्तव्यः । करणीयः । कृत्यः भवान् हि प्रेषितः । अनुज्ञातः ।

भवतोऽवसरः कटकरणे । अनुष्ठार्या केचिन्नङ्ग्याहुः । अति-
सूष्टो भवान् यानं गच्छेत् । नगरं गच्छेत् ।

लेङ् चोर्ध्वं मुहूर्तात् ॥ ४ । ४ । १२८ ॥

प्रीषानुष्ठावसरेषु ऊर्ध्वं मुहूर्तादुपरि मुहूर्तस्य वर्तमाना-
द्घातोः लेङ् प्रत्ययो भवति लेट् ध्यप्च । ऊर्ध्वं मुहूर्तात् शीघ्रं
भवान् कटं कुर्यात् । करोतु । भवता खलु कटः कार्यः कर्तव्यः
करणीयः कृत्यः ।

लेट् स्मे ॥ ४ । ४ । १२८ ॥

स्मशब्दउपपदे प्रीषानुष्ठावसरेषु ऊर्ध्वंमौहूर्तिकेऽर्थे लेङ्
भवति लेङ्ध्यपोरपवादः । ऊर्ध्वं मुहूर्तात् भवान् कटं
करोतु स्म ।

अधीष्टे ॥ ४ । ४ । १३० ॥

स्मे उपपदेऽधोष्टेऽर्थे लेङ् भवति लेङ्गोऽपवादः । अङ्ग स्म
राजन् अङ्गव्रतानि रक्ष, शिक्षाः प्रतिपद्यस्व ।

कालवेलासमयावसरे तुं वा ॥ ४ । ४ । १३१ ॥

कालादावुपपदेऽवसरेऽर्थे घातोस्तुं प्रत्ययो भवति वा ।
कालो भोक्तुं, वेला भोक्तुं, समयो भोक्तुं, अवसरो भोक्तुम्
ऊर्ध्वमुहूर्तात् कालो भोक्तुं । वाच्यनाद्यथाप्राप्तं च । कालो
भोजनस्य । अवसर इति किम्? कालः पचति भूतानि ।

लेङ् यदि ॥ ४ । ४ । १३२ ॥

यदि सति कालादावुपपदेऽवसरे घातोर्लेङ् भवति
तुमोऽपवादः । कालो वेला समयो यद्गुणीत भवान् ।

तृच्यप्चार्हं ॥ ४ । ४ । १३३ ॥

अर्हं इति प्रकृत्यर्थस्य वा विशेषणं । अर्हं गम्यमाने
घातोर्लेङ् भवति तृच्यप् च । भवान् खलु कन्यां वक्ष्यात् ।

कन्याया वोढा । भवता खलु कन्या वोढया भवान् एतदर्हति ।

चिन्ध्यपावावश्यकामर्ग्ये ॥ ४ । ४ । १३४ ॥

आवश्यके आधमर्ग्ये च गम्यमाने धातोर्जिन्ध्यपौ भव-
तः । अवश्यं भावः आवश्यकं । ऋषोऽधमः अधमर्गस्तस्य भावः
आधमर्ग्यं । आवश्यके-कारी । हारी । अवश्यंहारी । अव-
श्यंलावी । अवश्यंपावी । समासो न्यूरध्यं सकादित्वात् । घ्यप्-
अवश्यंभव्यः । अवश्यंगेयः । आधमर्ग्ये शतंदायी । महस्त्रदायी
कारिनेऽसि कटं । हारिनेऽसि भारं । घ्यप्-गेयो गायानाम् ।

शक्तौ लेङ् घ्यप् ॥ ४ । ४ । १३५ ॥

शक्ती गम्यमानायां धातोर्लेङ्घ्यपौ भवतः । भवान्
खलु भारं वहेत् । भवता खलु भारं उच्येत वाच्यः । वोढव्यः ।
बहर्नायं भवान् हि शक्तः ।

लिङ् लेडाशिवि ॥ ४ । ४ । १३६ ॥

आशिवि गम्यमानायां धातोः लिङ्नेटी भवतः ।
जीयात् । जीयास्ताम् । जीयासुः । जयतात् । जयताम् । जयंतु ।

माङि लुङ् ॥ ४ । ४ । १३७ ॥

माङि उपपदे धातोर्लुङ् भवति । सर्वलकारापवादः । तत्
माजनि खपुष्पवत् ।

लङ् च स्मेन ॥ ४ । ४ । १३८ ॥

स्मशब्देन सह माङि धातोर्लङ्लुङौ भवतः । मा स्म
करोत् । मा स्म कार्षीत् । मा देवदत्त स्म हरत मा देवदत्त
स्म हाषीत् ।

भृशाभीक्ष्ये लेट् तस्मिँस्तथार्थे ॥ ४ । ४ । १३९ ॥

सृशे आभीक्ष्ये चार्थे वतंमानाद्धानोर्लेट् भवति । सर्वलका-
रापवादः तस्मिन् धातौ तथार्थे उपपदे यथाविधावर्थे लेङ्गन्तस्य

लेहन्तसाधनोपग्रह इत्यर्थः । लुनीहि लुनीहि इत्येव लुनाति । लुनीतः । लुनन्ति । एवं अलावीत् । अलाविष्टाम् । अलाविषुः । लविष्पति । लविष्पतः । लविष्पन्तीत्यादि नेयं । अधीष्व अधीष्वेत्येवमधीते । अधीयाते । अधीयते । अद्यगीष्ट । अद्ये-
 ष्यते । अधीयस्व अधीयस्वेत्येव अधीयते । अध्यायि अध्या-
 यिषाताम् । अध्यायिषन् । अध्यायिष्यते इत्यादि । शयस्व
 शयस्वेति शयते अशायि । शायिष्यते । एवं सर्वलकारे-
 ष्वप्युदाहार्यम् । तस्मिन्निति किम् ? लुनीहि लुनीहीति
 चिह्ननतीति मा भूत् । तथार्थ इति किम् ? लुनीहि लुनीहि
 लुनीते । अधीष्वधीष्वेत्येवाधीयते देवदत्तेनेति मा भूत् ।

प्रचये वा सामान्यार्थे ॥ ४ । ४ । १४० ॥

अनेकधात्वर्थममुच्छयः प्रचयः, सामान्यार्थे धातावुपपदे
 प्रचये गम्यमाने धानोर्लेह् वा भवति । ग्रीहीन् षप । लुनीहि
 लुनीहीत्येव यतते । चेष्टते । समीहते । यत्यते । चेष्ट्यते ।
 समीह्यते । ग्रीहीन्वपति । लुनाति । पुनातीत्येव यतते ।
 यत्यते । ग्राममट वनमट । गिरिमटेत्येवाटति घटते । चेष्टते ।
 अत्यने । घट्यते । चेष्ट्यते ग्राममटति । वनमटति । गिरि-
 मटति इत्येवाटति । घटते । अत्यते । घट्यते ओदनं भुङ्क्व
 सक्रून् पिबति धाना इवादतीत्येवाभ्यवहरति । अभ्यवह्णीयते ।
 सामान्यार्थे इति किम् ? निरुपपदः सर्वविशेषोपपदो वा प्रयोगो
 मा भूत् ।

निषेधेऽलङ्खलौक्ता ॥ ४ । ४ । १४१ ॥

वेति वर्तते । निषेधवृत्त्योरलङ्खलौक्तावुपपदयोर्द्वौः क्त्वा
 प्रत्ययो वा भवति । पक्षे यथाप्राप्तम् । अल क्त्वा । सलुक्त्वा ।
 अलं बाले रुदित्वा । ७ लं बाले रुदितेन । रोदनेन । निषेध

इति किम् ? अलंकारः सिद्धं खलु ।

परावरे ॥ ४ । ४ । १४२ ।

परे अवरे च गम्यमाने धातोः क्त्वा वा भवति । सर्व-
मतिक्रम्य नद्या अनदीमप्राप्य पर्वतः नदीपरा । अवरे । पर्वत
इत्यर्थः । वाधिकारात् यथाप्राप्तं च । पर्वतातिक्रमणा नदी । न
द्यप्राप्या पर्वत इत्यपि भवति ।

ठयतिहारे मेढस्तुल्यकर्तृके ॥ ४ । ४ । १४३ ॥

यस्माद्भातोः प्रत्ययो भवति तेन समानकर्तृके धातावुप-
पदे व्यतिहारेऽर्थे वर्तमानात् मेढः क्त्वा वा भवति । अपमि-
त्य याचते । याचित्वा अपमयते । अपमित्य हरति हृत्वा
अपमयते । अपमातुर्याचत इत्यर्थः । अप्राक्कालेयम् । क्त्वा
ठयतिहार इति किम् ? अर्थान्तरे मा भूत् । अनेकार्था हि
धातवः । तुल्यकर्तृक इति किम् ? देवदत्तस्यापमाने गुरुदत्तो
याचते ।

प्राक्काले ॥ ४ । ४ । १४४ ॥

प्राक्कालेऽपरकाले न तुल्यकर्तृके धातोः क्त्वा वा भवति ।
भुक्त्वा व्रजति । आनित्वा भुङ्क्ते । स्नात्वा भुक्त्वा पीत्वा
व्रजति । वानुवृत्तेरास्यति भोक्तुमित्यपि व्यादाय स्वपिति ।
संमील्य हसतीति ठयादानाद्युत्तरकालस्वापाद्यपेक्षायां प्रत्ययः ।

पूर्वाग्ने प्रथमाभीक्षये खमुञ् ॥ ४ । ४ । २४५ ॥

पूर्वादिषूपपदेषु आभीक्षये च धात्वर्थोपधौ तुल्यकर्तृ-
केऽर्थे धातोः खमुञ् वा भवति । पूर्वं भोजम् । पूर्वं भुक्त्वा ।
अथे भोजं । अथे भुक्त्वा । प्रथमं भोजंप्रथमं भुक्त्वा व्रजति ।
आभीक्षये-भोजं भोजं भुक्त्वा भुक्त्वा व्रजति । पायं पायं
पीत्वा पीत्वा व्रजति । खमुञी मुक्ते क्त्वा । खित्त्वमुत्तरार्थं ।

अन्यथैव कथमित्यमः कृजोऽनर्थकात् ॥ ४ । ४ । १४६ ॥

अन्यथादिभ्यः परात्तुल्यकर्तृकेऽर्थे करोतेरनर्थकात्
समुज्जी भवति । आनर्थक्यं करोतेरन्यथादिभ्यः पृथगर्थाभावात् ।
अन्यथाकारं भुङ्क्ते । इत्येवार्थः । एवकारं, कथंकारं, इत्थंकारं
भुङ्क्ते । पक्षे क्त्वापि भवति । अन्यथा कृत्वा । एवं कृत्वा इत्थं
कृत्वा । कथं कृत्वा । एत्रमुत्तरत्रापि । अनर्थकादिति किम् ?
अन्यथा कृत्वा शिरः भुङ्क्ते ।

यथातथादीर्घ्याप्रत्युक्ती ॥ ४ । ४ । १४७ ॥

यथातथाभ्यां परात्तुल्यकर्तृकेऽर्थे अनर्थकात्करोतेः स-
मुज्जा भवति ईर्ष्या प्रत्युक्ता ईर्ष्यचेत् (?) । पृष्ठः प्रतिवक्ति कथं
भवान् भोक्ष्यते । यथाकारमहं भोक्ष्ये, तथाकारमहं भोक्ष्ये
किन्तिवानेन । किं ते मया यथाहं भोक्ष्ये, तथाहं भोक्ष्ये इत्य-
र्थः । अन्यत्र यथाकृत्वा तिलान् खादति । तथाकृत्वा पृथुकान्
खादति । यथा कृत्वाहं भोक्ष्ये तत् तथा द्रक्ष्यसि ।

आप्यादाक्रोशे ॥ ४ । ४ । १४८ ॥

आप्यादकर्मणः परात्तुल्यकर्तृकेऽर्थे करोतेः समुज्जा वा भवति
आक्रोशे गम्यमाने । चोरंकारं । चोरं कृत्वा आक्रोशति ।
चोरोऽनीत्वयाक्रोशतीत्यर्थः । एवं दस्युकारमाक्रोशति । व्याध-
कारमाक्रोशति । अन्यत्रचोरं कृत्वा हितुभिः कथयति ।

स्वादोरध्यच्चेः ॥ ४ । ४ । १४९ ॥

स्वादूर्थादाप्यात्परात्तुल्यकर्तृकेऽर्थे कृजः समुज्जा भव-
ति । अप्यच्चेः ष्यदन्तं ष्यन्तं च वर्जयित्वा । स्वादुङ्कारं ।
संपन्नंकारं । स्ववर्णंकारं भुङ्क्ते । अष्यच्चेरिति किम् ? स्वादुं
कृत्वा यवागुं भुङ्क्ते स्वादुकृत्य भुङ्क्ते ।

विददृशिभ्यः कात्स्नर्ये णम् ॥ ४ । ४ । १५० ॥

आप्यात्पराभ्यां विद्दूशिभ्यां प्राक्काले तुल्यकर्तृकेऽर्थे
 णं वा भवति कात्स्न्ये साकल्ये गम्यमाने विद्यतिवर्जितास्तेः
 विदादयो गृह्यन्ते । विद्यतिस्त्वकर्मकः । अतिथिवेदं भोजयति ।
 यं यमतिथिं वेत्ति लभते विचारयति वा तं तं सर्वं भोज-
 यतीत्यर्थः । कन्यादर्शं वरयति । यां यां कन्यां पश्यति तां तां
 सर्वां वरयतीत्यर्थः । कात्स्न्ये इति किम्? अतिथिं विदित्वा
 भोजयति । कन्यां दृष्ट्वा वरयति ।

यावतो जीवविंदात् ॥ ४ । ४ । १५१ ॥

यावदित्येतस्नादाप्यात्पराभ्यां जीवविन्दिभ्यां तुल्यक-
 र्तृकेऽर्थे णं वा भवति कात्स्न्ये । यावज्जीवमधीते । यावज्जी-
 वति तावदधीते इत्यर्थः । यावद्देदं गृह्णाति । यावल्लभते
 तावत्सर्वं गृह्णातीत्यर्थः ।

चर्मोदरात्पूरेः ॥ ४ । ४ । १५२ ॥

चर्मन् उदराभ्यां कर्मभ्यां पूरयतेः प्राक्काले तुल्यकर्तृकेऽर्थे
 णं वा भवति । चर्मपूरनास्ते । चर्मपूरयित्वास्ते इत्यर्थः ।
 उदरपूरं शेते । उदरं पूरयित्वा शेते इत्यर्थः ।

वृष्टियत्वेऽस्यो लुग्वा ॥ ४ । ४ । १५३ ॥

आप्यात्परात् पूरयतेः णं वा भवति । अस्य पूरेः
 ऊकारस्य च लुग्वा भवति । वृष्टीयत्वे वृष्टेरियत्वे गम्यमाने
 गोष्पदप्रं गोष्पदपूरं वृष्टो देवः । नीताप्रं नीतापूरं वृष्टो
 देवः । यावता गोष्पदाधिपूर्णं तावत् वृष्ट इत्यर्थः । अस्येति
 किम्? मूषिकाबिलपूरं वृष्टो देवः । उपपदस्य ऊकारस्य
 ना भूत् ।

चेलार्थात् क्रोपेः ॥ ४ । ४ । १५४ ॥

चेलार्थादाप्यात्परात्क्रोपेर्दातोस्तुल्यकर्तृकेऽर्थे णं वा भ-

वति । वृष्टोपत्वे गम्यमाने । चेलक्रोपं वस्त्रक्रोप वननक्रोपं परिधानक्रोपं वृष्टो देवः । यावता चेलक्रोपसमुच्छादनमात्रं भवति तावद्वृष्ट इत्यर्थः ।

तृतीययोपदंशः ॥ ४ । ४ । १५५ ॥

उपपूर्वाद्देशेस्तुल्यकर्तृकेऽर्थे तृतीयान्तेन योगे शं वा भवति । मूलकोपदंशं, मूलकेनोपदंशं, मूलकेनोपदंशस्य भुंक्ते । आर्द्रकोपदंशं । आर्द्रकेणोपदंशं आर्द्रकेणोपदंशस्य भुंक्ते ।

हिंसार्थात्तुल्याप्यात् ॥ ४ । ४ । १५६ ॥

हिंसार्थाद्घातोः तुल्याप्याग्नयाऽमौ तुल्यकर्तृकः तत् क्रियास्तुल्यकर्मणः तृतीयाया योगे, शब्दा भवति । दग्धाघातम्, दग्धेन घातं गाः कालयति । खड्गप्रहार । खड्गन प्रहारं शत्रून् जयति । हिंसार्थादिति किम् ? चन्दनेनानुलेप्य देवदत्तं परिधापयति । तुल्याप्यादिति किम् ? दण्डेनाहत्य गोपालं गाः कालयति ।

तत्सप्तम्योपात्पीड् रुधकृषः । ४ । ४ । १५७ ॥

तथा तृतीयया सप्तम्या च योगे उपात्परिभ्यः पीडादिभ्यस्तुल्यकर्तृकेऽर्थे शं वा भवति । परिपाश्वीं ऽपीडं । पारिपाश्वीं ऽपीड । पारिपाश्वं ऽपीडं शिने भुजोपपीडं । ब्रजोपरोधं । ब्रजेनोपरोधं । ब्रजे ऽपरोधं गाः स्थापयति पाशुपकर्षं । पाणिनोपकर्षं । पाशावुपकर्षं धाना गृह्णाति ।

प्रमाणसमासस्योः ॥ ४ । ४ । १५८ ॥

आयाममानं प्रमाणं, सन्निकर्षः समासस्यः, प्रमाणसमासस्योः गम्यमानयोः तृतीयासप्तमीभ्यां योगे घातोस्तुल्यकर्तृकेऽर्थे ञं वा भवति । प्रमाणे-दूष्यगुलोत्कर्षं । दूष्यगुलेनेतक-

र्षं । द्यगुले उत्कर्षं गहिकां छिनत्ति । त्र्यंगुलीत्कर्षं । त्र्यंगुले-
नीत्कर्षं त्र्यंगुले उत्कर्षं गहिकां छिनत्ति । समासती-केशुग्राहं ।
केशीग्राहं । केशेषु ग्राहं । हस्तग्राहं । हस्ताभ्यां ग्राहं हस्तेयोग्राहं ।
अस्यपनोदं । असिनापनोदं । असिष्वपनोदं युध्यन्ते । ये एवं
नाम युद्धसंरम्भात् सन्निकृष्य युध्यन्ते इत्यर्थः ।

तूर्णोऽपादानेन ॥ ४ । ४ । १५८ ॥

त्वरणं तूरणं त्वरेत्यर्थस्तस्मिन् गम्यमाने अपादानेना-
पायेऽवधिना योगे धातोस्तुल्यकर्तृकेऽर्थे णं वा भवति ।
शय्योत्थायम् । शय्याया उत्थायं धावति । कार्यान्तराणि
परित्यज्य शयनादुत्थानमात्रो धावतीत्यर्थः ।

एवं रन्ध्रापकर्षं रन्ध्रादपकर्षम् पयः पिबति । आच्छ्राप-
कर्षम् । आच्छ्रादपकर्षं अपूपान् भक्षयति । तूर्णं इति किम् ?
आसनादुत्थाय गच्छति ।

द्वितीयया ॥ ४ । ४ । १६० ॥

द्वितीयान्तेन योगे तूर्णं धातोस्तुल्यकर्तृकेऽर्थे णम्वा
भवति । लोष्टग्राहम् । लोष्टान् ग्राहम् । यष्टिं ग्राहम् । युध्य-
ते । दंडोद्यावं दंडमुद्यावं धावति । एवं नाम त्वरमाणो युध्यते
यदायुधग्रहणमपि नाद्रोयत इत्यर्थः ।

स्वाङ्गेनाध्रुवाबोधयेन ॥ ४ । ४ । १६१ ॥

स्वाङ्गमुकलक्षणम् । यस्मिन्नसत्यपि जीवन्ति तद्गुणम् ।
आबाधः परिक्लेशः । स्वाङ्गेन अध्रुवेण आबाधयेन च द्वितीया-
न्तेन योगे धातोस्तुल्यकर्तृकेऽर्थे णम्वा भवति । अक्षिकाणम्
अक्षिणीकाणम् जल्पति । भ्रूक्षेपम् । भ्रुवीक्षेपम् जल्पति । आबा-
धयेन उरःप्रतिषेधम् । उरांसि प्रतिषेधम् युध्यन्ते । शिरः छेदम् ।
शिरांसि छेदं युध्यन्ते । स्वाङ्गेनेति किम् ? गङ्गुमुपपीड्य

तिष्ठति । अत्रुवावाच्येनेति किम् ? शिरः समुत्तिष्ठत्य जल्प-
ति । अत्रुवाच्यग्रहणं ध्रुवार्थम् ।

विशिपतिपदिस्कंदाद्वीप्साभीक्ष्ये ॥ ४ । ४ । १६२ ॥

विश्यादिभ्यो धातुभ्यो द्वितीयान्तेन योगे वीप्साभी-
क्ष्ययोगे ऋन्वा भवति । गेहानुप्रवेशं गेहं गेहं अनुप्रवेशम् ।
गेहमनुप्रवेशमनुप्रवेशमास्ते । गेहानुप्रतानम् गेहं गेहमनुप्रतानं
गेहमनुप्रतानमनुप्रतानम् आस्ते । गेहानुप्रपादम् । गेहं गेह-
मनुप्रपादम् । गेहमनुप्रपादमनुप्रपादमास्ते । गेहावस्कन्धम् गेहं
गेहमवस्कन्धम् । गेहमवस्कन्धमवस्कन्धमास्ते । असमासे
द्विर्वचनम् समासे समासस्तत्र रूढ इति न भवति । तत्र
वीप्सायां द्रव्यस्याभीक्ष्ये क्रियायाः बाधिकारात् क्त्वा भव-
त्येव । गेहं गेहमनुप्रविश्यास्ते ।

तृष्यसः काले नान्तरे ॥ ४ । ४ । १६३ ॥

क्रियामन्तरयतीत्यन्तरः क्रियाविच्छेदकः । क्रियामध्यः
तस्मिन्नर्थे वर्तमानात् तृषेरस्यतेश्च धातोः कालवाचिना द्विती-
यान्तेन योगे ऋन्वा भवति । द्रव्यहतर्षम् । द्रव्यहंतर्षम् ।
गावः पिबन्ति । द्रव्यहात्यासम् । द्रव्यहनत्यासंः गावः पिबन्ति
अन्तर्मुहूर्तात्यासम् अन्तर्मुहूर्तमत्यासम् सम्यक्पश्यति । काले-
नेति किम् ? योजनं तर्षित्वा । योजनमत्यस्य गावः पिबन्ति ।
अन्तर इति किम् ? अहरत्यस्य इमान्गतः ।

ग्रहादिशो नाम्ना ॥ ४ । ४ । १६४ ॥

ग्रहो दिशेश्च नाम्ना नामशब्देन द्वितीयान्तेन योगे
णन्वा भवति । नामग्राहनाचष्टे । नामादेशमाचष्टे । असमासे
नामानि ग्राहं नामानि ग्राहं नाम देवदत्तो ग्राहमाचष्टे ।

कृजाऽऽद्येनानिष्टोक्तौ ऋं क्तौ ॥ ४ । ४ । १६५ ॥

कृत्रो धातोरव्ययेन शक्त्वी प्रत्ययी वा भवतः । अनिष्टो
 क्तौ गम्यमानायाम् । ब्राह्मण पुत्रस्ते जातः । किं तर्हि वृषल नीचैः
 कारम् । नीचैः वृषलकारम् । नीचैः कृत्य नीचैः कृत्वा आचक्षे । उच्चैः
 नाम प्रियमाख्येयम् । ब्राह्मण कन्या ते गर्भिणी जाता । कि
 तर्हि वृषलाच्चैः कारं उच्चैः वृषलकारम् । उच्चैः कृत्य । उच्चैः
 कृत्वा आचक्षे । नीचैर्नाम अप्रियमाख्येयम् । अनिष्टोक्ताविति
 किम् ? उच्चैः कृत्वा आचक्षे । ब्राह्मण पुत्रस्ते जातः । नीचैः
 कृत्वा आचक्षे । ब्राह्मण कन्या ते गर्भिणी जाता । अव्ययेनेति
 किम् ? ब्राह्मण पुत्रस्ते जातः किं तर्हि वृषलमथं कृत्वा आचक्षे
 ब्राह्मण कन्या ते गर्भिणी जाता किं तर्हि वृषलकारं कृत्वा
 आचक्षे । उच्चैर्णं कृत्वा उणमुभयोस्ममासार्थम् । अन्यथा हि वा-
 धिकाराद्यथाप्राप्तत्वाभ्यमज्ञाने टोक्त इति समासो णमेव स्यात्
 न कृत्वाः तद्विधौ टोक्त्यभावात् । उत्तरत्र चोभयमनुवर्तते ।

तिरश्चापवर्गे ॥ ४ । ४ । १६६ ॥

अपवर्गस्ममाप्तिर्निष्ठा तत्पूर्वको विगमः त्यागो वा ।
 तस्मिन् कृत्रोऽव्ययेन तिरश्चा योने णम् कृत्वा वा भवतः ।
 तिर्यक्कारं । तिर्यक्कृत्य तिर्यक्कृत्वा गतः । समाप्य वासनाप्य
 विरम्य वा उत्सृज्य वा गत इत्यर्थः । अन्यत्र तिर्यक्कृत्वा
 काष्ठं गतः ।

भुवोऽनुत्थानुलोम्ये ॥ ४ । ४ । १६७ ॥

भूधातोरन्वगठययेन योने अनुलोम्ये आनुकूल्ये शक्त्वी
 भवतो वा अन्वगभावमन्वगभूय अन्वगभूत्वा तिष्ठति । अनु-
 कूलो भूत्वेत्यर्थः ।

तूष्णीमा ॥ ४ । ४ । १६८ ॥

तूष्णीमायोगे भुवो णम् कृत्वा वा भवतः । तूष्णींभावम् ।

तूष्णींभूय । तूष्णींभूत्वा तिष्ठति । जोष तिष्ठतीत्यर्थः ।

• स्वाङ्गात्तसा कृन्वः ॥ ४ । ४ । १६८ ॥

ठयाग्रये तसित्यारभ्य यस्तसप्रत्ययः स्वाङ्गाद्विहितः
तदन्तेन योगे कृभूभ्यां णं क्त्वा वा भवतः । मुखतः कारम् ।
मुखतः क्त्वागतः । मुखतो भावम् । मुखतोभूयम् । मुखतो भूत्वा
स्थितः । स्वाङ्गादिति किम् ? सर्वतः क्त्वा गतः । तसोति
किम् ? मुखं क्त्वा गतः ।

च्वौधाण्विनानाना ॥ ४ । ४ । १९० ॥

धाणिति संख्याया धा इत्यारभ्या तद्विधित्थणः प्रत्याहा-
रेण धाण् । द्युमज् धमेधाः परिगृह्यन्ते । धणस्मठययेनेति
ठयुदासः । उवाविं त उव्यर्थनिर्देशः । धाणन्तेन उव्यर्थवृत्तिना
ऽठयेन विना नाना इत्येताभ्यां च योगे कृभूभ्यां णम् क्त्वा
वा भवतः । अद्विधाभूतं द्विधाभूतं क्त्वा गतः । द्विधाकारम् ।
द्विधाकृत्य । द्विधाक्त्वा गतः । अद्विधाभूतः द्विधाभूतः स्थितः ।
द्विधाभावम् । द्विधाभूय । द्विधाभूत्वा स्थितः । एवमैकध्वं
कारमैकध्वं कृत्यं । ऐकध्वं क्त्वा ऐकध्वंभावम् । ऐकध्वंभूय ।
ऐकध्वंभूत्वा । द्वैधकारम् । द्वैधं कृत्य । द्वैधक्त्वा । द्वैधं भावम् ।
द्वैधभूय । द्वैधभूत्वा । द्वैधाकारम् । द्वैधाकृत्य । द्वैधाक्त्वा
द्वैधाभावम् । द्वैधाभूयं । द्वैधाभूत्वा । विनाकारम् । विनाकृत्य ।
विनाक्त्वा विनाभावम् । विनाभूय । विनाभूत्वा नानाकारम् ।
नानाकृत्य । नानाक्त्वा नानाभावम् । नानाभूय । नानाभूत्वा
स्थितः । उवाविति किम् ? द्विधाक्त्वा काष्ठानि गतः ।

शुष्कचूर्णरूक्षादाप्यात्पिषस्तस्मिन् यम् ॥ ४।४।१९१ ॥

शुष्कादिभ्यः कर्मभ्यः परात्पिषेर्धातोर्णम्वा भवति ।
तस्मिन् यदि स एव धातुरूपपदं भवति । शुष्कपेषं पिषष्टि ।

शुष्कं पिनष्टीत्यर्थः । शुष्कपेषं पिष्टः । शुष्कः पिष्ट इत्यर्थः ।
एव चूर्णपेषं पिनष्टि । रूक्षपेषं पिनष्टि । वाधिकारात् शुष्कस्य
पेषं पिनष्टीति घञादयोऽपि भवन्ति ।

कृञ् ग्रहोऽकृतजीवात् ॥ ४ । ४ । १७२ ॥

अकृतजीवाभ्यां आप्याभ्यां यथासंख्यं पराभ्यां कृञ्-
ग्रहिभ्यां णम्वा भवति । तस्मिन् धातावुपपदे । अकृतकारं
करोति । अकृतं करोतीत्यर्थः । जीवग्राहं गृह्णाति । जीवं
गृह्णातीत्यर्थः ।

निमूलात्कषः ॥ ४ । ४ । १७३ ॥

निमूलादाप्यात्परात् कषेः णम्वा भवति, तस्मिन्
धातावुपपदे । निमूलकाषं कषति । निमूलं कषतीत्यर्थः ।

समूलाद्घ्नश्च ॥ ४ । ४ । १७४ ॥

समूलादाप्यात्पराद्घ्नन्तेः कषेश्च णम्वा भवति, तस्मिन्
धातावुपपदे । समूलघातं हन्ति । समूलं हन्तीत्यर्थः । समूलकाषं
कषति समूलं कषतीत्यर्थः ।

करणात् ॥ ४ । ४ । १७५ ॥

करणवाचिनः परात् हन्तेर्णम्वा भवति । तस्मिन् धाता-
वुपपदे । पाणिघातं हन्ति । पाणिना हन्तीत्यर्थः । एवं पाद-
घातं हन्ति । अस्थिघातं हन्ति । शरघातं हन्ति । शत्रून् ।
हिंसार्थादपि करणात्परत्यादयमेव विधिः । अस्मिन् सति
नित्यः समासः स एव धातुरुपपदम् ।

हस्तार्थात् वृत्तवर्तिग्रहः ॥ ४ । ४ । १७६ ॥

हस्तार्थात्करणवाचिनः परेभ्यो वृत्त्वादिभ्यः णम्वा
भवति तेऽप्येव उपपदेषु । हस्तवर्तं वर्तते । करवर्तं वर्तते पाणि-
वर्तं वर्तते । हस्तेन वर्तन इत्यर्थः । हस्तवर्तं वर्तयति । कर-

वर्तन् । पाणिवर्तन् । हस्तेन वर्तयतीत्यर्थः । हस्तग्राहं गृह्णाति
करणग्राहम् । पाणिग्राहम् । हस्तेन गृह्णातीत्यर्थः ।

स्वस्नेहनात्पुष्पिषः ॥ ४ । ४ । १११ ॥

स्वार्थात् स्नेहनार्थाच्च करणवाचिनः यथासंख्यं परात्पुष्पेः
पिषेश्च धातोस्तस्मिन्नुपपदे णम्वा भवति । आत्नात्मीयं
ज्ञातिर्धनं च स्वार्थः, स्निह्यते येन स स्नेहनार्थः द्रवीकर-
णार्थः । स्वार्थात्पुष्पः-स्वपोषं पुष्णाति । आत्मपोषं पुष्णाति ।
गोपोषं पुष्णाति । महिषपोषं पुष्णाति । महिषीपोषं पुष्णा-
ति । पितृपोषं पुष्णाति । मातृपोषं पुष्णाति । रौपोषं पुष्णा-
ति । धनपोषं पुष्णाति । मादिभिः पुष्णातीत्यर्थः । स्नेहना-
र्थात् पिषः । उदपेषं पिनष्टि । घृतपेषं पिनष्टि । तैलपेषं
पिनष्टि । उदकादिभिः पिनष्टीत्यर्थः ।

नाम्नि बन्धः ॥ ४ । ४ । ११८ ॥

बन्ध इति प्रकृतिर्नामविशेषणञ्च बन्धः बन्धयर्थस्य बन्ध-
नस्य यन्नाम तद्विषयात् करणवाचिनः परात् बधेस्तस्मिन्नुपपदे
णम्वा भवति । अहालिकाबन्धं बहुः । चडालिकाबन्धं बहुः ।
कौञ्चबन्धं बहुः । अहालिकादीनि बन्धनामधेयानि । तैर्बन्धैर्बहु
इत्यर्थः ।

आधारात् ॥ ४ । ४ । ११८ ॥

आधारवाचिनः पराद्बन्धेः तस्मिन्नुपपदे णम्वा भव-
ति । चक्रबन्धं बहुः । कूटबन्धं बहुः । गुप्तिबन्धं बहुः । चक्रा-
दिषु बहु इत्यर्थः ।

कर्तुं जीवपुरुषान्नशिवहः ॥ ४ । ४ । १८० ॥

कर्तृवाचिनो जीवशब्दात् पुरुषशब्दाच्च यथासंख्यं परा-
कशेश्च बहेश्च धातोस्तस्मिन्नुपपदे णम्वा भवति । जीवनाशं

नश्यति । जीवकश्यतीत्यर्थः । पुरुषवाहं वहति, पुरुषः प्रेक्ष्ये भूत्वा
वहतीत्यर्थः । कर्तुरिति किम् ? जीवेन नष्टः । पुरुषं वहति ।

ऊर्ध्वात्पूरशुषः ॥ ४ । ४ । १८१ ॥

ऊर्ध्वशब्दात् कर्तृवाचिनः परात् परेः शुषेश्च तस्मि-
न्धातोरुपपदे णम्भा भवति । ऊर्ध्वं पूरं पूर्यते । ऊर्ध्वः पूर्यत
इत्यर्थः । ऊर्ध्वशोषं शुष्यति ऊर्ध्वः शुष्यतीत्यर्थः ।

आप्याच्चवे ॥ ४ । ४ । १८२ ॥

आप्यात्कर्मणः कर्तुश्च पराद्घातोः तस्मिन् धातावुप-
पदे णम्भा भवति, इवे इवार्थे औपम्ये गम्यमाने । आप्यात्-
घृतनिदायं निहितः घृतमिव निहित इत्यर्थः । एव रत्ननि-
दायं निहितः । शाकवलेषं क्लृष्टः । कर्तुः-संभ्रमनाशं नश्यति
नास्तिकः । ताविव नश्यतीत्यर्थः । एवं भ्रजकनाशं नश्यति ।
'ननाशं शत्रुर्गजनाशमाशु' ।

समर्थोऽस्त्यर्थधृषञ्जाशकगलाघटसहाहारिभलभक्रमे
तुम् ॥ ४ । ४ । १८३ ॥

समर्थोऽस्त्यर्थे ऽस्त्यर्थे दृषादिषु चोपपदे धातोस्तुम् भवति
अतदर्थोपपदार्योऽयमारम्भः । समर्थो भोक्तुम् । पर्याप्तो भोक्तु-
म् । अल भोक्तुम् । पारयति भोक्तुम् । अत्र भोजने सामर्थ्यं
प्रतीयते । अस्ति भोक्तुम् । भवति भोक्तुम् । विद्यते भोक्तुम् ।
अत्र संभवमात्रम् । धृषादिषु-धृष्णाति भोक्तुम् । जानाति
भोक्तुम् । शक्नोति भोक्तुम् । अत्र प्राधिगमनात्रम् । ग्लायति
भोक्तुम् । अत्राशक्तिः । घटते भोक्तुम् । सहते भोक्तुम् ।
अर्हति भोक्तुम् । अत्र योग्यतामात्रम् । लभते भोक्तुम् ।
अत्राप्रत्याख्यानमात्रम् । आरभते भोक्तुम् । प्रक्रमते भोक्तु-
म् । अत्र भुजेरेव आद्यावस्था न क्रियान्तरम्

क्रियायां तदर्थायां वुण् लृट् च ॥ ४ । ४ । १८४ ॥

धातोस्तुम्, वुण्, लृट् च प्रत्यया भवन्ति क्रियायां तदर्थायां यस्माद्धातोस्व तुम् प्रत्यये भवति तदभिधेयार्थं चेत् क्रियान्तरं गम्यते । कर्तुं व्रजति । हर्तुं व्रजति । भोक्तुम् ददाति । पातुं ददाति पात्रस्थजनम् । भोजको व्रजति । भोजकाः व्रजति । भोजक कुलं व्रजति । ययौ श्वश्रूमुपाधिंका करिष्यामीति व्रजति । अर्जयिष्यन्नालिभिङ्ग स्फुरन्ति । क्रियायामिति किम् । निशिष्ये इत्यस्य जटाः । तदर्थायामिति किम् ? धावतस्ते पतिष्यति दंडः । प्रत्ययान्तराणामेते बाधकाः । पाकाय व्रजति । जयाय व्रजति । भूतये निष्ठति । भोजनाय निष्ठतीति चतुर्थ्यात्र तादृश्यं गम्यते ।

कर्मणोऽण् ॥ ४ । ४ । १८५ ॥

कर्मणः पराद्धातोः क्रियायां तदर्थायां गम्यमानायामण् प्रत्ययो भवति । कुंमकारो व्रजति । गोदायो व्रजति । लण् लृटोः प्राप्तयोर्बचनम् । परत्वाद्गोदादीनपि बाधते ।

लेङ् तुमिच्छार्थे तुल्यकर्तृके ॥ ४ । ४ । १८६ ॥

धातोर्लेङ् तुमौ प्रत्ययौ भवतः 'तदर्थायां क्रियायां वर्तमान इच्छार्थे तुल्यकर्तृके उपपदे यस्माद्धातोर्लेङ् तुमावुत्पद्येते तदर्थस्य चेत् कर्ता इच्छार्थस्यापि कर्ता भवति । भुञ्जीयेति इच्छति । भुञ्जीयेति वाञ्छति । भोक्तुमिच्छति । भोक्तुं वाञ्छति । भोक्तुं वाष्टि । भोक्तुमभिलषति । भोक्तुं काम्यते । इच्छार्थे इति किम् ? भोजको व्रजति । तुल्यकर्तृक इति किम् ? इच्छति भुक्तान् भवान् । क्रियायां तदर्थायामिति किम् ? इच्छन् भुङ्क्ते ।

चन्दारुचन्दपरिघट्टविलीलिताक्ष-

चन्दारकेश्वरकिरीटनटावकीर्णैः ॥

चन्दारपुष्पनिकरैर्विहितोपहारं

चन्दामहे जिनपतेः पदपद्मयुगम् ॥ १ ॥

यो जानानि समं सुमस्तमनिशं यं सूरयस्संश्रिताः

येनादशि विमुक्तिवर्त्म सुधियो यस्मै स्पृष्ट्वां कुर्वते ।

यस्मात्तत्रविनिश्चयोऽप्रतिहतं यस्यैव शास्त्रं जयो

यस्मिन् विस्मयनीयपुण्यमहिमा भूयात् स वः श्रेयसे ॥ २ ॥

सुविवेचितपदरूपा प्रकरणरचनाप्रवेशमुखसुभगा ॥

षाड्मयमूर्तिस्मौरी कतिरियमधिवसतु बुधहृदयम् ॥ ३ ॥

गहनं ठयाकरणं स्यात् शठदानुशासनं महागहनम् ॥

लिङ्गुलुङ्गमन्यङ् कष्टं तस्मादपि धेट्परं महाकष्टम् ॥ ४ ॥

अम्भोजनेत्र हरितोरुगात्रं दयाकलत्रं वरशक्तिपात्रम् ॥

भठयाठजमित्रं भुवने पत्रिन्नं नाभेयपुत्रं प्रणामानि नित्यम् ॥५॥

मुमुरविमलगण्डं चन्द्रसकाशतुण्डं

गणकरभुजदण्डं कामदाहाग्निकुण्डम् ॥

विनुनमुनिपषण्डं गोमटेशप्रचण्डं

गुणानिबहकरण्डं नौमि नाभेयपिण्डम् ॥ ६ ॥

—:0:—

श्रीमज्जिनाधीशपदाठजभृङ्गः कामादिमत्तिसहासृगेन्द्रः ॥

हेमादिदानेषु महीजधेनुः श्रीचारुकीर्त्यार्यमुनिः स जीयात् ॥७॥

इति शठदानुशासने विन्तामणी वृत्ती चतुर्थस्याध्यायस्य

चतुर्थेः पादः । समाप्तोऽध्यायश्चतुर्थेः । शम् ।

समाप्तोऽय ग्रन्थः ।

भद्रं भूयात् । श्रीः । श्रीः । श्रीः ।

यो वाकलीवाल उपाह्वयन्—

लालेति लोकाग्रितः प्रकीर्तिः ।

आवालमभ्यस्तमस्तजैन—

सिद्धान्तसंसिद्धविशुद्धबोधः ॥ १ ॥

सहस्रिं सँस्कारकरावँलुप्त—

प्रायार्यग्रन्थान् बहुशो विशोध्य ।

संस्कारसंस्कारितसंस्कृतार्थो

ज्ज'याच्छतं संस्कृतसंस्कृतार्थः ॥ २ ॥

श्रीमज्जिनेन्द्रचरणाम्बुजनातमोदः

कामादिहायनविधौ कृतवीर्यकृत्यः ।

स्वर्गापवर्गगममार्गविसृचकश्च

सोऽयं करोतु सम बोधसमृद्धिभूतिम् ॥ ३ ॥

अथाद्य श्रीमज्जगन्मस्करणीयं प्रातःस्मरणीयं जैनजा-

तिसमुत्पन्नविदुषामविदुषाञ्जानेकविधोपकारकं सामान्यतः ख-
लाखलाखिलभारतीयोपकारकं श्रीगुरुवर्यपन्नालालवाकलीवाल-
चरणसरोजद्वयं प्रशस्य तेषामनेकोपकारकरणकार्यमनुस्मृत्य तद्व-
शीभूय प्रमोदप्रस्फुटितचेतसा तच्चरणचंचरीकेण मया समाप्यते
कर्णाटकसिपितः प्रतिब्रिंषीकृतस्यास्य शब्दतन्त्रस्यालङ्कित-
रिति ।

विदुषामनुचरः

मुन्नालाल-जैनः

शिवं भूयात्

॥ ओं ॥

श्रीषीतरागाय नमः ।

अथ शाकटायनव्याकरण सूत्रपाठः ।

वन्दारुवृन्दपरिघट्टविलोछिताक्ष-

वृन्दारकेश्वरकिरीटतटावकीर्णैः ।

मन्दारपुष्पनिकरैर्विहितोपहारं

वन्दामहे जिनपतेः पदपद्मयुग्मम् ॥ १ ॥

अइरण् । ऋक् । एओङ् । ऐऔष् । हयवरलम् । जमङ्-
णनम् । लवगङ्दश् । ऋभघटधर्ष् । खफळटणट् । घटतम् ।
कपय् । शषसं भः × क √ पर् । हल् ।

- १ सात्मेतेत्
- २ उता स्वः
- ३ तेयान्
- ४ भाठयोऽग्न
- ५ अग्रयोगीत्
- ६ स्वस्थानास्यैवये
- ७ आसन्नः
- ८ संबन्धिनां सम्बन्धे
- ९ घट्टति संख्या
- १० बहुगणं भेदे
- ११ कसमासेऽध्वर्धः
- १२ अर्धपूर्वपदो इत्
- १३ पीत्रादि वृद्धम्
- १४ प्रपीत्राद्यस्त्रीवश्यञ्या-
योभ्रात्रोः सति युवा
- १५ सत् सर्पिण्डेऽधिवयस्स्था-
ने वा
- १६ युषवृद्धं कुत्सार्धं
- १७ नाम दुः

- १८ त्यदादिः
- १९ यस्याक्ष्वादिरादैश्च
- २० देश एवैङ् छादौ
- २१ प्राग्देशे
- २२ क्रियार्थीधातुः
- २३ दाधा चषब्
- २४ प्रादिर्नाप्रत्यये
- २५ तस्यागतार्थीधिपर्यर्थास्व-
त्यतिक्रमात्पुपसर्गः प्राक्च
- २६ डाच्छठयूर्याद्यनुकरणं च ति
- २७ कारिकालनदोऽन्तस्सदसत्-
स्स्थित्यादिभूषानुपदेशा-
परिग्रहादरक्षणे
- २८ कथेननः अद्गोच्छेदे
- २९ अस्तं पुरोऽठययम्
- ३० गायर्थवदोऽच्छः
- ३१ तिरोऽन्तर्धी
- ३२ कञो वा

३३ मनस्युरस्युपाजेऽन्वाजे म- ध्ये पदे निवचने	५९ प्रत्ययन्यर्क्यत्प्रकृत्यादेः
३४ स्वान्येऽधिः	६० कृतमतिकारकस्यापि
३५ साक्षादाद्यच्चिब	६१ तिङ्गा वाक्यम् ।
३६ नित्यं हस्तेपाणी स्वीकृतौ	६२ सुङ्पदम्
३७ जीविकोपनिषदिवे	६३ नम् कम्
३८ प्राचवं बन्धे	६४ सिद्धल्यधातोः
३९ तस्वन्डामधणतस्यंक्त्वा- न्तुन्ति सुङ्प्रस्वामस्वरा- दीन्यथयम्	६५ नवृत्यन्तः
४० घ्यसख्यद्वन्द्वपनीदुत्	६६ स्तं सत्वर्थे
४१ प्रत्ययः कृतोऽषष्ठ्याः	६७ मनुर्मनोऽङ्गिरो वति
४२ इजाद्यायात्तदुत्तः	६८ बिरामेऽगिदनाङ्ग्याद्यपवा- नुनामिकः
४३ च्याद्यतिङ्कत्	६९ चर्जसः
४४ परः	७० न
४५ सिदचोऽन्त्यात्	७१ एनोऽच्ययवायाव्
४६ स्पर्धे	७२ यज्ञेवादिक्
४७ षष्ठ्याः स्थानेऽन्तेऽलः	७३ अस्वे
४८ तस्मादादेः	७४ ह्रस्वो वापदे
४९ शिदङ्गिदल्	७५ ऋत्यकः
५० स्थानीवाऽनलाश्रये	७६ ऋश्वोस्सात्रः ।
५१ परेऽत्रः प्राचोऽङ्गिदीर्घ- यदृठयामदस्क्लुग्विधौ	७७ दीर्घः
५२ श्लुचीनेनत्	७८ शस्यक्
५३ टिदादिः	७९ नन्तः पुंसः
५४ किदन्तः	८० द्रुलुच्यताः
५५ विशेषणम्	८१ महिषहोऽस्यौः
५६ प्राक् पञ्चमी	८२ इक्येङ्कर्
५७ न सप्तम्यध्यादिषु	८३ एजूच्यैच्
५८ तस्यादेः	८४ प्रस्योढोढ्यूहैवैठ्ये
	८५ स्वैरस्वैर्यज्ञौहिरयाम्
	८६ ओमाङ्गि परः
	८७ एवेऽनियोगे

८८ वीष्नीती संभासे	११६ यजो मयः
८९ आर्तृतीयाया ऋते	११७ अचो ह्योऽङ्गवः ।
९० प्रदशनार्णवसनकम्बलवत्स- तरस्यर्णे	११८ अदीर्घात्
९१ ऋत्यारूपसर्गस्य	११९ न संयोगे
९२ सुपि वा	१२० पुत्रस्यादिपुत्रादिन्याक्रोशे
९३ लथानियोद्येङ्घेङ्	१२१ अचि
९४ पदान्तेऽत्येङ्	१२२ शरः
९५ गोरौढ्वा	१२३ ह्रस्वान् डमः पदान्ते
९६ अथोऽध्यनक्षे	१२४ दीर्घाच्छो वा
९७ इन्द्रे	१२५ प्लुनात्
९८ वातायनेऽक्षे	१२६ अजाडमाङ्कः
९९ न प्लुतस्यानितौ	१२७ हाजभाजोऽतो लुगितौ
१०० गितः	१२८ न द्व्युक्तः
१०१ चादेरथोऽनाङ्कः	१२९ नः
१०२ ओतः	१३० हाच्यादौ
१०३ नी वेतौ	१३१ द्वौ द्वि
१०४ ऊँ चोजः	१३२ हलो यमि य (मां) नो वा
१०५ मयोऽचि खोऽमन	१३३ जरि जरस्त्वे वा
१०६ हलोऽनुनासिकेऽनुना- सिकः स्वः	१३४ उदस्स्थास्तम्भः
१०७ प्रत्यये	१३५ चर्
१०८ रीर्योः	१३६ जचि जश्
१०९ न्ना जय्यपदान्ते	१३७ इथी इष् स्त्वोः
११० शल्यनुस्वारः	१३८ ष्टौ ष्टू
१११ मम्नो हलि नौ	१३९ न शात्
११२ हि ल्ठयाम्	१४० टोः पदान्ते नाङ्गरीनवतेः
११३ सन्नाट्	१४१ लोठिष
११४ ख्य् ख्यश्शरि वा	१४२ लि लः
११५ शरोऽनु द्वे	१४३ जशो हे ऋष्वा
	१४४ शश्छोऽमि
	१४५ ङ्गो गक्ङ्क् शरि

१४६ इन्स्तद् सोऽश्चः ।
 १४७ नश्चिञ्जक
 १४८ नूनः पि रौरिक्
 १४९ कांस्कान् सीसक्
 १५० छठयस्वप्रशानः
 १५१ पुमः खयि
 १५२ समस्करसिग्लुक् च
 १५३ ठयोऽप्याघोभोभगोः
 १५४ अठयस्वष्टश्च
 १५५ वानुञ्यात्
 १५६ रेर्यः
 १५७ अतोऽद्गुच्युः
 १५८ हत्यनञ्जमासे लुक्स्सात्
 १५९ तदः पादपूरणे
 १६० रोऽहोऽप्यसुब्रूपरात्रिरथन्तरे
 १६१ विसर्जनीयस्य
 १६२ वाहर्पत्यादिषु
 १६३ सश्छठयशरि
 १६४ शरि वा
 १६५ लुक् खयि परे
 १६६ कुपी × क × कपम्
 १६७ तिरसस्तेस्सि
 १६८ नमस्पुरनः
 १६९ चतुर्निर्दुर्बहिरावि प्रा-
 दुवान्
 १७० सुचो वा
 १७१ इसुसेऽपेक्षायाम्
 १७२ नाक्रियैकार्य
 १७३ समासेऽसमस्तस्य
 १५४ पदेऽप्यश्चिञ्जसः

१७५ कृकसिंस्कृशाकर्णीकुंज-
 पात्रेऽतोऽनठयस्य
 १७६ प्रत्यये
 १७७ न रन्हः कास्ये
 १७८ ह्रस्वात्सुपस्ति
 १७९ निसोऽनासेवायाम् तपे
 १८० कस्कादिषु
 इति शाकटायनीयसूत्रपाठे
 प्रथमस्याध्यायस्य प्रथमः
 पादः समाप्तः ।
 द्वितीय पादः ।
 १ नपोऽचो ह्रस्वः
 २ पञ्चतोऽनेकतरस्यान्यादे-
 दंक् स्वभोः
 ३ अलुग्रा
 ४ अतोऽम्
 ५ अलुक्
 ६ जरसो वा
 ७ इको लुक्
 ८ पुमांश्चान्यतोऽच्यपि
 ९ दृश्यस्थिसकथ्यह्योऽनङ्
 १० नम् सुपि
 ११ शावचः
 १२ जलाम्
 १३ ततः प्रागार्यवज्रस्य
 १४ अज्जेशशतुः
 १५ न नम्
 १६ डीग्योर्वादर्शनः
 १७ शप्श्यात्
 १८ अशसश्चिञ्ज

१९ आइश्चौतेां गीः
 २० छितो याट्
 २१ टौस्वेत्
 २२ इदुतो गिग्धौतोऽस्त्रेः
 २३ जस्येङ्
 २४ छिरौत
 २५ न्यशादाम्
 २६ घेडौरनाटि
 २७ नास्त्रीटः
 २८ इयङ्
 २९ स्त्रिया याट्
 ३० खोऽपुंसः
 ३१ वेयुवोऽस्त्रियाः
 ३२ नामामः
 ३३ नम् ह्रस्वाट्साटः
 ३४ रङ्गां मङ्ख्यानाम्
 ३५ त्रेख्यः
 ३६ मोऽणोऽमः
 ३७ जराया ङ्मिन्द्रस्याधि
 ३८ धातोस्ति कारकसमस्ताने-
 काचोऽनत्सयोगः द्यङ्योः
 ३९ हृन्पुनः करवर्षाभिर्भुवः
 ४० प्रत्ययेऽसुधीणः
 ४१ अहृत्शनोश्चेयुधौ
 ४२ स्त्रियाः
 ४३ वाम्गसि
 ४४ दोमोऽस्यादसेनाद्गु-
 श्वापिन्यसन्
 ४५ वाद्रेः
 ४६ गीबहुष्वेः

४७ न्लुक् सुवाग्रये
 ४८ श्योऽलुचि
 ४९ परे
 ५० ष्राको णः
 ५१ ष्चुल्लुस्ती नामारे
 ५२ घि प्रः
 ५३ पदेऽनाङ्यतद्धिते
 ५४ अन्तनुम्नादीनाम्
 ५५ नृतेर्यङ्
 ५६ अमिङ्
 ५७ पूर्वपदस्याहान्तनम्सुपः
 ५८ सक्काचो
 ५९ कौ चि
 ६० क्तिप्रस्सट्षिः
 ६१ शर्ममः
 ६२ शिचो न यङि
 ६३ सुजस्यसनि
 ६४ सेधतेर्गती
 ६५ शास्वमिघस्सिकृतस्यास-
 क्सातोऽब्रह्मपदात्
 ६६ षट्ः कस्सि
 ६७ रः पदान्ते विसर्जनीयः
 ६८ धातोर्ब्रीर्दीर्घोऽयहृत्नि
 ष्च्छुर्कुरोः
 ६९ म्वोऽश्च मोनिः
 ७० अनहुद्दुदुष्टिदिदृक्स्व
 ग्दधृक्परिभाट्
 ७१ नग्वा
 ७२ मजूरह्रस्वोऽतिप्यक्स्वम्बु-
 च्वन्सेरिः

१३ सिपि दश्च वा	१०० राजन्वान् सुराञ्चि
१४ रः सुप्ति	१०१ नोन्मर्षादिभ्यः
१५ जलो जश्	१०२ ऊधीत्यृतोऽपदस्यार्
१६ षशो भष् ऋषस्स्वधोश्चै	१०३ ङातो हुः
काचः प्रत्यये	१०४ ख्यत्य वः
१७ धाञो जलि च	१०५ एङा लुक्
१८ यङोऽन्येषाम्	१०६ एदे
१९ धेस्तयः	१०७ हित्यन्त्याजादेः
२० अघः	१०८ नः पथिमथ्यभुक्तः
२१ इञो लिलुङां धोः ङः	१०९ श्यनप्सुत्यन्
२२ वेह्र्जः	११० धो नट्
२३ हः	१११ आस्स्यनः
२४ दादेरेधादेर्घः	११२ द्यौः
२५ नि प्रः	११३ अनहुहो नम्
२६ द्रु हमुहस्नुहस्निहो वा	११४ नगिदधोऽनेधादः
२७ नहो भः	११५ युञ्जोऽममासे
२८ धोः कुः	११६ पुंभो ङम्
२९ युज्यञ्चिकुञ्चः	११७ आत् औ
३० प्रस्वश्चस्त्रस्त्रस्त्रमृजयजराज-	११८ डाम् शसः
ञ्चाजच्छशः षः	११९ ऋतसखीदुशनस्पुरुदंशोऽने-
३१ संयोगस्यादिस्कोर्लुक्	हसस्सो.
३२ पदस्य	१२० हलङ्घाङ्दीर्घालुक्
३३ रात्सः	१२१ धोऽनोऽनश्चधोऽभनोऽभो-
३४ ला	स्स्वमश्चैकामन्त्रयो
३५ नः	१२२ ह्रस्वोऽञ्जितयाटः
३६ मान्तोपान्तजयो मतोर्भो वा	१२३ द्वघचोऽम्बार्थस्य
३७ नाम्नि	१२४ एदाङः
३८ अष्टीवञ्चक्रीवत्कक्षीवञ्चर्म-	१२५ ह्रस्वैतो लुचि चारेङ्
यवद्रुनयवत्	१२६ पुत्रेऽर्हं मातुः कचोऽङ्
३९ अठधौ चोदन्वान्	१२७ धोऽनहुच्चतुरोः

१२८ वाः	१५४ अव्ययस्य
१२९ न हान्तुक्	१५५ अठययीभावस्य
१३० सन्वित ऐ च	१५६ नातः
१३१ क्रोष्टो (क्रोष्टृ	१५७ अमपञ्चम्याः
१३२ वाच्यार्पि	१५८ तृतीयाया वा
१३३ अण्स्वसृन्मूनेष्टृत्वष्टृसत्- होतृपोतृप्रशास्त्रद्वार्धः	१५९ सप्तम्याः
१३४ न्यक्	१६० नद्यदुवणस्य
१३५ स्नहृतः	१६१ परस्परान्योऽन्येतरैतरस्यां सुपो वा पुंसि
१३६ इन्इन्पूषार्यम्याश्रौ	१६२ भ्यन्थाः
१३७ सावतोश्च	१६३ वह्वासि स्भ्येत्
१३८ असोऽनेधादेः	१६४ ऐम् भिज्ञोऽप्यशः
१३९ श्चे	१६५ इसास्येस्स्येनाद्यम्
१४० नाम्यतिसृषतुष्टः	१६६ सर्वादिङ् यस्येः स्मिन्स्मा- त्स्मै
१४१ नुर्वा	१६७ जसश्शिशः
१४२ संख्याविसायादहस्याहन् ङौ	१६८ नेमाधं प्रथमचरमालपक- तिपयतयस्य वा
१४३ पट्क्रोमाम्हुस्त्रिंशमन्युष- न्दोषन्पक्. नृशक्नुदन्नास- प्रभासुटि	१६९ द्वन्द्वे
१४४ पादोऽपदस्य गपसुट्च्छि- ययादौ पट्	१७० न सर्वादिः
१४५ कस् उस्	१७१ पूर्वोत्तरं तृतीयायोगे
१४६ श्चोऽचः	१७२ नव पूर्वा वादौ
१४७ उद ई	१७३ तीयां ङिति
१४८ श्वयुवत्सघानां वम्येसुप्युञ्	१७४ विदिक् च
१४९ श्नोऽनोहृत्वमात्	१७५ इत्याद्यस्य
१५० ङिग्योर्वा	१७६ सामानः
१५१ आतोऽनाङः श्लुक्	१७७ युष्मदस्मद्भ्यामाकम्
१५२ इतिष्णां सख्यानां जश्शसः	१७८ इश्शोभ्यसोऽश्नाभ्यम्
१५३ अष्ट औश्	१७९ भ्योऽसोऽद्
	१८० ङे सुटोऽम्

१८१ दोलं क्
 १८२ वा
 १८३ अभीदुल्याः
 १८४ यीसि यः
 १८५ मन्तस्य युवावौ द्वयोः
 १८६ त्वमी प्रत्ययोत्तरपदे चैक-
 स्मिन्
 १८७ त्वाहौ मी
 १८८ यूयवयौ जनि
 १८९ तुभ्यमद्यौ डयि
 १९० तवममौ डनि
 १९१ पदाद्वाक्यस्य वस्नसौ
 युविभक्तेः
 १९२ वानावौ द्विव्त्वे
 १९३ तेमयावेकत्वे
 १९४ त्वामी द्वितीयायाः
 १९५ नेवामन्त्रय पूर्वम्
 १९६ जस्विशेष्य वामन्त्रये
 १९७ न
 १९८ पादाद्योः
 १९९ मनसीक्षाथैः
 २०० चवाऽहहैव योगे
 २०१ नित्यमन्वादेशे
 २०२ पदात् प्रथमाया वा
 २०३ त्यदां द्वितीयाटौस्येनदेतद्
 २०४ इनद्
 २०५ रभ्येऽश्
 १०६ अकः
 १०७ टौस्यनः
 २०८ दो मः

२०९ मी
 २१० पुंसीदोऽय्
 २११ इय्
 २१२ औस्सुलुक् चादसोऽनोः
 २१३ वाकोऽस्योः
 २१४ इस्सः
 २१५ तोष्टनम्
 २१६ मसौ चात
 २१७ किमः कः
 २१८ भेऽपेऽद्
 २१९ वाऽट्ण आः
 २२० रायः स्मि
 २२१ त्रिचतुरः स्त्रियां तिस्रवतस्र
 २२२ रोऽनपोऽव्युः
 २२३ डघौटि नीचे वा

इति शाकटायनीयसूत्रपाठे
 प्रथमस्याध्यायस्य द्वितीयः
 पादः समाप्तः ।

तृतीय पादः ।

१ क्रीष्टोर्
 २ गुरुपोत्तमस्यानार्थेऽपत्येऽ
 ग्लिजः ष्यङ्
 ३ गोत्रापयवे वृद्धे
 ४ रूढादिभ्यः
 ५ देवयज्ञशुचिष्टनसत्यमुग्रक-
 श्ठेविद्वाद्वा
 ६ सूत्याभोऽप्ये युवतिक्त्रिये
 ७ नृदुगिदऽघ्नोऽस्वस्त्रादेर्डी
 ८ न ह्येऽनुवंनः

९ पादे वा

१० कुंभपद्यादौ

११ ऋह्याह्

१२ मखन्बहुव्रीहेर्न च

१३ अजाद्यताम्

१४ टिट्ठयठेजणञ्गौरादिभ्यः

१५ यञोषावटात्

१६ यञ्यजलोहितादिशकला-
न्तकीरठयासुरिमाठडूका-
डूफट्

१७ वयस्यलन्त्ये

१८ बहुव्रीहेस्स रुयादेर्हायनात्

१९ दास्रः

२० ऊधनः

२१ अशिथोः

२२ श्रवतो वा

२३ नास्रि

२४ अनाच्छादनाज्जातेः पूर्व-
पदात् क्तादजातकृतमितप्र-
तिपन्नात्

२५ पाणियृहीतीति पत्री

२६ वाऽस्वाङ्गात्

२७ असहनञ्ज्विद्यमानान्ना-
सिकीदरोष्ठजङ्घादन्तकर्ण-
शृङ्गाङ्गाप्रकरठाबहुच्
सयोगोपान्तमात्स्वाङ्गात्
समासात्

२८ दीर्घजिह्वात्

२९ पुच्छात्

३० कबरमणिबिषशरात्

३१ पञ्चाञ्चोपमानात्

३२ न नखमुखान्नास्रि

३३ क्रीडादिभ्यः

३४ करणात् क्रीतात्

३५ क्तादल्पे

३६ द्विगोः

३७ परिमाणादेव लुचोऽबिस्ता
चितकम्बल्यात्

३८ काण्डादक्षेत्रे

३९ पुरुषात्प्रमाणाद्वा

४० नः पत्यन्त्ये

४१ सपत्न्यादौ

४२ पतिवत्न्यन्तर्वत्न्यावविध
वागभिर्गयोः

४३ रोहिणरेवताकक्षत्रे

४४ नीलात् प्राणयोषधयोः

४५ नास्रि क्ताच्च वा

४६ केवलमामकभागधेयपापाव-
रसमानार्यकृतसुमङ्गलभेषजात्

४७ कुरडभाजगोणस्थलनागकु-
शकामुककटकबरात् पात्र
आणावपनाकत्रिमस्थूलाय
समैथुनेच्छुभ्रोगिकेश्वेशे

४८ आर्यक्षत्रियाद्वा

४९ धवाद्योगादज्येष्ठादिभ्यः

५० पूतकृत्वग्निवृषाकपिकुसिल
कुमीदादौ च

५१ मनोर्वा ङैच्

५२ मातुलाचार्योपाध्यायादान्
च

- ५३ वरुणोन्द्रमृदुभवशर्वरुद्रादान्
 ५४ सूर्यादेवतायाम्
 ५५ भाङ्
 ५६ यवनयवोल्लिपि दुष्टे
 ५७ हिमारण्यादुरौ
 ५८ वेदकिनो ङी
 ५९ गुणादुतोऽघोऽखरोः
 ६० चन्द्रभागाक्षद्याम्
 ६१ बह्वादेः
 ६२ शोणशये तैतहरितभरतरो
 द्वितादूर्णासो नश्च
 ६३ क्रोऽसितपलितात्
 ६४ कालशबलमारङ्गपिशङ्गपि-
 ङ्गलकल्माषात्
 ६५ जातेरस्त्रीयशूद्रात्
 ६६ पाककशांपर्णवालान्तात्
 ६७ पुष्पादसत् काण्डप्रान्तश-
 तैकाक्षुः
 ६८ फलादमंभस्त्राजिमैकशशा-
 पिण्डात्
 ६९ मूलादनजः
 ७० नुरितः
 ७१ ऊरुदितोऽप्राणिमशवा-
 युरज्जवादिभ्यः
 ७२ ऊरुत्तरपदादौपस्ये
 ७३ सहस्रकसहितसहितल-
 हसशवामादेः
 ७४ वाहून्तकद्रु कमण्डलोर्नाम्नि
 ७५ नारीसखां पङ्कःश्वश्रूः
 ७६ यूनस्तित्
- ७७ डयां बनेां रः
 ७८ लुगतः
 ७९ मत्स्यतद्वित्तस्य हलो यः
 ८० सूर्यागस्त्ययोश्छे च
 ८१ लुच्यगोशीसच्योऽद्यतः
 ८२ गोरया ह्रस्वो मेये
 ८३ क्रोऽण् डवः
 ८४ न कश्चि [८५ वाहः
 ८६ इच्चापुंसोऽनित्क्या ड्यसुपः
 ८७ स्वज्ञाजसस्त्राधातुक्च्यः
 ८८ द्वेषसूतपुत्रवृन्दारकस्य
 ८९ वी वार्तका
 ९० त्यायदाद्यनः
 ९१ नरिकामामिका
 ९२ तारकावर्णकाज्योतिष्-
 तान्तवे
 ९३ योगे
 ९४ जातिर्बहुद्वैकारुयाम्
 ९५ द्वी चास्मदोऽंविशेषणे
 ९६ फल्गुनी प्रोष्ठपदस्य
 नक्षत्रम्
 ९७ अठययात् स्वौजम्
 ९८ एकद्विवहौ
 ९९ आमन्त्रये
 १०० हाधिकसमयानिकषोपर्यु-
 पर्यन्ध्यधोऽत्यन्तरान्त-
 रेणतत्पर्यन्तिसर्वाभयैश्चा-
 प्रधानेऽनीट् शस्
 १०१ वीट्यलक्षणेत्थंभवने-
 ष्वभिना

१०२ भाग्नि च प्रतिपर्यनुत्तिः	१२७ टाभ्यांभित्तिह्यौ
१०३ टार्थेऽनुना	१२८ हेतुकत्वकरणोत्पन्नभूतलक्षणो
१०४ उत्कृष्टेऽनूपेन	१२९ सङ्घार्थेन
१०५ कर्मणि	१३० यद्देदैस्तद्गदाख्या
१०६ दिवः करणे वा	१३१ काले भाद्राधारे
१०७ कर्म च	१३२ प्रसिताववद्दोत्सुकैः
१०८ न विनिमेयद्युतपणम्	१३३ समो षोऽस्मृती चाप्ये
१०९ वेोपसर्गात्	१३४ दाणाधर्मे तद्ध च देयेः
११० पञ्चम्यवद्दोः	१३५ छे स्यां भ्यत्
१११ स्मृतपर्येदयीशां कर्म	१३६ स्थानिवृणः
११२ कृजः प्रतियत्ने	१३७ ऋध्द्रुहेर्धासूणार्थेयं प्रति
११३ रुजोऽज्वरिसंताप्योः कर्तारि	कोपो न च कर्म
भावे	१३८ ऋद्द्रुहाकोपसर्गात्
११४ हिसायां जासनाटक्राय-	१३९ स्पृहेवां
पिषनिप्रचमाम्	१४० मन्यस्याकाकादिषु यतो-
११५ आशिषि नाथः	ऽवज्ञा
११६ दृश्यभिवाद्योर्थेस्तद्धि	१४१ भद्रायुष्यक्षेमसुखार्थहितार्थ-
११७ अकर्मकात्	हितैराशिषि
११८ नित्यकर्मनभिज्ञाद्यर्थेऽकद-	१४२ शकार्थवषड्ग्नमस्वस्ति-
कर्मदृशोऽखाददिकन्दश-	स्वाहास्वधाहितैः
कदायद्दुः	१४३ रुचिस्तुप्यर्थधारिभिः प्रेय-
११९ भक्षेहिंसायाम्	विकारोत्तमर्षेषु
१२० वहेः प्रवेयम्	१४४ प्रत्याहः श्रुवाभ्यर्थके
१२१ हृक्रोवां	१४५ प्रत्यनोर्गुणाख्यातरि
१२२ शीङ्स्थासोऽधेराधारः	१३६ राधीक्षी यद्वैवे
१२३ वसोऽनूपाप्याहः	१४७ उत्पातेन ज्ञाप्ये
१२४ अभिनिविशश्च	१४८ प्रलाघन्तुङ्स्थाशपा प्रयोऽये
१२५ कालाऽवज्ञावदेशं वा कर्म	१४९ गलहादिभिर्बहुलम्
चकर्मणाम्	१५० यदर्थम्
१२६ कालाऽवज्ञोऽर्थासौ	१५१ परिक्रये करणे वा

१५२ इति स्यांभ्यस्तीकारवक-
तिपयकच्छादसत्वे

१५३ आरादर्शैः

१५४ हेतौ गुणेऽस्त्रियाम्

१५५ ऋणे

१५६ अपायेऽवधौ

१५७ आख्यातयुं पयोने

१५८ आडा

१५९ वज्र्येऽपपरिणा

१६० प्रतिनिधिप्रतिदाने प्रनिना

१६१ स्थानिप्यकर्माधारे

१६२ दिक्च्छब्दान्यार्थाराद्द्वि-
रितरैः

१६३ डमोमाम्

१६४ स्तात्ता

१६५ करणे ङोऽज्ञाने

१६६ कृतकामुकस्यावुण्णलक्षण
स्वार्थाठययैठयदूणेनः कर्म
कर्त्राः

१६७ कस्य सदाधारे

१६८ वानाकस्य ऋष्यङ्द्विप्राप्तेः
कर्तरि

१६९ कर्मणि गुणे

१७० न घ्यपः

१७१ ऋणो ङ्योस्सुप्

१७२ हेतौ कर्मणा

१७३ साधुनिपुणेनार्चयाम्

१७४ स्वेशेऽधिना

१७५ उपेनाधिकिनि

१७६ आधारे

१७७ सुकर्णैः काले वा

१७८ कुशलायुक्तेनासेवायाम्

१७९ स्वामीश्वराधिपतिदाया-
दसाक्षिप्रतिभूप्रसूतैश्च

१८० यद्वावो भावलक्षणम्

१८१ त्रयी त्रयी विभक्तिः

१८२ प्रथमादिः

१८३ षष्ठी चानादरे

१८४ गते स्थानिन्यध्वान्तेनैकः

१८५ सप्तमी

१८६ कारकमध्येऽध्वकाले पञ्च-
मी च

१८७ चेष्टागतयाप्येऽनाक्रान्ते
द्वितीयाष्टतुथ्यौ

१८८ तुल्गार्थैस्त्वतीया

१८९ षष्ठी

१९० द्वितीया चैनेमानञ्चुः

१९१ पञ्चमी चर्ते

१९२ पृथगानाना तृतीया च

१९३ विनेमास्तिस्रः

१९४ सप्तमी चासत्त्वारादर्थात्

१९५ हेतौ हेत्वर्थैः सर्वाः प्रायः

इति शाकटायनीसूत्रपाठे प्रथ-
मस्याध्यायस्य तृतीयः

पादः समाप्तः ।

चतुर्थः पादः

१ ङोऽन्ययुक्तमदस्मासु तिप्त-
सम्भिसिप्यस्यनिठवस्मः

२ तार्ताङ्गणार्थाध्वनि-

लवहिनहृद्धिद्धिद्धिद्धीयसं	२९ ह्रस्वपथे
स्यवपस्कनिविशः	३० संनिवेः
३ कुह्यसोवोपसर्गात्	५१ उपात्
४ युजोऽनुदः	३२ यमोऽविवाहे
५ न यञ्जे तत्पात्रे	३३ स्थः पथिमैत्रीदेवार्थासङ्ग-
६ परिठयवात् क्रियः	ममन्त्रकरणे
७ परावेर्जेः	३४ लिप्सो वा
८ कर्मणोदश्चरः	३५ उदोऽनूर्ध्वेहे
९ समस्तृतीयया	३६ संविप्राक्वात्
१० क्रीडोऽकूजे	३७ स्थेयप्रकाशने
११ पर्यन्वाङ्	३८ प्रतिज्ञाने
१२ शपनाथशिशुभुजादुपलम्भ-	३९ समो गिरात्
नाशीर्जिज्ञासात्राणे	४० अवात्
१३ ह्रजो गतिताच्छील्ये	४१ संप्रतेज्ञोऽस्मृतौ
१४ न्यत्सम्माननाचार्यकभृ-	४२ निह्वे
त्युत्सम्माननाचार्यविगयने	४३ मनोऽननोः
१५ कर्तृस्थेऽतनावाप्ये	४४ श्रुवोऽप्रत्याङ्
१६ त्रियतेर्लुङ्लिङ्गलेः	४५ स्मृदूशः
१७ क्यषो वा	४६ प्राग्वत्
१८ लोः रूपः	४७ आसः कृजः
१९ द्युद्ग्यो लुङ्	४८ न
२० वृद्भ्यस्सस्यात्	४९ गन्धनावहोपसेवासाहसप्र-
२१ क्रमोऽनुपसर्गात्	तियत्प्रकथाऽयवे
२२ वृत्तिसर्गतायने	५० प्रसहनेऽथेः
२३ परोपात्	५१ दीप्तिज्ञानेहाविमत्युपसं-
२४ वेः पादविक्षिपे	साधोपसन्त्रये वदः
२५ प्रोपाभ्यां समर्थाभ्याम्	५२ यत्कवाचां सहोक्तौ
२६ ज्योतिरुद्गतावाङ्	५३ विप्रलापे वा
२७ नुदाङ्प्रच्छः	५४ कर्मव्यसत्यनोः
२८ नमे ५ प्रभीक्षायाम्	५५ ह्योपस्थः

५६ समोऽर्तिस्वरतिशुद्धिद्वन्द्व-
म्प्रकृच्छः

५७ वेः कृजः शठदे चानाशे

५८ यङ्गः स्वेऽङ्गे चाङ्गः

५९ व्युदस्तपः

६० न प्राक्सिन्यणिशोखिजन्तस्य

६१ अनात्मन्यभाष्याने

६२ भीष्मिह्यां चाकारे

६३ गृधिवज्ज्योर्विप्रलम्भे

६४ निष्याकृजीऽभ्यासे

६५ धेत्पाद् मायमायस्परिसु-
हृत्विनृतिवद्वस्यचलयद्यर्थे
ङ्प्रुद्रुस्तु बुधयुधनशजनःफ
लेशे पदाङ्गते तु वा

६६ जीदिदपषदानुपमर्गधः

६७ यमः समुदाहोऽयंथे

६८ न पर्याङ्गे रमः

६९ उपात्

७० वाकर्मकात्

७१ ठयादाजोऽपराङ्गे

७२ परानोः कुः

७३ प्रत्यत्यभेः क्षिपः

७४ प्राहृष्टः

७५ परेर्मुं वेश्च

७६ ठयतिङ्गतेऽगतिहिंसाशठदेह
वहृश्चापरास्परान्यैन्येत-
रेतरे

७७ कर्मभावे

७८ नङ्गलटश्चापेऽतङ्गुत्तङ्ग-
च्छत्रानशी

७९ सङ्गड्वत्स्यैल्लटो वानिती

८० लिटः क्लृप्तकानी

८१ अविश्वस्वदेऽनुवचश्च
कर्तरि भूते

८२ अनाश्वान्

८३ दयायास्कास्गुर्विजाद्यनेका-
चोऽनृच्छूर्णोराम् कृम्ब-
स्लिट् चामु

८४ जोयुषसमिन्धो वा

८५ भीष्मीभृष्टोः ष्लुठवत्

८६ विदात् कित्

८७ लेटः क्लेद्

८८ भोऽन्तः

८९ द्वृक्लिज्जपञ्चतोऽत्

९० तडोऽन्तः

९१ शीडो रत्

९२ वेत्तेर्वा

९३ ए टित्

९४ वक्षामो गेष्

९५ यासस्से

९६ लोराभाङ्गारौरस्

९७ ऋः

९८ लिटस्तभस्यैशिरे

९९ रामेरीशातः

१०० निषोऽश्

१०१ अतडावणशतुसुत्याथुसवण-
वचनाः

१०२ विद् लटो वा

१०३ शतुः क्लृप्तः

१०४ ब्रुवस्तिप्पञ्चतो अश्पञ्चद्ब्रु-

वश्चाहः .

- १०५ एङितो लुक्
 १०६ आद्द्विबो ऋर्जुस्वा
 १०७ सिविदृक्शेस्वः
 १०८ लेलेः
 १०९ ऊयाट्क्यासट्
 ११० रक्तीक्तेलोः
 १११ टीय्
 ११२ सट् त्थीयां लिङ्ः
 ११३ तस्थस्यवस्मस्मेस्तान्तंत-
 वर्मा लोटश्च
 ११४ मीम्येह्यु न्याम्
 ११५ म्वेनादेष्टाप्
 ११६ एतोऽगैप्
 ११७ स्त्रो वाम्
 ११८ भृशादौ हिः
 ११९ षस्य वा
 १२० ध्वेस्वः
 १२१ तङ्ः
 १२२ तुह्योताद्वाशिधि
 १२३ हि वाप् ।

इति शाकटायनीयसुत्रपाठे
 प्रथमस्याध्यायस्य चतुर्थे पादः ।
 समाप्तोऽध्यायश्च प्रथमः ॥

—:०:—

प्रथमः पादः

- १ सुप्सुपा समासो बहुलम्
 २ सुत्सुवार्थं संख्या संख्याया
 संख्येये बहुव्रीहिः

- ३ आसक्तादूराधिकाध्यधीर्धो
 दिङ्द्वितीयाद्यन्यार्थं
 ४ अव्ययम्
 ५ एकार्थं च
 ६ भियोग्रहणे प्रहारे च सकृपं
 युद्धेऽठयधीभावः ।
 ७ नदीभिर्नाम्नि
 ८ संख्यात्रं श्यैश्च पूर्वपदार्थं
 ९ पारेमध्येऽन्तच्छेषा
 १० यावदवधारणे
 ११ बहिः पर्यपाङ् च
 १२ लक्षणेनाभिप्रत्याभिमुख्ये
 १३ दैर्घ्येऽनुः
 १४ समीपे
 १५ तिष्ठद्वादयः
 १६ नित्य प्रतिनास्वे
 १७ परिष्णाक्षशलाकासंख्यं
 द्युते जये
 १८ शब्दप्रयासम्पत्सृष्टिठ्य-
 द्भ्यर्थाभावात्ययासम्पत्ति-
 सुप्पश्चाद्युगपद्यथासदूक्-
 साकल्पान्तेऽठययम्
 १९ यथाथाः
 २० तितुस्स्वत्याङ्कन्यस्व
 त्पुठवः
 २१ गतादिषु प्रादयः
 २२ स्वकृताद्युक्तम्
 २३ टा
 २४ नञ्
 २५ पूर्वापराधरोत्तरमंशिना-

- भिन्नेन
 २६ समेऽर्धम्
 २७ द्वित्रिधतुर्द्वद्वा
 २८ कालो द्विगौ च मैयैः
 २९ स्वयं सानि क्त्वेन
 ३० द्वितीया खट्वा क्षेपे
 ३१ कालः
 ३२ ठयाप्तौ
 ३३ श्रितादिभिः
 ३४ प्राप्तापन्नं तथा च
 ३५ ईषद्गणवचनैः
 ३६ तृतीया तत्कृतैः
 ३७ साधनं कृता
 ३८ पूर्वोऽनुनासैः
 ३९ चतुर्थी प्रकृतिस्वार्थार्था-
 दिभिः
 ४० तयालम्
 ४१ पञ्चमी भयादिभिः
 ४२ क्त्वेनासत्वे
 ४३ षष्ठ्ययत्नात्
 ४४ याजकादिभिः
 ४५ पत्तिरथं गणकेन
 ४६ बुनाजीवे
 ४७ न कर्तरि
 ४८ कर्मणि त्रा च
 ४९ पृतीयायाम्
 ५० तृप्तार्थाठययनिर्धायैर्दृक्छ-
 त्रानश्मतिपूजाधारकैः
 ५१ गुणैरस्वस्थैः
 ५२ चसमी शीघ्रहादिभिः

- ५३ नास्ति .
 ५४ ध्यपावश्यके
 ५५ तत्राहोरात्रांशम क्त्वेन
 ५६ काकादिभिश्च क्षेपे
 ५७ पात्रे समितादयः ।
 ५८ विशेषणं ठयभिचार्यकार्यं
 कर्मधारयश्च
 ५९ पूर्वकालैकसर्वजरत्पुराणान-
 वकेवलम्
 ६० दिग्धिकं मंज्ञातद्वितोत्तरपदे
 ६१ संख्या समभिहारे च द्विगु
 श्चानामन्ययम्
 ६२ निन्द्योऽपापाणकेन
 ६३ गौणस्तेन
 ६४ ठयः प्रादिभिर्गौणैस्तदनुक्ती
 ६५ पूर्वापरप्रथमचरमजघन्यस-
 मानमध्यमध्यमखीरम्
 ६६ श्रेण्यादिः कृतादिभि-
 श्छवी
 ६७ कलत्रादिभिर्लैः
 ५८ नामिटेट्
 ६९ सम्महत्परमोत्कृष्टं पूजा-
 याम्
 ७० वृन्दारकनागकुञ्जैः
 ७१ कतरकतमं जातिप्रश्ने
 ७२ किं क्षेपे
 ७३ पोटायुवतिस्तोककतिपय-
 गृष्टिधेनुवशायेद्दृक्कयसी-
 प्रयक्तृश्रीत्रियाप्यापकधूर्त-
 प्रसंसारुडैर्जातिः

१४ चतुष्पाद्भिर्गया	१०१ प्राखित्तूयाङ्गम्
१५ खलतिजरत्पलितव- लिमैर्युवा	१०२ चरण स्थेणो लुङ्ग्यनुवादे
१६ चयसुलयाख्यमजात्या	१०३ नित्यवराद्यैरे
१७ वर्यैर्वर्णः	१०४ पाठ्यशूद्रानपुंसकाद्यर्थु- कत्वधीत्यासन्नविलिङ्गन दीपूर्देशगवाशवादि
१८ कुमारः अमणादिना	१०५ न दधिपयश्नादिः
१९ मयख्यंसकादयः	१०६ सख्याने
२० द्वन्द्वस्सहे।कौ	१०७ वाऽन्तिके
२१ समानामेकः	१०८ सूक्तं पूर्वम्
२२ सुप्यसंख्येयः	१०९ राजदन्तादौ
२३ त्यदादिः	११० विशेषणसर्वादि संख्यं बहुव्रीहौ
२४ भ्रातृपुत्रास्त्वसृदुहितृभिः	१११ क्ताः
२५ पिता मात्रा वा	११२ कालाकृतिसुखादिभ्यो वा
२६ श्वशुरः श्वश्रुभ्याम्	११३ प्रहरणात् सप्तमी च
२७ वृद्धो युवानभ्यार्थं प्रकृतौ	११४ गडादिभ्यः
२८ पुनषः	११५ भार्याडादिषु
२९ स्त्रिया	११६ प्रियः
३० ग्राभ्यद्विखुरसंघेऽग्निशौ ह्नीप्रायः	११७ कहारादयः कर्मधारये
३१ नपुंसकमन्येनैकं च वा	११८ धर्मार्थादिषु द्वन्द्वे
३२ पुण्यार्थात् पुनर्वसुर्ज्योतिषि	११९ लघुच्यजाद्यलपाजर्च्यमेकम्
३३ द्वन्द्वो वा	१२० वर्णभ्रात्रनुपूर्वम्
३४ विरोध्यद्रव्यमभेदे	१२१ भर्त्सकसंख्या च
३५ अश्वबहुवपूर्वापराधरोत्तराः	१२२ संख्यालपा समासे
३६ पशुठयज्जनानि	१२३ न्यगोऽयतोऽनंशीयो बहु- व्रीहेर्ह्रस्वः
३७ तरुतृणान्यमृगपक्षिव- हृर्थांशः	१२४ अन्तः
३८ सेनाङ्गक्षुद्रजन्तु	१२५ न नजः
३९ कलं जातिः	१२६ किमः क्षेपे
१०० शेषोऽप्राणी	

१२१ प्राक् टात् स्वतेः पूनायाम्	यणीजयः
१२२ बहोर्हो	१५६ संख्याया नदीनोदावायोः
१२७ कञ् नास्ति	१५७ सरजसोपशुनाऽनुगवम्
१३० ईपसः	१५८ जातमहद्वृद्धादुक्कणः कर्म-
१३१ सहात्तुल्ये	धारयात्
१३२ धातुस्स्तुनी	१५९ स्त्रियाः पुंसो द्वन्द्वश्च
१३३ नाडीतंत्र्यास्स्वाङ्गे	१६० धेन्वनहुहृग्यंशुषाहोरात्र-
१३४ निष्प्रवाणिः	नक्तंदिशरात्रिंदिशार्हर्दि-
१३५ इज्युद्धे	वोर्वष्टीवपदष्टीवास्त्रिभुव-
१३६ द्विदवड्यादिः	दारगवं
१३७ खोऽऽहकाशितंशालंकर्मा-	१६१ चुदषदस्समाहारे
लषुरुधात्	१६२ द्विगेरन्होऽट्
१३८ वाऽऽबोऽदिकस्त्रियाम्	१६३ द्वित्रेरायुषः
१३९ ऋक्पःपथ्यपोऽत्	१६४ अरुमलेश्वालुषः
१४० धुरोऽनस्य	१६५ खार्या वा
१४१ सहयोदक्पायहुकृष्णाङ्गुमेः	१६६ अर्धाच्च
१४२ उपसर्गादध्वनः	१६७ नावः
१४३ प्रत्यन्ववात् सामलोन्नः	१६८ गौस्तन्पुरुषांत्
१४४ प्रतेरुरसस्सप्तम्याः	१६९ राजन्सखे.
१४५ समवाच्यत्तमसः	१७० यानकौटात्तदवाः
१४६ तप्तान्ववाद्ग्रहसः	१७१ र।ऽद्राख्यात् ब्रह्मणः
१४७ ब्रह्महस्तिराजपत्याद्वर्षसः	१७२ कुमहनो वा
१४८ अश्नोऽप्रायङ्गे	१७३ शुनोऽतेः
१४९ संकटाभ्याम्	१७४ गौशात्
१५० प्रत्यनेरठयबीभावात्	१७५ अप्राणिनि
१५१ शरदादेः	१७६ सुगोत्तरपूर्वाङ्गसकृत्तनः
१५२ जराया ऊश्च	१७७ सरोऽनोऽश्नायसो जाति-
१५३ अमः	१७८ सरसोऽग्रे
१५४ नपुंसकाद्वा	नाप्तोः
१५५ गिरिनदीपौर्षनास्याग्रहा-	१७९ अङ्गः

१८० संख्याताद्गृहश्च
 १८१ संख्याठयसर्वाशात्
 १८२ पुत्र्यवर्षादीर्घसंख्यातैका-
 च्चाद्रात्रेः
 १८३ श्वश्रुयसश्रुवोवसीयसनि-
 श्रुयसपुत्रषागोष्ठश्वद्विस्ता-
 वत्रिस्तावाः
 १८४ नजठपयात् नरुयाया इः
 १८५ संख्याठययादंगुलेः
 १८६ बहुव्रीहेः काष्ठे टः
 १८७ सवध्यक्षणस्स्वाङ्गे
 १८८ द्वित्रैर्मूर्ध्नि वा
 १८९ प्रमाणीसंख्याद्गुः
 १९० त्रिभूतुरोपभूतुराभूतुरविष'
 ,, तुरभूतुराभूतुराभूतुरविषदि-
 ,, वैशीपदाभपदप्रोष्ठपदच'
 ,, तुस्त्रयारिकृत्ताः
 १९१ प्राधानस्त्रिंशद्भ्योऽप्
 १९२ अन्तर्बहिर्भ्यां लोभ्रः
 १९३ नजवहोऽहोचो भाणवचरणे
 १९४ भास्त्रेः
 १९५ नामेर्नाम्नि
 १९६ नञ् दुस्त्रोः सत्रियहलेवां
 १९७ इस् प्रजायाः
 १९८ अल्लभ्य मेधायाः
 १९९ धर्मादन् द्विपदात्
 २०० सुहरितवृणसोमाज्जम्भात्
 २०१ सुठयेन दक्षिणेर्ना
 २०२ जातेः षष्ठस्सामान्यवति
 २०३ मृत्तिप्रत्ययान्नामाद्गुः

२०४ सूतपतिपुरभे गन्धादिद्रुणे
 २०५ बाल्पे
 २०६ वोपमानात् [पादस्य लुक्
 २०७ सुसंख्याच्चाहस्त्यादेः
 २०८ वयसि दन्तस्य दन्त
 २०९ स्त्रियां नाञ्चि
 २१० श्यावागोकाद्वा
 २११ अयान्तशुद्ध शुभ्रवृषवराहा-
 हिभूषिकात्
 २१२ पूर्णाङ्गुक्काकुदस्य
 २१३ ठयुदः
 २१४ त्रेः ककुदस्याद्री
 २१५ अवस्थायाम्
 २१६ जायाया जानिः
 २१७ घतुर्नाञ्चि
 २१८ खखुगन्नस् नासिकायाः
 २१९ नसोऽभ्यूनाच्च
 २२० उपसर्गात्
 २२१ वेः सुखयाः
 २२२ सम्प्राज्जानो जुष्टौ
 २२३ वोध्वात्
 २२४ सुहृद्दुर्हन् मित्रामित्रे
 २२५ स्त्रियामूधसे नञ्
 २२६ इनः कच्
 २२७ उरः प्रभृत्यृजित्याटः
 २२८ नजोऽर्थात्
 २२९ शेषात् सिद्धनन्दिनः
 इति शाकटायनीय सूत्रपाठे
 द्वितीयस्याध्यायस्य
 प्रथमः पादः ।

द्वितीय पादः

- १ प्रत्ययस्य च सुपश्लुक्
 २ नातरपदेऽसत्वे
 ३ खितीच एकाचोऽनः
 ४ ओजोऽञ्जस्महोऽम्भस्तपसष्टः
 ५ इत्यात्मनः
 ६ मनस आद्यायिनि
 ७ नाञ्चि
 ८ डेव्यांकरणे
 ९ हलतस्सप्तम्याः
 १० कारे प्राचां हलि
 ११ मध्यान्ताङ्गरी
 १२ अकामेऽमूर्धनस्तकात्
 स्वाङ्गात्
 १३ वन्धे घञि वा
 १४ तत्पुरुषे कृति बहुलम्
 १५ ययोनिमतिचरजेऽपः
 १६ द्युप्रावृद्धवर्षांशरत् कालाञ्ज
 १७ ऋवरशरवर्षाद्वा
 १८ शयवासिवासेऽकालात्
 १९ कालाद् इतनट् काले
 २० नेम् सिद्धस्थे
 २१ ब्राह्मणाच्छसिपुंसानुजन्तु
 षान्धगोषुचरदिबोदासदे-
 वानांप्रियाः
 २२ षष्ठ्या आक्रोशे
 २३ पुत्रे वा
 २४ वाग्दिक्पश्यतो युक्तिदख-
 हरे [शुनः
 २५ शेषपुच्छलाङ्गुलेषु नाञ्चि

- २६ गोऽपदं सेषितप्रमाणे
 २७ असेधितेऽगोऽपदम्
 २८ ऋतां विद्यायोनिबंधे
 २९ स्वस्तपयोर्वा
 ३० नातरपितरं द्वन्द्वे वा
 ३१ आङ्
 ३२ पुत्रे
 ३३ इन्द्रासोमादिषु देवतानाम्
 ३४ बोमवक्रुणेऽनेरीः
 ३५ नात्यविष्णवन्द्रे
 ३६ उषासोषसः
 ३७ दिवो द्यावा
 ३८ दिवस् पृथिव्या वा
 ३९ वर्षकादिष्ववस्करादयः
 ४० सर्वादिसर्वोऽसुपि पुनान्
 ४१ मोनिस्त्रयेकार्थयोस्त्रय-
 न्यतोऽनूः
 ४२ पिति तद्धिते
 ४३ जातिश्च यमजिय
 ४४ देऽग्निः
 ४५ गुणस्त्वते
 ४६ बह्वल्पाथं शशसि
 ४७ सृगक्षीरादिषु
 ४८ नाजारैश्चन्द्रितोऽरक्तावे-
 कारेऽरित्स्वार्थे
 ४९ इद्दु तद्धितकोपान्त्यारुयाः
 ५० स्वाङ्गेजातिश्चामानिनि
 ५१ प्रियादौ
 ५२ रूपकल्पङ्गोत्रनलहतचेल-
 इन्द्रुवेह्रस्वश्च वेगितः
 ५३ क्योऽनेकाचः

५४ भोगवद्गौरिमतोर्नाम्नि
 ५५ नित्याटो वा
 ५६ मंस्वाकमांस्वचने
 ५७ दगर्थेऽन्यस्वाषष्ठीतृतीयस्य
 ५८ रागेत्सुकास्थितोत्पाशा-
 स्याशिषि
 ५९ छकारके
 ६० नजोऽश
 ६१ तिङि क्षेपे
 ६२ एकादनाद्री
 ६३ वागोऽप्राणिनि
 ६४ अशोऽचि नट्
 ६५ विष्वग्देवमर्वादेर्द्ध्रिगञ्चि कौ
 ६६ संमहस्य मभिमधि
 ६७ तिरसस्तिर्ये
 ६८ लुग्द्यप्यवश्यमः
 ६९ तुमो मनस्कामे
 ७० समः
 ७१ हितनते वा
 ७२ कृदन्ते वा मन् रात्रेः
 ७३ सत्यागदास्तोः कारे
 ७४ आष्टाग्न्योरिन्धे
 ७५ भद्रोष्णयोः करणे
 ७६ लोकंपृथमध्यंदिनाभ्याश-
 नित्यधेनंभठयाः
 ७७ गिलगिलगिलयोरचोऽगि-
 लस्य
 ७८ खित्यरुर्द्धिषतश्चानठय-
 यस्य
 ७९ इस्वः

८० मालेषीक्रेष्टकस्यान्तस्य च
 भारितूलचिते
 ८१ भ्रुवोऽञ्च कुटिकुंसे
 ८२ वेकोऽनीशुङ्गीयुठयज्ञः
 ८३ ड्याङ्को बहुलं नाञ्जि
 ८४ त्वे
 ८५ शुनो दीर्घात्
 ८६ वले
 ८७ आदिजन्ते
 ८८ घञ्युपमर्गस्य च
 ८९ काशतीकः
 ९० म्वाचिहृन्त्याविष्टाष्टपञ्चभि-
 न्निच्छिन्नच्छद्रस्त्रुवस्वस्तिक-
 स्य कर्णे
 ९१ चित्तेः कचि
 ९२ नहिवृनिवृषिव्यधिसहित-
 निरुचि कौ ति कारकस्य
 ९३ हविर्युक्तेऽट्टनः कपालगवे
 ९४ नाम्नि
 ९५ कोटराञ्जनादीनां वनगिरौ
 ९६ बह्वृषशरादीनां मत्पजिन-
 रादेः
 ९७ वहेऽपीत्वादीकः
 ९८ विश्वस्य नरे
 ९९ ऋषी मित्रे
 १०० वसुराटोः
 १०१ एकादश षोडश षोडन् षोडा
 षट्ठा
 १०२ द्वाष्टात्रयोऽनशीतौ प्राक्
 शतादबहुव्रीहौ

१०३ अत्वारिंशदादौ वा	१३३ पूर्य एकहृत्युदकस्योदः
१०४ महतः करघासबिशिष्टे हाः	१३४ मन्थौदनसक्तुबिन्दुवज्ज- वीवधभारहार गाह
१०७ ङघः	१३५ धिपेधंवात्तवाहने
१०६ जातीयैकार्थं	१३६ नाम्न्युत्तरपदस्य च
१०७ आ घद्दृद्दृशद्दृक्षे	१३७ ष्लुग्वा
२०८ किमिदमः कीश्	१३८ दूधन्तरुपसर्गा दी दयोऽनत्
१०९ सस्समानस्य धर्मादिषु च	१३९ देशोऽनोक्तः
११० मन्त्रस्त्रचारी	१४० दिक्शब्दात्तीरस्य रं वा
१११ सहस्रयाकालेऽठययीभावे	१४१ नात्पितुस्त्वष्टुः षप.
११२ ग्रन्थान्ताख्याधिक्याद्दृश्ये	१४२ उः
११३ वान्यार्थं	१४३ विकुशमि परेष्व म्
११४ नाशिष्यगोवत्सहले	१४४ कपेर्गात्रे
११५ वन्थौ ष्यस्येश्	१४५ गोऽम्बाम्बमठया द्वित्रिभू म्यग्निमस्रु पञ्जिभेकुङ्कु कङ्कुत्रिहृदि विपरमेष्ठुः
११६ मानमात्मात्के वा	१४६ प्रष्टोऽग्रगामौ
११७ पुत्रपत्येःस्तत्पुरुषे	१४७ उयोतिरायुषष्टोमः
११८ कोः कदचि	१४८ ष्टुच्चारणेः
११९ रघवदेशु	१४९ निर्दुस्मोः सेधमन्थिसाम्नाम्
१२० कत्रि	१५० भीरुष्ठानादिषु
१२१ पुरुषे का वा	१५१ निनद्यास्वनातेः कौशले
१२२ अल्पे	१५२ मतेष्णातं सूत्रे
१२३ पृथयत्तयोः	१५३ ष्णानं नास्त्रि
१२४ काकवौ वोष्णे	१५४ विष्टाराभिनिष्टानं छन्दो- वर्णं
१२५ मसु नासिकायास्तसु लुट्ठे	१५५ वृक्षासनं विष्टरः
१२६ येऽवर्णे	१५६ युधिगवेष्टिष्टरः
१२७ हृदयस्य हृद्यागलासे	१५७ एत्यगः
१२८ लेखे	१५८ भाट्टा
१२९ पदः पादस्याज्यातिगोपहते	
१३० पत् कावि हिमहृतिये	
१३१ शस्पृचः	
१३२ मिश्रशब्दघोषनिष्के वा	

१५९ णोऽसेः

१६० पुगामिश्रकासिभ्रकाशारि-
कोकोटराद्वयम्

१६१ प्रायेऽन्तर्निश्शरान्त्रखदिर-
काढ्यपांयूक्षेक्षुप्लहात्

१६२ द्वित्रयञ्भ्योऽनिरिकादिभ्यो
वृक्षीषधादिभ्यो वा

१६३ गिरिनद्यादीनाम्

१६४ पाणं भावकरणे

१६५ देशे

१६६ ग्रामाग्रागणीः

१६७ णसः

१६८ अतोऽह्वाः

१६९ वयसि चतुस्त्रेहायणः

१७० वाच्याद्वाहयम्

१७१ क्त्वोऽनञः प्यः

१७२ पृषोदरयः

इति शाकटायनीयसूत्रपाठे

द्वितीयस्याध्यायस्य

द्वितीयः पादः

तृतीय पादः

१ संभ्रमेऽनकृत्

२ भृशानांक्षय्याविच्छेदे

प्राग् द्विः

३ नामावधारणानुपूठयोधिक्ये

४ हतरहतमीसमानां स्त्रीभावे

५ पूर्वप्रथमावन्यतोऽतिशये

६ प्रोपोत्सं पादपूरणे

७ मानीप्येऽघोऽघ्युपरि

८ वीप्सायाम्

९ षलुक् चैकस्यादौ सुपः

१० द्वन्द्वे वा

११ मर्यादोक्तिव्युत्क्रांतियज्ञ-
पात्रप्रयोगरहस्ये

१२ लोकज्ञातेऽत्यन्तमाहर्ष्ये

१३ आवाधे

१४ रिदूगुणः सदृशे वा

१५ प्रियसुखे चाकृच्छ्रे

१६-वाक्यस्य परिवर्तने

१७ आद्यामन्त्रयं संमतपसूया-

कोपेऽक्षन्त्यश्च प्लुतः

१८ भतसंनेऽन्यतरस्याम्

१९ तिङोऽपेक्षस्याङ्गेन

२० क्षियाशोः प्रैवे

२१ ओमः प्रारम्भे

२२ प्रतिश्रवणनिगृह्यानुयोगे

२३ नित्ये

२४ पूर्वस्य विचारे

२५ हे √ प्रश्नाख्याने

२६ प्रश्ने च प्रतिपदम्

२७ दूरादामन्त्रयस्य गुरुर्वे-

कोलनृः

२८ हेहैड्वेषामेव

२९ भोश्च प्रत्यभिवादे चा-

स्त्रीशूद्रे

३० पूजाविचारप्रश्ने चादि-

दुत्पर। सन्धेयस्यैवः

३१ क्वडङ्गकः प्रत्ययस्येयिये-
यीनायन्

३२ इक्ठः

३३ दो सिमुसुगशश्वदकस्मा-
त्तः कः

३४ वोरकः

३५ लुग्व्योर्वल्कौ

३६ औदौतोऽवाठिय

३७ वयचयसकमगलालसायाम्

३८ वृषाश्वयोर्मैथुने

३९ क्षुत्तुङ्गर्धेऽशनायोदन्यधना-
यम्

४० ऋषौ चास्यानव्ययस्येः

४१ यङ्लेङ्कृतिचर्दचो रीदीर्घौ

४२ शिरसोऽऽये तद्द्विते शीर्षन्

४३ केशे वा

४४ शीर्षोऽचि

४५ विन्मतोऽलुङ्णीष्टेयसि

४६ कन्वालपयूनोः

४७ प्रशस्यस्य अः

४८ वृद्धस्य च ज्यः

४९ ज्यायान्

५० वर्षः

५१ वाढान्तिकयोस्माधनेदौ

५२ प्रियस्विरस्विकरोरुगुरुषुहु-
लत्वप्रदीर्घवृन्दारकस्येभि च
प्रास्यास्कावर्गर्षहृत्तुद्राच-
वृन्दम्

५३ इः पृष्णुदुकृशसृशदृढपरि-
वृढस्योः

५४ बहोर्णीष्टे भूय्

५५ भूलुक् चैः

५६ स्थूलदूरयुवहृस्वसिप्रसुद्रस्य
त्वादेरेङ्चेकः

५७ अन्त्याजादेः

५८ नैकाचः

५९ दागृहृस्तिनः के

६० वाशिजिह्माश्वधवाश्वयूनः
पिढखठके

६१ येनोऽत्ये

६२ अशि

६२ गाथिविदथिकेशिपणिग-
णिसंयोगादेरन्

६४ अनपत्ये

६५ न्नोऽवर्षणः

६६ बाह्यम्

६७ जातौ

६८ औत्तम्

६९ सब्रह्मचारिपीठमर्षिकला-
पिकुथुमितैतलिजाजलिला-
ङ्गलिगिलालिशिखण्डिसू-
करसद्मपुपर्वनोऽपदस्य

७० चर्मशुनः कोशसंकोचे

७१ विकारापत्येऽश्महित-
नाम्नो वा

७२ स्वरादीनाम्

७३ विंशतेस्तेर्किति

७४ एः

७५ अहोऽखाटि

७६ षन् हन् घृतराज्ञोऽणि

७७ तैषपौषं भात्	१०२ प्राद्वाहरणस्य ढे
७८ विल्वकां हृष्य	१०३ ढस्य
७९ हलो यश्चिठवक्यानात्पाप- त्यस्य	१०४ नजश्चेश्वरश्चित्रकुकुशलच- पलनिपुणशुचेः
८० राजन्यमनुष्ययोर्नाके	१०५ जङ्गलधेनुवलजस्य वीत्तर- पदस्य च
८१ ओर्ढेऽकद्वाः	१०६ हृद्गमिष्ठाः
८२ अथस्स्वयंभुवः	१०७ नगरस्य प्राक्तु
८३ केकयमित्रयुप्रलयस्येऽयादे- ञ्णिति	१०८ अनुशतिकादीनाम्
८४ आरौघोऽह्वादेः	१०९ राजपौरुष्यम्
८५ देविकाशिशपादीर्घसत्रश्रेय सां तत्प्राप्ते राः	११० देवतादादौ
८६ बहीनरस्यैत्	१११ नेन्द्रवरुणस्यात्
८७ पदेऽवष्टैश्	११२ श्रीणहत्यधैवत्यसारवै- हवाकमैत्रेय हिरण्यमयम्
८८ द्वारादेः	११३ धान्तमान्ततमान्तितोऽन्ति- यान्तिषद्
८९ न्ययोधस्य प्रकृतेः	
९० अस्वाङ्गादेः	
९१ श्वादेरौ	
९२ इजः	
९३ पदस्यानौ वा	
९४ प्रौष्ठमद्राज्जाते	
९५ अंशादूतोः	
९६ सुसर्वाध्राद्द्रस्य	
९७ दिशो मद्रस्य	
९८ प्राग्प्रामाणाम्	
९९ संख्याधिकाभ्यां वर्षस्या- भाविनि	
१०० मानसंवत्सरस्याशाखाकुलि- जस्यानासि	
१०१ परिमाणस्थानतोऽर्धाद्वादेः	
	इति शाकटीयनीयसूत्रपाठे द्वितीयस्याध्यायस्य तृतीयः पादः । —:०:— चतुर्थः पादः
	१ वाद्यात्
	२ गोत्रोत्तरपदादौवादिवाजि- ह्वाहरितकात्यात्
	३ गोर्योऽधि
	४ प्राग् जितादम्
	५ धनादेः पत्युः
	६ पत्युत्तरपदयमादित्यदि- त्यदितेऽर्थाऽणपवादे चास्वे

- ७ वहिषष्ठीकञ् च
 ८ कल्पमूर्धेण
 ९ पृथिव्या जाञ्
 १० उत्सादेरञ्
 ११ षडकयादसमासे
 १२ देवाद्यञ्
 १३ स्याञ्चोऽत्
 १४ लोञ्चोऽपत्येषु
 १५ श्लुग् द्विगोरलुचोऽनप
 त्येऽज्यादेः
 १६ स्त्रीपुंसात् ट् नञ् ङस् नङ् वमः
 १७ त्वे वा
 १८ ङमोऽपत्ये
 १९ आद्यात्
 २० वृद्धाद्युनि
 २१ अत इञ्
 २२ गोत्रे वाह्यादिस्यः
 २३ वर्मणोऽचक्रात्
 २४ अजादिस्यो धेनोः
 २५ ब्राह्मणाद्वा
 २६ साभूरयाभ्यामितौज्यौ-
 दिषाडिवाद्दलिः
 २७ सुधातृठयासवरुटनिषाद्-
 चण्डालविम्बस्याकङ् च
 २८ पुनर्भूपुत्रदुहितृननान्द्रभ्योऽ
 नन्तरेऽञ्
 २९ पारश्वः
 ३० विदादेर्द्वेऽनृठयानन्तर्ये
 ३१ कुञ्जादेर्ङ्कः
 ३२ नडादिस्यः कञ्
 ३३ यजिजः
 ३४ हरितादेरञ्जः
 ३५ क्रोष्टशलङ्कोर्लुक्
 ३६ शरद् षड्गुणकरणाग्निशर्मक-
 षणदभोद्भृगुवत्सवसिष्ठ-
 वृषगणब्राह्मणायायखे
 ३७ द्राणपर्वतजीवन्ताद्वा
 ३८ गर्गादेर्यञ्
 ३९ मधुवभ्रोर्ब्राह्मणकौशिके
 ४० कर्पबोधोदाङ्गिरसे
 ४१ वतख्यात्
 ४२ स्त्रियां षशुक
 ४३ अश्वादेः कञ्
 ४४ शफभरद्वाजादात्रये
 ४५ भर्गात्रे यात्रै गर्तभारद्वाजे
 ४६ शिवाद्यु ष्यन्धकवृष्णिगुरु-
 भ्योऽपत्येऽण
 ४७ विकर्णच्छगलाद्वात्स्यात्रये
 ४८ शुङ्गाभ्यां भारद्वाजे
 ४९ कन्यात्रिवेद्योः कनीनत्रि-
 वक्षी च
 ५० विश्रवणो नङ्खणी
 ५१ संख्यासंभद्रान्मातुङ्गुर्
 ५२ नदीमानुषीनाञ्चोऽदाः
 ५३ पीलामण्डूकाद्वा
 ५४ दितेश्च ढण्
 ५५ व्यतः
 ५६ दृठयचोऽनद्याः
 ५७ इतोऽमिजः
 ५८ शुभ्रादिस्यः

५९ लक्ष्मणश्यामाहानिष्ठे	८६ दोर्वावृद्धात्
६० विकर्णकुषीतकात् काश्यपे	८७ पुत्रान्तात्
६१ श्रौवेयः	८८ काकलङ्कावाकिनगारेषका, कृत्यचर्मिचर्मिणसश्च कं च
६२ कल्याण्यादेर्ङिन् च	८९ प्रायोऽदोः फिः
६३ कुलटाया वा	९० कुलात् खः
६४ सुद्राभ्यो द्रण् वा	९१ ढकड्यी वाममासे
६५ गोधाया दुष्टे	९२ दुःकुलाड्ढण्
६६ परङ्गजगडाच्चारण्	९३ महाकुलादङ्खञ्
६७ चटकादौरण्	९४ श्वसुराद्यः
६८ चटका	९५ जातौ राज्ञः
६९ गृष्ट्यादिबतुः पाद्भ्यो ढञ्	९६ क्षत्राद् घः
७० बाहवेयो वृषे	९७ मनोर्याण् षक् च
७१ श्रावृथयः	९८ राष्ट्रराज्ञस्सकृपाद्राजाप- त्येऽञ् त्रिः
७२ स्वसुश्च क्रः	९९ गान्धारिशाल्वेयाभ्याम्
७३ मातृपित्रादेर्ह् ढण्क्षणी	१०० पूरुढ्ठयञ्मगघकलिकुशूर- मसादण् ।
७४ रेवत्यादेष्टण्	१०१ साल्वांशाश्मककलकूटप्रत्य यथादिञ् [दाङ्घ्यः
७५ स्त्रीवृद्धाद्गर्हे णश्च	१०२ नादिद्वित्कुरुकोसलाजा-
७६ सुयान्नः सौवीरेषु फिञ्	१०३ पारङ्घ्यः
७७ फाण्टाहृतिमिमतायणश्च	१०४ शकादिभ्यश्श्लुक्
७८ भागवित्तितार्णविन्दवाक शापेयाद्गर्हे ठण् वा	१०५ कुन्त्यवन्तेस्त्रियाम्
७९ वृषसुयामयमुन्दात् फिञ्- श्छश्च	१०६ कुरोर्वा
८० कुवांदेश्यः	१०७ त्रेरतोऽप्राग्भर्गादेः
८१ सत्राजः क्षत्रिये	१०८ बहुद्वश्त्रियाम्
८२ कारिभेनान्तलक्ष्मणादिञ्	१०९ यस्कादेर्गोत्रे
८३ तिकादेः फिञ्	११० यञ्जोऽगोपवनादिश्याप- र्णान्तात्
८४ दशुकीसलकर्मारुतागधृषा- द्यट् च	
८५ दूठयचोऽणः	

१११ कौण्डिन्यागस्त्ययोः कु- विहनागस्ती च	१३६ केशाद्वा .
११२ भृगुकुत्सवशिष्टगोतमाङ्गि- रौऽत्रेः	१३७ ऋद्वोऽश्वात्
११३ बह्वचः प्रारभरतेऽवजः	१३८ पार्श्वम्
११४ वोपकादेः	१३९ पृष्ठ्याहीनौ ऋतौ
११५ तिककितवादौ द्वन्द्वे	१४० चरणाद्गर्भवत्
११६ तथाङ्ग्यादेः	१४१ गोरघवातात्रकड्योलम्
११७ वान्येन	१४२ पाशादेश्च यः
११८ यजादेर्द्वर्चकेषु षष्ठ्यास्त- त्पुरुषे	१४३ ग्रामजनबन्धुगजसहायात्तल्
११९ नाणर्थोऽपि	१४४ श्वखलादिभ्योऽजिन्
१२० गर्गभार्गविका	१४५ पुरुषात् कृतहितवधवि- कारे च ढञ्
१२१ यूनि	१४६ विकारे
१२२ फणफिजोर्वा	१४७ प्रारयोषधिवृक्षेभ्योऽवयवे च
१२३ व्रीजः	१४८ तालाद्गुण्डि
१२४ जिदार्यादणिजोः	१४९ त्रपुजतोऽघक् च
१२५ वैलाद्यंविप्रात्	१५० शम्भ्या लक्
१२६ प्राड्विजः	१५१ परशठयस्य यलुक्
१२७ न तौलवत्यादेः	१५२ कंशीयाञ्ज्यः
१२८ भिक्षादेश्च समूहे	१५३ हेमार्थान् भाने
१२९ क्षुद्रकमालावात्सेनानान्नि	१५४ द्रोर्वयः
१३० गोत्रोत्पत्तनोऽद्राजोरश्चट्	१५५ पयोद्रोर्यः
दुनमुष्यराजन्यराजपुत्ररा- द्योवुञ्	१५६ एरया ढञ्
१३१ केदाराराण्यश्च	१५७ कौशेयम्
१३२ कवचिहस्त्यविताञ्च ठञ्	१५८ षट्द्राद्गुञ्
१३३ धेनोरनजः	१५९ वोमोर्शात्
१३४ ब्राह्मणभाणववाडवाद्यः	१६० मानात् क्रीतवत्
१३५ गणिकाया ययः	१६१ हेमादिभ्योऽञ्
	१६२ वाऽभत्याऽच्छादने मयट्
	१६३ शराद्योकाचः
	१६४ दारप्राणिनः

१६५ गोत्रीद्वैशंकत्पुरोडाशे	१९१ वसातेर्वा
१६६ तिलयवपिष्टादानान्नि	१९२ निवासादूरभवाविति देशे नाम्नि
१६७ फिटिकाहैयङ्गवीनम्	१९३ सोऽत्रास्ति
१६८ नातोऽफलद्रु वयात्	१९४ तेन निवृत्तं च
१६९ बहुलं श्लुक् पुष्पमूले	१९५ नद्यां मनुः
१७० कले	१९६ मध्वादेः
१७१ प्लसादेरण्	१९७ कुमुदनहवेतसमहिषाडित्
१७२ जम्बवा वा	१९८ नडशाडादूलः
१७३ बोद्घ्रध्येत्रोः	१९९ शिखायाः
१७४ न्यायादिपदकल्पलक्षणान्त- कृत्वारुयानारुयायिकादृण्	२०० शिरीषादृकण
१७५ अकल्पात् सूत्रात्	२०१ शर्करायाष्ट्याच्छाण् च
१७६ अथर्मज्ञसंमर्गाङ्गत्रेर्विद्यायाः	२०२ रेनुसेलवुगण्येऽयाञ्जटण्फ- णफिञ्जुककृत्तणककण ठठ- णोऽश्मप्रेक्षोत्तृणकाशारीह- णसुपन्थि सुतङ्गमबलाह- स्सखिपन्थिकर्णोत्तरनह कशाश्चर्यवराहकुमुदाश्व- त्थादिभ्यः
१७७ याज्ञिकीक्थिकलीकाय- तिकानुव्राह्मणी	२०३ सास्य पौर्णमासी
१७८ शतषष्टः पषष्ट्	२०४ आग्रहायण्यश्वत्थादृण्
१७९ पदोत्तरपदेभ्यः	२०५ चैत्रीकार्तिकीफाल्गुनी- श्रावणाद्वा
१८० शिक्षामीमांसासामक्रमपदा- दृञ्	२०६ देवता
१८१ समर्वादेश्लुक्	२०७ पैङ्गातिपुत्रादिशुक्राच्छ घम्
१८२ संख्याकात् सूत्रे	२०८ शतद्रापोनपादपाकपा- तस्तु चातः
१८३ प्रोक्तात्	२०९ नहेन्द्राद्वा
१८४ वेदेन् ब्राह्मणम्	२१० द्यावापृथिवीशुनासीरा-
१८५ नात्वापतुभ्रातर्युलङ्घ्यम्	
१८६ पित्रोर्होमहट्	
१८७ दुग्धेऽवेस्सोऽदूधमरीसम्	
१८८ राऽट्टेऽनङ्गादिभ्यः	
१८९ भौरिक्येषुकार्यादेर्विध- भक्तम्	
१९० राजन्यादिभ्यो वुञ्	

श्रीषोममरुत्वद्वास्तोऽपति-
ग्रहमेधाच्छयौ

- २११ वायवःपितृनोर्यः
२१२ कसोमात्यण्
२१३ महाराजप्रोष्ठपदादृण्
२१४ कालाद्भवत्
२१५ आदेशच्छन्दसः प्रगाथे
२१६ युद्धेऽर्थयोद्भ्यः
२१७ भावघञोऽप्यारणः
२१८ श्यैन्नम्पातातैलम्पाते
२१९ प्रहरणात् क्रीडायां णः
२२० टो रागाद्रक्ते
२२१ लाकारोचनादृण्
२२२ शकलकर्दमाद्वा
२२३ नीलपीतकम्
२२४ गुरुवयाद्वाद्युक्तेऽठदे
२२५ चन्द्रोपेतात् काले
२२६ श्लुनाप्रयुक्ते
२२७ द्वन्द्वच्छः
२२८ अथणाश्वत्थान्नाम्न्यः
२२९ दृष्टे साम्नि
२३० गोत्रादङ्कवत्
२३१ वामदेऽयम्
२३२ जाते चाण् द्विर्दिद्वा
२३३ छन्ने रथे
२३४ पाण्डुकम्बली
२३५ तत्रोद्भूत नमत्रेभ्यः
२३६ स्थण्डिले शेते ब्रती
२३७ संस्कृते भक्ते
२३८ शूलयोऽयक्षैरैयदाधिकी

दशिवत् कौदशिवतम्

२३९ कश्चित्

इति शाकटायनसूत्रपाठे
द्वितीयस्याध्यायस्य
चतुर्थं पादः ॥

द्वितीयाध्यायः समाप्तः ॥

प्रथमः पादः ।

- १ नद्यादिराप्द्रदूरोत्तराड्ढ
रथैत्याहञ्
२ पारावात्वारपारेभ्यः खः
३ ग्रामाद्यखञ्
४ कत्र्यादेशच् ढकञ्
५ कुण्ड्याया यलुक् च
६ कुलकुक्षिग्रीवाच्छ्वास्थल-
ङ्कारे
७ दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यण्
८ क्रीडामातस्त्रात्यश्
९ निमो गते
१० वैषमोच्छशश्वसः
११ द्यूदक्प्रागपाक् प्रतीचो यः
१२ कन्धोयाष्ठण्
१३ वणौ वुञ्
१४ यल्लुच् द्विपदिकाविश्या-
रफट्
१५ रङ्गो प्राणिनि वा
१६ रूप्योत्तरपदादरण्यारणः
१७ दिगादेरनाम्नः

१८ मद्रादञ्
 १९ उदग्रामाद्यकसलोन्नः
 २० गौष्ठीतैकीगोमतीशूरसेनवा
 हीकात्
 २१ शकलादेर्वृद्धात्
 २२ वृजः
 २३ न दूठ्यच्चः प्राग्भरतेषु
 २४ भवतष्ठण्डसु
 २५ जनपरराज्ञोऽक्ठः
 २६ दोशकः
 २७ सठणादिभ्यः कालात्
 २८ ठयादिभ्यच्छृण्ण्ठौ
 २९ काश्यादिवाहीकग्रामात्
 ३० वोशीनरग्रामात्
 ३१ ब्रजिमद्राद्देशात्कः
 ३२ ओष्ठण्
 ३३ दीरेषु प्राचः
 ३४ ईरोपान्त्याद्दृञ्
 ३५ प्रस्थपुरवहान्तयोपान्त्य
 धन्वनः
 ३६ राष्ट्रेभ्यः
 ३७ बहुषिषयेभ्यः
 ३८ धूनादिकच्छाग्निवक्त्रवर्तो
 त्तरपदात्
 ३९ सौविरेषु कुलात्
 ४० समुद्रान्ध्रनावोः
 ४१ नगरात्कुत्सादाक्षये
 ४२ पथ्यध्यायन्यायविहारत्रि-
 भेऽरण्यात्
 ४३ गोमये वा

४४ कुसुयुगन्धरात्
 ४५ साल्वाद्गोयवाग्वपत्तौ
 ४६ कच्छादेर्नृस्थे
 ४७ कोपान्त्याच्चाण
 ४८ पृथिवीसध्याक्निवासान्म
 ध्यमश्वास्थ्य चरते
 ४९ छः
 ५० गह्रादिगर्तोत्तरपदेभ्यः
 ५१ दोः कन्यापलदनगरग्राम-
 ह्रदोत्तरपदकखोपान्त्यात्
 ५२ कटादेः प्राचः
 ५३ पराङ्कृणाङ्कारद्वाजात्
 ५४ पर्वताब्जरे
 ५५ वा
 ५६ वेशुकादिभ्यच्छण्
 ५७ युष्मदस्मदोऽञ्खञौ वाक-
 ङ्चैकस्मिँस्तवकममकम्
 ५८ योऽर्धात्
 ५९ सादेष्ठण्
 ६० दिगादेस्तौ
 ६१ ग्रामराष्ट्रस्याण् ठणौ
 ६२ परावराधमोत्तनादेर्यः
 ६३ अन्तावोऽधसो मः
 ६४ समानादिलोकोत्तरपदाद्या-
 त्मादिभ्यष्ठण्
 ६५ ऊर्ध्वाद्दमदेहान्मकषोर्ध्व-
 स्थैकेषाम्
 ६६ वर्षाकालेभ्यः
 ६७ शरदः कर्मणि आहु
 ६८ रोगालपे वा

६९ निशाप्रदीपहेमन्तात्

७० लुक्तोऽणि

७१ पुराणम्

७२ श्वसस्तट् च

७३ पूर्वाह्णापराह्णात्तनट्

७४ सायं चिरं प्राह्णे प्रगेऽठययात्

७५ चिरपस्तपराः स्त्रः

७६ भर्तुसन्ध्यादेरण्

७७ संवत्सरात्पर्वकले

७८ प्रावृष एष्यः

७९ श्योऽन्वठिघट्टीपात्

८० पश्चादाद्यन्तायादिमः

८१ मध्यान्मः

८२ उत्कर्षोपकर्षयोरः

८३ स्थामाजिनात्ताच्छलुक्

८४ डेकृतलठथक्रीतसम्भूते

८५ कुशले

८६ पथोऽकः

८७ कोऽश्मादेः

८८ जाते

८९ प्रावृषष्टः

९० शरदो वुञ् नाञ्जि

९१ निम्बवपकरात्काली

९२ पूर्वाह्णापराह्णाद्द्रामूलप्रदो-

षावस्कराद्बुष्

९३ पन्थकः

९४ वाश्चामावास्यायाः

९५ अविष्टाषाढाच्छरच

९६ फल्गुन्याष्टः

९७ पुष्यार्थपुनर्वसुहस्तविशा-

खानुराथावहुलास्वातेसुक्

९८ चित्रारैवतीरोहिण्याश्चित्र-
याम्

९९ वान्यवत्सशालात्

१०० स्थानान्तगोशालखर
शालात्

१०१ सोदर्यसमानोदर्यौ

१०२ कालात्साधुपुष्ट्यत्पच्य-
माने

१०३ उप्ते

१०४ आश्वयुज्या वुञ्

१०५ ग्रीष्मवसन्ताह्वा

१०६ देय ऋणे

१०७ कालाप्यश्वत्थयवसुमोमा-
ठयामेषसमसोऽकः

१०८ ग्रीष्मावरमसाद् वुञ्

१०९ संवत्सराग्रहायराष्टयच

११० रुचति मृगे

१११ जयिनि च

११२ मवे

११३ दिगाद्यङ्गांशाद्यः

११४ मध्याच्छणदिनामकच

११५ जिह्वामूलाङ्गुलेश्छः

११६ वर्गान्तात्

११७ यखौ चाशठ्ठे

११८ दूतिकुक्षिकलशिवस्त्य

हेर्दथ्

११९ आस्तेयम्

१२० ग्रीवाया अरच

१२१ चतुर्मासान्नाञ्जि

१२२ यज्ञे ऋयः .

१२३ गम्भीरपञ्चजनबहिर्देवात्

१२४ परिमुखादेरठययीभावात्

१२५ पर्यनीर्यामादृण्

१२६ उपाठकानुनीविकर्णात्प्राये

१२७ अन्तः पूर्वात्

१२८ ठोन्नः पुराद्रूढौ

१२९ कर्ण ललाटात्कः

१३० ऊसो ठयाख्याने च ग्रन्थात्

१३१ ऋग्दृठयजिज्याभ्यष्टण्

१३२ ऋषेरध्याये

१३३ बहुचः प्रायः

१३४ पीरोडाशपुरोडाशादृढौ

१३५ छन्दसो यः

१३६ शिक्षादेशषाण्

१३७ डमस्स्वे

१३८ हलशीरादृण्

१३९ समिध आधाने टेन्यण्

१४० आग्नीध्रं गृहे

१४१ रथात्सादेशच वोद्ङ्क्ते

१४२ यः

१४३ वाहनादेरञ्

१४४ वाहनात्

१४५ वाच्यपश्युपकरणे

१४६ बहेस्तुरिद् च

१४७ द्वन्द्वद्विवाहे वुञ्

१४८ वैरेदेवासुरादिभ्यः

१४९ चरणात् वुञ्

१५० धर्माग्नाये

१५१ छन्दोगौविषकयाज्ञिकबव-

हृचनटाज्ज्यः

१५२ आथर्वणोऽण्

१५३ शाकलात्मङ्घ्रघोषाङ्कल-
क्षणे वा

१५४ गोत्रादङ्यजिज्

१५५ वुञ् शिठयदयङ्गनाणवे

१५६ रैवतिकादेशकः

१५७ कौपिञ्जलहास्तिपदादण्

१५८ डमेरागते

१५९ विद्यायोनिस्वन्धात् वुञ्

१६० पित्र्यं वा

१६१ उष्टण्

१६२ आयस्थानात्

१६३ शुण्डिकादेरण्

१६४ नृहेतुभ्योभयङ्ग्यौ वा

१६५ गोत्रादङ्कवत्

१६६ प्रभवति

१६७ त्यदादेर्मयट्

१६८ वैडयः

१६९ टः प्रोक्ते

१७० मौदादिभ्यः

१७१ कठादिभ्यश्श्लुग्वेदे

१७२ तित्तिरिवरतन्तुखण्डिको-
खाच्छण्

१७३ उगलिनो गिहन्

१७४ शौनकादिभ्यो णिन्

१७५ पुराणे कल्पे

१७६ काश्यपकौशिकाद्वेदवञ्

१७७ शिलालिपाराशर्याकर्तृभि-
स्तु सूत्रे

१७८ कृशाश्वकापिलियकर्मन्दा-
दिम्

१७९ एकदिशि

१८० तस्

१८१ यश्चोरसः

१८२ सपञ्चाते

१८३ नाम्नि कृते

१८४ कुलालादेर्वुञ्ज

१८५ छन्दस्योरस्योरससर्ववर्माणा-
सार्धवर्माणाः

१८६ यन्धे

१८७ अमोऽधिकृत्य

१८८ ज्योतिषम्

१८९ द्वन्द्वेन्द्रजननादिभ्यः
प्रायश्छः

१९० गच्छति पथिदूते

१९१ अभिनिष्क्रानति द्वारे

१९२ भजति

१९३ महाराजावित्तादेशकाला-
ठ्ठण्

१९४ वासुदेवाजंनाहुच्

१९५ गोत्रसन्निभ्यः प्रायोवुञ्ज

१९६ सरूपपादुष्रे राऽद्रवत्सर्वम्

१९७ सोर्निवासादस्य

१९८ अभिजनात्

१९९ कोऽस्त्राजीवेऽग्नेः

२०० तुदीवर्मत्या ढक्

२०१ शयिष्ठकसिन्धवादिशलातु-
राश्याञ्छण्

इति शाकटायनीयसूत्रपाठे
तृतीयस्याध्यायस्य

प्रथमः पादः ॥

—:०:—

द्वितीयः पादः

१ ठण्

२ टोजितजयद्दीव्यत्खनत्सु

३ संस्कृते

४ कोपान्त्यकुलस्यादण्

५ तरति

६ नौद्यचष्टः

७ चरति

८ पर्पादिष्टट्

९ पदिकः

१० श्वगणाद्वा

११ वेतनादेर्जावति

१२ वस्तक्रयविक्रयेभ्यष्टः

१३ कश्चायुधात्

१४ ब्रातीनञ्

१५ मस्त्रोत्सङ्गादिष्टट्ठण् हरति

१६ विवधवीवधात्

१७ अण् कुटिलिकायाः

१८ निर्वृत्तेऽक्षयूतादेः

१९ भावादिभः

२० क्तिरिभे

२१ याचिताऽपनितयात्कण्

२२ संसृष्टे

२३ चूर्णलवणमुद्गादिनाण्

२४ ष्यञ्जनैरुपसिक्ते

२५ ओजस्सहोऽम्भसा वर्तते

२६ तत्प्रत्यनीर्णामकूलेपात्
 २७ परेमुखपाश्वात्
 २८ दधाने वृद्धे गर्भ्ये
 २९ कुमीदादृट्
 ३० दशैकादशादृश्च
 ३१ रत्नदुच्छतोः
 ३२ मीनमत्स्यपक्षिसृगार्याद्
 भ्रन्ति
 ३३ परिपन्थं तिष्ठति च
 ३४ परिपथम्
 ३५ माथोत्तरपदपदठयाक्रन्दा-
 द्भावति
 ३६ पश्चात्पथनुपदात्
 ३७ परद'रादीन्यति
 ३८ प्रतिपथादृश्च
 ३९ पदोत्तरपदपदार्थललाम-
 प्रतिकरठाद्गृह्णाति ।
 ४० धमाधर्मौ चरति
 ४१ समहान्संभवेते
 ४२ परिषदं ग्यः
 ४३ सेनां वो
 ४४ सुस्नोतादीन्पृच्छति
 ४५ प्रभूतादिभ्यो ब्रुवति
 ४६ माशब्दमित्यादिभ्यः
 ४७ शाब्दिकदार्दरिकलालाटिक
 कौककुटिकाः
 ४८ ऊसो धर्म्ये
 ४९ नराद्युतोऽण्
 ५० वैशस्त्रवैभाजित्रे
 ५१ वक्रये

५२ तदस्य पश्यम्
 ५३ किशरादेष्टृ
 ५४ शलालोर्वा
 ५५ शिल्पम्
 ५६ महद्भुक्तभर्भराद्वाण्
 ५७ प्रहरणम्
 ५८ परश्वथाद्वाण्
 ५९ शक्तियष्टेष्टीकण्
 ६० वृष्टादिभ्योऽन्येषाम्
 ६१ दैष्टिकास्तिकमास्तिकाः
 ६२ शीलम्
 ६३ कृत्रादेरञ्
 ६४ तूष्णीकः
 ६५ वृत्तोऽपपाठोऽनुयोगे
 ६६ बहुश्च पूर्वपदादृः
 ६७ भक्तोऽस्मै हितम्
 ६८ नियुक्तं दीयते
 ६९ भक्तौदनाद्वाण् ठट्
 ७० आणामांसौदनादृः
 ७१ नवयज्ञादयोऽस्मिन्वर्तन्ते
 ७२ तत्र नियुक्ते
 ७३ ठोऽगारान्तात्
 ७४ अध्यायिन्यदेशकालात्
 ७५ संस्थानप्रस्तारतदन्तकठिना-
 न्तेषु ठयवहरति
 ७६ निकटादिषु वसति
 ७७ सतीर्ष्यः
 ७८ संख्यादेश्चार्हदलुचः
 ७९ गोदानादीनां ब्रह्मवर्ष्ये
 ८० चन्द्रायणं च चरति

८१ देवव्रतादीन् द्विन्	१०६ रात्रयहृत्संवत्सराच्च
८२ इवुश्वाष्टाचत्वारिंशच्चालु- मास्यं यलुक्च	द्विगोवां
८३ तुरायणपारायणं यजमा- नाधीयाने	१०७ वर्षादश्च
८४ संशयं प्राप्तोऽर्थे	१०८ प्राणिनि भूते
८५ क्रोशयेजनाच्छताद्योजना- च्चाभिगमाहं	१०९ मासाहृद्यसि यः
८६ तद्यात्येभ्यः	११० खञ्ज
८७ पथष्टद्	१११ षण्मासाहृद्यथयाः
८८ नित्यं साः पन्थश्च	११२ सोऽस्य ब्रह्मचर्यतद्वृत्तोः
८९ शङ्कूत्तराजवारिस्यलजङ्ग- लकान्तारादिनाहृते च	११३ समयात्प्राप्तात्
९० स्थलादिनायमधुकनरिचे	११४ ऋत्वादिभ्योऽण्
९१ योगादये शक्ते	११५ कालाद्यः
९२ योग्यकार्मुके	११६ दीर्घात्
९३ यज्ञानां दक्षिणायाम्	११७ प्रयोजनम्
९४ तेषु देये	११८ एकागाराच्चोरे
९५ काले कार्यं च भववत्	११९ ब्रूलादिभ्योऽण्
९६ ह्युष्टादिष्वण्	१२० विशाखाषाढान्मन्थदशडे
९७ तेन हस्तयथाकथा चाद्यणम्	१२१ उत्थापनादेशकः
९८ संपादिनि	१२२ विशिषदिहहिपुरिसमापो- ऽनात्सपूर्वपदात्
९९ कर्मवेषाद्यः	१२३ स्वर्गस्वस्तिवाचनादिभ्यो यश्श्लुक्
१०० कालात्परिजट्यलभ्यकार्य- सुकरे	१२४ आकालिकं ठश्चाद्यन्ते
१०१ निर्वृत्ते	१२५ त्रिंशद्विंशतेह्युर्नारुन्या- ह्रात्
१०२ तस्मै सृतादिष्टे	१२६ सङ्ख्याहृतेश्चाशक्तिष्टेः कः
१०३ तं प्राणि भूते च	१२७ अनादेशशतादतस्मिन्यठी
१०४ षण्मासापरयठी	१२८ वातोष्ठः
१०५ सामायाः खः	१२९ सहस्रशतमानादश्
	१३० कंसार्धाद्दृद्
	१३१ अर्धात्पलकंसकर्षात्

१३२ कार्षापणात्प्रतिश्चास्य वा	१५९ वस्नांशभृत्यस्य
१३३ शूर्पादञ्	१६० मानम्
१३४ वसनात्	१६१ संख्यायास्सङ्ख्यमूत्रपाठे
१३५ विंशतिकात्	१६२ नाञ्चि
१३६ द्विगोः सः	१६३ त्रैशचात्वारिंशं
१३७ खारीकाकणीभ्यः कच्	१६४ पञ्चदशद्वर्गं वा
१३८ नाषपणपादाद्यः	१६५ स्तोमे इट्
१३९ शताद्वा	१६६ तद्वृद्धद्विदशहत्सु वंशादे-
१४० शानात्	भौरात्
१४१ द्वित्रेण च	१६७ वस्नद्रठयाटुकम्
१४२ अलुघो नाग्नि पश्लुक	१६८ पचत्यञ्च द्रोणात्
१४३ वाणः	१६९ संभवदवहरतोश्च
१४४ सुवर्णकार्षापणात्	१७० पात्राढकाचितात्खो वा
१४५ द्वित्रिंशद्विंशदकश्चिस्तात्	१७१ द्विगोष्ठट् खी
१४६ मूल्यैः क्रीते	१७२ श्लुक्च कुलिजात्
१४७ तस्य वापे	१७३ अर्हति
१४८ वातपित्तश्लेष्मसन्निपाता-	१७४ दण्डादियज्ञाद्यधम्
च्छमनकोपने	१७५ पात्रात्
१४९ हेतौ संयोगोत्पत्ते	१७६ कडङ्गरदक्षिणास्थालीभि-
१५० ठद्यज्जस्रवर्चमाद्योऽसंख्या-	लाच्छयौ
परिमाणाश्वादेः	१७७ शालीनकौपीनात्विजिनाः
१५१ पुत्राच्छयौ	१७८ छेदादेर्नित्यम्
१५२ पृथिवीसर्वभूमिन्यामञ्	१७९ वैरङ्गिकः
१५३ ईशे	१८० शीर्षच्छेदाद्यो वा
१५४ ज्ञाते	१८१ यः
१५५ लोकसर्वलोकात्	१८२ वहति रथप्रासङ्गात्
१५६ तदत्रास्मै वा वृद्ध्यायला-	१८३ धुरो यदण्
भोपदाशुल्क देयस्	१८४ वामाद्यादेः सः
१५७ इदर्धाट्	१८५ अश्चैकादेः
१५८ भागाद्यठौ	१८६ शकटादण्

१८७ हलसीराट्टण्
 १८८ विध्यत्यनन्येन
 १८९ धनगणं लडधा
 १९० योऽज्ञात्
 १९१ पदमस्मिन्हृश्यम्
 १९२ नौविधेण तार्यबध्ये
 १९३ न्यायार्थादनपेते
 १९४ नदस्य करणे
 १९५ वश्यपद्यवयवस्यधेनुडया-
 गार्हपत्यजन्यधर्म्यहृद्यसू-
 लयम्
 १९६ तत्र साधौ
 १९७ पद्यलिपिबसतिस्वपतेर्दण्
 १९८ भक्तायः
 १९९ परिषदो वयश्च
 २०० सर्वजनात्स्वञ्च
 २०१ प्रतिजनादेः
 २०२ कथादेष्टण्
 २०३ देवतान्तात् तदर्थं
 २०४ पाद्यार्घ्यं
 २०५ व्योऽतिथेः
 २०६ हलस्य सादेश्च कर्षे
 २०७ सीतया सङ्गते
 २०८ छः
 २०९ हविरकमेदापूपादेर्यो वा
 २१० युगाद्योर्यः
 २११ शुन्यशून्योदन्यनभ्याः
 २१२ कम्बलाकाञ्चि
 २१३ तस्मै हितेऽराजाचार्यब्रा-
 ह्मणकृष्णः

२१४ रथखलतिलयं वमाषवृषभ-
 ह्नप्राययङ्गाद्यः
 २१५ पद्योऽजावेः
 २१६ माणवचरकात्खञ्
 २१७ भोगोत्तरपदात्मन्भ्यां खः
 २१८ पञ्चमर्वविश्वाम्नातात्म-
 धारयात्
 २१९ नर्वमहतष्ठण्
 २२० नर्वारणो वा
 २२१ परिणामिनि तदर्थं
 २२२ चर्मणयञ्
 २२३ ऋषभोपानहाऽऽयः
 २२४ छदिवलंढण्
 २२५ परिवारस्य स्यात्
 २२६ अत्र च
 २२७ तत्

इति शाकटायनीयसूत्रपाठे
 तृतीयस्याध्यायस्य
 द्वितीयः पादः ॥

तृतीयः पादः ।

१ तस्यार्हं कृत्ये वत्
 २ सुप इवे
 ३ तत्र
 ४ तस्य
 ५ भावे त्वबल्
 ६ प्रात्कादगडुलादेः
 ७ नञतत्पुरुषादबुधादेः

८ पृथ्वादेर्वेगम्
 ९ वर्णदूढादिभ्यष्टषण्ण
 १० पतिराजान्तगुणाङ्गराजा-
 दिभ्यः कृत्ये च
 ११ सहायाद्वा
 १२ वयः प्राणिजातेरञ्
 १३ युवादिहायनान्तादण्
 १४ लघ्वादेरिकः
 १५ हृदयपुरुषादसमासे
 १६ सखिबणिद्रूनाद्यः
 १७ स्तेयार्हन्त्यश्रीत्रम्
 १८ कपिज्ञातेर्दण्
 १९ योपान्त्याद्गुरूपोत्तमाद्गुञ्
 २० द्वन्द्वचोरादेः
 २१ गोत्रचरणाच्छ्लाघात्त्या-
 कारावाये
 २२ होत्राभ्यश्छः
 २३ ब्रह्मणस्त्वः
 २४ शाकटशाक्रिनी क्षेत्रे
 २५ धान्येभ्यः खञ्
 २६ ग्रीहिशालेर्दण्
 २७ यवयवकषष्टिकाद्यः
 २८ वाणुमाघात्
 २९ भङ्गोमातिलात्
 ३० रजस्यलाडवाश्च कटः
 ३१ गम्येऽह्वाश्वात्खञ्
 ३२ कुलाज्जल्पे
 ३३ तुल्ये कस्संज्ञाप्रतिकृत्याः
 ३४ न नृपकार्येष्वजच्चित्रे
 ३५ जीवनेऽपश्ये

३६ देवपथादिभ्यः
 ३७ वस्तेर्दञ्
 ३८ शिलायां ढञ्
 ३९ शाखादेर्यः
 ४० द्रोर्भवये
 ४१ कुशायाच छः
 ४२ काकतालीयादयः
 ४३ शर्करादेरण्
 ४४ एकशालायाष्ठः
 ४५ गोण्यादेश्च ठण्
 ४६ कर्कलोहिताहीकश्च
 ४७ पीलवादेः कुणः पाके
 ४८ कर्णादिपक्षाज्जाहति मूले
 ४९ शीतोष्णात्प्रदासह आलुः
 ५० क्षिमादेलुस्सहे
 ५१ बलवातादूलः
 ५२ यथामुखसम्मुखाद्दर्शने खः
 ५३ सर्वादेःपथाङ्गकर्मपत्रपात्र-
 शरावाद्दद्यापिनि
 ५४ आम्रयद्म्
 ५५ यथाकामानुकामान्यन्तपा-
 रावारावारपारान्गामिनि
 ५६ अनुगबलम्
 ५७ अश्वानं यस्वी
 ५८ छश्चाभ्यमित्रम्
 ५९ परीक्षरीणपरम्परीणपुत्र-
 पौत्रीणसर्वाग्नीनायानधी-
 नानुपदीनागधीनाद्यश्ची-
 नाद्यप्रातीनसमांसमीन-
 सामपदीनम्

६० तदस्य प्रमाणान्मात्रं

६१ इस्तिपुरुषाद्वाण

६२ वोर्ध्वं दग्धद्वयसत्

६३ श्लुग्मानात्

६४ द्विगोस्संशये च

६५ मात्रं

६६ शन्शद्विशतेः

६७ द्विन्

६८ घत्विदंक्रिमः

६९ एतदो वो चः

७० यत्तदः

७१ किमश्च संख्याया इतिश्च

७२ अथयवात्तयत्

७३ द्वित्रिभ्यां लुग्वा

७४ द्वादेर्गुणान्मूल्यक्रमे मयत्

७५ अधिकमस्मिन्शतसहस्रे-

तत्संख्यं शतिशदृशान्तादह

७६ संख्यापूरणे इट्

७७ घतोरिषट्

७८ बहुगणपूगमङ्गात् सिषट्

८९ षट्कृतिकतिपयात् ष्यट्

९० चतुरः

९१ यत्तौ चश्श्लुक्च

९२ विंशत्यादेस्तमह् वा

९३ शतादिमासार्धमाससंव-

त्सरात्

९४ षष्ठ्यादेरनादेः

९५ नो मट्

९६ द्वित्रेस्तीयद्रेश्च अश-

९७ पूर्वमनेन सादेश्चैन

९८ इष्टादेः

९९ आद्रुमद्यभुक्तं ठेनौ

१०० क्षेत्रेऽन्यस्मिन्कारये कः

१०१ श्रोत्रियो वा खन्दोऽध्यायी

१०२ इन्द्रियम्

१०३ तेन वित्ते चञ्चुचणौ

१०४ इतो ग्रन्थस्य ग्राहके

कश्श्लुक्च

१०५ ग्रहणाद्वा

१०६ सस्यात् गुणात्परिजाते

१०७ पार्श्वकायशूलिकदा-

रहाजिनिकानुपद्यान्वेष्टा

१०८ धनहिरण्येऽभिलाषे

१०९ स्वाङ्गेषु सक्ते

११० उदरे ठगाद्येने

१११ कर्मठो घटः

११२ अशं द्वारिणि

११३ शीतकोठ्याकौ कारिणि

११४ तन्त्रान्त्रयोऽद्भुते

११५ कमितर्यन्धभ्यमीभ्यः

११६ विशालविशंकटविकटसङ्क-

टोत्कटप्रकटनिकटा-

वकटावकुटारावटीटाव-

नाटावभ्रटनिबिहनिबि-

रीसच्चिकृषिकिनचिपिट

विह्वविह्वचुह्वीपत्याका-

धित्यकाः

११७ तदस्मिन्प्रयोऽक्तं नाम्नि

११८ कौलसासीवटकिन्धी

११९ ब्राह्मणकोठिनके

११० कालः प्रयोजनमस्य रोगे	१३९ केशाद्गः
१११ मुख्यः	१४० मययादिभ्यः
११२ शङ्खलकः करमे	१४१ स्वाङ्गाद्वीनादः
११३ उन्मनस्युदरसोः	१४२ अस्त्रादिभ्यः
११४ सञ्जातं तारकादिभ्य इतः	१४३ शङ्गादारकः
११५ गर्भादप्राणिनि	१४४ फलवर्हाच्चैनः
११६ अस्त्यस्मिन्वेति मनुः	१४५ मलादीमसश्च
११७ आयात	१४६ मरुत्पर्वणस्तः
११८ वातदन्त बलललाटादूढः	१४७ बलितुगिडवटेर्भः
११९ प्राययङ्गादातो लः	१४८ ऊर्णाहंशुभमो युस्
१२० सिध्मादिरुक् क्षुद्रजन्तोः	१४९ कंशमस्तियुस्तुयस्तवमाः
१२१ प्रज्ञापर्णादकफेनाङ्गुली	१५० तपस्त्रग्मायामेधासो विन्
१२२ काङ्गाजटाघाटात् क्षेपेः	१५१ तन्निस्त्रार्णवोर्जस्वलोर्जस्वि-
१२३ वागालाटौ	ज्ञानयाविन्गोमिन्
१२४ गिमन्	१५२ नौशिखादिभ्यां ठेनौ
१२५ मधुक्खिलोमपिच्छादिभ्यो	१५३ श्रीच्याद्यतोऽनेकाचः
रवलशेलाः	१५४ अशिरसोऽशीर्षश्च
१२६ नोऽङ्गादेः ।	१५५ अर्थाथान्ताद्वावात्
१२७ शाकीपलालीदद्रवा ह्रस्वश्च	१५६ व्रीहितुन्दादेरिलश्च
१२८ विषुणलस्यौ	१५७ स्वाङ्गाद्विवृद्वात्
१२९ प्रज्ञाश्रद्धाशौचरोर्णः	१५८ गुणादिभ्यो यः
१३० ज्योत्स्नादिभ्योऽण्	१५९ रूपत् शस्ताहतात्
१३१ शिकताशर्करात्	१६० गवादेश्छण्
१३२ इलश्च देशे	१६१ निष्कादेश्छत्सहस्तात्
१३३ द्युद्रोर्मः	१६२ एकादेः कर्मधारयात्
१३४ कायहासहभाबहादीरः	१६३ सर्वादेरिन्
१३५ कच्छा डुरः	१६४ ह्रन्द्हरुमिन्द्र्यात् प्राणस्थि-
१३६ दन्त उक्तः	दस्वाङ्गात्
१३७ मेधारथाद्देरः	१६५ वातातिसारपिसाचात्कक्च
१३८ कृपाहृदयादालुः	१६६ वयसि इतः

- २६७ सुखादेः
 १६८ मालात् क्षेपे
 १६९ धर्मशीलवर्णान्तात्
 १७० बाह्वर्वादिर्बलात्
 १७१ मन्माकाञ्चि
 १७२ इस्तदन्तकराञ्ज्जातौ
 १७३ पुष्करादेर्देशे
 १७४ वर्णा ब्रह्मचारी
 १७५ सूक्तसाम्नि छः
 १७६ प्रलुग्वाध्यायानुसवाके
 १७७ विमुक्तादेरण्
 १७८ घोषडादेवुञ्
 १७९ प्रकारे जातीयर्
 १८० कौश्रवादेः
 १८१ कच्छयवकीर्णसुरावदात-
 गोमुत्रात्तिलव्रीहिशात्य-
 हिसुराच्छादने

इति श्रीशाकटायनीयसूत्रपाठे
 तृतीयस्याध्यायस्य
 तृतीयः पादः

—:०:—

चतुर्थः पादः ।

- १ भूतपूर्वै रचरट्
 २ गोष्ठात्तञ्ज्
 ३ षष्ठ्या रुप्परचरट्
 ४ व्याश्रये तस्
 ५ व्याधेः प्रतीकारे
 ६ पर्यभेस्सर्वाभये
 ७ आद्यादिभ्यः

- ८ क्षेपालिग्रहाढ्यथे कर्तुं स्तु-
 तीयायाः
 ९ पा०हीयमानेन
 १० पञ्चम्याः प्रतिना
 ११ अहीयरुहोऽपाये
 १२ अद्रवादिष्वैपुलयात्सर्वादि-
 किंबहोः प्तस्
 १३ इतोऽतः कुतः
 १४ भवदायुष्मदीर्घायुर्देवानां-
 प्रियैकार्यात्
 १५ ञप् च [१६ ककुत्रात्रेह
 १७ सप्तम्याः
 १८ कियत्तत्तर्भवकान्यात्काले दा
 १९ सदैतर्हि अधुनेदानींतदा-
 नींसद्यः
 २० परेद्यव्यह्नि
 २१ पूर्वापराधरोत्तरान्यान्यत-
 रेतरादेद्युस्
 २२ सप्तपाद्युश्च
 २३ परुत्परार्येषनो वर्षे
 २४ अनद्यतने हिः
 २५ प्रकारे था
 २६ कथमित्यमुः
 २७ सङ्ख्याया था
 २८ विचाले च
 २९ दैकाञ्जध्यम्
 ३० द्वित्रेऽर्धमेधौ
 ३१ तद्वति धण्
 ३२ वारे कृत्वस्
 ३३ चतुस्त्रिहोस्सुञ्

३४ सकृत्
 ३५ सहोर्थासक्तौ
 ३६ दिशो दिग्देशकाले तृती-
 यायुजः
 ३७ पराधरात् स्नात्
 ३८ दक्षिणोत्तराच्चातस्
 ३९ अधराच्चात्
 ४० पश्चोऽपरस्य दिग्देशचाति
 ४१ वीत्तरपदेऽर्थे
 ४२ पुरः पुरस्ताद्वोऽवस्ताद-
 चोऽवस्तादुपर्यु परिष्ठात्
 ४३ दक्षिणाद्वा पश्चम्याः
 ४४ आदि दूरे
 ४५ उत्तरात्
 ४६ एनोऽदूरे
 ४७ प्रलुगच्छेः
 ४८ तीयशम्बवीजात्कृषी कृजा-
 हाश्
 ४९ सङ्ख्यादेर्गुणात्
 ५० सपन्ननिष्पन्नादतिपीडने
 ५१ मद्रमद्रान्मुण्डने
 ५२ प्रियसुखादानुकूल्ये
 ५३ दुःखनिष्कूलशूलसनयस-
 त्यात्प्रातिकूल्यनिष्कोषपा-
 पयापनाशपथे
 ५४ अनेकाधोऽठयक्तानुकरणा-
 त्कृभ्यस्तिभ्यां द्विश्च
 ५५ कर्मकर्तृभ्यां प्रागतत्तत्त्वे
 षिभः
 ५६ चेतोमनोरहोरजोऽरुश्च-

क्षुधो लुक् ष्वी
 ५७ बहुसोर्बहुलं
 ५८ ईगइलः
 ५९ व्याप्तौ सात्
 ६० जातेस्सम्पदा च
 ६१ तत्राधीने
 ६२ देये त्रा च
 ६३ देवादिभ्यः सप्तमीद्वितीयात्
 ६४ बहुलपार्थात्कारकाच्छसी-
 ष्टानिष्टे
 ६५ सङ्ख्यैकाद्वीप्सायाम्
 ६६ सङ्ख्यादेः पादादिभ्यो
 दानदण्डे च युच्लुक्च
 ६७ प्रकृते मयट्
 ६८ अस्मिन्
 ६९ तयोस्समूहवच्च बहुषु
 ७० निन्द्ये पाशप्
 ७१ तिङ्श्च प्रकृष्टे तनप्
 ७२ द्वयोर्विभज्ये च तरप्
 ७३ तौ ङः
 ७४ अठययैत्किंतिङोऽसरवे
 तयोर्ङाम्
 ७५ गुणाङ्गाद्वेष्टे यसु
 ७६ प्रशस्ते रूपप्
 ७७ ईषदसर्गोऽङादेः कल्प-
 ष्ठदेश्यठदेशीयर्
 ७८ सुपः प्रारबहुवर्वा
 ७९ न ङादेः कपोऽच्छिन्नादिभ्यः
 ८० अनत्यन्ते
 ८१ प्राक्कात्कप्

८२ तिङ्सर्वादेरहवन्त्यात्पू- र्ध्वोऽक्	१०८ एकात्
८३ युष्मदस्मदोस्त्वोऽसोभि	१०९ काद् डादेशचानत्यन्ते
८४ को दिश्चाठयस्य	११० न सामि वचने
८५ तूष्णीकाम्	१११ लोहितान्मयौ कः
८६ कुत्सितात्पाङ्गते	११२ रक्तानित्यवर्णयोः कालाश्च
८७ अनुकम्पातकीत्योः	११३ भीतोष्णाद्दृती
८८ बह्वचो नृनाम्नोऽलातेष्टः चैला वा	११४ लूनविहानात्पशौ
८९ वुजधौ चोपादेः	११५ तनुपुत्रासुस्नातसृहतीशू- न्यात्सूत्रकृत्रिमनिपुणसना- सवेदाच्छादनरिक्तौ
९० लकोऽचो लुक्प्रकृत्या च	११६ कुमारीकीर्हनेयोऽव्यादिभ्यः
९१ इलुक्युत्तरपदस्य षकन्	११७ तीयाहीकवाविद्यायाम्
९२ इलुक्याणिमात्	११८ जोऽष्टमाद्गणे
९३ अषडेकारुपूर्वपदस्याच्चि	११९ षष्ठात्
९४ द्वितीयादचः	१२० नाने कश्च
९५ तेनैचः	१२१ एकादाकिंश्चासहाये
९६ शेवलसुपरिविशालवरुणा- र्यमादेस्तृतीयात्	१२२ तिलात्पिप्लुपेभौ मिठफले
९७ क्वचित्तुर्यात्	१२३ सृदस्तिकः
९८ पूर्वपदस्य वा	१२४ मरुनी प्रशस्ते
९९ इत्वे	१२५ बहुलङ्कृतोद्वयसङ्मात्रट्
१०० कुटीशुषहाद्	१२६ वर्णात्कारः
१०१ शम्या हरौ	१२७ भेषजातिहोत्रादेवेभ्यष्ट्य- यहनल्
१०२ कुतुपः	१२८ नामरूपभागाद्वेयः
१०३ कासूगौर्याः षरट्	१२९ मर्तादिभ्यो यः
१०४ वत्मोर्णर्षभाश्वाद् ह्रासे	१३० नवाट्त्नतनखञ्च नू च
१०५ यत्तत्किमन्याद्द्वयोर्निर्धार्ये हतः	१३१ प्रात्पुराणे
१०६ वैकात्	१३२ प्रज्ञादिभ्योऽण्
१०७ बहूनां प्रश्ने हतनश्च	१३३ कृष्णौषधिश्चोत्रान्मृगभेषज- शरीरे

- १३४ कर्मणस्सन्दिहे
 १३५ वाचस्पतम्
 १३६ विनयादिभ्यः
 १३७ औपयिकम्
 १७८ अनुगादिभः
 १३९ जजिनोऽण
 १४० विसारिणो मत्स्ये
 १४१ त्रिज्योऽमुक्यकात्पूगात्
 १४२ त्रातङ्कादस्त्रियान्
 १४३ शस्त्रजीविसघाद् ऊयद् वा
 १४४ षाढीकेष्वब्राह्मणाराज-
 न्येभ्यः
 १४५ दामनीयौघेयपशुर्वादिवृका-
 च्छाजण टेन्यश्
 १४६ श्रीशनीशिखाशालोर्णान-
 त्वभिजिद्विदभूतो गोत्रेषो
 यञ्

इति श्रीशाकटायनीयसूत्रपाठे
 तृतीयस्याध्यायस्य

चतुर्थः पादः

—:०:—

समाप्तश्च तृतीयाध्यायः

प्रथमः पादः ।

- १ गुपौधूत्रिचिष्ठपन्नपजेरायः
 २ कस्यते शंङ्गीयङ्
 ३ नित्याप्रशपि
 ४ कित्तिङ्गुपेर्भिवज्यादिसना-
 निन्द्ये सन्
 ५ शान्दाऽनाम्बधाक्षिशाना-
 जं वजिज्ञासावैरूप्य ईचैः
 ६ धातोः कवहवादेर्यक्
 ७ चुरादिभ्यो शिच्
 ८ युजादेर्वा
 ९ भुवेः प्राप्ताविणिः
 १० अत्याद्यो काक्कह्लादिभ्योऽ
 रुचिशुभ्रिभ्यां भृशाभी-
 ह्यये यङ्
 ११ गलुप्सद्दहजज्जभभचर्दशगत्य
 र्थोभ्यां गस्य कुटिलयोः
 १२ श्लुग्बहुलम्
 १३ अचि
 १४ नोऽनः
 १५ प्रयुज्याप्यासिणङ्वा
 १६ कस्येककर्त् कात्मकतत्समः
 १७ सुपः कर्तुः काम्यः
 १८ क्यञ्चामाव्ययात्
 १९ गौणादाधाराच्चाचरि
 २० कर्तुः क्विप्
 २१ गल्भक्कीबहोढान्ङित्
 २२ ष्वङ्
 २३ तद्वत्योजसः
 २४ सो वा लुक्च

२५ अटमरसः

२६ मृशादेऽश्वी स्तः

२७ निद्रादिहाउभ्यो धर्मणि
क्यच्

२८ चिउवहुलं कृजादिषु

२९ श्वेताश्वश्वतरगालोडि-

तङ्गाः रकस्याश्वतरेतकलुकच

३० इलिकलयोरः

३१ सत्यार्थवेदस्याः

३२ निरस्यङ्गेभ्यः कर्मणो णिङ्

३३ पुच्छनाखडादस्ममाचौः

३४ चीवरात्वरिधाज्यौः

३५ सत्रकसकष्टकृच्छ्रगहना-

त्पापेचिबीषौ क्यङ्

३६ वाटपोऽमफेनादुद्वनि

३७ सुखादेर्भुंजि

३८ शठदादेः रुजि वा

३९ रोमन्यादुच्चर्षणे

४० नमोवरिवस्तपसः क्यच्

४१ चित्रङ्गो विस्मये

४२ ह्रस्वस्य तक् पिति किति

४३ द्विधातुः श्लुडिलड्डे प्र-

त्यये प्रात्क्कड्यचः

४४ आद्योकाच्

४५ सव्यङ्गश्च

४६ सुपः

४७ नाद्यच्

४८ ततः

४९ नबन्द्वा षलि

५० द्विरेकेषाम्

५१ यकस्तृतीयः

५२ ईर्दयः

५३ सन्वा

५४ चरिचल्पतिवदोऽचि

५५ घनाघनपटूपटम्

५६ चिक्लिदचकनसदाश्वत्साहू
न्मीढवत्५७ सीधीपञ्चीप् सन्युधाठज्ञपे-
र्क च

५८ थिठधीप दन्मः

५९ वीन्मुषोऽनाप्येऽचः

६० शुमीनारमलभशक्पत्पदा-
मिस

६१ राधेर्वचे

६२ लिटीडप्येत्

६३ त्रपफलिभजत्रफट्क्कङ्गादि-
ददिशमिऊतस्यातोऽन्तर्हलोः

६४ फणादिजृञ्स्त्रञ्चर्मा वा

६५ अन्धग्रन्थोऽर्लुदच

६६ दन्मः

६७ ये वा

६८ घोर्हिं

६९ देर्लिटीणिः

७० पिषस्येठडे

७१ हिचनोऽडे कुः पूर्वात्

७२ जेर्लिट्सनि

७३ चेर्वा

७४ सञ्जेऽचिचचि

७५ न स्विदिस्वदिसञ्चिस्तोः

७६ पूर्वस्यास्वेऽधीयुठयोः

७७ आरण्यजन्मभयः	१०६ नक्षत्राश्चन्द्राद्यनेकहलः
७८ द्युतेरिः	१०७ भूठयथोऽदित्
७९ खरश्चर	१०८ इग्यजस्साचेऽर्याज्यम्
८० द्विवेष्टोवा	१०९ न वः
८१ लुक्खयि	११० वा
८२ हलोऽनादेः	१११ ष्ये च
८३ अठपाक्	११२ ज्यः
८४ कुहोश्चुः	११३ व्यः
८५ यङोऽकवतेः	११४ परेर्वा
८६ ऐङमिदाहाकोः	११५ श्रथादिस्वठवचः किति
८७ वन्चस्त्रन्सठवःसुभ्रन्शक- स्पत्पदिस्कन्दात्कीम्	११६ वशिष्ठयच्चिव्यधिव्यायहिन्न- श्चिप्रच्छिन्नज्जां किङ्कति
८८ अतोऽनुनासिकस्य सम्	११७ स्वापेर्ङे
८९ जठजभदहृदशमठजपसाम्	११८ वशो न यङि
९० चर्कलाम्	११९ स्वठठयास्यमः
९१ ति चातोऽल्युत्	१२० चायः की
९२ रीसृत्वताम् ।	१२१ द्रुत्युक्ती ह्रः
९३ रम् रिम् च प्रलुचि	१२२ शी मन्डे
९४ निजामेत्	१२३ श्रवेर्वा
९५ पृभृहाङ्माङामित्	१२४ लिङ्यङि
९६ सन्त्यतः	१२५ न
९७ ओः पुयङ्जये	१२६ प्याथः
९८ श्रुस्त्रु प्रुत्लुचयोर्वा	१२७ कयोरनुपसर्गस्य
९९ स्वपेर्णांशुः	१२८ आङोऽन्धूधसोः
१०० सन्वल्लघौ ङेऽनग्लुचि	१२९ स्फायः
१०१ लघोदीर्घोऽनजादेः	१३० सत्यः प्रपूर्वस्य
१०२ स्मृदस्तत्वर्चदप्रथस्वशोऽत्	१३१ द्रवसूतो श्यः
१०३ वेष्टि चेष्टो वा	१३२ प्रतेः
१०४ गणश्चेः	१३३ वाभ्यवपूर्वस्य
१०५ लिट्यादादेरतः	१३४ शृतं पक्वो हविः क्षीरे

१३५ दीर्घोऽचोऽवः	१६२ विलौ तडि
१३६ क्तित्रलिक्किडटयनुनासिके	१६३ उः
१३७ सनि	१६४ गमो वा
१३८ इघनः	१६५ यमस्मौ विवाहे
१३९ तनो वा	१६६ गन्धने
१४० क्रमस्त्व	१६७ घ्नः
१४१ शूचलोऽनुनासिके च	१६८ घुस्थोरि च
१४२ त्वउवर्मठयविल्लिवोऽधश्च	१६९ अन्तयोपान्त्यर्तामिर्
१४३ राञ्जुक	१७० पुवाद्दृ
१४४ गाङ्कुटां डिद्वदडिण	१७१ क्तेऽनिट्चञः कुर्धितिः
१४५ इटि विजः	१७२ वाक्याद्यनिदोवचदाघं नाम्नि
१४६ वोर्णोः	१७३ उद्गादयः
१४७ श्लयठलौ	१७४ न गतौ वन्धः
१४८ किद्वल्लिटीन्धेश्चासंयोगात्	१७५ याजादयो यज्ञाङ्गे
१४९ स्वन्जेर्वा	१७६ दयरायावश्यके
१५० नश्जस्तिन त्वि न्युपान्त्ये	१७७ निपाद्युजः शक्ति
१५१ थकवच्चिलुउच्यृतिवृषिसृषि कृश हाट	१७८ भुजोऽदौ
१५२ यौ हलादेरलस्संस्त्वोः	१७९ त्यउवजः
१५३ उति शपः कयोर्भावारम्भे	१८० एचोऽश्याः
१५४ शीङ्ङीङ्पूङ्स्विद्यादिक्षि द्दुषो न	१८१ ठयोऽलिटि
१५५ मृषः क्षान्तौ	१८२ स्फुरस्फुलोर्घञि
१५६ त्वि	१८३ अभ्यपगुरो वा
१५७ स्कन्दस्यन्दः	१८४ डीङ्ङस्सनि
१५८ मृङ्मृद्गुधकुषक्लिश्चद्वसः	१८५ प्याक् डि
१५९ रुद्विन्मुावग्रहिस्वप्प्रच्छां सनि च	१८६ मिङ्मीजोरखाधि
१६० सोकः	१८७ लीङ्ङलिनात्योर्वा
१६१ हलि	१८८ पूजाप्रलम्भाभिभवे णौ
	१८९ क्राङ्ङजेः
	१९० सिध्यतेरज्ञाने

१९१ प्रयोक्तुस्त्रिभङ्गः	२१४ विघ्नैरिः
१९२ विभेतेर्नीष च	२१५ तिष्ठतेः
१९३ चिस्फुरोर्वा	२१६ ऊद्दुषो णी
१९४ वेतैः प्रजने	२१७ चित्ते वा
१९५ लीला नगलक् स्नेहद्रवे	२१८ लुङ्लिति भुवः
१९६ रुहः पः	२१९ गोहोऽधि
१९७ कथादिपातिस्फायोऽगल-	२२० गम्हन्जम्हन्घसोऽगलघ-
ग्वम्	चिलुक्किडति
१९८ प्रीङ्भूञ्जोर्नक्	२२१ हलो नोऽनर्वाङ्क्युदितोः
१९९ वाशद्योविंधूननागत्योर्जक्ती	२२२ लङ्गिकम्प्योरुपतापाङ्गवि-
२०० वेठयापाह्राशाच्छःसो यिक्	कृत्योः
२०१ ह्रीठलीरीकनूयीहमाच्यत्या	२२३ भञ्जेर्जी वा
तां पक्	२२४ दन्शसन्जश्शधि
२०२ घटादिकगेवनूजनैङ्जङ्कन-	२२५ रञ्जः
सूरङ्जयमोऽकमिचम्यम्यप-	२२६ शौ सृगरमशे
परिस्वद उपान्त्यस्याचोऽ-	२२७ घञि भावकरणे
गाम्जौ तु दीर्घो वा	२२८ स्यदो जवे
२०३ शमोऽदर्शने	२२९ प्रअथहिमअ शैधावोदौघ-
२०४ यमोऽपरिवेषे णिचि च	दशनम
२०५ मारणतोषणनिशाने जश्च	३३० ङिणत्यस्याः
२०६ चहश्शाठ्ये	२३१ जागुर्जिणे
२०७ वानुपसर्गाङ्जवलहूलहल-	२३२ मृजुः
वनूवमनमगलास्नाम्	२३३ आर्वाधि
२०८ खचि	२३४ विभ्रमो घञि
२०९ छदेर्मन्कौ	२३५ नोद्यमोपरमः
२१० घेऽद्दुघाद्युपसर्गस्य	२३६ मजन्वधोऽयंरंनंगंवकंचमः
२११ डेऽशास्वगनाश्च्यदितः	कङ्जौ
२१२ भ्राञ्जभास्नाब्दाऽपीहमील्	२३७ आतो यम्
जीवकण्ठाश्चण् षयलुटां वा	२३८ एनो नस्तोऽजिणे
२१५ उरृत्	२३९ हो घः

- २४० शासः क्लित्यङ्गहलीत्
 २४१ कौ
 २४२ आहः
 २४३ क्लिन्यपचायः
 २४४ क्लादोऽक्तिः
 २४५ ऋत्वादेः कक्तिनां नोऽप्रः
 २४६ कयोर्द्रश्यौदित्त्सुपत्थादेर्द-
 स्य चामन्मूर्च्छः
 २४७ हलो यज आतोऽचयास्यः
 २४८ घादिठयञ्चोर्नाशाजिगीघा-
 पादाने
 २४९ सेः कर्मकर्तरि प्रासे
 २५० निर्वाणोऽवाते
 २५१ दुग्धोर्दीर्घश्च
 २५२ क्षेरघ्ये
 २५३ दैन्याक्लोशे वा
 २५४ ह्रीत्राद्राघ्रोन्दनुद्विन्दतेः
 २५५ प्रस्तयो नः
 २५६ क्षः
 २५७ शुठपचः कम्
 २५८ अनुपसर्गाः क्षीबोक्लाचकृश-
 परिकृशफुल्लोत्फुल्लसम्फुल्लाः
 २५९ भित्तं शकलम्
 २६० वित्तं धनप्रतीतम्
 २६१ हस्मन्यरंगं वनतितनादे-
 लुगजलि
 २६२ प्ये
 २६३ मो वा
 २६४ गमादीनां कौ
 २६५ न कौ दीर्घश्च

- २६६ वन्यनुनासिकस्याः
 २६७ जन्सन्खनाम्
 २६८ सनि
 २६९ ये वा
 २७० तनो यकि
 २७१ सनस्ती कौ

इति शाकटायनीयसूत्रपाठे
 चतुर्थस्याध्यायस्य
 प्रथमः पादः ॥

द्वितीयः पादः ।

- १ ह्र्योऽधीकश्चलेले यञ्
 २ वैकः
 ३ एश्शीङः
 ४ रय्य
 ५ उपसर्गादुदूहः
 ६ ल्येतेरित्
 ७ श्वयत्यस्वतोऽङ्घयगु-
 स्फम्
 ८ नशो वेम्
 ९ ऋदृशोऽर्
 १० जागुः किति
 ११ शृदृमां लित्यृ वा
 १२ स्कच्छतः
 १३ हल्भ्यामृदतेः
 १४ यङ्यक्वाशे
 १५ रिः
 १६ जुष्पक्येङ्
 १७ अङ्गिष्ठाघेती
 १८ ह्रस्वस्य हलः

१९ द्व्युक्तेर्नाचिं लयत्तौ
 २० मूस्वाऽद्वेः
 २१ हल्थोऽौत्
 २२ वेऽर्णोः
 २३ अकपोत्
 २४ तृणेह
 २५ ब्रुव इट्
 २६ यङ्त्तुरुस्तोर्बहुलम्
 २७ स्यस्तेस्सोऽलः
 २८ अदोऽट्
 २९ ईट् चाजङ्गयः
 ३० वल इट्
 ३१ ईशीङ्भ्यां स्ध्वे
 ३२ जल्होर्हो धिः
 ३३ शाच्येधिजहि
 ३४ अद्वाच्यतः
 ३५ इच्यः
 ३६ आतोऽपः
 ३७ प्रलुगुसि
 ३८ जेः
 ३९ अतो हः
 ४० असंयोगादोः
 ४१ म्वि लुग्वा
 ४२ कुर्यिं च
 ४३ अतश्चि चोत्
 ४४ मगाने
 ४५ आसीनः
 ४६ नमस्तयोर्लुक्
 ४७ इनाङ्गोरत्तः
 ४८ हल्यघोरीः

४९ इट्ठरिद्रः
 ५० भ्यो वा
 ५१ हाकः
 ५२ आ च है
 ५३ यि लुक्
 ५४ कसस्याचि
 ५५ दुहदिहलिहगुहस्तडि
 तुवि प्रलुग्वा
 ५६ ओतश्च्यं
 ५७ यस्मिन्निघोश्चि चकः
 ५८ पाप्राचनास्थास्नादान्दुत्य-
 तिश्चोतिधिन्वुकश्चुशदसदः
 पिबजिप्रघमतिष्ठ मनयच्छ-
 पश्य च्छश्चिक्शुशीयसीदम्
 ५९ सतेर्धो वेगे
 ६० ज्ञाजना जाः
 ६१ एद्विदोऽकः
 ६२ ट्वां हस्वः
 ६३ शमां दीर्घोऽष्टानाम्
 ६४ श्विक्कन्वाचमः
 ६५ क्रमोऽतङ्गाने
 ६६ सावारैचः
 ६७ इलाम्
 ६८ अङ्गुलोऽतः
 ६९ वोर्णुङ्गह्लादेलंघोरिति
 ७० न क्षणश्चि शिवजाघेदि-
 न्मच्छश्च
 ७१ घुञ्मुस्तुभ्य इट्
 ७२ यरनमातां सक्च
 ७३ घुपामुस्यैतेश्चलुक्

७४ घ्राघेत्शाकडासो वा
 ७५ तन्म्यस्यास्ते
 ७६ जलहृत्स्वात्लुकसस्तौ
 ७७ ईटीटः
 ७८ थि वा
 ७९ तासस्तयोस्त्रि
 ८० एति हः
 ८१ तस्त्रि त्यश्रिल
 ८२ श्याङ्गः
 ८३ डीङ्गी यिक्कडित्यचि
 ८४ इटि चातो लुक्
 ८५ इल्भ्यां लिङ्गयेद्वा
 ८६ घुमास्यागावाहाकसः
 ८७ ईहृत्स्यप्ये
 ८८ ये
 ८९ घ्राचमोर्यङि
 ९० प्रोप्री द्विंसायाम्
 ९१ अस्त्रिब्रुवोर्भूवचौ
 ९२ चक्षः रुशाञ् वाचि
 ९३ लिटि वा
 ९४ शो यः
 ९५ भ्रमज्जमोर्
 ९६ लुङि लुङ्गदग्निः
 ९७ अस्मन्वुत्तरवने
 ९८ हलो यः
 ९९ क्यो वा
 १०० अतः
 १०१ जेरिका निडामात्बन्तेत्
 स्वाप्ये
 १०२ दान्तशान्तपूर्णादस्तस्वप्ये,

चकन्नज्ञप्तावा
 १०३ लघोर्हलः प्येऽय्
 १०४ वाप्नोः
 १०५ इ मेडः
 १०६ क्षेरीः
 १०७ क्षप्यजप्यौ शक्तौ
 १०८ क्रय्यः क्रयार्थं
 १०९ दोसोमास्यां कि
 ११० शोत्रते
 १११ छश्च वा
 ११२ द्घोर्दः
 ११३ श्नोऽथ उपसर्गात्
 ११४ प्राट्प्राजस्ते वारम्भे
 ११५ निविस्वन्वात्
 ११६ धाञो हिः
 ११७ हाकस्त्रि
 ११८ जग्धदः प्ये च
 ११९ घमलज्घञ्जुङ् सनि
 १२० लिटि वा
 १२१ वेर्व्य
 १२२ धो वधस्तङि लुङि
 १२३ लिङि च
 १२४ गैतयोः
 १२५ णी गमज्ञाने
 १२६ मनीङश्च
 १२७ गाङ् लिटि
 १२८ लुङ्लुङ्णी सङ्डे वा
 १२९ बलनेऽचौ चि
 १३० अक्षयञ्चञ्चि
 १३१ लङ्लुङ्लुङ्यमाङाट्

१३२ आरैजाद्यंघः
 १३३ यसः
 १३४ बलादेरिडवपुणादेः
 १३५ तेर्घाहादिभ्यः
 १३६ यह एकाचोऽलिटीटः
 १३७ ऋद्बुवांलतङ्सेः
 १३८ हल्भ्यां चोस्मट् तङ् सेः
 १३९ राधाद्योरिडू अः
 १४० अन्जोऽसेः
 १४१ निठकुषः
 १४२ कयोः
 १४३ नङ्गीयथयै दिङ्गे टोऽपतः
 १४४ अर्दस्सन्निवेः
 १४५ अविदूरेऽभेः
 १४६ शमिकुषः प्रगल्भे
 १४७ कषः कृच्छ्रगहने
 १४८ घुषोऽविशठदे
 १४९ दूढ स्स्थूलवलिनेः
 १५० क्षुठधस्वान्तध्वान्तपरिट्टुट्,
 लग्नम्लिष्टविरिठधफागट्,
 मन्थननस्तमः प्रभुसक्ता
 रूपस्रस्वरानायासभूशे
 १५१ आदितः
 १५२ भावारम्भे वा
 १५३ शकैः कर्मणि
 १५४ हृषेलीं नबिस्मयप्रतिघाते
 १५५ जप्तश्वस्तापचितम्
 १५६ वमरुठयमत्वरसंघुषास्वनः
 १५७ जवृश्चास्तिव
 १५८ कर्तृकां क्षुधवसः

१५९ लुभ्यञ्चेर्विमोहार्थं
 १६० पङ्क्तिशो वा
 १६१ त्ठ्यूदितः
 १६२ सङ्गुभैच्छरुषरिषस्ति
 १६३ अस्त्रजुधदन्मतन्सन्पतिष्ठा
 पित्रियूर्णुसरस्वत्रि
 वनस्मान
 १६४ काद्यपङ्क्यम्यञ्जसः
 १६५ न निदेश्युग्रहगुहः
 १६६ ऋद्घनस्स्ये
 १६७ कस्यैकाउचसः
 १६८ गम्हन्विदूदृशिवशो वा
 १६९ कृत् नृच्छृच्छृदस्स्यसी
 १७० गमः
 १७१ अतङ्कः
 १७२ न वृद्ध्यः
 १७३ गंसनोऽसुप्तडाने
 १७४ क्रमः
 १७५ तुः
 १७६ शकप्रच्छिद्विन्दिदृहृन्वसि-
 घस्यवोऽशिवशिशोङ्ङीङ्-
 रुषट् को दूवृतः
 १७७ मुरिभिविपवाञ्चः
 १७८ अस्मस्स्युयविनितयमु
 रुजाञ्जः
 १७९ रभमस्वान्जः
 १८० अक्षुनुतुस्कन्मिच्छिच्छि-
 पसहाद्दः
 १८१ वत्रासायुकुशुतुक्षुठयाद्दुः
 १८२ आबालुकिङ्कुस्स्वतिश-

तात्परः	२०९ क्रीडनन्यवस्य। देलु गबहुलम्
१८३ यरलाङ्कः	२१० चाङ्गनक्षपेः
१८४ रयनगाम्नः	२११ संपर्युपात्कृजस्सड्भूणस' मवाये
१८५ दन्दुलिविस्फुम्दितकुरेशः	२१२ षपाद्विकारप्रतियत्नवाक्या ध्याहारे
१८६ शिशुद्वित्वकृत्रिवतुदोषः	२१३ किरतेर्लवने
१८७ वनमिदुक्तदिनिदाहः	२१४ प्रतेष्व वधे
१८८ स्विष्मन्सिधिरिलषिपुष- प्रश्यात्	२१५ षतुष्वद्यपाद्दुर्षात्
१८९ कित्युक्शुणुजः	२१६ विशुनि भक्षाश्रयाय
१९० नितयानिट्नासेऽत्वदस्त्' जूदृशस्ये वावृठयात्तेः	२१७ वौ विठिकरो वा
१९१ ऋनः	२१८ प्रात्तुम्पर्गाव
१९२ कजोऽनः	२१९ प्रादुमश्वाक्यस्तेष्विः
१९३ सृभृवस्तुद्रुस्तुस्त्रोश्च लिति	२२० सूडसूभोस्तुस्तुभोऽटयप्यद्वे
१९४ सृजृदृशोऽम् जल्यकि	२२१ स्यासेनिसेधतिचमञ्जां द्रयति
१९५ द्रुपत्पस्त्रपकृषिस्फुशुशो वा	२२२ स्तम्भोऽङ्गप्रतिस्तठघनि, स्तठधे
१९६ नश्मस्जसे। नम्	२२३ अवाञ्चानम्बनाविदूर्यो क्षु'
१९७ उदितः	२२४ वेश्च स्वने।ऽशने
१९८ लिपादित्कृदृफगुफोमशु' भशुशे	२२५ सदोऽमनेर्ला त्वादेः
१९९ जभोऽवि	२२६ स्वञ्जेश्च
२०० रघः	२२७ परिनिवेशेवः
२०१ नेत्यलिति	२२८ सयसिते
२०२ रभः	२२९ मट्स्तुस्वन्जां वा त्वटि
२०३ लभः	२३० सीधूसडोऽङ्गेऽसोः
२०४ द्याङ्कः	२३१ स्यन्दतेर्वाभ्यने।श्चाप्रा णिनि
२०५ स्तुतावुपात्	२३२ वेस्सकन्दोऽकयोः
२०६ ऊयमि वा	२३३ परे
२०७ षजसे षोपसर्गात्	
२०८ सुदुष्य'	

२३४ स्फुरस्फुरोर्निर्नेः
 २३५ वेः
 २३६ स्कभनः
 २५७ निर्दुस्सुवेस्समसूतिस्व
 पोऽवः
 २३८ हिनुमीनानियोऽदुरोऽ
 न्तरश्च णः
 २३९ शः
 २४० नेर्घुमानद्गतपदिस्वनि,
 यातिवातिद्रातिप्माति
 इतिवपिवहिशमच्चि-
 उदेशी
 २४१ शेषेऽषान्तकखपाठे वा
 २४२ परेरनितेः
 २४३ षन्ते च
 २४४ द्वयोः
 २४५ प्रः
 २४६ म्वि वा
 २४७ न देशेऽन्तरोऽयनप्रः
 २४८ निमनिक्षनिन्दः कृति वा
 २४९ अषोऽषोऽनामपूजकंगप्या,
 यिवेपः
 २५० नमीजादेरेव
 २५१ इणिलिजुवान्तयोद्वा
 २५२ निर्वियणः
 २५३ रो लोऽयौ
 २५४ निऽपतेर्वा
 २५५ परेर्घाङ्कयोगे
 २५६ इश्वार्ण्डादीनाम्
 २५७ योऽचि

२५८ यङि
 २५९ गरगलं विषप्रारयं गे
 २६० कपोऽकपीटादिषु
 २६१ आदेऽऽणोऽऽवक्कूऽट्याष्टीव-
 स्तम्

इति शाकटायनीयमूत्रपाठे
 चतुर्थस्याध्यायस्य
 द्वितीयः पादः

तृतीयः पादः

१ ताम्स्यौ लुलोः
 २ मिलुर्ङि
 ३ दूपादेर्पासृपः
 ४ इकश्शलाऽदृशः कसो नेट्
 चेत
 ५ शिलषः
 ६ नानालिंगने
 ७ कंश्चिद्रुस्त्रुखेर्ङः कतंरि
 ८ घेष्टप्रवेर्वा
 ९ स्तम्भुस्त्रुव्म्लुचूयु चूग्लुचू-
 ग्लुस्त्रु शिवजाऽङ्
 १० ऋदितोऽनङि
 ११ मर्तिशास्तिलिदद्युत्पुष्यादेः
 १२ वक्त्यसूरुयातेः
 १३ लिटिमज्झार्तः
 १४ तङ्ङि वा
 १५ दीप्पूर्जनवुधतायप्याय-
 स्ते ञिः
 १६ पदः

१७ कर्मभावे
 १८ इन्द्रशियहृषभ्यस्सितास्य-
 सटां जिड्वा
 १९ इलेले यक्
 २० कर्तरि शप्
 २१ ह्यादादेशलुब् लुक्
 २२ दिवादेशश्चः
 २३ आशम्लाशभ्रनिक्रमित्रसि-
 त्रुटिलघो वा
 २४ यसोऽनुपसर्गात्
 २५ समः
 २६ अक्षश्शुः
 २७ तक्षस्तनूकृती
 २८ रुधादेः
 २९ स्तम्भूस्तुम्भूस्कुम्भूस्कुम्भू-
 स्कोशश्ना च
 ३० क्रधादेः
 ३१ हलश्शने हावानः
 ३२ तुद्भ्यश्चः
 ३३ कृजतनादेरुः
 ३४ रुधां नं लुक् च
 ३५ कर्मण्यस्त्रुधादीनां कर्मवलि
 ३६ तपस्तपसि
 ३७ खजश्चाट्टे
 ३८ करणे क्वचित्
 ३९ कुषिरजश्श्याक् वा
 ४० उयज्जुहः
 ४१ रुधः
 ४२ तपोऽनुतापे च
 ४३ निश्रिस्तुतङ् कर्मणः

४४ भूषार्थसन्दुहादीनां च
 जियक्
 ४५ क्लोऽतुन्तवाम्
 ४६ घुरकेलिमकृष्टपचयं कर्मणि
 ४७ सङ्गतेऽज्यम्
 ४८ रुक्याऽयथ्यौ
 ४९ भूगोयो वा
 ५० प्रब्रूपणोऽनीयः
 ५१ जनोऽप्लवापतो घ्यञ्
 ५२ श्लिषशीङ्स्थाजृषास्वसज
 ज्रुहारम्भात् क्तः
 ५३ गत्यकर्मण्यधाधारे च
 ५४ आदौ
 ५५ साऽप्यानाप्याल्लकध्यप्ला-
 र्थाः कर्मभावे
 ५६ भीमादयोऽपादाने
 ५७ सम्प्रदानाच्चान्यत्रोखादयः
 ५८ कृद्भुलम्
 ५९ प्राक्स्त्रि प्राप्नोऽसनः
 ६० घ्यञ्
 ६१ पाणिसमवात् सजः
 ६२ ओरावश्यके
 ६३ वाधारेऽभावास्या
 ६४ कुषलपाच्यसञ्चाच्यराज-
 सूयाः कृती
 ६५ पाच्यघाच्यसाकाच्यनि-
 काच्यप्रणाच्यानाच्यं नाना-
 र्थविनिवासासंभत्यनित्ये
 ६६ अग्नौ परिचाच्योषचाच्य-
 समूह्यचित्याः

६१ तठयानी रथी
 ६८ पञ्च लकिशकशसिपत्स-
 हियजोऽत्वासुत्रपरत्सरा-
 पत्रपडिपदमचमुयः
 ६९ गद्याद्यमोऽनुपसर्गात्
 ७० चरः
 ७१ आङ्गोऽगुरी
 ७२ पयोपसृत्रवदाद्वियर्तु-
 मन्युपेयागर्ह
 ७३ स्वामिवैशयेर्ते
 ७४ वदस्सुपः क्यप् च
 ७५ हत्या भयं भावे
 ७६ अग्निचित्वा
 ७७ खेयमृषोद्यम्
 ७८ कुप्याज्यभिद्योद्वायसिध्व-
 युग्यं नान्नि
 ७९ शास्वजूद्गुषस्त्वेत्यदुपा-
 न्त्यादनृचक्लुपचतः
 ८० त्रिविपून्यो हार्लमुज्ज
 कलकं
 ८१ ग्रहः पदास्वैरिवात्त्यापहये
 ८२ भृजोऽनार्त्त
 ८३ समो वा
 ८४ कसृज्जृषशंसगुद्दुहजयः
 ८५ यवुत्रज लिहादिभ्यश्च
 ८६ नन्द्यादिभ्योऽनः
 ८७ ग्रहादिभ्यो णिन्
 ८८ नेवंपशुशाविशरत्तः
 ८९ नजो याचृठयासंठयाद्द्वज्जव-
 दवसः ।

९० अचोऽचित्ते
 ९१ रुथराधोऽपात्
 ९२ इन्च परिभ्वः
 ९३ वेःशीङ्घिजो देशे
 ९४ ज्ञाकृद्ग्रीगुपान्त्यात्कः
 ९५ उपसर्गादातोऽनिक
 ९६ पात्राधमाधेद्दृशः शः
 ९७ धारिपारिवेद्युदेजिचेति-
 सातिमाहिलिभ्विन्दोऽ-
 नुपसर्गात्
 ९८ धुन्यो णः
 ९९ सहादिग्रहाद्वा
 १०० श्यात्तन्ठयथासुसंस्त्रवव
 सावहृतीरश्चसः
 १०१ नृत्तन्नजो वुट् शिल्पिनि
 १०२ पाणिघट् नाहघट्
 १०३ गरुधकः
 १०४ टनण
 १०५ हो प्रीहिकाले
 १०६ प्रुसुत्वस्साधौ वुच्
 १०७ आविशि वुन्
 १०८ नार्त्तन क्तिः
 १०९ कर्मखोऽण
 ११० शीलिकाभिभ्रयाचरीति-
 क्षमो णः
 १११ गोऽनुपसर्गाद्दृक्
 ११२ सुराशीधोः पिवात्
 ११३ आतोऽह्वावामोऽङ्
 ११४ दाक्षः प्र
 ११५ संरुयः

११६ आशिवि प्रः	१३९ द्विषत्परात्तस्तापेः
११७ क्लेशतमसोऽपे	१४० मितनखपरिमाणात्पचः
११८ शीर्षकुमारारिणम्	१४१ करीषाभ्रकूलात्कषः •
११९ अमनुष्ये टक्	१४२ सर्वात्सहश्च
१२० जायापतेलक्षणे	१४३ मृतवृधारिजिदमितपश्च
१२१ इस्तिकवाटाच्छक्ती	नास्त्रि
१२२ रागचः	१४४ वार्षयमो व्रती
१२३ अर्धोऽः	१४५ मन्धारिणम्
१२४ शक्तिलाङ्गलकुशयष्टितो-	१४६ कर्तुंशस्त्रः
मरघनुषंटाद्ग्रहः	१४७ एजेः
१२५ सूत्राद्वारणे	१४८ शुभस्तनाहुटः
१२६ हजा वयोऽनुद्यमे	१४९ नाहीमुष्टिघटीखरीनासि-
१२७ आरुि शाले	कावालद्धमश्च
१२८ दूतिनाथात्पशाविः	१५० पाणेः
१२९ फलेग्रह्यात्मंभरिकुक्षिभरि	१५१ कूलादुदि रुष्यहः
१३० शकृत्स्तम्भाद्दत्सत्रीही रुज	१५२ वहाभ्रात्लिहः
१३१ कियत्तद्ग्रहोः	१५३ विध्वरुस्तिलान्नुदः
१३२ दिवायिभानिशाप्रभाभा,	१५४ शर्धललाटवातद् हाक्कपाजः
रकराऽरुच्छर्षन्नानन्तादि-	१५५ पुरंदरभगंदरेरंमदीग्रंपश्या-
ना नदीलिपिलिबिधलि-	सूर्यंपश्यः
चित्रक्षेत्रजंघावाहृर्धनुभं-	१५६ सुभगाह्यस्थूलपलितलगा-
क्तसंख्याहः	न्यप्रियन्सुपोऽच्छवेश्चौ ख्-
१३३ हेतुतच्छीलानुकूलेऽशब्द	स्नुखकज् भवः
श्लोककलहगाथावेरघाटुसू	१५७ कृजः करने खनट्
त्रमंत्रघदात्	१५८ भावे चाशितंभवः
१३४ मृती कर्मणः	१५९ गमः खखड्डाः
१३५ क्षेत्रप्रियमद्रात्खाण्	१६० विहायसो विहश्च
१३६ मेघर्तेः खच्	१६१ वरगः
१३७ भयात्	१६२ सुगदुर्गमाधारे
१३८ प्रियवशाद्दः	१६३ निर्गां देशे

१६४ नाहन्यश्शमः	१९१ सुकर्मपापमंत्रपुण्यात्कृजः
१६५ पाशर्वादिभ्यश्शीङ्	१९२ सोमाङ्मुजः
१६६ उतानादिभ्यः कर्तुः	१९३ अग्नेश्चेः
१६७ आधारात्	१९४ कर्मण्यग्न्यर्थे
१६८ भिक्षासेनादायाञ्च चरष्टः	१९५ दूशः क्वनिप्
१६९ पुरोऽपतोऽप्येस्सर्तेः	१९६ राजसहात्कृज्युधिभ्याम्
१७० पूवात्कर्तुः	१९७ जनेऽनी ङः
१७१ स्यः कः	१९८ सम्भ्याः
१७२ दुहो घश्च	१९९ अजातेः पञ्चभ्याः
१७३ शीकापनुदतुन्दपरिसृजस्त- म्बेरमकर्णजपास्सुखाहरा- लस्यहस्तिसूचकाः	२०० क्वचित्
१७४ मूलविभुजादयः	२०१ जुषोऽत्
१७५ विरभजः	२०२ सुयजो ङ्निप्
१७६ स्पृशोऽनुदकात् क्विप्	२०३ भस्मादयः
१७७ अदोऽनन्नात्	२०४ कक्कवतू
१७८ क्रव्यात्क्रव्यादावामपक्वादी	२०५ लुङ्
१७९ मन्वश्क्वनिड्विञ्च दृश्यते	२०६ रात्रौ वसोऽन्त्यथामा- स्वापेऽद्य
१८० त्यदाद्यभ्यसमानाङ्गाणाद् दृशेराप्येक्विकट्कसाः	२०७ अनद्यतने लङ्
१८१ कर्तुं णिन्	२०८ रुधाते दृश्ये
१८२ शीलेऽजातेः	२०९ स्मृत्यर्थेऽपदि लृट्
१८३ व्रताभीक्ष्ये	२१० साकाङ्क्षे वा
१८४ साधौ	२११ अत्यन्तापहृष्टे लिट्
१८५ ब्रह्मवादी	२१२ परेऽक्षे
१८६ ठयभेर्भुवो भूते	२१३ हशश्चतपञ्चाढ्यन्तःप्रच्छ्ये लङ् च
१८७ करणाद्यजः	२१४ पुरि लुङ् वा
१८८ इन्विक्रयः कर्मणः कुत्स्ये	२१५ स्मे च लट्
१८९ शो णिन्	२१६ ननौ प्रष्टोक्ती
१९० ब्रह्मभ्रूणघृत्रात्किप्	२१७ सति
	२१८ पूङ्गयजश्शानः

२१९ वयशशक्तिशीले
 २२० धारीकृशशत्रुकृच्छ्रे
 २२१ सुज्द्विषार्हस्मत्रपरिप्रशस्ये
 २२२ त साधुधर्मशीलेषु
 २२३ भवतुवृधुश्चाजसहचररुचा-
 पत्रपालकृञ्जिराकृञ्ज-
 नेत्पचेत्पदोन्मदादिष्णुः
 २२४ भवेस्स्नुक्
 २२५ ग्लास्यस्नुः
 २२६ गृधिधृविक्षिपत्रमः कनुः
 २२७ सन्निक्ताशंस्विान्दृच्छादुः
 २२८ श्वन्दादारुः
 २२९ सद्दाशधेट्मेरुः
 २३० निद्रालन्द्राश्रुद्रास्पृहिगृहि-
 पतिशीकृदयादालुः
 २३१ सहिबहिबलिपापतो
 यद् इः
 २३२ दादिसस्त्रिचक्रिजज्ञिनेमिः
 २३३ भूवृषस्थाशृङ्गकंगमादुकण्
 २३४ लषपटपदः
 २३५ क्रद्भूषाथ स्तृगृधज्वल
 जुशुभश्चानः
 २३६ रुचलायादकर्मकात्
 २३७ क्लालाद्यन्तान्किदिदिः
 २३८ न दीनदीत्सूद् शिङ्घः
 २३९ द्रमूक्रमो यङ्
 २४० यज्वद्दृशजपादूकः
 २४१ नागुः
 २४२ शमष्टकदुषद्विषद् हृदुहयुत्र-
 तयजरजभजाभ्याहनाऽमुरु-

धो घिनञ्
 २४३ आङ्ः क्रीङ्थम्यस्मुषः
 २४४ समः पृष्त्सृजण्प्ररोऽकर्म
 कात्
 २४५ वौ विचकषकरयस्त्रभलस
 २४६ लपोऽपे च
 २४७ चरोऽती च
 २४८ लप्स्द्रु मयवदवसः प्रे
 २४९ परेस्त्वद्दृहमुहः ।
 २५० देवो योश्च
 २५१ क्षिपरटः
 २५२ वादेश्च युञ्
 २५३ निन्दहिंसक्रिशखादविना-
 शिव्याभाषासूयात्
 २५४ तपसर्गादेव देविकृशः
 २५५ कुट्टिलुषिटवृङ् जल्पिभि-
 सादाकट्
 २५६ दूक्षीयवमज्यव्यथास्यम्परि-
 भूविश्रिरिन्
 २५७ प्रात्सूजोः
 २५८ सरक्स्त्रद्घसः
 २५९ मञ्जनावनिदो घुरः
 २६० वेत्तिच्छिद्धभिदः कित्
 २६१ सर्तीगानश्जेष्ठदृप्
 २६२ गत्वरः
 २६३ नम्कम्यजस्कम्पस्मिहिंस-
 दीपो रः
 २६४ स्वत्तृषिषृषो ङ्मञ्
 २६५ स्यः क्रुकुकक्लुकाः
 २६६ स्थेशभासपिषकसो वरः

२६७ यायावरश्च
 २६८ संविप्रादुभुवोऽनाम्न्युङ्
 २६९ भित्तू वादयः
 २७० इत्रः प्वो दैवते
 २७१ सन्नौ करणे
 २७२ लूधूसूखनमहचरतैः
 २७३ ठयया द्वोर्घनः
 २७४ स्तम्बाद् धनश्च
 २७५ श्रुत्यपरिघम्
 २७६ प्वो हलक्रीडमुखेत्रत्
 २७७ दाठनीशस्युज्युमिधिसस्तु-
 तुद्मिहनहृदशपतः
 २७८ धात्री
 २७९ मतिपूभार्थञ्जीच्छीत्मादि-
 भ्यः क्तः
 २८० उणादयः
 २८१ गम्यादिवत्स्व्यति
 २८२ सृष्ट
 २८३ परिदेवनामद्यतने लुट्
 २८४ पुरायावते।लट्
 २८५ कदाकह्योर्वा
 २८६ किंवृत्तं ऽर्थित्वे
 २८७ अर्थसिद्धौ
 २८८ लेटि हेतौ
 २८९ लेङ् चोर्ध्वमौहूर्तिके
 इति शाकटायनीयसूत्रपाठे-
 चतुर्थस्याध्यायस्य
 तृतीयः पादः

१ पदुजो घञ्
 २ सुस्विस्थरठयाधिमत्स्यवले
 ३ अकर्तरि
 ४ इङ्
 ५ श्रो वायुवर्णनिवृत्ते
 ६ पूलूनीरोर्निर्भ्यवोपसर्गे
 ७ भूश्चपदोऽच्
 ८ नौ णश्चादः
 ९ स्वन्नङ्गत्कृषपठो वा
 १० यमस्मन्नित्युये
 ११ कृणोः वौणे
 १२ घोः किः
 १३ आप्यादाधारे
 १४ र्वगम्बश्चरण्द्रुग्रहे।ऽच्
 १५ समुद्युगः ष्ठी
 १६ सतिगलहपणः प्रजनाक्षेपस्वे
 १७ प्रमदसमदौ हर्षे
 १८ देशेऽन्तर्घनान्तर्घणौ
 १९ प्रथमप्रघाणौ कोष्ठकांशे
 २० घनोद्गनापघने।पघ्ननिघेः।दु-
 संघा मूर्त्यत्याधानाङ्गास-
 न्निमितप्रशस्तमणः
 २१ ह्यो वश्चोश्चिन्न्यभ्युपे
 २२ आङि युद्धे
 २३ निपानमाहावः
 २४ भावेऽनुपसर्गात्
 २५ मद्ठयधजपः
 २६ कृण्यम्हस्वन्नयो वा
 २७ आङि रुत्लाः
 २८ ग्रहे।ऽत्रे वर्षे

२९ प्रेयुग्यतुलासूत्रे

३० वुर्वस्त्रे

३१ तदिनीमिजः

३२ पूद्रुयैतेर्षञ्

३३ ग्रहः

३४ समि मुष्टी

३५ युद्रुदीः

३६ स्तार्यज्ञे

३७ परी ग्रहः

३८ न्यवे शापे

३९ लिट्मायां प्रे

४० द्रस्तुस्तोः

४१ स्त्रोऽयज्ञे

४२ वी प्रथनेऽशरुदे

४३ सुत्रोः

४४ व्युपेशीङ् क्रमे

४५ हस्तादेयेऽस्तेयेऽमुदश्चेः

४६ चित्युपसनाधानावासदेहे
कश्चादेः

४७ सघेऽनुपरी

४८ माने

४९ न्युदि ग्रः

५० क्रो धाम्ये

५१ नीवुः

५२ इणोऽश्रेवे

५३ परी क्रमे

५४ द्यूते न्यः

५५ म्बोऽवज्ञाने वा

५६ स्यादिभ्यः कः

५७ टुडितोऽणुक्त्री

५८ यउयत्प्रच्छस्वन्नक्षी नः

५९ विच्छेर्नङ्

६० व्याप्तौ भावेऽनजिन् °

६१ स्त्रियां क्तिन्

६२ लाभादिभ्यः

६३ स्त्रिय्यजतोः करणे

६४ गापापघो भावे

६५ स्थो वा

६६ व्यतिहारे जः

६७ ययुक्षः

६८ व्रज्यजः क्यप्

६९ नान्नि भृजः

७० समननिषदनिपद्रुमन्वि-
दीण्यञ् शीङ्

७१ कञश्शक्तिन्चः

७२ मन्पदादिभ्यः क्तिन् क्विप्

७३ यूतिजूतिसातिहेतिकीर्त्य-

टाव्याःसृगयेच्छायाञ्चरुपाः

७४ ग्लाज्याहो निः

७५ णिवेत्प्यासन्न्यघट्टवन्दोऽनः

७६ इषोऽनिच्छायाम्

७७ परेर्वा

७८ सूचरो यः

७९ जागुरश्च

८० प्रत्ययात्

८१ गुरोर्हलः

८२ पिच्चिन्निपूजिकचिकुंभिच-

चर्च्यन्तर्घोऽङ्

८३ उपसर्गादातः

८४ भिदादयः कश्चित्

८५ संज्ञाभावे ण्वुः	११२ किञ्चिन्नेङ् लृटौ
८६ प्रथमाख्याने वेञ्चु	११३ अमर्षाश्रद्धेऽन्यत्रापि
८७ पर्यायोत्पत्त्यहर्णे ण्वुः	११४ किञ्चिलास्त्यर्थेपोर्लृट्
८८ नञोऽनिश्चाये	११५ यद्यदियदाजातौ लृङ्
८९ नञभावे क्तोऽभ्यादिभ्यः	११६ गर्हं च यञ्चयत्रे
९० करणाघारे चानट्	११७ चित्रे
९१ पुंनान्नि घः प्रायः	११८ लृट् शेषेऽयदी
९२ गोचरसंचरकषनिकषखलम गत्रहृत्रगद्यजापणनिगमम् ।	११९ वाडेऽप्युते लेङ्
९३ हलो घञ्	१२० संभाठ्येऽलभ्यर्थात्
९४ तृस्त्रोऽवात्	१२१ धातूक्तौ वायदि
९५ समश्च ह्रजः	१२२ सतीच्छार्थात्
९६ जारदारध्यायन्यायोद्या- वानायाधारावायाः	१२३ वत्स्व्यति फलकारणे
९७ उदङ्कोऽजले	१२४ कानाविष्कारेऽकञ्चिनि
९८ खनोऽडहरेकेकषकाश्च	१२५ इच्छार्थे लेङ् लेट्
९९ दुस्स्वीषतः कृच्छ्रं कृच्छ्रे खः	१२६ विधिनिमंत्रणानमंत्रणाधीष्ट- मंप्रश्नप्रार्थने
१०० ष्वौ कर्त्राप्याद्भूकृञः	१२७ प्रैवानुज्ञावनरे लेट् ष्यप्
१०१ आतोऽनः	१२८ लेङ् चोर्ध्वमुहूर्तात्
१०२ शास्यधिदृशिधूपिसृषः	१२९ लेट् स्मे
१०३ वाशंस्ये सद्भूभवत्	१३० अधीष्टे
१०४ क्षिप्राशंसार्थे लृङ् लेङ्	१३१ कालवेलासमयावसरे तुम्बा
१०५ आद्येऽवासनाविच्छिद्ययोः	१३२ लेङ् यदि
१०६ वत्स्व्यत्यनहोरात्रेऽवोऽवधौ	१३३ तृष्यप् चार्हं
१०७ काले परे वा	१३४ यिन्त्यपावश्यकाधमर्षे
१०८ लेङ्निमित्तेऽवृत्तौ भूते च लृङ्	१३५ शक्तौ लेङ् ष्यप्
१०९ वा शेषात्	१३६ लिङ् लेडाशिषि
११० गर्हेऽपिजात्वेऽलंट्	१३७ माङ् लुङ्
१११ कथनि लेङ् च वा	१३८ लङ् च स्मेन
	१३९ भृशाभीक्ष्ये लेट् तस्मिं-

स्तथार्थे	१६५ कृजोऽव्ययेनांनिष्टोक्तौ-
१४० प्रथये वा सामान्यार्थे	शान्त्ववौ
१४१ निषेधेऽलङ्खलौ क्ववा	१६६ तिरश्चापवर्गे
१४२ परावरे	१६७ भुवोऽनुचानुलोम्ये
१४३ ठयतिहारे मेढस्तुल्यकर्तृके	१६८ तूष्णीमा
१४४ प्राक्काले	१६९ स्वाङ्गतसा कश्चः
१४५ पूर्वार्थे प्रथमाभीक्ष्ये खमुज्	१७० वौ धाणु विमानाना
१४६ अन्यथैवकथमित्यमः कृ-	१७१ शुष्कचूर्णरूतादाप्यात्पिष-
जोऽनर्थकात्	स्तस्मिन् णम्
१४७ यथातथादीर्घ्याप्रत्युक्तौ	१७२ कज्ग्रहोऽकृतजीवात्
१४८ आप्यादाक्रोशे	१७३ निमलात् कषः
१४९ स्वादोऽप्यच्चेः	१७४ ममूलाद् ग्रश्च
१५० इवद्दृशिभ्यः कात्स्न्यं यान्	१७५ करणात्
१५१ यावता जीवधिन्दात्	१७६ हस्तायोद्भवतिग्रहः
१५२ चरमौदरात्परेः	१७७ स्वस्नेहनाथोत्पुष्पिषः
१५३ वृष्टीयत्वेऽस्यो लुग्वा	१७८ नास्ति वंधः
१५४ चेजार्थात् क्रोपेः	१७९ आधारात्
१५५ तृतीययोपदंशः	१८० कर्तुर्जीवपुरुषान्निवहः
१५६ हिंसार्थात्तुल्याप्यात्	१८१ ऊर्ध्वार्त्त पूशुषः
१५७ तत्सप्तम्योपात्पाद्दुर्धकृषः	१८२ आप्यच्चेवे
१५८ प्रमाणसमासयोः	१८३ समर्थोस्त्यर्थधुषज्ञाशक-
१५९ तूर्णोऽपादानेन	रलाघटसङ्घार्हा रमल-
१६० द्वितीयया	भकमे तुम्
१६१ स्वांगेनाध्रुवाभाष्येन	१८४ क्रियाया तदर्थायां तुण्
१६२ विशिषतिपदिस्कन्दाङ्गी-	लट् च
त्साम्भीक्ष्ये	१८५ कर्मणोऽण्
१६३ तृच्यसः काले नास्तरे	१८६ लेङ् तुमिच्छार्थे तुल्यकर्तृके
१६४ ग्रहादिशो नास्ति	

इति श्री ऋतकेशलिदेशीयाचार्यस्य शाकटायनकृतौ शब्दानु-
शासने चतुर्थस्याध्यायस्य चतुर्थः पादः ॥

समाप्तोऽध्यायश्च चतुर्थः ॥

गणनेयं सूत्राणामनुष्टुभामर्धसप्तमशतीह ।

त्रींशु सदस्राणि शते द्वे षट्त्रिंशच्च योगानाम् ॥

संज्ञानियमनिषेधाधिकारनित्यापवादविधिपरिभाषाः ।

श्रुतिदेशविकल्पाविति गतयः शब्दानुशासने सूत्राणाम् ॥

शाकटायनीयसूत्रपाठस्समाप्तः

ओम् शान्तिः शान्तिः ।

॥ ॐ ॥

ओनमः सिद्धेभ्यः ।

शाकटायनगणपाठः ।

डाक्चठ्यूर्याद्यनुकरणं च ति ॥ १ । १ । २६ ॥

करी कररी अंगीकरणे विस्तारे च । पांप्पी विध्वंसं
माधुर्यं च । ताली आताली वर्णे । धूसी कांतौ । शकला शंस
कला ध्वंसकला अमकला आलंघि (म्बि) केवासी, शेवाली,
पर्पाली, मस्मसा, मममसा, मससस्ना एते हिंसायाम् । गुहु
गुधा प्रीढायाम् । सजूः सहार्थे । फलू, फली, आक्री, किक्की,
विकारे । औषट्, औषट्, वषट्, स्वाहा, स्वधा दाने अत्
अहाने । प्रादुस्, आविस् प्रकाशये एते ऊर्णदयः ।

साज्ञादाद्यच्चि ॥ १ । १ । ३५ ॥

साज्ञात्, निध्या, चित्ता, भद्रा, रोचना, जना, आस्था,
प्राजर्षा, प्रजुरा, जिजरा, जिजरुहा, संसर्पा, अर्थे, अग्नौ, वशे,
एकपने, प्रहसने, विसहने, । अर्थ इत्यादयः सप्तमीप्रतिरूपकः ।
लवणं, नळं, शीतं, उदकं, आर्द्रकं, लवणादीनामिह तिसं-
ज्ञासन्नियोगे नकारान्तत्वं निपात्यते । नमस्, प्रादुस्, आविस्
इति साज्ञादादिः ।

तस्यन्डामध्यात्स्यांक्त्वातुं तिसुङ्घ्तस्वाभस्वरा-

दीन्तठययस् ॥ १ । १ ॥ ३८ ॥

तस् वत् डाम् इत्येतदंतगि अथवर्जितस्वातानि आम्
क्त्वा अम् तुम् इत्येतदंतानि तिसंज्ञकानि सुङ्घसम्प्रतिरूप-
काणि स्वरादीनि च शब्दरूपाणि अठययसंज्ञानि अवन्ति ।

तस् “एकदिशि तस्” ऐलुमालतो विद्योतते । वत्-मुनिवद्भृत्तं
 साधुवदाचरितम् । क्षत्रियवद्युच्यते । डां-उच्चैस्तराम् । उच्चै
 स्तमाम् । अथण् तसि-त्रिपृष्ठतः । अश्वघीवतः । सर्वतः ।
 सर्वत्र । बहुशः । अल्पशः । आम्-दयांचक्रे । कृत्वा-हृत्वा ।
 कृत्वा । अम्-पूर्वं भोजम् । अग्रभोजम् स्वादुंकारं, सपन्नं
 कारम् । कन्यादर्शं वरयति । यावज्जीवमदात् । तुम्-कर्तुम् ।
 हर्तुम् । धर्तुम् । स्वप्तुम् तिः-अधः कृत्य । प्रहृत्य । निहित्य ।
 प्रकृत्य सुहाभम्—दात्रायाम्, मात्रायाम्, अस्ति, स्वस्ति,
 अस्ति, स्यात्, प्रस्वाभः—यथा, तथा, कथं, कुतः । स्वरादिः-
 स्वन्तिष्ठति, स्वः पश्यति, अत्युच्चैस्त् इत्यत्र उच्चैर्यस्तमसि-
 क्रान्तस्तस्य पूर्वपदार्थस्य सुबिति न श्लुक् ।

सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु मर्धासु च विभक्तिषु ।

वचनेषु च सर्वेषु यत्न व्येति तदव्ययम् ॥

तमादि ग्रहणं किम्? एकः, द्वौ, बहवः, षट्, सप्त,
 अष्टौ, आपो वर्षाः । पचतिरूपम् । पचतोरूपम् । पचतिकल्प-
 म् । पचतस्कल्पम् । स्वर अन्तरं प्रातर् पुनर् सर् तर् उच्चैस्
 नीचैस् शनैस् ऋधक् ऋते युगपत् आरात् पृथक् ह्यम् श्वस्
 दिवा सायं चिरं ईषत् सनाक् शोषम् ज्योषम् तूष्णीम् वहिस्
 अवस् निकषा समया सृषा स्वयं नक्तम् इट्ठा साभि वता सनं
 नाना विना अन्यत् क्षमा उपांशु विहायसा दोषा मुधा मिथ्या
 पुरा मिथो निथु मिथं प्रायस् मुहुस् प्रवाहु आयं
 अलम् अभीक्षणम् मार्धम् मनस् हिरुक् प्रशान् च वाहा अह
 एष एवं मानं शईवत् नित्यम् सूपत् कूपत् कूवित् नेत् चेत्
 कश्चित् यत्र नह हन्त माकिस् नकिम् माङ् नञ् बावत् त्वावत्
 स्वावत् त्वे न्वै वै रै श्रीषट् षषट् स्वाहा स्वाधा क्रोम् हिन्

खलु किल अथम् अथ स्म भ इ उ ऋ ऋ लृ ए ऐ ओ औ
 आदह् आतंरु यावत् तावत् किम् यत् यद् तद् धिक् हे है
 पाद् ष्याद् अहो उताहो अतो अन्धो मा नु ननु हि तु नु
 इति इव चन घु वत आम् शप् कूकम् शुकम् सुकम् नुकम्
 नहिकं सत्यं कृतं अद्वा नो हि नचेत् जातु भव अड् अथ
 अहाह् स्विद् बाह्या दिष्ट्या पशु पट् सह अनुपक् अङ्ग युत्
 ताजक् अरे अये अवे वद् वेद् वाद् हुम् चुम् कित् मर्मा ईम्
 किं सिं प्र परा अप सम् अनु अथ निस् दुस् वि आङ् नि
 अधि अपि अति सु वत् अभि प्रति परि उप इति स्वरादयः
 आकृतिगणाः ।

कस्कादिषु । १ । १ ॥ १८० ॥

कस्कः, कौतस्कृतः, आतुष्पुत्रः, शुनस्कर्णः, मद्यस्कालः,
 मस्कारहः, अयस्कान्तः, अयस्प्रिण्डः, सर्पिष्कुण्डिका, धनुष्कपा-
 लं, वहिष्पात्रम्, यजुष्पात्रम् इति कस्कादिराकृतिगणः ।

अंतस्तुभनादीनाम् । १ । २ ॥ ५४ ॥

स्तुभना तृप्नु आचार्यानी आचार्यभोगीन युवन् अहन्
 पक्कन् वन मन मर्वनाम नट नधन नद नृत्त नदी निवेश निवास
 अग्नि अनूप नन्दिन् नन्दन् नर्तन् गहन नदन । इति स्तुभना-
 दिराकृतिगणः ।

सर्वादिङ्ग्यस्येः स्मिन्स्मात्स्मै । १ । २ ॥ १६६ ॥

सर्वं विश्व उभ उभयट् अन्य अन्यतर इतर इतर त्व
 त्वत् नेम समं सर्वार्थे । पूर्वाग्रावरदक्षिणोत्तरापराधराणि
 ठयवस्थायाम् । स्वमज्ञातिधनाख्यायाम् । अन्तरं बहिर्योगो-
 पसंव्यानघोरपुरि । त्यद् तद् यद् अदस् इदम् एतद् एक द्वि
 युष्मद् अस्मद् भवतु किम् इति सर्वादिः ।

रूढादिभ्यः । १ । ३ ॥ ४ ॥

रूढ, क्रोढ, आढ, ठयढ, अपिशल, अपक्षित, भूरीकं, भूलीकं, कपिष्ठल, शालामल, शालामुधात्री चोपयत्, चेटयत्, शिकयत्, शीतयत् इति रूढादयः । बहुवचनादाकृतिगणोऽयम् ।

कुंभपद्यादौ । १ । ३ ॥ १० ॥

कुम्भपद, कलशपद, द्रोणीपद, सूत्रिपद, जालपद, एकपद, अष्टापद, शतपद, शीतिपद, सूत्रपद, सूत्रशीतिपद, मुनिपद, दासीपद, गोधापद, सूकरपद, सुपद, विपद, निष्पद, अर्धपद, कुण्णपद, कृष्णपद, शकृत्पद, इति कुम्भादिः ।

टिट्टरुढेज्जणञ् गौरादिभ्यः । १ । ३ ॥ १४ ॥

गौर । नत्स्य । मनुष्य । ऋष्य, हय, गवय, मुकय, शिङ्ग, शृङ्ग, घट, पट, द्रुण, द्रोण, हरीकरण, घटर, रकण, आमलक, कुवल, वदर, विम्ब, तर्कार, शर्कर, सालद, शङ्कुगड, गडुज, सुशव, पाण्डश, आनन्द, आढक, मृपाट, शङ्कुल, सूर्य, सूत्र, सूष, यूष, मूषा, वन्तालका, सल्लक, मालत, घातक, वेतस्, वृस, अतस्, उमा, भङ्ग, मह, मठ, देह, लवण, मेद, सौधर्म, अयस्थूण, भोलिङ्गी, आलम्बी, आलर्क, औदाहमानी, भीरिकी, भीलिकी, आरट, कटेट, नाट, मूलाट, अधिकार, सुन्दर, मन्दर, मण्डल, पट, पिण्ड, नूर्द, सूर्द, गूर्द, पाण्ड, लोहाण्ड, कदर, कदल, तरुण, तलुन, अनहुही, अनहुवाही, आग्रहायणी, पृथिवी, विकल, विष्कल, आश्मरण्या, काठय, वैश्य, एहि, पर्यहि, अराल, उद, पिद, चण्ड, नद, ऋष, प्लव, चर, गर, तर, चोर, गहा, सूद, देव, पिप्यल, कोशातक, शम, हरीसक, करीर, इति गौरादिराकृतिगणः ।

क्रोडादिभ्यः । १ । ३ ॥ ३३ ॥

क्रोड, सुर, गोख, उख, पाल, सफ, गुड, इति क्रोडा-
दिः । बह्वचनानादाकृतिगणोऽयम्—तेन सुभगा, सुकरा ।

सपत्न्यादौ । १ । ३ ॥ ४१ ॥

सपत्न, समान, एक, वीर, पियड, पुत्र, आवृ इति
सपत्न्यादिः ।

बह्वादेः । १ । ३ ॥ ६१ ॥

बहु, पद्धति, चण्ड, अराल, उपाध्याय, कमल, रूपण,
विशाल, विशंकट, विकट, भरुज, कल्याण, उदार, पुराण
इति बह्वादिः ।

अथ द्वितीयाध्यायः ।

तिष्ठद्गवादयः । २ । १ ॥ १५ ॥

तिष्ठद्गु वद्गु आयतीगर्षं एते काले वर्तन्ते । खले-
यवम्, खरेवुसम्, लूनयवम्, लूयमानयवम्, पूतयवम्,
पूतमानयवम्, संहनवुसम्, एते प्रथमान्ता काले देशे
चेत्येके । समभूमि, समभूमि, समपदाति, समपदाति
समयज्ञम्, समानतीर्थम्, समानतीरम्, अधोनामम्,
सुषमम्, विषमम्, निष्पमम्, दुष्पमम्, अपरसमम्,
आयातिसमम्, पुण्यसमम्, पापसमम्, एकान्तम्, प्राहण-
म्, संप्रति, असंप्रति, इज्-दंडादडि, मुसलामुसलि, द्विदडि,
द्विमुसलि, इति तिष्ठद्गवादिः ।

पूर्वाद्यूनार्थैः । २ । १ ॥ ३८ ॥

पूर्व, अवर, सदृश, सम, विकल, निपुण, निश्र, श्लक्ष्ण
इति पूर्वादयः । आकातिगणोऽयं पाठः तेन—धान्येनार्थः धा-

न्यार्थः । हिरण्यार्थः धान्यार्थी आत्मनापञ्चमः आत्मना
षष्ठः एकेन द्रव्यत्वादित्यादि सिद्धं भवति ।

चतुर्थी प्रकृतिस्वार्थार्थादिभिः । २ । १ ॥ ३८ ॥

अर्थ, बलि, सुख, हित, रक्षित, इत्यर्थादयः । आकृति-
गणोऽयम् । तेन अश्वेभ्यो माषः अश्वमाषः शश्रुश्वमरवासम-
वनसुरं (?) हस्तिविदेत्यादि सिद्धं भवति ।

याजदक्षादिभिः । २ । १ ॥ ४४ ॥

याजक, पूजक, परिचारक, परिवेषक, स्नापक, अध्यापक
उच्छादक, वर्तक, उद्दतक, हेतु, भर्तृ इति याजकादिः ।
आकृतिगणोऽयम् । तेन तत्प्रयोजको हेतुश्चेति सिद्धम् ।

सप्तमी शौण्डादिभिः । २ । १ ॥ ५२ ॥

शौण्ड धूर्तं क्लितव सठयाल सठय आयस ठयान सवीण
अन्तर अजिन पटु परिहन कुशल धपल निपुण इति शौण्डा-
दिराकृतिगणः । तेन कांपित्यसिद्धः, आतपशुष्कः । स्थालि-
पक्वः । अक्रवन्ध इत्यादि सिद्धं भवति ।

पात्रेसमितादयः । २ । १ ॥ ५७ ॥

पात्रेसमिताः । पात्रेवहुलाः । अत्र पात्र एव समिता नान्य-
त्र, कार्ये इत्यवधारणात् क्षेपः । उदुम्बरमगकः । उदुम्बरकमिः
कूपकच्छपः । अवरकच्छपः कूपसंडूकः कुम्भमगडूकः उदपान-
संडूकः नगरकाकः आखनिकवकः अत्रोपमया क्षेपः । मातरिपु-
रुषः, अत्र प्रतिभिदुसेवनेन । पिण्डीशूरः । गेहीमेती । गेहेनती ।
गेहेनदी । गेहेविचिती । गेहेऽवचिती । गेहेठयालः । गर्भेटूप्तः ।
गर्भेप्तीरः । गर्भेटूरः । गोष्ठेशूरः । गोष्ठेक्षेरी । गोष्ठेविजिती ।
गोष्ठेपटुः । गोष्ठेपरिहतः । गोष्ठेप्रगल्भः । कर्णेतिरिटरि । कर्णे
शुरुचुरुः । अत्र निरीहलया क्षेपः इति पात्रेसमितादयः । आकृ-
तिगणोऽयम्

व्याघ्रादिभिर्गीणैस्तदनुक्तौ । २ । १ ॥ ६४ ॥

व्याघ्र, सिंह, वृषभ, महिष, चन्दन, वृक वराह, हस्ति, कुञ्जर कर्क पुरगरीक क्रुञ्जा पलायिका इति व्याघ्रादिः । बहु-
वचनादाकृतिगणोऽयम् । तेन-वाग्धजः । मुखपद्मम् । पाणिपल-
यम् । करकिसलयम् पार्थिवचन्द्रः वानरश्चेत्यादि सिद्धं
भवति ।

श्रेण्यादिः कृतोदिभिश्चद्वौ । २ । १ ॥ ६६ ॥

श्रेणि, ऊर, पूग, कुटुम, रागि, विचय, विशिय, निधन,
रूपण, इन्द्र, देव, मुण्ड, भूत, श्रमण, वदान्य, अध्यापक,
ब्राह्मण, क्षत्रिय पटु पंडित, कुशल, चपल, निपुण, इति
श्रेण्यादिः । कृत, मत, मित, भूत, उक्त, समाज्ञात, समाप्तात,
समाख्यात, संभाषित, अवधारित, अवकल्पित, निराकृत
उत्कृत, उपाकृत, अपकृत इति कृतादिः । बहुवचनादाकृति-
गणोऽयम् । तेन-श्रेण्यास्थिताः । श्रेण्याभूताः । श्रेण्यववद्धाः
इति सिद्धं भवति ।

कुमारः श्रमणादिना । २ । १ ॥ ७ ॥

श्रमणा, प्रव्रजिता, तापशी, कुलटा, गर्भिली, वन्यकी
दासी, अध्यापक, अभिरूपक, मृदु, पटु, परिडत, कुशल,
चपल, निपुण इति श्रमणादिः ।

मयूरव्यंसकादयः । २ । १ ॥ ७८ ॥

मयूरव्यंसकादयस्तत्पुरुषसमासा निपात्यन्ते व्यसकोमयूरः
मयूरव्यंसकः विस्वष्टो विलिप्तो वा अंशो अस्येति व्यंसः ।
तत्तुरयो व्यंसकः । व्यंसयति छलतीति वा व्यंसकः । एवं छात्र-
व्यंसकः । कुम्भः कंभोजः कंभाजमुंहः यवनमुहः । अत्र विशे-
व्यं पूर्वं । एहि ईड इति यस्मिन् कर्मणि वर्तते तदेहीडं ,

एहीयवं वर्तते । एहि वाचिजेति यस्यां सा एहिवाणिजा । अपे-
हिवाणिजा । प्रोहिवाणिजा । अपेहिद्वितीया । अपेहिप्रपूसा ।
अपेहि प्रकसं दूरमिति यस्यां सा अपेहिप्रकसा । एर्मि स्वाग-
तमिति यस्यांसा एमिस्वागता । प्रोह कटमिति यस्यां सा प्रोहि-
कटा । प्रोहकपर्दा । उद्गमचूना । आहरचेला । आहरवसना । आह-
रवितता । भिन्नलवणा । पचलवणा । क्ष्यन्तस्येति भावप्रधानाः
समासाः । कृंधि विलिखीहीति यस्यां सा कृंधिविलिखणा ।
उद्ग्रावस्त्रजा । उद्गरोत्सजा । उद्गमविरमा । उद्गपनिवसा ।
उत्पतनिपता । उत्पचनिपचा । आख्यातमाख्यातेन क्रिया-
सातत्य इति क्रियासातत्ये समासः । असासत्यार्थनेषां
पाठः । उदक् अवाक् उच्चावचं । उच्चैश्च नीचैश्च उच्चनीचं ।
आचितं चोपचितं च आचोपचं । आचितं च पराचितं च
आचपराचं । निश्चितं च प्रचितं च निश्चप्रचं । न किंचन
अकिंचनं । स्नाताकालकः । पीत्वास्थिरकः । भुक्कासुहितः ।
प्रोष्यपापीयान् । उत्पत्यपाकला । निपत्यनीहिणी । आ
परकालक्रियाभावेऽपि क्त्वा निपात्यते । निषश्या श्यामाजात
निषसश्यामा । अद्यपंचमी । इहपंचमी । अद्यद्वितीया ।
इहैकपद्यं हि कर्मणा बहुलमाभीक्ष्ये कर्तारं चाभिदधाति ।
बहिचैऽहित्याभीक्ष्यमाह । जहिजोहः । उज्जहिजोहा
उज्जहिस्तंबः । बहुलवचनात्भवति—पचौदनं । आख्यात-
माख्यातेन क्रियासातत्ये अशनीतपिबतेति सततं वर्तते इति
अशनीतपिबता । अशनीतपचता । पचतभृज्जता । खादतमो-
दता खादाचामा । आहरनिवपा । आवपनिष्कषा । पचप्र-
कला वर्तते । गतप्रत्यागतादयः गतं च तत् प्रत्यागतं च
तत् गतप्रत्यागतं । यातानुयातं । महान् क्रयः अल्पा क्रयिका-
वयवः क्रयः क्रयिकावयवः क्रयिका । क्रयश्चासी क्रयिका च

क्रयाक्रयिका समुदायः । एवं घटाघटिका । कलाफलिका ।
 मानामानिका । अत्र ठयवस्थिते पूर्वोत्तरपदः समासः । शाक-
 पार्थिवस्यः शाकपार्थिवः । कुतपवासः सौश्रुतः कुतपसौ-
 श्रुतः । अजापयस्यतैल्वलिः । अजातैल्वलिः । यष्टिप्रचारयो-
 मौद्गल्यः यष्टिमौद्गल्यः घृताधानो राट्टिः घृतरूट्टिः । ओदन-
 पाणिनिः । दध्युपसिक्त ओदनः दध्योदनः घृतोदनः । गुहसं-
 मित्रा धानाः गुहधानाः । गुहपृथुकाः । अश्वयुक्तोरथः अश्व-
 रथः । दधिपूर्णा घटः दधिघटः । अत्र शाकपार्थिवादिषूत्ररपद-
 लोपः । वृत्ती शाकादिः शाकभोज्यादौ तत्परि वर्तते । इति
 विशेषणसमास इत्यपरे । यदि ह लक्षणेनानुपपन्नं तत्सर्वं
 निपातनात् सिद्धं । बहुवचनादाकृतिगणोऽयं तेन विस्फष्टं
 पटुः । विस्फष्टपटुः । पुनराजा पुनराजः । पुनर्गत्रः । पादाभ्यां
 ह्रियतेपादहारकइतिः । गले चोप्यत इति गलोचोपकः ।
 इत्यादि विरहितलक्षणस्तत्पुरुषः शिष्टैः प्रयुज्यमानो मयूर-
 ठयंसकादिरिति साधुर्नतव्यः । निपातानादेव मयूरठयंसकादीनां
 परमा मयूरठयंसक इतिपदांतरेण समासो न भवति ।

समेऽर्धस् । २ । १ ॥ २६ ॥

अर्धश्च, गोगय, कषाय, कार्पाणा, कुपल, कुसप, मान,
 कूर्च, मठ, सहस्र, सकल, नीड, कपाट, गूय, शंख, यूथ, ध्वज,
 पद्मकबंध, गृह, सरक, कंस, दिवस, यूष, अन्यकार, दंड
 कनडलु, मंड, द्वीप, भून, द्यूत, चक्र, धर्म, कर्मन, मोदक,
 सतमान, यान, नख, नखर, चरण, पुच्छ, दाडिम, डिम, रगत
 सक्तु, पिधान, सार, पात्र, घृत, सैधव, औषध, आढक,
 चयक, द्रोण, खलीन, पान्नीव, षष्टिक, वारवाण, वारवृरण,
 प्रोथ, कपित्थ (शुठ्क), शाल, शोल, शुक्र, (शुल्क) सीधु,

कवच, रेशु, ऋण, कपट, सीकर, मुसल, सुवर्ण, वर्ण, पूर्व, चमस, कर्ष, आकाश, अष्टापद, संगल, निधन, निर्याम, जंभ, वृत्त, पुस्त, वुस्त, ह्वेडित, शृंग, निगड, मूलक, (मूल) मधु, सूल, स्थूल, शराच, नाल, वप्र, विमान, मुख प्रगीव, शूल, वज्र, कटक, कंटक (कर्पट), शिखर, कल्क, वल्कल, नटमक, नाटमस्तक, बलय, कुसुम, तृण, पंक कुंडल, किरीट, कुमुद, अर्बुद, अंकुश तिमिर, अश्राय, भूषण, इच्छस, मुकुल, इच्छास, वसंत, तटाक, तडाग, पिटक, बिटंक, विहग, पिरयाक, नाष, कोष (श), फलक, दिन, दैवत, पिनाक, समर, स्थानु, अनीक, उपवास, साक, कर्पास, विशाल, चषाल, चखाल, खंह, दर, विपट, रण, बल, मक, सुगाल, हस्त, आर्द्र, हल, सूत्र, तारहव, गारहीव, मगडप, पटह, सौध, घोध, पार्श्व, शरीर, कल, छल, पुर, पुरा, राष्ट्र, अंबर, विम्ब, कुट्टिम, मगडल, कुक्कुट, कुडय, ककुद, खगडल, तोमर, तोरण, मञ्जुक, पञ्जुक, पुंख, मध्य, बाल, छाल, शालमीक, वर्ष, वस्त्र, वसु, देह, उद्यान, उद्योग, स्नेह, स्तेन, स्तन, स्वर, संगम, निष्क, क्षेम, शूक, क्षत्र, प्रवित्र, यौवन, कलह, मालक, पालक, मूषिक, मगडल, वल्कल, कुज, कुञ्ज, लोहित, विहार, विषाण, भवन, अरण्य, पुलिन, दूढ, आसन, ऐरावत, शूर्पतीर्थ, लोमन्, (लोमश) लोह, दण्डक, तमाल, दाह, प्रतिसर, शपथ, धनुस्, वर्चस्क, तण्डक, प्रवाल, ओदन, तंडुन, अपराहू, शकट, अत्यर्धवादिः ।

प.त्रशूद्रानपुंसकाध्वयुक्त्वाधित्यासन्नविलिङ्गनदीपू-
देशगवाशवादि । २ । १ ॥ १०४ ॥

गवाश्वम्, गवाविकम्, गवैहकम्, अजाविकम्-
अजैहकम्, कुञ्जकिनातम्, पुत्रपीत्रम्, स्त्रीकुमारम्, श्वच

रुहालम्, दासीमाणवकम्, शाटीपटीकम्, शाटीप्रखडम्,
शाटीपट्टिकम्, उद्धरम्, उद्धशङ्गम्, सूत्रशकृत्, सूत्रपुरी-
षम् यकृन्मेदः, मांसशोणितम्, दर्भशरम् दर्भपूताकम्, अर्जुन-
शिरीषम्, अर्जुनशिरीषकम्, तृणोलपम्, दासीदानम्, कुटीक-
टम्, भागवतीभागवतम्, एते गवाद्यः ।

राजदन्तादौ । २ । १ ॥ १०८ ॥

धर्मादिषु द्रुन्द्वे । २ । १ ॥ १११ ॥

राजदन्तः, अग्रव्रणम्, लिप्तवासितम्, नग्नमुषितम्,
सिक्तमम्भृष्टम् । अवाक्विलम्बपक्वम्, मृष्टलुञ्जितम्, अर्पितोषम्,
वमगाढम्, उलूखलमुपलम्, दूषदुपलम्, तण्डुलकियवम्,
आरग्वायनबन्धकी, चित्ररथवाह्लौकम्, अवन्त्यग्रमकम्,
विषतक्सेनार्जुनी, शूद्रार्यम्, स्नातकराजानी, अस्त्रिभ्रुवम्,
दारगवम् । अर्थधर्मी, धर्मार्थी, अर्थशठदौ, शठदार्थी अर्थ-
कामी, कामार्थी, वैकारिमत्, गोजवाजम्, गोपालधानीं
पूलासम्, पूलासककरण्डम्, स्थूलपूलासम्, सशीरक्षीजम्,
सिञ्जास्थम्, चित्रास्वाती, धार्यापती, दम्पती, जम्पती,
जायापती, पुत्रपती, शिरोक्षीजम्, शिरोजान्, केशश्मश्रू,
शिरोक्षीजम्, सर्पिर्धुनी, मधुसर्पिणी, आद्यन्तौ, अन्तादौ,
गुणवृद्धी, वृद्धिगुणौ, आकृतिगणोज्यम् ।

भार्योदादिषु । २ । १ ॥ ११५ ॥

भार्योऽहः ऊढभार्यः अर्थगतः गतार्थः अन्याहितः आ-
हितारिणः पुत्रजातः जातपुत्रः श्मश्रुजातः जातश्मश्रुः शीर्ष-
च्छिन्नः छिन्नशीर्षः तैलपीतः पीततैलः घृतपीतः पीतघृतः
भार्योऽहदिराकृतिगणः तेन सिद्धं पीतदधिः ।

कडारादयः कर्मधारये । २ । १ ॥ ११६ ॥

कहार गहुल लज्जु खोड काण कुण्ठ खलति गोर वृद्धे
भिक्षुक पिङ्ग पिङ्गुल (पिङ्गल) तड तनु (जठर) बधिर
मठर कञ्ज वर्यर कहारादिराकृतिगणः । बहुवचनमस्याकृति-
गणतां द्योतयति ।

द्विदण्ड्यादि । २ । १ ॥ १३६ ॥

द्विदण्ड द्विसुसलि तभाञ्जलि उभयाञ्जलि उभादन्ति
उभयादन्ति उभाह उभयाहस्ति उभाकस्तर्णि उभयाकर्णि
उभापाणि उभयापाणि उभाबाहु उभयाबाहु एकपदि प्रोष्ठ-
पदि आढ्यपदि सपदि निकुच्यकर्णि संहतपुच्छि अन्तेवा-
सिं इति द्विदण्ड्यादिः ।

शरदादेः । २ । १ ॥ १५१ ॥

शरद् विपाश् अनस् मनस् उपानह् अनहुह् दिव् हिम-
वत् हिरुक् विद् सद् दिश् दूश् चेतस् चतुर् त्यद् तद् षद्
कियत् इति शरदादिः अत्र जयन्तपाठो नित्यार्थः ।

सस्समानस्य धर्मादिषु च । २ । १ ॥ १०८ ॥

धर्मं पक्ष गंध देश कर जातीय ज्योतिस् जनपद रात्रि
नाभि नाम गोत्रं रूप स्थान वर्ण वयस् वचन वंधु इति धर्मा-
दयः । बहुवचनादाकृतिगणोऽयम् ।

सुसंख्याच्चाहस्त्यादेः पादस्य लुक् । २ । १ ॥ २०७ ॥

हस्तिन्, अप्रव, कुट्टाल, काशित, कुरुत, कटोल, कटो-
लक, कटोल, कटोलक, गंडोल, गंडोलक, महिला, दामी,
गणिका, कुमूल, अज, जाल कपोत !

उरः प्रभृत्यृन्नित्याटः । २ । १ ॥ २२७ ॥

उरस्, सर्पिस्, उपानह्, पुमान्, अनह्वान् अयः,
नैा, लक्ष्मी, दधि, मधु, शाली, अनर्थ, इत्युरः प्रभूनयः ।

वर्चस्कादिष्ववस्कादयः । २ । २ ॥ ३८ ॥

अवस्कर, अपस्कर, कुस्तुम्बुरु, अपरस्पर, आस्पद, आश्चर्यं, प्रतिष्कश, प्रस्कण्व, हरिश्चंद्र, मस्कर मस्करी, कास्तीर, अस्तुरं, कारस्कर, पारस्कर, कारस्कर, रथस्या निष्कुरं किष्कु किष्किंधः किष्किंधा आस्किंध तस्कर सृहस्पति धनस्पति प्रायश्चित्त्य प्रायश्चित्तिः परशशतादि आतुष्पुत्र कौतस्कृत शुनष्कर्ण सद्यस्काल मद्यस्की कांस्कान सर्पिष्कुडिकाधनुष्कपाल अयस्कांत नमस्कांड मेदस्पिंड भास्कर अहस्कर यजुष्पात्र बर्हिष्पल इत्यवस्करादयः ।

सर्वादिः सर्वा सुपि पुमान् । २ । २ ॥ ४० ॥

सर्वप्रियः, भवत्पुत्रः, एकक्षीरं, एकरूप्यं, एकमयं, तथा, यथा, तदा, तर्हि, सर्ववत्स्यति, भवत्काम्यति, एककाम्यति, सर्वकभार्यः, विश्वकभार्यः, सर्वप्रियः, सर्वमनोज्ञः इति सर्वादिः ।

मृगक्षीरादिषु । २ । २ ॥ ४१ ॥

मृगक्षीर, मृगशाव, मृगपद, कर्कटांड, मयूरांड, काकांड, काकशाव, इति मृगक्षीरादयः प्रयोगतोऽनुसर्तव्याः । मृगक्षीरादिषु स्त्रीपूर्वपदं विवक्षितत्वात् सिद्धं वाचनिके तु पुंभावे एकान्तेन स्त्रीशब्दस्य निवर्तितत्वात् यत्रापि विशिष्टलिङ्गशब्दसंबन्धित्वेनाशित्वं तत्रापि विवृत्तिः प्राप्नोति ।

भीरुष्ठानादिषु ॥ २ । २ । १५० ॥

भीरुष्ठान अगुलिषंग सर्वपरमेष्ठिन् दुष्टु सुष्टु अपष्टु गौरिसक्थ प्रतिष्ठाका नौपेचिका दुन्दुभिषेधण अविहित लक्ष्मणो दृश्यमानः विभीरुष्ठानादिषु द्रष्टव्यः ।

पुरगामिश्रकामिध्रकाशारिकाकोटरादृणम् ॥ २ । २ । १६० ॥

कोटर मिश्रक सिघ्रक पुरग शारिक सारिकं इति कोट-
रादिः ।

द्विज्यज्भ्योऽनिरिकादिभ्यो वृशौषधिभ्यो वा ॥२।२।१६२॥

हरिकावन तिमिरवन शमिरवन हरिवन कर्मारवन
इतीकादिराकृतिगणः ॥

गिरिनद्यादीनाम् ॥ २ । २ । १६३ ॥

गिरिनदी गिरिनख गिरिनद्दु गिरिनितव चक्रनदी चक्र-
नितंब चक्रनितंब तूर्यमान माषोन आर्यायन आर्गयन गिरिन-
द्यादिराकृतिगणः ।

पृषोदरादयः ॥ २ । २ । १७२ ॥

पृषोदर, पृषोत्थान बलाहक जीमूत शमशान बलूखल
पिशाच वृती मयूर कपित्थ दधित्थ मुसल उलूक अश्वथ कुंकर
दिवौकस आशीविष बलीवर्द महिष मनीषा विडाल मृगाल
शृगाल दूदास दूणश दूदंख दूद्यपुरोडाश बडवा शकंधु कर्कंधु
कुलटा अषटः इति पृषोदरादयो यथाशिष्टोपदेशमतुगन्तव्याः ॥

बह्वृक्षरादीनां मत्यनजिरादेः ॥ २ । २ । ८६ ॥

शर, अहि, कपि, मणि, मुनि, शुचि, बार्ह, वेत इति
शरादिराकृतिगणोऽयम् । तेन वातावती शोभावतीत्यादि
सिद्धम् । अजिर, खदिर, स्यविर, खवुर, पुलिन, कारंडव, चक्र-
वाक इत्यजरादिराकृतिगणः ॥

विल्वकां क्षरुष ॥ १ । ३ । ७८ ॥

विल्व, ब्राहि, मुद्ग, काण्ड, मयूर, गोधूम, इक्षु, वेशु,
गवेषुका, कर्पासी, पाटली, कर्कंधु, कुटीर, वैतसक, कपोत-
कीया, ऋषुकीयां, तक्षकीया ॥

द्वारादेः ॥ २ । ३ । ८८ ॥

द्वार, स्व, स्वर, व्यलकश, स्वस्ति, स्वर, श्वम्, स्वकृत,
स्वाम, मृदु, स्वन् इति द्वारादिः ॥

• ञः स्वांगादेः ॥ २ । ३ । ८० ॥

स्वाङ्ग, व्यङ्ग, व्यद, स्वागत, स्वध्वर, स्वपति, व्यध-
हार, इति स्वांगादिः ॥

अनुशतिकादीनाम् ॥ २ । ३ । १०८ ॥

अनुशतिक, अनुहोड, असंवरण, अगार, वेणु, अस्ति-
हत्या, अस्यइस्त्या, अस्यहेति वध्योग पुष्करसद् अनुहत्
कुरुकृत कुरुपंचोल उदयशुद्ध इहलोक परलोक सर्वलोक, सर्व-
पुरुष सर्वभूमि प्रयोग परस्त्री सूत्रनट् इत्यनुशतिकादयः । बहु-
वचनादाकृतिगणोऽयम् । अभिगममर्हन्त्याभिगनिका गुणाः ।
अधिदेवे भव आधिदेविकं दुःखम् । आधिभौतिकम् । चतस्र
एव विद्याश्चातुर्वैद्यमित्यादि निहं भवति ।

धनादेः पत्युः ॥ २ । ४ । ५ ॥

धन अश्व शत गण क्षेत्र कुल गृह पशु सभा धन्वन्
राष्ट्र धान्य प्राण इति धनादिः ॥

उत्सादेरञ् ॥ २ । ४ । १० ॥

उत्स, उदपान, विकर, विनद, महानद, महानम, हा-
प्रपाण, तरुण, तलुन, धेनु, पंक्ति, जगती, त्रिष्टुभ्, अनुष्टुभ्,
जनपद, भरत, चशीनर, ग्रीष्म, पीलु, कण, वृषदश, भल्लकीय,
रथतर, मध्यंदिन, वृहत्, सधत्, सहिमन्, मत्स्यत्, कुरु, पंचाल,
इन्द्रावसान, उष्णिह् ककुभ्, सुवर्ण इत्युत्सादिः ॥

गोत्रे बाह्वादिभ्यः ॥ २ । ४ । २२ ॥

बाहु, उपचाकु, निचाकु, चाटाकु, उपविंदु, बालु,
बालाका, वृकका, मूषिका, भगला, अगहा, दुवका, सुग्वी-

निम्ना, पुष्करसद्, अनुरहत्, उदञ्, शिरस्, लोमन्, देवशर्मन्, अग्निशर्मन्, कुनामन्, सुनामन्, पंचन्, सप्तन्, अष्टन्, स्वधा-
वत्, माषशराबिन्, क्षेमदृत्विन्, शृ-खलसादि, खरमादिन्, नगरमर्दिन्, प्रकारमर्दिन्, अकीर्तु, कृष्ण, युधिष्ठिर, अर्जुन
सांपिगद, प्रद्युम्न, राम, संकर्षण, मध्यंदिन, सत्यक, इति
षाह्या दयः । आकृतिगणोऽयं तेन सशठ्युरपत्यं साशिवः । जंघा
याः जांघिः । संवेगिनः सांवेगिः विदस्य वैदिरित्यदि सिद्ध
भवति ।

विदादेर्वृद्धेऽनृष्यान्तर्ये २ । ४ । ३ ॥ ३० ॥

विद, उर्व, कश्यप, कुशिक भरद्वाज, उपमन्यु, किलात,
केदर्भ, विश्वानर, ऋषिषेण, ऋतभाग, सदाकु, पृदाकु, हर्यश्व,
पियक, अयस्तम्भ, कूषवार, शरद्वत, शुनक, घेनु, गोपवन,
शियु, विंदु, ताजव अशवावतान, श्यामाक, श्यामान, श्यापर्ण,
हरित, किंदास, वस्यस्क, अर्कलूष, वद्योग, वृष्णवृद्ध, प्रतिबोध,
शीतर, गधिष्ठिर, निषाद, मधुर, अर्कजूष, शवर, अलस, किंदर्भ,
कन्दर्प, शुनक, भोगक भाजन, शमिक, श्यावलि, मठर, मृडा-
कु, सपाकु, मृदु, पुनर्भु, पुत्र, दुहितृ, ननान्द, परस्त्री परशुं च
इति विदादिः । मधुरशठदस्य गोपवनादी चैकेषां पाठोऽश्लुग-
र्घः परे हरितादेरज इति फणर्थः । माठराद्युद्धित्यपि कोचत्
पठन्ति—माठर्यः ।

कुञ्जादेर्जः । २ । ४ ॥ ३१ ॥

कुञ्ज, ब्रह्म, शङ्ख, भस्मन् गण, लोमन्, शठ शाक, शुषुहा
शुभ, विपाश, स्कन्द, स्कम्भ इति कुञ्जादिः ।

नडादिभ्यः फण् । २ । ४ ॥ ३१ ॥

नड, चर, वर, वक, मुञ्च, इतिक, इतिश, उपक, एक,

लनक, शलङ्कु, कलङ्कु, सत्पल, वाजप्य, तिक, प्राण, नर, नर
सायक, दास, मित्र, द्वीप, विगर, पिङ्गल, किङ्कर, किङ्कल,
कातर, कातल, काश्यप, कुश्यप, काश्य, काल्य, काठ्य, अज,
मनुष्य, अमुष्य, अमुष्म, कृष्णरथौ, ब्राह्मणवाशिष्ठे, अमित्र,
निगु, चित्र, कुमार, क्रोष्टु, क्रोष्टं च । लोह, दुर्ग, स्तम्भ,
शिशपा, अय, तृण, शकट, सुमनम्, सुमत, निमत, ऋष, जलं-
घर, अध्वर, युगंधर, हसक, दंडिन्, हस्तिन्, पिण्ड, पञ्चाल,
चमनिन्, सुकृत्य, स्थिरक, ब्राह्मण, चटक, वदर, अश्वल, खरप,
लङ्क, इध, अस्त्र, कामुक, ब्रह्मदत्त, उदुम्बर, शोण, अलोह,
दण्डक, अग्निशर्मन् वृषगण इति ऋषादिराकृतिगणः ।

हरितादेरजः । २ ४ ॥ ३४ ॥

हरितादिः विदाद्यन्तर्गणः ।

गर्गादिर्यज् । २ । ४ ॥ ३४ ॥

गर्ग, वत्स, वाजासे, संकृति, अज, ठ्याघ्रपात्, विद्-
भृत, प्राचीनयोग, अगस्ति, पुलस्ति, चमस, रेभ, अग्निवेश,
शङ्ख, शट, शक, एक, धूम, अवट, मनस्, धनंजय, वृक्ष,
विश्वांसु, जरमाण, लोहित, शंसित, वधु, वल्गु, मरदु,
गंडु, शङ्ख, लिगु, गुहलु, मन्तु, मङ्क्षु, अलिगु, जिगीषु, मनु,
तन्तु, मनायी, सूनु, कथक, कथक, ऋक्ष, तृक्ष, वृक्ष, तनु,
तरुक्ष, तलुक्ष, तण्ड, कपित, कपिकत कपि, कत, कुरुकत, अन-
दुह, कण्व, शकल, गोकक्ष, अगस्त्य, कण्डिनी, यज्ञवलक, वर्ण-
वलक, अभयजात, विरोहित, वृषगण, रहूगण, शण्डिल, वर्णक,
चणक, चुलुक, मुद्गल, मुसल, जमदग्नि, पराशर, जातूकर्ण,
जातूकर्ण, महित, मंत्रित, अश्मरथ, शर्कराक्ष, पूतिमाष,
स्थूरा, अदरक, अररक, एलाक, पिङ्गल, कृष्ण, गोलान्द, नलूक,

तितिल, मिषज, भिषज्, भिष्णज, भडित, भग्निडत, दलभ, चेकित, चिकित्सित, देवहू, इन्द्रहू, एकलु, पिप्पलु, वृहदग्नि, सुलोहिन्, सुलोभिन्, उत्रय, कुटीगु इति गर्गादिः ।

अश्ववादेः फञ् । २ । ४ ॥ ४३ ॥

अश्व, अशमन्, शङ्ख, शूदक, विद, पुट, रोहिण, खजूर, खजूर खञ्जार, वास्त, पिञ्जल, भडिल, भग्निडल प्रकृत, रामोद, सान्त, काशतीक्ष्ण, गीलाङ्क, अर्क, स्वर, स्फुट, चक्र, अविष्ट, पविद, पवित्र, गोमिन्, श्याम, धूम, धूम्र, वाग्मिन्, विश्वानर कुटाशप, आत्रेये । जन, जह, खह, ग्रीष्म, अर्ह, कित, विशप, विशाल, गिग्, चपल, चुप, दासक, वैलय, वैलव प्राच्य, धर्म्य, आनहुह्य, पुंसि जाते । अर्जुन, प्रहत, सुमनम्, दुर्मनस्, मन, मनन, प्रान्त, ध्वन्, । आत्रेय भरद्वाजे उत्स, आतव, किन्व, वद, धन्य, पाद, शिव, खदिर, इत्यश्ववादिः ।

शिवाद्यृष्यन्धकवृष्णिकुरुभ्योऽपत्येऽण् । २ । ४ ॥ ४६ ॥

शिव, प्रोष्ठ, प्रोष्ठिक, चण्ड, जृम्भ, भूरि, दण्ड, कुठार, ककुम्, ककुभा, अनभिम्लान, कोहित, मुख, संधि, मुनि, ककुत्स्थ, कहेड, कोहड, कहूय, कहय, रोध, कपिञ्जल, कुपिञ्जल, खञ्जन, वतण्ड, तृण, कर्ण, क्षीहृद, जलहृद, परिल, पथिक, पिष्ट, हैहय, पार्थिका, गोपिका, कपिलिका, जटिलिका, लघिरिका, मञ्जीरक, मज्जिरक, वृष्णिक, खञ्जास, खञ्जाह, कर्मार, रेख, लेख, भालेखन, विश्रवण, रवण, वर्तनाक्ष, यीवाक्ष, पिटप, विटक, पिटाक, वृक्षाक, नभाक्ष, ऊर्णनाभ, जरत्कारु, पृथा, उत्क्षेप, पुरोहितिका, सुरोहितिका, सुरोहिका, आर्यश्वेत, अर्यश्वेत, सुपिष्ट, मसुरकर्ण, मयूरकर्ण खजूर, कर्ण कदूरक,

तन्नन्, ऋषिषेण, गंगा, विपाश, कस्क, लक्ष्य, दुक्ष्य, अयस्थूल
अयस्थूण, तृणकर्ण, तृण, कर्ण, पर्ण, भलन्दन, विह्वलान्त,
भूमि, इला, सपत्नी, त्रिवेणी, त्रिवणम् इति शिवादिराक-
तिगणः ।

शुभ्रादिभ्यः । २ । ४ ॥ ५३ ॥

शुभ्र, विष्ट, पुर, (विष्टपुर) ब्रह्मकृत, शनद्वार, शलाथल,
शलाकाभ्रू, लेखाभ्रू, लेखाभ्र, विक्रमा, विकास, रोहिणी,
रुहिणी, धर्मिणी, दिश, शालूक, अजबस्ति, शकंधि, विमात्,
विधवा, शुक्र, विश, देवतर, शकुनि, शुक, उपज्ञातल, शमल,
बंधकी, सृकण्डु, विस्त्रि, अतिथि, गोदन्त, कुशाम्ब, मकष्टु,
शाताहर, पवष्टुकि, सुनामन्, लदमण श्याक्येर्वाशिष्टे ।
गोधा, कृकलास, अणीव, प्रबाहण, भरत, भारत, भरत,
सृकण्डु, कथूर, इतर, अन्यतर, अलीढ, सुदन्त, सुदन्त, सुव-
सस्, सुदामन्, कद्र, तुद, अकशाय, कुमारिक, किशोरिका ।
कुमारिका, अम्बिका, जिह्वाशिन्, परिधि, घायुदत्त, शकल,
शलाका, खडूर, कुवेरिका, अशोका, गन्धपिङ्गला, खडोन्मता,
अनुदृष्टिन्, अनुदृष्टि, जरतिन्, वलीवर्दिन्, विप्र, बीज, जीव,
श्वन्, अशमन्, अशब, अजिर, इति शुभ्रादिराकृतिगणः ।

कल्याण्यादोर्ङन् च । २ । ४ ॥ ६२ ॥

कल्याणी, शुभगा, दुर्भगा, बंधकी, जरती, वलीवर्दी
ज्येष्ठा, कनिष्ठा मध्यमा, परस्त्री, अनुसृष्टी, इति कल्याण्यादिः ।

गृष्ट्यादिचतुष्पाद्भ्यो ढञ् । २ । ४ ॥ ७४ ॥

गृष्टि, हृष्टि, हलि, वालि, विश्रि, कुद्रि, अजबस्ति,
मित्रयु इति गृष्ट्यादिः ।

रेवत्यादेष्टण् । २ । ४ ॥ ७४ ॥

रेवती, अश्वपाली, मणिपाली, द्वारपाली, वृकवञ्चिन्-
वृकग्रह, दशग्रह, कर्णग्राह, कर्णग्रह, कुक्कुटाक्ष इति रेव-
त्यादिः ।

कुर्वादिभ्यः । २ । ४ ॥ ८० ॥

कुरु, शकधु, शंकु, गर्गर, मङ्गुष, अजमार, रथकार
वावदूक, पथिकारिन्, मतिमत्, पितृमत्, शलाका, केशिनी
कविहस्ति, पिण्डी, इन्द्र, जाली, ऐजौ, धनुजी, दमोष्णी
षि, गणकारि, केशोरि, कापिञ्जल, वाक्, पितृमत्, कुट
शलाका, शालाका, मुर, पुर, एरका, शुभ्र, अश्र, दर्भ, के
शिनी, शूर्पणाय, श्यावनाय, श्यावरथ, श्यावपुत्र, सत्यंकार
वड्ढीकार, पथिकार, मूढ, शाक, शालिन्, शालीन्, कर्त्,
हर्त्, इन, पिण्ड, रथकार, नापित, तक्षन्, इति कुर्वादिः ।

तिक्रादेः फिञ् । २ । ४ ॥ ८३ ॥

तिक, कितव, संज्ञा, घाल, शिखा, उरश, शाक्य,
सैथव, यामुन्द, रूप्य, ग्राम्य, नील, अमित्र, कुरु, देवर,
देर, तैल, शैलाल, श्रीरश, कौरव्य, खैरिक, चोपयत,
चेतयत, क्षैतयत, शैकयत, वाजवत, चन्द्रमस्, शुभ्र, गङ्ग, वरेण्य,
सुपामन्, आरुध, वाह्यरु, स्वल्पक, वृष, लोमक, उदन्य,
यज्ञ इति तिकारिः ।

शकादिभ्यः श्लुक् । २ । ५ ॥ १०४ ॥

शक, यवन, कंबोज, चोल, केरल, आधारि, विधारि,
उपधारि शकादयः प्रयोगगम्याः ।

ब्रेरतोऽप्राग्भर्गादिः ॥ २ । ४ । १०७ ॥

भर्ग, करुण, केकय, कश्मीर, सालव, सुस्थाल, उरश,
कौरुथ इति भर्गादिः ।

यस्कादेर्गोत्रे ॥ २ । ४ । १०८ ॥

यस्क, लक्ष्य, द्रुक्ष्य, अयस्थूण, अयःस्थूल, तृणकर्ण
सदान्त, कम्बलहार बहिर्योग पर्णाढक कर्णाढक, पिरङ्गीजघ,
वकमस्थ, विश्रि, कुद्रि, अजवस्ति, मित्रयु, रक्षोमुख,
जंधारथ, उत्काम, कटुक, मथक, (मन्थक) पुष्करट्, पुष्क-
रमद्, विषपुट, उपरि, मेखल, क्रोष्टुकमान, (क्रोष्टुपाद,
क्रोष्टुमाय, शीर्षमाय, खरप, पदक, वर्षुक, भलन्दन, भडिल,
भगिडल भडित, भगिडत, एते यस्कादयः ।

यज्ञजोऽगोपवनादिश्यापर्णांतात् ॥ २ । ४ । ११० ॥

गोपवन शेषु (शिषु) विन्दु, भाजन, अश्वोवतान,
श्यामाक, श्योमाक, श्यामक, श्यापर्ण, विदाद्यन्तरगणोऽयम् ॥
इति गोपक्षनादिः ॥

वोपकादेः ॥ २ । ४ । ११४ ॥

उपक, लमक, भ्राष्ट्रक, कपिष्ठल, कृष्णाजिन, कृष्ण-
सुन्दर, चूडारक, आडारक, गडुक, उदङ्क, संधायुक, अन्नन्धक,
पिङ्गलक, पिष्ट, सुपिष्ट, (सुपिष्ट) मयूरकर्ण, खरीधङ्क, शला,
थल, पतञ्जन, पदञ्जल, कठेरणि कुशीतक, (कशकृत्स्न,) निदाघ-
कलशीकण्ठ, दामकण्ठ, कृष्णपिङ्गल, कर्णक, पर्णक, जटिरक,
वधिरक, जन्तुक, अनुलोम, अनुपद, प्रतिलोम, उपजग्धः
प्रतान, अनभिहित, कमक वराटक, लेखाभ्र, कमन्दक, पिञ्जूल,
वर्णक, मयूरकर्ण, मदाघ, कवन्तक, कमन्तक, कदामत, दाम-
कण्ठ । एते उपकादयः ॥

तिककितवादी द्वन्द्वे ॥ २ । ४ । ११५ ॥

तिककितव, उड्जककुभ, उत्तरशलंकट, अग्निवेशदासे-
रुक, शाण्डिलक, शकृत्स, उपकलमक, भष्टककपिष्ठल, कृष्णा-

जिन कृष्णसुन्दर, वकनखगुदपरिणद्धाः, लङ्काशान्तमुखाः, बल-
रभंहीरथाः उपकलमकाः, पफकनरकाः, एते तिककितवाद्यः ।

पैलाद्याविप्रात् ॥ २ । ४ । १२५ ॥

पैल, शालंकि, मात्यकि, मात्यकामि, राहवि, रावणि,
औदञ्चि, औदव्रजि, औदमेधि, औदव्यञ्जि, औदमञ्जि, औद-
भृञ्जि, दैवस्थानि, पैङ्गलोदायनि, राहुक्षति, भील्लिंगि, राणि,
औदन्यि, औद्गाहमानि, औजिगहानि, औदशुद्धि, तद्राज,
इति पैलाद्याकृतिगणः ।

न तौल्वल्यादेः ॥ २ । ४ । १२६ ॥

तौल्वलि, धारणि, पारणि, रावणि, दैलीपि, दैवति,
धार्कलि, नैवति नैवकि दैवमित्रि दैवयज्ञि चाफट्टकि वैल्वकि वैकि
वैङ्ग आनुहारति, पौष्कामादि, आनुरोहति, आनुति प्रादो-
हनि नैमिषि प्राडाइति वान्यकि वशीति आसिनामि आहिनि
आसुरि नैमिषि आनिषांधकि पौष्पि कारेणुपालि वैकणिं
वैहति इति तौल्वल्यादिः ।

भिक्षादेश्च समूहे ॥ २ । ४ । १२७ ॥

भिक्षा, गभिंणि, क्षेत्र, करीष भगार, चर्मिन, चर्मिन्,
सहस्र, युवति, पदानि पट्टति, अथर्वन् दक्षिणा, भरत, विषय
स्त्रोत्र, इति भिक्षादिः ।

पाशादेश्च यः ॥ २ । ४ । १४२ ॥

पाश तृण धूम वात अंगार पाटल पोत गल पिटक
पिटाक शकट हल नट वन इति पाशादिः ।

श्वखलादिभ्योऽजिन् ॥ २ । ४ । १४४ ॥

खल डाक कुटुम्ब शाक कुंडलिनि इति खलादिरा
कृतिगणः ।

हेमादिभ्योऽञ् ॥ २ । ४ । १६१ ॥

हेमन् रजत रुदुम्बर निचुदार कोहितक विभीतक, दंड-
कार गविधु कापटलो श्यामाक इति हेमादिराकृतिगणः ।

शराद्योकाचः ॥ २ । ४ । १६३ ॥

शर, दभं, कुटि, भोम, तृण, वत्वज, इति शरादिः ।

प्लक्ष्मादेरण् ॥ २ । ४ । १६९ ॥

प्लक्ष्म, न्यग्रोध, अश्वत्थ, इङ्गुदी, शिग्रु, रुरु, कक्षति,
वृहति, इति प्लक्ष्मादिः ।

न्यायादिपदकल्पलक्षणान्तक्रत्वाख्यानाख्यायि-
काटुण् ॥ २ । ४ । १७४ ॥

न्याय, न्यास, लोकायत, पुनरुक्त, परिषद्, चर्चा, क्रमे-
तर, प्रलक्षण, मंहिता, पदेपद, क्रमसंघाटा, वृत्तिसंग्रह, गण,
गुण, आशुर्वेद, इतिहास, पुराण, द्विपदा, ज्योतिष, अनुसूत्र,
लक्ष्य, लक्षण, अनुलक्ष्य, सुलक्ष्य, घसत, वर्षशरट्, हेमन्त,
शिगिर, प्रथम, गुण, अनुगुण, चर गुण, अथर्वन्, अथर्वण,
इति न्यायादिः ।

राष्ट्रेऽनंगादिभ्यः ॥ २ । ४ । १८८ ॥

अंग, वग, सुस्त, पुण्ड इत्यंगादयः प्रयोगगभ्याः ।

भौरिक्यैषुकायादेर्विधभक्तम् ॥ २ । ४ । १८४ ॥

भौरिकि, भौलिकि, बोपयत, बोदयत, वेदयत, चैकयत,
शैकयत, क्षैतयत, काणेष, बालिकाक्ष्य इति भौरिक्यादिः ।

ऐषुकारी, मारस्यायन, चान्द्रायण, साक्षयिण, दूयाज्ञा
यण, ज्याज्ञायण, औलायन, भौवीर, दासमित्र, दासमित्रायण,
शौद्रकायण, शयणु, शयाणु, शयाण्डायन, खादायन, वैश्वचैनव,
तुण्डदेव, शत्यण्डी, इत्यैषुकार्यादिः ।

राजन्यादिभ्यो वुञ् ॥ २ । ४ । १८० ॥

राजन्य, दैवतायव, आवृतवात्रव, शालंकायन, वाभ्रठय, जालन्धरायण, कौन्ताल, आत्मकामेय, अंवरीपुत्र, धैल्वन्, शैलूषज, उदुम्बर, तैतल, सम्प्रय, दाक्षि, वर्णनाम, इति राजन्यादिः । आकृतिगणोऽयं तेन अर्जुनायनकं, वैराटकं, त्रैगर्तकमित्यादि सिद्धं भवति ।

मध्वादेः ॥ २ । ४ । १८६ ॥

मधु, विस, स्याणु, उष्टि, षक्षु, वेणु, कुकुन्धव, शमी, शरीर, हिस, किशरा, शर्याण, भवत्, यदि, किमरु, इष्टका, शुक्ति, भासुनी, आमन्दी, शकली, वेद, पीडा, अक्षशिला, अमिषि इति मध्वादिः ।

रेन् सेल वुञ्जयेज्याञ्जहणफणफिञ्जळ्वळ्ळण कण्ठठणोऽश्मप्रेक्षा तृणकाशारीहणमुपन्थिसुतंगमवलाहस्मखिपंथिकरणोत्करनडकृशाश्वर्यवराह कुमुदाश्वतथादिभ्यः ॥ २ । ४ । २०२ ॥

१ अरौहण (अरीरण) दूधण दूहण, भलग (भगल) उलन्द, किरण, सापरायण, कौण्ड्रायण, औष्ट्रायण, त्रैगर्तायन, मैत्रायण, सास्त्रायण, वैमनायण, वैमतायन, गौमतायन, सौगतायन, सौसायन, घैमतायन, सौमायन, रेन्दायण कौद्रायण, (कौन्द्रायण) खाडायन शाण्डिल्यायन, रायस्वोप, विषय विपाश वट्टण्ड, वपञ्चन, खाख्वोरण, वोरण, काशाकृत्स्न, जाम्बवत, शिशपा, रैवत (रेवत) विल्व, सुयज्ञ शिरीष बधिर, जम्ब खदिर, सुशमन् भजत् भलन्दन खण्डु कलम यक्ष्मा, इत्यरीहणादिः ।

२ कृशाश्व, अरिष्ट, अरिश्म, वेशमन्, विशाल लोमश, रोमश, लोमक, रौमक शखल कूट वर्चल सुवर्चल सुकर, सूकर प्रातर (प्रतर) सदृश पुराण पुराण मुख धूम अजिन विनत,

अवनत कुविद्यास (कुविद्यास) परासर अरुन् अयस् मौद्ग-
ल्याकर मौद्गल्य युकर इति कशाशवादिः ॥

३ ऋश्य (हृश्य) न्यग्रोध' शर निलीन (निवास नि-
वात) निधान निबन्धन (निबन्ध (विवद्) । परिगूढ
(वपगूढ) असनी सित मत् वैशमन् उत्तराश्मन् अश्मन् स्थूल
वाहु खदिर शर्करा अनहुहु (अनहुहु) अरहु परिवंश वेणु
वीरण खरह दखड परिवृत्त कर्दम अंशु इत्यादिः ।

४ कुमुद शर्करा न्यग्रोध इक्कट संकट कङ्कट गर्त क्षीज
परिधाय निर्यास शकट कच मधु शिरीष अश्व अश्वत्थ बल्वज
यवास कूप विकण्टक दशग्राम । इति कुमुदादिः ।

५ काश पाश अश्वत्थ पलाश पीयूषा चरण वास नह
वन कर्दम कच्छल कङ्कट गुह विस तृण कर्पूर अर्वर मधुर ग्रह
कपित्थ जतु सीपाल इति काशादिः ॥

६ तृण नह मूल वन पर्ण वर्ण वराण विल पुल फल
अर्जुन अर्ण सुवर्ण बल चरण वुस ॥ इति तृणादिः ॥

७ प्रेक्षा फलका (हलका बन्धुका भ्रुवका क्षिपका न्यग्रोध
इक्कट कंकट संकट कट कूप लुक पुक मह परिवाप पक्षाष ध्रुवका
गर्त कूपक हिरण्य इति प्रेक्षादिः ।

८ अश्मन् यूथ ऊष मीन नद दभं वृन्द गुद खरह नग
शिखा कांट पाम कन्द कान्द कुल गहू गुह कुच्छल पीन गुह
इत्यशमादिः ॥

९ सखि अग्निदत्त वायुदत्त (गोपिल) भल्लपाल (भल्ल
पाल) चक्र चक्रवाक छगल अशोक करवीर वासव वीरपूर
वज्र कुशीरक शीहर (सीहर) सरक सरस समर सलल सुरस
सुरस रोह तमाल कदल समल इति सख्यादिः ॥

१० संकाश कपिल कश्मीर समीर सूर सरकं सूरसेन सुपथिन्
पन्थ यूष यूथ अंश अंग नांशा पलित अनुनाश अश्मन् कूट म-
लिन् दश कुम्भ शीर्षं धिरन्त विरत समल सौर पञ्चुर नलं मन्य
रोमन् लोमन् पुलिन सुपरि कटिप सकर्णक वृष्टि तीर्थ अंगस्ति
विकर नासिका इति संकाशदिः ।

११ बल चुल नल दल वट लकुल सरल पुङ्गु पुख चलडुल
मूल वन कुल इति बलादिः ।

१२ पल तुल तुष कुयल अयल कम्बलिका बलिक धिन् अस्ति
कुम्भ सीरक सरिक सरक सकल सरस सकल समल अतिश्वन्
रोमन् लोमन् हस्तिन् मकर लोमक शीर्षं निवात पाक सहक
सिंहक अंकुश सुवर्णक हंसक हिंसक कुत्स विल खिल यमल
हस्त कला सकर्णक इति पलादिः ।

१३ कर्ण वशिष्ठ अर्क अर्कलूष द्रुपद आनहुत्त्या पाञ्चजन्य
द्विकग कुन्ती कुम्भी जित्वन् जीवनूत कुलिश आरहोवत् आ-
खीवत् जव जैत्र आकन आनक इति कर्णादिः ।

१४ सुतंगम मुनिचित्त विप्रचित्त महाचित्त महापुत्र खन
श्वेत गडिक शुक विग्र वीजवापिन् अर्जुन श्वन् अजिर जीव
खण्डित कर्ण विग्रह इति सुतंगमादिः ।

१५ प्रगदिन् मगदिन् मददिन् कविल खण्डित गदित
बूहार मन्दार कोविदार इति प्रगद्यादिः ।

१६ बराह पलाशा पलाश शोरीष शिरीष पिनडु निवडु
बलाह स्थूल विदग्ध विजग्ध विभग्ध निमग्ध बाहु खदिर शर्कश ।
इति बराहादिः ।

१७ कुमुद गोमथ रथकार दशग्राम अश्वत्थ शास्त्रलि शि-
रीष मुनिस्थल कुरहल कूट मधुकर्ण घासकुन्द शुभिकर्ण इति
कुमुदादिः ।

अथ तृतीयोऽध्यायः ।

नद्यादिराष्ट्रदूरोत्तराड्ढण्वैत्याहञ् ॥ ३ । १ । १ ॥

नदी मही वाराणसी आवस्ति कौशंबी वनवानी काश-
पठी खादिरी पूर्वनगरा पाषा मालवा दारवा सनक इति
नद्यादिः ।

कऽयादेश्च ढकञ् ॥ ३ । १ । ५ ॥

कत्रि पुष्कल उम्बि कुंडिना नगर महिष्मती वर्मती
इति कऽयादिः ।

शकलादेवृद्धात् ॥ ३ । १ । २१ ॥

शकल गौकल इत्यादिः । शकलादिर्गर्गाद्यन्तर्गणः ।

उष्णादिभ्यः कालात् ॥ ३ । १ । २७ ॥

उष्णकाल शीतकाल उष्णादयः शिष्टप्रयोगगम्याः ।

ठयादिभ्यष्टुणिण्ठौ ॥ ३ । १ । २८ ॥

वैकालिक वैकालिकी आनुकालिकी आनुकालिकः ऐदंका-
लिकी ऐदंकालिकः धौमकालिकी धौमकालिका धौमकालिकः
आपत्कालिकी आपत्कालिका कौपकालिकी कौपकालिकः क्रौध-
कालिकी क्रौधकालिकः और्ध्वकालिकी और्ध्वकालिकः
पौर्वकालिकी पौर्वकालिकः ठयादयः प्रयोगगम्याः ।

काश्यादिवाहीकग्रामात् ॥ ३ । १ । २८ ॥

काशिकीः काशिकी वैदिकी वैदिका कारन्तपिकः कार-
न्तपिकी कारन्तपिका शाकलिकः शाकलिकी शाकलिका पा-
न्यनिकः पान्यनिकी पान्यनिका आराटकः आराटकी आराटका
कास्तिरिकः कास्तिरिकी कास्तिरिका सैपुरिकः सैपुरिकी सैपु-
रिका स्कोनगरिकः स्कोनगरिकी स्कोनगरिका नायिकाः ।
वास्तुका वातानप्रस्थकः नान्दीपुरकः कौकुटीवहकः दाशरुः

प्यकः । काशी वेदि देवदत्त सांयाति सांवाह अच्युत मौदन
श्वकुलाल हस्तिकव्याके नाम (?) हिरण्य करण अरिंदम सर्व-
मित्र सिंधुमित्र दशमित्र छागमित्र शाखावतान गौवाशन तारङ्गि
युवराज उपराज देवराज इति काश्यादिः ।

कच्छादेर्नृत्स्ये ॥ ३ । १ । ४६ ॥

कच्छ सिंधु वर्णु गन्धार मधुमत् कम्बोज कश्मीर साल्व
कुरु अनुषण्ड द्वीप अनूप अजवाह विजापक कलूनर रङ्गु इति
कच्छादिः ।

गहादिगर्तोत्तरपदेभ्यः ॥ ३ । १ । ५० ॥

गह अन्तस्य सम विषम मध्य मध्यंदिन उत्तम अंग
वंग मगध पूर्वपक्ष अपरपक्ष अधमशाख उत्तमशाख एकशाख
समानशाख समानग्राम एकग्राम एकवृक्ष एकपलाश इत्यग्र
इत्यनीक अवस्यन्दन कामप्रस्थ खाडायन काठेरणि लावे रणि
सौमित्रि शीशिरि आसुत् दैर्शर्मि श्रौति आहिंसि आमित्रि
ठ्याहि वैजि आचयश्चिब आनृशंमि शौङ्गि आग्निशर्मि भौति
वाराटकि वाल्मिकि वाल्मीकी क्षैमवृद्धि आश्वत्थि औद्गाह-
नानि ऐकविंदवि द्वन्ताग्रहंम तत्वग्र तन्त्यग्र उत्तर अन्तर अनं-
न्तर इति गहादिराकृतिगणः ।

दिगादेस्ती ॥ ३ । १ । ६० ॥

दिश् वर्णं पूग गण पक्ष धाय्य मित्र मेधा अन्तर पथिन्
रहस् अलीक उखा माग्निन् देश आदि अन्त मुख जघन मेघ
यूय उदक ज्ञाय न्याय वंश वेश काल आकाश इति दिगादिः ।

समानादिलोकोत्तरपदाध्यात्मादिभ्यष्ठण् ॥३१।६४॥

अध्यात्म अधिदेव अधिभूत इहलोक परलोक इत्यध्या
त्मादिराकृतिगणः ।

भर्तुः संध्यादेरण् ॥ ३ । १ । ७६ ॥

संध्या, संध्यावेला, अमावास्या, त्रयोदशी चतुर्दशी पञ्चदशी, पौर्णमासी, प्रतिपत्, संवत्सर, आशाश्रवात्, आशा-
श्रवतक, इति संध्यादिः ।

दिगाद्यङ्गाशाद्यः ॥ ३ । १ । १३ ।

दिश वर्ग पूग गण पक्ष धाट्य मित्र मेधा अन्तर पथिन्
रहस् अलीक उखा साक्षिन् देश आदि अन्त मुख जघन यूथ
उदक न्याय वश वेश काल आकाश ।

दंत कण्ठ ओष्ठ जंघा जघन पाद कर्ण इत्यंगांशादिः ।

परिमुखादेरठ्ययीभावात् ॥ ३ । १ । १२४ ॥

परिमुख, परिहनु, पर्योष्ठि, पर्यलखल, परिरथ, परिसर,
अनुमीर, उपस्मूल, लपकपाल, अनुपथ, अनुपग, अनुतिल,
अनुमीर, अनुमाष, अनुयव, अनुयूप, इति परिमुखादिः ।

शिक्षादेश्चाण् ॥ ३ । १ । १३६ ॥

शिक्षा, अगयन, अगयन, पदव्याख्यान, छन्दोभान् छन्दो
भाषा, छन्दोविचिति, न्याय, निरुक्त, पुनरुक्त, ठयाकरण,
निवाप, वास्तुविद्या, अङ्गविद्या, छत्रविद्या, त्रिविद्या, विद्या,
उत्पात, उत्पादा, संवत्सर, मुहूर्त, निमित्त, उपनिषद् इति
शिक्षादिः ।

रैवतिकाश्रयः ॥ ३ । १ । १५६ ॥

रैवतिक स्वापिशि क्षमवृद्धि गौरग्रोष गौरग्रोषि औद-
मेधि औदेषापि वैशवापि इति रैवतिकादयः ।

शुण्डिकादेरण् ॥ ३ । १ । १६३ ॥

शुण्डिक कृपण कृपण स्थण्डिल उदकपान लपल तीर्थ
भूमि तृण पर्ण इति शुण्डिकादिः ।

मौदादिभ्यः ॥ ३ । १ । १७० ॥

मौद, पैपलाद, जाजली, माधुकरी, इत्यादयः मौदा-
दयः प्रयोगगभ्याः ।

कठादिभ्यः श्लुग्वेदे ॥ ३ । १ । १७१ ॥

कठ, कषक, इत्यादयः प्रयोगतोऽनुसर्तव्याः ।

शौनकादिमथोणिन् ॥ ३ । १ । १७४ ॥

शौनक, वाजसनेय, शाङ्करव, शापेय, शाष्पेय, खाडाय
न, स्तम्भ, स्तम्भ, देवदर्शन, रज्जुमार, रज्जुकण्ठ, कठशाठ,
कषाय, तल, तण्ड, पुरुषांसक, अश्वपेज, इति शौनकादिः ।

कुलालादेवुञ् ॥ ३ । १ । १८४ ॥

कुनाल, वरुह, चाण्डाल, निषाद, कर्मार, सेना, सि-
रिन्ध्र, सिरिन्ध्रि, सैरिन्ध्रं, देवराज, पर्वत्, परिषत्, बधू, मधु,
रुरु, रुद्र अनडुह, ब्रह्मन्, कुम्भकार, श्वपाक इति कुला-
लादिः ।

शशिङ्कसिन्ध्वादिशलातुराण्ययाञ्छु ॥ ३ । १ । २०१ ॥

शशिङ्क सर्वसेन सर्वकेश शक सट रक शङ्ख बोध इति
शशिङ्कादिः ।

सिन्धु वर्णु मधुमत् कम्बोज शाल्व कश्मीर गन्धार
किष्किन्धा उरसा दरद् गन्दिका सिन्ध्वादिः ।

पर्पादिष्टु ॥ ३ । २ । ८ ॥

पर्प, अश्व, अश्वत्थ, रथ, जाल, न्यास, ठयास, इति
पर्पादिः ॥

वेतनादेर्जीवति ॥ ३ । १ । ११ ॥

वेतन, वाहन, अर्धवाहन, धनुर्दण्ड, जाल, वेश, उप-
वेश, प्रेषण, उपवस्ति, सुख, शय्या, शक्ति, उपनिषद् उपदेश,

स्किञ् स्किञ्ज, पाव, उपस्य, उपस्यान्, उपहस्त इति
वेतनादिः ।

• भस्त्रोत्संगादेष्टुष्टुण् हरति ॥ ३ । २ । १५ ॥

उत्संग, उष्टुप, उत्पुत, उत्पन्न, उत्पुट, पिटक, पिटाक,
इत्युत्संगादिः ।

भस्त्रा, भरट, मरण, शीर्षभार, शीर्षभार, असंभार,
असंभार, इति भस्त्रादिः ।

निवृत्तेऽक्षद्यूतादेः ॥ ३ । २ । १८ ॥

अक्षद्यूत, जंघाप्रहत, जंघाप्रहत, पादस्वेदन, कण्ठक,
मर्दन, गतानुगत, गतागत, यातोपयात, अनुगत, इत्यक्ष-
द्यूतादिः ।

परदारादीन्यति ॥ ३ । २ । ३७ ॥

परदार, गुरुदार, गुरुतरप, इति परदारादयः प्रयो-
गगम्याः ।

प्रभूतादिभ्यो ब्रुवति ॥ ३ । २ । ४५ ॥

प्रभूत, पर्याप्त इत्यादि प्रभूतादयः प्रयोगगम्याः ।

सुस्नादीन्पृच्छति ॥ ३ । २ । ४४ ॥

सुस्नात, सुखरात्रि, सुखशयन इति सुस्नातादिः ।

माशब्दमित्थादिभ्यः ॥ ३ । २ । ४६ ॥

माशब्द, नित्यशब्द, कार्यशब्द, इति माशब्दादयः
प्रयोगगम्याः ।

किशरादेष्टुष्टु ॥ ३ । २ । ५३ ॥

किशर, नरद, नलद, स्यागल, लगर, गुग्गुल, उशीर,
हरिद्रा, हरिद्रु, पर्णी, पर्णी, इति किशरादिः ।

दृष्टादिभ्योऽन्येषाम् ॥ ३ । २ । ६० ॥

इष्ट, पूर्त, उपासादित निगदित, परिगदित, परिवादित,
निकथित, निषादित, निपठित संकलित, परिकलित संरक्षित,
परिरक्षित, अर्चित गणित, अवकीर्ण आयुक्त, गृहीत, अ. स्रात,
श्रुत, अधीत, अवधान आसेवित, अवधारित, अवकल्पित,
निराकृत, उपकृत, उपाकृत, अनुयुक्त, अनुगणित, अनुपठित,
व्याकुलित इतीष्टादिः ।

छत्रादेरञ् ॥ ३ । २ । ६३ ॥

छत्र शिक्षा प्ररोह स्या कुमुदा चुरा तितिक्षा उपस्थान
कृषि कर्मन् विश्रधा तपस् सत्य अनृत विशिखा विशिका
भक्षा उदस्थान पुरोडा विक्षा चुक्षा मन्द्र इति छत्रादिः ।

नवयज्ञादयोऽस्मिन् वर्तन्ते ॥ ३ । २ । ७१ ॥

नवयज्ञ पाकयज्ञ इत्यादयः प्रयोगगम्यः ।

निकटादिषु वसति ॥ ३ । २ । ७६ ॥

टिकट वृक्षमूल श्मशान इत्यादयः प्रयोगगम्या ।

गौदानादीनां ब्रह्मचर्ये ॥ ३ । २ । ७८ ॥

गौदानिकः साहानाम्निकम् आदित्यवृत्तिकमित्यादि-
प्रयोगगम्याः ।

देवव्रतादीन् डिन् ॥ ३ । २ । ८१ ॥

देवव्रती ष्रवती आवन्तरदीक्षीत्यादि प्रयोगगम्याः ।

व्युष्टादिष्वण् । ३ । २ ॥ ८६ ॥

व्युष्ट, नित्य, निष्क्रमण, प्रवेशन, उपसंक्रमण, तीर्थ,
आस्तरण, सङ्ग्राम, संघात, अग्निपद, पीलुमूल, पीलू, मूल,
प्रवास, उपवास, इति व्युष्टादिः ।

कृत्वादिभ्योऽण् । ३ । २ ॥ ११४ ॥

ऋत्वादिभ्योऽण् ॥ ३ । २ । ११४ ॥

आर्तवम्, भौपवस्त्रम्, प्राशित्रम् इत्यादयः प्रयोगगम्याः ।

• चूलादिभ्योऽण् ॥ ३ । २ । ११८ ॥

चौलम्, आहम् चूलादयः प्रयोगगम्याः ।

स्वर्गस्वस्तिवाचनादिभ्यो यश्श्लुक् ॥ ३ । २ । १२३ ॥

स्वर्ग्यः, यशस्यम् आयुष्यम् काम्याः; इष्टयः, स्वस्तिवा-
चिनादभ्यः—स्वस्तिवाचनम्, शान्तिवाचनम्, पुण्यवाचनम् सुकृ-
त्वाचनम्, कल्याणवाचनम्, गणाविमौ प्रयोगगम्यौ ।

तद्धरद्वहदावहत्सु वंशादेर्भरात् ॥ ३ । २ । ११६ ॥

वंश, कुटज, वल्कज, भूल, स्थूणा, स्थूण, जल, सशमन्,
अश्व, शल्ल्य, इक्षु, खट्वा इति वंशादिः ।

दण्डादियज्ञाद्यघम् ॥ ३ । २ । १७४ ॥

दण्ड, मुसल, मधुपर्क, कशा, अर्ध, मेघ, मेघा, सुवर्ण,
उदक, वध, युध, युग, गुहा, भाग, इभ, भङ्ग, इति दण्डादिः ।

छेदादेर्नित्यम् ॥ ३ । २ । १७८ ॥

छेद, भेद, द्रोह, दोह, नर्ति, नर्त, कर्ष, तीर्थ, संप्रयोग,
विप्रयोग, प्रयोग, विप्रकर्ष, प्रेषण, सप्रश्न, विप्रश्न, विकर्ष,
प्रकर्ष, विराग, विरंग, इति छेदादिः ॥

वामाद्यादेः खः ॥ ३ । २ । १८४ ॥

वामधुरीणः, सर्वधुरीणः, उत्तरधुरीणः, दक्षिणधुरीण
इत्यादि वानादिः प्रयोगगम्यः ।

प्रतिजनादेः ॥ ३ । २ । २०१ ॥

प्रतिजन, इदंयुग, संयुग, समयुग, परयुग, परकुल, पर,
स्यकुल, अमुष्यकुल, सर्वजन, विश्वजन, महाजन, पञ्चजन,
इति प्रतिजनादिः ।

कयादेष्टुण् ॥ ३ । २ । २०२ ॥

कथा, विकथा, विश्वकथा, विश्व, कथा, संकथा, वि,
तच्छा, कुष्ठविद्, जनवाद, जनोवाद, वृत्ति, संग्रह, गुंखगण,
आयुर्वेद इति कथादिः ।

युगाद्योर्यः ॥ ३ । २ । २१० ॥

युग्यम्, हविष्यम्, सुयुग्यम्, अतियुग्यम्, परमयुग्यम्,
इति युगादिः ।

हविरन्नभेदापूपादेर्यो वा ॥ २ । २ । २०८ ॥

अपूप, तंडुल, अभ्युष, अभ्यूष, अभ्योष, अखोष अभ्येष
पृथुक ओदन सूय पूष किरव प्रदीप मुसल कटक कर्णवेष्टक कर्ण
वेष्टक इर्गल अर्गल । अन्नभेदादेश्च-यूप स्थूणा दीप अश्व पत्र
इतपूपादिः ।

पृथ्वादेर्वमन् ॥ ३ । ३ । ८ ॥

पृथु, स्रुदु महत् पटु तनु लघु बहु साधु आशु ररु गुरु
बहुल खण्ड दण्ड चण्ड आकिंचन बाल होड पाक वत्स मन्द
स्वादु ह्रस्व दीर्घ प्रिय वृष ऋजु क्षिप्र शुद्र अणु इति पृथ्वादिः ।

वर्णदृढादिभ्यष्टयण् ॥ ३ । ३ । ८ ॥

दृढ वृढ परिवृढ भृश कृश वक्र शुक्र चुक्र आम्र कृष्ट लवण
ताम्र शीत रष्णा जह वधर पयिष्ठत मधुर मूर्ख स्थिर जवन
इति दृढादिः ।

पतिराजान्तगुणांगराजादिभ्यः कृत्ये च ॥ ३ । ३ । १० ॥

अधिपति प्रजापति सेनापति, अधिराज, युवराज, पुरो-
हित बालमन्द ग्रामिक ग्रामिक पिथिक सुहित खण्डिक द-
खिक वर्मिक कर्मिक धर्मिक शीलिक सूतिक मूलिक अञ्जलिक
तिलक अन्तलिक रूपिक ऋषिक पुत्रिक, आविक छत्रिक पर्षिक

पथिक चमिक प्रतिक सारथि आस्तिक सूचिक संरक्ष सूचक ना-
स्तिक अजानिक साक्षर चूडिक नागर । गुणः अंगं निमित्तं येषां
प्रवृत्तैस्ते गुणांगाः गुणद्वारेण गुणिनि वर्तमानाः—जात्य, मीत्य,
राजदिभ्यः—राज्य, काठ्य, ब्राह्मण ताड्य माण्य, धूर्तं चोर
आराधय विराधय अपराधय एकभाव द्विभाव भर्हतोनुसू च ।
त्रिभाव अन्यभाव, अक्षेत्रज्ञ, संवादिन् संवोशिन् सभाषिन् बहु-
भाषिन्, बहुभाषिन्, शीर्षघातिन्, विघातिन्, समस्य, विषमस्य
परमस्य, मध्यमस्य, अनीश्वर, कुशल, चपल, निपुण, विशुन
कुतूल, क्षेत्रज्ञ निश्चन घालिश अलस उत्पुरुष कापुरुष राजन्,
गणपति, अधिपति गडुल दायद विशस्ति, विषम विपात
निपात शौटीर इति राजादिः ।

युवादिहायनान्तादण् ॥ ३ । ३ । १३ ॥

युवन् स्यधिर होत् यजमान भ्रातृ कुतुक अमण अरण
कटुक कमण्डलु कुस्त्री सुस्त्री दुःस्त्री सुहृदय दुहृदय सुहृद्
दुहृद् सुभ्रातृ दुभ्रातृ वृषल परिव्राजक सुव्रत्सरिन् अन्तशंस
कुशल चपल निपुण पिशुन कुतूहल क्षेत्रज्ञ इति युवादिः ।

देवपथादिभ्यः ॥ ३ । ३ । ३६ ॥

देवपथ हंसपथ वारिपथ रथपथ स्थलपथ करिपथ अज-
पथ राजपथ शतपथ शंकुपथ सिन्धुपथ निद्रुगति उष्ट्रग्रीव वाम
रज्जु हस्त इन्द्र दण्ड पुष्प मत्स्य इति देवपथादिरा कृतिगणः ।

शाखादेर्य ॥ ३ । ३ । ३८ ॥

शाखा मुख लघन शङ्क मेघ अश्व चरक स्कन्धस्कन्द स्कन्द
शिरस् अग्र शाय इति शाखादिः ।

शर्करादेरण् ॥ ३ । ३ । ४३ ॥

शर्करा कपालि ना कपाटिका कपिष्ठिका कनिष्ठिका

पुण्डरीक शतपत्र गोलोमन लोमन् गोपुच्छ नराची नकुल सि-
कता इति कर्करादिः ।

संजातं तारकादिभ्य इतः ॥ ३ । ३ । ११४ ॥

तारका पुष्प कर्णक मञ्जरी ऋजीष क्षण सूत्र सूत्र निष्क्र-
मण पुरीष उच्चौर प्रघार विचार कुङ्कुमल कण्टक मुषल मुकुल
कुसुम कुतूहल स्तम्भक स्तवक किसलय पल्लव खण्ड वेग निद्रा
मुद्रा तुभुक्षा धेनुष्या पिपासा अद्वा अश्रु पुलक अङ्गारक वर्णक
द्रोह दाह सुख दुःख उत्कण्ठाभर ष्याधि वर्मन् व्रण गौरव शास्त्र
तरङ्ग तिलक अन्द्रक अन्यकार गर्व कुमुर मुकुर हर्ष उत्हर्ष रण
कुवलय गर्ध क्षुधसीमन्त उग्रर गर रोग रोमाञ्च पण्डा कज्जल
तृष कोरक कल्लोल स्थपूर फल कञ्चुल शङ्कर अंकुर शैवल वकुल
शुद्ध अराराल कलंक कर्मम कन्दल मूर्त्ता अङ्गार हस्तक प्रति-
विम्ब विघ्नतंत्र प्रत्यय दीक्षा गर्ज गर्भ । इति तारकादिराकृति
गणः ।

सिध्मादिरुक्सुद्रजन्तोः ॥ ३ । ३ । १२० ॥

सिध्म गडु मणि नाभि बीज बीणा रुचण निष्पाव, पांसु
पाशर्व पर्णु हनु सक्तु मास मांस पाण्णी धमनी वात दन्त वल
ललाट जटा घंटा कटा काला पर्ण उदक प्रज्ञा सक्थि कर्ण
स्नेह शीत श्याम पिङ्ग पित्त पुष्क पृथु सृदु मञ्जु मण्ड
पत्र चटु कपि गरुड ग्रन्थि श्री कुश धाराः बर्धन् पक्ष्मन् श्लेश्म
न पेश निष्पाद कुण्ड हृद्रजन्तु उपताप इति सिध्मादिः ।

मधुकृषिलोमपिच्छादिभ्यो रवलञ्जैलाः ॥ ३ । ३ । १२५ ॥

लोमन् रोमन् वभ्रु हरि गिरि कर्क कपि मुनि तरु इति
लोमादिः ।

पिच्छा उरम धुवक ध्रुवक काडाजटाघाटात्क्षेपे । प्रज्ञा-

पर्णादक फेनात्ले ली । इति पिच्छादिः ।

नोङ्गादेः ॥ ३ । ३ । १३० ॥

अङ्गना, अंगवान्, वामनः । वामवान्, पामनः, पामवान्
इत्यङ्गादिः प्रयोगतोऽनुगन्तव्यः ।

ज्योत्स्नादिभ्योः ॥ ३ । ३ । १३० ॥

ज्योत्स्ना तमिस्रा कुण्डल कुतप विसर्प विपादिका इति
ज्योत्स्नादिः ।

मण्यादिभ्यः ॥ ३ । ३ । १४० ॥

मणिवः । मणिलः, द्विष्यवान् इति मण्यादिः सिद्धमा-
दिषु बोध्यः ।

अभ्रादिभ्यः ॥ ३ । ३ । ३४२ ॥

अभ्र, अर्शस, उरस, उरसवान् इति प्रयोगतोऽनुसर्तव्यः ।

ब्रीहितुन्दादेरिलश्च ॥ ३ । ३ । १५६ ॥

ब्रीहि भाया शाला शिखा माला मेखला केका अष्टका
पलत्का जर्मन् कर्मन् दंष्ट्रा संज्ञा वडवा कुमारी नौ वीणा बला-
का इति ब्रीह्यादिः तुन्द उदर पिचण्ड यश्च ब्रीहि स्वाङ्ग इति
तुन्दादिः ।

सुखादेः ॥ ३ । ३ । १६७ ॥

सुख दुःख तृप्त कृच्छ्र अस्त्र आश्र अलीक कठिन मोढ
प्रनीप शील हल मालात्क्षेपे । कृपण प्रणाय प्रणय्य दल कक्ष
इति सुखादिः ।

वाहूवादेर्वलात् ॥ ३ । ३ । १७० ॥

वल उरमाह उद्गाम उद्गास उद्गास शिखा कूल चूडा
सुल कूल आयाम व्यायाम ईपयाम आरोह अवरोह परिणाह
युद्ध इति वलादिः ।

पुष्करादेर्देशे ॥ ३ । ३ । १७३ ॥

पुष्कर पद्म उत्पल तमाल कुमुद नह कपित्थ विस सृ-
ताल कर्दम शीलक करीष शिरीष यवास विगर्ह, प्रंवाह,
हिरण्य कैरव कल्लोल तट तरङ्ग पंकज सरोज राजीव नालीक
मरोरुह पुटक भरविंद अम्भोज अठज कमल कल्लोल पयम्
इति पुष्करादिः ।

विमुक्तादेरण् ॥ ३ । ३ । १७७ ॥

विमुक्त देवासुर रक्षोसुर उपमद् सुषर्ण परिसारक सद-
मत् वसु मरुत् पत्नीवत् वसुमत् महीयस्त्वत् सत्वत् बर्हवत्
दशार्ण दशार्ह वयस् हविर्धान पतत्रिन् महित्री अस्यहृत्य सीमा-
पूषन् इडा अग्नाविष्णु उर्वशी वृत्रहन् इति विमुक्तादि ।

घोषडादेर्वृच् ॥ ३ । ३ । १७७ ॥

घोषह इषेत्वा मातरिश्वन् देवस्यत्वा देवीरायः । देव-
धिया रक्षोहण युञ्जन अञ्जन प्रभूत प्रतूर्त कृशानु कृशाकु
इति घोषडादिः ।

आद्यादिभ्यः ॥ ३ । ४ । ७ ॥

आदि मध्य अन्त पृष्ठ निम्नेषि पार्श्वे मुखत स्वर अर्थ
इत्याकृतिर्गणः ।

देवादिभ्यः सप्तमीद्वितीयात् ॥ ३ । ४ । ६३ ॥

देवत्रावसति, देवत्रागच्छति । मनुष्यत्रागच्छति, मनुष्य
त्रावसति । पशुत्रागच्छति, पशुत्रावसति ।

मर्तादिभ्यो यः ॥ ३ । ४ । १२८ ॥

मर्तः, मर्त्यः, सूरः, सूर्यः, क्षेमः, क्षेम्यः, भागं, भाग्यं,
आठ्यं, गरुयम् इत्यादिप्रयोगगम्याः ।

प्रज्ञादिभ्योऽण् ॥ ३ । ४ । १३२ ॥

प्रह्व वणिञ् उणिञ् उष्णिञ् प्रत्यक्ष विह्वस् विदन् घो-
हन् विद्या मनस् । ओत्र शरीरे । जुह्वत । कृष्ण मृगे । श्री-
षधि नैवजे । चिकीर्षत् चोर शत्रु योध चक्षुस् वसु एनस्
मरुत् क्रुञ्चं सत्वत् दशार्हं वयस् व्याकृत असुर रक्षस् पि-
शाच असनि कार्षापण देवता बन्धु इति प्रज्ञादिः ।

विनयादिभ्यः ॥ ३ । ४ । १३६ ॥

विनय, समय संप्रति संगति कथंचित् अकस्मात् समा-
चार उपचार समाय समयाचार व्यवहार संप्रदान समुत्कर्ष
समूह विशेष अत्यय इति विनयादिः ।

दामिनीयौधेयपार्श्वदिवृकाच्छाज्जण् टेन्यण् ॥४११४५॥

दामनि औलपि वैत्रावापि औदकि औदङ्कि अच्युतन्ति
आच्युतन्ति अच्युतदन्ति आच्युतदन्ति शाकुन्तकि आकि-
दन्ति औदकि काकदन्तकि शाश्रुंतपि सार्वसेनि बिन्दु वै-
न्दवि तुलभ मौञ्जायन् काकन्दि सावित्रीपुत्री इति दाम
न्यादिः ।

२ पशुं अशुर रक्षस् वाल्हीक वयस् वसु मरुत् सत्वत्
दशार्हं पिशाच असनि कार्षापण इति पश्चादिः ।

३ यौधेय कौशेय शौक्रेय शौक्रेय धार्तेय धार्तेय ज्यावा
णेय त्रिगर्तं भरत उशीनर इतियौधेयादिः ।

अथ चतुर्थोध्यायः ।

भृशादेश्चवौ स्तः ॥ ४ । १ । २६ ॥

भृश शीघ्र अपल मन्द परिहृत उत्सुक सुमनस् दुर्मनस्
अभिमनस् उन्मनस् रहस् रोहत रेहत् संश्वत् तृपत् शश्वत्
अमत् वेहत् शुचिस् शुचिर्षवस् अण्डर वर्षस ओजस् सुरजस्
अरजस् इति भृशादयः ।

सुखादेर्भुजि ॥ ४ । १ । ३७ ॥

सुख दुःख तप्त कृच्छ्र अस्त्र आस्त्र अलीक प्रतीत करुण
कृपण सौह एतानि सुखादीनि ।

गणपाठोऽयममोघकृत्तित रद्दुत्य सिद्धान्तकौमुदीतः
संस्कृत्य यावदुपलब्धः प्रकाशितः ।

अथ प्रथमाध्यायस्य द्वितीयः पादः ।

नपोऽचो ह्रस्वः ॥ १ ॥

इयमहमिदमिति शब्दव्यवहारहेतुरूपदेशगभ्यः प्रातिप-
दिकार्थे धर्मा लिंगं स्त्रीपुंनपुंसकत्वानि । नपो-नपुंसक-
त्वाभिधायिनोऽजन्तस्य शब्दरूपस्य ह्रस्वादेशो भवति ।
कीलालपं ग्रामणि । नतभ्रु । अतिहि, अतिरि, अतिद्यु ।
अतिनु कुलं । नप इति किम् ? । कीलालपाः पुमान् ।
ग्रामणीः स्त्री । अच इति किम् ? । सुवाक् कुलं । रमते कुलं ।
काण्डे, कुञ्जे । काण्डीभूतं कुलमित्यत्र लिङ्गानुपादानात् न
भवति । युगवरत्राय । युगवरत्रार्थं । युगवरत्रेन्द्र (?) इत्यत्रासिद्धं
वहिरङ्गन्तरङ्गे ।

नब्द्वयच् सन्नमवेधोजरस्तथा मुन्न कर्तृरित्रांतं ।
त्वाद्यात्वाद्बहुलं ध्यच्छानखभावोऽऽयीभावः ॥ १ ॥
द्वैकत्वं संख्याव्ययपूर्वपदः पथोऽथ तत्पुरुषः ।
नञ् कर्मधारयो बहुरेभ्यश्च्छाया सभा शाला ॥ २ ॥
राजाथंराक्षसादेरराज आभौवुपक्रमोपज्ञ ।
संज्ञायां कथोशीनरेषु सेना सुरा छाया ॥ ३ ॥
शाला निशा च वेर्णा स्थूणेगशगृहपरे सुदिनपुण्या-
देकाशच्चांहेरात्रः संख्यायां किल युगमयाने ॥ ४ ॥
फलभेदनयन जललवन धनान्नहललाह विद्यर-
मांसधनुर्जल कुसुमतुल्यवणमुखदलरुधिरनामानि ॥५॥
दध्यस्थिमथिजत्रुमश्वस्त्रास्त्रश्रुषस्तुमस्तुजतु-
त्रपुतालुगानुदारुशोरुस्वाटूनि वरुवर्यं ॥ ६ ॥
चुवकांशुकशुल्कोल्मूकशालूकप्रातिपदिकमकुटतटं ।
पिटवटतिरीट लोष्टकरीट ललाटानि शृंगाटं ॥ ७ ॥

तुष्टांडभांहकुंडं पर्यामृणं लखलतोरणो परणं ।
 पीठोकत्थरिक्थकाष्ठं पृष्ठाजिनघनदधि(दीन)तुहिनं ॥८॥
 सोपानभ्रुवनकाननमिथुनलवनगगनवेतनं वृजिनम् ।
 कठिनश्मशानशासनरत्नविपिननिम्नजिह्वाहः ॥ ९ ॥
 तलभं त्रिविष्टभं भं रूपोद्भुशिल्पपुष्पाणि ।
 पापसमीपपरीवान्तरीपयुग्मेऽनसिधमानि ॥ १० ॥
 गुलमाध्यात्मं कुंकुमहिनिकिसलयहृदयनिद्रियं वलयं ।
 प्रालयेमुत्तरीयं प्रांतप्रत्यन्तराष्ट्राणि ॥ ११ ॥
 द्वारात्रवक्रतक्रस्फाराजिरधीरतीरकेयूरं ।
 क्षिप्रक्षुद्रश्वभ्रक्रूरांबरनीरमारारणि ॥ १२ ॥
 रध्रं चीवरकेसरमुद्रांनरजठरगह्वरकुटीर-
 छिद्रकुकुंदरपंजरमन्दिरचत्वरशरीराणि ॥ १३ ॥
 वैराक्षरपुष्करचाञ्चिशिशिराशिविरं तनोः शुक्रं ।
 पनसां ससाहसविसं पीयूषपुरीषकल्माषं ॥ १४ ॥
 शीर्षं जीर्षं किल्विषमिन्द्रियमक्षं पृषद्द्रुषदुदशिवत् ।
 वियताजगच्छकृद्यरुदलातपित्तं मृतं वृत्तम् ॥ १५ ॥
 नवनीतनिमित्तान्तरजनामृतपलितमरकतविचित्रं ।
 शववदीश(?)विश्वकुलिशांगददैवगुदास्पदाकाशं ॥१६॥
 द्रंढसुखदुःखबर्हः अद्वांगशरावपाश्वर्किष्वानि ।
 भयलिंगवर्षभगपदविंबकुटुंबानि शफवृदं ॥ १७ ॥
 शिष्यं मध्यं धान्यं सत्यापत्याज्यपत्यधिष्णानि ।
 सस्यं कुड्यं कुप्यं माल्याद्यखकभ्यकाठयानि ॥ १८ ॥
 हर्म्यं तूर्यं सैन्यं पिच्छकवचनामरोमानि ।
 यादोलांतशतादीनि धातुनैकाधिकरणं च ॥ १९ ॥
 सारं न्याये धर्मनपूर्वनिमित्ते समे विभागेऽर्हं ॥

इति नपुंसक लिंगं ।

असमाहारे द्वंद्वः पुंसि भवेदश्च वडव इति । ॥ २० ॥
 णव्यञ्जधननंदोः किरिमा विषवातारि पंक्रनिर्यास-
 स्वर्गसुरासुरवत्सर ऋतुवंशसमुद्रपुरुषाह ॥ २१ ॥
 कठोष्ठकेशदंतस्तनगुल्फकपोलनखभुजात्माश्र-
 ऋतुमान खङ्ग गिरिशरशरभ्यभिधानानि धान्यानि ॥ २२ ॥
 कटण (?) धनपभमयरषसशब्दनसौतोहरिद्रुद्रमुत् ।
 अर्घो वैमै केषां विट्त्वणिजो दुंदुभिर्गैथिः ॥ २३ ॥
 पाण्यञ्जलिमणिसारथिद्वृत्यषिषस्त्यतिथिकुत्तरविराशि-
 ध्वनिमुनिकलिवलिकोलक्रिमिकपिकविवन्निहृष्टयग्निः ॥ २४ ॥
 शंखौघशंकुपुंखतरंगमृदंगाः समुद्रयुगपूगाः ।
 मंचा षडजगज्जपुंजा नोहीव्रणञ्जलवजा लाजाः ॥ २५ ॥
 हृदकंदकुंदबुद्बुद्भजनपदशतपदशब्दा नकुंतदूतमठाः ।
 धूर्तमुहूर्तव्राता हस्ताहवपुस्तमंग्रामाः ॥ २६ ॥
 गंडकरंडवरंडाः षडो मुंडशिखांडगुडमुंडाः ।
 गेहस्तंभनितम्बाः ककरेककटाहनिर्यासाः ॥ २७ ॥
 आत्माशमानौ पाद्मश्लेषस्फन्धगंधरार्थाः (?) ।
 सीरोधनरात्रान्हाहापाङ्गाः पल्लवो मेद्रः ॥ २८ ॥
 वृत्तामित्रच्छात्राः पुत्रो दशास्तु वस्त्रस्य ।
 वशांशपुरीहाशप्राग्वंशास्तंडुनस्तरलः ॥ २९ ॥
 कंबलचपालभ्रमरकललतालकुसूलद्वला वृषलाः ।
 मुसलोपलरैकीलास्तूना वाकाप्रभृतयश्च पुल्लिङ्गं ॥ ३० ॥

इति पुलिङ्गं ।

ईदूदन्तं स्त्री स्त्री भूविद्युद्दलिलदिक् सरिज्जाम ।
 गायत्र्यादीत्प्राण्यंगं नौस्तमीन्यनीस्तन्युक्ताः ॥ ३१ ॥

विंशत्याद्यानवतेः प्रियंगुनरयूहुतनुकुहुस्नायुः ।
 रज्जूरधेनुदुं दुभिगक्षीरुचिशानिखनिनेमिः ॥ ३२ ॥
 कुटितुदिदीधितिकाकणिरात्रिच्छविनीविवेणिवश्याश्री-
 राज्यादिजर्विपंक्तिप्रवेणनिः श्रेणिकृषिकोटिः ॥ ३३ ॥
 धूलिवलिनालिशष्कुलिपालयोषधिशक्तिशुक्तिक्किक्किवेदी ।
 स्थालीवापीवर्तिविपणीकांचीवीचिदरी ॥ ३४ ॥
 मारी भेरी सूची वाण्यटवी भारती मुसुंडी ज्या ॥
 मांड्याली मंजरिखारी लक्षावंनीमिकाशम्या ॥ ३५ ॥
 जंचा पामासीमा सीरा गदानासिकाशिफाज्योत्स्ना ।
 वीणा तूणा घोणा तृष्णा कृष्णा घृणा धिषणा ॥ ३६ ॥
 शंला माला वेला दीला पेला तुला शिलीला ।
 हेला लाला त्रैतैला राध्या मन्दुरा मदुरा ॥ ३७ ॥
 मदिरा रुसुरा रशना शिरोधरा वागुरा सुरा वर्षा ।
 प्रतिसरया प्रतिसिरया शर्करया वालुका सिकता ॥ ३८ ॥
 आरा हारा कारा तारा धारा सिधा छिदा मेधा ।
 रेखा विधा गुहा वपवसा क्षियासिपमृजा लेखा ॥ ३९ ॥
 चूडा पीडा क्रोडा घोटा घंटा जटा मटा खट्टा ।
 यात्रा मात्रा भस्त्रा दच्छ्रा ग्रीवा वरत्रेधा ॥ ४० ॥
 जिह्वा स्पृडा स्फुलिंगा मंजिष्ठा रोधनाकुयाथ कया ।
 मजूषा गंडूषा मूषा सास्ना रभा रास्ना ॥ ४१ ॥
 शाखा शिखा शलाका कक्षा स्वाहा स्वधा सुधा गोधा ।
 यूकोकैलका कक्ष्या क्षपा निशा मेखला लाक्षा ॥ ४२ ॥
 छाय्या माया पेया दया बलाका कशेष्टिकेषिका ।
 युक्ता रंभा सेना मभा सभा पंढिका पतना ॥ ४३ ॥
 योग्या लता पताका शरद्वरद्वृषदुपानहत्संपत् ।

विषदापतप्रतिपत्युत्संमत्परिषत्तमित्तुद्भुत् ॥ ४४ ॥

संयत्प्रावृद्धिप्रुद्धिवणिक्कुमनसाशीः ।

भाश्चछदिर्गीर्धूर्पूद्यौर्द्वावाक्त्वक्स्त्रिफयुक्स्त्रुक् ॥ ४५ ॥

पात्रादिवर्जितादन्तोत्तरपदको द्विगुः समाहारे ।

अन्नादन्वाते वा नपुंसकं हेर्गर्थसो गुणिवत् ॥ ४६ ॥

इति स्त्रीलिंगं ।

स्त्रीपुंसेऽमनिर्योनिश्रोण्युर्भिगविपुधिमणितरण्यरणि ।

तुटियष्टिमुष्टिपाटनिसरीचिमपिवस्तिशालमलयः ॥ ४७ ॥

कर्कधुमिंधुवाहीपुरुड्वाणीमृत्युकिष्कुतिथिरेणुः ।

आपत्यतद्वितोर्चिः स्त्रीनपि पुंसि चार्द्धर्चः ॥ ४८ ॥

मधुसिन्धुमीधुकमंडलुमक्तुमानुपिप्लुषुरेहदार्व परे ।

मोदकतटाकमस्तकसरकाढककटकानीकम् ॥ ४९ ॥

वर्चस्कटं कचषकपितकशुशुकपिनाकशूकबलमीकं ।

तंडकवितंकनिष्कफलकपंकाः कलकशुक्लौ च ॥ ५० ॥

मृषकनिदाघमंचकनखपुंखविडंगशृंगमुद्योगः ।

ब्रजकुंडकूर्चपुच्छध्वजकपाटकुटकूटाः ॥ ५१ ॥

कर्षटकिरीटपिष्टं कवटानटनिकटशकटमथनीहाः ।

दंडाडमंडखंडाः कुक्कुटदृढकांडरणवरणाः ॥ ५२ ॥

कार्षापणवाणव्रणसुवर्णतृणवर्णवारषाणानि ।

द्रोणमखणौ भूषणतोरणमराल्लघृतभूताः ॥ ५३ ॥

वृत्तक्ष्वेडितलोहितपलितैरावतशतायुतप्रयुताः ।

नुस्तत्रसंते हस्तः पुस्तौ यूथद्वियूथौ च ॥ ५४ ॥

गूथप्रोथौ तीर्थः ककुदावार्कदयोधमौषधकवधौ ।

अष्टापदायुधदीनस्थानासनमलिनपुलिनानि ॥ ५५ ॥

खलीनसमानद्वीपिनि चंदनशतमानशयनानि ।

स्तैनापिधानयौवननिधनविमानौदनवितानाः ॥ ५६ ॥
 उद्यानयानकुणपकुतविटपाः शूर्पसंडपट्टीपाः ।
 द्विबज्रंभ संगमदादि(डि)मगुलनाश्रमक्षेमाः ॥ ५७ ॥
 ब्रह्मोद्यानं हिमकुसुमकुट्टिमकर्मनामलोम हिमं ।
 गोमयकषायमलयाठययवलयहिरण्यश्चविलयानि ॥ ५८ ॥
 मध्यारण्यो शल्यं विहारपुरचक्रतोमरागराः ।
 क्षीरांधकारशेखरशिखरीशोरातिखरवप्राः ॥ ५९ ॥
 प्रतिसरसहस्त्रराष्ट्रं वज्रसमरतिमिरपारवारोद्गाः ।
 कांतारगठरकन्धरशरीरकेदारदरवस्त्रं ॥ ६० ॥
 सूत्रं पात्रं पत्रच्छत्रपत्राणि वक्त्रनेत्रमलाः ।
 मंडलतमूलवत्कलमृणालनं मुसलञ्जलवालाः ॥ ६१ ॥
 शूलपलालवषालोत्पलखंडलहपूलशकलफलमुकुलाः ।
 नीलप्रवालकुंडलसालकमलशीलमूलानि ॥ ६२ ॥
 मंगलनिगलकपाला हलतैलविशालपार्श्वपौत्रीवाः ।
 रावशरावौ सैन्यवपूर्वप्रग्रीवगांडीवाः ॥ ६३ ॥
 काशाकाशकशांकुशकोशकलशकर्षवर्षविषयूषाः ।
 विषमाधकरीषरसांबरीषकार्पासनिर्यासे ॥ ६४ ॥
 कमचमसज्ञामसासेपत्रामदिवसा नृकंसगृहपटहाः ।
 देहोत्सु शंखपद्मौ स्वतो द्विधैतेऽर्थतः केचित् ॥ ६५ ॥

उभयलिंगं ।

त्रिषु शृंखलवल्लूर विषाणहरीतकविभीतकामलकाः ।
 भस्मातकतटपात्राः परलिंगं द्वंद्वतत्पुरुषे ॥ ६६ ॥
 अतिवर्तते स्वार्थं प्रत्ययकाः प्रकृति लिंगवचनानि ।
 प्रकृतिर्न निवासादियु हरीतकीत्यादिका व्यक्तिं ॥ ६७ ॥

वचनं तु खलतिकादिर्बहुविषयोत्तरपदं समासे नुः ।
सास्यद्रुणववनानामाश्रयतो लिंगवचनानि ॥ ६८ ॥

इति त्रिलिंगं ।

स्त्रीपुंनपा सहोक्ती परं नदति युष्मदस्मदत् संख्या-।
लिंगे सुधात्वव्ययवाक्यमवचनं च बहुलमिदं ॥ ६९ ॥

श्रीः

शाकटायनव्याकरणसूत्राणामकारादिक्रमणिका

अ०

अकः । २ । १ । २०६ ।

अकर्तरि । ४ । ४ । ३ ।

अकर्मकात् । १ । ३ । १०७ ।

अकल्पात् सूत्रात् । २ । ४ । १७५ ।

अकामेऽमूर्धमस्तकात्स्वांगात्
। २ । २ । १२ ।

अक्यब्धञ्चि । ४ । २ । १३० ।

अक्लिङ्गघेतौ । ४ । १ । १७ ।

अक्षणो प्राययणे । २ । १ । १४८ ।

अक्षश्शुः । ४ । ३ । २६ ।

अक्षुनुतुस्कन्निच्छिञ्चिश्चिप सहाद्ः
। ४ । २ । १८० ।

अक्ष्णोश्चेः । ४ । ३ । १९३ ।

अक्षिचित्या । ४ । ३ । ७६ ।

अक्षी परिचाय्योपचोय्यसमूह्य
चित्याः । ४ । ३ । ६६ ।

अक्षांतशुद्धशुभ्रवृषवराहाहिमू-
षिकात् । २ । १ । २११ ।

अचि । १ । १ । १२१ ।

अचि । ४ । १ । १३ ।

अचोऽचित्ते । ४ । ३ । ९७ ।

अचो ह्योऽह्वः । १ । १ । ११७ ।

अचयाक् । ४ । १ । ८३ ।

अचयस्वष्टश्च । १ । १ । १५४ ।

अचाङ्माङः । १ । १ । १२६ ।

अजातेः पंचम्याः । ४ । ३ । १९९ ।

अजादिभ्यो घेनोः । २ । ४ । २४ ।

अजाद्यनां । १ । ३ । १३० ।

अज्भेः शतुः । १ । २ । १४ ।

अद्याद्येकाज हलादिभ्योऽरुचि
शुभिभ्यां भृशाभीक्ष्ये यङ्-
। ४ । १ । १० ।

अणि । २ । ३ । ६२ ।

अण् कुटिलिकायाः । ३ । २ । १७ ।

अत इञ् । २ । ४ । २१ ।

अतङः । ४ । २ । १७१ ।

अतङायणशतुसुस्थायुमश्च-
श्वनाः । १ । ४ । १०१ ।

अतोऽम् । १ । २ । ४ ।

अतश्चि चोत् । ४ । २ । ४३ ।

अतोऽवहः । २ । २ । १६८ ।

अतोऽनुनासिकस्य मं । ४ । १ । ८८ ।

अतोऽद्गुः । १ । १ । १५७ ।

अतो हः । ४ । २ । ३९ ।

अत्र च । ३ । २ । २२६ ।

अत्यंतापह्वे लिट् । ४ । ३ । २११ ।

अथर्वणोऽण् । ३ । १ । १५२ ।

अदीर्घात् । १ । १ । ११८ ।

अदोऽनंतात् । ४ । ३ । १७७ ।

अदोऽट् । ४ । २ । २८ ।

अद्वय्यतः । ४ । २ । ३४ ।

अद्यादिवैपुल्यात्सर्वादिकिंभ्रहोः

मस् । ३ । ४ । १२ ।

अथः । १ । २ । ८० ।

अधर्मक्षत्रसंसर्गगत्रे विद्यायाः ।

२ । ४ । १७६ ।

अधराच्चात् । ३ । ४ । ३९ ।

अधिकमस्मिन्शतसहस्रेतत्संख्यं-

शतिशदृशां तादृक् । ३ । ३ । ७५ ।

अधीष्टे । ४ । ४ । १३० ।

अध्यायिन्यदेशकालात् । ३ ।

२ । ७४ ।

अध्वानं यखौ । ३ । ३ । ५७ ।

अनः । २ । १ । १५३ ।

अनुहुहोनं । १ । २ । ११३ ।

अनुहुद्दुष्टुष्टिदिग्दूक्स्पृग्दधृक्-

पगिभ्राट् । १ । २ । ७० ।

अनत्यंते । ३ । ४ । ८० ।

अनद्यतने हिः । ३ । ४ । २४ ।

अनद्यतने लङ् । ४ । ३ । २०७ ।

अनपत्ये । २ । ३ । ६४ ।

अनाच्छादनाज्जातेः पूर्वपदात्

क्तादजातकृतमित प्रतिपंता-

त् । १ । १ । ३ । २४ ।

अनात्मन्यनाध्याने । १ । ४ । ६१ ।

अनाश्चान् । १ । ४ । ८२ ।

अनादेः शलादत्स्मिन्यठौ ।

३ । २ । १२७ ।

अनुकंपातकीत्योः । ३ । ४ । ८७ ।

अनुगादिनः । ३ । ४ । १३८ ।

अनुग्वलं । ३ । ३ । ५६ ।

अनुशतिकादीनां । २ । ३ । १०८ ।

अनुपसर्गाः क्षीबोक्षाघकृशपरि-

कृशफुल्लोत्फुल्लसंफुल्लाः । ४ ।

१ । २५८ ।

अनेकाद्योऽव्यक्तानुकरणात्कम्ब-

त्तिभ्यां द्विशच । ३ । ४ । ५४ ।

अनः । २ । १ । १२४ ।

अंतसुभ्रदीनां । १ । २ । ५४ ।

अजोऽसेः । ४ । २ । १४० ।

अजलेः चालुचः । २ । १ । १६४ ।

अंतः पूर्वात् । ३ । १ । १२७ ।

अंत्योपांत्यर्ताभिर् । ४ । १ । १६९ ।

अंतर्बहिभ्यां लोभः । २ । १ । १९२ ।

अंतवोऽधसो मः । ३ । १ । ६३ ।

अते च । ४ । २ । २४३ ।

अंशं हारिणि । ३ । ३ । १०२ ।

अंशादृतेः । २ । ३ । ९४ ।

अपायेऽवधौ । १ । ३ । १५६ ।

अपूर्वपदो डत् । १ । १ । १२ ।

अपसरसः । ४ । १ । २५ ।

अप्रयोगीत् । १ । १ । ५ ।

अप्राणिनि । २ । १ । १७५ ।

अठधौ चोदन्वान् । १ । २ । ९० ।

अभिजनात् । ३ । १ । १९८ ।

अभिनिविशश्च । १ । ३ । १२४ ।

अभिनिष्क्रामति द्वारे । ३ । १ । १९१ ।

अभिन्ने । १ । २ । ५६ ।

अभ्रादिभ्यः । ३ । ३ । १४२ ।

अमनुष्ये टक् । ४ । ३ । ११९ ।

अमपंभस्याः । १ । २ । १५७ ।

अमर्षांश्चोऽन्यत्रापि । ४ । ४ । ११३ ।

अनोऽधिकृत्य । ३ । १ । १८७ ।

अमौद्वत्याः । १ । २ । १८३ ।

अस्यपगुरो वा । ४ । १ । १८३ ।
 अर्थाधीताद्वावात् । ३ । ३ । १५५ ।
 अर्थ्यं सिद्धौ । ४ । ३ । २८७ ।
 अर्दसन्निवेः । ४ । २ । १४४ ।
 अर्थपूर्वपदो हत् । १ । १ । १२ ।
 अर्थाच्च । २ । १ । १६६ ।
 अर्थात्पलकंसकर्षात् । ३ । २ । १३१ ।
 अर्हीः । ४ । ३ । १२३ ।
 अर्हति । ३ । २ । १७३ ।
 अलुगवा । १ । २ । ३ ।
 अलुघो नास्ति प्यलुक् । ३ । २ । १४२ ।
 अल्पे । २ । २ । १२२ ।
 अल्पाच्च मेघायाः । २ । १ । १९८ ।
 अल्पोत् । ४ । २ । २३ ।
 अवस्थायां । २ । १ । २१५ ।
 अवयवात्तयट् । ३ । ३ । ७२ ।
 अवस्वयंभुवः । २ । ३ । ८३ ।
 अवात् । १ । ४ । ४० ।
 अवाच्चालंबनाविद्वर्षोर्णु । ४ ।
 २ । २२३ ।
 अविद्वरेऽभेः । ४ । २ । १४५ ।
 अवोचयनक्षे । १ । १ । ९६ ।
 अव्ययं । २ । १ । ४ ।
 अठययस्य । १ । २ । १५४ ।
 अठययीभावस्य । १ । २ । १५४ ।
 अठययात् स्वीजस् । १ । ३ । ९७ ।
 अठययैत्किंतिङोऽसत्वेत योर्ङाम् ।
 ३ । ४ । ७४ ।
 अशिथोः । १ । ३ । २ ।
 अशिरसोऽशीर्षश्च । ३ । ३ । १५४ ।

अशोऽधि नट् । २ । २ । ६४ ।
 अश्वैकादेः । ३ । २ । १८५ ।
 अश्वदेः फज् । २ । ४ । ४३ ।
 अश्ववहवपूर्वापरधरोत्तराः ।
 २ । १ । ९५ ।
 असहनञ्जिद्यमानान्नासिको द
 रोष्ठजंघादन्तकर्णं शृंगंगगत्र-
 कंठाबहुच् संयोगोपात्त्यात्-
 स्वांगत् समासात् । १ । ३ । २७ ।
 असेवितेऽगोऽपदं । २ । २ । २७ ।
 असोऽनेघादेः । १ । २ । १३८ ।
 अस्मिन् । ३ । ४ । ६८ ।
 अस्तिब्रुवोर्भूव चौ । ४ । २ । ९१ ।
 अस् प्रजायाः । २ । १ । १९७ ।
 अस्तं पुरोऽव्ययम् । १ । १ । २९ ।
 अस्वे । १ । १ । ७३ ।
 असंयोगादेः । ४ । २ । ४० ।
 अस्सन्वुववजे । ४ । २ । ९७ ।
 अस्त्यस्मिन्वेति मत्तुः । ३ । ३ । ११६ ।
 अषडेकात्पूर्वपदस्याच्चि । ३ । ४ । ९३ ।
 अषोऽचोऽभाभूपूज् कंगंप्यायिवे-
 पः । ४ । २ । २४९ ।
 अष्टात् । ३ । ४ । ११९ ।
 अष्टीवच्चक्रीवत्कलीवच्चर्मवद्गुन-
 यवत् । १ । २ । ९८ ।
 अष्ट औश् । १ । २ । १५३ ।
 अष्टीयरुहोऽपाये । ३ । ४ । ११ ।
 अन्हः । २ । १ । १७९ ।
 अह्नोऽखाटि । २ । ३ । ७५ ।

अन्यथैवकथमित्थमः कजोऽन-
र्थकात् । ४ । ४ । १४६ ।

• ॥ आ ॥

आकालिकं ठश्चाद्यंते । ३ । २ ।
१२४ ।

आरुघातर्युपयोगे । १ । ३ । १५७ ।

आग्नीध्रं गृहे । ३ । १ । १४० ।

आग्रहायण्यश्वत्थाट्टण् । २ । ४ । २०४ ।

आघद्दृद्दृशदृक्षे । २ । २ । १०७ ।

आङ् । ४ । १ । २४२ ।

आङ्ः क्रीड्यन्यस्मुषः । ४ । ३ । २४३ ।

आङ्हा । १ । ३ । १५८ ।

आङ्गि युद्धे । ४ । ४ । २२ ।

आङ्गि शीले । ४ । ३ । १२७ ।

आङ्गि रुपलोः । ४ । ४ । २७ ।

आङ्गो गुणौ । ४ । ३ । ७१ ।

आङ्गोऽन्धुधसेः । ४ । १ । १२८ ।

आङ् । २ । २ । ३१ ।

आङ् । १ । ३ । ५५ ।

आ च ह्ये । ४ । २ । ५२ ।

आङ्गश्चौतो गीः । १ । २ । १९ ।

आरण्यज्जम्बुः । ४ । १ । ७७ ।

आतोऽनः । ४ । ४ । १०१ ।

आतोऽपः । ४ । २ । ३६ ।

आतोऽनाङ्ः श्लुक् । १ । २ । १५१ ।

आतो यन्म् । ४ । १ । २३७ ।

आतोऽह्वावामोऽङ् । ४ । ३ । ११३ ।

आदितः । ४ । २ । १५१ ।

आदिजंते । २ । २ । ८७ ।

आदेः ऽणोऽबबहुष्ट्याष्टीवः स्वनं

। ४ । २ । २६१ ।

आदेशकन्दसः प्रगाथे । २ । ४ । २१५ ।

आदौ । ४ । ३ । ५४ ।

आद्दृषो भेर्जुस्वा । १ । ४ । १०६ ।

आद्यात् । २ । ४ । १९ ।

आद्यादिभ्यः । ३ । ४ । ७ ।

आद्यामन्त्र्यं संमत्यसूपाकोपेऽ-

द्वन्त्यश्च मृतः । २ । ३ । १७ ।

आद्येकाच् । ४ । ४ । ४४ ।

आद्येऽवास्नाविद्धितयोः ४ ।

। ४ । १०५ ।

आधारात् । ४ । ३ । १६७ ।

आधारात् । ४ । ४ । १७९ ।

आधारे । १ । ३ । १७६ ।

आप्याञ्चैवे । ४ । ४ । १८२ ।

आप्यादाक्राशे । ४ । ४ । १४८ ।

आपपटं । ३ । ३ । ५४ ।

आबाधे । २ । ३ । १३ ।

आमः कजः । १ । ४ । ४७ ।

आमन्त्रे । १ । ३ । ९९ ।

आयात् । ३ । ३ । ११७ ।

आयस्थानात् । ३ । १ । १६२ ।

आरःदर्थैः । १ । ३ । १५३ ।

आरै जाद्य वः । ४ । २ । १३२ ।

आरैवोऽह्वादेः । २ । ३ । ८४ ।

आर्त्तीयाया ऋते । १ । १ । ८९ ।

आर्यक्षत्रियाद्दानु । १ । ३ । ४८ ।

आर्वाचि । ४ । १ । २३३ ।

आवलिलुसिद्धुसुखतिशतात्परः ।

४ । २ । १८२ ।

आशिषि घ्न । ४ । ३ । ११६ ।

आशिषि तुन् । ४ । ३ । १०७ ।

आशिषि नाथः । १ । ३ । ११५ ।

आश्वयुज्या तुञ् । ३ । १ । १०४ ।

आसन्नः । १ । १ । ७ ।

आसन्नादूराधिकाद्यर्थार्थादि-
इद्द्वितोयाद्यन्यार्थे । २ । १ । ३ ।

आसीनः । ४ । २ । ४५ ।

आस्तेयं । ३ । १ । ११९ ।

आस्त्यनः । १ । २ । १११ ।

आहि दूरे । ३ । ४ । ४४ ।

॥ इ ॥

इकप्रशलोऽदूशःकशो

नेट् चेत् । ४ । ३ । ४ ।

इको लुक् । १ । २ । ७ ।

इक् ठः । २ । ३ । ३२ ।

इग्यजस्साघोऽर्थाज्यं । ४ । १ । १०८ ।

इघ्नः । ४ । १ । १३८ ।

इच्छार्थे लोट् लेट् । ४ । ४ । १२५ ।

इच्चापुंसोऽनित्क्याड्य

सुपः । १ । ३ । ८६ ।

इजाद्यायात्तद्धितः । १ । १ । ४२ ।

इज्युहे । २ । १ । १३५ ।

इजः । ३ । १ । २२ ।

इजः । २ । ३ । ९२ ।

इजो लिलुङ्गं धो ढः । १ । २ । ८१ ।

इटि चातो लुक् । ४ । २ । ८४ ।

इटि विजः । ४ । १ । १४५ ।

इणोऽश्वे । ४ । ४ । ५२ ।

इतोऽनिजः । २ । ४ । ५७ ।

इतोऽतः कुतः । ३ । ४ । १३ ।

इत्रः पवो दैवते । ४ । ३ । २७० ।

इदमः । १ । २ । २०४ ।

इदुतो गिग्धौतोऽस्त्रेः । १ । २ । २२ ।

इद्द्विद्रः । ४ । २ । ४९ ।

इन्द्रासोमादिषु देवतानाम् । २ । २ । ३३ ।

इन्द्रियम् । ३ । ३ । ९२ ।

इद्रे । १ । १ । ९७ ।

इनः कश्च । २ । १ । २२६ ।

इन्च परिभवः । ४ । ३ । ९२ ।

इन्विक्त्रघः कर्मणः । ४ । ३ । १८८ ।

इन् हन् पूर्णार्थेणप्रथौ । १ । २ । १३६ ।

इ मेळः । ४ । २ । १०५ ।

इय् । १ । २ । २११ ।

इय्यः । ४ । २ । ३५ ।

इलश्च देशे । ३ । ३ । १३२ ।

इसुसो बहुलं । ३ । ४ । ५७ ।

इसुसोऽपेक्षायाम् । १ । १ । १७१ ।

इषोऽनिच्छार्थम् । ४ । ४ । ७६ ।

इष्टादेः । ३ । ३ । ८८ ।

इष्टादिभ्योऽन्येषाम् । ३ । २ । ६० ।

ई ।

ईगहलः । ३ । ४ । ५८ ।

ईटीटः । ४ । २ । ७७ ।

ईट् चाजस्रद्वभ्यः । ४ । २ । २९ ।

ईयसः । २ । १ । १३० ।

ईरोपांत्याद्दुञ् । ३ । १ । ३४ ।

ईर्यः । ४ । १ । ५२ ।

ईशीङ्भ्यांश्चवे । ४ । २ । ३१ ।

ईशे । ३ । २ । १५३ ।

ईषद्गणवचनैः । २ । १ । ३५ ।
 ईषदसमाप्तेऽङ्गादेःकल्पकदेश्य-
 ङ्देशीयर् । ३ । ४ । ७७ ।
 ईहल्यप्ये । ४ । २ । ८७ ।

उ ।

उः । ४ । १ । १६३ ।
 उः । २ । २ । १४२ ।
 उकोऽचो लुक्प्रकृत्या च । ३ । ४ । ८० ।
 उगिदचोऽनेघादेः । १ । २ । ११४ ।
 उणादयः । ४ । ३ । २८० ।
 उत्तरात् । ३ । ४ । ४५ ।
 उता स्थः । १ । १ । २ ।
 उत्तानादिभ्यः कर्तुः । ४ । ३ । १६६ ।
 उतिःशपः कयोर्भावारंभे
 । ४ । १ । १५३ ।
 उत्कृष्टेऽनूपेन । १ । ३ । १०४ ।
 उत्कर्षार्कषयोः । ३ । १ । ८२ ।
 उत्थापनादेःकृत् । ३ । २ । १२१ ।
 उत्पातेन ज्ञाप्ये । १ । ३ । १४७ ।
 उत्सादेरञ् । २ । ४ । १० ।
 उद ई । १ । २ । १४७ ।
 उदग्यामाद्यकलोन्नः । ३ । १ । १९८ ।
 उदरे ठणाद्यु ने । ३ । ३ । १०० ।
 उदस्थास्तंभः । १ । १ । १३४ ।
 उदितः । ४ । २ । १९७ ।
 उदिनीभिजः । ४ । ४ । ३१ ।
 उदोऽनुष्वे हे । १ । ४ । ३५ ।
 उदंकोऽजले । ४ । ४ । ८७ ।
 उद्गादयः । ४ । १ । १७३ ।
 उन्मनस्युदुत्सोः । ३ । ३ । ११३ ।

उपसर्गात् । २ । १ । २२० ।
 उपसर्गादुदूहः । ४ । २ । ५ ।
 उपसर्गादङ्गवनः । २ । १ । १४२ ।
 उपज्ञाते । ३ । १ । १८२ ।
 उपसर्गादातः । ४ । ४ । ८३ ।
 उपसर्गादेव देविक्रशः । ४ । ३ । २५४ ।
 उपसर्गादातोऽनिक् । ४ । ३ । ८५ ।
 उपात् । १ । ४ । ३१ ।
 उपात् । १ । ४ । ६८ ।
 उवाङ्गिकारप्रतियत्त वाक्या-
 ध्याहारे । ४ । २ । २२२ ।
 उवाज्जानुनीविकर्णात्प्राये ।
 ३ । १ । १२६ ।
 उपेनाधिकिनि । १ । ३ । १७५ ।
 उप्ते । ३ । १ । १०३ ।
 उभयात् । द्युश्च । ३ । ४ । २२ ।
 उरः प्रभृत्यन्त्रित्याटः । २ । १ । २२७ ।
 उरगः । ४ । ३ । १६१ ।
 उरसोऽग्र्ये । २ । १ । १७८ ।
 उरृत् । ४ । १ । १३ ।
 उषासोषसः । २ । २ । ३६ ।
 उष्ठण् । ३ । १ । १६१ ।
 उष्णादिभ्यः कालात् । ३ । १ । २७ ।
 ऊष्णाद्गुञ् । २ । ४ । १५८ ।
 ऊ ।
 ऊँ चोञः । १ । १ । १८४ ।
 ऊहृषो णौ । ४ । १ । २१६ ।
 ऊचनः । १ । ३ । २० ।
 ऊरुतोऽप्राणिनश्चायुरउवा-
 दिभ्यः । १ । ३ । ७१ ।

ऊरुत्तरपदादौपम्ये । १ । ३ । ७२ ।	लृट् । ४ । ३ । २२२ ।
ऊर्णाहं शुभसोयुम् । ३ । ३ । १४८ ।	ए ।
ऊर्ध्वात्पूः शुषः । ४ । ४ । १८९ ।	ए । २ । ३ । ७४ ।
ऊर्ध्वाद्मदेहान्मक्तीर्ध्वं- स्यैकेषां । ३ । १ । ६५ ।	एकदिशि । ३ । १ । १७८ ।
ऊर्ध्वसोर्ध्वोपसर्गात् । १ । १ । ३ ।	एकशालायाष्टः । ३ । ३ । ४४ ।
ऋ ॥	एकद्विबहौ । १ । ३ । ८८ ।
ऋक् पः पथ्यपोऽत् । २ । १ । १३८ ।	एकात् । ३ । ४ । १०८ ।
ऋद्दयजिज्याभ्यष्टण् । ३ । १ । १३१ ।	एकार्थं च । २ । १ । ५ ।
ऋचयाङ् । १ । ३ । ११ ।	एकादन्नाद्नौ । २ । २ । ६२ ।
ऋणो । १ । ३ । १५५ ।	एकानाराक्षीरे । ३ । २ । ११८ ।
ऋतः । ४ । २ । १८९ ।	एकादाकिंश्चासहाये । ३ । ४ । १२१ ।
ऋतां विद्यायोनिसंबन्धे । २ । २ । २८ ।	एकादेः कर्मधारयात् । ३ । ३ । १६२ ।
ऋत्यकः । १ । १ । ७५ ।	एकादशषोडशषोढन्षोढाण्डाह्वा । २ । २ । १०९ ।
ऋत्वादिभ्योऽण् । ३ । २ । ११४ ।	एङ् । ४ । ४ । ४ ।
ऋत्यारुपसर्गस्य । १ । १ । ८१ ।	एङितो लुक् । १ । ४ । १७५ ।
ऋत्सखीदुशनस्पुरुद्रंभोऽनेह- सस्तेः । १ । २ । १८ ।	एङो लुक् । १ । २ । १०५ ।
ऋद्दुशोऽर् । ४ । २ । ८ ।	एचोऽश्वाः । ४ । १ । १८० ।
ऋद्दुमस्स्ये । ४ । २ । १६६ ।	एषोऽथथयायाच् । १ । १ । ७१ ।
ऋषभोपानहाज्जुयः । ३ । २ । २२३ ।	एजुच्यैच् । १ । १ । ८३ ।
ऋषेरध्याये । ३ । १ । १३२ ।	एजेः । ४ । ३ । १४७ ।
ऋषौ मित्रे । ३ । २ । ८८ ।	ए टितः । १ । ४ । ८३ ।
ऋ ॥	एश्या ङ् । २ । ४ । १५६ ।
ऋश्चोस्साचः । १ । १ । ७६ ।	एतदो वो घः । ३ । ३ । ६८ ।
ऋदितोऽतडि । ४ । ३ । १० ।	एति हः । ४ । २ । ८० ।
ऋद्वुर्बालतङ् सेः । ४ । २ । १३७ ।	एतोऽगैप् । १ । ४ । ११६ ।
ऋत्वादेः कृत्किनां नोऽप्रः । ४ । १ । १४५ ।	एत्यगः । २ । २ । १५७ ।
ऋ ॥	एदाङ् । १ । २ । १२४ ।
	एदेः । १ । २ । १०६ ।
	एद्भिदोऽकः । ४ । २ । ६१ ।

एनोऽदूरे । ३ । ४ । ४६ ।

एवेऽनियोने । १ । १ । ८७ ।

एश् शीङः । ४ । २ । ३ ।

ऐ ।

ऐङ मिदाहाकोः । ४ । १ । ८६ ।

ऐम् मिताऽद्भ्यः । १ । २ । १६४ ।

ओ ।

ओजः सहोऽमसावर्तते । ३ । २ । २५ ।

ओजोऽजस्सहोऽभस्तपसष्टः ।

२ । २ । ४ ।

ओतः । १ । १ । १०२ ।

ओत औ । १ । २ । ११७ ।

ओतः श्ये । ४ । २ । ५६ ।

ओदौतोऽवाव्यि । २ । ३ । ३६ ।

ओः पुञ्ज्ये । ४ । १ । ८७ ।

ओमः प्रारभे । २ । ३ । २१ ।

ओमाङ्गि परः । १ । १ । ८६ ।

ओरावश्यके । ४ । ३ । ६२ ।

ओर्ध्वेऽकद्वीः । २ । २ । ८१ ।

ओष्ठण् । ३ । १ । ३२ ।

औ ।

औत्तं । २ । ३ । ६८ ।

औपयिकम् ३ । ४ । १३७ ।

औस्त्रुलुक् चादसोऽनोः । १ । २ । २१२ ।

क ।

कंथायाष्ठण् । ३ । १ । १३ ।

कम्बलान्नाम्नि । ३ । २२ । २१२ ।

कंशमस्तियुस्तुयस्तवभाः ।

। ३ । ३ । १४८ ।

कंभ्रदूस्त्रणेर्ङःकर्तरि । ४ । ३ । ७ ।

कंसार्थाद्वट् । ३ । २ । १३० । ।

कंसीयात् ज्यः । २ । ४ । १५२ ।

कच्छादेनृन्स्ये । ३ । १ । ४६ ।

कच्छाद्दुरः । ३ । ३ । १३५ ।

कज् नाप्ति । २ । १ । १२८ ।

कटादेः प्राचः । ३ । १ । ५२ ।

कठादिस्यःऽलुवेदे । ३ । १ । १७१ ।

कडारादयः कर्मधारये । २ । १ । ११७ ।

कडंगरदक्षिणास्थालीबिलाच्छपी

३ । २ । १७६ ।

कणेमनस्त्रद्वाच्छेदे । १ । १ । २८ ।

कतरकतमं जातिप्रश्ने । २ । १ । ७१ ।

कत्रि । २ । २ । १२० ।

कत्रपादेशश्च ढकञ् । ३ । १ । ४ ।

कथमित्थमुः । ३ । ४ । २६ ।

कथनि लेङ् च वा । ४ । ४ । १११ ।

कथादिपातिस्फायोऽल्लग्वम् ।

४ । १ । १८७ ।

कथादेश्ण् । ३ । २ । २०२ ।

कदाकर्त्तार्या । ४ । ३ । २८५ ।

कन्या त्रिवेशयोः कनीनत्रिवशी

च । २ । ४ । ४८ ।

कन्वात्पयूनाः । २ । ३ । ४६ ।

कपिञ्जातेर्ङण् । ३ । ३ । १८ ।

कपेर्गात्रे । २ । २ । १४४ ।

कबरमखिविषशरात् । १ । ३ । ३०१ ।

कमित्यन्वभ्यमीभ्यः । ३ । ३ । १०५ ।

कमृतेर्शिङ्गी यङ् । ४ । १ । २ ।

कम्येककर्तृ कात्सकतत्समः ।

४ । १ । १६ ।
 करणात् । १ । ४ । १५ ।
 करणात् क्रीतात् । १ । ३ । ३४ ।
 करणाद्यजः । ४ । ३ । १८७ ।
 करणे क्वचित् । ४ । ३ । ३८ ।
 करणाधारे चानट् । ४।४।९० ।
 करणे लोऽज्ञानं । १ । ३ । १६५ ।
 कर्क लोहितः कृकयव । ३।३।४६ ।
 कर्णललाटात्कः । ३ । १ । १२९ ।
 कर्णादि पक्षाज्जाहति मूले ।
 ३ । ३ । ४८ ।
 कर्तरि शप् । ४ । ३ । २० ।
 कर्तुर्नीच पुठ्ठाक्शिवइः ।
 ४ । ४ । १८० ।
 कर्तुर्णिन् । ४ । ३ । १८१ ।
 कर्तुः श्वः । ४ । ३ । १४६ ।
 कर्तु क्तिप् । ४ । १ । २० ।
 कर्तृस्थेऽतनावाप्ये । १।४।१५।
 कर्म च । १ । ३ । १०७ ।
 कर्मणि । १ । ३ । १०५ ।
 कर्मणि गुणे । १ । ३ । १६९ ।
 कर्मवेषाद्यः । ३ । २ । ९९ ।
 कर्मण्यस्तुवादीनां कर्मवलि ।
 । ४ । ३ । ३५ ।
 कर्मण्यस्त्यनोः । १ । ४ । ५४ ।
 कर्मणोदश्चरः । १ । ४ । ८ ।
 कर्मठो घटः । ३ । ३ । १०१ ।
 कर्मकर्तृभ्यां प्रागतत्तत्वेच्चिः ।
 ३ । ४ । ५५ ।
 कर्मण्यस्संदिष्टे । ३ । ४ । १३४ ।

कर्मणोऽण् । ४ । ३ । १०९ ।
 कर्मण्यग्न्यर्थे । ४ । ३ । १९४ ।
 कर्मणोऽण् । ४ । ४ । १८५ ।
 कर्मणि त्रा च । २ । १ । ४८ ।
 कर्मभावे । ४ । ३ । १७ ।
 कर्मभावे । १ । ४ । ७७ ।
 कलाप्यश्वत्थयवनुलोमाव्यासैष-
 मसोऽकः । ३ । १ । १०७ ।
 कल्यग्नेर्दण् । २ । ४ । ८ ।
 कल्याणयोर्देर्दिन् च । २।४।६२ ।
 कवचिहस्त्यधिसाच्चठण् ।
 कषः कच्छ्गहने । ४ । २ । १४७ ।
 कसमासेऽध्यर्थे । १ । १ । ११ ।
 कसोमाट्द्वयण् । २ । ४ । २१२ ।
 कस्कादिषु । १ । १ । १८० ।
 काकतालीयादयः । ३ । ३।४२ ।
 काकवौ षोऽणो । २ । २।१२४ ।
 काकलंकावाकिनगारेणकार्कत्य-
 चर्मिर्निर्माणश्चकं च । २।४।८८ ।
 काकादिभिश्च क्षेपे । २।५।५६ ।
 काडाजटाघाटात् क्षेपे । ३ । ३।१२२ ।
 काण् डादक्षेत्रे । १ । ३ । ३८ ।
 काडांडभांडादीरः । ३।३।१३४।
 कामाविठकारेऽकच्च ति । ४।४।१२४।
 कारकमद्येऽध्वकाले पंचमी च
 । १ । ३ । १८६ ।
 कारिसेनांतलहमणादिभ्यु ।
 । २ । ४ । ८२ ।
 कारिकात्मदोऽतस्सदसत्स्थि-
 त्यादिभूषानुपदेशापरिमह-

दर क्षेपे । १ । १ । २७ ।
 कारीषाभ्रकुलात्कषः । ४।३।१४१।
 कारे प्राचां हलि । २ । २ । १० ।
 कार्षाण्यात्प्रतिश्वात्स्य वा ।
 ३ । २ । १३२ ।
 कालः । २ । १ । ३१ ।
 कालः प्रयोजनमस्य रोगे ।
 ३ । ३ । ११० ।
 कालवेलासमयावसरे तुं वा ।
 ४ । ४ । १३१ ।
 कालशबलशारंगपिशंगपिंगल-
 कलमाषात् । १ । ३ । ६४ ।
 कालाकृतिसुखादिभ्यो वा ।
 २ । १ । ११२ ।
 कालात्माधुपुष्प्यत्पठ्यमाने ।
 ३ । १ । १०२ ।
 कालाद्भवत् । २ । ४ । २१४ ।
 कालाद् डतनट् काले । २।२।१९।
 कालाद्भवभावदेशं वा कर्म वा-
 कर्मणां । १ । ३ । १२५ ।
 कालाद्यः । ३ । २ । ११५ ।
 कालात्परिजट्यलभ्यकार्यसुक्र-
 रे । ३ । २ । १०० ।
 कालाच्चनोर्ध्वात्सी १।३।१२६।
 काले कार्ये च संभवात् ।
 ३ । २ । ९५ ।
 काले भाद्वा धारे । १।३।१३१।
 काले परे वा । ४ । ४ । १०७ ।
 काले द्विगौ च मेयैः । २।१।२८।
 काशत्तीकः । २ । २ । ८९ ।

काश्यपकीशिकाद्देवञ्च ।
 ३ । १ । १७६ ।
 काश्यादिवाहीकग्रामात् ।
 ३ । १ । २९ ।
 कासूगः षयाः सरट् । ३।४।१०३।
 कांस्कान् मीमक् । १ । १ । १४९ ।
 किंकिनास्त्वर्थयोर्लुट् । ४।४।११४।
 किं क्षेपे । २ । १ । ७२ ।
 किंयत्तद्द्विहोरः । ४ । ३ । १३१ ।
 किंयत्तत्सर्वकान्यत्काले दा ।
 ३ । ४ । ९८ ।
 किंयत्तेर्धत्वे । ४ । ३ । २८६ ।
 किं यत्ते लेङ्गलेटौ । ४।४।११२।
 किंतिङ्गुयेर्मिषड्यादिसमानि-
 यो सन् । ४ । १ । ४ ।
 कित्युक्च्छ्रयूर्णजः । ४।२।१८९।
 किदंतः । १ । १ । ५४ ।
 किद्वक्षिटीधेश्वासंयोगात् ।
 ४ । १ । १४८ ।
 किमः कः । १ । २ । २१७ ।
 किमश्च संख्याया इतिश्च ।
 ३ । ३ । ७१ ।
 किमः क्षेपे । २ । १ । १२६ ।
 किमिदमः कीश् । २ । २ । १०८ ।
 किंतेलं वने । ४ । २ । २१३ ।
 किशरादेष्टट् । ३ । २ । ५३ ।
 कुंत्यवन्तेः स्त्रिया । २।४।१०५।
 कुड्याया यलुक् च । ३।१।५।
 कुजादेर्कः । २ । ४ । ३१ ।
 कुडभा गगौयस्थलनागकुशकासु-

ककटकवरात्प्रात्रप्राणावप-
 नाकत्रिमस्थूलायसमैथुनेच्छु
 ओणिकेशवेशे । १ । ३ । ४७ ।
 कुंसपद्यादौ । १ । ३ । १० ।
 कुंडपाट्यसंचाट्यराजसूर्याः
 क्रतौ । ४ । ३ । ६४ ।
 कुटीशुंहाद्रः । ३ । ४ । १०० ।
 कुटिलुटिवृज्जल्पभिन्नादाकट्
 ४ । ३ । २५५ ।
 कुतुपः । ३ । ४ । २ ।
 कुत्सितार्लपज्ञाते । ३ । ४ । ८६ ।
 कुत्सतिकारकस्यापि । १ । १ । ६० ।
 कुमहतो वा । २ । १ । १७२ ।
 कुमुदनडवेतसमहिष डित् ।
 २ । ४ । १८७ ।
 कुमारः अमणादिना । २ । १ । ७८ ।
 कुमारीक्रीडनेयोऽव्ययादिभ्यः ।
 ३ । ४ । ११६ ।
 कुहयुगन्धरात् । ३ । १ । ४४ ।
 कुरोर्षा । २ । ४ । १०६ ।
 कुर्यि च । ४ । २ । ४२ ।
 कुर्वादेश्वर्यः । २ । ४ । ८० ।
 कथलायुक्तेनासेवायां । १ । ३ ।
 १७८ ।
 कुशले । ३ । १ । ८५ ।
 कुशायाच्छः । ३ । ३ । ४१ ।
 कुसीदाठ्टट् । ३ । २ । २८ ।
 कुषिरजश्रयात् वा । ४ । २ । ३८ ।
 कुहोश्चुः । ४ । १ । ८४ ।
 कुपी + क √ पं । १ । १ । १६६ ।

कुट्याज्यभिद्योद्ध्यसिध्यभुग्यं
 नास्ति । ४ । ३ । ७८ ।
 कुलटोया वा । २ । ४ । ६३ ।
 कुलकुक्षिग्रीवाच्छ्रवांस्य लंकारे ।
 ३ । १ । ६ ।
 कुलात् खः । २ । ४ । ८० ।
 कुलालादेवुञ् । ३ । १ । १८४ ।
 कुलाज्जल्पे । ३ । ३ । ३२ ।
 कुलादुदि तज्वहः । ४ । ३ । १५१ ।
 ककमिकंस कुशाकर्णी कुम्भपात्रेऽ
 तोऽनठययस्य । १ । १ । १७५ ।
 कृजः शक्तिन्च । ४ । ४ । ७१ ।
 कृजः प्रतियत्ने । १ । ३ । ११२ ।
 कृजः करणे खनट् । ४ । ३ । १५७ ।
 कृजो वा । १ । १ । ३२ ।
 कृजो मः । ४ । २ । १८२ ।
 कृजोऽठययेनान्निष्टोक्ती णन्त्की ।
 ४ । ४ । १६५ ।
 कृञ् ग्रहोऽकृतजीवात् । ४ । ४ । १७२ ।
 कृञ् तनादेरुः । ४ । ३ । ३३ ।
 कृतकामुकमगावुगलकण्ठस्वार्था-
 ठययैवदू णेनः कर्मकर्त्रीः
 १ । ३ । १६६ ।
 कृत् न्वृच्छृच्छृदस्य सौ ।
 ४ । २ । १६८ ।
 कृत्सितिकारकस्यापि । १ । १ । ६० ।
 कदंते वा सं रात्रेः । २ । २ । ७२ ।
 कृद्वहुलम् । ४ । ३ । ५८ ।
 कृपयाहृदयादालुः । ३ । ३ । १३२८ ।
 कृपोऽकृपीटादिषु । ४ । २ । ६८ ।

कमृज्वृषशंसदुईजपः । ४ । ३ । ८४ ।

कृष्णोऽतुं त्वां । ४ । ३ । ४५ ।

कृशाश्वकापिलियेकर्मन्दादिन् ।

३ । १ । १७८ ।

कृष्णौषधिश्रोत्रान्मृगभेषजशरीरे

३ । ४ । १३३ ।

कृष्णयवत्रीर्षसुरावदातगोमुत्रा-

त्ति व्रीहिशाल्यहिसुराच्छा

दने । ३ । ३ । १८१ ।

केकयमित्रयुप्रलयस्येष्टवादे-

र्त्तिर्णति । २ । ३ । ८३ ।

केऽण्ड उच्यः । १ । ३ । ८३ ।

केदारान् रयश्च । २ । ४ । १३१

केवलमामकभागधेयपापावरस-

मानपर्यकृतसुसंगलभेषजात्

१ । ३ । ४६ ।

केशाद्वा । ३ । ३ । १३९ ।

केशाद्वा । २ । ४ । १३६ ।

केशेवा । २ । ३ । ४३ ।

कोः कदम्बि । २ । २ । ११८ ।

कोटराजनादीनां बभगिरी

२ । २ । ८५ ।

कोऽतवादेः । ३ । ३ । १८० ।

कोदिश्चाव्ययस्य । ३ । ४ । ८४ ।

कोपान्तकुलस्थादण् । ३ । २ । ४ ।

कोपांत्याच्चाण् । ३ । १ । ४७ ।

कोऽस्मादेः । ३ । १ । ८७ ।

कोऽहिन्यागस्ययोः कुऽहिनाग-

स्ती च । २ । ४ । १११ ।

कीपिञ्जलहस्तिपदादण्

। ३ । १ । १५७ ।

कीलमासीवटकिन्यौ । ३ । ३ । १०८ ।

कीशेयम् । २ । ४ । १५७ ।

कक्तवतू । ४ । ३ । २०४ ।

कस्य सदाधारे । १ । ३ । १६७ ।

कत्कां सुधवसः । ४ । २ । १५८ ।

कन्नजादिभिर्भैः । २ । १ । ६७ ।

कयोः । ४ । २ । १४२ ।

कयोरनुपसर्गस्य । ४ । १ । १२७ ।

कयोर्द्रशयौदित्सूपत्यादेर्दस्य

चामन् मूर्च्छः । ४ । १ । २३६ ।

काः । २ । १ । १११ ।

कादल्पे । १ । ३ । ३५ ।

काद्दृष्टादेश्वानत्यन्ते । ३ । ४ । १०८ ।

किन्यपचायः । ४ । १ । २४३ ।

किरिमे । ३ । २ । २० ।

केऽनिट्चजः कुर्धति । ४ । १ । १७१ ।

केनासत्त्वे । २ । १ । ४२ ।

केनोऽह्योऽसुप् । १ । ३ । १७१ ।

केऽधि । १ । २ । ५८ ।

कोऽसितपलिनात् । १ । ३ । ६३ ।

क्यक्यसकसलालसायां । २ । ३ । ३७ ।

क्यच्चासाठययात् । ४ । १ । १८ ।

क्यो वा । ४ । २ । ९९ ।

क्यषो वा । १ । ४ । १७ ।

क्रमः । ४ । २ । १७४ ।

क्रमस्त्व । ४ । १ । १४० ।

क्रमोऽनुपसर्गात् । १ । ४ । २१ ।

क्रमोऽतङाने । ४ । २ । ६५ ।

क्रय्यः क्रयार्थे । ४ । २ । १०८ ।

क्रव्यात्क्रव्यादावामपक्वादी

। ४ । ३ । १७८ ।

क्राद्युपूङ्गस्म्यंजशः । ४ । २ । १६४ ।

क्रियार्थी धातुः । १ । १ । २२ ।

क्रियायां सदर्यायां वुण लृच्
च ४ । ४ । १८४ ।

क्रीङ् जे । ४ । १ । १८९ ।

क्रीकृतन्यवस्यादेर्लुगबहुलं

॥ ४ । २ । २०९ ।

क्रीडो कूजे । १ । ४ । १० ।

क्रुथ भूवार्थस्तृगृधज्वलजुशुभ-

श्रवातः । ४ । ३ । २३५ ।

क्रुद्रुहेष्यांसूयार्थैर्यं प्रतिकोपो
न च कर्म । १ । ३ । १३७ ।

क्रुद्रुहाक्रोपवर्गात् । १ । ३ । ३१८ ।

क्रोडादिभ्यः । १ । ३ । ३३ ।

क्रो धान्ये । ४ । ४ । ५० ।

क्रोशयोजनाच्छताद्योजनाच्चा-

मिगमाह । ३ । २ । ८५ ।

क्रोष्टोर । १ । ३ । १ ।

क्रोष्टो क्रोष्टृ । १ । २ । १३१ ।

क्रोष्टृशलकैर्लुक् च । २ । ४ । ३५ ।

कलेशतमसोऽपे । ४ । ३ । ११७ ।

ककुत्रात्रेह । ३ । ४ । १६ ।

कचित् । २ । ४ । २३९ ।

कचित्पुर्यात् । ३ । ४ । १७ ।

कचित् । ४ । ३ । २०० ।

को वीणे । ४ । ४ । ११ ।

कवन्नयो वा । ४ । ४ । २६ ।

कस् उस् । १ । २ । १४५ ।

कस्यैकाजघसः । ४ । २ । १६७ ।

क्विलि क्वित्यनुनासिके

। ४ । १ । १३६ ।

क्विसस्माच्चः । १ । २ । ६० ।

क्वोहामातरत्रात्यच् । ३ । १ । ८ ।

क्वौ । ४ । १ । २४० ।

कसस्याचि । ४ । २ । ५४ ।

कः । ४ । १ । २५६ ।

कत्राद्वा । २ । ४ । ९६ ।

कट्यजट्यौ शक्ती । ४ । २ । १०७ ।

कवरशरवर्षाद्वा । २ । २ । १७ ।

क्विपरटः । ४ । ३ । २५१ ।

क्विप्राशंसार्थं लृङ् लेङ् । ४ । ४ । १०४ ।

क्वियाशोः प्रैषे । २ । ३ । २० ।

कुत्तुङ्गर्धेशनायोदन्यधनायं

। २ । ३ । ३९ ।

कुद्रकमालवात्सेनानाम्नि

। २ । ४ । १२९ ।

कुद्राभ्यो ढृण् वा । २ । ४ । ६४ ।

कुठयस्वांतध्वान्तपरिवृढलय-

स्लिष्टविरठयफायटवाढंमंघ-

मनस्तमः प्रभुसुक्तास्पष्टस्व-

रानायासभुशे । ४ । २ । १५० ।

कुश्रोः । ४ । ४ । ४३ ।

कुश्रेऽन्यास्मिन्नाशये घः । ३ । ३ । ९० ।

कुश्रैर्लियहाठयथे कर्तुंस्वती-

यायाः । ३ । ४ । ८ ।

कुश्रमिप्रियमद्रात्खान् । ४ । ३ । १३५ ।

कुश्रये । ४ । १ । २५२ ।

क्षेरी । ४ । २ । १०६ ।

॥ ख ॥

खं च । ३ । २ । ११० ।

खचि । ४ । १ । २०८ ।

खय् खयश्शरि वा । १११११४ ।

खरश्शरः । ४ । १ । ७९ ।

खरखुरान्नस् नासिकायाः ।

२ । १ । २१८ ।

खलतिलात्पलिनैर्युवा । २।१।७५ ।

खलोऽडडरेकेकबकाश्च । ४।४।९८ ।

खारीकाकणीभ्यः कच् । ३।२।१३७ ।

खार्या वा । २ । १ । १६५ ।

खितोच एकाचोऽमः । २।१।३।

खित्यरुद्धिषतश्चानठययस्य ।

२ । २ । ७८ ।

खेयमृषोट्यं । ४ । ३ । ७७ ।

खोऽपहक्षाशित्तंवलं कमलिं पुरु-

षात् । २ । १ । १३७ ।

रुयत्यउः । १ । २ । १०४ ।

रुयाते दृश्ये । ४ । ३ । २०८ ।

॥ ग ॥

गंधने । ४ । १ । १६६ ।

गंधनावक्षेपसेवामाहसप्रतियत्र-

प्रकथाठयये । १ । ४ । ४९ ।

गंभीरपंचजनवहिर्देवतात् ।

३ । १ । १२३ ।

गंसनोरसुमङ्गने । ४ । २।१७३।

गंहनूजन्खन्चसोऽनङ्ग्यचिलुकु

ङ्किति । ४ । १ । २२० ।

गच्छति पथि दूरे । ३।१।१८०।

गङ्गादिभ्यः । २ । १ । ११४ ।

गणश्चेः । ४ । १ । १०४ ।

गणिकाया ययः । २।४।१३५।

गलादिषु प्रादयः । २।१।२१।

गते स्थानिन्यध्वांतनैकः ।

। १ । ३ । १८४ ।

गत्यर्थवदोऽच्छः । १ । १ । ३०

गत्यकर्मसपाधारे च । ४ । ३।५३।

गत्वरः । ४ । ३ । २६२ ।

गद्गद्यमोऽनुपसर्गात् । ४ । ३।६९।

गमः । ४ । २ । १७० ।

गमः खखङ्गा । ४ । ३ । १५९ ।

गमादीनां क्री । ४ । १ । २६४ ।

गमेऽप्रतीक्षार्या । १ । ४ । २८ ।

गमो वा । ४ । १ । १६४ ।

गमूहन्विदृष्टश्चिषो वा । ४।२।१६८।

गम्यादिबत्स्यति । ४।३।२८१।

गरगल विषप्रारयणे । ४।२।२५९।

गर्गभार्गविका । २ । ४ । १२० ।

गर्भादप्राणिनि । ३ । ३ । ११५ ।

गर्हेऽपिजात्सोर्लट् । ४ । ४।११० ।

गर्हे च यश्च यत्रे । ४ । ४ । ११६ ।

गल्हादिभिर्बहुलं । १।३।१४९ ।

गल्भक्तीबहोडान्ङित् । ४।१।२१ ।

गस्येऽङ्गा श्वात्खज् । ३ । ३।३१।

गवादेष्टण् । ३ । ३ । १६० ।

गस्यकः । ४ । ३ । १०३ ।

गहादिगर्तांतरपदेभ्यः । ३।१।५०।

गाङ् कुटां डिद्वयञिष । ४।१।१४४।

गाथिविदथिकेशिपथिगणि सं-

योगादेरिनः । २ । ३ । ६३ ।
 नापोपशो भावे । ४ । ४ । ६४ ।
 गाङ् लिटि । ४ । २ । १२९ ।
 गांधारिशास्त्रेयाभ्यां । २ । ४ । १८९ ।
 गिरिनदीपौर्णमास्याग्रहायणी
 कयः । २ । १ । १५५ ।

गितः । १ । १ । १०० ।
 गिरि नद्यादीनां । २ । २ । १६३ ।
 गिलगिलगिलयोरधोऽगिलस्य ।
 २ । २ । ७७ ।

गी बहुव्येः । २ । १ । ४६ ।
 गुणस्त्वते । २ । २ । ४५ ।
 गुणांगाद्वेष्टेयसू । ३ । ४ । ७५ ।
 गुणादिभ्यो यः । ३ । ३ । १५८ ।
 गुणादुतोऽधोऽखरोः । १ । ३ । ५९ ।
 गुणैरस्वस्यैः । २ । १ । ५१ ।
 गुपौधठिबठिठपत्नखेरायः
 । ४ । १ । १ ।

गुरूदयाद्वाद्युक्तेऽठ्ठे । २ । ४ । २२४ ।
 गुरूपोत्तमस्यानार्धोऽपत्येऽणिजः
 ष्यङ् । १ । ३ । २ ।

गुरोर्हलः । ४ । ४ । ८१ ।
 गृधिचृभिक्षिपत्रसः क्तुः ।
 ४ । ३ । २२६ ।
 गृधिवंशयोर्विप्रलम्भे । १ । ४ । ६३ ।
 गृध्यादि चतुः पाङ्गयो ङञ्
 २ । ४ । ६९ ।

गृधुत्तमद्दृढजठजमचर्दशगत्यर्था-
 भ्यांगर्ह्यकुटलयोः । ४ । १ । १११ ।
 गैत्योः । ४ । २ । १२४ ।

गोऽबाम्बसठयापद्विन्निभस्यसि-
 मंजिपुंजिशेकुशंकुक्कुगुर्विहं-
 दिव्विपरमेष्ठः । २ । २ । १४५ ।
 गोचरसंचरकषनिकषखलभगव-
 ह्वत्रजठयाजापणनिगमं ।
 ४ । ४ । ९२ ।

गोयया ह्रस्वो मेये । १ । ३ । ८२ ।
 गोययादेश्च ठण् । ३ । ३ । ४५ ।
 गोत्रक्षत्रियेभ्यः प्रायो वुञ् ।
 ३ । १ । १९५ ।

गोत्रचरणाच्छलाघात्याकारा
 वाये । ३ । ३ । २१ ।
 गोत्रादंकवत् । ३ । १ । १६५ ।
 गोत्रादञ्जिजः । ३ । २ । १५४ ।
 गोत्रावयवे वृद्धे । १ । ३ । ३ ।
 गोत्रे बहुादिभ्यः । २ । ४ । २२ ।
 गोत्रोत्तरपदादगोत्रादिवाजिह्वा-
 हरितकात्यात् । २ । ४ । २ ।
 गोत्रोक्षवत्भोष्ठाभोरअधुमनुष्य-
 राजन्यराजपुत्रराज्ञो वुञ् ।
 २ । ४ । १३० ।

गोघाया वुष्टे । २ । ४ । ६५ ।
 गोऽनुपसर्नादृक् । ४ । ३ । १११ ।
 गोमये वा । ३ । १ । ४३ ।
 गोमणवातात्त्रकठ्योर्लः । २ । ४ । १४१ ।
 गोरोद्वा । १ । १ । ९५ ।
 गोयोर्वि । २ । ४ । ३ ।
 गोत्रीहेः शकृत्पुरोडाशे
 । २ । ४ । १६५ ।

गोऽपदं सेवितप्रमाणे २ । २ । २६ ।

चुस्फोरि च । ४ । १ । १६८ ।
 चेडौरनाटि । १ । १ । २६ ।
 चेडूवाद्युपसंगस्य । ४ । १ । २१० ।
 घोः किः । ४ । ४ । १२ ।
 घोर्हि । ४ । १ । ६८ ।
 घोषहादेवुष् । ३ । ३ । १७८ ।
 घ्नः । ४ । १ । १६७ ।
 घ्नः । ४ । २ । २४५ ।
 घ्ना घ्नी हिंमायां । ४ । २ । ८० ।
 घ्नो वधस्तडि लुडि । ४ । २ । १२२ ।
 घ्नो नस्तोऽजिणे । ४ । १ । २३८ ।
 घ्नो णिन् । ४ । ३ । १८९ ।
 घ्यसख्यद्व द्वपतीदुत् । १ । १ । ४० ।
 घ्यरायावश्यके । ४ । १ । १७६ ।
 घ्यशा । ४ । ३ । ६० ।
 घ्यप्तुल्याख्यसजात्या । २ । १ । ७६ ।
 घ्यपावश्यके । २ । १ । ५४ ।
 घ्याद्यतिङ् । १ । १ । ४३ ।
 घ्न घेत्श च्छानो वा । ४ । २ । १४ ।
 घ्राघ्नोर्यङि । ४ । २ । ८९

॥ ड ॥

डग्योर्वा । १ । २ । १५० ।
 डप्रशोभ्यनोऽन्न भ्यं । १ । २ । १७८ ।
 डनस्तवे । ३ । १ । १३७ ।
 डसास्येस्स्येनाद्यौ । १ । २ । १६५ ।
 डनिभ्याभ्यस्तो काल्य ण्तिपय
 रुचक्रादस्तवे । १ । ३ । १५२ ।
 डनेरागते । ३ । १ । १५८ ।
 डनो धर्म्ये । ३ । २ । ४८ ।
 डसोऽपत्ये । २ । ४ । १८ ।

डसोसां । १ । ३ । १६३ ।
 डनो ठयाकणे च यंघात् ।
 ३ । १ । १३० ।
 डातो डुः । १ । २ । १०३ ।
 डिो यात् । १ । २ । २० ।
 डिरीत् । १ । २ । २४ ।
 डीग्योर्वादन्नः । १ । २ । १६ ।
 डे कृतलठघक्रीतसंभूते ।
 । ३ । १ । ८४ ।

डेभ्यांभ्यस । १ । ३ । १३५ ।
 डेठ्याकणे । २ । २ । ७ ।
 डेऽगास्वगाश्रयुदितः । ४ । १ । २११ ।
 डेसु ङोऽम् । १ । २ । १८० ।
 ड्णो गकडक् शरि । १ । १ । १४५ ।
 ड्यः । २ । २ । १८५ ।
 ड्याद्यस्य । १ । २ । १७५ ।
 ड्यां नो रः । १ । ३ । ७७ ।
 ड्याट्क्यासट् । १ । ४ । १०९ ।
 ड्याडो बहुल नाञ्चि । २ । २ । ८३ ।
 ड्येङ् । १ । २ । २८ ।
 ड्योऽनेकाचः । २ । २ । ५३ ।
 ड्यौटि नीचो वा । २ । २ । २२३ ।
 ड्यौत्यनोऽपदस्याद् ।
 । १ । २ । १०२ ।

॥ च ॥

चंदभागाच्चयां । १ । ३ । ६० ।
 चद्रायणं च चरति । ३ । २ । ८० ।
 चंद्रोपेनात् काले । २ । ४ । २२५ ।
 चक्षः रुशञ् वाञ्चि । ४ । २ । ८२ ।
 चटका । २ । ४ । ६८ ।

चटकादैरण् । २ । ४ । ६१ ।
 चतुरः । ३ । ३ । ८० ।
 चतुर्मासाज्जाग्निः । ३ । १ । १२१ ।
 चतुर्निर् दुर्बहिरावि-प्रादुषां ।
 १ । १ । १६६ ।
 चतुर्थी प्रकृतिस्वार्थांथादिभिः ।
 २ । १ । ३९ ।
 चतुष्पद्यपाद्दुर्षात् । ४ । २ । २१५ ।
 चतुष्पदाद्गर्भियया । २ । १ । १७४ ।
 चतुस्त्रिद्वेस्सुच् । ३ । ४ । ३३ ।
 चत्वारिंशदादौ वा । २ । २ । १०३ ।
 चरः । ४ । ३ । ७० ।
 चरति । ३ । २ । १ ।
 चरणाद्गुञ् । ३ । १ । १५९ ।
 चरणाद्गुर्मथत् । २ । ४ । १४० ।
 चरणं स्थेणो लुङ्ग्यनुवादे ।
 २ । १ । १०२ ।
 चरिचल्पतिषंदोऽवि ।
 ४ । १ । ५४ ।
 चरेऽती च । ४ । ३ । २४१ ।
 चर् । १ । १ । १३५ ।
 चर्जसः । १ । १ । ६९ ।
 चर्कलां । ४ । १ । ९० ।
 चर्मशुनः कोशसक्रोचे । २ । ३ । ७० ।
 चर्मोदरात्पूरेः । ४ । ४ । १५२ ।
 चर्मण्यञ् । ३ । २ । २२२ ।
 चराहहैव योमे । १ । २ । २०० ।
 चहृश्याठ्ये । ४ । १ । २०६ ।

चाद्रेरघोनाडः । १ । १ । १०१ ।
 चायः की । ४ । १ । १२० ।
 चिक्तिदचक्रसदाश्चत्साह्वन्मी-
 ढवत् । ४ । १ । ५६ ।
 चित्तावे । २ । ३ । २३ ।
 चित्तेः कच्चि । २ । २ । ९१ ।
 चित्यपममाधानावामदेहे क-
 र्वादेः । ४ । ४ । ४६ ।
 चिरो वा । ४ । १ । २११ ।
 चित्रंङो विस्मये । ४ । १ । ७१ ।
 चित्रारेवती रोहिन्याः स्त्री-
 यां । ३ । १ । ९८ ।
 चित्रे । ४ । ४ । १११ ।
 चिरपरुत्परारेस्त्रः । ३ । १ । १७५ ।
 चिन्फुरीर्वा । ४ । १ । १९३ ।
 चीचरात्परिधाजयोः । ४ । १ । ३४ ।
 चुदघहृस्मनाहारे । २ । १ । १६१ ।
 चुरादिभ्यो णिच् । ४ । १ । १ ।
 चूर्णलक्षणमुद्गादिनाम् । ३ । २ । २३ ।
 चूर्नादिभ्यांऽण् । ३ । २ । ११९ ।
 चेतो मनोहरोरजोरुश्चक्षुषो-
 लुक्चवौ । ३ । ४ । ५६ ।
 चेर्वा । ४ । १ । ७३ ।
 चेलार्थात् क्रोपेः । ४ । ४ । १५४ ।
 चेष्टागत्याप्येऽनाक्रांति द्वितीया-
 चतुर्थी । १ । ३ । १८१ ।
 चीः कुः । १ । २ । ८८ ।
 च्वौ धाण्डना नाना । ४ । ४ । ११० ।

उचो कर्त्राप्याहुकजः । ४४ १०० ।

उचो चास्यानव्ययस्यैः । २३ । ४० ।

॥ छ ॥

छंदसो यः । ३ । १ । १३५ ।

छंदस्योरस्यौरससर्व चर्मीणासा-

र्वचर्मीणः । ३ । १ । १८५ ।

छंदो गौक्थिकयाज्ञिकबहुवृचन-

टाच्छयः । ३ । १ । १५१ ।

छन्दे रथे । २ । ४ । २३३ ।

छः । २ । ३ । २०८ ।

छः । ३ । १ । ४९ ।

छकारके । २ । २ । ५९ ।

छगलिनो षिठन् । ३ । १ । १७३ ।

छघटखकः प्रत्ययस्येयियेयीना-

यन् । २ । ३ । ३१ ।

छत्रादेरज् । ३ । २ । ६२ ।

छदिर् बलेर्दण् । ३ । २ । २२४ ।

छदेर्नन्कौ । ४ । १ । २०९ ।

छठयस्यप्रशान् । १ । १ । १५० ।

छश्च वा । ४ । २ । १११ ।

छश्चाभ्यमित्रं । ३ । ३ । ७८ ।

छश्चायुधात् । ३ । २ । १३ ।

छश्छोमि । १ । १ । १४४ ।

छेदादेर्नित्यम् । ३ । २ । १७८ ।

छोऽश्वात् । २ । ४ । १२७ ।

छोऽस्त्राजीवेऽश्वेः । ३ । १ । १९९ ।

॥ ज ॥

जंगल चेनुवलजस्य वीत्तरपदस्य

च । २ । ३ । १०५ ।

जंठवा वा । २ । ४ । १७२ ।

जग्धदः प्ये च । ४ । २ । १९८ ।

जनपरराज्ञोऽकृत्तः । ३ । १ । २५ ।

जनाप्लवापतो चयन् । ४ । ३ । ५१ ।

जनोऽनौडः । ४ । ३ । १९७ ।

जन्सन्खनां । ४ । १ । २६७ ।

जप्तश्वस्तापचितं । ४ । २ । १५५ ।

जठजभदहृदशभजपसां । ४ । १ । १८१ ।

जभोऽचि । ४ । २ । १९९ ।

जयिनि च । ३ । १ । १११ ।

जरसो वा । १ । २ । ६ ।

जराया छसिद्रस्याचि । १ । २ । ३७ ।

जराया छश्च । २ । १ । १५२ ।

जरो जरस्वे वा । १ । १ । १३३ ।

जलां । १ । २ । १२ ।

जलो जश् । १ । २ । ७५ ।

जलह्रस्वात्लुक्सस्ती । ४ । २ । ७६ ।

जलहोर्हो षिः । ४ । २ । ३२ ।

जशशिशः । २ । १ । १६७ ।

जशो हो कठवा । १ । १ । १४३ ।

जश्शसः शिः । १ । २ । १८ ।

जषि जस् । १ । १ । १३६ ।

जस्त्रिशेठयं वामन्ठये । १ । २ । १९६ ।

जस्येङ् । १ । २ । २३ ।

जागुः । ४ । ३ । २४१ ।

जागुः किति । ४ । १ । १० ।

जागुरश्च । ४ । ४ । ७९ ।
 जागुर्जिणि । ४ । १ । २३१ ।
 जायुष्मन्धिवा । १ । ४ । ८४ ।
 जातमहद्बृद्धादुष्णः कर्मधार-
 यात् । २ । १ । १५८ ।
 जातिर्बहुवद्वैकारुयायां ।
 १ । ३ । ८४ ।
 जातिश्च ययजिय । २ । २ । ४३ ।
 जातीयैकार्थे । २ । २ । १०६ ।
 जाते । ३ । १ । ८८ ।
 जाते चाण् द्विर्द्धिद्वा । २ । ४ । २३२ ।
 जातेरस्त्रीयशूद्रात् । १ । ३ । ६५ ।
 जातिश्छलस्मान्नाभ्यवति ।
 २ । १ । २०२ ।
 जातेस्संपदा च । ३ । ४ । ६० ।
 जातौ । २ । ३ । ६७ ।
 जातौ राष्ट्रः । २ । ४ । ९५ ।
 जायाया-र्जाणिः । २ । १ । २१६ ।
 जायापतेर्लक्षणे । ४ । ३ । १२० ।
 जायदाराध्यायन्यायोद्यावाना-
 याधारावायाः । ४ । ४ । ९६ ।
 जिघत्तेरिः । ४ । १ । २१४ ।
 जिविपून्योहलिमुंजकलके ।
 ४ । ३ । ८० ।
 जिह्वामूलंगुलेश्च छः । ३ । १ । ११५ ।
 जीवकीपनिषदिवे । १ । १ । ३७ ।
 जीवने उपपद्ये । ३ । ३ । ३५ ।
 जुषीऽत् । ४ । ३ । २०१ ।

जुस्पक्येङ्कर् । ४ । १ । १६१ ।
 जवृश्चस्त्वि । २ । ४ । १५७ ।
 जैर्लिट्समि । ४ । १ । ७२ ।
 ज्ञाकृगुप्रीगुपांत्यात्कः । ४ । ३ । ९४ ।
 ज्ञाजनोः जाः । ४ । २ । ६० ।
 ज्ञाते । ३ । २ । १५४ ।
 ज्योपस्थः । १ । ४ । ५५ ।
 जयः । ४ । १ । ११२ ।
 जयायान् । २ । ३ । ४९ ।
 ज्योतिरायुषष्टोमः । २ । २ । १४७ ।
 ज्योतिरुद्गतोवाङ् । १ । ४ । २६ ।
 ज्योतिषं । ३ । १ । १८८ ।
 ज्योत्स्नादिभ्योऽण् । ३ । ३ । १३० ।
 ॥ झ ॥
 ज्ञेः । १ । ४ । ९७ ।
 ज्ञोऽण् । १ । ४ । ८८ ।
 ॥ ञ ॥
 ज्ञजिभ्योऽण् । ३ । ४ । १३९ ।
 जस्वंगादेः । २ । ३ । ९० ।
 जिदर्षादणिजोः । २ । ४ । १२४ ।
 जीदिदपवदानुपसर्गञः । १ । ४ । ६६ ।
 ज्ञेः । ४ । २ । ३८ ।
 जिगत्यस्याः । ४ । १ । २३० ।
 ज्यङ्गुहः । ४ । ३ । ४० ।
 ज्यमि वा । ४ । २ । २०६ ।
 जोऽष्टमाद्गणे । ३ । ४ । ११८ ।
 ॥ ट ॥

टः प्रोक्ते । ३ । १ । १६९ ।

टनञ् । ४ । ३ । १०४ ।

टा । २ । १ । २३ ।

टाम्यांभिस्त्रिह्रौ । १।३।१२७ ।

टार्थेऽनुना । १ । ३ । १०३ ।

टिट्टगढेऽज्जगौरादिभ्यः ।

१ । ३ । १४ ।

टिदादिः । १ । ४ । ५३ ।

टीय् । १ । ४ । १११ ।

टुङ्घिनोऽयुक्ती । ४ । ४ । ५७ ।

टो जितजयद्वीव्यतखनत्सु ।

३ । २ । २ ।

टो रागाद्रक्ते । २ । ४ । २२० ।

टोः पदांते नास्रगरीनवतेः ।

१ । २ । १४० ।

टौस्यनः । १ । २ । २०७ ।

टौस्येत् । १ । २ । २१ ।

॥ ठ ॥

ठण् । ३ । २ । १ ।

ठोऽतः पुगाद्रूढौ । ३।१।१२८।

ठोऽगारांतात् । ३ । २ । ७३ ।

॥ ड ॥

डतरद्वतसौ समानां स्त्रीभावे ।

२ । ३ । ४ ।

डतिठणां संख्यायां कश्चशसः ।

१ । २ । १५२ ।

डतो घंत्थस्य ग्राहकेकः प्रलुक्च ।

३ । ३ । ९४ ।

डत्यात्मनः । २ । २ । ५ ।

डदर्धाद्दुः । ३ । २ । १५७ ।

डहुतद्वितकीपांतयारुधाः ।

२ । २ । ४९ ।

डश्चकिंहादीनां । ४।२।२५६ ।

डां शसः । १ । २ । ११८ ।

डाचचव्यूर्याद्यनुकरणं च ति ।

१ । १ । २६ ।

डाक्यादौ । १ । १ । १३० ।

डाजभाजो तो लुगितौ ।

१ । २ । १२७ ।

डित्यंत्याजादेः । १।२।१०७।

डिन् । ३ । ३ । ६७ ।

डोडस्सनि । ४ । १ । १८४ ।

डोडोयिक्कुडित्यचि । ४ । २ । ८३ ।

डूनस्तत् मोश्चः । १।१।१४६।

ड्वुश्चाष्टावत्वारिंशच्चातुर्मा-

स्यं यलुक्च । ३।२।८२।

॥ ढ ॥

ढस्य । २ । ३ । १०३ । ।

ढकज्यौ वासमासे । २।४।९१ ।

ढेऽग्निः । २ । २ । ४४ ।

ढलुक्चयणः । १ । १ । ८३ ।

ढो द्वि । १ । १ । १३१ ।

॥ ण ॥

णमेरौशातः । १ । ४ । ९९ ।

णसः । २ । २ । १६७ ।

णिउवहुलं कृजादिषु । ४।२।२५ ।

शिव् चयपावश्यकाधर्मणे ।

४ । ४ । १३४ ।

णिश्रित्तुनडकर्मणः । ४ । ३ । ४३ ।

णिहलिजुपांत्याद्वा । ४ । २ । २५१ ।

गेरिका निडामालवंतेत्त्वाय्ये

। ४ । २ । १०१ ।

गेवेत्यासंश्रयघट्टवदोऽतः

। ४ । ४ । ७५ ।

गोऽन्नात् । ३ । २ । १९७ ।

गोऽसेः । २ । २ । १५९ ।

गौ गमज्ञाने । ४ । ३ । १२५ ।

गौ मृगरमणे । ४ । १ । २२६ ।

गौ सन्डे । ४ । १ । १२२ ।

गयुक्तः । ४ । ४ । ६७ ।

गयोऽतिथे । ३ । २ । २०५ ।

गयोऽन्वडिघट्टीपात् । ३ । १ । ७९ ।

गवुत्रज् लिहादिभ्यश्च ।

४ । ३ । ८५ ।

॥ त ॥

तंत्रान्नवोद्धृते । ३ । ३ । १०४ ।

तं भाविभूते च । ३ । २ । १०३ ।

तः । १ । १ । १२९ ।

तक्षस्तनूकती । ४ । ३ । २७ ।

तडः । १ । ४ । १२१ ।

तडि वा । ४ । ३ । १४ ।

तडोऽनतः । १ । ४ । ९० ।

ततः । ४ । १ । ४८ ।

ततः प्रागार्यवज्रस्य । १ । २ । १३ ।

तत् । ३ । २ । २२७ ।

तत्पुरुषे कृति बहुलं । २ । २ । १४ ।

तत्प्रत्यनेर्लोमकूलेपात् ।

३ । २ । २६ ।

तत्सप्तम्योपात्पीडु धकृषः ।

४ । ४ । १५७ ।

तत्र । ३ । ३ । ३ ।

तत्र साधौ । ३ । २ । १९६ ।

तत्राधीने । ३ । ४ । ६१ ।

तत्र नियुक्ते । ३ । २ । ७२ ।

तत्राहोरात्रांशं क्तेन । २ । १ । ५५ ।

तत्रोद्धृतेऽमत्रेभ्यः । २ । ४ । २३५ ।

तथाठग्रादेः । २ । ४ । ११६ ।

तदः पादपूरणे । १ । १ । १५९ ।

तदस्य परयं । ३ । २ । ५२ ।

तदत्रा स्मै वा वृद्ध्यायलाभोप-

दाशुत्कं देयं ३ । २ । १५६ ।

तदस्य प्रमाणान्मयट् । ३ । ३ । ६० ।

तदस्मिन्मायोऽन्नं नाग्नि ।

३ । ३ । १०७ ।

तद्वति धण् । ३ । ४ । ३१ ।

तद्यात्येभ्यः । ३ । २ । ८६ ।

तद्वरद्वहदावहत्सु वंशादेर्भा-

रात् । ३ । २ । १६६ ।

तद्वत्योक्तसः । ४ । १ । २३ ।

तनुपुत्राणुस्नातवृहतीशून्या-

त्सूत्रकृत्रिमनिपुत्रममा-

सवेदाच्छादनरिक्ते ।	तस्मै भृतादिष्टे । ३ । २ । १७२ ।
३ । ४ । ११५ ।	तस्मै हितेऽराजाचार्यब्राह्मण
तनो वा । ४ । १ । १३९ ।	वृष्णः । ३ । २ । २१३ ।
तनो यकि । ४ । १ । २७० ।	तस्वन्डामधण् तस्यांक्त्वातुं-
तन्व्यस्थास्ते । ४ । २ । ७५ ।	तिसुडप्रस्वामस्वरा-
तपस्तपसि । ४ । ३ । ३६ ।	दीन्यठययं । १ । १ । ३९ ।
तपस्त्रगमायामेधामो विन् ।	तस्यागतार्थाधिपर्यर्चास्वत्य-
३ । ३ । १५० ।	तिक्रमात्युपसर्गः प्राक्
तपोऽनुतापे च । ४ । ३ । ४२ ।	च । १ । १ । २५ ।
तप्तान्ववाद्ब्रह्मसः । २ । १ । १४६ ।	तस्यादिः । १ । १ । ५८ ।
तन्निस्त्राणं वीर्जस्वलोर्जस्विका-	तातांशुयासाथांशुवमित्त्वहि-
मयाविन् गोमिन् ।	महिङ्ङिदिच्छीयसंशय-
३ । ३ । १५१ ।	पस्कृतिविशः । १ । ४ । २ ।
तयालं । २ । १ । ४० ।	तारकावर्णकाजयोतिस्तांतवे ।
तयोस्समूहवच्च बहुषु । ३ । ४ । ६९ ।	१ । ३ । ९२ ।
तरति । ३ । २ । ५ ।	तालाद्दनुषि । २ । ४ । १४८ ।
तरुवृणधान्यसृगपक्षिबहुर्थांशः ।	तासस्तयोस्त्रि । ४ । २ । ७९ ।
२ । १ । ९७ ।	तास्त्वयौ लुजोः । ४ । ३ । १ ।
तवममौ ङसि । १ । २ । १९० ।	तिककितवादी द्वंद्वे । २ । ४ । ११५ ।
तठयानीय्यौ । ४ । ३ । ६७ ।	तिकादेः फिञ् । २ । ४ । ८३ ।
तस् । ३ । १ । १८० ।	तिङ्श्व प्रकृष्टे तमप् । ३ । ४ । ७१ ।
तस्य । ३ । ३ । ४ ।	तिङ्गा वाक्य । १ । १ । ६१ ।
तस्यस्यवस्मस्मेस्तांततंतवमां-	तिङ्ङि क्षेपे । ३ । २ । ६१ ।
लेटश्च । १ । ४ । ११३ ।	तिङ्गेऽपेक्षस्यांमेन । २ । ३ । १९ ।
तस्य वापे । ३ । २ । १४७ ।	तिङ्स्वादेरक्ष्वंत्यात्पूर्वाऽक् ।
तस्यार्हं कृत्ये वत् । ३ । ३ । ११ ।	३ । ४ । ८२ ।
तस्सिल्यशिला । ४ । २ । ८१ ।	तिचातोर्ल्युत् । ४ । १ । ९१ ।
तस्मादादेः । १ । १ । ४८ ।	

तित्तिरिधरतंतुखंडिकोखा-

षष्ठ्या । ३ । १ । १७२ ।

तिदुस्सुवत्याङ्कन्यः तत्पुरुषः

२ । १ । २० ।

तिरश्चापवर्गे । ४ । ४ । १६६ ।

तिरंसस्तिर्यै । २ । २ । ६७ ।

तिरंसस्तेस्सिः । १ । १ । १६७ ।

तिरोऽतर्था । १ । १ । ३१ ।

तिलयवपिष्टादनान्नि । २ । ४ । १६६ ।

तिलात्पिंलपेजौ निष्कले ।

३ । ४ । १२२ ।

तिष्ठतेः । ४ । १ । २१५ ।

तिष्ठद्वाद्यः । २ । १ । १५ ।

तीयं ङिति । १ । २ । १७३ ।

तीयशंभवीजात्कृषौ कृज डाच् ।

३ । ४ । ४८ ।

तीयाट्टीकणविद्यायां । ३ । ४ । ११७ ।

तुः । ४ । ३ । १७५ ।

तुदीवर्नत्याः (त्या) ङण ।

३ । १ । २०० ।

तुद्भ्यश्शः । ४ । ३ । ३२ ।

तुभ्यमह्यौ ङयि । १ । २ । १८८ ।

तुमो मनस्कामे । २ । २ । ६८ ।

तुरायणपारायणयजमानाधी-

याने । ३ । २ । ८३ ।

तुल्यार्थैस्तृतीया । १ । ३ । १८८ ।

तुल्ये कस्संज्ञाप्रतिकृतयोः ।

३ । ३ । ३३ ।

तुह्योस्ताद्वाशिवि । १ । ४ । १२२ ।

तूर्णेऽपादानेन । ४ । ४ । १५८ ।

तूष्णीकः । ३ । २ । ६४ ।

तूष्णीकां । ३ । ४ । ८५ ।

तूष्णीमा । ४ । ४ । १६८ ।

तूणेह् । ४ । २ । २४ ।

तृतीयायां । २ । १ । ४८ ।

तृतीयाया वा । १ । २ । १५८ ।

तृतीया तत्कृतेः । २ । १ । ३६ ।

तृतीययोपदेशः । ४ । ४ । १५५ ।

तृट्याट्चार्ह । ४ । ४ । १३३ ।

तृप्तार्थाव्ययनिर्धायंङ्च्छत्रान-

श्मतिपूजाधारकैः । २ । १ । ५० ।

तृट्यसः कालेनांतरे । ४ । ४ । १६३ ।

तृसाधुधर्मशीलेषु । ४ । ३ । २२२ ।

तृस्त्रोऽवात् । ४ । ४ । ८४ ।

तेन वित्ते चुञ्चु चणौ । ३ । ३ । १३३ ।

तेन हस्तयथाकथाचाद्यणं ।

३ । २ । ८७ ।

निर्वृत्तं च । २ । ४ । १८४ ।

तेनैचः । ३ । ४ । ८५ ।

तेनयावेकत्वे । १ । २ । १८३ ।

तेयान् । १ । १ । ३ ।

तेर्ग्रहादिभ्यः । ४ । २ । १३५ ।

तंषु देये । ४ । २ । ८४ ।

तेषूपीषं भात् । २ । ३ । ७७ ।

तोः विः । १ । १ । १४१ ।

तोष्टानां । १ । २ । ११५ ।

तौ ङः । ३ । ४ । ७३ ।

कत्वोऽनञः प्यः । २ । २ । १७१ ।

त्यज्यजः । ४ । १ । १७९ ।

त्यदा द्वितीयाटौस्येनदेतदः ।

१ । २ । २३ ।

त्यदादिः । १ । १ । १८ ।

त्यदादिः । २ । १ । ८३ ।

त्यदादेर्मथट् । ३ । १ । १६७ ।

त्यदाद्यस्यसमानाद्गौणाद्दृशे-

राप्येक्किक्त्वसाः । ४ । ३ । १८० ।

त्याद्यदाद्यतः । १ । ३ । ९० ।

त्रत्याजादेः । २ । ३ । ५७ ।

त्रपुननोष्पक् च । २ । ४ । १४९ ।

त्रप्फलभजत्रक्त् क्ज्हादिदिदि

शसिकृतस्यातोऽतर्हलोः ।

४ । १ । ६३ ।

त्रप् च । ३ । ४ । १५ ।

त्रप्स्वस्वन्पत्नेऽट्त्वट्त्वत्तृहोत्-

पीत्प्रशास्त्रदीर्घः ।

१ । २ । १३३ ।

त्रयीत्रयी विभक्तिः । १ । ३ । १८१ ।

त्रिश-द्विशतेर्ह्वुनास्यर्हात् ।

३ । २ । १२५ ।

त्रिचतुरः स्त्रिया तिस्रचतस्र ।

१ । १ । २२१ ।

त्रिचतुरोपचतुराचतुरविचतुर-

सुचतुरसुप्रातसुप्रवसुदिवैणी-

पदाजपदप्रोष्ठ । दचतुरस्त्र-

शारिकुलाः । २ । १ । १७० ।

त्रेः ककुदस्याद्री । २ । १ । २१४ ।

त्रेस्त्रयः । १ । २ । ३५ ।

त्रैशचत्वारिंश । ३ । २ । १६३ ।

त्वमी प्रत्ययोत्तरपदे चैकस्मि-

न् । १ । २ । १८६ ।

त्वज्वर्मठयविस्त्रिवोऽचश्च ।

४ । १ । १४२ ।

त्वामी द्वितीयायाः । १ । २ । १९४ ।

त्वाही सौ । १ । २ । १८७ ।

त्वि । ४ । १ । १५६ ।

त्वे । २ । २ । ८४ ।

त्वे वा २ । ४ । १७ ।

त्व्यूदितः । ४ । २ । १६१ ।

॥ थ ॥

थक्फन्धिचलुंठयृतितृषिसृषिकृश

इटि । ४ । २ । १५१ ।

थस्य वा १ । ४ । ११९ ।

थामस्ते । १ । ४ । ९५ ।

थे वा । ४ । १ । ६७ ।

थानट् । १ । २ । ११० ।

थ्याटः । ४ । २ । ८२ ।

॥ द ॥

दडादियंज्ञाद्यथ । ३ । २ । १७४ ।

दडिहस्तिनः के । २ । ३ । ५९ ।

दत उन्नतः । ३ । ३ । १३६ ।

दंभः । ४ । १ । ६६ ।

दंशसन्जशशि । ४ । १ । २२४ ।
 दक्षिणाद्वापंचम्याः । ३ । ४ । ४३ ।
 दक्षिण्यपश्चात्पुरमस्त्यक् ।
 ३ । १ । ७ ।
 दक्षिणोत्तराद्यातस् ३४।३८
 दगुर्थेऽन्यस्याषष्ठीतृतीयस्य ।
 २ । २ । ५७ ।
 दगुकोसलकर्णरछागवृषाद्यद्
 च । २ । ४ । ८४ ।
 ददि सल्लिचक्रिजज्ञिनेसिः ।
 ४ । ३ । २३२ ।
 दद्वेघादः । ४ । २ । ११२ ।
 दधानेऽवृद्धेर्गे ३ । २ । २८ ।
 दध्यस्थिसवध्यक्षणेऽनङ् ।
 १ । २ । ९ ।
 दद्वृत्तिविस्पृष्टदिरुक्त्रेशशः ।
 ४ । २ । १८५ ।
 दयायास्कास्तिगुर्विजाद्यनेका-
 चोऽनृच्छूर्णोराम रुम्ब-
 स्लिट चानु । १ । ४ । ८३ ।
 दशैकादशादृष्ट ३ । २ । ३० ।
 दस्सः । १ । २ । २१४ ।
 दांतशांतपूर्णदस्तस्पष्टच्छन्न-
 मावा । ४ । २ । १०२ ।
 दसन्नः प्रे । ४ । ३ । ११४ ।
 दाणाधर्मं तद् च देवेः ।
 १ । ३ । १३४ ।
 दादेरेधादेर्धः । १ । २ । ८५ ।

दाधाध्वब् । १ । १ । २३ । ।
 दाब् नीशस्युऽयुसिधिसस्तु-
 द्भिहनहृदंशपतः । ४ । ३ । २७१ ।
 दामनीयीधेयपश्चादिवृकाफळा-
 जण् टेभ्यण् । ३ । ४ । १४५ ।
 दास्रः । १ । ३ । १९ ।
 दिक्छब्दातीरस्य तारो वा ।
 २ । २ । १४० ।
 दिक्छब्दादान्यार्थाराद्धहिरि-
 तरैः । १ । ३ । १६२ ।
 दिगधिकं संज्ञातद्धितोत्तरपदे ।
 २ । १ । ६० ।
 दिगादेरनास्रः । ३ । १ । १७ ।
 दिगादेस्तौ । ३ । १ । ६० ।
 दिगाद्यंगांशाद्यः । ३ । १ । ११३ ।
 दिनेश्च ढण् । २ । ४ । ५४ ।
 दिवस्पृथिव्यां वा । २ । २ । ३८ ।
 दिवः करणे वा । १ । ३ । १०६ ।
 दिवादेः श्यः । ४ । ३ । २२ ।
 दिवाविभानिशाप्रभाभास्क-
 रारुक्कर्त्तानादिनांदील-
 पिलिञ्जिवलिचित्रलेत्रजंघा-
 बाहृहर्धनुर्भक्तधंखयाटः ।
 ४ । ३ । १३२ ।
 दिशो द्यावा । २ । २ । ३७ ।
 दिशोऽमद्रस्य । २ । ३ । ९७ ।
 दिशो दिग्देशकाले वृत्तिया-
 युजा । ३ । ४ । ३६ ।

दीप्पूर्जनं बुधताय्प्यायस्ते-

जिः । ४ । ३ । १५ ।

दीप्तिज्ञानेहाविभत्युपसं-

भाषोपसंज्ञेवदः । १४ ५१ ।

दीर्घः । १ । १ । ७७ ।

दीर्घगीह्रात् । १ । ३ । २२ ।

दीर्घात् । ३ । २ । ११६ ।

दीर्घच्छो वा । १ । १ । १२४ ।

दीर्घोऽचोऽवः । ४ । १ । १३५ ।

दुः कुलाद्दृष्टम् । २ । ४ । ९२ ।

दुः खनिकुलशूलसमयसत्या-

रप्रातिकूल्यनिष्कोषपाकया-

पनाशपथे । ३ । ४ । ५३ ।

दुग्धेऽवेस्सोढदूसनरीसं

। २ । ४ । १८७ ।

दुग्धोदीर्घश्च । ४ । १ । २५१ ।

दुस्स्वीषतः कृच्छ्राकृच्छ्रे लः ।

४ । ४ । ९९ ।

दुहो घश्च । ४ । ३ । १७२ ।

दुहदिहलिहगुहस्तद्धि तु वि-

श्लुगवा । ४ । २ । ५५ ।

दूरादामंशुपस्य गुरुर्वैकोलवत् ।

२ । ३ । २८ ।

दूलीबलमजयव्यथाभ्यं परिभू-

विश्रैरिन् । ४ । ३ । २५६ ।

दूडकशूलवलिनीः । ४ । २ । १४९ ।

दूतिनायात्पशाविः । ४ । ३ । १२८ ।

दूतिकुक्षिकलशिवस्त्यहेर्षण् ।

३ । १ । ११८ ।

दून्पुनः करवर्षाभिर्भुवः ।

१ । २ । ३९ ।

दूपादेर्षास्टपः । ४ । ३ । ३ ।

दूप्त्पस्त्पकृषिस्त्पृप्रसृशो वा ।

४ । २ । १९५ ।

दूशः कनिष् । ४ । ३ । १९५ ।

दूश्यभिवाद्योर्णस्तद्धि । १ । ३ । ११६ ।

दूष्टे सात्र । २ । ४ । २२९ ।

देष ऋणे । ३ । १ । १०६ ।

देषे त्रा च । ३ । ४ । ६२ ।

देलिटी मिः । ४ । १ । ६९ ।

देषता । २ । ४ । २०६ ।

देवतां तात्तदर्थे । ३ । २ । २०३ ।

देवप्रतादीन् डिन् । ३ । २ । ८१ ।

देवपचादिभ्यः । ३ । ३ । ३६ ।

देवयज्ञशुचिवृत्तसत्यमुप्रकंठे

विह्राह्वा । १ । ३ । ५ ।

देवदादादौ । २ । ३ । ११० ।

देवादिभ्यस्सप्तमीद्वितीयात् ।

३ । ४ । ६३ ।

देवाद्यं च । २ । ४ । १२ ।

देविकाशिशपादीर्घवज्रश्रेयसां-

तत्प्राप्तेराः । २ । ३ । ८५ ।

देवो खेश्च । ४ । ३ । २५० ।

देश एवैह् लोदी । १ । १ । २० ।

देशे । २ । २ । १६५ ।
 देशेऽनोरुः । २ । २ । १३९ ।
 देशेऽनुत्तर्यनांतर्घणी । ४ । ४ । १८८ ।
 दैत्यक्रोशे वा । ४ । १ । २५३ ।
 दैर्घ्येऽनुः । २ । १ । १३ ।
 दैर्घिकास्तिकनास्तिकाः ।
 ३ । २ । ६१ ।
 दोः कंथापलदनगरग्रामहृदो-
 क्तरपदकखोपांतरयात् ।
 ३ । १ । ५१ ।
 दोच्छः । ३ । १ । २६१ ।
 दो मः । १ । २ । २०८ ।
 दोऽनोऽस्यादसो नाद्दुश्चरानिन्य-
 सन् । १ । २ । ४४ ।
 दोरप्राचिनः । २ । ४ । १६४ ।
 दोरेव प्राचः । ३ । १ । ३३ ।
 दोर्वा वृद्धात् । २ । ४ । ८६ ।
 दोर्लुक् । १ । २ । १८९ ।
 दोर्निस्तुसुगशश्वदकस्मात्तःकः ।
 २ । ३ । ३३ ।
 दोसोमास्थां क्ति । ४ । २ । १०९ ।
 द्यावापृथिवीशुनासीराग्निषो-
 ममरुत्वद्वास्तीषपतिवृहमे-
 धाच्छयौ । २ । ४ । २१० ।
 द्युतेरिः । ४ । १ । ७८ ।
 द्युद्गयो लुक् । १ । ४ । १९ ।
 द्युप्रावृद्धवर्षाशरत् कालाब्जे ।
 २ । २ । १५ ।

द्युद्गोर्मः । ३ । ३ । १३३ ।
 द्युते न्यः । ४ । ४ । ५४ ।
 द्युदक्प्रागपाकूपतीषो यः ।
 ३ । १ । ७१ ।
 द्यौः । १ । २ । ११२ ।
 द्रं क्रमो यङ् । ४ । ३ । २३९ ।
 द्रवसूतीं श्यः । ४ । १ । ३३१ ।
 द्रुस्तुस्त्रोः । ४ । ४ । ४० ।
 द्रुहमुहस्तुहस्तिहो वा । १ । २ । ८६ ।
 द्रोर्मठ्ये । ३ । ३ । ४० ।
 द्रुषोः । ४ । २ । २४४ ।
 द्रोर्वयः । २ । ४ । १५४ ।
 द्रं द्रं वा । २ । ३ । १० ।
 द्रं द्रं तग्निं द्यात् प्राणिस्थाव-
 स्वांगात् । ३ । ३ । १६४ ।
 द्रं द्रं चोरादेः । ३ । ३ । २० ।
 द्रं द्रं स्तहोक्ती । २ । १ । ८० ।
 द्रं द्राच्छः । २ । ४ । २२७ ।
 द्रं द्रा द्विवाहे लुक् । ३ । १ । १४७ ।
 द्रं द्रं जननादिभ्यः प्रायश्चः ।
 ३ । १ । १८९ ।
 द्रं द्रे । १ । २ । १७९ ।
 द्रं द्रो वा । २ । १ । ९३ ।
 द्रारा देः । २ । ३ । ८८ ।
 द्राष्टात्रयोऽनशीतौ प्राक्शता-
 ववहुम्नीहो । २ । २ । १०२ ।
 द्विगोः । १ । ३ । ३६ ।
 द्विगोः खः । ३ । २ । १३६ ।
 द्विगोरकहोऽट् । २ । १ । १६९ ।

द्विगोष्ठत् खी । ३ । २ । १११ ।
 द्विगोस्संशये च । ३ । ३ । ६४
 द्वितीयया । ४ । ४ । १६० ।
 द्वितीया खट्वा खेपे । २ । १ । ३० ।
 द्वितीयाद् च । ३ । ४ । ९४ ।
 द्वितीया ज्ञेनेनानञ्चः । १ । ३ । १९०
 द्वित्रिषतुर्द्धा । २ । १ । २७ ।
 द्वित्रिभ्यां लुग्वा । ३ । ३ । ७३ ।
 द्वित्रिवहोर्निष्ठकविस्तात्
 । ३ । २ । १४५ ।
 द्वित्रेरायुषः । २ । १ । १३३ ।
 द्वित्रेरय च । ३ । २ । १४१ ।
 द्वित्रेर्मूधो वा । २ । १ । १८८ ।
 द्वित्रेर्धर्मैधौ । ३ । ४ । ३० ।
 द्वित्रेस्तीप्रद्वेश्च ऋश् । ३ । ३ । ९६ ।
 द्विउपजभ्योऽनिरिकादिभ्यो
 वृक्षीषधादिभ्यो वा । २ । २ । १६२ ।
 द्विदंख्यादिभ्यः । २ । २ । १३६ ।
 द्विरेकेषां । ४ । १ । ५० ।
 द्विर्धातुः श्लुडिलड्डे प्रत्यये
 प्राक्कचयचः । ४ । १ । ४३ ।
 द्विषत्परात्तरास्तापे । ४ । ३ । १३८ ।
 द्वेषसूनपुत्रवन्दारकस्य । १ । ३ । ८८
 द्वौ चास्मदोऽविशेषणे । १ । ३ । ९५ ।
 द्वयंतरूपसर्गादीदयोऽनात् ।
 २ । २ । १३८ ।
 द्वयचीणः । २ । ४ । ८५ ।
 द्वयचोऽनद्याः । २ । ४ । ५६ ।

द्वयचोऽत्रार्थस्य । १ । २ । १२३ ।
 द्वयउत्रस्त्वचर्चसाद्योऽसंख्यापरि-
 माणाश्वादेः । ३ । २ । २५० ।
 द्वयादेर्गुणान्मूल्यक्रयेमयट् ।
 ३ । ३ । ७४ ।
 द्वयुक्ती द्वः । ४ । १ । १२१ ।
 द्वयुक्तेर्नाचिल्यली । ४ । २ । १९ ।
 द्वयुक्तिजस्यचतोऽत् । १ । ४ । ८८ ।
 द्वयोर्बिभज्ये च तरप् । ३ । ४ । ७२ ।

॥ ध्र ॥

धनगणां लडधा । ३ । २ । १८९ ।
 धनहिरण्येऽभिलाषे । ३ । ३ । ९८ ।
 धनादेः पत्युः । २ । ४ । ५ ।
 धनुर्नोन्नि । २ । १ । २१७ ।
 धर्मधीलवर्णांतात् । ३ । ३ । १६९ ।
 धर्मार्थादिपु द्वङ्गे । २ । १ । ११८ ।
 धर्मादन् द्विपदात् । २ । १ । १९९ ।
 धर्माधर्मौ चरति । ३ । २ । ४० ।
 धर्माध्याये । ३ । १ । १५७ ।
 धवाद्योगादज्येष्ठादिभ्यः ।
 १ । ३ । ४९ ।
 धाजो जलि च । १ । २ । ७७ ।
 धाजो हिः । ४ । २ । ११६ ।
 धाज्जन्हापेः । ४ । २ । २१० ।
 धातूकी वा यदि । ४ । ४ । १२१ ।
 धातोः कख्वादीर्यक् । ४ । १ । ६ ।
 धातोर्वादीर्घोऽपहल्लन्निचा-
 च्छुर्कुरोः । १ । २ । ६८ ।

धातोस्तिकारकंसमस्तानेका-
चीतत्संयोगाद्युच्योः ।

०१ । २ । ३८ ।

धात्री । ४ । ३ । २७८ ।

धातुभ्यः खञ् । ३ । ३ । २५ ।

धारपरिवेद्युदेजिचेति माति-
साहि लिंपविदोऽनुपसर्गात् ।

४ । ३ । ९७ ।

धारीङ्शत्रकृच्छ्रे । ४ । ३ । २२० ।

धिषेपत्रासनाहने । २ । २ । १३५ ।

धिठधीप् दन्भः । ४ । १ । ५८ ।

धि वा । ४ । २ । ७८ ।

धुभ्यो ऋः । ४ । ३ । ९८ ।

धुरोऽनस्य । २ । १ । १४० ।

धुरो यङ् । ३ । ३ । १८३ ।

धूञ्मुस्तुभ्यः कट् । ४ । २ । ७१ ।

धूनादिकच्छाग्निप्रकप्रवर्त्तौत्तर-
पदात् । ३ । १ । ३८ ।

धेद्प्रवेर्षा । ४ । ३ । ८ ।

धेट्पाट्नायमायस्परिमुङ्कुरुवि
नृतिवृद्धस्य क्लयद्यर्छेङ् प्रुद्-

स्तुधुधुधनशकनः पदेशे

पङ्गते तु वा । १ । ४ । ६५ ।

धेनोरनञः । २ । ४ । १३३ ।

धेन्वनकुहृर्ग्यजुषाहोरात्रनक्तं

दिवारात्रिदिवाहार्द्वोत्संघी

षपदघीवात्तिभ्रुवदारगवम् ।

२ । १ । १६० ।

धेस्तथः । १ । २ । ७९ ।

ध्वेस्त्वः । १ । ४ । १२० ।

॥ न ॥

न । ४ । १ । १२५ ।

न । १ । १ । ७७ ।

न । १ । २ । १९७ ।

न । १ । ५ । ४८ ।

नः । १ । २ । ९५ ।

नकंयजस्कंपस्मिन्हिसदीयो रः ।

४ । ३ । २६३ ।

नं क्ये । १ । १ । ६३ ।

नंतः पुंसः । १ । १ । ७९ ।

नं सुपि । १ । २ । १० ।

न इस्वाट् साट् । १ । २ । ३३ ।

न कच्चि । १ । ३ । ८४ ।

न कर्त्तरि । २ । १ । ४७ ।

न किदाद्युग्रइगुहः । ४ । २ । १६५ ।

नकवाश्चवृदाद्यनेकहलः ।

४ । १ । १०६ ।

न कौ दीर्घश्च । ४ । १ । २६५ ।

नसखाशसिश्चिनायेदिन्नस्य-

श्च । ४ । २ । ७० ।

न गती वन्धः । ४ । १ । १७४ ।

नगरस्य प्राप् । २ । ३ । १०७ ।

नगरात्कुत्सादाक्ष्ये । ३ । १ । ४१ ।

नग्वा । १ । २ । ७१ ।

न ष्यपः । १ । ३ । १७० ।

नडादेः कपोऽच्छिन्नादिभ्यः ।

३ । ४ । ७९ ।

नजघ्यात् संख्याया डः ।

२ । १ । १८४ ।

नजश्चेश्वरक्षेत्रक्षकुशलचउल-

निपुणशुभेः । २ । ३ । १०४ ।

नजोऽनिश्शपे । ४ । ४ । ८८ ।

नजोऽर्थात् । २ । १ । २२८ ।

नजो याचूठयाहसंख्याहत्रज-

वदवसः । ४ । ३ । ८९ ।

नजोऽश् । २ । २ । ६० ।

नज् । २ । १ । २४ ।

नजतत्पुरुषादबुधादेः । ३ । ३ । ७ ।

नजदुस्तोः सक्थिहलेर्वा । २ । १ । १९६ ।

नज्जहोर्ज्ञो माणवचरणे

। २ । १ । १९३ ।

नडादिभ्यः कण् । २ । ४ । ३२ ।

नडान् लुक् । १ । २ । १२९ ।

नडीयश्चैदिद्वेदोऽपतः । ४ । २ । १४३ ।

न तीत्वल्पादेः । २ । ४ । १२७ ।

न दधिपय आदिः । २ । १ । १०५ ।

नदीभिर्नाम्नि । २ । १ । ७ ।

नदीमानुषीनान्नोऽदीः ।

नदीक्षीप्सूद्दिड्यः । ४ । ३ । २३८ ।

न देशोत्तरोयनमः । ४ । २ । २४७ ।

नद्यां नतुः । २ । ४ । १९५ ।

नद्यादिराष्टूरोत्तराड्ढयघैत्या-

हृज् । ३ । १ । १ ।

नद्यदुवश्यस्य । १ । २ । १६० ।

न द्वयवः प्राग्भरतेषु । ३ । १ । २३ ।

न द्वयुक्तेः । १ । १ । १२८ ।

न नखमुखानाम्नि । १ । ३ । ३२ ।

न नजः । २ । १ । १२५ ।

न नं । १ । २ । १५ ।

ननौ पृषोक्ती । ४ । ३ । २१६ ।

न नृपूजार्थं च्वजचित्रे । ३ । ३ । ३४ ।

नेन् मिदुस्थे । २ । २ । २० ।

नन्द्यादिभ्योऽनः । ४ । ३ । ८६ ।

नः पत्यन्तस्य । १ । ३ । ४० ।

नः पश्चिमय्युभुसः । १ । २ । १०८ ।

नपुंसकाद्वा । २ । १ । १५४ ।

नपुंसकमन्येनैकं च वा । ३ । १ । ९१ ।

न पर्याड्वे रमः । १ । ४ । ६८ ।

न प्लुतस्यानितौ । १ । १ । ९९ ।

नपोऽचो ह्रस्वः । १ । २ । १ ।

न प्राक्चिन्त्यणिजो जिज्ञंतस्य ।

१ । ४ । ६० ।

न वंद्वावलि । ४ । १ । ४९ ।

नठभावे क्तोऽम्बादिभ्यः । ४ । ४ । ८९ ।

नभस्त्योर्लुक् । ४ । २ । ४६ ।

नभस्पुरसः । १ । १ । १६८ ।

नमीजादेरेव । ४ । २ । २५० ।

नमीवरिवस्तपसः । ४ । १ । ४० ।

न यंज्ञे नत्पात्रे । १ । ४ । ५ ।

न रङ्गः काम्ये । १ । १ । १७७ ।

नराद्युतोऽब् । ३ । २ । ४९ ।

नरिका सामिका । १ । ३ । ९१ ।

न वः । ४ । १ । १०९ ।

नव पूर्वा वादौ । १ । २ । १७२ ।	नाहितं च यास्वामे । २ । १ । १३३ ।
नवयज्ञादयोऽस्मिन्वर्तते ।	नाहीमुष्टिघटी खरीनासिका-
०३ । २ । ७१ ।	वाताद्भ्रमश्च । ४ । ३ । १४९ ।
नवात्तनतनखं च नू च । ३ । ४ । १३८ ।	नाणर्थेऽपि । २ । ४ । ११९ ।
न विनिमेषद्युतपण । १ । ३ । १०८ ।	नातः । १ । २ । १५६ ।
न वृद्धयः । ४ । २ । १७२ ।	नातोऽफलद्रुवयात् । २ । ४ । १६८ ।
न वृत्त्यन्तः । १ । १ । ६५ ।	नात्यविष्टिगवद्रे । २ । २ । ३५ ।
न शात् । १ । १ । १३९ ।	नादिद्वितकुरुकोसलाजादा-
नशो वेम् । ४ । २ । ८ ।	ऋज्य । २ । ४ । १०२ ।
नशजस्ति त्विन्युमांतये ।	नाद्यच् । ४ । १ । ४७ ।
४ । १ । १५० ।	नानान्निगने । ४ । ३ । ६ ।
नशमस्जसोर्नम् । ४ । २ । १९६ ।	नानावधारणानुपूर्व्याधिक्रये ।
नशिश जक् । १ । १ । १४७ ।	२ । ३ । ३ ।
न समस्यादिपु । १ । १ । ५७ ।	नानिटेत् । २ । १ । ६८ ।
न मयोगे । १ । १ । ११९ ।	नाभेर्नास्ति । २ । १ । १९५ ।
न मर्वादः । १ । २ । १७० ।	नाम दुः । १ । १ । १७ ।
न सामि वचने । ३ । ४ । ११० ।	नामरूपभागाध्ययः । ३ । ४ । १२८ ।
नसोऽस्फुलात् । २ । १ । २१९ ।	नामानः । १ । २ । ३२ ।
नस् नासिकायास्तम् सुद्रे ।	नास्ति । २ । १ । ५३ ।
२ । २ । १२५ ।	नास्ति । १ । २ । ९७ ।
न स्वदिस्वदिसृष्ट्याणिस्तोः ।	नास्ति । ३ । २ । १६२ ।
४ । १ । ७५ ।	नास्ति । २ । २ । ९४ ।
न ह्योऽनुर्वनः । १ । ३ । ८ ।	नास्ति । २ । २ । ७ ।
नहिवृतिवृषिठयधिसहितनिरु-	नास्ति । १ । २ । २२ ।
चिक्री तिकारकस्य । २ । २ । ९० ।	नास्ति । १ । ३ । २३ ।
नहो धः । १ । २ । ८७ ।	नास्ति कृते । ३ । १ । १८३ ।
नाजारैश्चत्तद्विनोऽरकविकारे-	नास्ति काच्च वा । १ । ३ । ४५ ।
ऽरिस्वार्थे । २ । २ । ४८ ।	नास्ति क्तिः । ४ । ३ । १७८ ।

नाम्नि भुजः । ४ । ४ । ६९ ।
 नाम्नि बंधः । ४ । ४ । ११८ ।
 नाम्यसिद्ध चतुष्पः । १ । २ । १४० ।
 नाम्न्यः शमः । ४ । ३ । १६४ ।
 नाम्न्युत्तरपदस्य च । २ । २ । १३६ ।
 नारीसखीपंगुस्त्रः । १ । ३ । ११५ ।
 नावः । २ । १ । १६१ ।
 नाशब्दयोगवत्सहले । २ । २ । ११४ ।
 नास्तीटः । १ । २ । २१ ।
 निंदहिंसक्लिशखादविनाशि-
 ष्याभाषासूयात् । ४ । ३ । २५३ ।
 निंद्ये पाशप् । ३ । २ । १० ।
 निंद्योऽपापाणकेन । २ । १ । ६२ ।
 निंद्रातंद्राश्रद्धास्पृहिगृहिपति-
 शीङ्दयादालुः । ४ । ३ । २३० ।
 निंसनिमिंदः कति वा ।
 ४ । २ । २४८ ।
 निकटादिषु वसति । ३ । २ । ११६ ।
 निघ्नः । १ । २ । ८५ ।
 निजामेत् । ४ । १ । ८४ ।
 नित्यं णः पंथश्च । ३ । २ । ८८ ।
 नित्यं प्रतिनाऽल्पे । ३ । १ । १६ ।
 नित्यं हस्तेपाशौ स्वीकृतौ ।
 १ । १ । ३६ ।
 नित्यं वैरावैरे । २ । १ । १०३ ।
 नित्यमन्वादेशे । १ । २ । २०१ ।
 नित्याकर्मगमिच्छाद्यर्थशब्द-
 कर्मद्वयोऽखाददिक्रं

शब्दाय ह् । १ । ३ । ११८ ।
 नित्याटो वा । २ । २ । ५५ ।
 नित्यानिद्वितासोऽत्वदकस्रजुश-
 स्थे वा वृठ्यात्तेः । ४ । २ । १८० ।
 नित्याश्रयपि । ४ । १ । ३ ।
 निद्रादिहाउभ्यो धर्मिणि क्यष् ।
 ४ । १ । २१ ।
 निनद्यास्स्नातेः कौशले ।
 २ । २ । १५१ ।
 निपानमाहावः । ४ । ४ । २३ ।
 निप्राद्युजः शक्ति । ४ । १ । १११ ।
 निमूलात्कषः । ४ । ४ । ११३ ।
 नियुक्तं दीयते । ३ । २ । ६८ ।
 निरस्यंगेभ्यः कर्मसो णिङ् ।
 ४ । १ । ३२ ।
 निर्गो देशे । ४ । ३ । १६३ ।
 निर्दुस्सुवेस्समसूतिस्वपोऽवः ।
 ४ । २ । २३९ ।
 निर्दुस्सोः शेषसधिसान्नां ।
 २ । २ । १४९ ।
 निर्वाणोऽवाते । ४ । १ । २५० ।
 निर्विणः । ४ । २ । २५२ ।
 निर्वृत्ते । ३ । २ । १०१ ।
 निर्वृत्तेऽन्त्यादादेः । ३ । २ । १८ ।
 निवासादूरभवाधिति देशे
 नाम्नि । २ । ४ । १८२ ।
 निविस्वन्वात् । ४ । २ । ११५ ।
 निशाप्रदोषहेमंतात् । ३ । १ । ६९ ।

निशो गते । ३ । १ । १ ।
 निशोऽनासेवायां तपे । १ । १ । १७९ ।
 निषेधेऽलङ्घ्यली क्त्वा । ४ । ४ । १४१ ।
 निष्कादेशशतसहस्रात् । ३ । ३ । १६१ ।
 निष्प्रवाणिः । २ । १ । १३४ ।
 निष्प्रतेर्वा । ४ । २ । २५४ ।
 निह्वे । १ । ४ । ४२ ।
 नीलपीतकं । २ । ४ । २२३ ।
 नीलात् प्राख्येषध्याः । १ । ३ । ४४ ।
 नुदाञ्प्रच्छः । १ । ४ । २७ ।
 नुरितः । १ । ३ । ७० ।
 नुर्वा । १ । २ । १४१ ।
 नृतेर्यङ् । १ । २ । ५५ ।
 नृत्तखञ्जोवुट् शिल्पनि ।
 ४ । २ । १०१ ।
 नृदुग्दिबोऽस्वस्त्रादेङी ।
 १ । ३ । ७ ।
 नृहेतुम्यो नयङ्कप्यी वा ।
 ३ । १ । १६४ ।
 नृतः पि रीरक् । १ । १ । १४८ ।
 नैद्रवरुणस्यात् । २ । ३ । १११ ।
 नेट्यलिटि । ४ । २ । २०१ ।
 नेनार्थप्रथमचरमालपकतिपय-
 तयस्य वा । १ । २ । १७८ ।
 नेर्धुमानद्गत्पठपदिस्यतियाति
 वानिद्रानिष्वातिष्ठंतिववि-
 वहि शसूचिद्देशी । ४ । २ । २४० ।

नेर्वपशुशाविशरत्नः । ४ । ३ । ८८ ।
 नैकाचः । २ । ३ । ५८ ।
 नोऽगादेः । ३ । ३ । १२६ ।
 नोऽतः । ४ । १ । १४ ।
 नोत्तरपदेऽसत्वे । २ । २ । २ ।
 नोद्यनोपरमः । ४ । १ । २३५ ।
 नो नट् । ३ । ३ । ८५ ।
 नोम्यादिभ्यः । १ । २ । १०१ ।
 नी ऋश्वाद् । ४ । ४ । ८ ।
 नीद्यचष्टः । ३ । २ । ६ ।
 नीबिषेखनार्थवच्ये । ३ । २ । १९२ ।
 नी वुः । ४ । ४ । ५१ ।
 नी शिखादिभ्यां ढेनी । ३ । ३ । १५२ ।
 न्यंशादां । १ । २ । २५ ।
 न्यक् । १ । २ । १३४ ।
 न्यगो व्यतोऽनंशीयोवहुव्रीहि-
 ह्रस्वः । २ । १ । १२३ ।
 न्यग्रोधस्य प्रकृतेः । २ । ३ । ८९ ।
 न्यवे शावे । ४ । ४ । ३८ ।
 न्यस्संमाननाचार्यकृत्युत्संज-
 नज्ञानव्ययविगणने ।
 १ । ४ । १४ ।
 न्यायादनपेते । २ । २ । १९३ ।
 न्यायादिपदकल्पलक्षणांतकृत्वा
 ह्यनारव्यायिकाहृण् ।
 २ । ४ । १७४ ।

न्युदि पः । ४ । ४ । ४९ ।

म्लुकं सुखम्प्रये । १ । २ । ४७ ।

॥ पः ॥

पंचतेऽनेकतरस्यान्यादेर्द-

कस्मिन् । १ । २ । २ ।

पंचदशद्वर्गे वा । ३ । २ । १६४ ।

पंचमी नयादिभिः । २ । १ । ४१ ।

पंचमी चर्ते । १ । ३ । १९१ ।

पंचसर्वविशवाज्जनात्कर्त्तधार-

यात् । ३ । २ । २१८ ।

पंचस्या प्रतिना । २ । ४ । १० ।

पंचजडाचारण । २ । ४ । ६६ ।

पंचकः । ३ । १ । ९३ ।

पक्षाच्चोपनागात् । १ । ३ । ३१ ।

पत्यन्तद्वीणात् । ३ । २ । १६८ ।

पणठयग्रहोः । १ । ३ । ११० ।

पणोपसुप्रवदाद्विक्रियर्तुमत्यु-

पेया गर्ह्ये । ४ । ३ । ७२ ।

पतिरतिगुणांगराजादिभ्यः-

कृत्ये च ३ ३ । १० ।

पतिवतभ्यंतर्वतभ्यावविषया-

गर्भिययोः १ । ३ । ४२ ।

पत्तु काविद्धिमहति ये ।

२ । २ । १३० ।

पतिरथं गणकेन । २ । १ । ४५ ।

पत्युत्तर पदयमादित्यदित्यदि-

तैर्जयोऽणपवादे चास्ये ।

२ । ४ । ६ ।

पयस्रट् । ३ । २ । ८७ ।

पयोऽकः । ३ । १ । ८६ ।

पथ्यकयोः । २ । २ । १२३ ।

पथ्यलियिवसतिस्वपतेर्दण् ।

३ । २ । १९७

पथ्यध्यायन्यायविहारत्रिनेऽ-

रथात् ३ । १ । ४२ ।

पदः । ४ । ३ । १६ ।

पदस्य । १ । २ । ९२ ।

पदस्यानौ वा । २ । ३ । ९३ ।

पदमस्मिन्द यम् । ३ । २ । १९१ ।

पदः पादस्याख्यातिगोपहते ।

२ । २ । १२९ ।

पदकोनासु ह्यनिशसन्धुचन्दो-

पन्यकन्शककुदकासु शचा-

कुटि । १ । २ । १४३ ।

पदांतेऽत्येङ् । १ । १ । ९४ ।

पदात्प्रथमाया वा ।

१ । २ । २०२ ।

पदाद्वाक्यस्य त्रस्तनी युगि-

नक्तः १ । २ । १९१ ।

पदिकः । ३ । २ । ९ ।

पदेऽथशिशरसः । १ । १ । १७४ ।

पदे नाङ्घ्रतद्धिते । १ । २ । ५३

पदे र्वष्टेष् । २ । ३ । ८७ ।

पदेत्तरपदेभ्यश्च । २ । ४ । १७९ ।

पदेत्तरपदपदार्थलक्षामप्रति-

कंठाद्गृह्णति । ३ । २ । ३९ ।

पद्मजाघञ् । ४ । ४ । १ ।
 पयोद्गायः । २ । ४ । १५५ ।
 परः ६१ । १ । ४४ ।
 परदारादीन्यति । ३ । २ । ३७ ।
 परप्रवषाद्वाण् । ३ । २ । ५८ ।
 परशुव्यस्य यलुक् । २ । ४ । १५१ ।
 परस्परान्योन्येतरैतरस्यां
 सुपो वा पुंनि । १ । २ । १६१ ।
 परानोः कुः । १ । ४ । ७२ ।
 परावरे । ४ । ४ । १४२ ।
 परावर्जे । १ । ४ । ७ ।
 परावराधरोत्तमादेर्यः ।
 ३ । १ । ६२ ।
 परावरात्स्तुतात् । ३ । ४ । ३७ ।
 परिक्रये करणे वा । १ । ३ । १५१ ।
 परिष्कारस्य स्यात् । ३ । २ । २२५ ।
 परिष्कामिजित्दर्शे । ३ । २ । २२९ ।
 परिष्कारशलाकासंख्यं द्यूते-
 जये २ । १ । १७ ।
 परि देवनामद्यत्ने लुट् ।
 ४ । ३ । २२३ ।
 परिनिवेशेस्त्वैवः । ४ । २ । २२७ ।
 परिपथं । ३ । २ । ३४ ।
 (परिपथं) कर्नाटकलिपी
 परिपथं लिखति च । ३ । २ । ३३ ।
 परिमाणस्यामतोऽर्थाद्वादेः ।
 २ । ३ । १०१ ।
 परिमाणादेव लुचोवस्ताचि-

तर्कवत्यात् । १ । ३ । ३७ ।
 परिमुखादेरठययीभावात् ।
 ३ । १ । १२४ ।
 परिठयवात् क्रियः । १ । ४ । ६ ।
 परिषदो वयश्च । ३ । २ । १९९ ।
 परिषदं वयः । ३ । २ । ४२ ।
 परुत्परा वैषमो वर्षे । ३ । ४ । २३ ।
 परे । १ । २ । ४९ ।
 परेः । ४ । २ । २३३ ।
 परेधाकयोगे । ४ । २ । २५५ ।
 परेशः प्राचोऽक्विदीर्घयद्दृषासद्
 हल्लुग्विधी । १ । १ । ५१ ।
 परेठपट्टि । ३ । ४ । २० ।
 परैर्मुखपाशवात् । ३ । २ । २७ ।
 परैर्मुखेश्वर । १ । ४ । ७५ ।
 परेरनितः । ४ । २ । २४२ ।
 परेर्वा । ४ । ४ । ७७ ।
 परेर्वा । ४ । १ । ११४ ।
 परेस्त्वद्दृक्मुहः । ४ । ३ । २४९ ।
 परेशो । ४ । ३ । २१२ ।
 परीपात् । १ । ४ । २३ ।
 परीवरीणपरंपरीणपुत्रपी
 ग्रीणसर्वा क्रीनायानयीना
 कुपदीनागवीनाद्यश्वीना
 द्यप्रतीनसनांशनीन-
 नात्पदीनं । ३ । ३ । ५९ ।
 परी क्रमे । ४ । ४ । ५३ ।
 परी ग्रहः । ४ । ४ । ३७ ।

पर्यं कृकणाद्भारद्वाजात् ।

३ । १ । ५३ ।

पर्यादिष्ठण् । ३ । २ । ८ ।

पर्येनायोनादृण् । ३ । १ । १२५ ।

पर्यन्धाङ् । १ । ४ । ११ ।

पर्यन्नेस्त्वर्वाभये । ३ । ४ । ६ ।

पर्यायोत्पत्त्यर्हणं ययः ।

४ । ४ । ८७ ।

पर्यताञ्जरे । ३ । १ । ५४ ।

पशुठयंजनानि । १ । १ । ८६ ।

पश्चात्पुपदात् । ३ । २ । ३६ ।

पश्चादाद्यांताप्रादिनः । ३ । १ । ८० ।

पश्चोऽपरस्य दिगादेश्वाति ।

३ । ४ । ४० ।

पांडु कंबली । २ । ४ । २३४ ।

पांठयः । २ । ४ । १०३ ।

पाककर्णार्णवालांतात् ।

१ । ३ । ६६ ।

पाप्राचनाच्चेद्दृशः शः । ४ । ३ । ५६ ।

पाप्राचनाख्यान्नादान् दृश्यर्ति-

श्रीतिचिश्चुक्कवुगदसदः पि-

बजिग्रथत्तिष्ठ मनयच्छ्प्रश्य-

च्छ्प्रधिकृशीयसीदं ।

४ । २ । ५८ ।

पापं भावकरणे । २ । २ । १६४ ।

पाणि समवात् स्रजः ।

४ । ३ । ६९ ।

पाणियहीतीति पत्नी ।

१ । ३ । २५ ।

पाणिघट् ताडघट् । ४ । ३ । १०२ ।

पाणेः । ४ । ३ । १५०

पात्राढकाचितात्स्त्रो वा ।

३ । २ । १७० ।

पात्रात् । ३ । २ । १७५ ।

पत्रेसमितादयः । २ । १ । ५७ ।

पाठ्यशूद्रानपुंसकाश्चर्युक्त्वधी

त्यासन्नविलिंगनदीपूर्देश-

गवाश्वादि । २ । १ । १०४ ।

पादाद्योः । १ । २ । १८८ ।

पादो वा । १ । ३ । ८ ।

पादोऽपदस्य ग्यसुट्छ्रियवा-

दी पद् । १ । २ । १४४ ।

पाद्यार्च्ये । ३ । २ । २०४

पापहीयमानेन । ३ । ४ । ८ ।

पाठ्यचार्यसास्त्राट्यनिका

ट्यप्रणाट्यानाट्यं नान

र्घ्वेविर्निवासासंमत्यनित्ये ।

४ । ३ । ६५ ।

पारशवः । २ । ४ । २८ ।

पाराधारावारपारेभ्यः खः ।

३ । १ । २ ।

पारे मध्येऽन्तव्यवृथा ।

२ । १ । ८ ।

पार्श्वम् । ४ । १३८ ।

पाश्वर्कायशशूलिकदांहालिनि
 कामु पद्यन्वेष्टा । ३ । ३ । ८७ ।
 पाश्वर्कादिस्थः शीङ्कः । ४३ । १६५ ।
 पाशादेश्व यः । २ । ४ । १४२ ।
 पिता माता वा । २ । १ । ८५ ।
 पितृति लद्विते । २ । २ । ४९ ।
 पित्रोर्हानिहृत् । २ । ४ । १८६ ।
 पित्र्यं वा । ३ । १ । १६० ।
 पिबत्येकडे । ४ । १ । ७० ।
 विष्टिका हैयंगवीनं ।
 २ । ४ । १६७ ।
 पीलामंडूकाद्वा । २ । ४ । ५३ ।
 पीलादेः कुणः पाके । ३ । ३ । ४७ ।
 पुंनान्नि चः प्रायः । ४ । ४ । ८९ ।
 पुंसिदोऽय् । १ । २ । ११० ।
 पुंसो ङम् । १ । २ । ११६ ।
 पुच्छात् । १ । ३ । २८ ।
 पुच्छमांहादस्समाधी । ४ । १ । ३३ ।
 पुष्यवर्षादीर्घसरख्यातैकाच्चा-
 द्वात्रेः । २ । १ । १८२ ।
 पुत्रस्यादिपुत्रादिन्याक्रोशे ।
 १ । १ । १२० ।
 पुत्र पत्योस्तत्पुरुषे । २ । २ । ११७ ।
 पुत्राच्छायी । ३ । २ । १५१ ।
 पुत्रांतात् । २ । ४ । ८७ ।
 पुत्रे । २ । २ । ३२ ।
 पुत्रे वा । २ । २ । २३ ।
 पुत्रेर्ह मातुः कषोऽङ् ।

१ । २ । १२६ ।
 पुनर्भूपुत्रदुहितृननां हृस्यो नं-
 तरेऽङ् । २ । ४ । २८ ।
 पुनः खयि । १ । १ । १५१ ।
 पुनां चान्यतेऽक्यापि । १ । २ । ८ ।
 पुवाद्दुर् । ४ । १ । १७० ।
 पुष्करादेर्देशे । ३ । ३ । १७३ ।
 पुष्वादासतकांहाप्रांतशतैकाचः ।
 १ । ३ । ६७ ।
 पुष्यार्थपुनर्वं सुज्योतिषि ।
 २ । १ । ८२ ।
 पुष्यार्थपुनर्वं सुहस्तत्रिशाखानु-
 राधाबहुलास्वातेः श्लुक् ।
 ३ । १ । ८७ ।
 पुरंदरभगंदरेरं नदीर्घं पश्या
 सूर्यं पश्याः । ४ । ३ । १५५ ।
 पुरस्तादवोऽवस्तादपुरःषोऽथ-
 स्तादुपर्युपरिष्ठात् । ३ । ४ । ४२ ।
 पुरगानिभ्रकातिभ्रकाशारिका
 कोटराद्वयं । २ । २ । १६० ।
 पुराणं । ३ । १ । ७१ ।
 पुराणे कल्पे । ३ । १ । १७५ ।
 पुरायावतोर्लट् । ४ । ३ । २८४ ।
 पुरि लङ् वा । ४ । ३ । १४ ।
 पुरुषः । २ । १ । ८८ ।
 पुरुषात् प्रमाणाद्वा । १ । ३ । ३८ ।
 पुरुषात् कृतहितवधविकारि च्
 ङम् । २ । ४ । १४५ ।

पुत्रवे का वा । २ । २ । १२१ ।
 पुरोऽप्रतोऽचेस्वर्तः । ४ । ३ । १६८ ।
 पूङ्गुशो वा । ४ । २ । १६० ।
 पूङ्गुयजः शानः । ४ । ३ । २१८ ।
 पूजाप्रसंभाभिभवे णी । ४ । १ । १८८ ।
 पूजाविचारप्रश्ने चादिदुत्परः
 संशेषस्यैवः । २ । ३ । ३० ।
 पुतकत्वमिवृषाकपिकुसितकु-
 निदादेङ् व । १ । ३ । ५० ।
 पूङ्गुपीतेर्घञ् । ४ । ४ । ३२ ।।
 पुस्तद्वयज्मगधकलिंगभूरनसा-
 दण् । २ । ४ । १०० ।
 पूर्य एकहस्तयुदकस्योदः ।
 २ । २ । १३३ ।
 पूर्वस्यास्वेऽची युठयोः । ४ । १ । ७६ ।
 पूर्वपदस्य वा । ३ । ४ । ९८ ।
 पूर्वपदस्याद्वातनं सुपः ।
 १ । २ । ५७ ।
 पूर्वमनेन सादेश्वेन् । ३ । ३ । ८७ ।
 पूर्वप्रथमावन्यतोऽतिशये ।
 २ । ३ । ५ ।
 पूर्वकालैरुसर्वजरत्पुराणनवके-
 वलं । २ । १ । ५८ ।
 पूर्वाग्रे प्रथमाभीक्ष्ये समुञ् ।
 ४ । ४ । १४५ ।
 पूर्वात्कर्तुः । ४ । ३ । १७० ।
 पूर्वापरप्रथमचरमजघन्यसमा-
 नमध्यमप्यमवीरं । २ । १ । ६५ ।

पूर्वापराधरोत्तरान्यान्वयतरित-
 रादेद्युस् । ३ । ४ । २१ ।
 पूर्वापराधरोत्तरनेकदेशिना
 भिजेन । २ । १ । २५ ।
 पूर्वाद्युनार्थैः । २ । १ । ३८ ।
 पूर्वाल्लुक्काकुदस्य । २ । १ । २१२ ।
 पूर्वावरं तृतीयायोगे । १ । २ । १७१ ।
 पूर्वाह्लापराह्लात्तनट् । ३ । १ । ७३ ।
 पूर्वाह्लापराह्लाद्वाऽमूलप्रदोषाव-
 स्कराद् युष् । ३ । १ । ९२ ।
 पूलूनीरोर्निरभ्यषोपसर्गं ।
 ४ । ४ । ६ ।
 पूर्वस्य विचारि । २ । ३ । २४ ।
 पृथग्नामा तृतीया च । १ । ३ । ९२ ।
 पृथिवी सर्वभूमिस्यानञ् ।
 ३ । २ । १५२ ।
 पृथिवीमध्वान्निवासीनमध्वन-
 श्वास्य चरणे । ३ । १ । ४८ ।
 पृथिव्या आज् । २ । ४ । ९ ।
 पृथ्वादेर्वेनन् । ३ । ३ । ८ ।
 पृषोदरादयः । २ । २ । १७२ ।
 पृष्ठोऽग्रगामी । २ । २ । १४६ ।
 पृष्ठयाहीनी क्रती । २ । ४ । १३८ ।
 पृथ्वाङ्नाङ्कामित् । ४ । १ । ९५ ।
 पैगात्पुत्रादि शुक्लाच्छयं ।
 २ । ४ । २०७ ।
 पैलाद्यधिमात् । २ । ४ । १२५ ।

पोटायुवतिस्तीककतिप्रयवृष्टि
 वेनुवशावेहद्वृकयणीप्रवक्तृ
 श्रीत्रियाडयापकभूर्तप्रशंसा
 रुदैर्जातिः । २ । १ । ७३ ।
 पीत्रादि वृद्धं । १ । १ । १३ ।
 पीरोडाशपुरोडाशादृष्टौ ।
 ३ । १ । १३४ ।
 प्रकारे वा । ३ । ४ । २५ ।
 प्रकारो जातीयर् । ३ । ३ । ७९ ।
 प्रकृते मयट् । ३ । ४ । ६७ ।
 प्रचणप्रघाणौ कोष्ठकांशे ।
 ४ । ४ । १९८ ।
 प्रचये वा सामान्यार्थे ।
 ४ । ४ । १४० ।
 प्रज्ञादिभ्योऽण् । ३ । ४ । १३२ ।
 प्रज्ञापणौदकफेनाल्लेखी ।
 ३ । ३ । १२ ।
 प्रज्ञाश्रद्धार्थावृत्तेर्णः । ३ । ३ । १२९ ।
 प्रतिजनादेः । ३ । २ । २०१ ।
 प्रतिपथादृश्व । ३ । २ । ३८ ।
 प्रतिनिधिप्रतिदाने प्रतिना ।
 १ । ३ । १६० ।
 प्रतिज्ञाने । १ । ४ । ३८ ।
 प्रतिश्रवणनिगृह्यानु योगे ।
 २ । ३ । २२ ।
 प्रतेः । ४ । १ । १३२ ।
 प्रतेऽङ्गनातं सूत्रे । २ । २ । १५२ ।
 प्रतेहरस्सप्तम्याः । २ । १ । १४४ ।

प्रतेश्च षथे । ४ । २ । २१४ ।
 प्रत्याङः श्रुवाभ्यर्थके ।
 १ । ३ । १४४ ।
 प्रत्यनोर्गुणाख्यातरि । १ । ३ । १४५ ।
 प्रत्यनोरऽययीभावात् ।
 २ । १ । १५७ ।
 प्रत्यन्ववात् सामलोन्नः ।
 २ । १ । १४३ ।
 प्रत्ययः कृता षष्ठ्याः । १ । १ । १४१ ।
 प्रत्ययन्यक्छयत् प्रकृत्यादेः ।
 १ । १ । ५९ ।
 प्रत्ययात् । ४ । ४ । ८० ।
 प्रत्यये । १ । १ । १७६ ।
 प्रत्यये । १ । १ । १०७ ।
 प्रत्ययेऽसुधिणः । १ । २ । ४० ।
 प्रत्यत्यभेः क्षिपः । १ । ४ । ७३ ।
 प्रथमादिः । १ । ३ । १८२ ।
 प्रदर्शार्थवसनकंवलवत्सरस्यर्णे ।
 १ । १ । ९० ।
 प्रधानस्त्रीद्वयोऽप् । २ । १ । १९९ ।
 प्रपीत्राद्यस्त्रीवंश्यज्यायोत्रा
 श्रीसतियुवा १ । १ । १४ ।
 प्रभूपस्थोऽनीयः । ४ । ३ । ५० ।
 प्रभवति । ३ । १ । १६६ ।
 प्रभूतादिभ्यो श्रुवति । ३ । २ । ४५ ।
 प्रसदसंमदौ हर्षे । ४ । ४ । १७ ।
 प्रमाद्यसमासस्थोः । ४ । ४ । १५८ ।
 प्रमाणीसंख्याङ्कः । २ । १ । ८९ ।

प्रयुज्वाप्यायिणश्वा ।

४ । १ । १५ ।

प्रयोक्तुस्त्रिमङ्कः । ४ । १ । १९१ ।

प्रयोजनं । ३ । २ । ११७ ।

प्रशस्ते रूपम् । ३ । ४ । ७६ ।

प्रशस्य श्रः । २ । ३ । ४७ ।

प्रश्ने च प्रतिपदं । २ । ३ । २६ ।

प्रश्नारूयानेर्वेष । ४ । ४ । ८६ ।

प्रश्नयहिमश्रथैधावोदीव्यदशनं ।

। ४ । १ । २२९ ।

प्रसहनेऽप्येः । १ । ४ । ५० ।

प्रसितावद्भो त्सुकैः । १ । ३ । १३२ ।

प्रस्यपुरवहांतयोपात्यधन्वनः ।

३ । १ । ३५ ।

प्रस्तयो मः । ४ । १ । २५५ ।

प्रस्योढो ल्यु हैषैष्ये । १ । १ । ८४ ।

प्रहरणं । ३ । २ । ५७ ।

प्रहरणात् वसमी च । २ । १ । ११३ ।

प्रहरणात् क्रीडायां शः ।

२ । ४ । २१९ ।

प्रत्ययस्य च सुपः प्रलुक् । २ । २ । १ ।

प्राक्काले । ४ । ४ । १४४ ।

प्राक्कात्कप् । ३ । ४ । ८९ ।

प्राक् टात् स्वतेः पूजार्था ।

१ । १ । १२७ ।

प्राक्पंचमी । १ । १ । ५६ ।

प्राक्चिञ्जः । २ । ४ । १२६ ।

प्राक्ञ्जी प्राप्तोऽसनः । ४ । ४ । ५९ ।

प्राग्ग्रामाणां । २ । ३ । ९८ ।

प्राग् जितादण् । २ । ४ । ४ ।

प्राग्देशे । १ । १ । २१ ।

प्राग्देशनिर्देशरात्रसदिर काच्ये

वीयुक्षेक्षुक्षत् । २ । २ । १६१ ।

प्राग्भवत् । १ । ४ । ६ ।

प्राणिनि भूते । ३ । २ । १०८ ।

प्राणि तूर्यंगं । २ । १ । १०९ ।

प्राययंगादातो लः । ३ । ३ । १९९ ।

प्राययोषधिवृक्षेभ्योऽवयवे च ।

२ । ४ । १४७ ।

प्रात्कादगदुलादेः । ३ । ३ । ६ ।

प्रात्तुंपतेर्गवि । ४ । २ । २१८ ।

प्रात्पुराणे । ३ । ४ । १३२ ।

प्रात्सूत्रोः । ४ । ३ । १५७ ।

प्रादिनां प्रत्यये । १ । १ । २४ ।

प्रदुसश्वाच्यस्तेऽपि । ४ । २ । २१९ ।

प्राद्वाजस्ते वारंभे । ४ । २ । ११४ ।

प्राद्वाहः । १ । ४ । ७४ ।

प्राद्वाहणस्य दे । २ । ३ । १०२ ।

प्राडवं बंधे । १ । १ । ३८ ।

प्राप्तापन्नं तथा च । २ । १ । ३८ ।

प्रायोऽदोः किः । २ । ४ । ८९ ।

प्रावृषष्ठः । ३ । १ । ८९ ।

प्रावृष एवयः । ३ । १ । ७८ ।

प्रियः । २ । १ । ११६ ।

प्रियादौ । २ । २ । ५१	पवां ह्रस्वा । ४ । २ । ६२ ।
प्रियवशाद्दृ । ४ । ३ । १३८ ।	प्वो हलक्रोडमुखे ऋट्
प्रियस्मिरत्किरोरुगुत्वहुलत्- ।	४ । ३ । २५६ ।
प्रदीर्घवृंदाकरस्येन्नि च	प्लुतात् । १ । १ । १२५ ।
प्रास्थास्फा वर्गवहत्व-	प्लतादेरत् । २ । ४ । १११ ।
द्राघवृदं । २ । ३ । ५२ ।	प्लुकृषैकस्यादौ सुपः ।
प्रियसुखे चाकच्छे । २ । ३ । ५१ ।	२ । ३ । ९ ।
प्रीठ्पूजोर्नक् । ४ । १ । १९८ ।	॥ फ ॥
प्रुस्त्वस्वाधौ वुच् । ४ । ३ । १०६ ।	फणादिजृत्सुश्रम्बमां वा ।
प्रे युग्यतुनासूत्रे । ४ । ४ । २९ ।	। ४ । १ । ६४ ।
प्रीवानुच्चावसरे लेट् ष्यप् ।	फण्फिजोर्वा । २ । ४ । १२२ ।
४ । ४ । १२७ ।	फलं जातिः । २ । १ । ९९ ।
प्रोक्तात् । २ । ४ । १८३ ।	फलवर्हाद्येनः । ३ । ३ । १४४ ।
प्रोपाभ्यां समर्थोभ्यां ।	फलदसंभस्त्राजिनैकशणपिंडात्
१ । ४ । २५ ।	। १ । ३ । ६८ ।
प्रोपोत्सं पादपूरणे । २ । ३ । ६ ।	फले । २ । ४ । ११० ।
प्रोष्ठभद्राज्जातेः । २ । ३ । ९४ ।	फले ग्रह्यात्मभरिकुक्षिभरि ।
प्लयङ् । ४ । १ । २२ ।	४ । ३ । १२९ ।
प्लसौ चात् । १ । २ । २१६ ।	फल्गुन्याष्टः । ३ । १ । ९६ ।
प्ल्योऽजीवेः । ३ । २ । २१५ ।	फल्गुनीप्रोष्ठपदस्य नक्षत्रं । १ । ३ । ९६ ।
प्लायः । ४ । १ । १२६ ।	फाट्टाहृतिमिमतारणश्च ।
प्ल्याक्ङि । ४ । १ । १८५ ।	२ । ४ । ११ ।
प्ल्ये । ४ । १ । २६२ ।	॥ ब ॥
प्ल्ये च । ४ । १ । १११ ।	बंघे घञि वा । २ । १ । १३ ।
प्ल्वस्यत्किशकृशसियत्सहियजो	बधी प्यस्येष् । २ । २ । ११५ ।
प्ल्वस्युवपरमपलपापत्रपट्टिप-	बत्रासायुसुकुशुतलुव्याद्दुः ।
दस्यमुयः । ४ । ३ । ६८ ।	४ । २ । १८१ ।

बलवातादूलः । ३ । ३ । ५१ ।

बल्लुर्दिपदिकापिश्यायफट् ।

३ । १ । १४ ।

बशो भष् भवस्त्वोश्चेकाचः

प्राप्तये । १ । २ । ७६ ।

बहिः पर्यवाङ्च । २ । १ । ११ ।

बहिषष्ठीकणां च । २ । ४ । ७ ।

बहीनरस्यैत् । २ । ३ । ८६ ।

बहुगणं भेदे । १ । १ । १० ।

बहुगणपूगसंघात् मिथट् ३ ३ ७८ ।

बहुलंघतोद्वयसङ्घनात्रट् ३ ४ १२५ ।

बहुलं श्लुक्पुष्पमूले । २ । ४ । १६९ ।

बहुविषयेभ्यः । ३ । १ । ३७ ।

बहुव्रीहेः संख्यादेर्हायनात् ।

१ । ३ । १८ ।

बहुव्रीहेः काष्ठेटः । २ । १ । १८६ ।

बहुव्रस्त्रियां । २ । ४ । १०८ ।

बहूनां प्रश्ने हलमश्च ३ ४ १०७ ।

बहेऽप्रीलवादीकः । २ । २ । ८७ ।

बहोर्हे । २ । १ । १२८ ।

बहोर्णीष्ठे भूय् । २ । ३ । ५४ ।

बहोर्धासके । ३ । ४ । ३५ ।

बहुचः प्रायः । ३ । १ । १३३ ।

बहुचः प्राश्नरतेष्विजः । २ ४ ११३ ।

बहुषो नृनास्रोऽजातेषुषेडावा ।

३ । ४ । ८८ ।

बहुष् पूर्वपदाट् । ३ । २ । ६६ ।

बहुष् शरादीनां मत्यनजिरादेः ।

२ । २ । ८६ ।

बह्वादेः । १ । ३ । ६१ ।

बहुलपार्थप्रशसि । २ । २ । ४६ ।

बहुलपार्थात् कारकाच्छसीष्टा-

निष्टे । ३ । ४ । ६४ ।

बह्नीसि स्भ्येत् । १ । २ । १६३ ।

बाहवेयो वृषे । २ । ४ । ७० ।

बाढांतिकयोस्साधने दौ । २ ३ ५१ ।

बाहीकेष्वब्राह्मणराजन्येभ्यः ।

३ । ४ । ११४ ।

बाहूर्वादेर्बलात् । ३ । ३ । १७० ।

बाहूर्तकद्रुकमंडलोर्नाञ्जि ।

१ । ३ । ७४ ।

विदादेवृद्धेऽनुष्यानंतर्ये २ । ४ ३० ।

बिल्वकां कस्य । २ । ३ । ७८ ।

बोद्ध्यन्त्रोः । २ । ४ । १७३ ।

ब्रह्मणस्त्वः । ३ । ३ । २३ ।

ब्रह्मभ्रूणवृत्रात्किप् । ४ । ३ । १८० ।

ब्रह्मवादी । ४ । ३ । १८५ ।

ब्राह्मं । २ । ३ । ६६ ।

ब्राह्मणाद्वा । २ । ४ । २५ ।

ब्राह्मणकोष्णिके । ३ । ३ । १०८ ।

ब्राह्मणमाणव बाहवाद्यः ।

२ । ४ । १३४ ।

ब्राह्मणाच्छंसिपुंजानुजगनुषांध-

नोषुचरदिवोदासदेवानां प्रियाः ।

२ । २ । २१ ।

ब्रुव ईट् । ४ । २ । २५ ।

ब्रुवास्तिट्यंचतो ऋश्चं चद् ब्रुव-
श्चाहः । १ । ४ । १०४

॥ भ ॥

भंगो मालिलात् । ३ । ३ । २९ ।

भंजं भानमिदो घुरः । ४ । ३ । २५९

भंजैर्जा वा । ४ । १ । २२३ ।

भक्तायणः । ३ । २ । १९८ ।

भक्तीदनाद्वाण् ठट् । ३ । २ । ६९

भक्षेर्हिंसायां । १ । ३ । ११९ ।

भक्षोऽस्मै हितं । ३ । २ । ६७ ।

भजति । ३ । १ । १९२ ।

भद्रायुष्यक्षेमशुखार्थं इतिार्थं

हितैराशिषि । १ । ३ । १४१ ।

भद्रोऽणयोः करणे । २ । २ । ७४ ।

भर्गा त्रेय त्रैगर्तभारद्वाजे

भर्तुसंध्यादेरण् । ३ । १ । ७६ ।

भर्तसनेऽन्धतरस्यां । २ । ३ । १८ ।

भर्त्वेक सख्याच् । २ । १ । १२१ ।

भवे । ३ । १ । ११२ ।

भवतष्ठण् लम् । ३ । १ । २४ ।

भवदायुकार्थात् षमद्वीर्घायुर्देवा

नांप्रियै मस्त्वोत्संगादेष्टृण् हर-

ति । ३ । २ । १५ ।

भस्मादयः । ४ । ३ । २०३ ।

भागवित्तिताणं विंदवाकशापे-

याद्गर्हैठण् वा । २ । ४ । ७८ ।

भागाद्यठौ । ३ । २ । १५८ ।

भागिति च प्रतियर्यमुभिः ।

१ । ३ । १०३ ।

भाद्वा । २ । २ । १५८ ।

भान्नेतुः । २ । १ । १९४ ।

भार्योऽढादिषु । २ । १ । ११५ ।

भावघजोऽस्यारणः । २ । ४ । २१७ ।

भावादिभः । ३ । २ । १९८ ।

भावारेभे वा । ४ । २ । १५२ ।

भावे चागितं मवः । ४ । ३ । १५८ ।

भावे त्वतल् । ३ । ३ । ५ ।

भावेऽनुपसर्गात् । ४ । ४ । २४

भाठयोऽण् । १ । १ । ४ ।

भिक्षादेश्च समूहे । २ । ४ । १२८ ।

भिक्षासेनादायाच्च चरष्टः ।

४ । ३ । १६८ ।

भित्तं शकलं । ४ । १ । २५९ ।

भिदादयः क्विचित् । ४ । ४ । ८४ ।

भीमादयोऽ पादाने । ४ । ३ । ५६ ।

भीरुष्ठानादिषु । २ । २ । १५० ।

भीष्मिभ्यां षाकारे । १ । ४ । ६२ ।

भीष्मीशुद्धोऽश्लुक्वत् । १ । ४ । ८५

भुजोऽ दौ । ४ । १ । १७८ ।

भुवेः प्राप्ताविणि । ४ । १ । ९ ।

भुवोऽनू चानुलोम्ये । ४ । ४ । १६७ ।

भूगो वा । ४ । ३ । ४९ ।

भूजेस्स्नुक् । ४ । ३ । २२४ ।

भूतपूर्वे चरट् । ३ । ४ । १ ।

भूपात् । ४ । ३ । १३७ ।
 भूर्लुक् चैः । २ । ३ । ५५ ।
 भूवृषस्थाशृहृन्कंगमादुकण् ।
 ४ । ३ । २३३ ।
 भूवृत्तूवृधूत्राजसहचररुचापत्रपा-
 लंरुञ् निराकृज्प्रजनोत्पचोत्प
 दोन्मदादिष्णुः । ४ । ३ । २२३ ।
 भूयथोऽदित् । ४ । १ । ०७ ।
 भूयथोऽत् । ४ । ४ । ७ ।
 भूषार्थसुंदुहादीनां च जि यक् ।
 ४ । ३ । ४४ ।
 भूस्वोऽद्रेः । ४ । २ । २० ।
 भृगुकुत्सवसिष्ठगोतमांगिरोऽत्रेः ।
 २ । ४ । ११२ ।
 भृजोऽनासि । ४ । ३ । ८२ ।
 भृतिप्रत्ययान्मामाढः ।
 २ । १ । २०३ ।
 भृत्तृधारिजिदमितपश्च नाम्नि ।
 ४ । ३ । १४३ ।
 भृती कर्मणः । ४ । ३ । १३४ ।
 भृशादेश्चो स्तः । ४ । १ । २६ ।
 भृशादौ ह्रिः । १ । ४ । ११८ ।
 भृशा भीश्याविच्छेदे प्रागद्विः ।
 २ । ३ । २ ।
 भृशाभीशये लोट् तस्मिँस्तथार्थे
 ४ । ४ । १३८ ।
 भ्रोवोऽद् । १ । २ । २१८ ।

भेषजातिहोरात्रादेवेभ्यष्टयत्त
 ल् । ३ । ४ । १२७ ।
 भोगवङ्गौरिमतोर्नासि । २ । २ । ५४ ।
 भोगोत्तरपदात्मन्भ्यां खः ।
 ३ । २ । २१७ ।
 भौरिकयेषु कार्यादेर्विधमक्तं ।
 २ । ४ । १८८ ।
 भोश्च प्रत्यभिवादे चास्त्रीशूदे ।
 २ । ३ । २८ ।
 भ्यः क्रुक्रुक्कलुकाः । ४ । ३ । २६५ ।
 भ्यत्याः । १ । २ । १६२ ।
 भ्यो वा । ४ । २ । ५० ।
 भ्योऽसोऽद् । १ । २ । १७८ ।
 भ्रस्मस्त्वयुयविनित्यभुरुभाजजः
 ४ । २ । १७८ ।
 भ्रस्ज्जसोऽर् । ४ । २ । ८५ ।
 भ्रस्ज्जदन्भतन्सन्पतिज्ञपिञ्चि
 यूर्णुभरस्वृश्च त्रिष्वनस्सनि
 । ४ । २ । १६३ ।
 भ्राजभास्भाढदीप्पीड्मीलजीवक
 श्रण् श्रण्वण्लुटां वा । ४ । १ । २१२ ।
 भ्रातुर्व्यः । २ । ४ । ७१ ।
 भ्रातुस्तुतौ । २ । १ । १३२ ।
 भ्रातृपुत्रास्त्वस्तुदुहितृभिः ।
 २ । १ । ८४ ।
 भ्राशम्लाशधमिक्रमित्रसित्रुटि-
 लषो वा । ४ । ३ । २३ ।

भ्राष्ट्राग्न्योरिधे । २ । २ । ७४ ।
 भ्रुवोऽञ्चकुटिकुसे । २ । २ । ८१ ।
 भ्रुहलुश्रोत्रे युवौ । १ । २ । ४१ ।
 श्रीणहृत्यधैवत्यसारवैश्वकमैत्रे
 हिरवमयं । २ । ३ । १२२ ।

श्रीवियः । २ । ४ । ६१ ।
 श्वोऽ वज्ञाने वा । ४ । ४ । ५५ ।

॥ म ॥

मंतस्य युवावौ द्वयोः । १ । २ । १८५ ।
 मंशौदनसक्तु विंदुवज्रविवधभा ।
 रहारगाहे । २ । २ । १३४ ।
 मंशो हलि ती । १ । १ । १११ ।
 मगाने । ४ । २ । ४४ ।

मन्जन्वधोऽयं रंजं गवं कं वसः क-
 ङ्जौ । ४ । १ । २३६ ।
 मङ्हुकङ्कराद्वाण् । ३ । २ । ५६ ।
 मयादिभ्यः । ३ । ३ । १४० ।
 मतस्य करणे । ३ । २ । ९४ ।
 मतिपूजार्थजीच्छीलयादिभ्यः क्तः ।

४ । ३ । २७० ।
 मतस्यतद्धितस्य हलो यः ।
 १ । ३ । ७९ ।
 मद्रादञ् । ३ । १ । ९८ ।
 मद्राभद्रान्मुंडने । ३ । ४ । ५१ ।
 मद्ठयधजपः । ४ । ४२५ ।
 मधुकुबिलोमपिच्छादिभ्यो खल-

शेलाः । ३ । ३ । १२५ ।
 मध्यच्छणदिना मक्च । ३ । १ । ११४ ।
 मध्यांताद्गुरौ । २ । २ । ११ ।
 मध्यान्मः । ३ । १ । ८१ ।
 मध्वादेः । २ । ४ । १९६ ।

मनस आज्ञायनि । २ । २ । ६ ।
 मनसीक्षार्थैः । १ । २ । १९९ ।
 मनस्युरस्युपाजेऽन्वाजेमध्येप-
 देनिवचने । १ । १ । ३३ ।
 मनुर्नभो गिरौ वति । १ । १ । ६७ ।
 मनोर्याण् षक्च । २ । ४ । ९७ ।
 मनोर्वा डैच् । १ । ३ । ५१ ।
 मन्मन्वहुव्रीहेर्न च । १ । ३ । १२२ ।
 मन्मान्नासि । ३ । ३ । १७१ ।
 मन्याणिणन् । ४ । ३ । १४५ ।
 मन्यस्याकाकादिषुपतोऽवज्ञा ।
 १ । ३ । १४० ।

मन्वन्कनिठवच्च दृश्यते ।
 ४ । ३ । १७९ ।
 मयूरठयंसकादयः । २ । १ । ७९ ।
 मयोऽचि वोऽमन् । १ । १ । १०५ ।
 मरक्त्स्त्रद्घसः । ४ । ३ । २५८ ।
 मरुत्पर्वणस्तः । ३ । ३ । १४६ ।
 मर्तादिभ्यो यः । ३ । ४ । १२९ ।
 मर्यादोक्तिठ्युक्तक्रांतिपञ्चपात्र
 प्रयोगरहस्ये । २ । ३ । ११ ।

मलादीमसश्च । ३ । ३ । १४५ ।	माथीतरपदपदव्याक्रंदाद्वावति ।
महतः करघासविशिष्टे डाः ।	३ । २ । ३५ ।
२ । २ । १०४ ।	मानं । ३ । २ । ६० ।
महाकुलादञ् खञ् । २ । ४ । ९३ ।	मानसंवरसरस्याणकुलिजस्या-
महाराजप्रोष्ठपदाट्टण् । २ । ४ । २१३ ।	नाम्नि । २ । ३ । १०० ।
महाराजचिन्ताददेशकालाट्टण् ।	मानात् क्रीतवत् । २ । ४ । १६० ।
३ । १ । १९३ ।	मानिस्त्रयेकार्ययोस्त्रयन्यतो-
महेन्द्राद्वा । २ । ४ । २०९ ।	ऽनूः । २ । २ । ४१ ।
मांतोपांतजयो मतोर्मा वः ।	माने । ४ । ४ । ४८ ।
१ । २ । ९६ ।	माने कश्च । ३ । ४ । १२० ।
मांसपणपादाद्यः । ३ । २ । १३८ ।	मालात् क्षेपे । ३ । ३ । १६८ ।
मांस्पाकमांस्वचने । २ । २ । ५६ ।	मालेषीष्टकस्यां तस्य च भूरितू-
माङ्गि लुङ् । ४ । ४ । १३७ ।	लचिते । २ । २ । ८० ।
माङ्गलटश्शापेऽतङ्गुत्ङ्ग्वच्छ-	मारसतोषणनिशाने ऊश्च ।
त्रानशौ । १ । ४ । ७८ ।	४ । १ । २०५ ।
माणवधरकाटखञ् । ३ । २ । २१६ ।	मासाद्द्वयसि यः । ३ । २ । १०९ ।
मातरपितरं द्वंद्वे वा । २ । २ । ३० ।	मिऊमीजोरखाम्नि । ४ । १ । १८६ ।
मातमातृके वा । २ । २ । ११६ ।	मितद्र्वादयः । ४ । ३ । ६९ ।
माशब्दमित्यादिभ्यः । ३ । २ । ४६ ।	मितनखपरिमाणात्पचः ।
मातुलाचार्योपाध्यायादान् च ।	४ । ३ । १४० ।
१ । ३ । ५२ ।	मिथो ग्रहणे ग्रहरणे च सकृपं-
मातृपितृस्त्वसुष्ठिषः । २ । २ । १४१ ।	युद्धेऽव्ययीभावः । २ । १ । ६ ।
मातृपितृभ्रातर्युलङ् वयं ।	मिथ्या कर्जोऽभ्यासे । १ । ४ । ६४ ।
२ । ४ । १८५ ।	मिदर्थोत्यात् । १ । १ । ४५ ।
मातृपित्रादेर्दृण्छणौ । २ । ४ । ७३ ।	मिपोऽश् । १ । ४ । १०० ।
मात्रट् । ३ । ३ । ३५ ।	मिश्रशब्दघोषनिष्के वा ।
	२ । २ । १३२ ।

मीनमतस्यपक्षिसृगार्थाद् प्रति ।

३ । २ । ३२ ।

मुरुयुः । ३ । ३ । १११ ।

मुरितिविषयाच्च । ४ । २ । १७७ ।

मूलविभुजादयः । ४ । ३ । १७४ ।

मूलादनजः । १ । ३ । ६९ ।

मूल्यैः क्रीते । २ । ३ । १४६ ।

मृगक्षीरादिषु । २ । २ । ४७ ।

मृगोत्तरपूर्वाच्च सकृन्मः । २ । १ । १७६ ।

मृजुः । ४ । १ । २३२ ।

मृद्मृद्गुणकपक्षिशब्दस्यः ।

४ । १ । १५८ ।

मृदस्तिकः । ३ । ४ । १२३ ।

मृषः क्षांती । ४ । १ । १५५ ।

मृदुर्तः खच् । ४ । ३ । १३६ ।

मृधाराथाद्वैः । ३ । ३ । १३७ ।

मोऽणोऽमः । १ । २ । ३६ ।

मो वा । ४ । १ । २६३ ।

मौदादिभ्यः । ३ । १ । १७० ।

म्रांजट्यपदान्ते । १ । १ । १०९ ।

म्रोऽवर्णः । २ । ३ । ६५ ।

म्रियतेर्लुङ्लिङ्ललेः । १ । ४ । १६ ।

म्रिव लुवा । ४ । २ । ४१ ।

म्रिव वा । ४ । २ । २४६ ।

म्वेनादिष्ठाप् । १ । ४ । ११५ ।

म्वोश्च मो निः । १ । २ । ६९ ।

॥ य ॥

यंरंसक्च । ४ । २ । ७२ ।

यः । ३ । १ । १४२ ।

यः । ३ । २ । १८१ ।

यकस्त्वृतीयः । ४ । १ । ५१ ।

यक्षी चाशब्दे । ३ । १ । ११७ ।

यङ्लेङ्कृतिचर्दचोरीदीर्घी ।

२ । ३ । ४१ ।

यङ्ङि । ४ । २ । ८५ ।

यङ्ङोऽकवतेः । ४ । १ । ८५ ।

यङ्ङोऽभ्येषां । १ । २ । ७८ ।

यङ्ङ्यः स्वेऽङ्गे चाङ्ङः । १ । ४ । ५८ ।

यङ्ङुत्तुरुस्तोर्बहुलं । ४ । २ । २६ ।

यङ्ङ्यक्कपाश्चो । ४ । २ । १४ ।

यङ्ङी चश्श्लुक् । ३ । ३ । ८१ ।

यज्यत्प्रकृष्टस्वब्रश्चो नः । ४ । ४ । ५८ ।

यज्वद्दृशजपादूकः । ४ । ३ । २४० ।

यज्ञानां दक्षिणायां । ३ । २ । ९३ ।

यज्ञो ज्यः । ३ । १ । १२२ ।

यज्ञोऽगोपवनादिश्यापर्णा-

तात् । २ । ४ । ११० ।

यज्ञादेद्वर्चकेषु षष्ठ्यास्तत्पुरुषे

२ । ४ । ११८ ।

यजिजः । २ । ४ । ३३ ।

यजो मयः । १ । १ । ११६ ।

यजेवादिकः । १ । १ । ७२ ।

यज्ञोऽषावरात् । १ । ३ । १५ ।

यञ्जलौहितादिशकलांतकौ-

रठयासुरिमंडूकाडुकट् । १।३।१६ ।

यत्तदः । ३ । ३ । १० ।

यत्तत्किमन्याद्व्यधोर्निर्धार्येड-

तरः । ३ । ४ । १०५ ।

यथाथाः । २ । १ । १८ ।

यथातथादीर्घ्याप्रत्युक्ती ।

४ । ४ । १४१ ।

यथाकामानुकामात्यंतपारावा-

रावारपरान्गामिनि । ३ । ३ । ५५ ।

यथामुखसंमुखादृशने खः ।

३ । ३ । ५२ ।

यदर्थ । १ । ३ । १५० ।

यद्भावो भावलक्षणं । १।३।१८० ।

यद्भेदैस्तद्दाख्या । १ । ३।१३० ।

यद्यदि यदाजाती लङ् । ४।४।११५ ।

यमस्वी विवाहे । ४ । १ । १६५ ।

यमसन्नित्युपे । ४ । ४ । १० ।

यमस्ममुदाहोऽप्ये । १।४। ६१ ।

यमोऽपरिवेषेणिवि च । ४।१।२०४ ।

यमो विवाहे । १ । ४ । ३२ ।

यमगमिषोऽिशकः । ४।२। ५१ ।

ययोनिमतिजरजऽपः । २।२।१५ ।

यरलाङ्गः । ४ । २ । १८३ ।

यद्यप्यकषष्टिकाद्यः । ३ । ३ । २१ ।

यवनयवालिलपिदुष्टे । १।३। ५६ ।

यश्चोरसः । ३ । १ । १८१ ।

यसः । ४ । २ । १३३ ।

यसोऽनुपसर्गात् । ५ । ३ । २४ ।

यस्याह्वदिरादैच् । १ । १ । १८ ।

यस्कादेर्गात्रे । २ । ४ । १०८ ।

याचितापमित्यात्कण् । ३।२।२१ ।

याजकादिभिः । २ । १ । ४४ ।

याजादयो यज्ञान्ते । ४ । १ । ११५ ।

याज्ञिकीक्थकलीकायतिकानु-

ब्राह्मणी । २ । ४ । १११ ।

यायावरश्च । ४ । ३ । २६१ । ।

यावतो जीवविंदात् । ४।४।१५१ ।

यावदवधारणे । २ । १ । १० ।

यिलुक् । ४ । २ । ५३ ।

युगाद्यार्यः । ३ । २ । २१० ।

युजादेर्वा । ४ । १ । ८ ।

युजे लुदः । १ । ४ । ४ ।

युज्यं चि क्रुंचः । १ । २ । ८८ ।

युजो समासै । १ । २ । ११५ ।

युद्धेऽर्थयोद्भूभ्यः । २ । ४ । २१६ ।

यद्भूदोः । ४ । ४ । ३५ ।

युधिगवेष्टिष्ठरः । २ । २ । १५६ ।

युववृद्धं कुत्सार्थे । १ । १ । १६ ।

युवादिहायनांतादण् । ३ । ३।१३ ।

युष्मदस्मद्गयामाकं । २।१।१११ ।

युष्मदस्मदोऽस्तुपोऽभोमि ।

३ । ४ । ८३ ।

युष्मदस्मदोऽस्तुजौ वाकङ् वै-

कस्मिस्तत्कममकां । ३।१।५१ ।

यूतिजुतिचातिहेतिकीत्येटाट्-
यासृगयेच्छायाञ्जा कृपाः ।
४ । ४ । १७३ ।

यूनि । २ । ४ । १२१ ।
यून्स्ति । १ । ३ । ७६ ।
यूयवयी जसि । १ । २ । १८८ ।

ये । ४ । २ । ८८ ।
ये वा । ४ । १ । २६९ ।
येनोऽत्थे । २ । ३ । ६१ ।

येऽवर्णे । २ । २ । १२६ ।
योगादयो शक्ते । ३ । २ । ११ ।
योगे । १ । ३ । ९३ ।

योग्यकार्मुके । ३ । २ । ९२ ।
योपांत्यादुरुपोत्तमाहुञ्
। ३ । ३ । १९ ।

योर्धातु । ३ । १ । ५८ ।
यौसि यः । १ । २ । १८४ ।
यौ हलादेरलस्संस्तवोः ।

४ । १ । १५२ ।
यय्य् । ४ । २ । ४ ।
य्याङ् । ४ । २ । २०४ ।

य्वगंभश्चरणाद्वयहोडच् ।
४ । ४ । १४ ।
य्वोऽपुंसुः । १ । २ । ३० ।

॥ २ ॥

रंकोः प्राथिनि वा ।
३ । १ । १५ ।

रंजः । ४ । १ । २२५ ।
रं रिंचश्लुचि । ४ । १ । ६३ ।
रक्तानित्यवर्णयोः कालाच्च ।

३ । ४ । ११२
रक्तदुग्धतोः । ३ । २ । ३१ ।
रजस्यलाठवाश्च कटः ।

३ । ३ । ३० ।
रथवदेषु । २ । २ । ११९ ।
रथखलतितयवमाषवृषब्रह्म-

प्राणयंगाद्यः । ३ । २ । २१४ ।
रथात्सादेशच बोद्धुं ने ।
३ । १ । १४१

रथः । ४ । २ । २०० ।
रथाद्यौदिदूजः । ४ । २ । १३९ ।
रत्नी श्लेलाः । १ । ४ । ११० ।

रः पदांते विसर्जनीयः ।
१ । २ । ६७ ।
रः प्रथुमुदुरुशमुशदूढपरिवृढ-

स्त्योः । २ । ३ । ५३ ।
रंभः । ४ । २ । २०२ ।
रभसस्वाकजः । ४ । २ । १७९ ।

रयनगान्मः । ४ । २ । १८४ ।
रथ्यां संरथ्यानां । १ । २ । ३४ ।
रः सुप्ति १ । २ । ७४ ।

रागोत्सुकास्थितोत्थाशास्था-
शिवि । २ । २ । ५८ ।
राजघः । ४ । ३ । १२२ ।

राजदंतादी । २ । १ । १०९ ।
 राजन्वान् सुराणि ।
 १ । २ । १०० ।
 राजन् सखेः । २ । १ । १६९ ।
 राजन्यमनुष्ययोर्नाके ।
 २ । ३ । ८० ।
 राजन्यादिभ्यो जुञ् ।
 २ । ४ । १९० ।
 राजपीठुष्यं । २ । ३ । १०९ ।
 राजसहात्कृष्युधिभ्यां ।
 ४ । ३ । १९६ ।
 रात्सः । १ । २ । ९३ ।
 रात्रयहस्संबत्सराच्च द्विगोर्वा ।
 ३ । २ । १०६ ।
 रात्रौ बसोऽन्तययानास्वायेऽद्य
 । ४ । ३ । २०६ ।
 राधीक्षी यद्वैवे । १ । ३ । १४६ ।
 राधेर्वधे । ४ । १ । ६ ।
 रायः स्मिः । १ । २ । २२० ।
 राल्लुक् । ४ । १ । १४३ ।
 राष्ट्रराक्षस्वक्पाद्वाजापत्येऽञ्-
 त्रिः । २ । ४ । ९८ ।
 राष्ट्रारुयात् ब्राह्मणः ।
 १ । १ । १७१ ।
 राष्ट्रैभ्यः । ३ । १ । ३६ ।
 राष्ट्रैर्गंगादिभ्यः ।
 १ । ४ । १८८ ।

रिः । ४ । २ । १५ ।
 रिङ्गुणः सङ्गुणे वा ।
 २ । ३ । १४ ।
 रीसृत्वतां । ४ । १ । ९० ।
 रीस्योः । १ । १ । १०८ ।
 रुचलार्थादकर्मकात् ।
 ४ । ३ । २३६ ।
 रुचयाव्यप्यौ । ४ । ३ । ४८ ।
 रुजोऽञ्चरिसंताप्योः कर्तरि
 भावे । १ । ३ । ११२ ।
 रुद्धिन्मुषियहिस्वप्प्रच्छां
 सनि च । ४ । १ । १५९ ।
 रुचः । ४ । ३ । ४१ ।
 रुधराधोऽवात् । ४ । ३ । ९१ ।
 रुधां नं ष्लुक् च । ४ । ३ । ३४ ।
 रुवति सुगे । ३ । १ । ११० ।
 रुहः पः । ४ । १ । १९६ ।
 रुचिकलट्ट्यर्थधारिभिः प्रियवि
 कारैः तमर्णेषु ।
 १ । ३ । १४३ ।
 रूढादिभ्यः । १ । ३ । ४ ।
 रूपकल्पङ्गोजमतहतचेलङ्गु-
 वेह्रस्वश्च षीगितः । २ । २ । ५२ ।
 कृपात् शस्ताहतात् । ३ । ३ । १५९ ।
 रूप्योत्तरपदादरुपायणः ।
 ३ । १ । १ । १६ ।
 रेन्सेलवुष्येऽयान्कृष्णकण्ठि-

ञ्झक्कृष्णककण्ठयोऽश्ममे-
क्षात्पणकाशारीरीहणसुपंथिसुतं-
गमबलाहस्सखिपंथिकर्णोत्कर-
नहकृशाश्वश्र्यवराहकुमुदारव-

त्यादिभ्यः । २ । ४ । २०२ ।

रेर्यः । १ । १ । १५६ ।

रेवंत्यादेष्टन् । २ । ४ । ७४ ।

रोगात्तपे वा । ३ । १ । ६८ ।

रोऽनपोऽच्युः । १ । २ । २२२ ।

रोऽन्होऽच्यसुब्रूपरात्रिरयंतरे ।
१ । १ । १६० ।

रोमंषादुच्चवर्णे । ४ । १ । ३९ ।

रो लोऽयौ ? । ४ । २ । २५३ ।

रोहणरेवताकक्षत्रे । १ । ३ । ४३ ।

रेवतिकादेष्टः । ३ । १ । १५६ ।

स्नांनो णः । १ । २ । ५० ।

॥ ल ॥

लंगिकं चोऽरुपतापांगविकत्थोः
। ४ । १ । २२२ ।

लक्षणेनाभिप्रत्याभिमुख्ये ।
२ । १ । १२ ।

लक्ष्मणश्रयामाद्वासिष्ठे ।
२ । ४ । ५७ ।

लघुच्यजाद्यदल्पाजर्च्यमेकं ।
२ । १ । ११९ ।

लघोर्दीर्घोऽनजादेः ।
४ । १ । १०१ ।

लघोर्हलः च्येज् । ४ । २ । १०३ ।

लघ्वादेरिकः । ३ । ३ । १४ ।

लङ् च स्मेन । ४ । ४ । १३८ ।

लङ्लुङ्लङ्यमाळाट् ।

४ । २ । १३१ ।

लपोऽपे च । ४ । ३ । २४६ ।

लप्स्तदुमथवदवसः प्रेः ।

४ । ३ । २४८ ।

लभः । ४ । २ । २०३ ।

लभादिभ्यः । ४ । ४ । ६२ ।

लवपत्पदः । ४ । ३ । २३४ ।

ला । १ । २ । ९४ ।

लाक्षारोचनादृक् ।

२ । ४ । २२१ ।

लिङ् च । ४ । २ । १२३ ।

लिङ् लोहाशिवि ।

४ । ४ । १३६ ।

लिटः कसुकानी । १ । ४ । ८० ।

लिटस्तकस्यैशिते ।

१ । ४ । ९८ ।

लिटि वा । ४ । २ । ९३ ।

लिटि वा । ४ । २ । १२० ।

लिटीहच्येत् । ४ । १ । ६२ ।

लित्वादादेरतः । ४ । १ । १०५ ।

लिङ्यङि । ४ । १ । १२४ ।

लिपादित्फट्टकगुकोभशुभशो ।

४ । २ । १९८ ।

लिप्सी वा । १ । ४ । ३४ ।

लिप्सायां प्रे । ४ । ४ । ३९ ।

लिट्शिञ् ह्रस्वैः । ४ । ३ । १३ ।

लि लः । १ । १ । १४२ ।

लीङ्लिनात्योर्वा ।

४ । १ । १८७ ।

लीलोमलक् स्नेहद्रवे ।

४ । १ । १८५ ।

लुक्खयि । ४ । १ । ८१ ।

लुक् खयि परे । १ । १ । १६५ ।

लुक्कोऽणि । ३ । १ । ७७ ।

लुगतः । १ । ३ । ७८ ।

लुग्यप्यवश्यमः ।

२ । २ । ६८ ।

लुग्योर्वत्कौ । २ । ३ । ३५ ।

लुङि लुङरिद्रः । ४ । २ । ९६ ।

लुङ्लिति मुबः । ४ । १ । २१८ ।

लुङ्लङ्गौ संडे वा ।

४ । २ । १२८ ।

लुङ् । ४ । ३ । २०५ ।

लुङ्यगोष्ठीसूचयोः ष्यतः । १ । ३ । ८१ ।

लुङ्येन दक्षिणेर्मा ।

२ । १ । २०१ ।

लुभ्यंघेर्विमोहार्थे ।

४ । २ । १५९ ।

लूधूसूक्ष्मसरश्चरतैः ।

४ । ३ । २१२ ।

लूनविहानात्पशौ ।

३ । ४ । ११४ ।

लट् शेषेऽयदौ । ४ । ४ । ११८ ।

लेखे । २ । २ । १२८ ।

लेङ् यदि । ४ । ४ । १३२ ।

लेङ् चोर्ध्वमीहूर्तिके ।

४ । ३ । २८७ ।

लेङ् निमित्ते ऽवृत्तौ भूते च लृङ्

। ४ । ४ । १०८ ।

लेङ् तुमिच्छार्थं तुल्यकर्मके ।

४ । ४ । १८६ ।

लेङ् चोर्ध्वं सूहूर्नात् ।

४ । ४ । १२८ ।

लेटः क्लेट् । १ । ४ । ८७ ।

लेटि हेतौ । ४ । ३ । २८८ ।

लेट् स्ने । ४ । ४ । १२१ ।

लेखेः । १ । ४ । १०८ ।

लोकंपृथमच्यंदिनामभ्यासमि-

त्यधेनुमठयाः । २ । २ । ७६ ।

लोकज्ञातेऽत्यंतसाहचर्ये ।

२ । ३ । १२२ ।

लोकसर्वलोकात् ।

३ । २ । १५५ ।

लोः कृपः । १ । ४ । १८ ।

लोऽन्ययुष्मदस्मासु तिस्रल्लिङ्गि-

प्यस्यमिडवस्मः । १ । ४ । १ ।

लोऽज्ञोऽपत्येषु । २ । ४ । १४ ।

लोराभाहुरौरस् । १ । ४ । ८६ ।
 लोहितान्मयी कः ।
 ३ । ४ । १११ ।
 ल्येतेरित् । ४ । २ । ६ ।
 ॥ व ॥
 लृत्यसुखयातेः । ४ । ३ । १२ ।
 लृणये । ३ । ३ । ५१ ।
 लृतंहात् । २ । ४ । ४१ ।
 लृतसोर्षभाश्वद् ह्रासे ।
 ३ । ४ । १०४ ।
 लदस्सुपः क्यप् च । ४ । ३ । ७४ ।
 लद्धज्जोऽनः । ४ । २ । ६८ ।
 लममिदुरुदिलिहाद्दृहः ।
 ४ । २ । १८७ ।
 लन्चस्त्रन्सस्त्रन्सश्चन्सकस्यत्प-
 दिस्कंदाक्षी । ४ । १ । ८७ ।
 लन्यनुनासिकस्याः ।
 ४ । १ । २६६ ।
 लनरुष्यमत्वरसंघुषास्वनः ।
 ४ । २ । १५६ ।
 लयः प्राणिजातेरञ् ।
 ३ । ३ । १२ ।
 लयः शक्तिशाले । ४ । ३ । २१८ ।
 लयसि डतः । ३ । ३ । १६६ ।
 लयसि दंतस्य दत् ।
 ३ । १ । २०८ ।
 लयसि चतुस्त्रेर्हायणः ।
 २ । २ । १६८ ।

लयस्यमंत्ये । १ । ३ । १७ ।
 लरुर्णेद्रसुडसवशर्वरुद्रादान् ।
 १ । ३ । ५३ ।।
 लर्गातात् । ३ । १ । ११६ ।
 लर्षस्कादिष्ववस्करादयः ।
 २ । २ । ३८ ।
 लरुर्त्यति फलकारणे ।
 ४ । ४ । १२३ ।
 लरुर्त्यत्यनहोरात्रे ऽवोवधौ ।
 ४ । ४ । १०६ ।
 लरुर्त्ये अपपरिणा । १ । ३ । १५८ ।
 लर्णदूढादिभ्यष्टपयच ।
 ३ । ३ । ८ ।
 लर्णभ्रात्रनुपूर्वे । २ । १ । १२० ।
 लर्णात्कारः । ३ । ४ । १२६ ।
 लर्णी ब्रह्मचारी । ३ । ३ । १७४ ।
 लर्णै र्वर्णः । २ । १ । ७७ ।
 लर्णी सुञ् । ३ । १ । १३ ।
 लर्मणोऽचक्रात् । २ । ४ । २३ ।
 लर्षः । २ । ३ । ५० ।
 लर्षाकालेभ्यः । ३ । १ । ६६ ।
 लर्षादश्च । ३ । २ । १०७ ।
 लल इट् । ४ । २ । ३० ।
 ललनेऽपे वि । ४ । २ । १२८ ।
 ललादेरिडत्रयुणादेः ।
 ४ । २ । १३४ ।।
 ललितुंष्टिवेटर्षः । ३ । ३ । १४७ ।

बले । २ । २ । ८६ ।	वांनावी द्वित्वे । २ । २ । १९३ ।
बशिव्यधिव्यधिव्यप्रहिव्रश्चि- प्रच्छिभ्रजं क्किति । ४ । १ । ११६ ।	वांतमांतितमांतितोऽतियांति षट् । २ । ३ । ११३ ।
बशो न यच्छि । ४ । १ । ११८ ।	वां शसि । १ । २ । ४३ ।
बश्यपश्यवयस्यचेनुष्यागार्हप- त्यजन्यधर्म्यदृष्टमूल्यम् । ३ । २ । १९५ ।	वा । ४ । १ । ११० ।
बट्कयादसनासे । २ । ३ । ११ ।	वा । १ । २ । १८२ ।
बसनात् । ३ । २ । १३४ ।	वा । ३ । १ । ५५ ।
बसातेर्वा । २ । ४ । १९१ ।	वाः । १ । २ । १२८ ।
बसुराटोः । २ । २ । १०० ।	वाकर्मकात् । १ । ४ । ७० ।
बसेऽनूपाच्याङ् । १२ । ३ । १२३ ।	वाकोऽस्योऽः । १ । २ । २१३ ।
बस्तेर्दञ् । ३ । ३ । ३७ ।	वाक्यस्य परिवर्जने । २ । ३ । १६ ।
बस्नक्रयविक्रयेभ्यश्चः । ३ । २ । १२ ।	वाक्यार्धनिदाघावदाघं नास्ति । ४ । १ । १७२ ।
बस्नद्रव्यादृक्त् । ३ । २ । १६७ ।	वागालाटी । ३ । ३ । १२३ ।
बस्नांशभृत्यस्य । ३ । २ । १५९ ।	वागोऽप्राणि । २ । २ । ६३ ।
बहति रथप्रासंगात् । ३ । २ । १८२ ।	वाग्दिकूपश्यतो युक्तिदंडहरे । २ । २ । २४ ।
बहात्प्राप्तिहः । ४ । ३ । १५२ ।	वाग्नो । ४ । २ । १०४ ।
बहेस्तुरिट् च । ३ । १ । १४६ ।	वाङ् । १ । ३ । ८५ ।
बहेः प्रवेयं । १ । ३ । १२७ ।	वाङ् । १ । ३ । ८५ ।
बह्यपरिधं । ४ । ३ । २७५ ।	वाचसृज् । ३ । १५५ ।
बह्यामो गेश् । १ । ४ । ९४ ।	वाच्यमो वृती । ४ । ३ । १४४ ।
वांऽचोऽदिक् क्षियां । २ । १ । १३८ ।	वाच्यापि । १ । २ । १३२ ।
वांऽतिके । २ । १ । १०७ ।	वाढेऽप्युते लेङ् । ४ । ४ । ११९ ।
	वाणः । ३ । २ । १४३ ।
	वाणुमाघात् । ३ । ३ । २८ ।
	वातपित्तश्लेमसन्निधानाच्छम-

नकोपने । ३ । २ । १४८ ।
 वातदंतवलललाटादूलः ।
 ३ । ३ । ११८ ।
 वातायनेऽक्षे । १ । १ । ९८ ।
 वातानिसारपिशाचात्कक्च ।
 ३ । ३ । १६५ ।
 वातोष्ठः । ३ । २ । १२८ ।
 वादेश्च बुज् । ४ । ३ । २५२ ।
 वाद्यात् । २ । ४ । १ ।
 वाद्रेः । १ । २ । ४५ ।
 वाधारेऽनावस्या । ४ । ३ । ६३ ।
 वानाकस्य कथ्यच्छिद्रप्राप्तः
 कर्तरि १ । ३ । १६८ ।
 वानुपसर्गात्प्रलङ्गललवनूष-
 ननमालास्मां । ४ । १ । २०७ ।
 वानुयात् । १ । १ । ५५ ।
 वान्यवत्सशालात् । ३ । १ । ९९ ।
 वान्यार्थे । २ । २ । ११३ ।
 वान्येन । २ । ४ । ११७ ।
 वा भक्ष्याच्छादने मयट् ।
 २ । ४ । १६२ ।
 वाभ्यवपूर्वस्य । ४ । १ । १३३ ।
 वानदेठ्यं । २ । ४ । २३१ ।
 वानाद्यादेः खः । ३ । २ । १८४ ।
 वायुषः पितृतीर्यः । २ । ४ । २११ ।
 वारे कृत्वस् । ३ । ४ । ३२ ।
 वारुषे । २ । १ । २०५

वाशस्ये सद्भूतवत् । ४ । ४ । १०३ ।
 वाशद्योविद्युननागतयोर्जकौ ।
 ४ । १ । १९९ ।
 वागिजिह्वाश्चत्रथर्वयूनः
 पिठखठाके । २ । ३ । ६० ।
 वा शेषात् । ४ । ४ । १०९ ।
 वाश्वानावास्यायाः । ३ । १ । ९४ ।
 वाष्ट् आः । १ । २ । २१९ ।
 वासुवादेवार्जुनाद्बुच् । ३ । १ । १९४ ।
 वा स्वांगात् । १ । ३ । २६ ।
 वाहनात् । ३ । १ । १४४ ।
 वाहनादेरञ् । ३ । १ । १४३ ।
 वाहर्पत्यादिषु । १ । १ । १६२ ।
 वाच्ययद्युपकारणे । ३ । १ । १४५ ।
 वाच्याद्वाहणं । २ । २ । १७० ।
 विंशतिकात् । ३ । २ । १३५ ।
 विंशतेस्तेर्द्धिति । २ । ३ । ७३ ।
 विशतयादेस्तमडा । ३ । ३ । ८२ ।
 विकर्णच्छगलाद्वात्स्यात्रेये ।
 २ । ४ । ७ ।
 विकर्णकुषीतकात्काश्यपे ।
 २ । ४ । ६० ।
 विक्रारे । २ । ४ । १४६ ।
 विकारापत्येऽश्महितनाच्चो
 वा । २ । ३ । ७१ ।
 विकुशमिपरेच्छलं । २ । २ । १४३ ।
 विचाले च । ३ । ४ । २८ ।

विच्छेनङ् । ४ । ४ । ५८ ।
 विराभजः । ५ । ३ । १७५ ।
 विपं धनप्रतीतं । ४ । १ । २६० ।
 विदात् कित् । १ । ४ । ८६ ।
 विदिक् च । १ । २ । १७४ ।
 विदो लटो वा । १ । ४ । १०२ ।
 विद्दृशिश्रयःकात्स्न्ये यं ।
 ४ । ४ । १५० ।
 विद्याघेनिसंबंधाद्गुञ् । ३ । १ । १५८ ।
 विधिनिमंत्रणानमंत्रणाधीष्टसंप्र-
 श्नप्रार्थने । ४ । ४ । १६६ ।
 विध्यत्यनायेन । ३ । २ । १८८ ।
 विध्वस्तस्तिलासुदः । ४ । ३ । १५३ ।
 विनयादिभ्यः । ३ । ४ । १३६ ।
 विनेमास्तिस्रः । १ । ३ । १८३ ।
 विन्मतोऽश्लुक् णीष्टेयसि ।
 २ । ३ । ४५ ।
 विप्रलापे वा । १ । ४ । ५३ ।
 विभेतेर्भाषच् । ४ । १ । १८२ ।
 विमुक्तादेरण् । ३ । ३ । १७७ ।
 विरामेऽगिदनाङ् चाद्यरावानु
 नासिकः । १ । १ । ६८ ।
 विरोद्धद्वयमभेदे । २ । १ । ८४ ।
 विवथवीथधात् । ३ । २ । १६ ।
 विशाखाषाढान्मथदंष्ट्रे ।
 ३ । १ । १२० ।
 विशालविशंकटविकटसंकटोरक

प्रकटनिकटावकटावकुटारा-
 खटीटावनाटावञ्चटनिवि-
 हनिविरीसचिक्चिकिनचि-
 पिटचिल्लविल्लचुल्लोपत्य-
 काधित्यकाः । ३ । ३ । १०६ ।
 विशिपदिहृह्रिपूरिसमापोऽना-
 त्सपूर्वंपदात् । ३ । २ । १९२ ।
 विशिपतिपदिस्कंदाद्वीप्सा-
 नीक्षणये । ४ । ४ । १६२ ।
 विशुनिभक्षाश्रयाय । ४ । २ । २१६ ।
 विशेषणं क्यभिचार्येकार्थं कर्म
 धारयश्च । २ । १ । ५८ ।
 विशेषणसर्वादिसंख्यं बहुव्रीही
 । २ । १ । ११० ।
 विशेषणं । १ । १ । ५५ ।
 विश्रमो घञि । ४ । १ । २३४ ।
 विश्रवसो नङ् खणी । २ । ४ । ५० ।
 विश्रवस्य नदे । २ । २ । ८८ ।
 विष्णुणलक्ष्मणी । ३ । ३ । १२८ ।
 विष्टाराभिनिष्ठानं छंदो षर्थे ।
 २ । २ । १५४ ।
 विच्छवदेवसर्वादेर्द्धद्विगंचि क्ती ।
 २ । २ । ६५ ।
 विसर्जनीयस्य । १ । १ । १६१ ।
 विसारिणो मत्स्ये । ३ । ४ । १४० ।
 विहायसो विहश्च । ४ । ३ । १६० ।
 वीप्सायां । २ । ३ । ८

वीर्यलक्षणैर्भवेत्प्रभिनना ।	वेङ्गजैः । १ । २ । ८२ ।
१ । ३ । १११ ।	वेणुकादिभ्यश्छण् । ३ । १ । १५६ ।
वृजधरे चोपादेः । ३ । ४ । ८९ ।	वेतनादेर्जावति । ३ । २ । ११ ।
वृजशिष्यदंष्ट्रमाणवे । ३ । १ । १५५ ।	वेतेः प्रलने । ४ । १ । १८४ ।
वृजाजोवे । २ । १ । ४६ ।	वेत्तिच्छिद्भिदः कित् । ४ । ३ । २६० ।
वृर्वखे । ४ । ४ । ३० ।	वेत्तोर्वा । २ । ४ । ८२ ।
वृक्षासनं विष्टरः । २ । २ । १५५ ।	वेदक्तिनो ङी । १ । ३ । ५८ ।
वृत्तिसर्गातायने । १ । ४ । २२ ।	वेदेन्द्रास्त्रणम् । २ । ४ । १८४ ।
वृत्तोऽपपाठोऽनुयोगे । ३ । २ । ६५ ।	वेधंय् । ४ । २ । १२१ ।
वृदारकनागकुंजरैः । २ । १ । ११० ।	वेधयापाह्लाशाच्छासो यिक् ।
वृहस्प च ज्यः । २ । ३ । ४८ ।	४ । १ । २०० ।
वृहद्गुनि । २ । ४ । २० ।	वेश्च स्वनोऽशने । ४ । २ । २२४ ।
वृहो यूनानन्यार्थप्रकृती ।	वेश्शीङ् विजो देशे । ४ । ३ । ९३ ।
२ । १ । ८१ ।	वेष्टिचेष्टो वा । ४ । १ । १०३ ।
वृहथस्सख्यात् । १ । ४ । २० ।	वैकात् । ३ । ४ । १०६ ।
वृषसुयामयमुंदात् किञ्छश्च	वैकादुञ्चयं । ३ । ४ । २१ ।
। २ । ४ । १९८ ।	वैदूर्ये । ३ । १ । १६८ ।
वृषाश्वयोर्गैशुने । २ । ३ । ३८ ।	वैरंगिकः । ३ । २ । ११९ ।
वृषीयत्वेष्यो लुग्वा । ४ । ४ । १५३ ।	वैरे देवासुरादिभ्यः । ३ । १ । १४८ ।
वेः । ४ । २ । २३५ ।	वैशस्त्रवैभाजिन्ने । ३ । २ । ५० ।
वेः खुल्लगाः । २ । १ । २३१ ।	वैषमोक्षश्श्वसः । ३ । १ । १० ।
वेः पाद्विक्षेपे । १ । ४ । २४ ।	वोत्तरपदेऽर्थे । ३ । ४ । ४१ ।
वेः स्कन्दोऽक्तयोः । ४ । २ । २३२ ।	वोऽनहुत्तुरोः । १ । २ । १२१ ।
वेकः । ४ । २ । २ ।	वोपकादेः । २ । ४ । ११४ ।
वेः कृजः शठदे चानाशे । १ । ४ । ५१ ।	वोपमानात् । २ । १ । २०६ ।
वेकोऽनीशङ्गीयुठयजः । २ । २ । ८२ ।	वोपसर्गात् । १ । ३ । १०९ ।
वेऽजेः । १ । २ । ८२ ।	वोभोर्णात् । २ । ४ । १५९ ।

वोयुवोऽस्त्रियाः । १ । २ । ३१ ।	ठयति ह्युतेऽगतिर्हिंसाशब्दे ह्यव-
वोरकः । २ । ३ । ३४ ।	श्रुचापरस्परान्योन्येतरतरे ।
वोर्षोऽह्लादेर्लघोरिति ।	१ । ४ । ७६ ।
४ । २ । ६९ ।	ठयन्नेर्भुवो भूते । ४ । ३ । १८६ ।
वोर्षा । ४ । २ । २२ ।	ठययो व्रीर्धनः । ४ । ३ । २७३ ।
वोर्णा । ४ । १ । १४६ ।	ठयाप्रादिभिर्गीर्षैस्तदनुक्तौ ।
वोर्ध्वं द्रष्टृद्वयसद् । ३ । ३ । ६२ ।	२ । १ । ६४ ।
वोर्ध्वात् । २ । १ । २२३ ।	ठयादिभ्यश्चिण्ठी ।
वोशनेऽशनक्षधोभगोभोस्वम-	३ । १ । २८ ।
श्चैकामंत्रयो । १ । २ । १२१ ।	ठ्यादाजोऽपरान्ते । १ । ४ । ७१ ।
वोशीनरग्रामात् । ३ । १ । ३० ।	ठयाधेः प्रतीकारे ।
वोऽस्योऽमफेनादुह्मि । ४ । १ । ४६ ।	३ । ४ । ५ ।
वोऽनुचोऽनाप्येऽचः ।	ठयाप्ती । २ । १ । ३२ ।
४ । १ । ५७ ।	ठयाप्ती सात् । ३ । ४ । ५७ ।
वो प्रथनेऽशब्दे । ४ । ३ । ४२ ।	ठयाप्ती भावेऽनञिन् ।
वो वर्तिका । १ । ३ । ८७ ।	ठ्याभये लस् । ३ । ४ । ४ ।
वो विचकषकतयस्त्रन्भलसः ।	ठयुदः । २ । १ । २१३ ।
४ । ३ । २४५ ।	ठयुदस्तपः । १ । ४ । ५९ ।
वो विष्करो वा । ४ । २ । २१७ ।	ठ्युपे शीङ्गः कने । ४ । ४ । ४४ ।
वोष्ठीती सभासे ।	ठ्युष्टादिष्वन् । ३ । २ । ७६ ।
१ । १ । ८८ ।	ठ्योऽलिति । ४ । १ । १८० ।
व्यंजनैरुपसिक्ते । ३ । २ । २४ ।	ठयोऽठ्याघोभोभगोः ।
ठयः । ४ । १ । ११३ ।	१ । १ । १५३ ।
व्यक्तवाचां सहोक्तौ ।	व्रजनद्राह् शात् कः ।
१ । ४ । ५२ ।	३ । १ । ३१ ।
ठयतिहारे ञः । ४ । ४ । ६६ ।	व्रज्यजः षण् । ४ । ४ । ६८ ।
व्यतिहारे मेऽस्तुल्यकर्तृके ।	व्रताभीष्टये । ४ । ३ । १८३ ।
४ । ४ । १४३ ।	

प्रश्चधस्संस्तु ममृजयजराजभा-
जच्छयः षः । १ । २ । ७० ।

प्रसहस्तिरागपत्न्याद्वर्धसः ।
२ । १ । १४७ ।

प्रातस्फादस्त्रियां ।

३ । ४ । १४२ ।

प्रीतीनञ् । ३ । २ । १४ ।

प्रीजः । २ । ४ । १२३ ।

प्रीहाद्यतोऽनेकावः ।

३ । ३ । १५३ ।

प्रीहितुंदादेरिलश्च ।

३ । ३ । १५६ ।

प्रीहिशालेर्दण् । ३ । ३ । २६ ।

प्रेरतेऽप्राभर्गादेः ।

२ । ४ । १०७ ।

प्रिङ्ग्योऽमुख्यकात्पूगात् ।

३ । ४ । १४९ ।

॥ शः ॥

शकृत्तराजवारस्थिलजंगलकांता-

रादिनाहते च । ३ । २ । ८९ ।

शङ्किसिंधवादिशलातुरायप-

च्छय् । ३ । १ । २०९ ।

शः । ४ । २ । २३९ ।

शकटादण् । ३ । २ । १८६ ।

शकलादेर्द्विहात् । ३ । १ । २९ ।

शकलकर्दमाहा । २ । ४ । २२२ ।

शकादिभ्यश्शुक् ।

२ । ४ । १०४ ।

शकृत्स्तंभाद्वत्सप्रीही कृजः ।

४ । ३ । १३० ।

शकेः कर्मणि । ४ । २ । १५३ ।

शक्प्रच्छिविन्द्रियहन्वसिघस्य-

बोऽश्चिप्रिशोड्डीकृषट्को-

द्वृतः । ४ । २ । १७६ ।

शक्तार्थवषड्हनमरुस्वस्तिस्वा-

हास्वधाहितैः । १ । ३ । १२४ ।

शक्तियच्छेष्टीकण् । ३ । २ । ५९ ।

शक्तिलांगलांकुशयष्टितोमरघ-

नुर्घटाग्रहः । ४ । ३ । १२४ ।

शक्ती लङ् च्यप् । ४ । ४ । १३५ ।

शतषष्ठेः पथषट् । २ । ४ । १७८ ।

शतरुद्रापोनपादपाक्षपातस्त्

चातः । २ । ४ । २०८ ।

शताहा । ३ । २ । १३९ ।

शतादिमासार्धनाससंवत्सरात् ।

३ । ३ । ८३ ।

शतुः कसुः । १ । ४ । १०३ ।

शन्शद्विशतेः । ३ । ३ । ६६ ॥

शपनाथशिङ्भुजादुपलभना-

शीर्जिज्ञाना प्राणे ।

१ । ४ । १२ ।

शप् श्यात् । १ । २ । १७ ।

शफसरुद्राजादात्रेये ।

२ । ४ । ४४ ।

शठदादेः कञि वा । ४ । १ । ३८ ।	शर्करादेरण् । ३ । ३ । ४३ ।
शठदप्रयासंपत्ससृद्धिसृद्धयर्थाभा- षात्प्रयासंप्रतिसुत्पश्चाद्यु- गपद्यथासदृक्शाकल्यान्तेऽ	शर्करायाष्टण् ङात् च । २ । ४ । २०१ ।
ठययं । २ । १ । १८ ।	शर्धललाटवालात् हाकपाजः । ४ । ३ । १५४ ।
शमष्टकदुषद्विषद्रुहदुहयुजत्यत्र- रणमजाम्याहनागुरुधोनञ् ।	शर्नमः । १ । २ । ६१ ।
४ । ३ । २४२ ।	शलालोर्वा । ३ । २ । ५४ ।
शमां दीर्घाऽष्टानां ।	शल्यनुस्वारः । १ । १ । ११० ।
४ । २ । ६३ ।	शशिधृषः प्रागल्भे । ४ । २ । १४६ ।
शमोऽदर्शने । ४ । १ । २०३ ।	शस्त्रजीविसंघाद्ऽपक्व वा । ३ । ४ । १४३ ।
शम्या करी । ३ । ४ । १०१ ।	शस्यचः । २ । २ । १३१ ।
शम्या लुक् । २ । ४ । १५० ।	शस्यक् । १ । १ । ५८ ।
शयवासिवासेऽकालात् । २ । २ । १८ ।	शांदांमांषधान्निशानाःर्जवजि- ज्ञासावैरुप्यर्हैः । ४ । १ । ५ ।
शरः । १ । १ । १२२ ।	शाकटशाकिनौ क्षेत्रे । ३ । ३ । २४ ।
शरदादेः । २ । १ । १५१ ।	शाकलात्संघघोषांकलसणे वा । ३ । १ । १५३ ।
शरदः कर्मणि आहुँ	शाकीपलालीदद्राह्रस्वश्च । ३ । ३ । १२७ ।
३ । १ । ६७ ।	शाखादेयः । ३ । ३ । ३९ ।
शरदो वुञ् नाञ्चि । ३ । १ । ९० ।	शाणात् । ३ । २ । १४० ।
शरदृक्कुनकरणाग्निशर्मकृष्णद- र्माद्भृगुवत्सवसिष्ठवृषगणब्रा- ह्मणायायणे । २ । ४ । ३६ ।	शाठिदकदारिकलालाटिककौ- क्कुटिकाः ३ । २ । ४७ ।
शराद्येकाचः । २ । ४ । १६३ ।	
शरि वा । १ । १ । १६४ ।	
शरोऽनु द्वे । १ । १ । ११५ ।	

शालिकामिभस्याचरीशित्तमो-

णः । ४ । ३ । ११० ।

शालीन कौपीनात्विजोनाः ।

३ । २ । १७७ ।

शाल्यः । १ । २ । ११ ।

शासः क्लृप्त्यङ् हलोत् ।

४ । १ । २४० ।

शास्युधिदृशिधृषिसृषः ४४ १२२ ।

शास्वसि घस्मिक्तस्यामक्

सातोऽप्रहुपदात् । १ । २ । ६५ ।

शास्वज्रुजुषस्त्वेत्यदुपान्त्या-

दनृक्त्वृत्तः । ४ । ३ । ७९ ।

शिक्षादेश्चाण् । ३ । १ । १३६ ।

शिक्षामीमांसासामक्रमपदाद्बुच्

२ । ४ । १८० ।

शिखायाः । २ । ४ । १९९ ।

शिदङ्गिद्ल् । १ । १ । ४९ ।

शिरसोऽव्ये तद्धिते शीर्षन् ।

२ । ३ । ४२ ।

शिरीषाट्कण् । २ । ४ । २०० ।

शिलाया ढञ् । ३ । ३ । ३८ ।

शिलालिपाराशर्याकटभिक्षुसूत्रे

३ । १ । १८७ ।

शिलपं । ३ । २ । ५५ ।

शिवाद्युष्यंथकवृष्णिकुरुभ्योऽप-

त्येऽण् । २ । ४ । ४६ ।

शिशुद्वित्वकृपिवितुदोष्वः ।

४ । २ । १८६ ।

शीङोरत् । १ । ४ । ९१ ।

शीङ्स्थासोऽधेराधारः । १ । ३ । १२२ ।

शीङ्डीङ् पूङ् स्विष्टिदिद्विष-

द्वेषो नः । ४ । १ । १५४ ।

शीतकोष्णकौकारिणि । ३ । ३ । १०३ ।

शीतोष्णाद्दृत्तौ । ३ । ४ । ११३ ।

शीतोष्णतृपादसह आलुः ।

३ । ३ । ४८ ।

शीर्षं कुमाराणिन् । ४ । ३ । ११८ ।

शीर्षेदाद्यौ वा । ३ । २ । १८७ ।

शीर्षोऽचि । २ । ३ । ४४ ।

शीलं । २ । २ । ६२ ।

शीले जाते । ४ । ३ । १८८ ।

शुगाभ्यां भारद्वाजे । २ । ४ । ४८ ।

शुङ्किादेरण् । ३ । १ । १६३ ।

शुनीस्तमाद्दे टः । ४ । ३ । १४८ ।

शुनोऽतेः । २ । १ । १७३ ।

शुनो दीर्घः । २ । २ । ८५ ।

शुभ्रादिभ्यः । २ । ४ । ५८ ।

शुष्यः कं । ४ । १ । २५७ ।

शुष्कघूर्णंरुक्तादाप्यात् पिबस्त-

स्मिन् णं । ४ । ४ । १७१ ।

शूष्कवोऽनुनासिके च । ४ । १ । ४१ ।

शून्यशून्योदन्यनम्याः । ३ । २ । २११ ।

शूर्पादञ् । ३ । २ । १३३ ।

शूलोरुयक्षैरेयदाधिकौदशिव-	श्लथकली । ४ । १ । १५७ ।
रकौदशिवतं । २ । ४ । २३८ ।	श्वगणाद्वा । ६ । २ । १० ।
शंखलकः करभे । ३ । ३ । ११२	श्वस्तत् च । ३ । १ । ७२ ।
शं गादारकः । ३ । १४३ ।	श्वशुरः श्वश्रूभ्यां । २ । १ । ८६ ।
शतं पक्षे हृदिः क्षीरे । ४ । १ । १३४ ।	श्वशुराद्यः । २ । ४ । ८४ ।
शदू प्रां लिट्य वा । ४ । १ । १११ ।	श्वखलादिभ्योऽजिन् ।
शवृ दाराकः । ४ । ३ । २२८ ।	२ । ४ । १४४ ।
शेक मुच्छलांगुलेषु नास्ति शुनः ।	श्वयुवन्नघोनां वस्येसुप्युश् ।
२ । २ । २५ ।	१ । २ । १४८ ।
शेवलसुपरिविशालवरुणार्यना-	श्वयत्यश्वत्पतोऽङ्घ्रयगुंफ ।
देवृतीयात् । ३ । ४ । ८६ ।	४ । १ । ७ ।
शेषात् सिद्धनंदिनः । २ । १ । २२९ ।	श्वश्रुश्रुयसश्रुवोवसीयसनिश्रुश्रुय-
शेषोऽप्राणी । २ । १ । १०० ।	सुपुरुषायुषगोष्ठश्वद्विस्ताव-
शेषेऽप्रांतकल पाठे वा । ४ । २ । २४४ ।	त्रिस्तावा । २ । १ । १८३ ।
शोकापनुदतुंदपरिमृजस्तंवेरम-	श्राक्शेरातः । ४ । २ । ४७ ।
कर्षे जपास्त्रुखाहरालस्यहृस्ति-	श्यात्तन्ठयधास्तुसंस्त्यवसावहृ
सूचकाः । ४ । ३ । १७३ ।	तीरश्चमः ४ । ३ । १००० ।
शोशयेतैतहरिमभरतरोहिता	श्यावारोकाद्वा । २ । १ । २१० ।
द्वर्षासोनश्च । १ । ३ । ६२ ।	श्राणामांसौदनाद्वाः ।
शो यः । ४ । २ । ८४ ।	३ । २ । ७० ।
शो प्रते । ४ । २ । ११० ।	श्राद्धमद्यभुक्तं डेनी ।
शौनकादिभ्यो जिन् । ३ । १ । १७४ ।	३ । ३ । ८९ ।
श्रमवतो वा । १ । ३ । २२ ।	श्लाघन्हुङ्स्थाशपा प्रयोज्ये ।
श्रयन्पुत्र्यम् । १ । १०९ ।	१ । ३ । १४८ ।
श्रमययंघोन्लुकं च । ४ । १ । ६५ ।	श्लादेरौ । २ । ३ । ८९ ।
श्रवसाश्वत्थान्नास्न्यः । १ । ४ । २३८ ।	श्लयादिस्वठवचः किति ।
श्रविष्ठापाठाच्छ्रवच । ३ । १ । ८५ ।	४ । १ । ११५ ।

शिवस्यस्वदोऽनुवचश्च कर्तरि

भूते । १ । ४ । ८१ ।

श्रितादिभिः । २ । १ । ३३ ।

शिलषः । ४ । २ । ५ ।

शिलषशीङ्स्थान्वाज्वास्वसजन्तु-

हारंभात्कः । ४ । ३ । ५२ ।

श्रीशमीश्रिखाशालोर्णामत्वभि-

जिह्विदभृतो गोत्रे णो यञ् ।

३ । ४ । १४६ ।

श्रुत्तुद्रुप्रमुचयोर्वा ।

४ । १ । ९८ ।

श्रुवोप्रत्याङ्कः । १ । ४ । ४४ ।

श्लुक् । १ । २ । ५ ।

श्लुकच कुलिजात् ।

३ । २ । १७२ ।

श्लुगप्रयुक्ते । २ । ४ । २२६ ।

श्लुगंचेः । ३ । ४ । ४७ ।

श्लुगुसि । ४ । २ । ३७ ।

श्लुगबहुल । ४ । १ । १२ ।

श्लुगवा । २ । २ । १३७ ।

श्लुग् द्विगोरलुघोऽनपत्येऽज्या-

यादेः । २ । ४ । १५ ।

श्लुग्मानात् । ३ । ३ । ६३ ।

श्लुग्वाध्यावानुवाके ।

३ । ३ । ७६ ।

श्लुचीगेनत् । १ । १ । ५२ ।

श्लुकचाजिनात् । ३ । ४ । ७२ ।

श्लुष् टुस्ती नांतरे ।

१ । २ । ५१ ।

श्लुष्युत्तरपदस्य षकम् ।

३ । ४ । ७१ ।

श्चे । १ । २ । १३८ ।

श्रेययादिः कृतादिभिश्चषी ।

२ । १ । ६६ ।

श्लेले यक् । ४ । ३ । १९ ।

श्वेताश्वश्वतरगालोडिताहा-

रकस्याश्वतरैतकलुकच ।

४ । १ । २९ ।

श्वेर्वा । ४ । १ । १२३ ।

श्येनंपातातैलपाते ।

२ । ४ । २९८ ।

श्षोऽचः । १ । २ । १४६ ।

श्रोऽनोऽहल्वमात् ।

१ । २ । १४७ ।

श्रयोऽलुचि । १ । २ । ४८ ।

श्रोत्रियो वा लुंदोऽज्यायी ।

३ । ३ । ९१ ।

श्रोतोऽच उपसर्गात् ।

४ । २ । ११३ ।

श्रो वायुवर्षानिधृते ।

४ । ४ । ५ ।

श्रुश्चुस्त्वोः । १ । १ । १३७ ।

॥ च ॥

वट्कतिकतिपयात् प्यट् ।

३ । ३ । ७८ ।

वटः कस्ति । १ । २ । ६६ ।

वचनासादृश्यव्याः ।

३ । २ । १११ ।

वचनासायवयवौ । ३ । २ । १०४ ।

बह्वन्धृतराधोऽणि ।

२ । ३ । ७६ ।

वष्टी । १ । ३ । १८९ ।

वष्टी चानादरे । १ । ३ । १८३ ।

वष्टयवत्तात् । २ । १ । ४३ ।

वष्टयाः स्थानेऽतेऽलः । १ । १ । ४७ ।

वष्टयादेरनादेः । ३ । ८४ ।

वष्टया रूपवत्वरट् । ३ । ४ । ३ ।

वष्टया आक्रोशे । २ । २ । २२ ।

विच्छिन्ति पूजिकथिकुम्भिकथ्ये-

तर्थाऽङ् । ४ । ४ । ८२ ।

वीनवरुणेऽग्नेरीः । २ । २ । ३४ ।

दुष्वाग्नेः । २ । २ । ४८ ।

ष्टीष्ट । १ । १ । १३८ ।

ष्टिवेष्टो वा । ४ । १ । ८० ।

ष्टिवृक्षम्वाचनः । ४ । २ । ६४ ।

ठणानं नाम्नि । २ । २ । १५३ ।

ठयतः । २ । ४ । ५५ ।

॥ सः ॥

संकटाभ्यां । २ । १ । १४८ ।

संख्यः । ४ । ३ । ११५ ।

संख्याकात् सूत्रे । २ । ४ । १८२ ।

संख्यादतेश्चाश्लिष्टेः कः ।

३ । २ । १२६ ।

संख्याताद्वाहृश्च । २ । १ । १८० ।

संख्यादेर्गुणात् । ३ । ४ । ४९ ।

संख्यादेश्चाहृदलुचः । ३ । २ । ७८ ।

संख्यादेः पादादिभ्यो दानदं

हेचकलुक् च । ३ । ४ । ६६ ।

संख्याधिक्याभ्यां वर्षस्याभावि-

नि । २ । ३ । ९९ ।

संख्याने । २ । १ । १०६ ।

संख्यापूरणे षट् । ३ । ३ । ७६ ।

सख्याया नदीगोदावयोः ।

२ । १ । १५६ ।

संख्याया धा । ३ । ४ । २७ ।

संख्यायास्संघसूत्रपाठे ।

३ । २ । १६१ ।

संख्यालपा समासे । २ । १ । १२२ ।

संख्यावंशयैश्च पूर्वपदार्थे ।

२ । १ । ८ ।

संख्याविसायाद्दृश्याहन्तौ ।

१ । २ । १४२ ।

संख्याठयसर्वांशात् । २ । १ । १८१ ।

संख्याठयघादंगुलेः । २ । १ । १८५ ।

संख्यासंभद्रान्मतुर्कुर । २ । ४ । ५१ ।

संख्यासनाहारे च द्विगुश्चाना-

न्ययं २ । १ । ६१ ।

संक्षेपाहोपवादात् । ३।४।६२ ।
 संक्षोदकपांडुकुटवाङ्गुणेः ।
 • २ । १ । १४१ ।
 संनतेऽर्थे । ४ । ३ । ४७ ।
 संज्ञेऽनुपत् । ४ । ४ । ४७ ।
 संज्ञातं तारकादिभ्यः इतः ।
 ३ । ३ । ११४ ।
 संज्ञवी करले । ४ । ३ । २७१ ।
 संज्ञानावे बभुः । ४ । ४ । ८५ ।
 संनिवे । १ । ४ । ३० ।
 संपदादिभ्यः स्तिन् क्विप् ।
 ४ । ४ । ७२ ।
 संपर्युपात्कजस्सह भूषसमवाये ।
 ४ । २ । २११ ।
 संपादिनि । ३ । २ । ८८ ।
 संपदानाज्ञान्बन्नीषादबः ।
 ४ । ३ । ५७ ।
 संप्रतीर्ज्ञोऽस्मृती । १ । ४ । ४१ ।
 संप्राज्जानोऽज्ञाती । २ । १ । २२२ ।
 संबन्धिनां संबन्धे । १ । १ । ८ ।
 संज्ञबदवहरतीश्व । ३ । २ । १६८ ।
 संप्राठयेऽसम्पर्धात् । ४ । ४ । १२० ।
 संश्रमेऽसकृत् । २ । ३ । ७ ।
 संयोगस्यादि स्कीर्लुक् ।
 १ । २ । ८१ ।
 संवत्सरात्पर्वकले । ३ । १९ । ७७ ।

संवत्सरात्त्रयायवाष्टण् च ।
 ३ । १ । १०८ ।
 संबिप्राकृत् । १ । ४ । ३६ ।
 संबिप्राद् भुवोऽनाम्भुद् ।
 ४ । ३ । २६८ ।
 संबन्धं प्राप्तेऽर्थे । ३ । २ । ८४ ।
 संनदस्य बभिवधि । २ । २ । ६६ ।
 संसृष्टे । ३ । २ । २२ ।
 संस्कृते ३ । २ । ३ ।
 संस्कृते भक्षे । २ । ४ । २३७ ।
 संस्थानप्रस्तारतदंतकठिनांतेषु
 ष्यवहरति । ३ । २ । ७५ ।
 सकृत् । ३ । ४ । ३४ ।
 सङ्केकाद्योः । १ । २ । ५८ ।
 मकथ्यव्यसस्यांनि । २ । १ । १८७ ।
 सखित ऐ च । १ । २ । १३० ।
 मखिवसिगूताद्यः । ३ । ३ । १६ ।
 सजूरहृस्वोऽतिप्यक्स्त्रं षुष्वां-
 षोरिः । १ । २ । ७२ ।
 सट्टर्षीर्षा लिङः । १ । ४ । ११२ ।
 सति । ४ । ३ । २१७ ।
 सतीर्थ्यः । ३ । २ । ७७ ।
 सतीष्ठाऽर्थात् । ४ । ४ । १५२ ।
 सत्सपिंडेषिषवः स्थाने वा ।
 १ । १ । १५ ।
 सत्यागदास्तीः कारे । २ । २ । ७३ ।

समः स्कुमिप्रलुक् च ।

१ । १ । १५२ ।

समानामेकः । २ । १ । ८१ ।

समानादिलोकोत्तरपदाद्यात्मा

• दिभ्यष्टण् । ३ । १ । ६४ ।

समायाः खः । ३ । २ । १०५ ।

समासे समस्तस्य ।

१ । १ । ११३ ।

सनिध आधाने टेभ्यसा ।

३ । १ । १३९ ।

सनि सुष्टौ । ४ । ४ । ३४ ।

समीपे । २ । १ । १४ ।

समुद्यजः पगी । ४ । ४ । १५ ।

समुद्रान्नायोः ।

३ । १ । ४० ।

समूलाद् एनश्च । ४ । ४ । ११४ ।

समूहान्धसवेले । ३ । २ । ४१ ।

समेऽर्धे । २ । १ । २६ ।

समो गिरात् । १ । ४ । ३१ ।

समो ज्ञोऽस्मृतौ वाप्ये ।

१ । ३ । १३३ ।

समोऽतिस्वरतिश्रुद्दृशिवद्गम-

न्धः । १ । ४ । ५६ ।

समो वा । ४ । ३ । ८३ ।

सम्राजः क्षत्रिये । २ । ४ । ८१ ।

सम्राट् । १ । १ । ११३ ।

सयसिते । ४ । २ । २२८ ।

सरजसो पशुनानुगधं ।

२ । १ । १५१ ।

सरूपद्रुत्रे रःष्ट्रवत्सर्वे ।

३ । १ । १९६ ।

सरोऽनोऽश्नायसो जातिना-

ज्ञोः । २ । १ । १११ ।

१]

सतिंशास्ति लिदद्युत्पुष्यादेः ।

४ । ३ । ११ ।

सतिंगलहपणः प्रजनाक्षेयत्वे ।

४ । ४ । १६ ।

सतीन् नशजेष्टुरप् ।

४ । ३ । २६१ ।

सर्तर्धो वेगे । ४ । २ । ५९ ।

सर्वमहतष्टण् । ३ । २ । २१९ ।

सर्वजनात्खञ्ज् । ३ । २ । २०० ।

सर्वाणो वा । ३ । २ । २२०

सर्वादेरिन् । ३ । ३ । १६३ ।

सर्वात्सहस्रव । ४ । ३ । १४२ ।

सर्वादेः पथांगकर्मपत्रपात्रशरा-

वाहृयापिनि । ३ । ३ । ५३ ।

सर्वादिस्रर्वाऽसुपि पुमान् ।

२ । २ । ४० ।

सर्वादिर्ज्यस्येः स्मिन्सोत्स्मै ।

१ । २ । १६६ ।

सस्रह्वत्स्यैल्लुटो वानितौ ।

१ । ४ । १९ ।

सशुद्धयशरि १ । १ । १६३ ।

ससर्वादेशशुक् ।

२ । ४ । १८१ ।

सस्त्री प्रशस्ते । ३ । ४ । १२४ ।

सस्वाद् गुहात्परिजाते ।

३ । ३ । ८६ ।

सस्समानस्य धर्मादिषु च । २ ।

२ । १८८ ।

सहलुभेच्छरुपरिपास्ति । ४ ।

२ । १६२ ।

सहसकसहितसंहितलक्षमणवा-

देः । १ । ३ । ७३ ।

सहस्रशशतमानादश् । ३ । २ । १२८ ।

सहस्याकालेऽव्ययीभावे । २ ।

२ । १११ ।

सहातुल्ये । २ । १ । १३१ ।

सहादिपहाद्वा । ४ । ३ । ८८ ।

सहायाद्वा । ३ । ३ । ११ ।

सहायेन । १ । ३ । १२८ ।

सहितश्रेणोऽस्यौः । १ । १ । ८१ ।

साकांक्षे वा । ४ । ३ । २१० ।

साहादाद्यधि । १ । १ । ३५ ।

सात्मेतेत् । १ । १ । १ ।

सादेहश्च । ३ । १ । ५८ ।

साधनं कृता । २ । १ । ३७ ।

साधुनिपुणेनार्थायाम् । १ । ३ । १७३ ।

साधौ । ४ । ३ । १८४ ।

साप्यानाप्याल्लक्ष्यत्सार्थाः

कर्मभावे । ४ । ३ । ५५ ।

सामानः । १ । २ । १७६ ।

सामीप्येऽप्योऽध्युपरि । २ । ३ ।

७ ।

साम्भ्रूय्यास्भयानितौ ज्यौद्विषा-

द्विबाह्वलिः । २ । ४ । २६ ।

सायंदिप्रोऽज्ञेऽप्येऽप्यथात् ।

३ । १ । ७४ ।

साल्वाद्गौयवाग्वपत्तौ । ३ ।

१ । ४५ ।

साल्वांश्चाश्नककलकूटप्रत्ययधा-

दिञ् । २ । ४ । १०१ ।

सावतोश्च । १ । २ । ३७ ।

साबारैषः । ४ । २ । ६६ ।

सास्य पौर्णमासी । २ । ४ । २०३ ।

सिकताशर्करात् । ३ । ३ । १३१ ।

सिचो न यञि । १ । २ । ६२ ।

सिद्धत्यथातोः । १ । १ । ६४ ।

सिध्यतेरज्ञाने । ४ । १ । १८० ।

सिध्मादिरुक्कृद्गन्तोः । ३ ।

३ । १२० ।

सिन्धवपकरात्काथौ । ३ । १ ।

८१ ।

सिपि दश्च वा । १ । २ । ७३ ।

सिर्लुङि । ४ । ३ । २ ।

सिद्धी तद्धि । ४ । १ । १६२ ।

सिद्धिद्वयैरभ्यः । १ । ४ । १८७ ।

सीकः १ । ४ । १ । १६० ।

सीतया ? संगते । ३ । २ । १०७ ।

सीम्बेत्तान्याम् । १ । ४ । ११४ ।

सीपूवहोऽहोऽहोः । ४ । २ । २३० ।

सुत्तमपापमन्त्रपुत्रात्कृजः । ४ ।

३ । १९१ ।

सुखादेः । ३ । ३ । १६७ ।

सुखादेर्भुञ्जि । ४ । १ । ३७ ।

सुगदुर्गमाघारे । ४ । ३ । १६२ ।

सुङ् पदं । १ । १ । ६२ ।

सुधो वा । १ । १ । १७७ ।

सुधर्वैः कावे वा । १ । ३ । १७७ ।

सुध्वार्थे संख्या संख्या संख्याये

सुध्वीहिः । २ । १ । १ ।

सुत्रमुषोस्तुस्तुभोऽत्वप्यद्वेः ।

४ । २ । २२० ।

सुजस्यसनि । १ । २ । ६३ ।

सुदुर्भ्यः । ४ । २ । २०८ ।

सुप इवे । ३ । ३ । १ ।

सुपः कर्तुः कास्यः । ४ । १ । १७ ।

सुपः प्राग्वहोर्वा । ३ । ४ । ७८ ।

सुपि वा । १ । १ । ८२ ।

सुपुपा समासोबहुलम् । २ ।

१ । १ ।

सुप्यसंख्येयः । २ । १ । ८२ ।

सुप्रमाह्यस्त्रुत्रवलितमगानध-

प्रियात्तुपोऽहवेऽचीत्स्त्रुस-

कञ् सुवः । ४ । ३ । १५६ ।

सुप्रो क्वनिप् । ४ । ३ । २०२ ।

सुप्राम्नसीवीरेषुकिञ् । १ । ४ ।

७६ ।

सुवर्णकार्योपणात् । ३ । २ । १४४ ।

सुरासीधोः पिशात् । ४ । ३ ।

११२ ।

सुसंख्याद्वाहस्यादेः पादस्य

लुक् । २ । १ । २०७ ।

सुसर्वाधाद्वाह्रत्स । २ । ३ । ८६ ।

सुसनातादीन्वृत्तति । ३ । ४४ ।

सुस्तिरठयाधिमतस्यबन्धे । ४ ।

४ । २ ।

सुस्तरिततृणशे।सात्तन्मनात् । २ ।

१ । २०० ।

सुसुदुर्दुर्गं नित्रानित्री । २ ।

१ । २२४ ।

सूक्तं पूर्वं । १ । १ । १०८ ।

सूक्तं सान्नि कः । ३ । ३ । १७५ ।

सूजद्विपाहंससत्रपरिप्रस्ये । ४ ।

३ । २२१ ।

सूत्पूतिस्तुःमेर्गन्धादिद्गुणे । २ ।

१ । २०४ ।

सूत्राभोजयुवनिसत्रिये । १ ।
३ । ६ ।

सूत्राद्वारणे । ४ । ३ । १२५ ।

सूर्यागस्त्ययोश्छे च । १ । ३ । ८० ।

सूर्याद्देवतायाम् । १ । ३ । ५४ ।

सूचरो यः । ४ । ४ । १८ ।

सूत्रश्राद्धे । ४ । ३ । ३१ ।

सूत्रद्रुशोऽमूल्यकि । ४ । २ ।
१९४ ।

सूत्रवृत्तुद्रुस्त्रोश्चलिटि । ४ ।
२ । १९३ ।

से कर्मकर्तरि प्राप्ते । ४ । १ ।
२४९ ।

सेधतेर्गती । १ । २ । ६४ ।

सेनाङ्गुद्रुजन्तु । २ । १ । ९८ ।

सेनाऽत्रास्ति । २ । ४ । १९३ ।

सेनाऽस्य ब्रह्मवर्ष्यतद्दृताः । ३ ।
२ । ११२ ।

सेादयंसमानोदर्यौ । ३ । १ ।
१०१ ।

सेमात्सुअः । ४ । ३ । १९२ ।

सेनिर्वासादस्य । ३ । १ । १९१ ।

सेवालुक् । ४ । १ । २४ ।

सेवीरेषुकुलात् । ३ । १ । ३९ ।

सेी वेतौ । १ । १ । १०३ ।

स्कम्भनः । ४ । २ । २३६ ।

स्कन्दस्वन्दः । ४ । १ । १५१ ।

स्कृच्छ्रनः । ४ । २ । १९ ।

स्त मन्वये । १ । १ । ६६ ।

स्तम्भोऽङ्घ्रिस्ततदधनिस्ततधे ।
४ । २ । २९२ ।

स्तम्भानु-भूमकन्भू-स्तुन्भू-भू-

स्कोशरनाच । ४ । ३ । २९ ।

स्तम्वाद् प्रश्न । ४ । ३ । २९ ।

स्तुम्भू-भू-भू-भू-भू-भू-भू-भू-

शिवोऽङ्घ्रि । ४ । ३ । ९ ।

स्तात्ता । १ । ३ । १६४ ।

स्तुतावुपात् । ४ । २ । २०५ ।

स्तेयाहन्त्यश्रोत्रम् । ३ । ३ । १११ ।

स्तोमेडट् । ३ । २ । १६५ ।

स्तोयज्ञे । ४ । ४ । ३६ ।

स्त्रिया । २ । १ । ८९ ।

स्त्रियाः । १ । २ । ४२ ।

स्त्रियां क्तिन् । ४ । ४ । ६१ ।

स्त्रियांनश्चि । २ । १ । २०९ ।

स्त्रियांश्लुक् । २ । ४ । ४३ ।

स्त्रिया पुंभो द्वन्द्वश्च । २ । १ ।
१५९ ।

स्त्रियासूधसानङ् । २ । १ । २२५ ।

स्त्रीपुंसात् द्वन्द्वश्च । २ ।

४ । १६ ।

स्त्रीवृद्धाद्गर्हणश्च । २ । ४ ।

१५ ।

स्-ोऽयज्ञे । ४ । १ । ४ । ४१ ।

स्थः कः । ४ । ३ । १७१ ।

स्थंडिले गृते व्रती । २ । ४ । २३६ ।

स्थः पथि मैत्रीदेवार्चासंगममंत्र-

• कुरणे । १ । ४ । ३३ ।

स्थलादिनामधुकभारचे । ३ ।

२ । ७० ।

स्थान्भयः कः । ४ । ४ । ५६ ।

स्थानान्तगोशालखरशालात् ।

३ । १ । १०० ।

स्थानिजुगः । १ । ३ । १३६ ।

[२]

स्थानिष्यकर्माधारे । १ । ३ ।

१६१ ।

स्थानीवानलाश्रये । १ । १ । ५० ।

स्थामाजिनान्ताच्छ्लुक् । ३ ।

१ । ८३ ।

स्थामनात् । २ । ४ । १३ ।

[२]

स्थासेनिसेधसिचञ्जां द्रव्यटि ।

४ । २ । २२१ ।

स्थूलदूरयवह्रस्वसिप्रसुद्रस्यल-

वादेरेङ् चकः । २ । ३ । ५६ ।

स्थेयप्रकाशने । १ । ४ । ३७ ।

स्थेराभासपिसकसोवरः । ४ ।

३ । २६६ ।

स्थोवा । ४ । ४ । ६५ ।

स्पर्धे । १ । १ । ४६ ।

स्पृहेर्वा । १ । ३ । १३९ ।

स्पृशोऽनुदकात् क्विप् । ४ । ३ ।

१७६ ।

स्फुरस्फुलोर्घञि । ४ । १ । १८२ ।

स्फुरस्फुलोर्निर्नेः । ४ । २ । २३४

स्मयेष् । १ । २ । २०५ ।

स्महतः । १ । २ । १३५ ।

स्मृत्यर्धेऽयदिहृत् । ४ । ३ । २०९ ।

स्मृत्यर्थदयीशां कर्म । १ । ३ ।

१११ ।

स्मृशः । १ । ४ । ४५ ।

स्मे च लट् । ४ । ३ । २१५ ।

स्मन्तेर्वाभ्यनाश्चाप्राणिनि ।

४ । २ । २३१ ।

स्मस्तेस्तेऽलः । ४ । २ । २७ ।

स्त्रिष्यजस्तोः करणे । ४ । ४ । ६३ ।

स्वकृतास्वक्तम् । २ । १ । २२ ।

स्वचिह्नस्याविहाहपञ्चभिन-

चिह्नकचिह्नद्रव्यस्वस्तिक-

स्य कर्णे । २ । २ । ९२ ।

स्वज्ञाजभस्त्राधातुव्यः । १ । ३ । ८७ ।

स्वन्जेश्च । ४ । २ । २२६ ।

स्वन्जोर्वा । ४ । १ । १४९ ।

स्वकद्रक्त्वरपटो वा । ४ । ४ । ९९ ।

स्वप्त्वृषिधृषोङ्गनञ् । ४ । ३ । २६४ ।

स्वयं सामिक्तेन । २ । १ । २ ।

हलो यमि यंमो (माँ) वा ।

१ । १ । ३२ ।

हली यज आतोऽध्याख्यः ।

४ । १ । २४७ ।

हलो यश्चित्रक्यानात्वापत्य-

स्य । २ । ३ । ७९ ।

हल्ल्याद्दीर्घान्लुक ।

१ । २ । १२० ।

हल्ल्यां चोत्सत् लङ् से ।

४ । २ । १३८ ।

हल्ल्यां लिङ् येङ्का । ४ । २ । ८५ ।

हल्ल्यामृतदेः । ४ । २ । १३३ ।

हल्ल्याघोरः । ४ । २ । ४८ ।

हल्ल्यारीत् । ४ । २ । २१ ।

हल्ल्यां लभेदाऽणुपादेर्यां वा ।

३ । २ । २०९ ।

हल्ल्यां क्तं ऽऽत्तः कपालगवे ।

२ । २ । ९३ ।

ह्लादेप्लुब्लुक । ४ । ३ । २१ ।

ह्लस्यपर्ये । १ । ४ । २९ ।

ह्लशश्वत्पञ्चाहधरन्तः पृच्छथ

लङ् च ४ । ३ । २१३ ।

ह्लस्तदन्तकराज्जातौ । ३ । ३ । १७२ ।

ह्लस्तादेयेऽस्तेयेऽनुदश्वेः ।

४ । ४ । ४५ ।

ह्लस्तार्थाद्दृत्वत्तिग्रहः । ४ । ४ । १७६ ।

हस्तिकवाटाच्छक्ती । ४ । ३ । १२१ ।

हस्तियुष्वाद्वाक् । ३ । ३ । ६१ ।

हाकः । ४ । २ । ५१ ।

हाकस्त्व । ४ । २ । ११७ ।

हा धिक्समयानिकषीपर्युपर्य-

ध्यध्यर्धी ऽधोऽन्तरान्त-

रेणतत्पर्यभिसर्वाभयै-

प्रथाप्रधानेभौदशम् ।

१ । १ । १०० ।

ह्लादीऽक्तिः । ४ । १ । २४४ ।

ह्लि चाप् । १ । ४ । १२३ ।

हितते वा । २ । २ । ७१ ।

ह्लिनीनानिणोऽदुरोऽन्तर-

प्रथणः ४ । २ । ३३८ ।

ह्लिमादेलुस्सहे । ३ । ३ । ५० ।

ह्लिमारणयादुरौ । १ । ३ । ५७ ।

ह्लिक्थयसि । १ । १ । ११२ ।

ह्लि णोऽचीकश्चलेले यञ् ।

४ । २ । १ ।

ह्लिसायां जाननाटक्रायपि-

मनिप्रघ्नाम् । १ । ३ । ११४ ।

ह्लिसार्थात्तुल्याप्यात् । ४ । ४ । १५६ ।

ह्लिता द्राघ्रोन्दनुद्विन्तेः ।

४ । १ । २५४ ।

ह्रीठलीरीकनूयीक्ष्मायत्याताम् ।

४ । १ । २०१ ।

हक्रोर्वा । १ । ३ । १२१ ।

हजोवयोऽनुद्यमे । ४ । ३ । १२६ ।

हृदयस्य हृद्याशलासे । २ । २ । १२७ ।

हृदय पुरुषादभासे । ३ । ३ । १५ ।

हृद्गसिन्धोः । २ । ३ । १०६ ।

हृषेलीमविस्मय प्रतिघाते ।

४ । २ । १५४ ।

हेतुकर्त्तृकरणेत्थं भूतलक्षणो ।

१ । ३ । १२८ ।

हेतुतच्छीलानुकूलेऽशठदशला-

ककलहगाथावैरचाटुसूत्र-

मंत्रपदात् । ४ । ३ । १३३ ।

हेतौ कर्मणा । १ । ३ । १७२ ।

हेतौ गुणे क्त्रियाम् । १ । ३ । १५४ ।

हेतौ संयोगोत्पाते । ३ । २ । १४९ ।

हेमार्थान् माने । २ । ४ । १५३ ।

हेमादिभ्ययोऽञ् । २ । ४ । १६१ ।

हे- प्रश्नाख्याने । २ । ३ । २५ ।

हेती हेत्वर्थैः सर्वाः प्रायः । १ । ३ । १९५ ।

हे हेत्वेषामेव । २ । ३ । २८ ।

हो घः । ४ । १ । २३९ ।

होत्राभ्यश्छः । ३ । ३ । २२ ।

होत्रीहिकाले ४ । ३ । १५ ।

होवश्चोश्चिन्यभ्युपे । ४ । ४ । २१ ।

इति शाकटायनोयसूत्रपाठा-
काराद्यनुक्रमशिकासमाप्ता ।

धर्म ।

श्री समन्तभद्राय नमः ।

श्री महाश्रमणसंघाधिपति श्रुतकेवलिलदेशीयशाकटायनाचार्य कृतः

धातुपाठः ।

तत्रादी

मंगलाचरणम् ।

श्रीविद्याप्रकृतिं नत्वा जिनं शब्दानुशासने ।

मूलप्रकृतिपाठोऽयं, क्रियते गणसिद्धये ॥ १ ॥

एधि वृद्धौ १ स्पर्धि संघर्षे २ *गाभृङ् प्रतिष्ठालिपनाय-
न्येषु । वाभृङ् रोटने ४ नाभृङ् णभृङ् याञ्जाशीरुपनापैश्वर्येषु
५ दधि धारणे ६ बधि बन्धने ७ स्कुदुङ् आप्रवणे ८ शिवदुङ्
श्वेत्यै ९ वदुङ् स्तुत्यभिवादनयोः १० भदुङ् सुखकल्याणयोः ११
मदुङ् स्तुतिभोदमदस्वप्नगतिषु १२ स्यदुङ् किञ्चिच्चलने १३
क्लिदुङ् परिदेवने १४ मुदि हर्षे ददि दाने १६ हृदि पुरीषो-
त्सर्गे १७ । कुर्दि गुर्दि गुर्दि क्रीडायाम् १८ उर्दि माने च १९-
षूदि सरणे २० ह्रादी शब्दे २१ ह्लादैङ् सुखे च २२ ष्वदि
स्वर्दि स्वादि आस्वादाने २३ पर्दि कृत्सितशब्दे २४ यतैङ्
प्रयत्ने २५ युवङ् जुवङ् भासने २६ विषङ् वेषङ् याचने २७
अथुङ् शैथल्ये २८ ग्रथुङ् कौटिल्ये २९ कथ श्लाघायाम् ३०
शीकृङ् सेचने ३१ लोकङ् दर्शने ३२ श्लोकङ् संघाते ३३ द्रेकङ्
ध्रेकङ् शब्दोत्साहे ३४ रेकङ् शकुङ् शङ्कायाम् ३५ अकुङ्
लक्षणे ३६ वकुङ् कौटिल्ये ३७ मकुङ् मगहने ३८ ककि लौल्ये
३९ कुकि वृकि आदाने ४० चकि तृप्तिप्रतिघातयोः ४१ सेकङ्
खकङ् श्रेकङ् खकङ् अरुङ् श्लकुङ् ककुङ् श्वकुङ् भकुङ्

ढौरुङ् त्रौरुङ् बस्किः सस्कि तिकि टिकि टीरुङ् रघुङ् लघुङ्
 गतौ ४२ अघुङ् वघुङ् गत्याक्षेपे ४३ मघुङ् कैतवेच ४४ राघुङ्
 लाघुङ् सामर्थ्ये ४५ द्राघुङ् आयामे च ४६ श्लाघुङ् कृत्यने
 ४७ षचि सेवने ८ लोचुङ् दर्शने ४९ शचि ठयक्तायां वाचि
 ५० प्रवचि श्वचुङ् गतौ ५१ कचि वन्धने ५२ कघुङ् दीप्तौ च
 ५३ मचि कल्कने ४४ मचुङ् धारणोद्धयपूजनेषु च ५५ पचुङ्
 व्यक्तीकरणे ५६ मृचि प्रसादे ५७ तिजि क्षमानिशानयोः ५८
 ऋजि गतिकृतसनयोः ५९ ऋजि गतिस्थानार्जनोर्जेषु ६० ऋजुङ्
 मृजैङ् भजने ६१ एजुङ् भ्रजुङ् भ्राजि वर्षे दीप्तौ ६२ अहि
 हिंसातिक्रमणयोः ६३ घहि चलने ६४ स्फुटि विकसने ६५ चेष्टि-
 चेष्टायाम् ६६ गोष्टि लोष्टि हुहुङ् पिहुङ् संचाते ६७ शकृङ्
 रुजायां च ६८ हिहुङ् गत्यनादरयोः ६९ कुहुङ् दाहे ७० वहुङ्
 महुङ् वेष्टि वेष्टने ७१ भहुङ् परिभाषणे ७२ मुहुङ् मार्जने
 ७३ तुहुङ् तोडने ७४ भुहुङ् वरणे ७५ चहुङ् कोपे ७६ तहुङ्
 ताडने ७७ कहुङ् मदे ७८ खहुङ् मन्थे ७९ हेहुङ् होहुङ्
 अनादरे ८० वाहुङ् आप्लव्ये ८१ द्राहुङ् ग्राहुङ् विशरणे ८२
 शाहुङ् श्लाघायाम् ८३ अहुङ् पडुङ् गतौ ८४ वटुङ् एक-
 चर्यायाम् ८५ मटुङ् कटुङ् शोके ८६ मुटुङ् पलायने ८७ एठि
 हेठि विवाधायाम् ८८ गुपि गोपने ८९ तिपुङ् छिपुङ्
 छेपुङ् चरणे ९० तेपुङ् कम्पने च ९१ ग्लेपुङ् दैन्ये
 ९२ टुवेपुङ् केपुङ् खेपुङ् गेपुङ् ग्लेपुङ् कपुङ् चलने ९३
 नेपुङ् रेपुङ् गतौ ९४ अपौषि लज्जायाम् । ९५ रेभुङ् रभुङ्
 लभुङ् अयुङ् अभुङ् शब्दे ९६ रवुङ् अवस्त्रं चने ९६ कवुङ् वरणे
 ९८ क्लीवुङ् अथाठर्थ्ये ९९ क्षिवुङ् मदे १०० शीभुङ् चीभुङ् शक्ति
 कृत्यने १०१ बलिभ भोजने १०२ गलिभ धाठर्थ्ये १०३ जफुङ् जभैङ्

जूबुङ् गात्रविरामे १०४ घुबुङ् एकभुङ् घुबुङ् स्तम्भे १०५ मान-
 पूजायाम् १०६ पनि स्तुतौ १०७ पनि व्यवहारे च १०८ घुणि
 पूर्णिश्रमणे १०९ चिबुङ् घुणुङ् घृणुङ् ग्रहणे ११० भामि क्रोधे १११
 क्षमौषि सहने ११२ कमूङ् कान्तौ ११३ अयि वयि पयि नयि
 नमि (अयि) रयि रेवृङ् गतौ ११४ तयि (णयि) रक्षणे च ११५ दयि
 द्युगतिहिं सारक्षणे ११६ ऊयैङ् तनुसन्ताने ११७ पूयैङ्
 दुर्गन्धविशरणयोः । ११८ कनूयैङ् कलिशब्दे ११९ इमायैङ्
 विधूनने १२० स्फायैङ् ओप्यायैङ् वृद्धौ १२१ तायैङ् सन्तान-
 पालनयोः १२२ वलि वलि संवरणे १२३ शलि चलने च १२४
 मलि मल्लि धारणे १२५ भल भल्लिहिं बादानपरिभाषणेषु १२६
 कलि शब्दसंख्यानयोः १२७ तेवृङ् देवृङ् देवने १२८ पेवृङ् खेवृङ्
 केवृङ् खेवृङ् गेवृङ् ग्लेवृङ् पेवृङ् क्लेवृङ् मेवृङ् म्लेवृङ् सेवने
 १२९ धुलि धिलि संदीपनकलेशनजीवनेषु १६० वलि वरणे १३१
 शिलि विद्योपादाने १३२ भिलि याज्ञायाम् १३३ दीलि मौड्यः
 ज्योपनयननियमव्रतादेशेषु १३४ ईलि दर्शने १३५ ईषि हिंसा
 गत्योश्च १३६ क्लेशि भाषि ठयक्तायां वाचि १३७ वषि र्नेहने
 १३८ गेष्टङ् अन्विच्छायाम् १३९ जेष्टङ् शेष्टङ् एष्टङ् हेष्टङ् अहुङ्
 प्लीहि गतौ १४० रेष्टङ् हेष्टङ् अव्यक्ते शब्दे १४१ कासृङ् शब्द-
 कुत्तायाम् १४२ रासृङ् गासृङ् शब्दे १४३ मासि रासृङ् कासृङ्
 दीप्तौ १४४ नासि कौटिल्ये १४५ भ्यसि मये १४६ आङ् शाशुङ्
 इच्छायाम् १४७ स्त्रसूङ् प्रमादे १४८ यसूङ् ग्लसूङ् अदने १४९
 ईहि चेष्टायाम् १५० वहुङ् महुङ् वृद्धौ १५१ दलि शैत्ये च १५२ गहिं
 गलिह कुत्सने शब्दे १५३ वहिं वलिह प्राधान्ये १५४ वहिं वलिह
 परिभाषणहिंसावृत्तादनेषु १५५ येष्टङ् वेष्टङ् जेष्टङ् प्रयत्ने १५६
 द्राष्टङ् निक्षेपे १५७ ऊहि तर्के १५८ गाहौ विलोडने १५९ ग्लहौ

ग्रहणे १६० घसुङ् करणे १६१ षिमङ् ईषदुसने १६२ लुङ् कुङ् डुङ्
 उङ् शठदे १६३ गुङ् अठयक्ते शठदे १६४ व्युङ् ज्युङ् प्रुङ् प्लुङ्
 गाङ् श्यैङ् गतौ १६५ रुङ् रेवणे च १६६ घृङ् अवध्वंसने १६७ मेङ्
 प्रतिदाने १६८ देङ् रक्षणे १५९ प्येङ् वृद्धौ १७० त्रैङ् पालने १७४
 पूङ् पवने १७१ मूङ् बन्धने १७३ डीङ् विहायसा गतौ १७१
 द्युति लुटि शुभि दीप्तौ १७५ रुत्रि अभिप्रीत्याञ्च १७६ शिञ्
 तीङ् वर्ये १७७ जिमिदाङ् स्नेहने १७८ जिठिवदाङ् मोचने
 १७९ घुटि परिवर्तने १८० रुटि लुटि लुटि प्रतिघाते १८१ लुभि
 संचलने १८२ णभि लुभि हिंसायाम् १८३ स्रन्भूङ् विश्वासे
 १८४ स्रन्मूङ् अन्सूङ् अन्मूङ् अवस्रन्सने १८५ ध्वसुङ् गतौ च
 १८६ वृतुङ् वर्तने १८७ वृधूङ् वृद्धौ १८८ स्रधूङ् शठदकुत्सायाम्
 १८९ स्यदौङ् स्रवणे १९० कृपौङ् सामर्थ्ये १९१ वृत

“ इति द्युत्यादिः वृतादिश्च ”

घटिष् चेष्टायाम् १९२ व्यधिष् भयचलनयोः १९३ प्रदिष् प्रख्या-
 पने १९४ प्रसिष् विस्तारे १९५ अदिष् मर्दने १९६ स्खदिष् खनने
 १९७ जित्वरिष् मंभ्रमे १९८ कदुङ् क्रदुङ् वैक्लव्ये १९९ स्रजुङ्
 गतिदानयोः २०० दक्षि गतिहिसयोः २०१ कृपि कृपायाम् २०२ डि-
 दित् उवर रोगे २०३ गड मेचने २०४ हेङ् वेष्टने २६५ बट भट
 परिभाषणे २०६ नट नृतौ २०७ स्तक प्रतिघाते २०८ चक तृप्तौ
 च २०९ करखे ह्रमने २१० रगे शंकायाम् २२१ लगे संगे २१२ ह्रगे
 ह्रलगे संगे सद्यगे संवरणे २१३ अक अग कुटिलायां गतौ २१४ कण
 रण चण गतौ २१५ शण (चण) अण दाने २१६ शनथ कनथ
 क्रथ कलथ चण हिंसार्थाः २१७ ह्रल स्रण चलने २१८ ज्वल दीप्तौ
 च २१९ स्मृ आध्यायने २२० द्र भये २२१ आ पाके २२२ चल कम्पने
 २२३ छद उर्जने २२४ लड जिह्वोन्मथने २२५ मदौ हर्षग्लपनयो
 २२६ ध्वम शठदे २२७ स्वन अवतन्सने २२८ कण गतौ २२९ वृत

इति घटादिः ।

स्यम स्वन शब्दे २३० अङ्गिजोदितः । एज्ज दीप्ती २३१
 जित् तुभ्राशृङ् ध्राजि च २३२ वृत्त फणगादिः । षहि मर्षणे २३३
 रमि क्रीडायाम् २३४ छिदितः बुधि बोधने २३५ ईदित् ज्वल
 दीप्तौ २३६ चल कम्पने २३७ जल घातये २३८ टल टल वैकल्ये
 २३९ स्थल स्थाने २४० हल विलेखने २४१ णल गन्धे २४२ वल
 प्राणनधान्यावरोधनयोः २४३ पुल महत्त्वे २४४ कुल बन्धुसंस्था-
 नयोः २४५ शल फल पल पत्ल पथि गतौ २४६ हुल हिंसा-
 संवरणयोश्च २४७ कथे निष्पाके २४८ मथे विलोडने २४९ तुवम्
 उद्गिरणे २५० सर संचलने २५१ षट् ल विशरणगत्यवसादनेषु २५२
 शट् ल गतने २५३ क्रुश आह्वानरोदनयोः २५४ कुच सम्पर्धनकी
 टिल्यप्रतिस्तम्भाविलेखनेषु २५५ दुध अवगमने २५६ रुह बी-
 जजन्मनि २५७ कस गतौ २५८ भू सत्तायाम् वृत् इति सहादिः ।

ष प्रसवैश्वर्ययोः २६० श्रु दु द्रु स्तु गतौ २६१ ध्रु स्थैर्ये च
 २६२ जि जि अभिभवे २६३ धेट्, पा, पाने २६४ ध्रा गन्धोपा-
 दाने २६५ ध्यां शब्दाग्निसंयोगयोः २६६ घ्रा गतिनिवृत्तौ २६७
 म्ना अभ्यासे २६८ दाण् दाने २६९ दैव शोधने २७० ग्लै हर्षण्ये
 २७१ म्लै गात्रविनामे २७२ घ्यै न्यक्ङ्करणे २७३ द्रै स्वप्ने २७४
 भ्रै ध्रै तृप्तौ २७५ कै गै रै शब्दे २७६ घ्यै (स्त्यै) संघाते च
 २७७ रुयै खनने २७८ क्षै जै सै क्षचे २७९ स्त्रै श्रै पाके २८० पै ओदौ
 शोषणे २८१ ङणै वेष्टने २८२ ङमै स्मृ चिन्तायाम् २८३ द्रवृवरणे
 २८४ ङवृ ह्वृ कौहिल्ये २८५ स्मृ शब्दोपतापयोः २८६ सृ गतौ
 २८७ ऋ प्रापणे च २८७ गृ घृ सेवने २८९ तृ प्लवनतरणयोः
 २९० अत सातत्यगमने २९० ऋत घृणागतिरपट्टौ पु २९२ किति
 निवासे २९५ चित्तै संज्ञाने २९४ जुवृ भासने २९५ चुवृ श्च्युत्
 श्चुत् क्षरणे २९६ कुशुपुशु लुशु मन्थ हिंसासंज्ञानयोः २९७ विधु

गत्याम् २९८ विधी शास्त्रमांगलययोः २९९ खादू मन्त्रणे ३०० खद
 स्थैर्ये ३०१ खद हिंसायां च ३०२ गद व्यक्तायां वाचि ३०३ रद
 विलेखने ३०४ खद जिष्टिवदा अठ्यक्ते शब्दे ३०५ अर्दं गतियाचन-
 योः ३०६ नर्दं गर्दं शब्दे ३०७ तर्दं हिंसायां च ३०८ कर्दं कुत्सि-
 तशब्दे ३०९ खर्दं दंशुके ३१० अदु बन्धने ३११ इदु परमैश्वर्यं
 ३१२ विदु अत्रयवे ३१३ णिदु कुत्सायाम् ३१४ टुनदु ससृष्टौ ३१५
 चदु दीप्तिह्लादनयोः ३१६ ऋदु चेष्टायाम् ३१७ कदु कदु कलदु
 आह्वानरोदनयोः ३१८ क्लिद परदेवने ३१९ स्कन्द गतिशोषण-
 योः ३२० शुन्ध (शुन्द) शुद्धौ ३२१ फक्क नीचैर्गतौ ३२२ तक हसने
 ३२३ तकु कच्छनीधने ३२४ तुक्क भाषणे ३२५ करख गग्घ हसने
 ३२६ ओख् राख् लाख् द्राख् ध्राख् शोषणालमर्थयोः ३२७ शाख्
 प्रलाख् ठयाही ३२८ लख णख वख मख रख लख इख इखु
 वल्लु रगु लगु अगु वगु मगु श्वगु इगु रिगु लिगु गतौ ३२९
 त्वगु कम्पने च ३३० युगु जुगु वुगु वर्जने ३३१ दधु पालने ३३२
 शिधु आघ्राणे ३३३ शुच शोके ३३४ कुच शब्दोत्तरे ३३५ अच
 पूजायाम् ३३६ अरुचु गतौ च ३३७ कुञ्च कौटल्यालपीभावयोः ३३८ ।
 लुञ्च-अपनयने ३३९ वञ्चु वञ्चु वञ्चू त्वञ्जू मञ्जू मुञ्जू मुञ्जू ग्लुञ्
 ग्लुञ् म्लुञ् घृज घञ्जु घ्रज घ्रजु) वज व्रज गतौ ३४० अज क्षेपणे
 च ३४१ अजु गिञ्जु कुञ्जु खञ्जु स्तयेयकरणे ३४२ स्नेच्छ अख्यक्तयां
 वाचि ३४३ लच्छ लाछु लक्षणे ३४४ वाछु इच्छायाम् ३४५ आछु
 आयामे ३४६ ह्रीच्छ लज्जायाम् ३४७ हुच्छा कौटिल्ये ३४
 मूच्छ मोह समुच्छाययोः ३४९ स्फुच्छा विस्मृतौ ३५० युच्छ
 प्रमादे ३५१ उच्छ उज्ज्जे ३५२ क्षीज गुज गुजु कूज अव्यक्ते शब्दे
 ३५३ अर्ज सर्ज अर्जने ३५४ कर्ज व्ययने ३५५ खर्ज नाजने ३५६
 खज मन्थे ३५७ खजु गतिवैकल्ये ३५८ एज कम्पने ३५९

श्रीरूपूर्जा वज्रनिर्घोषे ३६० लज लज्जु तर्ज भर्त्सने ३६१ लाज लाजु
 भर्त्सने ३६२ जज ज जु युद्धे ३६३ तुज हिसायाम् ३६४ तुजु वलने
 च ३६५ गजु गज गुज्जु मुज्जु मुजु गर्ज क्षीज शब्दे ३६६ गज मदने
 च ३६७ त्यज हानौ ३६८ वज्जु संगे ३६९ शोड् गर्वे ३७० योट्ट
 सम्बन्धे ३७१ मेट्टम्नेड्डु म्लेट्ट लोड्डु (लौड्डु) उन्मादे ३७२ कट्ट
 वंशावरणयोः ३७३ रट रठ परिभाषणौ ३७४ लट वाल्ये च
 शट रुजाविशरणगत्यवसादनेषु ३७६ वट वेष्टने ३७७ खिट (किट)
 वटत्रासे ३७८ सिट श्रिट रोड्डु अनादरे ३७९ जट कट संघाते
 ३८० पिट शब्दे च ३८१ भट भृतौ ३८२ तट वच्छ्राये ३८३ खट
 काङ्क्षये ३८४ नट नृत्तौ ३८५ इट दीप्तौ ३८६ षट अवयवे ३८७ लुट
 विलोटने ३८८ चिट परमेष्ठये ३८ स्फुट्ट स्फुट्ट विशरणौ ३९०
 हेट विवाधायाम् ३९१ कुट्टु वैकल्ये ३९२ अट पट इट किट
 (कट कट्टु) कट्टै रुट्टु रुट्टु अट्टु हुड्डु हुड्डु मत्तौ ३९३ पठ ठयक्तायां
 वाचि ३९४ षठ स्थौल्ये ३९५ मठ मदनिवासयोः ३९६ कठ
 क्रच्छजीवने ३९७ इठ प्लुतिसंकुचयोः ३९८ उठ रुठ लुठ उप-
 घाते ३९९ पिठ हिंसासंक्लेशयोः ४०० शठ कैतवे ४०१ शुठ कुठ
 गतिप्रतिघाते ४०२ लुठ आलस्ये ४०३ शुठ शोषणौ ४०४ विड
 आक्रोशे ४०५ अड उद्यमे ४०६ लड विलासे ४०७ कडु नदे ४०८
 कडु कार्कश्ये ४०९ चुड्डु हावकरणौ ४१० अडु भाषियोगे ४११ मडु
 भूषायाम् ४१२ कडु प्रमर्दने ४१३ चुड्डु अल्पीभावे ४१४ मुडु खड्डने
 ४११५ वडु विभाजने ४१६ रुड्डु लुड्डु स्तेये ४१७ गडुवदनैकदेशे
 ४१८ क्रीड् विहारे तुड्डु तूड्डु जीड्डु तोड्डने ४१९ गुपी रक्षणौ ४२१
 घूप तप सन्तापे ४२२ जल्प रप लप ठयक्तायां वाचि
 ४२३ जप मानसे च ४२४ षप सान्त्वने ४२५ षप समवाये
 ४२६ चूप मन्दायां गतौ ४२७ तुप तुन्प तुफ तुन्फ त्रुप त्रुन्प
 त्रुफ त्रुन्फ दूप दून्फ दूम्प दूफ सिभू विम्भू हिसायाम् ४२८
 शुन्भ भाषणौ च ४२९ यभ जभ मैथुने । ४३० । पर्ष रफ रफु

अर्धं अर्धं कर्धं खर्धं गर्धं शर्धं पर्धं चर्धं (पर्वं लर्वं मर्वं) गम्भृ सृत्पृ
 गतौ ४३१ चुबु वक्त्रसंयोगे । ४३२ अक्ष रक्ष वण मण भण
 व्रण क्रण क्लणकणधण उवण धणस्तन वन शठदे । ४३३ वन वक्त स-
 म्भक्तौ ३४ ओणू अपनयने शोणू वर्णगतयोः ४३६ ओणू अपनयने
 शोण वर्ण गतयोः । श्लोणू संघाते ४३७ पैण्ट गतिप्रेरणश्ले-
 षणेषु ४३८ कनै दीप्तिकांतगतिषु ४३९ अम गतिभृ-
 क्तिशठदेशे ४४० णम प्रशङ्खवे शठदे ४४१ यम उपरमे ४४२
 षम ष्टम वैकलये ४४३ द्रम हर्म मीमृ गतौ ४४४ षमू ङमू जमू
 झमू जिमू अदने ४४५ क्रमू पादविक्षेपे ४४६ अमू चलने ४४७
 मव मठय कीलवन्धने ४४८ सूर्य ईर्ष्य ईर्ष्य ईर्ष्याः ४४९ ह्य
 ह्य गतिकान्तयोः ४५० चुच्यै शुच्यै अभिषवे ४५१ अल भूषणप-
 र्याप्तवारणेषु ४५२ । दल जिफला विशरणे ४५३ मील श्मील स्मील
 श्मील निर्भवंणे ४५४ पील प्रनिस्तम्भे ४५५ नीलकूल
 वर्णे ४५८ शूल रुजायाम् ४५९ तूल निठकर्वे ४६० पूल संघाते
 ४६१ । मूल प्रतिष्ठायाम् ४६२ फल निठपत्तौ ४६३ फुत्तृ विकसाने
 ४६४ चुत्तृ हाश्रकरणे ४६५ चित्तक शीथल्ये च ४६६ वेत् वेत्
 केत् खेत् केत् द्वेत् संचलने ४६७ खल संवये च ४६८ गल
 चर्व अर्दन श्वल श्वल्ल आशुगमने खोर्त्त गति प्रतिघाते धोर्त्त
 गति चातुर्ये ४७२ त्सर छद्मगतौ ४७३ क्मर हूर्त्तने ४७४
 पैत् फेत् शेत् वेत् षल वल्ल तिल्ल वञ्च मञ्च अञ्च शव
 रिबु धुर्वे जुर्वे अर्वे शर्वे भर्वे हिंसायाम् ४७५ गुर्वे उद्यमने ४७६
 मुर्वे मन्धने ४७७ पूर्व पर्व चर्व मर्व पूरणे ४७८ कर्व खर्व गर्व दर्पे
 ४७९ इवु ठयाप्तौ शिवु मिबु सेवने ४८१ हिवु दिबु जिबु प्रीणने
 ४८२ क्वु हिंसाकरणयोः ४८३ अब रक्षणगतिकांतिप्रीतितृप्तिग-
 मनप्रवेशश्रवणस्वाम्यर्ययाचनक्रियेच्छादीप्त्यवाप्त्यालिंगन हि-
 न्सादहनभाववृद्धिषु ४८४ सृष्ट संघाते ४८५

मृग संघाते ४८५ अक्षौ तथापनी च ४८६ लक्षौ त्वक्षौ तनूकरणे
 ४८७ अक्षपालने ४८८ गिण चुम्बने ४८९ तृक्ष रक्षण णक्ष रहु पिष्ट
 प्रेष्ट गतौ ४९० वक्ष रीषे । ४९१ वक्ष त्रवने ४९२ सूक्ष्य अनादरे ४९३
 काक्ष वाक्ष माक्ष कांक्षायाम् । ४९४ द्रक्ष द्राक्ष चीरवासिते च
 ४९५ चूप पावे ४९६ तुष तुष्टौ ४९७ लूष मूष स्तेपे ४९८ पूष प्रसवे
 ४९९ भूष अलंकारे ५०० कष रुजायाम् ५०१ डेष सऊके ५०२ कष
 शिष जष ऋष षस यष नष रुष रिष लष पष जूष शक्ष हिं-
 सायाम् ५०३ कृष संघाते च ५०४ भष मर्त्तने ५०५ जिष विषू
 मिषू निषू पिषू पषू वृषू सेचने ५०६ सृषू सहने च ५०७ पुष
 पुष्टौ ५०८ कष विलेखने ५०९ पुषु श्रिषू श्लिषू प्रुषू प्लुषू दाहे ५१०
 घृषू संघर्षे ५११ हृषू अलीके ५१२ लष श्लेषणाकीडनयोः ५१३
 जर्ज वचर्च शर्भ परिभाषणाहिंसातर्जनेषु ५१४ हसे हमने ५१५
 तुष हस हस रक्ष धुक्ष शब्दे ५१६ मिश मश रोषकृतौ च ५१७
 शिश समाधौ ५१८ शश प्लुनगतौ ५१९ कृशु प्रेक्षणे ५२० देश दशने
 ५२१ शन्धु स्तुतौ ५२२ दह भस्मीकरणे ५२३ मिह सेचने ५२४
 चह परिकलकने ५२५ रह त्यागे ५२६ दह दुह वह वृद्धौ ५२७
 वृह शब्दे च ५२८ तुह दुह रह अदने ५२९ अह पूजायाम् ।
 ५३० । तुओशिव गनिवृद्धयोः ५३१ वस निवामे ५३२ वद कपका-
 यां वाचि ५३३ अडिञ्जीदितः ॥ यञी देवपूजासंगतिकरणदा-
 तेषु ५३४ दुषपी वीजतन्तुसन्ताने ५३५ वही प्रापणे ५३६ वेज्
 तन्तु सन्ताने ५३७ वयेन् संवरणे ५३८ वहेज् स्वर्धशब्दयोः
 ५३९ । इति प्रथमादिः ।

हिक्की अव्यक्ते शब्दे ५४० अऊचुज् व्यये गतौ च । ५४१
 धाबुज् शुद्धौ च ५४२ कुपचीष पाके ५४३ । भञी सेवायाम् ५४४
 रञ्जी रागे ५४५ तुपाचुज् भतेज् चदेज् यावने ५४६ रिदृज् परि-

भाषणे ५४७ प्रोबज् पर्याप्तौ ५४८ मिप्यज् मेघाहिंसयोः ५४९
 मेयज् संगमेच ५५० खिहज् जेहज् कुत्सासंनिकर्षयोः ५५१ शृ-
 धूज् स्रधूज् उन्दे ५५२ वृष्टज् निशामने ५५३ यावृज् पूजाधाम्
 च ५५४ वेष्टज् गतिज्ञानचिंतानिशामनवादित्रपहणेषु ५५५
 खनुज् अवदारणे ५५६ दानी अवखंडने ५५७ शानी तेजने ५५८
 शयी आक्रोशे ५५९ भष्टज् भये ५६० श्रेष्टज् चलनेच ५६१ असी-
 गतिदीप्त्यादानेषु ५६२ पधी बन्धनस्पर्शनयोः ५६३ लषी कान्ती
 ५६४ त्विषीदीप्तौ ५६५ ? पादनिरसनयोश्च ५६६ छषी
 हिंसायाम् ५६७ चषी लषी प्रसवे ५६८ लशृज् दासृज् दाने ५६९
 महृज् माने ५७० गुहोज् संवरणे ५७१ भेकेवाकषी आधाने च
 ५७२ अिज् सेवायाम् ५७३ हृज् हरणे ५७४ भृज् भरणे ५७५ धृज्
 धारणे ५७६ हुकृज् करणे ५७७ शीज् प्रापणे ५७८ जीदि वृत् ।

इत्येषादयो न्यायविकरणाः धातवः ।

अदादिगणः ।

अदभसणे ५७९ विदज्ञाने ५८० हन हिंसागतयोः ५८१ अस
 सुवि ५८२ नृजौ शुद्धौ ५८३ वच परिभाषणे ५८४ रुद्र लश्रुविभो-
 चने ५८५ जिश्वप् शये ५८६ अनश्वस् प्राणने ५-७ जस मस हसन
 योः ५८८ जाय निद्राक्षये ५८९ दरिद्रा दुर्गती ५९० चकाव् दीप्तौ
 ५९१ शासुअनुशिष्टौ ५९२ सस्तु वच स्वप्ने ५९३ अस कास्तौ ५९४
 द्युअभिगमने ५९५ वृष्टेश्वर्ष प्रससयोः ५९६ तु वृत्तिहिंसापूर्वेषु
 ५९७ कुकट क्षु शब्दे ५९८ वृक्षु तेजने ५९९ वृक्षु प्रसवणे ६०० णु स्तुतौ
 ६०१ मुनित्रणे ६०२ वृषगतौ ६०३ वृक् स्मरणे ६०४ बी गति प्रज-
 नकास्त्यशन खादनेषु ६०५ या प्रापणे ६०६ वा गतिगन्धनयोः
 ६०७ ना दीप्तौ ६०८ वृषाशीचे ६०९ आ पाके ६१० द्रा कुत्साया-
 न् ६११ प्वा प्रसवे ६१२ पा रसणे ६१३ रां दाने ६१४ लाआदने

६१५ दाप् लवने ६१६ रुपा प्रकथने ६१७ प्रा पूरणे ६१८ मा नाने
६१९ चर्करीतं च ॥ अङ्घ्रिदितः ॥

• वसि ठयक्तायां वाचि ६२० हेरि गती कल्पने च ६२१ इडि-
स्तुती ६२२ हेरि ऐश्वर्ये ६२३ नाचि उपवेशने ६२४ वसि जा-
पछादने ६२५ आरुः शासुक् इच्छायाम् ६२६ कसुक् गतिशास-
नयोः ६२७ गिजुक् चुम्बने ६२८ गिजुक् विमुह्ये ६२९ शिजुक्
अठयक्ते शब्दे ६३० पिजुक् पूजुक् पूचैक् संपचने ६३१ षुक्
प्राणिगर्भ विमोचने ६३२ शीक् स्वप्ने ६३३ इक् अचययने ६३४
हनुक् अपनयने ६३५ ङिदितः । द्विषी अप्रीती ६३६ दही
प्रपूणे ६३७ दिही उपदेहे ६३८ लिही आस्वादाने ६३९ कर्णुञ्
आच्छादने ६४० ष्टुञ् स्तुती ६४१ ब्रूञ् ठयक्तायां वाचि ६४२
जीदितः वृत् ॥

इत्यदादयः श्लुग्विकरणा धातवः ॥ २ ॥

हु दागादनयोः ६४३ जिभीभये ६४४ ह्री लज्जायाम् ६४५
पू पालनपूरणयोः ६४६ ऋ गती ६४७ ओहाक् त्यागे ६४८ ॥ अङ्घ्रि-
ङ्घ्रिदितः ॥ ओहाक् गती ६४९ माक् नाने ६५० ङिती तुभृञ्
धारणपोषणयोः ६५१ हुदाञ् दाने ६५२ हुधाञ् धारणे च ६५३
खिजृञ् शीचपोषणयोः ६५४ विजृञ् पृथग्भावे ? ६५५ विपृञ्
व्याप्तौ ६५६ ङिदितः । वृत् ।

इति ह्रादयः श्लुब् विकरणा धातवः ॥ ३ ॥

दि वक्रीडाविजिगीषाठयवहारद्युतिस्तुतिकान्तिमोह
मदस्वप्नमतिषु ६५७ विष् लक्ष्मसन्ताने ६५८ सिष् गति
शोषणयोः ६५९ ङणू निरसने ६६० ऋषु ह्वरणदीप्तयोः ६६१ व्युव-
दाहे ६६२ वृते गात्रविक्षेपे ६६३ ऋषे वृद्धेजने ६६४ कुष पूति भावे
६६५ युष चायाम् ६६६ गुष परिभेष्टने ६६७ क्षिप प्रेरणे ६६८ पुष्प

विकसने ६६९ तिम टिम हीम आर्द्रभावे ६७० बीड लज्जायाम्
 ह्य गती ६७२ दुःश्रवत्याद्यै ६७३ गाथकृद्भावे ६७४ वयधताहने
 ६७५ पुषपुष्टो ६७६ शुषशोषणे ६७७ नुष प्रीती ६७८ दुषवेकृत्ये
 ६७९ शिलष आलिंगने ६८० गक नयणे ६८१ चिन्दा मात्राक्षरणे
 ६८२ क्रुथके पे ६८३ सुध बुभुजायाम् ६८४ शुध शीचे ६८५ पिधू
 संराद्वी ६८६ शसू दसू उपशमने ६८७ तसू काङ्क्षायाम् ६८८ असू
 तपसि खेदे च ६८९ अमू अनवस्थाने ६९० असू महने ६९१ कलमू
 ग्लाने ६९२ मदौ हर्षे ६९३ असू क्षेपणे ६९४ पसू प्रयत्ने ६९५ जसू
 मोक्षणे ६९६ तसू दसू उपशये ६९७ वसू सम्भवे ६९८ प्लुषू दाहे
 ६९९ पुषू विभगे ७०० विम प्रेरणे ७०१ कुमश्लेषणे ७०२ लुपउ-
 तसर्गे ७०३ सुसखयहने ७०४ म सै परिभाषणे ७०५ लुउ विलोपने
 ७०६ उच समवाये ७०७ भृशुभ्लशु भयः पतने ७०८ वृश वरणे
 ७०९ कृश तनू करणे ७१० अजुमा विपासायाम् ७११ ह्य लुष्टी
 ७१२ रुष रोषणे ७१३ द्विपक्षे ७१४ कुव कोषे ७१५ गुपव्याकुलत्वे
 ७१६ सुप रुष लुप विमोहने ७१७ लुभगाद्यै ७१८ कुभ संवशने
 ७१९ णभ लुभ द्विंसायाम् ७२० किलहू आर्द्रभावे ७२१ जिनिदा
 कनेहने ७२२ जिस्त्रिदासोचने ७२३ अंधू वृद्धौ ७२४ गंधू अभि-
 काङ्क्षायाम् ७२५ रध द्विंसासंराद्यैः ७२६ नश अदर्शने
 ७२७ तृप पीडने ७२८ दृउ हर्षविमोहनयोः ७२९ दृह
 जिघांक्षायाम् ७३० सुहवैषित्ये ७३१ वृषुवृत्तगिणो ७३२
 छिणह प्रीती ७३३ वत्त पुषादिः रधादिश्च । जृष भृष वयो
 हानी ७३४ शीतजूकणो ७३५ खी वेदने ७३६ घो अन्तकर्मणि ७३६
 दो अवखयहने ७३८ अडिष्ठीदितः जनङ् प्रादुर्भावे ७३९ दीपेङ्
 काशि दीप्तौ ७४० पूरेङ् आप्यायने ७४१ तूरेङ् द्विंसागति-
 त्वरणयोः ७४२ घूरेङ् जूरेङ् द्विंसावधौ हास्योः ७४३ धूरेङ् गू-

रैङ् गतिर्हिंसनयोः १४४ शूरैङ् हिंसास्तम्भयोः १४५ चूरैङ् दा-
हे १४६ तथि ऐश्वर्यै च १४७ कृतङ् वरणे १४८ क्लिषि उपतापे १४९
वाग्नि शब्दे १५० पदि गतौ १५१ विदि सत्तायाम् १५२ खिदिदै-
र्ये १५३ युधि संप्रहारे १५४ युधि मनि ज्ञाने १५५ अति प्राग्ने
१५६ अनुसुधि कामे १५७ युजि समाधौ १५८ सृजि विसर्गे १५९
निशि अलमी भावे १६० पुङ्गी प्रसवे १६१ दूङ् परिवर्जने १६२
दौङ् लये १६३ धीङ् अनादरे १६४ धीङ् हिंसायाम् १६५ रीङ्
श्रवणे १६६ लीङ् श्लेषणे १६७ व्रीङ् ब्रणेऽपत्तौ । वृत् ।
सयत्पादि ॥

पीङ् पाने १६९ ईङ् गतौ १७० प्रीङ् प्रीती १७१ डि-
दितः सृषीतितिक्षायाम् १७२ शुचृङ् पूतिभावे १७३ षहीब-
न्धने १७४ रंजीरागे १७५ शयी आक्रोशे १७६ । वृत् ।

इति दिशादयः प्रयत्निकरणा धातवः ॥ ४ ॥

पुञ् अभिषवे १७७ पिञ् बन्धने १७८ गिञ् निशाने १७९
डुभिञ् प्रक्षेपणे १८० चिञ् चयने १८१ स्तृञ् आच्छादने १८२ कञ्
हिंसायाम् १८३ वृञ् वरणे १८४ धूञ् कम्पने १८५ जितः दुहु
उपतापे १८६ अश्रवणे १८७ हि गति वृद्धौः १८८ पृ प्रीती १८९
स्प चलने १९० आप्लव्याप्तौ १९१ शक्ल शक्तौ १९२ राघ साघ
संसिद्धौ १९३ तिक तिग षघ हिंसायाम् १९४ जिघृषा प्रागल्भ्ये
१९५ दम्भू दम्भे १९६ ऋधू वृद्धौ १९७ दिवू (धिवू) प्रीणने
१९८ कवू हिंसायाम् १९९ अडिञ्जीदितः, अशौङ् व्याप्तौ २००
ष्टिचि आस्कन्दने २०१ छिदितौ । वृत् ।

इति स्वादयः शतु विकरणा धातवः ॥ ५ ॥

हुक्तीञ् द्रव्य विनिमये २०२ प्रीञ् कान्तितर्पणयोः २०३
श्रीङ् पाके २०४ मीञ् हिंसायाम् २०५ पिञ् पुञ् बन्धने २०६

कूज् आपवरणे ८०७ दूज् हिंसायाम् ८०८ ग्रही-सपादाने ८०९
 पूज्पवने ८१० लूज्छेदने ८११ धूज् कल्पने ८१२ स्तूज् आच्छा-
 दने ८१३ कूज् हिंसायाम् ८१४ वृवरणे ८१५ जीदितः ॥ कू, शू, लू
 हिंसायाम् ८१६ पृ पालद पूरणयोः ८१७ भृ भरणे ८१८ वृ भरणे
 ८१९ भृ भ्रजने ८२० दूभये (विदारणे) ८२१ जृ वयोहानी ८२२
 न्दनये ८२३ ऋगती ८२४ गृ शठदे ८२५ ज्यावयोहानी ८३६ ठकी
 वरणे ८२७ लवी (लकी) गती ८२८ री रषणे च ७२९ ली श्लेषणे
 ८३० [वृत्] ट्वादिः लत्रादिश्च । त्री वरणे ८३१ श्री भये ८३२
 श्रिष हिंसायाम् ८३३ श्रा अवबोधने ८३४ बन्धबन्धने ८३५
 ग्रन्थ मोचनप्रतिहर्षणयोः ८३६ मन्थबिलोहने ८३७ ग्रन्थ संदर्भे
 ८३८ कुन्थ संकलेशे ८३९ सृदक्षोदे ८४० सृह सुखसहने ८४१ गुष
 शेवे ८४२ कुष निष्कर्षे ८४३ शुभ संचलने ८४४ गभ तुभ हिंसा-
 याम् ८४५ क्लिषौ विवाधायाम् ८४६ अश भोजने ८४७ प्रसू
 सच्छे ८४८ इष आभीक्ष्ये ८४९ विष विप्रयोगे ८५० प्रुष प्लुष
 स्नेहनसेचन पूरणेषु ८५१ मुषस्तेये ८५२ पुष पुष्टौ ८५३ खष भूत
 प्रादुर्भावे ८५४ अडिञ्जीदितिः । लृङ् संभक्तौ ८५५ ङित् ॥

वृत् कृत्वादिपः शना विकरणा धात्वः ॥ ६ ॥

तुदी ठपघने ८५६ दिशी अतिसर्जने ८५७ अस्तीपाके
 ८५८ क्षिपी प्रेरणे ८५९ कषी बिलेखने ८६० लिपी उपदेहे ८६१
 विषी वरणे ८६२ मुल्चृज् मोचने ८६३ लुप् लृज् छेदने ८६४ वि-
 दलृज् लाभे ८६५ जीदितिः ॥

कृते छेदने ८६६ खिद परिघाते ८६७ पिश अत्रयवे ८६८ ॥ वृत् ॥
 लिपादिः । रिपि गी ८६९ धि धारणे ८७० क्षि निवासगत्योः
 ८७१ प्रू प्रेरणे ८७२ सू प्राणत्यागे ८७३ कृ विक्रमे ७७४ गृ निगरणे
 ८७५ । अडिञ्जीदितः । कृङ् अगादरे ८७६ घृङ् स्थाने ८७७ ङिती ।
 प्रच्छ श्रीत्सायाम् ॥ ८७८ वृत् ।

सजविसर्गे ८७९ दुमस्त्रो शुद्धी ८८० रुजो भङ्गे ८८१ मुजो
 कौटिल्ये ८८२ कुप स्पृश स्वर्शने ८८३ रुश रिश हिंसायाम् ८८४
 मृश आमर्शने ८८५ विश प्रवेशने ८८६ लिश विच्छगती ८८७ विष-
 विधाने ८८८ शुद अक्षेपे ८९९ बदल अवसादने ९०० ओवृशौ
 छेदने ९०१ उछे विलासे ९०२ अचछ इन्द्रिमलय मूर्ति भावयोः
 ९०३ मिल् उक्त्वलेशे ९०४ चर्चभर्ज जर्भ परिभाषणे ९०५ त्वच संवरणे
 ९०६ अचस्तुती ९०७ उठज भाजवे ९०८ उचक उचसर्गे
 ९०९ लुप्तविमोहने ९१० रिफ कथनयुद्धनिन्दनहिंसादानेषु ९११
 अफ अफ हिंसायाम् ९१२ त्फ त्फ त्पौ ९१३ दूफ दूफ
 उक्त्वलेशे ९१४ गुफगुफ ग्रन्थने ९१५ उभ उन्म पूरणे ९१६
 शुभशुभ शोभार्थे ९१७ हभै यंथने ९१८ चूने हिंसायांच ९१९
 अषे जुन शुन गतो ९१७ विथ विधाने ९११ पृड मृड सुखने
 पृण प्राणने ९१३ मृण हिंसायाम् ९१४ तुण कौटिल्ये ९१५ पुण-
 कर्मणिशुगे ९१६ मुण प्रणिज्ञाने ९१७ कुण शब्दापकरणयोः ९१८
 दूण हिंसा गति कौटिल्येषु ९१९ पुण घृणि भ्रमणे ९२० सुरदी-
 प्त्यैश्वर्ययोः ९२१ कुरशब्दे ९२२ मुर विलेखने ९२३ खुर छेदने
 ९२४ मुर संवेष्टने ९२५ घुर भीमार्थे शब्दयोः ९२६ पुरअग्रमने
 ९२७ रुहो उद्यमने ९२८ तृहो स्तृहो तंहो हिंसायाः ९२९ इषू
 इच्छायाम् ९३० निषस्पर्शायाम् ९३१ मिल संघाते ९३२ किलश्वैत्य-
 कीदनयोः ९३३ तिल स्नेहने ९३४ चिल वचने ९३५ चल-
 विलचने ९३६ बिल वरणे ९३७ इल स्वप्रक्षेपणयोः ९३८ विलभे-
 दने ९३९ बिल गहने ९४० हिल हावकरणे ९४१ शिल सिल
 उच्छे ९४२ लिख अक्षरविन्यासे ९४३ कुटं कौटिल्ये ९४४ पुट
 संश्लेषणे ९४५ कुच संकोचने ९४६ व्यचव्यानी करणे ९४७ गुज-
 शब्दे ९४८ गज मदे च ९४९ गुह रक्षायाम् ९५० द्विपक्षेपे ९५१

क्षुरक्षुट कुट त्रुट खेदने ९५२ स्कुट विक्रमने ९५३ मुट आक्षेप-
 मर्दनयोः ९५४ तुट कलहकर्मणि ९५५ तुडवन्धने ९५६ कडसदे
 ९५७ लुट सप्रलेषणे ९५८ कुडघसने ९५९ कुडवात्ये च ९६० घुट
 प्रतिघाते ९६१ तुड तोडने ९६२ थुड स्फुड संवरणे ९६३ स्फुरस्फु-
 रयो ९६४ वुड घत्सर्गे ९६५ वृड भृड संघाते ९६६ वृड हुड निमज्जने
 ९६७ स्फुलचपले ९६८ स्फुल संबधे च ९६९ णूं स्तवने ९७० ध्रु
 विधूनने ९७१ ध्रु पुरीषोत्सर्गे ९७२ ध्रु गति स्थैर्ययोः ९७३ अ-
 ङ्ङिष्ठीदितः । क्रुडकुडशब्दे ९७४ गुरैङ् उद्यमने ९७५ ॥ वृत् ।
 कुटादिः ।

पृङ् ठयायामे ९७६ जुषैङ् प्रीति सेवनयोः ९७७ ओवि-
 जैङ् भयचलनयोः ९७८ ओलजैङ् ओलस्जैङ् व्रीडे ९७९
 क्वग्नि संगे ९८० रीभ राभंस्ये ९८१ हुलभष प्राप्तेः ९८२
 ङ्ङिदितः वृत् ।

इति तुदादयः शबिकरणा धातवः ।

तनूञ् विस्तारे ९८३ षणूञ् दाने ९८४ हणूञ् हिंसायाम्
 ९८५ अणूञ् गणौ ९८६ तुणूञ् अदने ९८७ घणूञ् अदने ९८८
 जितः ॥ वनुङ् याचने ९८९ मनुङ् बोधने ९९० ङ्ङितौ ॥ वृत् ॥

इति तनादय उविकरणा धातवः ॥ ८ ॥

रुधूञ् आवरणे ९९१ मिटूञ् विदारणे ९९२ छिहूञ्
 द्वेषीकरणे ९९३ रिचूञ् विरेचने ९९४ विचूञ् प्रथभावे ९९५
 सुदूञ् संघेः ९९६ युजूञ् वियोगे लूदूञ् दीप्तिदेवनयोः ९९८
 वृहूञ् हिंसानादयोः ९९९ जितः जि इन्धैङ् दीप्तौ १०००
 ङ्ङिदि दैरये १००१ विदि विचारणे १००२ ङ्ङिदितः । कते
 वेहने १००३ शिष्ल विशरणे १००४ पिष्ल संचूरणे १००५ भङ्गी
 मर्दने १००६ भुज पालनाभ्यवहारयोः १००७ तृह हिंसु ङ्ङिसा-

याम् १००८ चन्दे क्लेदने १००९ अक्षी गतिठयाकिचरणेषु
१०१० तड्यु संकोचने १०११ ओविजै भये १०१२ वृजै वरयो
१०१३ पृजै संपर्के १०१४ वृत् ।

इति रुधादयोनम् विकरणा धातवः ।

शुग लुण्ठस्तेये १०१५ वितुस्मृत्याम् १०१६ यन्नु चूर्णसं-
कोचने १०१७ स्फुटु परिहासे १०१८ कुद् अनृतभाषणे १०१९ लह-
चयसेवायाम् १०२० मिद् स्निट स्नेहने १०२१ चलद् ओलद्
उत्क्षेपे १०२२ जल अपवारणे १०२३ पीड गहने १०२४ नट अघ-
स्यन्दने १०२५ अघ प्रतिहर्षे १०२६ अघ संयमने १०२७ पृ पूरणे
१०२८ वर्ध क्लेदने च १०२९ कजं बल प्राणनयोः १०३० बल जड
चूर्णाप्रेरणे १०३१ पृथु प्रेक्षणणे १०३२ प्रथ प्रख्यापने १०३३ घम्ब
बन्धने १०३४ भक्ष अदने १०३५ चुटु चुटु कुट क्लेदने १०३६ कुह-
कुत्सने १०३७ चुह अरुपीभावे १०३८ अद स्निट अनादरे १०३९
शठश्वटु (१) संस्कारगतयोः १०४० तुज पिजु पिस हिंसाबलादा
ननिकेतनेषु १०४१ घान्त्व सामप्रयोगे १०४२ श्वत्क वल्क भाषणे
१०२३ श्लिष श्लेषणे १०४४ पथु गतौ १०४५ पिच्छ(२)कुहने १०४६ छद
संवरणे १०४७ अश दाने १०४८ तड आघाते १०४९ खड खडु कडु भेदे
१०५० बहु विभाजने १०५१ नडु भूषायाम् १०५२ भडुकल्याणे
१०५३ छर्द वनने १०५४ वस्तु आदरानादरयोः १०५५ चद संचो-
दने १०५६ नक्क धक्क पक्ष नाशने १०५७ । चक्कवुक्क व्यसने १०६०
कल शौचकर्मणि १०५८ तल प्रतिष्ठाकर्मणि १०६० तुल उन्मा-
ने १०६१ तुल निमज्जने १०६२ स्तूप(३) समुच्छये १०६३ मूल
प्ररोपणे १०६४ दीघ कमलकये १०६५ कल पिल भेदे १०६६ कडु
जडु पल रक्षणे १०६७ शूर्प माने १०६८ मुट संचूर्णने १०६९ अज

१ श्वठ इत्यापि पाठः २ पिच्च इति क्वचित् । ३ स्तूप इति वा
पाठः पुल इत्यापि पृथक् धातुः ।

मार्गण्डसंस्कारे १०१० शुक्ल सर्जने १०११ कृपु गत्याम् १०१२ सपु
 बान्दयाम् १०१३ सजु कृच्छ्रजीवने १०१४ इवर्त गत्याम् १०१५
 घट चलने १०१६ खट संवरणे १०१७ ध्रुव क्षये १०१८ अस्तु हपु
 डिपु पिडु पुष संघाते १०१९ पुंस अभिवर्धने १०२० टकु बन्धने
 १०२१ कीट वर्णे १०२२ पूत्र पूत्रायाम् १०२३ शुठ आलस्ये १०२४
 सुतु शोषणे १०२५ गज मार्ज शठने १०२६ घृ सत्रणे १०२७ पशु
 विस्तारवचने १०२८ तिज निशाने १०२९ कृत संशठदने १०३०
 कुवु छादने १०३१ लुवु तुवु अर्दने १०३२ ह्वा ठयकायां वाचि १०३३
 ब्रह्म म्लेच्छ म्लेच्छने १०३४ घट पुट जम रुज रुज ब्रूस लूष वहि
 हिंसा याम् १०३५ (१) गर्द अभिकांक्षायाम् १०३६ गुर्द पूर्वनिकेतने
 १०३७ अर्क देह स्तुतौ १०३८ रुष रोषे १०३९ चर्ष अक्षययने ११००
 सुक्क आभाषणे ११०१ शठद उपसर्गादाविच्छकारे च ११०२ कण-
 निमीलने ११०३ जम्बु नाशने ११०४ ब्रूद आश्रवणे ११०५ जस
 ताडने ११०६ पश (२) बन्धने ११०७ अस रोगे ११०८ घट स्फुट
 घटा च हस्तपयाः ११०९ दिव अर्दने १११० अर्ज प्रतियत्ने ११११
 सुह विशठदने १११२ आळः क्रन्दे १११३ लस शिल्पयोगे १११४
 भूष(३) अस्त्रकारे १११५ मोक्ष असने १११६ अर्ह पूत्रायाम् १११७
 शान्तियोगने १११८ यत निकारीपस्कारयोः १११९ निरश्च प्रति
 दाने ११२० श्रध ग्रहसने ११२१ मज विआणने ११२२ वस स्नेह-
 छदावहरणेषु ११२३ चर संशये ११२४ ऋय सहने ११२५ भू कृप
 अवकल्पने ११२६ रक लक (ग) आश्रवादने ११२७ अस्तु विशेषणे
 ११२८ लिगु चित्रकरणे ११२९ मुद संसर्गे ११३० अस वारणे ११३१ मुच
 प्रसोचने ११३२ आश्रवाद सकर्मकात् ११३३ पुष (४) धारणे ११३४ दल
 विदारणे ११३५ पट पुट लुट तुजु मिजु पिजु भजु पिष्ठ कुष्ठ दस
 सपु मस कुशु (घट) घटु वृहु गुप ध्रुव विच्छ चीव (घिव)
 वईवलह पुष लोळ लोळ नद कूप तर्क वतु वधु भाषार्याः । ११३६

१ गर्ध इत्यपि पाठो वा । २ पञ्च शठदने इत्यभोगवृत्तौ ३ तजु
 इति च । ४-पुष इति च क्वचित् ।

पुरे आप्या यने ११३७ स्वद संवरणे ११३८ सूत्र अवमोदने ११३९ सूत्र
 प्रसवयो ११४० कृष्ण पासुष्ये ठलेकक दशने ११४१ (१) कन्ध शीघ्रये
 ११४२ चित्र चित्रकटयो कदाविदृशने च ११४३ अश समाचरते ११४४
 मिश्रं संपर्चने ११४५ किद्र कर्णभेदे ११४६ अंश दूष्ण्युपसंहारे
 ११४७ दण्ड दण्डनियामने ११४८ अंक अंग पदे लक्षणं च ११४९
 धर्मो हरितभावे ११५० वर्षा कर्णक्रियाविस्तारगुणवचनेषु ११५१
 कथ वाक्यप्रबन्धने ११५२ वार ईदमायाम् ११५३ गण संख्याने
 ११५४ शठ इवठ सूर्यगवभाषणे ११५५ पट वट ग्रन्थने ११५६
 सृष तिनक्षायाम् ११५७ रह त्यागे ११५८ स्तन गदी देवशब्दे
 ११५९ पत गतौ वा ११६० पच अनुपसर्गात् ११६१ स्वर आक्षेपे
 ११६२ रच प्रतियत्ने ११६३ कल आगतौ ११६४ चह परिकलकने
 ११६५ मह पूजायाम् ११६६ शार कप अश दीर्घलये ११६७ स्पृह
 ईदमायाम् ११६८ भाम क्रोधे ११६९ सूच पैशून्ये ११७० खेड
 भक्षणं ११७१ खोड क्षेपे ११७२ गोम उपलेपने ११७३ कुमार क्री
 डायाम् ११७४ शीघ्र उपधारणे ११७५ साम मन्त्रवने ११७६ वेल
 कालोपदेशे ११७७ पल्यूल लवनपवनयोः ११७८ वात नतिसु
 खसेवनयोः ११७९ गवेश मार्ग्ये ११८० वास उपसेवायाम् ११८१
 निवास आच्छादने ११८२ भाज पृथक्कर्मणि ११८३ सुभाज प्रीति-
 सेवीनयोः ११८४ जन(२) परिहाणे ११८६ कूट दाहे ११८७ केत आम
 कुण गुणं आमन्त्रयो ११८८ धवन शब्दे ११८९ स्तेन शौर्यं ११९० वदु
 विभाजने ११९१ लजु प्रकाशने ११९२ पार तीर कर्मसमाप्ती
 ११९३ स्तोम श्लाघायाम् ११९४ सुख दु ख लतिक्रियायाम् ११९५
 रस आस्थादत्तस्नेहनयोः ११९६ वयस त्रितसमुत्सर्गे ११९७
 रूप रूपक्रियायाम् ११९८ च्छेद द्वंधीकरणे ११९९ जाम प्रेरणे
 १२०० अण मात्रविचूर्णने १२०१ पिजु (पिजि) हिंभावलादा
 नानिकेननेषु १२०२ अंडिस्त्रीदितः । पदि ग १ १२०३ याह
 यदयो १२०४ सृगि अन्वेषयो १२०५ कुहि विस्मापयने १२०६ शूरि
 कीरि विष्का-तौ १२०७ स्थूलि परिवृ हणे १२०८ वृत्त ।

(१) कत्र वा कर्त्त अक्षरा कर्त्तय पाठो दृश्यते । २ उपि विपि
 इत्य विविग इभि विभि संघ ते इति च क्वचिद्वरणे ।

इति कथादि ।

अर्थि सपयाद्यायाम् १२०९ सत्रि सन्दानक्रियायाम् १२१०
गर्विताने १२११ संग्रामि युद्धे १२१२ चिति संवेदने १२१३ छदि
संवरणे १२१४ दंशि दंशने १२१५ दंशि दर्शने च १२१५ दन्मि
दिग्म(१) संघाते १२१६ तत्रि कुटुम्बधारणे १२१७ मंत्रि गुप्तभाषणे
१२१८ स्पशि ग्रहणप्रलेषणयोः १२१९ मर्त्सि तर्जि संतर्जने १२२०
वस्ति गन्धि अर्दने १२२१ क्रिष्कि ह्यिन्सायाम् १२२२ निष्कि
परिभाणे १२२३ ललि ह्यिन्सायाम् १२२४ कूणि संकोचने १२२५
तूषि पूरणे १२२६ श्रूणि आशायाम् १२२७ शठ शलाघायाम्
१२२८ यलि पूजायाम् १२२९ स्वमि वितर्के १२३० गुरि उद्यमने
१२३१ कुत्सि अक्लेपणे १२३२ शनि ललि आलोचने १२३३ कुस्मि
कुरुमयने १२३४ कुटि प्रतापने १२३५ भलि आभङ्गने १२३६ वस्त्रि
प्रलंभने १२३७ वृषि शक्तिबंधने १२३८ मदि तृप्तियोगे १२३९
द्विषिपरिकूजने १२४० कृति संशठदने १२४१ विदि चेतनाख्या-
ननिघासनेषु १२४२ मनि स्तम्भे १२४३ युङ् जगुत्सायाम् १२४४
सृङ् विज्ञापने १२४५ छिदितः । लक्ष्मी दर्शनाङ्कनयोः १२४४
वृत् ।

इति चुरादयो नित्यणिजंता धातवः ॥ १० ॥

युज पृच संयमने १२४५ बह मर्षणे १२४६ हेमिरेणे १२४७
ली द्रवांकरणे १२४८ वृजै वर्जने १२४९ जृ ज्योहानौ १२५०
रिच विधेयजनसंपरचनयोः १२५१ शिष असर्वोपयोगि १२५२
विपूर्वात्तिशये १२५३ तृप पृणने १२५४ छृद संदीपने १२५५ छद
अपवारणे १२५६ दूषी भये १२५७ भी गती १२५८ अग क्रथ
द्विसु हिंसायाम् १२५९ ग्रन्थ बन्धने १२६० चीक शीकआमर्षणे
१२६१ आङ् सद मती १२६२ जुष परितर्पणे १२६३ अन्ध

१ पितृ १२१० वृत्तौ वर्तते अर्थो न दृष्टः । कृदि विज्ञापने इति
धातु पाठे ।

ग्रन्थ सदर्भे १२६४ आप्तु बंधने १२६५ तनुप्रद्वोपहिंसायाम्
 १२६६ उपसर्गाच्च दैर्घ्ये १२६७ वच भाषणे १२६८ नाम पूजायाम्
 १२६९ गृह विनिष्कदायाम् १२७० मार्ग अन्वेषणे १२७१ कटुशोके
 १२७२ सृजो शौचालंकारयोः १२७३ दूषा प्रसहने अङ्घ्रि झीदितः ।
 मूषि तितिष्ठायाम् १२७४ तपि दाहे १२७५ यदि संदेशवचने १२७६
 अर्चि पूजायाम् १२७७ शुद्धि शौचकरणे १२७८ ईदितः । वृज्
 वक्षणे १२७९ धृज् कम्पने १२८० प्रीज् तर्पणे १२८१ वृत् ।

इति युजादयो विकल्पितजिनजन्ता धातवः ॥ ११ ॥

कण्डूज्(१)गातविकर्षणे १२८२ मन्तु रोषे वैमनस्ये च १२८३
 बल्लु माधुर्ये पूजायां च १२८४ असु मानसउपतापे १२८५ वृणोञ्
 रोषे लज्जायां च १२८६ महीञ् वृद्धौ पूजायां च १२८७ छेत्
 १२८८ छेत् धैर्ये पूर्वभावे स्वप्ने च १२८९ इरस् इरज् इरज्
 ईर्ष्यायाम् १२९० इच्छ् ऐश्वर्ये च १२९१ कषपरितापे परिचारणे
 प्रभातीभावे च १२९२ मेघा आगुग्रहणे १२९३ कुपुम क्षेपे १२९४
 मगध परिवेष्टने १२९५ तन्नम् पम्पस् दुःखे १२९६ सुख दुःख
 तत्क्रियायाम् १२९७ उपर पूजायां १२९८ अरर आराकर्माणि
 १२९९ मिषज् चिकित्सायाम् १३०० भिष्णज् उपसेवायाम् १३०१
 इषुध शरभारणे १३०१ चरण वरणा गतौ १३०२ चुरण शौर्ये १३०३
 तुरण स्वरायाम् १३०४ भुरण धारण पोषणयोः १३०५ गद्गद
 वाक्स्खलने १३०६ एला केला खेला विलासे १३०७ लेखा स्खलने
 च १३०८ लिट्अल्पकुत्सनयोः १३०९ लाटजीवने १३१० रेखा
 शलाघासादनयोः १३११ द्रवस् परितापपरिहरणयोः १३१२
 तिरस् अन्तर्धी १३१३ अगर् नीरोगत्वे १३१४ सरस् बलार्थः

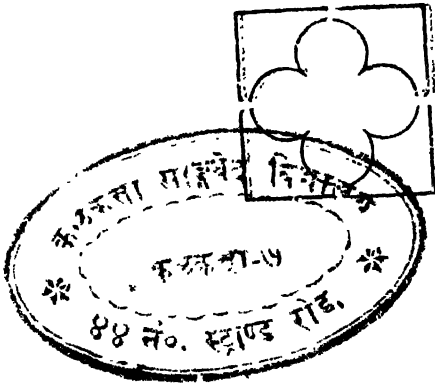
१—धूष प्रसहने वा प्रहने इति च पाठो दृश्यते ।

कङ्वा दिकधातवः खिङ्कपा भवन्ति अतस्तेषां गणपाठे पाठो
 न वरीवर्तते एकादशैव गणाभवन्ति । युजादौ तु षिप्रत्ययो विकल्पेन
 भवति इत्यतो सौमित्रश्चुरादिगणादिति ।

(२९)

१३१५ तरण गती १३१६ पयस् प्रसूतो १३१७ सम्भूयन् प्रभूतभावे
१३१८ अम्बर उम्बर समरणे १३१९ लोट् दीप्तौ १३२० वृत्त
इति काण्डादिः ।

इति श्रीमहाशयसंघाधिपति श्रुतकेवलि देशीयाचार्य
श्रीशेकटायनानुसृतो धातुपाठः
समाप्तः ।

चतुर्दशं शतान्यः हुश्चत्वारिंशच्च सप्त च ।

वाक्यतः श्लोकतश्चैव शतानि त्रीणि धातवः ॥ १ ॥

ऋतीड भावतङ्कलेश तडनमिट्कमात्रिका ।

पने।दवाङ्ङैङ् निषेध तानिडेकधेधुलम् ॥

• अक्षो प्रयोगिनः क्रमेण धातुषु ङ्ङुङ्ङिडः ।

• फलेशतङ्ङथ क्रिअङ् (यङ्) ततङ्ङुगिडपते वुधैः ॥ २ ॥

एधादहुदिवषुञ्ज क्रीञ् तुत्तन्रूङ्ङुयुजादयः ।

एकादशेति शठदानुशासने धातवो मताः ॥ ३ ॥

प्रयण्यसनन्ववतिर्दुमिठर्यघिसू दति निप्रतिपर्ययः ।

उपमाङ्ङिति विंशतिरेषसखे उपसर्गगणकथितः कविना ॥४॥

धात्वर्थो वाधते कश्चित् कश्चित्तमनुवर्तते ।

तमेव विशिनष्टयन्यः उपसर्गगतिखिधा । ५ ॥

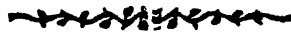
प्रपूरणदुहेर्यः पूरणाभाव एवसः ।

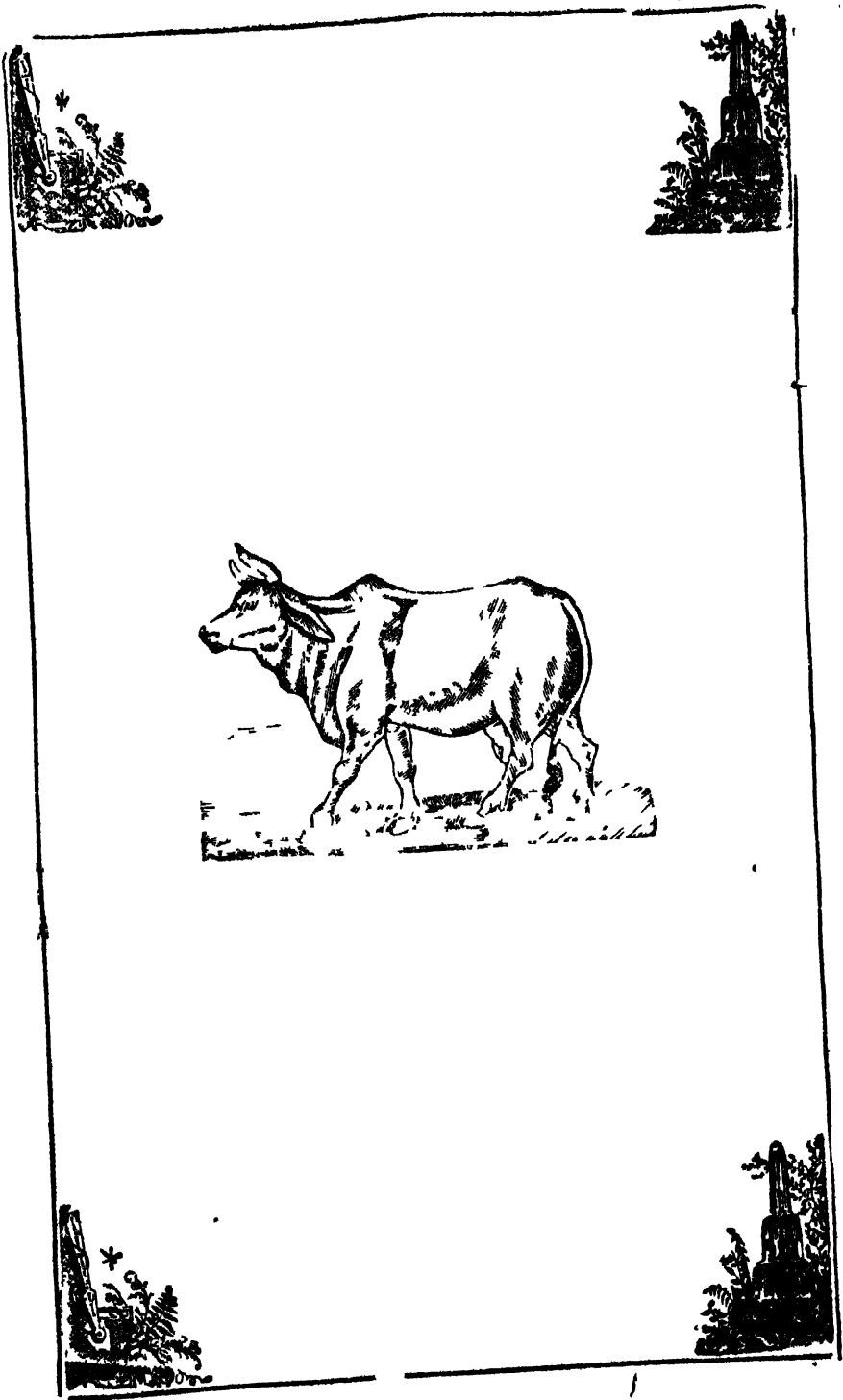
प्रसस्थान प्रस्मृतिपदे विरुद्धार्यस्य दर्शनात् ॥

सम्भ्रव्यभिचाराम्भ्यां स्याद्विशेषणनर्भवत् । ६ ॥

उपसर्गवशाद्भातुरनेकार्थप्रकाशकत् । •

प्रहाराहारसंहारविहारपरिहारवत् ॥ ७ ॥

शाकटायनीय धातुपाठस्याकाराद्यनु- क्रमणिका ।

	(अ)				
अक	२१४	अरर	१३०३	अश	८४७
अग	२१४	अरिं	१२७६	अशौक्	८००
अधुञ्	५४१	अरिं	१२०५	अस	५८२
अह	६३	असौ	४८६	असी	५६२
अह	४०६	अद्युङ्	४३	असु	१२८४
अवा	४३३	अट	३९३	असृ	६९४
अदु	३११	अतु	३९३	अहुङ्	१४०
अनोरुधि	७५७	अहृह	४११	अङ्	११४९
अभ्र	४७५	अद	५५९	अङ्ग	११४९
अयि	११४	अनि	७५६	अञ्ज	११२८
अर्थ	३३६	अभुङ्	९३	अञ्	३३७
अर्ज	११११	अम	११०८	अञ्ज	१०१०
अकुङ्	३६	अर्क	१०९८	अञ्घ	११४७
अगु	३२९	अर्ज	३५७	अश	११४४
अज	३४१	अर्द	३०६		
अहि	१०३९	अर्व	४३१	(आ)	
अहुङ्	४३	अर्व	४७५	आङः	१११३
अत	२२१	अर्ह	५३०	आकु	३४६
अन	५८७	अर्व	४७५	आट्ल	७९१
अधुङ्	९६	अर्ह	१११७	आट्ल	१३६४
अम	४४०	अल	४५२	आसि	६२४
		अल	४५२		
		अल	४८४	(इ)	
		अल	५६६	इङ्	६०४
		अल		इल	३१९
		अल		इलु	३२८

अनु	३२९	ईकर्म	४४९	ऊज .	१०३०
अक	६२४	ईषि	६२३	ऊष	५०१
अट	३९३	ईष	५०२	ऊहि	३५८
अण्	६०३	ईषि	१३६	(न न)	
अदु	३१२	इहि	१५०	ऋ	२८८
अधैक	१०००	(उ)		ऋ	६४६
अयस्	१२९४	उख	३२९	ऋव	८९७
अरस्	१२९५	उक्	१३६	ऋष्	८९३
अल	९३८	उष	७०७	ऋजि	६०
अल	१०३१	उक्	३५२	ऋजुक्	६१
अवु	४८०	उक्	८९३	ऋणु	९८६
अव	६७२	उकभ	८९९	ऋत	२९२
अव	८४९	उठ	३९९	ऋधु	७२४
अवुव	१३०६	उन्दै	१००९	ऋधु	७९७
अवु	९३०	उमम	९०६	ऋफ	९०२
(ई)		उकज	८९८	ऋफ	९०२
ईति	१३५	उम	९०६	ऋषे	९१०
ईक्	७००	उदि	१९	ऋ	८२४
ईजि	५९	उलहु	१०२२	(ए)	
ईठ	१०९८	उकष	१२९६	एज	३५
ईठि	६३२	उह	५२९	एठि	८८
ईर	१२४६	(ऊ)		एजुक्	६२
ईरस्	१२९४	ऊज	११८६	एधि	१
ईरि	६२१	ऊयैक्	११७	एला	१३१४
ईकर्म	४४९	ऊयैजु	६४०	एष्टुक्	१४०

(श्री)	कथ	२१५	कासुङ्	१४४
श्रीसू	३२७ कथ	११०३	कासु	४८४
श्रीसू	४३५ कथ	४३३	कित	३७६
श्रीलडु	१०२२ कवडूज्	१२८१	कित	३८३
(क)	कतप	३०	किल	२८३
ककि	३९ कथ	११५२	किल	८३३
ककुङ्	४० कतुङ्	१९९	कीट	१०८२
कखे	२१० कतु	३१८	कु	५९८
कखे	३२६ कनै	४३८	कुठ	४०
कचि	५२ कनथ	११५२	कुङ्	१६३
कचुङ्	५३ कपुङ्	९३	कुष	२५५
कट	३२३ कसुङ्	९८	कुष	३३५
कटु	३९३ कसुङ्	११३	कुष	९९६
वटी	३७३ कर्ष	३३५	कुण	३४२
कटी	३९३ कर्ष	३०९	कुट	८४५
कठ	३९७ कर्ष	४३१	कुटि	११३२
कटु	१२७० कर्ष	४७९	कुटु	१०३७
कटुङ्	८६ कल	१०६६	कुटु	१०३७
कड	४०८ कलि	१२७	कुठ	४०२
कड	९५७ कलि	११९	कुड	९६०
कडु	४१३ कथ	५०३	कुङ्	७०
कडु	१०५७ वडुप	१२९८	कुण	११८
कडु	१०६७ कथ	२५८	कुष	१११८
कडुङ्	७८ कसुङ्	३२७	कुटिष	११२९
कडुङ्	४०९ कासुङ्	१४२	कुष	६६५

कुशु	२९७	कति	१२६८	कथ	१२५८
कुद्र	१०१९	कते	८६६	कथ	२१०
कुन्व	३३८	कते	१००३	कदु	३१८
कुन्व	८३९	कप	११६७	कदुङ्	१९९
कुप	७१५	कप	११२६	कसू	४४६
कुमार	११७४	कपि	२०२	क्रीञ्	८०२
कुर	४२२	कपौङ्	१९९	क्रीङ्	४१४
कुर्विं	१८	कवु	७९७	कृङ्	९७४
कुल	२४५	कवु	४९८	कृष	६८३
कुषु	१०९१	कथ	७१०	कृग	२५३
कुशु	१३३६	कष	५०९	कैलू	४६७
कुष	७०२	कषी	८६०	कृष	२१७
कुल	११३६	कृ	८१६	कदु	३१८
कुदिन	१२३१	कृ	८७४	कसू	६१२
कुष	८४३	कृञ्	८१४	कृदु	३१९
कुहि	१२०२	केत	१२८८	कृदुङ्	१४
कुञ	३५३	केपङ्	९३	कृदोङ्	७२१
कट	११८७	केला	१३१४	कृशि	७४९
कृणि	१२२२	केवङ्	१२९	कृशी	८४६
कूप	११३६	केलू	४७७	क्रीवङ्	९९
कूल	४५८	कै	२६६	क्रीवङ्	१२९
कञ्	५७७	कमसू	६६१	कृशि	१३७
कञ्	७८३	कमञ्	८०७	कथ	४३३
कृङ्	९५२	कमयैङ्	११९	कथ	२४८
कत	१०९०	कमर	४७४	कञ्	१०७४

कजुङ्	२००	कनील	४५४	खिदि	१००१
ककुज्	९८५	किबीदा	७२३	खुर	७२४
कपु	१०७३	कवेत्	४६७	खेह	११७१
कसू	६९१	(ख)		खेपङ्	९३
कमौबि	११२	खब	३५४	खेला	१३१४
कर	२५१	खज	३५७	खेला	१३१५
कल	१०४९	खजु	३५८	खेत्	४६७
कि	८७१	खट	३८४	खेवृङ्	१२२७
किप	६६८	खह	१०५७	खे	२७८
किपी	८५९	खड	१०५०	खे।ह	११७२
किवृङ्	१००	खजू	३४२	खे।श्र	४७१
की (कि) व	८३३	खड	१०५०	(ग)	
कीज	३५३	खहुङ्	७९	गज	३६७
कीज	३३६	खद	३०२	गज	९४९
कु	५९८	खजूज्	५५६	गज	१०८६
कुदूज्	९९६	कया	६१७	गजु	३६६
कुघ	६८४	खर्ज	३५६	गह	२०४
कुभ	७१९	खर्द	३२०	गहु	४१८
कुभ	८४४	खर्ब	४३१	गण	११५४
कुभि	१८२	खर्व	४७९	गद	३०३
कुर	९२३	खल	४६८	गद्गदङ्	१३१३
कुर	५२	खाह	३००	गदौ	११५९
कौ	२७९	खिटं	३७-	गन्धि	१२१८
कृ	५९९	खिद	८६७	गन्त	४३१
कमायेङ्	१२०	खिदि	७५३	गर्ज	३६६

गर्द	१०९६	गुपी	४२१	ग्रन्थ	१२५९
गर्ध	४३१	गुफ	९०५	ग्रन्थ	१२६३
गर्ध	४७९	गुरि	१२२८	ग्रसुक्	४९
गर्धि	१२०७	गुरेक्	९७५	ग्रहि	१२००
गर्ह	१२६८	गुर्द	१०९७	ग्रही	८०९
गर्ह	१५३	गुर्दि	१८	ग्रु	३४२
गल	४६९	गुर्व	४७६	गलसुक्	१२९
गलिम	१०३	गुर्जैः	५७१	ग्लु	३४२
गलिह	१५३	गुरेक्	७४४	ग्लु	३४०
गवेश	१९८०	गु	२८९	ग. पृक्	९२
गाक्	१६५	गुक्	१२४२	गलेपृक्	९३
गाघृक्	३	गुज	३६६	ग्लै	२७१
गार्हृक्	१५९	गुजु	६६६	(घ)	
गुक्	१६४	गुधु	७२५	घघ	३३६
गु	९७२	गुही	१६०	घट	११३६
गुज	३५३	गु	८२५	घटाज	११०९
गुज	९४८	गु	८७५	घटिष	१९२
गुजू	३५३	गेपृक्	९३	घटु	१३६
गुह	९५०	गेवृक्	१३९	घट्ट	१०७६
गुण	११८८	गेष्ट	१३९	घट्टि	६४
गुर्दि	१८	गे	२७६	घसुक्	१६१
गुष	६६७	गे।न	११७३	घिसुक्	११०
गुन्फ	९०५	गे।ष्टि	६७	घिष	११३६
गुप	११३६	ग्रथुक्	२९	घुट	९६१
गुपि	८९	ग्रन्थ	८३८	घुटि	१८०

बुध	९०२	बण	२१६	बिती	१०५६
बुधि	१०९	बतेज्	५४६	बितै	२९४
बुधुक्	११०	बहु	३१६	दिप्र	१११३
बुध	९२६	बदेज्	५४६	बिल	९३५
बुध्	१११२	बन्बु	३४०	बिल्ल	४६६
बुधिर्णि	१९९	बप	४२५	बीक	१२६०
बुधिर्णि	९०२	बभू	४४५	बीसृक्	१०१
बुध्	२८९	बयि	१०४	बीब	११३६
बुध्	१०८७	बर	११=४	बुक्क	१०५८
बुधुक्	११०	बरया	१३०७	बुक्क्यै	४५१
बुध्	५११	बर्ब	५१४	बुट	१०३६
बुधा	२६५	बर्ब	८९४	बुट	९५२
	(ङ)	बर्ब	११००	बुटु	१०३६
बुध्	१६३	बर्षी	६३१	बुट्ट	१०२८
	(च)	बल	२२३	बुहु	४१४
बक	२०९	बल	२३७	बुहु	४१०
बकि	४१	बल	४६९	बुहु	२८६
बकुक्	४२	बल	९३६	बुहु	१०५६
बकु	१०५८	बबी	५६८	बुप	४२७
बल	४९२	बह	५२५	बुलु	४३५
बलि	६२०	बह	११६५	बुव	१०१५
बकाल	५११	बायुज्	५२४	बुरण	१३०९
बट	११०९	बि	७८१	बुल्ल	४६५
बहुक्	७६	बिट	३८९	बुनैक्	७६६
बण	२१५	बिति	१२०७	बुर्षी	१०३१

अनुक्रमणिका ।

		(ज)	जिम्.	
सुव	४९६		४४५	
सुते	९०८	जस	५८८	जिबु
सु	८२०	जज	३६३	जिबु
सुल	४६७	जकु	३६३	जुगु
सुहि	६६	जट	३८०	जुह
सुब	११२५	जनेह	७३९	जुह
सुयु	१६५	जप	४२५	जुव
	(उ)	जभ	४३०	जुवह
सुद	२२४	जमु	११०४	जम
सुद	१०४७	जमुह	१०४	जुवे
सुद	१२५५	जमेह	१०४	जव
सुदि	१२१०	जमुद	४४५	जुवेह
सुपु	१०७२	जर्ज	५१४	जुवेह
सुमु	४४५	जर्ज	८९५	जव
सुर्द	१८५४	जल	२३८	जमुह
सुवी	५६७	जल	१२३	ज
सुदुज	९९३	जलप	४२३	ज
सुिह	११८७	जव	५०३	ज
सुह	१९२	जवी	५७३	जव
सुद	९५२	जव	१०९५	जेह
सुप	८८३	जव	११०६	जे
सुद	१२५४	जस	१०६७	जीह
सुदुज	९९८	जसू	६९६	जा
सुद	११९६	जाग	५८९	जा
सुी	७३६	जि	२६३	जया

धातुपाठस्य

८

उयुक्	१६५	डीकृ	७५५	बीज्	५७
जि	२६३	(ढ)		यु	६०१
उवर	२०३	डीकृ	४२	णुद	८८९
उवर	३१९	(ण)		यु	९७०
उवल	२३६	णस	४९०	योदू	५५१
(ऋ)		यस	३२९	योवृज्	१४०
भट	२८०	याद	३०५	(त)	
भसू	४४५	यभ	७२०	तक	२२३
भभ	५१४	णम	२८४	तकु	३२४
भभ	८९५	यभि	१८३	तक्षी	४४०
भष	५०३	णम	४४१	तकृषूकृ	१०११
भषी	५२२	णयि	११५	तट	३८३
भष	७३४	याल	२४२	तड	१०४८
(ट)		णसि	१४५	तडुकृ	७७
टकु	१०८१	णही	७७४	तत्रि	१२१४
टल	२३९	याचृकृ	५	तनु	१२६५
टिकि	४२	यासृकृ	१४३	तनृज्	९८३
टीकृकृ	४२	णित्त	४८९	तनृद	३४
द्वल	२३९	यिणुकृ	६२४	तन्तव	१३००
(ढ)		णिजृज्	६५४	तप	४८२
इपु	१०७९	णिदु	३१४	तपि	७४७
डिप	७१४	णिदृज्	५५१	तपि	१२७४
डिप	९५१	खिल	९४०	तसू	६००
डिपु	१०७९	णिसुकृ	६२८	तयि	११५
डीकृ	१७४	णिवृ	४८१	तर्क	११३६

तर्ज	२६१	तुण	९१५	तप	७२८
तर्जि	१२१७	तुदी	८५६	तप	१२५३
तर्द	३०८	तुप	४२९	तफ	९०३
तल	१०६०	तुप	४२८	तफ	९०३
तसू	६९७	तुम्प	४२८	तषा	७११
तायुङ्	१२२	तुम्फ	४२८	तहु	१००८
तिक	७९४	तुभ	७२०	तहौ	९२९
तिकि (ती)	४२	तुम	९४५	तही	९२९
तिग	७९४	तुभि	१८३	तू	२९०
तिज	१०८९	तुरख	१३०९	तेपुङ्	९१
तिजि	५८	तुल	१०६५	तेष्टङ्	१२८
तिपुङ्	९०	तुबु	१०९२	त्यज	२६८
तिम	६७०	तुष	६७८	त्रदु	३१७
तिल	९३४	तुस	५१६	त्रपीबि	९५
तिल्ल	४७५	तुह	५२९	त्रस	११३१
तीर	११९३	तूङ्	४२०	त्रसु	११३६
तु	५९७	तूणि	१२२३	त्रसे	६६४
तुज	३६४	तूरेङ्	७४२	त्रुट	९५२
तुण	१०४१	तूळ	४६०	त्रुन्प	४२८
तुजु	११३६	तूष	४७७	त्रुफ	४२८
तुजू	३६५	तूक्ष	४९०	त्रै	२७५
तुह	९५५	तूह	९६७	त्रैङ्	१७१
तुह	९३२	तूखुज्	९८७	त्रौङ्	४२
तुहुङ्	७४	तूद	९९९	त्वक्षी	४८७
तुह	५२०	तून्फ	९०३	त्वगु	३३०

स्वय	८९६	दन्मि	१२१३	द्वप	८२८
स्वरय	१५०७	दन्मु	७८६	द्वप	७२८
स्वयू	३४०	दानि	५२७	द्वफ	४२८
स्वरिष्	१६८	दाष्	६१६	द्वफ	९०४
स्त्विषी	५६५	दाश्रज्	५६९	द्वभि	१२५६
द्वसर	४७३	दाश्रज्	५६९	द्वमी	९०८
(थ)		दिन्मि	१२१३	द्वमप	४२८
युक्	९६३	दिव	१११०	द्वमफ	४२८
(द)		दिवि	१२३७	द्वमफ	९०४
दति	१५२	दिवु	४२८	द्वशु	५२०
दति	२०१	दिवू	६५७	द्वषा	१२७२
दयु	३३२	दिशि	८५७	द्वह	५२७
ददि	१६	दिहि	६३८	द्वह	५२७
दधि	६	दीक्षि	१३४	द्व	२२१
दग्श	५२१	दीक्	७६३	द्व	८२१
दग्श	१२१२	दीपेक्	७४०	द्वेक्	१६८
दघु	६८७	दीष	१०६५	द्वेक्	१२८
दधि	११६	द्व	७८६	द्वैष	२७०
दरिद्रा	५९७	द्वल	११९५	द्वै	७३८
दल	४२३	द्वःल	१३०१	द्वु	५९२
दल	११३५	द्वष	६७९	द्वित्यू	१७५
दशु	११३६	द्वहि	६३७	द्वी	३७२
दसु	६९७	द्वह	५२९	द्वसु	३२७
दह	५२३	द्वक्	७६२	द्वम	४४४
दयह	११४८	द्वक्	८७६	द्व्रा	६११

द्राक्ष	४९५ घृ	९७१ घृ	९७३
द्राघृक्	४६ घृज्	७८५ घृ	२७५
द्राहृक्	८२ घृज्	८१२ घृकृक्	३४
द्राहृक्	१५७ घृप	१२७९ कृ	२८५
द्रु	२६१ घृप	४२२ कृज	४३३
द्रुञ्	८०८ घृप	१०७८ कृज	२२७
द्रुब	९१९ घृप	११३६ कृज	११८९
द्रुह	७२० घृरैक्	७४४ कृजसूक्	१८६
द्रैकृक्	३४ घृक्	१६७ (न)	
द्रै	२७४ घृक्	८७७ नकृ	१०५७
द्राक्ष	४९५ घृज	३४० नट	२७३
द्रु	२८४ घृज्	३४० नट	३८५
द्विषी	६३६ घृज्	५७६ नट	१०२५
(घ)	घृषा	७९५ नद	११३६
घवक	१०५७ घेट	२६४ नदु	३१५
घण	४३३ घोक्	४७२ नयि	११४
घाञ्	६५३ घना	२६६ नर्द	३०७
घावृञ्	४४२ कृ	२४३ नश	७२७
धि	७० घ्रज	३४० नायृज्	५
धिति	१३० घ्रज्	३४० निरघ्रघ	११२०
धिव	७९८ घ्रण	४३३ निवास	११८५
धीक्	७६४ घ्रसू	८४८ निषू	५०६
धुञ्चि	१३० घ्रासृ	३२७ निठिकृ	१२२०
धुह्य	५१६ घ्राहृक्	८२ नील	४५६
धुबे	४७५ घृ	२६२ नृते	६६३

न	८२३	परयुल	११७८	पीङ्	७६८
(प)		पश	११७७	पीङ्	१०२४
पञ्चीष्	४५३	पष	११६१	पील	४५५
पञु	१०८८	पषी	५६३	पुञ्	८००
पञुङ्	५६	पा	२६४	पुट	८४५
पट	३८३	पा	६१३	पुट	११३६
पट	१११५	पार	११८३	पुह	१०८५
पठ	३८४	पाल	१०६७	पुण	१८१४
पडुङ्	८४	पि	८६८	पुण	१०७८
पथि	१०८	पिच्छ	१०४६	पुष	११३६
पत	११६०	पिजु	१०४१	पुष	६६
पतल्ल	२४६	पिजु	१२१०	पुथु	२६७
पथि	२४६	पिजु	११३६	पुर	२८२
पथु	१०४५	पिजुद्	६३१	पुरण	१३३१
पदि	७५१	पिट	३८१	पुर्वं	४७८
पदि	११८८	पिठ	४००	पुल	२४०
पनि	१०७	पिडु	१०७८	पुष	५०८
परुपस्	१३००	पिडुद्	६७	पुष	६७६
पथि	११४	पिल	१०६६	पुष	८५३
पथि	११०५	पिसु	४८१	पुष	१४३४
पदि	२४	पिश	८६८	पुषप	६६८
पर्व	४३१	पिठल्ल	१००५	पुस	७०७
पर्व	४३१	पिस	१०४१	पुस	१०८०
पर्व	४७८	पिष्ठ	११३६	पूङ्	१७२
पल	२४६	पिस्त	४८०	पूज	१०८३

पूज्	८१०	पैरङ्	४३८	फल	२४६
पूपैङ्	११८	प्यापैङ्	१२१	फल	४६३
पूरैङ्	७४१	प्यैङ्	१७०	फल	४५३
पूरे	११३७	प्रऊङ्	८७८	फुल	४६४
पूर्व	१०९७	प्रथ	१०३३	फुल	४६४
पूल	४६१	प्रसिष्	१९४	फेलट	४७५
पूष	५०३	प्रसिष्	१९५	(ब)	
पूष	४४८	प्रीङ्	७७१	बद	४०१
पृ	६४६	प्रीज्	८०३	बदु	११९१
पृ	७९९	प्रीज्	१२८०	बध	१०२७
पृङ्	९७६	प्रुङ्	१६५	बधि	७
पृष	१२४४	प्रुष	८५१	बन्ध	८३३
पृषै	१०१४	प्रुषू	११०	बर्ष	११५१
पृषैङ्	६३१	प्रोषृज्	५४८	बस	४७५
पृलुङ्	६३१	प्लीहि	१४०	बल	२०३
पृह	९१२	प्ली	८२८	बाहुङ्	८१
पृण	९१३	प्लुङ्	१६५	बाशृङ्	४
पृषु	१०३५	प्लुष	८१	बाहृङ्	१५६
पृषू	५०६	प्लुषू	५१०	बिदु	३१३
पृ	८१७	प्लुषू	६९९	बिल	९३१
पृ	१०२८	प्रा	६१८	बुक्क	३२५
पेल	४७५	पसा	६१२	बुह	९६५
पेसङ्	१२८	(क)		बुध	२५६
पेस	४८०	फक्क	३२२	बुधि	७७५
पै	२८१	फण	२२९	बुधी	२३५

बुधज्	५५३	मञ्जो	१००६	भू	८२०
बुल	१०६२	भा	६०८	भेष्टज्	५६०
बृह	५२७	भाज	११८४	भ्यसि	१४६
बृहि	५२८	भाम	११६९	भ्रण	४३३
बृहु	११३६	भानि	१११	भ्रमू	६९०
बृहो	९२८	भाषि	१३६	भ्रमू	४४७
ब्रूज्	६४१	भासि	१४४	भ्रस्जी	८५८
ब्रूष	१०९५	भित्ति	१३३	भ्राजि	६२
(भ)		भित्दूज्	९१२	भ्राजि	२३२
भल	१०३५	भिवज्	१३०४	भ्रागृड्	२३२
भज	११२२	भिवणज्	१६०५	भ्री	८३२
भजु	११३६	भी	६४४	भ्रूणि	१२२४
भजी	५४४	भुज	१००७	भ्रंजृड्	६२
भट	२०३	भुगी	८२२	भेष्टज्	६५१
भट	३८२	भुहुड्	७५	ब्रलश्	७०८
भडू	१०५३	भुरण	१३१०	ब्रमूड्	१८६
भहुड्	७२	भू	२५९	(न)	
भण	४५३	भू	११२६	भकुड्	३८
भहुड्	११	भूष	५००	भख	३२९
भर्ष	४७५	भूष	१११५	भगध	१२९९
भर्षि	१२२७	भूजृड्	६१	भगु	३२९
भलि	१२६	भूज्	५७५	भघुड्	४४
भलि	१२३३	भूज्	६५१	भवि	५४
भलिल	१२६	भृश	७०८	भचुड्	५५
भष	५०५	भू	८१८	भट	३६६

मठुळ	८६	मठय	४४९	मिखु.	४८९
मडु	४१२	मश	५१७	मिश	५१७
महु	१०५२	मष	५०३	मिअ	११५५
महुळ्	७१	मसै	७०५	मिष	९३१
मष	४३३	मसिक	४२	मिषू	५०६
मये	२४९	मसजी	९९०	मिह	५२४
मदि	१२३६	मह	१५६६	मी	१२५७
मदुळ्	१२	महुळ्	१५२	मीद	७६५
मदै	२२६	महीळ्	१२८६	मीज्	८०५
मदै	६९३	मा	६१९	मीस	४४४
मनि	७५५	माळ्	६५०	मील	४५४
मनि	११४०	माक्षु	४९४	मुच	११३२
मनूळ्	६९०	मान	१२६७	मुळलू	८६३
मन्चू	३४०	मानि	१०६	मुज	३६६
मन्तु	१२८२	मार्ग	१२६९	मुजु	३६६
मन्त्रि	१२१५	मार्ज	१०८६	मुट	१०६९
मन्थ	२९७	माहृज्	५७०	मुट	९५४
मन्थ	८३७	मिल	८९४	मुटुळ्	८७
मन्त्र	४७५	मिजु	११३६	मुहुळ्	७३
मयि	११४	मिज	७८०	मुहु	४१५
मर्व	४३१	मिण्ज्	५४९	मुण	९१७
मर्व	४७८	मिदा	७२२	मुद	११३०
मलि	१२५	मिदाळ्	१७८	मुदि	१५
मलि	१२५	मिदु	१०२१	मुन्चू	३४०
मव	४४८	मिल	९३२	मुर	९२५

सुहृत्	४४८	सु	८२६	यम	४३०
सुधी	४७७	सेह्	१५२	यन	४४२
सुष	८५२	सेह	४७२	यसु	६८५
सुस	७०४	सेयञ्	५५०	या	६०६
सुसूत	१०७९	सेषा	१२८७	याचञ्	५४६
सुह	७४१	सेपृह्	८४७	यु	६०२
सुह्	१७३	सेवृह्	१२८	युगु	३३१
सुञ्	११४९	मेला	१११६	युह्	१२४१
सुल	४६२	मना	२६८	युह	३५१
सुल	१०१४	मल	१०८४	युन	१२४४
सुप	४२८	मृदिष्	१८६	युजि	७५८
सु	८७३	मृष	३४०	युजञ्	९९७
सुल	४८५	मृह	३७२	युतृह्	२६
सुगि	१२०५	म्लुषू	३४०	युधि	७५४
सुजी	८८३	म्लेकल	३४६	युप	७१४
सुजी	१२७१	म्लेकक	१०९४	योह	३७१
सुह	८४१	म्लेह	४७२	(र)	
सृण	११४	म्लेवृह्	१२९	रक	११३७
सृद	८४०	म्लै	२७२	रल	४८८
सृधुञ्	५५२	(य)		रल	३२९
सृश	८८५	यलि	१२२६	रगु	३२९
सृष	११४७	यजी	५३४	रगे	२११
सृषि	१२७३	यल	१११९	रघुह्	४२
सृषी	७७२	यतेह्	२५	रच	११६३
सृषू	५०७	यत्रु	१०१७	रठ	३७४

रठ	३७४ रासुङ्	१४३ कष	११९५
रथ	२१५ रासुङ्	११४ कष	८८४
रण	४३३ रि	८६९ कष	५०३
रद्	३०४ रिगु	३२९ कष	७१३
रघ	७२६ रिब	१२५० कष	१०९३
रघ	४२३ रिबुज	९९४ कष	२५७
रक	४३ रिब	९०१ कष	११४०
रकु	४३१ रिबु	४७५ रेकड	३५
रसि	९१ रिग	८८४ रेडूङ्	५४७
रसुङ्	८१ रिब	५०३ रेपूङ्	९४
रसि	२९६ री	८२९ रेभूङ्	९६
रसि	१३४ रीङ्	७६६ रेसुङ्	२१४
रस	५१४ रु	५९८ रेसुङ्	१४१
रस	१११६ रुङ्	१६६ रे	२७६
रस	५९६ रुबि	१७६ रोङ्	३७९
रस	१२६ रुज	१७९५	(क)
रसु	१५८ रुजी	८८१ लरिबि	१२३०
रसुजी	४९० रुटि	१८१ लसी	१२४३
रसुजी	५४५ रुटु	३४३ लस	३२९
रा	७७५ रुठ	३९९ लब	३२२७
रासु	६१४ रुठु	३९३ लगु	३२९
रासुङ्	३२७ रुहु	४१७ लये	२१२
रासुज	४४ रुह	५८५ लसु	११३
रास	२३१ रुसुङ्	९९१ लसुङ्	४६२
रास	६७४ ७९३ रुष	७१७ ७१७ लठ	३४४

लक	३६१	लाकु	३६२	लुक्	३३८
लकु	३६१	लाम	११८७	लुप	७१७
लकु	११८२	लिख	८४३	लुप्लम्	८६५
लकैर्	८७८	लिगु	११२१	लुम	७१८
लट	३७५	लिगु	३२८	लुम	८००
लड	२२५	लिट	१३१६	लुतु	१०८२
लड	३०७	लिपी	८६१	लुप्	८११
लड	१०२०	लिश	८८७	लुष	४८८
लप	४२३	लिशि	७६०	लुष	५०३
लकुर्	८७	लिही	६३८	लुष	१०८५
लमिष	८८२	ली	८३०	लोल	१३१५
लमुक्	८६	ली	१२४७	लोक	११३६
लर्ष	४३१	लीङ्	७६७	लोकङ्	३२
ललि	१२८१	लुट	७०६	लोब	११६६
लव	५१३	लुट	८५८	लोबङ्	४८
लवी	५६४	लुट	११३६	लोठ	१३१७
लुवी	५६८	लुट	३८८	लोड	३७२
लव	११६४	लुटि	१७५	लोष्टि	६७
लरजैर्	८७८	लुटि	१८१	लोडू	३७२
लर	६१५	लुठ	३८८	लवी	८२८
लाङ्	१२८३	लुठ	४०३	(व)	
लाख	३२७	लुठि	१८१	लकुङ्	३७
लापङ्	४५	लुहु	४१७	लल	४८१
लाह	३४४	लुवट	१०१५	लल	३२८
लाज	३६२	लुषु	२८७	लमु	३२८

वपुर्क	४३	वत्र	४७५	वस्त्रिक	४२
वच	५२४	वम्	२५०	वस्त्रित	१२९८
वच	१२६७	वयि	१४४	वही	१३६
वज	३४०	वर	११५३	वहुर्क	१५१
वज	१०७०	वर्षि	६२	वा	६०७
वट	२०६	वर्ष	१०२९	वाङ्	४९४
वट	३७७	वर्ष	४३१	वाङ्	३४५
वट	११६६	वर्षि	१३८	वाग	११७९
वठ	३९५	वर्ष	११३६	वाशि	७५०
वहुर्क	८५	वर्षि	१०९५	वास	११८१
वह	९६६	वलि	१२३	विषुज्	९९५
वह	१०५१	वलक	१०४३	विच्छ	८८७
वहु	४१६	वलग	३२९	विच्छ	११३६
वहुर्क	७१	वलग	१२८३	विजुज्	६५५
वण	४४३	वलमी	१०२	विजे	१०२२
वव	४३३	वज	४७५	विजेर्क	९०
वदि	१२७५	वजि	१२३	विह	४७५
वहुर्क	१८	वलह	१३३६	विषुर्क	२७
वन	६१७	वलिह	१५५	विद	५८०
वन	४३३	वश	५९४	विदि	७५२
वन	४३४	वव	५०३	विदि	१००२
वनुर्क	९८९	वस	५३२	विदि	१२३९
वन्ध	३४०	वस	११२६	विदुलज्	८६५
वन्धि	१२३४	वसि	६२५	विष	८८८
वपी	४३५	वसु	६९८	विष	९११

विभ	८३७	वृधृक्	१४८	व्रज	३४०
विश	८८६	वृहृ	१५५	व्रथ	४३३
विम	८५०	वृश	७०८	व्रण	११८८
विष्	५०६	वृष	५०४	व्रश्ची	८८८
विषृक्	६५६	वृषि	१२३५	व्री	८३१
विस	७०१	वृषू	५८६	व्रीक्	७६८
वी	६०	वृ	८१८	व्रीह	६७१
वीर	१२०५	वृज्	८१५	ठली	८२७
वृक	११०४	वृज्	५८७	ठलेठक	११४१
वृगु	३३१	वेद	१५८३	(ग)	
वृस	७०१	वेगाज्	५५५	शक	६८१
वृस्त	१०५३	वेगृक्	२७	शकुक्	६५
वृकि	४५	वेपृक्	८३	शकल	७१२
वृनि	१०	वेल	११७७	शशि	५०
वृङ्	८३१	वेल	४६७	शट	३७६
वृजे	१५५	वेष्टि	७१	शठ	४०१
वृजे	१०१३	वेहृक्	१५६	शठ	१०४०
वृज्	२४८	वै	२८१	शठ	११५५
	१७८५	ठयव	८४७	शठि	१२२५
वृज्	१२७८	व्यशिष्	१८३	शडुक्	६८
वृङ्	१८६६	व्यध	६७५	शये	२१६
वृत्	१३६	ठयय	५४१	शद्ल	९५६
वृत्तूक्	१८७	व्यय	११८७	शपी	७७६
वृत्तूक्	७४८	ठयुव	६६२	शपी	५५८
वृधु	११३६	ठयज्	५३८	शकव	११०२

शभि	१२३०	शिव	५०३	शुल्ब	१०७१
शसू	६८७	शिव	११५१	शुष	६७७
शर्व	४३१	शिवल	१००५	शर	१२६३
शर्व	४७५	शीक	१२६०	शूरैक	७४५
शल	२४६	शीकक	३१	शूर्प	१०६८
शल्लि	१२४	शीक	६३३	शूल	४४९
शल्लिम	१०१	शीकक	१०९	शुध	११२१
शव	४७५	शील	११७५	शुधक	१८९
शय	५१९	शील	४५७	शुधज	५२०
शमुक	१४७	शुष	३३४	शु	८१६
शसू	५०३	शुधज	७७३	शेल्	४७५
शन्सू	५२२	शुधै	५५१	शेवक	१२९
शाख	३२८	शुठ	१०८४	शै	२८०
शाकक	८३	शुठ	४०२	शो	७३५
शानी	५२८	शुठ	४०४	शोवट	४३६
शार	११६७	शुठु	१०८५	शोक	३७७
शासू	५९२	शुध	६८५	शचत	२९६
शासूक	६२६	शुन	९१०	शक्युत्	२९३
शिमि	१३२	शुन्द	३२१	शनील	४५४
शिधु	३३३	शुन्ध	३२२	शयैक	१६५
शिधुक	६२०	शुन्धि	१२७७	शनकक	४२
शिल	७७९	शुन	९०७	शण	११६
शिट	३७६	शुनक	९०७	शण	१०४८
				शुन	९०७
शिल	९९२	शुनक	४२९	शण	११६७
शिय	५१८	शुनि	१७५	शय	१२४८

आनुपाठस्य

अथ	२१७	इलोपट	४३७	वर्ष	४३१
अपुङ्	५८	इलकुङ्	४२	वल	४७५
अप्य	१२६३	इववि	५१	वस	५७३
अभ्य	८६६	इवचुङ्	५१	वस	२२२
अ-सुङ्	१८५	इवठ	११५५	वस	५९३
अस	६८९	इवतु	१०४०	वह	६७३
आ	६१०	इवप	५८६	वह	१२४५
आ	२२३	इवर्त	१०७५	वहि	२३३
आस	११८८	इवल	४००	वसु	३६९
अिय	५७३	इवल्ल	४७७	वसव	१०३४
अिष्ट	५१०	इवल्लक	१०४३	वसन्त	१०४५
		इवस	५८७		
अीञ्	८०४	इव	५३७	विधी	८६३
अु	७८७	इवताङ्	१७६	विञ्	७७८
अ	२६५	इवतुङ्	९	विञ्	८०६
अकङ्	४२	(व)		विध	२७९
अै	२००	वमे	२३	विधू	८८६
आण	४३७	ववि	४८	विधी	२९९
इलेकुङ्	४२	वट	३८७	विध	४२८
इलमे	२२७	वह	१०९५	विन्मू	४२८
इलात्	३२८	वस	४७४	विबू	६९८
इलापङ्	४७	वणञ्	९८४	वुञ्	७७७
इिलव	१०४	वदल	८९०	वुह	६७३
इिलव	६८०	वध	७९४	वू	५८६
				व	२६०
इिलव	५१०	वप्र	४२६	व	८७२
इलकङ्	३३	वस	४४३	वुङ्गी	६७४

सूडौ	७६१	उवदि	२३	सूर्य	४४९
वद्	१०८५	उवप्	४८५	सूर्य	४८३
वूदि	२०	उवर्दि	२५	सूच	११७०
वेल	४७५	उवणिक	४२	सूत्र	११३८
वेवृक्	१२९	उवदा	३०५	सु	२८७
वे	२७९	उवदा	६८२	सुज	६७९
वो	७२७	उवदाक्	१७९	सुल्ल	४३१
वभुक्	१०५	उवजी	९८०	सेकृक्	४२
वम	४३३	(स)		सकभुक्	१०५
वृधि	८०१	सगे	२१३	सकन्दृञ्	३२०
वृपृक्	९०	सत्रि	१२०६	सकुञ्	८७७
वृम	६७०	सद्	१२६१	सकुदुक्	८
वृमि	७०	सपर	१३०२	सखदिप्	१९७
वृवृ	५७	सभाज	११८५	सखल	४६७
वृवृञ्	६४२	सर्ज	३५४	सखक	२०५
वृवृक्	१०५	सस्तु	५८३	सगन	११५८
वृवृक्	१०	सङ्ग	२१२	सखी	२७७
वृवृ	२७७	सङ्गाग	१२०८	सतप	२६८
वृ	२६७				
वृषा	६०९	साघ	७९३	सतृत्	४९०
वृषासू	६६०	साम	११७६	सतृञ्	७८२
वृषि	७३३	सिट	३७९	सही	८२९
वृषु	६०७	सिल	९४२	सतृञ्	८१३
वृषुङ्	७३२	सुख	११९५	सतोम	११९०
वृषी	२८२	सुख	१३०९	सतोम	११९५
वृषिक्	१६२	सुर	९२१	सथल	२४०

रघुलि	१२०४ त्रिंशं	६५९ कुङ्कु	३९३
स्निग्ध	१०२१ स्नु	२६१ कुङ्कु	६७
स्पर्दुङ्कु	११ स्त्रोकङ्कु	४२ कुङ्कु	३४८
स्पर्ध	२ खन्भङ्कु	१८४ कुङ्कु	२४७
स्प्रशि	१२५६ स्वादि	२३ कुङ्कु	३५७
स्पर्ध	७९० स्वादः	११३३ कुङ्कु	२७५
स्पर्ध	८८३ स्नु	२८६ कुङ्कु	१२८५
स्पर्ध	११६८ (ह)	६५	७१२
स्फल	९६८ स्नु	२८६ कुङ्कु	५१२
स्फायङ्कु	१२१ स्नु	२८८ स्नेहि	८८
स्फुट	२९३ स्नि	१७ स्नेहङ्कु	८७
स्फुट	११०९ स्नु	५८१ स्नेहङ्कु	१३९
स्फुटि	६५ स्नु	४५० स्नीहङ्कु	८०
स्फुटु	१०५८ स्नु	४५० स्नु	६३५
स्फुटु	३९० स्नु	४४४ स्नु	२१८
स्फुटु	३९० स्नु	२२१ स्नु	२१६
स्फुटु	२४२ स्नु	१५१५ स्नु	५१६
स्फुटु	९६४ स्नु	६४८ स्नु	२१५
स्फुटु	३५० स्नु	६४९ स्नी	६४
स्फुटु	९६९ स्नु	७८८ स्नीकुल	३४७
स्फुटु	३६० स्नु	५४० स्नेहङ्कु	१४०
स्निग्ध	१०३९ स्नु	६९ स्नु	२१३
स्नील	४५४ स्नु	९४१ स्नु	१०९०
स्नु	२२० स्नु	४८३ स्नु	५१६
स्नु	२८३ स्नु	१००८ स्नु	२२
स्नु	२३० स्नु	१२५८ स्नु	२१८
स्नु	१९० स्नु	६४३ स्नु	१८५
स्नु	४२ स्नु	९६७ स्नु	५३९

चिन्तामणिलघुवृत्तिशुद्धाशुद्धिपत्रम् ।

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
६	१५	मत्यपवतः	पत्यवतः
७	१०	वात्सायणो	वात्सायणो
१३	१०	पेलुमूलतः	पीलुमूलतः
१३	२४	कर्ण	कर्ण
१४	१७	विच्छिद्यन्यते	विच्छिद्यन्यपणे
१४	१९	केशाकेशी	केशाकेशि
१७	७	पादिकः	पदिकः
१७	२०	स्वोऽश्वः	सोऽश्वः
१८	९	स्वोऽश्वः	सोऽश्वः
१८	४	स्मरसि	स्मरसि
१९	४	वत्स्या-	वत्स्या-
१९	८	वीन्द्रस्याधि	न्द्रस्याधि
२८	२१	पचेते	पचेते
३०	२३	विसुम्भः	विसुम्भः
३३	१	मरस्त्र	सुत्स्त्रा
३८	२२	पटधँ	पटधुँ
३९	२२	दुत्तरस्यैररधि	दुत्तरस्यैररधि
४०	१०	बाहर्षत्यादिषु	बाहर्षत्यादिषु
५०	३०	छेन्वै	धेन्वै
५०	२३	अतिछेन्वै	अतिधेन्वै
५१	२०	श्रुवाम्	श्रुवाम्

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
५१	२१	प्रथुभ्रुवाम्	प्रथुभ्रुवाम्
५१	२४	संज्ञनधदाऽश्च	सम्बन्धादाहश्च
५२	२४	संयोगात्परौ	संयोगात्परौ
५३	२	कटप्रुवी	कटप्रुवीः
५३	१३	सुधियो	सुधियौ
५३	१८	भुवै	भुवी
५७	१५	क्षीरेपण	क्षीरेणेन
५८	१८	धुर्यात्	दुर्यात्
५८	२१	इनादेशस्या	इनादेशस्या
६१	१७	पर्णधुट्	पर्णधुट्
६२	११	घते	घत्ते
६२	२०	अलविध्वम्	अलाविध्वम्
६३	२१	कवर्गो	कवर्गो
६७	२६	प्रियद्यौ	प्रियद्यौः
६८	१४	युञ्जि	युञ्जि
७०	८	देव	देवि
७२	२०	स्वारी	सारी
७३	१	पूर्वो भवति	पूर्वोऽक् दीर्घो भवति
७३	९	सुहन्	सुहिन्
७५	६	आशो	आदेशा
७८	१८	तदन्तरादकारात्	तदन्तादकारात्
८२	१२	वा	वा
८२	१८	आवा	आवाञ्

पृष्ठ	वंक्ति	अशुद्धं	शुद्धम्
८७	७	रपथो	रपरथो
८७	१३	र्युष्यो	र्युष्म-
८७	१६	र्युष्मभ्यं	र्युष्मभ्यम्
८८	१०	अमथा	आयणा
८८	१८	अप्येताक०	अप्येताक
८८	१९	एतेना	एनेना
८९	५	अप्येताक०	अप्येताक
८९	६	एनेनाहारप्य	एतेनाहारप्य
९०	१९	स्त्रियमय	स्त्रियामय
९०	२०	प्रथमेव	प्रथममेव
९१	१४	तत्रः	तत्र
९२	९	सकारादः	सकारादौ
९२	१५	चतसृभिः	चतसृभिः
९२	२४	प्रियतचतसृष्टि	प्रियचतसृष्टि
९२	२४	शैस्थलु	शस्थक्
९६	१०	वर्तमानेभ्यो	वर्तमानेभ्यो
९६	१९	प्रत्ययान्ता	प्रत्ययान्ता
१०५	१४	यथानि	यथानी
१०५	१५	हिमारण्यादुरी	हिमारण्यादुरी
१०६	४	तादुणवच०	तादुणवच-
१०७	१४	कल्मषात्	कल्माषात्
१०९	७	तद्वसक	सद्वसक
१०९	२३	अमथी	भवति

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धं	शुद्धम्
११०	१०	गौडी	गौडी
१११	५	ककारो	ककारे
११२	१८	उयेतिस्तान्तवे	उयोऽतिस्तान्तवे
११२	२१	कषयाः	कषायाः
११३	१४	सम्पन्नो	सम्पन्ना
११४	१५	तसन्तैश्च	तसन्तैश्च
११५	१५	मागिनी	मागिनि
११५	१६	एतेष्वितिकित्	एतेष्वितिकिम्
११५	२४	यक्ते	युक्ते
११६	१३	शलाका दीव्यन्ति	शलाकान् दीव्यन्ति
११३	२२	दूपपयो	दूतपयो
११७	१	शस्य	शतस्य
११७	९	ठयवतति	ठयवहरति
११७	२१	मवे	मावे
११८	३	नरिसुमोक्षणे	न असु मोक्षणे
११८	२३	भृत्यै रिति	भृत्यैरिति
११९	११	नित्यकर्म मानिजा	नित्याकर्मगमिजा
११९	१८	शठदन्तिक्रियेभ्यः	शठदन्तिक्रियेभ्यः
१२०	५	देवदत्तेने	देवदत्तेन
१२०	१२	देवदत्त	देवदत्तं
१२०	१९	अदे-	अधे-
१२२	१९	प्रयोगेप्रयोगे	प्रयोगेऽप्रयोगे
१२३	२	मघाभिः	मघाभिः
१२३	१६	देयैः	देयैः
१२३	२५	रक्षे	रक्षते

पृष्ठ	पंक्ति	शुद्धं	शुद्धम्
१२४	५	वुणो	वुणो
१२४	१४	द्रुह्यति	द्रुह्यति
१२४	१५	देवदत्ताये ष्यति	देवदत्तायेऽर्ष्यति
१२५	१७	क्रुदुता	क्रुदुत्तर
१२५	१८	द्रुहिषा	द्रुहिषा
१२५	२५	दधि	दधि
१२६	१	घानिकः	घनिकः
१२६	९	प्रतीतय्-	प्रतिग्य-
१२६	१९	उत्पाने	उत्पातेन
१२६	२४	शलाघाधिभिः	शलाघादितिः
१२७	१	शलीद्यते	शलाघते
१२८	२	तत्रेणाभय	तत्रोभयग्र
१२९	३	विभ्रैति	विभ्रैति
१२९	१४	अपत्रिगर्तिभ्यो	अपत्रिगर्तेभ्यो
१३१	८	दास्यः	दास्याः
१३२	१७	ऊसोसामो	ऊसोसामो
१३२	२१	द्विवहुषु	एकद्विवहुषु
१३३	१०	ऊययोःसुपो	ऊयोःसुपो
१३३	१४	धिकाधिकि-	धिकाधिक
१३८	४	हितौ	हेतौ
१३९	९	निवशते	निविशते
१४१	२४	आप्ते	आप्ये
१४१	१२	क्रमधर्ता	क्रमेधर्ता
१४३	१३	उत्सव-	उत्सव-

पृष्ठ	पंक्ति	अष्टद्वय	शुद्धम् .
१४८	१	समीपते	समिपते
१४८	२२	आहते	आहते
१४८	२	आया	वीणा
"	२२	आयच्छते	आयच्छति
"	२३	आहन्ते	आहन्ति
१५०	१६	राद्याने	राध्याने
१५१	२	कुञ्चिकया	कुञ्चिकया
१५१	२५	द्योटादिगुणं	द्योटादिगुणं
१५३	१३	परीनोः	परानोः
१५३	९	आधीषमानो	अधीषमानो
पृष्ठ	पंक्ति	अष्टद्वय	शुद्धम्
१५५	८	पेमानः	पेमानः
१५६	७	जागुषसमिन्धोवा	जागुषसमिन्धोवा
१५७	१७	चयन्ते	च चयन्ते
१५७	२२	वेत्तेरादा	वेत्तेरदा
१५८	५	चतुः	पेचतुः
१५८	१८	ऋ इत्ये	ऋइत् इत्ये
१५८	१९	वेत्तिः	वेत्ति
१५८	१३	विन्दते	विन्दते
१५८(१)	१७	बुध-	बुध-
१५८(२)	१६	जागयात्	जागयात्
१५८(४)	२	देशो	देशी
"	"	पचध्वम्	पचध्वम्
"	४	पचये	प्रचये
"	६	लुणहि	लुणीहि
"	८	श्रीहिष्वपति	श्रीहीष्वपति

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
१५९(५)	१०	प्रागेकशात्	प्रागेकशेषात्
,,	१३	संरुपवाचिनो	संरुपावाचिनो
१६१	२१	अन्योऽन्य	अन्योऽन्यस्य
१६२	१	गङ्गा	गङ्गा
१६२	८	द्वौमुनीवंश्यौ । ऽया- वुराणस्य	द्वौमुनी वंश्यौठपाकर- णस्येति द्विमुनिठया- कराणस्य
१६४	५	द्योत्ये	अजये द्योत्ये
१६४	२४	पादान्त	पादातं
१६५	१३	सुषतं	सुषंतं
१६४	२४	पादान्त	पादातं
१६४	२१	वर्तमान	वर्तमान
१६५	५	सुतणं सतषम-	सुतणं सतुषम
१६५	११	मर्गान्	मार्गान्
,,	१७	निन्दित पुरुषः	निन्दितः पुरुषः
१६६	१४	खलीत्का	खलीत्का
१६६	२५	पूर्वादिन्यंशवाचिनि-	पूर्वादीन्यंशवाचीनि
१६७	१३	अशिना	अंशिक
,,	,,	ऽदन्तं	ऽत्तदन्त
,,	१९	भिक्षकेण	भिक्षुकेण
,,	,,	अहनि	अहनी
१६८	५	स्वयं धातौ	स्वयं धौतौ
,,	७	स्वायं	स्वयं
,,	१७	मातुमारठथाः	मातुमारठथः

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
		द्विपीयान्त	द्वितीयान्तं
१६८	१२	ईषदश्रतः	ईषच्छ्रुतः
१६८	१८	वादेन खिञ्जः	पादेन खञ्जः
१६८	२४	आत्मन कृतम्	आत्मनाकृतम्
१७०	२	उयसा	उयवा
१७०	८	धन्यार्थः	धान्यार्थः
१७१	१८	रक्षितश्चौरः	रक्षितः
१७१	२१	मित्येसत्सम-	मित्येतत्सम
१७१	१०	समासः	समासः ।
१७२	३	भवतोऽप्रपामिका	भवतोऽप्रपामिका
१७३	१५	साठ्विकटचिर्षी	साठ्वीकटचिकीर्षी
१७३	३	इदमहिस्रसं	इदमहेः स्रसम्
१७४	८	प्रकरणाद्वा	प्रकरणाद्वा
१७४	२	उयापाय	उयप्
१७५	१६	पात्रिसमितादयः	पात्रिसमितादयः
१७५	१७	॥	॥
१७५	२१	पिशिडशूरः	पिशिडीशूरः
१७५	२२	गोष्ठपशिडतः	गोष्ठेपशिडतः
१७६	१२	दशाहीः	दशाही
१७६	२०	खसूवी	खसूवी
१७७	३	सामान्यनिमित्तेन	सामान्यनिमित्तेन
१७७	१०	विवक्षा	विवक्षाया
१७७	१४	पुरुषव्याघ्रःशूर-	पुरुषव्याघ्रःशूरः
१७७	४	शस्त्राव	शस्त्रीव

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
१७=	८	द्वि	सिद्धं
•	१८	कुञ्जरेः	कुञ्जरेः
१७८	२४	युधरजन्	युधजरम्
१८०	१२	शुक्लवभ्रुः	शुक्लवभ्रुः
•	२५	अशनीते	अशनीत
१८१	१३	णंदन्तोष्ठम्	णौदन्तोष्ठम्
•	१५	नयमानः	नयन्
•	१४	बहुनाम	बहुनाम
•	२०	वक्तौ	वक्तौ
१८२	१७	भ्रात्रर्थास्य	भ्रात्रर्थास्य
•	१८	सौदर्या	सौदर्या
•	•	भगिनी	भगिनी
•	१९	सुता	सुता
१८३	१३	वृद्धवार्क्यै-	वृद्धवार्क्यै-
•	१६	गार्ग्यायण	गार्ग्यायणी
•	२४	धवयोगोऽन्यार्थः	धवयोगोऽन्यार्थः-
१८४	५	प्रवनाश्च	पृषताश्च
•	८	वर्धम्	वर्धम्
•	१४	शुक्लं	शुक्लं
१८५	२	बधुवरी	बधुवरी
१८५	१८	व्यञ्जनात्	व्यञ्जनात्
•	२०	वाधना	वाधना
•	२२	दधिधारिणी	दधिधारिणी
•	२४	बह्वोऽर्था	बह्वोऽर्थाः

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
१८६	८	नकुलं	आनकुलं
१८६	११	अश्वरथं	अश्वरथी
"	१५	अमलकानि	आमलकानि
"	१९	ठञ्जादिभ्यो	व्यञ्जनादिभ्यो
१८७	१५	पत्रयाः	पात्रयाः
१८७	१८	आधत्यासनः	अधीत्यासनः
"	१९	क्रमुवुः	क्रमकः
"	३१	नव्यः	नद्यः
"	३४	अजैगम्	अजैगाम्
१८८	९	हस्तयज्ञक	हस्तयज्ञाः
"	१८	अग्रवतं	अग्रवणं
१९०	१	कहवाद्यः	कडाराद्यः
"	१४	स्वर्थे	स्वर्धे
"	१७	यनत	तनय
१९२	९	किंघूः किंगौ	किंधूः किंगौ
१९४	८	अलकर्मणी	अलं कर्मणे
१९४	१७	समामाकारस्स०	समामादत्स
१९५	८	परीयो	परौ यौ
"	१४	वतत	वर्तत
१९७	६	अन्तरगिरी	अन्तर्गिरि
"	१६	गवामन्वयात	गवामनुयात
"	१८	दुष्णः	दुष्णः
१९८	३	रक्तं	मक्तं
"	४	भुव	भुव

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
"	८	चाष्टीवन्तौ	चाष्टीवन्तौ
"	२०	देशं वाधनार्थं	देशवाधनार्थं
१९८	४	द्वयं गलिप्रियः	द्वयञ्जलप्रियः
"	१	रद्	रद्
२००	८	ब्रह्मणः	ब्रह्मणः
२११	१०	जातिनाम्नोः	जातिनाम्नोः
२०१	१५	कालायम्	कालायसम्
"	१८	अशवा उरः	अशवाया उरः
२०२	४	ठ	मंरुयाताहः
"	२०	गोष्ठश्व	गोष्ठश्व—
"	२३	भयात्	भूयात्
"	२४	आशीर्विषये	आशीर्विषये
"	२५	निश्रेयसं	निःश्रेयसम्
२०४	११	हप्रत्ययान्ता	हप्रत्ययान्ता
२०५	४	पितृ पुं भावार्थः	पितृ पुं बहुभावार्थः
२०५	१७	रात्रीणां	रात्रीणां
२०६	२३	व्यधनमुखं	व्यधनमुखं
२०७	१५	कुठ्ठागर्वादयो	कुठ्ठागुर्वादयो
"	१८	गन्धस्तोकमात्रो	गन्धः स्तोकमात्रो
२१०	२	खरखुरान्नसु	खरखुरान्नसु
"	१५	वेः सुखगाः	वेः सुखगाः
२११	५	दुर्हृदमित्रं	दुर्हृदमित्रः
"	१८	बहुब्रह्मवन्धुकः	बहुब्रह्मवन्धुकः
२१२	१५	शलुक	शलुकं

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
„	१८	„ ०	न
„	२१	„ ०	न
२१३	१३	चतुष्टयेक	चतुष्टयेक
„	२१	प्रजानां	प्रजानां
२१५	१५	न	०
„	२३	कृति	तत्पुरुषे कृति
	२४	उच्छसि	उच्छसि
२१६	५	मूर्खः	मूर्खाः
„	२२	गोष्पद	गोष्पद
२१७	१५	न	०
२१७	१७	मानान्दुः	नमान्दुः
२१८	७	ऋतामाङ्	ऋतामाङ्
२१९	४	देवताद्वन्द्वे	देवताद्वन्द्वे
„	९	प्यविस्कर !	प्यवस्करः
„	११	मद्भुतं	मद्भुतं
„	१२	वनस्वतिः	वनस्पतिः
„	२२	मानिस्त्रेकार्थ	मरनिस्त्रयेकार्थ
२२०	३	युवजानीः	युवजानिः
„	५	उत्पतस्यमाने	उत्पतस्यमाने
„	११	पद्माभावः	पद्माः भावः
„	२५	अग्नायि	अग्नायी
२२१	१३	मितयादः	मितयादयः
२२१	१९	स्त्रीप्रीमानी	स्त्रीप्रीमानी
„	१६	अरित्यस्वार्थे	अरित्यस्वार्थे

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
२२२	५	हरिकायाशा	हारिकायाशा
"	१६	कती	कठी
"	२४	दृढभक्तिरस्य	दृढंभक्तिरस्य
२२५	२	एकादकादूनौ	एकादकान्दी
"	१०	पवता	पर्वताः
२२६	१७	धुग्भवति	लुग्भवति
२२८	१०	अमठयय	अमव्यय
"	१८	रित्यदौ	रित्यादौ
"	२०	श्रुशब्दस्य	श्रुशब्दस्य
"	२६	चेद्दिगीशा	चेदनीशा-
२३०	२	अस्यति	अस्यसि
"	४	दीशा	दीर्घा
"	२१	काशशब्देनि	काशशब्द इनि
२३१	६	निरुक् अतिरुक् अ- भिरुक्	नीरुक् । अतीरुक् । अ- भीरुक् ।
२३२	४	कोटराञ्जनादीनां	कोटराञ्जनादीनां
२३३	१२	अष्टन्	अष्टन्
२३४	१७	सएव	सइव
२४०	२३	पितुः स्वसा	पितृष्वसा
"	"	शनुग्म	शलुग्मा
२४३	१४	प्रेतः	प्रतेः
"	२१	वसर्णे	वर्णे
"	२२	विष्ठारः	विष्टारः
"	१८	शूर्पणखा	शूर्पणखा

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
२४४	१६-१७-	कोटावणम् फलीवनस्पतिर्ज्ञेयो	कोटरावणम् वृक्षाःपुष्पफलापगाः ।
		ओषध्यः फलपाकान्ताः ओलतागुल्माश्च वीरुघः ।	
२४५	६	तस्योरपदस्य	तस्योत्तरपदस्य
२४६	१९	गांधारय	गांधारयः
२४७	२	विकारोस्स्या	विकारस्या
		अशुप्रतिपादनं संभ्रमः ।	पुयोक्तुस्त्वरणं.
		आशुप्रतिपादने प्रयोक्तुस्त्वरणं संभ्रमः ।	
२४८	९	शाकलयं कात्सर्यं	साकलयं कात्सर्यं
२४९	२०	कार्षीयणा	कार्षीयणा
२५०	९	कृताहो रुष-	कृताहोस्वित् पौरुष-
२५१	११	दुभयं सम्बन्ध-	दुभयसम्बन्ध
२५२	१६	द्विभयः	विभयः
२५३	२१	पृष्टयन्ति	पुष्टयन्ति
२५४	४	विवक्षते	विवक्षिते
२५५	१०	ईप्सा	वीप्सा
२५६	१६	नीच	नय
२५७	२१	द्वये	द्वयोः
२५८	१३	प्रयोक्तृधर्म	प्रयोक्तृधर्म
२५९	१४	पूर्वैकाव	पूर्वैकाव
२६०	३	स्वतामनात्	स्वमतात्
२६१	१३	प्रात्यया	प्रत्यया
२६२	१९	हास्तिशिर्या	हास्तिशीर्या

पृष्ठ	पंक्ति	अक्षुद्धम्
२५९	६	स्त्रिपिंशा
"	७	त्वगन्त
"	१६	श्रेतान्
२६०	११	स्फापपति
२६१	२३	षण्डन
२६६	१	यद्वर्षान्तस्य
२६८	२२	ठपलकरो
२६९	७	अस्त्रज्ञादेः
२६९	२३	श्वापद
२७३	३	कीरुजंगल
"	१०	मित्तुसिन्धवः
"	२१	राजपीरुष्य
२७४	१४	सार्वमुदकं
२७५	१०	विबक्षमाणः
२७६	४	अशपतः
"	५	मित्वादी
२७७	५	वुञ्
२७८	१६	इद्
२७९	९	मन्तरादिभ्यो
"	८	अन्तरो
२८३	११	अतवडी
२८५	१८	पैलेयः
२८८	१	णाडवेयो
२८९	८	अन्तरो

शुद्धम्
स्त्रिपिंशा
त्वगन्त
श्रेयाम्
स्फापयति
षण्डनि
यद्वर्षान्तस्य
थलकशे
अस्त्रज्ञादेः
श्वपद
कीरुजंगल कीरुजांगलः
सक्तुसिन्धवः
राजपीरुष्यं
सार्वमुदकं
विबक्ष्यमाणः
आश्वपतः
मित्वाद्यः
वुञ्
इद्
मन्तरादिभ्यो
अन्तरो
अतवड
पैलः पैलेयः
णाडवेयो
अन्तरो

५४	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
,,	१८	यणिवर्षा	यणिवर्षा वाढ्यापणीय
२८३	५	शास्त्रोत्तः	शास्त्रोत्तः
२९५	१	स्वार्थिकस्य वे	स्वार्थिकस्य
		त्स्यो	त्रेर्लोपो
,,	२३	यास्काः	यास्काः
२८६	१८	इजोद्धयेकेषु	यजादेर्द्धयेकेषु
,,	२१	अङ्गीरसः	अङ्गीरसाः
२९८	१	पर्ववत्	पूर्ववत्
,,	३	दायनीयः	दायनीयेः
,,	३	यमुद्यात्सु	यमुदात्सु
३०८	१८	पिदापद्यञ्	विदाद्यञ्
३०२	१४	अङ्गाम्	अङ्गाम् ।
३०३	१४	पुरुषेपो	पौरुषेपो
३०४	१६	वार्जिता	वर्जिता
३०८	२	मालिका	मालिका
,,	४	पटलः कुदः	पटलं कुदः
,,	८	बहिः	ब्रीहिः
३०९	२५	त्रिविद्यः	त्रैविद्यः
,,	९	नेयामकः	नेयामिकः
३१०	१७	मीमांसाम	मीमांसासामः
,,	५	लौकावितिकः	लौकावतिकः
३१४	१८	शार्करोयः	शार्करोयः
३१७	१८	प्रथमान्त	प्रथमान्त
३१८	११	शुक्तीयं	शुक्लियं

पृष्ठ	पंक्ति.	अधुदुम्	धुदुम्
३१९	१०	कांयोः	कायो
३२०	१६	प्रत्ययान्ते	प्रत्ययान्ते
,,	२४	राज्यते	राज्यते
३२१	८	रक्तेरण	रक्तेठण्
३२३	२२	यथाहित	यथाविहितं
३२४	३	वृत्ती	तती
३२५	३	ठण एत्य	ठण च एत्य
३२६	२०	तत्रत्य यत्रत्य	तत्रत्यः यत्रत्यः
३२८	१८	गोतमी	गोमती
३३०	२	दुसञ्चिकात्	दुसञ्चकात्
३३०	२३	वृजिक	वृजिकः
३३१	२५	श्यामाद्यनक	श्यामायनकः
३३२	१	ताये	तीये
,,	११	चाक्रवर्तकः	चाक्रवर्तकः
,,	१५	कीलान्यत्र	कीलोऽन्यत्र
,,	२३	एनत्रागरके	एतन्नागरिकाः
३३६	१८	पदाद्यात्स	पदाद्यात्माकः
,,	,,	सामानादि	समानादि
३३७	१	आहुं	आहुं
३३७	८	कदम्ब	कदम्ब
३४०	१८	तसककः	तसककः
३४१	५	चित्थेत	णित्थेती
३४४	२२	भीञ्जिकः	भीञ्जिकः
,,	३	प्रादोषकः	प्रादोषिकः
३४५	३	सप्तन्यन्तार्थः	सप्तार्थः

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
"	३	निद्यते	निद्येते
३४७	५	दृश्य,	दृश्ययी
३४८	२०	भवति	नभवति
"	२२	पुरोडाशाभ्यां	पुरोडाशाभ्यां
३५५	१५	दिङममवति	
३५६	१५	नटसूत्रे	नटसूत्रे
"	१४	पीलुमूलतः	पीलुमूलतः
३५७	१८	कार्वे	सर्ववर्माणः कार्वे
३५६	१७	वृत्तिकः	वृत्तिकः
१६०	११	तुदि	तूदी
"	३	पूर्वभाष्यः	पूर्वभाष्यः
"	१७	शालातुरीयः	शालातुरीयः
"	१७	शालातुरीयः	शालातुरीयः
३६१	३	रीपतिसृत्य	परिहृत्य
३६३	६	व्रातिनः	व्रातीनः
"	१३	वर्तते	वर्तते
"	१५	वैवधनी	वैवधिकी
"	२०	विद्यते	निर्वृत्ते
३६४	३	किरिसे	किरिसे
"	५	पक्विसम्	पक्विसम्
"	१८	मौद्गीयाकाग	मौद्गीयाकागः
"	२१	ओजाविभ्यः	ओजासादिभ्यः
"	२५	वर्तते	वर्तते
१६६	५	रसदुच्छतोः	रसदुच्छतोः

पृष्ठ	पंक्ति	शब्दद्वयम्	शुद्धम्	
३६५	१९	पविषम्		परिपषम्
३६९	२१	विक्रयं		विक्रये
३७०	२४	याष्टिकः याष्टिकी		याष्टीकः याष्टीकी
३७१	२०	भातुः ।		भक्तिः ओदनः
३७३	२	नवज्ञादिरूपो		नवयज्ञादिभ्यो
"	३	पाकयाज्ञिकः		पाकयज्ञिकः
"	१६	तृतीयं गर्जिविद्युत्		तृतीयं गर्जितं विद्युत्
३७४	१२	मदीयानः		मधीयानः
३७५	११	चतुर्थासिकः		चातुर्मासिकः
"	१८	साणु		स्थाणु
"	१९	तनवृत्तिः		तनसृतिरस्य
"	२२	क्रोशमति		क्रीशमति
३७६	९	पथानं		पन्थानं
"	१७	स्थालादेः		स्थालादेः
"	२४	योग्य कर्माभ्यां		योग्यकर्माभ्यां
३७७	१	द्वेरूपपपम्		द्वेरूपपम्
३७७	५	आग्निच्छेदरीका;		अग्निच्छेदनीकी
"	१८	ठण्		अण्
"	२४	तास्तयम्		हस्तयम्
३७८	१०	कार्मण्यं		कार्मण्यम्
"	१२	अदिष्टः		आदिष्टः
"	२१	चतुर्थभृत्		चतुर्थीभृत्
३७९	८	वसणासे		वसणासेः

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
,,	१०	द्वैसमीकः	द्वैसमिकः
,,	२१	वर्षान्दशच	वर्षादशच
३८	२१	समयात्पाप्यात्	समयात्प्राप्तात्
,,	२२	प्राप्तोपाधिधिको	प्राप्तोपाधिकात्
३८१	९	चिकेभ्यः	केभ्यः
३८१	१८	ऐकारिकः	ऐकागारिका
३८४	४	साहरतम्	साहस्रम्
३८७	१८	श्रीभक्षिक	श्रीभिक्षिकः
,,	१	साप्ततिकम्	साप्तकम्
३८८	१०	ज्ञातेदिते	दंशे
३९०	१४	प्रत्ययान्ता	प्रत्ययान्ती
,,	२१	भारभालार्थ	भारभूतार्थ
,,	१८	पञ्च	पञ्चः
,,	१४	यज्ञीनः	यज्ञियः
,,	६	जकः	जिकः
,,	६	द्विकुलीनीनः	द्विकुलिनीनः
,,	६	द्वेकुलिनीकः	द्वेकुलिजिकः
,,	८	तदति	तदिति
,,	२१	बलीवर्दलीः	बलीवर्दः
,,	१२	दक्षिणीयः	दक्षिणीयः
२९५	१६	युधानात्	युदानात्
,,	१७	गार्हिपत्यो	गार्हपत्यो
,,	१८	क्रीमातृवयस्य	क्रीमातृवयस्या
३९६	१८	प्रतिजनीनः	प्रातिजनीनः

पृष्ठ	पं.क्रं.	शब्दम्	शब्दम्
४००	१०	बद्धीय	बद्धीय
,,	११	परिखास्यथात्	परिखास्यस्यात्
,,	२२	प्रथमान्तात्	प्रथमान्तात्
४०१	२१	युच्यते	युच्यते
४०१	१५	अपाटम्	अपाटवम्
,,	१६	अयुच्यतस्य	अयुच्यस्तस्य
४०५	१५	काशावणम्	काशावणम्
४१०	१७	अभ्यकश्च	अभ्यकश्च
४११	८	टकारो	टकारो
,,	११	कर्कभूकणः	कर्कभूकणः
४१३	१	अभव् शाब्दा	अभवन् शाब्दा
४१३	१४	पुत्रया श्रीयाः	पुत्रपीत्रीणः
,,	१४	प्रांश्च	पीत्रांश्च
४१७	११	योजनेषु	योजनेषु
,,	१५	चत्वरिंशय	चत्वारिंशम्
४०२	१०	क्षेत्रीयो	क्षेत्रियः
,,	२	इच्छादेः	इच्छादेः
४२१	२२	नान्वेष्टा	नान्वेष्ट
,,	२४	तेनार्था	तेनार्थान
,,	२२	व्यानर्थाऽभ्यो	व्यानर्थाभ्यो
४२२	२	दायहाजिनः	दायहाजिनिकः
,,	२१	हारिणी	हारिणि
,,	२२	,,	,,
,,	४	अनुपदादीन्	अनुपदादिन्
४२६	१३	भूमिनिन्दा	भूमनिन्दा

पृष्ठ	पंक्ति	अधुहम्	सुहम्
४२९	७	पालिनः	पलालिनः
४३३	२	तत्त्वज्ञियो	तत्त्वज्ञियोने
४३५	१३	विष्ट	निष्ट
४३९	५	स्वार्थिका	स्वार्थिकाः
४४०	५	ज्ञेपति	ज्ञेपेति
"	१३	वृत्तिनः	वृत्तनः
"	१४	मन्त्रतो	मन्त्रो
४४२	२	हराकस्मिन्	एतांबीन्
४४३	४	पृथमः	एवमः
४४६	२४	परिष्ठात्	परिष्ठात्
४४७	१३	अवध्यपेक्षस्त	अवध्यपेक्षस्त
४४२	८	द्विषेवाच	द्विषेवाच
"	१६	देवादिभ्यो	देवादिभ्यो
"	२२	शस्	शस्
"	२२	निष्टे निष्टेऽव	निष्टेऽनिष्टे च
४४३	४	मतिशो	मन्यशो
४४४	४	स्वार्थिकानां	स्वार्थिकानां
४४६	५	गुणनिधायी	गुणनिधायी
"	२२	पपत्कल्पा	पयस् कल्पा
४४७	"	मवेत्यव	जवत्येव
४४८	१४	योऽवन्तपाच	योऽवन्तयोऽव
"	१	पपत्वाद्	कपत्वाद्
"	२५	पचतकी	पचनकि
"	०	४४८	४५८
४५९	९	एहकि	एहकी

